प.से.
१

ॐस्वस्तिश्रीगणेशायनमः ॐशृङ्गाग्रेणलयेधृता
णुतरणीयेनाम्लयस्याखिला धारायेनधरोद्धृतानैर
तिकूर्मोयस्समायावडः येनेयंजगतीजितागुरुवशो
योयोमहीभारहृयःशान्तोन्यजनाश्रपद्मोसभवतां
स्त्वाद्दिग्वतारोमुदे १ योनिश्शेषजनिर्ययतोखिलमि
दंतत्पयदःपाककृद्योयेनानितिसर्वमेतडदरेयस्या
स्तिनिर्यन्त्रणम् योशेषाण्डविभासकःफलदिदंय
स्यामृतास्फालनात्सवेदंयदनुग्रहात्सभवतांस्ताद
बमूर्तिर्मुदे २ भवन्नियमयन्त्रितंनिखिलमेतदा
द्योगुरुर्भवांस्त्रिजगतांत्वयाज्वलनपूर्वमूर्छास्पदं
कथंशवधृतालबुत्रिपथगोत्तमाङ्केकृतंमयेतिशिव
यास्मितंपितृवनाश्रितंसंश्रये ३ अवोधमात्मर्येत
मोवृतेत्वणैरनर्घसद्रत्नशलाकिकामुथा तिरस्कृ
ताप्यात्मगुणान्कदापिसौविवर्दरीत्यैवयथापनन्त
ा ४ पराशयान्तरत्तत्वंभूतिर्भूमौसतांखलु न
ज्ञान्तैरेस्मिन्कलयेदुर्लभामण्डलाशयाः ५ अतश्च

स्वयमेवात्रदिङ्मात्रंदर्शयाम्यहं स्वीकटाद्दन्याये
नवुध्यन्तांविबुधाइति ६ अथात्रसत्कथासारसुधा।
यांवीररत्नशेखरशिलाभिख्यायामनन्तरायसमाप्ति
प्रचयगमनार्थंस्वाभिप्रेतंमङ्गलवचोभाविसत्याद्या
वेत्तयोपनिवध्नन्सिद्धान्तसारतयोपश्लोकयतिक
विः जयतीत्यादिना सप्रकःस्वतन्त्रोजयतीतिवाक्या

ॐजयतिजगतिसैकःसर्वकारीस्वतन्त्रः प
रमविमलवोधःस्वप्रकाशस्वरूपः ॥१॥

न्वयः सैकइत्यत्रसोविलोपइत्यनेनपादपूरणोसं।
धिः सइतिसर्वप्रसिद्धः आदिसिद्धस्य एकोद्वितीयः
सर्वव्यापीस्वतन्त्रो॰न्यानपेक्षः जगतीतिगच्छति।
विकारमितिजगतस्थावरजङ्गमात्मकंनामरूपजा
तंसर्वंतत्रविषयेजयतिसर्वोत्कर्षेणवर्तते विदित
वेद्यानांतथात्वेनाभातीत्यर्थः तथाभूतेनात्रकाय

प.सं
२

वाङ्मनसांतदेकविषयतालक्षणप्रह्वतास्वमर्थो
दायातीतितंप्रत्यहंप्रणतएवास्मीतिवक्तव्यध्यते त
तश्चरतिर्देवादिविषयाव्यभिचारीतथाञ्जितः भावः
प्रोक्तइतिभावध्वनिरपिसहृदयहृदयाह्लादकोव्य
ज्यते मध्यस्थतयाचतडन्मुखीभावनादनुग्राह्यस
र्वजनिमतामेतादृगाशंसनमप्यर्थादायातीतिसर्वा
नुग्राह्येषतडत्कर्षः स्वप्रह्वताचप्राडुर्भवतादित्याशी
र्लक्षणमपिवस्त्वाशयमावर्जयतेवेतिबोध्यं तत
श्चसत्वामपीदृशंसद्गीतौ आशीर्नमस्क्रियावस्तु
निर्देशोवापितन्मुखमितित्रितयमथादेकेनचा
रितार्थ्यमिति तादृकप्रकारेणैकविनाश्रितोयत्र
त्रितयमप्येतद्युगपडल्लसति तत्रचमङ्गलवाहुल्ला
नार्थवाहुल्यमित्याशयः कारणानुगुणेपनकार्ये
ष्वपिदर्शनात् कोसौकीदृक्स्वरूपश्चेत्यतआह प
रमविमलबोधइति अस्तिचबोधवैमल्यंपरत्रापीति
परमविशेषणवैशिष्ट्यम् यद्बोधलेशमात्रयापिज

गत्यन्येपिकेचिद्विमलबोधाइतिगण्यन्ते सस्वयंपर
मविमलबोधइति चिदानन्दघनस्वरूपइत्यर्थः अतो
स्यतत्वमितिहेतुगर्भितंविशेषणमाह स्वप्रकाशस्वरू
पइति यदधीनंसर्वस्यप्रकाशनंसस्वयंस्वप्रकाशस्वरू
पइतिनात्रकाचित्कल्पनायच्छ्रुतिः तमेवभान्तमनु
भातिसर्वंतस्यभासासर्वमिदंविभातीति निवद्धंचसूत्र
कृता प्रकृतेस्तस्यचेति इतिविशेषणद्वयेनस्वरूप
लक्षणेसाक्षादुक्तेपितटस्थलक्षणमपिसर्वज्ञत्वलक्ष
णमनुषङ्गतःकथितंभवति साक्षाच्चाधुनातदेवसा
धयति सर्वकारीति सर्वकर्त्रेत्यर्थः इयंसर्वकर्तासर्व
ज्ञश्चस्वयंवेद्यैकमात्रस्वरूपोयएकःपरमेश्वरःस्वरससि
द्धःसएवजगतिजयतीतिसिद्धम् विधेयमङ्गलोपयोगा
दादिसिद्धमपिस्वप्रकाशंतत्वंतच्छब्दयोगेनविधेयप
देसमर्प्येदानीमनुवाद्यंयच्छब्दापास्ततच्छब्दापेक्षत
यायथानिराकाङ्क्षंभवेत्तथाप्रतिपादयितुंवाक्यान्तर
मारचयति अकलितेत्यादि यःपरमेश्वरोऽकलितमहि

प·मे
त्र

मा सर्वत्रहिदेशकालैर्मूर्तिक्रियावैचित्र्याभाससारै
र्यत्कल्पितैर्यदाभासितमितजडवस्तुपरिच्छेदकैस्तै
कथंतत्परिच्छेदकैःस्यात्तामितिसस्वयमपरिच्छिन्नम
हिमादेशतःकालतःस्वरूपतश्चापरिच्छिन्नत्वादनन्तः
सर्वदेशव्यापीसर्वकालव्यापीसर्वाकारव्यापीचेति त
थाचापरिच्छिन्नतामेवास्यवक्तुंतत्रभवान्सूरिः दिक्का

अकलितमहिमायःसर्वमिच्छाविलासं प्रभु
पशुजडरूपंस्वात्ममात्रेविधत्ते ॥ १० ॥

लाद्यनवच्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तयेइत्यादस्य पत
देवालम्बसर्वथासङ्कोचशङ्कोत्तेसनायमात्मादेवस
न्दृग्याविश्वात्मकत्वात्श्रीवसिष्ठश्चाह दिविभूमौतथा
काशेवहिरन्तश्चमेविभुः योवभात्यवभासात्मातस्मै
सर्वात्मनेनमइति यएतादृग्विभवःसर्वमिच्छाविला
संस्वात्ममात्रेविधत्ते कथंचविधत्तइत्याह प्रभुपशुज

डरूपमिति तत्राद्यैजडाजडभेदेनद्विधैवजगत्स्थितिः
यतोवेद्यवेदकोभयात्मकमेवसर्वम् तत्रवेद्यस्यनाना
त्वेपिजडमित्येववर्गाकारेणैकरूपमेव वेदकवर्गस्या
वान्तरवैचित्र्येपिभेदद्वयमेवमुख्यम् येनशुद्धाशुद्ध
प्रमातृवर्गमूर्तिःस्यात् तदाह प्रभुपशुजडरूपमिति
तत्रप्रभुवर्गःकारणादिदेवान्तः पशुवर्गश्चमनुष्या
दिनारकिपर्यन्तः एतेहिपशवइवप्रभूणांयोगक्षे
मादौपाल्याइतिपशवः पालकास्तुकारणाद्यापतद
पेक्षयास्वाधीनस्वयोगक्षेमाइतिप्रभवइतिस्थूलोयं
पन्थाः परमार्थतस्तु मायोत्तीर्णविदितात्मतत्त्वाः
प्रभवः मायाधोवर्तिनोनात्मज्ञाःपशवइति तथा
चानुत्तरनये स्वाङ्गरूपेषुभावेषुप्रमाताकथ्यतेपतिः
मायातोभेदिषुक्लेशकर्मादिकलुषःपशुरिति नचै
तत्सर्वमिच्छाविलासमित्यनेनास्यपराधीनतानिरा
कृता मायायाश्चैतत्प्रभवत्वंसूचितम् जडत्वेनास्या
अनादित्वासम्भवात् श्रुतिश्चसोकामयतवहुस्यामि

प॰सं
४

ति तथाचस्मृतिरपि चिदात्मैव हि देवोन्तःस्थितमि
च्छावशाद्वहिः योगीव निरुपादानमर्थजातं प्रकाश
येदिति तथा स्वात्ममात्रमित्यनेन अभिन्नोपादाननि
मित्तमिति मायापरमाणुवादादिनिरासः तथाचसो
कामयत बहुस्यां प्रजायेयेति तदैक्षत बहुस्यां प्रजा
येयेति च इच्छार्विकायाः स्वातन्त्र्यप्रवृत्तेर्निमित्त
मिति बहुस्यामिति च प्रयोगात्मविषयताहृद्भव
नाभिधानस्योपादानमिति च गम्यते अन्यत्र च सा
त्वादेवोभयमयत्तमस्योक्तम् तदात्मानं स्वयमकु
रुतेति आत्मानमिति कर्मणोपादानत्वम् स्वयमि
ति कर्तृत्वेन निमित्तत्वम् पार्थक्येनापि चोपादानत्वं
निमित्तत्वं च तस्य गम्यते सर्वाणि ह वा इमानि भूता
न्याकाशादेव समुत्पद्यन्ते आकाशं प्रत्यस्तं यान्तीति
प्रभवप्रलययोरुपादानएव प्रसिद्धत्वादुपादानत्व
म् एकमेवाद्वितीयमित्यवधारणान्निमित्तत्वं च प
तच्च सर्वं कृतद्गलिभिः प्रकृतिश्चप्रतिज्ञादृष्टान्तानु

परोधादित्यधिकरणतो वेद्यमिति सिद्धं स्वात्ममात्रं
विधत्त इति १ इत्यमवाङ्मनसगोचरं श्रुत्यैकगम्यं
विद्वदनुभवैकसिद्धं परस्वरूपं जयतीत्यनुवाद्यतात
स्य परामर्शेनानुसंहितमपि साक्षादध्यारोढुमशक्तं
मत्वाथेदानीं तदध्यारोहसोपानकल्पं स्वेच्छावभासि
तं वाच्यवाचकोभयात्मकं तदपरस्वरूपं साक्षात्सम्मु
खीकरणेन यदशेषार्थावहं तन्निरूपयितुं तावदाद्य
स्वरूपं तदेकश्रवणतायै परामृशति यएषइति तं ह
रिमीडइत्यधिकारितां द्योतयितमन्त्रमपुरुषप्रयोगः
तथाचानौदासीन्येन तदुत्कर्षस्य प्रकृतालक्षणेन
मस्कारस्य पुरुषार्थपर्यवसायित्वं सिद्धं भवति त
था हि स्मरणमात्रेणापि पापानि हरतीति हरिः त
था च यस्य तन्मात्रेण स्वभावसिद्धं हरित्वं तस्य प्रयास
साध्येनादिना किं किं न सिद्ध्यतीत्यर्थापत्त्यैव दण्डा
पूपिकावत्सिद्धमिति प्रभुमिति विशेषणेन द्योतित
म् तथाच महाकविभिरुपनिबद्धम् केवलं स्मर

प॰सं
५

5

णैनैव पुनासि पुरुषं यदा अनेनहृन्नयः शेषानिवेदि
तफलास्त्वयीति तमितितच्छब्देनसर्वनाम्ना प्रक्रान्तेवा
चकेनयादृशोयमौ विवक्षितस्तं निरूपयितुं तत्स्वरूप
मनुवदति यएषइति एषइतिसमीपतरवर्त्तिचैतदोरू
पमित्यभियुक्तस्मरणात एषसर्वान्तर्यामी विभुर्वा

यएषपरमाद्भुतोविभुरशेषहृद्बोधकः परं
जगतिराजतेस्वतनुभिस्त्वरामादिभिः अनु
ग्रहलवास्पदंवयमपीहधूतामया भवाम
इहयस्यतंप्रभुमनन्तमीडेहरिम् २ ॥

पकः सर्वानुस्यूतः अतएवाशेषाणां स्वस्वकर्मविपा
वाक्सुरनरपशुपक्षियोनीनां प्रमातॄणां हृदोबुद्धेर्बो
धकः अधिष्ठातृतयासर्वप्रेरकः साक्षीत्यर्थः अयं
चसर्वप्रेरकत्वेपिस्वयमलेपात्परमाद्भुतइति एव
माश्चर्यस्वरूपइत्यर्थः अतः सर्वान्तर्यामित्वात्सकल

कलनाकलापभरितत्वादनुग्राह्यानुग्राहकबोध्यबो
धकव्याप्यव्यापकत्वादिभावेनजगतिविषयेपरंकेव
लंस्वात्मनैवराजते अयंभावः स्वयमशेषात्मकः स
न्कर्त्तृकर्मात्मनाविचित्रलीलाविरचनाचतुरः शोभते
इतिपरमात्ममूर्त्तिकथनम इत्थमशेषात्मकत्वेसत्य
पिसात्विकमूर्त्तेराधिक्यमाह स्वतनुभिस्त्वरामादिभि
रिति अयंभावः अशेषात्मकत्वेनव्याप्यव्यापकताया
त्मनास्थितोपिपरमशान्तमूर्त्तिस्वैर्लोकोपप्लावकदु
ष्प्रकृतिनिग्रहार्थंविमलतमसन्मार्गविशदीकरणा
र्थंचरामादितनुभिस्त्वराजते तथाचभगवान्व्यासः प
रित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृतां धर्मसंस्थाप
नार्थायसम्भवामियुगेयुगेइति नचैषाममीषांतन
वोद्यतनवद्विकारमात्रमपितुस्वरूपभूताएवेतिविशे
षकथनार्थंस्वेतिविशेषणम यतोजनीभृतंत्वस्यैव
जलकरकादिन्यायेनरामादयः ब्रह्मणोहिप्रतिष्ठा
हमितिभगवदुक्तेश्च प्रतिष्ठाप्रतिमेत्यर्थः अतएवच

यथापूर्वयुगेषुजगदुपप्लावकरदृष्टादृष्टदुष्टशान्त्यर्थं
तेतेवतारादृष्टास्तथाधुनापिदृष्टादृष्टोपप्लावकवाधा
न्तरदुष्टशान्त्यर्थमवतारा इतिमन्महे इत्याह अनुग्र
हेत्यादि वयमपीति श्रुतभगवन्माहात्म्यसाक्षात्कार
णोद्युक्तमतय इत्यर्थः इहलोकेपतन्नस्त्यादिनाश्रुता
मयानिष्पेषीकृतवाह्याभ्यन्तरकषायाः सन्तोयस्या
नुग्रहलेशास्पदंभवाम इति भवाम इतिवर्तमानसा
मीप्यलट् तथाचाज्ञानुग्रहस्याशीर्त्रकारित्वंद्योतय
ति २ इयंवाचात्मिकांतदपरमूर्तिंपरामृश्यवाचका
त्मिकांचतांश्लेषेणचवाच्यस्वरूपस्यतस्यक्रियांलीला
स्वरूपांतदुभयस्याप्यकथनपूर्वंतथैवपरामृषति
जीयाच्चेति तस्यभगवतोवाक श्रुतिरित्यर्थः महेशा
वचनोत्पन्नेविद्योमार्हद्दयसम्भवेइत्यायुक्तेः साचजीया
त्इतिपूर्ववत् आशीस्त्वेनचनिरन्तराभ्यासतत्क
मानुष्ठानादिनाःविच्छिन्नप्रवाहत्वेनतदेकसमानाभि
हामत्रकुशलभाजनत्वमाशास्ते तदनुरोधेनचतस्या

अध्याशीर्विभक्त्यानिर्देशोनवयइतिबोध्यम् तथा
तस्याक्रियाचसदाचारपालनलक्षणाइष्टदमनल
क्षणावाजीयादित्यादिपूर्ववत् प्रणतिभावः आशी
स्त्वेचेहोक्तसमानम् इदानींश्लेषः श्रुतिस्तावत् अ
मलभावगम्या शुद्धाशयस्यैवाथाभिप्राया तथा
सर्वार्थानांजगद्वर्तिनन्तानन्तपदार्थानांसन्दर्शने

जीयाच्चतस्यामलभावगम्यासर्वार्थसन्दर्शि
नवद्दकल्पा सदन्तरैकप्रवणार्थदाजीवा
क्रियायनीसाचक्रियास्तशीला ३ ॥

वद्दकल्पावद्योयमा नहिवाचकशक्तिंविनाकस्य
चिद्वाच्यस्यावगमः समयानुप्राणादिसर्वार्थस्थि
तिः नचासङ्केतितोर्थः कांचिदर्थक्रियांविधातुम
लम् यथाहहरिः नसोस्तिप्रत्ययोलोकेयः शब्दानु
गमादृते अनुविद्धमिवज्ञानंसर्वंशब्देनगम्यतेइति

तथा चास्याः सर्वार्थसन्दर्शनबहुकल्पत्वे सति यो
र्ग्यंशित्वादीनां व्यापारः स तदङ्गत्वादेव तेषां तदनुवा
दकतामात्रपरमार्थ इति नापूर्वसाधक इति मन्तव्य
म् अनेनैवाशयेन सिद्धे शब्दार्थसम्बन्ध इति भाष्य
कारो विहितवान् यत्र शब्दानुशासनस्यापि चापि
चानुशासनत्वमेव तत्र का कथैवान्येषामिति सुव्य
क्तम् तथा सदसत्त्वैकप्रवणा इति सत्त्वेन तद्द
र्शनस्य सर्वव्यापकं च ब्रह्मतत्त्वैकप्रवणा सत्त्वलग्ना
दृशादिकारणादपि नदीस्रोतसामिवार्णवेन तत्स्र
तिप्रवृत्तत्वात्तत्कर्मणां तत्रैवैकस्मिंस्तात्पर्यतो वृत्ते
स्तत्र सत्त्वतात्पर्यवती तथार्थदात्री चतुर्वर्गप्राप
यित्री सकामाकामभेदेन हि याजकानां स्थितिः सा
न्यैवार्थभागिति तथा शोधनी अर्थानां मलिनाश
यानाम् तथा सुशीला सञ्चारिणी अविद्यात्मक
मायादिदूरीकरणहेतुत्वात् न हि पुण्यं विनान्यतः
सुशीला वा निर्वृत्ते इति कारणे कार्योपचारः सु

शीलदात्री वा दियमपि सुशीलेति तस्य क्रियापि अ
मलभावगम्यादेव भावशोध्या दैवी सम्यग्हिमोक्ता
येति स्मृतेः तथा सर्वेषामर्थसन्दर्शनेऽर्थानां सम्य
क्यापणो बहुकल्पा न मे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लो
केषु किञ्चन नानवाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्म
णीति स्मृतेः तथा सदसत्त्वैकप्रवणा तन्मयी तथा
र्थदात्री अर्थः परमार्थस्तद्दात्री सत्ति च पदेषु पदै
कदेशा भीमो भीमसेन इतिवत् तथा शोधनी शो
धनादयित्री तथा सुशीला सत्स्वभावा इत्युभय
श्लेषेण श्रुतेस्तत्क्रियाश्रयत्वं तत्क्रियायाश्च श्रुत्येक
विषयत्वमक्कं भवतीति ३ इत्थं तत्त्वरूपरूपे
ण स्वरूपतो लक्षणतश्च निरूपितमपि चाथ निरा का
ङ्क्षा सिद्धये तस्यैव सर्वात्मना विशदीकरणार्थं
करामलकवद्यथा तत्त्वं भाति तथा विभूतिस्वरूपे
णापि निरूपयति यत्तेजः इति सर्वार्थसन्द्योतक
मिति सर्वेषामर्थानां सम्यग्द्योतकं सत्ताप्रदर्शी

प.सं
८
8

पादितेजोपिचार्थप्रकाशकंतद्यावच्छेदार्थंसम्यग्
हणम् तेषांतेजोमात्ररूपत्वादस्यतमेवभान्तीतिप्र
काशान्तर्भावेनस्फुरणात् प्रकाशकत्वात्परेषांस्व
स्यचस्वयंप्रकाशत्वात्स्वप्रकाशत्वमस्यसिद्धम् ए
तदेवहिस्वप्रकाशत्वंयत्स्वयमात्मनास्फुरणम्

यत्तेजोविमलंविराजतितरांसर्वार्थसन्दो
तकंमात्रायस्यचसात्रिलोकभवनालङ्कार
भूतोरविः यत्किञ्चिज्जगतीतलेस्तिनि
यतंज्योतिश्चयत्तेजसोलेशास्तस्यकथंस्व
भावविमलंमाहात्म्यमुक्तावृयः ४ ॥

पिप्रकाशयतीति सैषादिविभूतिर्यथापरानप्य
पकरोतीति अतएवाह विमलमिति यदिदंकि
ञ्चिज्जगतीतलेप्रकाशकत्वेनामप्रसिद्धं तत्के
वलस्वाच्छालक्षणंनिर्विमर्शत्वादस्यमात्राणाले

शापकदेशश्छेदोभागइत्याह मात्रेति नन्वन्यदपिच
ज्वलनप्रभृतिवाह्यंचन्द्रादिवान्तरमपितेजःसमस्त्ये
व कथंतस्यैवसर्वोत्कृष्टत्वमित्यतआह यत्किञ्चि
दिति नियतमिति नियतार्थग्राहिसमीपदेशस्थमे
वहिवह्निःप्रकाशयतिनदूरादिदेशस्थम् तथाह
पमेवचक्षुःप्रकाशयतिनरसम् एवंरसमेवजिह्वा
स्वादयतिनरूपमित्यादिनानियतंतत् इदंतुदूरस
मीपरूपरसादिग्राहकमतोऽनियतम् तथापिक
थंतत्स्वसत्तयाभासकमुक्तमित्यत्राह यत्तेजसोले
शाइति तथात्वमपितस्यैवमाहात्म्यमित्यर्थः तेन
स्वपरोपाधिकमेवंतत्रतत्रतत्स्वाभाविकमित्यर्थः
एतद्विशदीकरणार्थंमाहात्म्यमाह तस्येति तस्यमा
हात्म्यंकथमुक्तावृयः अवच्छेदाभावादितिभावः
यतोवाचोनिवर्तन्तइतिन्यायाश्रयणात् अत्रहेतु
गर्भंविशेषणंस्वभावविमलमिति नैसर्गिकमेव
तस्यतत् नसूर्यादिप्रकाशवत्परोपाधिकमित्यर्थः

सर्वनाम्नोविधेयानुवाद्यलिङ्गग्राहित्वात्सेतिग्रत्रवा
द्यमात्रालिङ्गाश्रयेण यदुक्तंकातन्त्रमीमांसायाम्
सर्वाणिसर्वनामानितत्त्याधिकरणान्यपि स्वेच्छया
गृह्णन्तेलिङ्गमनुवाद्यविधेययोरिति उक्ताश्रयइ
ति उक्तिरूपलक्षणम् तेनमननाश्रयमपिकथ
मित्यर्थः इदंसृष्टारम्भोन्मुखत्वाद्वस्यसर्वस्येयम्
ततएवचरत्वादीनांप्रादुर्भावात् यदाहभृगुः यत
त्कारणमव्यक्तंनित्यंसदसदात्मकं तद्विसृष्टः स
पुरुषोलोकेब्रह्मेतिकीर्त्यतेइति ४ इत्यंभावाश्रा
यसूचकंपीठिकाबन्धंविधायशास्त्रावतरणमार
चयति असौस्वेच्छाशालीति असाविति भगवद्
परमूर्तिर्ब्रह्मापरपर्यायः कलनासम्बन्धः केन
कथंचकंसम्बन्धयामीतिसम्बन्धार्थेस्वांवरतनुं
तेजोमूर्तिमनुमकलयत् प्रादुरभीभवत् इच्छा
मात्रेणमनुज्ञातइत्यर्थः यदाहभृगुः द्विधाकृत्वा
त्मनोदेहमर्धेनपुरुषोभवत् अर्धेननारीतस्यांस

विराजमसृजत्प्रभुरिति स्थिरचरजगज्जावकलनासि
द्धयेस्यसृष्टत्वान्नच्छक्तिसामर्थ्यसूचनार्थंविशेषणप्र
वृत्तमनुवदतियएकइत्यादि तच्छास्त्राङ्कितोविधिनि
षेधात्मचोदनाधिकारीसम्पन्नइत्यर्थः परमतेजःस्फा
रात्मकशासनपद्धत्याधारणवशाच्चवर्तितात्तः कृतार्थो

असौस्वेच्छाशालीस्थिरचरजगज्जावकलनो
स्वहत्केशीकृत्वामनुमकलयत्स्वांवरतनूम्
यएकस्तच्छास्त्राङ्कितइहयदापावनवपुः स
शीलःस्वच्छात्माधिकृतिपदमध्यास्तसवितः
५ ॥

भवदित्याहविशेषणमुखेनसूचितइति शासनपद्ध
प्राक्सावधिहेतुगर्भेविशेषणद्वयम् सुशीलःस्वच्छात्मे
ति अतएवसर्वतः शासनप्रवर्तनादुदापावनवपुरि
ति यदापावनेवपुर्यस्येतिकृत्वाथदाशब्देनतत्स्यात्वद्
ने अथवायरैवमुख्याचाचार्यसंस्कारेणाधेयसंस्का
रवत् ५

प.से
९

अधिकृतपदमध्यास्तेत्येतस्माययति सोऽभूदिति यद्य
पिवहवोऽधिकारिणः स्मृतिकाराः शासनपदृच्यारिणस्त
थापिसएकएवाग्रजः साक्षाद्ब्रह्मपुत्रोऽन्येतुपरम्परयेति
भावः तथाचाह तेषांमुनीनांवरइति षड्त्रिंशतोऽप्यधि
कारिणामित्यर्थः तेच मन्वत्रिदक्षाङ्गिरोविसृष्ट

सोऽभूदग्रजएकएवमहतांतेषांमुनीनांवरो
येर्वाणाथरणीयमङ्गतपःस्वच्छाशयैःसन्त
तम् ऊर्ध्वस्रोतसमान्तरान्तकलनायेकेपिदि
वौकसस्तेषामप्यधिराजएषजगतीविश्वेऽधि
कारीमहान् ९ ॥

हस्पत्युशनोऽपस्तम्भवसिष्ठकात्यायनपराशरव्यास
शङ्खलिखितसंवर्तगौतमशातातपहारीतयाज्ञवल्क्य
प्रचेतोबुधदेवलयमजमदग्निविश्वामित्रप्रजापतिना
रदपैठीनसिपितामहबौधायनच्छागलेयजाबालिम
रीचिकश्यपात्रेयाइति नकेवलमधिकृतिशालिना

मेवमप्यएषवरोयेनप्रवृत्तिमार्गप्रदर्शकत्वमेवास्य
सिध्यति यावदपास्तभवाडम्बराणांनिवृत्तिमार्गाश्रि
तानामप्येषएवैकोवरइत्याह ऊर्ध्वस्रोतसइति ते
चकुमाराःसनन्दनाद्याब्रह्मचारिणऊर्ध्वस्रोतस्तादे
वान्तरान्तकलनाः आन्तर्यान्ताकलनायैर्ब्रह्मैकतत्प

सैषोशिक्षितएवसर्वकलनांसंस्थाप्यभूमण्ड
लेस्वात्मज्योतिरवेक्षितात्मकलनःसन्क्रील
त्याल्पान्तरः स्वस्थोभूच्चयदात्तदैवपरमात्मैनै
त्यसर्वात्मनासर्वेषामधिकारिणांपरगुरुर्ज्ये
ष्ठश्रेष्ठःकृतः ८ ॥

णइत्यर्थः ८ तेनसिद्धत्वमेषा
मुक्तम् सएषकर्मिणांयोगिनांचवरोविदितपरावर
उभयात्मकःसिद्धइत्यर्थः ९ तत्त्वमप्याहार्यानाहार्य
भेदेनद्विधा तत्रयेषांसाधनसाधितंतत्त्वंतआहार्यत्वा
द्गौणसिद्धाः येषांतुजन्मतएवसिद्धत्वंतअनाहार्य
त्वानाःसांसिद्धिकत्वान्मुख्यसिद्धाइत्युच्यन्ते तत्रमुख्य

निसेधोऽशिदितइत्यादिना।

सिद्धत्वमेवास्य साधयन्नशिक्षितइत्यनाद्याचार्येज्ञानःस्व
तस्सिद्धइत्यर्थः सर्वकलनामितिनियतिरूपाम् वि
धिनिषेधरूपांच कथमस्यतथात्वमित्याह स्वात्मज्यो
तिरित्यादि आत्मकलनाश्रुतिसागरः तत्रापिदेवगर्भे
विशेषणंसच्छीलशाल्यन्तरइति नियतिसंस्थापने
नास्यकृतकृत्यतामाह स्वस्याभूदित्यादि राजत्वस्था
त्वादिकलनासंस्थांवाह्योदृष्टफलामदृष्टफलांचान्त
रीविधेयप्रतिषेध्यकलनासंस्थांविधायकृतकृत्यता
यदास्वस्याभूत्तदैवसर्वात्मनापरमात्मेनविष्णुरपर
मूर्तिनाब्रह्मणासम्भावीभूयसर्वेषामधिकारिणांप
रमगुरुर्ज्येष्ठश्रेष्ठश्चकृतः सर्वेषामान्यःकृतइतिव
धोविनयादिमान्यस्यानत्वमापादितइतिभावः तथा
चबृहस्पतिः वेदार्थोपनिबन्धृत्वात्प्राधान्यंहिमनोः
स्मृतम् मन्वर्थविपरीतातुयास्मृतिःसानशस्यते ता
वच्छास्त्राणिशोभन्तेतर्कव्याकरणानिच धर्मार्थमो
क्षोपदेष्टामनुर्यावन्नदृश्यतइति ॥ ७ ॥ ॥

एतदेवशपञ्चयति सौशील्येति सौशील्यस्वाच्छ्यमि
तिसमाहारैकत्वम् एतेचवक्ष्यमाणलक्षणे स्वतइति
साधनापेक्षांविनास्वयंसिद्धमित्यर्थः भूतभाव्यधि
कृतंस्मृतिकर्त्तृणांमूर्ध्नि अस्यमनोरनुशासनंविदि
तवानिति ८ इत्थंसमाश्वस्तहृदयवादीशस्थापित
त्वपरमकारुणिकत्वमित्यस्माकमपितत्त्वपरमादर

सौशील्यस्वाच्छ्यमस्यासौस्वतोवेदयथहृष्टधीः
भूतभाव्यधिकृन्मूर्ध्निचकारस्यानुशासनं ८
इत्थंसमपूर्णेनिर्भीतिर्व्यवस्थापितसत्क्रियः प्र
सादपात्रमीशस्ययस्तस्मैमनवेनमः ९ ॥

इत्यादद्युगलकेन इत्थमिति सहचारीतिच सम्पू
र्णइति अन्येपिसन्निशर्णाः परस्परापेक्षयासततर
पेक्षयातिशयेनशर्णाइतिसम्पूर्णाः शर्णाहन्तइत्यर्थः
अतएवसम्पूर्णत्वान्निर्भीतिरभयः अशर्णस्यहिभयंभ
वति नचैतदस्यमनयम यतोऽधरस्तोतस्वपियेमहा

मदइतिनमीरितिचव्यपदिशंतिइतिकेनामास्मात्मिका
विभवंनानुमन्वते स्वयंचेदृशः सन्परार्थंव्यवस्थापि
तसत्क्रियः क्रियाणांचसत्वेदृष्टादृष्टफलाव्यभिचारि
त्वम् इत्यंचपरार्थंचट्नोयुक्तत्वादीशस्यदयापात्रम्
तन्निर्वाह्यकार्यनिर्वाहनात् इतिनोपितस्मैमनवेन
मोस्तु येनतडदितसन्मार्गाचरणाहयमपिप्रसादया

सहचारिवयस्यादिपुत्रमित्रादयोपिये तस्मा
विकृतिमापन्नास्तेभ्योभूयोनमोनमः १०

त्रेमवामइति अविकृतिमिति धर्मानुशासित्वता
लक्षणांप्रजापालनादिलक्षणांच भूयोनमोनमइ
तिस्वाङ्कपोषणेनहिमहत्तामादरातिशयोयथाह
इपतेनतथासात्वात्स्वपोषणेनेत्याशयेननमोनमो
भूयइतिवीप्सा तथाचऊसमदेवः उत्तमस्तोषमा
यातितदङ्कपोष्यतेयदि चक्षुःप्रसीदतिशयःपादस्प
र्द्धेनस्वयमिति ९

पुनरपितस्यमाहात्म्योतनार्थंतेनचतडदितेदृष्ट
मास्यास्तेनाशेषफलसिद्धिंकथयितुमाह यस्मैइति
शास्मनेशिरः शासनपद्मम् अनादिसिद्धेति यन्मनो
र्वचपशानादिसिद्धावाकश्रुतिरेवेयमित्यर्थः तयात
द्भेषजंचसंसारदीर्घरोगस्य तथाचब्रह्मान्दोगयब्राह्मणे

यस्मैचार्पितमीशेनशासनंहृष्टचेतसा अना
दिसिद्धावागेषाभेषजंतन्मनोर्वचः ११ ॥

मनुर्वैयत्किञ्चिदवदत्तद्भेषजंभेषजतायाइति श्रु
तिनिगूढार्थस्मर्तृत्वादेवचास्यसकल्पनागोचरत्वंयो
तयितुंतत्समानत्वमाहवादरायणः पुराणंमानवो
धर्मःसाङ्गोवेदश्चिकित्सितम् आज्ञासिद्धानिनहन्त
व्यानिहेतुभिरिति ॥ ॥ ॥

चत्वारि

इतिशासनपद्मार्पणेनश्मेोदितचेतसंसन्मुखीकृत
तदुक्तेजनार्थस्वस्यकृतकृत्यतामावेदयतिब्रह्मापंच
भिः भोःपुत्रेत्यादि पुनातिसच्चारित्रेणसर्वापरस्वात्म
नइतिपुत्रःसौशील्यसत्प्रकृतित्वंसहृत्वंचवद्यमा
णलक्षणं सर्वमिति इदामुत्राखिलोकद्वयम सारभू

भोःपुत्रयत्तेसौशील्यंतेनसर्वंजितंत्वया सार
भूतंजगत्यस्मिंस्तेतेनसदृशोनहि १२ यदस्य
स्वप्रकाशस्यविभोःपरमंमोमहः तदीयिले
शःस्वाच्छायत्सौशील्यंविन्दुरेककः १३ ॥

तेदछमनस्वरंन्याय्यंच यतेनसौशील्येन १२ प्रति
ज्ञातमर्थंसाधयति यदस्येति अस्यस्वप्रकाशस्यवि
भोर्व्याख्यातस्वरूपलक्षणस्ययत्परममोंमहइति पर
मंनिरपेक्षं ओमिति ओङ्कारलक्षणंस्वात्मसमालक्षणं
च ओमेवंपरमंमतेइतिकोशात स्वाच्छामित्यान्तरशो

वं सौशील्यमितिवाह्यशोचं एकएवैककइतिस्वार्थे
कन् तस्यचयत्परमंमहत्वंसर्वावभासकंचैतन्याख्यं
सारंतस्येमेंशाः येकेचिद्वाह्याभ्यन्तरप्रकाशकारित्वेन
प्रकाशकाइतिप्रसिद्धाः सूर्याचन्द्रादयोवाह्याश्चक्षुः
श्रोत्राद्याश्चशरीरैकलग्नावाह्यान्तराः मनोबुद्ध्याश्चके दय.
वलान्तराइत्यर्थः सेतिसर्वप्रतीतत्वेनमान्याशैलीशी

महत्वंयत्त्वपरमंतस्येमेंशाजगत्तले सूर्याच
न्द्रादयश्चक्षुःश्रोत्राद्यायेपिभासकाः १४ य
ल्लेशाएवकदेशश्चसाशैलीराजतेतराम यदा
श्रयेणमान्यासौत्रिलोकांकारणावली १५ ॥

लेभवाशैलीसुइप्रकृतिश्वतिविराजमानापियल्लेशा
एवकदेशःकथमस्यास्ताहशामान्यत्वमित्याह यदा
श्रयेणेति यदाश्रयेणशैल्याश्रयेण असौकारणा
वलीब्रह्मविष्णुरुद्रेशानसदाशिवलक्षणायथोचि
तसमाश्रितास्यदाहृष्टिस्थितिसंहारतिरोधिप्रकाश
कारितयामान्याजातासोयंशैलीप्रभावइत्यर्थः १५ ॥

प·सं
१८

कृतंसम्पादितं शरणमितिनिराकाङ्क्षमित्यर्थः ततश्च
कलेर्यावत्तवकीर्तिरनश्वरास्त्वित्याशीः १९ इत्याश्वासि
तेति प्रायःप्रत्ययमाधत्ते स्वगुणैश्चत्तमादरश्मिनयेन
प्रत्यायितस्वगुणः परमयाश्रद्धयातद्ब्राह्मशासनेमत्वा
न्वहंतत्तदृढार्थं बद्धकक्षोभूत् ४ बद्धकक्षत्वमेवास्य
सूचयति तदिति तदितिगर्भीकृतेतरभावकगुणंसौ

कृतंतत्त्वतयासूर्यं यदर्थमवतारितः कृतकृत्यो
स्मिहृष्टात्माकलेर्कीर्तिर्ध्रुवास्त्विति १९ इत्याश्वा
सितचेताःसत्तदेशंशासनंदृढं रहस्यंपरमादेयं
मत्वाभूत्सजितोन्वहं ४ तत्पुरस्कृत्यशंतानामा
वर्णाश्रमगतीःप्रभाः वावस्थाप्यमुनीन्भूयःशि
क्षयामासचादृतः १९

शीलंपुरस्कृत्याग्रेसृत्वाततःकृत्वासम्पूज्यचतदनुशा
सिताश्चतंवर्णचतुराश्रमगतीःप्रभारहस्यमत्रश्चभोद
कोःस्वयंव्यवस्थयादृढीकृत्यादृतःसन् शिष्यप्र
शिष्यमुखेनप्रचयगमनार्थंमुनीनप्यश्मवादीन्शिक्ष
यामास १८ ॥

ऽतंयदिवादिवाभेदेनशास्त्रसम्बन्धंव्यवस्थाप्याथयी
मतामवाप्तैरैहिकफलप्राप्तिपूर्वकंपरमपुरुषार्थदायि
त्वान्नजाधिकृतिपात्रत्वंसंज्ञपयति ततोस्येत्यादिना त
त्रेतितस्माद्धेतोरस्यपरमस्वतन्त्रस्यप्रभोर्गतिस्वरूप
स्वारस्यलक्षणंमृगयितंतच्छास्त्रिरूकलक्षणं ३८ द
शतीत्यतिशयेनन्तिपूर्वसेव्या नतिपूर्वमितिवाह्य

ततोस्यगतिमन्वेष्टुंसेव्यातच्छास्त्रिरादरात न
तिपूर्वंयथेष्टानःप्रसन्नःपरमाप्तिदः १९ तद्धा
गेवातिगाढासौभव्यातङ्गतिवादिनी तत्प्राप्ति
कारिणीचापिमान्याकैर्नास्तिथीथनैः २०

लिङ्गयारणमपितदाज्ञाप्रदरणायपरमाप्तेर्दैवतविनिस्
चितं परमाप्तिःयस्याश्मात्राभयःसाधनतंयान्निसे
यमपवर्गलक्षण १९ ननुकथमस्याप्ताद्दकेयेन्ना
स्यगतिमन्वेष्टुमितिसिद्धवत्कृत्वासेव्येत्युक्तम् तदाह
तद्धागिति येतोऽसौमुनिप्रणीतास्मतिलक्षणतस्य

प.सं
१५

मोरतिगाढावागेवस्तुतिरेव अयंभावः तत्रातिगूढा
शयत्वेनशिथिलयत्नानांशान्तहृदयानांदृढस्थित
येमुनिप्रणीतेयंविचितिरित्यर्थः ततश्चतदाशयवि
स्तारहृपत्वादस्यास्तद्वृत्तिवादित्वम् गत्वाचावश्यंत
त्वाप्तियैौहिगच्छतिसोवश्यंतत्रप्राप्नोतिइतितत्वाप्ति
कारिणीत्युक्तं धीयतेनैरित्यनेनधियपवसर्वत्रसर्वा
प्तिसाधनत्वमितिसूचितं यदाहुः मेधाहीनःपशुः

दयाविराजतेसैषाङ्हेतैवशीयदसौप्रभुः स्व
तःसिद्धंस्वशिक्षाङ्कमेनंभूमाववातरत् २१

स्मृतइति २० पुनरपिदृढप्रत्ययार्थंप्रभोर्निष्कार
णंपरमकृपालुत्वकथनपूर्वंमन्वतिशयमेवाह
दयेति अहेतुइतिनिष्कारणम् क्रियाविशेषणंचै
तत् स्वतःसिद्धमित्यनाहार्यज्ञानंस्वशिक्षाङ्कंस्वशील
शैलीशीलितं अवातरदितिएतर्थिगर्भीकारेणपदसं
स्कारपक्षाश्रयेणलङ्प्रयोगोपिसाधुरेव २१ ॥

आदिश्यादि वर्णाश्रमकर्मणामानन्त्येपिसर्वत्रसा
क्षुण्णहेतुःस्वाच्छासौशील्यमेवैतद्विनातेषांतुच्छप्राय
त्वादितिभावः २२ इत्यंचासोपेयत्वात्कर्मणामपाय
त्वात्तदादरस्सर्वमिदमेवपर्यन्तफलतयादर्तव्यमित्या
ह स्वच्छमिति अखिलमिति वर्णाश्रमकर्माचरणा
द्यपिमहतेपदायमोक्षायैवकल्पतेइतिनिष्कामकर्मण

आदिमध्यावसानेषुतत्तत्कर्माश्रयापियत् य
स्यासिःस्वाच्छासौशील्यपरमार्थैकतत्परा २२
स्वच्छंविधायहृदयंशीलमर्जयतांनृणां कल्प
तेखिलमेवाहोपदायमहतेकृतं २३

मपवर्गहेतुत्वमुक्तं भगवताचेत्थमेवरीतिर्निष्ठाशब्दे
नोक्ता लोकेस्मिन्द्विविधानिष्ठापुराप्रोक्तामयानघ
ज्ञानयोगेनसाङ्ख्यानांकर्मयोगेनयोगिनामिति अ
त्रच साङ्ख्यानांज्ञानयोगेनयोगिनांचकर्मयोगेन
यागतिरुक्तासाहिमीमांसकैश्चसामथादेङनद्योवि
तद्धेनिष्ठाशब्देनैकैवोक्ता स्वाच्छासौशील्येनक्रि

यमाणंकर्मसर्वथासिद्ध्यतीत्यर्थः २३ अतएवपरम
काष्ठात्वमस्याह अस्येति अस्यस्वाच्छसैशीलस्य
२४ उक्तस्यैवार्थस्यस्फुटीकरणायार्थान्तरंन्यस्यति स
न्नान्यइति तेजोलेश्याइति चन्द्रवह्न्यादयः सम्तूलंस
र्वतमोपहत्वेनगण्यतेइति २५ अस्यैवार्थस्यसर्वतः

अस्यकल्याणवसतेःसदर्थानांचशेवधेः अ
न्यानिसत्कृतान्याहोकलांनार्हन्तिषोडशीं २६
सन्त्यन्येपिचलोकेत्रतेजोलेशास्तमोपहाः परं
सभगवानेकोरविरेवहिगण्यते २७ तथाच
परमोत्कृष्टमस्यश्रुतिषुगीयते तस्यांपरमवे
लायामेतदादौहितोल्पते २९ ॥

सेतिमन्त्राद्दिविवाक्यकल्पस्यस्फुटीकरणार्थमर्थवाद
रूपांलक्ष्याख्यायिकामाह तयाचेत्यादिना श्रुतिष्विति
बहुवचनंतन्मूलस्मृतिग्रहणार्थं गीयतेइतिपरमाद
रविषयत्वंतत्रास्यसूचयति तस्यामिति प्रलयलक्ष
णायांमृतिलक्षणायांवा परमेतिचविशेषणमवश्य

भावित्वमस्यार्थस्यज्ञापयति एतदिति स्वाच्छसैशीलस्य
लक्षणंसहस्तश्चादावित्ति कर्मविभागात्पाक पश्चादि
ति एतत्रोलन्नानन्तरंपुण्यपापगतीतोल्यतेइत्यतोहेतोः
संशितधीर्निश्चितमतिः कोनामैनामग्र्यांगतिंमोक्षफ
लांनाश्रयेत एतदनाश्रयणेपशुत्वमेवहेतुरित्यर्थः
एतदेवनिदर्शयति तथाहीत्यादिना पुण्यकर्मणांफ

पुण्यापुण्यगतीपश्चादितिसंशितधीर्नरः को
नैनामाश्रयेदग्र्यांपरमाप्तिगतिप्रदाम् २८ त
थाहिपुण्यपुण्यैकस्यागतिरूर्ध्वापरोभयम् द्वे
तमध्यगतेःपूर्णाचतुर्दशविधागतिः २९

लेतारतम्येनोर्ध्वगतिः ब्रह्मलोकान्तापापकर्मणांच
तथैवतारतम्येनाधराधरागतिर्नरकपशुस्थावरान्ता
मिश्रितकर्मणांचफले मध्यगतिर्मनुष्यलोकाप्तिः इ
त्यंकर्मणांगतिमुपसंहरति पूर्णेत्यादिना तथाच अ
ष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनश्चपञ्चधाभवति मानुष्य
श्चैकविधः समासतोभौतिकःसर्गइति २९ ॥

इत्यमूर्धाधरमध्यलोकगतिंदेवपशुमनुष्याख्याश्चयो
कर्मफलंनिरूप्यसर्वोत्कंपरमोत्कृष्टफलनिरूपणाहे
दैतोलनेचशुक्लिंयुगपद्दर्शयतिइयंतिति तुशब्दः पूर्व
पद्यादस्याविशेषद्योतकः इयंस्वाच्छासोशीलत्वलक्ष
णाशैली परमानन्दगतिहेतुत्वव्यपदेशपालस्यात्म
वेधानन्दकारणमतोस्याःप्रथमगणनम् एतदुक्त

इयंतुपरमानन्दगतिहेतुर्गरीयसी सर्वथा
कृतिभिस्तस्मादस्यांजागर्यमेवहि २९ सु
तिश्चाहाग्रजन्मायः सुशीलःस्वच्छचेतनः
सतत्पदमवाप्नोतियत्कान्तानांमहात्मनां ३०

नांविद्यस्तपरमार्थगतीनांव्यपदेशपलत्वचतुर्दशलो
कगतिरित्यर्थः अतएवान्यगतिभ्यः पुण्यातिशयाप्या
ब्रह्मलोकगतिर्गुरुरियंचोभयोर्मध्येगुरुरितिगरीय
सी अतएवाह सर्वथेति जागर्यमप्रमत्ततयेनावहितैर्भा
व्यमित्यर्थः २९ अथेदानीमस्याएवपरमोत्कृष्टत्वंद्योत
यितुंपरार्धोपायसमानकत्वमस्याउद्धयतिसुति

श्रुतियुगलकेन शान्तानांमहात्मनामिति ऊर्ध्वरे
तसांयोगिनां मुनीनामूर्ध्वरेतसामिति संयतचित्ता
नांवेदाभ्यस्तमतीनांब्रह्मचारिणां इतिसङ्केतवतार
तम्येनक्रमसुक्तिर्द्योतिता अथोइतिक्रमकथनान
न्तरमक्रमेणपरमार्थमुक्तिद्योतनार्थं विदितवेद्या
नांतत्वविवेकिनांज्ञानिनामितिविकासतारतम्येन
सहस्रवलसुक्रम् ततश्चारुरुक्षूणामारूढानांच

अनेकजन्मसिद्धानांमुनीनामूर्ध्वरेतसां अ
थोविदितवेद्यानांयत्पदंतस्यतद्ध्रुवम् ३१

यत्पदंतत्पदमसौप्राप्नोतीति अग्रजन्मेति अनेना
स्याएवजातेःप्रधानोपकार्यतामाह अथवानहि
भातमभातंस्यादितिन्यायेनयस्येदंस्फुरितंसोग्रज
न्मेति सतत्पदमिति यत्पदंतस्यतद्ध्रुवमितिचपौन
रुक्त्येनहिबहुंसबहुंभवतीतिन्यायाद्याश्रयेणाव्यभि
चारिफलत्वमस्याःसूचयति ३१ ॥ ॥

अस्यापवागमान्तरसंवादोद्देशकथनस्वमेतत्फल
वत्वमेवप्रकटयति तथाचेति रहस्येष्विति रहस्यत
येषु प्रकाशसरणिर्ज्ञानमार्गः अन्यानपेक्षिणीति
अन्यउपायापतदपेक्षाः इयंत्वन्यानपेक्षिणीसर्वोप
निवर्तित्वादस्याइति तडक्तंरहस्यनये प्रमाणान्यपि

तथाचबहुधाप्युक्तंरहस्येषुमहात्मभिः प्र
काशसरणिःसेयंशैलीयान्यानपेक्षिणी २२
एतांविनान्यानैवास्तितत्पदप्राप्तिकारणं प
नयैवहितत्प्राप्तिर्यास्तिहरेडरात्मनाम् २३

वस्तुनांजीवितंयानितन्वते तेषामपिपरोजीवश्रि
तेःस्वाच्छाद्वियन्मतम इति २२ अन्येषांसापेक्ष
त्वमेवदर्शयति एतांविनेति डरात्मनामिति अ
शीलानाम् २३ ॥

एतदेवप्रकारान्तरेणापिदृढप्रतीतयेदर्शयति एत
दिति एतद्विश्वान्निराहित्येन्येषूपायेषुसत्स्वपिपशुतां
विनानान्यागतिर्गरीयस्यस्तिपशुत्वमेवास्तिगरीयस्त्व
धिः २४ अनयैवसर्वोत्तमत्वमपिसिद्ध्यतीत्याह यस्या
साविति प्रकृतिःस्वभावः मानवानांमानवइतियथा

एतद्विश्वान्निवैकल्येसत्स्वन्येष्वपिनोनृणां
विहायपशुतांकाचिद्गतिरस्तिगरीयसी २४
यस्यासौप्रकृतिःस्वच्छामानवानांसमानवः
अन्नःसौशील्यमेवासौनाकृतिस्तत्रकारणं २५

विवेकगुणेनपशुभ्यःप्रमानतिरिच्यते तथायमपि
शैल्यामानवेभ्योतिरिच्यते तत्सदेशेन्येपशवइवाभा
न्तीत्यर्थः सन्निचबहवोपिडष्टावद्भिःशीलमभिनय
न्ति तदर्थमाह अन्नइति आकृतिःशोभनाशरीरसं
स्थितिः तत्रेतिसौशील्ये २५ ॥ ॥

प॰सं
२०

च इति स्वरूपमुक्त्वा सद्भेदेन श्रोतॄन् बुद्धिप्रवृत्तये फलमा
ह ऐत्यादि ऐहिकमिति विभक्तिपरिणामेन शोभया
पि सम्बध्यते यापैहलौकिकी शोभाऽनेनैवेह शुभमाश्री
मत इति न केवलं शोभैवेत्याह अमलमैहिकं कुशलम
पि अनेनैहिकपुत्रदारवाह्यसम्पदोत्कर्षमपि लभ्य
ते अमत्र परलोके शुभायः अनुकूलदैवं अयस्यानुकू
लदैववाचकत्वे सत्यपि शुभग्रहणमस्यापि शोभेत्यनु
कर्षणार्थं पारलौकिकी शोभा सदैवं चेदमेवेत्यर्थः इ
ति फलेनापि समर्थ्याधिकारित्वेऽपि समर्थयति अधि
कृतिपदमिति यस्य सौशील्यस्याधिकृतिपदमधिका
रविषयः यासौ त्रिधा निखिलासृष्टिः सात्त्विकराजसता
मसभेदेन लौकिकी अथवा त्रिधा त्रिवर्गप्रधाना सा च
लौकिकेवेति धर्मार्थकामशास्त्रिकारणत्वमस्योक्तं त्रि
वर्गसाधनत्वमुक्त्वाऽपवर्गसाधनत्वमप्यस्याह नियु
तमनस इत्यादिना आप्तकलनाः सत्यवादिनः सत्यसङ्क
ल्पा वा नियतमनसोऽभ्यस्तयोगा इत्यलौकिकी सृष्टिरि

तिभावः प्रकृतिरितीति शब्दो भिन्नक्रमः सौशील्यमि
त्यनेन योज्यं १९ इत्यमवान्तरभेदेनानन्योपि सृष्टेर्लौ
किकालौकिकीत्वेन द्वैधं स्थापितं तत्रापि राज्ञां सर्वोर्ध्व
वर्तित्वेनात्र महोपयोगितामाह आधिक्येनेति अत्रावि
ति शैली अतिशयद्योतकं विशेषणं चतुष्टयं चतुर्वर्णा
श्रमचतुर्वर्गश्रेष्ठप्राप्तिबोधकं चतुर्वर्णचतुराश्रमा

आधिक्येन परं विराजतितरां तेषां सदा सौशुभा
येषामीशकृपाभरादनिगडं सद्भाग्यकोष्ठं महत्
लोकानुग्रहनिग्रहादिकलना वाञ्छाचलत्वाधि
लप्राणिप्रीणनकल्पनापि शयगा प्रौढात्मनां
भूभुजाम् २९

धिकारिणाममीषां मतेन चतुर्व
र्गप्राप्तिर्हस्तप्राप्तैवेत्यभिप्रायः सद्भाग्यान्येवान्तःसारा
रत्नादिद्रव्यकृतावरणत्वात्कोष्ठं अनिगडमुद्घाटितं निर
र्गलं महदचिन्त्यवैभवमित्यर्थः सद्भाग्यकोष्ठमेव विशे
षणत्वेन विशदयति लोकेत्यादिना लोकशब्देनेहवि

प॰सं
२१

धापिसृष्टिर्विवक्षिता सर्वाधिकारित्वाद्राज्ञाम् शासने
जीवनम् शयगाहस्तगा शैक्षात्मनामञ्चस्वभावानां
मनेनदिक्पालांशत्वमेषांसूचितम् ३९ उक्तंचेति स
र्वेषामितिलौकिकानां योगिनामिति अलौकिकानां
शतसाहस्रेति उभयाधिकारिणांमहात्मनांराज्ञाम्
परिमन्तरत्रापिसम्बध्यते तेनचक्रमासूत्रणमनुसवि

उक्तंचसत्क्रियाशोभासर्वेषांयोगिनांपरा त
तोपिशतसाहस्राधिकृतानांमहात्मनाम् ४०

तंभवति प्रथमंलौकिकानांशोभेयं ततोपिपरायोगि
नां मनागप्येतच्चलनेस्वरूपभ्रंशात् ततोपिपरारा
ज्ञांसर्वाधिकारित्वात्इति साहस्रेति सहस्रंविधेयत्वे
नास्यास्तीतिमत्वर्थीयेणिसाहस्रः सहस्राधिकारी
शतंसाहस्राइत्यसङ्ख्यांतेनाहशानांसूचयति तत्राधि
कृतानांमहाराजानामित्यर्थः ४० ॥

तत्रतादृशस्सौशीलभाजनंतेनाशंसितशक्तमहाराज
सिद्धयेपरिणाहौनिवभाति योसाविति विश्वासभूरूप
लब्धिकारणं एतंविनासन्त्यासत्यावास्याविशेषाभा
वात्तंइन्द्रमहद्दाइति समूलंशत्रुनिर्दलनात् अथतयं
तद्दंशाभवनादिन्द्रमहद्बलइतितद्धस्तवशगाकश्मी
रभूर्नाकभूरस्तीतिसंभाव्यते अथवाःकंडःस्वंतस्यभूरा

योसावंबरभूषणांवसमतीविश्वासभूर्भास्करोय
हंशणाश्रवभूवुरिन्द्रमहदास्तेवैदिलीपादयः तदं
शेपाद्यसकीर्तिधवलितमहीविंबोदरोसौमहाराजो
राजतितस्यहस्तवशगाकश्मीरभूर्नाकभूः ४१

धारोनेतिसंभाव्यते चन्द्रभागांसमारभ्ययावन्मधुमती
तटं कश्मीराइतिविख्यातंक्रीडास्थानंमहेशितुरितिपु
राणे ४१ विबुधवृन्दपद्माकरार्थमेतितद्विकासकः अ
ब्जधीःप्रसन्नमतिःवाडवानांब्राह्मणानामेकाश्रयः प
केशस्वेश्राश्रयः जयतिसत्कर्षप्राप्तिभाजनमस्तित्य
र्थः मार्दवेःमलगःशशाङ्कः मार्दवकाशाद्दिलोकेषु

प·सं
२२

प्रागङ्गणपते क्षमायां भूः महाभरक्रमणेऽपि निर्विका
रः दोषाणामपनयनविधौ हरीकरणे भास्वान्रविः
भास्वांश्च दोषापहारी दोषा रात्रिश्च धीविलासे च कोऽपि
चातुर्ये भार्गवः काव्यः शुष्माग्निः भास्वान्दीप्तिशालीभ

नयज्ञ चतुरः कृती विबुधवृन्दपद्माकरार्यमा
विपुलसत्वभूः प्रकृतिपालनात्तत्परः गभीर
विपुलाशयो भरितदिङ्महीमण्डलो यशोभि
रयमवृथी जेयत्तवाडवैकाश्रयः ५२ नी
तौ वाचस्पतिरमलगर्भादेवे भूः क्षमायां भा
स्वान्दोषापनयनविधौ भार्गवो धीविलासे शु
षाडबेन्धनकवलने योऽस्ति भास्वत्प्रतापस्त्वमा
नर्थप्रशमनकरी कीर्तिराकल्पमस्तु ५३

तापो यस्य अथवा भास्वत इव प्रतापो यस्य अनर्थप्रश
मनकरीति न्यायप्रवृत्त्या ह्यनर्थप्रशमः इति न्यायप्र
वृत्तिपूर्वं कीर्तिराभास्यते अस्त्विति ॥
५२ ॥

इदानीं तन्माहात्म्यसूचनपूर्वं स्वप्रवृत्तिप्रयोजनमावेद
यति कविः किं वाच्यमिति त्रितयमपि चेदं सङ्क्षेपेण श्ला
घनीयमित्यर्थः तत्रापि तावत्तिस्रः पिनोऽस्माकमस्य
धीरेव श्लाघ्या यद्विषया धीविषयाः यदि चेदृशी धीर्न
स्यात्कथमस्मिन्युगे मालिन्यात्तं सिके दृशी शिक्षा स्या

किं वाच्यं वा ससाङ्गुण्ये नीतौ बुद्धौ धृतावपि
तत्रापि नोऽस्य धीरेव श्लाघ्या यद्विषया वयं ५३
र्वाचित्तां स्वपथं नीता प्रकृतिर्धस्य गणपतामर
याचो चित्ते चया स्यामो राजा सर्वप्रभुर्यतः ५४

त. कृतयुगस्थितिर्हीयं यवृत्तस्य प्रत्यावर्तनमिति ५६
ततश्च स्वोचितामिति राज्ञः सर्वप्रभुत्वात्सर्वेषां तत्रोप
यापि गणश्च चितमिति वयमपि स्वयोग्यं प्लोकनिकां
नीतैतत्प्रकृतिस्वगणपतां यास्याम इति ५७ ॥

तत्रादौ स्वेष्टाचिंतां समारामन स्मरांच प्रशस्तुपर्थांसम
र्पयति केनेत्यादि इहेतीहलोके ऽमत्रेति परलोके
चकेन शोभेति प्रश्ने राइति समर्थनम रानं राइति भा
वे क्विप् राइति दाननाम तत्र चतुर्थ्यैकवचने आतो
यातोरित्यालोपे राइति सिद्धम रादानेनेत्यर्थः तथा

केनेहामुत्र शोभा निरुपम महसो वाचकं नाम
किंवा बह्वर्थे निर्विशेषं युगस्त्वय हणार्थमस्य
कोथान्तरस्ति कोवा सर्वार्थसिद्धौ जगति बहु
मतो योतिनां संकलव्याशेषं को भास्वदाख्यो वि
परिणमयते राजगोलाभसिंहः ४९ श्लेषचक्र
(वाचीदं पद्यम ॥

निरुपममहसो ब्रह्मस्तेर्वाचक
मभिधायकं किं नामेति प्रश्ने अजेत्युत्तरं तत्र नामसं
ज्ञाश्च विभक्तिनामेति यल्लिङ्गमिति कलापे प्रातिप
दिकमिति पाणिनीये वदन्ति अजेति च ब्रह्मनाम त
देवहि निरुपमं तेजः सर्वसमादायि नाकेनास्यन्तल

नासम्भवति वेति पदान्तरे किंवा नाम बह्वर्थे समयुगे
स्त्रीपुंसयोर्निर्विशेषं रूपभेदरहितमिति प्रश्ने गोइति स
मर्थनम स्वर्गादि बह्वर्थवाचकत्वात्स्त्रीपुंसयोश्च सर्व
विभक्तिषु रूपभेदरहितत्वात तथा ग्रहणार्थमस्य कोन्य
तः शब्दयोनिर्देशगणीपठितो ला इति प्रश्ने ला इति सम
र्थनं लाग्रादान इति धातः तथा योतिनां प्रकाशवतां
नक्षत्राणां मध्ये सर्वार्थसिद्धौ को बहुमत इति प्रश्ने भ
सिंह इति समाधिः भसिंहस्तिष्यः सिंहो यथा सर्वच
तुष्पदां नात थैव तिष्यो बलवान्नुहूनामिति श्रीपत्युक्तेः
तिष्यः सर्वार्थसाधक इत्युक्तेश्चेति सिद्धं राजगोलाभ
सिंह इत्युत्तरं नामायमलङ्कारः एकस्मार्थीगतः प्र
यश्लेषालङ्कारेण द्वितीयार्थं बीजमासूत्रयति को भा
स्वदाख्यो विपरिणमयते इति यथा कश्च भास्वदाख्यो
भास्वतीत्याख्यानामयस्यासौ अशेषं संकलव्यवशी
कृत्य विपरिणमयते तस्मिपर्यन्ते यथेष्टमवस्थापयते
अथवा शेषं सर्वोक्तं संकलय्य को विकोपरिणमयते

विभक्तिपरिणामेनतस्मिन्नवस्थाप्यते तत्रसमस्ते
राजगोलाभसिंहश्शत्रुतरम् तथाहि केनेहामुत्रशो
भेति इहप्रत्यदेसुत्रपरोक्षेचकेनशोभेतिप्रश्नेविभ
क्तिविपरिणामेनसमस्तमुत्तरं राजगोलाभसिंहेनेति
तथानिरुपममहसोवाचकंकिंतत्रापिसमस्तंप्रथमां
तमुत्तरं अत्रनामेतितिनिश्चये तथाबह्वर्थोबहुधनः
दृयुगेकलियुगेसर्वथानिन्द्यनिर्विशेषः स्वपरभेद
प्रतीतिरहितः कइतिप्रश्ने तत्रापि समस्तंप्रथमान्तं
तथायातः कर्मफलदातः सर्वेश्वरस्यग्रहणमर्थोग्य
स्येत्येवंभूतः कइतिसमस्तमेवसमाधिः तथाद्योति
नांतेजस्विनांराज्ञांमध्येजगतिपृथिव्यांसर्वार्थसिद्धौ
बहुयथास्यात्तथाकोमतइतिप्रश्नेपिसमस्तंसमाधिः
सचभास्वद्दाख्योभास्वतःसूर्यस्याख्यायस्यासौगोला
भइतिसूर्यस्यापिनामेतिश्लेषमूलोद्वितीयोर्थः अ
थसमासोक्तिमूलस्तृतीयोर्थः तथाहिभास्वानिहेति
पृथिव्याममुत्रेत्यन्तरिक्षेचशोभते निरुपमतेजस्त

श्चायारः तथाबहूनांसर्वेषामर्थेनिर्विशेषंयथाभवति
तथाबहति नहिमलिनामलिनगुणागुणविवेकःक
श्चित् तथायातरितिब्रह्मणोग्रहणार्थश्चभवति रवि
मार्गेणैवहियोगिभिर्ब्रह्मगतिःप्राप्यते तथाद्योतिनां
चन्द्रतारादीनांमध्येसर्वार्थसिद्धैजगतिबहुमतःतथा

यस्मिन्धिर्मारगृहीतमकरषिकगताधारभूतो
मरारिर्ब्रह्मालिंगार्थवाचीद्विवचननिरतस्तःस
मूहार्थवाची एकोगोरस्तमेतत्त्रिभुवनमितिधी
श्चैकतोपत्यमालासंख्यातत्याणिनीयंफलति
त्वलपरंश्रीमहाराजदेवे ४९ पन्नावर्तीयम्॥

शेषंसङ्कुलयारश्मिभिःसमुच्चितांविपरिणामयतेका
लांतरेणयथोचितंहिमादिहारेणविसृजतीतिभावः

५२

यस्मिन्निति धिरितिसंबुद्धिसंज्ञासारस्वतानुशासने
श्रामन्त्रणेसिधिरितिविहिता तथाचयस्मिन्सूत्रेमार
गृहीतमकरषिकगताधिरिति मारःकामःगृहीशमि

प.सं
२५

ङ्गा तमोराङ्गः अज्ञातज्ञर्षिर्महर्षिकः अज्ञातेकः एषुच
तर्षुगतासंबुद्धिराह्वानंवर्ततइतिशेषः इत्येकावर्तः
तथायस्मिंश्चमुरारिर्भगवान्विष्णुराधारभूतः सर्वाधा
रभूतोयद्वाधारभूतस्त्राधारमाधारविभक्तिंसप्तम्येकव
चनंप्राप्तः भूसत्तायांभूप्राप्तावात्मनेपदेइतिचपाठात्प्र
नित्यएवन्ताश्चुरादयइतिचसिद्धान्तितम् तथाब्रह्मा
कमलभूर्लिङ्गार्थवाचीभगवल्लिङ्गारायनपरोयश्च
लिङ्गार्थवाचीप्रातिपदिकार्थवाचीप्रथमान्तइतिया
वत् कलापानुशासनेप्रातिपदिकपदेलिङ्गसंज्ञाक्ष
ता डेंयान्तविभक्तिवर्जमर्थवल्लिङ्गमिति तत्रचप्र
थमाविभक्तिर्लिङ्गार्थवचनेइतिप्रथमासिद्धैवेतिप्र
थमैकवचनान्तोयत्रब्रह्मेत्यर्थः तथासम्मूढार्थवा
चीत्रप्रत्ययोपितङितः द्विवचननिरतः समीपवर्ति
त्वात्प्रथमाद्विवचनान्तइत्यर्थः इतिद्वितीयावर्तः २
तथायस्मिंश्चएकोगोरत्नमेतत्त्रिभुवनमितिधीश्चेति
धीर्महावाक्यज्ञानंएकोगोनगच्छतिविकारमित्य

र्थोनिर्विकारोहंपरमेश्वरोब्रह्मापरपर्यायएतत्त्रिभु
वनमरत्नमयालयमितिमहावाक्यार्थीरवएवाक्या
र्थप्रतीतिरितितृतीयावर्तः ३ तथायस्मिन्प्रकृतः
पाणिनिकृतः सूत्रार्थश्चैकोनस्थलएकमाच्छततमेवं
ध्येएकोनशतप्रत्ययप्रसङ्गेः पूर्णशतप्रत्ययप्रसङ्गेः
वासतिसंख्यामर्यादावर्तते एतादृशेविषयेएकएवा
पत्यप्रत्ययःकार्यइतिचतुर्थावर्तः ४ तत्पाणिनिरचि
तंसूत्रंश्रीमहाराजदेवेस्मिन्नस्तयोगात्तेमावहेराज्ञि
त्वल्वित्वविप्रतिपन्नौ सर्वानुमतापरंकेवलंनान्यत्र
फलतिसफलीभवतितात्पर्यंहृत्वात्तैवमुख्याभिधेयो
भवतीतिपञ्चमावर्तः ५ तथाहि एकोगोत्रेइतिपा
णिनीयंचतुरक्षरंसूत्रम् तत्त्वपञ्चभिरावर्तैः पञ्चवा
क्यार्थसम्बद्धम् यथाअस्यविष्णोरपत्याभिः कामःत
स्यसंबुद्धिःएइति ऊः इष्वीतस्याःसंबोधनंकोइति अ
गुच्छायामाजकूपत्वाद्राङ्गस्तस्यसम्बोधनमङ्गगोइति
अत्रिरितन्नामामहर्षिस्तस्यसंबोधनं अत्रेइति इतिसि

प·सं
२९

डंयस्मिन्निर्माररहीतमक्षरिकगतेतिप्रथमावर्तः
तथा अः विस्मस्तस्मादाधारविभक्तौङिप्रत्ययेकृतेप
इतिरूपंसिद्ध्यति तथाकोब्रह्मातस्मात्प्रातिपदिका
र्थेविभक्तौसुप्रत्ययेकृतेकइतिरूपंसिद्ध्यति तथाग
वांमाहेयीनांवाचांवासमूहोगोत्राइतिसमूहेत्वल
गोत्रेइतिद्विवचनंभवति तथापविष्णावाधारभूते
कोब्रह्मागोत्रेद्विविधगोसमूहोचवर्ततेवर्ततेइति
वाक्यार्थः इतिद्वितीयावर्तः २ तथापकोद्वितीयोह
मगोनिर्विकारएतत्रिभुवनमत्रेइदमपालयंत्रायते
इतित्राःसइवाचरमित्याचारक्विपिक्विबन्तोथातत्वं
नजहातीत्यात्मनेपदेइटिगोत्रेइतिरूपम इतितृती
यावर्तः ३ तथापकोगोत्रेगोत्रएकएवापत्यप्रत्ययः
स्यात उपगोर्गोत्रापत्यमौपगवइति इतिचतुर्थावर्तः
तथा पकोगोत्रे गोत्रेरघुवंशेधुनासावेकोसहायोम
त्रिवास्तीतिनद्वितीयएतत्सदृशगुणविभवइत्यर्थइ
तिफलतित्रिलपरेश्रीमहाराजदेवेइतिपञ्चमावर्तः ५

जिष्णोइति भोजिष्णोजयशीलत्वदुर्मनत्वमायुकारिंश्च
त्वंद्विदित्वधनंजयोसि धनंजयतीतिधनंजयः श्लेषान्न
रोधात्वत्वपिसंज्ञायामितिनियमेऽसंज्ञायामपित्वः
नवसर्वथासंज्ञैवेयंद्वितीयार्थेसंज्ञावगमात यदि
वसंज्ञायामित्याग्रहस्तदाधनंजयोर्जुनत्वत्वइत्यारो

जिष्णोदित्वधनंजयोसिपवनोमूर्त्याकृतान्तः
श्रुतावाङ्कःपुण्यजनंप्रचेतसमलंसम्यक्प्रजाणा
लिताः चक्रीत्वंचतुराननःशिववपुश्रेयंहरि
त्वालिंनोमूर्तिस्वाकृतकृत्यतांनयपरंश्रीदाव्य
याभूरयन ८० समासोक्तिरियम ॥

पेणवाच्यात्वेयं तथामूर्त्यादेहेनपुनातीतिपवनः त
द्दर्शनेनान्यायनिवारणात तथाश्रुतौवेदेकृतान्तः
कृतनिश्चयः अथवाश्रुतौप्रवृत्तिश्रवणेकृतनिश्चयः
वार्तायांनिश्चयेनप्रवर्तसे नतुसंदेहसंशयेनप्रवर्त
सेइत्यर्थः तथासम्यकप्रजाहरीत्यापालिताःप्रजास्त्वंपु

एणजनं पवित्रजननं तथा प्रचेतसं प्रकृष्टचित्तं चालम
तिशयेनाह्नः धर्माचौर्येपुरस्कृत्य प्रजाः पालयसीत्य
र्थः तथा त्वं चक्रीसदेशः ससेनः चक्रधारी चासि त
था चतुराननः चतुर्वाक् आननशब्देन तद्व्यापारो ल
क्ष्यते तथा शिववपुः शिवं भद्रं वपुर्यस्येति इत्थं दिक्
पालिनीं स्वां मूर्तिं कृतकृत्यतां नय कृतकृत्यतामाह
श्रीदाख्ययाश्रयन्निति श्रियं ददातीति श्रीदा सा चा
ख्या च आख्याति तया आश्रयन् लोकानाप्याययमानः कृत
कृत्यो भवेति अथ च समासोक्त्या दशदिक्पालेशत्वमा
ह जिष्णोरिति भो रिंद्रत्वं धनञ्जयो ऽग्निरसि पवनो वायुः
कृतान्तो धर्मराजः पुण्यजनो राक्षसराजा प्रचेता वरु
णः चक्री चक्रधार्यधरदिक्स्वाम्यनन्तः चतुरानन
ऊर्ध्वदिक्स्वामी ब्रह्मा शिववपुर्गौरीश्वर ईशानदिक्
स्वामी अतएव नवदिगीश्वरः सन् त्वं कृतकृत्यतां दश
मदिक्स्वामित्वं श्रीदाख्यया कुबेरनाम्ना आश्रयन्नय
कृतकृत्यो भवेत्यर्थः ४७ ॥ ॥

पूर्णत्वमिति पूर्णोयमात्मा विशुद्धोयमात्मा शुद्धोयमा
त्मा सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्म प्रकाशकोयमात्मा अद्वैता
नंतोयमात्मेत्यादि श्रुतिमूलवाक्यानि यानि ब्रह्मणः
स्वरूपतटस्थलक्षणवचनानि तानि फलतः स्फुटं त्वयि
सन्तीति श्रुतेस्तत्त्वमसीति तत्त्वंपदयोर्विरुद्धांशत्यागेनै

पूर्णत्वं सकृते न ते विमलया बुद्ध्या विशुद्धो भवा
ञ्छुद्धः कायमनोवचोभिरपरं किं सत्यता ते व
पुः आख्याशा सचते प्रकाशक इतीशाद्वैत
तानंततादानेनाद्यगुणैर्ज्ञातं त्वयि परं मन्येप
दैकं श्रुतेः ४८

कं यत्स्यापितं तत्त्वयि सत्यमिति
मन्ये तत्त्वमसाधारणं रूपं स्वरूपं स्वरूपमेव लक्षणं
स्वरूपलक्षणम् कादाचित्कत्वे सति व्यावर्तकत्वं तट
स्थत्वम् एतद्द्वयोः तत्कं च किमपरमिति प्रोक्तमेव स्व
रूपतटस्थलक्षणम् अत्रार्थद्वयोर्न्तरं तत्त्वमसीति म
हावाक्यार्थो लासाश्लेषमूला समासोक्तिः ४८ ॥

योदात्तेति उदात्तोदारा उदात्तस्वरा वा तथा गुणानां श
मदमादीनां षड्गुणानां वा वृद्धिस्तया सङ्गतिर्ययो चित्तम
मात्रमणफलर्द्धिस्तया युता सम्बद्धा तथा सद्वर्णरू
पान्विता सदभ्यर्चितं शुद्धं वर्णानां चतुर्णां रूपं स्वरूपं ते
नान्विता वर्णानां स्वस्वधर्मे व्यवस्थापिकेत्यर्थः अथवा

योदात्ता गुणवृद्धिसङ्गतियुता सद्वर्णरूपान्विता
सत्समस्वङ्गतया विभूषणवती सज्ञातकर्मोज्ज्वला
प्रद्विष्टस्वपुपसर्गसङ्कुलगतिः संयोगिनीसज्ज
नैसेव्यपाणिनिप्रक्रियेव जयतान्मूर्तिस्त्वदी
यामला ४९ श्लेषमूलोपमा तन्मूला च समासो ॥

सम्पूर्णो भवः प्रशस्तो वर्णो वर्णरूपः क्षत्रियवर्णस्तेनान्वि
ता तथा समस्तस्वाम्यमात्यसुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबला।
नि च राज्याङ्गानीति तेषु समस्वङ्गतया अङ्गसंस्तया विभू
षणवती तथा सतां सुजनानां धातृत्वं वा तपि सत्कर्मका
नां कर्मणां यथावा सतां स्वस्वफलर्द्धिशालिनां धातॄनांम

हाभूतानां कर्मणोज्ज्वला तथा प्रद्विष्टस्वशत्रुरूपसर्गेण
बाधेन सङ्कुलागहनागतिर्यस्याः सा तथा सज्जनैः साधु
जनैः संयोगिनी नित्यसंयोगा सेव्यं तवतनुः पाणिनिप्रक्रि
येव जयतात् साप्युदात्तेति उदात्तादिस्वरवती उदात्तेत्य
नुदात्तस्वरितयोरप्युपलक्षणं तथा गुणवृद्धीपतदाख्ये
हेसंज्ञे अदेङ्गुण इति वृद्धिरादैजिति च ताभ्यां सङ्गतिः
सम्यग्गतिस्तया युता तथा सतां सिद्धानां वर्णानां रूपैः
प्रकृतिप्रत्यययोजनात्मकैः प्रयोगविशेषैरन्विता वर्णा
नां च सत्यत्वपवसिद्धे शब्दार्थसम्बन्ध इति वचनेन मह
भाष्यकारेण स्थापितः तथा समस्तस्वादिषु सुप्प्रत्ययेन्तं
सु विभक्तिविशेषेषु सङ्गतयैतदाख्य संज्ञाभावेन विभूष
णवती अलंकृता सम्यक्षिति प्रथमतयान्येषामप्युपल
क्षणं प्रत्ययानाम तथा सतां सद्धिःस्नानां धातूनां शब्द
योनीनां कर्मभिराख्यातपदकृदन्तपदैरन्विता तथा
प्रद्विड्विस्नुपलक्षणं वहुवचननिर्देशात्सर्वत्रैवमादौ
विषये उपसर्गैरुपसर्गाः क्रियायोगे गतिश्चेत्युपसर्गैः

संकुलार्थगहनागतिर्यस्याः तत्तदर्थविशेषद्योतकत्वा
दुपसर्गाणाम् तथा सज्जनेश्वपलक्षणम् एवमादौ स
र्वत्रविषये संयोगिनी ह्रलोनन्तराः संयोग इति ४९
सर्वैर्ह्यदोलक्षितमिति संयोगे गुरुरिति सर्वत्र प्रसिद्धेः आ
ह्लादिनी विस्मयकारणं प्रथममपि गुरुस्तत्रापि संयो

धीमंश्चित्रमदो न वैत्तव गतः संयोगमप्येलघु
र्यात्येवाशु क्रियासमयस्त्व गुरुतां सर्वैर्ह्यदो लक्षि
तं आपद्भारसमाश्रितोप्यनुचितो यैर्भङ्गभाग्य
द्गुरुस्तत्संयोगमुपेत्य याति लघुतां चर्येयमाह्ला
दिनी ५० ॥ समासोक्तिरियम् ॥

गमेप्यलघुतां यातीति ५० आधार इति निखिलेति
वाच्यवाचकात्मकशब्दार्थप्रवाहवैशिष्ट्यहेतुः विशे
षत्वावत्त्वविशेषत्वावाविशेषत्वावेत्यर्थः तथा सत्क
र्मणां सत्क्रियाणामनेकभावेषु विविधाभिप्रायेष्वनुग
तायासौ मतिरतीतानुस्मृतिलक्षणा तयामतोयोः भेद

त्सम्बन्धानेदत्ताविविधसत्कर्मप्रवीणापि पर्यन्ततो
हेतुसम्बन्धानचत्त्वरेत्यर्थः तथा शम्भौ त्रिनेत्रे चन्द्रकलाज
टाकलापशोभितशिरस्के नित्याभियुक्ता सदा तदेकप्र
वणा तथा दोषराशेर्भूषिता गगनकुसुमभूरायाप्यसि
द्धलक्षणा तथा समाङ्गदृष्टा सत्तमिरङ्गैः शास्त्रकैर्द्दष्टाय

आधारः सद्गुणानां निखिलपदपदार्थौघवैशिष्ट्य
हेतुः सत्कर्मानेकभावानुगतमतिमता भेदसंधा
न दक्षा शम्भौ नित्याभियुक्ता गगनकुसुमभूर्भूषि
ता दोषराशेर्जीयात्साङ्गदृष्टा कणभुनिमतवत्
श्रीमहाराजमूर्तिः ५१ तर्कमताश्रयेणोपमा
मूलासमासोक्तिरियम् ॥

श्रिता सेयं श्रीमहाराजमूर्तिः कणभुनिमतवत्कणाश
देनोपलक्षितो यो मुनिः कणाद इत्यर्थस्तन्मतिवत्तन्म
तमिव साच आधारः सद्गुणानामिति गुणाश्रयो द्रव्य
मिति द्रव्यपदार्थः सद्रूपेण च गुणानां स्वयं स्वरूपस
म्बंधोतितं नैयायिकमते द्विगुणाः संतो न भिन्नवत् प

तयासदृशान्यायामन्तव्यागुणकल्पना तत्राप्यभिन्नयो
र्भेदः कल्प्यते गुणतद्वतोरितिकल्पनामात्रसारा तथा
निखिलपदपदार्थैश्च वैशिष्ट्यहेतुरिति विशेषाधान
हेतुर्गुण इति गुणपदार्थः तथासत्कर्मेति चलनात्मकं
कर्मेति कर्मपदार्थः अत्रापि सद्ग्रहणं कर्मपदार्थस्य क
ल्पनामात्रतानिरासार्थम् तथाच भिन्नः कल्पनामात्र
तामस्याह भेदारोपणरूपैव गुणवत्कर्मकल्पना तस्य
व्यतिरिक्ताद्विनक्रियानामकाचनेति अनेकभावानु
गतमतिमतेति नित्यमेकमनेकानुगतं सामान्यमिति
सामान्यपदार्थः अत्रापि सदित्यनुवर्तनीयं भिन्नः कश्चित्
कल्पनामात्रत्वनिरासाय तथाच भिन्नः जातिजातिम
तोर्भेदो न कश्चित्परमार्थतः भेदारोपणरूपा च जायते जा
तिकल्पनेति शंभौ नित्याभियोगेति नित्यसंबन्धः सम
वाय इति समवायपदार्थः भेदसंधानदक्षेति अन्यद्रव्य
वृत्तयो विशेषबुद्धिहेतवो विशेषा इति विशेषपदार्थः ग
गनकुसुमभूरिति अभावपदार्थोपि व्याख्यातः सप्ताङ्ग
दृष्टेति सप्तभिः पदार्थैर्दृष्टा ५१ ॥ ॥

सत्यदेति सतां साधूनां परिहतानां वा पक्षः तस्याश्रय
णयात्र दृष्टां दोषवतीं स्थितिं न गता साध्येण समा
नपक्षतया मित्रभावेन वा सङ्गता मिलिता विपक्षाः श
त्रवः बाधवन्धो निर्बाधः प्रतिपक्षसङ्गतिः द्वितीयसव्य
ह्यचारिसङ्गतिः तत्स्वपाया भूर्दशातस्यायाः सन्नाद्विती

सत्पक्षाश्रयणात्कदापि न गता याडःस्थितिं सङ्ग
ता साध्येण विपक्षनिर्दलनभूर्याबाधवन्ध्याश
या याऽसन्नाप्रतिपक्षसङ्गतिभवः सा सर्वभावा
न्विता जीयात्रेमतिरर्थसाधनपरा वागौतमर्षे
र्येया ५२ ॥

यसजातीयसङ्गत्यसहा सर्वभावः सर्वाभिप्रायः सर्वे
षांभावो वा तेनान्विता अतएवार्थसाधनपरा अर्थाः प्र
मर्यास्तेषां साधनेतत्परा इत्यमेव गौतममहर्षेर्वाक् य
या साच सत्पक्षाश्रयणादिति सन्दिग्धसाध्यवान्पक्ष
इत्येवंपक्षाश्रयणाद्दुःस्थितिं न गता पक्षस्यसत्त्वात् तथा

प॰सं
३१

सापक्ष्येण निश्चितसाध्यवान्सपक्षः तस्यभावःसापक्ष्यं
तेनसङ्गतासंबद्धा तथाविपक्षनिर्दलनभूः निश्चितसा
ध्याभाववान्विपक्षः तस्यनिर्दलनभूः विच्छेदहेतुः या
चवाधवन्याशयाःवाधितविषयत्वात् तथायाचप्रति
पक्षसङ्गतिभृत्वेःसत्ताःसत्प्रतिपक्षाचेत्यर्थः इत्थंचपक्ष
सपक्षविपक्षावाधितविषयत्वासत्प्रतिपक्षत्वाख्याःपञ्च
भावाबोध्याः तथार्थसाधनपरा अर्थानांषोडशपदार्थानां
साधनेनलक्षणकरणेनपरःप्रकृष्टार्थोयस्याः प्रमाण
दिषोडशपदार्थतत्त्वज्ञानेनहिनिःश्रेयसाधिगमइतिगौ
तममतम् ५२ संविदिति संविद्युद्धंतस्यैवव्याख्याना
त्सूक्ष्मास्तत्रभरोतिशयस्तेनोद्गुरोन्नद्धोचेति तथासत्कृति
नीपुण्यवतीवर्णाश्रमाचारपालिनी ततश्चस्वधर्मसज
त्वमेवसंविदित्यनेनस्वीकृतम् नहितत्त्रियस्यस्वध
र्मेयुद्धंविहायान्यच्छ्रेयइतिभरोद्गुरेत्युक्तम् इतिवर्णाय
मेसुक्तास्त्वन्यर्थमाह सल्लिङ्गेति सदिति सन्मात्रंस
र्वीगकल्पनारहितंनिरवयवंसर्वलयहेतुश्च निरवय

वत्वेपिचिह्नमात्रंलिङ्गंनभिदेश्वरादितश्चभावोभक्तिर्भज
नंसर्वात्मनातदेकात्मीभवनंतेनोभिताशोता तथाभि
षाहृदयंगमायाउदाहृतयउदाहरणानिसदृष्टान्तानि
स्तवनानितैःशालिनीनानास्तोत्रचर्याशालिनीत्यर्थः
अथवाभगवतोलिंगस्यस्थापनार्थंयानिमिष्टानिनिर्दे
शाएपुदकानितेषामाहृत्याशालिनीगङ्गाजलाहरणशा

संविद्व्यभरोद्गुरासत्कृतिनीसल्लिङ्गभावोभि
ताभिष्टोदाहृतिशालिनीसमनसांप्रीत्यैविदग्
धाचया संसिद्धोपनयोज्ज्वलानिगमयुग्भावो
भिताराजतेसाशुद्धावयवातनूर्जयतनेगीर्गौ
तमर्षेर्यथा ५३

लिनीत्यर्थः श्र तएवसुमनसांदेवानां
प्रीत्यैविदग्धाशाया मूलसेचनेनैववृक्षशाखालिङ्ग
पूजयासर्वादेवताअर्चिताभवन्तीत्यर्थः तथासम्यक्सि
द्धउपनयोवेदोक्तःसंस्कारोयस्यावेदोक्तसंस्कारशुद्धेत्य
र्थः अतएवोज्ज्वला अतएवचनिगमयुग्वेदोक्तार्थसङ्ग

प॰सं
३२

ता नह्यनुपनीतस्य वेदाध्ययनाधिकारोस्तीति इत्थंच
भावान्विताभावेनतात्पर्येणान्वितासारासारविवेकच
तुरा सेत्थंभूतातनूः शुद्धावयवासर्वांगानवद्यातवज
यतात् गौतमर्षेर्वाग्यया सापिसंविद्धन्यभरोद्धुराऽसंवि
द्वयः प्रतिज्ञाबंधः साध्यवत्तयापक्षवचनंप्रतिज्ञा तस्या
भरेणोद्धुरार्थसिद्धौप्रतिज्ञात्रीत्यर्थः तयासद्धेतिनीस
द्धेतिनी तयासल्लिंगभावोभिता सच्चतल्लिंगंपञ्चम्य
न्तंतृतीयान्तंवालिङ्गःप्रतिपादकंहेतुरित्यर्थः तस्यभावे
नान्वयेनोभिता तथादृष्टांतवचनमुदाहरणमुदाहृ
तिस्तयाशालिनी अतएवसुमनसांपण्डितानांप्रीतेरी
दृग्या तयासंसिद्धोपनयापक्षेसाधनोपसंहारउपन
यस्तेनसंसिद्धातएवोज्ज्वलाच तथानिगमएकपक्षेसा
ध्योपसंहारोनिगमस्तस्मात्तथेतितेनयुक्तास्तीति अत
एवभावान्वितेति भावेनान्वयव्याप्त्यान्वितासाहचर्य
नियमोव्याप्तिः अन्वयेनव्याप्तिरन्वयव्याप्तिः अतएवच
शुद्धावयवायथावदवस्थापितपंचावयवा प्रतिज्ञाहेतू

दाहरणोपनयनिगमनानिपञ्चावयवाइतितार्किकाः
इत्थंसर्वथाश्लाघ्यामूर्तिंश्रीमहाराजंसमर्थ्यतस्यरक्षा
माशास्तेकविः व्योमान्तइतियुगलकेन साभारतीएनं
महाराजमवतुरक्षतात् भारतीरक्षणमेवहिसर्वथा

व्योमान्तेनवनावलीप्रथमगारात्तांध्वजश्रीर्न
वाशैलान्तेननदीचवादिमुखगानोन्यायरत्ना
वली हर्म्याग्रस्थितिभागिनीनचसुधानाकेंद्र
मूर्धोपगानोशोभावतुकाप्यसौसुविमलाप्यन्त
र्हिताभारती ५३ सस्यादिस्थितिशालिनीनच
शारत्सुपुष्करान्तस्थितानोवापुष्करपालिकाप्रथ
मगास्वर्गेनचैंद्रीकला भूतीशाङ्कगतानचापि
गिरिजायासौचतुर्वर्णापादेवीवर्णमयीसुधां।
शुविमलापायान्महाराजकम् ५४ ॥

महतांरक्षा सत्यावागमहत्तसेवास्थाने ऽसत्याविषंस
तेतिवचनात् कासौभारतीव्योमान्तेसतीनवनावली
तथायाचरात्तांप्रथमगाग्रवर्तिनीनचपताकाशोभा।

तथायासौशैलान्तेनचनदी तथायाचवादिसुखेगात
चन्यायरत्नावली याहर्म्याग्रस्थितिभागिनीनचसुधा
मकोलः याचनार्केंदुमूर्योपगा नचशेषाउष्ममाला
सासौसुविमलाश्वेतवर्णायचहस्तकदाम्पन्तर्हिताद्वै
वस्त्रोकेकृतपिहितस्थितिरंतर्हितास्ताशयेदिनकारि
णीरक्ततात् सेयंमरालवाहनेतिसिद्धं ५२ ससादी
ति अत्रापिप्राग्वत्कल्पना अङ्कःउत्सङ्गोमध्यंच चतुर्व

माथवार्चाक्रमामारमामाभात्तमात्तमा मा
त्तमापाभ्रमावामामावामाभूत्तवाथमा ५५ क
मलवन्धोयं ॥

णीपाचातुर्व णीपालयित्री अथचच
तुर्वर्णापाचतस्रस्ततस्ररस्त्रिश्रीचतरस्तरस्वरूपा वर्णमयी
वर्णप्रचुरा सर्वांसुविमलाचंद्रधवला सेयंसरस्वतीति
सिद्धं ५८ इत्थंगूढसारोसमुचितोपयोगूढकलनयो
पयीकृत्याथेदानीसाक्षादेवस्वोचितामुपयोगाहयि
तंकमलोपयोगंतावदुपहारीकरोति माथवेति अत्रा
र्थः सोराजंस्त्वमालक्ष्मीरथमाः थमचरित्रायमपात्र

गामिनीयर्थियायापातालतलगामिनीरिपुकरवशगा
माभूत् अपितु उत्तमपात्रगामिनीसफलयायाससक
दाचभूयादित्याशीः माङिलङ् आशीरर्थेलङ् इतिचा
विवक्षितार्थनिषेधेविवक्षितार्थप्रतीतिराशीर्विभक्त्ये
वापततीतिबोध्यम् कथंभूतासौमा माथवार्चाक्रमा
भगवत्पूजासक्ता तथामारमामारेणपुत्रेणकामेन
रमतेशोभतइति तथाऽमाभाःऽकाशनिर्मला तथा
त्तमात्तमापृथिवीसहा तथाभ्रमाकाशगामिनी त
थावामालाल्पमानापिस्वभावचलत्वाद्विपरीतबुद्धिः
तथामावामीयतेलक्ष्यतेनयेतिवनिष्प्रत्ययान्तः अथ
चयसौमाकेव वामावामहेलासदृशी साचत्वद्गय
माकुलकलङ्कावहामाभूत् महेलासच्चरित्रास्थिताहि
गृहस्यस्थितिरिहामुत्रसत्फलदा साचकथंभूता य
वार्चारताभर्तृपूजातत्परा तथामारमार्याइवेनैवका
मक्रीडयारमतइति तथाऽमामाःऽमेयाभाअमेयकांतिः
तथाऽत्तमादैरिन्द्रियैर्मियतेप्रणिददातीति अथवात्त
गृहस्थवद्दारंमातीत्यत्तमा तथात्तमागृहभारसहाविम

दसहावा तथामात्तमापामांलक्ष्मीमत्तति व्याप्नोतीति
मात्ता तथामांलक्ष्मीपात्यवतीतिमापामात्ताचमापाचे
तिमात्तमापेतिकर्मधारयः तथाऽभ्रमाभ्रांतिरहिता
शब्दालङ्कारार्थालङ्कारश्लेषोपम ५५ गुणेपति भोगी
णाराधन गुणिनोवाह्यान्तरसंयमिनोयोगिनः शा
मदमादियुताः अथवाविद्यादिगुणवन्तः पण्डितास्ता
नाराधयतीतितस्यामन्त्रणम् तथावन्दारवोभिवाद

गुणाराधनवन्दारुरुग्भङ्गामलचित्त्वग्र गुरु
तांत्वांभजन्तोगुर्वीशानहिकेनराः ५९ ख
(ञ्जबन्धोयम् ॥

काः शरणागतास्तेषांरुजोभन
कीति अन्यत्रापीतियोगविभागाद्भञ्ज तस्यामन्त्रण
म् तथामलाश्चित्राश्चगावोवाचोयस्यतस्यामन्त्रणं
संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वाद्गुणाभावः केगुर्वीशाम
हाशानरास्त्वांभजन्तोगुरुतांगौरवंनागुर्नेगताः न
शाम्नाअपितवङ्ङजनेनसर्वैपिमहत्त्वमाप्ताइत्यर्थः अ
यंखङ्गबन्धः प्रस्तारेणद्रष्टव्यः ५९ ॥ ० ॥

भाराम इति अयमर्थः हेऽमत्र अमोरोगोमवाधिः तस्मा
त्रायते इत्यमत्रः तथामदंदमदंयतिखण्डयतीतिमददः
तथाऽकामप्रकंडःखमस्यतीतिकामः तदेतदामन्त्रण
पदत्रयम् अनेनचसंबोधनत्रयेणत्रिविधडःखनिहं
तिसार्थनाफलिता योभक्तोनाप्नुमात्राकेशलत्तणेच
न्द्रशिरसित्वयिसमतिंनिर्मलधियंसमंयथास्यात्तथाद

भारामोमत्रमददाकामस्तेलोविमार्गेणे के
नामस्तलयोयात्नतिंशोषसस्तनत्तमा ५८
सुमतिंसममादायामलेरकेशलत्तणे यो
मार्गत्रस्तशोकासोनाभातेसविदन्नन ५८ च
(तुरङ्गाश्वबन्धोयम् ॥

य अयमर्थः समंनिश्चलत्त
स्यात्वयिशंभौसुमतिमादायनिधायतेनतिंप्रणतिमया
तप्रगात् केनागादित्याह केनमस्तकेनशिरसाकथं
भूतेनमस्तकेननत्तमा नमतेइतित्तमविभक्तः ततो
नञासमासः नत्तमाःसहेनात्मन्नतेन यःकथंभूतः
अमार्गत्रस्तशोकासुः त्रसनंत्रस्तंभावेक्तः भीतिः शो

प·सं
२५

कःप्रसिद्धःअमोरोगःएतेमार्गेयस्य तथामलःकुटिल
चित्तः तथाभारामोभानेभाः तेनारमतेभारामः तथाः
मस्तलयः मस्तपरिणामोजरादिलक्षणःलयोलय
नंनाशः तावविद्यमानौयस्येत्यमस्तलयः विभूतपा
प्माह्यसौदिव्यतनुश्चास्याजरादिदोषनाशरहितोभवती
ति तथाशोषणंशोषस्तेनशशातिस्मतंगच्छतीतिशश
स्ततगतावितिधातुः भवध्यानमग्नत्वाद्देहेन्द्रियादिशो
षणस्मन्नइवजडइव सम्माननापरांहानिंयोगर्द्धेः कु
रुतेयतः जनेनावमतोयोगीयोगसिद्धिंचविन्दति हि
रण्यगर्भवचनंविचिन्त्येत्यंमहामतिः जडोन्मत्ताकृति
रभूज्जडःस्वच्छाशयस्तदेतियोगनीत्यान्तरमलोपिवा
ह्यशोषशश्र ३इतिसंबोधने तथाःविमार्गेणःवैरवे
रविमार्गस्यमार्गेणोलःप्राकृःइतिशंभुपदे अथचदेः
मत्र हेमदद हेआकाशहेसोषस अविद्यमानामाये
षांतेमाः निर्लक्ष्मीकादीनानाथादयःतांस्त्रायतेश्च
मत्रः तथामदनंमत भावेक्तिप्रअदतीत्यदःमदोमद

दःमदग्रासकोनिरहङ्कारः अथवामत्रमददेत्येकमा
मन्त्रणपदं अमारोगास्तांस्त्रायन्तइत्यमत्राणिपापक
र्माणितेषांमदहोमदखण्डकः हेआकाशअलेपाव
काशदानवैशद्यादिनाकाशारोपः आकाशवदलेपाव
काशदविशदचतथाहेसोषस ऊषणम्मषः अनर्थे
कविधानमितिकः ऊषादाहःसद्दोषेणदाहेनोषणा
वर्तन्तेइतिसोष्माणस्तान्स्यायतिपैदेतीतिसोषमः हे
जैषैत्वयेइतिधातुः अथवाशोषणंशोषःतंस्यायतीति
प्राग्वत् समदशामकःदैन्यशमकोवा तस्यामन्त्रणायः
पूर्ववत्वारिर्विमार्गेणेविरुद्धमार्गेणेविरुद्धानुष्ठानेन
लक्षितितिस्निह्यतीतितेलःसस्नेहः अतएवभालामो
भालेमस्तके अमोरोगोङ्कःलक्षणंयस्यविरुद्धानुष्ठानि
त्वान्नयाधिदिवमः सन्कृतललाटाङ्कः अतएवामस्तलयः
आसमंतान्मस्तःपरिणतोलयोयस्य लयःस्वरूपगोप
ने अतएवचमार्गत्रस्तप्राः प्रासयन्तीतित्रस्तास्त्रसाभीवि
तणपर्यात्रसेःकुः त्रस्ताभयदायिनोमार्गेत्रस्तामार्गात्र

प सं
२९

स्ताः शाय्यते तनूक्रियते इति शः कर्मणि डः मार्गात्तस्तै
स्तनूकृतो मार्गात्तस्तशः अतस्त्वाकामो केनामोगतिर्य
स्यासावकामः इत्थंभूतोपि प्रारब्धभोगवशादमरेण
मृतः संस्त्वयि राकेशलक्षणे चन्द्रशीतले समं सलक्ष्मी
कं यथास्यात्तथा त्वयि समतिं शोभनां मतिं मननमनु
मतिं स्वामिभृत्यभावलक्षणमादाय अयमर्थः इत्थं
भूतोसावरिः ऊर्ध्वापि चालब्धस्थितिरागतपरिशिष्टां लक्ष्मी
कथंचित्समुच्चित्य सलक्ष्मीकं समतिं त्वय्यादाय स
अतिशयेन नन्नमाः समर्थैर्नन्नमितेन केन शिरस्ता न
तिमयात्स विदं त्वन्माहात्म्ये त्वानापुरुषोननाभाति
अपितु आभाते तं च शरणागतं भवान्पुनरपितत्थैवा
धिकारयतीत्यर्थः इति देवविजयित्वं तवेति फलितोर्थः
अत्र वा भाते इति विमार्गेण समतिमादायेति च तिपूर्व
त्वात्कर्मव्यतिहारे आत्मनेपदम् इति निरवद्यम् अत्र
स्फुटप्रतीतये ङ्कुररचना क्रियते येन द्वात्रिंशतोक्षरा
णामनुलोमप्रतिलोमविधिना चतुःषष्टिकोष्ठेषु प्रस्ता

रितानां तान्येव द्वात्रिंशदक्षराण्यपरश्लोकतया समा
यातानि स्फुरितानि चतुरङ्गाख्यप्रस्तारः यथा भा ५९ रा ४२
मो ५९ म ३७ न्न ५२ म ४। द ६२ हा ३५ का ५५ स ३९ ते ५९ लो
४२ वि ६। मा ३८ र्ग ५। णा ५८ के ४३ ना ५७ म ३६ स्त ५३ ल ४९
यो ४९ या ६० न्न ६३ तिं ३५ शो ५६ ष ६५ स ९० स्तु २३ न ९६
द्व ६७ मा ५० इत्यनुलोमक्रमेण अथ प्रतिलोमक्रमेण
मा ८ द्व ५५ न ३२ स्त । स २८ ष । ३ शो २२ ति ३० न्न ३ या ८ यो ।७

वर्त्यतामतिरीशानेनेकपानेकनायक कथंद्व
यत्वयासिद्धिर्विनेषान्नुग्रहेतव ५९ ॥ चतुर्भिर्योयम्

ल १६ स्त २ म २ ना २५ के २२ लो १६ र्ग २९ मा ६ वि २६ लो १० ते ३३
स ६ का २२ द्वा २८ द्व ३० म ६ न्न २० म ४ मो २६ रा ।। भा २९ रलयो
ईलयोश्चैव शासयोर्वबयोस्तथा वदन्त्येषां समानत्व
मलङ्कारविदो जनाः ५९ वर्त्यतामिति हे नेकपानेक
नायक अनेकपा हि पास्तेषामनेकं सेनाद्यटातस्याना
यकराजंस्त्वया मतिस्तत्कालग्राहिणी मनीषा ईशाने
परमेश्वरे वर्त्यतां प्रवर्त्यतां प्रयुज्यतां यतस्त्वत्तद्वर्तिने

प·सं
३०

ईशानुग्रहं विनान्यथान्यप्रकारेणद्वयीभोगापवर्गल
क्षणासिद्धिः कथंस्यात् तेनैवेह भोगान्भुक्त्वामुत्रापव
र्गं प्राप्स्यसीत्यर्थः ८९ इत्थं श्लोकनिकासमर्थ्य मदित
मनस्कं राजानं प्रतिसानुमोदं संज्ञपयति कुलेनेति
शीलं सद्वृत्तं श्रियः सम्पद्धनं सर्वथा पूर्णत्वं दानोपभो
गादिना च सहायः अन्यथा सत्या अपि तस्या असत्क
ल्पत्वात् तथा च दानोपभोगशून्येन धनेन धनिनो य

कुलेन शीलेन समृद्धया श्रिया सुभक्तियोगेन
गुणैरलङ्कृतः यदेष एकोस्त्यधुनात्र भूपतिः
फलत्यसौ धर्मलताग्रजन्मनाम् ९० ॥

दि भवामः किं न तेनैव धनेन धनिनो वयमिति सुभ
क्तियोगेन देवमुनिगुर्वादिविषयेन गुणैर्लब्धप्रश
मनादिभिः तेच पौरजनपदयोर्यथानामनुग्रहेणाप्र
रक्षणेषुप्रमादः तलामानभाण्डवृद्धिः अर्थवाव
स्थापनं समयग्रयो विन्नप्रवृत्ति रन्नुचितनिवृत्तिः स
त्करणदानं चेति गुणवन्त्यादयो वा षड्गुणाः वाद्यान्त

रक्षाद्यास्तैः समन्वदेत्यर्थः अलङ्कृतो भूषितः पर्याप्तिं नी
तश्च ईदृशः प्रशस्यतमो गुणसावधुना कलियुगेपि अत्र
भारतभूमौ एको मुख्यो भूपतिरस्ति असौ अग्रजन्मनां
ब्राह्मणानां धर्मलता फलति ब्राह्मणैः सच्छीलामृत
सेकेन समारोपिताया धर्मलतायाः फलमसौ भूपति
रित्यर्थः ९० अधुनास्य प्रवृत्तिमज्ञा वेदयति अस्येता

अस्यापरेषु तनयेषु गुणाकरेषु सत्स्वप्ययोस्ति
रणवीरतया प्रतीतः विश्वासभूः पितुरसौ
स्वशितयाम्बुस्सद्दत्तशेखरशिवांशवयेसुरमा ९

दि अस्य श्रीमहाराजस्य अपरेषु अन्येषु अथ च तनये
अपरे स्वकीया इत्यर्थः गौणपुत्राणामपि पुत्रत्वव्याप
देशात् औरसो धर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतश्चेत्या
दिना द्वादशविधपुत्राणामपि पुत्रत्वात् अथवा भ्रात
पुत्राणामपि पुत्रत्वात् तथा च भृगुः भ्रातॄणामेक
जातानामेकश्चेत्पुत्रवान्भवेत् तेन पुत्रेण ते सर्वे पुत्रि

प॰सं
२८

णमनुरब्रवीत इति अपरेष्वपि पुत्रेषु सत्स्वेव तेषु
च गुणाकरेष्विति मानार्हत्वं तेषामुक्तं भूतविभक्त्या
च तेषामर्जितभोक्तृत्वं ध्वनितम् तन्मध्ये योसौ रणवी
रतया प्रतीतोस्ति प्रतीतः ख्यातो भूषितो हृष्टश्च प्रती
तो ख्यातभूषिताविति ख्याते हृष्टे प्रतीत इति च कोशा
त् अस्तीति वर्तमानविभक्त्यास्य स्वबाहुस्फूर्त्तिसम
र्जितभोक्तृत्वमपि ध्वनितम् न केवलं स्वयमेव प्रती
त इत्याह विश्वासभूरिति अमुष्याकगुणस्यापि तद्वि
श्वासभूः प्रतीतिपात्रं ख्यातिभूषितिहृष्टिकारित्वाद्दृ
स्यानिवेदनविषयत्वसंभावनया निराकुलतापादके
लोकानन्यसंपादनार्हतया च सर्वथानुमाणनम् अ
मुष्यराजकुमारस्यासम्पित्तया सहितनया चारुपूर्वक
याशित्तया सन्देशेनानुभाविलक्षणं सरस्यां सर्वथा
प्रोथितं सद्वृत्तशोभवशिखां सद्वृत्तशोभेरेणोपलक्षि
तो शिखामापीरं रचयेरचनया निवध्नामि रचयेइत
नेनापूर्वत्वमस्या निरस्तम् पुराणनिबद्धामेव सद्

वनया सत्याजोपयोगं पाकरिष्येइति रचयेइति वर्त्त
मानसामीप्येतच्चसौकर्य्यं द्योतयति ९१ रचयेइति विव
क्षितमर्थं स्फुटयति यवनेति यवना एतदभिजन
प्रसिद्धा वर्णाश्रमवाह्याः स्लम्तरखुडिशालितया लो
केषु वैयेतिनाम्ना प्रसिद्धास्तेषां लिपिः पारसीकभाषा
तत्या सत्ययेयं निबद्धा यद्यप्यस्य शासनाद्विवलिता

यवनलिपिनिबद्धा शासनान्नस्य धीरा यदपि
विवलितेयं सत्कथा सारशैली तदपि सुमति
गम्यारीतिरत्रास्तिरम्या यदत्र भवतपभासंस्कृ
तालंवनीस्यात् ९२ ॥

संस्कृतरचनया सत्यात्रपावनाय मयानूपान्तरेणप
रिणामं प्रापिता तन्मूलबद्धा संस्कृतभाषालिपिं प्रापि
तेत्यर्थः तथाप्यत्र संस्कृतलिपौ ताटशी विदग्धेकग
म्यारीतिरस्ति यस्या रम्यारीतेरत्र भवतः सात्ताकारेणे
यं यवनलिपिनिबद्धा सत्कथा शैली संस्कृतालंबनी
स्यात् इयमेव संस्कृत विवलितेति भासेत प्रतीतिश्च

स्फुटैवसंस्कृतमूलत्वात्सर्वस्येति अस्याः सौष्ठवमस्मं
भवतीति ९२ तत्रतन्नामकथनपूर्वंनामान्तरकर
णेप्रयोजनवत्तांचसूचयति स्वशीलेति यद्यप्यसौ
कथातत्रयवनलिपौस्वशीलशैलीत्यपरनामाजने
प्रसिद्धा स्वशीलाः सत्स्वभावाः सदाचारास्तेषांशैली

स्वशीलशैलीत्यपराभिधानायद्यप्यसौतत्र
जनप्रतीता तथापिनामान्तरमत्रशोभासा
ड्गुण्यभङ्गिर्नमुदेस्तुकस्य ९३ ॥

त्यन्वर्थंनामास्याः तथापि अत्रनामान्तरमन्यना
मकरणम् अथचनामेतिनिश्चयेनतरंविशेषकर
णंशोभैव यतःसाड्गुण्यभङ्गिः साड्गुण्यरचनाकस्य
मुदेनास्तुअपितुसर्वस्यापिप्रीतयेभवत्येव नामा
न्तरंचसद्वृत्तशेखरमिति ९३ ॥ ॥

इत्यमेनांसमर्थ्यैतत्करणमाशीर्द्वारेणराजकुमारेस
फलयति धीरिति त्रिकंहिसर्वथापुरुषेषुसारमत्रै
वसर्वस्यपर्यवसानात् अथवानेनैवसर्वार्थसाधना
त् धीर्वाङ्कुरीरंचेति तदेतत्त्रिकंसाड्गुण्यसम्पन्नमभू
षयति येनभूषितश्हामुत्रापिपरिषदर्होभवति तत्र
धियोभूषणंतत्त्वविचारः वाचोपिसत्यवचनत्वं मूर्ते
श्चिरस्थैर्येनसज्जनाराधनंलसते तद्धितादिचिर

धीस्तत्त्वलग्नेश्वरतोषयित्रीवाक्सत्यरामज्जन
रञ्जयित्री मूर्तिश्चिरस्याखिलसौख्यपात्रीला
त्रस्ययस्यात्रनियोगपत्री ९४ ॥

स्यापिनद्वैवेति इयंभूषितस्यास्यत्रिकस्यसदर्थपा
त्रतामाह ईश्वरतोषयित्रीत्यादि पृथग्विशेषणात्रि
केसातत्त्वविचारभूषितायाधियईश्वरः प्रसीदति स
त्यभूषितायावाण्याःसज्जनाः प्रसीदन्ति सज्जनारा
धनभूषितायाश्चमूर्तेः अखिलसौख्यानिप्रसह्योप
नमन्तीति ९४ ॥

इत्यंप्रकृतंसमर्थ्याशेषद्धितमाशीर्द्वारेणाशंसते काले
कालेइति अद्दोपरस्परप्रेमणासर्वेपिसदर्थभागिनोनि
न्याश्चभवन्तीतिवाक्यार्थः अप्राप्तप्रापणंयोगः प्राप्तप
रिपालनंक्षेमः तत्रसमाहितधियः तत्रचकर्मनिष्ठ
त्वंहेतुः इष्टवृष्ट्यावपितत्कर्मनिष्ठैवहेतुः तथाचमनुः

कालेकालेजनयतुपरांवासवोवृष्टिमिष्टां
शुद्धात्मानोधरणिपतयः काश्यपींपालयन्तु
किन्त्वाण्यत्सरलमतयोब्राह्मणाः कर्मनिष्ठा
योगक्षेमावहितमनयः सन्तुपर्द्धैर्भवन्तु ९५

अग्नौप्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जा
यतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततः प्रजाइति तत्रचधरणिपतीनां
शुद्धात्मनाकाश्यपीपालनम् इत्यन्योन्यंहेतुहेतुम
द्भावेनोपकार्योपकारकताफलिता तत्रसर्वत्रचभू
पतिशुद्धचित्ततामूलम् ९५ ॥ ◌ ॥

भाविविस्तारविह्वलताशान्त्यर्थमाह तत्रादाविति न
ह्यतिगहनेप्रथममेवसङ्केतादिनाविदितप्रायेप्रविश
तांबुद्धिसङ्कोचोजायतेइतिभावः नाममात्रेणवस्तुसं
कीर्तनमुद्देशः तेनचबुद्धिस्थितेवक्ष्येक्रमेणलक्षणं
सुकरंभवतीतिपश्चाल्लक्षणग्रन्थनिर्देशः नचन्यायव
दिदमनुमानैकगम्यं येनपरीक्षाग्रन्थोपयोगःस्तुदे
शलक्षणात्मकत्वेनद्विधास्यशास्त्रस्यप्रवृत्तिः तत्राद

तत्रादौसत्कथासंक्षेपंद्वारैरुद्दिश्यतेस्फुटं य
तःप्रविशतांबुद्धिवैक्लव्यंनैवजायते ९९

विद्योद्देशः प्रथमाध्यायमुखेलक्षणंतिद्वतीयेकम
ध्यायेष्वितिभावः ९९ तदिदमियत्पर्यन्तंभाविकर्त
व्यजातंसमर्थ्याथकथाशैलीमारिप्समानः स्वात्मनि
गौरीप्रसादमाशास्ते अन्तीवेति इयंगौरीविशदवर्णि
त्वाद्गौरी गिरीशार्धंगतेत्यनेनशिवान्तररहस्यवेत्तृत्वं
द्योतयति इयमिति सर्वान्तर्यामित्वात्सर्वप्रेरयित्रीगिरं

गीर्विलासंददातमहामितिशेषः कासावितिविशेषण
मुखेनपराशक्तित्वमस्याः सूचयति यत्पादनतोतीवस
भ्रयःस्यात् तथायत्पादनतः कतीवचतुरवाचोवदन्न
नोभवेतअपितुभवेदेवेतिपरस्परविरुद्धकमलासरस्व
त्युभयपात्रत्वंगौरीप्रसादलभ्यमित्यतिडचिटकारितंप्र
सादस्यसूचितं अथचतथायत्पादनतोनिश्चितंपंचास्यः
सिंहस्तद्वद्भाषतेइतिपंचास्यभाषी अत्युद्धतप्रभाववाक्ति

अतीवयत्पादनतोरमाश्रयःकतीववाचश्चतुरा
ननोवदन् पञ्चास्यभाषीभवतीवनिश्चितंगि
रंगिरीशार्धगताददात्वियम् ६० ॥

भयः सन्नुच्चैर्गर्जतीत्यर्थः अथचरमाश्रयः सन्नतीवश्र
इवाचरतीति अतिसर्वप्रातिपदिकेभ्यआचारेक्विब्वाव
क्तव्यइतिक्विपिश्रतीतिरूपम् तथाचतुराननश्चतुर्मु
खः सन्वाचोवदन्करइवाचरतीतिकति तथापञ्चभि
रास्यैर्मुखैर्भाषतेइतिपञ्चास्यभाषीसन्भवइवाचर
तीतिभवतीति ६१ इतिकथासवम् ॥ ❁ ॥

उद्देशग्रन्थमवतारयति तपोथेत्यादिनवभिः तप
स्तपस्क्रिया १ सत्त्वभावत्वंसप्रकृतिता २ दैन्याक्र
न्दनम् ३ भगवच्छरणरीतिः ४ क्षमासहिष्णुत्वंधै
र्यमितियावत् ५ ईशेच्छाप्रसन्नतादेवावलम्बनं ६
स्वयमुपनतेसन्तोषः ७ वृद्धश्रेष्ठानुवर्तनम् ८ बा

तपोथसत्त्वभावत्वंदैन्याक्रन्दनमेवच तता
पितानुमोदश्चक्षमेशेच्छाप्रसन्नता ६८ संतो
षश्चाप्युपनतेवृद्धश्रेष्ठानुवर्तनं बाह्यान्तर
शुचित्वंचविनयोथाप्युदारता ६९ दृढनि
श्चयउद्यंतत्प्रभावोधैर्यावलंबनम् प्रजानांव्य
वहारेक्षाक्रोधादिसहनंतथा ७० ॥

ह्याभ्यंतरशौचं ९ गुरुजनादेकथंवर्तितव्यमितिवि
नयः १० औदार्यं ११ दृढकर्तव्यता १२ उद्यमः १३ धै
र्यकला १४ व्यवहारपालनं १५ क्रोधादिशांतिः १६
पापाद्युपेक्षाचित्तसंस्कारः १७ प्रेम्णापरित्राणं १८ द

प·सं
८२

याल्लता १९ दानमुपकारित्वंचमित्रादिषु २० नटादि
दानमैहिकं २१ उचितमातिथ्यंकृतास्वनम्रता २२ अ
तिदानंन्यासानपह्नवः २३ अंगीकृतकार्यनिर्वहणं
अनुकूलसत्यवादिता २५ परार्थकरणंनैपुण्येन २६
सर्वाविचारपूर्वाक्रिया २७ गूढनीतिक्रिया २८ हृदद

पापाद्युपेक्षाहृद्रागपूर्वकंदत्तवारणं दया
दानोपकारित्वंनटादिस्पर्शनंतथा १९ आति
थ्योचित्यतःस्वस्यमार्दवंप्रतिदानकं अंगीकृ
तार्थसंपत्तिःसत्यवादित्वमेवच २२ परार्थकृ
तिनैपुण्यंविमृष्यकृतितैवच मंत्रनीतिक्रिया
हृद्दीर्घदर्शित्वमेवच २३ स्मरत्वमानौचित्येच
दंडौचित्यक्रियाततः स्वप्नबोधौचितीबुद्धिकौ
शल्यंचगभीरता २८

र्शित्वंदीर्घद र्शित्वंचदेशकाल
व्यवहितार्थानांशास्त्रचक्षुषावबुद्ध्यावासात्कारणं २
शूरता ३० मानसौचितीयथोचितमानस्थितिः ३१ दौं
चित्येनदंडकरणं ३२ स्वप्नबोधौचितीकर्थकियन्तंच

कालंनिद्राकार्यापवंजागरणं ३३ बुद्धिकौशलंशास्त्र
संस्कारादिना ३४ गभीरतागूढविकारता ३५ भूतभा
विशुभाशुभंविचार्ययेनसत्यशेणवाप्ततत्क्रियाप्रवर्त्त
नम् ३६ कृतज्ञता ३७ साधुबुधजनसंगःदुर्व्यसनत्यागः ३८
[illegible] ३९ राजोपकरणेषुयोगक्षेमा

प्रतीतादीत्त्वण्पूर्वसत्यशस्त्रक्रियाकृतिः
कृतज्ञताचसत्संगोव्यसनित्यागएवच ३५
[illegible] स्वा
थ्यत्सेनाहृत्स्वयोगक्षेमावधानता ३९ च
त्वारिंशद्गुणमयीसेयंसन्नीतिभूषिता चित्रास्त्र
वसतीवाहोस्मदेकस्याप्त्नोहृद ३७ ॥

र्थमवहितत्वम् ४० उद्दिष्टंसंक्षिपति चत्वारिंशदिति
सेयंसुशीलशैलीयथोद्दिष्टचत्वारिंशत्प्रवेशोपायम
यी शोभननीतिभूषिता चित्रानानालंकारच्छन्दोवृत्ता
दिनाविस्मयकारिणी इहलोकेकस्यनोमदेयस्तत्र
पितसर्वस्यापि ग्रंथचकस्यवाक्यतेर्बुद्धेणोनोरतिशि

प॰सं॰
४२

रक्षालने नोग्रस्तकाक्वास्येव तत्रोपमा स्वबसतीवय
याम्हयादिभरिताव सतीचत्वारिंशद्धारवती तथासती
नीतिर्यस्यांसासन्नीतिर्हृदावस्थापिताभूस्तत्रोषिताव
स्थापिताविज्ञाचित्रवती यथाकस्मन्देनोस्मात्सर्वश्ला
घनीयाभवति १७ सम्पृष्टत्वादित्रेतन्नितयाहारांमती

सम्पृष्टत्वादनर्घत्वात्सत्प्रीतिजननादपि हा
रोत्तमैर्यस्ताभिर्घटितेयंकिरीटिका १८
तस्माद्विशेषतोराज्ञामुपयोगोत्रजातचित्
अन्येषांवापिदयतांवरत्वंज्ञायतेध्रुवम् १९

त्वारोपस्ताभिर्मणिभिर्घटितेयंकिरीटिकाकृपादृशा
वेदपालस्तुश्च अनुकम्पायामल्पार्थेवाकन् १८ त
स्मात्किरीटिकातात् अत्रास्यांजातचित्कौतुका
यवसरेविवादसमयेच वरत्वमग्र्यत्वेविवादनर
त्वेच १९ ॥

इदानींतस्याएवोर्ध्वोर्ध्वक्रमणेनातिशयंप्रतिपादयति
अयंसइत्यादिना लघुत्वात्कृपादृशाकृशपत्वात्किरीटिका
परंत्वयंरत्नशेखरएवयतोहाराणांशेक्तनीयारत्नतारो
पात्सम्यक्संस्कृतरत्नभूषितः अतएवानघः अतएवस्र
वदिनइति रत्नशेखरस्यचान्तरस्थापनमुचितंशिरसि

अयंसरत्नशेखरःसुरत्नभूषितोनघः सुरत्नि
तोहृदन्तरेऽथमस्तकेविराजते ८० यद्रत्नोपरि
चास्यराजतितरांछायास्वसूक्ष्मालघुर्निश्छिद्रास
रलार्थगौरववतीसुलक्षणगुणाग्राहिणी उज्ज्वास
द्घटनायुतासुललितासद्दीनिवद्धामलासुव्य
क्तासबलामनीषिपरिषत्स्वानन्ददासाशिला ८१

चविराजमानत्वं हृदयन्तरवस्थापितयानयावद्विर्भू
षितशिरस्कोविराजते ८० सद्रत्नशेखरशिखामिति
यच्छिखानमुद्दिष्टंतदपिअवस्थापयति यद्रत्नोपरि
चास्येति प्रत्येकमपिहार्षयाच्छायाभावार्थसमन्वय
त्रूपाशोभाहाराद्दावेवात्ररचनीयातिशयेनराजतिसा

प॰सं
८८

शिखेतिसंबन्धः छायाचप्रतिबिंबरूपा तस्यास्सका
र्श्येनभावम् इति शिखासादृश्यम् तत्रादौप्रकृतो
र्थः शिखालक्षणभावार्थसमन्वयरूपाच्छायाकीदृशी
ससूक्ष्मासारस्यत्वादल्पाक्षरा लघुः प्रसादगुणवती
निश्छिद्राशब्दार्थदोषरहिता सरलामृदुपदार्था अर्थ
गौरववतीओजोगुणवतीसुलक्षणामाधुर्योपेतातपवग्र
ग्राहिणी उच्चामहत्पदप्रापिका संघटनायुता मङ्ग
लानुगुणरचनायुता सुललितासद्रीतिभिर्गौडीयादि
भिःसम्बद्धाःमलानिर्दोषासव्यक्ताव्यंग्यार्थभरिता स
बलातात्पर्यादिसहिता शिखाचछायेवसूक्ष्मा स
दृश्मवंतस्याप्रनर्घत्वं अतएवलघुर्निश्छिद्रानिविड
सरलाःऊर्ध्वाग्रर्थेनमूलद्रव्येणगौरववतीसुलक्षणाःप
रुषागुणग्राहिणी तेननिबद्धाउच्चाउच्चप्रमाणा सं
घट्टनायुताःऽनुगुण्येननिबद्धा सद्रीत्यालघुर्दीर्घ
शिखापक्षेवेत्तयाबद्धेत्यप्रकृतो
र्थः ८१ ॥

स्थमवस्थापितंशिखान्तंविषयेयोजयति सेयमिति
सेयंभावार्थसमन्वयरूपाशिखेवप्रकाशकत्वादूर्ध्वव
र्तित्वाच्चशिखाहृदयवस्थापिताशिरसिधृतासतीविड
म्बांवरत्नदेवरूत्नमवलाभनिमित्तम् विवादप्रवृत्तेश्चि
तमहाराजतानिमित्तंच तथाहि याशिखामाश्रित्यज
निमतांजन्मिनांजन्यानांचभूषितानांअभूषितानां

सेयंशिखास्तिविडम्बांचवरत्नदेवराश्रित्ययां
जनिमतांवतभूषितानां मध्येविभातिसग
तीरतिसम्प्रयुक्तोप्यानन्दपूर्णहृदयोधृतस
त्कलापः ८२ ॥

मलंकृतानांचमध्येसगतिःसङ्गतिरिहोच्चपदभाग
मुत्रस्वर्गादिपदभागस्वदन्त्यादियानश्चरतिसम्प्रयु
क्तःस्वीसततफलभाक्च धृतसत्कलापःस्ववशी
कृतपण्डितसमूहः धृतशोभनभूषणाश्च अथवा
धृताःसन्तःप्रशस्तिरूपाःकलापाःस्वगीतयोयेन
वरस्यहाग्रतोगायकादिगानंक्रियते ८२ ॥

रत्नानीति हारभूतानि रत्नानि चत्वारिंशत्संख्यानि
वैरैरुत्तमैर्विवाहप्रवृत्तैश्च विमलत्वमेव विशदयति
येषामिति येषां रत्नहाराणां जगद्विषयेन कृत्यापि स
म्यगनुत्तमत्वात् तदभावे च मूल्यं कुतः स्यात् कियत्प
रिमितमेषामर्घ्यं स्यादिति को विविंच्यात् परं त्वियती
वित्तस्थिरवशिष्यते यस्यस्तु विमलादृग्दृष्टिर्ज्ञानं सप

रत्नानि तानि विमलानि सुरक्षितानि सन्त्यत्र
भूषणवरे वरमानतीये येषां जगत्सुतल
नानकृतोस्तु मूल्यं यस्यास्ति दृक्तु विमलाम
इमं प्रपश्येत् ८३ ॥

वेमं प्रपश्येदिति मलिनदृक्कपश्यन्नप्यनभिज्ञत्वा
त्पश्यतैनमनुचितं करोति मलिनदृष्टिश्च मणिं वि
हीनार्घं करोतीति प्रसिद्धम् ८३ अपि च नाभासमा
त्रेणेति आभासमात्रेण विचाररहितेन च्छायामात्रे
ण सप्रभरत्नशेखरः न प्रदर्शनीयः अपि तु सूक्ष्मद
र्शाकुशाग्रीयमनीषयावलोक्यः नत्विति हेतोय

स्मादत्र साकापि शक्तिः सूक्ष्मार्थशक्तिः आलोकशक्ति
श्च यस्याः शक्तेः प्रसादतो महिम्ना तिमिरे ऽवोथलक्षणे
कस्मिंश्चिदतिगहनेऽवैर्थे पि दृष्टानं यायात् यदति
गहनं चापि किंचिद्वस्तु तदप्यनेन सुबोधं भवति रत्न
जाते च साकापि शक्तिर्दृश्यते यत्प्रसादेनान्धकारेपि
हक्प्रकाशवती भवति ८४ प्रकृतमाह चत्वारिंशदिति

नाभासमात्रेण बुधैः सप्रभप्रदर्शनीयः खलु
सूक्ष्मदृष्ट्या अस्त्यत्र शक्तिर्ननु कापि यस्याः प्रसा
दतो दृक्तिमिरेपि यायात् ८४ चत्वारिंशत्क्रिया
एता बाह्यान्तरस्य संस्क्रियाः निषेवणीया विह
द्भिरिहामत्र शुभप्रदाः ८५ ॥

एता हारभूताश्चत्वारिंशत्संख्यकाः क्रिया उपायाः शिक्षा
विद्भिर्निषेवणीया निरन्तरमभ्यसनीयाः यत इमा
बाह्यान्तरस्य संस्क्रियाः बाह्याभ्यन्तरवृत्तिशोधनिकाः
सद्गुणान्तराधानं संस्क्रिया तत्र शोभनत्वं क्लेशं विना
सिद्धेः निषेवणे प्रवृत्त्यर्थं फलमाह इहेत्यादि इहस्वे

नसङ्गेगान्भक्तामवसयोनिभाक्तंनिःश्रेयसप्रदंतं
चेत्यर्थः ८५ तत्रेतितत्रचत्वारिंशतःक्रियाणांमध्येप्र
थमिकीहास्तपस्क्रियाख्या यासैविदांप्रवुद्धानांसे
व्याभ्यसनीया समाहितचित्तत्वमेवतदवाप्तिहेतुरि
त्यामंत्रणव्याजेनाह समाहितेत्यादि तांतपस्क्रियां
शृणुत लक्षणकथनपूर्वंउदाहरणेनसम्यग्हृद

तत्रप्राथमिकीयासैविदांसेव्यातपस्क्रिया
समाहितहृदोभूत्वाधीराःशृणुततांस्फुटं ८६
कायक्लेशादिभिस्तस्याश्चानंत्येयदपिस्थितं
तथापीशार्चनैवास्तेतदर्थमितरेयतः ८७

यास्यासकरीकुरुत स्फुटमनायासेन ८६ अन्याभि
मततत्स्वरूपानुवादपूर्वंतांस्वमतेनसिद्धांतयति का
यक्लेशादिभिरिति तस्यास्तपस्क्रियायाःयदपियद्य
पिकायक्लेशादिभिःशीतातपादिद्वंद्वसहिष्णुताहा
रैस्तपोभिरादिनान्तरमपिसर्वयोगशास्त्रोक्तसंयमा
दिपरिग्रहः आनन्त्यमगण्यत्वंस्थितंतथापिप्रसौस्त

व्वितत्तपस्क्रियेशार्चनैवेतिसिद्धान्तमतेनप्रतिज्ञा एव
कारेणास्याःप्रतिज्ञायाअचाल्यत्वंध्वनितं प्रतिज्ञातेर्थे
हेतुंतयार्थान्तरंन्यस्यति तदर्थमिति तदर्थमीशार्चना
त्मकतपस्क्रियार्थंतत्सिद्ध्येइतरेकायक्लेशादयः फ
लवंतः अयंभावः ईशार्चनासिद्ध्येकायक्लेशमनःसं
यमादयोयेवाह्यान्तरउपायाःस्वीकृतास्तेसर्वेस्वयंती
व्रतमशक्तिपातादिनासिद्धायांतस्यामकिञ्चित्कराइ

साचसंक्षेपतस्तस्यसत्तामात्रायस्तुतीरिता का
र्याकार्यविचारोयंयदधीनोयतोखिलं ८८

तिसैवमग्र्यातपस्क्रियेति तपस्क्रियाप्येशार्चाप्रथ
मंहारम् ८७ ईशार्चनातपस्क्रियेत्युक्तंकथंलक्षणाप
न्नस्मादितितांस्वरूपेणनिरूपणतदधीनासेवसर्वादा
वहतिनिरूपयति साचेति संक्षेपतःसर्वसिद्धांतसा
रोद्धयेनसेशार्चाश्रुतिस्तुतीरिता तस्येश्वरस्यसत्तेति
तथाहि ईश्वरोस्तिइतिसत्तासम्भावनयास्तिकवुद्धिः
समस्तैवस्वयमुपागताभवतीतिआस्तिकवुद्धिसाध्या

प·सं
४०

मेवाह कार्याकार्येति यदधीनइति ईश्वरसत्ताधीनः
सत्यां तस्यां दर्पणानुद्धृत इवेदं कार्यमिदं नेति सम्यग्यथार्
यति सम्यगभ्युपगते च तस्मिन्सर्वथाकृतकृत्यतेत्या
ह यतो विलमिति यत इति कार्याकार्यविचारादवि
लमितीहामत्रसुधिः ८८ उक्तमेवार्थं विशदयति स
त्वेति यत इतीश्वरसत्तायाः दृढ इत्यवधृपविधेयः अ
न्वयेन साधितमर्थं दृढप्रतीतये व्यतिरेकेणापि साध

सत्त्ववर्णाश्रमाचारप्रकाशो यं यतो दृढः । यां
विना मोहसम्पन्नावन्यत्वं स्यात्कथं न हि ८९

यति यां विनेति श्रुतिस्मृत्यादिते ईश्वरसत्तां विना ते हि श्रु
तिस्मृती अप्येश्वरस्य नेत्रे इति नेत्रनिमीलने मोहसं
पन्नौ सत्यां कथं नान्यत्वं ८९ अस्या एव प्रकारान्तरेणा
र्थसाधनत्वमाह यद्बीजमिति यद्बीजमीश्वरसत्ता
बीजम् द्वयोर्धर्मः कामार्थावेव पत्रपुष्पभरसम्पत्
आशा दिशः कामना च ईदृशी धर्मकल्पलता त्रिदिवा
तिशयेन फलति फलमस्यास्त्रिदिव इत्यर्थः इति प्रह

त्रिमार्गेण चतुर्वर्गसम्पत्तिमीश्वरसत्ताश्रयामुक्त्वा निवृ
त्तिमार्गेणापि तां निष्कामविषयामाह अप्यमृत इवैरि
त्यादि अपिर्भिन्नक्रमः ये ईश्वरसत्ताश्रया धर्मकल्प
लता भुवि सज्जनानां अमन्दत्वेनामृतद्रवैः सर्वतः प्रस
रदानन्दरसैर्निःश्रेयसमपि वितनुते निश्चितं श्रेयो निः

यद्बीजमाश्रितवती द्वयकल्पवल्ली कामार्थपत्र
सुमनोभरशोभिताशा । पं फल्पते त्रिदिवम
प्यमृतद्रवैर्या निःश्रेयसं वितनुते भुवि सज्ज
नानाम् ९० अहो विचित्रा विबुधागतिरस्या वि
राजते त्रिवर्गमूलभूतापि यापवर्गप्रसूर्भ
वम् ९१ ॥

श्रेयसम् अपिना कामादीनां सिद्धावनायासं सिद्धिं सू
चयति ९० एतत्प्रशंसार्थमुक्तमेवार्थं सविस्मयमाह
अहो इति हे विशेषज्ञाः अस्या गतिर्विचित्रा आश्चर्यस्वरू
पा विराजते अथ च विचित्रा विगतचित्रापीश्वरसत्तैका
पकरूपत्वात् विराजते विविधं राजते पुनरपि च विगत

प.सं
४८

चित्राकाररचनापि विराजते विशेषेण राजते इति विरोध
विरोधाभासमेव प्रकटयति त्रिवर्गेत्यादि यासमार्थ
र्थकामाख्यत्रिवर्गकारणमपि सती अपवर्गप्रदः वर्गा
णामभावोपवर्गस्तस्य प्रदा इति विरोधः अविरोधस्त्व
पवर्गशब्दस्य कैवल्यार्थत्वादिति विचित्रगतित्वम् ४१
ख्यातेति यत्प्रसादत इति तपस्क्रियाप्रसादतः अनेन स
या सर्वेषामर्थदायित्वमुक्तं तथाहि कामी पुत्रदारभाव

ख्यातकीर्तिः स्वस्य देहो निराधिः पुत्रदारयुक्
नैपुण्यतोषवैराग्यभागी स्याद्यत्प्रसादतः ४२

स्वस्य देहः ख्यातकीर्तिर्निराधिश्चित्तपीडारहितश्चेति
शेषणचतुष्टयेनेदमस्य सौख्यभाजनमित्युक्तं भवति
यतः ख्यातकीर्तिरतः स्वस्य देहो जीवदवस्थायां स्वर्गस
कीर्तिदेहः पारत्रभोगावसाने तमेव कीर्तिदेहं मूर्तं त
योपनतमाविशतीति स्वस्य देह इत्यत्र स्वरे परे शषविस
र्गलोप इति विसर्गलोपः द्वितीयार्थे यदितसंहितायामि
तिनत्वाद्यदस्तत्वमकारद्विलोपिनप्रथमार्थवृत्तिः त॰

सकारस्यानचिचेति द्वित्वकरणात् यदित द्वित्वं न सह्यते
तदा द्वित्वे सति करोकरि सवर्णे इति सलोपेपि न काचित
त्क्षतिरिति सिद्धं स्वस्य देह इति अकामस्तु यत्प्रसादतः नै
पुण्यतोषवैराग्यभागीति सर्वथा कर्मप्रवृत्तावपि काम
नानैरपेक्ष्यं नैपुण्यं तोषः स्वयमुपनते न हर्षविषादौ वि
कीकृत्य मनःप्रसादः वैराग्यं साधनेभ्योऽप्युद्विग्नता पर

यथोचितमप्यत्रापि स्वर्गनिःश्रेयसं च वा इदस्या
पितमत्कीर्तिर्ध्रुवमूर्तिः स्थलीभवेत् ४३ उक्तं च
ऊर्ध्वलोकैरेतद्भवप्राशस्त्यमूलतः पारलौकिकमा
हात्म्यशोभाचेयमहोदया ४४

भागीति मोक्षभाजन
मितिभावः ४२ यथोचितमिति पूर्वेणैव गतार्थं ४३ ऊ
र्ध्वलोकैरिति विदितवेदैः परार्थैकहृदैनैकतात्परैः अनेनप
स्क्रिया पतजन्मकोशल्यामूलत्वं नेनाभ्यासेनेतज्जन्म
प्राशस्त्यं प्रकेतव्यमिति इयमेव च पारलौकिकमहत्त्वेप्र
भावान प्रवरीत्यदो इत्यस्याऽऽत्मकर्मोपस्मायते ४४ ॥

प·सं
९५

इतीतिश्रुतेरिह ज्ञाहात्म्यवत्वादस्याः सत्यएवेति यावदिप
ङ्कलेशगन्धोपिनावशिष्यतेतावन्मनुष्यत्वादिभिः स्वइहैवे
तिसत्यएवभरतइत्युक्तं त्रिलोकाधारत्वादस्याः प्रान्तोवीत
लसंस्थितेरित्युक्तं सराज्ञोविवेकिनोराज्ञइदमेवकार्यंत
पस्क्रियालक्षणमुचितं ध्यायतिकनरःकालः ९४ भ्रात
स्तु पुमानिति पक्षः पुमांशेद्वोरूढिमात्रविश्रान्तः हि

इतिसत्यएवभरतः प्रान्तोवीतलसंस्थितेः स्वराज्ञ
उचितंकार्यमिदंयेनायतिः सुभा ९५ पुमान्
पुमान्स्वगुणैर्यावैयेनपुंस्त्वंप्रकृष्यते सन्त्यने
वहवोलोकेयैः पूर्णानारकीस्थितिः ९६ ॥

तोयस्यसत्कृत्यपात्रतावाचीयोगविश्रान्तइतिनान्यर्थेभे
दाद्वैतिकमलारकमलाइतिवलादानुप्रासोयमलं
कारः गुणइतिपुरुषगुणानां सत्त्वौत्सुक्यवादेगुणेते
इत्यर्थः येनेति प्रकृष्यतेसत्क्रियया प्रकर्षनीयते को
यंप्रकर्षइतिव्यतिरेकमुखेनार्थान्तरन्यासेनप्रकर्षम

चयति संत्यन्येइति पूर्णेति नत्वहिकृज्ञाचरणात् तेन
तेषुवृद्धिमात्रेणापिपुरुषत्वास्वीकारात्मनुष्यत्वमेवयोगात्
ल्व्यावशिष्यतेइत्युक्तंनारकीस्थितिरिति नारकीत्वमेनेन पशुस्थावरत्वेरपि
सूचिताभवति ९६ ईश्वरसत्वात्मिकांतपस्क्रियांतावत
स्वरसमिद्धमूहमविचारेणानायाससाध्यांसूचयति ल
लाटेत्यादिसार्थ श्लोक ज्ञेयेण वर्णावलीदैवलिखितसु

ललाटपट्टलिखिता यासौवर्णावलीशुभा न
त्वंविद्याञ्जकंसत्यसाधारंयद्विशेषकम ९७
प्रेषिताशोधयेशानेयेनत्वंप्रत्यक्षोविभुः स्वहेव
यात्रसत्रोत्रदत्वादिवर्णालिपिंपुनः ९८ ॥

भाशुभकर्मफलोल्लेखरूपाशुभेतिनविशेषणं अनुलं
ख्यत्वादिधिकरकजलिखितत्वादन्नविशेषणेनासंख्या
मानशुभरूपत्वादा अनुल्लायसौसर्वसंमतेत्याह न
त्वंविदिति तस्याः संविदोङ्गीकृतेभिन्नत्वमुप्रकाशकंव्य
द्विशेषकंविशेषबोधकेतिलकंचकुंकुमचन्दनमृदा
दिविरचितंसरितिनित्यसन्निहितंसाधारंचसाधारणं न

चसाधारमपभ्रंष्टं साधारस्मितलांछितंदिशन्तेवोवक्रम
नोवांछितमितिमहाकविप्रयोगात् इतियद्वियात्तलि
खितवर्णावलीप्रतिश्रुतिव्यञ्जकंविशेषकंसर्वसाधार
णंविधेयतयाविहितंतद्येनसम्यगनुष्ठितंसउपयाप्ते
णाह्वैकिंतंतस्मिन्सर्वेशानेतंविशेषत्तमाज्ञापालकंप्र
त्यसौविभुःसर्वज्ञःसर्वशक्तिश्च तस्मसद्भावयानडदिता

विचित्रयतियेनास्यसर्वसाम्राज्यमप्लसेत् इ
तिबुद्ध्याविचार्याशुज्ञागर्यैविबुधैःसदा उष्टां
लिपिंप्रमृज्येषशःसतींतांयोजयेत्सनः ययेहभू
त्वासत्वात्रैपरत्रानन्दभाजनम् ९९ ॥

थानुमतिरूपस्वकीयतत्वबोधकसलेखालन्दणेनस
सम्नस्तत्रलिपौसर्वोर्ध्ववर्त्तिनोपुनर्दिवांघोनन्नशीलां
णपापुण्यमयोमौर्णसलिपिंविचित्रयति तथाययाम
सर्वसाम्राज्यमप्लसेत् प्रसिद्धंचैतत्स्वामिभृत्यवचन
रैस्वामिनिवेदितमर्थमविशङ्कःयानुष्ठायप्रदर्शयतो
भृत्यस्यप्रसन्नःस्वामीतत्प्रदर्शितोपरिस्वर्णमयानि

हस्ताङ्कि·तानिसदलवाणिपारितोषकत्तयालिखतीति
इत्यतोहेतोर्बुधैर्मत्याविचार्याशुशीघ्रंतदनुमतौसदाजाग
र्यं येनसप्रसन्नोडष्टांलिपिंपुण्यापुण्यमयार्जितांसर्वथा
न्ननस्थरीप्रमृज्यात्तुस्यतांशोभनांलिपिंसतीमनस्थरीपुन
र्योजयेत् ययासलिप्येहसम्यत्वात्रैभृत्वापरत्रलोकान
न्दतापात्रंभवेदितिपुण्यस्यापिसमर्जितत्वेननस्वरतादु
ष्टामितिसाधारणतयागमपदेशः ९९ इत्थंप्रकृतंसम

र्थोधीमन्स्वमतौस्थित्वाविचारयपुनःपुनः य
थाप्रजासुतेशास्तिकारित्वंप्रभुसम्मितम् त
थेशस्यामितस्तृवित्वयितत्कार्यमेवतत् १०० ॥

ध्यविषयोपदर्शनेनसंस्थापयति र्थोधीमन्निति धी
मन्निति विचारयोग्यमतौस्थित्वापुंदंशासनीकृतमदारंभ
रमेतद्वक्ष्यमाणंविचारय यथानवतद्बुद्धदरस्कदाद
लेशमात्रेणप्रजाविषयेप्रयत्नेनसम्मितमविचारितंकि
याशास्त्रत्वंसिद्धंफलतिच तथानन्यापितसर्वेशा
नस्यभूरियथास्यानयाततशास्त्रत्वंसर्वंयानदनुमाणक

त्वाङ्गीकृतम् तस्मात्त्वयापि तदुपदिष्टं सर्वथानुष्ठेयं
येन प्रसन्नोसौ दास्यपदवीं त्वां प्रापयिष्यति प्राप्ते च दास्ये
स्वयमेव कृतकृत्यो भविष्यसीति भावः ९० तच्चास्त्र
त्वमेव प्रत्याययति तथा चेति सार्धेन तस्य सर्वेश्वरस्य
सर्वज्ञस्य सर्वकर्तुश्चायं त्वद्विषये शिक्षोपदेशः रात्रिन्दि
नविभागेन यथा तद्विचिन्तास्वात्मप्रजास्वयोगक्षेमाव
धारणम् प्रजापालनप्राप्तपरिपालनात्मकं दिने यथो

तथा च शिक्षा तस्यास्ति दिनरात्रिविभागतः दि
नेतद्विचिन्तास्वात्स्वयोगक्षेमावधारणम् ९१
रात्रौ यथोचितं तस्य परस्याप्यनुचिन्तनम् ॥

चितमुपदिष्टम् रात्रौ च तथैव तस्य परस्य सर्वोत्कृष्टस्य
परमेश्वरस्यानुचिन्तनम् स्वप्रयोजनसिद्धये दिनव
न्न्यूनाधिकप्रायश्चित्तमुद्दयेच दिनरात्रिविभागतः इति
सूत्रात्तयोः व्यस्तविधेयतामवद्यादिविभागोपलक्ष
णम् प्रतिसन्धानात्राजकार्याणाम् तद्विचिन्तास्विति
प्रयत्नपरतया कार्यं सूचयति ९२ ॥

इत्थमुपपादितमर्थं निगमयति इत्थमित्यादिना इत्थमु
क्तप्रकारदेतेनातत्त्वसमाहितचित्तस्य कार्येषु प्रमादतः
सम्यगनुष्ठिततदादेशस्यात्त्वसितानेकजन्मार्जितदैव
स्य स्वहस्तकमलचित्रितदिव्यलिप्यङ्कितोच्चमूर्धशालि
नस्तव लोकद्वयीहानिश्च लोकलक्षणाजिता भवेत् स
म्यक्सेवितत्वद्वारपालनेन सम्यग्भोगान्भुक्त्वाम

इत्थं समाहितधियस्तव लोकद्वयी जिता क
र्तव्यं नान्यदस्तीह पुंसां पुंस्त्वे नियोजितं ९३

त्कीर्तिं च स्थापयित्वा दिव्यतनुभूत्वानन्दसिद्धेः यतो
स्येहलोके न्यद्विधेयं नास्ति महाकृतसमुद्रनिमग्नस्य
कृतस्तस्योदयः तथा चानेन सत्कर्मणामाचरणाय त्वि
जं पुंस्त्वं पुंस्त्वेनियोजितम् स एवैकः पुमान्भवति अ
न्ये पशवस्तस्मात्परत्रापि नरकपातादीर
ति ९३ ॥

इत्थंविधिदेशीयंशिक्षावाक्यमपरिसंख्याप्याप्यार्थवा
देशीयंशेखरस्तवाक्यंरचयित्वमाख्यायिकामुदाहर
णतयावतारयति श्रूयतेइत्यादिनाहारान्तम इत्थमेव
चसर्वद्वारेषुशिक्षाशेखरकल्पनास्वयमूह्या अत्रासं
शिक्षायांवाक्यार्थसमन्वयरूपायामियमुपलब्धार्था
ख्यायिकाश्रूयतेइतिसमन्वयः नामाह सानुभाव
ति अलिनामासानुभावःसप्रतापःसमतिनिश्चयश्च

श्रूयतेत्रोपलब्धार्थासानुभावोलिनामकः अ
भूद्येनाहर्निशेद्वेविभक्तेसत्क्रियाभरात् १०४
तेनतयासंततमप्युक्तंसवयाज्ञातकश्चन अध्य
क्षावनतोभूत्वापप्रच्छविनयान्वितम १०५

कश्चिद्राजाभूत् नामपदेनैवतस्यसंज्ञातेति इषनःक
मनाथकरणंसंज्ञागौरवार्थं तेनचयोगरूढिवमस्या
भिप्रेतंतथाचअलतीतिअलीजीतरूढीतियोगविभा
गादित तथाचालीपर्यायःसकुणभूषितःसकलश्च
येनेहगुणेनसत्क्रियाभराद्देताहैअहर्निशेविभक्तेपूर्वंव
हर्निशेइत्युपलक्षणं ४ विनयान्वितमितिक्रियाविशेष
णम १०५

मेमतमितिअनुमितं रहस्यमाहात्रिवत्तस्यसर्वथाप्रमत्ता
गोचरत्वात् परवशेनवेतिवाशब्दश्चार्थे स्वतन्त्रेणापित्त
नापराधीनेनेवकिंचिन्त्यते १०७ स्मितेतिरहस्यार्थान
भिज्ञत्वमस्यसूचयति विनयप्रह्वत्वात्मकर्येणोवाचरह

भद्रंतेमतिमन्स्वामिन्स्वीकृतःकिंत्वयात्मनि
विवेकयन्नसर्वत्रतेहृदिनेपश्यामिकिञ्चन १०६
राज्ञोविश्रामलेशोपिनतवास्तीतिमेमतम किं
मिदंचिन्त्यतेदेवत्वयापरवशेनवा १०७ इत्यु
क्तःसमहाधीरोगम्भीरोविपुलाशयः स्मिता
प्रोवाचतंस्निग्धंसहृदंप्रेमभाजनम् १०८ स
त्यमुक्तंत्वयाकिन्त्वतत्वेनोस्थाधिपश्चतेः सर्व
थावहितत्वंहिपरमंसत्वमीर्यते १०९ ॥

स्नमयेतदवाचेत्यर्थः अर्थ्यतेइत्यर्थिः परमकाशाप्यं
तदेवाह सर्वथेति अल्पसत्वंहिविषयस्थावकाशःत्वमे
वेतिपरमपदेनध्वनितं अत्रसत्वविषयेसमाकलंलक्ष्प
लक्षणं १०६

स्वभावसङ्गेनेति स्वभावस्य सङ्गो यत्र स्वभावाभासेनेत्यर्थः स
मा इत्यन्यूनानधिकाः परस्परविरोधेनेति शासितदेशि

तयाद्दिश्यतामत्र सम्यक्त्वं महामते यत्र
हं स्वभावसंगेन दिवसान्यतिवाहये १० तदे
मामदधीनाश्च प्रजाः सर्वाः समाः स्वतः परस्प
रविरोधेन सर्वथानर्थमाप्नुयुः ११ स्वेष्टमावि
विधारागद्वेषादिसमलंकृताः परस्परविभि
न्नत्वादन्योन्यकलहप्रियाः १२ अहम्पूर्विक
याशक्ताः परस्परजिगीषया अनर्थमूलमा
लोच्यानियतिं कृतवान्स्वयम् १३ यासौ दंड
इति प्रोक्ता सदा जागर्ति सत्वरा यन्मूर्तिमाश्रि
तो राजा दण्डधारीभिधीयते १४ येनासौ श्रि
यते दण्डः स तस्याज्ञावशे स्थितः प्रियो भवति
तस्याशु धनसत्वाभिभाजनम् १५ ॥

छाभावभावात् अनर्थमिहासत्रार्थलोपम् ११

यदेतदधिष्ठात्रधिष्ठेयस्वरूपं लोकद्वन्द्वं तत्र सैव सर्वे
शितुः स्वातन्त्र्यमित्याह स्वेष्टेति नियतिं पाल्यपालकद
ण्डदण्डयितृशिष्यशासित्रादिलक्षणां स्वयमिति न्यू
नाधिकस्वतेजःस्फारविस्फारणात् केयं नियतिरिति
विषयप्रदर्शनेन तां स्फुटयति यासाविति यासौ वि

इति मे न दिने किञ्चिद्विधेयं तत्क्रियां विना
यदापि रात्रौ विश्रान्तो भविष्यामि तदा मम प
रास्त्र्याविनाशावेलाशीतिशयाभविष्यति १६
अतो विचार्य स्वपरक्रियां राजेन्द्रं मया वि
भक्तं कृतकर्मासिसिध्यै तं मम सम्मतं मतम् १७

यातीह स्वेदण्ड इति सा नियतिर्या भीषास्माद्वातः पव
ते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति
पञ्चम इति न येन सदा निरन्तरं धावति सैवेह मन्त्रभे
देन द्विधा सती सूक्ष्मस्थूलरूपेण लोके प्रवर्तते इत्याह
यन्मूर्तिमिति सूक्ष्मस्वरूपमूर्तिर्येयमादण्डधारी इह

प॰सं
५८

तस्मूलमूर्तीराजादण्डधारी तत्रैवदूषितः परत्रैव
एडानुचितः अशोधितस्तुसचतश्चोयकश्चेतिदृयमपि
दण्डार्हमितिसत्स्वरूपंतंतस्येति येनासौसम्यग्दण्डे
म्रियते तदाज्ञापालनान्नम्रियतयाउनस्तस्याभिरन्यस्त
स्वाभासेनश्रान्तचित्तत्वान्नदण्डाभोयथोचितगतिरिया
ह इतीति सावेलेति आत्मगुहूर्तेलक्षणममममतंमम
मीष्टंमतमिति १८ अत्रैवदार्ढ्यार्थमस्याआख्यायिका

श्रूयतेचात्रहीरानन्नृपःसज्यन्नृपंप्रति प्रोवाच
सङ्क्ततःसंध्यावेलायांपरयामुदा १९ ॥

उदाहरणत्वेनाख्यायिकान्तरमाह श्रूयतेइति दीर्घैर्व
ृद्धैरागमैर्गृहीतइतिहीरानृपोदेशविशेषस्तदधिपति
त्वात्तद्राजाहीरानन्नृपःससज्यन्नृपंप्रतिलदीकृत्यगतः
संध्यावेलायांमरणावस्थायांपरमयामुदासङ्क्ततः व
क्ष्यमाणंप्रोवाचपरमयामुदेति उभयोरपिप्रवृत्तत्वाम्
विशेषप्रतीत्यर्थंचप्रश्नः शोभनाससंउपासनादिनाजयश्
ियैवीयस्यससज्यः अथवाशोभनाज्यामौर्वीयस्यसःयत्र

चार्जितकीर्तिविग्रहः ११८ राजन्निति कृतकर्तव्यत्वादि
दितदेवयत्नात्सन्मार्गेप्रस्थितोसीतिमहीयंत्वामहीनंविना
शोचेत्तिमांशाध्युपदिशकिमत्रसंसारेहंकरोमियेनाह
मपिसन्मार्गेणैवगमिष्यामीति ११९ किङ्करइति अहंत
वकिङ्करोदासोस्मि तदुपदिशयेनमेस्वात्मस्तवेनरतिर्मे

राजन्कृतस्त्वकृत्योसिज्ञातज्ञातव्यशुद्धधीः स
न्मार्गेप्रस्थितोसीतिशाधिमांकिङ्करोस्म्यहं १२०
किङ्करोस्मिसखेयेनरतिर्मेकिङ्करेणमे किङ्क
रेणहिडजीवंजीवलोकेभयाकुले १२१ इतिप्र
श्नितयावाचात्तुष्टःप्रोवाचतंमह यथस्याद्भव
सिन्धोस्त्वमुत्कोत्तमपदंपुनः १२२ ॥

वेत मेममकरेणपज्ञाभ्योवस्यादनेनसर्वसाधारणादि
लक्ष्येनपरमानर्थदायिना यतःअस्मिन्भयाकुलेजीवलो
केकिङ्करेनेमलिलेपनासेनडजीवंतन्नापिराजास्वारो
पितपरमोरेणोक्तितदुपदिशयेनास्मात्त्रुटितजालवंधोमु

क्षोभविष्यामीत्याशयः इतिविनीतयावाचासचान्तराश
यज्ञप्राशयानुसारेणतंप्रोवाच हेतिप्रसिद्धौ नैसर्गिका
मिति साहिवेलासर्वेषामयत्नोपनतायेनप्रासंसद्धी
मितितदभिधीयते ततश्चदिनेप्रजावेत्तयातंप्रबोधयशा
द्वैचसात्वादेवदीनाक्रन्दनेनविसृष्टयाचक्रियया:ज
पोच्चारणादिनास्वात्मसुहृद्वेचेतस्कंकुर्विति ११ प्रत्य

वांछमेतद्दिनेराजन्प्रजावेत्तणतत्परः तस्यां
वसुप्तवेलायांनैसर्गिकोपप्रभुपुन: दीनोक्त्याक्रि
ययाचापिसृष्टयातंप्रबोधय १२ यथेयंतन्दृशा
स्वस्यातथाज्ञावशतोस्यकिं स्वस्यांतवीक्षणेनो
स्या:सहिसर्वार्थजागरः १३

लेकथ नयानेनकथ
सारमाह यथेयमिति इष्टप्रत्ययसिद्धमिदंयथेयंजनत
त्वहृशावदाज्ञापालनरतास्वस्यानिरूपद्रवानयातम
प्यस्यनियंतुराज्ञावशवर्तीवाह्याभ्यन्तरत:स्वस्यानिरूप
द्रव:किंनस्यामपितस्यापद नचकदाचनतस्मिन्सक्रिये
पयीहतानस्पतीत्याह सहीति सर्वज्ञत्वादितिभाव: १३ ॥

तयाचेति प्रभाणकः सततमस्याज्ञावशवर्तीवाक्यसन्द
र्भ: तदेवपठतियेनेति सक्तमितिभावेक्त: प्रयमर्थ:
ईशाराधनसक्तस्यराज्ञ:प्रजा:स्वधर्मपालनसक्तास्तमे
शभागिनंकुर्वतीत्यनुषङ्गि:कंद्वियाफलम् इहावाक
लतापरत्रचतदंशभागित्वंस्वयंचतदाराधनफलंसाक्षा

तयाचात्रप्रवीणनामस्याभाणकउत्तमः ये
नेशाराधनेसक्तस्तस्यताल्लभ्यरइति १४ नु
ष्योनुषङ्गरूपेणफलंतस्यद्विधास्थितम् वि
चिन्त्यमतिमान्कोनतमाराधयतीश्वरम् १५
प्रहेविचित्राविडंबागति:स्वपरसौख्यदा यथा
नेमत्फलेस्वस्यवापरस्यापितन्वते १६ ॥

देवमुख्यमितिसर्वथाश्रांतोनरइति वाक्यसमाप्तिवाच
कोपीतिशब्दस्तन्त्रेणप्रकाशमप्याह तमेवार्थंप्रकट
यति मुख्येति गतार्थमेतत् प्रत्यैवस्याद्यते प्रहेशनि ग
तिर्बवहार: स्वपरवेति वाशब्दश्चार्थे १६ ॥

इति ५

प.सं.
५९

अतएवराज्ञाधीनंस्वपरसौख्यंसत्कर्मणाराजन्येवपर
मार्थतःपर्यवस्यतिहेतोः १२ नचकृतकर्त्तव्येनराज्ञा
संतुष्टचित्तेनभाव्यंयावज्जीवंस्वयमनपेक्षणोपिपरार्थ
त्वार्थसत्क्रियाकरणस्योचिततरत्वादित्याह स्वयंचेति

अतएवस्मभागायापुराणेचापिगीयते राज्ञिध
र्मिणिधर्मिष्ठाःपापेपापाःसमेसमाः राजान
मनुवर्त्तन्तेयथाराजातथाप्रजाः १२ स्वयंच
कृतकृत्योपिपरार्थंरीतिमाश्रयेत परोपकार
कारित्वंधर्मस्यपरमोवधिः १८ अतोभगव
ताप्राप्तप्राप्तव्येनार्जुनंप्रति कर्मकार्यतयाप्रो
क्तमुदाहरणपूर्वकम १५

रमोवधिःपरमाकाष्ठान्यकर्त्तव्यतानिरासः १८ अत्रभ
गवंतंशरणीकरोति अतइत्यादि अर्जुनंसंमुखीकृत्या
त्मसर्वकामेनावाप्तिसर्वेष्टकामेनाप्रिविवेकलक्षि
मार्गप्रदर्शनार्थमुदाहरणपूर्वकंकर्मकार्यतयाप्रोक्तं

तद्वचनमेवानुवदति तदभिप्रायकथनाय यद्यदिति
यद्यत्किञ्चिच्छ्रेष्ठआचरतितत्तदेवेतरोनवाप्तकामोनभि
ज्ञश्चकरोति सचश्रेष्ठोयत्प्रमाणंकुरुतेफलसिद्धिसाध
नतयास्वीकुरुते तदेवलोकोप्यनुवर्त्तते तदाचरणात
दनुवर्त्तनाच्चस्वयंसद्रूपाभवन्तीतितात्पर्यकथनायभग

यद्यदाचरतीत्युक्तैस्तैस्तथावर्त्तनात्स्वयम तत्स
द्रूपाभवन्तीतितात्पर्यकथनायेदं १३० ॥

वताकर्मकार्यतयाप्रोक्तम् २० कार्यार्थंपरमफलप्राप्ति
कथनार्थमुपसंहरति इतीति मतिमनेनिवदमासांस
क्षेपेणश्रेयंविवेचय यथा वाक्कायमनसांकृतिंकि
यांयेमहीतलेविमृश्यविमृश्याचरंति तेविद्वद्भिर्वैरपी
डांतद्वद्धारीतिं सम्यक्प्राप्यततोज्ञानेनचनदृश्यक

प·सं
५०

मेवीजप्ररोहशक्तयः सन्नस्तत्किमपि सद्रूपं विशन्ति स
ह्यैश्वाश्चर्ये ।३। इत्येवमिति हे विबुधाः विडम्बामेवाशी
कार इति तत्सम्मुखीकरणेन ध्वन्यते परार्थात्तु नमा ।

इतिमतिमतां ये ये सम्यक्हरीरवबोधियां पर
हृतिमाम्नुष्यामुष्यां चरन्ति महीतले तरह्वि
बुधैरीद्यालोकस्थितिं स समाप्यतां विरतजन्तुष
त्तत्सद्रूपं विशन्ति किमप्यहो ।३। इत्येवमुक्ता
विबुधाः परार्थात पक्रियायापरमाशिदेतः
यां संश्रिता येन कषायशुद्धा मानं भजन्ते स्वविर
स्वगोष्ठ्याम् ।३२ इति श्रीवीररत्नशेखरशिवा
यां प्रथमं रत्नम् १ ॥

रमाश्रिरैकान्तिकात्यन्तिकत्वेनाशेषानर्थप्रशमात्
यायाश्चान्तरदोषाः अतएव शुद्धाः स्वविरोपरमूर्तिर्ब्र
ह्मा तस्य गोष्ठ्यां सभायाम् ।३२ इति शिवम् १ ।

ॐ नमः सरस्वत्यै श्रीगणेशाय नमः अथोद्देशप्रकरणे
यत्स्वभावाद्बहिर्द्वितीयं द्वाररत्नमुद्दिष्टं तल्लक्षणं वदिष्यन्
श्रोतृप्रवृत्तये तावदुक्तानुस्मृतिपूर्वं फलं निबध्नाति अ
थेत्यादिना उद्दिष्टमिति नाममात्रेण वस्तुसङ्कीर्तनम्
द्देशः शृणुतेति लक्षणेद्वाहृतिभ्यां श्रवणाद्वारेणाहृद
यङ्गमीभावं नयत अतएव तत्साधकमाहता इति संम

अथ द्वितीयं यद्द्वारमुद्दिष्टं शृणुतादृताः यत्प्र
वेशात्स्वविनयैरात्मा संस्क्रियते तराम् १ ॥

खीकरणार्थमामन्त्रणम् फलमाह यत्प्रवेशादिति आ
त्मसंस्कारोऽस्य फलमित्यर्थः द्वारेच प्रवेशेन भाव्यमिति
यत्प्रवेशादिति रत्नमाश्यमाह संस्क्रियते तरामिति
आत्मा चित्तं स्वविनयैरिति विनयोऽस्य वास्त्यमङ्गमिति स्व
चित्तं अतिशयेन वास्य संस्कारोऽघनारूढत्वमिति तरामिति
योतितम् १

स्वस्वभावत्वमित्युद्दिष्टं यत्तस्यैव पर्यायान्तरकथनेन
लक्षणमपि सूचितं भवतीत्याशयेन पर्यायान्तरैरपि त
दुद्दिशति तच्चेत्यादिना तच्चेति स्वस्वभावत्वं धीरैर्नि
तिव्यवस्थापकैर्मन्वादिभिः ज्ञाततत्त्वैर्विदितवेद्यैर्भग
वद्व्यासादिभिश्च तथाच भगवान्व्यासः लोकेस्मिन्
द्विविधा निष्ठा पुरा प्रोक्ता मयानघ ज्ञानयोगेन सांख्

तच्च स्वप्रकृतिर्धीरैः सौशील्यमिति चोच्यते ज्ञा
नज्ञैर्यैश्च निष्कामं कर्मयच्चापि कथ्यते २

ख्यानां कर्मयोगेन योगिनामिति सांख्यानां ज्ञान
योगेन योगिनां च कर्मयोगेन या निष्ठा प्रोक्ता सा म
या भगवता निष्ठाशब्देन सौशील्यलक्षणेन स्वरूप
स्थितिलक्षणेनेति सम्बन्धः परिमितकामनाया
गेन हि सर्वथा क्रियमाणं कर्मापरिमितत्वावस्था
येवेति भावः २ ॥

तत्त्वमेव स्पष्टयति सर्वथेति सर्वथेति सततो यततया
किन्त्वनेति ऐहिकामुत्रिकं न स्वरं वस्तु अतस्त्वाद चर्येयमि
ति अर्थैरिति कार्यवस्तुनामानन्त्याद्बहुवचनम् ३ आ
ह्लादमयत्वेन विरोधाभासपूर्वमस्या विराजमानत्वमेव स्प
ष्टयति कामेति यतो रागद्वेषादयोऽखिलाः आन्तरा विद्या
आध्यात्मिका बाह्याश्चाधिदैविकाधिभौतिकाः कामव

सर्वथाकामकारित्वमत्युदिष्टापि किन्त्वन च
र्येयमाह्लादमयी शून्यापर्थैर्विराजते ३ काम
वद्यायतः सर्वैरागद्वेषादयोऽखिलाः विद्यावाह्या
श्च सर्वेतो नर्थ शून्यं च तद्विदः ४ ॥

द्याः कामनियता अतएवानर्थैर्बाह्यान्तरैः शून्यं तद्विदुः
अतएव चार्यानर्थशून्यत्वादियं चर्याह्लादस्वभावा अर्थ
शून्यत्वेनर्थपूर्णत्वमनर्थशून्यत्वे ऽर्थपूर्णत्वमिति प्रसिद्ध
त्वस्योभयोर्नीलतादिरोधाभासः स्फुट एव ४ ॥
॥

प·सं
५९

कथमस्याः सर्वथार्थशून्यत्वं प्रवृत्तेरर्थ्यमानत्वादिति नवा
च्यम् नमे पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन नान
वाप्तमवाप्तव्यं वर्त एव च कर्मणीति भगवता स्वयमव
रणात् अवाप्तकामानां विदितवेद्यानामपि प्रवृत्तिदर्श
नादित्याह सर्वथेति आत्मार्थेन लेशमात्रेणापि संसर्ग
इति संशब्देन द्योतितं परार्थं च सम्यक् क्रियमाणमपि

सर्वथात्मार्थसन्त्यक्तं चेत्परार्थानुषङ्गि तत् त
थापि भूषणं तत्त्वे तस्याम्बरमणेरिव ५ ॥

नानर्थावहमित्यनुषङ्गीत्यनेन सूचितं तादृशमिति अर्थ
र्शितं भूषणमलंक्रिया यतो वसिष्ठोप्याह ज्ञानिना
पि चित्ते चेत् केवलात्मसुखाय यतम् सन्ताः संसारदुःखा
कं यान्ति शरणं तदेति अम्बरमणी रविः तस्यापि यथा
रार्थे निरन्तरभ्रमणं भूषणं तथेत्यर्थः ५ ॥ ५

अधुना शुद्धाशुद्धचित्तभेदेनास्यैव पुनरपि विशेषं कथयति
द्येति अस्मिन्नीश्वरे यासत्यवासनास्तिक्यं तत्तत्प्रतदर्थकं य
त्कर्मेति शुद्धचित्तविषयम् अथवा तस्याप्रसादना
चित्तशुद्ध्यर्थं कर्माचरणमिति शुद्धचित्तविषयम् तस्मादि
दं सर्वथार्थिकार्यपेक्षयापि न नाम्नातमपि त्वस्तु तमेव ६

यासत्यावासनेशानेकर्मयच्च तदर्थकम् प्रसा
दनाय वा तस्य ननेदं सर्वथाम्नातम् ६ यत्त्वास्या
अर्थराहित्यमनर्थैः शून्यतापि या विरुद्धं हराम
प्येतन्नो विभाति तरां सदे ७ ॥

अर्थ्यं सङ्कलितमर्थमुद्योतयन्नेवाह यत्त्वास्या इति अस्याः
निश्चर्यायाः नो विभातीति काका न कुत्राप्येवास्माकं
विभात्येवेति अथवा नोऽस्माकं हृदे विभाति विदितवेद्ये
आर्थत्वाद्विरुद्धमिदमित्यर्थः नदिति विदितजालभ्रम
संइन्द्रजालं भ्रमायेति भावः ७ ॥ ७ ॥

विरोधाभासत्वमेव सहृदयाह्लादायान्यथापि चित्रयति
यएषइति स्वयंपरमामृतंप्रभवनशीलःपरेषांचमृत्यु
प्रदर्शकःसर्वनियतकारणावलिचर्यायायी सर्वान्तर्या
मीसर्वनियंतासदैवस्वीकृतपालकोनिरन्तरंक्रियोद्यतो
राजते तदर्थंसर्वाक्रियासम्यगनुष्ठितापिवार्थरहिता
कन्यायेनेतिमहच्चित्रम् सर्वथार्थसंभावनास्पदत्वेपि

यएषपरमामृतंप्रभुरशेषमत्युद्धतेमिहानिश
लकारणावलिधरोस्तिसर्वान्तरः नियन्तृपद
मच्युतःसततमुद्यतोराजतेतदर्थमखिलाक्रिया
र्थरहितेतिचित्रंमहत् ८ ॥

तदनास्पदताचित्रमितिविरोधःशब्दार्थतस्मात् तात्पर्य
ख्यातीयस्यार्थत्वादस्याप्रविरोधएवेति ८ उक्तमेवार्थं
द्रढयतीत्येवविपरीतलक्षणयापुनरप्युद्धरति यएष
ति उक्तविशेषणसद्भावेनार्थसिद्धानोचितेपिक्रिया
र्थरहितेतिकथंनातिचित्रमपितुचित्रमेवेतिशब्दार्थ
वृत्त्यापार्यन्तिकत्वस्यातनर्थरहितत्वंवास्थानान्तराय

हितत्वमुक्तमेव तत्रपरंडगमः अनेकजन्मसंसिद्धस्ततो
यांतिपरांगतिमित्युक्तेः परममायिकः अघटनघटनाप
टीयसीमायेतितदधिष्ठाता परमतत्त्वंचवेदकस्यापिवेद्य
तयाभासनात् ब्रह्मादीनपिमोहयन्नितिगोपृथद्व
णाद्याख्यानेषु दितिजाश्चालयन् वाचिन्नविरागइत्य
तोवेनानुवर्तनान्नमितांडस्त्रः भस्मासुरादीन्मोहनीऽ

यएषपरंडगमःपरममायिकोमोहयन्विधात्
प्रभुखान्सुरान्दितितनूजवांश्चालयन् पटुः
कपटवामनोवटुकचान्वितःसहृदङस्तनर्थरहि
ताक्रियेतिचकथंनचित्रंमहत् ९ ॥

पादिना कपटवामनोबलिध्वंसनेप्रवटेलुकादिका
यंकचैवंचितइतिबालस्वरूपनोक्त बटुशब्दस्यार्थस्य
मी अत्रविधात्प्रमुखानित्यत्रधकारेभंगेद्रेफेदेतिपिं
गलसूत्रेणपकारेफसंयोगेप्राग्वर्णस्यलघुताभिधाने
तथाचकालिदासोपिप्रभृतीनप्रवरूपमनीयवत्केति
सरस्वतीकण्ठाभरणेपि यदानीअप्रवनेनसंयोगादेवो

स्वम् नञ्चन्द्रोभङ्गःमप्याहस्तदादोषायस्तस्यश्रति ॥
अथेदानीविधिशोचनपूर्वमनुग्राह्यानुग्रमधिकृतेनहृदंगे
चति यश्चैकश्रति अमितदयश्रतिच्छेदः पभिर्विशेषणैः
सर्वथाप्रयत्नसाफल्येपियजनानामालस्यंतत्रकृतांत
विलसितमेवानर्थश्रतितच्छोचनायहाहेतिवीप्सा नत

यश्चैकोनिखिलात्मकोमितदयःसर्वज्ञताभूषणं
सर्वेज्ञाचतुरश्चसर्वश्रवणघ्राणश्चसर्वप्रियः
पूर्णोकारणईश्वरोमलगतिर्दीनात्तशरणन्नकृत
स्यान्वेषणमस्यरावतजनाहाहाविजृम्भाविधेः ९

असाहससहस्रायोग्युक्तमतिभिःसमूलघातंविधिविली
तमेवज्ञात्वमितिभावः वतेति अनुग्राह्यशोककथन
पूर्वंतदन्वेषणेःप्रयाससाध्येपिप्रयासाभिमननेनवि
स्मययोतकम् हाहेतिविधिविलसितस्यासाधारण्यैभ
वद्योतनार्थम् ९ ॥

अधुनायामैसभक्तिलक्षणसत्क्रियाप्रकृतातस्यामहत्व
सूचनपूर्वकमनुग्राह्यासञ्जनंतत्रार्थादाशास्ते योप्येकश्रति
गभीरत्वंडखगाहत्वंमहत्वंव्यापकत्वं गूढत्वंसाधनार्थश्र
ह्यासंस्थितश्रतिगुह्यामाया परःश्रपिएकोद्वितीयोव्यापी
श्रद्धागुरुशास्त्रचोदितवस्तुसंभावना भक्तिरन्यापेक्षाद्
वैनिरंतरतयातदर्थानुष्ठानं प्रश्रितःसंस्कृतश्रतियाव स्तुतः ४

योप्येकःश्रवणाङ्घ्रिपाणिनयनघ्राणादिशून्यः
परःसर्वान्तर्गोदक्षगभीरमहिमागूढोगुहासंस्थि
तः श्रद्धाभक्तिपरस्कृतेनमनसायश्चेतितंसानवे
थ्यात्वाहृत्कजमंदिरेनियमितेयस्यांक्रियासापरा १०

त मनसोह्ययमेवपुरस्कारोयत्सन्मार्जनबंधनादिनासं
स्कृततं पश्यंतिसाक्षात्कुर्वंति कंजंकमलंमंदिरंदेवाग
रंनियमःसर्वतोनिरुद्धप्रसरहृदितिं यस्यामितिक्रियायां
यस्यांसोशील्यसप्रकृतिस्तस्यभावतत्पर्यायाभक्त्यतिर्दि
ष्टांपरासत्क्रियायांनिष्कामकर्मलक्षणायांभगवन्नाच
निष्ठासंज्ञामापितायांसर्वांपश्रद्धाभक्तिसंस्कृतेनमनसा

हृत्कमलमध्येसन्तरमेवोक्तविशेषणं परमेशं संसाधात
ऊर्वेतिसापराक्रियेतिसंबन्धः ११ द्विवडंस्वडंभवतीति
न्यायाश्रयणेनकथितमप्यर्थंपुनरनुवदति यईशान
इति स्थितइति नकर्मफलादिवत्साध्यस्वरूपः १२ अ
थोदाहरणपूर्वंतत्फलप्राप्तयेप्रतिजानीते तयइति पर
मेशानेईदृशाकर्मणेतिच्छेदः ईदृशाकर्मणानिष्कामक

यईशानःसर्वमहान्सर्वप्रभुरशेषभृत् स्थितः
सर्वनियंताचतत्क्रियाकिंनराजते १२ तयः को
प्यत्रपरमेशानयोर्दृशाकर्मणा निदधातिपदं
(सोधिकारीस्यात्समयोचितः १२

र्मलक्षणेन पदंनि
दधातिस्थानप्रतिष्ठांकुरुते ससमयोचितोधिकारीस्या
त्कालानुसारमधिकृतिपदवींभजतेइतिकालोचित
त्क्रियाभासवैचित्र्याभाससारोनिमित्तमितिसूचितम्
ततश्चफलवैचित्र्येपिनानुग्रहविशेषेणतत्साप्तत्पाति
तदोषप्रसङ्गः नहिकलिस्थितिःकदाचित्कृतेसंभवति त
त्संस्थितिर्वाकलौ नहिसोपितदाभासादन्यः १३ ॥

तथाहीमुदाहरणस्थापना तत्पदेति विदितब्रह्मवर्च
सम् हिमात्वात् चर्यांशिथिलीकृत्यतत्पदाराधनापरः
विस्मारितेति पितामहोब्रह्मा विस्मरणंचसकलवेद
मातुःसावित्र्याअक्षरीभूतत्वात् सर्ववर्णाश्रमस्थितिहेतु
भूतगायत्रीजपारंभेतस्यशिरसिस्थापनात् अथवा त्रि
शङ्क्वाख्यानेऽपूर्वविचित्रनवीनसृष्टिविरचनाद्धियात्

तथाहिविश्वामित्रोपितत्पदाराधनापरः प्रति
विस्मितकर्माभूद्विस्मारितपितामहः १४ तद
र्चनपरःसोपिबृहस्पतिरुदारधीः अर्पितस्वर्ग
राज्यश्रीरिंद्रायानन्दभुक्स्वयम् १५ ॥

विस्मारणं प्रतिविस्मितकर्माब्रह्मवर्चःसङ्कःमतात् १८
तदर्चनेति सोपिइति देवगुरुरवेनसर्वेख्यातःउदारधी
र्धीनांभोनिधिरूपः स्वयमिन्द्रार्पितस्वर्गराज्यस्तत्प्रक
र्षेनानन्दभुग्महानन्तरसम्पन्नसम्पूर्णोइतियत्तदर्चनफ
लमितिभावः १५ ॥

चरित्रमिति कविः शुक्रो दैत्यगुरुः उच्छ्वासेन फूत्कार
मात्रेण इति शुश्रुमेति आगमगम्यमेतत्सर्वमिति तदे
कशरणत्वमप्यस्यार्थस्य सूचयति परोक्षेह्यर्थे आगम
स्यैव प्रामाण्यात् अनुमानादिकं तु परोक्षार्थसाधनमपि
प्रत्यक्षपूर्वकमेव तत्पूर्वकं त्रिविधमनुमानमिति हि सू
त्रकारः सामान्यतो दृष्टाख्यं चानुमानं नामनिरूप्यैवत
ज्जातीयमित्यलमवान्तरप्रसङ्गेन शुश्रुमेति पूर्वेणान्वयं सं

चरित्रं तस्य किं गण्यं येनापि कविनेच्छया मृ
ताः सञ्जीविता दैत्या उच्छ्वासेनेति शुश्रुम १६
वसिष्ठस्यापि परमानन्दमग्नस्य तस्य हि किं
वाच्यं यत्कृपापात्रं रघुवंशोऽधुनाप्यलम् १७

बंधः तत्त्वं च मग्नपादात् वसिष्ठस्येति परमानन्दमग्न
त्वं च सिद्धान्तवादित्वात् यस्य वसिष्ठस्य गुरोर्दयापात्रीभूत
रघुवंशो रघुवंशपरम्पराऽधुनाप्यस्मिन्नपि सर्वमलावदेकलाव
पि अलमिति अलमर्थयोग्याः अलंभूषणपर्याप्तिशक्ति
वारणवाचकमित्यमरः तत्र भूषणभूषिताः सर्वे तस्य
ाः शक्तिमन्तः शत्रुनिवारकाश्चेति फलितम् १७ ॥

मानना माननाभ्यासः मुनीनां पूजनीयः सन्महर्षिमण्ड
लेनितरां राजते तत्सन्धेमावप्यकां पदवीं भजते इत्यर्थः
१८ अतिज्ञातमर्थं निगमयति अत इति उद्दिश्य नाममा
त्रेणोद्दिश्य ईदृशाः महदणुकर्मलक्षणः तत्र महत्त्वम
णुत्वं च कर्मणः फलतो बोध्यम् १९ इत्यं चेदं फलितमि

भरद्वाजोऽपि स मुनिः सदा यन्माननापरः मान
नीयो मुनीनां समण्डले राजते तराम् १८ अतो
महदेव पि वा कर्म किञ्चित्करोति यः तेनेश
मादावुद्दिश्य कार्यं आरभ्यं ईदृशः १९ न का
मानामवसरो बहिर्देयः कथञ्चन यथा नारा
न्नराणां हृषीकाणां समुद्भवः २० ॥

त्याह नकामानामिति कामानामैहिकामुष्मिकाणां
ईश्वरार्पणपूर्वं सर्वव्यवहारवर्तनी वर्तयितव्येति भावः
कामावसरदानेनर्थमाह यथेति समुद्भवतीति हृषीका
तद्रूपीभवेन नानर्थप्रसङ्गसम्भवात् २० ॥

प.सं
६८

64

कार्यकारणसूक्ष्मत्वादन्येन साधितमर्थं द्रढयति त
थेति समाधेयं समाहितैर्भाव्यम् तानवं शैथिल्यमाय
त्वम् जैत्रंतत्पदार्थ्यम् इतिसमाधानफलंकामतानवं
तत्फलंपरपदप्राप्यंतानवेनचपदार्थ्यमितिशास्त्रार्थस्

तथाबुधैःसमाधेयंकामानांतानवंयथा । य
थाचतानवंतेषांतथोच्चत्वंहितत्पदे २१ वि
चारणीयंविबुधैर्विमृश्यापिपुनःपुनः । काम
नानांसमूलंचविनाशःस्याद्यथाध्रुवम् २२

लोविरोधः पार्यन्तिकस्त्वविरोधःस्फुटएव २१ अभी
प्सितमर्थंपुनःपुनरहर्दिसमाविशतीतिचूर्णमानःपु
नरप्याह विचारणीयमिति किंविचारणीयमित्या
ह कामनानामिति २२ ॥

समूलंविनाशःइतिप्रतिज्ञासिद्धयेमूलंनिरूपयतिआन्तरी
ति अनुभूतार्थविषयानुवेधोवासना साचकामनानांमू
लंयावद्धिसर्वादिसाधनवस्त्वनुवेधोनस्यात्तावत्कथंतत्त
द्विषयानुधावनंस्यादितिवासनैवमूलंकामानां तत्र
तन्मूलकर्तनात्वासनारूपमूलच्छेदात् नरोमनुष्याः
कामःसन्नपिरपदेपरमार्थसत्येपदवस्तुनिष्कामःतत्प्राप्त्यर्होभ
वेत् अकामःसन्सकामइतिचविरुद्धद्योतकम् २३ त

आन्तरीवासनामूलंतेषांतन्मूलकर्तनात् । अ
कामःसन्नरस्त्विहसकामःस्यात्परेपदे २३ तन्मू
लकर्तनोपायोचिन्त्यतेतेषांनिगद्यते स्वाधीनास्ता
त्विहोपायंनिर्निमित्तंहताजनाः २४ ॥

न्मूलकर्तनोपायकथनपूर्वंजनानांमन्दभाग्यत्वंशोचमा
नआह तन्मूलेति एतेषांकामानांतत्रचतन्मूलंतन्मूलंवा
सनारूपंमूलं निगद्यतइतिव्याख्यातंदिशिः यथाक्रमम् नकिं
चिदपिचिन्तयेदिति साइतिअचिन्ता निर्निमित्तमितिस्वा
धीनत्वादुपायस्यतावतानिर्निमित्तंनेच्छाप्रयासाभावात् ह
ताःनष्टाः २४

इत्यंतिथिवाक्यकल्पं शिवास्थानीयं वाक्यसन्दर्भमप
भ्याप्यार्थवादवाक्यकल्पं शेषस्थानीयं वाक्यसन्दर्भ
मुदाहरणीकरोति अत्रापीति तत्रप्रसिद्धसाधर्म्यात
साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां दृष्टान्तवचनमुदाहरणमित्युदा
रणलक्षणम् साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां व्याप्तिग्रहणस्थानं
दृष्टान्तः साहचर्यनियमश्च व्याप्तिः तत्र साधर्म्याद् दृष्टा

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । ख
लहर्मध्यदेशीयो राजा यत्र हि वर्ण्यते २५ ॥

न्तवचनेनोदाहरणसिद्धौ वैधर्म्यदृष्टान्तस्तु वैपरीत्येन
स्वयमूहनीयमित्यभिप्रायैः प्रायेण साधर्म्योदाहरणं
स्वीक्रियते इति न तत्कथने साध्यादाशङ्काम्
इति साधर्म्येण व्याप्तिस्थाने संस्थापयति खलह इत्या
ना मध्यदेशीय इत्यनेन समग्राङ्गीतिवर्तनीचाणत्वमस
सूचयति २५ ॥

इति कथापीठबन्धं विधाय कथां प्रस्तावयति मध्यदे
शे इति मध्यदेश इत्यनेनार्यावर्तो लक्ष्यते खलह इति
नामधेयेनाप्यस्यानीतिवर्तनीचतुरत्वं बोध्यम् तथाहि
खलान्हनाति सम्यग्गृह्णातीति खलहः उद्धतमनोऽय
तमतिः तत्त्वमेव साधयति यपक इति एकोऽसहायो
पि व्यवहारवर्तन्यां दिवेस्वरादौ लोके सद्वितीयकीर्तिश्च

मध्यदेशे नृपालोऽभूत् खलहो नामधेयकः । यप
कोऽपि स्थितो भूमौ कीर्तिमूर्तिर्दिवेवसत् २६

रीरोऽवसत् स्वर्गादावपि गीतकीर्तिरित्यर्थः दिवशब्दो
दन्तोऽप्यस्ति यथा दिवौकस इत्यत्र २६ स इति तातक
स्मिंश्चिद्दिने कंचिद्दुर्नयं दुर्दान्तं मदोद्धतं प्रतिकान्तवा
व्यवहारवर्तनि मन्यावधे कारागृहापराधमद्दिश्य भद्रावे
ऽग्रजनादिहस्तदण्डाधिकारिपरुषानेनोडर्नयो वेलायां
मत्सम्मुखं दण्डस्थानं नीतस्तान्राजनैर्दण्डमितिनज्ञापया

पसं
९९

मास दण्डमर्हतिदण्डः आगस्कारी तेषां स्थानं दण्डशा
ला इदं च साङ्केतिकं नाम तेन दण्डमशास्मानां तत्रैवो
चनादिपूर्वं पारितोषिकादिकमपि तत्र क्रियत एवेति
किंचिदवयम् भाजनं तो त्रम् यदि त भाजनशब्दो गौ
उनद्रव्यपवरु इति कथ्यते तदा कशाभिरिति पाठः

स जातु दुर्नयं कंचिदुद्दिष्य पाल्लमवान्भटान्
दाण्डस्थानमसौ नीत्वा भाजनैर्दण्डतामिति ॥२७
स च संमुखमानीतो राज्ञा याचुक्रुशे भृशम् भृ
त्यांश्चाश्लीलदानादि भृत्या भृशमथार्चिचत् ॥२८

स चेति दुर्नयः राज्ञे आचुक्रुशे इति च्छेदः क्रुधद्रुहेर्ष्या
यार्थानां यं प्रति कोप इति चतुर्थी कर्मणि भृशमिति
द्वितीयैतत्र बाह्लीकिः भृत्यान्दण्डहस्तान् अश्लील
दानादिकमेव भृतिर्दण्डे चेतनं तया अभ्यजयत् तेषाम
चिताश्लीलादिकं बहुदेवविदय इत्यर्थः ॥२८ ॥

ततश्च शीर्णेत्यादि उन्मोच्यतां रज्ज्वादिबन्धनेभ्यः त
तश्च स्वेच्छया सौ विहरतां अत्र च असौ शान्तचित्तः नि
ष्कामकर्मा परार्थकर्मव्यवहारवर्तिनी वर्तयितं प्रशस्तः
दण्ड्यानां च दण्डधारणात्परलोकशुद्धिः अदण्ड्यानां च
पराभियोगोन्मोचनादिहलोकशुद्धिः स्वयं च निरपे
तः शूणपाण्डपोण भय सरणि यतिकान्तो मध्यसरणा

शीर्णपाण्डैर्गतच्छायैरैति भृत्यैर्नृपस्त्वसौ
उन्मोच्यतां विहरतां स्वेच्छयेत्यवदन्नृपः ॥२९
इत्थं गते च सर्वे ते राजानो वशवर्तिनः तथा
चक्रुः स चोन्मत्तो विजहार निजेच्छया ॥३०

रोहोन्मत्तः अनेन च क्रूपाखेणाको यो न निनिमित्तं सा
पितो यदि दण्ड्येत तत्स्वार्थमस्य दण्डधारणमिति म
ध्यमसरणिभ्रंशः स्यात् तथा च सकामविनिनादनर्थमा
जनं भवेदिति तेनास्तु उन्मोचित इति भावः ॥२९
इत्थं गते जाते सति स च दण्डः उन्मत्तः पापमुक्तबुद्धिः ॥३०

प·सं
९०
67

अथेति अधिकृतकृत्येन्यायव्यवहारे स्थीभूते लब्धा
वसरत्वात्किंचिद्वक्तुकामाये रहस्यविदस्त्ववसरवेदी
द्वापरः संशयः विश्वासो मम तावद्बुद्धिर्हितं शास्यं मे
तिबुद्धिः देहिशामिति भृत्यानां प्रभुषु वाग्व्यवहारो वि
त्यकथनं जानुभ्यां धरणिंगतेति शरीरचेष्टोचितत्व
थनं २२ सचेति सचराजाकृतरहस्यज्ञोंतराशयाभि

अथाधिकृतकृत्ये च स्थीभूते रहस्यवित् जा
नुभ्यां धरणिंगत्वाथ्यस्तः कोपि जगाद तम् २१
कुशलं ते महाराज हापरेणा कुलोस्म्यहम् वि
श्वासो मयि चेत्तस्मात्किंचित्पृच्छामि देहि शं २२
स चाकृतरहस्यज्ञः स्मितो वाचाथ तं प्रभुः अभ
यं कथ्यतां सम्यग्येन दोलायितं मनः २३ ॥

प्रायत्तः किमस्य पोष्फुरीतिश्रुति विशेषज्ञोत्ता तत तदभि
प्रायः ज्ञाताभिप्रायत्वादेवेषद्दुस्मितो वाच अभयं ते द
त्तमिति शेषः अत एव येन संशयेन ते मनो दोलायितं दो
लेव व्यवस्थितं तत्सम्यग्भिर्भयं कथ्यतां विधिरिकलि
तं वाचास्फुटं निगद्यताम् २३ ॥ ❀ ॥

पृच्छामीति एकादशेति श्लोकाद्यनुभावकथनं प्राचीनइ
ति येन दण्डस्थानं शापितः लयोनाशः २४ दण्डेति प्रा
चीनएकः द्वितीयः श्लोकाकोशनलक्षणः इतिदण्डद्वैगु
ण्यमापन्नो प्यसौ यत्पूर्वापरायतोपि प्रकृतत्र को हेतुः अ
थवा हेत्वभावेरथ्यंकानीतिः हेतुर्न लभ्यते राजनीते स्वरा
जानएवाभिज्ञाः यदाहभारविः निसर्गदुर्बोधमबोधवि

पृच्छामि ते महाराज दुर्भेद्यस्यास्य कृष्यतः २
काद्यस्यापराधेसौ प्राचीनोपि लयंगतः २४
दण्डद्वैगुण्यमापन्नो प्युत पूर्वापरायतः अत्रो
सौ कोत्र हेतुर्वा नीतिः का वा कथं स्थितिः २५

क्कचाः कभूपतीनां चरितं कुजन्नवदिति अथवा हेतुः क
श्चिदस्तु नीतिर्वा पिकाचनास्तु परंत्वीदृग्व्यवहारो नदृष्टो
वेत्याह कथं स्थितिः सामान्ये नोकैरप्यभावः दण्डानां
दं कर्ण कथं राज्यस्थितिः प्रजास्थितिरप्यस्यात मर्या
दावा न प्रजाराजेकर्तव्यमुक्तदभावेचतासामपि विशी
र्णप्रायत्वं राज्ञोपिच २५ ॥

प.सं.
९८

इत्थंसराजानिर्वर्णपिनिशम्यप्रकर्षेणान्यायोपेतमुवाच त
र्कऊहापोहलक्षणःनिशम्यश्रुत्वाकृतीभवकृतकृत्योनि
स्सयवान्भव ३६ तदेवाह परम्परागतेति यामेपित्र्यप
म्परागताराज्यस्थितिर्ममपाल्याज्येष्ठानुमतत्वादवश्यप
लनीयानतुस्वेच्छया विक्षेप्तुयत्नात्मनिष्कामचेतानै

निर्वर्णराजाप्रोवाचसत्यमुक्तंपरंतुमे तर्को
ऽयःस्थापितश्छिन्नेतंनिशम्यकृतीभव ३६ प
रम्परागतायामैपाल्याराज्यस्थितिर्मम निष्का
मचेतास्तदिमांपालयामिमतंमम ३७ इत्थंग
तेनकिञ्चिन्मयेहिकामुष्मिकंभयम यतो
स्मिकृतकृत्योस्मीशाङ्गिपद्मरजोर्चनात् ३८

कर्मसिद्धिमवाप्तकामःपालयामीतिममसतम् ३
इत्थंगतेइति निष्कामचेतस्कत्वात् मेममपैहिकामु
ष्मिकंभयं पेहिकंपारलौकिकंचभयंनकिञ्चित्कामे
तुकत्वाडभयस्य ईश्वरप्रसन्नयेसर्वकामानांतदर्पणा
द्रयोस्मिकृतकृत्यश्चास्मि ३८ ॥

तथापिपरार्थंप्रवृत्तस्यतवदण्डधारित्वमुचितमेवेत्य
त्राह यत्रापीति सत्यंदण्डधारित्वंममोचितमेवपरार्थत्वा
त् तथापितत्राज्ञानेनेरेतीवानर्थहेतुत्वमित्याह आगतेने
ति अनेनागतेनदंडेननरोपितंनिकृष्टमस्मरणंकृतम् त
त्रहेतुःसम्पागिति ३९ अपराधेतिव्यापितंश्चवश्यका

यत्रापिदण्डधारित्वंममैतत्त्वागतेनहि अने
नरोपितंसम्यङ्गिणिष्पष्टावच्मिते ३९ अ
पराधानुसारेणयददादण्डयतोस्म्यहम् आ
क्रोशतातदानेनचिन्तंव्यारोपितंमम ४०. दं
डहैगुण्यमासोपिमयायोन्योचितस्तथा सा
र्थमेस्यादिदंवक्त्रादमितोन्योचितोस्तथ्यं ४१

र्थंदंडपराङ्मुखंकृतं ४०. प्रथमंपरोक्तमपराधीसंप्रति
संमुखमप्यनुचितकरणाद्दंडद्वैगुण्याभिः सन्यापरापि
त्वादधुनादंडधारणंस्वार्थमेनपरार्थमितितत्त्वाविविचा
यमुन्योचितः उन्योचितइतिपौनरुक्त्यंभगवत्कृपा
सञ्जातवुद्धिविवशत्वेनसम्भ्रमंसूचयति ४१ ॥

पं·स·
९९

तथाहीत्याह आपातइति आपातआरंभोऽविवेकावस्था उग्रमप्रचण्डदण्डोभूत्वा धियाविचिंत्ययच्चेष्टितमयमुन मोचितइतियत्तद्विहितमेवविधिसम्बद्धमेव तदेवचेष्टि तंविचारपूर्वकमनुवदति ह्यइति असौमयास्वीकृता निष्कामतानैष्कर्म्यसिद्धिर्हरेस्तु त्वकैवहेति नकेव

आपातेमुंदण्डयितमुग्रमप्यथधियास्वयम्
ह्यसौनिष्कामताहरेस्त्वन्नासक्तत्वमेवमे भवे
दितिविचिन्त्याशुविहितंममचेष्टितम् ८२
तथाहीश्वरतोषार्थयत्नोभून्मेप्यहर्निशं आ
कृत्यातनयाहरेसत्वनर्थश्चाधिकः ८३

त्वंयावदत्यन्तासक्तत्वंभवेदिति ८२ उक्तमेवार्थंवि शदयति तथाहीति ईश्वरतोषार्थंस्वयमकामतया ः पुनरनयाकृत्यास्वार्थदण्डधारणेनममनैष्कर्म्य त्वः हरेतदाशापिनास्तीत्यर्थः परंतुअधिकोनर्थइ तिवैषम्यम ८३ ॥

इदानींकामिहृदयानन्तवर्णनेननैष्कर्म्यसिद्धिमधिकयति यःकश्चनेत्यादि यत्तोयःकश्चनलोकेविहिताविहितका रीसकामःकामवासनाग्रस्ताशयःसोतःप्रपमार्गादी श्वरप्रकल्पितलक्षणाद्विहिताविहिततदुभयप्रमिविलक्ष णान्मर्थ्यमार्गाद्दूरितःदूरीभूतःअतएवपरागास्यः वहिर्मुखोस्माच्चविभोःपराङ्मुखः अथचपरागोरजः

यःकश्चनसकामोतःप्रपमार्गात्सदूरितः
परागास्योविभोरस्माद्राजनदुःखसन्ततेः ८४
सचैतस्माद्धरेःषोत्यवाकस्सुकेन्यनदीयितः
प्रचण्डःक्रोधचण्डालनिन्ताग्निर्मोहदह्यत्वकिं ८५

कर्दममितियावत् पङ्काद्धिःतमस्वःडःखसन्ततेःपा त्रंस्यात् कर्मानुगुणेप्यनदेवोवामनुष्योवापरलोकेस्था वरान्तोवासर्वथाडःखभाजनम् तथातिशयदुःख त्वादेवभूयस्यापिडःखतात् ८८ सचेतिप्रपन्नस्यादृश्यस्य गाढरोषोत्यायासोवाढिःशुद्धवाणीसेवस्सुकेन्यनंते

नदीपितः प्रज्वालितः मदीयः कठोरक्रोधचण्डालनि-
याग्निः किंमांनदहेदपितभस्मीकुर्यादेव ७५ किंचन
केवलमीश्वरपराङ्मुखत्वमेवापितप्रतिज्ञातार्थानिर्वा-
हान्नरकपातोपीत्याह स्वीकृतमिति तद्भ्रष्टतः स्वीकृता-
र्थपरित्यागात् अस्यमे इति बुद्धिर्बोधयि[illegible]कारिणः

स्वीकृतंयन्मयाकर्मैश्वार्थ्यंतद्भ्रंशतोस्यमे न
कथंनिरयेपातइतिबुद्ध्याविनोस्म्यहं ७९ ॥

निरयेनरके इतिबुद्ध्यामात्येनाहंपातोन्मुखः सन्नविनो
रक्षितः पालितोस्मि इतिबुद्धेरिदंमाहात्म्यमितिबुद्धिमेव
श्लाघते इतिबुद्ध्याविनोस्मीति अथवाविनः प्रीणितोऽस्मि
बुद्ध्यामम सर्वतोयतोनिवृत्तेरित्यर्थः ५९ ॥८॥

एतदेवद्रढयति तथाचेति कामएवाभिलाषमात्रेण
पिमालिन्यात्पादकत्वाज्जारउपपतिस्तेनईषदिति उष्ट्र
त्वात्सभयं विवेकालयाशङ्कया तदासौप्रकृतिः सौप्री
त्यलक्षणानैष्कर्म्यसिद्धिर्ईरमेति यतोसौप्रीतलासमदि
तकारिणीकामप्रसक्तोचरागद्वेषसन्नाक्रान्तः प्रीतलत्व

तथाचकामजारेणयदेसद्दर्शितंमुखम् तदा
सौप्रकृतिर्ईरमेतिसाध्वीवप्रीतला ७१ इयं
चिन्नैवधार्यंतैः स्मृतकलङ्कवचोमम ईदृकक्रि-
याया: करणत्यागपदोचितोपरा ७८ ॥

म् अत्रदृष्टान्तः साध्वीवेति साचप्रीतलाजारमुखदर्शि-
नेनैवहृरमेति ७१ उक्तमर्थसङ्कलयति इयमिति
ईदृकक्रियापरैः कर्तव्यात्तथाकथितापिपरंतद्विवेके
क्रियमाणेजैविनेयगायत्राजैवेति ७८ ॥

नन्वतीवेदं साङ्कःदामापतितं यत्कर्मणामपिफलादात
त्वं हैगुण्यद्गुणाम्नावपिसर्वथामोहोऽस्यसन्नातइतिवि
त्रंविवेकचरित्रंचित्रतरमहद्विवेकीत्याशंकासमर्थय
ति अनेनेतिति ततःशङ्कितसमर्थनपदे ईदृक्याकःक
र्मफलं कल्पान्तरैरपिचानुभावःसाक्षात्याप्यःअत्रैर
भूतमर्थान्तरन्यासमाह नकदाचिदिति विलीयेतेफल
मदत्वामथेभ्रष्णतः एतन्निबन्धनमात्रिलोकीरचनाया

अनेनतीदृक्याकोनुभावःकल्पान्तैरपि नक
कदाचिद्विलीयेतेउभेसकृतडष्कृते ४९ तस्मा
स्मात्सदावधेयंतत्विडम्बाभूतिमिच्छता अवधा
नधनामर्त्यास्तद्धीनाःपशवःस्मृताः ५० ॥

एतद्विलयनेसैवनस्यात्कदाचिदिति सर्वथाप्यवि
यनमकृतम् यतोस्तानामिदीप्तशिवयापिनास्यविलय
येनेदंतद्धि भोगतरत्यमियुक्तोक्तेः ४९ फलितमाह त
स्मादिति विडम्बाविवेकिनास्वरूपविभूतिमिच्छता त
स्माद्धेतोःसदावहितेनभाव्यम् अत्रार्थान्तरंन्यस्यति
अवधानेति तद्धीना अवधानहीनाः ५० ॥

अनवहितात्मोचमानोवधानोत्कर्षसूचयति पशुभ्य
इति अथमत्वमेवस्थापयति सइति सपशुर्यतस्तेनपशु
जन्मनाकर्मदक्षपणोभाविमन्यथाभावात् तदैवतस्य
पशुत्वंनान्यदा येतत्ववधानहीनास्तेतदर्जनसंसक्ताःप
शुत्वप्राप्तिहेतुकर्मार्जनसंसक्ताभाविपशुभावाइतिम
हदन्तरमनयोरित्यर्थः अतस्तेकथंविमानिनःपश
वःपश्वाधिक्यात् अथचकथंतेविमानिनःशृङ्गिणः

पशुभ्योप्यधमास्तेवासकर्मक्षपणोयतः ते
तदर्जनसंसक्ताःकथंतेसुर्विमानिनः ५१

पश्वभिज्ञानसहिताःयेनतद्दर्शनेनकदाचिन्महानुभवा
नुग्रहभाजनतासम्पत्स्यात्तन्मादोभवेत्तदभिज्ञानमपिते
षांनास्तीत्यर्थः शृङ्गपुच्छरहितास्तेपशवइत्यर्थः ५२
अवान्तरवाक्यसारसमुच्चयमाह तस्मादिति अयम
र्थःदण्डस्थानेपाशोदण्डोनामयंनिर्दोषंनिग्र
तीतिनजानीतेराजानंक्रूरदृष्ट्याविलोकयेत् यतोमासो
दंडचर्याराज्ञाविधेयमानासैकर्मणांअवश्यभोगतानां

प०सं
७२

72

निष्कृतिः प्रायश्चित्तं ततश्चेद्दलचिता लघीकृता चेदत्र
अपरलोके कौशलं लोकानन्दं निरर्गलत्वं च सलोका
नाम् प्रायश्चित्ते च क्रियमाणे ऽप्येवपि कल्मषं बहु भव
तीति येन तस्य न कदाचनापि नाशः तीर्थादिसेवा हि पा
पक्षालनाय तत्रैव पापमाचरतां ऊर्ध्वयोन्यानन्त्यमिति

तस्माद्दरुणो नराजानं जावद्दृष्ट्या विलोकयेत्
कर्मणां निष्कृतिः सा हि लचिता मत्र कौशलं ५२
इति राजसुखोक्तीतां पीत्वासौ वाक्सुधां ततः वि
शुद्धसत्त्वो नितरां बभूव विपुलाशयः ५३ ॥

दारुवेलायां पापनिष्कृतिरूपायां तत्र क्रूरदृष्ट्यावलोक
नमतीव दुःखदमिति भावः ५२ असौ विपुलाशयः
विशुद्धचित्तो निवृत्तसंशयो नितरां निःशो
कं बभूव ५३ ॥

दृढमविचाल्यं अन्ते शारखसमाप्तौ तत्स्थानं त्रुणाड्डेणा
भयोत्तीर्णो ५८ इति श्रीवीररत्नशेखरशिलाप्रभायां पद
सङ्केताख्यायां द्वितीया प्रभा २ ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥
अथाधुना दैन्याक्रन्दनमेव चेति यदुद्दिष्टं तृतीयं रत्नद्वारं
तल्लक्षणोदाहरणाभ्यां स्फुटीकर्तुमवतारयति द्वारं तृ
तीयमिति इदं च द्वारमीश्वरादाशीराशंसनात्मकं तच्च

इत्थं विचिन्त्य मतिमान्दृढमत्र मास्ते दैन्तं स्पशी
लितजनः परया प्रकृत्या संस्थाप्य कीर्तिमतुला
मविनश्वरेन्ते तत्स्थानमाप्य न पुनः समवेदनर्थी
५८ इति श्रीवीररत्नशेखरशिलायां सौजन्या
ख्यं द्वितीयं रत्नम् २ द्वारं तृतीयमथ यदीश्वराशीः
प्रार्थनायतः दैन्यविनमितः कामसिद्धिसम्या
द्भूतं भवेत् १ ॥

यावद्दीनाक्रन्दनेन सततमस्मद्री
क्रियते तावत्कथं समभवेदिति दैन्यविनमितिरेव तन्मूल
मिति दीनाक्रन्दनलक्षणमेवेदं तृतीयं द्वारम् अथ निम
लं प्रयोजनमाह कामसिद्धिरिति कामानामभीप्सिता
नां सिद्धिः सम्पत्तिस्तस्मादीश्वराच्छीघ्रं भवेत् १ ॥

प.सं.
२३

अथास्याग्रागमप्रामाण्येन सत्फलदातृत्वोक्त्यनन्तरं क
र्तुः कृतकृत्यतां चाह मच्छ्रद्धेति यः कश्चिदेवं श्रुत्वा श्रु
तितोवधार्य दृढनिश्चयः तत्कालं सम्यक्तावसम्यगेवा
विशाल्यमनाः वित्तस्मि दैन्याक्रन्दनोक्तिरेव सती सर्वकृत्ये
न्मोचयित्री ऊज्झिका यन्मोचनी तां स्वशायगां स्वह
स्तगतां विधाय तया चोद्घाटितमन्मोचितं यद्भाग्यं म
त्सौभाग्यैव कोहं तत्र स्वलभां सत्समयदमाप्य प्राप्य स्व
यं निश्चिन्तः सन् कर्तव्यान्तरयोरभावात् कृतार्थः स

मच्छ्रद्धा भजतां फलत्यविकलं कामानवश्यं पद
ध्यामस्तु तैवं दृढनिश्चयः स्वशायगां वित्तस्मि सत्कं
चिकां कृत्वोद्घाटितभाग्यकोहं स्वलभामाप्याथ
सत्संपदं निश्चिन्तः स्वतरां परोपकृतये जागर्ति यः
(सोग्रणीः २

न्परोपकृतये जागर्ति समग्रयुक्तो भवेत्
सो ग्राग्रणीर्मुख्यः प्रथमं गणनायामसावेकगण्यश्च
धीः श्रवणप्रकारमाह मच्छ्रद्धेति श्रद्धमीश्वरस्ततेन श्रुति
वचनं भजतां कायवाङ्मनोभिर्भिदेकयोगाङ्गेनाराणां मति
श्रद्धादरप्रतीतिर्निश्चितं पूर्णं यथास्यात्तथा कामांश्चतुर्व

र्गलक्षणान् फलति निष्पादयतीति तत्र श्रुतिः श्रद्धाभ
क्तिध्यानयोगादवेहीत्यादिः श्रुतेति यथान्येनोपलक्ष
णं तेन मन्मना भव मद्भक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु इत्यादि
स्मृतिरपि ग्राह्या २ प्रत्यक्षेण तत्काले फलाप्राप्तावपि ना
त्राविश्वासेन भाव्यमित्याह साचैषेति स्वश्रुतिशयेन स
न्वितेति सम्भूतो लाभराशिः मूलातिरिक्तं द्रव्यं लाभः स

साचैषा दैन्यवित्तस्मिर्लोभराशिः समन्वितः ३
ह्यस्वोपयोगेन तदाशै जागृयाद्बुधः ३ ॥

न्वितस्य चावसर उपयोगः समयादेरेति बुधः केवलश्र
त्यक्तानवलम्बी तदाशैलाभराश्याशै जागृयाद्यतो
भवेत् ऐहिकोपयोगेनाथवाल्पानान्तस्यामुत्रिकोप
योगेन च तत्र ऐहिकमामुत्रिकं वा किञ्चिदपि नास्ति यद
नेन न लभ्यत इत्यर्थः ३ ॥

दुष्टविषयोपयोगस्तत्कायप्रत्यक्षेणैतत्कालमपिवासो
पयोगात्सर्वथाविश्वासास्पदत्वमाह अथवेति आपदो
बाह्यान्तरभेदेन तावद्द्विधा तन्निवृत्त्यर्थं तस्यामितिनि
मित्तसप्तमी तस्यां सत्यामित्यर्थः ३ आकृतस्वचित्तम
र्थंसाक्षादाह इत्थमिति तत्रप्रत्यक्षापदोदृष्टयोः परो

अथवापन्निवृत्त्यर्थं तं श्रयेन्मतिमान्ध्रुवम्
तस्यामशेषनाथोसौ विपद्याशिलयं नयेत् ४
इत्थं त्रिकाल्यां प्रत्यक्षपरोक्षापद्वयापहा आर्तौ
क्रिरीश्वरे कामधेनुं लज्जयते न किम् ५ ॥

क्षापदोः दृष्टयोः तद्विशेषस्य बाह्यान्तरत्वमर्थात्सावी
स्मर्तव्या विषयार्तौ किं सा कामधेनुं स्वरभिनाम्नी देवेन्द्रमाहे
धीन लज्जयते किं अपितु लज्जयत एव स्वर्गस्थानामेव
प्रत्यक्षमेव कामसाधनात् इत्थं तत्सर्वत्रस्थितानां प्रत्य
क्षपरोक्षकामसाधनात्तत उत्कर्षं भवतीति ५ ॥

अस्या एव सर्वत्र भद्रस्यानेकत्वस्थितित्वमाह बुद्धिरि
ति एतयैव बुद्धिमन्तः सर्वत्र कार्यं साधयन्ति इत्येषैवा
धां बुद्धिः न ह्येनां विना बुद्धिसाध्यं कार्यं सिध्यति यथा बु
द्धिसाध्यं कार्यं विपत्तिः सा च दैन्याश्रयणं विना न कस्य
चित्सिध्यति अनेनोद्धृत्य हि सर्वार्थसिद्धेतः सेद्धृत्यं चानाति
देतरिति बुद्धिमतां बुद्धिरेषैव न अतो लक्षणमहात्म

बुद्धिरेषा हि बुद्धिमतां नीतिरेषा महात्मनाम् अ
थो विदितवेद्यानां संविदेषा स्वयंप्रभा ६

नां श्रुतापवृत्तां बुद्धिमत्त्वाप्यतिशयवतां राजादीनां यानी
तिः साप्येषैव उपायचतुष्कमध्ये साम्नएव मुख्यत्वात् इति
सामलक्षणं अथो इति पक्षद्वयव्यतिरेके अलमनयो
स्याभवासक्तमतीनां प्राप्ययोगक्षेमाणां योपि केचित्
समतयः प्राप्तयोगक्षेमास्तपश्चिमजन्मानो विदितवेद्याः
प्रसिद्धास्तेषामपि हेयोपादेयतया साक्षात्कृतवेद्यानां

याऽसौस्वयम्प्रभास्वप्रकाशलक्षणासंविस्वरूपबोधः
सोप्येषैवजयप्रणामलक्षणतउत्कर्षस्वप्रहृतालक्षण
प्रत्याख्यासापिसंविन्नकिञ्चिद्रूपतान्मग्यश्रायास्यात्
अयंभावः नायंस्वरूपबोधोमहानुभावाशयावर्जकः
यथासलिलेसलिलंक्षीरेक्षीरमिवब्रह्मणिलयीस्यादिति
अपितुअद्वितीयाअपिसदाचद्वितीयावयंप्रभोइति सि
द्धोक्त्याऽद्वयसिद्धावपितउत्कर्षस्वप्रहृता
लक्षणस्यदैन्यस्याङ्गीकरणाऽद्धर
णतालक्षणदैन्योक्तिरिति
त्रिविधंदैन्योक्तिरूक्त्वा
येकेचित्तेपरमनि
ग्राऽहृताश्चत्रच
प्रोच्यापवे
तिता
न्प
र्यं ९ ॥

एवंसामान्यासामान्यमहाजनविषयत्वेनास्याभद्रद्वैवि
ध्यमुक्तम् तत्रविषयस्याप[illegible]नेनैवान्वयस्योक्तप्राय
त्वादितितंपरित्यज्यद्रढप्रतीतयेव्यतिरेकमुखेनसाध
यितुंतावद्धेतुपूर्वकंप्रतिजानीते अतइति सर्वथापि
विमर्देसहत्वादस्याःकदापीतिभूतभविष्यदर्थावेद
नयापिसम्पद्विपत्कालावेदयापिकुत्रापिइतिस्वजन

अतःकदापिकुत्रापिनैनांविस्मारयेद्बुधः प
त्तद्विस्मरणेनाह्नोकोनभवः स्वभावतः ७

दुर्जनप्रायदेशेपनंदीनोकिंतुधीभिन्नोनविस्मारयेत
वैधर्म्येणहेतुगर्भमर्थान्तरंन्यस्यति एतदिति कइ
ति सामान्यासामान्यमहाजनविषयत्वेनसर्वजनंद्वर
णीयम् ७ अत्रोदाहरणानिव्यतिरेकमुखेनाह न
याहीति सिंहासनंचतत्रहैमंमितिकोशः अप्रेषविद
यागणीरितिसाकृतम् विशेषेणास्वयंबुध्यन्तिपरांम

प·सं
१९

बोधयन्तीतिविबुधाः तेषामग्रणीः तदधिकारीप्रथम
एषः स्वयंचेन्द्रः परमैश्वर्यभाक् विस्मृतात्मामनप्रमे
रदैन्याक्षेरभिमानारूढः बहुशोबहुवारंतस्मात्पदाद्
ष्टइतिपुराणेषुश्रूयते ८ अत्रैवदैन्याक्षिफलसूचन
पूर्वंतद्विस्मृतिंदृष्टान्तीकृत्यनहुषमुदाहरति सचापि
ति नामेतिप्राकाश्येप राजशार्दूलोराजश्रेष्ठः मनुष

तथाहिसिंहासनभागपेषविबुधाग्रणीः
विस्मृतात्मास्वयंचेन्द्रोभ्रष्टोभूद्बहुशःपदात् ८
सचापिराजशार्दूलोनहुषोनामवीर्यवान्
अप्याहृढोपिस्वःस्थानंतरणाद्भ्रष्टःस्वपेशाचह ९

तोपिस्वःपदाध्यारोहात् यतोवीर्यवान्प्रशस्तवीर्य
गोदैन्याक्षिसमाश्रयेणस्वः स्थानमध्यारूढः ब्रह्मा
दिभिराराध्यमानपूर्वमधिकमारूढः दैन्याक्षिविस्म
तेः शचीकामयमानोमहर्षिन्पदाक्रान्तोभ्रष्टः सप्पशो
चहेतिप्रसिद्धमेतत्पुराणेषु ९ ॥

विस्मृतिफलंनकेवलमेतदेवयत्पुराणादिषुपरोपक्
नयेऽहिपतेयावदन्तीवानर्थावहमवाच्यमपीत्याह
किंवाच्यमिति परमाप्त्याणांविरिञ्च्यादीनां तद्विस्मृते
रीश्वरविस्मृतेर्लक्षणमेवतांफलयोग्यतांप्रकवन्तः
यान्नृणामपिसर्वथानिन्द्यचरित्राणांहृणास्पदं देहेंद्रि

किंवाच्यंपरमाप्ताणांयेपितद्विस्मृतेः स्वगात्
फलैश्चित्तैर्बुभुजिरेघात्तगुप्सापदंनृणां १०

यसङ्कोचव्हेतः तत्रविरिञ्चेः सत्यलोकाभिलाषेणपञ्च
मशिरश्छेदः ज्वालालिङ्गे वाउपरिगमनेनासत्यकथने
नपूजानर्हत्वम् विष्णोःसदशावतारचारित्रेणतद्दुःखमर्द
नमितिपुराणौकशरणमिदंसर्वम् १० ॥

प॰सं
७१

इत्यंशयान्येन सात्विकस्य स्वेत्तद्विस्मृतिफलमादावुद्दि
याचकाचिद्राजमतामसस्य हिंसामपि विस्मृत्याश्रतस्य
गुणफलानुद्दिशति अन्येपीति तदिति तस्यैवासम
चिन्तयात्मगृहीतत्रिलोकीजयायैस्तथाविधात्मपि

अन्येपि केचित्तच्चिन्तात्त्रिलोकीजयात्मपि रा
वणाद्याः कथाशेषाश्च भूवन्विस्मृतेः किल ११
इत्यं सञ्चिन्त्य मतिमान्नधर्मार्थपरगतीर्बहूः अ
नाथोत्मादिवारात्रं तमेव शरणं व्रजेत् १२

वणाद्याः पुनस्तद्विस्मृतेः कथाशेषश्च भूवन्नासीत्
णादिरित्यादिः कथ्यते नतु सम्प्रतिसन्नावन्त इत्यर्थः ॥
भावार्थमाह इत्यमिति तत्स्मृतिफलमपर्गगतयः
द्विस्मृतिफलं चाधरगतय इति सञ्चिन्त्य १२ ॥

अत्र प्रकृतार्थमाह एवमिति दृढप्रमाणैः स्थितेत्यनेना
स्यावाधकाभावादचाल्यत्वमुक्तं यथादैन्योक्तिः सर्वगापि
योगक्षेमादौ सर्ववर्णाश्रमप्रार्थनीयापि सती अस्या राजे
चभरमतिशयं वहेत् तस्यैवास्यामतिशयेनोपयोगात्त्व
र्थः १३ तत्र दृष्टान्तं श्लोकचतुष्टयेनाह यथाहीति वाह्या
न्तर्विषयीणि वाह्याभ्यन्तरेन्द्रियाणि तेषां स्थितिः स्वस्वविष

एवं दृढप्रमाणैस्त्वस्थितात्प्येषानिरन्तरम् भृ
त्योक्तिः सर्वगा तत्राप्यस्यां राजा भरं वहेत् १३
यथा हि प्राणलग्नासौ वाह्यान्तर्विषयिस्थितिः
तथा न्यपेकलग्नासौ सर्वापेक्षा प्रजास्थितिः १४

यप्रवृत्तिस्थितिर्विश्रान्त्यात्मिका प्राणैकलग्नातत्त्वेभा
वात्तद्सत्वे भावात् सर्वा महद्वस्या सैवाचितयाक्षुल्यांत
राणीन्द्रियाणि स्वस्वक्रियां विदधत्येवेति न व्यभिचारो स्या
दित्येतिबोध्यं विस्तरस्तु क्रियमाणो ग्रन्थगौरवमानयती
ति विरम्यते तथा प्रजा सर्वापि प्रजास्थितिः स्वस्ववर्णाश्र
माचारपालनलक्षणा इहामुत्रयोगक्षेमावहान्नृपैकलग्ना

तस्मिन्नवस्थेस्मस्येत्यर्थः १८ अथाः कीलकानि ५ सूत्रे
तामणिसंस्थितिर्यथा गरीयसी तथान्नृपाधारा प्रजासंस्थि
तिर्गरीयसी सन्निबन्धस्थितेत्यर्थः १९ अर्थानां पदार्थानां
स्थितिस्तमसि सङ्कीर्णैस्तराधर्यात्रिष्टार्थशोभादिलता

यथाराः सर्वतो हृतानाभिमेवाश्रितारथे प्रवर्त
न्तेतथैमाश्च प्रजाराजानमाश्रिताः ५ सूत्रेश्री
नाविचित्राणांमणीनां संस्थितिर्यथा तथान्नृपा
श्रयासंस्था प्रजानांच गरीयसी १९ यथाप्रदीपा
त्तमस्तिभासतेर्थस्थितिः शुभा असङ्कीर्णैस्तरा
धर्यातथाराज्ञोजनस्थितिः १० ॥

सतीप्रदीपात्प्रदीपमाश्रित्यविविक्तोन्नराधर्याभासते
थाराजानमाश्रित्यजनस्थितिर्विविक्तोन्नमाधमवाव
भासतेइतिसर्वथाराज्ञास्वस्थचित्तेनभाव्यम् १

तच्चस्वास्थ्यमीश्वरस्मृत्यानिरन्तरं तदेकशरणागतत्व
लक्षणायेत्याह विचार्येतिपनाशिति दैन्योक्तिम् द्वैवि
ध्येनसमसञ्चितलाभरक्षणापत्तिद्वयमाख्यप्रकारद्वयेन
यत्फलमुक्तं तस्यसिद्धये १८ तदेवसाधयति यद्वरा

विचार्यैस्यं हद्वंद्वमाविचार्यैकपरोन्नृपः अ
वश्यमाश्रयेदेनां द्वैविध्यफलसिद्धये १८
यद्वरास्ततनिश्चिन्तः शक्रादितजनस्थितिः
सिंहासनोपविष्टः सन्स्वप्रतापं स्वालीभवेत् १९

दिति निश्चिन्त इति सिंहासनोपविष्ट इतिचापन्निर्वृ
निरूपनम् शक्रादितजनस्थितिरितिस्वप्रतापं स्वली
भवेदितिचसमसञ्चितलाभरक्षितत्वंस्
चितम् १९ ॥

प·सं
७५

नचात्रलेशमात्रेणापिचानास्थलत्वम् यदसौदैवोत्त
फलतिनवेत्याह यपकइति स्वच्छन्दः कारणान्त
नपेक्षी अशेषार्थाश्चतरर्थाः अनन्तश्रीरमणएवैश्व
पूर्णहृदयोवाप्तकामः स्वयंभातः स्वप्रकाशः सिद्धत्वा
दिसिद्धः परमपरमः परामालक्ष्मीर्येषांतेपरमाब्रह्मा
दयस्तेषामपिपरमस्तदधीनकर्तृत्वात्तेषाम् आढ्

यपकः स्वच्छन्दोमृतवशेषार्थघटना प्र
वीणोनन्तश्रीरमितकरुणः पूर्णहृदयः स्व
यम्भातः सिद्धः परमपरमश्चाढ्यकलनः प
रार्थैकार्थः सोस्त्वभिमतदपाककलना २०

कलनोमनोरथातीतफलप्रदः यश्चस्यंविशेषणः पर
मप्रभुः सपरार्थैकार्थः परार्थसम्पादनैकप्रयोजनो
नोभिमतदोस्त्वितिपाककलनासङ्कल्पमात्रेणाने
नालंविमर्दासहत्वात् अस्यार्थस्यस्वयंसिद्धत्वार्थस
कल्पनायांपिष्टपेषणन्यायापातात् २० ॥

उक्तंचेति वित्तक्षितिक्रन्विकयायेनस्वहस्तेकोशंसमु
द्धाट्यविकासितमीश्वरश्रीत्येसमर्पितम् साप्तकामइति
पादघूरणसन्धिः २१ फलितमाह दैन्यमाश्रितेति ७७
लाभमाप्यापन्निवारणात्मकंयद्द्विधाफलमुक्तंतदेवदि
घयोपदर्शनेनविवृणोति तत्रेति आद्येनलाभरूपा

उक्तंचयेनवित्तक्षितिकुढ्याटिताहृदः साप्त
कामोविलासाढ्यसिंहासनगतः सवो २१
दैन्यमाश्रितनृणांयदिसन्तोष्यतेप्रभुः प्रा
प्यतेतत्फलंद्वेधालाभापहारणात्मकं २२
तत्राद्येनदृढाराज्यपुत्रदेशादिसङ्कृतिः परे
णादृष्टादृष्टाखिलभयशान्तिईड्योयसौ २३

लौकेनफलेन परेणद्वितीयेनापहारणात्मकेनफले
नतत्रदृष्टभयंस्वपरचक्रजं अदृष्टंवह्नितोयादि भय
शान्तौराज्यादिसङ्कृतिर्दृढेतितत्रापिस्वर्लोकाराणांभयशा
न्तिरेवेतिवोपार्थेद्वयातिशयवाचीड्योयसौनीयसश्रय
यः २३

प·सं
८०

अत्यल्पंवेदमुक्तंयत्सर्वानर्थशान्तौनिःश्रेयसाधिगमो
पायनयेतिसर्वथाऽऽदरोविधेयइत्याह इत्थमिति इत्थमु
क्तप्रकारेणयथादृष्टादृष्टभयशान्तिस्तथेदमपित्रिवि
दुःखंशामयतीति तत्राध्यात्मिकमात्मानमधिकृत्यप्रवर्त्त
मानंतद्विविधं शारीरंमानसंचशारीरंधातुवैषम्यनिमि
त्तं मानसंचकामक्रोधादिनिमित्तं इत्याध्यात्मिकंद्विवि

इत्थमाध्यात्मिकंचाधिभौतिकंचाधिदैविकं
दुःखंत्रिविधमप्याशुतस्याभ्रकसमायते २४
तदित्थमिसरणेयन्नहृदयंविरहंगतागतं युगप
द्विदधात्याशुविपल्लाभाद्द्वयंमुदा २५ ॥

धं आधिभौतिकंपञ्चभूतवैकृत्यनिमित्तंआधिदैविकं
ग्रहपिशाचाद्यावेशनिमित्तंअभ्रकसमायते त्रैकालि
कसम्बन्धाभावंयातीत्यर्थः २४ अत्रैवविशेषमाणेगु
णपत्सर्वानर्थशान्तिपूर्वकंसर्वार्थप्राप्तिंचकथयति त
दित्थमीति विरहमिदमभ्रकमानयत्स्नात् यद्विपल्लाभा
द्धृदयंद्वयमेककालमेकस्मिन्योगतागतंकरोति विप
द्धृदतिसम्पदागच्छतीति २५ ॥

अत्रैवद्रूपकंस्फुटप्रतीतयेन्यदाह यदैवेति वन्यकी
अमती २६ विपदपगमेनसम्पत्प्राप्तिः तत्यामैचविप
दपगमनमितिपर्यन्ततयैकोपिस्फुटप्रतीतयेद्वयोक्ति

यदैवाशुप्रविशतिसम्पदाख्यासतीमुदा त
दैवविचलत्याशुविपदाख्याचवन्यकी २६
इत्यन्ततोद्वयेकोपिद्वयंस्फुटप्रतीतये नहि
तृप्तिंविनानैवद्वयमेतद्धिलभ्यते २७ ॥

रित्याह इत्यन्तत इति सन्निचकेविदनुभयाइतिस्फुट
प्रतीतयेइत्यर्थः अत्रैवदृढप्रतीतयआह नहितृप्ति
मिति २७ ॥

प॰सं॰
८१

अत्रैवग्रन्थान्तरसम्मतिमस्यार्थस्याचाल्पतायसंवदति
अतइति ग्रन्थानांरहस्यत्वमनुष्यकर्तृकतम ग्रन्था
न्तरवचनमेवार्थतोलिखति यदीति आन्तरबाह्याप
क्षांतौयदितेइच्छातदैन्यमाश्रयणीयमिति यदाहइ
स्मरहस्यः इःखत्रयाभिघातान्जिज्ञासातदपघातके
हेताविति दैन्यमनेकविधंशास्त्रानन्येनोपायानन्या

अतोरहस्यग्रन्थेषुप्रोच्यतेसोगरीयसी यदी
च्छान्तरबाह्यापक्षांतौतदैन्यमाश्रयेत प
रेशानेमहार्थंतत्सद्यान्तररहस्यवित २८

दितिसर्वमौलिभूतसडपायान्वेषणमेवयुक्तमित्याद
परेशानेइति सर्वसत्क्रियापरकेस्वाच्छंदैकतन्त्रेशर्व
महार्थमिति यानिमद्यानिनोपिमामिति भगवद्गते
सिद्धगीतंच तत्कीदेशमपिशय्यमहार्थभावमात्रति
तानिममतत्त्वकराणियान्ति तेशान्तरालपतितानिजै
कदेशखंडानिमौक्तिकमणितमिवोदहन्तीति २८

दैन्योक्तिप्रकारंतत्फलंचाह वाक्येति बीजस्यचांकुरोद्गमा
यसेकावरणाभ्यांभावमितितन्निरूपणं हास्यप्रसन्नता २९
अथकविःसहृद्भूतानुशास्ति विचार्यमिति महदनयोर
न्तरमित्यर्थः महात्मानोहिप्रसन्नीभूयनमूल्यगणयन्ती

वाक्यमिक्षादैन्यबीजाच्छान्यायावरणावृतात
हास्यपुष्पानन्दफलामृतवल्लीप्रजायते २९
विचार्यविद्वुयेनैतदैन्यबीजंक्रियमनः यत्फलंद
दतेसोत्थागम्भीरविपुलाशयः ३॰ यावत्तस्या
भिरिवस्यातावद्दिनमिमाश्रयेत तच्छायांतर
वाहिन्यांनतस्माजायतेपुनः ३१ ॥

त्यर्थः ददतइतिददानइत्यस्यानुदानेनोभौवादिकस्य
रूपम् १॰ नचान्यक्रियावदियंसदाभ्यसनीयायेनप्रया
सवाहुल्यनोहिमचेतत्स्यादित्याह यावदिति गतार्थश्चा
यमेतत ३१

दैन्योद्रेकेर्मुख्यमानतरं स्वरूपमुक्ता चर्यामात्रेणापीयमेवप
लेत्याह साचेति सर्वात्मत्वमेव तस्या विशदयति श्रोत्रेत
दि यदेकादशेंद्रियगणस्य स्वंस्वं नियतं विषयं तत्तत्तदेका
श्रयतां प्रापयेत् २१ तत्र चास्यार्थस्यानैः सर्वथास्यैति

साचसर्वात्मना कार्या स्वात्मनो भूतिमिच्छता श्रो
त्रत्वगक्षिरसनाघ्राणाख्यं पञ्चकं हि यत् सक
र्मेंद्रियचित्तं च तदेकाश्रयतां नयेत् २२ तत्रैवं
यत्तदर्थं च वाग्यं गच्छति तन्मनः तत्तेयं तद्धियो
गाग्नेदयमाप्यं भविष्यति २३ ॥

तेन निरूपितत्वात्क विनाविस्तारकथनेन भरः कृतः उ
पलक्षणं च दर्शयति तत्रैवमिति मुख्यं च तेषां मूलभूत
मान्तरमिन्द्रियं मनस्तस्मिंश्च तदेकलग्ने स्याति स्वयमेव
त्वितीयसिद्धान्तरीत्या तदेकलग्नानि भवन्तीत्याशयेना
ह तन्मन इति २४ ॥

नन्वर्वाक्कामानां कृतमनया शरीरेंद्रियसन्तापकारि
ण्या दैन्योद्रेकेणेत्यत आह मन इति सर्वं तत्कालं स्वाव
भाषवतां न काचिद्धृदये कलनापि स्फुरतीति परं तु भा
विभवदुःखचर्यामीदित्वासोढुं तीयते नहि जीव
नमात्रेण कृतित्वं पश्वादिकीटान्तानामपिशासमैवेति

मनरोगगणे तेलोके भाविचर्याय ईक्षते प
शवोपिहि जीवन्ति जीवमात्रावृत्तैनरः २४
अतएव श्रीगोऽपि गीयते फलिनी भवेत् त
द्विरुमिः सदापस्यचित्तं सम्यक्दर्शी तलं २५

त्पहृन्नीनां सम्बल्लास दर्शनात् तत्रश्च मनरोनरोयोसौ
स्वस्यावस्थायामेवावहितमतिः स्वाणं समालोच्यास
ययेदिति २४ दैत्यविजितिसामर्थ्यं श्रीशरणमेवादेना
ह अतएवेति मार्दवाद्येव तत्साधनमित्यर्थः २५

ग्रन्थादप्युपकरणमित्याह भक्तिश्चापेइति भक्तिरनारो
पितंप्रेमतदेवचापोधनुः सत्यंप्रियहितवचनंतदेवगु
णोज्या विक्रमिर्दैन्योक्तिःस्वपक्षेषुवीणाः दृढव्रतः प्र
तेषणास्वोक्तोनियमः यमनियमादियोगाङ्गलक्षणः
यत्नवैदोक्तःकरणादिबन्धश्च सन्यायसम्यग्यार
णंबद्धालवंषारबलक्षणीयंपरमार्थतत्वंच पा

भक्तिश्चापेसत्यगुणोविक्रमीषुदृढव्रतः
सन्यायलक्ष्यपातीहिफलानन्त्यमिहाप्तु
यात् २९ तथाहिश्रूयतेहानिकतिचिद्वृषि
रूकटा कश्चिदुत्पन्नदेशेभूत्सर्वसत्वभ
यङ्करा ३०

प्रवेशश्च फलंशत्रुज
तश्छेदनंतदनः
यः लोकाश्च २९ इतिशिखाबन्धः अथपक्षेवरश्च
नंविथातंदृष्टप्रत्ययतयोक्तमर्थेविशदयन्नदाह
रणेनतथाहीति कतिचिदहानीतिकालादत्यन्तसं
योगेसप्तम्यर्थेद्वितीया प्रपन्नोम्लेच्छदेशः ३०॥

भग्नव्रताभग्नसन्ध्यास्नानभोक्तव्यभोज्यादिव्यवहाराः
कर्तव्यव्यवहारेयाथान्धीभूता ३८ सीमाजलबन्धना
र्थसेतुः सम्भारोगृहोपकरणम् ३९ अकस्मादिति

बाह्यानांव्यवहाराणांरोधेभग्नव्रताःप्रजाः आ
कुलाःसर्वतोप्यासन्नन्धीभूताभवद्वरा ३८
सीमास्पदाजनपदाडुडुवुर्भयविह्वलाः त्य
क्तारम्याणिवेश्मानिसम्भारभरितानिच ३९
आरम्भेनाविकानावआरुह्याजलसम्भृतम्
दार्विन्धनादिजरङ्करकस्मात्तूर्णचेतसः ४०
तटावासकृतस्थानायेकेचित्प्राणिनागताम्
गतिंतेलेभिरेनैवव्यापन्नावदिशोदश ४१

सर्वतोविप्लवप्रहृतावपिताभात ४० गतिंनलेभिरे
मग्नाः व्यापन्नावेतिवरश्वार्थे यथापङ्कुलादशदिशोग
तिंनलभन्ते दिशोदशेतिकालाद्धनोरितिद्वितीया ४१

प.सं.
८८

जलद्रव्याणिपद्ममृणालशृङ्गाटादीनि अन्तरेणता
तम् प्रायेणाद्रिपापिद्रव्याणिविल्मूलादिस्थानस्थिता
निसमूलमन्तैरेवनश्यन्ति ५२ वाहिताः प्रवाहेणैव

जलद्रव्याणिसर्वाणिसमूलंनेशुरंतरा पा
पिनामिवद्रव्याणिनिम्नस्थानस्थितानिच ५२
सीमाप्रतरतीरस्थवृक्षादयश्चततः जलेन
वाहिताःशुष्कतृणास्तम्बाइवाचिरात् ५३
सम्पन्नमतयःकेचिज्जलस्थाननिवासिनः
नौषाकस्याभवन्नस्याथीर्नेऊत्रफलप्रदा ५४
यथाद्याअपिपृथ्वीशून्याजलेमग्नाःसहस्रशः
हाहेतिप्ररुदन्तश्चमौर्ख्येऊत्रनजृम्भते ५५

वाहिताः ५३ धीरिति ऊत्रेति साहित्यीर्गण्यते याः
पदिउपकरोति ५४ ऊत्रेति सम्भारसज्ञावेपि ५५

उर्वियादरिद्राःगतिर्गमनंश्चहासत्रअवहारवर्तनीच
तदनेनश्लोकत्रयेणनदारिद्र्यंनामदारिद्र्यंअपितुका
र्पण्यदारिद्र्यमेवदारिद्र्यम् अथनाअपिपृथ्वीयनाऊैदा
र्यधनाअतीरयन्ति धीशून्याऊैदार्यशून्याअथनवंतो

धी५

समृद्धाअपिपृथ्वीमन्तःकेचित्कार्पण्यउर्वियाः
गतिंनलेभिरेरूढपापाश्चवशोज्ज्वलाः ५८
विलासिनश्चयेकेचिदाकस्याशिवराम्भदा द
हश्चजेलसंपत्तिंधीराश्चवशास्थितिम् ६०
नयोप्यतिक्रान्ततदायेभिरेतदसंख्यान् नि
यत्यांविपरीतायांकिंनव्याप्यितंभवेत् ६८

पिनकदाचनतीरयन्तीत्युक्तम् ५८ सर्वानर्थसमापि
रपिकेषांचिन्मोदायेत्याह विलासिनइति ह्रश्चेदंरा
जाद्युपप्लवैश्चैराणांहर्षइति ६० येभिरेविपरीतालिङ्गं
नेचक्रवर्त्तरोहणात् भ्रष्टार्थीनरन्यासःनियमामिति ६८

प.सं.
८५

सरणयः पन्थानः ४९ किंभवेदिति अकाण्डप्रल
याशङ्कनात् ५० दैवमदृष्टम् ५१ ग्रहस्वभावेति
यथा वक्रचारगताः पापा अतिचारगताः शुभाः श्र

गतागतं जनानां चरुद्धं सरणिरोधनात् स्थ
लानि सस्यशून्यानि बभूवुर्जनसम्पदि ४९
सकंपाश्चभवन्सर्वे किंभवेदिति विह्वलाः
दैवमापदितः किंस्यात्त्रयद्विकृतिमाभुयात् ५०
इत्थं गते प्रकृतयो विलोक्य विपदं परां किंभे
तदिति पप्रच्छुर्गणकान्दैवचिन्तकान् ५१
ग्रहस्वभावरचितेदानीं स्थितिरपामियम् ऊ
शालं प्रार्थ्यतां शान्तिपाठपूजादिनाद्भुतम् ५२

यंति मंदी सर्वोजलेन रुधिरेणवेति ऊशालं प्रार्थ्यतां ज
लसेपत्यैवमुक्तं दर्शितं मान्यद्रूपं भूदिति दैवज्ञ ऊश्री
घोषः ५२

कदेति सर्वनाशकालेपि भाग्यं शुभं कर्म राजत एव ।
सामान्येनापन्नायागतायामपि केचिदुत्कटभाग्याः स
त्वमेव लभन्ते इत्यर्थः ५३ सदाचरणैकपराः साधवः
चर्यामात्रैकपराश्च तत्रचरमत्यागेन प्रथमे त्रिविवद्वि

चक्रुश्च शान्तिपाठादीन्केचिदात्माभयापहान्
लेभिरे सम्पदं केचित्कदा भाग्येन राजते ५३
साधूनां शरणं केचिद्गता आपन्निवृत्तये न
चासौ विनिवृत्ता भूत्कर्ई शेच्छा निवर्तयेत् ५४

ताः कर्ईशेच्छा निवर्तयेत् इति शेषः फलिङ्गात् नहि
लिङ्गिनोपि कृतस्समर्थनमुचितम् नदीर्थापद्यपि
तेरेव विप्लवहेतुत्वात् यथाच संहितायां पाखंडानां
नास्तिकानां भक्तो यस्मिन्नाजा तस्य देशस्य नाश इति ४८

प.सं
८९

तत्क्षणात्क्षणमिति आसन्निति शेषः माशारीति अनेन ज
गताः प्रलये माशा विमाना शीति अकिञ्चनाः नकिञ्च
न शरीरगृहादिकमस्मदीयमिति ५९ पडीभूताः कोला
हलाक्रान्तदिक्का बधिरीभूताः शत्रुपातुकाः शवशायाः

तत्क्षणात्तं प्रवृद्धायां वृष्टौ सर्वे भयाकुलाः मा
शार्थप्रलयेनेनेति व्याकुलतराः प्रजाः ५५ न
केवलं गृहादिभ्यो देहादिभ्योप्यकिञ्चनाः नि
राशा अभवन्कोलाहलः प्रादुरभून्महान् ५९
आशाः कोलाहलाक्रान्ता पडीभूताः समन्ततः
गतागतविहीना शत्रुपकाशकराजनास्ततः ५०
गतप्राये च सामर्थ्ये कान्दिशीकाः प्रजास्ततः अ
प्राप्तजीवनोपायाः स्वं नृपं शरणं ययुः ५८ ॥

संपन्नाः ५० कांदिशीकाः कां दिशमस्माकं कां दिशमस्माकमि
ति भयद्रुताः स्वं नृपं शरणं ययुरिति अनेन प्रजानां सर्वदे
वतागुर्वादिभ्योपि राजैव परम भीष्टदातृत्वात्मा आश्रयणीयः इति सूचि
तम् ५८

जागरूकः स्वकर्मनिष्टः सत्वधैर्ये समागत्य त्वया या
ताः इति शेषः निर्गत्य कोष्टात् गतसत्वनिष्टाः प्रजा मा
भैष्टेति समाश्वसीत् विश्वासपात्रमकार्षीत् अमृतसे

स जागरूकोमलशीलशाली विशुद्धजातिर्वि
मलात्मसत्वः द्रुतात्समागत्य प्रजामृताभा
वीद्यैव निर्गत्य तदाशुशोच ५५ धैर्यं तथा
लम्ब्य प्रजाः समस्ताः समाश्वसीन्मागतसत्व
निष्टाः मा भैष्टेति तद्वागमृतावसेकान्मुनोपि
तावामुदिता बभूवुः ५० स्वयं प्रविश्य प्राय ग
हः स राजोपविश्य शुद्धासने ईप्सितार्थे दै
वं समाश्रित्य प्रसादनार्थे विसोरभूद्ध्यानम
नाः प्रसन्नः ८१

केन च मत्तो त्यानमुचितमेवेति बोरवार्थे ५९ अथे
ति प्रजासमाश्वासनानंतरं ८० रहस्येकान्तदेशस्य ८१

ईश्वरशरणागतत्वमेवचबुद्धिहेतुरितिविशेषणमित्
मवाप्तबुद्धिरिति बुद्धिप्रकारमाह हेविभो त्वमच्युतेति
प्रत्वर्थनामाकथमकालपत्वेनानियतिंविभिन्द्याः नत

दैन्यात्त्वरंशान्तमनाविशंतंचकारविद्व त्प्रमवा
प्तबुद्धिः विभोच्युतेतिप्रकटाभिधानः कथंत्व
मेनांनियतिंविभिन्द्याः ९२ यदप्यहंनिश्चि
तबुद्धिरस्मितथापिदीनाःप्रकृतीरवेत्य च्यु
तोस्मितन्मेभवन्नमावान्तनंत्वमर्हस्य
मलाभविलो ९३ अमीभिरेकैवघृताविश
ङ्कामूर्त्ताभवेयुर्भगवन्नहेतु सर्वानराःसर्व
गतस्त्वमेनान्सर्वत्रविश्वासयसत्वरंतत् ९४

वेतेस्वभावात्कदापीत्यच्युतः ९२ निश्चितबुद्धिर्नेतिय
तिंकदापिभिनत्सीति ९३ विशङ्काविकल्पशङ्का श्रुता
इतिहृष्टंचविश्वमलक्षणशङ्कयापिमरणम् ९४ ॥

नात्राः सम्भावनाकर्तव्याकथमतीवचित्रमिदंशीघ्र
मित्यत्राथीन्तरंन्यस्यति यदिच्छेति एतत्सर्वंचतुर्दश
भुवनात्मकंचित्रंमनसाप्यलङ्घ्यानामनूपवचनेय

स्वलक्षणंकिञ्चिदयोपदर्श्यप्रायोप्यमीषां
चयथामृषास्यात सत्यंचतत्स्याद्भवतोच्युते
त्यभिधानमेषाकरुणानवास्तु ९५ इतिवि
ज्ञप्तिमाश्रुत्यभक्तस्यास्यप्रसन्नधीः प्रीत्यंमे
ध्यानपाकृत्यादर्शयद्दविमञ्ज्वलम् ९६
दिशोपिजज्वलुर्वीविगतप्रायमभूद्ध्रुतम्
यदिच्छामात्रमेवैतत्करवानातिविस्मयः ९७

दिच्छामात्रंसङ्कल्पप्रभवंस्वपेवतनद्रष्टांप्रज्ञायेये
तिश्रुतिसिद्धंतस्ययन्मात्रनिर्माणकरत्वात्तिविस्मयः
सम्भावनास्पदमेवेत्यर्थः ९७ ॥ ॥

तात्पर्यमाह शिरसीति आर्त्तां प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपां शो
रहूपिणीमिति प्रक्रान्तरा जैनोचित्येन सर्वेषामेव दिस
स्वानुरागेण न तिलकादिचिह्नोद्दङ्कनस्येतदाशयत्वा

शिरस्यार्त्तां समादाय तस्य शोवरहूपिणीम
वित्तिं कुरुते यस्तु तस्य सा फलिनी भवेत् ९८

त. शोवरहूपिणीमित्यनेनास्य शिखाबन्धादनन्तर
स्य ग्रन्थभागस्य रत्नशोवरेति नाम च त्तेयमिति सूचि
तम् वित्तिं दीनाक्रन्दनलक्षणा ९८ ॥

कथासारं द्वारसमाप्तिसूचकं निबध्नाति तस्मादिति तस्मा
उक्तदृष्टश्रुत्ययाहेतोः बुधैर्नियमतश्चावश्यकत्वेनेदं वक्ष्य
माणं कथासारं ध्येयं हृदि स्मर्तव्यम् यथा या जगती
तले भूतले श्रुतिः किंवदन्ती श्रयश्च श्रुतिरल्पा ऽचाल्पा
फलतोः व्यभिचारिणी च दृष्टं सर्वकाले दृष्टा कृतस्थिति
रस्ति सा श्रुतिर्नास्तीति सत्यं प्रसृतमल्पा सर्वत्रानिरु

तस्माद्ध्येयमिदं बुधैर्नियमतः सत्या श्रुतिः सा दृ
ढं या दृष्टा जगतीतले प्रभुपरो लोकः प्रभुस्तत्प
रः चेत्स्यात्तां नहि तत्र कापि प्रभवेत्पीडेति चेत्
कस्यचिद्दीरितं यस्य प्रभः प्रजाश्च मुदिताः कल्या
णपात्रं सदा ९९

दृष्टस्य त्रिकालव्यापिकाना
स्तिकशपथशतैरनिह्नवनीया क्रियमाणा च तत्काल ए
व फलघटनया स्वयमेव स्वरूपेणैव संवादिनी च कासौ
श्रुतिरित्याह लोको मनुष्यमात्रः प्रभुपरः प्रभुर्भूमीनयोग
हेममतिः प्रभश्च तत्परः तन्मतिस्मात्मास कश्चेद्दिसा
तां तत्रेदृग्विषयेन कापि दैविकेमानदीयावापीडाप्रभवे

द्धकामभवेदिति सिद्धामेतांश्रुतिंसंस्थाप्यविधेयपदे
मर्पयति चेत्कस्यचिदिति सदेतिश्लोकमुत्तरंच अन्यत्रि
गदव्याख्यातम् ६९ अभ्यर्चयेदिति दीनोक्त्यासम्मा
कुर्यात् श्लोकेति अत्रैवजन्मनि दुर्लभत्वंचमोक्षलक्ष
अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिपरांगतिमितिभगवदुक्ते

दीनोक्तिमाश्रितवतीभुवनावलीयंयस्याक्ति
तंप्रभुमनर्घविलासशीलं योभ्यर्चयेत्सइहदु
र्लभमोक्षलक्ष्मीमप्याशुतेकिमुतसंपदमैहि
कीयत् ७० इतिश्रीवीररत्नशेखरषिताया
दैन्याक्रन्दनाख्यंतृतीयंरत्नम् ३ ॥

उक्तेति यत्नान्तरंकिमेतदुक्तव्यम् ऐहिकींसंपदमश्नु
तेश्रुतियत् अल्पमात्रेणप्राप्यास्तत्साम्याभावात् तस्मा
अपिप्राप्तिनिश्चयेकाप्यावराकाः प्रातैोप्रयासकल्पनो
शिवम् ७० इतिश्रीपदसङ्केतेतृतीयाप्रभा ३

ॐश्रीगणेशायनमः अथोद्देशक्रमेणचतुर्थंद्वारंतत्रापि
तानुमोदश्चेतिसर्वाधिष्ठात्रीश्वरेणयत्त्वकर्मेचितेनप्रापितं
तत्रानुमोदनंप्रसन्नचित्तत्वेनतदेकशरणतयानुमननं त
न्नामधेयंलक्षणपरीक्षाभ्यांहृदयङ्गमीकर्तुमारभते अथे
ति व्याख्यातप्रायम् येनासौहर्षितोभवेदिति अयमर्थः
नतस्याऽवाप्तकामस्यविदितवेद्यस्यपरस्याचार्यादिनोत्कर्ष
प्रतीतिः परंतुव्यवहारैर्विनीतानामसावेवस्वभवसंस्थि

अथचतुर्थंयद्द्वारंभगवच्छरणागतिः तत्रापि
तानुमोदनयेनासौहर्षितोभवेत् १ ॥

तिंचतयादृष्ट्वाविभाव्यकृतत्वोसौस्वपरोपकारचतुरश्च
हर्षितोभवेत् १ अत्रैवविशदीकरणार्थंपर्यायान्तरम
प्याह शुक्लमिति यत्प्रापितानुमोदनंतदेवशुक्लमिति
पर्यायान्तरेणाह शुक्लंशुद्धंकर्मेत्यर्थः शुक्लत्वंविशे
षणद्वारेणाह सर्वसाधारणमिति उत्तमवर्णाद्धीनजाति
पर्यन्तंसमानमिति यथान्यत्राधिकारिभेदेनफलभेदः दे
शकालादिनियमश्चनात्रतथाकाचिदियन्त्रणेत्यर्थः सर्वेषां

सर्वकामसाधनेसाधारणमन्त्ररूपं वा नचात्रैतादृशेनि उक्तमेवार्थंरचनाशर्वैविशदयति आस्वादेति यत्किंचिद्भू
र्गलेसाधनेकस्यचित्स्वयीमाहात्म्यमित्याह नियतेति तलेआस्वादातिशयेनबहुधयाख्यातयामतंप्राणिभिः आ
स्यपरमकारुणिकस्ययासौसर्ववस्तुव्यवस्थापिकानि मंतज्ज्ञत्वानन्तरंकृतज्ञैरसौतदातामुदाहर्षेणनिखिलात्म
त्याख्याशक्तिःसर्वत्रकृतास्यदाराजते तयैवसर्वैष्टकाम नावाङ्मनःकायैःसंसाध्यतेयदर्नस्तोपीस्यंदातेति त
सिद्ध्यर्थेस्वभावादविज्ञातमाहात्म्यमपिसर्ववक्त्रेभ्यःस दिदंसूक्तमितिशेषः ननुसर्वेस्वकर्मफलंभुञ्जतेकथम

सूक्तमित्यपियत्प्राहुःसर्वसाधारणंबुधाः निय आस्वादातिशयेनयद्बहुमतंप्राग्भूपरिज्ञीतले भु
त्यायन्नियमितंस्वभावात्सर्ववक्त्रगं २ अज्ञात क्त्वातन्निखिलात्मनाबुधजनैःसंसाध्यतेसौसदा
मपियत्सर्वजीवानामर्थसाधनम् ज्ञातंयदिश्च दाताशेषविमर्ययदेषनिखिलेकोन्याहितस्ततः सं
ज्ञीतकश्चित्तत्फलंनकिम् ३ ॥ हितातोविबुधैःप्रसन्नमतिभिःसन्तोषपोषिनिशं ४

मङ्गल्ळत्रियमितंतस्यचकाचित्सानिरुद्धोयद्धेतुरित्यर्थो नेनदत्तमित्याशंक्याह यतएषोखिलविभुर्निखिलेदाता
विष्यति २ स्वभावादित्यस्केविहृणोति अज्ञातमिति जो निखिलशक्तिदेवादिवरदातारमप्येतन्नियतिरेदेतिसूचि
शब्देनात्रजनिमन्तोविवक्षिताः अतएवार्थसाधनं सं तं किंवैतन्निबंधयदेषदातेति सर्वज्ञमाराकोप्येषएवेत्याह
चितार्थसंपादकं इदमेवचमूडतंयन्नविशेषानपेक्षया कइति तत्संदत्तंविदायकोनीवेत् एषसर्वीनरश्चत्यादिवृ
वनसाधनं ज्ञातंचेद्विशेषफलायामित्याह ज्ञातमिति तेःअतःप्रसन्नमतयोभूत्वाविबुधात्र्यदर्शिवमेनंसंतोषयेयुः ४

प·सं·
९१

सन्तोषणप्रकारमेवाभिनीयदर्शयति नूनमिति नूनं
महत्वसम्भावनानिश्चयः असारेचसारतरतासंभावना
श्रयस्तत्सन्तोषणमितिभावः तच्छुक्लीकरणफलमाह
नासाविति सद्भूतिः श्लाघ्याविभूतिः विभूतिसंपत्तौचसं
पंतेनैवसखोदर्कंभवेदितिमत्वेयंशुक्लीकरणंहृदिवि

नूनंकिंचिदयोऽसारमपियन्मामेत्स्वयंकर्मणाभा
वंतत्रमहत्वसारतरतासंभावनानिश्चितैः येनासौ
परमेश्वरःसुकृतिनांतद्दोल्लसद्भूतये कार्यंस्वचय
तःसखोयतिभवेदित्यंविधेयंहृदि ५ असारम
ल्पमपियन्मापितेस्वेनकर्मणा सम्भाव्यंतत्सम
तिनासारवत्समहत्तया ९

यमवश्यं समर्जनीयमि
भावः अनेनशुक्लकर्मणाभूतोऽस्मिन्नपूर्वंभ्रूमानंश्
भवोदर्कफलतयोक्तमितिभावः ५ नीतिश्चाबाद
कुमारमतिराजकुमारेपयोगिनादम्मेवार्थंसङ्क्षिपु
हृदानिहृत्रयेदर्शयति असारमिति निगदव्याख्यातम्

तत्रापिसर्वसाधारणोपदेशमुखेनकर्तव्यमाह तत्रापीति म
तमितिशुक्लकर्मफलंतदत्तम् तदास्वादयकुशलबुद्धिभि भि.
वं शुक्लकरणेनभावि तदायति सम्भावनावदितबुद्धि
भिःसम्पाद्यं अयंभावः अतिरम्यपदार्थभवितेराज्यमाप्य
नप्रमादमदिरोन्मत्तमेधैर्भवितव्यम् गाढतमोवगाढ
मभ्रंहेतयद्राज्यंनामतच्चैवसमवधानमुचितम् अत्रा

तत्रापिराज्ञामास्वादवतामास्वादियन्मतम् रा
ज्यंतदास्वादनतोभाव्यंकुशलबुद्धिभिः ७
कृपैषातस्यमहतीयद्दयंस्वस्यचेतसः विभ
ज्योचितमेतच्चदिनानिरमयामहे ८ ॥

चतुर्थतिलणंतत्समवधानमयतोऽपनत्तमिथ्यास्वादी
त्यनेनसूचितम् ७ कुशलमतिभवनमेवचानक्ति कृ
पैषेति स्वयंवयंस्वस्यचेतसोऽत्यग्रधियः एतत्प्रसादात्
राज्यंयथोचितमधिकारानुसारेणविभज्यविभागेनभो
गस्थितिंनीतादिनानीति अयंतत्सर्वोगोदितीयारमयाम
हेसर्वथास्वरसितस्मापन्नान्यानपिसल्लयामहे सर्वथाकृ
तकृपाःस्मारार्थः ८

अत्रविस्तारेणतदेकविषयत्वंमनोवाक्कायानांदर्शय
ति कोसावित्यादिविभिः हितसत्यपरत्वंचेति सदैवत
त्स्तुतिरेवयदाव्यवहारसंपन्नयेवदिव्यापारस्तदाहित
परासत्यपराचवाक्कादृशंसत्यंवाच्यंयेनपरहितंस्यात्ता

कोसौकीदृक्कपरमास्वाददस्तत्कृपापरम
राजतेस्मास्विति सदाचिन्तनंमानसीगतिः १८
सदैवतत्स्तुतिर्यासौतद्गुणद्दृष्टताकरी हित
सत्यपरत्वंचसैषावाचांपरागतिः १५ त
द्गुणरसमाधुर्यास्वादनात्सुष्टतातनौ या
सौतदर्थंकृष्णासौसादेहेपरमागतिः १९

दृशंसत्यंनकदापिवाच्यंयेनपरेषामहितंस्यादिति य
थाचाहमनुः सत्यंब्रूयात्प्रियंब्रूयान्नब्रूयात्सत्यमप्रि
यमिति १५ तदर्थमीश्वरप्रीत्यर्थंकृष्णेपायवसादिना
तन्नूकार्यैतियत्सादेहेतद्धिमयागतिः १९ ॥

अत्रैःश्चेदितियदुक्तंतदुद्दिशति यायेनेति लघुसन्दर्भय
यास्यात् सत्क्रियेति परोपकारादिलक्षणधर्मानुसारि
णीज्याचारशमदमाहिंसाध्यानस्वाध्यायादिस्वरूपासा त
येति १० अत्रापिकानिचिदुपलक्षणीकृत्याङ्गानामपित
देकविषयत्वंसाधयति तयाहीति अद्वेषणविनोदेशतिम्

यायेनलघुसिद्धेतसत्क्रियाभगवत्परा सा
तयासाधिताङ्गानांभगवच्छरणागतिः १०
तयाहृद्वेषणविनोदेयन्मैत्र्यादिकलनादृशा
रैचित्तंसातयोर्युक्ताभगवच्छरणागतिः १८
सत्कथाश्रवणंसाधुगोष्ठीवागमृतस्यच पा
नमीश्वरसत्तायांरतिःशरणताश्रुतेः २२

स्वेतयाप्रथमंस्वरूपसमाहितत्वमेवतयोरपितद्विषय
त्वंयदाकदाचिद्दृष्टिर्विनोदेभवेत्तदामैत्र्यादिचतुष्कचि
त्तसंस्कारकलनादृशायत्स्वरोदिविषयकमैचित्तं १८
सत्कथा श्रवणधर्ममीमांसादिकथा ईश्वरसत्तायांरति
रौपनिषदप्रकरणश्रवणाभ्यासः २९ ॥ ःऽः ॥

प·सं
९८

अनाथाः सामग्रीसाकल्येपि निष्किंचनाः दीनास्तैकेले
नाकिञ्चनाः तीर्थेति तीर्थं महदध्यासितं स्थानं एषां गम
नेन भ्रमणं खेदः २० सर्वं विहिनेय राजकुमारोन्मुखीक
रणार्थत्वादस्य नयस्य बुद्धिविकासाय विस्तरेणोपक्रमते
संक्षिपति चिन्तेति सततं पूर्वोत्तरसंबंधः तथा च स
ततमविच्छेदेन यानितरां विषयान्तरोपरोधेनानुध्यान
दात्तर्या चिन्ता मननमिति यस्माच्चित्तस्य तद्विषया गतिः

अनाथदीनदानं च हस्तयोः सा पदोः पुनः ती
र्थसाधुमरागारगमनभ्रमणं च यत् २०

या सततं कीर्तिस्तुतिरस्याया वधानेनोन्नतनादिना [illegible]
यत्सा वाचस्तद्विषया गतिः तथा सततं या तत्पूजा सपर्या
मार्चनादिलक्षणेति यस्माद्देहस्य तद्विषया गतिः [illegible]
चेतोवाग्वपुषां नियमतो वश्यकर्तव्यतेन [illegible] क्रियासे
षेषां शुभवी गतिः अन्यदप्युपलक्षणतया निदर्शयति
हस्तयोरिति दीनेषु दयार्थं या सा हस्तयोः शुभवी गतिः सती
नामाश्रमेषु [illegible] वाचंयक्षु श्रवणं सा पदोः शुभवी
गतिः ॥

सदा दानं देशकालाद्यनपेक्ष्य यदुन्मुक्तहस्तता तया सदा
दानं संक्षोभनं परपीडादिप्रहाणेन यत्सन्मार्गेणान्यायाच
रणेन धनाद्यर्जनं साशयस्य हस्तकरणस्य शुभवी गतिः स
तीर्थेण गमनापरहितसाधकासतोश्चाद्याप्रशस्ताभ्यर्हिता
या गतिस्तीर्थगर्वागारादिगतिः सा पदोः शुभवी गतिः २१

चिन्ता यानितरामनुध्यसततं कीर्तिस्तुतिर्यापदे
तत्पूजापि च या त्रिधा नियमतः सैवागतिः शुभवी
चेतोवाग्वपुषां दृशाप्यदययादीनेषु याहस्तकृतेः स
दा चांशुवर्णं शयस्य च सदा दानं पदोः सद्गतिः २१
श्रुतं चेशदयाशानेयहस्त्यानुमोदनम् तद्वैगुण्य
यवार्थिकप्राप्तयेस्मात्तु निश्चितं २२ आरोग्यपुत्र
मत्स्य देशसंपत्तिसंपदे सर्वदेवोखिलाधारः
सन्तोषितस्स्यादिति २३
अत्रैव श्रुतिमूलत्वादस्यार्थस्य संभावनानिर्णयायाह श्रु
तं चेति अनुमोदनं प्रोक्तस्वीकरणलक्षणं अस्मादिति स
र्वज्ञात् २२ उक्तमेव समर्थयति आरोग्येति संपदार्थिकं
संपदेस्मीति निश्चितमिदमिति सर्वेसामनरणनिर्देशः २३

शिखारत्नं सम्यग्बद्धा सम्मुखीकृत्यामूलाच्छिखान्तं दर्शी
यित्वोपभोग्यं करोति पक्षेति पक्षोक्तलक्षण महेशः क
र्त्तुमकर्त्तुमन्यथाकर्तुं च श्लाघ्यशक्तिशाली पंचविधकृत्य
शीलस्तच्छरणागतिः अत्र गृहात्प्रत्यवसाधुपन्याः निर्भय
कलङ्कपङ्कशोषकः यतोयंसदाश्रयनिमित्तं संतश्च
श्रयायस्येति सदाश्रयः स्वशीली तस्य निमित्तं अमुत्र परो

एषा महेशशरणागतिरत्र साधुपन्याः सदाश्रय
निमित्तममुत्र भव्यम यः कोपि पश्चिमजनीर
मते सदास्यां भात्यत्र शस्तचरितः स्वरभाऽवैकः २८

ऽभवं कुशलं निरर्गलाश्रयपरोत्तलोकाश्रयार्थः अत्र
यः कश्चन पश्चिमजनिः पुनर्ईश्वभविनितत्र्धाविगपतात्
मजन्मास्यां सदारमते सपक्षपकः शस्तचरितः स्वरभाः स
र्वेश्वस्वयंप्रकाशमानः परेषामप्यन्यतमोनाशनात्मका
शदायीभाति स्वरभाश्रप्यत्रसाधुपन्याः परत्र चयोगिनां
तन्मार्गगमनेनभव्यं भवदायीति शिखालक्ष्योयम् २८

अथ पुष्पोत्तरस्त्रवनां कल्पयित्वसदाहरति तयाचेति अत्रा
स्यां नीतेः सज्जलेतिसाकृतं नामरलयोरैक्यात्सम्यक्छोभ
नाजरायस्येति जराहिसर्वथानर्थहेतुर्देहेन्द्रियवैकल्पहे
तुकत्वादत्र तु यौवनावस्थायामपियौवनीयस्वभ्रपाताद्य
नर्थासंभवाद्धार्दिकोचितव्यवहृतिसम्भवाच्छोभनजरात

तयाच श्रूयते रम्याकथात्र तु परञ्जनी सज्जला
भिधसद्राजचरितंयत्रशोभनं २५ सजातरा
जातरगारूढः स्वैरं वनान्यथि ददर्शकंचिच्छी
तालकन्याहृतकलेवरम् २६ सातं विलोक्यास
हाएपास्रजोभूत्वाननामह अनुमेनेतमप्येको
नर्जापीक्षिरमापरम् २७ अनुन्मीलितवाचं
तंभित्तः शोवाच सादरं भद्रं महीपतेतिष्ठ किंचि
द्विज्ञपयाम्यहम् २८

म शीतं नमहते इति षीतालः कन्याऽनेकनकभवि
ततत्नप्रोतंवासः स्वरः सहाणपगाजोचितया पर्यंकेव
लंग्रंतर्जपरतत्वाच्छिरस्यानुमेने शिरश्चालनेनानुमेने हे
महीपते भद्रं तिष्ठ किञ्चिद्विज्ञपयामीति २८ ।।

प.सं
९९

प्रकृतार्थसम्पत्तयश्चादौ रङ्गावतारमाह निभालयसीति ।
स्य भगवतोऽशेषनियन्तुर्महेश्वरस्य सर्वव्यवस्थितिहेतवा
नीशोभमानां रीतिं मोनराथर्यचर्यापालनलक्षणां मर्यादां भ
वामाकल्पं स्थिरां किं निभालयसि बुद्धौ निरन्तरतया परा
मृशसि सततं परामृष्यासावित्यर्थः किंशब्दः प्रश्ने गूढा
र्थं विहृणोति यतोऽस्तीति डौमराथर्यतश्शतिसार्वविभक्ति

निभालयसि सद्धीतिध्रुवां भगवतोऽस्य किम् ।
यतोऽस्ति चित्राचरणा डौमराथर्यतो गतिः ॥ २९
अहो विचित्रा भगवद्गतिः सैषा विराजते । यत्रा
सौ नियताधीमन्वहं माया कारणावली ॥ ३०

कस्मिन् तत्राह डौमराथर्यतः डौमराथर्यलक्षणाज्ज्ञाप
ज्ञापयित्रादिलक्षणा भूमौ चित्रास्तीति २९ चरणाविति
मथिकारिताननन्यानां मुख्यतयोपादानं परं विद्यं सर्व
त्रकृतस्थितिरित्याह अहोइति नियतेति तस्याश्रवात
तान्निबद्धाकारणावल्यं प्रभुत्वं स्वसकर्तव्यपालनासक्ति
यमः तदधीनत्वमित्यर्थः ३० ॥

अस्यापवस्थलं अपि कर्मवैचित्र्यमिति सदा जागरितव्य
मित्याह कर्मणामिति अयं भावः कर्मणां स्वयं जडत्वा
दृष्टत्वाच्च चेतनाविनाशिपरमेश्वर एव सर्वफलदातेति
तन्नियतिरेव तत्तत्कृतस्थितिस्तया तेन तेन रूपेण गण्य
ते इति कर्मवैचित्र्यमेव सर्वत्र दर्शनीयम् तदाह समा
हितचित्तस्थित्यर्थम् केचिदिति ऐन्द्रपदस्थितिः कर्म
फलमेवेत्यर्थः तथाहि नेन्द्रो नाम नियतः कश्चिदस्ति

कर्मणां पश्य वैचित्र्यं केचिदैन्द्रपदस्थिताः । अ
तिक्रामन्ति तान्केचिन्नरकार्णवगह्वरे ॥ ३१ ॥

किन्त्वनन्तशक्तित्वात्स्वशक्तिमन्त आराधककर्मफल
सिद्धये यत्रैन्द्री शक्तिं पातयति स इन्द्रः एवं ब्राह्म्यादिश
क्तिपातेनेन ब्रह्मायाः यतोऽनन्तरमेवोक्तं नियताधीमन्वहं
माया कारणावलीति तदुक्तं ब्राह्मी नाम परस्यैव शक्तिस्ता
यत्र पालयन् स ब्रह्मेत्यादि तदितिस्वचरितं कर्म अतिक्रा
मन्ति लङ्घयन्ति नादत्कर्माचरणेन नारकिणश्चेत्यर्थः ३१

प.सं
९७

मनुष्यलोकपर्वमिश्रकर्मफलभूतेकर्मवैचित्र्यादल
इहलोकान्वेषणायेत्याह फलपाकइति येकेचिद्दा
सत्कर्मविभूतयोमुदाददते स्वस्वस्यपरस्वत्वमापाद
तिइतिसत्कर्मणांफलंयेनस्वयमिहभोगान्भुक्त्वा
चित्राः सन्तः परलोकार्थ्यपरानपितोषयंतिइति अ

फलपाकः सएवैषयत्केचिद्ददतेमुदा आणा
र्त्तिपीडयाप्यन्येभुञ्जन्तितदलाभतः २२ ॥

त्कर्मफलमाह आणर्तीति अयंभावः येकेचिदसत्क
र्माचरणास्तेस्वयमभोगात्प्राणार्त्तिपीडयाभुक्ताः स
न्तोदानाद्यभावात्परलोकेपितदहाँइनितेसर्वथाशो
च्याः २२ ॥

संग्रहसूत्रमाह चतुर्दशेति दैवाद्युक्तचतुर्दशविधोप्ये
षभूतसर्गोजीवसर्गः स्वकर्मणांपाकोनिश्चितमस्तीति
अयंभावः याकाचित्त्रिविधाभूतसृष्टिः स्वाधीनयोगक्षेम
लक्षणा स्वापराधीनतद्भया पराधीनोभयाचसाकेवलं
कर्मफलमेवशुक्लाशुक्लेतरेकृष्णरूपत्वात्कर्मणामितिनि
यतिपालनापालनमेवपरमार्थतोगतिहेतुरितिविवेकि

चतुर्दशविधोप्येषभूतसर्गः स्वकर्मणां पाकोस्ति
निश्चितंयस्यननाशः प्रलयेपिहि २३ येवचित्र
गनाभोगभूषणेभातिभास्वति वीथीपङ्क्तौदस्से
सौकेटभेदः स्वकर्मणाम् २४ विचार्यैतत्त्रयः क
श्चिद्यदिस्यात्समाहितः कथंसनियतिंतस्यापा
लयेन्नमहेश्वितः २५

नासौपालयति अवश्यपालनामेवसचयितुमर्थोतस्या
सः यस्येतिप्रलयोब्रह्मदिनावसाने २३ कर्मवैचित्र्यमे
वदृष्टीकर्तुंचित्रस्वरूपस्यसर्वज्ञाभेदंदर्शयति येवेति वी
थीगमनागमनमार्गसमीपवर्तिनीकर्दमादिभरिताजल
वहनद्रोणी भेदः देवकीटादिजातिरूपः २४ विचार्यैतिस्पष्टं

सन्दे॰पेणोक्तमर्थमतिकोमलमतिराजकुमारशिक्षार्थं
नरपिविस्तरेणाति येयमित्यादिना रीतिराचारः शास्त्रिम
दाज्ञावेदरूपा २९ प्रकृतेयोजयति पालितेति असौ
स्तिः ‍ऊचितेयति उचितस्यभावऊचिती ष्यञ्निर्देशोषिये
येचतती येकवचनम् अकिञ्चनेनदरिद्रप्रायेण अ
च अतीतवृत्तिनाअल्पमेधसास्वोचितयोगक्षेमपरता

येयंनियन्त्रितालोकऊन्नरायर्यशालिनि री
तिर्भगवतस्तस्य सा शास्तिरितिनिश्चितम् २९
पालितासोमयौचित्या किञ्चनेनाल्पमेधसा न
यासमतिनासोच्चैः पाल्याकिमितिनादृता ३०

ना
दयिया नयापुनः स्वमतिः ष्टोषप्रजाजागरणोवित
नास्वपरार्यताडस्वैरतिशयेनपाल्या किमिति ऊतो
नैनोदृता अयंभावः मयायादृशोनियतिपालनेप्रा
वोक्तौकनिकालक्षणंकृतमेवस्वयोगक्षेमार्थंत्वया
यादृशेतत्प्रत्यभिवादनलक्षणंविधेयंस्वपरार्थंनादृत
कृतमितिभावाशयः ३० ॥

ततश्चनकेवलमिति हृष्टंहृष्टमपरानर्थेनापिकृत्रचित्पर
स्पवसानमित्यनर्थपात्रंप्रयोजितइत्युक्तं ३८ नाभिवाद्य
इति विधिचोदनालङ्घनादहमपिदोषार्हः ३९ आसवा
कत्रागमः मनोर्वेदार्थोपनिबन्धनत्वात्स्वयंप्रमाणभूतो

नकेवलंत्वयाराजन्स्वार्थोविभ्रंशितःपरं अहम
प्यनयाभङ्गणानर्थपात्रंप्रयोजितः ३८ योनवेत्त्य
भिवादस्यमहात्म्यत्यभिवादनं नाभिवाद्यःसविदु
षायथाशूद्रस्तथैवसः ३९ इत्यागमवाचमाकर्ण्य पि
प्याद्दतोयत्त्वयिस्थिरं नतोस्मिनतकलंकिन्तुमेस्या
दाऊलितोस्प्यहं ४० इत्यंनिपीयमधुरांवाचंकर्ण्य
तन्मखोङ्कृतो हृष्टोविस्मितचित्तोसोत्वरयाश्रुमश्रुण
स्पृहं ४१ व्यजितपत्सविनयंदैन्याईहृदयेभृशं ॥

आकर्ण्यापीति अस्तानानाचरणस्यैवसायश्चित्तमितिस्व
चित्तं आदृतोगुरावविनिबद्धकदैन्यादन्वयिमोदृप्रसेलिस्थि
रंदृढप्रेम्णानतोस्मिइति आकुलितोविभ्रान्तबुद्धिः ४० स
यापानेनचत्तमिहचितैवेत्तकंतरमइति देतिपसिद्धो ४१

सविनयमितिवीजितमङ्कुरयति राजोवाचेत्यादि ना
कारेति अहंकारातिशयप्रवोन्मादश्चित्तविभ्रमस्तेना
नष्टमतिनाविनष्टाःदर्शनमात्रामतिस्तत्कालयाहि
बुद्धिर्यस्यतेनमयातेभिवादस्याचितंप्रत्यभिवादनंन
ऽमिति नेतिचतुर्थेनसम्बन्धः एवमन्नरत्र अहं
कारणंकिन्नित्यनेनभविष्यति प्रायेणचाहंकार्या
नामेवंविधंवाक्यंभवतीतिभित्वनुगृहीतोराजाप्रा

राजोवाच नाहङ्कारभरोन्मादविनष्टमतिना
मया नवापिमौर्ख्यलक्षणवाक्यथासारथन्वना
४२

स्तुतिःसमर्थयति मौर्ख्यमविवेकस्तेनलक्षितोदृश्यतं
तःश्रोत्रोययाश्रुतदृष्टार्थवक्तातस्यवाक्यंवादकता
यावत्तमिकारणवाक्यथातस्याश्रासारः सर्वाकांक्षा
कताम्तस्यधन्वनामरूभूतेनात्यन्ताभावरूपेणमयेत
र्थः मूर्खाणामेवमसमीयतेश्रामवाक्यथासारावशस्त्र
रणमितिभावः ४२ ॥

नापीति केचिदल्पतत्त्वाराजानःसमाङ्कुसम्पन्नराज्यान्धी
कृततेनानोचितेव्यवहरन्तीत्यर्कनापीति प्रमादोवश्यक
तैव्यैषनवधानतासएवसुरापानंतेनसदध्वाब्रह्माध्याउ
पनिषदर्थविचारः ४३ धर्मस्यसत्त्वेचिन्तशेणायनहारत
या तस्यैवपिशाचोवशमायातस्यमरणपर्यन्तदुःखदा

नापिसमाङ्कुसम्रुद्धराज्यान्धीकृतचक्षुषा नो
प्रमादसुरापानविस्मारितसदध्वना ४३ न
चापिकामव्यसनत्यक्तसद्धर्मवर्त्मना नोवात
स्तापिशाचग्रस्तसदाचारस्ववीथिना ४४ नो
चितंतेभिवादस्यदत्तंप्रत्यभिवादनम् ॥

नेपिचात्यागात सदाचारःश्रवणमननादि ४४ नो
चितमिति गतार्थम अयंसमुदायार्थः यद्येतेहङ्कारा
दयोदृष्टान्तदार्ष्टान्तिकतयोपात्तास्तेसर्वेषामनर्थहेतवा
स्त्याज्यमतएवमयानिदिष्टास्तद्दोषैस्त्रितानभियानेय
त्कारणंतदहंकेवाचंशिथिलयति किन्निति अनाथेति

सम्बोधनमस्मादहङ्कारायनर्थाभावसूचकम् अनाथो
विस्मसहायेतिवा अतएवस्वभिदोरति भिदन्तचर्यात्वे
परंश्रेणाभतेरति साधुभिदोदहोवधारणे अस्मुत्रैव येने
रेणस्वोचितास्वपरविभाजकराजोचितास्वादमयीरा

किन्त्वनाथस्त्वभिदोहंलग्नोभूत्वमस्मुत्रह ये
नासौस्वोचितामहंदत्तास्वादमयीगतिः ५५
तत्रापितावमोदैकवाह्यान्तःकरणस्थितिः
विबुद्धोहंभवद्वाणीभास्वदीप्तिप्रदीपितः ५६

गतिर्दत्तेति ५५ लग्नोभूत्वमस्मुत्रहेतिविशदयति तत
तेति तेनेस्वरेणशापितेराज्ञास्वादेयोनुमोदः सुक्ष्मीक
तदेकान्ततयावाह्यान्तरिंद्रियस्थितिर्यस्यसःसमाहित
इत्यर्थः स्वपतनमप्याह विबुद्धोहमिति भास्वान्नर्थः

उक्तमर्थेविवृणोति ममास्थिति त्वद्वागेवविबोधकत्वाद्
विभातयाचममहत्पमकुड्मलेस्वोचितत्तानात्तानतमो
न्तरितशर्वर्येविघामकुलितेहृदयपद्मेसम्प्रतिविबुद्धं
प्राप्तबोधविकासं अतएवविमलामोदंमलस्पर्शशून्य
हर्षभरितंसौगन्ध्यभरितंच सत्क्षीःसतीकलङ्कानङ्कि
तायाश्रीःस्वरूपसम्पत्तिःसतःसन्मात्रस्यब्रह्मणोयाश्रीः

ममास्थत्वद्वाग्रविभाद्विबुद्धंहृत्पमकुड्मलम् अ
धुनाविमलामोदंसच्छ्रीभाजनतामियात् ५७
इतिनाहंमनेहृष्टिपात्रेनोवातवाप्यसौ विधि
लङ्घनशङ्कोत्यानर्थभ्रान्तिपिशाचिका ५८

समन्तात्सतास्फुरत्तालक्षणंस्वातन्त्र्यंवा सतीभर्तैकशर
णायाश्रीरुदयिज्ञातज्ञानतंतदाधारतामियात् एती
तिसंभाव्यतेइतिसंभावनायांलिङ् ५७ प्रकृतमाह इती
ति इत्यतोहेतोःअहंदृष्टिपात्रेंतवकृपादृष्टिभाजनेन तवाप्यसौ
विधिलंघनेत्यादि नोवास्तीति यद्वाकं तत्फलंकिञ्चमेस्या
दाकुलितोस्म्यहमिति इत्यत्रयहृष्टिपात्रेराज्ञानंसंभाव्याभिव्य

वेशप्रच्छन्नोसौदिव्यपुरुषोनुग्रहसंमुखीनोजातइ
वेदयतिकविः ४८ इत्यमिति निशम्यश्रवणाह्लादाव
र्यप्रश्रितामविनयालङ्कृताम् ४९ भिक्षुरुवाचेति
च्छामीति किंलक्षणोसौभगवान्कीदृशीचतल्लक्षता
स्मिन्ननुमोदनशीलीकस्यचतदनस्यवस्तुनःसेतिवि
प्रश्नः ५० स्वोचितमुत्तरंराजाप्युवाचेत्याह उवाचेति

इत्थंनिशम्यमधुरांगिरंराज्ञोस्यप्रश्रितां भिक्षुः
प्रसन्नहृदयःप्राहाशीर्वादपूर्वकं ४९ भिक्षुरुवा
च इच्छामिराजन्भद्रंतेकीदृशीभगवत्यमुं
अनुमोदनशीलीत्वंयस्मैकस्यचवस्तुनः ५०

अचिन्त्योमनसोप्यविषयः यतोवाचोनिवर्तन्तेइत्या
श्रुतेः अशेषार्थदायीप्रणयिप्रणयानुगुणदायी प
रः सन्निधानेपियथाभूतदृष्टार्थवादिनःसपुनःस्वयं
वेदर्शीसर्वकर्ताचेतिपरमग्रहणम् यतएकोऽद्वितीय
सर्वाणिचसाधनानितदनुग्रहगृहीतानामेवोपनमन
त्याह दयाकरइति स्वरूपतदस्यलक्षणमयंतस्याप

त्सिद्धंभवतीति कीदृशेइतिसमर्थितं कस्यचवस्तुनइति
समर्थयति सर्वस्यावास्पदंयत्कृपाभरादस्मीति नतेनमेग
णनार्हंपरिमितंकिंचनवस्तुदत्तंयन्निर्दिश्यतेपितुसर्वथानै
रपेक्ष्येणदत्तमितिद्वितीयसमर्थनम् कीदृशीचतस्मिन्ननु
मोदनशीलीतितृतीयंसमर्थयति सपक्षमेच्छेइति ५१ अ
र्चनंविहायोति कामावर्चेति आकल्पादिति कल्पः सर्वाय

उवाचराजाम्सचयोस्त्यचिन्त्योशेषार्थदायीपरमार्थ
पकः दयाकरःसर्वस्यावास्पदंयत्कृपालवादस्मि
सपक्षमेच्छेः ५१ आकल्पादाध्रुवंयच्चमद्दत्तमपि
किंचन पूर्णंयस्यामृतास्वादप्रकाशाभ्यांसचिन्त्य
ते ५२ ॥

रवर्तितयाकल्पि तःकल्पोभगवान् अ
वश्यसर्वोपरिवर्तितयाकल्पितोभगवान्मूर्तिर्ध्रुवराजा म
हद्दाएवति महदत्तवतिशयनात तस्यविशान्तिस्थानतयो
भयनिर्देशे मध्यवर्तिसर्वंगृह्यते उभयत्राभिविधावाङ्
पूर्णमिति अयंभावः प्रकाशनन्दस्वरूपोभगवानेवसर्व
व्यहृतस्थितिरस्ति परंत्वत्तन्मायामोहितधियांतथात्वानव
भासेपितस्यकाचित्कालिकेति यस्येतिसूचितम् ५२

पक्ककषायं राजानं विचिन्त्य कृतार्थो भिक्षुः सर्वोपकारम
प्रेत्यानुमोदनपूर्वं संस्करोतीत्याह साहेति ऊचेति वस्तु
सचकीदृशः कश्च सन्तोष इति त्रितयमपि श्रुतं परं त्वक
स्मैसो सन्तोषः क्रियत इति त्वया भण्यतां अयं भावः सर्वे
प्राप्तेवस्तुनि शुक्लं कुर्वन्त्येव परं तत्स्वस्वानुगुणेन तत्र
श्रेष इति विभज्य कथ्यतां येनासौ दातापि कृतसंतोषम
सन्तोषश्च त्वयाधिकं विदधातीति साहेति पादद्वयो

साहराजन्श्रुतं ऊचे कीदृशश्चेति तत्त्वतः कः सं
तोषः कथं वासौ क्रियते भण्यतां त्वया ५३ राजो
वाच येनैतन्निखिलं विभाति नितरामास्वादशू
जगन्न सामाखिलकामनस्य रचनाही कीदृशीयं
(विभोः।
यिः ५३ विदिताभिप्रायो सौ स्वबुद्ध्यानुगुणेन
न सन्तोष प्रकारमाह राजोवाच येनेति नस्वार्थं तस
चनापीत्याह आप्तेति हीइत्यत्याश्चर्ये तस्य विभोः की
दृशी किं प्रयोजना कीदृक्स्वरूपेयं रचनेत्येवं या सर्वान
हरीसमङ्गलकरी च स्मृतिः सैवतत्त्वनिरनारोपिता
पिराजते परमार्थवित्तम अन्तस्थितेश्चाकलनयानिरन्त

नुध्यानेन यज्जीवनं प्राणधारणं तदेवमे जीवनं स्यादेवेश्चो
विशेषाभावादकम ५४ इत्थं राजमुखोत्थं ग्रहस्तं नि शम्य
सन्तुष्टो भिक्षुः श्लाघमान आह अहोइति अस्मिन्नेशवार्य
दातरितित्वत्कर्तृका विज्ञापना मे न रोचते तदाधिकाभूत
येन प्रीणयते इव ५५ पार्थिवेति श्लोक पर्यायेण सम्बोध

सर्वानर्थहरीसमङ्गलकरीत्येवं स्मृतिर्या स्तुतिस्त
स्यामन्वहमन्तराकलनया मे जीवनं जीवनं ५६
भिक्षुरुवाच अहो विदितवेद्यो सि कृतज्ञो सि भ
वान्ध्रुवम् किन्तु विज्ञापनातेस्मिन्नमे पार्थिव
रोचते ५५ यथात्वं तद्दयापात्रं यथा विज्ञापना
चते अनुरूपा तथा तेयामुखोत्स मयाङ्‌ राजते ५९

न.

नेविशादयति यथात्वमिति यथेति स्वपरोपकारपथा
भसम्यक्निपात्रत्वेन यथेति अनेकविधया साचराजतप
ववस्तुतः परं त्वाहावेशाना स्वादितत्वात्तत्रैव भातीति
सम्यगितिसूचितम ५९ ॥

सम्यक्त्वेयार्थं राजोवाच यदीति निशम्य तां विबोध्य तां
अज्ञानपेक्ष्योपकारितासाधुलक्षणमिति रविदृष्टान्तगर्भं
कारेणार्थान्तरयति सद्वयोरिति यथा रविरनपेक्ष्यापि
विदर्थ्यपरार्थोद्युक्तस्तथा सन्त इत्यर्थः ५६ इत्यं प्रोत्साहि

राजोवाच यदि प्रसादयोग्योऽस्मि भगवंस्तन्निश
म्यताम् सद्वयोर्लक्षणमिदं परार्थैकरतिर्द्विया
५७ भिक्षुरुवाच समाधाय मनो राजन्श्रृणु का
र्यं यथाचतत् राजते नितरां लोके यत्सद्वत्तस
मागमः ५८ अनेन परमोदारहृदायत्ते समर्पि
तम् आस्वादयसि माजं तद्दयायास्तद्विचारय ५९

तो भिक्षुरुवाच समाधायेति ममापि सत्यानानुशासं
न महानुपकार इत्याह राजते इति प्रकृतमाह अनेनेति
५९ विचारणफलमाह विचार्येति तदिति दत्तम् ५९

उक्तमेव दृढप्रतीतये व्यतिरेकमुखेनाप्याह नेयमिति इ
यमिति समनन्तरमेव वक्ष्यमाणां तामेवाह यदिति कदा
चित्कालनियमेन यद्विभोः स्तुतिरेव विकसद्रूपता सुच्य
लता सा तव जिह्वैव जीवञ्जीव पतत्रामम धुरभाषी पक्षी
तेनार्चिता कृतमूल्यात्तलिता जिह्वया यत्कदाचित्केलाषित

विचार्यानुत्तणं तस्य तथा वितापनो चिंती चेत्क
रोषितदा दातापीतस्त्वहर्थयिष्यति ६० नेयं समु
चितापीतिर्यत्कदाचिद्विभोर्मुदा स्तुति पुष्पलता
जिह्वाजीवञ्जीवार्चितास्ति ते ६१ स्वविभूतिं विम
ष्यालं तद्वत्तामुपथीकुरु नर्हियेन सर्वज्ञोतो
वप्रीतो भविष्यति ६२ इति तन्मुखतः प्रीतोपकार
घटनागिरं राजापनीयबाहुस्यौ महान्तं तेन वाजि

त्तपत् ६३

दल्पं तस्य मूल्यमि त्यर्थः ६१ उपथीकुरु
ढौकय न च तवतदर्पणे रोदितमित्याह सर्वज्ञ इति ६२
इतीति प्रीत्वेति पानेनेव तत्सहृदयो भूत्वा उपनीय स्वसि
कमुद्दयासम्मुखं स्थापयिता महान्तमिति विदितवे
द्यम् ६३ ॥

प·सं
१०८

राजोवाच तदिति अस्माविति शुल्कलक्षणविज्ञापना
षायादोषाः ९८ भिक्षुरुवाचेति स्वस्ववर्णाश्रमाचारपा
नमतीवोपकारकमिति प्रथममेव तत्कार्यमित्याह मु
ति सर्वशुल्ककरणानामयं विभागः प्रथमं यज्ञस्तज्ज्ञास
कृतास्यदेत्यनुमतिः साचान्तरीजीवनमिव सर्वासां भग

राजोवाच तदभिज्ञो विधेयास्तु कथं कार्या ममा
प्यसौ परिपक्वकषायन्तं यतिः प्रोवाच सादरं
९८ भिक्षुरुवाच सुखासेयं सुभा राजन्भग
वच्छरणागतिः सर्वोपकृतिमादायाव्ययोक्तेः
पालनं स्वयम् ९८ ॥

च्छरणागतीनां ततोपियासौ तस्यागस्यर्थेनास्यवेश
त्वा सम्यक्सिद्धिहेतुरनेकविधा गतिस्तस्यासुखोम
सिव सुखो शालादित्वाद्यत सर्ववर्णाश्रमाधिपतित्वा
सर्वोपकारमापद्येविधाय वलिकृतनिर्बलवाधवा
नोक्तेः स्वयं वडकदेशभूतायत्पालनमिति ९८ ॥

सामान्येन सुख्येतयोक्तामिव भगवच्छरणागतिं विशेषतोवि
भज्यदर्शयति प्रजानामिति व्यवहारपदं चाष्टादशधोक्तं त
स्येदान्यायेन समीक्षणं अथ्यक्षेप्रत्यक्षे उपलक्षणं चेदम
नुमानादीनामपि अथ्यक्षाअधिकृताः तथाचाथ्यक्षैः प्र
माणैरथ्यक्षैश्चाधिकारिभिर्दृष्टीकृता मनुनाचाष्टादश
व्यवहारस्थानान्युक्तानि यथा तेषामाद्यमृणादानं निक्षेपो
स्वामिविक्रयः संभूयचसमुत्थानं दत्तस्यानपकर्म च वे
तनस्यैवचादानं संविदश्च व्यतिक्रमः क्रयविक्रयानुशयो

प्रजानां व्यवहारेक्षाथ्यक्षाध्यक्षदृष्टीकृता स्वा
त्मार्थं तेमयाराजन्प्रोक्तैषातत्परागतिः ९५

विवादः स्वामिपालयोः सीमाविवादश्च तथा पारुष्ये दण्डवा
चिके स्तेयं च साहसं चैव स्त्रीसङ्ग्रहणमेव च स्त्रीपुंधर्मो वि
भागश्च द्यूतमाह्वानमेव चेति एषां स्वरूपमग्रे भविष्यति न
चैवचप्रमाणाधिकारिलक्षणमपि भविष्यति स्वात्मार्थ
मिति स्वात्मनार्थः प्रयोजनं यत्रेति क्रियाविशेषणं एतत्फ
लस्यात्मैकगामित्वात् तथाच नारदः धर्मश्चार्थश्च कीर्तिश्च
लोकपङ्क्तिरुपग्रहः प्रजाभ्यो बहुमानश्च स्वर्गे स्थानं च शा

प.सं
१०५
105

स्वतम् यमैश्वर्येणोद्धतो राज्ञो व्यवहारान्कृतात्मनः सम्म
तिगुणाः सप्तसप्त वह्नेरिवार्चिषइति ९५ दूरदेशेति य
द्देशाधिपत्यं ते परमेश्वरेण दत्तं तस्य दृढसिद्धये रक्षि
वैशाद्धिकलोभस्तृष्णा तां विहायादिति नलक्षरोयवशे
तिरस्कृत्य दूरीकृत्य तान्दूरदेशीयान्सज्जितो भूत्वावेक्ष
प्रतिजागारय ९२ यश्चते आज्ञाकारिणं तेन दत्तं तत्रा

दूरदेशाधिपत्यार्थं कुशलं स्मरणं मनम तेषां
चिन्तां तिरस्कृत्य तानवेक्षस्व सज्जितः ९५ आ
ज्ञाकारित्वसन्तोषप्रपत्तत्कारिणां मुदा यार्थ
प्राप्तिः कृतज्ञताया पारितोषिकतोपि वा ९६

सन्तोषः सुखकरणम् यत्तत्कारिणामाज्ञाकारिणां
तत्र प्राणसंशयस्थानादौ गतानां अर्थप्राप्तिः परकीय
प्रासम्पदादिप्राप्तिः सा तदीयैव कार्या यत इदमेव कृत
त्वम् अथवा तत्रगता कार्यसाधनेपि विक्रमदत्ततयागा
तेपारितोषिकदानमिति ९६ ॥

महाभागेयेति भाग्यं कर्म शुभाशुभमिति शासनादशुभक
र्मनिवृत्तये महत्पदम् ततश्च महाभाग्यं सन्चितं शुभकर्म
तस्मादिति सर्वदातः भीतिर्दृष्टादृष्टभयम् आपदः आधि
व्याधिलक्षणाः तदेवं विश्वासीकरणहेतुत्वात्पङ्क्तं तत्र मआ
नामद्वारो विधेय इत्यर्थः यतोयमुद्वारः साधुसेवितः साध
वोत्र सिंहासनोपविष्टा विदितात्मसतत्वा जनकादयो विव

महाभागस्य कुशलं तस्मादन्विच्छ भूपते भीत्या
पत्पङ्क्तमश्चानामुद्वारात्साधुसेवितात् ९७ कोशाय
श्च महान्प्रतापभरितस्तस्यैवमाशीः परासत्याश्च
तशालिसेवकजडश्रेणान्यमूकादिषु ॥

क्षिताः ९७ कोश इति सत्यान्नत्वं प्रामदमादिसमाश्रिता
श्रुतशालिता सन्ति च श्रुतशालिते विपिशमदमादिरहिताः
केचिदिति तदनन्तरं तेषामुपादानम् इतोन्नप्रयोगि
दानम् केवलमिहोपयोग्यादि सेवकेति अतएवान्नसे
वानुगुणं दानम् तत्रापि दृष्टादृष्टभेदेनैहिकं द्विविधं तत्र
दृष्टमैहिकं सेवकपदे समर्पितमदृष्टमैहिकं तज्जडेत्यादि

नोक्तं तत्रजडो बुद्धिवैकल्योपलक्षितः अन्यच्च बाह्येन्द्रियवि
कलोपलक्षणार्थं तथा च सर्वोपनिबन्धः बाधिर्यंकुष्ठतान्धत्वं
जडताजिघ्रतातथा मूकताकौण्यपङ्गुत्वक्लैब्योदावर्तमन्द
ताइति अत्रजडइतेतिजिह्वावैकल्यंविवक्षितमिति नप्रख्या
यांसकृत्तिरितिभ्रमितव्यम् पुरातनमिति परंपरागतं अवे
त्यदेमेणपालयित्वादिनादिनंहृदिः सज्जनानिति सज्जन
नमेवदानहेतुरितिसूचितं अन्यथानिष्किञ्चनेष्वपिदुर्जने

यत्किंचिन्नियतं पुरातनमयुष्मावेत्यहृदिर्नेवंदानं
वापिनिरीक्ष्यदीनमनसोनिष्किञ्चनान्सज्जनान् ९८
दृष्टादृष्टोभयीशक्तिर्यातेतस्माद्वयंदिसा अशक्तदी
नक्षीणानामपराधसद्दिस्नता ९९ ॥

दानमुभयोरपिदातृप्रतिगृहीत्रोरुभयत्रानर्थावहं ९८
दृष्टेति दृष्टाशक्तिर्दृस्यस्यादिलक्षणा अदृष्टा सत्वलक्ष
अविकारकरंसत्वंविकाराम्भञ्जमेपिचेतसः निबद्धंच
ताकविभिः विकारहेतौसतिविक्रियन्तेयेषांनचेतांसि
तएवधीराइति इयंचदृसमाणासाशरणागतिः प्रायेणाश
क्ताद्युदरदरीदृश्यार्थमपराधंकुर्वन्तोदर्पणेशितितत्सि
स्वता ९९

आत्मनःप्रियायसर्वंप्रियंभवतीतिश्रुतिमनुसरन्स्वदेहस्य
त्कर्षयितुमवतारयति यस्मिन्निति आरोग्यं भावुकंकुश
लंनिशामयशृणु १० दोषेत्यन्तेति येकेचित्तापरायाःक
दाकुत्रापिवाकस्मादनुचितदोषान्नपानतराव्रणिकलेवराः
स्युःअपरायानुसारेणादोषादिचिकित्सा अन्वायत्तस्युदंड

यस्मिन्सतिस्वकीयस्यादेतत्सर्वंमहीपते देहा
रोग्यस्यतस्याथभावुकंतन्निशामय १० दोषा
न्नपानतराःकेचिद्येस्युर्व्रणिकलेवराः चिकित्सा
न्वायत्तस्तेषांयदारोहणसाधनम् ११ सेना
ध्यक्षसहायादिरक्षातेषांवद्धनिश्चयम् साधुना
घटविद्यादिरक्षातेभ्योप्यवेक्षया १२ ॥

धारणंव्रणितापादकंअणीन्यत्रनिक्षेयोगइन् तेषांसं
मुखीकृतानांन्यायतोयथावद्रक्षणंसारोहणसाधनंचिकि
त्सा आरोहणंव्रणत्वशोधकमङ्गसमवहनम् ११ सेने
ति तद्वत्सेनादिरक्षा तस्मात्कुशलाशीः तेभ्यःसेनाध्य
क्षादिभ्यः अवेक्षा प्रतिजागरः १२ ॥

प.सं
९०

यानीति चतुष्कं चतुःशालागृहं अग्रजन्मानो विप्राः इष्टो
रत्ना ७३ सुकुमारबुद्धिराजकुमारार्थे विहितमपि चार्थे सं
ज्ञेति उक्तानामिति शुक्लं शुक्लाख्यं कर्म तत्र श्रुतं त्वया
वंच पालनीयंच किमित्याह भाविवशाज्ज्ञात्वा अवश्य भोग्य
कर्म प्रारब्धाख्यं कदापीति देशकालादिनिमित्तापेक्षया
त स्वेच्छया रोषो जायते तदा थियं ऊर्ध्वं दृष्ट्वा विचार्य का

यानीह ते सन्ति चतुष्ककोष्ठ्या नानि सत्कर्म विचि
त्रितानि तेषामियं दीन दरिद्र साधु अग्रजन्मनां सख्य
स्तु इष्ट रत्ना ७२ उक्तानां शुभ्रणां सारवत्तरमिदं शुक्लं
या वंचत द्वोषो भाविवशात्कदापि हृदि चेज्जायेत ति
ताथियं ईशो कर्म फलं विचिंत्य च तदा नो वाच्यमेवा
जसा सत्या त्वत्सहिता त्वं स भगवान्ध्येयो त्र सर्वाश्र
यः ७४

फलमीशे विचिंत्यस्वरा यीन मिदं सर्वमिति विचिन्त्य सर्वे
तात्स त्यादं जसा तत्वतो नो वाच्यं चाल्पं केवलं स भगवान्
श्रयो ध्येयः तदेकस्यापीन भाव्यमिति कर्मणां फलमिदं य
षादि किंचन नात्र कश्चित् रोद्धे तुरिति कथमहं सत्यचवे
भ्रष्टो भवामीति स सर्वाश्रयो मे गतिरिति स ध्येन भाव्यमिति
वः ७४

पुनरपि सारसमुच्चयमाह निदर्शयेति आत्मसखं दृष्टान्ती
कृत्य यथा मम सुखमाशयावर्जकं तथापरस्यापीति तया
त्महितं ज्ञेयं परस्यापीति शेषः तथा चात्महितं यत्किञ्चन
तत्परस्यापि कार्यम् तथा च परहितकरणे धीमान्तरन्यास

निदर्श्य आत्मसखं ज्ञेयं कार्यं चात्महितं त्वया नि
दर्शयन्स्वमात्मानं कदा न स्यात्सखी तु यः ७५
श्रवंस्युः सखिनः सर्वे न्यथा सुमेसखं त्वयि जग
ज्जु स्तमनर्थैः स्यादिति मत्वा सुखीभव ७६ निश
म्य सा धूर्त्तिमसौ महीपः ऊर्ध्वं दृष्ट्वा तिष्ठमनायदे
वीत स्वस्या द्वारकायां प्रणन्तमेनं गतिं न लेभे स्य
दिशो धिगच्छन् ७७

माह निदर्शयन्निति सततं परहितकरणात्सदा सखीन
र इति भावः ७६ स्वस्या द्वारकायां दैनं प्रणन्तमैमीत त
दापश्यन्नेवास्य गतिं न लेभे दर्शनम सौ गतस्थर्धः ७७

ततश्चान्तर्हिते इति स्मृत्वा इतिकर्तव्यतां व्यवस्थाप्य स्वा
त्तानात्मीयाधिकारिणः हृदयेव्यूत्वा सर्वोपरागसन्याने
पूषितं समस्याय लेख्यम् यतइदममूल्यम् ७८ यतश्च
र्वस्वमिति सम्यग्व्यवस्थापनया चेयं समाषित सद्रत्ना
लीयासौ कालेकाले हृदयेस्थापिता तु संर्पिता कालेका

अन्तर्हिते तस्मिन्स्मृत्वासौ स्वाध्यत्तानुरतोगतान्
उवाच हृदये धृत्वा लेख्यमेतदनर्घितम् ७८
सर्वस्वं परमादेयमुपदेशरहस्यकम् सुभाषि
तार्थसद्रत्नवली विरचिता ध्रुवम् ७९ का
लेकाले हृदि स्थेयं कालेकाले गलेर्पिता हरीछ
त्यापदं सर्वां कांकां सिद्धिं न दास्यति ८० ॥

गलेसमर्पितापरश्रवणार्थं स्वाभ्यासार्थं वा ऽपदं सर्वां
स्वाभ्यन्तरं निराकृत्य कांकां सिद्धिं न दास्यति अपितु स
मेव दास्यति रत्नवली च हृदये गले च समर्पिता परो
रीक्षणसिद्धिं ददातीति ८० ॥

लक्षितार्थं स्मृतिपदवीमानयन्प्रकरणार्थं सप्रयोजनं समु
पिनोति इत्येवमिति ऐहिकमिहलोकहितममुत्र परलो
के सद्गतेः पात्रं च धीमान्विविधविराजते इति शिवं ८१
इति श्रीवीररत्नशेखरशिक्षायां पदसङ्केतालेख्यविवरणे च
तुर्थी प्रभा ४ ॐ श्रीगणेशाय नमः अथोपन्यानन्तर्यं प्रा

इत्येवमुक्त्वा भगवत्परागतिर्हृद्दर्पणोयच्छ्रवणा
त्सनिर्मले प्राप्येहिकं भव्यममुत्र सद्गतेः पात्रं
च धीमान्विविधं विराजते ८१ इति श्रीरत्नशे
खरशिक्षायां श्लोककरणालेख्यानुवर्णनम् ४

रम्भे वा लक्षणाख्या सहायाऽऽरभ्यत इति तां च श्रृणुत मङ्गला
र्थं तत्र चानुषङ्गिकं स्वयमेवोपनतं इत्यं पूर्वश्लोकद्वयं च स
चारम्भो लक्षणपरीक्षाकरणार्थम् उद्देशश्च कृत एव त्रि
धा हि शास्त्रार्थसंक्रान्तिः उद्देशलक्षणपरीक्षाभिरिति
आह च वात्स्यायनः त्रिविधा च शास्त्रस्य प्रवृत्तिः उद्देशे

लक्षणं परीक्षा चेति तत्र नाममात्रेण वस्तुसङ्कीर्तनम्
द्देशः लक्षणमसाधारणधर्मकथनम् परीक्षाप्रमि
लक्षणविचारः द्वाःशब्दस्त्रीलिङ्गः इति क्षमाख्या
तिराद्विर्देशः सत्वद्वारस्य सर्वथोपयोगित्वमदाह
त्यादि सम्पदासर्वत्वं भोगमोक्षाभयसाधनतया अं

अथोक्षमाख्यांसद्वारंपञ्चमीश्रणताहताः स
र्वसम्पन्निधानंयाऽऽशायस्यातत्प्रवेशिनां १

भोगसाधनानामपरविद्याङ्गानां मोक्षसाधनानां प
रविद्याङ्गानां च मुख्यं मूलसाधनमिति सर्वसम्पन्नि
म् शयस्याहस्तगतैव अथवाशयस्या हृदयस्यात
वेशिनां क्षमाख्यद्वारप्रवेशिनाम् द्वारे च प्रवेशोऽप्र
एवेति तत्प्रवेशिनामित्युक्तम् १ ॥ ◎

तत्रादौ क्षमां स्वरूपतो निरूपयितुकामस्तत्फलमपि तिति
क्षुसम्मुखीभूतये साक्षादेवाह यदिति स्वकर्मनिरतैरीशो
द्देश्येति कर्मणां ज्ञानं फलदातृत्वं च सर्वप्रेरयितृत्वं सैषक
स्यैवेति सूचयति कुत्रेति देशसङ्कीर्तनं कदेति कालसङ्की
र्तनम् कुत इति चेति प्रयोजनसङ्कीर्तनम् अपिशब्देन च
निमित्तमात्रतामस्य त्रिकस्य सूचयति उपादानत्वं तत्प्रयो

यत्किंचिन्मनुजैः स्वकर्मनिरतैरीशोद्देश्यया प्राप्यते
नर्थं कुत्र कदा कुतोपि च भृशं सत्यार्तिदुर्वेदनं
हित्वा क्रोधनिशादमक्षतरयासुख्याति तितिक्षया
सा प्रोक्ता मुनिभिः क्षमा यति सुभेशानप्रमोदावहा २

ज्यप्रयोजकतया कर्मेश्वरयोरेवेति बोध्यं भृशं सत्यार्तिदु
ष्टावेदना तीव्रयातनायेत्यनर्थविशेषणं अनर्थाख्यायाउ
त्पितः क्रोधो देहेन्द्रियदाहको रजोविकारः सप्रबलत्वात् अमा
त्रेणापि दोषोत्पादकतया निषादस्थानीयलक्षणं हित्वादर्शन
मात्रेणाप्यनाहत्य अक्षततरया शास्त्रसंस्कृततया सुख्याया
तितिक्षा सहिष्णुता साधुभिः क्षमेति कथिता या सा चायता

त्तुत्तरकालेऽशुभदायिनी आयतिशुभदायित्वमेवास्या
स्त्वार्थस्तत्कालंशरीरेंद्रियादिनिर्वापणमानुषङ्गिकमिति
भावः सर्वार्थमौलिभूतं प्रयोजनमाह ईशानेति तस्य
त्तोहि सर्वसिद्धिः स्वयमुपनतेतिनकिञ्चिदन्यदन्वेष्यं
अत्रचाग्रेयैर्यावलम्बनमिति चतुर्दशेहारंभविष्यति
अकोस्या विषयः कश्चतस्य विषयइति नवाच्यमित्याश
सावति अयंभावः अस्तापातमात्रेऐक्यप्रतीतिस्तथा

सासैषोत्तमाधृतिर्वास्तफलमस्यानभिद्यते फलै
क्येनहिपर्यायनैकत्वविडम्बाभरः ३ ॥

स्तत्त्वविचारेणात्वस्यैवविषयभेदः यथाऽयमेवश्लोके
दृष्टांतः तथाहि प्रथमंपूर्वपक्षार्थः सासमनन्तरमुत्त
त्तरणासमाप्तस्ताधृतिर्वास्त यतः फलमस्यानभिद्यते फ
भेदेनहिवस्तुभेदः नचात्रफलभेदः नचात्रशब्दभेदः कि
ञ्चित्करइत्यर्थान्तरन्यासेनसमर्थयति फलैक्यइति
र्यायाणांनैकत्वेनैकत्वेसत्यपिफलैक्येसतिविडम्बा
भरेणगौरवम् शब्दभेदोघटकलशादिवन्नैरङ्गीक्रिया

एवेतितत्समाधृत्योरैक्यमितिपूर्वपक्षः अथयात्रोत्तरपक्षः सा
सैषोत्तमाधृतिर्वास्तापातेनशुक्तिकारजतवत् दृष्टंहिपकस्मि
न्नेववस्तुनिपकदाशुक्तिकेयमितिप्रतीतिस्तत्रैवान्यदाराज
तमिदमिति नचतयारत्यमेव यतः फलमस्यानभिद्यते अ
स्याः उत्तमाधृत्याव्याख्या उभयप्रतीतेर्नभिद्यतेफलंशिरस्त्राल
नेनभिद्यतएव दृष्टंचसंवादकालेनेदंरजतमिति तथाफ
लवेलायांनेयंधृतिरिति अत्रैवार्थान्तरन्यासः फलैक्यइति

यासैषाविभूषणंदान्तिर्लोकेसास्वप्रसन्नता अङ्गी
कृताभगवतानात्फलंतत्सलोकता ४ ॥

नसतिफलैक्येपर्यायनैकत्वेपिविडम्बाभरोभवत्येवभेदप्र
तीतिःस्फुटमेवेत्यर्थः तथाहि उत्तमादैवागतसहिष्णुताधृ
तिःस्वयमुपमनेननूतनार्थप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणा उत्त
मधृत्याश्चविशेषस्तत्रभावीतिनकिञ्चिन्निदं ४ अस्या
एवसम्प्रतिमाहात्म्यमाह यासाविनादिना यासैषोत्तमाव
तांचतमानामसाधाभाहेतुरितिनपरम् किंतुसाभगवता
स्वप्रसन्नताअङ्गीकृताभगवानप्यनयातंप्रतिप्रसीदति तथा

प.सं
११

यिकिमित्यत आह तत्फलमिति तत्प्रसादफलं तत्सलोका
भगवत्सालोक्यम् ४ एतच्चावश्यपाल्यमित्याह श्रुतिश्चे
तद्वत इति त्वमावतः सम्मुखीकरणमेवाभिनयति भोरि
भोः क्षमावन्तः येयं क्षमानामशोकलक्षणस्वबद्धःख
तोभ्यादिसहिष्णुता कामक्रोधादयश्चात्रैवांतर्भूता इति श
दमादीनामपि चानयैव सिद्धिः सा सैषा उक्ता द्वाः मोक्षाख्यप
स्पदप्रवेशोपायः सत्यपि च साधनचतुष्टये स्वैतदेवामि
तौ क्षमैव सर्वसाधनसाधनमित्यभिप्रायः शांतो दांत उप

श्रुतिश्चाह क्षमामेवार्थे सम्मुखीकृत्य तद्वतः भोः क्षमा
मुक्तिद्वार्द्वितायेषणा उपस्तितिक्षयीम् ५

स्तितिक्षुरित्यादिश्रुतेः सामेयपि शक्नोतीहैव यः सोढुं शा
रीरविमोक्षणात् कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः स सुखी न
तियुक्तस्यावविशेषणाभ्यां भगवता विदेहजीवन्मुक्ति
पमभिदधतैतदभिप्रायाविष्करणात् अत एव पुण्येन ता
तत्र पुण्येन कर्मणा देवादिब्रह्मलोकान्तागतिः अप
नपश्चनारकादिस्थावरपर्यन्ता उभाभ्यां मिश्रिता म
त्तलोकाप्तिः अधिकारित्वादस्य लोकस्य प्राप्यावसरेहा
मित्युक्तम् ५ ॥

एतदेव विवृणोति द्वारमिति लोकानामिति प्राप्याणाम् ऊ
र्ध्वलोका भूर्भुवरादयः अधरलोका अतलादयः ऊर्ध्वाधरादिवि
शेषरहितसर्वव्यापकमुक्तिसद्मनः ततो येयं द्वारिका का
रणात् अत्यन्तद्वारं च द्वारिकाश्रयार्थेकन् तथात्वं चात्या
याससाध्यत्वम् ९ अत्रैव संवादयति उक्तं चेति आत्मका

द्वारं हि यैव लोकानां येनोर्ध्वाधरसंस्थितिः ततो
या द्वारिका सेयं याहे तन्मुक्तिसद्मनः ९ उक्तंच
प्रोक्तेनैरात्मकामैः स्वकृतिफलिभिः अगम्यस्व
फलात्र त्वमाशेभैहिकीमपरा ७ ॥

मैरित्यनेनापत्यपातित्वेन परार्थैकप्रयोजनत्वमुक्तम् स्व
कृतिफलिभिरिति सदाचारपरत्वं सूचितम् एषएवसदा
चारः यदात्मकामत्वेपि परार्थसाधकत्वम् त्यमापरलोके
गण्यशुभफला ऐहिकीच परा शोभेति ७ ॥

प.सं.
११२

अत्रैवनिदर्शयति तथाहीति गूढवागाकाशवाणीजा
दामोदराख्यंराजानंप्रति तामेवभोमित्यादि कार्यजीवि
तवश्यविधेयंतदनयात्वमयोज्वलंविधेहि आलयंशरी
अनयेतिसर्वत्रानुषङ्गः पितृवांथवाःपितृव्याः मातृबं
वाश्चमातुलादयः पितामहमातामहादयश्च पितृमा
हणेनैवगृहीताभवतः कृतार्थान्कुरु अभयंयथास्यात

तथाहिगूढवाक्कापिपुरदामोदरंप्रति जाताभो
सत्कथामेकांवदामिशृणुसादरम् ८ विधेहिका
र्यमुज्वलंविभूषयालयंस्वकम् स्वपितृमातृबा
न्धवान्कृतार्थयानयाभयम् ९ कृतसंतानयस
कंसरञ्जितोसियैश्चिरम् सयारसालतांश्रतान्कु
षट्क्रियाश्रयान् १०

स्वकमात्मा नयैः श्रोत्रादि
शब्दाविषयोपनमनेनाधुनातावत्सरञ्जितोसि त्वमापी
स्वयातान्कुरुष्व तान्षट्क्रियाश्रयान्स्नानकर्माश्रया
इमेसमवायिनोबान्धवाइतिबान्धवानन्तरंनिर्देशात्
तोसौपुंलिङ्गनिर्देशोनदोषाय १० ॥ ॰

सरक्षितइति यथाशीलवन्तोभृत्याःस्वामिनंप्रेमभरेरदं
ति तथायैरयत्नाद्वदनर्थ्यस्वभ्रापातनात्संरक्षितोसिइत्यत्र
मीयते तानीमानिसकलचित्तरञ्जकादीनिमनोरमत्वा
दिविशिष्टैरमृतैरञ्जयसरागाणिकुरुष्व ११ इमानी

सरक्षितोसियैरलंसभृत्यशीलशालिभिः
मनोरमैःस्थिरैःशुभैरमूनिरञ्जयामृतैः ११
इमानियानिभूतलेगतानिगणतांसतां स्व
शीलितानितानियत्कलासिताभजस्वभोः १२

ति सतामाकरुत्स्वगुणगणपतामादरणीयतांतानिस्व
शीलितानिशमदमादीनियत्कला यस्याःत्वमायाः
कलाषोडशेंशःअसीतिविधेयानुरोधेनैकवचन
म् तांत्वमांभजस्व १२ ॥

प.सं.
११३
113

शुभामिति सुदान्तरप्रेम्णा सुशीलसम्पदां निधिं शो
धिं ययैव त्वमयान्तर्यासापि राज्ञां शुभजनयित्री त्वमा
लक्षणेन शोभते शोभावहास्ति त्वमया विनाद्य त्वमारा
मपीदृशमुज्ज्वलन्यीयैवेत्याशयः १३ सर्वशीलेष्विति
लेऽरुकुषभूषय पर्याप्तिपदवीचनय त्वमाकृतस्य

शुभां भजस्व तां सुदान्तमां सुशीलसंपदां
निधिं ययैव शोभते त्वमापि सा शुभप्रदः १३
सर्वशीलेषु यासारं सर्वाभरणमेव वा तया
सर्वाणि कार्याण्यलङ्कुरुष्व समार्दवम् १४

न्नतया कार्यपर्याप्तिर्भवतीत्यर्थः समार्दवमिति
पितार्थेष्वविधेयाय त्वमार्दवमतीक्ष्णता स्यान्न
यत्र तीक्ष्णता यत्र प्राणिपीडा स्यान्नार्थसीद्धमापि
त्याउपष्टदमनसोचिततरत्वादिति श्रेयपरसमर्थनं ।

न्नृणामिति रम्यस्वभावानां दैवीसंपदमाप्तानां अनयैव
रम्यस्वभावत्वं तेषामित्याशयः अन्येपि चेप्सितदायिनः
परं तत्र आयासकारिण इति महात्मत्वमप्यनयैव गण्य
त इति भावः अतः त्वमैवैकागरीयसी गरीयस्त्वमप्येत
न्निमित्तकमिति गूढाभिप्रायः १५ अलमनयावनार

नृणां रम्यस्वभावानां त्वमैवैकागरीयसी प्रा
प्नुवंति महात्मानो निरायासं यथेप्सितं १५ उ
भोग्यारिप्रहितनिशितापष्करज्ञानवृष्टिं सद्धी
शालीनिजशिरसि वैत्तान्ति चर्मावनद्धे ॥

एणपर्वतशिखरे कृतवासा नामस्थानेपि भीत्याशङ्कया
ऊलमनसां मुनीनां परमोपादेययादसया वीरारिसेवो
जसस्फूर्तैस्वबाहुर्जितवीरश्याव्याभूभूषणं वैवीरस्तवि
तिस्याख्याभिधाभूमिः प्रशस्यते इति नमन्तव्यं परमवीरता
दसेत्याह उर्भोग्यारीति उर्भोग्यमेवारिर्लिक्षपापीशस्त्र

प॰सं॰
११८

तेनापिप्रहिताः सन्धिता निशिता आन्तरमर्मभेदिनश्चा
द्रूणायेशरव्रातास्तेषां वृष्टिमविच्छिन्नप्रवाहं यः सद्वीश
लीश्रवशंपतन्निवारणात्सद्वीशालित्वं तानिरेवप्रहारस्य
णात्वर्मफलकं तेनावनद्धे समन्तादृद्दितेनिजशिरसि
दिष्मामितस्ततोगतां नतलक्ष्यशोभां रचयतितरां सप्र
महावीरः सत्वकीयशरपङ्क्त्यात्नमालक्षणायाकाले

योविद्विष्मां रचयतितरां सस्वकीये धुराज्या भी
ष्टं कालेकलयति यशोमूर्तिभूतान्तरायः ९

संरेभीष्टं प्राप्नोति परशरवृष्टिविक्षेपणेन स्वशरपंक्ति
त्वावेधेनचसएव परमवीर इत्यर्थः नतस्य यशोमू
र्तिभूतान्तरायः सकृदेवलक्ष्यवेधनात्सततं कीर्तिमूर्तै
स्वकार्यं साधयतीत्यर्थः इति श्लाघ्यमस्य परमवीर
मितिभावः ९ ॥

शंयं च सहतेति सहतमदृष्टलाभयदानन्दकोहंतस्या
न्मोचनीयं कुञ्चिकायन्त्रोन्मोचनीनाज्ञासम्भावनेनाह
गरीयसीतत्वमेवाह कवाटेति भाग्यकोहस्यकवाटेवि
दोषप्रमादौतयोरुद्घाटनेनिरोधाभावः अनयासमयोक्त
लक्षणयाकृतेविनानहीति नकेवलमियंप्राग्भवीयाह

सहतानन्दसत्कोहकुञ्चिकेयंगरीयसी क
वाटोद्घाटनेभाग्यकोहस्यैतेनयानहि ७ ३
हं चाभीष्टसत्कोशकुञ्चिकेयंगरीयसी परी
क्ष्ययोजितासद्भिः कांकांसिद्धिंनदास्यति १८

ष्टोन्मोचनीयावन्नन्नाभीष्टस्याधिकायीतिसंवादयति
उक्तं चेति मनोरमेति सदास्वशायस्यन्नेविधारविनाश
भङ्गाद्यभावात् प्रसिद्धौ चकदाचिन्नाशाउपालम्भइत्या
ह परीक्ष्येति युक्त्याविचार्येत्यर्थः प्रयुक्तादियोजितेयं
नत्समार्पितदैन्यमित्यभिधीयते ९८ ॥ ९ ॥

प॰सं॰
११८

तेनापिप्रहिताः सन्धिता निशिता अन्तरमर्मभेदिनश्चा शंयं च सहतेति सहतमदृष्टतातयदानन्दकोहंतस्या
द्भुणायेशरव्राता तेषां वृष्टिमविच्छिन्नप्रवाहं यः सङ्गीश नेमाचनीयंकुञ्चिकायन्त्रोन्मोचनी नात्रासम्भावनेत्याह
लीप्रवर्षन्तन्निवारणात्सङ्गीशालित्वं तानिरेवप्रहाररर गरीयसीतत्त्वमेवाह कवाटेति भाग्यकोहृस्यकवाटे वि
णाद्वर्मफलकं तेनावनद्धे समन्तादृढितेनिजशिरसि द्वेपप्रमादोतयोरुद्घाटनंनिरोधाभावः अनयात्तमयोक्त
दिग्भामितस्ततोगतांनतलक्ष्यशोभांरचयतितरां सपदे लक्षणयाकृतेविनानहीति नकेवलमियंशास्त्रमवीयाह
महावीरः सन्स्वकीयशरपङ्क्त्यासमालक्षणयाकाले

योविदितिमंरचयतितरांसस्वकीयेषुराज्या भी
ष्टंकालेकलयतियशोमूर्तिभूतान्तरायः १९

सह्नतानन्दसत्कोहृकुञ्चिकेयंगरीयसी क
वाटोद्घाटनेभाग्यकोहृस्यत्नैनयानहि ७ ३
ञ्चाभीष्टसत्कोशकुञ्चिकेयंगरीयसी परी
त्वयोजितासद्भिः कांकांसिद्धिंनदास्यति १८

सरेभीष्टंश्नमोतिपरशरवृष्टिविक्षेपणेनस्वशरपंक्ति क्षेन्मोचनीयावन्नूत्नाभीष्टसाधिकापीतिसंवादयति
त्वावेधेनचसएवपरमवीरइत्यर्थः ततस्त्वयशोमू उक्तंचेति मनोरमेति सदास्वशयस्यनैविभारविनाश
र्तान्तरायः सकृदेवलक्ष्यवेधनात्सततंकीर्तिमूर्तैः भङ्गाद्यभावात् असिद्धौचकदाचित्राणउपालंभइत्या
स्वकार्यंसाधयतीत्यर्थः इतिस्माख्यमस्यपरमवीर ह परीक्षेति शुक्त्याविचार्येत्यर्थः अयुक्तादियोजितेयं
मितिभावः १९ ॥ नत्समापितदैन्यामित्यभिधीयते १८ ॥ १९ ॥

पं·सं·
११५

वाह्यऊन्विकायाः स्वस्वयन्त्रनियतत्वादस्याश्च सर्वगामि
तयात्तद्वैलक्षण्यमित्याह अथवेति सर्वगामिनी सर्वा
सिद्धिकारिणी सर्वज्ञानिरुद्धप्रसरेत्यर्थः अत एव महा
र्थास्वस्वकारणनियतकार्यसिद्धिरीत्युल्लङ्घनात तत
सेति सापिह्वाः अनयात्वमाऊन्विकयोद्घाटिताभवेत
याह्वाः केनाप्यन्येनोपायेननोद्घाटितेति १९ इत्यंभि

अथवेयं महाश्चर्या ऊन्विका सर्वगामिनी सा
नयोद्घाटिता ह्वा या केनाप्युद्घाटिता न हि १९
तथा चोत्तरदेशेन कथात्र प्रथिता भुवि सज्या
भियो महाराजः क्षमाशीलो बभूव ह २० ॥

वन्यं विरचय्य शेखररचनां विधात्तमेतत्प्रतीतये र्थवा
तूपां कथामवतारयति तथा चेति उत्तरदेशेन: उत्तराप
स्वामी तस्य सूर्यस्य इनः सूर्ये प्रभावितिकोशात तस्य
यात्रा सिम्भिलावन्येस्त्ज्येति चसाहृतंत्वा मज्जयोर्वास
नः सहनशीलत्वात्क्षमरति इत्यतिप्रसिद्धो २० ॥

त्वमं पालयति पृथ्वीं रक्षति तत्रि अत्र शालिनि व्यवहारच
तरे जनता जनसमूहो ऽजनता अग्नौ विसंशं भूत तत्र जनता
तदेककायमनोवाग्व्यापारा जाता रात्रिंदिवं सदाचारश्रा
लिनिजनानामीदृक्त्वभावाश्रयणमिति तथापि राजैव

यस्मिन् क्षमां पालयति क्षमाशीले क्षणशालिनि
जनताः जनता जाता सर्वसम्पत्सुखास्पदं २१
सर्वस्य हृदये जातः सभासद्भिरुपासितः अ
थ्यक्षा म्शिक्षयामास सचिवाया विभूषणं २२

हेतुः अत एव हेतोः सर्वसम्पत्सुखास्पदं सा जनता २१
सरति स्वस्य हृदयो निश्चितो यथा वाल्लभ्यादेवालहद्दू
दयं यस्येति अथ ह्वा युवराजादयोधिकारिणः सचि
वा रतिशमनतः यारतिच २२ ॥

प.सं.
११९

116

तापवशिनस्ताग्राह दृष्टेति कृतिंक्रियां आकृतिमि
वाच्छेदः विलम्बार्यसंस्थितीनांविनाशितसदाचारमर्या
दानांविलसनशीलानांकृतिमाकृतिंवाविलोक्यभव
द्भिर्नैनमन्तव्यंतथानैववर्तितव्यम अन्वयव्यतिरेकेणान
दफलंसूचयति अनन्मतइति तथाचोन्मत्तः ऊर्ण

दृष्ट्वाकृतिंविलम्बार्यसंस्थितीनांविलासिनां
नोन्मन्तव्यमनुन्मत्तैः प्रमान्याद्भिसद्गतैः २३
यत्कार्यातेभियुक्तैस्तैरुन्नानमतिभिर्जडैः
भावंतद्ज्ञानवद्भितैः सर्वथानर्थदंहितत २४

पात्रमितिफलितम २३ यत्कार्यतइति अविषयम
नगुणसम्बन्ध्याख्यापनंकार्यनम अभियोगोत्रनिवं
धः उन्नानमतिभिर्गाधबुद्धिभिः तद्ज्ञानवद्भितैर्भाव
तन्नाचरणीयम तत्रहेतुः सर्वथेति २४ ॥

तथा अलंकुर्वन्तीति अलंकुर्वन्तिपराभवन्तिबलादलंकु
र्वन्तिचानेनचित्तविभूषयन्ति मौढिवादाः देशकालकला
नुचितवादाः तत्तत्कार्यमितिशक्तिवचनंपरमोषधम २५
यतदिति तमावन्त्वंतमायामसत्यापश्रुता सत्यांचैतस्यां

अलंकुर्वन्तिचबलान्मौढिवादैर्वदन्तिच जडाःन्तत्
न्तव्यमित्येवमन्योन्यपरमौषधम २५ परीक्षा
स्थानमेतद्धिपशुमानुषभावयोः परीक्षितेमनु
ष्यत्वेसंवदत्यविमृश्यति २६ विश्वासभूमिर्मनुष्या
णामियमेवगरीयसी अविश्वस्तेचलन्त्याशुचि
रसंवासितायपि २७ ॥

मनुष्यतेति २६ तमावन्तिसर्वैर्विश्वासमधिगच्छन्तिइति
इयमेवमनुष्याणांविश्वासभूमिः अन्वयव्यतिरेकः अन्वय
सिद्धे अविश्वस्तइति ततश्चविश्वस्ते चिरसंवासितामपि
मिलन्ति अन्वयामरावणेणदृष्टान्तैर्नावेद्या २७ ॥

प.सं
११७

अत्रैव शब्दश्लेषेण गौरवमापादयति क्षमापतित्वमिति
दस्मादृशां पुंसां राज्ञां मान्यता अयं क्षमापतित्वं क्षमापति
रूपादस्य पन्थ्यादेयः इत्यतो यं प्रणम्य इत्यादि तत्स्वाधी
नित्यसहचरितया नया क्षमया सहितस्तालक्षणया [illegible]
ऽक्षामयाऽक्षीणयाऽनश्वरया तत्पुनर्वाह्यया पतद्यति
याविलक्षणया च भूमिलक्षणयानेति २८ यासावि

> क्षमापतित्वं समहत्त्वसौ यन्मान्यतास्पदम् स्वा
> धीनयातत्क्षमयाऽक्षामयानतुवाह्यया २८
> यासाविह परत्रापि माननीया मनीषिणाम् यया
> सार्जितेनानार्यासा नरकभूर्भवम् २९ ॥

इहेह लोके परत्र परलोके इह स्वकीयदेशे परत्र परदे
व अयमर्थः या भूमिलक्षणा क्षमा तया इहैव लोके
देशप्रवचमान्यो भवति अनया तु इहापि परत्राप्युभया
येमान्यो भवतीति अन्यच्च तस्या वैशिष्ट्यमाह ययेति
यया प्रकृतया साऽप्रकृता शोभते क्षमया हि सर्वा राज्या

तिः शोभते स्वर्गदा च भवति यो नानार्यया विना सा क्षमा निश्चितं
नरकभूः इहाकीर्तिमाप्ना परत्रात्मा नरकभागिनो भवन्तीति
नानाचवर्जने इति कोशः पृथग्विनानाभिस्तृतीयान्यतरस्या
मिति तद्योगे द्वितीया २९ वुधा इति वुधा इति विवरविचार
ेवुधानामेवाधिकार इति सूचयति तस्याह्व्याः सहितस्था
भूमिलक्षणायाः क्षमाया विवरमन्तरं न्यूनाधिकता अतुलं

> वुधास्तस्याह्व्या विवरमतुलं पश्यत धिया लयं या
> त्येवान्ते गिरिशिखरनद्यापि चरमा इयं ह्यक्षणात्य
> न्तं निरूपकरुणाप्यायनमहो यथान्येतस्मादि
> यमिह परत्रापि च मुदे ३० ॥

महत् चरमात्रैवाप्रकृतत्वात् पृथ्वीलक्षणा गिरिशिखरनद्या
कुलाद्यावष्टब्धपर्वतसन्दृब्धापि चान्ते ब्रह्मादिनावसाने प्रा
णनिर्गमे च लयमदर्शनं यात्येवेति नाशमप्याप्नोति ना अक्ष
दृष्टत्वादस्यार्थस्य इयं पुनः क्षमात्यन्तं श्लक्ष्णा कोमलानि
रूपकरुणासहायान्तेश्वाप्यायनं हृद्विंसहभावितां च प्रया
तीत्यहो आश्चर्यमेतत् सोपकरणानां याति निरूपकरुणा

चसहैवयातीतिसिद्धमर्थमाह तस्मादिति साधुनरि
वानवेतिस्वयम्भूह्यम् २० उक्तमर्थंनिगमयति तस्मादि
इदंभावि हृदिध्येयमिति अवश्यमेतदनुसन्धातव्यम्
नेयेनत्वमाधुना भावेकः इष्टतराश्रमाणास्यफलाव
वारात् सदेति जीवदवस्थायांनिधनावस्थायांच क

तस्माद्ध्येयमिदंबुधैर्हृदिवमानेनैतस्यनर्घोभवि
त्वानंयेनयतोस्यसाहृष्टतरारत्नासदोपस्थिता
सन्त्यन्येपिनराःस्वजीवनकृतेयैर्वद्धकैस्तथा
बुद्धेनकुलंचशीलममलंतत्कीर्तिपङ्केर्पितम् २१

सेवानर्घ्यत्वंवराकस्य सत्किरीटकुंडलभूषितेषुसति
ह सत्यन्येऽपीति तथाप्रारब्धेत्स्नालोभकामक्रोधादि
बुद्धंकर्महृतं तथायथाकुलंचेत्यादि तथाचभगवान्
यणः त्रिविधंनरकस्येदंद्वारंनाशनमात्मनः काम
धस्तथालोभस्तस्मादेतत्त्रयंत्यजेदिति २१

पतदेवप्रपंचयति आज्ञेति अभियोगेत्यनेनशुक्लवैडूर्य
णापिनर्घत्वमनर्घ्यतेतिसूचितम् क्षमावद्भिर्दिविहद्भिर्भा
व्यम् उच्चैर्भूषितमिति सएवसर्वशिरोमणिरित्यर्थः स
द्गुणएवरत्नानितैरेवहीरवणीइष्टतोरत्नशेखरायो
भागेयथाहीरवणीसर्वरत्नानामुपरिस्थापनयोग्यातथा

आज्ञाभियोगसद्भूषालङ्कारैर्नोस्त्यनर्घ्यता सोन
हैर्विडम्बायेनत्वान्याश्चैर्भूषितंशिरः २२ तै
र्हिसद्गुणरत्नानिहृषितानिद्धरात्मभिः क्षमाद
ग्रशलाकायैःस्थापितापृष्ठतोबुधैः २३ तथा
चात्रमहात्मानःसंवदंतिसतीकथां कोपीनोभ
द्रचरितोमन्त्रिमन्त्रणतत्परः मन्त्रस्थित्यासार्वं
वीरोजगतीपालयन्नभो २४ ॥

सर्वगुणोपरित्वमेतदर्थः बुधैरित्यत्रारूनायां अथवा ब
धैरितिच्छेदः २२ सतीप्रशस्ता इनोरविन्नेत्याराजा मंत्री
त्यादिना मन्त्रस्थितिरपिराज्यदेतत्रितिसूचितम् जगती
भूमिः सार्वंयथास्यादितिक्रियाविशेषणम् २४ ॥

प.सं ११५

119

कदाचिदितिस्पष्टार्थम् ३५ दशनप्रकारमाह अकस्मा
दिति अस्तावमात्यः नचास्खलत् मन्त्रस्थितेरन्यथाऽ
लनमितिशान्तरसत्वकथनम् ३९ संक्रान्तिरावेशः

शिथिलतार्थैस्समाप्तकलाव्यवहारे अन्तरीयमथोंऽशुकम् स्त्र
लोदहस्तपादप्रक्षेपधूननप्रवैवभ्राम ततश्चमूर्छ्छे मोह
मापन्नः ३९ सङ्गताःसमन्तादागत्यसमीपस्थाः दिशाउ
पासिरेपलायांचक्रिरे सर्वैगृहमिति मंचाःक्रोशन्तीति
वत् गृहस्थिताःपुरुषाः ४० समाश्वस्यप्राणान्सन्धार्य

कदाचिन्नस्यसन्मन्त्रस्थितयेकश्चिदग्रणीः स
म्प्राप्तावस्थितोदष्टोहस्त्रिकेनदुरात्मना ३५
अकस्मान्नस्यवसनप्रान्ताविष्टःसदुष्क्रियः अ
नुत्तमांदंदशातिपीडितोसौनचास्खलत् ३६
विषसंक्रान्तिपर्यन्तंदष्टोपिस्वक्रियांतथा नि
र्वाहयथास्यैवैविकारोनास्यलक्षितः ३७
प्रशान्तरससमाधानंपूर्णंजातंचपूर्ववत् वाक्या
वीर्यंचतस्याहीनाणुमात्रेणविच्युतम् ३८

ततःशिथिलतार्थैस्मिन्त्रान्तिगत्वानिजालयम् श्रा
न्तरीयंवहिःक्षिप्तालोलोदचसमूर्छ्छेच ३९ दृष्ट्वा
स्यसङ्गताःकीदृंभीतादिशउपासिरे हाहाभूतं
गृहंसर्वैकिंकिंभोरितिदुःखितम् ४० ततः
किंचित्समाश्वस्यसैत्समार्थैर्यकौशलैः सक्रीति
स्थाखिलंचक्रेप्रकृतिस्थस्वमाण्डपम् ४१ स
चापिराजशार्दूलःश्रीदन्तोदिनान्तरे तथाया
तंपुरस्कृत्यपप्रच्छनयकोविदः ४२ ॥

क्रियांमन्त्रमन्त्रणंनिर्वाह साधयांचक्रे आसेप्रकृतिस्थः सन्धारितप्राणाःस्वमण्डपंस्वगृहजनसमुदा
इतिवाहसत्वकथनम् ३७ पूर्ववदितिदुष्टस्यैर्ययम् उदन्तोवार्ता तथा पूर्ववदायातंपुरस्कृत्यपारितोषि
म् विच्युतंभ्रष्टम् ३८ ॥ कादिनासमभ्यार्च्य ४२ ॥

यीसारस्तुडिवलदर्पीकृतसाराभिख्य शरीरेहिस्वस्येम
स्वस्यमस्वस्येनकिञ्चिदितिग्रनैाचित्यम् भववितिह
स्वाम्यर्थेप्राणानपिमुञ्चंति परंतयंडुष्कर्माहरीको
पिकथंनहरितः ८२ इत्येवंपृष्टोमहामात्योविज्ञप

यीसारस्वशरीरस्यपीडादानमनैाचिती भवते
वंकथंनायंडुष्कर्मापिनहरितः ४३ भद्रमुक
घ्यसोप्येनंमहामात्योव्यजिज्ञपत् यद्यहंहृ
काङ्गीतःस्वामिनस्तेपुरःस्थितः ८८ चलेयम
यनष्टास्यात्स्वामिभृत्यकथाभुवि ४५ भवत
स्वामिनःस्थितापुरतःसत्कयामरान् कथंस्वा
मिकृतांत्यक्कानैाचितीमेपलायितम् ८९

त्वाह भद्रमिति तेभद्रमक्लिन्नकानष्टास्यादितित
हमेवस्वामिभृत्यव्यवहारह्नोभवेयमितिमहानर्थ
तेदिति ४५ भवतश्ति स्वामिकृतामर्यहृताम् ८

ग्रनैाचितीमेवाह येइति श्रवश्यनश्वरदेहत्यागेनानश्व
रकीर्तिदेहाप्तिरिहभव्यम् लोकानन्त्यंचपरत्रभवं ८०
तेइति कृतज्ञाःकृतप्रतीकारज्ञाःतेषांजीवनेसुभंजीवन
म् तएवपरमार्थतोमृताअपिजीवन्तःजीवतांपुनस्तेषां
जीवनंजीवनेकृतकृत्यत्वात् स्यदेति नत्ववलादशरणा

येस्वामितत्पराःस्वामिकृत्यार्थेजहतेतनुम्
आकल्पंकीर्तिदेहास्तेश्हामुत्रापिभव्यिनः ८१
तेकृतज्ञामतास्तेषांजीवनंजीवनंसुभम् ये
सत्स्वाम्यर्थमीहन्तेप्राणैरपिहितंस्वका ८८
नाल्पतत्सदृशोलोकेगतिरन्यास्मदीक्षिणाम् य
त्स्वामिप्रीतिरानृण्यमिहैवाजिहतेनराः ८९

तयावा सत्स्वाम्यर्थेहितमीहन्तेकोदन्येनहितकाम्यया
प्राणानपित्यजन्तीतिभावः ८८ ननुअस्त्यर्थानामनेलो
काश्चन्येनतमसाहृताः तोकेतप्रेत्याभिगच्छन्तियेकेचा
त्महनोजनाइत्यात्महंतृणांतेषांकथमेनाहउआसात्मा व
एनमित्यतआह नास्तीति ३हैवजीवदवस्थायांस्वाम्यर्थं

प.सं.
१२१

साधनात् तदर्थं प्राणदानेनवा तदुक्तं प्रामाणिकै
र्द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ विदितात्म
तत्त्वस्मरणे वाभिमुखं हत इति याज्ञवल्क्यापि पर्य
क्तं तत्त्वानि संग्रामेष्वपलायिनामिति ४९ सर्व
ध्यासिकाहंकारत्यागाय मुमुक्षूणां निविधसाधन
ति योगकर्मज्ञानाख्याधिकारिभेदेन शास्त्रे श्रेयोमा
र्ग दिहवालं ग्रासस्वरूपमहासाहसस्वरूपमस्माद्यते शा
स्त्र विधिमनुसृत्य कस्तेतोधिक उपाय इत्याह येति

या गतिः शान्तचित्तानां या गतिः कर्मयोगिनां
श्रेयो विदितवेद्यानां या गतिस्तस्य साध्रुवं ५०

न चित्तानां संयमिनां या गतिरात्मन स्साक्षात्कारेण
न वा हृत्तिलक्षण या च तथैव कर्मयोगिनां लोके सि
विधानिष्ठेति कर्मज्ञानोभय समाहितत्वलक्षणा नि
शब्दवाच्या भगवतोक्ता या च तथैव विदितवेद्यानां
मवश्यवेद्यमात्मतत्त्वं तदेव विदितं साक्षात्कृतं यैस्ते
ज्ञानिनामित्यर्थः तस्य स्वात्मार्थं प्राणांस्त्यजतस्तत्त्वज्ञो
ति हेता ध्यासिकाहंकारत्यागात्सैव गतिर्निश्चितं

एतदेव युक्त्यापि साधयति अन्नमिति अन्नं प्राण इति श्रुति
वाक्यं स्वतः प्रमाणं प्राणस्यान्धारणार्थत्वादन्नमेव प्राणः
कारणे कार्यारोपः ततश्चान्नदः प्राणदस्ततश्च प्राण एवा
यं जीवः जीवप्राणधारणा इति थात्तेरित्यनयोर्जीवप्राणयो

अन्नं प्राण इति श्रुत्यदन्नदः प्राणदो मतः प्राण
एव च जीवोऽयं यन्नास्त्यन्तरमेतयोः ५१ यस्त्व
नर्चयेद्भक्त्या सोऽबुद्धिः स्वात्मघातकः आ
त्महत्यासमं पापं न किञ्चिदिति ते स्मृतौ ५२

रन्तरं विशेषो नास्ति शाकं विन्यायेन परिणतेति सिद्धान्ता
त्तथा श्यानी भूतं सूक्ष्मरूपत्वात्प्राणस्येति भावः ५१ यइति
तं अन्नदातारं स्वामिनं भक्त्या नाचेत्सेवेत सोऽबुद्धिर्विवेकरहि
तः पशुः स्वात्मघातक इति ५२ ॥ ० ॥

अश्रद्धयाअस्मेरेभ्योहिताःप्रेत्यपरलोके ५३ निश्चिता
व्यभिचारिणीविवेकभरिता वर्तये प्रवर्तये विश्वस
संभव्यपवविरमात् हठव्रतःअवश्यपालनीयनि
५४ सिद्धमर्थमाह तस्मादिति सत्यांशेशोभनंपाथे

ऽयंसंसारसंततिंमेमहाजनवचनसमुदायंसंवादीकृत्य
लौकिकमपिसंवदतिस्वामिप्रीतये अन्यच्चेति ५९ का
कयारणोइतिविशदयति अयतइति पानीयंतीर्णाक

अश्रद्धयानामतेलोकाअन्येनतमसाहृताः तो
लेप्रेत्याभिगच्छन्तियेकेचात्मदम्भोजनाः ५३
इतिनिश्चितबुद्ध्याहंवर्तयेभवतःक्रियाम् व
यंतावित्रमनसंस्वामिन्कुर्यांहठव्रतः ५४
तस्माद्यःकोपिसद्भृत्यइनंप्रीणयतेतराम् हृ
ठभक्त्यासमत्यागंभवेत्कर्णइवापरः ५५

अन्यच्चश्रूयतांयर्हिकथारकोऽहमयतः उ
ष्कीटदशनंनापिसहेयंकाककयारणे ५६
अयतःएषतस्यापियज्ञाख्याणिज्वलनयो हे पा
यितान्ययपानीयंकथंसह्यानितानिमे ५७

तांवासाभूनांपाथेपाल्यं कर्णइवापरइतितत्रवीरिंअंस
यति तेनहिगुरावङ्कसमेसर्पदशनंसोढंमासपनि
ह्रोभवेदितितथाचविद्यापात्रमभवदित्यागमः ५५

रणजलंयेनकचकचायमानान्याहान्याणिअविमापिहस
नीवकथंसह्यानिइति यद्यहंकीटदशनंनसहेयमि
तिसम्बन्धः ५७ ॥

प.सं.
१२३

सर्वथेति यत्रेति ईदृशंतावत्पयोदादौ तत्रोक्तस्वरूपे नचतदातेफलादर्शनेपिचात्रव्यभिचारशंकाविधेयेत्याह
पीत्वापानेनेवतृप्तहृदयोभूत्वा भृत्याशयतानात्मह ध्वान्तमिति जलमये तस्मिन्कालेसर्वतः पोप्लूयमानोलोल
चेताः उच्चकैरधिकारिणंतंचक्रेइतिकृततत्तास्याको भरितेप्रलयकाले श्रीभगवतामत्स्येनध्वान्तेसोढं यस्य
कथार्थमुपसंहरति इत्थमिति स्वमात्येनशोभनं श्रीमत्स्यस्याश्रयेणसावीजपूर्णातरणीनौकर्षिभिः सहरे

सर्वथाश्वासरम्याणियत्रवस्तूनिसन्त्यहो
तत्रभीर्यदिवाप्येततदातत्रास्तिकाकथा ५८
इतिमन्त्रिमुखाज्ज्ञात्वायंपीत्वासौसत्कथामृतं
प्रहृष्टचित्तोराजातंचक्रेधिकृतमुच्चकैः ५९
इत्थंयथास्वमात्येनतेनध्वान्तंतरस्विना तथा
पापिकृतिंरेजेत्स्मासर्वत्रराजते ६० ॥

ध्वान्तंतेनमहात्मनाजलमयेतस्मिंश्चकालेपुरा
श्रीमत्स्येनयदाश्रयेणतरणीसावीजपूर्णर्षिभिः
रेजेयापरिगृह्यतेनरचितांसृष्टिंनवांदेयसारोयं
स्वान्तेनवावतारचरितोथनेत्रिलोकीमिमाम ६०

णा तरस्विना प्रशस्तबलेनयथाध्वान्तेसहितस्तावद्वी जेप्रलयकालेसर्वजगद्बीजपरमाणुभरितातरणिः सप्तर्षि
तथातदानुगुणेयनाधिकृतिमुच्चपदंप्राप्यरेजेशोभितं भिःसहश्रीमत्स्येनशृंगाग्रेणधार्यतेइत्यागमः तदेवाह या
ज्ञार्थानरन्यासःसमेति सर्वत्रेतिस्पष्टोस्पष्टोदेव मित्यादि यांबीजतरणिंतदनुग्राहकांश्रुतंसमन्वयान्सर्षी
न्परिगृह्यसृष्टिवेलायांस्वीकृत्यदेवयमाविरचितांनवांसृष्टिंसा

त्रनवावतारचरितः क्षमाप्रभावास्वादितविभवोयोसौ द्वारार्थस्फूर्तिपदव्याजृम्भविधानंसङ्गृह्णाति इत्ययमिति विभु
गवान्स्वेनस्वेच्छयात्तागृहीतायेनवावतारा धारणपो याइतिसम्बोधनमत्रार्थेतपवप्रमाणमितिसूचनार्थं इयंच
णक्षमाः श्रीरामाद्यवतारास्तेषांचरितंयस्यतादृशः माहारमणिर्महार्घा यतोयदाश्रयणादसामान्यमहत्वमरि
त्रिलोकीमिमांथनेइतियत्क्षमामाहात्म्य
मेवेत्यर्थः श्रीमत्स्यावतारक्षमा
फलमेवरामाद्यवतारैर्भज्य
तेइत्यर्थः तेनक्षमा
पालनेतात्कालि
कफलादर्श
नेपिरुद्ध
भाविफल
संपत्तिर्भवि
ष्यतीत्यस
भावनाह
रीकार्ये
त्य
र्थः ९१

इयंचक्षमैयंविभुथामहार्घाजगत्यसामान्यमहत्व
हेतुः श्रुत्वापियस्याश्रुतसच्चरित्राभुक्केहिकींसि
द्धिमम्रुत्रभवाः ९२ इतिश्रीवीरयत्नशेखरशिखा
यां क्षमारत्नहारंपञ्चमम ५ ॥

तानंराभवंतीत्यसामान्यमहत्वहेतुरियम श्रुत्वेति तथाच
रणामर्थादेवार्थावहंसिद्धानीतिशिवम ९२ इतिश्रीवीरयत्न
शेखरशिखायांविवरणोपदसङ्केतेपञ्चमीप्रभा ५ ॥

प.सं. ॐ श्रीगणेशाय नमः अथ ईशेच्छाप्रसन्नेनेति यत्व
१२५ त्वमुद्देशितं तद्देवलक्षयितुमारम्भः अथेत्यादि म
त्वं च भगवत् द्वार्शवस्यस्वीतात्वष्टीमिति निर्देशः ई
यायाऽऽमोदिताप्रसन्नचित्तता प्रहृतिमिशर्थं प्रयोजन

अथात्र सष्टीसद्वारमीशेच्छामोदिताह्वयाम् अ
णं ध्वंविशतां यज्ञानर्थोऽभ्रऊसमाप्यते १ ॥

विशतां यत्रेति सम्यगर्थाववोधोऽत्र वेषः द्वारे च वेश
युक्तमिति तदुक्तिः प्रशब्दस्तदर्थद्योतक इति प्राथिक
नर्थस्त्रिविधः स्वसम्बन्धः अभ्रऊसमाप्यते त्रैकालि
भावमत्यान्तं प्रणामापद्यत इति १ ॥

कामावीशेच्छेति पर्यायशब्देस्तां प्रतिपादयति स्पष्टप्रती
तये दैवमिति यामीशेच्छां दैवमित्यागमैकशरणाः प्रा
हुः यद्दैवं करिष्यतीत्यादौ तत्रापि देवः क्रीडाशीलोऽनन्या
पेक्षः स्वतन्त्रस्तस्येदं प्रेरकत्वेन प्रयोज्यसम्बन्धीति दैवं भा
ग्यापरपर्यायं अपरे विवेकिनः शुक्लागमशरणास्तामीशे
च्छां शारब्धमिति प्राहुः प्रकर्षेण आरम्भवादावारब्धं कर्मफ
लपाकोन्मुखं शारब्धशब्देनोच्यते प्रकर्षश्च सञ्चितेष्वपि

दैवमित्यपियां प्राहुः शारब्धमिति चापरे सर्वथा
प्यस्वतन्त्रत्वादीशेच्छैवेति सन्मतम् २ ॥

वद्दृष्टकर्मणस्तस्य प्रवृत्तत्वात् विजातीयेन प्रत्यावर्तयितु
मशक्यम् नदीप्रवदद्दृष्टस्य जलस्य कदापि प्रत्यावृत्तिर्भ
विष्यति ननु किमत्र पुनर्विप्रतिपत्तौ निश्चयकारणं किंचि
दस्ति वा न वा नास्ति चेन्महाननर्थ आपतिष्यति संशया
त्माविनश्यतीत्यभियुक्तस्मरणात् अस्तीत्याह सर्वथापी
ति दैवशब्देन कथ्यतां शारब्धशब्देन वा नास्ति पर्यायान्तर
कथनेभरः यतः शारब्धमदृष्टं दैवमिति कथ्यते परं तत्तस्य

प॰सं
१२९

प्राग्भवीयकर्मणःस्वयमस्वतन्त्रत्वादीशस्यसर्वज्ञत्वा
नियन्तृस्वभावस्यसमीचीनलक्षणायेच्छामेवदैवंशास्त्र
तिवा सतांधीराणांमतम् २ अस्वतंत्रत्वादिसूक्तेविशे
ति कृतकर्माणीति स्वयमन्यमूकानिसन्तिलक्षणान्तरा
वंप्रत्ययतः नष्टानिभस्मीभूतानिक्व तान्येतानिविवि
नानाप्रकारंफलन्तिस्मरमानुषपशुस्थावरादिरूपेणेति
मरुदनयोरंतरमित्यर्थः तथाचेयत्येवकृतत्वास्यावि

कृतकर्माण्यन्यमूकानिनष्टान्यथततःस्मात्
फलंतिविविधंतस्मादीशोजागर्तिसर्वशः २ ॥

विनोवोढ्ढःस्थिताःतथावाह्ः स्वर्गःकर्तृक्रियाद्रव्यवि
यदियज्ञनाम् ततोदावाग्निदग्धानांफलंस्यात्भूरिभूरु
मिति तथा मृतानांयदिजन्तूनांश्राद्धंस्यात्रिकारणं
वीणस्यप्रदीपस्यस्नेहः संवर्धयेच्छिखामितिच अश्र
सकाःसूक्ष्मदर्शिनःसमर्थयन्ति नैतत् एवंहिकर्मवि
पःकृतहान्यकृताभ्यागमप्रसङ्गापादकः तथाहि भो
क्ष्यदर्शिनः यदिकृतंकर्मनष्टमिति किंकस्यसंबंधीति

कृतस्यहानिरनुपयोगात् अकृतस्यचफलवैचित्र्यादभ्याग
मइतिनकश्चित्सदसत्कर्मसुप्रवर्तेतेतिदोषनिवृत्तयेक
र्मणांफलदातृत्वमवश्यमभ्युपगन्तव्यम् तदनुसारेणचा
त्माप्यविच्छिन्नकर्मप्रवाहनिबन्धनोनित्योभ्युपगन्तव्यइ
ति जातमात्राणामेवस्तन्यपानादौप्रवृत्तिदर्शनाच्चायम
र्थोवश्यंप्रतिश्रवणीयइति अत्राहुः परमास्तिकाः सत्यंप्र
सङ्गदोषनिवृत्तयेकर्मानुसृतमिदंसचराचरंजगदविच्छि
न्नप्रवाहेणप्रवर्तततेते परंतुतदपिकर्मवासनानुसृतं
चराचरंजगज्जडत्वेकपरमार्थमेतादृग्विचित्रचरित्रंचात्म
रीकथंभजतेइतिचेतनेनपूर्वापरानुसन्धानचतुरेणभा
व्यं सचयदिपृथक्पृथक्कदाचित्तावद्दिदीर्घमायमिदं
नकथंचिद्व्यवस्थामागमिष्यतीतीश्वरेणसर्वेनियन्त्रासर्व
ज्ञेनसर्वकर्त्राभाव्यम् इतिसूचनायविविधमितिविशेष
णं ततश्चदैवस्यापारतन्त्र्यस्यवाजडत्वेनपरतंत्रत्वाज्जीवानां
चतदेकयोगक्षेमाणांकेनचिदेकेनाधिष्ठितेनभाव्यमिति
स्वतंत्रेश्वरेच्छैवहृदयमपीति सतांमतमितिसूचितमनी
श्वरमीमांसकमतखण्डनेसाहाय्यादाहृ तस्मादीशइति सर्व

प॰सं
१२१

इत्यतिचेतनाचेतनराशिद्वयेइति एतदेवोक्तंसारस्वते
तोऽस्मिन्नेजायत्वमसिफलयोगेकृतमतोकर्मप्रथमं
तिफलधारायनस्मृते अतस्त्वामुत्तेयदकृतफलदानप्र
भुवंश्रुतोऽश्रद्धावद्धाकृतपरिकरःकर्मसुजनइतिसे
ह्यान्तिमतेसर्वसस्यम् २ तस्मात्सिद्धमिदमित्याह
दृगिति सर्वदृगित्यादिनानिमित्तत्वमुक्तं सर्वगामीत

सर्वदृक्सर्वगामीचस्वतन्त्रःपरमेश्वरः सर्वक
र्ताचसर्वज्ञश्रेयसांतात्त्विकीगतिः ४ ॥

नोपादानत्वमुक्तम् स्वतन्त्रइत्यनेनकर्ममायाएवादि
यासः परमेश्वरइतिचेतनक्षितिकर्तास्वप्रकाशइतिप
पलक्षणम् सर्वकर्तेत्यनेनतटस्थलक्षणम् एता
स्वरूपोभगवानिन्दुमौलिस्त्रिलोचनश्रेयसांतात्त्विकी
कथमपिकेनापिवाचात्यंतस्मादागतामतीतागतिस्
पुपपदेशकवद्धवर्तिनी ४ ॥

इत्यंस्थितेसर्वेनियन्तरिपरमेश्वरेसर्वेनियतेसिद्धातीत्याह
अतएवचेति श्रुत्यंतेष्विति बहुवचनेनादरातिशयात्तउक्तेपर
मश्रद्धालत्वंसूचितं अदृष्टमितिशब्दितं पुण्यापुण्यात्मापू
र्वशब्दकीर्तितमपिस्वरूपतःपरोक्षत्वात्फलानुमेयत्वाच्चादृ
ष्टसंज्ञितम् प्राचीनमितिपूर्वापरावेदनयाशास्त्राण्यनेकसे
वमनन्तम् कैश्चिदिति पूर्वोक्तत्रिविधाधिकारिभिः प्रां

अतएवचश्रुत्यन्तेष्वदृष्टमितिशब्दितम् प्राचीनं
कर्मबलवन्नलङ्घ्यंकैश्चिदप्यहो ५ ॥

भवशाक्तागेवोपायसिद्धैरपिवानलङ्घ्यम् प्रारब्धंकेनभोग
येदिति सिद्धान्तान्नाङ्गेंगंविनालङ्घ्यंनाःसिद्धेः ५ एतदेवदृ
ष्टान्तयति विदितेति त्रिविधाधिकारिमध्येज्ञानयोगसेवैः
वसाक्षात्कारहेतुत्वात्महात्मानइतिज्ञानसिद्धाः अतएवपरमे
ति अत्रभगवद्वचनं नेहाभिक्रमनाशोस्ति प्रत्यवायोनवि
द्यते स्वल्पमप्यस्यधर्मस्यत्रायतेमहतोभयादिति तत्रस्य

याकरेणतावदरीस्वरूपप्रमाणादिनाप्रत्यक्षतोवभासते
याप्रत्यक्षीकृतवाह्यान्तरङ्गावाह्यान्तरवस्तुस्वभावायेके
नयपीति तेऽपीतिच्छेदः यदभोगाद्यस्यप्रारब्धस्याभ
त्नमहान्ताभवन्तीति ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कु
तेइतिभगवद्वचनप्रामाण्येनज्ञानाग्निनासर्वकर्मदा
प्रारब्धंयेनेदंतद्धिभोगतइतिन्यायेनभोगंविनाननश्य

विदितपरमवेद्यायेपिकेचिन्महान्तःपरमविमल
बोधोद्भूतसर्वान्तरायाः करयुतबदरीवद्दृष्टवार
तरङ्गास्तयपिचयदभोगाद्यग्रहत्नाभवन्ति ९

टी॰ः ९ एतदेवसाधयतिप्रकृतसिद्धयेभूतमिति भूतं
चीनातीतजन्मार्जितंभाव्येतजन्मसञ्चितंभोद्यमाणंभ
भोगोपयोग्यंयत्कर्मत्रिविधंमोदकंकर्तृभोक्तृतायी
नेनयोग्यानन्तविधायकंतत्रयस्यज्योतिषोगन्यतःस
मात्रेणसहहिभातत्वलक्षणेनदूरात्सपद्येवप्रलयं
विशीर्णप्रायंसंपद्यतेःशक्तिमाद्रूपप्रायत्वेनपुनरङ्कु

नकंजायतेइत्ययंसत्यपितद्विमलंपरमंज्योतिरपियत्रप्रार
ब्धकर्माणिभग्नत्वंतभोगंविनादाहाशक्तंकथितन्यायेन अ
द्यापिस्थैर्ये भोगुथास्तत्प्रारब्धविशेषेणजयतिसर्वोपरिव
र्तते किंवातस्यवराकस्यैतन्माहात्म्यकथनेनतदपितस्य
वज्योतिषोमाहात्म्यमित्याह तद्वाहकइति प्रसादीश्वरः
अयंभावः सर्वाह्यसौसरणिस्तस्यैवतत्रापिपूर्वापरप्रति

भूतंभाविचभव्यमत्रविविधंकर्मास्तियन्मादकं
तत्सर्वसहसैवयातिप्रलयंहरेणायद्रश्यतः त
ज्योतिःपरमंस्वभावविमलंयत्रास्तिभग्नव्रतंप्रार
ब्धंतदहोवृथाविजयतेतद्वाहकोलापसौ १

श्रुतिपालनमतीवसमञ्जसमितिनकिञ्चिदवशिष्यमिति १
अधुनातत्रभोगस्यावश्यंभावात्तत्कुत्रिप्रकारस्याभोदिता
त्ममनासक्तिजनकत्वायतत्त्वीतिसिद्धयेचसंभावयति
यत्किञ्चिदिति आयातीति अवश्यभोग्यतातस्य असद्य
वासकामनात्वयमनासक्तत्वादकस्मादुपनतंसर्वसाधि
तिसमस्यहृदयायेःहर्निशंतत्कृतहर्षविषादाभावेपिहृद्यं

ति तत्प्रापकविभवनियतिपरामर्शेनानन्दभरिताभवे
परामर्शाभिनयमेवप्रकटयति तेश्ति सपत्नितः स्व
कृतः अमरधुनीगङ्गा अयंभावः यथामरधुनीभगवत्
दाङ्गुष्ठनिर्गतामहादेवशिरसिसमुल्लसन्ती त्रिलोकीपा
कासमुल्लसति तद्वदेवतत्कीर्तिस्फारोपि त्रिलोकीपा

यत्किञ्चिज्जगतीतलेत्रलठतामायाति दैवेच्छया
सर्वंसाधितितत्रसस्यहृदयाहर्षंतियेदर्शिनं ते
त्वत्राशयबद्धसहृद्धमहासंविदिभूत्युल्लसत्की
र्तिस्फारसपत्निताऽमरधुनीसद्वारिपूरानराः ८
तदिच्छयात्रयत्किञ्चिदायातीमंजनंप्रति त
ज्ञासौस्वस्यहृद्भूत्वासाधित्येवतमर्चयेत ९

कश्ति ८ अत्रपूर्ववत्संगृह्णाति तदिच्छयेति तदि
याशारखद्रूपया तमीश्वरम् गतार्थमन्यात् तत्रैवच
स्वैरोतीवप्रसीदतीतिभंग्याकथयति यासाविति शि
ह्वायोगिहृष्टानेनोक्ताचान्यविभवायासौतदिच्छामयी
णीदैवशारवेतिशादितेशेच्छैवभाविविशेषणद्वारेण

णीग्रन्थ्यावाणेणवाणीतीक्ष्णाग्रवामवलितत्वादिशंकारदि
तास्रग्रन्थिग्रथिताः शाक्यप्रतीकारतन्त्रत्सवड्ःखादिग्रन्
थिहृद्ग्रापत्तहृद्यंरूपेणाद्रूपेणाभवंचलत्तंजीवसंज्ञः उग्रजवि
नीनिमेषमात्रेणापिकार्यसाधनी वाणपंक्तिवंविधैवतस्या
वाणास्तन्मतिंसाधित्येवतन्मननमृते विनान्यदिहनिह

यासौतीक्ष्णमुखास्त्रग्रन्थिग्रथितापत्तहृद्योल्लासिनी
लक्ष्यावेधनतत्परोग्रजविनीवाणीतदिच्छामयी ना
न्यत्रदिहनिहन्तिकारणमहोचर्मास्तितेनन्मतिंमत्वे
त्यंस्मनायईशाचरितेयत्नः स्वपकोग्रणीः १०
येयमिच्छामयीवाणीशस्याऐवात्रप्रवेधिनी प्रस
न्नतांविनानान्यत्तस्यास्त्रमास्तिवारकम् ११ ॥

न्तिकारणंचर्मफलकंनास्तीतिमत्वायईशाचरितेप्रसन्न
चित्तः सपवैकोग्रणीः ज्येष्ठः श्रेष्ठश्च अन्यत्तविषादादिमरि
तत्वात्मनः प्रत्युतनर्थभाजनंस्युरिति १० अत्रापिपूर्ववव
त्संगृह्णाति येयमिति अऐवाद्योजीवसङ्घः प्रसन्नतामि
ति साधेतदवष्टम्भोक्तत्वात्तादिति ॥ ॥ ११ ॥

पं·स·
१३·

प्रसन्नतामेवाभिनयति इतीति तत्प्रसन्नतैवदेहली
द्वारस्थापनिकातांमूर्धासमाश्रित्यतत्रशिरःस्थापयित्वा
सादयतिप्रसन्नीकरोति हृष्टंहृष्टिप्रभृतांप्रसन्नतायेशिर
देहलीसमाश्रयणाम् सपुरुषोलब्धुत्तमं उच्चैश्रेष्ठ
सनभागिति १२ अत्रैवतदिच्छावाणीमवाल्पासफ
यितंलत्वेवेयेपिव्यथाभावपूर्वहर्षामिरचनयानिवभ

इतियःकोपिसुधीस्तत्प्रसन्नतादेहलीसमाश्रित्य
मूर्धाप्रसादयतितंसलचूडाग्रासनंश्रयति ११
इत्यंयःकोपिविज्ञोमननफलहृतांगोचसंहृष्टचेत
वीरंसर्वार्थदंतंस्मभुवयतितरांचाकचर्याक्रमेण

इत्यंयइति मननमेवफलंफलकंतेनाच्छादितांगोच
त्संहृष्टचित्तः सन्वीरंभगवन्तंलब्धपातिनंसर्वार्थदं
च्छागृह्यप्रहारदानचतुरंसम्भावयतितरांप्रसन्नयति
तस्यैषासवाणीयुवपुष्पंलब्धपातिनीतेनपरमवीरेण
ह्ममपिसहितासंहितासत्फलाच्छासच्छोभनंफलपा
नंसुंखचतत्सहिताःगृह्णान्क्लेशांस्तेषामत्पन्नोत्कट

च्छादयित्तमशकात्तादनाहृतंस्थारुचर्याक्रमेणमननाख्य
फलकावरणेनाविध्यसम्यक्क्रहृत्यकांचिदक्रमशकांपरा
मायतिमुदंकेसत्कीर्तिंचप्रकटयतिइतिमहावीरत्वमपितस्य
सिद्धंलब्धवेयोपिसंपन्नः सर्वक्लेशनाशपूर्वंग्राह्यशीला
दकोंदयश्चेतिमहाभाग्यंधीमतामिति ग्राह्यशीलामिति
ध्वनयति सहितेति समोवाहितततयोरित्यनुस्वारलोपः १३

तस्यैषपघासवाणीहृत्पद्ममपिसहितासत्फलाच्छाय
गृह्णान्क्लेशानाविध्यकांचित्प्रकटयतिपरामाय
तिंग्राह्यशीलां १३ तदिच्छाशयनेस्वेच्छामतिगंरो
पहंहिते यःशेतेविहृतांगोसौसखंप्राप्नोतिनेतरः १४
तंजितक्लेशमानान्तारातिपुरुषकुञ्जरं दृष्ट्वादूरा
त्पलायन्तेचिरंवैरिभोगपजम्बुकाः १५ ॥

तदिच्छादेवेच्छा मतिर्मननम् शेतेसर्वचिन्तामपसंहृत्य
व्यवहरति १४ इदानींतस्यैवमाहात्म्यंविशदयति तमिति
क्लेशाअविद्यादयः आन्तान्तारातिंगृहीतान्तारानन्दे वैरीति
रलोपेदीर्घेणान्तारातिमिति पुरुषकुञ्जरंपुरुषश्रेष्ठंकु
ञ्जरंहस्तिनंच १५ ॥

प.से
१३१

किमिति दिक्कालाश्चन्द्रायावाह्याभ्यान्तराश्चविन्नायपि
रः प्रसीदन्तीति प्रजयन्तिदिव्यहस्तादिमाडम्भीवेणचप्र
भवन्तिइतिकिंचिद्भतयागएणतेनैवेत्यर्थः यतःसोपि
मेशानसंप्रतिप्रसन्नोयदंशांशागन्धमात्रेणापितेदि
पालयंतिदिशःकाष्ठाःशरीराणिच १९ सर्वयेति ई

किंचिद्भमस्यदिक्कालाःप्रसीदन्तीतिसोपियत
प्रसन्नःपरमेशानःसर्वसम्भरनाश्रयः १९ सर्व
थास्यसत्ताभोयंयदीशेच्छाप्रसन्नता सत्यांभाव
नयायस्यांभावनासत्यदेहद्रढा १० प्रतोयईश्व
रेच्छायांतनुधारीसभावनः तेनाद्यलिपिमाप्या
ह्लोग्रस्यतेकलनाद्वयी १८ ॥

यांप्रसन्नतां भावनयेतिदृढाभ्यासेनभावनास्थितिः
प्रतइति सभावनोहढभावनः संस्तनुधारीशरीरंधै
र्यितामन्यते तेनेति श्राद्यलिपिंशाक्तरूपिकालीनांपुण
पुणेपाभयोत्नीर्णामथ्यस्वरूपालक्षणांकलनाद्वयीश्
रेणभयरूपिणीऊर्ध्वीयोभगवतिदायिनीमथ्यगतिरप्य

रेवोभयात्मिकान्तर्भावनीयेतिनस्वस्थाद्भिर्देशाः श्रयंभावः
श्राक्तृष्टोस्वशक्तिस्फाररूपत्वात्कृष्टेर्न पुणपुणेपाभयस्ये
षः ततोवान्तरवैचित्र्यतदुभयस्मेपेणदेवमनुष्यपश्वाद्या
विर्भावश्तयाद्यलिपिमाप्येत्युक्तम् श्राप्येति श्रास्वरूपस्याप
रूपम् तेनत्वन्निर्देशोनवद्यः १८ पूर्वंद्वारद्वयेनास्यस

तथाचाङ्गमेहात्मानस्थितालाभोस्यदेहिनः दै
न्योक्तितच्चरणतेनदिव्यामननंतथा १९ श्रत्रो
दाहरणंरम्याकथैकाभुविविश्रुता यथाहोभूपि
तेकर्णैनर्वतनाहृदिजायते २० ॥

मानफलतांवक्तुंसङ्क्रमयति तथाचाङ्गरिति विधेत्य
तेनैवांत्रयाणांफलैक्यमित्युक्तम् १९ इतिशिखाबन्धं
विरचय्येदानींप्रोक्तरचनांनिबध्नाति श्रत्रेति कर्णेभूपि
तेश्रवणेनभरितेहृदिप्रवर्तनाजायतेइत्यतिशयोक्त्याश्र
यैद्योतयति २० ॥

प.सं
१३३

स्निग्धकं भवति तथाच गीतं सर्वधर्मान्परित्यज्य मामे
शरणंव्रज अहंत्वां सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच
२५ विस्तरेणोक्तमर्थं संगृह्णाति यच्चित्तमिति मनन

यच्चित्तंमननप्रकाशनवशाद्दीप्तंविधीच्छावशा
त्यागेनेनोविमुखंविनयतितरामीशप्रसादेमुदा
ह्लादतेसततरांमुदेशफलितंश्रीत्यास्यचित्तेननोदुःखं
पद्मदलेम्बुलेशइवनच्छिन्नेपदंदास्यति २९ सदा
प्रसन्नचित्तोसावीशेच्छाशामवस्तुनि महोत्सव
भूतोवाद्दोदिनानिगमयत्यपि २२ ॥

पनतार्थस्वीकारोहर्षविषादराहित्यम् अन्यत्साक्षम्
अहोस्माद्योसावितिपुनरपिस्माद्यमानस्माह सदेति
त्सवभूतोवेतिवाइवार्थे २२ ॥

येनेति स्निग्धेनेति नपुनरन्येनापरोधेन तदिच्छायांतत्रया
रितात्रूपायारुचिर्हितेति २८ तदिच्छेति इच्छानन्तरमेवासौ
स्वफलंप्राप्नोतीत्यर्थः यथाशर्करादीविशिष्टेमहाम्रतत्रूपे
स्वादुरसेस्याताम् २९ ननुतत्पाश्चर्यमिदंसदैवश्लिष्टेइति इ

येनस्निग्धेनसततंतदिच्छातत्रयारिता रुचिर्हि
तास्यनोजातत्सैवेश्वर्यद्दातिर्भवेत् २८ तदिच्छा
स्वफलेश्लिष्टेसदैवजगतीतले शर्करादीरवत्
स्वादुरसेस्यातांमहाम्रते २९ कार्यकारणता
लोकेयद्यप्यस्त्यनयोर्ध्रुवा सहभावितयातस्या
निह्नवोत्रविराजते ३० ॥

च्छायोःसत्योफलप्राप्तिनियमात्सत्त्वंसमव्याप्तिकयोःस्वरूप
भावनियमादभेदारोपेणदोषायेत्याह कार्यकारणते
ति अनयोरिच्छाफलयोः तस्याइतिकार्यकारणतायाः
अत्रेति ईशेच्छामोदितायाम् ३० ॥

प.सं
१३८

पूर्वापरानुसन्धानार्थमुक्तमर्थं समुच्चिनोति इत्येवमि
विबुधाइतिभागवत् एवमन्तरत्नापिहारानेवबोध्यम
सेवयमुपनते यासैापरमाप्रसन्नता सोक्ताशिखाशेख
ध्यांग्रथिता यांप्रसन्नतांदैवेनउपलक्षणत्वाद्देवशरण

इत्येवमुक्ताविबुधाः स्मरम्याप्रसन्नतामेपरमाक्षि
यासैा दैवेतियांशङ्करमत्रभव्यालम्यन्तितांभा
लिपिंविधातः ३१ इतिश्रीवीररत्नशेखरशिखा
दैवप्रसन्नतानामकंषष्ठंरत्नद्वारम ६ ॥

ल्लाभ्यांप्राहुः अमुत्रास्यांभव्याधृतसद्भावप्रतीतयः तो
न्नर्भालतलिपिंललाटलिखिताक्षरपालीलम्यन्तीत्यने
धिवसानेमुक्तिरेवतत्राप्येतिकथितंभवतीतिशिवम
तिश्रीवीररत्नशेखरशिखाविवरणेपदसङ्केतेषष्ठीप्र

ॐ श्रीगणेशायनमः अथेदानींसन्तोषमुपपनतइतियदु
द्दिष्टंसन्तोषरत्नंतत्स्वशिक्षितपरीक्षायैलक्षयितुमाह शृणु
धमिति हेसुशिक्षिताइतिशेषः यज्जेतिसन्तोषरत्नेमहात्मा
नोविस्तीर्णमतयः सिद्धीनांशिरोमणिंसिद्धिमात्मसिद्धिमाम
पुरामुवन्तीतिसंभाव्यते १ तत्रादौसंतोषस्वरूपमाह गाढेति

ॐ शृणुधंसममंद्वारंसन्तोषाख्यंसुदुर्लभम् लब्धे
यत्रमहात्मानोमहतींसिद्धिमाप्नुयुः १ गाढान
ध्यावहरागिवस्तुकलनांप्रोत्कण्ठांतरीमादराच्चित्ते
शान्तिकलाश्रयाउपरतेतत्प्रापकानुस्मृतिः यासैा
हर्षभरोड्डुरासकलतैान्माख्याङ्कुरोजायतेसैषानन्द
मयीदशानुधजनैःसन्तोषइत्युच्यते २ ॥

शान्तरीचिन्तान्तर्गतांसततंप्रकाशकस्याप्यनवभासाद्धा
च्यं कथंतत्प्राप्तइतितदुपायमाह शान्तीति तत्रैवयासैात
त्प्रापकानुस्मृतिः साचसकलनानामैान्माख्योजेदोजायते स
वसम्यकामनन्तोषणान्तोषइतिसन्तोषइतिकथ्यते वाहोच
वस्तुप्रापकानुस्मृतिपूर्वंलब्धेतोषःसंतोषइतिस्यम् २

नन्वयत्नोपनतेचित्तप्रीतिः संतोष इति भवतु यस्तु न
गिवस्तुकलनात्यागस्तत्वापकात्तु स्मृतिरिति तन्नासावे
र इति तद्द्वयसमर्थनेनैव तत्स्वरूपलाभ इत्यादृद्वयेन
ति तद्रागीतिच अनर्थमयाअनर्थप्रद्युरायेरागिपदा
न्मप्रीतिजनकावनितादयस्तेषांलिप्सा अत्रेहलोके

यावदनर्थभयरागिपदार्थलिप्साचिन्तांतरेत्रभवि
नोविवरीहतीति तावन्ननर्थभयशांतिकरीमहत्वी
मेकंकृतोस्यभविनःस्मृतिरुजिहीते ४ तद्रागिभा
वकलनामपनीयहृद्धान्तेनन्तरेस्यभवितुर्विदिता
प्रतिष्ठा सत्त्वेश्वरस्यपरमामृतसारवृष्टिस्तुष्टिर्मुदे
वतरतेहतदुर्विशङ्का ४

जन्मिनोवि ... वरीहतीति प्र
नरतिप्रायेनवावर्तिते तावत्कथंपरमेश्वरस्मृतिरुजि
उज्जहातिउदेतीत्यर्थः ततस्तस्मात्कारणात्तद्रागिचित्ते
नैतोःपरमामृतसारवृष्टिरीश्वरसत्तासैवतुष्टिः सन्तो
तच्चरागिपदार्थकलनात्यागेनेश्वरस्मृतिरेवसन्तो
हेयापितत्स्मरणपूर्वंप्राप्तस्वीकारः सन्तोषइति ४

न्यंस्वरूपस्थितस्यतस्यविभवेस्फुटंचतस्यपार्यंतिकस्वरूप
माह निजेति यत्किंचनस्वरूपोपयोगितत्निजंयच्चतदनुपयो
गितत्परमितिस्वीयसहजसिद्धिलाभपक्षः एतत्साभावाखिल
भुवनावलिवस्तुत्यज्यतेइति तत्सारंचैतदेव ५ तस्मादिति

निजसहजससिद्धिलाभपक्षोखिलभुवनावलिसार
मेतदेव यदमुष्यपरात्मनःपदाब्जस्मरणपरत्वमह
र्निशंप्रयत्नात् ५ तस्माद्यः कश्चिदीशेर्थमर्पयत्याति
हर्षितः स्वयंचोपनतंकिंचित्प्रसादमितिमन्यते ६
तस्यसर्वाणिकार्याणिमनस्त्येवमकरणैवै सत्य
यंसाधयेन्नास्यकार्यंतस्यैवतद्यतः ७ तथाचात्र
पुराणेभगवत्यैकागीयतेस्त्रुमा यस्याःश्रवणमात्रे
णसन्तोषोवर्धतेतराम् ८ ॥

र्थमिति क्रियमाणंयत्किञ्चन ८ सर्वेश्वरः यतस्तत्
कार्यंनैतत्सम्बन्धिअपितुतस्यैवेश्वरस्यैव तत्कार्यंयतः ७
ईशेर्थमर्पयतीत्युक्तंतदेवसंवदति तथाचेति पुराणेषिति
बहुवचनंसर्वसम्मतमेतदितिसूचनार्थम् सन्तोषोवर्धते
तरामिति सन्तोषवृद्धैप्रयत्नत इत्यर्थः ८ ॥

प॰सं
१३९

तोगाथांपठति विचारयेति त्यक्तवहिर्विषयस्त्वमान्त
धिलक्षणांस्थितिंविचारय तत्रचचित्तसंयमपवकारणा
हृ समाहितान्तरइति अन्वहमिति इदप्रयत्नलभ्यो
इत्यर्थः कार्यमीश्वरेसमर्प्यब्रह्मणपादायकर्माणिसङ्गं
करोतियइतिनीत्यात्मनोगतिंसर्वविलक्षणांप्रसाद
लय ९ नन्वेवंसतिसंकुचितवाह्यान्तरवृत्तिंनिष्कारण
वोऽकस्मान्मांविद्रावयिष्यतीतिहरेसिद्धिलाभोस्तमूल

विचारयांतरीस्थितिंसमाहितांतरोन्वहं समर्प्य
र्यमीश्वरेप्रसादयांतरीस्थितिं ९ क्रूराशयानार
लोकभंगिंनभंगुरोभूर्म्हडलाशयोसौ संसार्थ
र्थमनर्थनाशीत्येवंभवाप्स्वविद्धचित्तः १०

नेष्यतिममेत्यत्रसमर्थयति क्रूराशयानामिति उ
नांभंगिंनिष्कारणमेवपरवेदनालक्षणांविलोक्यभो
यभरितत्वंभंगुरोनाभूःमाभूःकिंकरोमीतिभंगशक्तिर्भ
तोसौम्हडलाशयःसाधुपालकाशयःपरमेश्वरःस्वयंम
शयताहयालतानन्हलातिग्रहातिइतिम्हडलःआशये
तवसर्वमर्थंपरोत्साहनपूर्वंसाधयेत यतोसौशरणागत
नर्थनाशीत्येवंसत्ताश्चेवविद्धचित्तोभव १०

इत्यंसंतोषलक्षणहेतुभिर्थैवस्थापितमपीदानींव्यतिरेक
मुखेनसम्यक्दिढयेपर्यायांतरैःप्रपंचयति असंतोषइति
एतान्यसंतोषनामानि एतद्विपर्ययेणसंतोषःसर्वथादे
यइतिभावः तथाचपर्यायाइत्यमस्यसिद्धेति संतोषःप
रमसखंविप्रविक्षेपःगौरवं अज्वरःसारताग्रमनस्तापःग्र

असंतोषःपरंडःखंविविक्षेपोलघुताज्वरः असार
त्वंमनस्तापोनर्थराशिश्चतुच्छता ११ दौर्भाग्यप
रमदैन्यंचमेथावैकल्पमेवच विवेकहानिःस
र्वस्वप्रमोषोडर्गतेर्मुखम् १२ इतिपर्यायशब्दै
र्योभण्यतेशास्त्रसंस्कृतैः एतद्विरुद्धभावेनस
न्तोषःकस्यनोमुदे १३

र्थराशिःग्र तुच्छताग्रदोद्धता प
रमोदार्यमेथासाकल्यंविवेकवृद्धिःसर्वस्वाप्तिःसुगतिसुख
इतिवाह्यान्तरकरणस्वास्थ्याशरीरारोग्यवात्सल्यनिस्पाप्त
लक्षणैहिकीसिद्धिः आमुत्रिकसिद्धिप्राप्तताचसन्तोषएवे
तिकिमतःपरमार्थनीयमितिभावः १२ शास्त्रसंस्कृतैरिति
शास्त्रानंदेनस्वस्वोचितपरिभाषानुगुणेनपर्यायभेदाः १३

प·सं
१३०

एषएवमहोदयानांमहोदयहेतुरित्याह येपीति केचि
त्वनेनास्यपरमदुर्लभत्वात्महत्त्वमथैकश्चिदेवतत्पा
तियोतयति दीर्घदर्शिनः भूतभाव्यवेक्षणकुशलाः य
दिति सन्तोषात् सोयंमहोदयः महानुदयोयस्मादैकां
कात्यंतिकदुःखवियोगलक्षणः १४ इत्थंमथ्यमाधिक
णमेतेनैवमहोदयस्तस्मात्ययोत्तमाधिकारिणामपी

येपिकेचिन्महात्मानोमुनयोदीर्घदर्शिनः भवा
ब्धिपारगाःस्वस्थायस्मात्सोयंमहोदयः १६ अथ
येपिकरान्तःस्थबदरीफलवज्जगत् पश्यंति
इमनसोयतःसोयंपरोदयः १५ अथापिसद्बो
हृत्मीःश्वासप्रश्वासरोधनात् पिबंतिमधुहृत्प
ज्ञेयस्मात्सोयंमहाफलः १९

सिद्धिहेतुरित्याह अथेति एतेषांमननशीलेभ्योपि
षः यदिमेसुत्यानावस्थायामेवइष्टमनसइतिसम
त्युत्थितिरादित्यमेषाम् १५ एतदपेक्षयामन्दाधिक
णोपयिकत्वाद अथापीति धीहृन्मीः संकुलायाति
श्वासप्रश्वासरोधनात्कुम्भकहृत्साविकसितेहृत्को
द्वादशान्तप्रसृतंमधुपिबन्ति अन्यत्पूर्ववत् १९

इत्थंत्रिविधानमथिकारिणोनेनैवात्युत्तमफलभागिन
इत्युक्तंतेचद्विविधाःकर्मियोगिनःकृतसन्न्यासाश्च तत्रस्व
स्ववर्णाश्रमनिष्ठतयाकृतपरिश्रमायेसिद्धिंप्राप्तास्तेप्रथ
मेतोश्रप्रथममुक्ताश्चेदानींसन्न्यस्तावर्णाश्रमलिङ्गत्यागे
नैवसिद्धिंमन्यमानाहंसदण्डितयाप्रसिद्धास्तेषामप्यै
वसिद्धिलाभइतिसर्वव्यापकतामस्याह अत्युन्नतेति प
ह्नोभयेतिच अत्युन्नतपदंब्रह्मसन्न्यासाश्रमोपिवा अतए
वाखपष्टीकृतकल्मषाः कल्मषमत्रपुण्यापुण्योभयात्म

अत्युन्नतपदारूढाःखपष्टीकृतकल्मषाः च
रन्तिभुविनिःशङ्कं यस्मात्सोयंमहोज्ज्वलः २०

कंविवक्षितंतत्खपष्टीकृतंत्रैकालिकाभाववत्तामापि
तं अतएवभुविनिःशङ्कंविधिनिषेधविधेयताभावादि
ति अथवायतीनांतत्चतुर्थमितिनीत्योत्तमाश्रमारोह
णोपयुक्तमाचारविधानान्निःशङ्कं निर्भयंहितीयाद्वैभयमि
तिश्रुतेः एवंविधास्त्रिदण्डिनोपियस्मात्सन्तोषादेव सो
यंसन्तोषःमहोज्ज्वलः महानुज्ज्वलः महतातेजसावो
ज्ज्वलः महत्प्राक्षोदन्तोपपत्ति २० ॥ ० ॥

हंसाश्चतथाश्रमिणः श्वेतगरुतश्च तत्रप्रथमेपक्षोभयं
क्षेपलयाख्यंमनसःपक्षद्वयंतत्रजाग्रत्स्वप्नयोर्विक्षेपश्य
नंसुप्तिमोहादौलयप्रधानंतदुभयविहीनाविशुद्धात्मा
मुक्ताहारास्तत्कविषयभोगाश्चतएवोज्वलाशयाः कलि
कलनावंतः शुचयोनिर्लेपाः यस्मात्सोयंमहाबलः हिं

पक्षोभयविहीनाश्च मुक्ताहारोज्वलाशयाः क
लिताः शुचयोहंसा यस्मात्सोयंमहाबलः १८
अनेकायाससाध्यानि यानि सौख्यानि भूतले य
त्सौख्यकलयासाम्यं जातुनोयान्ति कस्यचित् १९
स्संतोषः परोलाभः ससन्तोषः परंसुखम् ससंतो
षः परंस्थानं ससन्तोषः पराधृतिः २० ॥

पिपक्षयुगेनविशेषेणहीनाः सौवर्णतात् मुक्तानांमौ
क्तानामाहारेणोज्वलाशयाः कलितामधुरभाषिणः
वयः श्वेताश्च कलयेतिषोडशांशेन कस्यचिदिति
संतोषान्तस्य १९ ससन्तोषइतिस्पष्टम २०

यत्किंचिन्मान्यतावद्धूलोकेतत्सर्वमनेनैवलभ्यमिति पर
माहतेनात्रभाव्यमितिसूचयति तावदिति शैलवद्गुरुः प
रैरचाल्यः सरित्पतिः समुद्रस्तस्येवमहागंभीरोऽगाधोगू
ढोत्पन्नसंहृतआशयश्चित्ताभिप्रायोयस्य व्योमाभोगवि
भूषणोसवितातस्येवोज्वलोलोकान्ध्यानर्थापह्नवपूर्वयस्य
पीयूषभाश्चन्द्रमास्तांस्तद्वच्छीतलोलोकानन्ददायीभू

तावच्छैलगुरुः सरित्पतिमहागम्भीरगूढाशयो
व्योमाभोगविभूषणोज्वलवपुः पीयूषभाः शीतलः
भूमीसर्वसहः कबन्धसखोनंतामलः स्फको
यावन्नास्यमतिर्जहाति विमलं सन्तोषसच्छेखरं २१

मीवत्सर्वसहः क्षमावान् कबन्धमुदकंतद्वत्सरसः सर्व
जीवजीवनाधायकः अनन्तमाकाशंतद्वदमलः सर्वसं
भारसंभृतोपिनिर्लेपः सन्तोष[illegible]वसर्वमान्यतासादना
च्छेखरं रत्नकिरीटंविमलंनिश्छिद्रंयथाशेखरेणमूर्तिनमू
र्तिमच्छिरः शोभतेतथाऽमूर्तेयेधीरमूर्तेनैवसन्तोषशेख
रेणशोभतेइत्यभिप्रायः २१ ॥

प·सं १३९

तत्रदृष्टान्तादाधिक्यमस्याह यथाचेति वाह्यशोभविशेषि विशेषेणोत्सुकं तदेवसाधयति यथायथेति कर्मणांवाञ्छ
याभिन्नयाभावमग्रत्रतुशोभरूपवशिवास्थानीयापीति त्वंसर्ववर्णाश्रमेहामुत्रयोगक्षेमावस्थानं अस्यकर्मवाञ्छल्य
वः पदार्थस्तयथालोकेशिवयावरत्वंप्रधानत्वंअद्भु स्यासिद्धयेआन्तरीवह्नीक्रियासन्तोषलक्षणासाध्या सि
वाह्यनरत्वंच तथामतेःसन्तोषकलयावरत्वंश्रेष्ठत्वं द्धमर्थमाह तस्मादिति तेनेतिरात्त्रा अत्रजीवदवस्थायां
णीयत्वंचजायते सन्तोषभूषिताद्धिमतिरीश्वरस्मृति अत्रेषवरेवा तत्रहेतुःप्रयोजनाभिधायी यदिति महेषव

यथाचशिवयालोकेवरत्वंजायतेन्नृणाम् त
यासन्तोषकलयावरत्वंजायतेमतेः २२ स
त्फलत्वात्कर्मणोस्यसाधारणोपिसस्थिते वि
शेषेणात्रजागर्यरात्रासर्वोत्तमोहिसः २३ ॥

यथायथास्यवाञ्छल्यंकर्मणांप्रथितंवहिः त
थातथान्तरीवह्नीक्रियासाध्यास्यसिद्धये २४
तस्मात्तेनात्रसन्तोषक्रियाकास्मिश्चपितणे न
ह्येयायदयापात्रंभूत्वासैसिद्धसत्क्रियः २५
तथाचश्रूयतेरम्याख्यायिकात्रगरीयसी यस्यां
श्रवणजुष्टायामहोतुष्टमनोभवेत् २६ ॥

ग्राभवेदितियासौतत्रेश्वरस्मृतिः सैवतद्परिवर्तिनी
त्वितिकलयेतिधोतितम् २२ अस्यकर्मणःसन्तोषा रदयापात्रंभूत्वासौसिद्धसत्क्रियःसम्यक्निर्वाधराज्योवि
साधारणेपिसर्वेषामभीष्टदत्वात्सर्वोत्कर्षेनातिशयेनास नीकः २५ इतिशिवावन्यः अथशोभरचनारम्भस्तया
पिराज्ञाविशेषोपयोगादत्रावधेयंतेनपरंसन्तोषाय चेति श्रवणजुष्टायांकर्णविषयीकृतायांमनस्तुष्टंसन्तु
यतोसौसर्वोत्तमःसर्वव्यवस्थितिव्यवस्थापकः २३ ष्टंभवेदित्यतिशयोक्तिर्योतकोह्याशयः २६ ॥

आख्यायिकामाह आर्यावर्तेति विन्ध्यहिमालयमध्यभू
र्वर्णाश्रमव्यवस्थावती पुण्यभूमिरार्यावर्त इति कथ्यते त
वनैमणिरिवमणिः राजा कश्चिद्राजा बभूव राजशब्द
श्चोबभूव अथवा चन्द्र इव स्वच्छशीतलव्यवहारवर्ति
दाह यस्मिन्निति अवनिर्भूमिर्दवनिर्गता वनगह्वरनि
वनान्यपि तेन सस्यसम्पत्तिशालीनि कृतानीति प्रजाना

आर्यावर्तावनिमणी राजा राजा बभूवह यस्मिं
न्नष्टचित्ते भूदवनिर्दवनिर्गता १८ स जातु परिष
द्वर्त्तं पप्रच्छ स्वं मनीषिणं कथं भूमिरत्तां सिद्धिः
त्कलाचारशीलिनां १९ इत्थं पृष्टः समतिमान
प्रोवाचासुं मनोज्ञया गिरावधारय विभो सारस
ङ्क्षिप्तमादरात् २० ॥

बाहुल्यमर्यादायाति अथवा दवेभ्यो वनदवेभ्यो निर्ग
ता परहितेत्यर्थः १८ परिषद्वर्त्तं सभासेवाभायायकं
महान्तः सिद्धिमपि लाययन्ति न सत्कलाचारशीलम
जनीति तां सिद्धिं कथय १९ अवधारय सम्यक् चित्ते
गौरवयुक्तं महाभिप्रायं संक्षिप्तं चाल्पस्तुतिकम् २०

लाघवमसारता विस्तरो बहुशब्दता शब्दविषयता हृज्ञ
भावः २१ तदेव सारसंक्षिप्तं वक्ति सदिति प्रकाममत्यक्लि
याप्रथमहारउक्ता द्वितीयश्च प्राप्पितेसन्तोषोद्वारादा तु
कलक्षणइति द्वयेनमहतां सत्कलाचारशीलिनां सिद्धिःक
रस्या स्वयमुपनता सार्वलौकिकी सर्वलोकहिता २२ ह्या

लाघवं विस्तरश्चोभौ दूषणं द्विगिरो मतौ दुर्लभः
सारसंक्षिप्तवक्ता आन्तापिताहृशः २१ सत्प
क्रियये शेपनते सन्तोषणेन च द्वयेन महद
तां सिद्धिःकरस्था सार्वलौकिकी २२ निशम्या
मूं गिरं तस्य प्रससादसयीथनः सङ्क्रामत्यचि
रेणैव वस्त्वादर्शेऽमलोदरे २३

मुत्रोभयलोकहिताऽवा २२ निशम्येति सइतिराजा पीथ
नइति सारसंक्षिप्तश्रोत्रत्वमस्यसमर्थितं अर्थार्थोनारन्या
सोराजाशयनिर्मलताप्रतिपादनायसङ्क्रामतीति यतोऽ
मलोदरे दर्पणेशीघ्रमेववस्तुसाङ्गोपाङ्गं लगतीति २३

ततश्चसदश्वेति सदश्वानांसदाचारशीलस्तात्पूर्वेशाप्यार्थ्यातिपौरुषमानमेवत्रिभिर्वर्णयति अनेकेति सदश्वानांध्वजाः
नियानंहृदयंहृष्ठमकलत्तत्पणंवास्तम्मूलप्रतिष्ठाकारणांमश्रेष्ठाः अथवासदश्वध्वजेतिद्वन्द्वंकृत्वाराजिताशब्देनतत्र
पेषाणांसत्कर्मणांतत्रहृदयेदिवानिशमभ्यासाभ्यासंवेत्तमः भारोद्वजः अथवातदास्थितोगोपणादिभारः स्थगित
२८ इत्थमिति समाश्वस्तहृदोरछश्वतीतिसन्मनसः तोमाच्छादितं आप्रामदोत्कटादिमदन्तिनः कोलाः सूकरास्त
राज्ञः प्रकस्मादितिदैवेच्छया अयंभावः इत्थंसमाश्वस

सनियानंसदर्थानांमतावास्तहृदंहृदयम स
त्कर्मणामशेषाणांतत्राभ्यासदिवानिशम २८
इत्थंसमाश्वस्तहृदस्तस्याकस्मात्कदाप्यरिः उ
न्नसैन्यापौरुषायतेन्नृपाणांजीवनंयतः २९ ॥

अनेकमातंगघटासदश्वध्वजराजिता अभेद्य
वर्मसन्नद्धभटारथसमाकुला ३० गन्त्रीशक
टसद्युग्यभारस्थगितमेदिनी सेनातस्यसमा
यान्तीरजोपिहितभास्करा ३१ कोलाहलाक्रा
न्तदिक्काशाक्षिताशासदोत्कटा बधिरीकृतलो
कासैवभौकल्पान्तमीवच ३२ ॥

नसः कथंशत्रुरुत्थित इतिशङ्काम आकल्पंकीर्तिम थांहिम्बव गणामर्था
रक्षणार्थंसद्गुणानामाधारस्थिउयेचेशाधीनमेवेदंसमन्यातिविक्रमितितद्दूषणम् उपलक्षणंचेदंमहाउषस
मितिवोध्यमित्यकस्मादित्युक्तम् अत्रैवलौकिकमान्नानांकल्पान्तमीसंवर्तरात्रिः सापेवंविधात्राध्यते कल्पान्त
न्तरमाह पौरुषेत्यादि पौरुषमूर्तिर्दीयंभगवताभूमारात्रिरागतेति कल्पशब्दोपिप्रलयवाचकः संवर्तः प्रलयः
वतारितायन्नृपइति २९ ॥ कल्पः क्षयः कल्पान्तइत्यपीत्यमरोक्तेः ३२ ॥ ॥

प·सं
१८२

कृतास्पदांविहितप्रतिष्ठामल्पप्रयत्नेनाचाल्यां श्राम
दयः महेश्वरसन्तोषात् चचाल वा हस्तकर्तव्यतासन्नो
भूव यतोनीतिचतुरः नीतिर्हि सौरिपावागतेसर्वथास
हनमिति ३९ दुर्गादिसंश्रयां दुर्गतदारूढगोलयन्त्रा

कृतास्पदांसमालोक्यतामसाववनीपतिः श्री
वत्सहृदयोप्यन्तश्चचालनयकोविदः ३९
सन्नाह्यरीतिंतत्कालोचितांदुर्गादिसंश्रयाम् स
ज्जीचकारसेनांस्वांसाम्मुख्येनार्थसिद्धये ४०
साम्मुख्यभाजोश्चतयोः सेनयोर्वहुधेतराम् दि
नाद्दिनमभीलाषोन्योन्यसंमर्दसिद्धये ४१

लागोलमस्यजलादिसम्भरणाद्रूपांसाम्मुख्येनरिपुसेना
मुखम् ४० सम्मर्दोयुद्धम् अभीलाषइति उपसर्गस्य
वच्यमनुष्येवहुलमित्यभेदीर्घः ४१ ॥

श्रद्धैवाभिलाषवृद्धावुभयसाम्यार्थंदृष्टांतमाह यथाहीति रा
गिणोरिति पुमान्स्त्रियेत्येकशेषेणरागिणीचरागीचद्वौते
तयोर्यथान्योन्याभिमुख्येनस्थितिर्निर्व्यापारानकदाचित्स्यात्
थास्वपरसेनयोरपिसाम्मुख्याभावस्थितिर्नकदाचिदपिनि
र्व्यापारावश्यमेवभूल्लेपादिकमिवरागिणावन्योन्यादलक्षा चा
दिकमाश्रित्यपरस्परसंमर्दोभवतीति ४२ दृष्टांतमसङ्गा

यथाह्निनकदाचित्स्याद्रागिणोः सम्मुखास्थितिः
निर्व्यापारातथाजातुनैवान्योन्यंतयोरपि ४२
विकारहेतसमेपियस्यनोच्चवतेमतिः सयोगी
परमोदारः कृतमन्त्रोस्यसिद्ध्यति ४३ ॥

गतंलोकवैलक्षण्यंमहात्मनां दृष्टान्तपूर्वमाह विकारे
ति विकारहेतुः रहोरागिणीसन्निधानादितस्यसमेपियस्य
निरुद्धस्रोतसोमहावीरस्यचमतिश्चित्तंनचावर्तेनद्रवतेनच
लतिचसपरमोदारोयोगीचित्तसंयमीशुक्रकारीतिचोच्यतेइ
तिशेषः अस्यप्रभावमाह कृतेति अस्ययोगिनोवलनयशु
क्रस्यचमंत्रोमननत्राणात्मारहस्यवादश्चकृतंसिद्ध्यति अति
दुष्करमप्यसौसाधयतीति ४३

प॰सं
१८३

लोकोत्तरत्वादस्य पुनरपि प्रशंसा सपक्ष इति उक्तं च वि
हेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीरा इति ४४ यु
इति काष्ठोत्कर्षः प्रातः प्रभाते जन्ययुद्धं भविष्यतीत्यभय
कोलाहल उपस्थिते आश्चर्यं महाफलत्वात् आश्चर्य इति पाठे
त्रिमत्वात्तथा नेयत उक्तं हृदि स्थिते इति तत्र रहस्थिरतो
प्रक्रियासन्तोषाभ्यामीशं प्रसादयामास ४५ युद्धवेला

सपक्ष इज्यो लोकेऽस्मिन् गुरूणां स गुरुर्मतः यस्य नो
स्ववते बुद्धिर्विक्रियाहेतुसन्निधौ ४४ अयोकाष्ठं
परां प्राप्ते सांमुख्ये सेनयोस्तयोः प्रातर्जन्ये जन्यमिश्र
कोलाहल उपस्थिते ४५ स राजा धैर्यमालम्ब्य राजे
तस्यां हृदि स्थिते आश्चर्यं गुरूपदेशं भूतत्वे रहसि धी
धनः ४६ अथ शंकितकल्यास्य वासांतः प्रकृतिष
हो केन चित्कोर्धमालम्ब्य हिंसाक्रमेण संबोधितः ४७

मा:सोरहः स्थितत्वादीनो भीतः किं करोमीति सञ्जातस
सवाह्यान्तः प्रकृतिषु वाह्यप्रकृतयो जनपदा याभ्यन्तः
तयोर्मात्याद्याः इदानीं किं कर्तव्यमिति शंकितास्समये
चिद्धिंसक्रमेण समाप्तिभिन्नामदाय्यदेशाकोर्यम
चित्यमालम्ब्य संबोधितः ४७ ॥

अस्यैनौचित्यमेवाह अये इति अये इति सम्यानुचितकारिते
नोपदेश्यतायां त्रीचामन्त्रणम् परमार्थतस्तु स्वतन्त्रत्वसूचना
च्छमीशेति प्रमादोनवधानता तत्र मन्त्रश्च न पेदितकार्याका
र्यविवेक ४८ यदि चेति अयमाशयः साधुर्भवामि किमेको
दरपूरकता एरलप्रस्थार्थमेतावान्क्लेशो मया क्रियते येन सर्वे
षामनर्थभूतहिंसाहेतुर्भवेयमिति तदा किमेतया ऊनीत्याय

अये प्रमादमग्नेशाश्चायुद्धं भाविनिश्चितम् किमि
दं क्रियते पादौ प्रसार्य स्वमासनम् ४८ यदि
चायं हृदितवाशयश्चासीत्किमेतया ऊनीत्याज
तगेहे मूसेनां संस्थाप्य यद्भूतः ४९ ॥

दमूस्वीयांसेनांजनतगेहे संस्थाप्य परिपुसंमुखंप्रेषकोयाभि
दानेन भस्मीभूतां विधाय स्वयमेकांते गतोसीति नेयं साधु
वृत्तिः नवेदं हिंसाभयं नरकद्वारमिदमुक्तादितं स्वयं भवत्यत
नमेवापेक्ष्यते रिपुहिंसाया विहितत्वात् आपणग्रस्तानयायि
हिंसाया अतीव निषिद्धत्वादिति संस्थाप्येति संस्थापनस्य
मृतिवाचकत्वादयमाशयः सूचितः ४९ ॥

प·सं
१६८

नकेवलंस्त्रीयहिंसैवतवानर्थाययावत्स्वहत्याद्यैवाप
तिकृतंततएउत्प्रस्थान्वेषणविचारेणोत्पाद्य ब्रह्मेति
तिशेकातिशयपूर्वकोथोक्तौ कर्त्तंशक्यत्वर्णंस्वयंस
ययस्यपरानपीति प्रथममनयाऽपहनीत्यास्वयमेवं

ब्रह्मोऽहमैवोर्व्येमेतत्तेकदंसन्दीपायात्मना ब्र
भिवायुंस्वयंसमाशाययस्यपरानपि ५० स
त्यमक्रंमतिथनैरागच्छन्त्यापदप्यतः बलाद्धि
यंहरतिनवीपुर्नावमिवाम्भसि ५१ ॥

सीतितन्नाशेपातिकपवैषांनाशःकृतकर्त्रिपेदिरिपो
न्नदीयेषुशांतिरपितस्यदृश्यतेइतिस्वसाशाययसीति
कालसंप्रतकालयोर्भावः ५० अत्रसत्तांसंवादंप्रमाण
ति सत्यमिति मतिथनैर्मन्वादिभिःअयतःसागेवत्रनेरस

पूर्वापरानुसन्धानाशङ्कितानर्थत्वात्तः पुनरपिकोथातिश
येनाह हंहोइति निरूढाकृतमूलाबद्धावस्थानामन्वादि
भिरुक्तत्वात्फलाविसंवादाद्व्याल्लेख्याकथंत्वयालंचिन्ता ता
मेवाह थीथनैरिति अपिनाकिंपुनस्त्वन्सदृशैरितिसूचय
ति सर्वदेति स्वास्थ्येऽस्वास्थ्येवा ५२ उक्तमेवद्रढयति मं
त्रणादिति मंत्रणंचगुप्तभाषणंतस्यचमननेनत्राणमिति
चनिरूढाध्यानिरूढायवानिरूढापियौगिकीतियोगनिरूढेत्यर्थः

हंहोनिरूढानियतिरलंख्यालंचिन्ताकथं थीथ
नैरपिब्रह्माममन्त्रिणःसर्वदास्थितैः ५२ मन्त्र
णात्मत्रिसंत्रासोयेषुनिरूढाकथंत्वया तेनाकृ
ताःस्वतन्त्रेणाधिकत्वात्वामनर्थदम् ५३

त्यकृतिश्चात्राःप्रख्यास्वतंत्रत्वात्प्रभूणामदोषइतिचेदाह
पिगिति स्वतन्त्रोह्येकःपरमेश्वरःसर्वव्यापीसर्वस्यस्यक
श्वहितीयोयःस्वतंत्रइत्यवश्यसंप्रमादिंनस्वतंत्रंमन्याव
एडयतीतिततच्चिदैवश्रुतिनिवन्धनमन्वादिस्मृतिवोधिता
पात्मा येनासोसत्यवाक्यसत्त्वीभूयशिक्षापालकान्वर्थ
यतीतिसर्वमनवद्यमितिनिरूढेत्यनेनसूचितम् ५३ ॥

अस्तु वास्तां तन्त्री प्रभूणां तथापि प्रभुत्वेन भाव्यमित्याह
यं चेति सन्ध्यादीनां यथास्थानं विनिवेशिता प्रभुत्वेति भा नच प्रभूणां स्वयं कश्चित्क्लेश इत्याह अत्र रणे स्थेयं स्थादित
ते च सन्धिर्नाविग्रहो यानमासनं द्वैधमाश्रयः षड्गुणा यास्तम्भुत्वेन भाव्यम् कार्यं च क्लेशसाध्यं वयं कर्मदेअत्र स्था
द अथवा भव्यमवश्यभावीति कः कस्य दोष इत्याह वि दिता यां स्वयमक्लेशे च दृष्टान्तः इन्द्रियाणीवेति ५७ एतदे
विधिवैवश्यं दैवाधीनता अनल्पडस्तं धीमतामपि मा ववि वेचयति कृतेकर्मणीति यथा निगूढः सन्नात्मा चि

कथं च मनुना गीताः सन्ध्यादय इमे त्वया न्यक्षता
विधिवैवश्यमहो अनल्पडस्तरम् ५४ उत्ति
ष्ठ राजन्नसन्देहो भव कार्य उपस्थिते क्लैव्यं मा
मउत्थाने सिद्धयः पुरतः स्थिताः ५५ त्रिवर्गश
स्त्वनाधीतं किमस्ति जयतां वर शक्रयोषु पप
न्नास्ते क्लैव्येनालं जयारिणा ५६

केवलं स्थेयमेवात्र त्वया विरणवर्त्मिना कर्त
व्यं कर्मदेस्थानिन्द्रियाणीव देहिनाम् ५७ कृ
ते कर्मणि सञ्जातैः फलं भुङ्क्ष्व महामते आत्मेव
त्वं निगूढोपि साक्षिमात्रे व्यवस्थितः ५८ कृतं
जनिमताते नयस्य नोज्ज्वलितं यशः शुचीकरो
ति दिक्चक्रं भाह्नन्दमिव भास्वतः ५९ ॥

नकतात ५८ इत्यं यदर्थं परिदेवनं तन्नास्त्विकर्तव्यम न्नात्र स्वरूपः साक्षिमात्रे व्यवस्थितो देहेन्द्रियादिकृतं सर्वं तद
त्रिष्टेति उत्तिष्ठयो रुषमाविष्कुरु क्लैव्यं दीनता ५५ ध्यासेन संक्रते तयासञ्जातैः कृतेकर्मणि तत्फलं भुङ्क्ष्वेति ५८
अयणार्थं स्मृतिं दत्ते त्रिवर्गेति त्रिवर्गो धर्मकामार्थाः त कृतमिति कृतमलं तेन जनिमता जन्मिना वर्धितं तस्य जन्मेत्य
थकं शास्त्रं त्रिवर्गशास्त्रं शक्रयः प्रभूत्साहमंत्रजास्तिस्रः र्थः शुचीकरोति शुक्लीकरोति पवित्रीकरोतीति च ५९ ॥

पं·च·
१८८

इत्यमिति प्राजनंतोऽत्रंतत्कल्पैरुद्योयकारिभिः उदा
त्यनेनविवेकहृतमेवतस्यतदानींमौनेनपुनः क्रोधं
दिक्कृतमितिसूचितं ९ विविच्यचकर्तव्यमाह अथो
प्रीतिपात्रमित्यनेनासौसहितैकतत्परः कुशलंज्ञाते पा
प्रेणामात्याभागपश्च इतिसूचयति अत्रभवद्वचने वि

इत्थंप्राजनकल्पैस्तैर्वचोभिस्थादितोपिसः स
हूतंमौनमालम्ब्यनोचेत्किञ्चिड्दारथीः ९०
अथोस्मितापत्स्ववाचप्रीतिपात्रंतमग्रगम् स
त्वमुक्तंत्वयानात्रविचिकित्सास्तिमेमनाक ९१
किन्त्वनाहमविन्तोस्मिमतंमेश्वारतोभवेत् त
त्कार्यप्रतिकारायसम्यग्युक्तोस्मिमानद ९२

त्वासंशयः ९१ यदिसत्यंतर्हिसांप्रतंकर्तव्यंकिंनक्रिय
कालोह्ययंत्वरया इत्यत्राह किंत्विति मतंज्ञातं तस्य
स्यारणात्वमस्य सम्यक्तं वक्ष्यमाणहेतुभिर्व्यक्तीभविष्य
युक्तः सन्नद्धसामग्रीकः मानदेति सन्मानवर्धकत्वा
स्वबुद्धिकौशलेनपरेषांमानलाण्डक ९२ ॥

युक्तत्वमाह येयमिति सर्वसाकल्पसर्वपूर्णता आवर्त्तया
मि निरन्तराभ्यासेनानुसन्दधे ९२ कथंराज्ञावर्तनमात्रेणै
वप्रवः फलवत्वंतस्यस्वकार्येनात्मकार्येहिसर्वेप्रवः कर्तव्य
मप्यध्येवकुर्वंतीत्याह येयमिति स्वयंक्रियमाणापितपस्कि
यासन्तोषपूर्वमनुष्ठानान्मास्यैवमहेश्वरस्यैवक्रियेत्यव

येयंतपस्क्रियेत्युक्तासर्वसाकल्पकारिणी आ
वर्त्तयामितांराज्ञोफलिनीश्चेवाभवेदिति ९३
येयंतपस्क्रियासास्यक्रियैवेत्यवधार्यताम् य
त्नेनशक्यंतत्स्वैरीस्वकार्यंरचयेद्ध्रुवम् ९४ प्र
तः किंतस्यतत्कार्यंयत्स्वैरीसत्स्वयंप्रभुः नकरो
तिममेत्यज्ञाकिञ्चित्कार्यंनशिष्यते ९५ ॥

धार्यतांनिश्चीयतांभवद्भिः अतस्ममक्रियादिवशक्यंयत्ने
नसर्वकर्त्राशक्यंतत्स्वकार्यंसस्वैरीस्वतन्त्रः निश्चितंरचयेत
९४ इतिअस्माद्धेतोः तत्किंकार्यंयत्सस्वयंप्रभुः स्वतंत्रः न
ममकरोति इतिसाक्षान्निश्चयेनमेकिंचित्कर्तव्यंनशिष्यते ९५

प.सं.
१८०

अन्यच्च क्रियमाणमपिमयातस्माद्धेतेनकिञ्चिदायत्त
निश्चयेनाहंस्वस्योनाकुलयतिनिश्चयेनसर्वपवभवेत्
स्याभवत ९९ अत्रमहाजनसंवादंप्रमाणयति आज्ञेश्वे
मुनयोविदितवेद्याःवाह्यान्तरसाधनान्तरंवाह्यसाधनं
स्वरषादिसम्पत्सामग्रीआंतरसाधनंतदेकशरणताल
सर्वार्थसिद्धिसम्पत्सामग्रीतयोरंतरंविशेषमाह्ःतदे

तस्माद्धेतेनमेकिंचिदायत्तमितिनिश्चयात स्वस्या
हंस्वस्यहृदयात्क्लिष्टधंसर्वपवभोः ९९ आज्ञेश्व
नयश्चाद्यावाह्यांतरसाधनान्तरंस्मृणत नवलक
रिडर्गमात्रात्स्नेषोरत्नानरेन्द्राणाम् ९८ किंकुर्व
तिन्नृपाणांकरिणोदुर्गाणिमार्गणासिहृयाः प्र
सन्नातिनिपातनसिद्धेःकियदेभिराश्रितंभवति ९८

तत्र
एतत्सार्थेनवाह्यसंपत्तिंतत्साध्यंचाद्रूपकेनचांतरसा
संपत्तिंतत्साध्यंचाहेतिमुख्यतःसाध्यविशेषेणतयोरवि
षःततोस्यविस्तारश्चतिसमुदितोर्थः तत्रवाह्यसाधनस्या
चिकरत्वमाह नखल्वितिखलुर्वैतत्पूर्वंनिश्चये करिणो
णिचमात्राणिलैशक्तस्याश्लेषःसंबंधोनरेन्द्राणांनरो
अहेतुःकिंकुर्वंतीति मार्गणाःशराःयतोमीप्रसत्तीभूतशर
पातनसिद्धिहेतवएवातःकियदेभिराश्रितंभवेत परोक्त
रुपाद्वसद्भावात ९९

आंतरसाधनेविशेषमाह मुख्यानीति मुख्यानिप्रधानभूता
निप्रथमतोग्राह्याणिच ततश्चगौणमुख्ययोर्मुख्यसंप्रत्ययइ
तिन्यायेनमुख्यासम्भवेगौणसमाश्रयणमनुकल्पः कर
णानिसाधनानि मुख्यतामाह यैरिति निशान्तमन्तः पुरं
तेष्वभिंतस्थानन्दहेतुः तेचेश्वरप्रणिधानतज्जदेवताजपमंत्र
समाश्रयणाद्यास्त्यत्रैभविष्यति ९९ तदेवसमादिशति

मुख्यानितानिनूनंकरणानिवृथामहीभुजामा
ह्नः यैःखल्वभीनिशान्तेषासनसंस्थाश्चसाध
यन्तिहितम् ९९ तच्छक्तमस्त्रमेतद्यत्खल्वह
रेपिसंस्थितंलक्ष्यम् विनिपातयतिनिमेषादेत
त्संयोयचातुर्यम् ७० ॥

तदिति हूरे इतिदेशतःकाल
तश्च तथाहि ईश्वरप्रणिधानादिद्विव्यवहितविप्रकृष्टमव्य
भावापदद्योषापद्ममिति एतदिति यासनस्थितलेपिडर्वे
यलक्ष्यवेधनात यन्मुक्तंलक्ष्यंवेधयतितदस्त्रंशरयत्नगो
लादि यच्चहस्तस्थितमेवलक्ष्यंवेधयति तच्छस्त्रमसिकु
न्तादीनिएथगुभयोपादानम् ७० ॥

प·सं·
१६८
168

प्रत्यक्षादिनिपातनेति वाह्यकरणस्यपक्षैणात्वमुक्तंतत
क्वचिदसंभवीत्याह अक्लेवेति वर्मिते युक्तामेयकवचे
प्रत्यक्षमेवप्रतिद्याताइतोस्त्वगणनामेतिनैतिवा
भावः प्रतीद्याताद्ज्ञपतितंसन्नृणमिव स्वामिसुवंभे
तितंस्वस्पैवमहारदानानामपिनैतीति तस्मान्महीप

अक्लेवशस्त्रमस्त्रंसात्तायद्दर्मितेप्रतीद्यानात
त्तणगणनामेतिनवाततोविद्वोयंमहीपतिभि
११ तस्मात्सूक्ष्मत्तिकयावथार्थविन्तंविचार्य
हितमेव श्रोतव्यमिदंवचनंमहीपतीनांमन्
क्तंयत १२ ॥

भिः प्रारब्धकर्मात्म महीपतिपत्पैरग्रेम
धेयम ११ सूक्ष्मत्तिकयासूक्ष्मविचारेण मनूक्तमिति
शान्तसमाहितदयालुतयाप्रसिद्धानांमुनीनांवचनंक
चिन्महीपतिभ्रसम्भावनानास्पदमपिभवत्व मनुश्च
समाधिदयादिगुणप्रसिद्धोपिराज्यपदवीवर्तयामासेति
तद्वचनंसर्वथासम्भावनास्पदमिति १२ ॥

मन्त्रवचांस्पेवार्थतःपठति सन्तीति तत्रजन्मांतरेष्वप्य
नपायिनोनित्याःकामक्रोधलोभमोहरागद्वेषादयआन्त
रवाह्यसर्वस्वनाशहेतवः अनित्याजन्मांतरानन्वंवयिनो
वाह्यार्थलेशहेतवः तत्रोभयोर्मिथ्योआदिमान्त्याख्यानाद्धः
वाह्यानिवृत्तावपितदनिवर्तनात तन्निवृत्तौसर्वथावा
ह्यानिवृत्तेः १३ सर्वथान्तराणांमुख्यत्वंप्रतिपादयति ये

सन्त्यरयोहृदयेवचनित्यानित्यप्रभेदसम्भिन्नाः
आन्तरवाह्याअपियेमुख्यांस्तत्राद्दिमानाद्धः १३
येवलनित्यारिपवोनहितेवाह्येनकरणजाले
न यान्तिकदापिविनाशंतेषामजयेनकोपिज
यः १४ ॥

खल्विति वाह्येन करणजालेनशस्त्रास्त्रा
दिनां कामोपभोगादिनावा तथाचभगवान्व्यासः नजा
तुकामःकामानामुपभोगेनशाम्यति हविषाकृष्णवर्त्मेव
भूयएवाभिवर्धतेइति ननुवाह्यशत्रुजयेसर्वराज्यासनो
पनिवेशणात्काचिन्तेत्यतआह तेषामजयेइति तज्जय
स्यसदोत्पादकत्वात्स्वतानर्थोत्पादकत्वात १४ ॥

पं·सं
१४९

149

यतदेवसमर्थयति थिक्कस्येति स्ववशेवर्तमानान्स्व
नर्थीवहानरीन्हित्वापेत्ययोमानीवाह्यानित्यहरस्या
जिगीषति तस्यवीरचर्यांथिक वीरोपिचासौलब्धवे
थिक्कारार्हः लब्धपातनस्यसंशयितत्वात्तदवेधेकिं
मितिवीरचर्यामितिध्वनितम् १५ हरस्येति वाह्याः

थिक्कस्यवीरचर्यांयोनित्यानान्तरान्समीपस्थान
नृ॰ हित्वारीन्विजिगीषतिवाह्यान्नित्यान्सहरस्यान
हरस्यशत्रुवेधात्किंनामजितंभवेन्महीपतिना
तज्जितमित्यवधेयंयेनेहामुत्रजयलाभः १९
आसन्नशत्रुवेधात्सर्वंविजितंभवेन्महीपतिना
विजितेषांतरशत्रुषुत्रैलोक्यजयोपिहिनकिंचि
त् ११ ॥

वोहरस्याः किंनामजितमिति परिमितभूप्रदेशजया
तस्माद्वैरित्यवधेयम् तज्जितंतत्रजयसंभावनाविषे
यस्यजयेनइहामुत्रजयलाभः सचरागद्वेषाद्यांतरश
नृपः १९ अवधानफलमेवपुनरप्याह आसन्नेति सर्वे
तैहिकामुत्रिकलक्षणम् त्रैलोक्यजयरन्द्राज्यम्

माप्यफलार्थमुद्यतस्यतदानुषंगेणगौणमपिस्वयमुपनम
तीत्याह नित्यान्तरेति अनेनक्षुणानांभूपत्वमितिसूचनार्थं
स्वभूपस्येति किमिति प्रयत्नवतामपिभूमेरीप्सापतेस्तस्य
यमुपनतत्वमित्यतआह देवीयमिति अयिष्टात्तदेवतानु
पानकेवलंम्लेच्छलादिरूपाजडलक्षणोविवेयमित्यर्थः वै

नित्यान्तरशत्रुजयेमहीस्वभूपस्यहस्ततलएव
देवीयमतोनहिनहिकदाचिदपियातिवैकल्यम्
१८ तस्माद्विजयीराजाबुद्ध्यामात्येननिश्चयंकृ
त्वा वाह्यान्तःकरणारिपुनात्मवशेस्थापयेत्प्र
थमम् १९ ॥

कृत्यंचलताम् १८ फलितमाह तस्मादिति विजयीविज
यकामोराजास्ववशवर्तिबुद्ध्यमात्येनकार्याकार्यविवेकं
विधायविवेकफलंप्रथमंवाह्यान्तःकरणारिपुवर्गंस्वात्म
वशस्थापनालक्षणंविदध्यात् तज्जयेनचरागद्वेषादिजयप्र
वलविवक्षितः १९ ॥

पश्चिति पञ्चबाह्यान्तरिंद्रियरिपव कथमेतज्जयेनवा
शत्रुजयस्तत्राह नखल्विति दैव्यापन्नेर्वहिमानुषा
दापातः तस्यांचसमूलन्नातेहतायांकृतेस्याः प्रसरइति
वः ८० अत्रार्थेप्रतीत्यर्थमाह इतीति अतिदृढविचार
र्थयावत्प्रपाल्योऽस्मिन्नर्थेआन्तरशत्रुजयेनसर्वजयइत्ये

पञ्चजितेषुसरात्तावाह्यायेशत्रवस्तपवजिताः
नखल्वजितान्तरशत्रुंवाह्यः प्रभवतिकदाचिदपि
८० इतिसंस्थितेदृढीयोविचारचरितेनरत्नणी
येर्थे वाह्यारीणामपिचैतदेवमुख्यंविनाशाय
८१ यत्खलुहृदंबुवहितमन्तरितमनागतंचरि
पुसंत्तम् लद्यंतस्याशेषस्याद्दोशस्संत्तमंहितदे
ये ८२ ॥

त्तणेसंस्थितेस म्यकत्तिष्ठिते इदंध्येयमि
शेषः पतदेवेति वाह्यान्तःकरणरिपुविजयाख्यंवस्तु
अत्रहेतुः यत्खल्विति अन्तरितंस्वात्मनोभिन्नम् अ
रंचैतद्विलक्षणम् अहृदंअम्बावहितंअभिन्नमागतंचे
महदनयोरन्तरम् तस्याःशेषस्यवाह्यलक्षस्यवेयेतो
वान्तरजयलक्षणंशस्त्रंत्तमम् ८२ ॥

तद्धस्त्वमस्त्वमक्रमिपरिहृष्टमीश्वरारायनलक्षणंकरणंत
त्र्यथमहारोपक्रान्तमपिपक्ककषायवेद्यमितिसर्वात्रअ
हायस्यलप्रकारमाह नकरोतीति करिद्यटेतिसम्यत्रच
तरङ्कोपलक्षणम् तच्चतद्वितमस्यराज्ञोनकरोति यदि
तमन्तराहृष्यादक्षरमालाघटितास्थानकरणादिस्वरोच्चा
रादिनासंयोगिताकरोति तत्रअक्षरमालाआदिहान्ता
एकोनपंचाशद्वर्णाः अंतेचपुनरपिलकारः इतिपंचाश
त् तेचानुलोमप्रतिलोमक्रमेणेतिशतंवर्णाजायन्ते व

नकरोतितत्करिघटारास्योस्यहितंयदान्तराहृष्या
अक्षरमालाघटितास्वयमथवाविप्रमुखेन ८३

गोष्टकंचेतिसाष्टसंख्यामालाजायतेतत्रमेरुस्थानीय
इतिसहजेयंवीजस्थानीयात्क्षरवतीमालायस्याः प्रतिमा
तृकाद्यादिमालाविरच्यते अत्रचवीजस्थानीयेषुवर्णेषु
प्रतिवर्णंशिरस्यनुस्वारंदत्वानमस्कारान्तेभीष्टदेवतामंत्रो
च्चारोविधेयइतिरहस्यं अथवाक्षरमालातत्तदभीष्टदेव
मन्त्रलक्षणघटितामृताद्यादिवीजेष्वितियोजयम् प
क्षान्तरोक्तेनाभिप्रेतपवाच्यवेति तद्विषयामनुवादात तत्र

चपरसायनेपात्रापात्रविचारोप्युपयोगीत्युक्तं विप्र
त्विनेति ८३ अत्रापि शेषसंस्कारार्थमाह सम्यगिति
स्थानानि मूलाधारमणिपूरस्वाधिष्ठानानाहतविशु
द्धाज्ञाख्यानि षट्चक्राणि तेषां सम्यक्क्रमेणोदितः
मातृसारेण यदा वर्णानां तत्समुदायरूपाणां पदा
नाञ्चोरे यदा स्वरूपता सञ्जायते अथ च स्थानाक्रम

सम्यक्स्थानाक्रमणाद्वर्णपदानां यदा स्वरूपत्वं
सञ्जायते तदानीमापन्नाभावमुपैति रिपुपंक्तेः
८४ ॥

दात्तादिस्वरोच्चारपूर्वं तालव्यादिस्थानाक्रमणेन य
स्वरूपत्वं अन्यथानरायदायित्वात् यदुक्तं मन्त्रो हीनः
स्वरतो वर्णतो वा मिथ्याप्रयुक्तो न तमर्थमाह स वाग्व
ज्रो यजमानं हिनस्ति यथेन्द्रशत्रुः स्वरतोऽपराधादिति
रिपुपंक्तेरिति बाह्यान्तरसाधारणम् ८४ ॥

वाचकस्वरूपदेवतेतिकर्तव्यतामुक्त्वा यत्तद्वाच्याभीष्टदेवस्व
रूपं ध्यानार्थं वदंस्तत्रापि सर्वाधारस्सर्वाभीष्टसर्वार्थदायि शंभु
विमलस्वरूपमुपलक्षयं श्रीशंभुस्वरूपमाह कृत्वेति अचलि
तमिति विच्छेदः त्रिलोचनमित्यनेन सर्वविलक्षणमाहेश्वर्य
द्योतकामाकलादयोपि सूच्यन्ते पार्वतीपताविति अनेन तत्सह

कृत्वाचलितं चित्तं त्रिलोचने पार्वतीपतौ शंभौ हृ
त्कजमध्यं गमिते का चिन्ता शत्रुसङ्घस्य ८५
यन्नामस्मृतिमात्राद्दूरान्नश्यते जसङ्घातः त
स्मिन्भगवति हृत्स्थे का वार्ता शत्रुवर्गस्य ८६

चारिणी सापि येयेत्युक्तम् कर्णकमलं गमिते शत्र्यभ्यासे
न साक्षात्कृत्य प्रादुर्भाविते ८५ अथ भगवन्नामोच्चारण
चूर्णमानः कविराह यन्नामेति यो नश्यते कदिलंगच्छतित्र
विज्ञातमेव यावतीयर्थः नामस्मरणादिदं द्रष्ट्यैकिमिति द
ण्डापूपिकान्यायो नोचितः ८६ ॥

प.सं.
१५२

अथापिच चित्रेति उपचारः पूजोपकरणं विधुमुकुटे आ निराकांक्षता सिद्धये शरणं भयोर्ध्यानमाह तत्रादौ मदेस्य
नाम्नतदायित्वमुक्तम् ८७ विरूपासकार्यं तत्स्वरूपमा रस्य शांतमिति शान्ते संयमितात्मजूटकर्धीन्द्रे जटाकला
यचेति लक्ष्मीकांते पार्वतीपतिवत् भुवनपतौ भुवने पः उमात्तवामे गौरीगृहीतवामभागममलं कर्पूरधवलं प
देमावहे ८८ सम्यगिति चतुर्भुजे इति चतुर्वर्गदायि शुपतिं जीवपतिं कल्पप्रभातवेलायां ध्यायेतेति प्रथमपुरु

चित्रोपचारविधिना सम्यक्संपूजिते त्वयि विधुमुकुटे
आकाशपुष्पतुलनां सर्वे विघ्नाः प्रयास्यन्ति ८७
अथवा लक्ष्मीकान्ते भुवनपतौ हृत्कजं समापन्ने
कांकां न सिद्धिमचलां लभते मर्त्यः सुदुर्लभामम
रैः ८८ सम्यक्किं तस्मिन्विनिधाय चतुर्भुजे म
हापुरुषे कृतकृत्यस्सवताद्दोकाद्विनाशन्न स
हृस्य ८९ ॥

शान्ते सोमकलां चित्तेऽपि पथगासंस्मृतजटोत्त
तं पद्मासीनमुमात्तवामममलं शार्दूलचर्माम्ब
रम् भस्मोद्धूलितविग्रहं फणिफणाबद्धोर्ध्वके
शं स्वैरैः सनन्दाञ्जलिभिः स्तुतं पशुपतिं ध्याये
तकल्पमदा ९०

चनार्थं महापुरुषे इति सर्वान्तर्यामित्वात् यत्तिष्ठ षष्ठयोगः स्वस्यासौ उदासीनतां सूचयतीति स्थूलोभ्यां सूक्ष्म
प्रथमो मध्यम उत्तम इति पुरुषाभेदिनस्त्रयोपिटयक स्तु परमार्थतः कथमप्यस्य नलिप्यतामिति सूचयतीति
त्त्वमहापुरुषात्मत्वमर्शात्मनो नवद्दिगिति ८९ अवाप्तस्वरूपपरमार्थो नामपितदासनादित्य
भिप्रायः ९० ॥

प·सं
१५३
153

विस्रोराद्‌ लक्ष्मीमिति लक्ष्मीमित्यादिनासर्वतोवामन
त्वात्कर्तव्यान्तरकलनाशून्यत्वंसूचयति पातीदमिति
एागतियोग्यतासूच्यते अतएवशरणागमनप्रकारमा
अनुष्ठपादकमलमिति ध्यायेदित्युत्तमपुरुषप्रयोगः
स्यात्रोन्मुख्यंसूचयतीतिवेद्यम् अत्रचसोमकलादीनां

लक्ष्मीपद्मकराङ्कितांशशिमुखींमालिंग्यपीतां
बरः शंखंचक्रवरंगदांसरसिजंदोर्भिर्दधानःक्ष
ती मायाशक्तिवशीकृताखिलजगद्भूतिप्रकृ(?)
स्वच्छविर्यैः पातीदमनुष्ठपादकमलंध्यायेहृद
न्नेमुदा ९१

चक्रादीनांचवैभवसूचकानांशक्तिस्वरूपतानिरूपणां
सङ्केताख्यविवरणरूपग्रन्थगौरवभयान्नवितायते
त्ताभगवतयास्यादितितत्रतत्रविषयेवक्तान्निर्गच्छती
पिवाणीनियच्छाम इतिवोध्यम् ९१ ॥

ञ्च्यमिति वचनेप्रतिज्ञातरूपंतस्याग्रहेत्वपेक्षयासहेतुक
मित्युक्तम् महत्कृपास्वोचितयाःसौम्यमात्यः ९२ श्रुतमि
ति श्रुतमवधारितम् अस्यानेपिचाविमृश्यकोर्योकृपाल्य
यौतमरतिमहत्कृपाविवक्ष्य यद्यपिविदितहृदोभवान्पूर्ण
तयात्रसक्तः तयापिसाधनार्थेवक्तरङ्कृ मज्ञानार्थमरुद्धय

इत्थंनिशम्यवचनंसभ्यकस्यमहेतुकम् म
हत्कृपाऽनेनेवासौराजानंतेव्याजिज्ञपत् ९२
श्रुतंस्वामिन्नत्वयियः त्वंणमर्हसिनःप्रभो त
थापिसाधनार्थंभोःशिष्यांतांशिक्षयतांहरं(?) ९३
स्वयंचसमनुप्तांराजेश्चर्येयंनयगामिनी नये
नैवसदाचर्येनयशोजयमावहेत् ९४ ॥

यास्यान्तयाशिक्षितामानायतांत्वरात्मेपमयेहितकिः ९३
स्वयंचेति सम्नातंसज्जीभूयतामिति भावेलुड् अत्रहे
तुः चर्येयमिति नयगामिनीतिपदेपथार्थेसिद्धस्या
ध्यानामपिचर्यत्वैवरूपाप्यम् यद्यदाचरतिश्रेष्ठइति
न्यायात् ९४ ॥

प·सं
१५८

राजोक्तमुपसंहारव्याजेनानुमनुते करोतीति सत्त्रि
तयस्क्रिया सन्तोषलक्षणः प्रीणितस्तर्पितः नयापनय
रिति प्रतिपत्तापेक्षया ऽपनयग्रहणम् यावद्विरिपवो ऽप
ग्रस्तानस्तावत्कथमेकस्य जयसिद्धिरिति ९५ अनयो
मन्त्रितं मन्त्रणादिति स्वशिक्षापालनादनन्तरं विधि

करोति सर्वमीशानः प्रीणितः सत्क्रियाभरैः
नयापनययोः कर्ता सर्वज्ञः सर्वशक्तिमान् ९५
अथोवाच पुनाराजा सम्यगुक्तं त्वयानघ सज्जो
ऽसि विधिवत्सम्यग्द्विःक्षितोऽसि च सर्वशः ९६
सन्तोषवर्माविज्ञप्तिप्रियस्तः सत्क्रियेषु भृत स
मापि दृढधन्वा च लक्ष्मवेधी भवाम्यहम् ९७

ति नीतिशास्त्रोक्तरीत्या सम्यगिति अनवलेपेन निश्चि
जयसिद्धेः स्वाभिप्रायेण ९६ जयसिद्धिहेतुं स्वाभिप्रा
माह सन्तोषेति सन्तोषादीनां यथोचितसन्निवेशावस
पनेनान्योन्योपकारितया समानफलत्वं सूचितम् ९७

द्दृढभावनया सम्यक्फलसिद्धिरिति भावनामाह इयमेवे
ति ९८ वीक्ष्यतामिति स्वयं विधास्यतीति स्वयंशब्दो भिन्नक्रमः
तत्रवायमाशयः यत्तस्य स्वयंविधाता तदस्माद्वस्मनोरथपद
वीमपि नाध्यारोहति किं पुनर्वाचीति वीक्षणेनैव तस्य

इयमेव क्रिया साध्वी वाच्यया किं नु हीनया ई
शप्रसादनायास्य च सन्तोषेकार्यमर्पितम् ९८
वीक्ष्यतां समहेशानः स्वयमर्पितसत्क्रियः स
र्वेश्वरः सर्वसाक्षी किं विधास्यतिप्रीतिद ९९
अथ रात्र्यां व्यतीतायां विभाते कल्प एव च सेन
योरुभयोः सम्यग्व्यूहस्थितिरजायत १०० त
था च तेहेमिति तेय यामेने जनस्तदा मृतं वि
नानजात्वेते वियोगमुपयास्यतः १०१ ॥

प्रतीतिरिति ९९ अथेति कल्पे प्रभातवेलायां विभाते कि
ञ्चित्प्रकाशमानायाम् व्यूहो युद्धार्थं रचनाविशेषेणाव
स्थितिः १०० तथा चेति मेनेत्रमेने उपसर्गाणां तदर्थद्यो
तकत्वात् वियोगं विश्लेषणम् १०१ ॥

अत्रैति अन्तरे वेलायां उदद्दश्यत उच्चैः सर्वसमतमद्द
अमस्यहेकः कश्चिद्विषय इति सन्यत्व अक्रान्त्वमानन्त्य
म् स्थायिनोस्य निर्गच्छन्त्याः सेनाया अन्तो मर्यादापि
दो न बभूव निर्गच्छन्त्येव जातेत्यर्थः देतिप्रसिद्धो २ अ
न्नप्रवाहत्वं महारावत्वं च दर्शयितुं गङ्गादृष्टान्तः नि

अत्रान्तरे च समहदाश्चर्यमुदद्दश्यत निर्गच्छ
न्त्याः स्थायिनोन्तः सेनाया न बभूव ह १०२
गङ्गेव सा महारावा निर्यातीडुर्गतस्तमूः अवि
न्नवूहाददृशे स्रष्टिर्वाङ्गात्प्रजापतेः १०३ प्र
तिपत्तचमूः सापि सम्मुखागामिनी बहुः छि
न्नमूलाभवन्नूर्णं हिमस्थावेव निम्नगा १०४

न्नवूहत्वं अनेकविधवैचित्र्यं च दर्शयितुं सृष्टिदृष्टान्तः
प्रतिपन्नेति वद्धमानापि च्छिन्नमूला शीघ्रमभवदं
दृश्यत इत्यर्थः अन्तवत्त्वे दृष्टान्तः हिमेत्यादि यथा हिमप्र
नदी हिमवत्यापाये मूलच्छिन्ना कियत्कालमेव दृश्यते तथा
१०४

आयान्तीति आयान्तवर्णनमिदम् समुद्भूतावायुवशात्कं
पमानायाः पताकाध्वजपताका एवाग्निशिखास्ताभिरुज्ज्व
ला अत्रापि सयोनाशवत्वे दृष्टान्तः दग्धप्रायेति ५ इतिप्र
तिपत्तचमूगमनं निर्वर्ण्य शक्रूतमेवाह ईश्वरेति ईश्व
रप्रसादाविर्भूतं तत्तस्सैन्यं स्थायिसैन्यं कृतोपीति आगाप्य

आयन्ती सा समुद्भूतपताकाग्निशिखोज्ज्वला
कोलाहलसमाक्रान्ता दग्धप्रायेव वह्निभाः १०५
ईश्वरप्रीतिसैन्यं तत्कृतोप्यागात्यसङ्गतम् द
हृष्टेन तस्य समहत्पताकाध्वजशोभितम् १०६
सम्पूर्णसाथनं तस्य शिखाशेखरभूषितम् स
दस्वज्वलिताकारं तेजसा समलङ्कृतम् १०७

त्वादनन्तत्वाच्च कृत इत्यदृष्टेत्तकमागतास्समुचितं दृष्टे
प्रे प्रत्यत्तमभवत् ८ सम्पूर्णेति सम्पूर्णं च तद्रङ्गशक्ति
सम्पन्नादिमविंतं साथनं सेनासर्वं च तच्छिखाभिः शोखैरभू
भूषितम् वाह्यान्तरबलसामस्त्यमाह सदस्वेति तेज
सेतिच १०८ ॥

प·से
१५९
15.6

तदेवाह यदिति यत्स्यापिसैन्यं तदिति यायिसैन्यं सम
नं ससामग्रीकं पराभूयपराभवमाप्य नष्टकल्पंविशीर्णत्व
मितियावत् ८ सङ्गैरिति सङ्ग्रामालोकिभिः कौतुकि
समेइतिसर्वार्थसमशब्दस्यसर्वनामत्वाज्जसःशीः ९
ति सावेलासङ्ग्रामवेलासाद्राक्करटनप्रारंभःसाम्पम

यत्राप्यतद्विषोःसैन्यंससाधनमपिद्रुतं पराभूय
गतश्रीकंनष्टप्रायमभूत्क्षणात् १८ श्रद्धोसमर
दाश्चर्यंदृष्टेनातत्रसङ्गतैः शालभारववातेनत्त
णान्नष्टाःसमेपरे १९ सावेलाशरदारम्भःसाद्रा
दासीद्यतस्तदा लीनेषुकेकिरिपुभ्रूज्जन्मेरा
जहंसकैः ११० ध्वजवृक्षपताकाश्रीभरितास्तस्य
सैनिकाः विचक्रमुस्तमोधंसेस्वयंभातिरवेर्म
हः १११ ॥

लीनेष्विति शार दारम्भेकेकिनोगतश्री
लीयन्तेराजहंसाश्चोज्जृम्भन्तेइति राजहंसाश्वराजं
११० उज्जृम्भणमेवाह ध्वजेति विचक्रमुर्विविथं
थियाचक्रमुर्विक्रमेणवाविजह्नुः प्रमार्थान्तरन्यासः त
इति ततश्चरवितेजोविस्फारेऊनस्तमांसितिष्टन्ति १११

द्विट्इति शत्रुसैन्यपाणिशकलात विपिर्देवंसपवरश्मि
र्वत्वातस्याःपातेस्वस्तनेसतियोरुषमेवह्नयस्तस्मिन्मन्दे
जडप्रायेसतिसैन्यपाणीनांविशकलितप्रायत्वाद्धवल
ग्रहणंतच्चदैवरश्मिपातेहेतुः तच्चपौरुषाच्चजाद्रहेतुः
ततश्चजयलक्ष्मीःशिथिलाकरादागतप्राणप्रभुंस्वरदा

द्विट्सैन्यपाणिशकलाद्दिवरश्मिपातेमंदेच
पौरुषहृदयेशिथिलाजयश्रीः चङ्क्रम्यमाणा
मुरुपौरुषमुच्चरश्मिंसत्वाणिप्रममलंप्रभु
माचकाङ्क्ष ११२

णार्थमाचकाङ्क्षतमेवायातमाकाङ्क्षाचक्रे यतोसौ
चङ्क्रम्यमाणःमण्डलान्याचरन् यतोसाउरुपौरुषह
यः उच्चदैवरश्मिश्चशाक्रपाणिकमलश्च याद्दिकाचित्प
थिश्रशरणासारत्वार्थंकंचित्प्रभुमाकाङ्क्ष तेपवेत्पतिशा
योक्तिमूलासमासोक्तिः ११२ ॥

इत्यंजयलक्ष्मीः प्रभुश्चितेत्यतः शत्रौजयलक्ष्म्याविरहितो
लितं प्रहृत्तेगृह्यतांबध्यतांप्रक्रियतांपश्यतगच्छतिइतो
वित्यादिकलकलेनगतजीवितेमृतकल्पेचतेजः शशि
मूर्तिर्जयलक्ष्मीहृतः उदारचरितः प्रहृताशयः जयल
श्यापिवाञ्छताशयपनंजीवन्तमेवस्वीकर्तुमाच

शत्रौश्रियाविरहितेचलितंप्रहृत्तेकोलाहलेन
महतागतजीवितेच राजामहोमहितमूर्तिरु
दारशीलः स्वीकर्तुमेनमहताशयश्राचकाङ्क्षः
११३

हृ॰ अयंभावः प्रस्तरविजयोनामासौयद्रिपुश्रियावि
ज्यनाशयतीतिदेवविजयिनादस्यपराजितमरिंसंग्र
हृत्यस्वाज्ञाप्रासनाङ्कितंकृत्वाचस्वपुरगमनायोने
यतीतिस्वीकर्तुमित्युक्तम् अत्रवादनाशयइतिहेतु
विशेषणम् ११३ ॥

वांछतीति शिरश्छिच्छेदेत्यत्रास्येतिशेषः अस्यरिपोः यतोसौ
मन्त्रयीः ११४ हाहेतिचेति हाप्ताहसंमाकार्षीर्माकार्षीरितित
स्मिन्नाज्ञिवदत्येवान्येरण्यागत्यतस्यशरीरंशकलंशकलं कृ
तम् ११५ ननुमहत्यनौचित्यैषायत्प्रभ्वाशयानुसारेणविना
पियत्नैः कृतमित्यत्राह नहृष्टमिति सम्परायेसाहसिक

वाञ्छत्येवतथाभूपेकश्चिदागत्यमन्त्रयीः शिर
श्छिच्छेदावज्ञेनतीक्ष्णधारेणसत्वरम् ११४ हा
हेतिचवदत्येवराजितस्मिन्ननुद्रुते आगत्यबहु
भिस्तस्यशरीरंखण्डशः कृतम् ११५ नहृष्टं
सम्परायेराजानालङ्कृतंमतम् यथोचितंप्र
चरतांनियतीराजनीतराम् ११६ ॥

कर्मलक्षणोरणो भुवं संभावनायामप्रचार्यान्नरक्षासः
यथोचितमिति अयंभावः स्वपदस्थितानांसर्वेषांनिय
तिपालनंयेनभवेत् नियमलङ्घनात्मकेसमरकर्मणितत्पा
लनेकृतः शस्त्रादिपातनेनप्राणिहिंसाकृतोवाजयपराज
येकृतस्वस्वामिभृत्यव्यवस्थाकृतस्याप्रिपञ्जास्वास्थ्यं ११६

शत्रोर्नष्टेसाह्यसमपिनहिव्यवस्थाचतत्त्वमेवजातेऽस्या
युगलेन ईशाशेति ईशोभगवतियासावाशाभावना तप
चर्यासावपुषंतदनुग्रहेणाहंकार्यान्तर्यामीस्यामीतिविश
सः सएवप्राग्वंशः प्रादिग्भागएववंशेचलस्थितिहेतुरा
नवन्यस्तत्रोदयमानोयोसाविनकेतनोऽरुणाविर्भावे
रुणस्तया उदयमानः प्रातोदयोयोसाविनोराजातस

ईशाशाख्वासप्राग्वंशोदयमानेनकेतनात्
तमोरोधंसितेमूलान्नमिस्त्रायांदत्तविधि ११७
समाधिहृष्टेलोकेस्मिन्नयशुष्टमहोदयैः अ
खिलानर्थविध्वंस्यैराजभास्वान्व्यराजत ११८

तनात्पताकालत्वणात्यतापात् तमएवाविस्तस्मिन्नू
स्मितेपतितेतमिस्त्रायामनियतिलत्वणायांक्रसशर्व
नष्टेप्रभायांजयएवधुष्टंप्रभातस्तस्पमहोदयैरस्मि
वलोकेसमाधिःसंयमादिः प्रभातकालीननियमःस
ह्रतांयथास्वव्यवहारवर्तनीवर्त्पितांजातस्तडष्टस्तमारि
वर्तितानोचितीराजाधिकारिणावध्यानुपावोध्यनामि

वंरूपोस्त्वैर्योग्रणायचसमाधिस्तेनहृष्टेउद्घादित्तप्रतीहारा
दौलोकेसति अखिलानर्थानांचौरोपद्रवादीनांविशेषेण
नाशायराजसूर्योव्यराजत उदयाद्रिशिखरसिंहासनस्थि
तःप्रचकाशे ११८ सच्छेखररचनांशिखाबद्धांसर्वापराधि
तेभ्यःसहृतष्टेविमर्शति अस्मादिति अस्मात्समयान्नद्वारा
दिदंवत्स्यमाणंसमतिभिर्ध्येयं किमित्याह सन्तोषतपस्कि

अस्माद्ध्येयमिदंसदासमतिभिर्नास्तिक्रियाका
प्यहोयासन्तोषतपस्क्रियाश्रवणाद्यांखिस्वि
भिःसाधनैः नोसिद्धात्यपयेअसन्ततरनात्संयां
सएवेश्वरःस्वानन्दंप्रददातिकेवलंकथासिद्धी
र्ददातीतिह ११९

यादीनोक्रियात्रिखिलिभिःसाधनैर्याक्रियानसिध्यति साका
पिक्रियानास्तिइति अयंतत्तोदेहेर्योग्यशिविधसाधनैरस
त्तात्पर्यवन्तस्तेषांसएवेश्वरःस्वानन्दंददातीति किमेत
द्वाच्यंतेभ्यःससिद्धीर्ददातीति उक्तैर्धस्वानन्दादिर्भावेनेकि
यदिवसिद्धिदानमितिस्वानन्दस्यापरस्वल्पापादनासंभवाने
चामितिसंप्रदानाभावः ११९

निगमयति इत्येतदिति महार्थंमहाभिप्रायंबहुमूल्यं
यत्रचहृदिस्थितोर्थानुसन्धानेनहृदयपालितेकौस्तुभे
दिस्थियथाविस्तर्विभाति उदारकीर्तिस्तथासौविभाति

इत्येतदुक्तंविमलंमहार्थंसन्तोषरत्नंपरमार्थ
सिद्धौ हृदिस्थितेयत्रविभातिधीरोविस्तर्यथा
कौस्तुभउत्तकीर्तिः १२० इतिश्रीवीररत्नशे
खरशिवायांसन्तोषरत्नाख्यंसप्तमंद्वारम् ७

स्तनासदृस्पर्धतेश्वर्थः १२० इतिश्रीवीररत्नशेखरा
खाविवरणेपदसङ्केताख्येसप्तमंप्रमेतिशिवम् ७

ॐश्रीगणेशायनमः अथयदुद्दिष्टंबृद्धश्रेष्ठानुवर्तनमिति
अष्टमंद्वारंतल्लक्षयितुमारम्भः अथेति तत्रबृद्धोवयोधिक
इतिसर्वसाधारणम् श्रेष्ठस्तुगुणाधिकइतिविशिष्टविषयम्
तयोरनुवर्तनंतदाशयानुसारेणकार्यप्रवर्तनं तथाचमनु
र्विशिष्टविषयमाह वित्तंबन्धुर्वयःकर्मविद्याभवतिपञ्च
मी एतानिमान्यस्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरमितिपञ्चानांत्रि ति.
षुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्तिच यत्रस्युःसोपिमानार्हःशूद्रो

अथाष्टमीद्वाविंशतायत्रसिद्धिःपुरःस्थिता यो
द्दिष्टाचोपरोधोयज्ज्येष्ठश्रेष्ठानुवर्तनम् १ ॥

पिदशमींगतइतिच सद्द्वानोभूयांसिमकर्षितोगुणवेति
चेति सेयंद्वाअष्टमीयत्रविंशतायदर्थमाचरतांसिद्धिश्चतु
र्वर्गलक्षणापुरतःस्थितास्वयमुपनताभवेत् अथवातस
चरणात्सिद्धिरर्थप्राप्तिःपुरतःस्थितापरलोकेसमीपस्थाभ
वति तामेवद्वारंस्मारयतियोद्दिष्टेति उपरोधआपातरम
णीयवस्तुत्कारितचित्तस्यावसरापसारनम् तदेवपर्याया
न्तरेणविशदयति यदिति १

प.सं.
१८०

160

तल्लक्षणमाह येयमिति येयंसर्वार्थसन्धातरिपरमे
श्वराज्ञापिरुचिरभिलाषोऽस्तानुयजनैरस्यानुपरोधश्च
मतासावेवोपरोधइत्यर्थः अयंभावः ययारुच्यासर्वार्थे
तापरमेश्वरःस्यादस्यानुपरोधःकासावित्याह वाणित्यादि
वाकायेनमत्याचयौचितीज्येष्ठश्रेष्ठानुसरणलक्षणा
वसर्वमनोनुरञ्जनकरीतिप्रत्यक्षतःफलकथनं परो

येयंसर्वमनोनुरञ्जनकरीसर्वार्थसन्धातरीह्याम्
आपिरुचिर्हितानुयजनैर्वाह्यान्तरीसंक्रिया सा
धीसत्यकृतिर्ययासकृतिनःसन्मानपात्रंशिरोभू
षासानुपरोधइत्यभिमतावाक्कायमत्यौचिती २

लमप्याह वाह्येति वाह्यशोधनमान्तरशोधनंचेदमेव
स्यापवर्गसोपानहेतुत्वमित्याह साधीति तद्धेतुत्वा
मेवासौ सा अपिच ययैवतेपिसकृतिनःसत्कृतामहा
दादेवादयोऽपुनासन्तोमानपात्रंमान्याः अथवासत्कृति
मपिययैवसन्मानपात्रताभ्यासत्कृतस्यापिसूत्रतया
यतोसौशिरोभूषाभूषणानामिवसत्पुरुषाणामियंशिरोभू
षणस्थानीयेत्यर्थः २ ॥

अत्रैवचदृढप्रतीतयेमन्त्रंप्रमाणयति यथोक्तमिति यत्रत्रय
मावतारेस्वायम्भुवमनोमाहेश्वरीदयाविराजते सर्ववर्णाश्र
माधिकारसमर्पणात् तत्रइदमेवशुभाभागित्वात्स्वास्यदयापा
त्रत्वम् अतएवनोस्माकंसर्वेषांनम्यानमस्कारार्हतयात्र
यणीयः तद्वचनमर्थतःपठतिअयमुपरोधःस्वस्ववर्णाश्र
मक्रिया स्वस्ववर्णाश्रमाचारपालनमेवोपरोधउच्यते न

यथोक्तंतेनमनुनायत्रैशीराजतेदया नम्यान
श्चापरोधोयंस्वस्ववर्णाश्रमक्रिया ३ यासैव
र्णाश्रमश्रेयःकल्याणैकहमञ्जरी कालेफल
तिभव्यानाममृतंपरमोमिति ४ ॥

हिरण्याद्दष्टहेतुंविनाकश्चिदपिस्वस्ववर्णाश्रमक्रियासक
ष्टसाध्यासुप्रवर्ततेइत्युपरोधएवासा ३ स्वस्ववर्णाश्रमक्रि
यामेवानुवदति सिद्धिहेतुत्वकथनार्थम् यासैवेति या
सैक्रियाकल्पवृक्षमञ्जरीयतोवर्णाश्रमश्रेयः वर्णाश्रमा
णांश्रेयःश्रेयःसाधनम् मञ्जरीत्वारोपणेहेतुमाह कालेफ
ति भव्यानामुपरोधवतांपरंश्रेष्ठंनामपादकमोमिति अमृतंफल

प·सं
१९१

ति अयमर्थः उपरोधश्चेत्काले काले पालितः स्वाचारपा
रचयति स च पालितः सुदृढारानन्त्वावाम्याभक्त्युद्रेके
मामृतस्वरूपमोक्षाख्यं फलतीति ४ श्रुतिश्चेति लक्षयति
लक्षणयाभिधत्ते यथा अयमुपरोधाख्योऽर्थः सद्धर्मश्रुति
सदिति सदाख्यो यो धर्मः सत्त्वः सर्वधर्मातिशायीपर
विमर्शाभिधः स च धर्मलक्षणयोगाद्धर्मइत्यभिधीयते
यथा सन्निति हृदयप्रकाशो भवनक्रियाया भवतिकर्तृ
वक्रियाविमर्शः स्वस्याद्वभिताचविश्वविस्तारइतिसत्

श्रुतिश्चाप्यमुमेवार्थं लक्षयत्यमलात्मस स
द्धर्मप्रतिमासोयमुपरोधइतीरिणी ५ ॥

पक्षम् धर्मतत्त्वं च भगवता याज्ञवल्क्येनास्य प्रतिपादितं
चारदमाहिंसाध्यानस्वाध्यायकर्मणां अयं तु परमो धर्मो
योगेनात्मदर्शनमिति अत्र चावधानवतामेव प्रतीति
प्रतीतौ स्थूलमतिभिर्न संशयितव्यम् तस्य सद्धर्मस्य
मार्चायमुपरोधः घनीभूतः सद्धर्मपवासोवुपरोधइति
अयं चार्थः शान्तोदान्तइति अद्धाभक्तिध्यानयोगादवे
ति च श्रुत्यार्थतो लक्षितमस्त्याह इतीरिणीति अमला
त्मनेनाः तथात्मनाम विद्यामेपिनकश्चिदोषइतिभावः

अत्रैव दृष्टान्तयति यथाहीति घनताकालवशेन कर्कशत्वा
तत्संयोगः इति दृष्टान्तेदार्ष्टान्तिके तस्यातन्यावोधलक्षणम
लावेशेनावोधायमानावपिशक्तियातवशोन्मिषितविधुराभा
समयस्वरूपबोधकलनयातदारोहणोच्छ्रयात न्नियतम
हलाक्रमणमिति ९ अत्रैव समभ्यासससिद्धये समानजा

यथादिघनतांयातं जलं हिममितीर्यते सद्ध
घनतैवेयमुपरोधइतीर्यते ९ यथा वाघन
तांयातं ब्रह्मकूलइतीर्यते यथायंघनतांया
तउपरोधइतीर्यते ७ ॥

तीयं दृष्टान्तमाह यथावेति ब्रह्मसच्चिदानन्दलक्षणं
कूलइतिसंस्थानाभिधानवन्मूर्तिवत् तथा चमूर्तिरपि
तद्धतां सूचयितुं भगवान्व्यासश्चाह कृषिर्भूवाचकः श
ब्दोनश्चनिर्वृतिवाचकः तयोरैक्यं परं ब्रह्म कूलइत्यभिधी
यतेइति अयं सद्धर्मः ७ ॥

प॰सं॰
१९२

चनत्वेण्यस्य सूक्ष्मतां समर्थयति शाठ्येति असत्येसत्य
सम्भावनाशाठ्याम् सत्येप्यसत्यतासम्भावनाकौटिल्य
तयोराहित्यं सत्वमवाधितत्वम् तत्वेच यद्धर्मे येन सद्धर्मे
त्युक्तम् सचेदपरोधाद्वहिष्कृतस्तदान्यः कश्चिन्नास्ति अ
रोधएवासावित्यर्थः ८ द्विवद्धं सबद्धमिति न्यायेन मु

शाठ्यकौटिल्यराहित्यं सत्वं श्रुतिभिरीरितम् त
त्वं धर्मेन वान्याय उपरोधाद्वहिष्कृतः ८ असत्वं
वापरोत्वं वायत्सत्वं धर्मगोचरं सोपरोधइतिप्रोक्तो
मुनिभिः सूक्ष्मदर्शिभिः ९ धर्मास्पृतं चनीभूतं
नानाकारविराजितम् अनुवर्तनमित्युक्तं पर्याये
णापरत्रच १० ॥

साधयति असत्वमि
स्मत्यापितदेव
ति असत्वं लोकनिन्द्यापरोक्षमोक्षरभयात् यद्धर्मे
ष्वयकं सत्वमस्तित्वप्रतीतिः सएवमुनिभिरुपरोधइति
कर्षेणान्यधर्मप्राबल्येनोक्तः सोपरोधइतिपादश्शेणेम
यिः ९ नानाकारेतिस्वस्वेविषयदर्शनेनस्फुटीभविष्यति
स्वेतिनीतिशास्त्रेषु पर्यायेणेति शब्दद्वित्वमेवास्यार्थेस्तक
व १०

विषयदर्शनार्थे पीठिकामारचयति येयमिति भवस्यसर्वो
त्पादयितर्मदेश्वरस्यतदपरमूर्तेर्वा विधात्रेर्येयं संसारगोच
रास्यरूढाव्यवस्थाब्रह्मादिकीटान्तान्यायाधीनतालक्षणा त
स्याश्चयमुपरोधः पाणः शमस्थवन्धोनेनैवपणबन्धेनाऽस्या
स्थितिमतीत्यर्थः अतएवाह मूलमिति आकर इति चकथ्यते ॥
विषयं दर्शयति सेति पितापुत्रस्वामिभृत्यादिसङ्कुलासाव्य
वस्था पितापालयिता पुत्रः पाल्यः स्वामी आज्ञापयिता भृत्य

येयं व्यवस्थास्वरूढा भवस्य भववर्तिनी तस्याः
पणोयं यं प्राङ्मूलमाकरश्चापि ११ साव्यवस्था
पितापुत्रस्वामिभृत्यादिसङ्कुला ध्रुवमेतत्परेवा
साहृतेस्माच्छिथिला न किम् १२

दिनागुरुशि
आज्ञाप्यः आ
ष्यादिग्रहः गुरुः शास्तिता शिष्यः शासनीयइत्येवमादिव
रूपाऽसौव्यवस्थितत्परेणोपरोधवदेव इयंव्यवस्थायत्तर्वषा
परमास्वादावहातत्सर्वमुपरोधमाहात्म्यमेव व्यतिरेकेऽन
र्थमाह ऋतेइति अस्मादनुरोधात्तेसौव्यवस्था किं शिथिला
नस्यात्स्यादेवउपरोधाभावेपितापुत्रंनपालयेत पुत्रोपिपि
तरं नगणयेत एवमन्यत्रापि इति सर्वमन्यथायंस्यात् १२

प·सं·
९३

तथाहीतिदर्शयति पुत्रेति यत्पितुः पितृत्वं तत्पुत्रानुरो
धेन तस्य पुत्रत्वं पित्रनुरोधेन एवमन्यत्रापि पालयतीति पि
पुनाति पुन्नाम्नो नरकाद्वा त्रायत इति पुत्रः ऐश्वर्यावहः स्वा
मी तत्पोषको भृत्य इत्यादि १२ ततश्चेदमुभयोरन्तराले सम
वेतमित्याह समाने इति परमेश्वरेणायमपि व्यवस्थापे
तेरव्यवस्थापितः इहामुत्रानन्यहेतुरिति येनासावनु

पुत्रानुरोधेन पिता पुत्रस्तदनुरोधतः स्वामीभृ
त्यानुरोधेन भृत्यस्तदनुरोधतः १२ समानेपि हि
संस्थानेकरनेत्रश्रवादिके किं कस्य वशमाग
च्छेदनुरोधविनाकृतम् १३ तस्माद्या काचिद
न्यास्ति शोभासारे रत्नाकरे संसारे सारवर्णो सा
वनुवर्तनहेतुतः १४ ॥

स एव परं भवभूषणमित्याह तस्मादिति असारे इति प
र्यन्ते नश्वरत्वात् असत्त्वाकरे दुःखमूले संसारसावस्यं
विषह्मात्वबहुःख एव तत एव निःसारत्वात् सारवर्णैने
नर्थभरितत्वात् सिद्धवर्णैर्या काचिच्छोभा रमणीयकं सा
रोधत एव एतद्दृशेन जीर्णहीनप्रायमपीदं इह सारवदि
लक्ष्यते इति १४

सकुमारदुडिम्यापनार्थं सम्पादितमर्थं संगृह्णाति तच्चेयमि
ति दुरालोकके आलोको ब्रह्मप्रकाशः सर्वथा परमात्मतत्त्व
मत्वाडपेय इति तदभामावान्ध्यमपि श्रान्तं यत्र नकाचना
पि कदर्थनाकर्मातिवाहनमेव परोपनतादिना इदमतीवा
नर्थावहं यन्मध्यवर्तित्वमिति दुरालोकके इत्युक्तम् अन्य

तच्चेयं यदि सन्त्वले क्षुभगतिर्लोके दुरालोकके
नन्त्रग्रन्थिसबन्धबन्धिततनुः सन्दुष्पकन्धीकृतः
संसारः स्वयबन्धविश्वयवपुः सन्मीणिकलाः स
णान्नूनं न घणदवस्थितिर्वेतवताशं कश्चकस्याव
हेतु १५ ॥

यो रागद्वेषाद्याः अनेकविधकर्मद्वेषण विनाशनतत्वात्क
न्यीकृत इति तथा तेपि सम्भावनानाशपदत्वात्सन्त्रीणिक
त्वः वतवतेत्याश्चर्यं पूर्वं शोकनिवेदने यदीयं शुभगति
रूपरोधवस्था सन्त्वलेन दाकः कस्याशं वदेदितिनिः
श्रीकमिदं सर्वथात्याज्यमेवस्यादिति १५ ॥

रीतयः परम्परागताः सदर्थावहाश्चाचाराः दृढसन्धान
पाश्च मुनावारोणोदं सिद्ध्यति कृतेचमिदं दृश्यतेइति अन्ये
ति अनुरोधाःपालनेशीलाभायाश्चविदितन्नान्नयाचदेवता
प्रकोपणेमहोत्पातायनर्थवाहुल्यं १९ किंचान्यदिति वि
मधिकंकथ्यते यापेषात्रयीवेदत्रयीअथवातेजसांत्रयीने
कनिदर्शनंलोकस्यसर्वस्याध्यादकात्मकस्यनिदर्शने
सदसद्व्यवहारहेतुः अथचलोकस्यस्थावरजङ्गमात्मकस्य

दृढसन्धानरूपायारीतयोजगतिस्थिताः अनु
रोधेनताःसर्वाःशीलाभायाःस्युरन्यथा १९ किंच
न्यज्ञातियापेषात्रयीलोकनिदर्शनम् साधनेनै
वपरध्यानष्टप्रायाभवेद्ध्रुवम् १८ ॥

निदर्शनंप्रकाशहेतुः साधनेनैवोपरोधेनैवस्थितापर्यं
नाकोनेकायासमाथ्यविधिनिषेधात्मकहेयोपादेयवि
कलापेसन्नष्टस्थितिर्भवेत् परन्नयद्युपरोधोनस्यात्तदा
लोकालोकहेतुः कथंभवेत् भीषास्माद्वातः पवतेइत्यादि
तेः परध्येति उपरोधाभावेसदसद्व्यवहारासङ्गतेः तथाप्र
काशानुपपत्तेश्चपरानष्टप्रायाःह्रासमर्थाधिभूत्याःलब्धप्र
चभवेत् ध्रुवंचपदे धरेतिधराबासिजनोपलक्षणम् १९

तस्मादिति उत्कर्षावधिर्ब्रह्माअपकर्षावधिःकीटः सनातनी
ति अद्यतावदियमनेनैवप्रकारेणागताअतआह एतत्सत्रो
भितेति स्वतेस्याइतिच्छेदः १९ इतियइतिनत्यजतीति स्व
भावमपीदंसंविदाप्रयोजयति सद्यायेति लोकप्रियताम
नोभीष्टलाभेदृष्टान्तेनापिस्वीकार्या येदिकंफलंदृष्टाप्र
त्रयोजनेपरमात्मलाभश्चवतीत्यर्थः २० तथाचेति भूतलेः

तस्माद्ब्रह्मादिकीटान्तंस्थितिरेषासनातनी एतत्स
त्रोभितत्स्याःस्थितिरेवकुतोभवेत् १९ इतियःको
पिमतिमान्नत्यजत्यनुवर्तनं सद्यायाप्रियतांलोके
मनोभीष्टंचविन्दति २० तथाचाह पुराणेषुगाथा
गीतामहर्षिभिः प्रीतिसौहृदंसंघटयतिविघाटयतिवा
प्रायं नसत्यमनुरोधेनसममस्तीदभूतले २२

नैनोपरोधेनसमंसमानंसख्यंमैत्रीनकाचिदस्ति यतउप
रोधात्सख्यंसख्यंप्रीतिसौहृदंप्रेमरचनांघटयतिपरस्परं आशये
चउभेदमपिविघाटयतिविविनष्टीत्यर्थः घटयतिविघा
टयति इतिचवाक्यविरोधेइत्यतोदेवस्यानुग्रहस्यव
स्थितत्वाद्विपूर्वस्यग्रहणाभावः २२ ॥

लीलेति बलमिति सामर्थ्यं कामक्रोधलोभमोहादिरूप
सेनाच सोयमुपरोधस्तन्मार्गरोधकस्तस्य बलस्य मार्गरो
तिरोधी उपरोधेन तत्सञ्चारो न भवतीत्यर्थः २३ उत्तमेति
आनन्दोपि लोकानां वशीकारेण हेयमेव उत्तमा अथमा इ
ति तत्रोत्तमाः सज्जातिवर्णजाः तद्विपरीता अधमाः तेषां
वैषामयमुपरोधश्चापदः आयो हृडिः तदिति हेतौ अत्र

लीलाविलसितादीनामिहामुत्र भयावहं यत्कि
ञ्चिद्बलमस्तीह सोयं तन्मार्गरोधकः २३ उत्त
माधमलोकानां सर्वेषामापदः स्मृतः अत्र रोधस्त
दत्रस्थैः सर्वमुत्तममाप्यते २४ तथान्यत्रापि चो
क्तं तद्वैभवं नीतिपद्धतौ रम्यं दिवस्तनकथं सर्वस्या
हत्यतामियात् २५

रत्नरोधानुसा रिमिकत्तमं सर्वमा

ते अयंभावः उत्तमा अपि सन्तो येदत्रतु रोधिनो थमापव
थमा अपि सन्तो येन दत्रसारिण उत्तमा एवेति सर्वमुत्तममा
भव॰ प्यत इति २४ तथेति तद्वैमुपरोधमाहात्म्यम् नेदमाश्चर्यं नी
तिपद्धतौ तद्वैभवमुक्तमिति यथोरम्यं स्वभावतो रमणीयं
वस्तु कथं सर्वस्मादरणीयतां नयाति अपितु यात्येवेति २५

तदेव वैभवमाह यत्नवद्योतेति य उपरोधः स एव खद्योतस्त
तापः सूक्ष्मत्वगणनादन्यगुणेभ्यः खद्योतः शक्रगोपस्तस्ये
व प्रकाशः अथ च महालोक देतत्वात खद्योत प्रतापो भास्कर
प्रतापस्तेन सङ्कलितया समन्ताद्व्याप्तया मैत्र्यादीति आदि
नाकरुणोपेक्षाग्रहितानां ग्रहणं सूर्यप्रभयैव फलानामन्तः
पक्वानि जायन्ते इति प्रसिद्धं तानि च फलानि आस्वादोमध

यत्खद्योतप्रतापसङ्कलितया सच्छीलवल्याहृ
तं मैत्र्यादीनि फलानि यानि जनितान्यन्तः सुपक्वा
न्यहो तान्यास्वादसुगन्धमोदितमनोभृङ्गाणि सम्भ
वन्तां साधूनां सप्रयाति प्रीतिमिशंमहत्कोपरोधः
सवै २६ ॥

रता सुगन्धः शोभनो खिलमनः प्रीतिजनको गन्धस्तेन मो
दितानि मोदं प्रापितानि मनांस्येव भृङ्गा येस्तानि फलानि
सम्भवन्तां उपरोधस्वीकारिणां साधूनां सम्पद्यानि स्वयम्
पनमन्ति अत्र हेतुः प्रीत्यतिशयादिति प्रीताः केनेषां भव
न्तीत्यर्थः वैश्यति प्रसिद्धो सर्वजनमोदनेस उपलब्ध रोधउप
रोधो बन्धः प्रणमादरेण गमनीयः २६ ॥

प॰सं
१९९

इत्यनुपरोधान्वयेन शीलादीनां गुणानां सत्फलदातृत्व
स्मात्तद्व्यतिरेकेणतेषामप्यकिञ्चित्करत्वमित्याह यत्त्वयो
ति यत्त्वद्योतप्रतापेत्यादि पूर्ववत् तेनहीनतरयात्तद्विहीन
या अत्राद्दृढमितिच्छेदः शीलवल्यादिनिसर्गापवैषय्यं
श्चादिफलजननंपरंत्वद्योतप्रतापाभावादपक्वंतत्तया
स्वादत्वंगन्धाभावश्चेतिहर्षितमनोभृङ्गत्वम् तमुपरोधं

यत्त्वद्योतप्रतापहीनतरया सच्छीलवल्ल्या दृढंमे
श्चादीनि फलानि याविजनितान्यन्तस्तपः कान्यहो
तान्यस्वादसुगन्धहर्षितमनोभृङ्गाणि सम्यग्भ्रमतां
साधूनामुपयान्ति प्रीतिविलयामन्योनुरोधः स किं
तथा चान्योपि विद्वान्सोनुवर्तनकथामिमाम् गरी
यसीं विदधते हेतून्यादिभिरादरात् १८ ॥

वभ्रतां साधूनां वराकाणां यानि प्रीतिविलयाद्दत्तः प्रेमा
णि शाडपयान्तिपरं दैमनस्यदायीनि सपत्नाद्गैव भवोऽ
यः किं त्याज्यो न तथा ज्ञ इति यावत् अस्वादसुगन्धेति द्व
गर्भसत्तरुषः २० तथा चेति अन्योविद्वांसोर्थमेषा सुवता
मानुपरोधकथां हेतून्यादिभिः स्वज्ञातिशयेन गौरवं तो
र्वन्ते २८ ॥

तदेवाह सारं हीति सारमुत्कर्षो दृढमविनश्वरं चेदं सुचि
तात्वं वस्तु यत इदमिह प्रेत्य च क्षेमाय सापि सुचिताः नै
नोपरोधेन उपरोधाभावे द्विकः स्वात्मनिःश्रेशं प्रतिष्ठाप्य
यात् तदभावे चायासस्साध्य विदितप्रतिषिद्धापालनात्क
र्थं सुचितेति चैष उपरोधो महाभरो न विधेय इत्यर्थः १९ अ
न्यमप्यनर्थमुपरोधाभावश्चाह अभावेइति अपेशोचयस्तेर

सारं हि सुचिता लोके परत्रेह च शर्मणे साप्यनेना
पि गन्तव्या तस्मादेष महाभरः १९ अभावेस्युपरो
धस्याशौच अस्ते जगत्यपि सर्वे वर्णाश्रमाः स्वस्यान्
नाधिकं कृतो भवेत् २० अभावे तस्य सत्सदानन्थ
उपजायते न किञ्चिद्धि दितो लोके न श्रेयसं जगद्ध
वेत् २१

ति सर्वेषां भोजनव्यवायादीनां समानत्वात् स्वस्याः स्वस्व
पेणसमानतया स्थिताः पैशाचन्यायाधिकेन नैवद्विवर्णाश्र
माणां भोक्तत्वार्थं स्थिता श्रयः २० अभावे इति अनर्थो दोष
उत्तरार्थयाभावे कः कस्य स्वामी कश्च कस्य भृत्य इति तत
श्च लोके न किञ्चिद्धितभावः स्तं विदितेऽस्मिन् सति जगन्नष्टप्रा
यमाकारेण सदपि यथोचितकर्तव्याभावालोपपाषाणप्रायं
भवेत् २१

सर्वथेति अयमुपरोधः छायातपाभावः शोभा च ३२ उ
त्तीर्णैरिति अत्रोपरोधे जवनिकावितानभूते उत्तीर्णे गतशो
गन्निच्छायं छायारहितं शोभारहितं च तत्प्रायं वा इत्ये
तत्त्वं भवेत् निच्छायत्वमेव विशदयति नग्नस्येति इति
तिसत्क्रियाप्रकृतिरित्यपिच्छेदः ३३ इत्यमुपरोधस्य

सर्वथायं जवनिकाछाया जगति राजते विता
नं चैषप्रवाहो छायाकरमनिन्दितम् ३२ उ
त्तीर्णे चात्र निच्छायं तत्प्रायं जगद्भवेत् नग्नस्यता
पितस्यापि काकृतिर्जगतो भवेत् ३३ इत्थं सत्य
पि धीसौरैरुपरोधनिरूपणं अर्थप्राधान्यमाश्रि
त्य विधेयं बोधसिद्धये ३४ ॥

नं स्वरूपतो निर्मायाचैव विशेषबोधनाय सहृदयानभि
लषयति इत्यमिति इत्थं सत्युपरोधे लब्धप्रसिद्धतयाऽ
ल्पसति उपरोधनिरूपणमुपरोधवक्तनो विशेषनिर्णी
अर्थप्राधान्यमाश्रित्य बोधसिद्धये कविदृष्याः स्वलितात
सिद्धये विधेयमप्रत्रभावाशयः ३४ ॥

अर्थप्राधान्यमाश्रित्येत्युक्तां प्रतिज्ञां समर्थयति शब्दार्थेति वि
चारनिपुणैर्बुद्धिमद्भिर्विवेककुशलैर्यावद्बुद्धिमद्भिः प्रतीतौ बोधस्य सिद्ध्या नि.
साधिता शब्दतोऽर्थतस्तयोः शब्दार्थयोर्गुणीभावतत्र अस्मात्
द्भिर्यथाविषयमिष्यते विषयानतिक्रमेण त्रितयमप्येत
त्स्वार्थबोधाय शक्तमिति तदतिक्रमेण त्रितयमप्येतदकि
ञ्चित्करमिति तत्र समयोपेतार्थावबोधनशक्तिः शब्दस्यैव
व्यापारः तस्य च विषयो मुख्यार्थः तथा मुख्यार्थोपस्कृतार्थाव

शब्दार्थयतत्कुणीभावैर्बुद्धिमद्भिः साधिता त्रिधा विचा
रनिपुणैर्यासौ यथाविषयमिष्यते ३५ ॥

बोधनशक्तिरर्थस्यैव व्यापारः तस्य च विषयो लक्ष्यार्थः शब्दा
र्थयोर्गुणीभावेऽप्यर्थावबोधनशक्तिस्तदिलक्षणस्य
कस्यचिदेव विभावादेर्व्यापारः तस्य च विषयो व्यङ्ग्यार्थ इति
सिद्धं शब्दार्थतद्गुणीभावैरिति तथा चोक्तं शब्दव्यापारतो
यस्य प्रतीतिस्तस्य मुख्यता अर्थावसेयस्य पुनर्लक्ष्यमाणत
मिष्यते इति तथा तस्याभिवितित्रयुगलेश्चाक्ति ज्ञितिभास
ते स्फुटप्रतीतिकं तत्र व्यङ्ग्यमित्यभिधीयते इति च ३५ ॥

प.सं.
१९८

यथाविषयमिच्छतऽइतिभागमवान्तरभेदेनान्वयायिपे
यति तथाहीति वेदशास्त्रमितितन्मूलस्मृतिशास्त्रस्या
पलक्षणम् तथाहि शब्दप्रधानानिवेदादिशास्त्राणिय
ब्राह्मणेनद्रष्टव्यः गौर्नपदास्प्रष्टव्येत्यादिषुशब्दानामेव
यान्यं पौराणीति इतिहासादीनामप्युपलक्षणम् तत्र
सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्वन्तराणिच भूम्यादेश्चैव सं

तथाहिशब्दप्रधानान्येवेदशास्त्रं प्रवर्तते अर्थप्रधा
थान्यतश्चापिपौराणीरीतिरिष्यते २९ ॥

नेपुराणंपंचलक्षणम् इतिपुराणलक्षणं धर्मार्थकाम
क्षाणामुपदेशसमन्वितं पूर्ववृत्तकथायुक्तमितिहासं
इत्याइतीतिहासलक्षणं तत्रपुराणान्यष्टादशेतिप्र
प्रतिपादकंवचनमुपपुराणानामपिपुराणलक्षणं
तत्रचमुख्यतावीजं श्रीमहाभारतेतदुपनिबन्धः यथा
रीरकमीमांसायांदर्शनोपनिषदामेवोपनिबंधः इतिहा
सभारतरामायणादयः २९

साहित्यंकाव्यविद्यापुनः शब्दार्थयोर्गुणीभावेनैवरसाङ्गभू
तव्यापारप्रवणतयाप्राधान्येनयोमस्करीति तत्रविधिविदित
शब्दार्थव्यवस्थातिक्रमात् तथाचध्वनिकारः अपारेकाव्यसं
सारेकविरेवप्रजापतिः यथास्मैरोचतेविश्वंतथाविपरिवर्त
तेइतिच ३० साचितस्यार्थसौंदर्ययोजनमित्याह प्रभ्वित्या
दि तदेतच्छब्दार्थतद्गुणीभावप्राधान्यलक्षणंवस्तुत्रिभिःस
म्मितंसमानंतत्वमितियावत् उक्तंश्चाह प्रभ्वित्यादि इयं

शब्दार्थयोर्गुणीभावेसाहित्यंनरिवर्तिच ३०
प्रभुमित्रावलास्याम्यान्नदेतत्सम्मितंत्रिभिः आज्ञो
पदेशसस्निग्धवचोभिक्रमदीरितम् ३१ ॥

प्रभुसम्मितंमित्रसम्मितंमबलासम्मितंचेति आज्ञोपदेश
सस्निग्धवचोरूपमित्यर्थः तत्रहिताहितमनपेक्ष्यावश्यवि
धेयमाज्ञावचः हिताहितमपेक्ष्यलौकिकमुपदेशवचः स
र्वथासर्वचिंतानिवर्तकंपरमाह्लाददंसस्निग्धवचइति त
थाचैकावलीकारः शब्दप्रमाणंवेदाख्यंप्रभुसम्मितमिष्य
ते इंसदप्यन्यथापादेयातोरुपडरितैर्धनैः इतिहासपुराणादि

प॰सं॰
१९९

169

सुहृत्सम्मितमिष्यते अस्यार्थवादरूपत्वात्कथ्यतेऽथ प्र
ता ध्वनिप्रधानं काव्यं तु कान्तासम्मितमिष्यते शब्दार्थे
तां नीत्वा व्यञ्जनप्रवणतायत इति ३८ इत्थं प्रकृतसिद्धे
कृतं समाप्य प्रकृते योजयति तत्रापीति नीतितन्त्रस्याप
ख्यायिकारूपत्वाद्वाच्यप्राधान्यमेवेति न शब्दमात्रेण श्रु
वम् उपरोध उपरोध एवेति तदाह अर्थप्राधान्यमिति

तत्रापीदं नीतितन्त्रे वाच्यप्राधान्यतो मतम् अतो
न शब्दमात्रेण भ्रमितव्यं मनीषिभिः ३९ अर्थप्रा
धान्यमाश्रित्य तदेवानेन दृश्यते अनेष एषवा
जातचित्रा वै वाच्यसङ्गतिः ४० ॥

चार्थप्राधान्येनोपरोधनिरूपणं कर्तव्यं तेन क्वचिदुप
रोधोऽप्युपरोधफलदो भवति उपरोधोऽप्यनुपरोधफलदो
वतीति भावः अत्र हेतुः चित्रा वै इति अयं भावः फल
सर्वत्र प्रयोजकत्वात्फलानुसारेण भावबन्धस्याकल
परोधेऽप्युपरोधफलं चेल्लभ्यते स एवोपरोधः उपरोधे
चेन्न लभ्यते सोऽप्यनुपरोध एवेति विवेक्तव्यं समाधिमद्भिः

न चेदमल्पविषयत्वात्प्रतीत्यनर्हमिति वाच्यम् सर्वस्यैव
ध्वनिव्यवहारस्य महाजनपरिगृहीतस्यैवं रूपत्वादित्यस्य स्फु
टविषयतां प्रतिपादयति अयमेवेति न चापि स्थूलमतीना
मेतदर्थानवबोधेऽसम्भावनास्यादनेनाभिप्रायेण सूक्ष्मद
र्शिनां भूषणमेतद्यद्विधौ प्रतिषेधार्थः प्रतिषेधे च विध्यर्थ
इति तथा चोदाहृतं ध्वनिकृता भम धम्मिअ वीसत्थो स

अथवा ध्वनिमाश्रित्य विधौ च प्रतिषेधता प्रति
षेधे च विधिता भूषणं सूक्ष्मदर्शिनाम् ४१
न शब्दमात्रमाश्रित्य लक्षितव्यं मनीषिभिः सु
खलक्ष्यव्यङ्ग्यभेदाद्धि यार्थो यद्यावस्थितः ४२

णओ अज्ज मारिओ तेण गोलाणइकच्छकुडङ्गवासिणा द
रिअसीहेण इति विधौ मा भैरिति प्रतिषेधः तथा अत्ता एत्थ
णुसज्जइ एत्थ अहं दिअसअं पलोएहि मा पहिअ रत्तिअन्ध
य अम्ह सज्जाए सहणए सम्मिदिहिसि इति प्रतिषेधे सम्भोगाभि
लाषा इति विधिः ४१ अतश्च न शब्देति लक्षितव्यं सकलकृति
ताश्रयणीया यतस्तिर्यार्थः सूक्ष्मार्थसिद्धये आश्रयणीयः

पं.सं.
१७०
170

तथाचकाव्यप्रकाशेत्रिविधवाचकनिरूपणप्रसङ्गेत्रिवि
मर्थमाह श्रीमम्मटाचार्यः स्याद्वाचकोलाक्षणिकःशा
ब्दोत्रव्यञ्जकस्त्रिधा वाच्यादयस्तदर्थाःस्युरिति ४२ नत्र
द्येवंत्रिधात्वंस्वीक्रियतेतदातात्पर्यार्थोपिकेषुचिदिति
तर्थस्यापिसम्भवात्कथंत्रिधार्थोव्यवस्थितइत्युक्तं ना
ह चतुर्थश्चेति वाक्यविदोमीमांसकास्तेषामर्थःसम्पद्य

चतुर्थोवाक्यविद्भिस्तुयोर्थःसम्प्रतिपद्यते वा
क्यार्थघटनेतस्यक्षीणशक्तित्वदर्शनात् नस्थि
तिस्तत्वतोतोनेतात्पर्यार्थावसानभूः ४३ ॥

पद्यते नस्यवाक्यार्थघटनेक्षीणशक्तित्वमितिपर्यन्ते
नस्थितिरित्युक्तं अवसानभूर्नेति अयंभावः उपाधिनि
मित्तात्स्केतस्यलब्धस्वरूपाणांचतुर्विधपदार्थानामाका
ङ्क्षासन्निधियोग्यतावलात्समन्वयेतात्पर्यार्थोविशेषवपुर
र्थोपिवाक्यार्थः समुल्लसतीत्यभिहितान्वयवादिनइति
समप्यपवक्षीणशक्तित्वदर्शनात्तत्पर्यैतिकत्वम ४३

इयतैतत्सिद्धमित्याह अतश्चेति अनुपरोधेशब्दतोर्थत
स्तफलदर्शनादुपरोधतैवउपरोधेप्येवंबोध्यं शब्दमात्रेणा
परोधेपिक्वचित्फलमनुपरोधफलंदृश्यतइत्यनेनैव
मेयेयंद्वयीगतिः अत्रसर्ववाक्यंसावधारणमितिन्याया
दर्थेनैवेत्यवधारणंबोध्यं ४४ अत्रैवानुपरोधेप्युपरोध
फलमुदाहरति कृतेति उदारसत्त्वमहिमागम्भीर्यैर्यवि

अतश्चानुपरोधेपिसफलंदृश्यतेक्वचित् उपरो
धेपिकुफलमर्थमेयाद्वयीगतिः ४४ कृत्वाप्य
नउदारसत्त्वमहिमाद्दैवात्काश्यपात्मनाविद्या
कृतबुद्धियोत्रतप्यतेकिंकार्यमधुनापापात्मा
लघुतामिहैवसावद्यांप्रेत्यानयस्युञ्ज्ञायोभव्या
प्यगतीःपराःसुभमतिर्योनिंपरामञ्चते ४५

भवःप्रख्यातकीर्तिर्दैवादनिच्छयापरेच्छयापिपनःपापं
कृत्वात्रपापकीर्तनेःस्वपकडोनिर्लज्जोभूत्वायश्चात्मनातत्र
काश्यमयेदंनष्टबुद्धिनाकृतमितित्वाकृतबुद्धियश्चास्या
न्मयाकृतपतेपश्चात्तापंकरोति पश्चात्तापाभिनयमाह किं
कार्यमिति अधुनाकृतकर्तव्यतादद्वैवंकृतेमयाकिंकार्यं

पं·सं
१२१

मिति उपरोधं द्विनाकथनादसाविहैव लोके तस्य लघु
प्राप्य परलोकार्थमुद्दाशयः परः उपगतोऽर्थक्रोपणा
मनुष्ययोनेरशुभां योनिं सत्कुलाचारविद्यास्तं प्राप्नोति
अत्रैव फलतोऽनुपरोधेऽपि चोपरोधस्तन्नोऽक्तफलमिति दि
यमुदाहरति कृत्वेति अनर्थसार्थो दुःखानन्तं तत्पापं म
प्रकारेण सङ्क्षेपाख्याद्योपरोधवशेन यतो विद्वन्मानी

कृत्वापापमनर्थसार्थफलकं सङ्क्षेप्य सर्वात्म
ना विद्वन्मान्यनुरोधकीलितमतिः कुर्वन्मुनस्त
न्मुद्रः प्राप्यानर्थमनेकदुःखविषमं प्रत्यन्ततो
मुत्रैव तास्ता वाप्य च यातनाजडमतिर्योनिं प्र
यात्यन्यकाम् ५९ ॥

विद्वान् प्रकाशनाभावेनुपरुद्धमतिर्भूत्वापुनरपि तद्दे
कुर्वन् अपुत्सुकैः पुण्यपापैरिहैव फलमनुभूतः इतिवत्त
दनेकदुःखविषममिहैवानर्थं प्राप्यामुत्र परलोकेऽपि त
स्ता यातना वाप्यावाप्य जडमतिः सन्पुनरन्यकां योनिं प्र
दिस्यावरान्तां प्रयाति इत्युपरोधफलम् वाप्येति अवाप्ये
त्युपसर्गयोरित्यकारलोपः ५९ ॥

इतीति मतिमांस्तत्कालयाद्विप्रणीमतिरिति तत्कालमेव
विवेको विधेय इत्युक्तं भवति यथाविषयमुपरोधानुपरोध
स्थानानतिक्रमेण अनुरोधयति अर्थत उपरोधेऽपि कविज्ञो
पारुन्द्धे अनुपरोधस्थानेऽपि कविरुपरुन्द्धे सा विहृत्सुखी
प्रेत्यापि भद्रभाक् ६० अत्र स्वकीयमुदाहरणं प्रदर्शयन्परकी

इतिसञ्चिन्त्य मतिमान्यथाविषयमेवयः अनु
रोधयतीहासौ सुखी प्रेत्यापि भद्रभाक् ६० तथा
चाभाणको लौह्लौकिकानां निदर्शने पापाय
मनुजः पूर्वं स्थापितोऽरत्नोऽदिवि ६१ विहायका
मनां स्वीयां रक्षणीयमिदं त्वया नकथञ्चित्स्वमा
ख्यासः कर्तव्यः कस्यचित्क्वचिते ६२ गतीतस्सौचिरं
कालं स्वस्थितोऽमधुराकृतिः अनुशासनमन्योऽभू
द्हन्ति नो सौ कुकर्मणा ६३

यमप्यर्थवादन् यमुपदर्शयति
तथाचेति आभाणकः कार्षिकचर्मकारादिप्रसिद्धिपर्यन्त
वस्तूदाहरणम् तदेवाह लौकिकानामितिपद्यद्दिलोकमु
खिपिवर्तने तस्य वार्तोत्पत्तिप्रसिद्धाविष्णाशयः आभाणकमा
ह पापेति पापात्तनियं नाम देव्या रोविवर्दितः आयमनुज

अप्रजापतिः सच दिविस्वस्थाने ब्रह्मलोके रक्षणार्थं स्था
तः अनुशासनप्रकारमाह विहायेति स्वाभिलाषं सर्वे
कान्वयेदं स्वस्वं रक्षणीयं स्वाभिलाषाधीनस्य द्विक
रस्वेति भावः तथान्यस्य कस्य चिन्ने समाश्वासेन कथ
कर्तव्य इति चोपदिष्टः अप्सौ चानुशिष्टोनुशासनसम्
रं तथैव व्यतीत्य स्वस्थितो मधुराकृतिश्चाभूत ततोपि
पकृष्टो भूत्वा ऊकर्मणा कुत्सितसङ्कल्पेन वञ्चित इति
कं न कथञ्चिदिति तद्यातीनम् इति प्रथममनुपरोधस्य

भुङ्क्ष्वेति समनप्रायं भुक्त्वा तत्क्षणमेव सः प्र
वृद्धेश्रीरमुत्सार्य दुतं नग्नीकृतोऽजपीत ५१

फलितः ५· वञ्चनप्रकारमाह भुङ्क्ष्वेति कुत्सितसङ्क
न भुङ्क्ष्व त्वकस्मात्सौ समनप्रायं गोधूमयववङ्कलमन्न
क्वान्तत्क्षणमेवासौ प्रवृद्धे जीगर्तैर्भिः प्रक्षसंकलेश्च वी
निवासस्याच्छादनमुत्सार्य अपसार्य नग्नीकृतः सन्न
ललज्जे अयं भावः सर्वस्य जीववर्गस्य परमेश्वरेणानि
वस्थापितस्य शुद्धाशुद्धवर्गद्वयमध्ये यो गमनार्थं मनु
द्वं तत्राशुद्धवर्गानुसरणे शुद्धवर्गउपरिवर्त्तितान्नियम

मुपयच्छति एकहि वारं पुनरपि चेदशुद्धमार्गानपराङ्मुखी
भूयते तदा सम्यक्तत्रकृत्यासौ पुनरपि शुद्धिभागिति चेन्नपरा
ङ्मुखीभूयते तदात्यज्यत एवासौ तत्पक्षपातिन्याह्रिया
य इति श्रुतं च अनेके ब्रह्माणः स्वाधिकारपदाच्युता इति
शुद्धवर्गानुसरणेन शुद्धवर्गस्याधोवर्तितान्नतन्यतितेवं यः
कर्त्तुं शक्यते इत्यनेके ब्रह्माणः स्वाधिकृतिं समाप्य मुक्ताः
तिच श्रूयते तत्र समनप्रायमिति ग्रहणं हेयतापरं पशुभा

सव्यापसव्यतो देवद्वृहेत्हृदेपसारितम् तेनाप
सवितम्मन्यं प्राह शूद्राः सारस्वती ५२ कृतोपस
र्पीसंस्थं त्वं दर्शादिक्षामितीलितिः निष्कासित
तःप्राह नाहं नाहं दोषभावः ५३ ॥

वत्वापनार्थं पश्चनिर्ह्रत्रमेतत्त्वाय एइति ५१ नग्नीकृतेन
चामुना सव्यापसव्यतो देवानाचरस्थानपर्यानमसमन्वानेन हृदे
हृदेः पसारितं पलायितम् एकत्र हृदे दर्शनशङ्कितेनान्य
त्रः पसारितं हृदेनासनस्य अन्ततः तेन हृदेनापसारितम्म
न्त्रं पलायितो हमिति मन्यमानेन तं शूद्रं शूद्रासरस्वत्याकाशवा
णीप्राह इयं चेपरोधजाता विमर्शकला दिक्षामिन इन्द्रि
यापिहाश्रो देवताः वायाम्ब नाहं नाहमपसरामि इत्यवाच

नाहंनग्रहमित्याहोवाच तत्रद्वितीयस्यनशब्दस्याहमि
शेषोध्याहर्तव्यः भीतस्यचेयमेवोक्तिरुचिता यद्वानाहं
हमितिवक्तव्येनाहेतिभयविस्मृतिकृतानुस्वारलोपे ५३
सान्त्वनापूर्वमाह ऊचेति भवतइतिङस्यन्तम् भवत्स
काशादित्यर्थः परंत्वितिस्फुटार्थं ५४ इतीति मन्दाक्षप्र

ऊचेगच्छामिभवतःसर्वद्रष्टुर्महात्मनः परंतु
स्वात्मनात्मानंस्वागस्यन्तर्दधाम्यहम् ५४ इति
सञ्ज्ञातमन्दाक्षःप्रकाशितसूक्ष्मागसदः उवाच
कथमेवाग्रमत्वंसन्दर्शयामिते ५५ कथंपश्या
मिचाचारानित्यंलङ्घितकिल्बिषः समोदपुनरे
वासैययापूर्वमितिस्फुटाः ५६ ॥

काशितेति स्वागसीत्यादिना अन्यत्स्पष्टम् ५५ विस्मा
रूपस्यमेपुरुषमेवापसरणमित्याह कथमिति स्वयंवि
नस्वकर्तव्यःकथमन्यास्मिन्दर्शयामीतिभावः कविनयं
यमनुस्मारयति इत्यमिति लङ्घितकिल्बिषः लङ्घिता
कल्माषः प्रकोपयमपहरुमः ५६ ॥

उक्तंचेति कैश्चिदित्युपरोधबहिष्कृतैरुपायैः ५७ तथा
चेति रजइति मलिनतापादकत्वादारोपपूर्वमध्यवसायः
अनुपतापेनेति नाहमीदृशींक्रियांज्ञात्वापिकरिष्येइति
प्रोज्झातेउक्तंस्मृते ५८ अर्थस्याधान्यमेवपुनरपिविशदयि
तुंनानात्वमस्याह तथाचेति उपरोधोन्यप्रकारेणदर्शि

उक्तंचान्यत्रयत्पापरजःपापिमृत्वेस्थितम् तदु
तुंसयितंकश्चिन्नोदमःकैश्चिदप्यहो ५७ त
थाचकृतपापस्ययल्लोकेरजआगतम् अनुता
पेनतत्सर्वंप्रोज्झातेतत्स्वदिस्त्वना ५८ तथाचा
न्यप्रकारेणदर्शितःसूक्ष्मदर्शिभिः उपरोधोयदा
ज्ञातेपापेनाविष्कृतेपरैः ५९ तदापसौस्वयंज्ञा
तात्स्वयंविनिवर्तते तस्मादुपरोधपरोधोपिस्वपरो
धइतीष्यते ६०

तत्रतिसमन्वयः यथापरकृतेपापेपरैश्छलादिनाज्ञातेपिउ
परोधरत्नणर्थंमनाविष्कृतेतदासौपापीतदनाविष्करणं
ज्ञात्वाहोपधांचरितंयदेभिर्ज्ञातमपिनाविष्कृतमिति पुनस्त
च्चयंपापाचरणंविनिवर्ततेइत्यतःपरोधपरोधोप्यर्थवशात्स्वाप
रोधइतीष्यते ६०

एषच महाजनधर्मो यत्परापराधानाविष्करणं येन पर
त्वास्योपरोधप्रशंसा चेत्याह महतामिति निसर्गः प्रकृ
तिः स्वभाव इति यावत् अविलम्बकार्यं तद्वैत्ये कालेन
मापणमपीति तत्सख्याद्युपकारघटनापि अतएवेत
महत्त्वईशांशत्वं सिध्यति यतईशः सर्वज्ञः सर्वचरितं

महतामेष निसर्गो यज्ज्ञात्वाप्यखिलमेव तद्वै
त्ये कालेन क्षमापणमपीशांशत्वं येन सिध्येत् ते
षु ९१ अन्त्रोपांशुरहस्येषु दृष्टान्तः प्रभुरीरितः
यः क्षमापक इत्येको द्रष्टा चाप्युपरोधकः ९२

न्नित्तमापयतिचेति तेषामपि तथात्वात्तदंशत्वमिति
नं किमपि वस्तिदं यदुपरोधेनामेति सिध्यते इति कर्त
र्तृप्रयोगेण व्यनितम् ९१ उपांशुरहस्यानि परमरहस्या
प्रभुः परमेश्वरः सर्वद्रष्टाप्युपरोधकः स्वात्तत्क्षमापकः तत्त
विनासर्वद्रष्टत्वस्मान्न कश्चिदपि तत्क्षणमेकमपि स्थाव्यि
त ९२

सन्नीयस्वल्लिकाकारेण बद्धाङ्कृतपरमपणः केवलमुपरोधे
नैव तरिष्यामीति भीरुर्विधेयो भीदरिद्रो निर्भीतिः तस्मात्परमा
त्परमेश्वरात्सरिक्तपाणिः कदाचिदपि न निवर्तते ऽपितु सर्वा
र्थभरित एव निवर्तते इति ९३ उक्तमेवार्थं विवृणोति उपरो

तस्माद्यः कोपि शान्तो मृदुलतरमना दैन्यवाष्पार्द्र
नेत्रो वाहूसन्नीयशम्भुकृतपरमपणस्तोषयत्या
दरेण सोऽशेषं येन चिन्ताद्योभिमतमपि वरं प्राप्यभी
दुर्विधेयोपि तस्माद्रोरिक्तपाणिः कथमपि परमात्म
न्निवर्तेत जातु ९३ उपरोधेनैकेनेस ह द्विनैमपरोध्य
स्यकेवलं रक्षयात न्निह्नुतिश्चस्त्व स्मिन्नद्वान्द्व रुतमप्य
हो ९४ तस्मात्तृतीयसिद्धान्तरीतिमेदमनुवर्तनस्य
उभयोर्हितदं भाग्यैरापतेनदुराशयैः ९५ ॥

येइति उपरोधेपापाख्यादने उपरोध्यस्यपापिनः तन्निह्नुतिः
पापान्निरूपदणनिह्नुतिः स्वस्मिन्नपरोधके ९४ एकस्मि
न्नर्थेसिद्ध्यति तदनुसारेणयत्रान्योपर्थः स्वयं सेत्स्यतिसोपि
करणसिद्धान्तस्तृतीयसिद्धान्तः भाग्यैर्भाग्यवद्भिः ९५

प्रसङ्गागतानामपीदमतिशीतलत्वात्सुखावहमित्याह
अन्येषामपीति अन्येषामुपरोध्यापरोधकव्यतिरिक्तानाम्
दपतदनुवर्तनमनुपरोधः मध्यआगतपापाविष्करणा
मिहामुत्रापिभयायेतिमध्येप्रसङ्गागतैरपिसुखशीतल

अन्येषामपितच्छीलानुवर्तनमप्यदः इहामुत्र
भयायैवतस्मादेनंसमाश्रयेत् ९९ यस्तुनूनमी
लितोहस्कालज्ञयागूढचर्यया सोपात्रंहीन
दीनोपिनकदाचित्सुखीभवेत् ९७ ॥

प्रायैरेवभाव्यमितत्तपनमुपरोधंसमाश्रयेत् ९९ त
स्य यश्चेति गूढचर्ययागूढमिदंमविस्मनीतितत्काले
ज्ञयसोपात्रंऊपात्रंअनर्थीभूतत्वात्सुनरपितदैवशर्मो
कदाचिदितीहामुत्रापि ९७ ॥

अतीवकठिनोतिनीवदवस्थायामेवाभिमानभारत्यागा
त् वशिकाशयोवशिकंतत्कृत्रिमकेशतिकोशादिक्रा शयो
दीनोभूत्वायउच्चैः शिरोनिपात्यविनीतंशीघ्रंयत्क्रन्दते न
त्फलंप्रभुप्रशंसासर्वमाह अतीवसततरामितिसर्वस्मादप्या सुतरामिति.
धिके परस्परमेशास्यतमतेपापानिसम्मार्ष्टि नकेवलं
यावदुच्चयामापिददातीति ९८ क्षमापकशत्याग्युक्तं किं

अतीवकठिनागतिर्जगतिसेयमुच्चैः शिरोनिपा
त्यवशिकाशयोनिभृतमाशुयत्क्रन्दते अतीव
सततरांतयागतिरियंमनोह्लादिनी परस्यद
सोद्धृतंक्षमतउच्चयामप्यदः ९८ क्षमापणंत
न्महत्तांयदर्थीपापसोदिया धिक्कृतोननिव
र्तेतधिक्कारोयतत्वलाङ्छनम् ९९

पुनस्तत्क्षमापणंनामेत्यतआह क्षमापणमिति तन्नाम
क्षमापणंनामयत्कश्चिन्नापीमहत्तामर्थीभूत्वाद्वियाधि
क्कृतोननिवर्तेत अपितुसमालोक्यशासितआज्ञानारतत्रापी
निवर्तेत अत्रधिक्कारेमहतामेवदोषस्तथाहधिक्कारइति
खलवत्तामिदंयतस्तथाधिक्कारःअङ्कनमितिकलङ्कापरंनं
च ९९

प·सं·
१०९

176

इत्यमत्रावान्तरशिखांनिबध्नशेखरमारचयति अत्रा
ति अर्थवादोहिविधिनिषेधवाक्यस्यप्रशंसास्तुतिवच
समर्थनमिति शिखाविधिवाक्यस्थानीया अयंचशेख
रोर्थवादस्थानीयः यथावायव्यंश्वेतमजमालभेतभूति
कामइतिविधेः वायुर्वैक्षेपिष्ठादेवतासएवैनंशीघ्रंभ

अत्रापिश्रूयतेरम्याकथापौराणिकीयया अर्थवा
दस्वरूपिण्यानिश्चितोजायतेविधिः २० मामोद
नामाराजाभूद्धात्रोदात्तोविचक्षणः महीपाल
नसंसक्तेयस्मिन्ननुदिरेप्रजाः २१ अतिरिक्तानु
रोधःसबभूवप्रथितोभुवि अगण्यंतस्यमाहात्म्यं
यदेकेनापिपप्रथे २२ तथातिरिक्तेनात्रयथात
न्मूर्तिमेवतं मत्वाननुदिरेभृत्याःसर्वेकस्यापिश
र्जिता २३

मानयतीति २० कथांप्रस्तौति मामोदेति ननुदिरेश्रप
नोभयत्वात् २१ अतिरिक्तःसमधिकःअनुरोधप्रणिइत्यर्थ
अतिरेकमेवाहअगण्यमिति एकेनानुरोधेन २२ अत्रानु
रोधेअतिरिक्तमतिरेकआधिक्यंकृतंतन्मूर्तिमनुरोधमूर्ति
अत्राथान्तरन्यासःअभेति एकोपिगुणःपूर्णश्चेत्सर्वेगुणाः
यस्यपनताभवंतीति तदेवाह २३

देयेति अन्योन्यजन्मता एकस्मादेकंजायते तेनैकस्मिन्वी
क्षितेन्योस्वयमागताभवन्तीति तदाह यदिति २४ तद्राज्ये
इति ग्रामीणिषुप्रतिमूढइत्याह ग्राम्यजीवनइति संवृद्ध
इति आबाल्यात्तेनैवबुद्धःकृषवद्भूमिवासप्रीतिसोपरम्

दयाक्षमाशमादीनांनूनमन्योन्यजन्मता यदे
कस्मिन्समग्रेतेजायतेन्यपरसङ्गतिः २४ तद्राज्ये
कार्षिकःकश्चिद्ग्रामीणोग्राम्यजीवनः दारांत्वपा
नसंवृद्धकृषवद्भूमिवासप्रिय २५ तयावृद्धःसत
आभूद्धयास्यनबभूवह इगगोचरेपिपानीयंस्वा
दुशीतलनिर्मलम् २६ नजातुलवणांभोधितो
रम्याशविचारिणाम् यस्तिलांजीवितंयावच्चन्द्र
वैद्यास्यकिंकथं २७ अथास्यावसथेजातंदुर्भिक्ष
ममवन्महत् यथानिवसतांतत्रतत्तात्रांबुपिदुर्ल
भं २८

निवासी २५ तयेति तत्रोवरग्रामेस्वादुशीतलनिर्मलमिति
कर्मधारयः २६ नजात्विति अभ्याशःसमीपं अंबुकिंकथं
किमम्बुस्वरूपेणकथंशीतलस्वादुजीवनम् २७ अथेति
अस्यकार्षिकस्यावसथेग्रामे दुर्भिक्षंभिक्षाणामभावः २८

प·सं
१७७
177

अत्रेति अतएतस्माद्ग्रामात् मृत्स्नांप्रशास्त्रमूदमअत्रगतो दर्शनमुपलक्षणीकृत्यहृरतोगतवानतद्देशेविलेवदेवृक्ष अंजलंददर्श ८० तृणेति अपसार्येतस्ततोनीतानिश्चि

अत्रपानात्ययेकाणलक्ष्मणःसकार्षिकः
निर्गत्यातोत्रपानार्थीहूरदेशेददर्शह ७९ मृ
त्स्नांचशोभनंवारिदर्शनात्प्रीतिमाप्यसः गत्वा
न्यतोमुहूर्त्तंसविलेतत्रसहदृष्टवान् ८० तृण
शैवालनील्यादीनपसार्यसमन्ततः दृष्ट्वांबशी
तलंस्वाडनिश्चिकायामुहूर्षितः ८१ एताव
त्कालपर्यन्तंयत्रदृष्टंचरेसततः दृष्ट्वाविस्मिता
गत्वाग्रेमूत्वाप्यचुलकंपपौ ८२ ॥

कायश्चापिजीवनंभवेदेवेतिमेनेश्रमुउत्यापपाणिना
चुलकमाचमनमात्रंप्रथमंपपौ परीक्षाउकारेस्मयं ८२

तदिति तदित्यमुपीतेत्थंवक्ष्यमाणप्रकारेणास्मरत् इति
मेमतिर्निश्चयःकिमितीतियन्नाकेमृतमस्तीतिश्रुतंतदिदं
मापतदेवमाभवेतमाज्ञाशङ्कायां ८३ किंवेति नाकेवर्तमा
नस्यकृतस्हागमनमित्यतर्कः उर्व्याःपृथिव्यां तस्मान्न

तत्स्वाडशीतसौगन्ध्ययुतंपीत्वेत्यमस्मरत् श्रु
तंनाकेमृतमितिमेदंतदितिमेमतिः ८३ किं
वोर्व्यामस्तितन्नाडीदमेवंवाममाधुना उपवास
प्रसन्नेनेशेननाकादिदंभवि ८४ हृस्मातुभक्ता
प्रानर्थंप्रेषितंमेमृतंध्रुवम् इतिचित्तेस्समाभा
तिभगवान्समहायशाः भक्तकारुणपवशात्ः।
किंकिंनश्चरेतोनयेत् ८५ ॥

स्वनाडीकिमिदम् अथवा ममभदर्थं उपवासप्रसन्नेन
सर्वान्तर्यामिणाभगवतानाकादिदंतस्मातुभुक्तासनान्य
र्थममृतंप्रेषितमिति एवंनिश्चितमिदम् यतोभगवा
नित्यादिहेतुरूपोर्थान्तरन्यासः ८५ ॥

स्वयंतमोभूत्वाविकसितहष्टिस्तर्कयति महाजनेति म
हाजनापतदर्हान्नृपलोकाः तन्मस्मातभूत्वापूरयित्वा स्व
स्वामर्थ्यैस्वदेशराजार्थे असैामामोहराजा पारितोषिकंप्र
सन्नीकरणदत्तं समतीराजेतिरलोपेपूर्वस्यदीर्घः आजी

महाजनोचितमिदंस्वाडपीतलनिर्मितम् त
त्पात्रममनाभूत्वास्वस्वामर्थ्येनयेद्धृतम् ८६
तहोमेसौस्तपानेनपारितोषिकदानतः स्त
प्रायस्यसमतीराजाऽऽजीवंप्रदास्यति ८७ य
दाप्यसान्वयोयाहंपीडांडुर्भिक्षसम्भवाम् नि
वार्यस्वखमासीनोभविष्यामिसुभासदम् ८८
इतिनिश्चित्यपानीयभृतोंकृत्वाघटितंद्धृतम् स्व
देशसम्मुखीभूयचचालमुदितोमनाक ८९

वंजीविकां यत्पारितोषिकं सान्वयःसपुत्रभार्यापसुब
न्धुःसुभास्यदंकालान्तरे इतिर्भक्त्वा स्वदेशेराजनगरम
मनाकइतिडुर्भिक्षपीडितत्वात ८९ ॥ ९ ॥

अथान्तरेइतिकोलाहलहेतूराजगृहमस्तिसचहरेइतिभय
विह्वलःकथमिदमितिपप्रच्छ ९० क्षणमिति स्थित्वाउमि
तोभूत्वासोराजायातीतिश्रुत्वाफलितंमेमनोरथेनयदेवा
भिलषामितत्स्वयमुपनतमित्युत्कमनाः तथापियोमेभि

अथान्तरेधनःश्रुत्वासराजगृहहरतः कोलाह
लंकथमिदंपप्रच्छभयविह्वलः ९० क्षणंस्थि
त्वाथराजासावायातीत्युत्कचेतनः कोसाविति
विवेकमनुयुक्तजनतामुखात ९१ खलपू
पूतनामासावाखेटार्थंवहिर्गतः इतिश्रुत्वास्य
पद्वीसम्मुखंचदयावसः ९२ आपायसम्मु
खंतस्यकल्पवन्धनपूर्वकम् वाहूस्वावपनी
याशीर्वादंचक्रेसमाहितः ९३ ॥

लषितःसोसावथवान्यःकश्चिदितिपुनरपिपप्रच्छको
साविततोऽनुयुक्तजनसमूहमुखात्अयंराजानंसाहा
य्यके ९१ वेदनमाह खलपूइति असैामामोहपववाखलपू
संज्ञयाइतोमृगयार्थंवहिर्गतःदयावद्धृतंययौ ९२ कल्प
वंधोमयोत्थापनम् ९३

प·सं·
१२५
179

स्वाचितमिति पूर्वेणसम्बन्धः स्वाचितमाशीर्वादं तमिति
आशीर्वादंकृतइत्यागतोसीतिशेषः किमिति किमर्थमत्र
त्वइतिस्थितमितिशेषः दृष्टइतिकान्दिशीकाभयद्रुत
त्वाद्दिगभिज्ञानशून्याः अत्रराजानवेत्तामपत्रयति विधे

स्वाचितंतन्निशम्यासौमामोहापरनामकः स
म्मुखीभूयपप्रच्छ कुतःकिमितिचागतः ९४
दृष्टःप्रणम्यसोवादीदीश्वरादागतोस्म्यहम् उ
द्विग्नपीडितास्तत्रप्रजाव्याकुलिताशयाः ९५
तन्माःसङ्कुचिताङ्गाश्चकान्दिशीकाविधेर्वशात्
भवान्क्वेतिदृष्टःसंस्त्वदन्तिकमहंगतः ९६
भवद्भृत्यान्समुद्दिश्यविधिनात्वमयेक्षितः अ
होभाग्यमहोभाग्यमहोभाग्यमहाफलं ९७

वेशादिति कोहिविधिचेष्टितंलङ्घयितुंक्षमइतिभावः
९६ भवानिति भवद्भृत्यान्समुद्दिश्येति भूपप्रवित्ततवा
न्तिकमहंगतःप्राप्तइतिकृतगमनःविधिनाकारणेनम
यात्वमेवेक्षितः अतएवराजोत्कर्षीर्थ्येस्वभाग्यंप्रशंसति अ
होइति ९७

पुनरपिराजानंसान्त्वयति समुल्लसतीति दुर्लभालोकः प्र
यत्नशतेनापिदुर्लभदर्शनःस्वयमितियत्नेनविना ९९ य
दिति नानेतिविनार्थे १०० सम्मुखीभूतमपिराजानंस्वका
र्यसिद्धयेविशेषतःसम्भावयितुमारभते नसर्वथेति प्रा
येणहिराज्ञारिक्तपाणयोनिवार्याइति उपधिरुपहारः १०१

समुल्लसतिमेभाग्यंफलितंमेस्वकर्मणा यद्राजा
दुर्लभालोकःस्वयंपथिमयेक्षितः ९९ यद्भूतस्या
न्नानानाराजाहंगोचरेभवत् महाभाग्यंमहा
भाग्यंमहाभाग्यंपुनःपुनः १०० नसर्वथानिरा
कार्यःपूर्णपाणिर्यतोस्म्यहम् आनीयोपधिमी
शार्थमागतोस्मिनकेवलः १०१ तादृशंचोपधानं
मेयत्पद्मशान्तमर्थिनः अवलम्बन्त्यत्रार्थम
र्थिनासैवसङ्कृताः १०२

उपधिमहत्त्वमाह तादृशंचेति तादृशामयोपहारआनी
तः यस्यपद्मशान्तमणीयोंशपर्यंतमपार्थिनोत्यन्तमवल
म्बन्तेप्रार्थयन्तेअणीयोंशमात्रेणापिकृतार्थावयंभवामइ
तिप्रार्थयन्ते नचकदापितत्प्राप्यतेइत्याह अर्थिनासैव
सङ्कृताइति अर्थिनएवसदानतत्कृतार्थाइतिभावः १०२

प.सं
१८०
180

तदेवाह नकेनापीति यदि च केनापि कदापि श्रुतमपि तथापि
ईदृग्गाण्यमपि न ज्ञातो हस्तादिनालाभादीति भावः यद्येवं त
र्हि तत्त्वतलाभ इत्याह भवादृशानामिति न चान्यथेति स्व
माहात्म्येन ३ निशम्य श्रुत्वा किंपुनस्तत् किन्नामकं तद्धवि
ति तच्चाद्भुतमानयेति श्रुत्वा मुदितो भूत्वा स राजाग्रे तस्याविवि

नकेनापीदृग्गाण्यं श्रुतं यदि च जातु वित् भवादृशा
नां भाग्येन मया लब्धं न चान्यथा ३ निशम्यैतद्गिरं
सोथ विस्मितो वाच किंपुनः तदानयाद्भुतं चेति मु
दितोग्रेसरस्तस्य वान् ४ पृष्ठलग्नो परस्कन्धपदं तिं
स्वोचितवल्लितम् विधायो वाच बलपूरादस्माम्
तमादरात् ५ प्रतस्थानिधायास्य ऊर्ध्वमूर्धोग्र
तः करौ चलाचलौ निर्जगाम पृष्ठेन प्रवदन्मुदा ९

स्थानप्रकारमाह पृष्ठलग्नं भारीभूतं तं दन्तिं भस्त्रां परस्कन्धाग्र
न्यस्तानीय आनयने च कार्षिकोचितमाह स्वोचितेति कार्षि
काणां स्वयं स्वभावः यत्स्वजात्युचितवल्लितमिति खलपूरिति
सम्मुद्यन्तं आदरात्कुब्जादिकरणेन १५ महीपपुरतो गमनेः
यथानुकारमभिनयति प्रतस्थ इति तौ दन्तिं अस्यारात्तः ऊर्ध्वन्नि
त्यादिना शरीरचेष्टानुकारः १६ ॥

प्रवदन्निस्तुकं स्फुटयति अमृतमिति दर्पेण प्रहृष्टो हितम्
न च न चेति मादृशानामसम्भावनास्पदत्वेपि भवादृशामप्ये
तद्दर्शने सन्देह एवेति हितम् अपि शाब्दोत्पन्नाः सम्भावना
यां तदिदममृतमदृष्टमपीतं च कथममृतमित्युद्दिश्य तत इत्य
तआह ते उद्देशार्थं वनेत्यभिशब्दितं जलशब्देनोद्दिष्टम् उद्दे

अमृतममृतं यद्दैराजन्मश्रुतं भवि केवलं न च न च क
दाविदृष्टं यन्न चापि गलेधृतम् तदिदं मधुनोद्दे
शार्थे तेन वनेत्यभिशब्दितं किमपि मधुरास्वादं तस्मा
द्यापि च फाणितात् १७ शार्करारस एवेदम
थवामृतसोदरः न दृष्टपीतौ यत्रस्त स्वरप्रत्ययगो
चरौ १८

शार्थमेव न तु शब्दितं न तु जलमेवेदमिति सत्यपि पर्यायवा
ङ्गल्येव नेतीत्यकं वनशब्दो हि जलेः अभिहितपराहत इति भावः १७
शार्करेति अथवेति देवलोकपवामृतस्य प्रसिद्धत्वात्तत्सोदर
त्वं स्फुटमेव किं न कथ्यत इत्यत आह नेति दृष्टपीतौ दृष्टपी
तशब्दौ यत्र मदानीते तत्र प्रत्ययगोचरौ न तेन केन चिद्दृष्टचरं
पीतचरं वेत्यर्थः १८

प.सं
१८१

181

वाहपार्श्वस्थितंसहचारिणंभृत्यं पारीकंसं माचिरंकुरु इत
मानयेत्यर्थः ९९ आनीतांपारीअष्टामंविष्कायंजलक्लिन्नभ
स्मादौर्गन्ध्येर्हषितम् प्रतीतहृष्टांतेपिकिमितिचुलकंपपा
वित्याह आश्वासार्थमिति मास्यप्रतीतिविद्यातेभवेदिति ११०
तदेवसाधयति अन्तरिति वीभत्साद्घृणा अवहित्थासावि

श्रुत्वेतिखलहराजावाहपार्श्वस्थितंद्रुतं शशासा
बुभूतांपारीमेकामानयमाचिरं ९ तदानीतांक
रेणुत्वादष्टाअष्टामम्बुततं हषितंहतिगन्धेश्वा
श्वासार्थंचुलकंपपौ १०० अन्तरुद्भूतवीभत्सोव
हित्थासौम्यदर्शनः धियातदाशयंसर्वेस्त्वयंधीमा
नजीगणत् १११ ज्ञातायनेनतस्याणुरनुरोधोनृपा सा.
लितः हमापणंद्विमहतामनुरोधाद्धिभूषणं ११२

कविकारगोपनेनवहिराकारयथास्थिततंत्वं किमितितथा
ताभिनयश्त्याह धियेति धीमान्प्रशस्तबुद्धिः पैरिङ्गितज्ञा
नफलाद्धिबुद्धयरतिवचनात् १११ प्रकृतेयोजयति ज्ञातेति
कार्थिकमौण्ड्यमितिशेषः यतोमहतामनुरोधाद्धेतोर्यत्नमा
पणंतद्विभूषणं ११२

अनुरोधेति अस्त्विवंतथापिमहतांमहत्स्विवतदौचित्यमितिकृ
तमत्रतेनेत्यतआह सामान्यविषयेइति प्रकारभेदएवमहति
तरयोरेतस्यफलंतत्सममेवेत्यर्थः १३ तदेतत्साधयति दृष्ट
श्रेति सामान्यस्यैकस्यैववस्तुनआधारभेदेनविशेषोदृष्टःय
थाभूत्यविप्रयोर्दीयमानमेकमपिवस्तुविशेषंप्रतिपद्यते १४

अनुरोधविशेषोयंत्समापणमितीरितम् सामान्य
विषयेचासौविशिष्टविषयेचतत ११३ दृष्टश्चाधा
रभेदेनसामान्यस्यापिवस्तुनः विशेषोभृतिपूजा
भ्यांयथावाभृत्यविप्रयोः ११४ यत्किञ्चिद्दीयते
राज्ञाविप्रायार्चाहितस्यसा भृत्यायवेतनंवस्तुग
तिर्लोकेहिताद्दशी ११५ इतिमत्वानुरोधस्यौत्ससर्न
नैवकर्हिचित् विधेयंकस्यचिद्भूषासर्वेषामयमे
वहि ११६ ॥

तथाहीत्याह यदिति विप्रायदीयमानंयद्वस्तुअर्चेतिकथ्य
ते तदेवभृत्यायदीयमानंवेतनमितिकथ्यते कथमयंविशे
षस्तत्राहवस्तुगतिर्व्यवहारवर्तनीयमीदृश्यैवेतिभावः १५ क
स्यचिदिति उत्तमस्याधमस्यहीनस्याउत्तमस्यवा सर्वेषामिति सर्वविषय
तेनक्रियमाणः १९

अनुरोधरक्षणप्रकारं राजन् सुखेनाहं स्वयमिति प्रेयेऽस्ति
कोमलो नृपासन्नेवाथनेसत्यमिदं यत्त्वयोक्तम् इतिबोध्यतां स
म्यग्गुन्थिदानेनरक्षतां १७ यतोनास्येति अस्यजीवनस्य ने
त्रभूतेषणाभ्यां चेतिस्वीयतापादकमनुनयनं १८ भूत्वा

स्वयंविचिन्त्याथसतंप्रोवाचवदतांवरः प्रेयेस
त्यमिदंस्याऽजीवनंबध्यतांइतिः १७ नास्यसर्वे
त्वयापात्रेविधेयारक्षतांइदम् नेत्रभूतेषणा
भ्यांचतन्त्रकाभूत्पमन्वशात् १८ इमांपारीमत्र
रत्नोविकीर्यमुद्रितितया आदायास्माच्चकस्मिं
श्चित्कोणेगूढंनिवेशय १९ कार्यरक्षास्याभ
वतागूढंस्थापययथानहि कश्चिदन्योविजानीया
इत्थरक्षंचयत्नतः २०

नृपासनंस्फुटयति इमामिति मत्परत्नोविकीर्यभूमावनु
कणशःविधायततोमेभक्ष्यामादायास्मादेशात्कस्मिंश्चिदे
शेकोणप्रायेपरदृग्गोचरेयथानस्यात्तथानिवेशय १९ ना
दैति अस्याभस्मायाः यतोयदृक्तस्यसारंतत्यत्नतोरक्षम् २०

नवेत्यष्टवी २१ किमर्थमिम अर्थमर्थनीयंवाच्यमितियावत्
आस्वासितामास्वासयुक्ताम् अत्रेतिकथितवन्तानि २३ अ
समयेपिहिमस्यपाताङुत्पातरूपत्वे २४ इत्याशया इत्यम

इत्यमाकारमाकाष्यतमाहस्मपुनर्नयी सद्रूप
यात्वयासाधुनवानीतावदाधुना २१ काकाहूाते
किमर्थंतेनिश्शाङ्कंकथयाधुना निशम्याश्वासि
तांवाणींमहाकीर्तिर्महौजसः २२ सउवाचमहा
राजसर्वेदुर्भिक्षपीडिताः भवामोत्रपरंदेवःप्रमा
णंकिंवदामिते २३ उपवासमहाडुःखक्लिष्टा
मेस्वजनाग्रहे यथाऽस्वनराजन्नेहिमोत्पातवि
प्लोषिताः २४ इत्याशयोपथांतेयादायागातइ
हास्मिभोः तयाकुरुषराजेन्द्रयथाजीवामहेव
यम् २५ ॥

भिलाषेण उपधांजीवनढौकनिकां इहभवत्समीपम्
ऊरुषेतिक्रिययाजीवनफलस्यउपार्जनलक्षणस्यात्मगा
मितासूचनार्थमात्मनेपदम् २५ ॥

प·सं
१८३

इत्यंश्रुतवृत्तान्तः सराजास्वर्णशतंभोरानयध्वमितिभृत्या
नाज्ञाप्य स्वर्णशतेचानीतेभोःकार्षिकगृह्यतामिदंतयेति
तंप्रावदत् स्वर्णःकर्षप्रमाणस्वर्णमुद्रिका २६ आनी

शीघ्रंभृत्यान्सआज्ञप्यस्वर्णशतमाशुभोः आ
नयध्वमथानीतेगृह्यतामितिप्रावदत् २६ आ
नेथगच्छेत्वकोसौगृहीत्वातज्जगामह इकाया
समनीतेत्रभृत्यःकोपिव्याजिज्ञपत् २७ भद्रंते
स्तुमहाराजपृच्छाम्यभयमस्तुमे पृच्छेत्वकोत्र
वीतिस्मसवेपथुभयोत्तरम् २८ किंकारणं
काचिकित्साकणमात्रमपित्वया नदत्तमस्मा
त्यानीयादत्तुमीविम्यइत्यदो २९ स्वर्णम
र्थमार्गैसौयाहयित्वाविसर्जितः नविघ्नःकिम
पीत्याथोराजनीतिर्गरीयसी ३० ॥

तेनतस्मिन्स्वर्णशतेगृहीतेगच्छेत्वकोसौतद्गृहीत्वाचीरा
दौजगाम इतिप्रसिद्धौ अत्रकार्षिके २७ चिकित्साशती
कारः स्वर्णंस्वर्णशतं याहयित्वेतिहवोपिसत्याते इत्यहेतो
३० ॥

ग्रंथोअथवा आहस्मेतिच्छेदः गन्धदूषितमित्यादिनाघ्राण
चक्षूरसनोद्वेजनमित्युक्तंभवति तदभ्यस्तात्तस्मात्त्वाशंतु

इत्युक्तोसौस्मितगिराहस्मेदंगन्धदूषितम् विव
र्णंस्वादरहितंतदभ्यस्ताद्गुणाधिकम् ३१ मत्वा
चोपजहारासौनदोषोस्यकथञ्चन आम्यस्यमत्त
ताभ्यस्तत्वात्स्यापिनिराकृतेः ३२ भवन्तोयद्य
णमितंपिवेयुस्तद्दुराशयाः आक्रुष्टेपनंडराला
येर्निरस्येयुर्नसंशयः ३३ निरस्तोकिञ्चनोल
ज्ञानतवक्रोयदाव्रजेत् तदापराधसाङ्कृदाम
नरोयस्यमेभवेत् ३४ अत्रैरोथसमंलोकेकि
ञ्चनापिनविद्यते भक्षस्ययागतिःसास्यनरके
फलिताभवेत् ३५ सामिमार्गैमयानोचेत्येषि
तोयंतदापरः गत्वाविलोक्यनयम्बुगुणाक्षपा
नमात्रतः ३६ अस्यानीतामुमान्यात्वनाशेलजा
चयास्वयं विदीर्णहृदयंऊर्ध्यान्निष्कृतिस्तस्यका
भवेत् ३७

नः ३१ निराकृतेरशिक्षितवस्तुगुणस्य ३२ अकिञ्चनोऽधा
माशः ३५ बुद्धिमाहात्म्यमाह विचिन्त्येति सामिमार्गैर्धपथे

पियैवद्विपराशयज्ञानफलयानराणांनरत्वमन्यथापशुत्व
मितिकोधीमान्पशुत्वंस्वात्मनिस्वीकुर्यात् १३८ नन्वनर्था
पातोयंयज्ञवत्पनुरोधभूषणोफलमात्मवान् परंतपशुत्वम
पिकंजातंसदन्यत्रफलतीत्यत्राह रक्षितइति मत्समीपेपि
अयंभावः भवत्वेवंपरंतममानुरोधोरक्षएव नचास्यानेना

विचिन्त्यैतस्यमयासामिमार्गेयंप्रेषितोपियः प
रेङ्गितज्ञानफलाःपशुत्वंपरयान्तृणाम् १३८
रक्षितोस्यानुरोधोयंमत्समीपागतोह्यसौ ममा
नुरोधसाहाय्यंस्वीचकारस्वकर्मणः १३९ ॥

नर्थापातइत्याह ममेति स्वकर्मणैवसर्वतःसदासर्वत्र
फलन्तिकस्यचित्साहाय्येन तत्रसहायस्यान्तरालेगुणदो
षार्जनमित्यहोबुद्धिवैभवमितिसर्वैर्विद्वद्भिरवधारणीयमिति
वंनात्रवात्पसनीयमित्यग्रेणस्फुटयति १३९ ॥

अनौचित्यमिति वाढमतिशयेनस्वीकारेवासत्यमिदमिति
तदिदमिहलोकेमहदनौचित्यं प्रेत्यापिपरलोकेपिकलुषं
पापमित्युभयलोकानर्थावहंकिंतदित्याह यदिति एतद्याचा
तैःनुरोधारक्षणोक्तिमहदयानांमुखविच्छायांपङ्कलिकांभ

अनौचित्यंवाढंतदिदमिहप्रेत्यापिकलुषं यदे
तद्याचातेदलितमनसांपङ्कलिकाम् मुखेवृ
ध्वांपथ्यन्यमलनयनाभ्रष्टमतयो विलज्जानिः
शङ्काश्रहदचरितंदुर्गतिविधेः ४० तस्मात्मन्या
यबुद्धिकविभिरलमलंध्येयमेतत्सदैवंमाहात्म्यं
तन्निकामंजगतिष्ठचितंराजतेनन्तमौलाम् क
श्चिद्धीयदाभोभवतिसहृतिनांहारिलज्जानुरोधो
हृष्टश्रेष्ठामलाश्रेणाविकचकजमुखोःरिक्तपाणिर्व्र
जेत ४१

हरियोयत्पथ्यन्तीतिकथंविधिचरितंदुर्गतेने यदन्यऊक
मंपरस्वात्मन्यारोपितंभोक्तुमशक्ताइति ४० एवंवद
मानंकजंकमलम् अरिक्तपाणिरितिच्छेदः पूर्णप्रायद्वे
नपाणोरपिपूर्णत्वम् ४१ ॥

प·सं
१८५
185

उक्तमेवार्थंव्यतिरेकेणापिविवक्ति एतदिति महाजनाःसदाचा
राः तीव्रातीवचित्रपीडादायी अश्यपन्नीस्वलन्नीगतिर्यस्य
सरसिजग्रहणेनतदर्थिष्टातरन्त्याभिरेणापिपीडयामहा

एतन्नन्नितरांमहाजनगृहेनैवाचितपङ्काङ्कने य
द्वार्यर्थिजनोलुठन्नविरतंसंभग्नतीव्राशयः कष्टा
नष्टमतिर्विवर्णवदनोश्रुक्लतिर्दुःखितः प्रत्या
यातिविदीर्णहृत्सरसिजोवाष्पाम्बुरुद्धेक्षणः १८२
इतिराजसखोक्तीनांपीतातेवाक्सुधांमुदा पूर्णाः
सराजाचतदाव्यवहारंप्रचक्रिरे १८३ ॥

नर्थ्यमानः १८२ इतीति वाचःसुधात्वंतृप्तियोगात् अतएव
वपूर्णानिराकाङ्क्षाः व्यवहारंस्वोचितवर्तनींप्रचक्रिरे प्र
कारेणविशेषेणचक्रिरे १८३ ॥

अत्रैवशिखिकाबन्धपूर्वशेखरिकांपुनर्दर्शयति अथान्या
पीति हेविमलाशयाइतित्रुडिनैर्मल्येनैवायमर्थोगम्यइति
सूच्यते येनयत्पालनेनसुभायाअनुकूलदेवाःसन्तइहप
रत्रचपरांगतिंसम्प्रयन्ति शयपूर्णमनोरथाःसदाचारशालि
नःकीर्तिशरीरमिहस्थापयित्वास्वर्गादिलोकान्प्राप्नुवन्तीत
र्थः १८४ तत्रैवविचित्रपत्रछायेपीठिकामारचयति अचिन्त्ये
त्यादि यत्रोपरोधप्रकारेविधातुःस्वष्टुर्नियन्तुश्चवैचित्रीवि

अथान्यापिप्रकारोस्यकीर्त्यतेविमलाशयाः सु
भायायेनयान्तीहपरत्रचपरांगतिम् १८४ अ
चिन्त्यावत्वैचित्रीविधातुर्यत्रजृम्भते गुणाश्च
निर्गुणाश्चैवंनियतिर्यत्रमन्यते १८५ ॥

विचित्रकृतिर्जृम्भतेउल्लसति यतोःचिन्त्यामनसापितर्कयि
तुमशक्या खल्विति स्फुटमेवैतदित्यर्थः तथायत्रोपरोध
प्रकारेवैशेषिकनैयायिकनियतिरपिमन्यतेनप्रवर्तते
कासावित्याह गुणाइति इदंहितदीयमतंगुणानिर्गुणाइ
ति नहिगुणेषुद्रव्यवद्गुणावर्तन्ते गुणास्तहान्याद्व्यवाप
त्तेः यथासामान्यानिनिःसामान्यानीति अत्रचगुणेपिगुणे
हूतेसानियतिमञ्जनमिति १८५

प·सं
८९
186

तदत्रविधात्रैवैचित्र्यः चित्तपतंगगणानांनिर्गुणत्वनियति
मज्ञानंचेतिवस्तुद्वयमादिमंतत्रप्रथमंद्वयेनोपपादयति
स्वस्वेति स्वस्ववर्णाश्रमपालनंस्वभावनियतमपिधर्ममी
मांसाचतुरैर्मन्वादिभिरुक्तमोथमोंपिविहितइत्येकेनैवस्व
भावनियमसिद्धिराहार्यधर्मसिद्धिश्चेत्युभयोदयः अत्रै
वोज्ञानबुद्धिकल्पितमाभासत्वंनिवारयतिबुद्धीति थीम
तांधियंस्यात्तितयाऽऽदायायमर्थोद्रढीयान्मतइतिबुद्धि

स्वस्ववर्णाश्रमाचारपालनंधर्मउत्तमः विद्वि
तोबुद्धिसाद्ध्यात्द्रढीयांश्चापियोमतः ।४९
सोपियस्यानुरोधेनत्यक्तः श्लाघापदंनृणाम्
अपत्रपाभयाल्लोकोजहातीमंसशिक्षितः ।५०

प्रमाणस्तरद्वितोयमर्थोनजातुचलतइति अत्रैवैवैचि
त्रीसमर्थयति सोपीति यस्यापरोधप्रकारस्यानुरोधेन
सोपिस्वस्ववर्णाश्रमाचारपालनलक्षणोधर्मस्त्यक्तउपे
क्षितः श्लाघापदमिति क्वचिदनुरोधप्रागल्भ्यस्ववर्णाश्र
मविहितपरित्यागोपिश्लाघ्यइत्यर्थः यथावर्णानामानृश
स्येनचतुर्वर्णभार्योद्वाहनंधर्मोपिलोकलज्जाभयाच्चुल्ल
कर्योपारित्यक्तमेव तथा प्रथमविवर्धनेधर्मइतिशास्त्रे

णविहितेपिप्रमीतपितृकाणांभ्रातॄणांपृथक्केलोकलज्जा
भयायदितेसहवसेयुस्तेषांश्लाघ्यैव तथाभार्यात्वेनस्त्रिया
सहव्यवहारःसर्वसम्मतोवक्रियमाणोपिधर्म्यएवचेदपत्रपा
भयाद्गुर्वादिसन्निधौत्यज्यते साप्येषाश्लाघ्यैव तथादेवपितृ
तर्पणपूर्वमांसभक्षणेविहितेपिहिंसाभयानुरोधेनत्यागोनी
वप्रशस्यइति तथाराज्ञोपभोग्यवस्तूनांतदर्थेनाद्विहितत्वे
पिततश्चेदात्मारक्ष्यते परमश्लाघ्यसैतेषामिति तदेतदाह

तथाचाभाणकोस्तीहहृदयावर्जकःसताम् मि
ष्टंद्विवचनंकस्यहृदयेनस्थितिंव्रजेत् ।५१

अपत्रपेति सापत्रपाभ्यतइतिकोपात्परलज्जाभयात्सशिक्षि
तोलोकोविकसितचित्तइमंस्वस्ववर्णाश्रमाचारंजहातीति
इत्यमाश्रमाणामपिवोधंअत्रचगहनाकर्मणोगतिरितिभ
गवद्वचनंप्रमाणं ।५० अत्रैवलौकिकसम्मतिंसंवदतितथा
चेति आभाणकइतिप्रसिद्धम्रकं हृदयावर्जकःचित्ताकर्षकः
अत्रार्थान्तरन्यासःमिष्टमिति मिष्टमास्वादं ।५२

प·सं
१८०
187

प्रामाणिकवाक्यमाह यदपिचेति धर्म्यंधर्मादपूर्वाददृष्टाद
नपेतम् लोकविरुद्धं लोके लज्जावहत्वादिना दोषोत्पादकम्
निन्द्यं अदृष्टादपेतं न हिंस्यात्सर्वभूतानीति सामान्यविशेषन्या
याश्रयणाद्दुष्टहिंसायाः सर्वथास्पृष्टत्वाद्विधेयत्वमेवेति

यदपि च धर्म्यं लोकविरुद्धं नाचरणीयं नाचरणीयं
यदपि च निन्द्यं लोकसमृष्टं तत्करणीयं तत्करणीय
म् १४९ इत्थं यापत्रपा लोके गुण इत्यभिधीयते
तस्माद्विनयनामासावनुरोधो गुणो भवेत् १५०

भावः १४९ सिद्धमर्थमाह इत्थमिति गुण इत्यनेन धर्मस्या
नेषस्यार्थस्यागण्यत्वेऽपि गुणस्थाने ग्रहणेनात्मन्याये
न धर्मत्वमेवेति सूचितम् तस्मादिति अपत्रपाख्याद्गुणा
द्विनयनामासावनुरोधाख्यो द्वितीयो गुणो भवेन्न्यायेन १५०

अत्रैवयद्गुणानां निर्गुणत्वनियतिमज्ञानात्खंहितीयंव
स्त्वादिमंतदपि स्मारयति एषेति गुणादपत्रपाख्याद्गुणो
त्पत्तिर्विनयाख्यगुणोत्पत्तिर्निर्गुणेऽगुणसत्त्वमित्यर्थः बौद्धम
तेविरुद्धापि निर्गुणागुणाश्रितिवचनात् अक्षपादयद्दण
मपलक्षणं कणादमतेऽपि विरुद्धेति न चासौ कल्पनामात्र
सारत्वाद्व्यभिचारिणीत्याह स्वयंभातेति प्रत्यक्षसिद्धोयम

एषा गुणाद्गुणोत्पत्तिरक्षपादमुनेर्मते विरुद्धापि
स्वयंभाता कार्योत्पत्तेश्च लिङ्गतः प्रमाणरहिता
लोके कथं न प्रत्ययावहा किं प्रमाणं विमृष्टं हि
दृष्टमानदृष्टीकृते १५१ ॥

र्थ इत्यर्थः प्रत्यक्षेऽपि कचिद्द्विचन्द्रादौ विपर्यासदर्शनादप्रा
माण्यमाशङ्क्याह कार्योत्पत्तेरिति तेन कार्यानुमानेनापि
चायमर्थोऽवाप्य इत्याह प्रमाणेति प्रत्ययावहेति प्रमां
नव्यभिचरतीत्यर्थः न चागमविरोधो भगवद्वचनप्रामाण्या
दित्याह किं प्रमाणमिति आस्तिकप्रमाणरहितत्वादलं
नास्तिकेनेत्यर्थः १५१ ॥

प·सं
१८८

अत्रैवापीडिकां रचयति तयाहीति आख्यायिकैव दृष्टान्त
इत्यारोपः दृष्टान्तकृत्यमाह दार्ढ्येति यस्यामाख्यायिका
यां इदं वस्तु दार्ष्टान्तिकलक्षणम् १५२ आख्यायिकामवता
रयति अभूदिति नवशर इति बहुव्रीहिणैवमतत्त्वस्यापि म
त्वात्तदनुपादानेपि न न्यूनतादोषः तेन नवशरत्वानितिना
मफलितम् नवत्वं च शराणां सर्वथालक्ष्यवेधनात् विन

तथाह्याख्यायिकात्रास्ति दृष्टान्तोदार्ढ्यसिद्धये
यस्यां श्रुतायां विमलं वस्तिदं कस्य नो हृदे १५२
अभूद्राजा नवशरो विनयावसथो भुवि अतीव
रञ्जितप्रजोन्वर्थायेन वसुन्धरा १५३ ॥

यावसथः विनयस्यावसथो मूलनिकेतनम् भुवीति भू
ग्रहणं भवलादिभूषणान्तप्रतिपादनार्थम् तदेव साधयति
अतीवेति अनेन राजशब्दनिर्वचनमपि सूचितं भवीति सू
चितमर्थमाह अन्वर्थेति वसुंधरात्वभूतमन्यमेव धारयतीति
अथ चानेन विनयिनासम्यक्कालनाद्धसुनिधनानि धारय
तीति नाम्निवृद्ध्यभूहुजीत्पादिना वसुन्धराशब्दः संज्ञायां निपा
तितः १५३

रञ्जितप्रजत्वमस्याह नयेइति नयेनीतौ विनये सदाचारे लो
करञ्जने लोकचित्तवशीकरणे क्रमेण बृहस्पतिं देवगुरुं इ
न्द्रमनुं च प्रजापतिमाङ्गः यतोधर्मपालिताः निष्पन्नपानंतरमि
ताः ५४ प्रकृतमाह अनुरोधेति अनुरोधः पुरस्कारोग्रवर्ती
यस्य सचासौ विनयः तेनाहृतमानसः जातकदाप्यहनि त

नयेच विनये लोकरञ्जने मुदिताः प्रजाः गुरुंश
क्रमनं चापियमाङ्गर्धर्मपालिताः १५४ अनुरो
धपुरस्कारविनयाहृतमानसः सततज्ञान्तः पुरे
जातनैववरैमेवरोरुभिः १५५ यत्रैरामञ्जरीहलि
काशोन्मीलितकुट्मला ॥

त्रेति विधेयापेक्षितमन्वयमाह यत्रेति हस्त इव हस्त
कः अल्पः सुन्दरो वा हस्तः हल्लिका इरामञ्जरीणां हलि
केति अल्पेनुकम्पायां वा कन् प्रायेणाहिराजान्तः पुरस्त्र
ज्ञानिवेशेषु इरामञ्जरीहल्लिकाः स्थाप्यन्ते
इति १५५ ॥

अरमणआशयमाह कथमिति अस्याश्चरामञ्जरीहल्लिका
परनायिकायाः मुकुलेर्थप्रोन्मीलितेकोरकेएवमथमन्न
नायिकानेत्रेप्रेक्षमाणेसम्मुखस्थित्येक्षमाणेअरहोजन
सम्मुखंरमेश्वरन्तरोयेनापत्रपातोविनयवर्णानम् इत्याहे ३

कथंमुकुलनेत्रेस्याःप्रेक्षमाणेरमेश्वरः इति
मत्तासविनयीनेरेमेस्ववरोरुभिः ५९ क
थंनविनयादस्मान्नस्यधर्मस्थितिःपरा ॥

तिमत्तेति अत्रैवमपरधर्मापालनेपरमधर्मेवक्तुमिमर्थी
न्तरन्यासमाह कथमिति येदिक्शङ्कामात्रेणापीदृशी
क्रियांपालयति सकथंपरस्त्र्यादिव्यसनेस्वप्नेपिसंकल्प
येदितिपरधर्मस्थितिः ५८ ॥

अमुमेवराजानंदृष्टान्तयित्वाधर्मस्यपरमगहनसूक्ष्मगति
कथनेनगौरवंप्रतिपादयति नवशरेतिप्रकृतिःप्रकर्षेणह
निर्वर्तनमितिविदितपरमार्थाःशास्त्रतत्त्वज्ञाःयांप्रकृतिंसुशी
लानुवर्तनमाहुःसुशीलवदाचारानुपालनमिदमित्यर्थः अ
थवाप्रकृतिर्वार्ताप्रवृत्तान्तइतियावत् दृष्टेति दृशोर्ज्ञानसामा
न्यवाचकत्वाच्छ्रुतेत्यर्थः तत्रचज्ञानसामान्यवाचकत्वेनप्रद

नवशरवतोदृष्टासेयंप्रकृतिरिहेहप्रोविदितपर
मार्थायामाहुःसुशीलानुवर्तनम् परमगहना
धर्मस्याहोगतिःपरमाप्यहोनावलम्ब्यागमाधर्मा
रीतिर्जडैःपिशितेक्षणैः ५७ ॥

दिग्नृदृशोरनालोचनेकंश्लेतिपयपार्थेऽज्ञानालोचनेइतिच
सूत्रंज्ञापकम् अत्रैवगौरवमाह परमगहनेति अहोध
र्मस्यपरमागतिः परमगहनातिदुर्बोधाक्वचिद्धर्मे॰धर्म
सम्पत्तेःक्वचिच्चाधर्मेपिधर्मसम्पत्तेः अत्रैवमनीषिगम्य
मेतदित्यर्थान्तरन्यासमाह नावलम्ब्येति पिशितेक्षणैरि
तिस्थूलविकारिदृग्भिः ५७ ॥

पं·सं· १९०

अत्रैवकैमुतिकन्यायेनमहाजनपालनेपरमफलवत्त्वमाह
वदन्तीति परंकेवलमयंभावः सदाचारवाह्यावह्निदाहमा
त्रोचितएवासौमृत्त्विवेननोचितेभ्योधिकइतितेनाप्यनेनाक
ल्पनाकदायिनीकीर्त्तिःस्थापितेतिकिमुततन्माहात्म्यंवर्णनी
यंयेवर्णाश्रमस्थाःसदाचाराश्चतत्पालयन्तीति १९ तेषांग

वदन्तितंचराजानंवह्निदाहोचितंपरम् येनसा
रक्षिताकीर्त्तिराकल्पनाकदायिनी १८ तदिदा
नींसदाचारशालिनोयेमहान्वयाः पालयन्त्यन
हर्निशंतेषांगतिरनुत्तमा १९ अनुरोधमजाश्च
ह्नंयश्चित्तस्यानिरन्तरम् तद्ब्रह्मणोभगवतः प्र
काशानन्दलक्षणम् २०

तिरनुत्तमेतिसर्वोर्ध्वगतिंसाधयति अनुरोधेति अनुरोध
एवमजाश्चित्तसंस्कारइत्यंतथाश्रद्धं तच्चित्तंभगवतः सर्व
तकर्तृत्वलक्षणस्यब्रह्मणः प्रकाशानन्दलक्षणंयत्स्वरू
पलक्षणंतस्यदर्पणंसङ्क्रान्तिहेतुः निर्मलत्वात्प्रकाशानन्द
सङ्क्रान्तिरत्रैवभवतीति २० ॥

अत्रैवोपसंहारव्याजेनानुरोधंस्मारयति यादृगिति यादृ
क्त्वन्निरनुरोधानुरोधवह्निकृत्यानासौदृक् तत्कार्यकारि
त्वाःभावात् तदाहआन्ध्यंततोवरम् तादृशदृक्सत्तायाश्चान्
ध्यसत्त्वमेववरणीयम् अत्रपतित्वातेर्थेहेतुमाह आन्ध्येह
ति अदोषमित्यव्ययीभावः आन्ध्यसतिदोषाःभावःतादृश्यां
चप्रकाशवत्त्वंदृशिपरमनर्थायदोषोहसङ्कृतिः निरनुरो

यादृङ्निरनुरोधासौनदृगान्ध्यंततोवरं आन्ध्येद्वो
षंप्रकाशित्वान्तस्यादोषोचसङ्कृतिः २१ अनुरोध
लक्षणमिदंरत्नंविमलंनिरस्ततिमिरौघं निशितं
मयामनीषिभिरलङ्कृतंहृदिप्रकाशनेनितरां २२
इतिश्रीवीररत्नशेखरशिवाचार्यानुरोधलक्षणम
ष्टमंरत्नम् ८

योदृश्माल्किंकिं नारचयतीतिचानुरोधप
वेहाममापिरहेतितिसिंहं २१ फलव्याजेननिगमयति अनु
रोधेति तिमिरमिवान्ध्यहेतुत्वात्तिमिरमकार्यकरणादिनि
शितंतीक्ष्णीकृतंमदाचौचितीमापितंमनीषिभिरलङ्कृतभूष
णास्पदतामापितंसहृदिनितरांप्रकाशंकरोतीति २२ इति
श्रीरत्नशेखरशिवाचार्यविवरणोपदसङ्केतार्थेऽष्टमीप्रभा ८

प॰सं॰
१९१

ॐश्रीगणेशायनमः अथेति अतःशब्दःसङ्गतिद्योतकः अ
नुरोधसौभगयोर्हिपरस्परंकार्यकारणभावःत्वदनुरोधेसति
सौभगंजायतइति अतएवबुधाइतिसङ्गतिगमकमामनन्ति
नवमंद्वारंकीर्त्यते तद्वाःनवममःनयथंसर्वोत्कृष्टमित्यर्थः
यत्रविंशतांलक्षणंलक्षणान्नवमंसौभगंजायते भगोमाहा
त्म्यंसचशोभनःसुभगस्तस्यतद्भावंतच्चनवमंनवीनलक्ष्मी

अथातोःनवमंद्वारंनवमंकीर्त्यतेबुधाः नव
मंसौभगंयत्रजायतेविंशतांलक्षणात् १ बा
ह्यान्तरस्थचिन्त्यार्थ्यंयडद्दिष्टंपराधुना तदेवल
क्षणेनात्रदृष्टान्तेनचवर्ण्यते २ ॥

कंनवामालक्ष्मीर्यस्येतिकृत्वासल्लक्षीयुक्तंमाहात्म्यमित्यर्थः
१ कीर्त्यतेइत्युक्तंविशदयति बाह्यान्तरेति पूर्वेति उद्देशप्र
स्तावे अधुनेतिलक्षणप्रस्तावे तत्रलक्षणंशिवास्थानी
यं दृष्टान्तमश्वेश्वरस्थानीयः बाह्यान्तरस्थचिन्त्यार्थ्यमिति
द्वारमित्यनुषज्यते २ ॥

तत्रव्यतिरेकमुखेनसम्यक्प्रतीतयेषैदाचलक्षणंसमर्थयति
आपातेति आपातोविमर्शसहाविवेकावस्था तत्ररमणीये
षुविषयेषुस्त्र्यादिपदार्थेषुयास्पृहाईप्सातस्याईप्सायाः पूर
णायविषयेषुसम्मुखीभूययदकार्यरागद्वेषादिभरितंतात
ध्यायतोविषयान्पुंसःसङ्गस्तेषूपजायते सङ्गात्सञ्जायते
कामःकामात्क्रोधोभिजायते क्रोधाद्भवतिसम्मोहःसम्मो

आपातरमणीयेषुविषयेषुस्पृहयास्पृहा तत्पूर्त्यैस
म्मुखीभूययदकार्यंप्रवर्त्यते ३ धियासम्यग्वि
चार्याथतद्विरामोस्तियःपरम् तदेवाचंद्विविधं
चैतद्बाह्यान्तरविभेदतः ४ ॥

द्वात्स्मृतिविभ्रमः स्मृतिभ्रंशाद्बुद्धिनाशोबुद्धिनाशात्प्रण
श्यतीतिभगवद्वचनात्कार्यविस्मृतेरकार्यंप्रवर्त्यते तदिति
अकार्यंप्रवर्तनंतस्माद्विरामः कार्याकार्यकरणदेहमनसा
न्तरेवैविध्येपिबाह्यान्तरमितिद्विविधमेवैषांचं तत्रम
नसाविरक्तानुध्यानाद्यान्तरंतदेवबाह्यज्ञानकर्मेन्द्रियव्यापा
रादिनिर्वृत्तंबाह्यमिति तद्विरामोद्विविधइतिभावः ४

तत्रस्थहेतुकमशौचमूलंतदेवविचारेणास्फुटयति अह
ङ्कृतिरिति पूर्णाहन्तास्वरूपोह्यीश्वरोपीत्यस्मीतिनाहन्तायांदे
हलेशोपीत्यहङ्कृतिकलेत्युक्तं ततश्चाशमादेणयादेहादाव
हङ्कृतिस्तदाश्रयाद्वेतोर्यः मदस्थानेपिमन्नतावियेयानन्त्रष्टा
नाविधेयानुष्ठानलक्षणमदोहिचित्तविकारः विकारस्यपर
मार्थापह्नवेनापरमार्थरूपभासनं तांमन्ततांचित्तविकारस्व
पता द्विफलांफलरहितांविरुद्धफलांवापिकह्याश्रिमेषम

अहङ्कृतिकलाश्रयादपदपवयामन्नतापिकृत्वावि
फलांचतांऊरुतपश्चयाखेलनाम् अवाच्यपदम
न्यतामिहपरत्रचानर्थदानुधैर्निगदितातनोविरति
रेवशौचंहिया ५

योजन्तर्यांखेल नांस्वेच्छाचरणरूपं
ऊरुते तदशौचमितिशेषः यतोसौखेलनाश्चलोकश्च
वाच्यपदंनिन्दास्थानंतथान्यताऽऽरः स्फुरतामपिसदर्थो
नामनवभासनात परत्रचानर्थदांनारकादिदोनिदम
मुमेवानर्थंहरिरपिनिबबन्ध यदाकिञ्चिज्ज्ञोहंद्विपश्च
मदान्धः समभवंतदासर्वज्ञोस्मीत्यभवदवलिप्तंममम
इति अशौचमितिशेषासहनेतद्विरतिरितिविधेयशौचा

र्थयादन्नुवादरूपमशौचमितिवोध्यम् तदेवविदयाति
बुधैरिति बुधैर्विदितवेद्यैर्मन्वादिभिस्ततउक्तलक्षणाद
शौचाद्विरतिर्निवृत्तिः शौचंनिगदिता अशौचंसर्वथात्याति
त्यंततश्चविरतिस्तन्मार्जनमितिसामर्थ्यात्शौचंचशुक्रता
मलिनंहिवस्त्रक्षालितंसच्छुचिशुक्लमितिसत्क्रियादेतथै
दमपिशौचंसत्क्रियायैइतिद्वियेतिविरतेर्वाद्यान्तरभेद

पापयानंसमाकृह्ययोत्त्वस्थानाक्रमेणहि मथ
मन्नतयान्यमामाकालिस्तदशौचकम ६
मनोदेहविभेदेनतद्धिधाप्रथमंविदुः तस्य
लवानामानन्यादनंतद्विज्ञायते ७ ॥

तद्विधानादस्यापिद्वैधमिति ५ यतदेवापरत्रचनयानि
बध्नाति पापेति उत्तस्थानंपापयानाख्यम् मथुनेवपा
येनमन्नतानयापापमायातिमथुरमितिमध्यारोपः ६ द्वै
धमुद्दिशति मनइति प्रथममादौ तस्यलवानांतयोर्मनो
देहयोः मनसश्चानन्यंहिसाद्यवस्थानन्यात देहस्यचै
हियादिद्वारेण अनन्तमित्यगाण्यम ७

तत्रैकमुपलक्षयति परदारेति तदित्थं शौचम् आथा
न्यमेव साधयति परदारविमर्शे चेति नन्वसौ क्रिया इष्टे
ति हर्षेणान्वयः सा काचिदपि लोके इष्टक्रिया नास्ति यां न
कुर्वीतेति तदभावेनैव निवृत्तिः नतु तस्याः सद्भावेऽपि मान
कदापि विरमते इति भावः यतोऽसौ गलितचेतनः समन्ता
त्मन्मथाग्निज्वालमिव स्तुताकार्याकार्यविवेकबुद्धिर्यस्य
सः ८ अत्र समर्थनं तथा हीति तत्र परदारावमर्शोत्का

परदारावमर्शश्च प्राधान्येन तदीरितम् परदा
रावमर्शे च स्थिते नानर्नन्नसौ क्रिया इष्टा यां न य
कुर्वीत पुमान् गलितचेतनः ८ तथा हि तत्रैना
न्येव गम्यागम्यविवेचनम् अगम्याः प्रायशो
लोके रम्याश्च सुलभा अपि ९

यां सत्यां गम्यागम्यविवेचनं गम्यं स्वभाव प्रवृत्तेन्द्रियश
क्तीनां प्रेमानर्थदं तेऽपि तत्कालं स्वखाभासकारियद्वस्त
अगम्यं तत्कालमपि चानर्थकार्येव तत्र च सामान्योद्देशेऽपि
प्रकृतयोजनयाह अगम्या इति नकेवलं तत्र विवेकाभावो
पि तत्र स्वभावेन रूपविपरीत्याह प्रायश इति अथवा स्त
गम्यागम्यविवेकाभावस्तथापि गम्यास्वेव कथं न प्रवर्त
ते चित्तमित्यत आह प्रायश इति ९

अत्रैव गण्डस्फोटन्यायेन महानर्थमाह अगम्येति नष्टा इ
ति भूतकालस्य आलम्भव्यभावि क्रियार्जनेन सर्जिता अपि तान
ष्टा एवेति द्योतयति सत्वस्यांतिसत्ताश्रयाः इष्टक्रियाभि
लाषे हि देरजस्तमोऽभिभवात्सत्त्वस्यान्यभावेन तदाश्रया देव
ता दिग्वातायाः प्रकर्षेण चलन्ति आधाराभावस्य आधेयस्या

अगम्यागमनेन नष्टा मन्त्रस्तुताश्रयाः क्रियाः न
ष्टा सत्तास्तु सत्त्वस्या देवताः प्रचलन्ति च १० दा
र्विर्यं रूपहतान्याश्च मूकता कौणपङ्गुताः इत्या
दयो दोषगणा देवताचलनादिह ११ तासां प्र
चलने भक्ष्याभक्ष्यभेदोऽपि नश्यति विनाशे स्यकु
तो भीतिर्भये भीतिरनर्थदा १२ ॥

नवस्थितेः १० देवताचलनमेवाह दार्विर्यमिति आदि
नाजिह्वता जडता क्लैब्योदावर्तमत्तताग्रहणं ११ नकेवलं
स्वरूपत एवासां चलनमपि तु इष्टक्रियाकारित्वादपीत्याह
तासामिति अयं भावः अधिष्ठातृदेवता अपि सात्त्विकराजसता
दिभेदेन द्विविधाः तत्र सात्त्विकास्तु चलिता राजसतामसा

स्तत्स्थानमधितिष्ठतीति तत्क्रियाकारित्वमाह भवेदिति
तत्र भक्ष्याभक्ष्यभेदो द्रव्यशुद्धिप्रकरणान्मन्वाद्युक्तो द्रष्टव्यः
तन्नाशेति प्रसङ्गमाह विनाश इति अस्य भक्ष्याभक्ष्यभेदस्य
अभीतिफलमाह भयेति भयहेतौ सत्यपि याऽभीतिर्निर्भ
यता साऽनर्थदेति १२ अनर्थमेवाह अभीताविति वर्णग्र
हणमाश्रमस्याप्युपलक्षणम् तेन स्वस्ववर्णाश्रमस्याक्रि
यापाल्यमानासत्फलदायित्वात्सतीत्युक्तं सत्क्रियेति तस्या

अभीतौ स्वस्ववर्णस्य सत्क्रिया त्यज्यते नृभिः
तत्त्यागे कृतपापस्य प्रायश्चित्तविधिर्भवेत् १३

गे सत्क्रियात्यागे कृत इति कस्माद्धेतोः नाचरेत्तदुपलम्भा
मह इत्यर्थः प्रायश्चित्तं च प्रायः पापं समुद्दिष्टं चित्तं तस्य वि
शोधनमिति स्मरणात् पापविशोधकं कर्मेत्यर्थः अथवा
सन्न्यासवत्यनशने प्रमाद्याय इति प्रायेनामतपस्तेन विशो
धनं तथा च प्रायो नाम तपः प्रोक्तं चित्तं शोधनमिष्यत इति
स्मृतिः उभयत्र च प्रायस्य चित्तिचित्तयोरिति सुट् १३ ॥

ननु अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितं हि समाचरन् प्रसज्जंश्चेन्द्रि
यार्थेषु प्रायश्चित्तीयते नर इति मनुस्मरणात्प्रायश्चित्तस्य वि
हितत्वात्कुतः कृत इति हेतूपालम्भः क्रियत इत्याशङ्क्याह
अज्ञातेति सर्वपापानुसारेण प्रायश्चित्तानि अतिपातकिन
श्चैते प्रविशेयुर्हुताशनं न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि
कथंचनेति अश्वमेधेन शुद्ध्येयुर्महापातकिनस्त्विमे पृ
थिव्यां सर्वतीर्थानां तथानुसरणेन वेति उपपातकिनस्त्व

अज्ञातपापशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तो विधीयते तद
भावे ध्रुवा तेषामवाच्या गतिरीरिता १४ ॥

ते कुर्युश्चान्द्रायणं नराः पराकमथवा कुर्युर्यजेयुर्गोसवे
न वेत्यादीनि विहितान्येव परं त्वज्ञातपापशुद्ध्यैतानी
ति न व्यर्थोऽयमुपालम्भः तथा च मनुः अकामतः कृते पा
पे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधा इति प्रायश्चित्तानाचरणे दोषमाह
तदभाव इति अवाच्येति वाक्यमारोपणेनापि दुर्गमा वदे
त्यर्थः १४ ॥

प्र·सं·
१९५
195

यद्यप्यवाच्यात्तथापितत्तोनिहृत्यर्थंतद्वचनमनुचिततरमि
त्याह अनेकाइति यातनानारकाःपीडाः तथाचविष्णुःकृत
पातकिनःपापाःप्राणत्यागादनन्तरम् यामीयपन्थानमासा
द्यदुःखमतिदारुणम् यमस्यपुरुषैर्घोरैःकृष्यमाणा
इतस्ततः सकृच्छ्रेणान्धकारेणनीयमानाश्चतेपथा श्व
भिःशृगालैःक्रव्यादैःकाककङ्कबकादिभिः अग्नितुण्डै
र्भज्यमानाभुजगैर्वृश्चिकैस्तथेत्यादिनानेकायातनावि
कृतवान् तथाचाकृतप्रायश्चित्तास्ताअनेकानारकीर्यात

अनेकायातनाभुक्तांततःपापानुसारतः की
टादियोनिसम्प्राप्तौस्थावरीगतिरन्ततः १५

नाभुक्तापापानुसारेणकीटादियोनिंसम्प्राप्नुवन्तिस्थाव
रान्तांतत्रकीटादियोनिःपापभोगावधिःस्थावरीचपाप
क्षयावधिःस्थावरयोनिप्राप्तौहिपापक्षयइत्यतःस्थावरी
गतिरन्ततइति तथाचविष्णुःएवंपातकिनःपापमनुभूय
सुदुःखिताःतिर्यग्योनौप्रपद्यन्तेदुःखानिविविधानिचेति
अतिपातकिनांपक्षियोनयः उपपातकिनांजलजयोन
यः जातिभ्रंशकरकर्मणांजलचरयोनयः कृतसङ्करीक

रकर्मणांमृगयोनयः कृतापात्रीकरणकर्मणांपशुयोनयः
कृतमलिनीकरकर्मणांपुरुषेष्वस्पृश्ययोनयः प्रकीर्णेषुप्र
कीर्णाहिंस्राःक्रव्यादाभवन्ति अभोज्यान्नभक्ष्याशीकृमिरि
त्यायुक्तासङ्गृहीतवान् यद्वातद्वापरद्रव्यमपहृत्यबलान्न
रः अवश्यंयातितिर्यक्त्वंजग्ध्वाचैवाहुतंहविरिति तथा
स्त्रियोऽप्येतेनकल्पेनहृत्वादोषमवाप्नुयुः एतेषामेवज
न्तूनांजायात्वमुपयान्तिताइति अतिपातकादीनपिसएवा
ह मातृगमनंदुहितृगमनंस्नुषागमनमित्यतिपातका
नि ब्रह्महत्यासुरापानंब्राह्मणसुवर्णहरणंगुरुदारगमन
मितिमहापातकानि तत्संसर्गीच यागस्थस्यक्षत्रियस्यवै
श्यस्यचवधःकौटसाक्ष्यंनिक्षेपहरणंपितृव्यमातामहमा
तुलश्वशुरपत्न्यभिगमनमित्यनुपातकानि अनृतवचन
मुत्कर्षेराजगामिपैशुन्यंगुरोश्चालीकनिर्बन्धः वेदनिन्दे
त्युपपातकम्ब्राह्मणस्यरुजःकरणम् अघ्रेयमद्ययोर्घ्रा
तिःजैह्म्यम् पशुषुमैथुनाचरणम्पुंसिचेतिजातिभ्रंशक
राणि ग्राम्यारण्यानांपशूनांहिंसेतिसङ्करीकरणम् निन्दि
तेभ्योधनादानंकुसीदंअसत्यभाषणम् अपात्रीकरणम्
जलचराणांजलजानांकृमिकीटानांचघातनमितिमलाव
हानि अन्यान्सर्वेप्रकीर्णमिति तत्रापिसर्वथाप्रमादीस्थावर

प.सं
११९
196

योनिभागितिसर्वेसम्यम् इत्यंचनरकयातनाभोगानन्तरं दुष्टयोनिप्राप्तौतदनुरूपंकर्मातिवाहनेकृतापश्चान्मनुष्या त्वप्राप्तावपिपापचिह्नानिसन्तीत्युक्तंविस्तरेण एवंकर्मविशे षेणजायन्तेलक्षणान्विताः रोगान्वितास्तथान्याश्चजडान्धव र्जैकलोचनाः वामनावधिरामूकादुर्बलाश्चतथापरे त स्मात्सर्वप्रयत्नेनप्रायश्चित्तंसमाचरेदिति १५ ननुचैका मकारकृतेप्यङ्कुरेकेश्रुतिनिदर्शनात् अकामतःकृतंपा पंवेदाभ्यासेनशुध्यति कामतस्तुकृतंमोहात्प्रायश्चित्तैः

यद्यपिज्ञातपापानांप्रायश्चित्तंकृतीरितम् त
यापितत्रलघुतागुरुताचगरीयसी १६ ॥

इत्यग्निवैश्वेरितिमनूक्तेः कामकृतानामपिप्रायश्चित्तविधा नात्कथमज्ञातपापशुद्ध्यर्थंप्रायश्चित्तोविधीयतेइतिसम र्थितमित्याशङ्क्यामन्त्रःकृत्यसमर्थयति यद्यपीति श्रुतीरि तमिति तथाचश्रुतिः इन्द्रोयतीन्सालावृकेभ्यःप्रायच्छत्त मश्लीलावागेत्यावदत् सप्रजापतिमुपाधावत्तस्माउपहव्यं प्रायच्छदिति उपहव्यंकर्मविशेषइति अयंभावः सत्यंबु द्धिपूर्वमपिकृतानांपापानांकृतिप्रामाण्यात्प्रायश्चित्तंशा

यकमितियद्यपिमननार्हंतथापितत्रापिमोहएवहेतुरिति श्रुत्यन्तरेष्वपिमोहनिबन्धनमेवतदित्यनुमीयते मनुनाका मतस्तुकृतंमोहादित्युक्तमात् श्रुत्यर्थस्मरणंहिस्मृतिरिति वदन्ति इत्यभिप्रायेणाह तत्रलघुतेत्यादि लाघवंमोहे नैकवारंकरणेनचगौरवंतत्रसकृदिति तेनैकवारंमो हेनपापाचरणसम्भवेप्रायश्चित्तंविधीयतांनाम स्वेच्छयाः सकृत्करणेनास्तीतिमन्यामहे गुरुतेतिबलात्कारकृत

प्रतिनिर्बन्धतोशेषचप्रक्रियायांनज्ञातवित्त
शोधनंनहिसूत्रेराविशांऊज्ञापितन्मतम् १७

स्याणुपलक्षणमिति स्वनिचपरतन्त्राःप्रायेणभुवनेलो कास्तैरन्यप्रेरणयाकृतेपापेप्रायश्चित्तेनशुद्धिरितिगरीय सीतिईयस्तेनोभिप्रायः १८ तदेतत्सर्वंसमञ्जसमाह प्रति निर्बन्धतइति निर्बन्धआग्रहः ततश्चमोहःसकृदेवसंभ वति आग्रहेतुस्वेच्छाकार्योवायातिइति तत्राशेषचेकदापि नशोधनमिति अयंभावःशोधनंचमलत्यागः तत्रयथा गन्तुकंतदाशोधनस्यावसरः प्राकृतिकेतुनतस्मिन्शोधन

प·सं
१९०
197

स्यावसरएवनास्ति शौचनेकृतेपिशुनस्तदाचरणादिति
नैसर्गिकत्वंमलस्यसमापततीतिनिसर्गात्प्रकृतस्मात्का
तोस्यमलोत्पत्तिःसन्न नहिजातिचण्डालस्यप्रयत्नेनोनिर्मि
तैरपिसंस्कारैर्द्विजत्वापत्तिरिति सूत्रेणविशमित्यर्थान्तर
न्यासः तत्रसूत्रंप्रसिद्धं इरामदिरा विट् विष्ठात्वमलमि
तियावत् २७ उपसंहरति तस्मादिति अशौचमभ्यपर

तस्माद्द्वियानर्थसमुद्भमेनंविचार्यतत्त्वेनविशु
द्धभावैः सङ्कल्पमात्रादपितस्यचिन्तावाच्यार्थपू
र्वेदूर्ध्वपदोक्तचित्तैः २८ इतिवाक्यान्तरतयाशौ
चंयद्द्विविधंमतं तत्रान्तरमनःशौचंशुद्धसङ्क
ल्पइष्यते २९ ॥

दारावमर्श स्यमुख्यत्वात्तयावस्थाप
नाद्दाहरणीकरणाद्वैनमितिपुंलिङ्गनिर्देशः यथाहि
समुद्रेतत्प्रदहस्यवस्तुजातंनिधीयते तथात्रापिगोप्य
वस्तुजातंप्रोक्षणीत्यानिधीयतेइतिसमुद्रारोपः २८
प्रकृतमभिसन्धत्ते इतीति सङ्कल्पस्यचशुद्धत्वंसर्वथा
नर्थानवसारित्वम् अन्यत्स्पष्टम् २९ ॥ ः९ः ॥

नन्वमैत्रीमुदिताकरुणोपेक्षेतिचित्तसंस्कारणंशौचकत्वयो
क्तत्वात्कथंशुद्धसंकल्पइत्येतावन्मात्रेणैवकार्तार्थ्यमित्यत
आह तत्रेति तत्रशुद्धसंकल्पेनुबन्धितातदधीनत्वंमैत्र्यादी
नांस्वभावतएवसिद्धाधिकरणसिद्धान्तन्यायेन तदाह उदि
तइति उदितउदयमानेउपस्थिताः स्वयमेवनिकटवर्तिनः
अत्रार्थान्तरन्यासः नहीति यथाभानावुदितेद्युतीनांस्वय
मुपनततत्वात्प्रयत्नार्जनीयत्वंतथासामपीत्यर्थः २० इदानीं

तत्रानुबन्धितासिद्धामैत्र्यादीनांस्वभावतः उदिते
शुद्धसंकल्पेमैत्र्याद्युपस्थिताः २० नहिभानाव
भ्युदितेद्युतीनांयत्नसाध्यता शौचंज्ञानक्रियाहेतु
रिन्द्रियाख्यागणेष्वतः तस्यापितदधीनत्वात्सुस्थ
कृतिरिष्यते २२

शौचस्यवास्या न्तरतयाद्वैधेपिकल्पिते
भवेत्त्रैवान्तरेविधेयइतिसमर्थयति शौचमिति ज्ञानहेतुरिं
द्रियगणः श्रोत्रत्वक्चक्षुर्जिह्वाघ्राणाख्यानिज्ञानेंद्रियाणिक्रि
याहेतुरिन्द्रियगणः वाक्पाणिपादपायूपस्थाख्यानिकर्मे
न्द्रियाणि तस्यापीति उभयविधेन्द्रियगणस्यापितदधीनत्वान्म
नोधीनत्वात् मनोभिप्रेरितान्येववाह्येंद्रियाणिस्वस्वविषयेषु
प्रवर्तन्तेइतियाद्दशान्तस्यभावस्ताद्दशप्रवर्तेषामतोनैसुस्थ
क्षोपत्वमितिभावः २२

प॰सं
१९८

अत्रैवमरण्लाघिपमुदाहरति विसृष्टेति विसृष्टसत्कर्म
कारके राज्ञि सति प्रकृतीनां प्रजानां का गतिः सैव गतिस्ता
अपि तादृशमेव कर्म कुर्वन्तीति एवं चैतद्यथा तथा मनस
इंद्रियाणां चेत्यर्थः एतदेव व्यतिरेकेण विशदयति नहीति
तत्क्रियया प्रजाकर्मानुसारेण राज्ञामिति बहुवचनमेक
स्य प्रसादेन तथाकरणेपि न बहूनां प्रसाद इति सूचनार्थं
२३ बहुवचनाभिप्रायमेव विशदयति अनुसारेणेति ता

विसृष्टसत्क्रिये राज्ञि प्रकृतीनां हि का गतिः न
हि तत्क्रियया राज्ञां क्रिया क्वापि हि दृश्यते २३
अनुसारेण तासां यद्दृश्यते स्य क्रिया क्वचित् तद
एककषायत्वं तस्मान्मुख्योक्ति तत्क्रिया २४

सा प्रजानामनुसारेणानुक्रमा यत्क्वचिद्दस्य राज्ञः क्रियाद
दृश्यते तदनुवर्तितमनुवर्तयत्न्यपि क्वचिद्राजा परत्वेन्नश्वर
दृश्यते इति यत्तदेककषायत्वमपूर्णचित्तत्वं न हि समादृ
तो राजा कदापि परकृत्यं स्वीकरोति ईश्वरोऽस्वादस्य एवं
क्वचिन्मनसोपि बाह्येन्द्रियकृतानुसारेणाकृत्य स्ववर्गेनेयम
दादिकृतमेवेति बोध्यं फलितमाह तस्मादिति तत्क्रियाम
नस्मकत्वः राजक्रियाच २४

महावाक्यफलमाह तस्मादिति अनर्थ्यं स्वस्वाशौचलक्ष
णं इन्द्रियवर्गस्य या प्रातिस्विकी क्रिया दर्शनादिलक्षणा
सा चेद्विमलाशौचास्पृष्टा स्वस्ववर्णाश्रमविहितसीमान
तिक्रमेणानुष्ठीयमाना तच्छौचमिति कीर्तितेति वाक्यान्त
रशौचस्य परमार्थेनैकत्वमिति स्थितं २५ अत्रोपलक्ष

तस्मादनर्थ्यमस्पृष्ट्या यासौ प्रातिस्विकी क्रिया
विमलेन्द्रियवर्गस्य तच्छौचमिति कीर्तितं २५
यथा वाचः सत्यवाक्यं जिह्वाया भक्ष्यभक्ष्यता
तथेति स्थालीपुलाकन्यायमाश्रित्य विचिन्त्यतां २६

णयति यथेति वाचः कर्मेन्द्रियमुख्यस्य यथा सत्यवाक्यं शौ
चं जिह्वायाश्च ज्ञानेन्द्रियमुख्यस्य तथा भक्ष्यभक्षता शौचं इ
ति स्थालीपुलाकन्यायमाश्रित्य शौचं विचिन्त्यतां यथा स्थाल्यां
प्रथमपुलाकस्यैव पक्वापक्वविचारे सर्वस्याल्पत्वगतविचा
रस्तथैकशौचकथनेन सर्वशौचसिद्धिरिति २६ ॥

तत्रैतच्छ्रावाधिकारिणउद्दिशति तत्रेदमिति स्वतइति प
शिक्षांविना निसर्गजंस्वाभाविकम् २७ केचनेस्वतःसच्छील
शालिनइत्यत आह तथाचेति पुराणेष्विति महाभारतादि
परिग्रहार्थंबहुवचनं अथवातिप्रसिद्धतायोतनार्थं द्विधा
त्वंवक्ति द्वौसन्धीइति सन्धिःसंबंधः नित्यानित्यादिसर्गारा
रम्भप्रवृत्तत्वात् कारणोचितंफलदाविति अधुनापिचान्

तत्रेदंद्विविधंशौचंस्वतःसच्छीलशालिनाम् नि
सर्गजंनतत्रोपदेशसंस्कृतिरीक्ष्यते २७ तथा
चात्रपुराणेषुद्विधेदंवर्णितंजगत् द्वौसन्धीप्रा
णिनांनित्यौफलदौकारणोचितम् २८ एकोदैवै
र्दैवसम्पदाकृष्यतेयत्समाश्रयात् सच्छास्त्रसक्ति
यासङ्गाद्दैवीसम्पन्निरिष्यते २९

क्षीयमानत्वाद्राकल्पंतयास्थितिदाविति २८ संधिरित्युक्तं
कोसावित्यत आह एक इति तत्रैकःसन्धिःसंबन्धोदैवैःयोसौदै
वीसम्पद्विमोक्षायेतिभगवतादैवसम्पन्नामाख्यातःयत्समा
श्रयात्यदाचाराचरणात्सच्छास्त्राणिश्रात्मिकलक्षणानि
चतुर्दशविद्यास्थानानि तत्सङ्गात्तत्प्रोदितक्रियासङ्गात्दैवस
म्पद्भागित्वम् २९

तत्रापिदैवसम्पत्फलमाह तत्रेति सच्छास्त्राणांचतुर्दशवि
द्यानांपरमतापेक्षयावोपनिषच्छास्त्राणांसङ्गेनसत्वहृत्तेः प्र
काशात्मिकायाःप्रकर्षतःसंस्कारमात्रेणाप्यनन्त्यापरिस्फूर्ता
बुद्धेकात्प्रमाणक्रमेणास्थानान्यानारोहक्रमेणाचिरादिमा
णांक्रमणेनाक्रमतोवाहवालेयासयुक्ताहयेवमाणसमव
लयात्प्रमान्मुक्तिभाजनंस्यात् ३० सच्छास्त्रसङ्गःसत्वहृतिः प्र

तत्रसच्छास्त्रसङ्गेनसत्वहृतेःप्रकर्षतः क्रमेणा
क्रमतोवापिप्रमान्स्यान्मुक्तिभाजनम् ३० य
स्यासौप्रतिभातीनत्वदनुग्रहलेशतः करामल
कवत्तस्यनकाचिद्दुर्गतेनेष्यते ३१ ॥

कर्षाद्व्यवसायनस्यसाम्यात्कृतोयंक्रमाक्रमलक्षणाविष
मफलताकस्यचाह यस्यासाविति अयंभावः अनेकज
न्मसाधनसिद्धतदनुग्रहलेशतोःक्रमोयंविधिफलसति
इत्थंचतस्यशौचचर्याधारणामप्यकिञ्चित्करंस्वेच्छयाचार
णंभूषायेत्याह तस्यनकाचिद्दुर्गतेनेष्यतइति ३१ ॥

प॰सं॰
२॰

इत्थं सत्त्ववृत्तिप्रकर्षस्य यद्भयया समक्तिभाजनत्वमुक्तं तत्र
ज्ञानलक्षणेन सिद्धानसिद्धेन प्रतिभानेनाक्रमविषयत्वेन
प्रथमभागं निरूप्याथक्रमभक्त्याख्यं द्वितीयभागं योगपदे
निर्देशं रचनां निबध्नाति अथेति तत्र योगो द्विविधः सिद्धः
साध्यश्च तत्र सिद्धो निष्ठाशब्दवाच्यो भगवता तपस्विभ्योऽधि
को योगी ज्ञानिभ्योऽप्यधिको मतः कर्मिभ्यश्चाधिको योगी

अथ योगादिना यस्य संयमस्थैर्यतोऽपि वा प्र
तिभाति महेशानस्तस्यासौ वर्तनेष्यते २२

तस्माद्योगी भवार्जुनेत्युक्तः आदिना निष्कामकर्मपरिग्रहः
तेन साध्यश्चत्रयमेकत्र संयम इति तेन वा महेशानः प्रति
भाति तस्याक्रमशाप्यमुके सौ वर्तनाख्यो चपालनलक्षणोऽ
स्यात एव स्वार्थसिद्धयश्चादतैवेव अनादरणेन शब्दवायशी
घ्यात इत्यनेन ध्वनितम् २२ ॥

इत्थं क्रमाक्रमत्वेन भक्तिद्वैधत्वस्य विषयेत्रिधावर्णिते पिज्ञाने
योग इति सुव्यक्तया द्वयमेव साधनमित्यनुवादपूर्वमस्यानिः
श्रेयसत्वादात्यन्तिकत्वमाह द्वय्यप्येषेति सत्त्वप्रकाशाविर्भा
वलक्षणाक्रमणरूपिणी प्रभावान्तरभेदस्य गणनानर्हत्वाद्
द्व्यैवगतिः साधनरीतिः कदाचित्कस्यान्तरेऽपि न विपर्येति
अत्र हेतुः भातस्य कृतस्यावृत्तिरिति न द्विभातमभातं नामे

द्वय्यप्येषा गतिः सत्त्वा सत्त्वाक्रमणरूपिणी न
कदाचिद्विपर्येति भातस्याकृतस्यावृत्तिः २३ इ
यं सा सात्त्विकी वृत्तिर्दैवसम्पत्तिरग्रिमा अथास्या
अपरावृत्तिः सत्त्वलमाक्रियाश्रया २४ ॥

तिन्यायादित्यर्थः २३ इदानीं सात्त्विकवृत्तेः पूर्वापरभागत
याद्वैधं परिकल्प्य पूर्वभागे ज्ञानं द्विधा योगं च निरूप्यापरभा
गं निरूपयितुमारभते इयं सेति इयं सेति शोकलक्षणसा
त्त्विकी दैवसम्पत्तिरग्रिमा पूर्वभागरूपोक्तेति शेषः अथान
न्तरं अस्या दैवसम्पत्तेः सत्त्वलमाक्रियात्मिकाऽपरावृत्तिर्नि
रूप्यत इति शेषः २४ ॥

पं·सं·
२·१

अपरवृत्तिमाह सत्कर्मणामिति कर्मणां च सततं विष्णुदित
रीत्याचरणे मनागपि न स्खलनम् प्रकर्षेण सङ्गः प्रसङ्गो दृष्ट
फलाभावेप्यनुद्विग्नचित्तता शास्त्रोदितप्रक्रियानुसरणात्स
त्त्वाक्रान्तापवृत्तिलक्षणाक्रान्ता इज्जोमयी रजः प्रधानायावृ
त्तिः सापि दैवी सम्पत्तिरेवातश्च शुभदायिका चित्तशोधनादि
द्वारेणातत्पदप्रापयित्र्यपि अस्याश्चाङ्गमाह कृच्छ्रादीति या
वदिह कृच्छ्रादि न समाचरितं तावत्क्व नस्सदाक्रान्तिः आदि

सत्कर्मणां प्रसङ्गेन सत्त्वाक्रान्ता रजोमयी
कृच्छ्रादिक्रिययोपेता दैवैव शुभदायिका २५

नोपासनादिलक्षणा भगवदर्चा चापि ग्राह्येति रजः प्रधानो
पि सात्त्विकपर्व्वायं मार्ग इत्येवकारेण द्योतितम् कृच्छ्रग्रहणा
मन्येषामप्युपलक्षणं यद्वा सामान्योद्देशपर्व्वायं सर्वेषामि
ति बोध्यं तत्र कृच्छ्रलक्षणं विस्तराद त्र्यहमुष्णं पिबेदम्भ
स्त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत् त्र्यहमुष्णं पिबेत्सर्पिर्वायुभक्षः परं त्र्य
हमिति तप्तकृच्छ्रः एतैरेव शीतैः शीतकृच्छ्रः २५ ॥

अत्रैव साधनै चित्याफलावाप्तिरित्याह कर्मणामिति तारत
म्यं न्यूनाधिकता तथा च कस्य चित्स्वर्गाप्तिः कस्यापि तद्राज्याप्तिः
स्वल्पमपि चेदं हितकार्ये वेत्याह सर्वथेति अलं क्रियाभूष
णं २९ एतदेव समर्थयति वेदेति वेदानुशासनं वेदचोद
ना सैवाज्ञमता यथा नाडिका वरत्वं श्रेष्ठत्वं विवाहप्रवृत्तन र
त्वं च सिद्धये लोकानन्याय सर्वोपकारकगार्हस्थ्यासिद्धये

कर्मणां तारतम्येन परावरगतिप्रदा रजःसत्त्वस
मायुक्ता सर्व्वथालंक्रियान्नृणाम् २९ वेदानुशास
नशिरोवायेनासौ शिरसा धृता जनतायां स्वयं सिद्धं
वरत्वं तस्य सिद्धये ३० अथापरस्थासन्धिस्सौरा
स्सरीचया सम्पद्यत्र समानत्वं प्रशुभित्सद्वृत्तिः पुनः ३१

च ३१ द्वौ सन्धी इत्युद्दिष्टस्य नगतः प्रथमं सन्धिं सविस्तरं
यं निरूप्य द्वितीयं निरूपयितुमारभते अथापीति अथ द्वितीयो यो
ग मस्तैः सन्धिः यथा सरीसम्पदिति त्रुरालेश्चुगण्यते तत्फ
लं सङ्क्षेपेणाह यत्रेत्यादि तत्र दासत्वर्कमाचरणात्सुभिः स
मानत्वं जीवतां पारब्रह्मणे पुनर्लेन कर्मणा तेषां त
द्वृत्तिः प्रशुत्वमेव ३१ ॥

प.सं.
२.२

अत्रपूर्वापरसिद्धयेगुणवैचित्र्यमाह रजःप्राधान्यमिति एत
दुक्तंभवति पूर्वसन्धौपूर्वभागेज्ञाननिष्ठायांद्विविधयोगनि
ष्ठायांवाकेवलविशुद्धसत्वाश्लेषः तत्रैवापरभागेकर्मनिष्ठा
यांसत्वप्राधान्येनरजःसंश्लेषः तमोभिभवश्चेतिदैवीसंपत्
अपरसन्धौतुसत्वायस्वीकारेणरजःप्राधान्येतमःसंश्लेष
वशात्तमःप्राप्तिरित्यासुरीसम्पत् ३५ अत्रैवसमर्थनं वेदेति

रजःप्राधान्यमाश्रित्यसत्वापर्येणयागतिः तमोनुसा
रिणीसेयमासुरीसम्पदिष्यते ३९ वेदानुशासनशि
त्वायेनासौपङ्क्ताकृता स्वतन्त्रचारीनकथमसौअ
धःपतत्यथः ४० पानाशनसमुल्लासेनिद्रालस्य
प्रमादतः सत्क्रियानिन्दकोनस्यात्कथंपशुरबुद्धिमा
न् ४१

पङ्क्ताकृतानादरणीयतामापिता असौ परलोकभीरुत्वाय
येष्टकारीस्वाचरणभ्रष्टःकथमधोनपततीतिभावः ४० शि
त्वायाःपङ्क्ततंविवृणोति पानेति पानंचात्रापेयपानं अशनं
चाभक्ष्यभक्षणंतयोःसमुल्लासेनिद्राभ्रमोस्वेस्वसत्वभ्रान्तिःआ
लस्यंकार्याकरणं प्रमादोनवधानतापतद्धेतुःसत्क्रियानिन्द
कोऽबुद्धिमान्कथंपशुर्नस्यात् पशुत्वमेवास्योचितमित्यर्थः ४१

एतदुपसंहरतिराजकुमारसुकुमारबुद्धिवैशद्याय तस्मादि
ति अत्रेतिपैशाचप्रकरणे द्विधेति अवान्तरभागगर्भीकारेणज्ञा
नकर्मनिष्ठालक्षणेद्विधेवसम्पक्सिध्यतेआद्येदैवसम्पदाह्वये
मार्गेबुद्धिपरिष्कृतैर्बुद्धिभूषणभूषितैःसुकुमारमतिभिःशुभा
वान्वयेगम्यंप्रचरणीयम् अनुदिनमिति नात्रकदापिराज

तस्मादत्रसुबुद्धिवैभवभरादाद्येद्विधासंस्थिते मा
र्गेबुद्धिपरिष्कृतैरनुदिनंगम्यंशुभावान्वये योयंमा
र्गइहापरोमलहृतस्तस्मान्नयाहूरतो गम्योयेनद
शाप्यपीहविमलाःस्पृष्टाभवेयुर्नहि ४२ ॥

निमीलिताशयैर्भाव्यम् यश्चायंद्वितीयआसुरसम्पदाह्वयो
मलवृतः पङ्काङ्कितोमार्गस्तत्स्यातेनप्रकारेणदूरतोगम्यं
तंदूरादितान्यतोगन्तव्यं यथाःस्याविमलाः शुद्धादशाअव
स्थावसनपान्थाश्चमलाङ्कितानकथञ्चनभवे
युरिति ४२ ॥

प॰सं॰
२॰३

पूर्वापरसमर्थनार्थंसमन्वेति स्रष्टोसाविति नन्वत्रविश्वतिप
न्नौ ब्रह्मणास्सोऽप्रमाप्यधिकारीमनुष्यलक्षणः शक्यासर्वसाम
र्थ्येनयुक्तः स्रष्टइतियत्तन्महाभारायमदत्तीक्रियाऽनेनम
याविधेयेति तत्राह येनेयमिति अनेनैवदृविविचित्रकर्मा
चरणादियंदेवमनुष्यपशुलक्षणास्वरायनेकभेदभरिता
त्रिलोकीसम्पूर्यतेभरितस्थितिः क्रियते ततश्चेदंसिद्धमित्या

स्रष्टोसौविधिनाप्रमान्ननुमहाभारायशक्त्यान्वितो
येनेयंरचनात्रिलोकविषयासम्पूर्यतेकर्मणा त
स्मादेषधियंनिधायविशदांऊर्ध्यांतयासङ्गतिं स्वा
ध्यायातियथागतिंस्वपरतोवुद्धेरगण्यागतिः ४३

ह तस्मादिति एषमहाभारायशक्त्यान्वितः प्रमान्निर्मलांवुद्धिं
निधायतत्त्वविवेकायदृढीकृत्य तयाकर्माचरणसङ्गतिंऊ
र्ध्वायथास्वपरतः स्वाद्यार्हांगतिंप्राप्नोति इहामुत्रयथाज्ञाता
स्यसम्भवेदित्यर्थः नचात्रसम्भावना शून्यैर्भाव्यमित्याह इ
हेति असंभावामपिसद्बुद्धिनाबुद्ध्यालभ्यतइत्यर्थः ४३

स्फुटशिक्षामुपदिशति तस्मादिति आद्येसन्धौद्वितीयतः स
न्धितः प्रमानितिभोक्तान्यथाभोग्याभोगानर्हौवासत्यपिसंस्था
ने ४४ अत्रैवदार्ढ्यायसंवदति तथाचेति अत्रसन्धिद्वयल
क्षणउपदेशो मुनिभिर्मननशीलैः करामलकीकृतपरोक्षद्व

तस्मादाद्येमहत्त्वासौनिहत्याचद्वितीयतः कृत
कृत्योभवेद्वीरः कृतकृत्यः प्रमान्प्रमान् ४४
तथाचात्रोपदिष्टंचमुनिभिर्मनुजेश्वति भोर्हेया
दर्थसिद्धिस्तत्पथेक्वसितयार्जय ४५ ॥

स्रौतैः उपदिष्टंतद्धाकामेवनिवभाति भोर्हेयादिति भोमनु
जकर्माधिकारिन् हयाडकलक्षणात्सन्धिप्रयोगात अर्थः
स्वकर्मार्जितंफलमात्रमत्रैवविवक्षितम् अर्जयेत्यनेनानेक
जन्मभोग्यतास्यसूचयति ४५ ॥

यद्देति पश्चास्वादस्यापातरम्यपानाशनास्वादः निवर्तस्वेति
सर्वथानिवर्तनमेवोचितं चेत्प्रारब्धप्राबल्येन तन्न सम्भवति
तथापि विचार्यभोगेन दोष इत्याह गर्ध इति विचार्यैस्त्वं वि
चारप्रकारमाह विचार इति लोक इति अपि कामिलोकमुपल
क्षयति अनेकधा तात्पर्यभेदेन तथाहि देवतापित्राद्युद्देशेन
हिंसापि कृता प्रणीतत्वाद् अहिंसैव स्वार्थं पुनरहिंसयापि प्राणि
तं देवतादीननुद्दिश्य भुक्तं महापापमिति तथावश्यविधेया

यदेच्छा ते समुद्भूता पात्रेस्वां दैवसम्पदः पश्चात्स्वा
दान्निवर्तस्व विचारपरमो भव ४९ गर्धो मनसि
चेद्रुद्ध विचार्य च पुनः पुनः विचारोनेकधा लो
के हिंसाहिंसादिना स्फुटं ५०

नुरोधेनाऽका र्यकरणमपि
विहितमेव सति सम्भवे विहितमपि ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहा
दि विषतुल्यमिति तथा चाविहितविधानमाह भृगुः वृद्धौ
च मातापितरौ साध्वी भार्या शिशुः सुतः अप्यकार्यशतं कृत्वा
भर्तव्या मनुरब्रवीत् इति तथा विहितनिषेधमपि सपवाद
प्रतिग्रहसमर्थोपि प्रसङ्गं तत्र वर्जयेत् प्रतिग्रहेण ह्यस्या
शु ब्राह्मं तेजः प्रशाम्यतीति ५० ॥ ॥

तत्रानेकधात्वेपि विचारस्य दृष्टादृष्टभेदेन सद्विधा तत्र दृष्टः
प्रत्यक्षसिद्धो यथा हिंसाहिंसादिनेत्युक्तप्रायम् अदृष्टस्त्वागमै
कसिद्धो यथा भक्ष्याभक्ष्यादिविचारस्तमधुना स्पष्टीकरोति
तथा चेति वर्ण्यैश्च वर्तेतैवं अत्रोभयविधेपि विचारे फलमाह
इत्थमिति विचरतो विशेषेण चरतः विचारं कुर्वतस्त्र कृतर
तोहाम्नत्रापि ५८ अत्राप्युपलक्षणायति यदेति अतिबलिनं
च कामस्य जातिभ्रंशादिदोषानपेक्षणात् अतएव भगवता

तथा च वर्णेन यथा शुच्यशुच्यादि स्मृत्यन्ता इत्थं वि
चरतस्ते स्यात्कृतएव पराभवः ५८ यदा चातिब
लीकामविकारोपि समापतेत् तस्यां मोहान्ध्यवे
लायां स्मार्यो धर्मोस्यदानये ५९

पि मुख्यानर्थगणने प्रथमस्यैवोपादानं कृतम् त्रिविधं
नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः कामः क्रोधस्तथा लोभस्त
स्मादेतत्त्रयं त्यजेदिति न चात्राभिलाषमात्रं कामपदेन विव
क्षितमिति भ्रमितव्यम् लोभ इत्यनेन तस्य गतार्थत्वात् धर्म इ
ति धर्मरक्षकं धर्मवाक्यं तथा च अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशे
युर्हुताशनं नह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथञ्चनेति
कामबले चातिपातकार्जनं प्रागेव विहितम् ५९ ॥

धर्मस्सरणेफलमाह तथेति इहापिसौख्यंपरत्रापिसौख्यम्
पूर्वेषांपितामहानांसौख्यं स्वस्यात्मनश्चसौख्यं अवराणांस
न्ततिजातानांचसौख्यमिति आकल्पमितिच्छेदः ५० अत्रो
पायमाह यद्देवेति हृषीकाणिइन्द्रियाण्येवमनसोवलात्

तथेहामुत्रपूर्वेस्वावरसौख्यंत्रिकालजम् कीर्त्ति
श्चविपुलाकल्पंक्षेपयेच्चन्द्रमण्डलम् ५० य
द्दैवसर्वथाकामोबलीशीघ्रंतदैवहि हृषीवलात्क
साम्मुख्यात्प्रत्यानीयमनोजय ५१ यथामाहा
त्म्यवस्त्वन्तोशेचपङ्कप्रदूषितः क्लिन्नश्चनभ
वेद्दूरेतथास्थापययत्नतः ५२ ॥

स्वस्यैवगमनागमनप्रत्यावर्त्तनस्थापनरम्भणंविषयसा
मुख्यात्प्रत्यावर्त्यमनोजयस्ववशेस्थापयेति ५१ यथेति
माहात्म्यस्यसर्वतोदोषाच्छादकत्वाद्वासनारोपणस्यवस्त
यःपर्यन्तभागहृपादशान्तदन्तःदूरेतथामनःस्थापयेति
संबन्धः ५२

अत्रसर्वत्रमूलसाधनमाह तदेतदिति यदित्तवविधिशास्त्र
चोदनामनुलङ्घ्यविहितकर्मणावर्त्तनात्तदातदेतदितिहृषी
कप्रत्यावर्त्तनमनोजयादिसम्यग्गनायासेनप्रसीदतिप्रसन्नं
सद्वशीभवतिनान्यथेति तदुलङ्घनेनवर्त्तनायाम् ५३ न
चान्यथेतिविद्धत्येणनियदापिचेति अणुमात्रेणलेशमात्रे
णस्वखुडितश्त्यक्तानकृतेप्रायश्चित्तानुतापादिनादोषलात

तदेतद्धिविधिशास्त्रानुलङ्घनविधानतः वर्त्तना
यदितेसम्यक्प्रसीदतिनचान्यथा ५३ यदापि
चाणुमात्रेणलङ्घनेस्याःस्वखुडितः वर्त्तनात्तद
नर्थेस्यादाकल्पमितिनिश्चितु ५४ सर्वज्ञःस
र्वकर्त्ताचसर्वशक्तिर्महेश्वरः तन्निश्चयोयद्विहि
तंसर्वेयार्थप्रसाधकम् ५५ ॥

वात आकल्पंप्रलयंतावत् ५४ ननुस्वखुडितइतिसाध्यावि
कलोयंहेतुर्निश्चयस्यसमानफलत्वादस्यनिश्चयाभासत्वा
न्नैवमित्याह सर्वज्ञइतिद्वयेन सर्वज्ञइत्यादिविशेषणानि
निश्चयस्याव्यभिचारार्थं तस्ययोनिश्चयस्त्रिकालाव्यभिचा
रीतदेवविहितमितिकथ्यतेतेनएवतत्सर्वेयार्थप्रसाधकं ५५

प.सं.
२९

त्र्यापाततोऽविचारावस्यात्तत्रैवनिश्चयः योयंस्वबुद्ध्याऽसर्वज्ञा
सर्वकर्त्तृसर्वशक्त्यनीश्वरनिश्चयः तस्मात्सनिश्चयाभासः पर
मार्थतोऽनिश्चयोनिश्चयवदाभासमानः पार्यन्तिकफलक
त्वाद्रहितः तस्मात्तदाश्रयेणपदेपदेनर्थसम्पत्तिरितिनसमा
नफलत्वमनयोरितिकृतः साध्यविकलतास्वबुद्धितइतिहेतोः
५६ अथमेकमुपलक्षणीकृत्यान्यानर्थेभ्योपिविरक्तत्वमित्या

त्र्यापातनिश्चयः सोयंयत्स्वबुद्ध्याविनिश्चयः
निश्चयाभासतस्तस्मादनर्थः स्यात्पदेपदे ५६
यानिचान्यानिलोकेस्मिन्व्यसनानिसबुद्धिभिः
कथितानिसदातेषुद्यूतोथःपरमंथनम् ५७
इतियःकोपिसंमुद्धोमनोवाक्कायकर्मभिः त
न्मुखिमन्तसन्नीतिकवाटोद्घाटनंभवेत् ५८

ह यानीति व्यसनानीति मद्याद्यव्यसनानि तेषुचव्यस
नेषुद्यूतोथः दर्शनमात्रेणापितदपेक्षाहरीकरणांतन्निवर्त
कंपरमसाधनमितिपरमंथनमित्युक्तं ५७ फलितमाह इ
तीति मनोवाक्कायकर्मभिः संमुद्ध इतिवाक्यान्तरशेषचसं
स्तुतःकवाटोनिरोधपट्टः तन्मुखान्मन्तसन्नीतयोनर्गलाः
प्रसरन्तीत्यर्थः ५८

तत्फलमाह सदोत्सवीति सइहलोकेमाननीयतामवाप्यप
रत्रलोकानन्यसुखमाप्नुयात् ५९ अत्रविशेषतोराज्ञोभवत्
त्याह ईदृशेइति इहामुत्रसौख्यहेतुत्वात् ६० विशेषेहेतुमा
ह सोशेषइति राज्यसीमन्तदधिकारपर्यन्तम् ६१ यत्रेति

सदोत्सवीजयीनित्यंप्रसन्नहृदयःसदा समान्य
तामवाप्येहपरत्रसुखमाप्नुयात् ५९ सर्वसा
धारणत्वेस्यकर्मणः सत्यपीदृशे विशेषेणाच्चरा
ज्ञानोधिकारपदभागिनः ६० सोप्यशेषाधिकृ
तोराजायदीदृकशीलभाजनम् दुर्नयाद्यशुभं
तस्यराज्यसीम्नोपगच्छति ६१ यत्रासौनृपतिस्त्वा
पिवसेत्तत्रकदाचन नवालस्यादिदुर्नामश्रव
णंजायतेमनाक् ६२ ॥

अयमर्थः प्रायेणहिलोकेश्वडिमतामपराधानुसारेणदंडा
र्हत्वमिति दण्डप्राप्तेर्दाण्डलाच्चवार्थेबालस्यादिनामव्यपदि
श्यन्तिबालेनापचरितंस्त्रियापचरितमिति एतादृशेचराज्ञिक
स्यापितदनाचरणहेतालादिदुर्नामश्रवणंमनागपिनजायतेइ
ति ६२

पं·सं·
२०७
207

अकालमरणमिति आत्मामानवीयापन्निरासः दैव्यापदपि नतत्रप्रभवतीतिभावः वैधव्यमिति ययारीत्यान्यूनाधिकाव योमानेनविवाहःसम्पन्नस्तयैवरीत्यानपूर्वंभर्तृमरणमिति प्रोचस्यमहाप्रभावत्वसूचनार्थं अमृतंजलंतदेवशुभत्वाद मृतसमानमित्यमृतमितिश्लेषः अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः

नराष्ट्रेतस्यजायेतकोलाहलकथाक्वचित् अ
कालमरणंनास्तिवैधव्यंनैवजायते ९३ का
लेकालेचवर्षन्तिजलदाअमृतंशुभम् नेतयस्त
स्यजायन्तेमहोत्पातानचैवहि ९४ नतत्रजाय
तेजातदम्पत्योर्भेदपीडनम् सस्यानिवृद्धिमाया
न्तिसमन्तात्कुशलंनृणाम् ९५ महाभूतानिशु
द्धानिवियद्विमलभास्करम् नागाःशान्तविषाद
न्तायेकेचिज्जलयोनयः ९६

शलभाःशुकाःअत्यासन्नाश्चराजानःषडेताईतयःस्मृताइ तीतयः महोत्पातादण्डोल्काद्याः ९५ महाभूतानीति पृ थिव्यप्तेजोवाय्वाकाशाख्यानि वियदिति अनेनकिर्भास्क रस्यैवविमलत्वकथनार्थं नागाइतिसर्पाः जलयोनयोजल सूकराद्याः ९६

आरण्यानिसत्वानिदुष्टप्राणिनःसिंहाद्याः अत्रैवदण्डोऽपि कंसूचयति कृतइति अत्तुडिमन्तोवैरशान्तौकैवकथात्तुडिम तामिति ९७ उपद्रवशान्तिसमृद्धिंकिनोति इत्यमिति तत्रा ध्यात्मिकाःशारीरमानसभेदेनद्विविधाः तत्रशारीरावात पित्तश्लेष्मवैषम्यनिमित्ताः मानसाःकामक्रोधलोभमोह

आरण्यानिचसत्वानित्यक्तवैराणिसर्वथा कृतो
त्तुडिमतांवैरंराष्ट्रेस्मिन्स्यात्स्वराजके ९७ इत्य
माध्यात्मिकाःक्षोभास्तथायेचाधिभौतिकाः आ
धिदैविकसंज्ञाश्चनिश्शेषाःसुरसंश्रयात् ९८
सर्वेवर्णाःस्वधर्मस्थास्तथाचचतुराश्रमाः स्थिताः
कार्त्तयुगीसर्वाजायतेनात्रसंशयः ९९ ॥

षाविषादविशेषादर्शननिमित्ताः आधिभौतिकामनुष्यप शुमृगपक्षिसरीसृपस्थावरनिमित्ताः आधिदैविकायक्ष राक्षसविनायकग्रहाद्यावेशनिमित्ताः ९८ कार्त्तयुगीसत्य युगसंबन्धिनी सर्वथाधर्माचरणात् ९९ ॥

अत्रैवराज्ञः पैशाचस्थित्या सर्वस्वास्थ्यसम्भवाच्चिन्तीयमाणो
राजप्रभावमुपन्यस्यति अहोइति जगतीतिकर्माधिकारि
मनुष्यलोकप्रशंसार्थं यदिति कर्ममाहात्म्यनिवेदने एष
इति राजा समइति सर्वमनुष्यसमानाकृतिः भुवोमण्डलमि
ति समानकरणाकृतीन्मनुष्यांल्लक्षयति आत्तयेति हिता

अहोजगतिकर्मणांफलमगण्यमत्यद्भुतं यदेष
सकलैःसमीपिकरणैश्चनेत्रादिभिः समस्तम
पिमण्डलंभुवइनःप्रशास्त्यात्तया प्रजाश्चपरमाद
रात्सुरवदेनमर्चन्तिच ७. अधिष्ठातर्यस्मिन्नु
कृतभरितेशान्तमनसिस्थिते किंवाश्चर्यंसुकृत
निरतायज्जनपदाः स्थितेचित्तेस्वस्थेपरमविमला
ह्लादभरितेनवाह्यान्तःखालीप्रकृतितरलाजात
चलति ८

हितानपेक्षवाज्ञायेणनकेवलमाज्ञावशवर्तिनएवयावदा
नारभेमाणादेवमिवैनमर्चन्तिअर्चयन्ति अनिमेषाजनत्वा
त्सुरादीनामर्चन्तीतिप्रयोगःसाधुरेव ७. नचैतच्चित्रंयच्चै
वसुहेशास्तिप्रजाःस्वधर्मनिरताइत्याह अधिष्ठातरीति अस्मि

न्नितिराज्ञिसुकृतभरितेउण्यप्रतमूर्तौ तत्फलेशान्तमन
सीति अत्रैवप्रकृतसमर्थनार्थमर्थान्तरन्यासःस्थितइति चि
त्तेसर्वेन्द्रियाधिष्ठातरिस्वास्थ्यमाह परमेति परमविमलाह्ला
दोब्रह्मानन्दःवाह्यान्तरिन्द्रियावलीस्वभावचलापिमनसि
स्वस्थेनचलतीति अत्रचान्तरिन्द्रियाणिबुद्ध्यहङ्कृतितत्कार्य
जातंतदधिष्ठातृवर्गात्मकानि ८ अत्रहेतुमाह नूनमिति
एषइतिराजाविभुर्विभवनशीलश्चराचरगुरुत्त्वदाज्ञाकारि

नूनंचैषविभुश्चराचरगुरुर्नीभिर्निबद्धादरः का
मंस्यन्दनवाहनस्यपतिनाश्रीब्रह्मणासादरम् य
स्मिन्सर्वतपवनेमयश्वासक्ताःप्रजानोमनागीमां
स्वांवृतिलङ्घयान्तिविपदोहेरेसुराहोयतः ९

तात कर्मैवाधारत्वात्स्यन्दनंतस्यवाहनमविच्छिन्नप्रवाहे
णचालनंतत्रस्यपतिनाब्रह्मणादृष्टानाभिर्भयवाल्लभ्या
नीयःसर्वदाष्टादेशःकृतः यस्मिन्राजनाभौसर्वतःशः प
श्वात्पृष्ठतश्चासक्तालग्नानेमयएवप्रजामनागीषदपिस्वांसी
मांवृतिलङ्घ्यनयान्तिस्वस्वंनियताचरणमेवपालयन्ति यत्रा
भिनियमनाभावेयथावानाभेःशैथिल्येदोषमाह विपदइति य
तोयस्मात्सीमालङ्घनादाहोपीडाविपदःस्युरिति ९ ॥

प सं
२०५

यतः सर्वास्थितिरियंराजाधीना तत्स्थितिश्चशैाचाधीना त
तश्चदंध्येयमित्याह तस्मादिति सन्यायधारणाभिर्वशमानी
ययथाराज्ञासर्वस्वंपाल्यते तथेदमपिपाल्यमितिसर्वस्वनि
रूपणं यस्मिन्नौचसर्वस्वेग्रभेरहस्येनपालिते निरयोनरकः
पुण्यवीथीपुण्यमार्गः अथवापुण्यस्यवीथीपुण्यवीथीमार्गः

तस्मात्सन्यायचित्तेनिखिलजनहिताशंसिनापा
र्थिवेनरक्ष्यंसर्वात्मनेदंबहिरवहिरथोशैाचसर्व
स्वसारं सम्यग्यस्मिंश्चगुप्तेप्रसरतिपरितःसद्यशोवै
जयन्तीशुद्धावर्णाश्रमाणांनिरयनियमनीपुण्यवे
थीवरम्या २३ सत्यांशैाचपताकायांसर्वतःप्रसर
न्तिषि जरीहृष्टिप्रजाचित्तंकथंतांनाश्रयेद्बुधः २४

त्यर्थः २३ सत्यामिति यस्यांशैाचपताकायांसर्वतोदशदिक्षु
प्रसर्पन्त्यांविप्रवर्द्धमानशोभायांसत्यांप्रजाचित्तंवीक्षणमात्रे
ण तथाचरणाद्वातिशयेनहृष्यतिश्रतिस्वपरोपकारकरण
बुधोज्ञाताराजातांशैाचपताकांकथंनाश्रयेत तस्मान्नैमार्थ
विलसितमेतन्नयत्स्वपरानर्थायैवतदनाश्रयणमिति २४

दर्पमेवविकृष्णेति स्वस्ववर्णेति अस्खलिताइहामुत्रसकल
सिद्धायिनी अतिशयेनशोभतेतत्रकथंधीरःसर्वोपरान्सन्या
नमतिरूपेतांसमाश्रयेत भृशंशोभतेइत्यत्रयङ्लुकिभाषित
वीप्सायांयङ्इतिबोध्यम २५ अन्यञ्च इमेइति प्रज्ञाणीन्द्रि
याणितान्येववर्तनीवादकनादस्याःइर्थमसंस्कृततानाइदुष्टाइति
व्यपदेशतांगताइदानींधीरैःशैाचशिक्षाशोधितान्यकसन्द

स्वस्ववर्णाश्रमाचारैरितिरस्खलितायतः शोभमी
तिकथंधीरस्तद्योपेतांसमाश्रयेत २५ इमेचइ
ह्यांश्रद्धाप्यानन्यकसन्दूषितक्रियाः स्वस्वामिरन
णायैवव्रजन्तुत्तममार्गतः २६ अन्तरात्मापा
मोसाधुयत्संस्कारपरिष्कृतः सान्निध्यंयातितस्या
दोयत्रनास्तिकुत्राकृतम् २७ ॥

षितक्रियाःसन्तोनर्थभूमिविशायोत्तममार्गतःशिक्षाच
रितोत्तमपदस्थापकमार्गेतःस्वस्वामीजीवोधारोरहस्यतस्यर
क्षणायनिरयादिभ्योनर्थभूतेभ्यश्च २६ परमार्थफलमाह
अन्तरात्मेति साधुयथास्यात्तथायत्संस्कारेणशैाचशोभयापा
रिष्कृतःभूषितः तस्येतिविशेषणेनविशदयति यत्रेति ततश्च
परस्मात्रिप्यमित्यर्थः २७

इतिशिवोबन्धः अथुनाशेखरबन्धेरचनीयेस्यशोचरत्नस्या तीवपरमार्थताद्भूतःकश्चिदपिनपात्रताङ्डिमारोहतीतिराजकुमारएवासौसुकुमारमतिःपात्रमित्याशीर्हार्देणवेदयिच्छशिवोमेवसमापयति अनेनेति गतिःसावपन्थाः अस्याहश्यमाह सारमिति अस्यशैाचस्यप्रथमसोपानकल्पत्वात्सर्वसाधनानांसारत्वमितिबोध्यं सर्वसाधनानांपरमेश्वरपवना

अनेनसदृशीकाचिद्गतिर्नास्तीहभूतले सारंतत्परमेशस्ययोसौवाङ्मनसातिगः ७८ सपषपरमात्मतेजगतिसर्वथासर्वदापरार्थ्यद्घटनोद्यतोजयति यस्यसर्वैशितुः अनुग्रहलवास्पदंसकलसम्पदा स्वलभूरसौभुविविराजतेनृपकुमारईद्याशयः ७९

त्यर्थमनन्ययात्परमेशस्येत्युक्तम ७८ अमुत्रैवराजकुमारैशैचशेखरंसंयोजयितुंप्रथमबन्धंरचयति सपषइति सर्वथासर्वप्रकारैः सर्वदासततमविच्छिन्नप्रवाहेणपरार्थ्यघटनोद्यतः स्वयमानन्दपूर्णत्वादात्मकामत्वादिनापरार्थमेवतत्साधनोपदेशकारीजयतिपरमप्रेमास्पदत्वयाशरणमाश्रयितुमर्हतीति प्रासङ्गिकंप्रकृतेयोजयति यस्येति सकलसम्पदांमैहिकामुत्रिकसम्पदांप्रतीतिभूमिः अन्यत्स्पष्टं ७९

कियतीअल्पामतिर्यत्रसकलंसाद्रिपर्वतसमुद्रंयद्भवउदरमध्यंतत्रव्यापकं सुभगाशोभनाशोभनमाहात्म्याच तत्राकृत्वाबहिःशरीरंसत्वेनान्तःशरीरंच सकरणांसोपकरणांकार्यकारणोभयत्र्पिणींविभाव्यासूर्यादिकंस्वर्गाद्र्युर्ध्वंसत्रचसर्वस्वक्रीकरणादस्यभिज्ञातव्याब्धेतगजारोहणेश

कियन्मतिचगणपतेसकलभूदरव्यापकं यशोस्यसुभगाकृतेर्विमलसत्वधीशालिनः यदेतदखिलंमहीसकरणांसमन्तादलं विभाव्यकुरुतेभ्रमंसुचिगजाकमेवग्रिणः ८० अहोचित्रंचित्रंवतवतमहच्चित्रममलेसमन्तात्पूर्णोस्मिन्नुदयितनयासापिकमला श्रियंमेघश्यामंरुचिरनयनेकुंडलधरंहरिंसाधीशानापरतउपविष्टंमृगयते ८१

कस्यभ्रमंकरोति ८० ऊर्ध्वाधःक्रमणेनविज्ञीयमानश्चाह अहोइति पूर्वश्लोकेसर्वस्यासितत्वात्सितवर्णप्रतीतिःउक्तातथैवकृत्स्नवर्णप्रतीतिरिति मृगयतइति इलेनस्मारयति ८१ ॥

प्रसाविति सर्वप्राणिसुकृतासुकृतकर्मविवेचनचतुरब्र
ह्मिरपि प्रायेणाद्विस्वकृतंवस्तुसर्वोपि प्रपश्यतीतिस्वरचिता
मितिविशेषणं अन्यञ्चदर्शनेहेतुरित्याह प्रत्ययेति प्रत्य
यानूतनासंस्थारचनातयोज्वलां ब्रह्मणोह्रियानवाहकाः
स्पेतच्छदाःस्वयानचिह्नभूताइतियशः पटलेनसर्वेवस्तु

ब्रह्मासौभुवनावलींस्वरचितांप्रत्ययसंस्थोज्वलां
दृष्टुंचोत्कमनायदास्मरतितच्चकाङ्क्षयानेवहिः
निर्यातंयशसास्यसर्वक्षितिमादेशेयजातेह्रिया
प्रत्याहृतमनाविनुयतिचतामुक्तांश्रुतीनांजपात् ८२
जयतिजयतिवीरःकोप्यसौश्लाघ्यकीर्तिर्विकच
कमलनेत्रोधीविलासैकपात्रम् कलितविमल
शीलःसम्पदावासभूमिःपरममहितसत्वानर्घशा
लोत्तुयानाम् ८३ ॥

नोक्षितिमादेशेयशसेः ज्ञातयानत्वात्प्रत्याहृतमनास्ताश्चको
श्रुतीनांजापेनह्रीणःसन्विनुयति प्रायेणाद्विह्रीताश्र
त्यविनोदेनकालमतिवाहन्तीति ८२ अतस्त्वजयतीति
हर्षसम्भ्रमप्रदर्शनाजयतीतिद्विर्वे विकचःस्फुटःधियोविला
साःशोचत्समायाःतुयानांपंडितानामनर्घशाणःपरीक्षोप
लः ८३

ज्ञातेनेति महत्कुल्वडपपदंसमीपेसर्ववर्तिचपदंयस्यासौरा
जपदेनाङ्कितांकःइतिताभिधानःमहाराजइतियावत् येन
ज्ञातेनपुत्रेणानितरांसम्यगलङ्कृतः इदामत्रपुत्रवज्रेणनाम्ना
शोपितः तथामुदितःमोदमाणितः अशेषमाशक्रइवेति वा
र्धिरिववेतिचवार्धिरब्धिः यथादेवस्तुष्टोजयन्तपुत्रेणान्दोल

ज्ञातेनयेननितरांसमलङ्कृतोसौज्ञातोमहोपपदरा
जपदाङ्कितांकः पुत्रेणशक्रइवतेनजयन्तनाम्ना
चन्द्रेणवार्धिरिववामुदितःसजीयात् ८४ त
स्यास्यसम्पउदयेनसमंचिरायदीर्घायुरस्तुसत
माचसत्कीर्तिरस्य आरोग्यभाग्यनिचयोभिमता
र्थसिद्धिर्वृद्धिश्चधर्मनिरतानिखिलोपकर्त्री ८५

कृतोमुदितश्च यथावारुणासृष्टौचन्द्रपुत्रेणाब्धिरलङ्कृ
तोमुदितश्चतथानेनासौमहाराजोऽलङ्कृतोमुदितश्चमत्र
यासृष्टाविति सजीयात् आयुःसम्पत्तुण्यादिनोत्कर्षभाज
नंभूयातइति ८४ तस्येति अक्षितिस्याशिषिलोट् सत्यमाप
रमाशोभा अविच्छिन्नप्रवाहरूपत्वेनकीर्तेःइरांग्रन्थस्य

बुद्धिरिति तदित्यनारोपितं स्वरूपं तस्य भावस्तत्त्वं विवेचनं प्र
यक्करणं कल्यानीरोगा वार्त्तानिरामयः कल्य इति कोशात्
औदार्यकला उदारताशक्तिः कमलायाश्च मलत्वं स्वल्पभ्रंशः
त्वान्तिरपराधिषु सत्यामपि शक्तौ न तदनाविष्करणम् शान्ति
ईष्टक्रियोपरतिः रतिः प्रीतिः सक्तता सञ्जायतामित्याशी

बुद्धिस्तत्त्वविवेचिनी तनुरियं कल्या चिरञ्जीविनी
वाणी सत्यपरा धृतिः सुविमला कीर्तिः प्रमोह्लादिनी
हृद्यौदार्यकलामला च कमला भक्तिर्महेशार्चने त्वा
न्तिः शान्तिरथो रतिश्च सततं शम्भोस्तव सञ्जायताम् ८९
परोक्षप्रत्यक्षामरकलनहृन्नयदनुगं यदायुः श्री
कीर्तिद्रविणजयवृद्धेः सुकरणम् ॥

त्रिलोके ८९ इत्थं प्रसङ्गागतं निर्वर्ण्य प्रस्तावादेवं शोच र
त्वेपोस्वरपा च ममत्वैवोपनिबध्नाति परोक्षेति तत्परमाह्लाद
जनकं परमाह्लादो ब्रह्मानन्दः अथवेह लोकापेक्षया पूर्णा
लक्ष्मी संस्कृतानन्दजनकं शौचमेतदायुरन्नमिदमस्त्वेव
राजकुमारेतिप्रायेन वर्ततामू किं तदित्याह परोक्षामरादेव

लोकस्थिताः प्रत्यक्षा मराश्चालणा इति यत्कलनं गणनात
हृत्तं यदनुगं शौचानुगम् शौचसमाश्रयेणैवेह सञ्चरिताच
रणेन परत्र देवलोकाप्तिरिति परोक्षामरहृत्तं यदनुगं त
था प्रत्यक्षामरा इति यद्धृत्तं तदपि शौचसमाश्रयेणैवाशुचि
ह्निचण्डालोयमिति दूरतः परिहरन्ति अथवा फलभोगेन
परोक्षामरकलनहृन्नयदनुगं तत्करणायत्समाचरणेन च
प्रत्यक्षामरकलनहृन्नयदनुगं यच्च शौचं चायुः श्रीकीर्ति

विभूषेहामुत्राप्यमलमनसां यत्समनसां वरी
वृत्ताच्छौचं तदिह परमाह्लादजनकम् ९०

द्रविणजयवृद्धेः सुकरणं सातिशयं कारणम् अनेनायुरा
दिवृद्धिः स्वरूपेणार्थः यच्च शौचं निर्मलमनसां सुमनसां प
ण्डितानामिहामुत्रापि विभूषा ताद्दशीयं विभूषा यामागच्छ
न्तमन्वेव गच्छतीति व्यतिरेको बाह्यविभूषायास्तस्या अथेल
क्ष्यः अथवेहामुत्रेति प्रत्यक्षपरोक्षनिर्देशः न केवलं मत्यक्ष
मेवेयं विभूषापि तु संस्कृत्यमानापीयमन्तर्निगूढापि चेयं वि
भूषेति आन्तरमपि शौचं सर्वसंरक्षणीयमित्युक्तं भवतीति ९१

प·सं
२१३

राजकुमार इति विषये विषय उक्तः को सावित्तितन्नामनिरूप
णं गौरवाय गूढोक्त्यारचयति परोक्षप्रिया देवा इति श्रुतिश
मात्रेण रतिमुखेति सा कापि तनूर्मूर्तिर्नितरां जयतात् सर्वो
त्कर्षेण वर्त्तताम् या तनू रतिमुखगता रतयो आनन्दास्तासां
मुखं परमानन्दस्तत्र गता तदनुभवार्थं गतेति अथ च रतिः का
मभार्या तन्मुखगतेति शाम्भं कान्दर्पी हृद्गेति तां निषेधति

रतिमुखगता कान्दर्पी हृद्या स्ति न वापि याक
रणतलगा स्पार्शी नत्वमिर्न वीशशिरःस्थिता मुर
रिपुतनूरत्नाढ्या या स्थली न च मेरवी जयतान्नि
तरां सिंहोर्ध्वाख्या विसर्गभृता तनूः ८८ ॥

या कान्दर्पी हृद्यास्तीति इति या च तनूः करणतलगा करण
नि साधनानि तेषां तलं स्वरूपं तत्र गच्छतीति सर्वकरण
स्वरूपेत्यर्थः अथ च करणानीन्द्रियाणि तेषां तलमधरभा
गो विषयभागस्तत्र गतेति शाम्भं स्पार्शी नत्वमिरिति स्पर्शरू
पादयो विषयास्तेषामियं नत्वमिरनुभवलक्षणा रमेति तां नि
षेधति स्पार्शी नत्वमिरपि या नैवास्तीति तया या सौ तनूर्न वी

शशिरःस्थिता न विनः स्नातारो ये ईशापेक्ष्यर्यवन्तो राजानस्ते
षां शिरःसु स्थिता अथ च वीशशिरःस्थिता वीनां पक्षिणामीशो
गरुडस्तच्छिरस्स्थेति शाम्भं मुररिपुतनूरिति भगवद्विष्णुमूर्ति
स्तां निषेधति नेति सापि या नास्तीत्यर्थः तया या मूर्तिः रत्ना
ढ्या रत्नैरढ्या श्रेष्ठा भरिता ऽथवा रत्नानां मध्ये ऽग्र्या श्रेष्ठा शाम्भं मे
रवी स्थलीति मेरुस्थली हि रत्नभरिता तामपि निषेधति न
चेति तया सिंहोर्ध्वाख्या सिंहशब्दोत्तरनामा ऽथ च सिंहेन सिं
हस्कन्धेनोर्ध्वौ परिवर्तिनी आख्या आसमन्तात्ख्याः प्रकाशो य
स्याः अथ च सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसि श्रेष्ठार्थवाचका इ
ति नामानुशासनाच्छ्रेष्ठाख्या विसर्गेण दानशोपेन भृता
श्चेयं रतिमुखगता रतिशब्दमुखगता र इति करणतलगा
करणशब्दतलगता ण इति वीशशिरःस्थिता वी इति र
त्नाढ्या रत्नशब्दाग्रभवा र इति सासौ सिंहोत्तरपदा विसर्गे
ण च बिन्दुद्वयेन भृता तनूर्जयतात् तया च स्फु
टं रणवीरसिंहः जयत्वि
ति ८८ ॥
॥ ॥
॥ ॥

इत्येवमिति शिखाशेखरस्याग्रान्मूलपर्यन्तं परामृषति स
मुदितशोभासिद्धये परबोधहेतुरितिपार्यन्तिकफलनिरू
पणं वाक्कायचित्तमलमार्जकमिति अवान्तरफलनिरूपणं
योगस्यचित्तनिरोधाख्यस्यान्तमाङ्गं प्रधानमङ्गम् इहशौचे
यः कश्चित्पदमास्याबन्धं पदमाङ्गं चादधाति तस्यामुत्रपर

इत्येवमुक्तममलं परबोधहेतुर्वाक्कायचित्तमल
मार्जकमन्तमाङ्गम् योगस्य शौचमिह यः पदमा
दधाति तस्यामलागतिरमुत्र न च स्खलीति ८९
इति श्रीवीररत्नशेखरशिखायां शौचरत्नं नवम
म् ९

लोके गतिरमला शौचे पदाधानात्कृतौ मलसम्भावनाम
लाभावादेव च न स्खलत्यति तमितिन च स्खलीति निर्विघ्न
मसौ परलोकमार्गमतिक्रामतीत्यर्थः ८९ इति श्रीवी
ररत्नशेखरशिखायां विवरणे पदसङ्केता
ख्ये नवमी प्रभा ९ ॥

ॐ श्रीगणेशाय नमः अथ विनयरत्नं द्विष्टं रत्नद्वारं लक्षणो
दाहरणसोपानेन यथा सुखेन प्रवेशयोग्यं जायते तथारभते
अथेति पङ्क्तिर्देशमहाराजा सा चासावङ्कः इति पङ्क्त्यङ्कः समस्ता
नीयस्यैतिनारकादिनादितत्व अथ च पङ्क्त्या राज्याक्रमागतया
ङ्कितं लक्षितम् श्रवणादृताः इति सम्बोधने श्रवणकौतुकि
नमेव प्रवेशे हेतुरिति सूचयति सर्वसिद्धिरिति भावि सर्वाधि
काराश्रयणेन सर्वेषां सिद्धिरथ च सर्वशब्देन चतुर्वर्गग्रहः

अथ पङ्क्त्यङ्कितं द्वारं शृणुध्वं श्रवणादृताः यत्र प्रवि
शतां सर्वसिद्धिर्याह्लादकारणम् १ आबालवृ
द्धपर्यन्तप्रवेशाधिकृता नराः स्वाध्यायान्तिस्थ
तिं यत्र द्वास्येयं विनयाभिधा २ ॥

णं तथा च सकामाकामभेदेन द्विविधस्याप्यधिकारिणोऽभि
मतसिद्धिरित्याह्लादकारणमिति तत्र सकामस्य धर्मा
र्थकामाख्यात्रयी सिद्धिः अकामस्य तु धर्ममोक्षाख्याः यद्वा के
वलमोक्षाख्या सिद्धिरिति सम्यग् १ सर्वसिद्धिरिति सूचितं
सर्वाधिकारमाह आबालमिति बालानभिव्याप्य वृद्धानं यत्र
द्वारे प्रवेशाधिकृताः सन्तस्तत्प्रवेशेन स्वाध्यायान्तिस्थितिं सर
णियान्ति शोभनमार्गेण गच्छन्ति सेयं द्वाद्वारं विनयाभिधा वि
नयनाम्नी २

सङ्केतिंसंख्याप्यलक्षणमस्याह यद्यदिति ज्ञानक्रियावृत्ति
तः द्वन्द्वान्तगत्यावृत्तिशब्दस्योभयत्रान्वयः ततश्च ज्ञानवृत्ति
तः क्रियावृत्तितश्चेति फलितम् आद्यादित्वात्तृतीयार्थे तसिः
इत्थं ज्ञानेन्द्रियवृत्त्या कर्मेन्द्रियवृत्त्या च यद्यत्कार्यं कार्यमि
ति क्रियासामान्यवाचित्वात्करोतेर्ज्ञानकार्यं क्रियाकार्यं च
निर्वर्त्यमानं मनौचितीमयोग्यतामनर्हतां गमयति ग्रामीण
त्वं बोधयति मौर्ख्यविलसितं वा स्फुटयति तस्मात्तीर्थ्या प्रेमणा

यद्यत्कार्यमनौचितीं गमयति ज्ञानक्रियावृत्तित
स्तस्माद्योपरतिर्धिया विमलया धीत्या सदा सर्वथा
औचित्येन च वर्तने रतिरथो या सर्वथेडास्पदं सेयं
रीतिरुदीरिता मुनिवरैर्नीभार इत्याख्यया ३ ॥

नत्वबलात्सदा सर्वप्रकारेण या विमलया धिया उपरतिः सेयं
रीतिः सदाचरितः प्रचारो मुनिवरैर्नीभार इत्याख्यया विनय
इति नाम्नोदीरिता अस्यैव विनय इत्यर्थः इत्थं व्यतिरेकेण
लक्षणं स्फुटयित्वा भावात्मकमेवास्य लक्षणमिति कश्चि
त्पक्षीतिभावसत्वेनापि लक्षणमाह औचित्येनेति औचित्यं
योग्यता सदाचारपालनमर्हत्वमतात यावर्तने व्यवहारे ह
ढनेयारतिः प्रेम्णा सा विनय इति पक्षान्तायं विनय इत्यर्थः कि

मनेन भेरेणात्र च रेतविशेषणमाह सर्वथेति ईडास्पदं स्तु
तिस्थानं विनयाचरणेन ह्यनेन सर्वथास्तुतिलाभ इति भावः
नीभार इति यत्तत्कालेऽपि न श्रियत इति निरुक्त्या निभृतविनी
तप्रश्रिताः समा इति संकेतितत्वात्स्वच्छन्दो उपसर्गो दीर्घश्च रू
पम् यदित्तह्रूपमाहूकनिर्वन्धन्यायेनत्रराणप्रयोगेऽप्र
युक्तदोषदुष्टत्वमित्याग्रहस्तदा सत्यश्रयाभिख्येति पाठ्य
म् ३ सर्वथेडास्पदमिति विवृणोति श्रेष्ठा इति श्रेष्ठा इत्या

श्रेष्ठा धीरानुज्ञाविमृशततरां रीतिममलां यदौ
चित्याद्वृत्तिः स्वपरविषया साधुफलदा यदाश्रि
त्यांशं सानुपनमति सम्पत्सवगता कपर्देनं धी
मान्श्रयति विनयं नोस्वहितकृत् ४ ॥

श्रेयःपूर्वं सम्मुखीकरणे रीतिममलां श्रेष्ठिकां विनयाख्यां
यदौचित्यादिनयाश्रयणात्स्वपरविषया हि निर्वाह्यस्वर्ति
नी साधुफलदा स्वस्मिन्विनयाश्रयणं स्वमपि साधुफलेन
पुनक्ति परमधीत्यहीर्यत्वक्तिः यदाश्रित्येति स्वपरविषयसा
धुफला श्रयेण सम्पदौदित्यिपरशब्दादारंभ्यंतदभावे ऊतस्तदि
ति अत्रदार्ढ्यार्थान्तरन्यासः कपर्देति ४ ॥

प॰सं
२१९

फलितमाह तस्मादिति अस्य विनयस्य सर्वेन्द्रियाणांशा
न्तवृत्तिरनुरूपंयोग्यंसाधनंसाधुभिर्गीतम् यावदीन्द्रियवृत्ति
रनल्पदुष्टक्रियामनुसरति तावत्कुतोविनयलाभइतिभा
वः तच्चसाधनंसम्यत्कीर्तिभ्यामुज्वलोयोसौजयस्तत्करं
अत्रचेंद्रियशान्त्याविनयलाभस्तेनचसम्पत्कीर्तिसम्पज्जय
यलक्ष्मीरवाप्यतेइति अत्रार्थान्तरन्यासः सम्यगिति विष

तस्मात्सर्वेन्द्रियशमकरीवृत्तिरस्यानुरूपं सं
पत्कीर्त्युज्वलजयकरंसाधनंसाधुगीतम् स
म्यक्शान्तेविषयिपटलेनास्यसैकापिसिद्धि
र्याशान्तानांकरतलमलंयातिनेच्छातएव ५
तस्मान्नयावर्तितव्यमस्त्यधीभिर्येनसाक्रिया नही
यतेयथाहास्यपात्रतागम्यतेपुनः ९ ॥

यिणः इन्द्रियाणितेषांपटलेवर्गेतस्मिंश्चसम्यक्शान्तेशान्त
चित्तानांसाकापिसिद्धिर्नास्ति येच्छानन्तरमेवकरतलंनाया
तीति ५ तस्मादिति साक्रियेति विनयाभियानाशिक्षान
हीयतेहिनाहिनंबुद्धिमानिन्येवेत्यर्थः हानावनर्थमाह य
येति विनयहान्याहिलाघवेनपुनःपुनर्हास्यपात्रतागम्यते
॥ ९ ॥

एतत्पालनेगुणमाह सर्वथेति स्वविषयपरमानशालिता
परविषयस्वमानशालिताच सर्वथालोकशोभेतिविनयपा
लनफलम् एतदेवदृढयति अन्योन्यमिति ७ उक्तमेवविवृ
णोति विनयइति स्वात्मनास्वकर्तृकेपरविषये अत्रेइति गृ
हीते तंविनयम् ८ अहोइति दृष्टंहिलोकेयस्यैवसाधनंतस्यै

सर्वथालोकशोभेयंस्वपरोन्मानशालिता अन्योन्य
मच्चमानेहिनानर्थोजातुसम्भवेत ७ विनयेस्वात्म
नात्रेहितंरक्षन्निपरैयतः तथाचान्योन्यमानेनशो
भाश्लाघापदंरक्षणाम् ८ अहोविनयमाहात्म्यंयदा
चरणतोनृणं नहीयतेसदाश्लाघाशोभास्वपरगो
चरा ९ सेयंशोभास्यपरमंसारंमुनिभिरुच्यते य
त्समाश्रयणान्नैकसारोलघ्वानकस्यचित १०

वफलाभिरन्वत्रविनयरक्षणेदैकविषयादपिशोभास्वपर
गोचराऽतः श्लाघ्यास्वपदोरन्यासार्थ्येनिवेदने ९ अथेदानीय
किञ्चिल्लोकेविभूतिरूपंगण्यतेतदेवपवेतिविनयारोपःसे
यमित्यादिभिः सेयंविनयलक्षणशोभास्यविनेतुर्मुनिभिः
परमंसारमुच्यते सारत्वंसर्वथालघ्वात्वं यत्समाश्रयणाद्धिन

यल्लक्षणसारसमाश्रयणान्मेरुवत्सारं यस्येति यथा मेरुर्नैक
स्यचिद्देवैर्विना न लब्धास्तथायमपीत्यर्थः १० गौरवं मानशालि
ताभारवत्त्वं च श्लेषवशादाह द्रष्टीगुरुरिति आद्यपतनासमवा
यिकारणं गुरुत्वमिति नैयायिकाः ११ गाम्भीर्यं डरवगाहत्वं
उस्तरेनभिन्नाताशयः १२ शिवारत्नमकुटोपरिवर्तिनी ब

सेयं शोभास्य परमं गौरवं मुनिसम्मतम् यत्समाश्र
यणात्पृथ्वीगुरुत्वाल्यः कथं भवेत् ११ सेयं शोभा
स्य परमं गाम्भीर्यं धीरसम्मतम् यत्समाश्रयणा
दब्धिगम्भीरोडस्तरोऽखिलैः १२ सेयं शोभा शिखा
नृणां शिखिनो यत्समाश्रयात् भस्मीकुर्वन्ति कटि
तिदोषशाखाश्च महताः १३ सेयं शोभा रविप्रभा
यत्समाश्रयणाद्बुधाः गाढान्धकारछुडितो जग
तीशो हरन्त्यलम् १४ ॥

कपद्मसम्पुटिका अग्निज्वाला यत्समाश्रयेण शिखिनः शिख
वन्तो वह्नयश्च उडतनमाला कारितं तद्दत्तो च दोषनिराक
रणमुचितमेव १३ बुधाः पण्डितास्तवयस्मात् गाढान्धकारं
तमोमोहात्मकं तेन छुडितां जगतीमिति तस्य लोकोपलक्षणं
॥ १५ ॥

प्रज्ञश्चन्द्रः अमृतासिक्ता सर्वबीजपीयूषासिक्ता १५ आयति
रुत्तरः कालः आयतौ हितस्तेनैहिकव्यवहारवर्तनात्परत्रा
प्यानन्त्यम् १६ खनिराकारउत्पत्तिस्थानं चानन्ध्यं गरीयसी
भयादिराहित्येन स्वयमुपागता निरायासमुपनता इति गरी
यस्त्वमेवात्रापि हेतुः १७ संक्षिपति तस्येति तस्यास्यसार

सेयं शोभा प्रभाज्ञस्य यत्समाश्रयणाद्बुधैः सम
न्तादमृतासिक्ताथ रिद्धीक्रियते ततः १५ अथवे
यं प्रभा का विदायतिर्विमलान्नृणां यदाश्रयेण
सुखिनो भवन्तीह परत्र च १६ सेयं खनिरशेषा
णां सद्गुणानां गरीयसी यदाश्रयेण निखिला गु
णाः स्वयमुपागताः १७ तस्यास्यानेकधात्वेपि सा
रं चेदं विनेतृभिः वर्ण्यते यदिलग्नेयं शोभते विन
यावली १८ ॥

तारोपमा रम्या शिखारोपपर्यन्तमुपलक्षणतया ॰॰ रोपाणा
मनेकधात्वेपि विनेतृभिरिदं भाविसारं वर्ण्यते यत्रसारव
स्तु विलग्नेयं विनयावली सारतारोपादिनानेकविधास्ते
मणिनिकरा रव शोभते १८ ॥

तदेवसारसूत्रेवितनोति योसाविति तन्निम्नतातदधीनते
तियत्तत्सारमितिशेषः निम्नताविशेषणंस्वयमनुत्तरत्वमाह
तेति स्वयमानन्दप्रेमणाऽनुत्तरत्वमविच्छिन्नयोगप्रवाहेण त
स्येतिविधेयस्यानुवादाकाङ्क्षामाहरयति योसाविति अचिं
त्यमहिमामनोऽगोचरः परमामृतात्मापरमानन्दस्वरूपः
परमेश्वरइत्यर्थः अनुत्तरत्वंतदादरफलमाह तस्मिन्प्रस

योसावचिन्त्यमहिमापरमामृतात्मातन्निम्नता
स्वयमनुत्तरमाहतायत् तस्मिन्प्रसन्नउदिया
त्स्वयमेवकापिलोकोत्तराजगतिपुष्कलतानुथा
नाम् १९ ॥

न्नइति प्रसन्नेविभूतिस्फारेणसाक्षात्कृतेप्रहमस्मीति प्र
त्यभिज्ञातेजगतिकापिलोकोत्तरापुष्कलताश्रेष्ठतानुथाना
मुदियात्इतिपरमोयंविनयइत्यर्थः अयंभावः तन्निम्नता
नामस्थूलसूक्ष्मपरभेदेनत्रिधापितदिहितनिषिद्धचोदना
नुष्ठानंयेनतदाज्ञापालनात्मसन्नतायथालो
कोत्तरेति १९ ॥

उत्कर्षंविहरणेति तथाहीति यदीक्षणेति सयेक्षतवहुस्यां
प्रजायेयेतिश्रुतेः उल्लसदिति एकाकीनरमाम्यहमितिश्रुतेः
परमेश्वरः परमस्वतन्त्रोऽभेदेभेदनात् भेदितेपुनरभेदनात्तभे
देस्थैर्यमाह नियतीति नियतिशक्तिरवान्तरकार्यकारणभा
वः येनरूपेणात्मनापिभासतेनियतात्मनाच ततश्चनियतो।
स्थापितायांसत्यपिसर्वेत्रसर्वज्ञस्यसर्वशक्तेश्चपरमेश्वरस्य
कर्तृत्वेयत्किञ्चिदेवकुतश्चिदकस्मादेतदुपपन्नमितिनिय

तथाहिपरमामृतंयइहचिन्त्यरूपोविमर्शयदीक्षण
भरोल्लसत्स्फुरणमात्रमेतज्जगत् सएषपरमेश्व
रोनियतिशक्तिमाभासयन्करोतिविधिचोदनाश्च
यनिषेधरूपाश्चपि २०

तिरेकत्रप्रवर्तनालक्षणा साचनतस्माद्भिन्नापितुतदेकल
ग्नातदिच्छामयीतिशक्तिशब्देनव्यपदेशः अयंचनियतोस्मि
तायांवैचित्र्यभङ्गिमाह करोतीति अनियतेहितेनका
चिदपिसङ्कोचयन्त्रणेतिनतत्रविधिनिषेधकल्पनापि
काचिदितिनियमनन्तरंतन्निरूपणंकृतं अयंभावः सङ्को
चावभासनेच्छायांप्रथमंतावन्नियतिरुल्लसति ततोपिसै
वोल्लासनीविधिनिषेधरूपेणेति स्वप्रकाशतनेतस्या

प·सं
२१९

तन्नापरपर्यायेच्छैवेति परस्सूक्ष्मस्थूलरूपेण यत्स्वातन्त्र्य
इच्छानियतिविधिनिषेधरूपेण परिस्फुरति तदादरणं वि
यश्चोच्यते २· तत्र प्रथमं परस्वरूपे येच्छाशक्तिः परस्वरूपे
णाभाति तदादरणं योसावित्यादिनोक्ताधुना परापरस्वरू
पेयाज्ञानशक्तिरूपा नियतिस्तयाहीति सूचितास्तन्निरूपण
पूर्वं तदादरणं विनयत्वेनाह तत्संभूतिरिति अस्यैतत्संभू
तिरितिशेषः तस्य परमसूक्ष्मस्य परमाह्लादमयस्य परमे

तत्संभूतिरसौ यपक्षविभवस्फारो महापूरुषः क्रो
धाद्यैरनिशं मनागपि न वास्पृष्टः स्वयम्भूर्विभुः स
र्वज्ञः सकलार्थदोखिलजगत्कारी स्वतन्त्रोमलः
सर्वेशान इति प्रभाति सततं तन्निघ्नताश्रयः २१

स्वरस्य परब्रह्मणः संभूतिः सम्यग्भवनमुच्छूनता साविति
कोसावित्याह यपक्षइति विभवनं विभवः व्यापकाकारे
णाभासनं तस्य स्फारः प्रथमस्पन्दः पुरुषाकृतिर्विनेत्र
चतुर्भुजत्वादिना स्वेच्छावर्तित्वान्महापूरुषः अतएवानि
शं जयगेच्छा गत्वेमादौ सक्रोपि मनागपि क्लेशगणैरस्पृष्टः यतो
सौ स्वयंभूर्न तु कर्माधीनः विभुस्तु ग्राहकः सकलार्थानपेहि
कामुष्मिककामाः प्रभातीति वैकुण्ठशिवभुवनादौ तद

धीनत्वा प्रश्रय इति नियत्यादरणं विनय इति सूक्ष्मप्रकारो
यं विनयस्य २१ अथावशिष्टं तृतीयं स्थूलप्रकारं विधिनिषे
धरूपं विनयं साधयति तन्नाभेरिति अथस्थूलस्वरूपिणि
मायेच्छायां यातस्य भगवतो महापूरुषस्याखिलात्मकान्ना
भेर्दशदिग्दलभूषितसर्वाणकर्णिकारूपमेर्वाश्रिता भूमि
कमलाच्चराचरसर्वजगद्बीजकेसरेण भरितत्वेनाखिला
त्मकात्परोत्कृष्टा भूतिर्विभूतिर्ब्रह्माभिधानोजन्मभते या

तन्नाभेरखिलात्मकादथपरा या भूतिरुज्जृम्भते
स्वेच्छामात्रमवेत्य विश्वकलनां पूर्णां चतुर्धा स्थितां
प्रोत्फुल्लचतुराननाथचतुरो वेदान्वितत्वादरात्सृ
ष्ट्याशास्थितवत्यसौ कलनया ख्यातो यदेषा गतिः २२

सोपरा भूतिर्विश्वकलनां पूर्णं चतुर्धा स्थितामवेत्य यतः स्वे
च्छामात्रं प्रोत्फुल्लचतुराननात्तेषु चतुर्भिर्वदनैश्चतुरो वे
दानादराद्वितत्पूर्णामाकृततत्कृत्यास्थितवत्यस्मात् अयं
भावः भगवद्विभूतिरूपत्वादिच्छामात्रमेव जगद्रचनामसौ
मन्वानतत्स्थितये चतुर्भिर्मुखैश्चतुरो वेदान्वितत्तानुडुक्त्वा क
र्माचरणं तत्स्थितिं पूर्णामन्वाकृततत्कृत्योभूदिति अतएवेय
मपि कलनया ख्यातेति यत्स्यापि परागतिर्विनयो नाम स्वतर्थः २२

प·सं
२२०

तत्रस्थूलप्रकारस्यविनयस्यप्रथमभागंनिर्णीयापरभाग
निर्णीयायश्रुतार्थस्मरणरूपस्यतितस्मात्तंश्रुतदर्थमवता
रयन्नचनामावध्नाति इत्यधिगमेति असावीश्वरमूर्तिर्भ
द्वापूरुषः असौचतत्राभिजातोब्रह्माचतुराननश्च तांश्चत
रोपिवेदांश्रुतवर्थसाधकान्यदासम्यग्भूमौइत्यधिगमतरान
तिइवोंथानजानाहिवेदतदासौसत्वपरमःस्थूलमूर्तिर्भ
ननमितिकर्तव्यतानिश्चयंसमाश्रितोनिश्चित्यामलमती

इत्यधिगमतरानसावसौचयदजानात्सकलार्थशे
वधीस्तान् मननमयसमाश्रितोव्यधासीदमल
मतीन्यदमूषुनिम्नतासः २३

न्वेदार्थस्मरणकर्तृन्व्यधासीदिच्छामात्रेणससर्ज ततं
श्चामूषुस्मृतिकर्तृषुतइदितस्मृतिषुचयन्निम्नतानदाश्र
येणव्यवहरणात्तदादरणंसविनयइतिभावः इत्थंचज्ञानयो
गकर्मसिद्धैर्यत्किञ्चित्सेवाचितयोगान्त्रैप्यणव्यवह्रियते
सएवैषांसर्वेषांचित्याविनयइति तत्परित्यागेपुनरविन
यित्वादनर्थपतनमेषामुचितमितिविनयपक्षोधोधःक्रम
णरीत्यातत्पदसोपकरतिबोध्यम २३ ॥

एतदेवविशदयति मन्विति परमविमलाः सर्वविनयिनस्त्रि
लोकीगोप्तारस्तइदितसत्कर्माचरणाद्धित्रिलोकीरक्षा आशा
मिथ्यावुद्धिः किमेतत्सत्यंसत्फलमथान्यथेति ईशोदितत्वात्क
ल्पान्तरेष्वपिचाव्यभिचारीति तत्रास्यामादरंनिवध्नतश्चैवं
ध्यात्वाचसततमपिवर्त्तेवाङ्मनःशरीरैःसमाचरणीयमिति २४

मन्वायासमवाः परमविमलायेत्रविदितास्त्रिलो
कीगोप्तारोरचितमिहतैर्यत्किमपिच विहायाशा
मन्तस्तदखिलमपीशोदितमिदंनिवध्नास्थांध्येयं
सततमपिवर्त्यंविनयिभिः २४ सएषपरमोनयो
विनयउच्यतेयीथनैरमीजगतिविश्रुताइहहितेपि
यद्वन्यतः श्रितेत्रपरमादरात्रअपिसंश्रिताःस्युःस्व
यंश्रितेहिकनकाचलेनखलुसिद्धयोदूरतः २५

विनयशब्दनिरुक्तिमाह सएषइति विशिष्टोनयोविनयइ
तिपरमनयएवविनयशब्देनोच्यतेनयत्रनीयतेज्ञायतेनेन
सेवाचितमाश्रयइतिनयः विशिष्टत्वंचास्यसर्वथाऽऽसाकल्पस
फलतोप्यस्यवैशिष्ट्यमाह अमीइति हिर्निश्चये अमीविधाय
कावस्थायाइहजगतिविश्रुताः ख्यातकीर्तयोयंब्रह्मासृष्टि
कारीअयंविष्णुःपालकःअयंमहारुद्रःसंहारकइतियतस्सर्वे

यज्ञन्यतो यल्लेशमात्रेणविनयेहितैः सम्यग्शिक्षितैस्तथा तैर्भो
क्तुमनागपितत्वलनेकृतस्तेषां तदधिकारित्वमितिविनयफ
लमेवतेषांतत् ततश्चात्रविनये परमादराश्रितेसेविते नय
पिविनयात्परमसिद्धयो ब्रह्मायाः संश्रिताः स्युस्तत्सामीप्य
प्राप्तिर्विनयफलमितिभावः अत्रार्थान्तरन्यासोदृष्टान्तेनस्थि
तश्चेति कनकाचलाश्रयणमिवविनयलाभः ब्रह्मादिसामीप्य
प्राप्तिः सिद्धिलाभः सिद्धयस्तुसोपरमादयः २५ ततश्चविन

वन्द्यार्च्यश्चसएवसर्वजगतांयोसौकविर्भासको
यस्मिन्नापिचवाग्विराजतितरांस्फुरावतीर्णादिवः
भेषज्यंतदसौमनुर्यदवदत्यात्रैविनीतैःपरंतन्मूर्ति
स्त्वपरानिसर्गमधुरासाक्षाद्वाक्छ्रुतेर्वाक्यतः २६

यस्येदृक्प्रभाववत्त्वात्तदुपदेशकानांपरमादरश्चयाह वन्द्या
र्च्यश्चेति कविः सर्ववेत्ताभासकः सदाचारोपदेशकः सेतिश्रु
तिसिद्धादिवोवतीर्णाकाशवाणी तदेवार्थतः परति भेषज्य
मिति यद्वैमनुरवदत्तद्भेषजमिति अतएवश्रुतिवचनात्परा
निसर्गमधुरातन्मूर्तिर्विनयमाचमिति अथवानिसर्गमधुरा
तन्मूर्तिः परापरैवब्रह्मणएवस्वरूपमितिद्विधाकृतात्मनोदेह
मितिस्मृतेः २६

पुनरेतदुपदिष्टेदृढभक्तीनयेप्रभावमाह तदिति अस्मनामनु
नासमोन्योद्वितीयोनास्ति येनमनुनैवश्रुतिवदनतस्थितं
बुद्धाबुद्धासर्वथायंविनयःशिक्षितः ततश्चहेतोरस्मान्मनू
क्ताद्दृष्टचित्तैर्नृत्वैतत्समस्तंतदुदितंचरितंहृदयेधार्यंधृत्वा
वर्ततेदेवचर्येत्यवदन्तंयतस्तदाचरणात्तस्यपरमूर्तेःप्रसादः

तद्येनेशाक्छ्रुतिवदनतःसर्वथाशिक्षितोयंबुद्धाबु
द्धाचरितममुनानद्वितीयःसमोन्यः तस्मादस्मात्
मुदितहृदयैर्धार्यमेतत्समस्तंधर्माचर्यंयतउदय
तेतत्प्रसादःपराप्तिः २७ विनयःसोयमेवेदृमनो
ज्ञोदृश्यतेतराम् सर्वेषामथचातीवसर्वाधिकृति
शालिनाम् २८ तथाहितेमहात्मानोराजानोवि
नयस्थितौ कर्धमेतागतंचेनजग्मुःसहचरैःसह २९

प्रसन्नतापराप्तिर्भवेत् २७ इत्यंफलकारणादिनाविनयंस
मर्थ्यसर्वोपयोगेपिराज्ञामत्रभरश्चयाह विनयइति सर्वा
धिकृतिशालिनांराज्ञाम् २८ तथाहीति स्थितिःपन्थास्तत्र
गतागतमभ्यासः तदिति तर्हि राजभृत्यसहचराश्चपितथै
वकुर्वन्ति २९ ॥

तांश्चत्रिलोकादेशपादेशवासिनः तत्पयात् विनयस्थितेः न
शिरश्चालयन्तितदेवपालयन्तितेनसर्वकार्यंकृतंभवेत्
सर्वेषुविनयमार्गचारिषुकृतविहितत्वान्नकदापितदेशादि
ष्वान्तरिक्षभौमोपद्रवोद्भवइति ३० सर्वकार्यंभवेदितिसाध
यति सम्बद्धेइति जगच्छेदेनात्रभूमीस्पंजङ्गमंलक्ष्यते सं

दृष्ट्वातांश्चतथादेशपांस्तदधीनानतत्पयात् चा
लयन्तिशिरस्तेनसर्वकार्यंकृतंभवेत् ३० सम्ब
द्धेचजगत्कार्येसम्बद्धेयंत्रिलोक्यपि तस्मात्सम्य
क्रियमाणायांचकर्तव्यंनावशिष्यते ३१ तथाहिया
दृशीयेनदृष्टावैनयिकीस्थितिः सम्यक्तस्मुचि
तंरम्यंभङ्गेसौताहृशंफलम् ३२ ॥

बद्धेपालितविनयेइयंत्रिलोकीभूर्भुवःस्वर्लक्षणा विन
यपालनादिसर्वैस्स्ववर्णाश्रमधर्मरतादेवांस्तर्पयन्ति
तेचतस्माहृष्यादिदानेनतांस्तर्पयन्तीतित्रिलोकीस्वास्थ्य
पतदेवविशदयति तस्मामिति ३१ प
तदेवविशदयति तथाहीति स
स्यम् ३२ ॥

प्रतिज्ञातमर्थंविवृणोति बद्धेवोपीति अमिताशयमुच्चाभि
प्रायम् केचिदिति अयमर्थः सेवायांसफलायांविनयपवद्दे
तः अफलायांतुविनयाभावइति सद्धकारित्वमस्यमन्तव्यमि
ति कारणानुगुणंकार्यमित्यत्रव्यभिचारशङ्कानविधेयेति
अन्यच्चबद्धेवोपीतिनामन्नामामित्याभीष्टेपि चतुराइत्यवा

बद्धेवोपिहिसेवन्तेराजानममिताशयम् केचि
च्चफलिनस्तत्रविनयोद्दतुरुच्यते ३३ बद्धेवो
पिगुरुन्नामन्नामंविद्यामुपासते केचिदेवात्रच
तुराविनयस्तत्रकारणम् ३४ तस्माज्जगतिया
न्हृणांरहस्यानीतयोमताः ताःस्वेष्टकामिताका
ङ्क्षाश्रणीनान्यामतंमम ३५ ॥

नविद्याः तत्रविद्यावाभिलक्षणेच्चातुर्ये ३६ अवान्तरवा
कार्थंसङ्गृह्णाति तस्मादिति रहस्याइतिविनयाख्यरह
स्यसंस्कृतानीतयः कार्याणि स्वेष्टस्वयमभिलषितायाका
मितकामेच्छातस्याआकाङ्क्षायाश्रणीः नान्याइति अन्यार
हस्यसंस्कारासंस्कृताः ३५ ॥

तयाचेति रहस्येषु रहस्योपदेशेषु महामतयः सारासारविवेकचतुराः ईप्सितम् सर्वेष्टेभ्य इदमेवेष्टतया प्रार्थितं ३९ ई प्सितमाह नयर्ममिति प्रकृतितरलमिति चिरमपि संवध्यते र्धमस्यापि कार्यत्वाच्चलत्वमेव प्रभोप्रभवनशीलमो र्मिदेस्य २ पक्षांत्रयाणं तत्कालं कालान्तरेपि वानाशसंभवादस्तु स्या च्यतं सर्वनश्वरवस्तुविलक्षणत्वादपवर्गस्य याच्यतमायाति तदाह नचनचेति तत्रातीव हेयतां हि रूपत्या सूचयति सम

तथा चात्र रहस्येषु महामतिभिरीप्सितं करामलक वद्येषां हृद्यादर्शे जगत्स्थितं ३९ नयर्मकामं वा प्रकृ तितरलं नार्थमपि वा प्रभो त्वन्नो याचे न च न च विमुक्तिं समुचितां हृदं मे साहाय्यं वितनु करुणाक्षेत्र विन येयदासत्या सर्वं जितमिह भवेन्मन्दमतिभिः ३७

विता मित्यनेन विचार्यमाणदोषराहित्यं च स्वोचितशार्थ्य माह हृदमिति सर्वमिति शोक चतुर्वर्गलक्षणं मन्दमतिभि रिति सर्वथानर्थावह कर्मकरणशक्तैः अयमर्थः इमे चत्वारो र्थानकदाचनापि परपीडां विना संभवन्ति योसौ विनयः सम र्थया परपीडात्यागेन स्वपरविषयामोदेन सर्वेष्टकार्यकारी ति विनयाश्रयेण सर्वं प्राप्यते मोक्षपरस्तूलस्थूलरीत्येति स वैरस्य ३७ ॥

यतदेवव्यतिरेकमुखे विनापि दर्शयति अनर्थ्यमिति ऊतोनर्थ्य त्वमित्याह वैमुख्यमिति ईश्वरास्मरणोमदोऽनेनविनया श्रयणे किं किं नाकार्यं क्रियत इति विनयार्जनेने ईश्वरस्मृतो वि हितविधानान्निषिद्धपरिहाराच्च स्वस्यैव दासत्या सर्वं जित मिह भवेदिति यत इतीश्वरवैमुख्यात्सर्वापदो यतो याथावंति लौकिकदृष्टान्तेन विनयफलमाह तयाचेति विनीतमि

३९

अनर्घं सर्वथा चेदमविनीतत्वमिष्यते वैमुख्यमी श्वरादेन यतः सर्वापदो यतः ३९ तथा चान्यत्र मा हात्म्यं विनयस्य निदर्शितम् सदाविनीतमाकाश मत्युज्ज्वलपदं सदा ३९ ये च केचिन्महात्मानो दे वगन्धर्वकिन्नराः विद्याधराश्च तेनेन तारपदं भु ञ्जते पदम् ४० ॥

ति सर्वावकाशदानेन नम्रतासहिष्णुतादिविनयलक्षण न्वितम् अत्युज्ज्वलपदं सर्वदैवैकरूपत्वान्न कदापि परिण तिदुःखं भजते इति ३९ इत्थं विनयं संख्याप्य तस्य फलं वैचि त्र्येण विचित्रतां दर्शयति सर्वकारणतारोपेण येचेति महा त्मानो विभूतिमन्तः अनेन विनयेन तारपदं देवतायतनरूपं ४०

स्वस्यैवोचित्येन विनयतारतम्येन तथाहि कश्चिद्धियायरपदभागी कश्चित्तद्राज्यपदभागिति ४१ अथेदानीं नीतिमतो मुख्यीकृत्य सर्वानुप्राणकत्वमस्य साधयति विशिष्टेति नीतिर्विनाहितविचारः ननु नयो नाम पार्थिवादिविषयो गण्यते वि

स्वस्यैवोचित्येन सर्वे ते विनयं बहुविस्तरं आश्रित्य
रम्याः पदवीर्ययेव्वमुपभुञ्जते ४१ विशिष्टा
खलु यानीतिर्विनयः सोभिधीयते पर्यायमात्रेन
भेदेन ये विनय एव वा ४२ तस्मान्नीतिफलं सर्वे
विज्ञेयं भुवनावली तयाहि दर्श्यते सम्यग्यथासौ
विहितस्थितिः ४३ ॥

नयस्तु महाजनविषयइति कथमनयोरैकात्म्याशंकाह पर्यायमात्रेइति एकार्थवाचित्वे शब्दनानात्वं पर्यायत्वं ४२ अत्रैव तात्पर्यवृत्तिमाह तस्मादिति भुवनावलीचतुर्दशभुवनानि असौ नीतिः विहितस्थितिः कृतास्पदा ४३

आश्रित्येति अयं भावः अवाम कर्मभूमिजन्मा कश्चिद्दिपिष्टं नयं विनयमासाद्य समाराधितमहेश्वरो वाम चतुर्मुखमूर्तिः कमलासनस्याज चतुर्दशभुवनगणे स्वस्वकर्मानुगुण्येन विज्ञांस्तृष्टिं सम्पन्नेशमात्रेण स्खलितां करोतीति विनयो

आश्रित्य नीतिमिह सोपि महोत्पलस्थः सम्यक्करोति विविधां विधिरत्र सृष्टिम् लक्ष्मीकपोल
मकरीर्विविधा मनोज्ञाः पश्यत्यनन्दितमहोत्व
लसोपि विसृः ४४ ॥

ह्लासः स्वयमेवावाम चतुर्भुजमूर्तिस्तत्रापि सम्यग्विनयपालनात्कृतस्थितिरनयेह्नः सन्ततनकृत्यः सोपि विलसैर्वैकुण्ठावदावतन्द्रितं लक्ष्मीकपोलमकरीः पश्यतीति कृतकृत्यत्वेन विनयफलमविच्छिन्नमनुभूतम् ४४ ॥

पं·सं
२२५

नकेवलमसौ निश्चिंत इत्येव विनयफलमर्पितं जगद्धितायै कालेकाले जागरूकश्चेत्याह किमिति अस्य भगवतो विसो र्महिमा विनयभरः किं कथं वर्ण्यः किं शब्दः कथमर्थैः वय म् योसौ जगद्धितायै सविन्तोऽधुनापि स्वचरणकमलरेणु भिर्भूमण्डलं रामाद्यवतारैः सम्भूषयति इत्यद्भुतमिति

किं वर्ण्यो महिमास्य साधुजनतानन्दप्रदानोद्यतो
वेदोक्ताखिलधर्मपालनमतिस्तत्पीडनो योगिनः
संहर्तुं दनुजाधिपाद्भुतमतीन्यः साम्प्रतं चाप्यहो
भूविश्वं चरणाब्जरेणुभिरलं सम्भूषयत्यद्भुतं ४५

द्विरुक्तिः यश्चैतन्नाद्भुतं ईश्चिन्त्यमीदृक्कस्माचिन्त्यमितिवि नयमाहात्म्यमेवेदमलसतीति यतोसौ परमविनयी साधुजनतानन्दप्रदानोद्यतो वेदोक्ताखिलधर्मपालनमतिस्तद्धतमतीस्तत्पीडनो योगिनस्तेषां साधूनां वेदोक्ताखिलधर्माणां च पीडनेव स्कन्दने धृतो योगान्दनुजाधिपान्संहर्तुमवतरतीति ४५

ईशान इति तो चिद्धंनियतिंस्वस्वानुगुण्याधिकृतिपालनाल स्त्वणां सम्यक्स्थापनाधिकृतेषु स्थापयिता भीषास्माद्वातः पवते भीषोदेति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्चम इति श्रुतेः बद्धाजिनो बद्धकदेपाज्जटोत्रद्धतनुस्संयमी

ईशानः सच सर्वदेवमहितो गौरीपतिः शङ्करो
भूतेशः सचराचरस्य जगतः कर्त्ता च संहारकः
विद्धां तां नियतिं नयत्त्कुशलः संस्थाप्य बद्धाजिनो
जूटोत्रद्धतनुर्निरन्तरसदालासक्तो भवत्संयमी ४६

ध्यानासक्तो भवद्यतो निरन्तरसदालासक्तः स्वानन्दास्वादसक्तमतिरितियन्नयफलमेवेतिनयन्नकुशल इति सूचितम् नचाप्यस्य किञ्चनाप्यपेक्ष्यमिति तपस्वीति सर्वदेवमहित इत्यादि विशेषणाभिप्रायः ४६ ॥

इत्थंकारणत्रय्याविनयरीतिंनिरूप्याधुनातदयरवर्तिनि श्रयिकारिषुतान्निरूपयति नयज्ञेति देवहून्दाधिपःशक्रः विविधाःप्रजायोगक्षेमादिरूपास्तदनुसारेणचसर्वत्रचार योजनादिलक्षणाःस्थितयस्तद्रूपांश्चाधिकारिणः गुरुमप देष्टारंबृहस्पतिंश्रायेणाह्वियीमनोदीर्घसूत्राभवन्तीतित

नयज्ञऊशलःकृतीसखलुदेवहून्दाधिपो वि
भजन्विविधाःस्थितीरधिकृतांश्चरात्रिन्दिनम्
गुरुंगुरुतरंधियासचतुरंपुरोधायतं विवेक
निरतोलयंप्रशमयन्स्थितोदानवान् ४७ ॥

यावच्छेदार्थंसचतुरमितिविशेषणं पुरोधायकृत्याकृत्ये तत्कृत्येसमारोप्यतमितितन्नत्कार्येख्यातकीर्तिं प्रशम यन्स्थितइतिसततावहितत्वंस्थितोनतासीनइतिनीतिचा तुर्यं अयचपुरोधायेतिकर्मसाकल्यवैकल्यमसत्त्वसि त्रकिंचित्करमर्थफलमात्रमेवास्येत्यभिप्रायः ४७ ॥

अवान्तरवाक्यार्थंसूत्रयति इत्थमिति अनेनसर्वैकर्ममैवेचि त्र्यंविनयरूपनीतिफलमेवेतिसूचितम् शुभेति अशुभा यामशुभपलक्षणम् ततश्चब्रह्मादिकीटान्तगामितिस्वस्थं ४८ इत्थंवीजसूत्रमुद्दिश्यविस्तारयति आसीदिति जन्तुरिति

इत्थंयस्ययथाविधोस्तिविभवोनीतेःफलंतद्विदु
स्तस्मात्पस्यनयेरतिःसचतुरायाहकशुभाजायते
तादृङ्नीतिफलंत्वयैर्निगदितंब्रह्मादिकीटान्तगं
सर्वंनीतिवशंविचार्यमतिमांस्तस्मात्सदातांश्रये
त् ४८ आसीत्सकोपिजन्तुर्येनाहोस्वीयबुद्धिवैक
ल्यात् सम्प्राप्यकीटयोनिंचण्डालस्तैनोसखंवप
तितम् ४९ ॥

कर्माधिकारिमनुष्योपलक्षणं स्वीयबुद्धिवैकल्याद्दुष्टनी तिरूपः विनयेनचंडालस्तैनोचंडालवीयीपयःपरेसखमि तिशीघ्रंनहिकर्मफलोपभोगेकालक्षेपोस्ति अथवासर्वेषा पित्वयोनैमाभ्रियेइतिदर्शनात्सुखमितिस्वभावकथनमेव

विनयत्यागः सर्वथा बुद्धिभ्रंश इति बुद्धिभ्रंशगतिमाह विन
यरत्नायैस्रहो इति वैकल्यं हीनता तेन रूक्कर्मप्रसङ्गेन पशु
गतिः बुद्ध्येति जनायाह ताड्यमाना इति ५० बुद्धिवैकल्यमिति
निगदव्याख्यातं ५१ बुद्धिवैकल्यं सात्विकबुद्धेरभावः तत्र च
राजसतामसबुद्ध्यतिरेकस्तत्र तामसबुद्ध्यतिरेके पशोर्दित
कर्माकरणे स्वेच्छाविलसितत्वे तामसप्रकारेण चरणफल

अहो स्वबुद्धिवैकल्यान्मनुजाः पशुतां गताः ता
ड्यमानाः पुरीयान्ति नाशासंशोतरश्रवः ५० बु
द्धिवैकल्यमाहात्म्याद्दहो मलिनकर्मतः केचिद्धि
चेतना लोके स्थावरत्वमुपागताः ५१ केचिद्विमो
हितधियः क्रूरकर्मस्वभावतः सम्भूता भीमन
रकोदरगह्वरस्वरकाः ५२ ॥

सृष्टं पशुस्थावरयोनिप्राप्तिलक्षणमित्यवशिष्टं राजसक
र्मफलमाह केचिदिति तत्राप्येषामन्योन्यमसङ्गाङ्गिभाव इ
ति विमोहितधिय इति तामसाङ्गत्वमुक्तं रजउत्कर्षमाह
क्रूरेति क्रूरकर्म परपीडादि तत्रापि कर्मतारतम्येन नर
केष्वपि पीड्यपीडकभावो वर्णनीय इति सम्यम् ५२ ॥

पूर्वापरानुसन्धानेन प्रक्रान्तं समर्थयति बुद्धिमिति बुद्धिमि
ति सात्विकविवेकोपलक्षणम् तां समष्ट्यग्रजस्तमोलेशोऽन्तस
नपूर्वमाश्रित्य इमं वक्ष्यमाणमर्थं वस्तुलक्षणं विचारयेद्विचा
रेणावर्तयेत् अत्राभ्यासायसडक्रमिति सद्भिर्विदितवेद्यैः प
रिडितैरुक्रम् तमेवाह येति अमोघभवनशीले महेशे यद्दे
श्वर्यलेशदानानुग्रहेणान्येपीशा इति प्रसिद्धाः सोयमैश्वर्य

बुद्धिं समाश्रित्य ततो मनीषी विचारयेदर्थमिमं स
दुक्तम् या स्वात्मसत्तास्ति विमर्शशक्तिः अमोघमहे
शे खलु सैव नीतिः ५३

पूर्णे महेशस्तत्र या स्वात्मसत्तालक्षणा विमर्शशक्तिः पूर्णा
हन्ता सैव तत्र नीतिस्तदभावेन स्वापि सूनाभायत्वेन लक्षणा
प्रपिकुटिलयितुमशक्तत्वात् इति सैवेत्यवधारणं तथा
च सद्वाक्यं चितिः प्रत्यवमर्शात्मा परा वाक्स्वरसोदिता स्वा
तन्त्र्यमेतन्मुख्यं तदैश्वर्यं परमात्मन इति ५३ ॥

एवंमहेशेप्रभोनीतिशक्तिंसमर्थ्यायतामेवतदिच्छाविलसि
तेष्वपिप्रभुपशुप्रमातृवर्गेषुस्वेच्छयाचित्येनदर्शयितुंपीठिका
मारचयति इत्यमिति यथाहिलोहवस्तूनामणुत्वंसूक्ष्मत्वंम
हत्वंचकटाहइतिसूचीदर्शनेनोपलक्षणेनसर्वेलोहमयं
ज्ञायते तथामहेशेनीतिशक्तिप्रदर्शनेनसर्वत्रतद्विभूतेश
क्तिरूपानीतिःस्थितेतिज्ञेयम् तच्छन्यतांयापरमपशुप्रमा

इत्थंसूचीकटाहाख्यन्यायमार्गेणपारिशैः नी
तिशक्तिःपरंज्ञेयातत्तच्छक्तिस्वरूपिणी ५४
स्वयंस्वातन्त्र्यशक्तिंतांस्वीकृत्यपरमेश्वरः अंशां
शिकातोप्यन्यत्रयत्नोस्थापितवानभूत् ५५ ॥

तृवर्गस्थितिरिति ५४ एतदेवविशदयति स्वयमिति
तामितिनीतिंस्वातन्त्र्यशक्तिलक्षणांस्वीकृत्यसमुपादा
यान्यत्रसर्वत्रेषुप्रभुपशुप्रमातृवर्गेष्वंशांशिकातः से
वितत्वारतम्यतस्तांस्थापितवानभूत् अभूदिति तदाचर
णेनस्वात्मविश्रान्तोभूत् ५५ ॥

अभूदित्युक्तंतत्रतत्स्थापितसीमानुल्लङ्घनेतत्पदोत्सुकास्त
दनुमोदितास्तद्दास्यप्रसादेनानाशेच्छाः तदुल्लङ्घनेत
तदननुमोदिताःशेषच्याइत्याह येतामिति तांमहेशादत्तांनी
तिलक्षणांशक्तिंसमन्ववेक्षन्तेसम्यक्तदनुसारेणावेक्षन्तेप्र
तिजागरयन्ति तेतत्रस्वस्वाधिकारेसम्यग्भिर्भयंयथावस्थिताः
ततश्चास्यामनाक्च्यावनेप्रमादेनचलनेशीघ्रंपदच्युताःस्व

येतांसमन्ववेक्षन्तेतेत्रसम्यग्व्यवस्थिताः मना
क्च्यावनेतस्याःक्षणाद्भ्रंशुःपदच्युताः ५६ अ
स्तीन्द्रपदवीरम्यास्थानंतस्यमहेशितुः तच्छक्ति
पालनाद्भुक्ताकैर्नधीरैर्गतन्त्वरम् ५७ ॥

स्वाधिकारभ्रष्टाइतिसम्भाव्यते संभावनायांलिङ् ५६ ए
तदेवनिदर्शयति अस्तीति इन्द्रपदवीस्वाराज्यं तच्छक्तिपा
लनाद्धिनयरक्षणात्कैर्धीरैर्नभुक्तेति बहुवचनेनविनया
द्येभगवदाराधनप्राप्यंतत्स्थानमिति तत्रैकस्यचित्त्वको
यत्वभ्रमनिरासः ततश्चैकएवपरमेश्वरोभस्माद्धूलितवि
ग्रहःपरमार्थसत्योस्तिनान्यःकश्चिदितिभावः ५७ ॥

इत्यमिन्द्रपदवीमन्यापलक्षणतयानिरूप्याथभूमिरक्षना
मपितथैवनिरूपयितुंग्रन्थावतारस्तयाहीति भुवनेजग
ति सिद्धेति पुराणागमेननिश्चयमापिता सूर्यसोमवि
भेदेनेति सूर्यवंश्याःकेचित्सोमवंश्याश्चकेचिदितिविन
यएवतत्रकारणम् विनयवतोहिऊर्ध्वोर्ध्वपदारोहणेना

तथाहिभुवनेयास्मिन्सिद्धाराज्ञांद्वयीगतिः सू
र्यसोमविभेदेनविनयस्तत्रकारणम् ५८ स
गरभगीरथजनकाइक्ष्वाकोर्येयरणिभर्तृतांया
ताः संस्थाप्यकीर्तिममलामिहतेयत्स्वस्थिताश्च
स्मानीतिः ५९

त्कर्षमापुः अविनयिनस्तउच्चपदारूढाअपिभ्रष्टाइत्या
शयः ५८ अत्रोदाहरति सगरेति इक्ष्वाकोरिति तत्सन्त
तिजाः इहलोकेधनापिसमुद्रत्रिपथगादिदर्शनान्निर्म
लांकीर्तिंसंस्थाप्ययत्स्वर्लोकेऽमृतभोजिनःस्थिताःसा
नीतिरितिनीतिफलमेतदित्यर्थः ५९ ॥

नीतिमेवोन्नेजयति सन्यायेति सन्यायविवेकेनसंयोज्य
रघुसूनोरितिदशरथस्य मुनिभिःसार्थमितिनीतावक्तारे
वसंयोज्यम् मुनिभिःसार्धपुत्रेष्टिरूपविनयाचरणात्मुनि
भिःसाधमवतरणञ्चेति ६० सङ्क्रान्ताखिलाः कलंनरत्नं

सन्यायपथियंविबुधाःपश्यतनीतिंचतस्यरघुसू
नोः मुनिभिःसार्धभगवान्ययावतीर्णोभुवंपुप
वे ६० नहुषश्रुतिपुराभून्मेदिनीमण्डलेशःसचरि
तनयशालीकीर्तिसङ्क्रान्तलोकः त्रिदिवकल
नदक्षंयंविचिन्त्यामरैदागभिषिषिचुरनन्यप्रा
ध्यनाःस्वर्गलोके ६१ कथंवर्ण्योभूमाविरलम
तिभिस्तस्यचयदोर्गृहेयस्याद्भूतेरकलिततपोवीर्य
महसः स्वयंसश्रीनाथोनिखिलभुवनाधामरगुरु
र्वतीर्णोवीभारंसकलमनयच्छन्यकलनां ६२

विचिन्त्यतन्यान्यमन्त्रणेनविचार्य इतिविनयफलमेवेदंय
दमुनैवदृष्टीभुञ्जानेनापिस्वस्थानंतेनाप्यारूढमितिभा
वः ६१ कथमितिविरलमतिभिरतीतानागतज्ञानशून्यैः उद्भूते
रुद्भविभूतेः उर्वीभारंशून्यकलनामनयदितिपृथिवीभारभूत
दैत्योन्मूलनात ६२

यस्मिन्निति कुन्तिरित्येतन्नामा राजा अनर्घ्याः कामादिव्य
सनानि सद्भिर्येषां सदयाक्षमादीनि कमला लक्ष्मीः भुवि
रोपितेति आकल्पं स्थापिता कुन्तीनाम्नी सा कल्पवल्लीक
न्या कल्पवल्ल्याश्च सत्फलैर्भाव्यमिति पञ्च सुतास्तु युधिष्ठि
रभीमार्जुनयमाः पञ्च पाण्डवा बभूवुः तत्र नकुलसहदे

यस्मिन्कुन्तिरभूत्स्वकीर्तिविमलोऽनर्घ्यैन्यनौचा
नलः सद्भिर्यो निधिरङ्कवर्तिकमलो निर्धूतशत्रु
व्रजः येनासौ भुवि रोपिता स्वविमला सत्कल्पव
ल्लीसुता यस्याः पञ्च सुता बभूवुरमला लोके फला
नि ध्रुवं ९२ यस्मिन्नेषापि बभूव रञ्जितप्रजः श्रीका
न्तवीर्यो नृपो येनासौ स्वशिरोऽज्ञतर्पितभवो वडावि
वड्डावणः ॥

वयोर्यमयोर्माद्री सुतत्वेऽपि तन्मन्त्रमाहात्म्यात्तत्पालनाद्धा
कुन्तीपुत्रत्वम् ९२ यस्मिन्निति यडवंशे स्वशिरोऽञ्जतर्पित
भवश्चानेन तस्य वरायत्तवीर्यत्वं ध्वनितं अविवदविरिव
वडः पुराकिल स्वेच्छाचारी रावणापत्तसीमां व्याप्तिचक्रमे निर्वि
तेन चानेन कारागृहे स्वयन्त्रर्ययाप्रमादं वडवस्याऽऽगमः ॥

धरणिं कीर्तिध्वजभूषितां विधाय परिणतिप्राप्तौ श्राचीकाद्भूची
कण्वाज्ञागवान्भूतिलव वानिति [illegible] मिदमस्य सुचरितम्
येन सादाङ्गवह्लेलेन मरणमिति तथाय श्च राजा योगप्रभा
वाद्धूतमतिरभवत् तचाव कालिदासः पुराणवार्त्तिक श्रार
णः अकार्यचिन्तासमकालमेव प्रादुर्भवं श्चापधरः पुरस्ता

सत्कीर्तिध्वजभूषितां च धरणिं कृत्वा भूतिलवा
नाचीकाद्यशहाभवद्धुतमतिर्वीरार्च्यपत्यङ्कजः ९४
यत्राभूद्रघुशाविन्दुरित्यमलधी राजा प्रजारञ्जना
यस्यासन्सदने चतुर्दश महारत्नानि सम्प्रापदं
गाम्भीर्येण सरित्पतीरविरयोभासाधिया गीष्पति
र्नीत्या दैत्यगुरुर्बलेन पवनो यो सावभूद्भूतले ९५

तत्रान्तः शरीरेष्वपि यः प्रजानां प्रत्यादिदेश अविनयं विनेतेति ३
तुमती स्वयंवरवर्णने अत एव वीरार्च्येति वीराग्रजमतिदे
हबलशालिन उभयेऽपि ९४ यत्रेति रञ्जयति प्रजा इति रञ्जन
णि चित्तप्रमोदरादिपाद्धान्नलोपे कनि निरूपम् यस्य पाशविदो
र्गृहे चक्रवर्तिपदं चक्रवर्तित्वसूचकं चतुर्दश महारत्नान्यासन्

तानिचपुराणे चक्रंरथोमणिःखड्गश्चर्मरत्नंचपञ्चमं केतुर्नि
धिश्चसप्तैवप्राणहीनानिचक्षते भार्यापुरोहितश्चैवसेनानीरथ
कृच्चयः पत्त्यश्वौकलभश्चेतिप्राणिनःसप्तकीर्तिताइति येनेष्टं
राजसूयेनमण्डलस्येश्वरश्चयः शास्तियश्चाज्ञयाराज्ञःसम्रा
डितिसम्राजिकृतलक्षणोपिपूरकत्वमनेनेतिबोध्यं अन्यान्नि
गद्व्याख्यातं ९५ भीष्मइतिभगवन्माहात्म्यवान्वीर्यवांश्च गां
भीर्यभृतोदधिःसमुद्रादप्यतिगंभीरः व्रतचारीब्रह्मचारिब्र

भीष्मःसोपिबभूवयत्रभगवान्गांभीर्यभृतोदधि
र्बाल्याद्योव्रतचार्ययोगुरुवशःकृष्णांघ्रिधूलीगतिः
योभक्तिंपुरतोविधायकृतवान्सत्यक्तसत्यंहरेःका
लेचापिकृतव्यलीकमिवयःकृतेच्छयोऽन्तकन्ने ९६

तवर्तित्वादत्रहेतुविशेषणंगर्विति गुरुरत्रपिता परमभ
क्तिमत्त्वाद् कृष्णेतिभक्तिसामर्थ्यमाह यःसत्यक्तसत्यंत्य
क्तप्रतिज्ञंनाददेशस्त्रमितियुद्धारम्भेसर्वसमक्षंकृतप्रतिज्ञे
तस्मिन्ग्राहयामित्वामिति नत्रैवसमरदीर्घयुद्धवेलायांमा
यांतयाममाचरयथाकुदेहैरोशस्त्रेणचक्रेणशिरस्छेत्तुंस
मुद्यतेशिरःपरतःकृत्वाजहीतिसमुदीरितेपाणस्पृतोशिथि
लितचक्रेऽपरतोगत्वापादग्रहणेनयस्तंप्रसन्नंचकारेतिहा
सःइच्छयेति उत्तरायणापेक्षणात् ९६

धर्मेति सीमापर्यन्तभूः ततश्चशरणधर्मादिप्रभवस्थानानीत्यर्थः
अन्तरविदइतिविशेषणाःकुन्तीतपोमूर्तयइति कुन्त्याराधि
तसन्मुनिमन्त्रितफलभूताः अथवाकुन्तीसतीव्रतपालनरू
पतपःफलमूर्तयः अतएवचपञ्चानामपीन्द्रियाणांसंयमे
नतपसःपञ्चरूपत्वात्फलस्यापिपञ्चकतायुक्तेति पञ्चेत्यु

धर्मन्यायतपःसमाधिसमतासत्यादिसीमाभुवः
श्रीमत्कृष्णपदद्वयैकशरणादैत्याटवीवह्नयः
तेपञ्चापिबभूवुरन्तरविदःकुन्तीतपोमूर्तयोय
त्राद्वोसुरपादपाइवफलंनीतेर्विदुस्तद्बुधाः ९७
कुरुतकुरुतनीतिंप्राद्विनिशंविधाय कुशलमि
दमशेषानर्थगाढस्वरोरेः ॥

क्रम तत्रयमयोःकुन्तीसूनुत्वंपूर्वमेवसमर्थितं स्वरपादपा
इवेति अर्थीष्टसम्पादनात् तदेतत्स्फुटमेवनीतिफलमन्वा
रायनादियुक्तेत्यत्र ९७ कुरुतेति अहर्निशंबोधस्थैर्यंदृढ
विचारइतियावत् तांविधायनीतिंकुरुतकुरुतभोविवेकिनः
नीतिमेवप्रयोजयतप्रयोजयततयाचनीतिप्रयोगफलंदर्श
यति ॥

केति इदंसगरेदैत्यराजस्यहिरण्यकशिपोःकुलंसर्वानर्थ
गाढंसचतत्पुत्रःप्रह्लादाख्यःकेति महदन्तरमेनयोरित्यर्थः
यतःकुलेरत्नमिवशोभाधायकंकृतइतिविशेषणंस्वपरेति
परेषांचतत्कीर्त्यादिगानाति उच्चैटकारित्वाद्भगवतोभक्त्येज
नेनपरेषामपिभक्तिजननेनोपकारइति एतदपिकृतइत्या
ह रञ्जितेति अशेषनाथोभगवान्विस्मः स्तुतीयाशेषोबह्व

क्वचसचकुलरत्नंरञ्जिताशेषनाथः स्वपरज
नकमात्रानन्दकोभूत्कुमारः ६८ पीडांगाढा
मसहततविषाग्न्यादिभिर्दह्यमानोप्यानन्दाब्धौ
गतइवपरंज्ञातसारोमनीषी ॥

श्रीहिः ६८ नीत्सन्कर्षार्थपुनरपितन्माहात्म्यमाह पीडामि
ति सहिभगवदेकशरणःपाकोन्मुखकषायेणतेनदैत्यरा
जेनाग्निविषादिभिः करणैर्दह्यमानोपिनीत्वाविद्वद्धृदय
त्वान्ज्ञातसारःसाक्षात्कृतानन्दस्वभावोमनीषीप्रशस्यमनो
वायुतस्तेषुतेषुस्वचित्तनिश्चयप्रच्युतिहेतुषुसत्स्वपिमना

गपिचलनाभावात् इवशब्दोभिन्नक्रमः लोकदृशादह्यमा
नइवस्वयंत्वानन्दसमुद्रमग्नस्तातंहिरण्यकशिपुंज्ञातीस्तदे
कयोगदेहमान्सर्वंकुलमपियत्पवित्रीकृतवान् यउद्दिश्यभ
गवान्स्वयमवतीर्णेनवैकुण्ठेविदार्यपीयूषमिवलोहितंप
पौतत्राश्चनादितिपावनेकिमिवचित्रमितिभावः तस्येति प्र
ह्लादस्य अविकलमित्यचिन्त्यफलसम्भावनात् अत्रचविषा

तातंज्ञातीन्कुलमपितथायोपुनात्भक्तिशालीतस्यै
तावत्फलमविकलंनीतिनन्त्रस्त्वेवोध्यम् ६९ लो
केस्सैवपरंबुधाविजयतेनीतिःसमास्फालनाद्यस्याः
सोपिगुरुर्थेहरिरितिस्तुत्वानास्थायस्मृतिंयताम् त
ज्ञानेःकविरप्यसौगतहतिःस्वार्थाकृतःशिष्यकान्या
जघ्नेकुपितःकुतोप्युतिसर्वेभ्रष्टस्यनीतेरतः ७०

ग्न्यादिदाहनेविस्मरणंप्रमाणं हेस्वदाममपुत्रोसावन्येषाम
पिउर्मतिःकुमार्गदेशकोडस्मोहन्यतामविलंबितं हालाह
लंविषंतस्मैदीयतांभक्ष्यभोजने अविज्ञातमसौपापोहन्यतां
माविचार्यतामित्यादि ६९ उक्तस्यार्थस्यदृष्टान्तेनदेखयदपि
पुराणाख्यानंसंवादयति लोकेइति बुधाइतितेषामेवसर्वाप

पं॰सं
२३३

गानुसन्धानेन बुद्धिफलमात्कादेतन्मुखेनतएवविजयन्ताउ
तिसूचनार्थंसंबोधनं लोकइति सर्वप्रत्यक्षमेवैतत्फलमनु
भूयतइतिकथनार्थं अवधारणमन्त्रसाधनानांफलस्याभिवा
रकथनार्थं विजयतेइतिविपराभ्यांजेरित्यात्मनेपदं समा
स्फालनात्इतिनीतेरोत्कर्षख्यापनार्थं तादृशीयंकाचिद
लौकिकीरीतिर्यासर्वसम्मुखीनापिदृष्टेपति परानीतिस्थव
हितांदैत्यगुरुरूपां वहन्हृतवान् तज्ज्ञानेनीतिप्रस्थवात्
कविरपूर्वरचनानिर्माणचतुरोपिअथचकविर्जलपतीव
मेघोन्मत्तएवपुरतएवगुरुरितिप्रथमंसाकूतंनाम स्वार्थोपि
रूपद्वीशिष्यकाननुकम्प्याञ्छिष्यानितिअनुकम्प्यायांकः
स्वार्थोपिनाशितः परेपिमारिताइतिनीतिभ्रंशफलम् तत्र
लंगुरौयेनस्वार्थोपिवर्धितःस्वशिष्याश्चोन्नेजिताः शत्रवश्च
मारिताअयतावदीदृशीकीर्तिपताकापिसमभ्यापिता अत
अनीतिफलंनिगमयति ऊतइति अतइतिएतस्याः व्याज
ह्नेइतिप्राङोयमदनइत्यात्मनेपदम् अकर्मकादितिसत्यपि
नियमेस्वाङ्गकर्मकादित्यात्मनेपदं तच्चस्वाङ्गंतेशिष्याणा
मनुकम्पातेनस्वाङ्गवज्ज्ञासनादौपचारिकंबोध्यं इत्यंहा
त्रागमः इत्याकिलगोष्ठीतिमन्त्राराधनबलेनदेवादैत्यानभि
भवुः तेचगुरुकृतांसर्वंतत्समालोच्यस्वगुरुसमीपंगत्वासोपा

लंभमूचुः भगवन्निहताःस्मोदैवैःगुरुबलेनेति सचाकूततनः
कविःपर्यालोच्यसान्त्वपूर्वंतानिदमूचे माभैष्टमाभैष्टप्रतिक
रिष्यामिकियन्तमपिकालंप्रतीक्षध्वम् इतिसमाश्वास्यता
न्स्वयंकार्यसाधनार्थंसन्नद्धोभूत् भगवन्तंसर्वेश्वरंमहादे
वंशरणंश्रयेइति गमनारम्भेचतानिहसाउपदिदेश अहंभ
वदर्थंसर्वेश्वरंतोषयामिपरंत्तभवद्भिः समाहितचित्तैर्भाव्यं
यावदागमनमिति अतीववञ्चनाचञ्चुर्देवगुरुर्माचीवत्
तदितिगतोसौतपश्चचार श्रुत्वाचदेवागुरुंशरणंजग्मुर्वि
धेयंविधीयतामितिसचचारमुखेनतद्वृत्तान्तंसर्वमज्ञासी
त् विदितवृत्तान्तोसावनेनैतेमागुरुर्मत्स्वरूपमभिनयेनवा
वञ्चयिष्यतीत्यभिहितासमीमयापितन्नवाक्येनैववञ्चनी
याइति मनसिविमृश्यस्वस्यामवयवहृद्धिर्भवतामितिसत
प्रकृतीन्द्रवास्तेमाश्वास्यकविरूपमभिनीयप्रथममेववचा
गदिमुखेनगमनदिनादारभ्यकविवृत्तान्तनिवेदनेनस
माश्वस्तमनसस्त्वयमागत्यवशयित्वाचतान्कपिलां
शिक्षयित्वमादायैरहसंन्यवेदयत् श्रुत्वैतेदैवैर्महृत्तान्त
माकर्ण्यगुरुर्बोधितः सचमद्रूपमभिनीयभवत्छलनार्थं
मुपतइतिद्रूणमहमागतोस्मिसचयदाविदितमदागमन
आगमिष्यतितदैवसमाहितैस्तयावगणनीयोयथासत्या

गत्यदेवेषुशिष्येषुमुखमपिदर्शयितुमनर्होभविष्यतीति
तान्छलयित्वाध्यापयामाससूत्रशिवं यासावधुनापिचा
र्वाकशिक्षेतिलोकेप्रसिद्धा यामाद्रियमाणेनामिहामुत्रा
नर्थपातइति तयोरतस्त्रासौकविराकर्णितवृत्तोभूत् क
विस्तपस्तत्त्वाशिष्यानध्यापयतीति ह्यधिकृष्टमिति त
तोप्राप्तसमाधिफलएवागत्यहृदादेवशिष्यानाज्ञहावश्रये
प्रत्रकामाभ्राम्यतमाश्राम्यतेति तेचपूर्वमेवचिन्नशिलाप

नीतिंसमाश्रित्यविभीषणोपिसप्राप्तिराज्यंत्वरा
दाचराणं सन्नुक्तनीतौखलरावणोपिचन्द्रंवि
हायासकलङ्कलेखा ११

होहृष्टिंतगी प्रतिशिक्षातरा
हृदादेवाहूहामेननंविगतव्यायंचक्रुः समीपागतश्चना
क्षारमेवाप्यशशाप अयेतमोवुडयःसत्पस्वभावपवैष
भवतांनिःशेषाभवतानयासवृद्धा तेचसत्त्वप्रकृतयः
खवुद्धैववृद्धिंप्रापायोतत्वामिति पुनरपिप्रवृद्धमतिर्भूत्वा
तपोविधातुंवनंजगामेति १० इतिनीतिमाहात्म्यंभिन्न
प्रकृतिसमाश्रयंदृष्टीकृत्यायसर्वथाशङ्कालेशोपिना
त्रार्थेसमस्तीतिनिवेदनार्थंसमानप्रकृतिसमाश्रयेणापि
तामाह ॥

नीतिमिति पश्यत समानप्रकृत्योरावणविभीषणयोः स
मानोदरयोर्नीत्यनीतिफलम् यदसौविभीषणोपिसन्पूर्व
मधुनाविगतभयेषणइतिप्रसिद्धीकृतनामाराक्षसाचराणां
राज्यंप्रशास्तीति सचरावणोऽनयेनविशदीकृतशीतांशुःक
लङ्कपात्रंबभूव अहोऽनयमाहात्म्यंयदसौसर्वथास्वानर्था
नयनेनपरानेवोपकरोति नयस्तुस्वपरोपकारीतिसर्वथा
तत्रभरोविधेयइतिभावः आसेतिबभूवेत्यर्थेनिपातः यथा

आसाद्यापीन्द्रपदवीमिन्द्राद्युत्पथगामिनः भ्रष्टा
स्तस्मात्पदाद्भूर्णंतस्मात्तामनुपालयेत् १२ नहु
षइतिसराजाप्राप्यनाकाधिपत्यंहतमतिरवरुद्धो
वोधहीनःखिलात्मा ॥

तेनासलोकःपित्रमान्त्रिनेत्रैतिरत्नुः अत्रकेचित्प्रवादकाम
हास्यानाथीनानीतिरिमावदते तदयुक्तमितिप्रतिजानीते
आसाद्येति महत्स्थानंप्राप्यनप्रमत्तव्यंसर्वथाभगवदेकशर
णलक्षणानीतिरेवासादनीयेत्यर्थः उत्पथःकुपन्थाः तस्मादि
तिपदविशेषणमेकंद्वितीयंचवेदेतौ १२ अत्रनहुषस्यदाहर
तिनहुषइति सइतिप्रसिद्धिपरामर्शीकस्तच्छब्दः अस्तत्रप
जारज्जनं देवमञ्जनाख्यराजा पवंचनतदनुमनोमैनाकाधिप

पं.स.
२३५

त्यंप्राप्यैश्वर्यमदमत्तस्य(कु)नीतिः शचीकामुकत्वाच्छिविका वाहितमहर्षिस्तदेतन्महापापभ्रष्टतपोवीर्जोमहामुनिशापात्तपापश्शुद्धिरूपमहापामरजन्माभवत् इत्यं च प्रवरुड इतिकामेन सङ्कुचितमेधः अतश्च बोधहीनः कार्याकार्यविवेकरहितः ततश्च हतमतिर्नष्टतत्कालेतिकर्तव्यताकः अथवा हताडष्टावत्क्रमप्यशक्यामतिः सङ्कल्परूपायस्येईदृशः सन्निखिलात्मा शून्यप्रकृतिरभूत् शून्यप्रकृतित्वं कार्यमुखेनावेदयति हृदित्यादि ततश्च निखिलेति पात्रं विषयः इतिश्च

ग्रभवदवनिपृष्ठे त्वत्कृतार्तो द्विजातिर्निखिलहसि
तपात्रेयद्विनीतेः फलंतत् ७३ ॥

देवोयाप्याहर्तव्यः इतियत्सम्पन्नं तद्विनीतेः फलं विविरोधे विरुद्धनीतेरित्यर्थः तथा च महाभारते गस्त्यवाक्यानि अगस्त्यः ततो विवर्द्धमानस्य मुनिभिः सहवासव अयमामस्पृशन्मूर्ध्नि पादेनाधर्मपीडितः तेनाभूद्धततेजाश्च निःश्रीकश्च महीपते ततस्तमहमाविग्नमवोचं भयपीडितं यस्मात्पूर्वैः कृतं ब्रह्म ब्रह्मर्षिभिरनुष्ठितं अदुष्टं दूषयसि वै यच्च मूर्ध्न्यस्पृशः पदा यच्चापि त्वमृषीन्मूढ ब्रह्मकल्पान्दुरासदान् वाहान्कृत्वा वाहयसि तेन स्वर्गाद्धतप्रभः ध्वंसपापपरिभ्रष्टो क्षीणपुण्यो महीतले दशवर्षसहस्राणि सर्परूपधरो महान् इत्यादि ७३ उक्तमेवार्थं पूर्वापरान्सन्यायान्निगमयति इत्थमिति द्वयइतिसोमसूर्यवंशभेदेन आहताइति शास्त्रादिते परोक्तेर्थे श्रुता दत्तचित्ताः समर्ज्यैति संशब्दोर्जने स्वपरहृद्धिं द्योतयति अर्थार्जने हि राज्ञः स्वहृद्धेरपि परहृद्धिं ददातीति स्वास्वमिति तत्रापि पर्यन्तम् परभोजनेनचेहामुत्रवाच्यरहितम् अभतर्तिं त्वपरम्परां स्व

इत्थं ये भुवि पार्थिवा मृतप्रज्ञाः ख्याताद्वयेप्याहता
स्तेर्थान्नीतिभरात्समर्ज्य विविधान्भुक्त्वा च कामान्स्व
र्वं सत्कीर्तिध्वजशालिनीं श्रुभतत्तिं स्वस्तीर्थमासका
लयत्याशु मुक्तिमलं फलं सविमलं सन्नीतिवल्ल्याध्रु
वम् ७४

तीर्थं स्वर्गारोहणसोपानरूपां आस्फाल्यवितत्य प्रतीत्यमाणां सन्नाह्यवा मुक्तिं प्राग्ररिति क्रममोक्षोस्याः फलं सूचितं यदाहुः नित्यनैमित्तिकं कर्म कुर्वन्प्राग्वद्विवर्जितः विनापि ज्ञानयोगाभ्यां चर्यामात्रेण मुच्यते इति वल्लाश्रमतीतं कल्पवल्लीत्वम् वल्याश्च फलेन भाव्यमिति फलोक्तिरुचिता ७४ ॥

अत्रार्थे विनेयसम्मुखीकरणार्थं भरयति अहो इति नयशास
नमिति अत्र विशेषणसाम्यादप्रस्तुतगम्यत्वे समासोक्तिरिति
समुद्रसाम्यमस्यबोध्यं गभीरमतिशिक्षितैर्गभीरमत्यापि शि
क्षितैरवाप्तविद्योदयैः अथवा गभीरमिति पृथक्पदम् अति
शिक्षितैरतिशयेनावाप्तविद्योदयैः विहिततीर्थतीर्थमिति

अहो विततगह्वरं दुरवबोधभावोम्भितं महार्घ्य
मणिगर्भितं विरलसत्त्वभीतिप्रदम् गभीरमतिशि
क्षितैर्विहिततीर्थतीर्थमनाविशन्ति नयशासनं
जगति केपि धीशालिनः ७५ आस्तां तावदियं प्र
गणधरणीशानां कथामञ्जरी सन्त्येव लमथा
धुनापि भुवनाधानेगृहीतव्रताः ॥

तीर्थानि शास्त्रान्तराण्येव तीर्थानि सोपानानि अथच तीर्थे
षु गङ्गादितीर्थेषु तीर्थानि प्रवेशद्वाराणि यस्य ७५ प्रसङ्ग
गतं परिसमाप्य प्रकृतयोजनार्थमाह आस्तामिति कथैव
वसन्तीति दत्तास्त्वत्कीर्तिगन्धभरितत्वाच्छुभ्रं मङ्गलदा
यित्वाच्चमञ्जरी अधुनेति सर्वथानर्थावहे कलौ अलमिति

पर्याप्तशक्तयः भुवनाधानेष्वाधानमासमन्ताद्धियान्तरि
क्षभौमापत्तिवारणस्वैर्थ्यधारणे गृहीतव्रतास्तद्धनियमाः अ
थवा धानं बीजाधानं भुवनानामाधाने नूतनतयास्थापने
रविसोमवंशमणयः इति परम्परितरूपकेण वंशपर्ववंशो
वेणुस्तत्र मणयो मौक्तिकरत्नानि दिग्द्वय उपष्टम्भक
गिरयः कुलाद्रयस्त्वाधारगिरयः हृष्टपुष्टेति वाह्यान्तरसं
पल्लरितजनाकुलेति ७६ तत्रैतत्प्रभयविषयवृन्तराजमध्ये अ

भूमीशाररविसोमवंशमणयोयद्वाङ्कुलग्रामही
स्थ्याविस्तृतदिक्कुलाद्रिकलनासा हृष्टपुष्टाज
नैः ७९ तत्रासौ रघुवंशरत्नममलप्रज्ञोमहोच्छ्रा
यिनां सत्कल्पोपपदस्तरुर्द्विजवरास्त्रासैकभूधी
रधीः ॥

सावितिवर्तमानसत्ताकः प्रतिक्षणं च जनरसनाग्रवर्तीरघु
वंशरत्नमिति शाश्वत् अमलप्रज्ञो विशुद्धमतिरथचरलयो
रैक्याद्भूमिगतोप्यमरप्रज्ञोऽमरवेन प्रकर्षेण ज्ञातव्यः अथ
वामरैरेव प्रकर्षेण ज्ञायतेगूढाशयत्वात् यतः महोच्छ्राम
हाशयः अथवा महेशूत्सवेषु वेच्छ्रायस्य सततोत्सवमतिः
अथवा महे तेजसि उच्छ्रायस्य दीनमतिरित्यर्थः तथार्थि

नांसत्कल्पोपपदस्तरुः सत्कल्पतरुरित्यर्थः सत्वंचविवि
चादानात् तस्यत द्रहितत्वादितितस्मादस्यव्यतिरेकः द्विजेति
दत्रियस्यद्विजेमान्याः धीरयोः पूर्वापरविचारचञ्चुः सम्यत्ये
वेति पूर्वकालीनंनामान्तरमस्यसूचयति अत्रविस्मयमानो
ध्यानन्तरंन्यस्यति नवइति अनेनसर्वथाप्रभुशक्त्याधिकामस्या
धुनासूचितम् तदानुगुण्येनश्रीमहाराजेतिनूतनाभिधानं

यंश्रीपूर्वमहत्पदोपपदकंराजानमाहुःप्रजाः सं
प्रत्येवनवेविलेनवतरारीतिर्ध्रुवंराजते ११ स
गोलाभसिंहः परंनीतिपात्रंमहीमण्डलेकेवलोस्ती
तियोमे यपकोरिमध्येसमन्तात्पयोरवंविपन्नोद्वि
नीतिश्रयासैवनीतिः १८

समुचिततरमितिच ११ अथसम्प्रत्येवेतिसूचितजन्मका
लीनन्नामनिर्देशपूर्वकंनीतिगांभीर्यमस्यवदति सगोलाभ
सिंहइति परंकेवलमतिशयेनवा प्रतिज्ञांनिर्वाहयति य
पकइति यपकोरिपुमध्येपतितोपिस्वमात्मानंपयोररत्
सुत्रायमाशयः श्रीसिंहात्प्राप्तेति त्रिपुरुषपरम्परयाभूमौ
जित

कीर्तिमात्रशरीरेसतितत्प्रभावोपनतविभवाः श्रङ्कजातयो
गृहस्यास्तात्कर्मकृतवन्तोयेनतदधिकारिणोपितदनन्त
ममात्रावशेषाजाताः निवृत्तप्रायेषुसर्वेषुजातामिविष्णुपि
प्राचाविष्टास्तेपनमप्यधीनसद्धियंवशीकर्तुंप्रक्रान्ताः स
म्भारयान्त्रक्रुः असौचाधीतविद्यत्वन्मध्यपतितोपिसन्त्र
येनस्वात्मानंरूदेति उपमाबलाच्चात्रैतदर्थप्रतिभासः त
थाहियथा गोलाभाल्पिण्डंसमन्तादलिमध्येपतितमपि
तांस्तर्पयित्वास्वात्मानंरक्षति तथासावपिस्वात्मानंरक्षति
अथचयपकोरिमध्येप्राप्तोपिसमन्तात्परमकर्षसंपयोय
नंस्वीकृतवान् तच्चसर्वंस्वीकृत्यपयोररक्षच लब्धपालनंच
महत्कौशलमितिनीतिरेवासौसमन्तादुल्लसति अथवा
लोमोपमेयम् यथापुरारिमध्येमधुकैटभदानवावसुरेकोत्र
स्त्रापइति विस्मौस्थितस्तन्नाभिकमलस्थितत्वात्त्राभ्यांद्विंसित
मारब्धः स्वपयो तथासावपिगदाथैरेकशरणः स्वात्मानंपपा
वितिवाय्यम् अत्रस्फुटंनयमाहात्म्यकथनार्थमर्थान्तरंन्या
स्यति विपन्नाविति प्रस्तसम्पन्नौसर्वसामग्र्यासत्यांनीतिमा
हात्म्यंयत्नमिवप्रतीयते सत्यतिपक्षमिवचभासते विपन्नौ
तुप्रयोजितानीतिर्निष्प्रतिपक्षत्वादबाधितास्फुटप्रतीतयेभ
वतीतिसर्वथातत्रयतनीयमितिभावः १८ ॥

साचनीतिः सत्वाधीनेतिव्यवस्थाप्यते पूर्वार्धेन तत्रैवापरार्धे नैनंदृष्टान्तयति अहोइति धीमन्तोऽत्रनयशालिनोविवक्षिताः सत्वमुदारचित्ततायेनेतिसत्वेन अत्रेतिनये सइतिसत्वधीयुक्तः अत्रेत्येतदधिकारिलोकमध्ये अन्यथेति दूषितैश्वचूपा ७९ एतमेवार्थंसुकुमारमतिराजकुमारसमाधानार्थं पुराणसंवादेनसङ्क्षिपति तयाचेति ८० पुराणवचनमेवा

अहोधीमतांसत्वमेवातिशंसंयनभातीहयेनात्रस
मादिपद्मा सपक्षोमतोमेयमेवात्रलोकेनदृगय
स्यलामेवयेवान्यथाभूत् ७९ तयाचात्रपुराणैक
पारैरनुवर्णितं सङ्क्षिप्तंनीतिमाहात्म्यंयच्छुतेप
रमादरः ८० यत्वल्पशोभनम्मूल्यशोभनंदेशस्यदे
न. वदानवैरुद्रैः लब्धंतद्विनयफलंमत्वेतिबुधस्त
थैतोनुवदति मात्रयेद्विनयम ८१ यत्वल्पेति देवदान

वनैरुद्रैरित्यूर्ध्वाधोमध्यलक्षणत्रिलोकोक्तिना मूल्यमिति सारवदल्पलक्षणं देशइतिवाच्यापायोपलक्षणंतया द्विदेवदानवयोर्यदायैनेयःसमाश्रितस्तदातेराज्यंभुक्तमिति नामभेदएवानयोर्नपुनर्वस्तुस्थितौकश्चिदपिपक्षपातः स्वल्पवानियतस्थितकथायावत्रोपिसुखदःखासदभूलोके

प्राक्तेरपिचैतदाश्रयेणदेवभूमिरपिवशीकृता केवकथैहकीयपदामाविति सममितपदेननिर्दिष्टम् ८१ इतंप्रशिलावन्यमामूलादयपर्यन्तंसंस्थितियायेदानीपोलरचनांघटयितुमर्थवादवाक्यमाह तथाचेति अनर्घ्येदोषत्वइतिव्यतिरेकवर्णानंप्रस्तुतार्थेदार्ढ्यायेनतत्त्वात्तेनतज्ञातिः सि

तथाचाख्यायिकामिन्दुदेशीयोजातिभूपतिः
अभूदनर्घ्यदोषस्तोभास्वानिवसदोदितः ८२ रो
मकेशेनसाकंसमैत्रीकेसरिणादृढाम् व्यव
स्थापितवान्येनरेजेभूमिरियंमुदा ८३ तयोर्मैत्री
विरेजेसावासवाग्राजयोरिव जनावभूवुर्मुदि
ताःसर्वोपद्रववर्जिताः ८४ ॥

उतीति सदोदितइति उपमानादाधिक्यसूचनायव्यतिरेकवीजम् ८२ रोमकेशेनेतिसइतिमिश्रदेशराजा केसरिणेति एतन्नामधेयेन येनेति मैत्रीव्यवस्थापनहेतुना ८३ वास वाग्राजयोःप्राचीप्रतीचीस्वामिनोःशक्रवरुणयोरिव तयोरि मेघजलस्वामिनाद्यथाजनवृद्धये तथानयोरपीत्याहजनाइ
ति ८५

पं·सं
२३५

मैत्रीनिस्संबंधाद्धिकदाचिद्दिश्लिष्यतीति दृढसन्धयेदृढव
न्धाय प्रत्युद्वाहवचः मत्पुत्रायत्वयाकन्यादेयात्वत्पुत्रायम
यादीयते इतिपणबन्धः सचयद्यपि प्रत्युद्वाहेनकर्त्तव्य
इतिप्रतिषिद्धंतथापिछिन्नविषयत्वात्प्रतिषेधस्याविरुद्धोम
त्र ८५ तथेति प्रत्युद्वाहबंधेन तयोर्द्वयोराज्ञोर्देशवासिनः
मिथ्रोमकदेशभवाप्रापणिकायावणिगायावत्यत्ययेनव्यव

ततोमैत्र्यांविवृद्धायांतौनृपौदृढसन्धये प्रत्युद्वा
हवचोन्योन्यंचक्रातेपुत्रकन्ययोः ८५ दृढसंधौ
तयामैत्र्यांव्यत्ययेनतयोर्द्वयोः देशप्रापणिका
यास्तेव्यवहारंप्रचक्रिरे ८६ तत्सख्येनचदेशौ
तौद्वौसम्पन्नावृत्ततौतथा ईयतर्मुदिताःसर्वेयथा
स्थावरजङ्गमाः ८७ मयंविदधिरे प्रत्यु

हारंप्रकर्षेणेति
कोयमिदंवस्तुमयाप्रेषितंत्वयाप्येतन्मूल्येनैतत्प्रतिनिधिभू
तंवस्तुप्रेष्यमितिसमानतयाव्यवहारंचक्रुरित्यर्थः ८६ व्य
त्ययव्यवहारफलमाह तत्सख्येनेति सत्यस्थितत्वात्सर्वस
स्थावराणामपिमोदः सम्भवितएवेतिस्थावरजङ्गमाइत्यु
क्तम् तावितिद्विवेकथितेपिद्वावितिपुनर्वचनंमैत्रीफल
स्योभयोरपिलेशमात्रेणाप्यन्यूनाधिकताकथनार्थं ८७

आगतमिति अवश्यकर्त्तव्यतयाऽकस्मादुपापतितम् हि
रवधारणे सत्फलमेवेति ८८ काचिदितिस्वपरविषया य
तोदृढामैत्रीसर्वथासिद्धयेप्रारम्भेपाकेचसिद्धिदेत्यर्थः ८९
इत्यंमैत्रीस्वपरोपकारिणीतिनिरूप्यप्रकृतप्रत्युद्वाहमनुसंधा

यत्किञ्चिदनयोःकार्यंस्वल्पंबह्वपिवागतम्
अन्योन्यमन्त्रणेनैतत्साधितंसफलंह्यभूत् ८८
अन्योन्यमन्त्रणंहित्वानकाचिदनयोःक्रिया व
वृतेसर्वथामैत्रीनिर्विशासिद्धयेयतः ८९ अन्यो
दिनेचकस्मिंश्चिन्मित्रेशःसन्दिदेशतम् रोमका
धिपतिंसम्यग्विनीयोद्वहितंवचः ९० ॥

पयति अन्योइति सत्यपिप्रत्युद्वाहेनानयोःसामान्येतथापि
दृढंवगार्हस्थ्यकन्यैवगणनार्हेति तदैवोचितमाह सम्यगिति
उद्वहितम् वैरतीवहृद्दितंपोषितम् ९० ॥

अतिविनयंविशदयति स्वस्तीति तत्रसतामयमाचरितः
पन्थाः यत्सर्वत्रैवविधेयेग्रादौस्वपरमङ्गलाशीर्विधेयेति
स्वस्तीतिसामान्येनोक्तिः कन्यासम्बन्धविधिनाऽशेषैः स
जातिभिः सहशिरोनम्रंविधायभोर्विभोनीचैर्विज्ञप्तिंकुरुते
न्यूनाधिकमत्रविज्ञप्तौक्षम्यमितिनीचैः पदाशयः यतोशेषैः
सजातिभिःसहभाविदासोदासोभावीति सजातिशब्दस्याभि
प्रायेणाभिजनसंबन्धिष्वेवप्रसिद्धत्वादशेषैरितिसर्वसम्बन्धि

स्वस्तिभिश्रेष्ठरोभाविदासोशेषैः सजातिभिः
सन्नानाम्यशिरोनीचैर्विज्ञप्तिंकुरुतेविभो ४१
सम्प्रत्यतांप्राप्तकालेयंचर्यानौभोःशिरोमणे य
थावसरमारब्धाक्रियासत्यंविराजते ४२ ॥

परिग्रहार्थम् सत्रेतिसहार्थे ४१ सन्देशमाह संक्षेपेण स
ज्जनाद्येबहुकष्टेणभूयताम् भोःशिरोमणेस्मच्छिरोभूष
णेयंनावावयोस्वर्थाकृतसदाहलक्षणव्यवहारवर्तनीशम
काला नासौप्रागवत्कालंप्रतीक्षतेःपितकालएवैनांप्रती
क्षतेक्रियतामियमितिप्रेरयतीत्यर्थः कालप्रेरणमेवसम
र्थयति यथेति अनुवादवाक्यत्वेयेदंयोज्यम् येनकालप्रे
रणास्वरूपंलभ्यति तथाकालानतिक्रमेणारब्धाक्रियावि

राजतेइतियत्तत्सत्यमिति सत्यमत्रविधेयंइतिमहाजनम
खेनसर्वप्रेरकःकालएवप्रेरयतीतिबोध्यम् ४२ एतदेवहृष्टा
तायन्तःकारेणत्रिभिर्द्रढयति कालइति सद्भिरिति विदित
वेद्यैः उत्तरार्थेसम्यगितिविशेषणादन्यार्थेकृ विकलापीति
प्रेक्षाबोध्यः ४३ अलेइतिजसन्नं अपिशब्दोत्राप्याहार्यः
अलेप्यपीतिकाले रहपकान्तप्रियसङ्गमादौ अन्यदागुरुजन

कालेविभातिनितरांक्रियासद्भिर्निषेविता अती
तावसरवृथाथीमन्मथमपोहिता ४३ विभाति
नितरांस्त्रीणांकालेल्यकेलिविभ्रमाः महान्तोप्य
न्यदासत्यंलज्जायैकेवलंध्रुवम् ४४ सदसद्वानि
मित्तंहिकालःकेवलमीरितः सत्रसन्कालतोभा
तिभात्यसन्संस्तथाततः तदस्मात्सकृपादृष्टिंविधा
यामृतशीतलां निबद्धामत्कथांश्लाघ्यामङ्गन्यय
स्वभोदयाम् ४५

सन्निधौ परपरि चयेबालज्जायेइति स
परङःखाय एतदेवहेतुपूर्वंसमर्थयति सदसदेवेतिगतार्थमे
तत् ४४ तदितिअस्मात्इतिबहुवचनमत्यन्तविनयपरंनम
यिपरंयावदस्मदीयेषुसर्वैषपीति स्वांग्रास्माचार्दांसत्कथां
प्रशस्तकथांमङ्गलकथामितियावत् निबद्धांपरमारपणाव

न्यपूर्वैवाचानियमितामङ्गन्ययोन्मोचनेनस्वपरहितदायि
नीविधेहि यतः शुभोदयाम् शुभैः प्राचीनपुण्यकर्मभिरुद
यआविर्भावोयस्याः षष्ठ्यन्तमुखोबहुव्रीहिः शुभकर्मणा
समर्जितेनेदमवाप्यतइत्यर्थः अथवा शुभः शुभदायीउद
यउत्पत्तिर्यस्याइतिभाविसौख्यहेतुत्वमस्याःसूचितम् ९५
अन्याच्चयथेति यतावितिस्वपरहितकविषयम् सत्क्रियापद
मनक्रिया रवेःप्रभायाःस्वसमवायिनीनादत्रप्रभादिनलक्ष

यथानौजीवितंचैतौशोभेतेक्रियसत्क्रियौ रविप्र
भेइवशुभेप्रसहृत्कजनतुष्टये ९६ कीर्तिशेषा
स्थितिर्जुषामपीहधरणीतले जीवत्वंयद्दशेनास्ति
नत्स्थितिःसर्वथाशुभा ९७

वौयथायथारविदिनलक्ष्म्यापरस्परमिलितेशोभेते पद्माविः
कासिकेच तथा यतौपरस्परमिलितौशोभमानावस्मद्धृदयं
विकासयतइति ९६ नौजीवितमितिन्यायेनसाधयति की
र्तीति कीर्तिशेषस्थितिजुषामस्मीभूतभौतिकशरीराणांधर
णीतलइतिभूतलपदेदमचिन्त्यंवैभवंयन्निःशेषीभूतस्या
पिसशेषत्वमितिसमुत्कर्षद्योतनार्थं जीवत्वंप्राणधारित्वेपि
तत्फलभाक्त्वंयद्दशेनयद्बलेन स्थितिरितिकर्मोचितताप
नालक्षणासर्वथेति इहामुत्रोपकारित्वात् ९७

अत्रैवचूर्णेनयाह यस्येति नचपुत्रस्यात्मत्वोक्तिर्विरुद्धा
अङ्गादङ्गात्सम्भवसिहृदयादभिजायसे आत्मैवपुत्रनामा
सीतिश्रुतिप्रामाण्यात् अतएवपुन्नातिपितरमितिपुत्रइति
नैरुक्ताः पुन्नाम्नोनरकात्त्रायतेइतिचागमिकाः अस्मैचविधे
र्वशात्प्रारब्धकर्मफलभोगात्संस्थितोस्माकंशरीराद्भिन्नोपिउ
र्ध्वेऊर्ध्वलोकेषुसम्यक्स्थितोविशेषेणाभातीति ९८ एवस्यंच
सत्कार्येप्रागभावसत्येयथाप्रथानमथ्यत्ताः अब्व्याख्यास्तत्रचविवि

यस्येहपुत्रनामात्मास्थितोधरणीमण्डले संस्थितो
सौविभात्युच्चैःसंस्थितोपिविधेर्वशात् ९८ नत्रया
मन्त्रणीयंतेयथेशेच्छावशाद्भुतम् प्रतिष्ठास्याद्य
थास्वास्थ्यवोभवीतितरांचनौ ९९ ॥

अहत्वयोमन्त्रिणोमवन्ति गूढाशयत्वात्तेनेत्रुभंसत्कार्यात्क
दाचित्स्वामिनंचावयंत्यपीतिसूचनापूर्वंप्रभेकार्येनविलंब
नीयमित्यावेदयति तत्रथेति ईशेच्छावशादिति सर्वत्रमु
खनिमित्तमीशेच्छैवानान्या नत्संतरसत्यांप्रतिबन्धकारिणो
किञ्चित्कराइत्याशयः यथेति यतत्प्रतिष्ठापनयास्वास्थ्य
मव्यग्रत्वं स्वर्गस्थित्येवसर्वथास्वाभोक्तृत्वंच अतएववो
भवीतितरामिति अतिशयपीनरूपत्वंचगुणाद्येव ९९

प॰सं॰
२५२

सर्वथासारभूततादीदृशीक्रियाकार्यएवंयष्टेहलैवोदार्यंच पुरतः कृत्वानुष्ठेयेत्यावेदयति सेव्येति भद्रेति सर्वतोहित कारिणीविहितकरणात् उत्सवकरणाच्च अस्माकंमदरत्यत्र स्यादितिशेषः अत्रैवपूर्वापरेतिनिमित्तान्तरं पूर्वैपितृपितामहाद्याः अपरेपाल्याभार्याद्याः पुत्रैर्ह्रिपुत्रैपितृत्वेनअस्यानाद्यधिकारात् १०० प्रकटमेवाह स्वपुत्रार्थमिति परोक्षप्रियाहि

सेव्येकान्तेमान्यानवतयानयोरुत्सवसत्क्रिया यया
भद्रास्मदेस्माकंपूर्वापरविशृङ्खितः १०० स्वपुत्रार्थं
मयोचितायाद्रव्यजातंमनोरमं रथाश्वदासीदासा
द्यंसम्मितंसपरिच्छदं १०१ स्थितोस्मिसज्जोभवां
तेमतिमाह्लादकारिणी प्रतीक्षेत्वस्यरसितिंशिवां
वप्रमदामये १०२

महान्तइतिवलि नाजामात्रव्यपदेशः द्रव्यजातमाह रथाश्वेति इदंचयैतकलत्तणत्वाडभयात्रगुण्येनोक्तम् तच्चसपरिच्छदंसोत्तरच्छडिकं १०१ इदानीमेतत्तदर्थंस्वस्यैतत्कार्यव्यतिरिक्तकार्यान्तरंनिषेधति स्थितोस्मीति भवांस्त्रशास्तामतिमत्रमतिमह्लीकृति यतआह्लादकारिणीमित्यस्यत्रभवात्वात् प्रतीक्षेप्रतिपालयामि अस्योपमा अत्रस्येति रसितिर्गर्जितम् १०२ ॥

मित्रेशलेख्यमुपसंहरति रोमेशगामिद्वारेण इतीति निशाम्य पूर्वापरानुसंधानेनसम्यकारालोच्यहसित्वेतिभाव्याशयसूचनम् १०३ अहोभाग्यमितिहर्षातिशयेवीप्सा माचिरमित्यत्रक्रियतामितिशेषः कस्यनोभवेदिति सर्वस्यापिभवेदेवेत्युक्तिरियमीदृशी १०४ सर्वप्रीतिमेवप्रकटयति करोति करणत्रयस्य

इतिवृत्तान्तभरितंवृत्तंरोमाधिपःसुधीः निशाम्य
मुदितोभूत्वाहसित्वाचसभासदः १०३ अहोभाग्य
महोभाग्यंसज्जोभवतमाचिरम् स्थितिरस्यान्ववा
यस्यप्रीतयेकस्यनोभवेत् १०३ करणत्रयसतीः
कारश्लाघ्येयंसर्वथाकथा साधनान्यत्रसज्ज्य
न्तांक्रियतांचतरापणम् १०४ ॥

हीयंविशृङ्खिरितिप्रतीकारादित्युक्तम् तच्चदेवपितृमनुष्याणांसम्यक्स्यापितेपुत्रैतेभ्योविशृङ्खलः पिताभवतीति चतरापणमिति चत्वारिस्थण्डिलानिआपणाव्यवहारस्तद्विकाः तत्रसमाहारेद्वन्द्वेकत्वम् क्रियतांरचनयाव्यवस्थाप्यतामिति १०४ ॥

सम्मृष्टमिति घोषणाऽऽनकनिनादः पौरेषु नगरवासिषु वि
धीयतां घोषणावादनमेवाह सम्मृष्टमिति सर्वतो वीथिषु स
म्मार्जनपूर्वं गन्धपुष्पादिरचना रच्यताम् काण्डनं तण्डुलादि
क्षेपायनं आदिना दलनवारकवेदिकामापनपरिग्रहः ९५ प्र
तिकर्माणीति प्रतिकर्म प्रसाधनं तच्च देशकुलाचारादिनाद

सम्मृष्टमिति पौरेषु घोषणापि विधीयतां अन्तःपु
रोचितमपि क्रियतां काण्डनादिकम् ९५ प्रतिक
र्माणि चैकान्ते कुमार्येयं निधाप्यताम् इति भूत्वान्त
मादिश्य हृतं सत्कृत्य सत्तमैः स्वौचित्यागाथ हृद
योलिलेखोचितमुत्तरम् ९६ ॥

प्राप्ततत्त्वदिनादिसाध्यम् सत्कृत्य सत्कारमापय्य सत्तमात्य
नर्घ्यवस्त्रानि स्वौचित्येति भावाशयः तत्साथकं चागाथ हृद
य इति विशेषणं अतएवोचितमित्युत्तरविशेषणम् औचित्यं
चोत्तरस्य सर्वथा ऽवाच्यत्वम् ९६ ॥

षोमे श्रोतृरपञ्जिकामारभते भद्रमिति भद्रमिति प्रागेव व्या
ख्यातप्रायम् स्वपरतः कल्याणं वर्धतामित्यर्थः अस्माकम
ण्णमोऽङ्गीकार्य इति सत्यप्यस्य कन्यापितृत्वेपि प्रागनुसन्धि
त्सितपुत्रपितृत्वान्मानपूर्वं प्रणतिमात्रं मतं च वऽ इति वोऽपु
ष्माकं मतं अस्माकमपि मतमित्यध्याहारः नचन्यूनपदत्वं
वक्त्रौचित्यवशाद्दोषोपि गुण इति हर्षभरितत्वाद्दकारत्रगु
णत्वमेव हर्षोक्तिं समाप्य व्यवहारोचितमालिखति मूर्ध्निरि
ति यद्यपि भावेकर्मस्तु भावस्तुभमिति निरूपपदस्य भावघञ्

भद्रं प्रणतिरस्माकमङ्गीकार्या मतं च वः मूर्ध्निनो
भाग्यतरुणा फलितं सहिजाशिषा ९७ ॥

द्रस्याभयवाचकत्वेन तथापि सहिजाशिषेति संयोगाद्भयवा
चकत्वशक्तिप्रतिबन्धः तथा च वाक्यार्थज्ञाला: संयोगो वि
प्रयोगश्च साहचर्यं विरोधिता अर्थः प्रकरणं लिङ्गं शब्दस्या
न्यस्य सन्निधिः सामर्थ्यमौचिती देशः कालो व्यक्तिः स्वरादयः
शब्दार्थस्यानवच्छेदे विशेषस्मृतिहेतव इति सहिजाशिषे
ति सत्वमाश्चर्यद्योतकं तथाहि अङ्कुरोद्गमपत्रशाखापत्रा
दिसम्भावनावैकल्येपि युगपज्जन्मप्राप्तिपूर्वं फलोत्पत्तिसंभा
वनयामीषां सत्वं कयमिव निर्वर्णितामिति फलितमद्भूतफ
लेन भूतम् ९७

इतिमहोत्सवेवाचासमर्थ्यस्वपुत्रार्थंमयोचितेयतिमद्देश
शेखांलाचवावदोहसित्वाचेसभासदइतिहास्येनाभिनीतां
शिक्षार्थंसंस्कृर्वन्नाह परंत्विति समग्रमिदंमहकारीति
दृढनिश्चितोभवेतिइयत्नहृदावथार्थभाविनिकालेस्वस्ये
नभूयतांयेननान्यत्रऊत्रचित्स्वल्पते मानदेतिसम्बोधनं
महत्वसूचनेनशिक्षापात्रत्वंद्योतयति यतोमानंपरेभ्यो

परंतज्ञाप्यतेकिंचिन्नविशम्यहृदास्वयम् अव
धार्यगतीश्चिन्नाभावंस्वस्थेनमानद १०८ को
विशेषश्चरिस्तूनांसमानकरणेङ्गिनाम् विवेक
दृष्टिर्मनुजस्तहीनस्तुपशुःस्मृतः १०९ ॥

ददाति परेषांचमानंयतीतिमानदइति १०८ प्रकृतमाह
कइति चरिस्तूनांसामान्येनजङ्गमत्वव्यपदेशार्हाणां यतः
समानेति करणानीन्द्रियाणि इङ्गनंचेष्टा विशेषमाह वि
विकेति स्मृतइति अस्यार्थस्यस्वकल्पनाक
ल्पितत्वंनिरस्यति १०९ ॥

इयत्नमिति इयत्नंविशेषंविवेकतदभावलक्षणम् गतिभे
दतइतिविविनक्ति सर्वाधिकारीति ब्रह्मादिकीटान्तयोनिगा
मी कर्मेति पशुत्वेस्त्वस्यकर्मक्षपणे नततश्चोर्ध्वोथरगतिप्रा
प्तिःस्वातन्त्र्येण कर्मशेषेणत्वस्त्वचतत्प्राप्तिः सचमनुष्यत्व
फलमेवेतिनव्यभिचारशङ्केत्याशयः ११० व्यतिरेकमुखेना
विवेकित्वंगर्हते पशोरपीति अथवेति तद्दीनस्तुपशुःस्मृ

इयन्तंसमुपाश्रित्यविशेषंगतिभेदतः सर्वाधि
कारीमनुजःकर्मक्षपणतःपशुः ११० पशोरप्यध
वानीचोमनुजोयंविचारतः सकर्मक्षपयत्येवडु
ष्टार्जनपरोपरः १११ तस्माच्चिंत्यं(?)चिरंथ्यात्वामतोस
ङ्गतिहेतवे कोनसर्वेषांमभक्तिं विवेचयतियत्न
तः ११२ ॥

तइति पशुभाव स्यापिशैथिल्यादयपक्षान्त
रे विचारतइति विचारेक्रियमाणे विचारमेवविशदयति
सकर्मेति सइतिपशुः कर्मेति पशुत्वापादकं अपरइति
मनुजपशुः डुष्टेति भाविपशुत्वाद्यापादककर्मार्जनपरः १११
उक्तस्यफलितमाह तस्मादिति मत्वाविति विवेके सङ्गति
हेतवे तस्यातिनिमित्तं सर्वेषामाभिति एतद्भाविजन्महिताव
हाम् ११२

प॰सं
२४५

ष्टूचितमर्थंसर्वसाधारणीकर्त्तुमाह सचासाविति सचासा
विति इयतापीठिकाबन्धेनसाधितमहिमाविचारः द्रव्यजात
मिति द्रव्यत्वेनसारवत्तयामतं श्रमलात्मनः विशोधितबुद्धेः
११३ अत्रदृष्टान्तयति गतागतमिति सर्वत्रेति उत्तमाधमे
षु नकस्यचिदिति वराङ्गनानामिवद्रव्यसम्पदांनकदाचि
त्कयञ्चिदपिचोत्तमाधमविचारपक्षपातः तत्वादिति द्र

सचासौयदिदंकिंचिद्द्रव्यजातंमहीतले तत्त्व
भावचलंकस्मदेस्यादमलात्मनः ११३ गताग
तंविदधतीसर्वत्रापिवराङ्गना यथानकस्यचि
त्तत्वाद्द्रव्यसम्पत्तिरीदृशी ११४ ॥

व्यनिश्चयरचितोयमर्थइत्यर्थः ततश्चमङ्गलोत्सवेष्वारब्धेक
श्चमङ्गचित्तानिर्वेदकयापिशाचिकोत्थापनेवेयमारब्धेतिन
वाच्यम् तत्वेनद्रव्यसम्पदांभोग्यत्वस्वरूपत्वादेवभोगे
नदोषाय अतत्वेनत्वनर्थदायित्वात्तउपदेशस्यातीवमाङ्ग
लिकत्वादिति तत्वादित्याशयः ११४ ॥

अस्त्वामत्रप्रीतिभावनयावाऽस्मात्रेणाप्यत्रभरोनविधेयइत्या
ह नकार्यैति सेयमिति एतद्गुणनायाश्रपित्यागः मेधावीत्यनु
स्मृतिलक्षणा अनुभूतानुस्मरणेनैवाहिमाविकुशलाश्रितित्या
हमेधाविनामिति भाविश्वंसासयेमत्वर्थीयः सर्वथान्यक्ता

नकार्यागणनाप्यत्रगात्ववीनिश्चयाद्बुधैः मेधा
मेधाविनांसेयंतद्धीनोहिपशुःस्मृतः ११५ वञ्चक
स्यभवस्यैतद्विश्वासावपनंदृढं अज्ञातपरमार्थानां
भूषणंभातिमोहनः ११६ विदितार्थैस्तुविद्वद्भिर्नो
न्मायंतत्रजातुवै उन्मादकृतएवाद्यस्त्वगन्योपि
सिध्यति ११७ यदेतत्सम्मतंलोकेभूषणत्वेनकिन्त्व
न सलोपःसर्वथातस्यपरमार्थमहामणेः ११८
नूनंतेभ्रष्टसर्वस्वायेभूषणकृतादराः उन्माद्य
न्तिकृतःस्वास्थ्यकामविभ्रांतचेतसाम् ११९ न
न्मयायंस्वपुत्रोद्यतावद्भिनयभूषितः सुशिक्षित
श्चयन्निश्चाबाह्यभूषणसंस्क्रिया १२० ॥

र्थमाह तदिति ११५ ननुकथमियन्निन्द्यते मङ्गलभूतता
दृशाः तथाच स्मरःसएवसङ्गुणीसबुधःसधन्यामान्यःसए
वकुलरूपकलाकलापैः एकःप्रमान्स्फुरिशुचिःसकलेपिलो

केयत्रापतेत्तवस्तुभेकरूणाकटाक्ष इत्यादि मुनिवाक्यानि श्रमाणांसंति सत्यमेतत् परंतु विचारसर्वमेतन्मयास्मार्थणं सर्वथा मङ्गलंतदभावे च प्रमादमदिरोन्मूलितबुद्धीनां महानर्थस्य श्रपात एवेयमिति पञ्चभिराह वञ्चकस्येत्यादि वञ्चको धामकः श्रावणे भाण्ड विदितार्थैर्ज्ञातपरमार्थैः श्रात्मा मत्तसत्त्वया वत्तदाभासोऽप्यंघादृग्गोचर इत्याह सखगन्धेत्यादीति लोके इति श्रयमसर्गे लोप इति श्रामस्यापिच्छेदनं इति परमत्तार्थं एवेड नार्थेमहानर्थदायित्वमेतस्य द्रव्यजातस्य संसाध्यस्वपदेशा स वैयामङ्गलत्वमस्य साधयितुमारभते तन्मयेति तत्रवीजस्य

सर्वथाविनयानर्घ्यमणिभूषणभूषितः विभातिसु
तरां लोके परिषत्सुकृतादरः १२१ ॥

इमाह यन्निरेत्यादि तदत्र राजससात्त्विकसर्गो निदर्शयितव्यः येनैतदास्यापूर्वैरावणाया महानर्थमाप्ताः इतरे च जनकयुधिष्ठिराद्या महार्थमाप्ताः अथवा सांप्रतमपि तेनेपु कुमारा इमो च पिता पुत्रौ श्रीमहाराजैतत्कुमारस्रणवीरौ निदर्शनमिति १२० द्वितीयमेव पद्यं सर्वथा पोहलयति सर्व
थेति परिषत्स्विति महाजनगोष्ठीषु अन्य
त्विगदव्याख्यान
म् १२१ ॥

एनमेवार्थं व्यतिरेकेणाइ्यति नभातीति स्पष्टम् १२२ अकिञ्चनत्वेऽप्यनेनशोभावत्त्वसिद्धेः सर्वथाभरितत्वे कैमुतिकन्यायं सूचयति विनयानर्घ्येति गतार्थमेतदपि १२३ सर्वशोभानां चायमाकर इति साधयति विनयालङ्कृत इति पद्यैरेव निधिभिर्निधिपतित्वमित्याह निधय इति १२४ इयं च

नभाति मूढधीर्जातु मनीषिपरिषद्गतः अप्युपा
त्तलसद्भूषाज्ज्वलसद्वेशभागपि १२२ विनयानर्घ्यम
ह्रत्नविभूषितकलेवरः अनलङ्कृतदेहोऽपि भा
ति सर्वमनीषिषु १२३ विनयालङ्कृते सुषिन्स
मीपस्थाः स्वयं किल शमशीलदमाद्या येनिध
यो मान्यतास्पदं १२४ यत्किञ्चिद्रत्नजातं हि द्रव्यजा
तं विभूतिमत् अवश्यं नश्वरं भारीभूतं चव्याद्यडः
खदं १२५

शैली अस्माकं कठोरशाक्यमेपि नतराज्यानां येषु नस्तत्कर्मेत्वपणाचामसत्या लोकालेशामस्यैव लोकातिशायिनी शैलीत्याह चतुर्भिः यत्किंचिदिति एकत्रजातमाविर्भूतं तथ्यत्रजातं समूहः विभूतिमदिति सर्वथा त्वमिमौ माशामियोग्याभासं १२५

नश्वरमित्यादिप्रतिज्ञातमर्थंदृढयन्नादिकयनेनव्यवस्थापय
ति भयमित्यादि अत्रान्योन्यापेक्षया वलीविवक्षितः नाशो
ऽत्रपृथिवीमग्नत्वादिनादर्शनाप्राप्तिः व्ययः प्राणसाम्येन द्र
व्यग्रस्थ्यारक्षितस्यापिक्रमेणविशीर्णता १२५ भासतेति

भयंचौराग्निराजभ्योनाशोवश्यंव्ययोपिच त
स्यास्यसर्वथादुःखंरतिस्तत्रकुतोविदां १२६
अभयंनाशरहितंसदोपनतमेवच अभारंस्व
स्वदंकस्यमन्देनस्यादिदंधनम् १२७ यस्यना
स्त्युपमालोकेनिवृत्तिभयवर्जितः अपक्षय
व्ययानर्थहीनोयंरत्नसत्तमः १२८ ॥

तदांलोकेप्रतिद्वन्द्विसमागमइतिन्यायमाश्रयति अभ
यमित्यादि सदोपनतंकार्यक्षणेऽनन्वेष्यम् इदंधनंवि
नयाख्यं १२७ अपक्षयःक्षयेपितदभानंवस्त्रादिजीर्णतावत्
१२८ ॥

प्रकृतोपसंहारमाह इतीति लेख्यंशीतिवार्तापत्रंसंलिख्य प्रा
स्तार्थभरितत्वमथाहारादिदोषराहित्यंचसम्यक्त्वं शिक्षोपदेश
कथाभिर्लेख्यमयेविनीतंतेराजानंविधायलौकिकसमाचारपा
लनार्थमाह बहुप्रार्थनयेति कृतार्थीकृताअद्यप्रभृतिमान्य
पदवीमध्यारोपितावयंभवत्स्वामिनेत्यगण्यंतस्यमाहात्म्यंव
यमपिकन्याजनकाइत्यतीवभरोस्मासुतेनाध्यारोपितःमन्त्रा

इतिसंलिख्यलेख्यंतद्बहुप्रार्थनयान्नृपः दूतंतंमुदि
तःप्राहगच्छामोदयंतम्प्रभम् १२९ प्राप्तेनुमतिप
त्रेयमिश्रस्वामीमुदान्वितः भावंविबुध्यतस्याहो
विस्मयंपरमागतः १३० सत्यमेतदहोतस्यगांभी
र्यधृतिसत्कृता मतिस्तस्येतिहृष्टोसौमुहुर्मुहुरु
वाचह १३१ ॥

तावन्नतमस्मद्भिःस्वयमेवेत्यादिवाक्यार्थप्रार्थनयातंह
तंप्राह स्त्वंगच्छास्मन्नृत्वेनबहुप्रार्थनयातंसदाचारमामो
दयहर्षयेति १२९ प्राप्तइति भावंविबुध्येति अस्याप्युपदेशपात्र
तामाह विस्मयश्चाश्चर्यंगर्वाभावश्च १३० भावविबोधनंवाचा
भिनयति सत्यमिति अतिहृष्टसौकौतस्येतिदिकक्रिगुणएवेति
प्रागुक्तं १३१

प.सं
२४८

इत्यतिहृष्टो बहिर्दृष्टिक्षिपी सूषमासारयितास्वयं चर्वितचर्व
णन्यायेनास्वादातिशयायपपावित्याह सत्यमिति शौचं च सम
नन्तरद्वारेहृढीकृतमिति शास्त्रपतिष्ठेतस्मिंस्तदाधिकावर्ण
नमस्यशोभायै उत्तरोत्तरोम्भनेहि सर्वथास्वादातिशयाये
ति किंबहुनासाशौचमालापनेनैव नायकरूपेणशोभां
नेशति १३२ अत्रैव सर्वविद्यानां तात्पर्यमिति सूचयति श्रुतेति

सत्यं विनयनामेदं सर्वसम्पत्तिकारणं शौचं च वर्णाश्र
माचारशौचेभ्योतिमहत्पदं १३२ श्रुतिस्मृतिपुराणो
क्तयदेतद्विनयाभिधं शौचं गम्नोतिमधुरं शौचेभ्यश्चे
त्युदीरितं १३३ यस्यासौ विनयः सम्यक् हृद्यं संस्थि
तं भवेत् विनयाश्रयणाडीरैर्देवत्वं प्राप्यते ध्रुवं १३४

त्रियादिसङ्क्षेपतो विद्याविधेयसूचनं तत्प्रकाशनमर्थवादै
श्रुतत्समाश्वासजननमिति क्रमेणापन्यासोयं कृतीत्यादि
गम्भीरहस्यवस्तुस्थापनास्पदम् १३३ सङ्क्षेपेणास्यमाहा
त्म्योपयोगितामाह यस्यासाविति संस्थितं हिव्यान्तरित्तभौ
मोपद्रवरहितम् देवत्वं प्राप्यते श्रुसमाश्रिता देवापवे मेशत्व
र्योः अथवा देहवियोगे देवत्वं प्राप्यते ध्रुवमिति अचाल्यायम
र्थश्वार्थः १३४

अत्र संवदति महद्भिरिति महान्तो जनकशुकवसिष्ठादयः १३५
ये च केचिच्छ्रुत्याचारनिदर्शनं महान्त इति तेनैवं नैवतथेत्या
ह महतामिति १३६ साधितमर्थं सकुमारबुद्धिनिदर्शनी
करणार्थं सङ्क्षेप्य स्मारयति इत्येवमिति समृष्टं सम्यक्त्वा

महद्भिर्दृष्टचिन्तानेनाश्रितानश्वरत्वतः विन
याचारवन्तो ये ते नराः सत्त्वभाजनम् १३५ मह
तां यत्स्व नाम त्वं तदेतदिति निश्चितं तस्माद्देवबु
धैः सम्यक् पाल्यावहितबुद्धिभिः १३६ इत्येवम
क्तं विनयाभिधानं रत्नं समृष्टं भुविभूषणं यत्
यदाहृताः कीर्तिमिहाधिगम्य स्थानं परं यान्ति प
रत्र सुज्ञाः १३७ इति श्रीरत्नशेखरशिखायां विन
यरत्नदर्शनम् ९ समाप्तोयं प्रथमः खण्डः ॥

धितं यदाहृता इति असामर्थ्यात्पविक्रयणादिनापिय स्थ
वणदर्शनादिरताः परं स्थानं सत्यलोकाख्यं १३७ इति श्री
रणवीरशिवाशेखरे पदसङ्केतार्थविवरणे विनयरत्न
दर्शनम् ९ समाप्तस्त्र प्रथमः खण्डः ॥ ॥

प·सं·
२४५

ॐश्रीगणेशायविघ्नविनाशनायनमः ॐमालाग्रेनवराङ्ग
तीरतिमुखेनोमारहक्वातरीतीर्थाधेनदरेखत्तूःप्रभुसुखेना
र्तोनिरुन्मुक्तिका साराधानचहीररत्नकणिकादन्तर्धगा
नोऊयाहकंथानकरीनपद्मरचनायासाविरासोद्गतम् इ
त्येदशरत्नहारात्मकंप्रथमपार्श्वखण्डंसम्यक्स्थापयित्वाथ
द्वितीयंदशरत्नहारखचितंपार्श्वखण्डंसंस्थापयित्वात्तदारता
श्रुद्दिष्टमेकादशंरत्नहारंलक्षणेणपदर्शनार्थमनुसन्दधा
ति हारमेकादशमिति साधिति सम्यग्घटितंश्रवणक्रिया

ॐहारमेकादशंसाधुश्रृणुविमलाशयाः सम्य पुं
गास्वादनाद्यस्यगुह्याभूतिःसमीयते १ ॥

विशेषणंवा सम्यवधानेनबुद्धिधारारोदितंसाधुत्वं अतप
वविमलाशयाइत्यामन्त्रणं आशयस्यचविमलत्वमस्पृयाभा
वः श्रृणुध्वमिति श्रवणगोचरीकरणेनैवतत्फलभाक्त्वंसू
चितम् मननादिनातदुचितफललाभेकैवकथेतिकन्यायसि
द्धेपिविनयेबुद्धिसाङ्कट्यहानयेप्रकाशमेवाह सम्यगिति
आस्वादनंपठनादिनाभ्यासदृढीकरणं सम्यक्त्वंचतत्रविपर्य
स्तता गुह्याभावरगोप्या समीयतेस्वयमेवसङ्गच्छते आन्तरहा
रास्वादनेचपराभूतिःप्रविशन्तीसङ्गच्छतपवेत्युचितम् १ ॥

इत्यमुद्दिष्टमनुसार्थलक्षणग्रन्थमवतारयितुंतावद्विनेया
भिमुखीकरणायतदौत्कृष्ट्यसूचनपूर्वमौदार्यहारयोर्वाच्य
वाचकभावलक्षणंसंवन्धंनिबध्नन्भूमिकांरचयति समस्ते
ति भवकंभद्रंतस्यचपरोक्षप्रत्यक्षभेदेनसमस्तत्वं तच्चदेश
कालभेदेनतावत्प्रत्यक्षंद्विधा परोक्षंदेशानन्त्यात्कालान
न्त्याच्चानेकधाऐहिकं पारमार्थिकं तत्रात्मामैहिकंभद्रमा
मत्यप्रत्यक्षत्वादामुत्रिकंभद्रमामस्यपरोक्षमपिन्यायाग

समस्तभवकाकरःसकलसौख्यमूलंमहाभय
प्रभवईप्सिताशयविकासिकोदारता बुधैर्विमल
बुद्धिभिःशुभमहाशयैर्यादृताप्रमोदभरनिर्भरानद
भिधायिकाहारियम् २

माभ्याम स्पष्टमेवेति तत्र
श्रायमर्थः भूतभवभाविसमीपदूरादिभेदभिन्नैहिकपारमि
तानुमानागमैकगम्यापरिमितामुत्रिककल्याणाकरश्चार्थः
सकलसौख्यमूलमिति सौख्यंकेवलात्मभोगः भवकंतस्व
परगोचरमितिनयोर्भेदः महाःभयेत्यत्राकारप्रश्लेषनिर्देशः
विमलबुद्धिभिर्बुधैर्यैर्यौदारतादृतादरेणस्वीकृता इयमेकाद
शीहाहारिकानदभिधायिकेतिसम्बन्धः तत्रसम्भवासम्भवा
वनपेक्ष्यात्मकहस्तादिनोदारतेत्यग्रेस्वयमेवस्फुटीभविष्य
ति २

प॰सं
२५०
250

अत्रैव प्रतियोगिनिर्देशपूर्वमनुयोगिलक्षणं स्फुटमिति शिक्ष
यन्नाह अनर्थ्यैति कलभवृद्धिभिर्जडैः परमनीचैर्यादीनतासा
मस्त्यसत्वेपि अकिञ्चनत्वबुद्धिराहता प्रसह्य दूरवालं प्रासेन
न स्यादीनताया अपाकृतिः किञ्चनत्वेपि सामस्त्यबुद्ध्याव
हृतिर्यासो बुधैरुदारतानिगदिता यतः श्यं दीनता अनर्थ्यादि
रूपा सर्वविधेहाम् अत्र समीपे दूरेच निन्द्येत्यर्थः नचात्र स्वार्थस्य
वैयर्थ्यमेदेस्त्यपि पूर्वश्लोकोक्तरचनानिबन्धनमात्रसत्वे

अनर्थ्या विपदाकरः सकलदुःखमूलं महाभयप्रभव
ईक्षिताशयनिरोधिनी दीनता जडैः कलभवृद्धिभिः
परमपामरैर्या हृता प्रसह्य तदपाकृतिर्निगदिता परो
दारता ३

कारीतिरितिवाच्यम् आस्वादातिशयस्य रचनाभू
लतात्र हृस्तसत्वेप्यपूर्वत्वव्यवहारस्य ध्वनिकृता वर्णितत्वा
त् यदिच पूर्वपद्ये एव बहुकदर्थ्यत्वं तथापि परवर्णितानुवा
देतयात्वम् स्ववर्णितानुवादेतयात्वस्यापि निरवद्यत्वात् प
वंपूर्वोत्तरमपि बोध्यं तथाच ध्वनिकारः तत्वस्यान्यस्य सङ्गा
वेपूर्वस्थित्यनुयायिनि वस्तुभातितरां तन्व्याः शशिच्छाय
मिवाननम् तथा प्रत्यन्तं वाचो निमितविविधार्थामृतरस
नस्वादः कर्तव्यः कविभिरनवद्ये स्वविषये परस्वादानेच्छाविर
तमनसो वस्तु सुकवेः सरस्वत्येवैषा घटयति यथेष्टं भगवतीति ३

अत्रैवोदाहरणप्रदर्शनेनौदार्यमुपोद्बलयति अहोइति जग
तीत्यनेनामीषामुदारहृदयानां स्वपरबुद्धिराहित्यमुक्तं परहि
तार्थतीव्रव्रता इति परशब्दोपादानमुपलक्षणम् तच्चप्रायेण
स्वोपकारनिरतालोके भवन्त्येवेति तद्व्यवच्छेदार्थं केचित्कु
टिलाशयाः स्वानपिवञ्चयित्वापरानुपकुर्वन्ते इति तद्व्यवच्छे

अहो जगति ते परं परहितार्थतीव्रव्रता जयन्ति म
लिनप्रभा अपि बलाहकानां व्रजाः उदारहृदयो
द्धुरा यइह जीवनैः सन्ततं धरां सफलशालिनीं वि
दधते स्वयं निष्फलाः ४ ॥

दार्यं जगतीति भाग्यपदिष्टम् मलिनप्रभा इत्यनेन नवासा
कारदौदार्यहेतुरितिसूचितम् हृदयं वक्षो मनश्च उद्धुरा
उन्नद्धउत्तयः अगणितसम्भवाश्च जीवनं जलं जीवसदृशं
धनादि च धराष्ट्रीन दासिनश्च निष्फला निश्चेतनाः प्रत्युप
कारामिसन्धिरहिताश्च ४ ॥

सम्यगिति ऊशाग्रीयपिधानमादाय अरुद्धेति दृष्टीपदेशाद्
ते द्वेतिविवेचकपदेशानियतैर्बलवत्त्वात्कष्टनिवेदने मर्दि
तागतागतेन कष्टाद्दलदानादिना क्लिष्टापवनापूरणादिना
बाधिता कृतविदरणकोटिशादिनामतीकृता दाहिता गाढ
शदिप्रदेशेभस्मीकृतशिष्या क्लेदिताजलभरणादिना ईदृ
श्यपिसर्वथापीडिताद्दौर्जन्द्दासतीसततरांसर्वेसञ्जीवनानि

औदार्यंतद्विमलमतयः सम्यगालोच्यमुर्व्या या
सौराविन्दिनमद्दद्दामर्दिताजीवसङ्घैः कृष्टा
क्लिष्टाकृतविदरणादाहिताक्लेदितापि द्दौर्जेन्न
द्वाफलतिनितरांसर्वसञ्जीवनानि ५ ॥

सर्वेषांदेवपितृमनुष्यपशुकीटानांप्राणसन्धारणंसाधना
निफलतिश्चैर्यदार्थमस्याश्चालोच्यम ५ नचेयंकाचिन्ना
तिर्नीमस्वरससिद्धायेनोदाराग्रपिस्वस्मिन्कृपणाश्रपिस
स्मिन्नित्यतत्त्वक्षित्तानर्थक्यनपिष्टपेषणदोषापातः स्या
दित्याह नोजातिरिति अत्रप्रकृतत्वान्मान्यत्वमुदारतातद
नुयायिनश्चानुषङ्गःसिद्धाश्चतिसामान्येनोक्तंमान्यत्वहेतरि

ति प्रतिज्ञातार्थमप्रस्तुतप्रशंसामुखेनसाधयति पश्य
त्वेति पश्यतेतिविविक्ष्य एषचन्द्रपितावामदशादिकोपि
समुद्रःक्षारीकृतजलत्वात्कृपणःसन्पातालमूलंगतः अ
थलादेवसमन्तादापीतजलोप्यदृश्योभवति कृपणानांच
प्रायेणायनंतिमन्नात्पातालमूलमेवगच्छति अस्यस
मुद्रस्यासौतनयश्चन्द्रःसर्वजगतांस्थावरजङ्गमानांसाक्षा
त्सम्पदासम्बन्धेनचस्वाङ्गाम्रुतास्फालनात्स्वाङ्गःरससार

नोजातिर्यरगीतलेजनिमतांमान्यत्वहेतुर्बुधाः
सम्यक्पश्यतसिन्धुरेषकृपणःपातालमूलंगतः
अन्नोसौतनयोस्यसर्वजगतांस्वाङ्गामृतास्फाल
नात्ल्गीणाभूर्जटिनोत्तमाङ्गकुहरेकाष्टांपरांप्रापि
तः ९

भूतामृतस्यास्फालनात्समन्ताद्विक्षेपणात्तीणःसम्पूर्ज
हिनापरमसंयमिनामहेश्वरेणसर्वशिक्षोपदेशकुशले
नस्वशिरोविलेपराकाष्टांपरमोत्कर्षंप्रापितः परमेश्वर
शिरःशेखरीभूतस्योत्कर्षवर्णनमप्यनुचितमितिपरंदा
प्रायःसर्वजगतामितिसंबन्धसामान्येषष्ठी यदेतन्महेश
शिरोवस्थित्यास्याजरामरत्वंतदौदार्यफलमितिभावः ९

इत्थं चन्द्रदृष्टान्तेन गम्यमानोऽत्रैतयोरौदार्यमाहात्म्यं निर्वर्ण्य
न्यथापि तद्दृष्टान्तेनैव तथैव निर्वर्णयति नौदार्यस्येति यस्य
तयोरौदार्यस्य हीनेन देवपितृमनुष्यान्कलादानेन सन्तर्पयतः
क्षीणायां कलामात्रशेषेणापि तत्प्रभावात्प्रतिपदि नर
प्युदेत्य जनानतिं गतवतस्तदाशीः प्रभावेण शुक्ले कलावृ
द्ध्या पूर्णायां पूर्णता ऽऽप्यते इति समस्तपदान्तरेणास्य गतिं

नौदार्यस्य महोन्नतेस्ति प्रतिमा यस्याश्रयेणोन्नता
हीनेनापि जनानतिं गतवता सम्प्राप्यते पूर्णता
कार्पण्यं तदपास्य धीरमतिभिर्ग्राह्यास्तदौदारता या
वृद्धिं सततक्षयेपि दधती ह्यामत्रसौख्यास्पदं ७

विलोक्यौदार्यमतिभिः समाश्वस्तहृदयैर्भाव्यम् फलितमा
ह कार्पण्यमिति अपास्याथः तित्वाकलनापदवीमपन
नीय फलस्य सम्भवासम्भवेपि सर्वथा समाश्वसितचित्त
त्वं धीरत्वम् इष्टप्रत्ययार्थमाह येति इष्टमेतदुदारचित्ता
नां सततक्षयेपि वृद्धिरिति अत एवेदामत्रसौख्यास्पद
म् ७ ॥

न केवलं त्रिवर्गसाधनमेवेयमुदारता यावदनुषङ्गागतां त्रिव
र्गकलनां दृष्टेहत्वाः पवर्गैकसारैरनया भूयते इत्याह अहो
इति प्रतिद्वन्द्वि निःश्रेयससाधनत्वेनास्याश्चर्यद्योतकम्
अमुत्र त्रिवर्गदानाद्धि तत्तवैभवत्वं पर्यन्ततोपवर्गावहक
त्वात्सारत्वम् एतदित्यौदार्यमेवेत्तं क्लीबत्वं तदेवाह यदनु

अहो वितततवैभवं जगति सारमेतत्परम् त्रिवर्ग
कलनां च तां यदनुगैः समासादिताम् विहाय प
रमाश्रयैः परमशान्तबोधोदयैः प्रमोदभरनिर्भ
रापरकलाप्यते कापि सा ८ ॥

गैरौदार्यानुगतैस्तां त्रिवर्गकलनां समासादितां हस्तागता
मपि तात्पर्यवृत्त्यानालोच्य साकापि सेति मनोरथशीतैरस्पृ
श्यागमैकप्रसिद्धा च कापीति वक्तुमशक्या ऽऽगमसिद्धत्वे
पि स्वप्रकाशत्वादन्याप्रकाश्या प्रमोदभरनिर्भरानन्दपूर्णा
परकला पूर्णस्थितिराप्यते अत्र साधननिरूपणं परमाश्रा

यसं
२५३

यैरिति परमशान्तवोर्यैरितिच अनेनविशेषणद्वयेनास्या
र्थस्यार्थवादत्वंनिरस्तं यत्तात्तद्रूपोबलिरितिन्यायेनयाह
ग्प्रदारतातादृशंफलमिति परमार्थैकशरणैरर्हन्तार्यश्रेष्ठ्या
दार्यपदनिर्दिष्टत्वात्कथमिवनपरकलाप्यतेइति ८ ३
त्यमप्रस्तुतप्रशंसयान्यापदेशरूपयौदार्यंनिरूप्यप्रकृते

कान्तोगुणाढ्योविमलोदयोसौसत्कीर्तिश्रीद
यभासिताशः विभातिभास्वानिवदोषहारीयथि
न्नमौदार्यरसोज्ज्वलाभम ९

योजयतिचतुर्भिः कान्तइति उदयोहृद्धिरुद्गमनंच भा
स्वान्रविः दोषारागद्वेषाद्या अस्तवितादयश्चऔदार्यरस
एवरसोमृतम् सूर्यरश्मीनामेवह्ययंस्वभावः यदमृता
स्फालनेनजगत्स्फीतिः ९ ॥

र्थेइति यस्यमहात्मनःसुधीरुदारौदार्यगुणालङ्कृतातेनप्र
णवतेयंयदेवौगुणपरम्पराणामूर्ध्वाधोरोहिगुणपङ्क्तीनां
धराधारयित्रीतेनैवेयंदृष्टौगुणसोपानपरम्परयास्वर्गाक्र
मणाहादृष्टैवैकेनश्रीरामेणसर्वाप्ययोध्यास्वर्गमारोहिता
तथातेनैवपावनकीर्तिनायेयंसत्कीर्तिमूर्तिःसाधारवती
सत्कीर्तिस्तमेवाधारमाश्रित्यसस्यदेहान्तिष्ठतीत्यर्थः तथा
तेनैवश्रेमोजगदनुशासकावाभासकौचरवीन्दूसूर्याचन्द्र

धराधरागुणपरम्पराणांसत्कीर्तिराधारवतीरवी
न्दू सहायसम्पत्त्यपितान्तराधीतेनोज्ज्वलौय
स्यसुधीरुदारा १० ॥

मसौउज्ज्वलौजगत्प्रकाशनादिदानेनस्वयमपिदीपकौ
अत्रहेतुगर्भितंविशेषणंसहायेत्यादि यत्तस्लोकेवलोदि
नरात्रिविभागेनस्वीकृतजगद्वारौअविश्रान्तौ अस्मिंस्तु
सततोद्यतेसहायावाप्त्यापितान्तःशोकाउज्ज्वलावितिगम्य
मानेयमुत्प्रेक्षा सुधीरिति अनेनैवगुणेनास्यशोभनबुद्धि
त्वमपीतिभावः ९ कृतमिति कृतमित्यादिनापूर्वपावनत्व
मुक्तं समस्तान्तिरित्यादिनोत्तरोत्तरसुखदायित्वमुक्तं स्वयंच

पृथ्वीभूषणत्वमस्येतिमहीमणिरित्युक्तम् औदार्यरसेनैव रसेनजलेनसिक्तंपुष्टिमानीतम् ॥ निरर्गलेति तस्यनाक पुरीनिरर्गलाप्रतिबन्धकरहितातत्प्रतिबन्धककलुषाणा मौदार्येणनिःशेषीकृतत्वात् प्रारब्धभोगावसानेनाकाया रोहाद्दोसावित्यप्रारब्धभोगपर्यन्तंचजीवदवस्थायामेतद नुभावेनाऊशलकर्मणांभस्मीभूतत्वाद्दरायामस्यनिखि

कुलंविमुग्धंपितरौकृतार्थौस्तसन्ततिस्त्यसदो ज्वलाभा महीमणीराजतिचात्मनासौयस्त्रिनैमौ दार्यरसेनसिक्तम् ॥ निरर्गलानाकपुरीस्तवाद्या नन्तंयशयांनिखिलोदयानां सत्पावनीकीर्ति रमुष्यशुद्धायस्यान्तरंशुद्धमथाप्युदारम् १२

लोदयानांसर्वस्वभायानामानन्त्यमपरिच्छिन्नता अस्यच शुद्धाकीर्तिःसतामपिपावनीएतत्कीर्तनेनपापक्षालनंपु ण्यप्राप्तिश्चभवतीति यस्यान्तरंचित्तमुदारमौदार्यगुणयु क्तम् अत्रसर्वेषामौदार्यबीजमाह शुद्धमिति नस्यनधिगत सदसद्वस्तुतत्वानांकदाचिदप्युदारतासम्भवति यत्रचक चिन्नहूपएतेनत्वस्यमौदार्यंस्वपरानर्थायैवभवेदितितत्वम् १२

ह्यस्यमन्यापदेशेनौदार्यसमर्थ्यास्याति प्रशस्तत्वात्परमोपादे यतायैविनेयानभिप्रेत्यति अधीत्येति परत्वंशास्त्राणांसाद्यङ्ग लोकपरत्वंतानिचोपनिषदः अवरत्वंत्रिवर्गोपदेशपूर्वकं परम्परयातत्परत्वमतान्यधीत्यस्वाध्यायोध्येतव्यइतिशिष्ट याध्ययनपूर्वंतदर्थानुष्ठानादिनासम्यग्हृदयङ्गमीभावमा नीय तथा विज्ञितार्थाविद्याः सत्यदृष्टिभिर्जैमिनिव्यासादि भिर्द्वैत्वादिनिरूपणपूर्वंविज्ञितार्थाविद्याद्वादशाध्याययाः

अधीत्यशास्त्राणिपरावराणिस्वभ्यस्यविद्याअपि विज्ञितार्थाः आदेयमेतत्परमार्थसिद्धेमनीषि णौदार्यकलास्त्यनर्घा १३ ॥

स्वभ्यस्यतासांन्यायगर्भितत्वात्स्वतिशयेनगुरुमुखोपदेशा दिनादृढनिश्चयेनवशीकृत्य शस्त्रंचपरावरशास्त्राणिचात्र दैशविद्यालक्षणानिविद्याश्चतद्युत्पत्तिसाधनानिसम्यग्व शीकृत्यमनीषिणप्रशस्तमनीषायुक्तेनपरमार्थसिद्धेर्यत ह्रस्यमाणमादेयं यथाऽयमौदार्यकलाऽनर्घाऽमूल्यास्ती ति सूक्ष्मधियाविवेचनीयत्वादस्याःकलात्वेननिर्देशः १३

अत्रैवदेतत्कथयन्पूर्वमनर्घत्वसाधनायकारणत्रयीं दृष्टान्त
यति निखिलेति पद्यद्विभूतीनां विभवनशीलानां सृष्टिस्थिति
संहृतिकर्तॄणां ब्रह्मविष्णुरुद्राणां त्रयोपतिपञ्चप्रमातृवर्ग
पूज्या इति यत्तत्तद्धियैस्यादुदारतायाः फलम् तस्मादौदार्य
मनर्घमिति पूर्वेण संबन्धः अस्याः कारणत्रय्याः सकाशा

निखिलसुरासुरसमूर्धरत्नरोचिःक्षणकलिताङ्घ्रिः
कञ्जात्रयोविभूनाम् निखिलजगन्मदनीयम्
तिरेषाफलमिदमस्तिपरं ह्युदारतायाः १४

यत्किञ्चिद्वाह्यान्तरं त्रिविधप्रमातृभिर्याच्यते तदवश्य
माप्यत इति तदौदार्यम् तत्फलं च तस्यास्तद्धियेयता त
त्रयोगतेमार्यपञ्चभिरर्थ्याः पतयः ते च सात्त्विकराज
सभेदेन द्विधेति निखिलसुरासुरेत्युक्तम् निखिलजगदि
ति च पञ्चप्रमातृवर्गनिर्देशः १४ ॥

पूर्वपद्यं सूत्रकल्पं मत्वा स्वयमेव व्याख्याति कविः यासावि
ति यासाविति अधिकारित्रयी सर्वजनैरिति ऊर्ध्वाधोमध्य
वर्तिभिः निरन्तरस्वात्मसङ्गाद्दैनैः सर्वेषामनुकूलवेदनी
यं सुखमिति लब्धितं यत्सुखं तस्य नैरन्तर्यं नैविड्यं धर्मस्य
साधनत्वात्प्रथमं निर्देशः तत्साध्यत्वादर्थस्य तदनु तस्या
पि कामसाधनत्वात्कामस्य तदनु त्रितयस्यास्य विनाशय
त्वादङ्गीकरणेनापवर्गसाधनत्वाच्च तस्य पश्चान्निर्देशः

यासौ सर्वजनैर्निरन्तरसुखास्वाद्दैनैरन्वहं
धर्मं चार्थमथापि काममम्मलं सैमोलिं त्रिवर्गस्य वा
श्रेयुक्तैर्नितरामनुष्ठानमपाकृत्याद्भुतायाच्यते
तस्याः केन च शक्यते निगदितं सौदारताख्यायि
का १५ ॥

अत एव च त्रिवर्गमौलित्वेन व्यपदेशः अङ्गनावाह्यान्तरमा
त्मानि अपाकृत्य वाह्यान्तरसाधनाभ्यासेन स्वस्माद्दूरी
कृत्य ततश्च सर्वजनैर्यासौ धर्ममर्थं कामं त्रिवर्गमौलिं
वा नितरामन्वहमनुष्ठानं याच्यते इति द्विकर्मकत्वाद्गौ
णकर्मणि लकारः अन्वहमनुष्ठानमिति साकूतम् इ
त्यंशार्थितापि नासौ कदापि चौदिष्ठा विमुखी भूयत इति ।

तत्रचवीजंसर्वजनैरितिप्रोयुक्तैरितिच तस्यास्त्वयाः सोदारताकेननिगदितुंशक्यतेनशक्यतेइतियावत् नचासावाभासमात्रेणेत्याह आप्यायिकेति तृप्तिपर्य्यवसितेत्यर्थः १५ कारणत्रयीप्रस्ताविताऩश्रीच्छेचित्रकृत्यादपयातीतिपुनरपितांपरामृशति निखिलेति व्याख्यातप्रायम् १६ अथनाधिकृतेप्यौदार्यमपितुंऔदा

निखिलस्वरास्वरश्रितत्रिजगज्जननतायतोस्ति
तत्प्रेयम् सैषापरमाकलनाराजतिनितरा
मुदारतालोके १६ तथाहृशामौदार्य्येयेनानु
मतंमहीतलेविदुषा आम्नातदनुगुणंतां
सोधिकृतिंशोभतेसवितः १७

र्य्येणैवाधिकृतिस्तस्मात्परमेश्वरादाप्यतेइतिवक्तोस्या सूचयति तथाहृशमिति अनुमतमिति तस्मात्सर्व्वेश्वरात्स्वस्मिन्स्वीकृतं तदनुगुणमनुमत्युचितां अधिकृतिमधिकारपीठंमहीतलेऽस्यनेनञ्जलाद्स्यानानिरूपितस्मात्परममहेश्वरान्महीतलोपासनाफलमेवसूचयति प्रागपीदंसमर्थितं १७

किंवहुनायोसावचिन्त्यमहिमैश्वर्य्यकणिकादानेनपरानपीश्वरीकरोतितस्यापिस्वतन्त्रस्यपरममहेशितुःस्वभावोसावेवेति तत्रपरस्मादरएवतत्पसन्नतेत्यावेदयति येयमिति प्रमितइति ऊर्ध्वापरमध्यपार्श्वेषुशक्तिलताशक्तिसामान्यनिर्देशादानन्त्येपिएकवचननिर्देशः उल्लसतितत्समुल्लसेधातिकाविकसितास्तितदपितस्यौदार्य्यमेवमतम् प्राकीनरमाम्यहमितिसिद्धान्तात् एकत्वंनामपरमकार्प्यंवहुवचनंनामविचित्रसमुल्लासकारित्वात्परमौदा

येयंशक्तिलताभितउल्लसतिमहेशकल्पवृक्षस्य
औदार्य्यंतदपिमतंकार्पण्यंसर्वथायमेधिकृतत् १८

र्य्यमितिभावः निवद्धंचेदंसिद्धपादैःस्फारयस्याखिलमात्मनास्फुरन्विश्वमामृशसित्रूपमामृशन् यत्स्वयंनिजरसेनघूर्णसेतत्समुल्लसतिभावमण्डलम् अथवाप्रकृतानुगुणेनभट्टनारायणेनापि अयंब्रह्मामहेन्द्रोसोसूर्य्याचन्द्रमसाविमौ इतिशक्तिलतायस्यपुष्पितापातुसोभवऽति नचात्रशाखाणिकेवाक्येसात्विकमूर्त्तिर्नेशक्तित्वेनव्यपदिष्टेतिभ्रमितव्यम् तस्यसाक्षात्तद्रूपत्वात् तस्याः

प॰स॰
२५१

पल्लवत्वरूपत्वादन्यशाखानाम् अत्र च सिद्धवचः प्रमाणम्
यथा योयं च कान्तिगगनार्णवरत्नमिन्दुर्योयं सुरासुरगुरुः
पुरुषः पुराणः यद्वाममर्धमिदमन्धकसूदनस्य देवि त्वमे
व तदिति प्रतिपादयन्तीति इत्यं च शक्तिश्च शक्तिमांश्चैव पदा
र्थद्वयमुच्यते शक्तयोस्य जगत्कृत्स्नं शक्तिमांस्तु महेश्वरः
इत्यनुत्तरसिद्धान्ततास्यार्थस्य परमगहनस्यायमर्थो माध्य
स्थबुद्ध्या हृदयपदवीमवतरत्येवेति नाशङ्कयितव्यं उक्ता
र्थदार्ढ्याय व्यतिरेकमाह कार्पण्यमिति सर्वथेति स्वप

सर्वसिद्धान्तसारं तच्चूडामणिं धीरसम्मतम् सर्व
सौख्यावहं लोके महत्त्वं यास्युदारता १९ ॥

रानिष्टकारित्वात् प्रथमं प्रथममवस्थितिरर्थः अतस्तत्कार्प
ण्यं धिक् प्रथमस्यदीभावोस्तु मा कदाचनाधिकारिराज्ञ
मारम्भवाक्यान्निर्गच्छतु इति १८ इत्यं सत्त्वमावेद्य तयौदार्यं प्रस्ता
वाधुना लौकिकमेव सङ्गच्छते इति सर्वेति प्रामाणिकत्वेना
भ्युपगतोर्थः सिद्धान्तः स चेह सर्वतन्त्रसिद्धान्तात्मकः न चा
त्र लौकिकानां स्वामे विमतिरित्याह धीरसम्मतमिति उदि
ष्टमर्थं पत्वयति सर्वथेति येयमुदारता सा सर्वथा लोक उ
त्वपदर्शकं महत्त्वमिति ॥

प्रतियोगिनिरूपणेन पक्षीकृतमर्थं विशदयति कार्पण्य
मिति यच्च लोके कार्पण्यं तदयथार्थतावहम् सर्वथा यथार्थ
रूपदर्शकमसिद्धमर्थमाह औत्तरेति तयोरौदार्यकार्पण्य
योरोत्तरार्थप्रापकत्वादुपचारेण तदेव लक्षणम् औदार्यमौ
त्तर्यं कार्पण्यमार्थ्यमिति तथा च गौडपादाः वैशारद्यं तु वै
नास्ति भेदे विचरतां सदा भेदनिम्नाः पृथग्वादास्तस्मात्ते कृप
णाः स्मृता अजे साम्ये तु ये केचिद्भविष्यन्ति सुनिश्चिताः ते हि
लोके महाज्ञानास्तच्च लोको न गाहते इति २० अत्रैव फलाव्य

कार्पण्यं यच्च लोकेस्मिन्नयथार्थतावहं औत्तरार्थ्य
मेवातो लक्षणं संमतं तयोः २० स्वयं श्रुतौ भगवता
तन्माहात्म्यमुदीरितम् ममासौ परमं मित्रं य उदा
र इतीरिणा २१

विचाराय भगवन्तं प्रमाणयति स्वयमिति यः कश्चिदुदारो
सौ मम परमं मित्रं इतीरिणा इत्यर्थं सूचयता भगवता श्रुतौ
तस्योदारस्य माहात्म्यमुच्चैरीरितम् तथा च श्रुतिः अयमात्मा ब्र
ह्मेति अयं चार्थः श्रुताविति स्मृतेरप्युपलक्षणत्वात् यथा विश
दीकृतः तथा च स्मृतिः प्रियो हि ज्ञानिनोत्यर्थमहं स च मम
प्रिय इति ज्ञानी त्वात्मैव मे मतमिति च ज्ञानिनः एव च उद
त्वमप्युदारमिति औदार्यं समर्थितमिति स्मरस्यम २१ ॥

अन्यानिचश्रुतिस्मृतिवाक्यान्यर्थतःपठति एकोयमिति
परमोदारस्वरूपत्वंभगवतःसमर्थितंप्रागेव तथाचस्वरूप
संवादेननिखिलात्मनेत्याद्युक्तम परमोदारमतिश्शोभितदि
कर्यन्तैर्महाजनैरहंनिखिलात्मनाहर्षभरितोभवामीति २२
हर्षादेवचतत्रासौभगवानेषांप्रतिबन्धकादिनिवारणेन
साहाय्यंकरोतीत्याह करोतीतियःकश्चिदिति नात्रान्यक

एकोहंपरमोदारस्वरूपोनिखिलात्मना हृष्या
मिपरमोदारमतिभूषितदिक्तटैः २२ करोत्युदा
रकर्माणियःकश्चित्तस्यतान्यसौ अनुमन्यतइत्ये
वंसर्वशास्त्रार्थसङ्ग्रहः २३ ॥

मणीवकश्चिदपिवर्णाश्रमाद्यधिकारिनियमः असाविति
फलदातामहेश्वरःअनुमन्यतेसाधुकारेणस्वात्मसात्कुरुते
अनेनवास्यात्मार्थेनान्यदेवताद्यपेक्षास्तीतिकिंवाच्यम प्र
त्युततेएतद्धत्यनभिज्ञतान्स्मरन्तीतिसूचितम तथाचस्मृ
तिःसर्वभूतात्मभूतस्यसर्वभूतहितस्यच देवाअपिमार्गेमु
ह्यन्त्यपदस्यपदैषिणःशकुनीनामिवाकाशेगतिर्नैवोपलभ्य
तेइति २३

नकेवलमामुत्रिकफलातिशयवत्त्वमेवास्ययावदैहिक
मप्यस्यानेनकर्मणावर्धतइत्याह हृद्येनेति शोभनम्
हृदेवंतेनसंधिर्ग्रन्थिःकल्याणभरक्षोभेणचसर्वेशिथि
लंभवतीदंतुनकदापिशिथिलीतिमहानस्योत्कर्षः २४
अत्रैवभरयति औदार्येति असौनरराजहंसःऔदार्यमेव

हृद्येनचोदारमतेःशुभःसन्धिस्तथादृढः यः
कल्याणभरक्षोभान्नजातुशिथिलीभवेत् २४
औदार्यसद्रससमूर्जितपक्षयुग्ममास्फाल्यपा
ण्डुरयशोभरपूरिताशः नीडंसमाविशतिसर्व
समाननाख्यंप्रोद्भूतहार्दकलुषोनरराजहंसः
२५

अद्रसःपीयूषंतेनसमूर्जितंस्वाभीप्सितपदप्राप्तिपर्या
प्तंबलवत्पक्षयुग्ममास्फाल्यवितायपाण्डुरयशोभरेण
शुक्लकर्मणापूरितदिक्कःसर्वसमाननाख्यंनीडंसर्व
थाशोभनामाननाप्रजायत्रतन्नीडंब्रह्मालयंसमाविशति समावेशाद्गत्याविशति
यतोसौप्रोद्भूतहार्दकलुषःहृरीकृतान्तरदोषः २५ ॥

पद्मयुग्ममित्युक्तंतद्विशदयति प्रारब्धेति अयंभावः प्रार
ब्धोपनतेनशरीरयात्रानिर्वाहनवीनापूर्वयत्नेनचभावि
सन्धिदृढीकरणमास्फालनंतत्रचसर्वव्यापीयूषरसावे
कएवतदुत्फालनहेतुरिति तदाचरणेनेहलोकपावनी
कीर्तिसंस्थाप्यतेलोकमाविशतियत्रनभीतिः द्वितीयाद्वै
भयंभवतीतिश्रुतेरद्वितीयब्रह्मस्वरूपावाप्तेःकुतोभीतिः

प्रारब्धयत्नकृदयुग्ममारादौदार्यपीयूषरसाव
सिक्तम् उत्फाल्यसंस्थाप्ययशोत्रलोकंतमावि
शत्येषनयत्रभीतिः २९ सदारम्यशीलस्यवीर
स्यचित्रंत्वमेतत्सतारग्रहंराजमानं महौदार्यप
ट्टीपरिभ्रम्यमाणंविभात्याद्राद्वीरगोलेनतत्त्वं २१

२९ लौकिकदृष्टान्तेनौदार्यदृढत्वंदर्शयति सदेति अस्यवी
रस्यपरमौदार्यवीर्यशालिनोतएवरम्यशीलस्यवीरत्वेपि
सर्वथा॰हिंसयास्वपरार्थसाधनात्तचित्रमौदार्यमितिशे
षः तथाहिएतत्सतारग्रहंत्वमाकाशंप्रकाशमानंवीरगो
लेनएतदाख्येनक्रीडापात्रेणदरादान्तररसात्ममानंविभा
ति तत्रचक्रीडनकेपट्टिकापातेनपरिभ्रमणंप्रसिद्धमिति

तत्समर्थयति औदार्यपट्टीति अयमर्थः यथापश्चिमदेशेस
र्वत्रसमन्तात्पट्टिकापातेनवीरगोलंपरिभ्रमयन्ति तथास्मा
तारग्रहचित्रितंत्वगोलमौदार्येणपरिभ्रमयति क्रीडनकमि
दंविनोदपात्रंमन्यते नात्रास्यकोपिभरातिशयइति २० इत्थं
सामान्येनौदार्यंनिर्णीयाधुनातद्विशेषकथनार्थमाह औदा
र्यमिति बुधाइहमर्त्यवासिनोपिसद्गुणेनचित्पादेवत्वपदे
प्राप्ताः वह्नगतीति दानधर्मयुद्धदयादिभेदेन तथाचदानौ

दार्यंतदहृगतिबुधाअङ्गराजोत्रथीर्यास्यौदा
र्यंप्रकृतिरमलौदार्यमेवंप्रदिष्टम् पूरत्वंयत्परम
मतलंवैबुधंचापितस्माद्वीरैःकाचित्प्रकृतिमधुरा
रीतिरासज्जनीया २८

दानेबल्यादिः ५ मौदार्ये युधिष्ठिरा
दिः युद्धौदार्येः श्रीरामादिः दयौदार्ये जीमूतवाहनादिरिति
पूर्वापेक्षयोक्तं तथाचसचदानधर्मयुद्धदयावसमन्वि
तेष्वत्यर्थंस्यादिति वस्तुतस्त्विदमप्युपलक्षणमित्याह आ
र्येत्यादि यार्याप्रशस्तलोपयोगिनीमतिः सापौदार्यं अम
लाचयाप्रकृतिःसाधुशीलताचारवत्त्वं तदप्यौदार्यं यच्चाप
रममतलंवीरत्वंतदप्यौदार्यं यच्चातलंवैबुधंपाण्डित्यंतद
प्यौदार्यं इत्यतोधीरैःकाचित्प्रकृतिमधुरास्वभावरम्याका
चित्प्रीतिरेतन्मध्येस्वापकारायासज्जनीयाश्रयितव्या २९

विशेषभावमाह सर्वसाधारणत्वेपीति अस्यकर्मणऔदा
र्यस्य तत्रमहीपेषु अन्यकृतार्थम् २९ तथाहीतिनिर्दशय
ति सहायेति एकतएकत्रपार्श्वे एकतोन्यत्रपार्श्वे मिताते
लिता तयोर्मध्येमहेच्छतोदारतागरीयसीगौरववतीअतए
ववभौ स्तुभे ३० गौरवमेवसाधयति नतत्यइति एतेषो
दारतया एककएकोमुख्यः सएवैककः स्वार्थेकः सतादृ

सर्वसाधारणत्वेपिकर्मणोस्यविशेषतः उपयो।
गोमहीपानांतत्रैतद्राजतेतराम् २९ सहायसम्पदे
कतस्तथैकतोप्युदारता प्रयातनैर्मितावभौगरीय
सीमहेच्छता ३० नतत्यएतयाधिकः कृतः सह
यएककः सदावियोगिनीभृशंहितक्रियाकरीह्य
सौ ३१ तदेतयाग्रयान्नृपोर्थिसम्पदंययैत्यलम्
तयानसम्पदारथाप्यदन्तिपत्तिरूपया ३२ ॥

शोपिनतत्यइतिचाधिदायातंकृतोधिकइतिशब्दकय
नंतस्यानादरसिद्धये अत्रहेतुपूर्वमर्थान्तरन्यासः हितैषि
स्मादर्थे असावुदारतासदाःवियोगिनीनित्याव्यभिचारी
हितक्रियाकरीच सहायसम्पत्तुनरनीदृशी ३१ सात्वा
देवानयोर्व्यतिरेकमाह तदेतयेति स्पष्टम् ३२ ॥

प्रतिज्ञांविशदयति रथाश्वेति विभूषितासर्वतः सम्पदाभवि
ता डर्विधैर्दरिद्रमतिभिः सुशासितापिबहुप्रार्थनयाचराहि
पश्चाज्जावनयाच ३३ विगर्हिताङ्गःविकलापिमहेच्छेनमहा
शयेनभूपेनशासितात्तमा ३४ निगमयति तस्मादिति हृद
यंचितंग्रंथंस्वाभिप्रेतम् अत्रबीजसूत्रमाह येशीति असाउ

रथाश्वदंतिपत्तिभिर्विभूषितापिवाहिनी नसिद्धिमे
तिडर्विधैः सुशासितापिकर्हिचित् ३३ रथाश्वदन्ति
पत्तिभिर्विगर्हिताप्यसौचमूः महार्थसिद्धिकारिणी
महेच्छभूपशासिता ३४ तस्माडदारंहृदयंविधाय
संसाधयेदर्थमुदारचेष्टः येशीकलासावचलावती
र्णायेनाचितातस्मदेमहेशः ३५ परमौदार्यकारि
त्वंयस्यसोन्येभ्यईश्वरः बहुप्रतापसत्कीर्तिव्याप्तदि
क्कोविराजते ३६ ॥

दाशता:चलायांभूमावतीर्णाडुष्टनिग्रहायसाधुसम्पत्तयेच
गृहीतावतारायेशी शक्तिर्वर्तते ततश्चावतीर्णासौयेनभाग्य
वताचिंताःदरिता तस्यमदेप्रीतयेमहेशः तदङ्गपरिपोष
णादितिभावः ३५ यथाचपरोत्कर्षोनपोडयतितथात्रयति
तत्वमित्याह परमौदार्येति अन्येभ्यइत्युदारमतिभ्यः प्रतापः

पुंलिङ्गत्वात्तद्व्यपदेशः सत्कीर्तिश्च स्त्रीत्वादेतत्सहचारिणीव्यपदेशः ततश्चास्य गार्हस्थ्यं दिव्यं राजते इत्यर्थः ३६ अत्रैव रचनाशीलोऽसावन्यथापि रचयति किंगणेयति स्वयं सत्कर्मकारित्वात्तत्फलीभूतकीर्त्या श्लिष्टतनोर्नित्यसंश्लिष्टस्य कृतार्थत्वात्स्वयं सर्वे कासक्तस्य प्रतापाख्यपुत्रारोपितस्य कर्तव्यशेषत्वादस्य चर्या कथं गणेयत्युक्तं प्रतापः कुलवर्धन

किंगणेयात्तस्य चर्येयं परमौदार्यशालिनः कीर्त्या
श्लिष्टतनोर्यस्य प्रतापः कुलवर्धनः ३७ अर्जय
तथौदार्यमदानशीलैर्यैर्येश्वरे सर्वगुरौ स्वतन्त्रे
अमुत्र चेहापि सहत्वसत्त्वविश्वासपात्रत्वमवा
प्यसिद्धिः ३८ ॥

इति प्रतापोऽत्र सत्पुत्रस्थानीयः उपदेशशेषमहङ्कृतिश्रेयोमिति अमुत्र सर्वान्तर्ग्राहके स्वतन्त्रे चेश्वरे इहापि सहृत्सु तेषु सत्त्वविश्वासपात्रत्वप्राप्यासिद्धिः स्यात्तथेदमन्यमिति सत्त्वस्थत्वेनेन असतामस्वहृद्भावस्वभावत्वेन विश्वासानास्पदत्वं तेषामेवानर्थायेति न किञ्चिदप्यव्ययमिति द्योतयति ३८ इत्थं सम्यक्त्वं शेषे चित्याशिवं निबध्यार्थशेषे वरवन्त्यं वियात्तं पूर्वोत्तरवाक्यजातस्य विध्यर्थवादत्वं चमत्कृत्य चयितुं पीठिकां न्यस्यति अत्रापीति आख्यायिकासमृद्धि बह्वाश्चरात्रीकथा प्रायेणाहि परार्थीनयोगस्ते माजनाः प्रत्यक्षप्रत्यया देवपरोक्षविश्वसन्तीति तदर्थमवश्यमस्याः प्रयोगः नचेदानीन्तनविषयमेवेदं यत्प्रत्यक्षप्रत्ययेन विश्वासयति कोऽत्रभवतिवाच्यम् महतामप्यस्यार्थस्याशयावर्जकत्वात् अन्य

अत्राप्युदाहरन्तीमांस्तु भामाख्यायिकां यथा वि
श्वासमथिगच्छेति दृष्टप्रत्ययिनो जनाः ३९ व्या
कोपनामा लासेशः पितर्युपरते शिशुः रवहमे
हिनीयस्मिन्नजानामन्दिरेऽस्त्र्यशम ४० ॥

यार्थवादानर्थक्यापत्तेरिति तथा च भगवान्व्यासः इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपबृंहयेत् बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदो मामयं प्रतरिष्यतीति अल्पश्रुतादिधियावाक्यात् लोको विभेति भयप्रकारो ममायमिति अयं वेदो ममवञ्चयिष्यतीति सं बन्धः ३९ आख्यायिकामेव निबध्नाति व्याकोपइति लास अतिदेशनाम व्याकोपइति विगतश्रीसमन्तात्कोपोयस्येति विनयाचारभूषितनामा उपरतेकीर्तिशेषभोतिशूरीरे श्रि

मुः सन्नेमदिनीररन्न रत्नामेवाह यस्मिन्निति ४० सइति
सन्ततिर्वंशपरम्परा भूषितालङ्कृता भविउषिताचताह
विनयाचारोनेनदर्शितोयेनैतद्वंशपाः कीर्तिशेषा अपि
भौतिकदेहेनैवभूमिस्था इतिसरसते अतएवमान्यातेव
तथातादृगसौवागमृतैर्जनानन्ददायीमृडश्चाभूतयथा
चन्द्रः ४१ सयौवनेति रहस्यकान्ते अभ्येत्याभिमत्वमेतत्

समान्यातेवविनयाचारभूषितसन्ततिः वभूवा
न्नइवानन्ददायीवागमृतैर्मृडः ४१ सयौवन
समारूढोरहोभ्येत्यायकेनचित मन्त्रिणापृ
डिकामेनसशिक्षांप्रतिवोधितः ४२ अतीववि
क्लवंमेयविर्त्तवृत्तेनतवप्रभो यौवनस्पर्शिनोव
स्योन्मादिनोयंहिसर्वथा ४३

प्रायेणम न्त्रिणारन्या
न्वेषिणा इतिविशेषणंमृडिकामेनेति यौवनंहिसर्वेषाम
नर्थस्याश्रयोहस्तत्रापिराजकुमाराणांकिमवाच्यमितिभावा
र्थेयेनसशिक्षांशोभनोपदेशंप्रतिवोधितः संभावितः ४२
तामेवशिक्षांविनयपूर्वंसंज्ञपयति विक्लवत्वमत्र प्रभोइति सं
वोधनं मृडिकामामन्त्रिणायदिदुर्मेधाअपिभवेयुस्तदपि
प्रभवः स्वामिनीतिसूचनार्थं विक्लतांवाग्द्वारेणसूचय
ति यौवनेति ४३

विक्लवंकामाकुलम् अत्रार्थान्तरन्यासः अनयइति विदि
तवेद्यामननशीलाव्यवस्थापितसदाचारा उपवासादिनिय
मपराः अशुच्यशुचिभक्ष्याभक्ष्यविवेककुशला अत्रास्यामव
स्थायांमोहिताः सञ्जातमोहाश्चाभूवन् इतिकेवकथासंसा
रिणाम् ४४ नचानास्वादितवृडीनांकथमविदितचरत्वा
दृनीदेतीतिवाच्यमित्याह नैसर्गिकेति अस्तावनङ्गमदः
स्वाभाविकोनाहार्यइत्यर्थः अत्रचनैसर्गिकत्वेराजकुमा

रेकोपिनास्तिजनिमान्यस्यचित्तंनविक्लवम् जा
यतेस्यामवस्थायांमुनयोप्यत्रमोहिताः ४४
नैसर्गिकोनङ्गमदश्चित्तविभ्रमकार्ययम् जना
ननदरीयस्यैपिधानंकिञ्चिदाचर ४५ ॥

रोदृष्टान्तः पुराकिलकेनचिद्राज्ञास्वादितास्वाद्येनकाचि
द्राजकुमारीवह्वैकौतुकप्रयासेनपरिणीता साचतस्यांवे
लायामङ्केकिंचित्स्खलितंसंज्ञपयामासवालेत्याह्लान पू
र्वं तेनचातिकौतुकितचेतसातस्यांसञ्जातशङ्केनायेकि
मिदंलज्जाहेतावपिसंज्ञादानमितिसूचिता सः समाधान
मस्याभिनेस्तवभाविताबदास्तामिदमितिकिञ्चित्तस्यहृ
दयंतं चकार प्रभातेचविभातेसोत्यायभिन्नोतंतस्मात्वेत

त्कालप्रसवपीडापीडितार्थोऽऽतपोतसिंह्याकृतितत्समी
पवर्तिकलभवोद्यानंचिक्रयामास तत्रचतान्हेत्वाञ्चितंयथा
सौसाम्प्रतंतः सिंहपोतपनंकलभंऊह्लारत्रासमङ्कवितप्रा
यंकरोतीति सचरांजोम्यायभिन्निलक्ष्तोक्होस्पैवलब्धापदेश
स्तांसान्त्वयामासेति सर्वाः कलनाः स्तत्समस्वरूपेणलब्ध
प्रतिष्ठाः शिक्षयावृद्धिमायान्तीतिबोध्यम जनाननेति मा
चभूदीदृशीकलनासदाचारविनयभूषणानांराजकुमारा
णांभवतत्वा तथाप्युभयपक्षेऽपिनिरङ्कुशाजनाइतितेषा

वेलेयमधुनाप्रामामहाभिजनजातया प
झिन्याद्यन्यतरयासन्धिर्भवततेनच ४९

माननान्येवगङ्करत्वाहृर्यस्तात्संग्रहेणाच्छादनायकिञ्चि
त्पिधानंपिधानपुटंसमाचर येनतदाननानिमुद्रितानिस
स्तथाविधेयमित्यर्थः ४५ इत्यंगूढोक्त्याभिप्रायंसंज्ञाव्य
स्फुटमेवकर्तव्यमावेदयति वेलेयमिति वेलासमयः प
झिन्याद्येत्यादिशब्देनचित्रिणीशङ्खिनीग्रहः अनयेत्यनेन
स्वात्मनितस्यप्रपुङ्खत्वंसूचयति पद्मिनीतिच पद्मादिनिधि
वतीभूमिरितिचश्चनरपियाजप्रकृतिशङ्कितत्वेनश्लेषनिर्दे
शः महाभिजनत्वंचात्रसमेवादिनिकटभूमिवर्तित्वम

पद्मिनीलक्षणंसामुद्रिके वक्त्रंशोणेन्दुतुल्यंकमलदलनिभे
पक्वबिम्बाधरौष्ठौपादौपद्मप्रकाशौपुलकितनयनादक्षिणा
वर्तनाभिः गन्धःपद्मातिरेकीकरतलनिहितंशङ्खचक्रंचय
स्याःसात्वात्साराज्यलक्ष्मीः सुविभ्रमसुरतापद्मिनीयादृशा
री सन्ध्याचप्रथमेतिकर्तव्यतामावेदयति वरेणेति वधूव

वरणस्यासससिद्धार्थकाण्डहस्तादिभूषणम् कि
ञ्चित्समर्थयतथायथास्यास्योत्सुकुलस्यनः ४१

रयोर्द्वयोःपरस्परमाश्वासार्थमुभयपक्षतः काण्डहस्तादिभू
षणंवागवरणवेलायांदीयतेयत्रमुद्रादानमितिव्यपदेशः
निधिभूमिलाभाकाङ्क्षायांचनिधिलक्षणावेदिषुकाण्डभू
षादिदीयतेइतिसर्ववद्बोध्यम समर्थयसन्नाहयनः कु
लस्यराजकुलस्यतदेकयोगक्षेमस्यामात्य
कुलस्यवा ४१ ॥

इत्युक्ते इति हृदयग्रहणं प्रौढतायोतनार्थम् स्मित्वेति भावा
शयः प्रभुरिति प्रभुत्वात्प्रकटसमाधाने सम्यक्चित्तेऽपि स्वात्म
निरहस्यवेदित्वज्ञापनार्थं गूढोक्त्यैव कथयति सत्यमिति
सत्यमर्थाङ्गीकारे अतएव किन्त्विति करीति ताच्छील्ये टः

इत्युक्ते मात्यहृदयेन स्मित्वा वाचायतं प्रभुः सत्यं
किन्त्वमनस्तोषकरी या सौवध्वर्हिता ४८ वर्या
सर्वाङ्गसज्ज्ञामद्वाभिजनशोभिनी पद्मिनी
श्राङ्ग्विनी साध्वी कुन्ददन्ती रसोज्ज्वला मतातद
र्थे सत्काण्दहस्तभूषादिवाहितम् ४९ ॥

चूर्वर्यावरीत्तेयोगया सर्वाङ्गसज्ज्ञा सर्वाङ्गसुन्दरा समाङ्गसु
ज्ञाच अभिजनः पूर्ववत्पद्मिनीत्यादिना लक्षणवतीपद्म
श्राङ्ग्कुन्दाश्च निधिविशेषाः साध्वी सल्लक्षणवती रसेन स्म
ङ्गारेणोज्ज्वला रसेन चास्वादातिशयेन आहितं सञ्जितम् ४९

म इति सो मात्यः हर्षोत्फुल्लनयन इति मदीयाविज्ञप्तिः फ
लितेति राजाशयालक्षुत्वममात्याशयानां सूचितम् हर्षस्त
वनार्थं चमद्रमस्तु त्वम्यतामिति वक्ष्येवाक्यवैपरीत्यं एव
मग्रेऽपि विज्ञप्तिं वक्ष्यमाणां याते हृदि स्थितावर्थत्वेन स्वीकृ
ताच मह्यं तां निशामय श्रवणगोचरीकुरु तच्च तद्ग्रहणार्थं
शुभमलङ्करणं यत्स्यापितं तच्च विशामय दर्शयेति ५१

सहर्षोत्फुल्लनयनः पादौ सङ्गृह्य पाणिना त्व
म्यतामस्तु भद्रं ते विज्ञप्तिं सफलीकुरु ५० इ
त्याश्वास्याथ पप्रच्छ वर्या या ते हृदि स्थिता मह्यं
निशामय च तां तत्त्वालङ्करणं शुभम् ५१ ईदृ
शो व्यवहारो हि ह्रद्धाः प्रष्टव्या इति स्थितिः अभि
चाराय कल्पन्ते सम्बन्ध्याः स्वयमूहिताः ५२

एवं दृढप्रत्ययो सौ स्वात्ममानं मन्त्रिमन्त्रणं च शङ्कापाद
नलक्षणं सूचयति ईदृश इति ईदृशो यो हि स्यालक्षणो वृद्धा
इति वयोगुणवृद्धाः स्थितिः परम्परायातआचारः अनन्त
योगे दोषमाहव्यभिचारायेति स्वयमिति वृद्धाप्रश्नेन ऊ
हिता इति मनोरथमात्रात्प्रवर्तितेन तत्सिद्धान्तीत्यर्थः ५२

इत्थं मन्त्रिव्यवहारसिद्धाप्रसन्नचित्तं तं यदसौ वर्त्तयामास
तदाह सतमिति सइति राजकुमारः तं मन्त्रिवृद्धं परममि
त्युक्त्वा प्रतिश्रुत्य चन्द्रहासी कुमारोचितो हृस्वः खङ्गः स्त्रीसा
त्का चिन्मणात्स्यादि दिविवत्तापचयेयदीति कोशः गोरादि
त्वाङ्ङीष् अथ च चन्द्रहासी चन्द्रवडमनशीलारमणी च इयं
चेयमेका चन्द्रहासी प्रथममेव विवाहितान्या च उद्वहामी

सतं परममित्युक्त्वा प्रविश्यान्तर्गृहं मुदा निष्क्रम्य
चन्द्रहासीं स्वां दर्शयित्वाह सद्वचः ५३ भूषणेना
मुना प्राची प्रतीच्यौ सम्मते मम भूपतित्वं मया व्य
स्त्रीकर्त्तव्यं स्वकुलोचितं ५४ सप्तमानाण्यपते लो
केयः कुलोचितसत्क्रियां समाप्य कुरुते वा स्याः क्रि
याः क्रीडास्पदं द्वियाः ५५

त्वभिप्रायः स द्वचः आह सत्यम
वाप्यत्वं ५३ तदेव वचः आह भूषणेनेति यत्त्वयोक्तं तत्त्वा
लङ्करणं निशामयेति तदिदमेवानेन वरणस्थासेन प्राची
प्रतीच्यौ रमण्यौ मम भार्यात्वेन सम्मते अत्र समर्थनं भूपति
त्वमिति अवश्यं पुंसा सस्त्रीकेण भाव्यं तच्च मया स्वकुलोचि
तभूमीभर्त्तृत्वेन सम्पाद्यं ५४ अत्र साधकमाह सप्तमानि
ति सत्क्रियासु शिक्षा सदारंभो वा क्रीडास्पदत्वेन वा सत्क्रिया
णां श्रैथिल्यं समुचितं ५५

भाविकालेपि तं संस्कृतयियं सम्पादयितुमुपदिशति यार्य
त्वेति हृदि यार्यकाले काले नु सन्याय व्यवहर्त्तव्यमित्याशयः
नवहद्धस्य मन्त्रिपदास्थितस्य च मे कथमयमुपदेशको भवेदि
ति संभाव्यमित्याह मनीषिण इति अस्त्वनियतिर्वृद्धाः प्रच्छ्याइ
ति परं तद्बुद्धिमतां बुद्धिरेव सर्वत्र प्रमाणमिति मनीषिण इति
शब्दितं ५९ उक्तार्थमेव समर्थयति यद्वच इति सारवद्धत्तम

यार्यं च मद्वचस्तेयद् हृदि धीमन्मनीषिणः अन
पेक्ष्यापि वक्तारं गुणग्रहणलोलुपाः ५९ यद्व
चः सारवत्पथ्यं भरत्तममयायति विद्धपातदुपा
देयं वक्तारमनपेक्ष्याह ५७ बालादपि हितं ग्रा
ह्यं पङ्कात्पद्मं महेर्मणिः इत्याहुर्विबुधा लोके
स्त्रीरत्नमकुलादपि ५८ ॥

फलावहं पथ्यं कालान्तरहितं भरत्तमं विमर्दसहम अया
यति उत्तरोत्तरगुणावहं विद्वान् तत्रनीत्युपजीवी विवक्षितः
हेति सर्वप्रसिद्धिमत्रद्योतयति ५७ अत्रैव दीपकेन समर्थ
यति बालादपीति ग्राह्यमिति प्रकृताप्रकृतसम्बन्ध्यकम
तत्र बालादपि हितं ग्राह्यमिति प्रकृतं अन्यत्सर्वमप्रकृतम ५८

प.सं
२९९
26B

अत्रैवमूलमाह यावदिति आशाकामनासैवाभीष्टानाम्नि
तावत्पीडकत्वाद्विषं तच्चहृत्स्थत्वात्सर्वं विहायप्रतीकारार्ह
मितियावद्धृदस्तन्नोद्ध्रियतेतावद्बाह्यवस्तुनीष्टेपिकाचिन्ता
हृदिहिमस्थेसर्वेसौस्थ्यायतस्मिंस्त्वसुस्थेकिंबाह्येरितिभावः
यत्तुनरुक्तंजनानानन्दरीग्रस्थेपिपानंकिञ्चिदाचरेदिति तत्रा
ह यावदिति यदिचावस्तुपिलोकेसमारोप्यतेतत्रापिनतेन

यावज्ज्ञाशाविषंहृत्स्थंतत्प्रतीकारहेतुभिः उद्ध्रि
येतनैरैस्तावत्काचिन्ताबाह्यवस्तुनि ७९ याव
द्दृष्टिर्नजायेतपङ्कस्तावत्कुतोभवेत् अदृष्टेपङ्क
ताभासोनचिरादेवशाम्यति ८० चित्तोन्मादकरो
नङ्कविकारोयस्त्वयाहृतः सविवेकधुरीणेकस्मिन्
नामार्जितोस्तिमे ८१

किञ्चिदित्या ह अदृष्टाविति दृ
ष्टेचेदंहेत्वाभासानांवादवेलायांहेतुकार्यासाधनत्वमिति
अवस्थोन्मादिनीयंहिसर्वथेतियदुक्तंतन्नोत्तरयति चित्तेति
अथवामास्तुदृष्टिर्येनपङ्कजायेतपरंत्वयंविकारोवशंप्रभा
वीत्यत्राह चित्तेति तवाहृतइति दृष्टपरावरस्याहृतश्चादरे
णस्वीकृतोऽव्यभिचारीतिसोल्लण्ठनं विवेकिनांधुरीणस्या
सावेकोमुख्योमुनिर्वाल्मीकिस्तेन मार्जितःशोधितःतदुप
देशेनेत्यर्थः ८१ ॥

तदुपदिष्टमेवश्लोकमवतारयति असमाप्तेति असमाप्ता
तृप्तिपर्यन्ततामप्राप्ता केति नैवोचितेत्यर्थः अत्रदृष्टान्तः
अनाक्रम्येति जगज्जिगीषानुसन्धानेनप्राचींसन्ध्यांविहाये
प्रतस्यरवेस्तदःसमाप्त्येवकथंप्रतीचीसन्ध्याभजनोचिती

असमाप्तजिगीषस्यस्त्रीचिन्ताकामनस्विनः
अनाक्रम्यजगत्सर्वंनोसन्ध्यांभजतेरविः ८२
इत्थंनयानुगंसारंविमर्दसहमस्पृशः पीत्वाव
चोन्तमेदितःपादौजग्राहभूपतेःस्वस्थास्मिकृ
तकृत्यास्मिहृत्त्रिरामात्पिकीमम प्राप्यतांशेषम
भीत्ययजीवभद्राःक्रियाःऊरु ८३

लोकेराजतेइतिभावः ८२ इत्थमिति सइतिमन्त्रिप्रवरः
पीत्वेति अमृतमिवतन्मिकारवचइतिध्वनितं भूपतेरिति
ज्ञातोधुनैवासौभूपतिरितिसूचनार्थं ज्ञातंश्वैौत्कर्षस्त्वयी
त्यामात्पिकीममहृत्त्रिरघ्रष्टेर्वभ्यः शोभतइतिस्वस्थःकृतकृ
त्यश्चास्मि ८३

इतीति स्मयमानश्चित्रीयमाणः कोऽनुशास्तीति अनुशासनं
नाम भाग्यचरितो नैजनास्वभावसिद्धे च तस्मिन्किमनुशास
नेन कृत्यमिति ९७ भाग्यमेव सर्वमिति निश्चाययति स
त्यमिति याऽसौ नियतिर्लोके नृपा अमात्याश्रयेण राज्यं कु
र्वन्तीति सा नियतिरेव व्यवहारोऽयं धीमद्भिर्व्यवस्थापितः प

इत्याभाष्याथ हृदये स्मयमानो व्यचिन्तयत्
कोऽनुशास्ति महाभाग्यमदान्तचरितं प्रभुम् ९४
सत्यं नियतिरेवासौ यदमात्या नृपाश्रिताः नामा
त्याश्रयिणो भूपा भाग्यं फलति मन्त्रिणाम् ९५

यमाश्रयस्तन्नृपानतदाश्रयेण राज्यं कुर्वन्ति स्वौजस्स्फूर्तिरे
वासौ श्रामियमित्यर्थः यदि चेत्स्यं तत्किमिति ते तान्स्वच्छन्ति
तेभ्यश्चेते फलभागिनो भवन्तीति चेत्तत्राह भाग्यं फलतीति
मन्त्रिणां भाग्येनैवेयं श्रान्तिरित्यर्थः ९५ ॥

इत्थं सत्यपथाश्रितो नयपदवीनिराशो राजाशीर्हारेणैव स्वहृ
ष्टिमाशंसमानश्चाह वर्धतामिति इत्थं चिन्ता भूषणेनामुनाश्र
वीप्रतीक्षो सम्मते ममेति भाग्यं प्राचीनं कर्मफलं आयतिस्तत्स
मुच्चिता जयिष्यमाणशोभनकर्मफलं मुनिमतमनुवादः सर्वे
मास्तृणोति सत्यमिति ९९ निष्कृष्यचन्द्रहासी स्वामिति तद
नाप्यनुवादः सर्वमनुमन्यते सत्यमिति एवेवत्थः प्राप्तकालो

वर्धतां चास्य चिन्तेयं महाभाग्यास्तु भायतिः सत्यं
सहोजजातानां मतिरायतिशोभिनी ९९ सत्येना
त्यत्याथनं पूर्वधावरणदेतवे राज्ञां सन्तीतिज्ञष्टा
नां विनाम्बुचन्द्रहासिकां ९७ आहृश्य पूर्वधृत्ते
नञ्छिष्टाकचकचायिता स्वः श्रुत्नेजनमुक्तालीप्रे
षितोयेन तां प्रति ९८ ॥

हाहाक्रम्यमिति तन्नूनस्य परामर्शः ९७ उक्तार्थे संवादयति
आहृश्येति कचकचायितेति पायितपानावकृष्ट्या रोषकाल
नमेव साट्टहासानमुक्तालीहारवल्लीयेन प्रवर्षं प्रति वरणम्
प्रेषिता तेनासौ श्लिष्यते इति नापितः श्लिष्टैवेत्याहुः पूर्वे
अत्रवीररसोल्लासविकसितान्तरतायुक्तस्यापि कुनेक वेदेगणाप
वनहिर्हर्षसमावत्पन्नायां करणप्रेमामनागपि जायते इ
त्याशयः ९८

इत्यंवरणमुद्रयापूर्वमधुशान्तिसंभाव्यंकदाचिच्चत्वयंवराद्वीप
णबन्धपूर्वंवध्वरणंलोकेदृश्यतेइतितथातेनसमर्थयति प्र
सह्येति प्रसह्येतितीव्रवततथाप्रसेवनेनसर्वसमस्तंतान्सर्वान
नादृत्यस्वीकरणस्यचकं दृष्टंद्विरेणयतेवीरैः खड्गंप्रगृह्यप्रथ
मंचुम्बितानाकत्यायांनिबध्यतेइतिमधुराम्रतमित्याद्युक्तं प्रथ
वायोभिमुखंवेयोडुंप्रवृत्तोरिप्रसन्धितखड्गधारामुखंमधुराम्र
तइति मधुराम्रतमिवमुदा॥ दरेणप्रथमंचुम्ब्यतेआदीयते

प्रसह्यस्वीकृतातेनपूर्वमधुमेयुराम्रतं खड्गधाराम्र
खंयेनप्रथमंचुम्ब्यतेमुदा १९ कचकचायितख
ड्गभुजङ्गमोल्वणविषानलतीक्ष्णशिखान्तरे सम
पदायथतिंवरवीर्यभागपइह्समस्रवमेतिसभाग
भाक २०

नतहृष्टापर्यावर्त तेतेनैवस्वीकृतेतिग्राह्यमे
त्वनेनसम्बन्धः इतिनपूर्वेकालविधिः १९ खड्गधारामुख
चुम्बनमेवानेकथाविद्वृणोति कचकचायितेत्यादि प्रायि
तपानत्वेनकचकचायितोदेदीप्यमानतेजः प्रभूतप्रसरोयो
सौखड्गएववक्रस्पदीर्घयासकत्वसाम्याद्भुजङ्गमस्तस्यान्त्व
णोतिकठोरोयोविषानलोविषानलइवसर्वतोदाहकत्वात
स्यतीक्ष्णशिखास्त्रीव्रज्वालायास्तासामन्तरेष्टतिमादाययो
तिवीर्यभाकंस्तुखंयातिनकिञ्चिन्माव्रेणापिपरिहृतोभव
तिसभागंभाग्रयलक्ष्मीस्वीकरोतीति २०

प्रतिकठोरेति कृपाणएवाकृतिसाम्येनभुजङ्गमीतीव्रविषा
स्फालनाद्दशमायातस्मात्साजनाद्दाहेतयोज्वालाच्छटाः वला
तिसूहन्यासेनन्त्यति हठादिति मन्त्रादिशक्त्याप्रतिपद्देण
निरुद्धगावागतप्रसरापि मुदेतिप्रीत्यातिशयेनजयमाजयलक्ष्मीः
अत्रचसामर्थ्यंवोध्यं यथाकश्चिदवेत्तितवीरचर्योऽन्तानिरुद्धापि
प्रीत्याव्रीडादिकंविहायबलाद्दयातितथेयमपीति २१ प्रति
विभीषणेति सहारकारित्वाद्भणभूमेःकालनिशाध्यवसान

प्रतिकठोरकृपाणभुजङ्गमीविषकृषाणमहोल्व
णहेतिभिः यइहवलातितस्यभुजान्तरंसमुपया
तिहठाज्जयमामुदा २१ प्रतिविभीषणकालनिशा
नदीविलसितानिमदेहृयईत्तते जयरमावरवीरकृ
तोत्सवातमनुनिस्त्रपमाश्रुविधावति २२ ॥

मितिसाध्यवसानिकाख्योगोणीलक्षणा सैवनदीवीर्यशा
लिनांहर्षहेतुकत्वात्तस्याश्चातिविभीषणत्वंकातरापेक्षया
तस्याविलसितानिउच्छालनामात्रेणैवपरप्राणहरणलक्ष
णानियोमहावीरइहरणरङ्गभूमौमुदाप्रसन्नचित्तत्वेनेक्षते
यथाकश्चित्पित्तकउदासीनोनिर्भयस्तथावहरति तम
नुजयरमाशीघ्रंविधावति यतोसौवरवीरकृतोत्सवा अत
एवनिस्त्रपंनायिकार्थःस्फुटइतिसमासोक्तिरयमलङ्कारः

अतिदूरेतीति प्रथमविशेषणेनोल्लसत्तमिस्रत्वेन दुष्प्रसराभा
वोवर्णितः द्वितीयविशेषणेन च शरीरान्तरालत्वाच्छ्रुतिप्रसराभा
वः तथा च योऽर्थति शालीनत्वभावं कलयति दर्शयतीति येन तत्
म्नो निगरणे अन्यध्वनितिरस्कारे च जाते जातप्रसरणादिक्कोऽङ्ग
टेषु पलायमानेष्वास्थानिव भाति सपक्षजयश्रियः प्रियःस्या
त् १३ समन्तादिति निशीथ इति दूरैः ज्वलत्तायासाद्वीत
स्या उद्यत्त्रूरुच्छन्या बहुलतरेरेणाद्यः सपक्षसर्वतः प्रावरणा

अतिदूरेति भरोल्लसत्तमिस्रे भटसिंहध्वनिषरितान्तरा
ले रणरङ्गेऽस्मिन्विजयश्रियस्य भावं कलयत्यपक्षजयश्रियः
प्रियःस्यात् १३ समन्तात्क्षिप्यन्नरवरगजेन्द्राश्व
टनारवैः ऽत्र शोचाण्डध्वनिव पिरितात्रास्य ऊर्द्रे द्वर
ज्वलितावृषद्बहुलतरेणेवाच्चतमसा निशीथे योऽभ्रा
न्तस्तमनु विजयश्रीर्विसरति १४ ॥

काविश्वात्तमस्केन निशीथेर्धरात्रे जाते इति शेषः सचवयि
रितदिगन्तरालोपि जनकोलाहलशान्त्याभवति अत्र च
समन्तात्क्षिप्यन्न्यादिना तत्सिद्धिः तत्र सर्वेषु समस्तायेषु यो
भृतिनिचिरभ्रान्तास्वलितचित्तस्तमनु लक्षीकृत्य विजयश्रीः
सर्वतोहीनाविसरति प्रसिद्धं चेदृशे समयेयः कश्चिदुत्थृति
स्तमन्वेव कापि सर्वतोविच्छिन्नाविसरतीति १४ ॥

दूरादिति हरितोदिशः अल्पसहायाअधीराः तेषां अनुदृष्टो ये स्थि
सहायास्तत्सपलायनेन कान्दिशीकत्वादितस्ततो निपतनैरस्थि
भङ्गः स्तेषां सरन्धतादायुधरणेनोज्झितायैरवास्तेषामाकलनेनो
युक्तस्त्वेवरीकृततैर्यैस्मिन्भास्वतोनन्दनेयमेदंष्ट्राकरालैर्नि
जपरिवारसचिवभटैः सहायाते योहृष्टचेताः इद्रयुद्धभूमौ क्री
डते सपवैकोसहायोमल्लश्च अस्या जयलक्ष्म्याः पात्रम् यम

दूरात्त्रासचण्डकोलाहलभरितहरिद्विद्रुभीताल्पस
हायदृष्टत्यक्ताशस्त्रसञ्चाकृतमधुररवाकर्णनोद्युक्तस
त्वे साकं दंष्ट्राकरालैर्निजसचिवभटैर्नन्दनेभास्वतो
स्मिन्नायाते हृष्टचेता य इह विहरते पात्रमस्याः स एकः
१५ इतियावीरपुत्राणां श्लाघ्यागतिरयान्तुगा ता
मसावाश्रितः सत्यं भाग्यमत्तमसतिनस्तराम् १६

प्रीतिजनकत्वादस्थिरोऽटनरवानां मधुरत्वं अयमर्थः यः
कश्चिद्भास्वन्नन्दने चिरकालमिष्टमनोरथनिःशेषीकर्तमा
नमपि स्वयं धीरत्वाद्विमनीकरोतीति तं यमादपि बलिनं मत्वाज
यलक्ष्मीर्हर्षेणाद्वृणुते इति १५ इत्थं दृढतोचितेन यमार्गेण
स्वात्मानं तोषयित्वा प्रकृते योजयति इतियाइति अयोऽत्रहृ
तदेवम् नइति पतदयीनयोगदन्तमाणाम् १६ ॥

इत्यमिति प्रायेणस्वभावरम्यमपिवस्तुसंस्कारेणशोभतेइति
युक्तमेवसत्त्वहृदयेइति ७७ भृत्यविज्ञापनारीतिंपुरस्करोति
मद्गमिति समाधायेति कर्णश्रवणदानपारितोषिकंदत्वाप
त्तनंसीमानगरम् शकेन्द्रत्वंसाधयति यस्मिन्निति मालक्ष्मी
र्हरेर्भगवतोविष्णोः क्रोडंवक्षस्थलंविनान्यत्रनासीत् यस्मि
न्वाहरेर्वालक्ष्मीरासीन्नान्यत्रेत्यर्थः ७९ स्वकीर्तीति प्राति

इत्थंविचिन्त्यमतिमान्मन्त्रीसोसत्त्वहृदये पुरात्
नीकथांतस्यप्रबोधयतसादरम् ७७ मद्गतेस्तम
हाराजसदास्त्वमतिरीदृशी तर्णश्रुतोसमाधायव
र्ण्यमानांकथांशृणु ७८ अभूद्राजाशकेन्द्राख्यःपुरा
रोमकपत्तने यस्मिन्नाहरेःपेमान्यत्रनासीत्क्रोडंवि
नाहरेः ७९ स्वकीर्तिंवैजयन्तींसशोत्याप्यप्राकारा
यतां मानसेसन्दधेम्बरस्यवल्गांतदनुसारिणीं ८०

माहात्म्यव्यापकत्वात्कीर्तेर्वैजयन्त्यारूपः तामसौप्राकारा
यतां प्राच्यामारभ्यपश्चिमाशापर्यन्तंशोत्थाप्यायतिशालि
नींकृत्वा तदनुसारिणींअम्बरस्यवल्गांमानसेसन्दधे प्राका
रायताकीर्तिवदश्वेनस्ववशेप्राच्याः पश्चिमान्तंकरोमीति
सङ्कल्पइत्यर्थः ८० ॥

सन्धायेति इदंचसन्धानेकविप्रसिद्धान्तरत्रविकल्पस्यवदन्य
मारणवात् तदितिलक्षणेरत्नमितः मनागिति चिन्तामग्नइत्य
नेनसम्बद्धः सचिवैरिति पूर्वोत्तरार्थसम्बद्धः अशक्तत्वेति ब
लोद्धतइतिहेतुविशेषणम् ८१ एतदेवसमर्थयति कोहीति
चक्रीसर्पःकोपिनमितिविषमपिसम्बध्यते यथैव तदनर्थप
रसमापतेज्जगच्चनष्टप्रायस्यादित्यतआह मन्त्रशक्तिमिति

सन्धायायपरंचिन्तामग्नोसौलक्षितोमनाक् स
चिवैःकारणंपृष्टंनशोकेतिबलोद्धतः ८१ कोहिरा
ज्ञानमनलंचक्रिणंवापिकोपिनम् सम्भावस्या
तम्यद्बन्मन्त्रशक्तिंविनाबुधः ८२ विचित्रेस्मि
न्विचिन्तास्तइतिकर्तव्यताकुलाः बभूवुर्हृदयेत
खेकरणानांकृतःस्तवं ८३

मन्त्रशक्त्यैवजयपतेसम्भवेगन्तुंशक्यइतिनकाचिदनर्था
शङ्केतिभावः मन्त्रोवेदभेदः गुप्तिवादश्चत्रयाणांचामीषां
परस्परोपमानोपमेयभावोबोध्यः ८२ सख्यानुशरणत्वंत
दनुसारिणामाह विचित्रइति विचित्रेचिन्ताकुलचित्ते तद
तिसचिव परामर्शः अत्रार्थान्तरन्यासस्थापनेनदृष्टान्तः स्व
हृदयेइति स्वदयंमनः करणानिइन्द्रियाणि ८३ ॥

मन्त्रं विनेति मन्त्रशक्तेरवकाशं ददाति अरुस्तातलीति मन्त्रि
तं मन्त्रशक्त्याभिज्ञत्वम् चेष्टितं वाह्येङ्गितम् ८६ तत्र मन्त्रिम
न्त्रशक्तेर्गौरवं प्रतिपादयति किंनामेति न तत्किमपि रहस्य व
स्तु यत्र धीराधृतधियः स्खलन्ति अतिगूढमपि धीराः समस्तय
न्तीत्यर्थः अत्र हेतुः परेङ्गितेति अन्यथा धीराधीरभेदो न स्यादि
तिभावः धीराणामपि विशेषमाह तत्रापीति अयंभावः सन्ने

अरुस्तातलिनामाथ मन्त्रिमुख्योस्य चेष्टितम् आ
लक्ष्य सम्मुखीभूय विनीतमिदमब्रवीत् ८४ किं
नाम गूढं धीराणां परेङ्गितफलाद्धियोः तत्रापि म
न्त्रिपदवीरूढः सार्थान्वयोद्धियः ८५ महात्म
न्विजिगीषासे शोभते नितरां तव वेलेयं साफ
ल्यभाग्यकल्पवृक्षफलर्द्धये ८६ ॥

वान्येपि धीरा ये दोर्विध्यदग्धा गूढेष्वेव मुह्यन्तीति भावः पान्तु
गृहीत धीशालिना मेवायं सर्गः इति मन्त्रिपदवीरूढ इत्युक्तं
सार्थान्वय इति पूर्वमेवैतन्नाम्नोन्वर्थता साधिता जातेङ्गि
तानुरूप्येणाह महात्मन्निति नितरामित्युक्तं साधयति
वेलेयमिति भाग्येयं वेला या त्वद्भाग्यकल्पवृक्षस्य फलर्द्धि
भिः साफल्यं वर्धयतीत्यर्थः ८६ ॥ ॥

अनुमितां चेष्टां दैवसद्भावसम्भावनयापोहलयति दैवेति दै
वं प्राचीनं सत्कर्म चेष्टा पुनातनपौरुषम् पक्ष्मलीति अतिश
येन फलति समृद्धिर्वृद्धेराधिक्यम् अत्र प्रकृतार्थसिद्धयेर्था
न्तरन्यासः दैवमिति ८७ उभयार्थीनां सिद्धिरिति साधयति दृष्टा
न्तदर्शनेन यथेति एकेन द्वितीयेन चक्रेण विना तया एके
न विनान्नृणामपि न गतिः गतिर्गमनं व्यवहारवर्तनं च ८८ य

दैवानुसारिणी चेष्टा पक्ष्मलीति समृद्धिभिः दैवं पु
रुषकारश्च हेतुः सिद्धेर्महात्मनो ८७ यथा रथस्य
न गतिश्चक्रेणैकेन जायते विनैकेन तथान्नृणां न
सिद्धिर्जातु जायते ८८ यथा च पक्षिणां व्योम्नि गतिः
पक्षयुगानुगा तथान्नृणां गतिः सम्यग्दैवपौरुषयो
गतः ८९ सदयातेद्य नियतिः पौरुषं च बलोत्कटं
विजयस्व महाराज वेलेयं जयसाधनी ९०

दिवस्य दृष्टान्ते न द्वन्द्वे हेतुं व्यभिचारिणमिव कल्पयेत्तत्राप
तिदृष्टान्तः श्रूयतामित्याह यथा चेति पक्षपतः ८९ इत्युभ
यं गतिसाधनं व्यवस्थाप्य तत्सद्भावं तावदाह सदयेति नियति
र्दैवं तस्य स्वभावसिद्धत्वात्सत्त्वं साध्यमिति तदाह सदयेति स
त्वमानुकूल्यं यदि वा यपवानुकूलशक्तिरुदासत्वसद्भावः ९०

सदयनियतिवलोत्कटपौरुषाख्योभयसाधनसद्भावाद्विज
यस्वेत्युक्तम् तत्रनियतेः परोक्षत्वादनुमानापेक्षेति तावत्पौ
रुषस्यवलोत्कटत्वंतत्साधकतयासमर्थयति सामग्रीति स
मग्राणांभावः सामग्रीतस्याश्चपूर्णत्वमपाङ्गादिभिरितलम् ह
स्त्यश्वरथपादातंसेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयमित्यनेनसेनाङ्गं चर
णम् ९१ जङ्गमसम्पत्तिंप्रयोज्यप्रयोजकभेदेनद्विविधाम्

सामग्रीसम्पदांपूर्णाहस्त्यश्वरथलक्षणा योद्धा
रस्ताद्दृशावीराः क्षणाद्येपृथिवीजितः ९१ को
शसम्पच्चविपुलादण्डसम्पत्तिरूर्जिता निर्भयं
चाधिपत्यंतेक्षणाऊरुमहीपते ९२ ॥

द्विप्रणाय स्थावरसम्पत्तिमपिमूर्तामूर्तभेदेनद्विविधामहे
शयितुमुपक्रमते कोशेति विपुलत्वमाद्युरवसानावधि
सततव्ययेपिचालंबुद्धभावः दण्डसम्पत्तिः शस्त्रास्त्रादिस
म्पत् तस्याश्चोर्जितत्वम् परमर्मप्रहारित्वमइतिमूर्तास्थाव
रसम्पत्तिः अथामूर्तामाह निर्भयमिति दैवान्तरिक्षभौ
मोपद्रवरहितं इत्यंभोमहीपतेक्षणमात्मंवंऊरुक्षणाकर
णोनतद्दातारंप्रसादयेतिभावः ९२ ॥

इदानींप्रयोज्यप्रयोजकभेदेनजङ्गमसम्पत्तेर्द्वैविध्येनतत्र
प्रयोजकसम्पत्तेस्तत्वात्स्वाधीनत्वेत्वयिप्रयोज्याइवामीअपि
तावन्तइतिप्रसञ्जयति सैन्याइति पुरइतिनहरे वडकक्षा
इतिनोपविष्टाउद्यतदेहाइत्यर्थः अथवाहरमपिधावित्वाल
वपातनमतयइत्यर्थः प्रकोष्ठावद्धपाणयः हस्तवद्धाइत्य

सैन्याः पुरोवद्धकक्षाः प्रकोष्ठावद्धपाणयः आ
श्लिष्यकाण्डाअसिभिर्गोलयन्त्रकधारिणः ९३
ईलीकरास्तथाकेचिद्धानुष्काअपरेपुनः भूचल
न्तांप्रतीक्षन्तेशक्रस्येवमरुद्गणाः ९४ ॥

र्थः अथवा [illegible] समीप लक्ष्यपातसज्ज्ञाइत्यर्थः गोल
क्षेपणाशस्त्रंगोलयन्त्रं तदेवाल्पमेकमनुष्यंगोलयन्त्रकमि
त्यल्पार्थेकः शस्त्रसम्पत्तिमन्त्वास्त्रसम्पत्तिमाह ईलीत्यादि प्र
तीक्षन्तेप्रतिपालयन्ति शक्रस्येवमरुद्गणाइत्यनेनदैवसम्प
त्तित्वममीषांसूचितं तेनचस्वस्वामिकार्यार्थप्राणदानमपिध्व
नितं ९४

प॰सं
२०३

इत्थंप्रत्यक्षसम्पदं योऽरूपलक्षणं प्रदर्श्याथैतन्मूलभूतां सदा यनियतिलक्षणं परोक्षसम्पदमनुमापयति पत्रच्छायइति अयंप्रत्यक्षदर्शितःसम्पद्वृक्षस्तथा वद्धमूलोदृढसंस्थानाय थोग्रैरपिकल्पान्तपवनसदृशैःपरभटेङ्गितैर्नचालयितुंश क्यइतिसम्भाव्यते वृक्षचपत्रादिसम्पदाभाव्यमितितामुद्दिश ति पत्रेत्यादि पत्राणिवाहनानितान्येवपत्राणिच्छदास्तेषांछा यायस्यछायातपाभावःशोभाच शाखाःकोशादिसम्पद्वप

पत्रच्छायोभाग्यपीयूषसिक्तःशाखावानद्धःस्कन्धस म्पृष्टमूर्त्तिः सम्पद्वृक्षोबद्धमूलस्तथायंचाल्योनायं कल्पवातैर्ययोग्रैः ९५

वशाखावास्ताभिर्नद्धःसम्बद्धःस्कन्धाःसैन्यनिवेशास्तपवस न्धामहाङ्गानितैःकृत्वासम्पृष्टमूर्त्तिश्च पतस्यचसर्वस्यमूलं पीयूषसेकःसचादृष्टोनुमानैकगम्यायथादृष्टस्तथासदा यनियतिरदृष्टापिचात्रानुमानगम्येत्याह भाग्यपीयूषसि क्तइति तथाचप्रयोगः अयंसम्पद्वृक्षोभाग्यपीयूषसिक्तःस र्वतःपत्रच्छायादिमत्वात् यदेवंतदेवं यथाऽपर्वसगरादिरा जर्षिसम्पद्वृक्षः यन्नैवंनतदेवंयथायथाऽपर्वडरराजसम्पद्वृ क्षइत्यादि ९५

प्रायेणसहृदयैकरसिकाःसकुमारमतयइतिसङ्क्षिप्यापिरच यति प्रभावइति प्रभावःकोशदण्डसम्पत् माहात्म्यंचतुरङ्गस म्पत्तथैदार्यसम्पच्च पुनरपिपूर्वन्यायेनसङ्क्षिपति श्वेतत्वेति भृत्यादासीसायथान्तश्चारिराजपत्नीतद्वद्देहलीप्रान्त्यसमी पेसोयमास्ते तथेयमपिदण्डसम्पत्त्रिरिसुपलक्षणमुक्तसंप दाम् ९६ प्रायेणसत्येनापिवरूदितेनमहात्मानोविमनीभ वन्तीति शासङ्किकमुपसंहरति वहूक्तेति एतज्ञागपमन्य

प्रभावस्तेवडकदेपामहात्म्नमाहात्म्यंतेसर्वतो दिग्विसारि श्वेतत्वंवास्तेत्वत्पतीवदापरासौदण्डश्रीस म्पद्देहलीप्रान्त्यश्चारात् ९६ बहून्क्यालेख्यस्तितेभा ग्यमेतन्मूर्ध्निस्थितंसत्किरीटच्छलेन कलामपीमे यस्यनोभान्तिसाम्यंतत्साहाय्यात्सर्वथाजिष्ठराजन् ९७

भाग्यमानैकविषयमपितवसत्किरीटव्याजेनमूर्ध्निस्थितं प्रत्यक्षमिवभासते तस्यतामेतावत्सम्पद्वर्णनमपिराज्या उस्वरोक्तिरेवपरमार्थतस्तेतत्रापिभवद्भाग्यकिरीटानुजीवि नइत्याह कलामिति षोडशोभागःकलाअतश्चफलितमाह तत्साहाय्यादिति सर्वथेति सर्वशङ्काप्रहाणेनोत्पतोभव प तत्साहाय्यमेवोक्तसम्पदोरक्तेतितत्साहाय्यादित्याशयः राज न्निति विराजमान ९७

प॰सं
२३४

त्तणंकुरुमहीपते इतितत्क्षणवेलायांमामायामपिचिन्तामग्ना
मनागितियदुक्तंतत्पृच्छति इतीतिसर्वतइति स्वपरापेक्षयाल
क्षयेन्दुमिनोमिकलनाचिन्ता ८८ सर्वथेति यथास्वच्छपीयू
षमण्डलंचन्द्रकान्तिकापरमार्थतोननिरुद्धिमेत्तकाणं परं
भातिनिरुद्धमण्डलोसाविति तथामास्तुपरमार्थतस्तवचि

इतिसर्वतएवाह्नोकल्याणेसमुपस्थिते लक्षये
कलनाकाचिदान्तरीत्वामुपस्थिता ८८ सर्व
थास्वच्छपीयूषमण्डलंकालिकेवतते निरुन्द्धेस्य
द्वयंचिन्ताकिमेतत्कथयप्रभो ८९ सदाप्र
काशमानन्तेचित्तंकिमितिविह्वलम् कारणा
सम्भवेकार्योत्पत्तिर्जातुनदृश्यते ९० ॥

न्तापरंत्वस्माभिरारोप्यतेइति हृदयविशेषणंचस्वच्छपीयू
षमण्डलमितियोज्यम् ८९ पुनश्चसदेति प्रकाशमानमि
ति प्रकाशोद्दिसमन्ताद्भासमानेऊतस्तमस्कल्पचिन्तावस
रइति किमितिहेतुप्रश्नः अत्रहेतुसमर्थनम् कारणेति वि
न्ताकारणंसम्भवभावः साचत्वयिसर्वथात्रप्रकारा ९०

अनेकथाताश्चित्तवृत्तीनांपरागोचरत्वाच्चराजहृदयस्यचवि
तत्त्वाद्स्त्वस्मदत्तानंतथाप्यनौचितीत्याह अस्त्वेति कि
ञ्चिदितिअस्मदज्ञातं इयमौचितेनतवशोभतेइतिशेषः अत्र
हेतुः अहार्येति अहार्योगिरिः वातेवातिसतियद्युभौगिरित
रुचलौ तदानयोःकोभेदः गिरिस्थिचलवत्स्थिरइतिस्थिरोप
मानत्वेन तरुस्तुवृत्तस्वकम्पतेइत्यादौकम्पोपमानत्वेनचकि

अस्तुवाकारणंकिञ्चिन्तथापिनतवौचिती इयं
वातेहार्यतर्वोःकोभेदोयद्युभौचलौ ९१ हर्षशो
कादिसम्प्राप्तौयेस्वभावस्थिताजनाः नतेषांल
घुनैकश्चिच्छक्तोस्तिबलशालिनाम् ९२ ॥

मितिध्वनौ ९१ अचलानांमाहात्म्यमाह हर्षेति हर्षशो
कावत्रतद्धेतूपलक्षणंहर्षशोकाथहेतुवस्तुसम्प्राप्तौयेजनाः
स्वभावस्थितानेहर्षशोकायत्कृतंविकारंभजन्तेतेषामुन्मूलि
तान्तरविद्विषांबलशालिनांलघुनेउपर्याक्रमणेनकश्चि
दपिशक्तः यत्रान्तरशत्रुजयः तत्रैकैवकथावाह्यशत्रुजयेइ
तिभावः ९२

प.सं
२०५

निपीयेतिपीड्-पानेश्त्यस्यरूपम् स्मृतेतिचिन्तितमर्थमेव कृत्वा समादधेसमाधानंचक्रेअत्रैवविनयः सर्वयारहस्यापदेशमात्रमितिस्मारयति गुह्यमिति किमस्तितन्नकिञ्चिद्गुह्यवस्त्वस्तियद्विनयानतेनप्रकाश्यतेसर्वमेवतत्स्मृत्वेप्रकाश्यमेवेत्यर्थः १०३ समाधानवचश्चाह सत्यमिति मतिमतांनयएवहृस्वदर्शित्वाच्चक्षुर्नपुनश्चार्मचर्ममयंचक्षु

निपीयमन्त्रिमुख्यस्यवाक्तथांसशकाधिपः स्मृत्वासमादधेगुह्यंकिमस्तिविनमातने १०३ सत्यमुक्तंत्वयासर्वमतिस्तेनयगामिनी नयोमतिमतांचक्षुर्नचक्षुश्चार्ममीरितम् १०४ श्रूयतांनयचक्षुर्येश्चिन्ताव्याकुलतापदम् ययेदृनस्त्वंलप्स्यतत्स्वयंयत्सदोदितम् १०५ ॥

श्चक्षुरीरितमग्रतिहृस्वदर्शित्वात १०४ भोर्नयचक्षुः श्रूयतांश्रवणद्वारेणसमवधार्यतामव्याकुलतापदंचिन्ता यत्त्वयालक्षितंतच्छ्रूयतां ययाचिन्तयाहंनैदृकंस्त्वंलप्स्यव्याकुलान्तरत्वातनेयंपरमार्थतईदृशीत्याह तदिति ययेत्यत्रषष्ठ्यः ययाचतत्स्वंलप्स्ययत्स्वंसदोदितंत्रिकालानवच्छिन्नं सा तादृशीचिन्तायस्यास्तत्स्वंसदोदितंस्यात १०५

तामेवचिन्तांस्वरूपतोदर्शयति येयमिति भूपतित्वाङ्गवस्थलीति सामान्याद्दिष्टापिभूमिरेववोध्याकियन्मितेति सर्वाण्यलोच्यमानाकोटियोजनपरिमितेत्यनयानुरूपयाकिंसिद्ध्येत पुनरथपरिमितंतांसाधयति अतीवेति भवमध्येइतिउपलक्षणतउभयफलभूतत्रिलोकीमध्येश्यंभूलक्षणामृज्जो

येयंभवस्थलीसर्वासाद्विवारिमहीरुहा कियन्मितेयमनयाकिंसिद्ध्येदणुरूपया १०६ अतीवासङ्कुचद्रूपाभवमध्येजलोम्भिता मृज्जोलिकेयमनयाकिंसिद्ध्येदणुरूपया १०७ अतीवसङ्कुचद्रूपाजलस्थलकटोम्भिता दावसर्पकृतावासाकिंसिद्ध्येदणुरूपया १०८ ॥

लिकाजलेनोम्भिताद्दृष्टितातीवसङ्कुचद्रूपातोनयाणुरूपयाकिंसिद्ध्येत १०७ विचारमरगतचिन्नष्टुन्तितातपूर्वापरानुसन्धानेनातीवसङ्कुचद्रूपेतिपुनरुक्तिर्नविरोधावहाकृदाहृताः नचपरिमितत्वेनोपेत्यस्वरूपायावदनर्थावहत्वेनापीत्याह दावेति दावोवनाग्निः १०८ ॥

अभ्रान्तरिति पतितमेवोत्पादिताशङ्का अङ्गनाभिः समुद्
जलैरङ्गनाभिः कृतदीर्णाङ्का पवनोद्धता वातचेष्टयैव तिष्ठन्ती
अत एव लक्षणंस्तम्भेव अल्पः कन्दुकः कन्दुकी सापि पतितत्व
मेव स्तम्भा ललनाभिश्च कृताङ्का पवनोद्धता च खेव तिष्ठ।
मानालक्ष्यते इति ९९ इत्यं स्वविचारचर्यापरानप्याश्राव
यितुं प्रक्रमते आलोच्यतामिति सङ्घटासम्बाधवती सप्तभू

अभ्रान्तरे याङ्गनाभिः कृताङ्कापवनोद्धता कन्दु
कीव लक्षणंस्तम्भानया किमत्र रूपया ९९ आ
लोच्यतां कियत्येषा सङ्घटा सप्तभूमिका उपका
र्यैव सार्थस्य गतागतकृतस्थितेः १०० ॥

मिका ऊर्ध्वाधोभूरादिसप्तभूमिकारचनावती गतागतकृ
तस्थितेराविर्भावतिरोभावविहितास्थानस्य सार्थस्य जीव
सङ्घस्य परकीयत्वे दृष्टान्तः उपकार्यैवेति सापि गतागत
प्रसङ्गकृतस्थितेः सार्थस्य पथिकसङ्घस्य कियत्कालमा
वासभूः सप्तभूमिकेति न्यूनाधिकोपलक्षणं सङ्घटा च नहि
परकीया वासे कदाचिदपि विस्तारेण स्वस्वामिका संभवतीति
१००

चिन्तां विशदयति इतीति आलोक्य विचार्य उन्नडोऽपि उद्भट
सामर्थ्यो कोऽपि अत्रेति एतदर्थे लग्नो दृढनं समर्थयति उद्यम
इति १०१ एतदर्थमिति बद्धकक्षत्वे सोऽयमते आनन्दाभासे
वनीयमोचितीत्याह सन्तोषेति १०२ सन्तोषः क्रियतेति चे
त्तत्राह जानीहीति ईदृशी विवेचितस्वरूपा दशशती सह

इत्यालोक्याहमुन्नडोऽप्यत्र लग्नां समुद्वहे उद्य
मो विहितस्तत्र यत्र चित्तं स्थिरी भवेत् १०१ एतदर्थे
नमे बद्धकक्षत्वेऽस्यदयं मदे सन्तोषायायकेऽय
स्मात्प्रयतन्ते मनीषिणः १०२ जानीहि सत्यमति
मन्तं मे यदीदृशी स्याद्दशशत्यपीदृक् तथापि
मे त्वस्मिरमत्र नास्ति किमत्फलं स्यादनयानया
पि १०३ ॥

त्वमपि दशशतीति समाहारे द्विगुः अमुत्र दशशतीलक्ष
णायां अनयार्जितयापि कियदिव फलं स्यान्न किञ्चिल्ले
शमात्रेणापीत्यर्थः यतस्तत्फलमनयापि परममहत्त्वलभ्यं
प्रकाशित्वादनयमनन्तकूलैदैवमापयतीति अनयमाभास
मात्रं वा १०३

प·सं
२११

निशम्यालोच्य औदार्य्येतिपरमवैराग्यपूर्णं आत्रकोशादित्य
मात्परीत्यभिनयः मेथानिधित्वमोद्वैवैराग्यविशुद्धकषा
यस्यसंस्कारकरणात ।४ येरेप्सितात्रमतिपूर्वेस्युपदेशाद्
दयेशीघ्रंलगातीतिथीमहीतिरितितयाविदधाति महमिति
यत्किञ्चिदाधिपत्यंशरखोपनतमल्पंबह्वा तन्महत्वौदा
र्य्यगांभीर्यशालिनांपरमवैराग्यवतामीदृशमेवाकिञ्चिद्रूप
त्वेनभातीति तत्रमहत्वंवाहुसम्पदाधिकं औदार्यमान्त

निशम्यौदार्य्यगाम्भीर्य्यभरितांगिरमस्यसः आ
प्रकोष्ठाद्वजौबद्धामेथानिधिरुवाचतम ।४ म
द्रंभोराधिपत्यंयत्किञ्चिदीदृशमेवतत महत्वौ
दार्य्यगाम्भीर्य्यशालिनांभातिधीयन ।५ अद्वे
विदितवेद्यानांगतिराश्चर्य्यकारणम सचराच
रमप्येतदणुमात्रंविभातियत ।६ ॥

रसम्पदाधिकं गाम्भीर्य्यंपरानवगाह्यहृदयत्वम ।५ अस्य
मेतन्निश्चयान्तमोदनद्वारेणस्वामिभक्तिंप्रदर्शयित्वाद्धप्रतीत्य
र्थमेतदग्रेचर्वितचर्वणान्यायेनोक्तमात्मन्यभिनयति अद्वे
इति विदितवेद्यानांनित्यानित्यवस्तुतत्वज्ञानवतांगतिराश्च
र्य्यकलाश्चर्य्यकारणमलौकिकानन्दकारणं गतिमेवाह सच
राचरमित्यादि ।६

सात्वादेवतद्वचनंशाग्वदभिनयति कियन्मात्रमिति अत्रस
द्वेणवेयभूमिपतितभूतपञ्चकनिर्देशः तथाहिसाब्धिद्वी
पापृथ्वीतिभूनिर्देशः अत्रैवाब्धिशब्देनजलतत्वनिर्देशआया
तेपिग्रहणेनकमहद्वेगुणबोधनार्थंजलाहृतेतिपृथग्निर्देशः
उपलक्षणंचेदमुत्तरोत्तरद्वेगुणस्य तेजसाविभानेकरणभूते
नतेजस्तत्वनिर्देशः मरुतास्त्वेति उपष्टम्भकवायुनिर्देशः
विस्तृत्याधारभूताकाशनिर्देशः यथानास्याकिञ्चिद्रूपत्वंतत

कियन्मात्रमियंपृथ्वीसाब्धिद्वीपाजलाहृता त्विवि
भात्याजसास्त्वाव्योमरुताकन्दुकाकृतिः ।७ त
थतांबुद्धिरनयादिनाहिनमियंविभो अनयाशान्त
कल्पतेयन्नत्पदमनामयम ।८ ॥

ग्राग्रेविवेचयिष्यते तत्राणुत्वमभिनयति कन्दुकाकृतिरि
ति ।७ अस्यप्रकान्तवादकथनेस्वस्मिन्भक्तिप्रदर्शनेनवक्ष्य
माणावसरदात्रत्वेस्वस्मिन्स्थिते प्रथमार्थेनाशिषंद्वितीयार्थे
नचसारसङ्क्षिप्तमुपदेशरहस्यमाह वर्धतामिति अनयेतिव
द्या शमकल्पशान्तमेव परंतत्स्वाचित्ताश्रमथमेपालनमात्रम
पेक्षतेइतिकल्पप्रत्ययनिर्देशः अनामयंसर्वोपद्रवरहितं ।८

यिषयेणचिन्तामितिस्वस्मिन्नौद्धत्यपरिहारः अत्र समर्थनं य
याचद्धीति यद्वक्ष्यसारस्वतस्तोत्रे अयावाच्यः सर्वैः स्वमतिपरि
णामावधिगृणन्निति ११९ यिषयेणचिन्तां वित्तमिमित्यङ्कं प्र
स्तावयति योसाविति अनन्तो देशकालाकारापरिच्छिन्नः
अतएववाच्यसाधनाभावाद्दुर्गाह्योडरावेशः अचलस्थिति
निर्विकारः इत्यंवास्यसर्वथापरमानन्दमयत्वादभीष्टदः

अभयं मेस्तु वित्तं किं करोमि यिषयेण चिन्ताम् यया
बुद्धिवदन्मर्त्यो नवाच्यपदवीमियात् ११९ योसा
वनन्तो दुर्गाह्योचलस्थितिरभीष्टदः लोकस्तमम्
नासन्धिं कुर्वन्सिद्धिमवाप्स्यसि १२० ॥

अस्ति चेष्टं मे सिद्धिकाम्यमिकसाधनसाध्यं श्रेयस्तस्यानिश्चि
तत्वादिष्टत्वमाभासमात्रेणेत्यभिशब्दप्रयोगः अभितः इष्ट
मभीष्टमिति लोकः इति प्राण्यत्वेनौपचारिको निर्देशः तं लो
कममुना प्रत्यक्षेण लोकेन सन्धिं परस्परं स्पर्धयन्सिद्धिं कुर्वन्सि
द्धिमवाप्स्यसीति अयम्भावः अमुना लोकेन वशीकृतेन सत
र्कमाचरणेन तं वशीकुर्विति नवतेन सन्धिरिति सारम् १२०

अस्यार्थस्य सारसङ्ग्रहं तस्यानन्तरं ग्रन्थविवरणरूपमवतारयति
अस्मिन्नित्यादि अस्मिँल्लोके जयचर्ययास्वाधीनतां नीते तादृ
शी चर्या व्यवहारवर्तनी विधेया प्रजाभिर्वर्तनीया यया व्यव
हारवर्तन्यात वेह लोके मुना शरीरेण स्थितस्य तत्र तस्मिन्न
कविशेषणे लोके शान्तिः स्यात् न चेदं दुर्घटमित्याह किमिति
सतां सत्साधनसम्पन्नानां किं दुष्करं न किञ्चिदित्यर्थः सन्तो

अस्मिन्वशीकृते चर्या विधेया तादृशी यया इह
स्थितस्य ते शान्तिस्तत्र किं दुष्करं सताम् १२१ श्रूय
राजंस्तथायास्ति चन्द्रहासीशयोज्ज्वला तां सम्मा
न्य वशीकृत्य महीपालय सङ्गते १२२ ॥

हि जनकादयः सत्साधनसम्पन्ना लोकवद्व्यवहारवर्तिनैव
परमपदमवापुरिति १२१ वशीकरणमेवस्फुटयति श्रूयतेति
तथेति वशीकरणप्रकारनिर्देशः शयेहस्त उज्ज्वलातां सम्मा
न्य दृष्टदर्दोन्तो विधलोहितपायनेन सन्तर्प्य महीं वशीकृत्य पा
लयेति सङ्गते इति सम्बोधनम् सर्वथापरहितायानोद्युक्त
मतेः सर्वमभीष्टं हस्तप्राप्तमेवेति द्योतयति १२२ ॥

प॰से
२२५

महीपालनप्रकारमाह परीक्षेति अभियुक्तस्य अशुद्धिनिर्णी
रणं परीक्षा तस्या आस्थाने सभा तामासाद्याश्रित्य नीतिं श्रितानी
तिरिति तदुपकरणोपलक्षणं धर्मार्थशास्त्राणि श्रिता रक्षा रा
त्रिन्दिनविभागतः कर्तव्येषु रात्रिंदिनं च विभाज्य अष्टादशप
दामष्टादशविषयामव्यथोक्तिमव्यथस्य व्यथानर्हस्यालिंवाद
मास्थ्य प्रतिवादिसम्मुखीकरणे लेखसाक्ष्यादिना निर्णायको
भूत्वा सत्यधर्मव्यवसायिनीः कुर्विति सूत्रपदसम्बन्धः अथैतान
सूत्रपदार्थः आस्थानमिति निर्दिष्टं तदेदमाह बृहस्पतिः

परीक्षास्थानमासाद्य रात्रिन्दिनविभागतः अष्टा
दशपदां नीतिं श्रित्वा व्यथोक्तिमाश्रय २४ ॥

प्रतिष्ठिताप्रतिष्ठा मुद्रिता शासिता तथा चतुर्विधा सभा प्रो
क्ता सत्याश्चैव तथाविधा इति तासां च लक्षणं स एवाह प्रति
ष्ठिता पुरे ग्रामे चला नामाप्रतिष्ठिता मुद्रिताध्यक्षसंयुक्ता
राजयुक्ता च शासितेति नीतिमिति तदुपकरणोपलक्षणात्वा
क्तानि यथा श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः राज्ञा
सभासदः कार्या रिपौ मित्रे च ये समा इति याज्ञवल्क्यः धर्म
शास्त्राण्याह पितामहः वेदाः साङ्गास्तु चत्वारो मीमांसास्मृ
तयस्तथा एतानि धर्मशास्त्राणि पुराणं न्यायदर्शनम् नृप

त्वहोतौ कात्यायनः अधर्मतः प्रवृत्तं तु नोपेक्षेरन्सभासदः उ
पेक्षमाणाः सनृपा नरकं यान्त्यधोमुखाः अन्यायेनापि यास्त
न्तं येऽनुयान्ति सभासद इति व्यासः नासौ सभा यत्र न सन्ति वृद्धा
न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मं नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति न तत्स
त्यं यच्छलेनानुविद्धमिति अथ शास्त्रोपयोगश्च बृहस्पतिनो
क्तः केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्यो विनिर्णयः युक्तिहीने वि
चारे तु धर्महानिः प्रजायते इति नारदः असत्याः सत्यसङ्काशाः
सत्याश्चासत्यसन्निभाः दृश्यन्ते विविधा भावास्तस्माद्युक्तं वि
चारणम् इति रात्रिन्दिनविभागत इति व्यवहारकालमाह कात्या
यनः आद्यादह्नोऽष्टभागाद्यदूर्ध्वं भागत्रयं भवेत् स कालो
व्यवहारस्य शास्त्रे दृष्टो मनीषिभिरिति अन्यश्च विभाग इहा
नुपयुक्तत्वान्नोक्तः अथैवौचित्यादर्शयिष्यामः अष्टादशप
दामिति तानि चाष्टादशस्थानानि मनुराह तेषामाद्यमृणा
दानं निक्षेपोऽस्वामिविक्रयः सम्भूय च समुत्थानं दत्तस्या
नपकर्म च वेतनस्यैव चादानं संविदश्च व्यतिक्रमः क्रयवि
क्रयानुशयो विवादः स्वामिपालयोः सीमाविवादश्च तथा पा
रुष्ये दण्डवाचिके स्तेयं च साहसं चैव स्त्रीसङ्ग्रहणमेव च स्त्री
पुंधर्मो विभागश्च द्यूतमाह्वानमेव च पदान्यष्टादशैतानि
व्यवहारस्थिताविह एषु स्थानेषु भूयिष्ठं विवादं चरतां नृणां
धर्मं शाश्वतमाश्रित्य कुर्यात्कार्यविनिर्णयमिति २४

इत्यमनुष्ठानफलमाह तत्रेति तत्रेतिअवध्योक्तिपालनेसम्य
गितिपक्षपातरहितंयद्यपिचरान्तःसमदृष्टित्वादपक्षपातित्वम
र्थसिद्धमेवेतिनतत्रविधानापेक्षातथापिकार्यवशात्स्वयमनु
स्थितैतदवस्थापितसभ्यप्राड्विवाकविषयमिदंविधानमिति
बोध्यं तथाचनारदः रागाद्वानततोवापियोलोभाद्वान्यथाव
देत् सभ्योसभ्यःसविज्ञेयस्तपापंविनयेद्भृशमिति तथाच
विस्तरपिकूटसाक्षिणांसर्वस्वापहारः उक्ताचजीविनांसभ्या
नांचेति गौतमःसर्वव्यवहारेभ्योगरीयःप्राड्विवाकेसत्यवच
नमिति तिष्ठतःकार्याणिस्वयमालोचयतः अथवाप्राड्वि

तत्रेतितिष्ठतःसम्यग्लोकोयंविगतावधिः अ
नेनसङ्कृतश्चिन्नाश्वासदस्तत्कृतंकृतम् १२५

वाकमतेस्थितस्य अयमितिसत्कर्माचरणात्प्रत्यक्षपदे
श्यःविगतावधिरनन्तफलोलोकःब्रह्मलोकाख्यःअनेना
मुनासमर्जकलोकेनसङ्कृतःसम्बद्धः नचेदंकल्पनामात्र
मित्याह चिन्नाश्वासदइति सदागमानुभवाभ्यामर्पोयंविश्व
सितव्यइत्यर्थः इत्यंभूतेपार्यन्तिकंफलमाह तत्कृतमिति
नकर्तव्यमन्यत्किञ्चिदवशिष्यतइत्यर्थः तथाचबृहस्पतिः
तथेहास्यनिःश्रेयसंभवतीति नारदोपि धर्मश्चार्थश्चकी
र्तिश्चलोकासक्तिरुपग्रहः प्रजाभ्योबहुमानश्चस्वर्गेस्थानं
चशाश्वतमिति १२५

अत्रैवविस्मयमानश्चागमैकशरणःसर्वसम्पत्पात्रमित्याह
हृदयेन किमिति अहोइतिच समाश्वस्तबुद्धीनामवश्यंश्रुति
निगदितेनमार्गेणसमाचरन्पारंयास्यतीतिप्रतीतिमताम् भु
वनावलौकिमशाप्यंनकिमपिसर्वमेवतेषांप्राप्तिविषयमि
त्यर्थः असमाश्वस्तबुद्धीनांदृष्टैकप्रतीतिमतांभुवनावलौकिं
वाप्यंनकिञ्चिदपीत्यर्थः तदाशस्याभासमात्रतयाऽप्राप्तक

किंसमाश्वस्तबुद्धीनामशाप्यंभुवनावलौ अस
माश्वस्तबुद्धीनांकिंवाप्यंभुवनावलौ १२६ अ
हो बुद्धिमतांचर्याःसारात्सारार्थग्राहिणी तथाः
बुद्धिमतांचर्यासारात्सारार्थनाशिनी १२७

त्वतादित्यर्थः १२६ चर्याव्यवहृतिरहोप्रशंसायांस्वार्थमुपा
देयाच यतोऽसाराद्दृष्टरूपात्सारार्थग्राहिणी अदृष्टापरिच्छि
न्नार्थग्राहिणीअसारादितिचल्यब्लोपेपञ्चमी असारंविहायेत्य
र्थः तथेति अत्राबुद्धिमतामित्यकारप्रश्लेषः असारादि
त्यत्रापिल्यब्लोपेपञ्चमीअसारमुपादायसारार्थनाशिनीति १२७

अत्रैवाधिकारित्रैविध्यदर्शनेनोत्तममध्यमाधमफलभाक्त्वं
सूचयन्समास्यस्तमतीनामुत्कर्षं द्योतयति अनर्थेत्यादि अ
यंभावः त्रिविधाः पुरुषाः परमपक्वकषायाः पक्वकषायाः
अपक्वकषायाश्चेति तत्र परमपक्वकषायास्ते य ईश्वरानुग्र
हाविद्याविदितपरापरस्थितयो देहस्थिता अपीश्वरवद्व्यवह
रन्ति येषां व्यवहरतामपि न केनचित्स्पर्शशङ्कापि कलङ्कय

अनर्थभयसङ्कुलं भवस्वरूपं विहायाश्रये विवे
कचरणचञ्चवो व्यवहरन्ति शुद्धाशयाः तदीप्सि
तमनाकुलं परमशान्तबोधोदयं परामृतरसो
ज्ज्वलं पदममत्र सम्भुञ्जते १२८ ॥

ति तदिमे समास्यस्तबुद्धय इति अयमेवाख्याताः पार्यन्तिकफ
लत्वेन चाख्यायन्ते पक्वकषायांल्लक्षयति अनर्थेति ये शु
द्धाशया निरवकाशितबाह्यान्तरदोषाः विवेकाख्यातदृशः अ
नर्थादिभीरवस्ते भवस्वरूपं विहाय व्यवहरन्ति परमवैराग्यमाश्रि
त्य तद्रूपमभ्यस्यन्ति तदमत्र विदेहमुक्तावीप्सितादि विशिष्टं पदं
संभुञ्जते सम्पत्कमाहृतिभयरादित्यं इत्ययं योगपन्था इति
यः १२८

अथ य इमे पक्वकषाया इति तृतीयः पन्थास्तं निर्दिशति वृथे
त्यादि वृथा मिथ्यायन्मतं स्वरूपं विषयस्वरूपमैहिकमामुत्रिकं च
तेन हेतुना स्वार्थनोपार्जनेन वशीकृता ये विषयास्तेषां भोगे बद्धा
दरा निरन्तरासक्तप्रीतयः अत्र हेतुर्विनष्टेत्यादि अत एव चत्त
णिकस्वमुखलाभार्थं परार्थहननोद्यता दुष्टेङ्गितेन व्यवहर
न्ति लोभादिदूर्वैमैहिके आमुत्रिके च कर्मणि प्रयतन्ते तत्फ
लमाह तत्राप्येत्यादि परां विपदं यातनायोनिमाप्याहहेति

वृथामतस्वरूपबोधसद्विषयभोगबद्धादरा विनष्टम
तिचक्षुषो य इह मत्तमूढाशयाः परार्थहननोद्यता
व्यवहरन्ति दुष्टेहया तत्राप्यविपदं परामहह यातना
भुञ्जते १२९ तत्रासौ बुद्धिमान्कश्चित्क्रयविक्रयकोवि
दः विक्रीयानं सारतरं क्रीणीयादोमलाशयः १३०

तद्धोकनिर्वेदने यातनाः पौनःभुञ्जते इति तृतीयो यं सका
मविषयः पन्थाः १२९ अथ प्रथमोपक्रान्तमेव सिद्धान्तमार्ग
मुपसंहारव्याजेन व्यवस्थापयति यत्रासाविति कश्चिदिति स
र्वोदारभ्यजनकादिवत्सहस्रमध्यगः सबुद्धिमानिति व्यवह
र्तव्यः योऽमलाशयः क्रयविक्रयकोविदः तु नं विक्रीयं स्वव
र्णाश्रमोचितसद्धर्मात्म्यमल्पेन सारतमनस्वरं महार्हं चव स्त
क्रीणीयादिति विदितवेद्यसिद्धान्तविषयोयं प्रथमः पन्थाः १३०

सामान्येनोक्तमर्थं प्रकृते योजयति इत्थमिति इत्थं यथाते सिद्धान्तिनो जीवन्मुक्तापि ये यामादिलक्षणयाः स्थिरमिदं वशीकृत्य तदेव चास्थिरमन्येन स्थिरेण व्यतीत्य विनिमयेन पालनादि सद्धर्मलक्षणपरिक्रयादिदानेन परिवर्त्य लाभवान्भव प्रसिद्धं च धीमतामस्थिरस्य मध्यवर्तन्या स्थिरेण परि

इत्थं त्वमपि राजेन्द्र वशीकृत्यास्थिरं धिया व्यतीत्यास्थिरमन्येन लाभवान्भव सत्वरं ॥१३१॥ अ्रम सारस्य हान्याहो सम्यक्त्वात्स्थिति पालनात् अभ्रान्तेः स्थिरं सारं लब्धानन्दमयो भव ॥१३२॥ व्यती वाल्यमिदं तेय्य महत्तातेन सङ्गतम् शेषश्च्यधमा नं सैष व्यायकिमर्थं चिन्त्यते मुथा ॥१३३॥

वर्तनं ॥१३१॥ अत्रैव सारासारमध्यपरिवर्तनवस्तु निस्फुटं विशदयति अमसारस्येति तत्र अमसारमस्थिरमसम्यक्त्वात्स्थितिपालनं परिवर्तनवस्तु अभ्रान्तेः सस्थिरम् इत्थं च फलितमाह लब्धेति ॥१३२॥ अत्र चिन्तानवकाशं प्रतिपादयति व्यतीवाल्यमिति इदं प्रत्यक्षदृश्यं तेन परोक्षेण ॥१३३॥

तल्लाभार्थमस्पष्टस्यास्यादेशेपि निवेदितेन पुनर्भरोप्यत्र विधेय मस्यते नैवाक्रान्तत्वादित्याह आनन्त्यमिति इहामुत्रापि तदेवानं प्रतीच्छ तत्रैव भरवान्भव तदाप्तिपर्यन्तमेव साधनतयापि तत्रा दृशेन पुनः परमार्थदृशेत्याह यत्रात्मेति आत्मेत्यस्तिपर्यन्त तोपापिते परं केवलमसत्त्वं देतिच्छेदः अत्रैव भरयति परोक्षा सावित्ति सासौ परोक्षापुरी ब्रह्माप्तिलक्षणा तादृगचिन्त्यागण महिमा यत्राशायां श्रमाण लक्षितायां वाञ्छसौ प्रत्यक्षरचनापुरं

आनन्त्यं यत्परमपरमं शोभनं सारभूतं नित्यानन्दं परमिह तथामुत्र तत्त्वं प्रतीच्छ यत्रात्मैसौ मलकलुष भूमी सतेराज्यलक्ष्मीतच्छाहीनापरमसत्त्वदानर्थसा धाकुलापि ॥१३४॥ परोक्षासौ पुरी तादृग्यत्रासौ शातल क्षापि प्रत्यक्षरचनाभातापुरं रेणुरणुर्भवेत् ॥१३५॥ तत्परीक्षक्रियां स्वामिंस्तादृशीं कुरु तां यया सालो कलोकपद्द्वस्तवशगा तिष्ठतोपि ते ॥१३६॥

शातलक्ष्यपि कोटिरपि भाता हृस्तायातत्वेन संभाविता णूरेणु र्भवेत्प्रणेरेणरिव भातीत्यर्थः ॥१३५॥ संक्षिपति तदिति परीक्षेति अनयोर्गौरवलाघवं समीक्ष्य स्वामिन्नित्यपर्यन्तयोज्यपित्वयि समासस्तत्त्वादियत्कथ्यते इति सूच्यते तादृशीं क्रियां कुर्विति वर्णितलक्षणां यया क्रियया सालोकलोकपस्तिष्ठतोपि तेद

स्तवप्रणयाताऽस्यात् आलोकेन प्रकाशेनोपलक्षितालोकस्य यद्वा लोकलोकस्य प्रकाशलोकस्य हरित्यालोकलोकस्यः ।३६
इत्यंशकेन्दुरुस्तातालिसंवादंव्याकोपमन्त्रीस्वमान्यतास्य च नायोपसंहरति अमात्येति सोऽएवं सत्स्वभावः तत्त्वसारवत्त्वं माधुर्यंच साधुसाधु इतिकारः साधुकारः ।३७ अत्रोपदेशसङ्क्रान्तौ पात्रमाहात्म्यमेवेत्यावेदयति निर्मलेइति सम्यक् तत्त्वणमितिचोभयमत्रविधेयम् सम्यगिति कालान्तरावात्यात्

अमात्यवदनाच्युतागिरंसोऽएवशालिनी अतोवास्य
स्तहृदयः साधुकारैस्तमार्जितः ।३८ निर्मलेहिपटेस
म्यग्रामोलगातितत्क्षणात् मलदिग्धेपटेयत्नैरपिजा
तुनरोहति ।३९ कश्चिदेवात्रमाहात्म्यपात्रंजगतिरा
जते आत्मानंतारयित्वायः परानपिचपावयेत् ।४०

सम्यक् तत्क्षणमितिचोपदेष्टुः प्रयासराहित्यं यतदेवव्यतिरेके णद्रढयति मलदिग्धइति उपदेष्टुःप्रयत्नवैफल्यंतदाभासमा रत्वंच यत्नैरितिनरोहतीतिचोक्तं अप्रस्तुतात्प्रस्तुतार्थप्रतीतेर प्रस्तुतप्रशंसेयं ४१ अथराजपुत्रंसम्भावीकृत्याहोथयति क श्चिदिति अत्रजगतीतिमदाप्तिहेतो कश्चिदिति भवानिवसम्भव वा माहात्म्यपात्रेतेनराजानमनुवदति आत्मानमिति यश्चात्मा नंसच्चरित्रेणतारयितोजायेतेनैवसच्चरित्रेणपरानपिपावय तीतिसंभाव्यते संभावनायांलिङ् ।४२

अत्रसपवहृष्टान्तइत्याह सद्यात्मनेति सद्भूतीरोमकशके वूः पुनातीतिप्रतिस्तातार्थंसाधयति यदयमिति कविभिरहु र्वर्णनानिपुणैः ततश्चतत्काव्यनिबन्धनात्कवयः तन्निब द्धतत्काव्यश्रवणपठनव्याख्यादिनान्येपिहृयन्तेइत्यर्थः ४३
तत्रापितन्निबन्धयितॄणांकवीनामतिशयमाह अलौकिके ति सतांकवीनांजिह्वैवमधुरमाङ्गल्यभाषिणीताहंसी उःख हेत्वभ्योपिकविवर्णनयास्तवैस्यवानेरलौकिकत्वंकविवा

सद्यात्मनाविमुक्तःसन्परानप्यधुनाकृती पुनाति
यदयंसूक्तिवाक्यैःकविभिरीड्यते ।४४ अलौ
किकमहाह्लादस्वाविवाक्यैाष्टवैःसताम् जि
ह्वाहंसीरक्तपदालपनानन्दयत्यलम् ।४५

चाम् साचरक्तपदालपनारक्तानिरागभरितानिपदानिम्र स्निग्धात्मकानियत्रतारशमालपनम्भक्तिर्यत्रेति हंस्यापिर क्तपदालपनारक्तचरणम्भलीअलौकिकमहाह्लादस्वावि वाक्यैाष्टवैरलमानन्दयति ।४६ हर्षभरविवशतयापुनरप्यु क्तमनुवदति भद्रेति अलौकविरसनाहंसी भद्रेनिर्दोषो पः पक्षभरःप्रवीणरपक्षाभ्यासस्तेन अथवा भद्रपक्षोवेदा तापदः तेनतेनवोदारमभ्युत्क्लंयदाननेतद्धिनिस्वतानिया

न्यारक्तानिसत्पदानितेषांभङ्गीभिः रचनालहरीभिः हंसस्यापि सितच्छदभरातथोदाररक्ताननो विनिस्सृतंवैः पत्रिणोनिः शेषेणास्सृतंसरणंगतिर्यस्याः ततः कर्मधारयः रक्तशोभनपादभङ्गीभिःकान्तानन्दयते हर्षीकरोयतित्यागेपिनदोषइतिपूर्वमेवसमर्थितमितिप्रथमार्थेसमस्तमेवयोज्यं ५२ पवित्रीकरणमुपसंहरति यदिति यस्यादारमतेरौदार्यमेव मङ्गलावहत्वाद्धंसः रागंप्रेमाणं भवः संसारस्तस्माडनिषतो

शुद्धपक्षभरोदारोज्ज्वलाननविनिस्सृता रक्तस
त्पदभङ्गीभिःकान्तामोदयतेह्यसौ ५२ यदौ
दार्यहंसोनरागंकदापिक्षितिवैभवोत्यार्थमार्ग्गो
लभङ्गः चरित्रंपवित्रंवदित्रंभवोद्यानकस्याविलं
तस्यचित्रंपुनीते ५३

तिसचासावर्थः प्राप्यत्वेनमतः कश्चिदस्यपदार्थः सएवमार्ग्गो लभङ्गः बिसखण्डस्तत्ररागंकदापिनसिषेवेभेजे प्रायेण हंसामृणालभङ्गान्भुञ्जते असौचब्रह्मलोकगतश्चितना स्वादितमौक्तिकास्वादः कथंभौमभौतिकास्वादभवेदित्याशयः तस्यास्यौदारवित्तहंसस्यचरित्रंकस्याविलंचित्तंन पुनीतेपितुसर्वेषामपिकवित्वाख्यानपदित्रश्रोतृणामपिपुनीतएव यतःस्वतःपवित्रं अतएवसंसारोद्यानवदित्रंपा रक्षापकं ५३

अधुनात्रसर्वत्रकविविचारः नचित्रमिति अत्रश्लोकविचारेइदंपरफलाभिलक्षणंवस्तुनचित्रम् नदुर्घटम् प्रथमंपृथिव्यांजन्मदुर्घटंतत्रापिमानुष्यंसर्वाधिकारपात्रंतत्रापिभरतभूखण्डेवर्णाश्रमविभागंभूषिते जन्मावाप्यसत्कृतवशादस्यसर्वेश्वरस्यातिप्रेमलक्षणंभक्तिप्रपद्यपरमादरपूरिताशयाः सहासिषकान्तेहैतभावेयत्सुखंपरमानन्दलक्षणंयदनुभूयतेनतच्चित्रमितिचपूर्वेणसाधनसामग्र्यामाप्तायांफलाप्तिः

नचित्रमिदमत्रयज्जन्मभिरवाप्यजन्मावनौततोपि
भरतावनीष्वभवनीयदावाप्यते तदासुकृतशालि
नोरतिमनुष्यसर्वेशितुःप्रपद्यपरमादृतारहसि
यत्सुखंभुञ्जते ५४ राजप्रकोष्ठोचितपत्रिपोत
मासारतुच्छेषुपदंदधीथाः औदार्यमाश्रित्यउच्च
स्वतस्मिन्नेवयत्रतस्मान्निखिलास्तमीयात ५५

कथमिवा
सर्वार्थमितिभावः ५४ अतश्लोनमवाप्तसाधनंप्रतिप्रसादहानयेकथमुपदेशः राजप्रकोष्ठेति पत्रिपोतस्यचराजप्रकोष्ठएवोचितंस्थानमितिज्ञात्वातंनिस्सारतुच्छेषुविषयमांसखण्डेषुमापदंदधीथाः माधारयेः सहजतिसंभवादौदार्यंस्वीकृत्यतस्मिन्नेवपरमाकाशेउच्चस्थानीनोभव यत्रउच्य

प·सं
२८५

मानस्यतेसर्वास्वाशास्वेनिखिलात्तद्वत्तस्मात्तमीयात् प्र
शाम्यति प्रकृतेर्थेराजासद्धास्तं प्रकोष्ठलदाचरणम् ।८५
अन्यथापिकविरुपदिशति महेशेति सर्वत्रपञ्चारोपाद्रा
जप्रकोष्ठोचितमुपदिष्टा अत्रतद्धंसारोपान्महेशहस्तोचि
तमुचितेत्याशयेनाह महेशशयगइति कथंमहेशहस्तग
त्वमित्यावेदयति सत्कर्मभूरिति सत्कर्मज्ञानोपदेशः अ

महेशशयगोसिभोमित्रजहंससत्कर्मभूर्धिया
परमस्मृद्वयातदपहायत्वसाखिलाम् अवेत्य
गतिमुन्नमांऊरुचयत्नमूर्धाङ्गमेस्वहस्तवश
गाचिराद्भवतितेगतिः स्याविरी ।८९ ॥

तन्मधियेत्यादि खलायोगमयित्री अवेत्यसर्वान्तरान्त
रदर्शितयोन्नमांगतिंपरमस्वातन्त्र्यलक्षणांविमृश्याभि
हमेयत्नंविधेहि येनतवस्याविरीब्राह्मीगतिः स्वहस्त
वशगामिनीस्यात् ।८९ द्वारार्थस्मारयति औदार्याख्यमि
ति विचित्रंनानार्थभरितंसद्भङ्गीभिः सद्युक्तिभिः समन्ता
दारम्भमध्यपर्यन्तेषु सन्तोयेवर्णाअक्षराणिरत्ननद्द्वा

णीव अनेनचेदंविमृष्यमाणमेकैकवर्णमात्रात्तमत्कारदा
यीतिसूचितं चित्रमाश्चर्यमुद्धरितं इदंचद्वारंसन्तःस्वधर्मनिष्ठा
येवर्णाश्चत्वारस्तैः सेवितंप्रवेशायोपासितंकिंनदद्यात् सर्व
मभीप्सितंपूरयतीतिभद्रं ।९० इतिश्रीवीररत्नशेखरशिखा
विवरणोपदसङ्केताख्यप्रभाकरोद्वितीयावर्णएऔदार्यनामक
मेकादशंद्वारम् ११ ॐश्रीगणेशायविघ्नहर्त्रेनमोनमः ॐ
अथातिदृढनिश्चयरूपदेशायनेऽथयदृढनिश्चयाख्यंद्वादशंद्वा

औदार्याख्यद्वारमेतद्विचित्रंसद्भङ्गीभिर्भासमानंसम
न्तात् सद्वर्णालीचित्रमथ्यमनोज्ञंसद्वर्णालीसेवितं
किंनदद्यात् ।९० इतिश्रीवीररत्नशेखरशिखायांद्वि
तीयावर्णएऔदार्यनामकमेकादशंद्वारम् ॥ अथे
दंद्वादशंद्वारंदृढनिश्चयनामकं यदाक्रान्त्यामति
मतांभक्तिमन्नोनहरतः १ ॥

दृढव्यवस्था पितंतदेवलक्ष
णपरीक्षाभ्यांहृदयङ्गमीकर्तुंप्रथमंतदनुसन्धानपूर्वंप्रेक्षा
वत्प्रवृत्त्यङ्गंप्रयोजनंनिर्दिशति अथेदमिति अथशब्दोआ
नन्तर्ये औदार्यव्यवस्थापितेदृढनिश्चयः प्राप्तेवतइत्यर्थः अ
तएवहेतुमङ्गलार्थोयमथशब्दः प्रयुज्यते तथाचास्यमङ्ग
लार्थत्वमपनिवद्धं ओङ्कारश्चाथशब्दश्चसिद्धोअमीसुमङ्गलावहाः
प्रयाग्रहेडिभाजाताः शास्त्रकारकपाठकाइति यदाक्रान्त्या

प्र·सं
२८९

यदाश्रयणेन मतिमतामितिमतिमन्तएवात्राधिकारिण इति सूचयति प्रयोजनमाह भक्तिस्तुक्रीइति अन्यसाधनवत्रास कालक्षेपइत्याह नहरत इति १ तत्रादावस्यकार्यद्वारेणलक्षणानुमानपूर्वमत्रसदर्थस्पृभिरितिशयोविधेयइत्याह शणिपइति पत्र इत्यधिकार्यत्वेनमनुष्यजातिलक्षणः अवान्तरभेदवैचित्र्यणार्थानामानन्त्येपिमुख्यतयाद्वैयमाह द्वेधापेति ऐहिकामुष्मिकाभिमताभिप्रायेण साधितिप्राणापेक्षा

प्राण्येषोभिमतार्थसार्थभरितोद्वेधापिबद्धोद्यमः
ऊर्द्धेन्साधुगतागतंयदवनौबम्भ्रम्यतेसिद्धये ल
ब्धाग्रेसरमध्वदर्शकममुंयत्नाप्यलब्ध्वामुदा विश्रा
म्यत्यमलात्मभिःसहृदयेकल्पादृढोनिश्चयः २

याग्रप्युत्थाय बम्भ्रम्यतेतिशयेनभ्राम्यति नचार्थसिद्धिंलभेत तद्देतुप्रदर्शनेनप्रकृतंसाधयति लब्धेति अग्रेसरंदृढनिश्चयंसदर्थाध्वदर्शकतात्पुरस्सरंलब्ध्वा तत्साहाय्येनलक्ष्यमभीप्सितमर्थंप्राप्ययद्विश्राम्यति विरतगतागतोभवति अमलात्मभिरुपदेशपात्रैः सहृढोनिश्चयोहृदयेकल्पोर्थसिद्धिहेतुत्वेननिश्रेयः अथवामयविरतिदायित्वात्कल्पआरोग्यमिदमितिसमाधेयम् एनंविनासर्वाक्रियाव्यर्थेतिभावः २

अत्रैवसम्यक्संवादपूर्वंप्रतियोगिप्रदर्शनेनकरखपरखत्स्वरूपमभिनेतुमवतारयति याःकाश्चिदिति प्रमदावह्लादहर्षदायिन्यःप्रेत्येहवेति पूर्वंप्रेत्येतिनिर्देशः प्रेत्यसिद्धीनांपरमायाससाध्यतयैहिकसिद्धितएतद्देतुमुख्यतापादनार्थं तथाहि ऐहिकसिद्धीनांप्रत्यक्षपूर्वकत्वादनायाससाध्यतयाकश्चिदल्पानुबुद्धीनामपिसिद्धिदर्शनात्तत्रैवैतदपेक्षा आमुत्रिकानांतुपरोक्षत्वादत्यायाससाध्यतयाऊहाग्रीयबुद्धिनिश्चयेवि

याःकाश्चित्प्रमदावहाअसमताःप्रेत्येहवासिद्धय
स्ताःसर्वादृढनिश्चयेनसुलभाःसत्यंतथाप्यद्भुताः
लोकोयंनपरोयवास्यनसुखंनप्रत्ययोनिश्चितं
संशेतेयइहावलोहतमतिर्भ्रष्टोगतिर्दुर्गतः ३

नाप्रतीतिदौर्बल्येनतथात्वमित्यत्रमुख्यतएतदपेक्षणान्मुख्यत्वं इत्यंचएतत्सर्वंयत्सर्वास्ताः प्रत्यक्षाः परोक्षावादृढनिश्चयेनैवसुलभाइत्यत्रमहाजनसंवादमाह तथाप्यद्भुरिति अयमितिप्रत्यक्षनिर्देशः अष्टउभयच्युतः अगतिरशरणः दुर्गतोदरिद्रः तथाचभगवान् नायंलोकोस्तिनपरोनसुखंसंशयात्मनइति इत्यंचबुद्ध्युत्तेजनयासंशयनिराकरणंदृढनिश्चयइत्युक्तंभवति ३ ॥

प॰सं
२८१

अधुनास्याल्लक्षयितमेनमवयवार्थयोगेन विशदयति स
र्वथेति कालान्तरेऽनिश्चितव्यभिचरणं बाधः तद्राहित्यं त्रिका
ल्यामपि निश्चिततया तं सर्वथेति प्रमाणपरीक्षणैर्नैकेव
लं स्वबुद्ध्येति यस्याबद्धतः कार्येवश्यविधेयेऽस्वेदंदार्ढ्यरा
जते सप्रमाणनिर्बाधः सार्वो भवेत् अस्य निश्चयविशेषणभूत

सर्वथाबाधराहित्यं दार्ढ्यमित्यभिधीयते य
स्येदं राजते कार्ये स निर्बाधः सार्वो भवेत् ४ स
र्वथानर्थभागित्वं संशयं विबुधा विदुः अर्थसि
द्धिकथं न स्यात्तदभावप्रवृत्तितः ५ ॥

त्वाद्विशेष्यमेव तथ्याते नाभातं व्यभिचारहेतुरिति तत्प्रति
योगित्वं निराकरणार्थमाह सर्वथेति अनवधारणं ज्ञा
ने संशयः तथा च तत्त्वातत्त्वावधारणाभावादेकज्ञानवर्ति
तेऽनर्थभागित्वं अन्वयव्यतिरेकयति अर्थसिद्धिरिति तद
भावेति संशयाभावेनार्थतत्त्वावधारणेन प्रवृत्तितः ५

विशेष्यपदं लक्षयति अपास्येति तत्त्वातत्त्वयोरर्थे तथात्वातथा
त्वयोर्विनिर्णयात् विशेषेण निर्णयात् ऊहाः कल्पना इन्द्रिया
दिदोषाध्यारोपिताः कल्पना अर्थानयात्वलक्षणा अपास्य विशे
ष्यः प्रामाणिकार्थोपगमः प्रमाणव्यवस्थापितवस्तु तथात्वा
वबोधः स निश्चय इति बुधैर्वर्ण्यते ६ बुधैर्वर्ण्यते इति बुधाना
मैवैष निश्चय इति वादिनां विप्रतिपत्तावपि न विरोध इति सूच
यति तत्त्वज्ञानमिति तत्त्वमनारोपितं वस्तुस्वरूपं तस्य ज्ञाने

अपास्य कल्पना ऊहांस्तत्त्वातत्त्वविनिर्णयात् प्रामा
णिकार्थोपगमो वर्ण्यते निश्चयो बुधैः ६ तत्त्वज्ञानं
च राद्धान्तः सिद्धान्तो निश्चयस्तथा सम्यग्बोधाद
योऽयस्य पर्याया विद्वांसामताः ७

राद्धान्तः सिद्धान्त इति नाम
द्वैधेनास्य सर्वपर्यायोतयति तथा च प्रामाणिकत्वेनाभ्युप
गतोऽर्थः सिद्धान्त इति तल्लक्षणं निश्चयो वस्तुतत्त्वावधारणं
सम्यग्बोध इति भ्रमव्यभिचारसंशयरहितं प्रमाणफलभू
तं ज्ञानम् आदिना प्रमा प्रमित्यादिपरिग्रहः तथा शब्दो विशि
ष्टप्रमितिमुपलक्षकः तथा च प्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दभे
दात्प्रमितिर्भिद्यते इति तेषां च स्वतोऽपि भेदानन्त्यमिति सामान्य
यथार्थानुभवलक्षणं स्वरूपमाश्रित्य संव्यपदेशः पर्याया इति
एकार्थवाचकशब्दवत्त्वं पर्यायत्वं ७

निश्चयद्वैविध्यं वक्तुं दार्ढ्यमन्यथापि निर्वक्ति तस्येति सर्वथा
सर्वप्रकारेणाशेषफलदातृत्वेन यत्त्रिकाल्यां सर्वदा चाल्पत्वेन
दार्ढ्यं तस्मात्परीत्यबुद्धेः परीक्षार्थमारोप्यमाख्याय हृत्या ऽक
ल्पितार्थेन ऋजुमार्गेणासावीश्वरनिश्चयः ईश्वरोस्ति सर्वदास
र्वेषां सर्वत्र सर्वार्थदायीति निश्चयवद्भिः किं नावाप्यते इति सो
यं दृढनिश्चयः सर्वप्रमाणैरवितः फलाव्यभिचारी चेति मु
ख्यायं निश्चयः इत्यं चापास्यकल्पनाड्या इत्यादि प्रकृते संशयो
जे ईश्वरोस्ति नास्तीति वा सफलं ददाति न वा तद्दत्तं च सत्यम

तस्य दार्ढ्यमवाल्पत्वं त्रिकाल्यां सर्वथा ततः परी
हृत्यमाख्याहृत्यासोयमीश्वरनिश्चयः ८ ॥

सत्यं वा सत्यत्वेपि व्यभिचारि व्यभिचारि वा सच सर्वेश्वरः
परमानन्दमयः कृपणादीनां सम्भावयति न वा सम्भावितोक्त
त्यश्रृणोति न श्रृणोति वा श्रुत्वापि गजनिमीलिकां करोति
न वा दीनदरिद्राक्रन्देनेन माक्रम्यति क्रुद्धाचमानिराकरुते
इत्यादिकल्पना निराकृत्य शमाणिकार्योपगमः ईश्वरो भूयो
यमुदारः पूर्णशक्तिः सर्वेशोदयालुर्विश्वदरूपइत्यादिमा
र्गदर्शको दृढनिश्चयो लब्धारूढयेसंस्थापितो येन सर्वार्थ
सिद्धिरिति परीक्षेति माख्या हृत्येति च यो तितम ८ ॥

इति मुख्यं निश्चयं निर्णीयाथ गौणनिर्णीतमवतारः तेच्छाद
ना इति तस्येश्वरस्य या इमा विधीतरतया इदं कतेत्यमिदं नेति
चोदनाः अप्रवृत्तप्रवर्तनलक्षणाः प्रवृत्तनिवर्तका वा अज्ञात
ज्ञापनलक्षणा वा सर्वव्यापिन्यः सर्वेषु बुद्धिमत्सु ब्रह्मादिपशु
प्रमाणपर्यन्तेष्वधिकारिषु व्यापिन्यः अतएव लोकस्थिति
विधायिका आशयानुसारेणातन्मलोकार्तेः श्रुतत्वात् तास
तच्चोदनास्तचायं दृढनिश्चयः स्थितः गौणापृत्येति शेषः

तेच्छादनाश्रयाः काश्चिल्लोकस्थितिविधायिकाः
विधीतरतया सर्वव्यापिन्यस्तास्तचास्थितः ९
तदयं प्रथमस्तस्मिंस्तच्छिदास्वनुषङ्गतः द्विधा
विभाति सततं विद्वत्सु विहितस्थितिः १० ॥

स्थिते च तन्निश्चये तच्चोदनानिश्चयः स्यास्यतीति सिद्ध एवान
योर्मुख्यगौणतावतारः अथवा लोकस्थितिविधायिका इति
लोकेष्वेतेष्वेतेषु भोगस्थानेषु स्थितिर्दार्ढ्यं तस्या विधायिकाः
निश्चयाभावे ऽजस्रगतागतवर्तिनां कृतः स्थितिरिति ९ तत
श्चेदमत्र सिद्धमिति करामलकन्यायेन दर्शयति तदयमिति
प्रथमो मुख्यः प्रधानश्च अनुषङ्गो गौणः अनेकमार्गानुगत
त्वादप्रधानश्च अथवानुषङ्गमात्रेणास्य स्थितिर्विश्रान्तिः

फलदातृत्वंचतदधीनमेवेति विद्वत्स्विति विद्वदनुभवप्रमा
णरसितोयमर्थयति नचाभासमात्रेणोत्पाद विहितस्थिति
रिति ९ विनेयराजकुमारविनयनार्थफलतोःभेदेपिकल
नामात्रेणभेदमारोप्यपक्षान्तरेणोक्तमेवार्थकलयति अ
थवेति तत्त्विकास्वरूपास्तद्विविधचोदनास्त अधि
कारिभिरसौ दृढनिश्चयोध्रियते ततोपि तत्साधनाभ्यासे
नविशुद्धान्तःकरणैस्तस्मिंस्तच्चोदके ईश्वरेतिशयेनधि

अथवामुख्ययाहृत्यातत्त्विकास्वेवचादितः
ततोपितस्मिन्शुद्धान्तःकरणैर्ध्रियतेतराम् ॥

यते अयंपुनरत्रविशेषः तीव्रतरपारमेश्वरानुग्रहाविद्
हृदयैरुत्तमाधिकारिभिस्तस्मिन्भावनाभ्यासादिनासमा
सादितस्वरूपैर्लोकवर्तन्यर्थंतच्चोदनाभ्यासरूपोपिनिश्च
योध्रियते मध्यममन्दतदनुग्रहस्पृष्टहृदयैः पुनरधिका
रिभिःस्वौचित्यात्तद्वासनाभ्यासेसमाहितचित्तैः क्रमेण
स्वानुगुणंतस्मिन्नपिनिश्चयोध्रियतेतरामिति ॥ ॥

अत्रैवकलनामात्रेणविद्वत्तोषार्थंचातुर्विध्यंदर्शयति द्विये
ति द्विधेतिमुख्यामुख्यकल्पनयेतितत्त्वम् अत्रैवतत्त्वसिद्ध्ये
सर्वथेतिविशेषणं कल्पनाचातुर्विध्यंदर्शयति सूक्ष्मेति मु
ख्यगौणयोरारोहावरोहक्रमेणपुनर्द्वैधमितिचातुर्विध्यम्
तथाचमुख्यमीश्वरनिश्चयः गौणंतच्चोदनानिश्चयइतिस्थि
तमेव तत्रेश्वरनिश्चयःस्वतस्तच्चोदनातश्चेतिद्विधा चोदना
निश्चयोपिस्वतः तच्चोदकनिश्चयश्चेतिद्विधा नचेदमप्रयो

द्विधासौसर्वथासूक्ष्मविचारेणपुनर्द्विधा चा
तुर्विध्यंसतामस्यमानसाह्लादकंनकिम् १२
विहितेतररूपायास्त्वस्यशिक्षामहत्फलाः ता
सांमुख्यंस्वरूपंयत्स्वपरोपकृतिर्दृढा १३ ॥

जकत्वादकिञ्चित्करमित्याह सतामिति विद्वन्मनोरञ्ज
कतारस्यचातुर्विध्यस्यस्वरूपसत्त्वेप्रयोजकत्वमप्यस्त्येवे
तिभावः १२ तत्रप्रथमस्यस्वयंप्रकाशत्वादेकविधत्वाच्चकि
ञ्चिवान्यदर्श्याद्वितीयस्यतदर्थत्वादनेकविधत्वाच्चकिमत्र
तदर्थत्वेनपरमतयाख्यमितितदाह विहितेति महत्फला
इतिपार्यन्तिकतत्त्वाभिलक्षणफलसूचनं तथाचायमर्थः
शिक्षाणामनेकथात्वेपिमुख्यंस्वरूपंस्वपरोपकृतिरिति १३

तत्रस्वोपकृतिकरणस्यार्थायाततात्तदुपदेशानपेक्षा नहिम
लिनस्य स्नानोपदेशोघटतेइतिपरार्थमवशिष्यतेइति तदु
पदिशति तस्मादिति अतइति तच्चोदनालक्षणदृढनिश्च
यात् १४ इत्थंधियास्तुनिश्चयंफलतोनिरूप्यतज्ञापितत्वि
त्वास्यपरोपकृतिरूपंचसारम्उपदिश्यसामान्येनैनंनिगम
यति आश्रित्येति संवाद्येतकार्यान्तंप्रापयेत्अमलमिति

तस्मात्परार्थघटनाद्दृढनिश्चयतोधिया सारमे
तदहोदेयङ्कवीनमिवउद्धृतः १४ आश्रित्यदा
र्ढ्यंनस्तुनिश्चितार्थसंवाद्येयस्यदृढप्रतीतिः
तस्यामलंजन्मविशुद्धबुद्धेः कृतार्थतेहापिपरत्र
नूनम् १५ अनेनचाशयाःसर्वेदृष्टसाराःस्युराहृ
ताः अतिथ्यनाथाशरणाःश्रेयसेतस्यभाजनं १६

परोपकारघटनात् ततश्चेहापिसत्कर्मसाधनात् परत्रापि
सत्फलभोगात् कृतार्थताःकर्तव्यशेषोनासावित्यर्थःनूनमि
तिनात्रकाचिद्विमतिरित्यर्थः १५ अत्रैवमरयति अनेनेति
सर्वआहृताआदरविषयाआशयाअभिमतार्थाः अनेनदृ
ढनिश्चयेनदृष्टसारायाताःस्युर्भवन्तीतिसम्भाव्यते अत्रोदाह
रति अतिथ्यनाथेत्यादि एतेह्यनन्यसाधनत्वेनप्रसिद्धाःके

वलमेतेनैवाभिसन्धितेनाभिमतार्थसिद्धिभागिनइति सत्यं
सर्वेप्येतदनुप्राणाअमीतत्रयोनन्यसाधनत्वात्प्रतीतिपदवीम
वतरन्तीतिश्रेयेणोपक्रमम् तयाचातिथिमर्थमनाप्यनस्तुर्यो
स्तमीतीतिलोकवेदप्रसिद्धिः अनाथाशरणावीशानुग्रहैकपा
त्रमितिचश्रुतिप्रसिद्धं तत्रानाथःसाक्षाद्दत्तिरहितःअशरण
स्तुपरम्परासम्बन्धेनापीत्यनयोर्भेदः १६ उक्तमेवार्थविशद
यति दृढेति तेइति अतिथ्यनाथाशरणान्नदयतिमृडंऊर्व
त्ति स्वकार्यसम्पादनेनात्मत्वंसम्पादयन्तीत्यर्थः अशेषफलदा

दृढनिश्चयतोलक्षंबद्धातेप्रदयन्त्यपि अशेष
फलदातारंकाकथामानवेजने १७ ॥

तारीश्वरः अपिनायातमर्थंस्फुटप्रतीतयेशाब्दयति काकथे
ति मानवेजनइत्यनेनमितदृष्टोत्पर्थोविवक्षितः तथाचापि
र्भिन्नक्रमः अशेषफलदातारमीश्वरमपीति नचात्रवैपरीत्यम
नेनेनाकलयितव्यम् ईश्वरंशिथिलयन्तीतिसाधरयंपश्यार्ई
श्वरत्वान्नस्य काकथामानवेजनइतिवक्तव्यंयपश्याः सर्वतोऽ
किञ्चिद्रूपत्वादस्येति अशेषफलदातारमित्यनेनैवास्याः शा
ङ्कायानिरस्तत्वात् तथाहि असौसर्वकर्मफलावेदकःकर्मा
नुसारिणीश्वेषांसागतिरचाल्या यदातदृढनिश्चयेनासौस्वा

त्वरत्तांनिवेद्यंते तदास्वचरितदुष्टकर्मफलोत्तंसनाशर्वेश्व
मपाकभाजनंकरोतीतिकेवकथास्तजनेषुतदधीनयोगदे
मेषुतेद्वितस्मिंस्तस्थेततत्सेरणाधीनयोगदेत्तमास्तात्स्वतिस्वय
मेवतद्घन्तीतिसर्वेस्तस्यम १७ अत्रापिराज्ञानंविशेषयति
साम्येपीति अस्यदृढनिश्चयाख्यकर्मणः सर्वेषुउत्तमम्ध्य
माधमविषयेसाम्येपिसतिसर्वेषामेतदुपयोगेसत्यपिराज्ञा
मेवातिशयेनादर्तव्यः अत्रहेतुः अखिलेत्यादि कार्यान्तरा

साम्येपिचास्यसर्वेषुराज्ञामेषविशेषतः आद
र्त्तव्योखिलसाध्यानांक्रियासाध्यास्त्यलौकिकी १८
यावत्साहाय्यमेतस्यकर्मणोनकरोत्यन्वन स्वह
स्तवशगाकेनसर्वविश्यकरीकथा १९ ॥

ष्येनकारणंकल्पतइतिभावः १८ अलौकिकत्वमेतत्कर्मणः
साधयति यावदिति एतस्यकर्मणोदृढनिश्चयस्वरूपस्य क
थञ्चनेति केनापिचोदार्यादिदृढनिश्चयेन तावत्सर्ववश्य
करीवश्यतापादनीकथामस्यैवस्वहस्तवशगाकेनान्येनसा
धनेनस्यात्नकेनचिदित्यर्थः अस्यंचानेनसर्वथेश्वरदृढ
निश्चयवताभाव्यंयेनेदृशीकथाहस्तवशगाभवेत् इतिस
र्वेषास्यतच्चोदनादरोविधेयइतिचोक्तमर्थाद्भवति १९ ॥

इत्यंपरार्थमस्यतदेकप्रवणत्वंसंसाध्यस्वार्थमप्याह याव
दिति गतागतमित्यनेननिरन्तरासक्तिरात्रोक्ता अनेनेतिदृ
ढनिश्चयेन सिंहासनंहैममासनम् उपधानंगण्डुकोप
बर्हइतियावत् २० सुकुमारमत्यर्थंन्यायापहारेणसर्वलोकि
मनुसरति तस्मादिति एतद्वक्ष्यमाणम् तदाह दृढइत्यादि

यावद्गतागतंयत्नादनेननकरोत्यसौ तावत्सिं
हासनेशय्यांसोपधानांकथाश्रयेत् २० तस्मा
त्संक्षेपतोवोच्यंसारमेतन्मनीषिभिः दृढनि
श्चयएवासौसत्क्रियाशयश्रृंकः २१ नवस्तुता
दृशंलोकेयेनासावुपमीयते नामास्यवस्तुनि
र्विष्टेवडकत्यत्वमादरात् २२ ॥

सत्क्रियाणांसाधनानांसदाशयानांचतत्साध्यानांपूरकः २१
उत्कर्षाधिमाह नवस्त्विति असौदृढनिश्चयः उपमीयतेस
द्वितीयःसम्पाद्यतेतेनाद्वितीयोसावित्यर्थः अद्वितीयत्वेसमा
नासमानजातीयव्यवच्छेदाभावाल्लक्षणानौचित्यमाह नामे
ति र्विष्टइति शब्दनाउपलक्षणंपरार्थस्य बडकत्वनमितिवा
नरोयमोपलक्षणम् २२

प.सं.
२५२

स्वार्थस्योपदेशानपेक्षित्वात्परार्थत्वमस्योपदेष्टव्यमवशिष्य
त इति तत्र संस्करोति अथवेति प्रायेण लोके परार्थविघट
का अपि दृश्यन्त इति सत्सु परार्थघटनोद्यतेषु सत्स्वयमद्विघा
तकोपदेशापेक्षा तदस्य दार्ढ्यमित्युक्तं सोऽन्यानुशासनशतैर्न
निवर्त्येत कर्हिचित् इति अन्येति परार्थविघटकत्वस्य निदर्श
नम् २२ कथं परे प्रेरणां स्वाधीना जनाः संस्पृशन्तीति तद्दृढो
दृढेति विशेषणं न घटते किं चान्यार्थीयते किमर्थं परो निव

अथवान्यार्थसंसिद्ध्यै योऽभ्यासोऽनुदिनं भवेत् सो
ऽन्यानुशासनशतैर्न निवर्त्येत कर्हिचित् २३
परानुशासनादृष्टं धीमन्तोऽपि दृढव्रताः स्पृहम
वन्त्यनरता येनैषां भुवि जायते २४ ॥

तेषु यदिति चेत्पाशान्नोऽन्तरम् परेति धीमन्त इति दृढव्रता इ
ति चानिवृत्तिकारणेऽसत्यपि किं ऊर्मः प्रत्यक्षसिद्धत्वात्तल
व्यवहारस्य तदनुशासनात्तेऽपि स्पृहां भवन्तीति अपि शब्दश्चा
र्थद्योतकः सम्भावनायां वा सम्भाव्यते चायमर्थः तथा
हि पुराकिलेन्द्रोपदेशेन त्रिशङ्कुयाज्यमयोद्धतोऽपि हृदस्य
तिः परोहन्त इति श्रूयते अत्र दोषमुद्भावयति अनरतेति ये
न निर्वाहितार्थानिर्वाहणे न भवितेषां नराणामनरताः पुंस्त्वं

जायते स्त्रिय इमे न पुमांस इत्यर्थः ते हि पुंसभायां स्त्रिय इवाथ
स्वदारा हि नो धीस्वदारा हि इत्यर्थः अथवा अनरा अमनुष्या इमे प
शव इत्यर्थः ईदृशाः पुमांसो विषाणहीनाः पशव इत्यर्थः २४
पुनरपि दृढेति विशेषणं द्रढयति अथेति सत्कार्य आर
ब्धे श्रेयांसि बहुविघ्नानीति न्यायेन प्रायेण विघ्नबाहुल्यं दृ
श्यत इति सत्यपि तस्मिन्यस्माद्दार्ढ्यात्तस्मात्कर्मणो विरति
र्न भवेत्सोऽयं दृढनिश्चयः एतादृशे च पुरुषे सर्वज्ञः स्वय

अथान्तरायबाहुल्याद्यस्मान्नोपरतिर्भवेत् दृ
ढनिश्चयपक्षोऽर्थान्प्रसाधयति चोत्तमान् २५
अथवा बलवान्कश्चित्प्रत्यावर्तनतत्परः न शा
क्तो नियतः सोऽयं दृढो निश्चय उच्यते २६ ॥

मनुगृह्णातीति योगेऽपि सोऽमत्कार्यसम्पादन इत्याशयेनाह दृ
ढपक्षोऽर्थान्प्रसाधयति चोत्तमानिति उत्तमानिति सङ्कलिता
र्थजातानित्यर्थः इत्युपमर्थ उत्तमपदद्योत्यः २५ यथानक
श्चिद्दसोऽपि शिथिलो भवति तदर्थमन्यथापि दृढत्वं साधयति
अथवेति बलवानिति अत्रोपरोधात्स्यदं स्वकीयजामातृमाला
दिरुच्यते परस्य गतार्थत्वात् न शक्नोतीति न शक्तो भवति २६

अलंवाह्यप्रत्यावर्तनेनयावदान्तरोपिनयस्मात्परावर्तयति
तदिदंदार्ढ्यमित्याह प्रयत्नादिति अत्रार्थीमतइतिहेतुः २२
अथदैवादपिचास्यमहत्वंसाधयति संभावनेति कारणाबा
हुल्येकार्याल्पतायांदैवमेवहेतुरितिमहत्वसंभावनायाम
पिस्वल्पकार्येसिद्ध्यतिसतियस्यननिवृत्तिस्तस्मात्तदिदंनिश्च

प्रयत्नाद्यतमानस्ययस्याविघ्नस्यधीमतः आल
स्येनापिनोद्वेगोदृढोनिश्चयएवसः २७ सम्भा
वनामहत्त्वेपिकार्येल्पेपिचसिद्ध्यति निवृत्तिर्य
स्यनोसैषदृढनिश्चयसौख्यभाक् २८ तस्मा
द्योन्यानुशासनस्यापिनपेक्षयित्वंसमाश्रयेत् दृढ
निश्चयवान्धीरःसोसौपुरुषर्षभः २९ ॥

यस्यदार्ढ्यं नचकेनचिद्विहतनामधेयेनर्थोपातेपिकदाचिदे
तत्फलंनप्रपतीत्यस्यफलमाह सैषइति सैषइतिदृढनिश्च
यवानित्यर्थः २८ संक्षिपति तस्मादिति अन्यानुशासनस्याप
रपुरुषउपदेशानुशासनेनापक्षतत्त्वमिदंसर्वैषांपरावर्तनंदे
त्तत्वांपुरुषर्षभः पुरुषश्रेष्ठइत्यर्थः २९ ॥

इत्यंशिवांसम्प्रयचनयानिबद्धशिवाबरबन्ध्योपशामिनीतां
विधातुमुपक्रमते तथाचेति विधर्थवादतानयोःशिवाशिव
योःशाश्वद्विवेच्या ३० जनकउवाच यदिदमिति ब्रह्मनित्य
सात्वात्कृताशेषवेदार्थफलत्वात् श्रूयतेइति भवद्विधेभ्योम
हापुरुषेभ्यः अत्युत्तमत्वंसर्वोर्ध्ववर्तित्वमनश्वरफलत्वंच
असौगतिः काकिन्नाम्नीतिवद वदतांवरेतिवदत्स्वपिबहुषुक

तथाचात्रपुराणेषुश्रुतमाख्यानकंशुभम् जनकः
पृष्टवान्धीरोयाज्ञवल्क्यमुनीश्वरं ३० जनकउवाच
यदिदंश्रूयतेब्रह्मन्दृढनिश्चयतोनृणां गतिरत्यु
त्तमाकासावाचत्ववदतांवर ३१ याज्ञवल्क्यः प
कःपरोस्तीहचराचराणांकर्तास्वयंभूतिरशेषसा
क्षी नचान्यदस्तीतिदृढप्रतीतेर्गतिर्विशुद्धापरमा
किमन्यत् ३२

स्यचिदेवोक्तेःप्रसा दोयद्बीजंतदुपदेशोस्य
दयावर्जकोभवतीतिसूचनार्थं ३१ याज्ञवल्क्यः एकइति
एकोऽद्वितीयत्वात्सर्वव्यापी परोत्युत्कृष्टः देशकालाकारान
वच्छिन्नमहिमेत्यर्थः इहेतिविचार्यक्रियमाणेचराचराणांक
र्तानामरूपादिविशेषक्रियाकारकत्वात् ईदृशःसन्स्वयम्भू
तिःस्वयंस्वसत्तास्वरूपः अशेषसाक्षीनिर्लेपः नचान्यत्परमा

एमायादिस्वयमेवोपादाननिमित्तरूपोवस्थितः इतिदृढ
निश्चयेहृदिस्थितेविमुक्तापरमाचगतिर्भवेत् अतःकिमन्य
न्मृग्यतेकृतार्थत्वादन्यन्मृग्यंनावशिष्यतेइत्यर्थः २२ अथ
दृढमतिर्जनकइत्यमुपदेशाननवदन्यरोपकृतयेपुनरपि
पृच्छति जनकइति सिद्धान्तानांप्रतितन्त्रादिभेदेनानेकथा
त्वात्सर्वत्वं अभ्युपगमसाराद्धिसिद्धान्तस्थितयइतिचन्या
याचार्याः तत्साराणिचोपनिषदस्तासांसारंसम्यगवलोड्य
दध्नोनवनीतमिवेदमेकः परोस्तीहेत्यादिश्रुतम् अभोऽ

जनकउवाच सर्वसिद्धान्तसाराणांसारमेतच्छ्रुतं
विभो आचक्ष्वराजाकुत्रैनंकदाचैवप्रयोजयेत् २३
याज्ञवल्क्यउ· दृढस्यस्वदण्डसम्पत्तिश्चरिताशान्तरो
पारिः यदासम्मुखमायातितदास्यपरमादरः २४

तिप्रश्नएवमेवातिगम्भीरवेदोदधिनिर्मथनोद्धृतसारादाने
शक्तिरितिसूचनाय आस्तामन्यसमीक्षयास्यप्रयोजनयासौ
राजाःश्रेषान्प्रशाणनश्वरेनंदृढनिश्चयंकुत्रकदाचप्रयोज
येत्इतिमेआचक्ष्व २३ याज्ञवल्क्यः दृढस्येति दृढस्येतिच
त्वंगसैन्योपलक्षणंदण्डसम्पत्तीतिकोशसम्पदुपलक्षणं अ
नेनवास्यसम्पत्त्यासर्वयाज्ञेयत्वमस्यसूचितंसम्मुखमायाति
दण्डयात्रयेतिशेषः तदास्यदृढनिश्चयस्यपरमादरः सर्वैवि
ह्वायासावेवपरमादरेणोपादेयइत्यर्थः २४

तात्कालिकदृढनिश्चयस्वरूपमुपदिशति ईश्वरेच्छामितिअ
हमीश्वरैकशरणोजेष्यामीत्येवंबलानामुत्तमंबलंदृढनिश्च
यंस्वीकृत्येमामितिकर्तव्यतांसमाश्रयेदित्याह औदार्यपादमि
ति वाङ्मनःकायैरौदार्यपादंजयवद्भिःपुनरपिसर्वमासाद्य
तेइतिमनसोदारोभूत्वासञ्चितद्रव्याद्यत्यागवाचामधुरमि
ष्टभाषणामृतवन्यादिनोदारोभूत्वाकायेनचसर्वतोद्रव्यदे
योदारोभूत्वेतिवाङ्मनःकायैरौदार्यपादमीशेच्छायत्ता

ईश्वरेच्छांपुरोधायजेष्यामीत्येवनिश्चितः औदार्य
पादमीशेच्छायत्तात्वेपाडुकाद्वये २५ दृढनि
श्चयमास्थायबलानांबलमुत्तमं निधायवाङ्मनः
कायैरीशैकशरणःसुधीः २६ दृढनिश्चयस
र्वस्वव्ययीकृतमहोत्सवः उन्मूल्यशत्रुसङ्घात
मुच्चसिंहासनंश्रयेत् २७

त्वमेमेशानेनकर्मणावशंजयंदास्यतीतिदृढनिश्चयेन
सयत्नोभूत्वा आयेणचरिपुजयेश्वारोहपवोचितइतितत्सा
मग्रीवर्णनं तत्राचौदार्येत्युपलक्षणंप्रकृतस्यदृढनिश्चय
स्य ततश्चऔदार्यदृढनिश्चयात्मचरणद्वयमीशेच्छायत्ता
त्वेपाडुकाद्वयेनिधायेशैकशरणः पारगमयित्वा तत्प्रसादा
त्समारूढः दृढनिश्चयसर्वस्वव्ययीतद्वेलायामपीतस्तत्तो

द्रव्यदेपी ततस्त्वकृतमहोत्सवत्वात्समर्जिताशेषशत्रुसङ्घातस्
न्मूल्याच्चसिंहासनंमहाराजोभवतीत्यर्थः ३७ समाधानमिति
समाधानमुन्नरम् दृष्टचित्तइत्यत्रसन्धितलक्ष्यपातात् दृष्या
विति धारणाशक्तितमस्यसूचयति ३८ ध्यानमाह नूनमि
ति एषइतिदृढनिश्चयः असाविति दृढनिश्चयवान् हस्त
गृहीतकषायायथास्वाभिमताशंगच्छति तथासावपीत्यर्थः

समाधानंसतच्छ्रुत्वामुनीश्वरस्त्वोक्तम् स्प
ष्टचित्तश्चिरंदध्यौजनकोमदसोज्ज्वलः ३८
नूनमेषमहाचिह्नजयस्ययदसौरिपून् हस्ता
भिमतसर्वार्थकषाहस्तेवियास्यति ३९ वि
षेषोत्रपरंकश्चिद्वाद्धयोमतिशालिभिः यदा
लोचनतोधीमांलोकगर्हीनयास्यति ४०

३९ इत्थंशिवासम्बन्धंसत्वेखरंजनकयाज्ञवल्क्यसंवाद
रूपंविधायायाज्ञयोविशेषोवशिष्टस्तंवक्तुमुपक्रमते वि
शेषइति अत्रदृढनिश्चयनामकेवस्तुनीत्यंलब्धप्रतिष्ठेस
त्यपिमतिशालिभिः परमतिशयेनकश्चिद्विशेषोभावोवोद्ध
व्यः यस्यविशेषस्यालोचनतःपर्यालोचनयाधीमान्दृढनिश्च
यप्रकृतबुद्धिर्लोकेनिन्दानयास्यतीति ४०

विशेषमभिधातुमुपक्रमते औचित्येति सोयंदृढनिश्चयः
औचित्यात्कचरया ईश्वरतत्त्वोदनापरोपकारादिरूपयायोजि
तोलक्षणसम्बन्धोभुविनितरांराजते सर्वयाशीतिदायित्वात्
व्यतिरेकेदोषमाह अनौचित्येनेति अस्त्वचदृढनिश्चयः परं
त्वनौचित्येनस्वपरपीडाकारितयायोजितःनिर्बन्धइतिना
म्नाकथ्यते हेवाकोसौस्वपीडादायकोलोकनिन्दावहश्चेत्य

औचित्यायोजितःसोयंराजतेनितरांभुवि अनौचि
त्येनसोप्येषनिर्बन्धइतिकथ्यते ४१ धिङ्निर्बन्धं
महानर्थकारणंयत्समाश्रयात् अकीर्तिशेषाःपृ
थिवीभुक्तापिबहवोगताः ४२ अहोचित्राग
तिर्वैधीसम्पन्महदापदम् युक्त्याश्रितापिचा
युक्त्यासम्पद्विपदास्पदम् ४३

र्थः ४१ अतश्चधिगिति बहवइतिनिर्बन्धात्खरदृढनिश्च
यारिणारावणाद्याःपृथिवीभुक्तापिअकीर्तिशेषागताःअ
कीर्तिरेवैषांशिष्यतइति ४२ अत्रैवसहकारिवशादेकमेव
वस्तुप्रशंसानिन्दाकारणमितिविस्मयमानआह अहोइ
ति वैधीदेवसम्बन्धिनीचित्राविस्मयकारिणी विस्मयका
रित्वमेवाह सम्पदइति सम्पदइतिमहतामपीदबन्धेनसंस्था

प॰सं
२५९

पितो दृढनिश्चयः महास्पदम् ईश्वरसत्ताप्रदमन्येनकथ
नेनकिम् यतंतयुक्त्याश्रितः शुक्तिश्लोकचर्येव अपिचस्प
यदृढनिश्चयोऽयुक्त्याविपरीततयाश्रितो विपदास्पदम् ऐ
हिकामुष्मिकसिद्धिवैमुख्यप्रदम् ५३ निगमयति तस्मा
दिति आरूढः सच्छास्त्रादिसेवया संस्कृतं संस्कृतस्वभावे
त्वेन

तस्माद्यस्य यथारूढः स्वभावस्तेन तादृशः से
वितोयं भवेत्सिद्ध्यायन्यथानर्थकारणम् ५४
तस्मात्सच्चरिते मार्गे विधेयोयं विपश्चिता तथा
चाख्यायिकात्रास्ति श्रुतायापरमात्मये ५५ ॥

न अन्यथाऽसंस्कृतस्वभावेन निर्बन्धतया सेवितोनर्थका
रणं ५४ फलितमाह सच्चरिते साधुसेविते स्वयं च विचार
णयादृते अयं दृढनिश्चयः अन्यथा सेवने शोवरानर्थतया
तत्प्रतियोगिनं प्रतिनिधिमवतारयितुमुपक्रमते तथा चेति
परमात्मये इति व्यतिरेकप्रदर्शनेनाप्यन्वयसिद्धस्यार्थस्यावि
शेषतः स्मरणादिति ५५

युक्त्ययुक्त्याश्रितत्वेन सम्पद्विपदास्पदत्वमस्यात्मस्वभावा
श्रयेणापितदास्पदत्वं वक्तुमाहुर्ध्यात तस्मादित्युत्तरत्रयोजनी
यमित्याशयेन राजेत्याद्युत्तरग्रन्थावतारः तथा च यस्य यथा
रूढो दृढमभ्यस्तः स्वभावः यथा शूराणां वीरचर्यादिना विद
ग्धानां शास्त्रचिन्तनादिना कार्षिकाणां हलोद्वहनादिना पतिव्र
तानां स्वपत्येकनियमादिना नृपाजीवानां साधारण्यनियमा
दिना तेन तथा सेवितोयं सिद्ध्यै अन्यथानभ्यस्तसेवनादिना

राजा कश्चित्सुशान्तात्मा भोगवैतृष्ण्यसिद्धये
दृढनिश्चयमास्थाय मृद्गलणपरो भवत् ५६
सर्वैर्येर्बुद्धिशीलाढ्यैर्वोधितोपि मनाङ्मनाङ्गः न
व्यंसीदृढारोहं जलावाकः प्रतीपयेत् ५७

श्रितोयमनर्थकारणमिति नात्र फलव्यभिचारदर्शनेनाना
श्वस्तमतिना भाव्यमिति भावः अत्र हेतुः तस्मादिति सच
रिते सम्यगभ्यस्ते सम्यगालोच्य कार्यनिर्वाहणं वैपश्चित्यं न
तत्तदानालोचनेन फलशङ्का सम्पादनसत्त्वहेतुमित्याशयः
तथा चैतदनुसारेणात्राख्यायिका राजेति सुशान्तात्माजा
तवैराग्यकलनः ततश्च नाग्निस्तृप्यति काष्ठानामित्याद्यै
र्भोगतानवेनैव वैतृष्ण्यमिच्छन्दृढनिश्चयमादायानन्तु

प॰सं॰
२४७

ष्ठितमृजुलक्षणपरोभूत मृजुलक्षणोत्युपलक्षणं अनुष्ठित वस्तुसेवनस्य स्वभावविपरीतदृढनिश्चयस्यौकारान्निर्व न्धग्रस्तमतिरभूदित्यर्थः निर्बन्धलक्षणमेवाह सर्वैर्दो षैरिति नवारंसीदित्युक्तं तत्राथान्तरंन्यस्यति दृढारोहमि ति दृढनिश्चयं पुरुषकस्तस्मात्प्रतीपयेत प्रवाहोन्मार्ग जलमिव न तदपि कश्चित्प्रतीपयितुं क्षमः ४७ समेत्येति तद्दोषान्नुकृशोषकान्तिनाशादीन तस्मान्मृजुलक्षणात ४८

समेत्य वैद्यैस्तद्दोषान्दर्शयित्वाथ चोदितः ना
सौ निववृते तस्मात् दृढनिश्चयकारणात ४८
अथो कदाचिद्व्यात्मा कश्चित्साधुर्यदृच्छया
दृष्टवीत्यनुषङ्गेण जगामास्यभदर्शनः ४९

इत्यं स्वभावानुगुण्येन हृदक्रिया पि कदाचित्फलाप्तयेन पुनरन्यानुगुण्येन कदाचिदपि फलाप्तये इत्यर्थतः सिद्धम थेदानीमोदृशान्निर्बन्धाद्विरतिरेवस्वाभावमयेन पुनः फला सिपर्यवसान प्रतीक्षणमिति कथनार्थमाख्यायिकाभागः अथोइति यदृच्छयादैवेच्छया दृष्टवीत्यनुषङ्गेणेति न क दाचिदनश्चित उपकारः फलमदत्वा विनश्यतीत्याशयः प्र नेन हि कदाचिदस्या वुपासितः अभदर्शन इति शकुनकथनं

स्मतमिति ज्ञातो दुर्बलः अशक्तीति गमनागमनशक्तिरहितं अस्य प्रसादार्थं पूर्वावस्थां स्मरति अहोइति निसर्गमधुरं स्व भावरम्यम दाडिमीकुसुमप्रभम् अतिलोहितं ५१ पुष्टेति पु ष्टेति शरीरबलोपेता हृष्टेति अन्तःकरणबलोपेता हृष्टेति अन्तःकरणबलोपेता शक्तिमतीति आन्तरोद्रेकवती स्मरसार

५०

स तं ज्ञात्वा तेजस्करसंपीतास्यं बद्धविक्लवं अशक्ति
श्रृङ्खलाबद्धपादं दृष्ट्वा व्यचिन्तयत ५० अहो निस
र्गमधुरं दाडिमीकुसुमप्रभम् पतन्मुखं शरीरं दृष्टं
किमेतदधुनास्यवै ५१ पुष्टा हृष्टा शक्तिमती स्मर
साव्यायया चिता तन्त्रे रेषा पुरेदानीं किमेषा बहु
दुर्विधा ५२ विचिन्त्य बहुधावेत्यापादान्मृर्थीव
सानकम पश्चच्छ किमिदं तेयापतितं कालपर्य
यात ५३ ॥

भवतीछायया शेण भयार्चिता पूजिता बहु दुर्विधेति उक्तविशेषणरहितत्वाद्दुर्विधा दरिद्रा ५२ किमे वेति तर्कमभिनयति विचिन्त्येति अरिष्टवैराग्यादि रूपं कारणं बहुधा विचिन्त्य आपादान्मूर्धावसानकमवेक्ष्यत्य नेनारिष्टाशङ्का निवारिता निवारितत्वच्छ सम्पश्चच्छ कि मित्यादि कालपर्ययात कतिचिद्दिनान्तरेणापतितमिति अचिन्त्यहेतुत्वकथनं ५३

सपृष्टइति अनेनकर्मणावैतस्यापातमुरुत्तोन कष्ट मेतत् उैन्मत्यमिवागतं ५४ अद्येइति येनेत्यार्तिहेतना भूलपीडयोरसिद्धस्तोदये तजेत्थिता पश्चात्तपन्निवेति सोपिहि दृष्टंहृदिहस्तोनिदधातीति ५५ इत्यंपीडातंतंश्रुत्वासाधुरु वाचेत्यवतारयति श्रुत्वेति जानन्निति अनेनैवकर्मणामम

सपृष्टःसाधुनासम्यकात्यद्वृत्तंसमादये अनेन कर्मणासाधोकष्टमौन्मत्यमागतम् ५४ अद्येप द्रूःनिमग्नस्यगजस्येवार्तिरघमे येनोरसिदृष्टंहृ स्तोदयेपश्चात्तपन्निव ५५ श्रुत्वेवाचायतंभूयो जानन्किंनजहासितत निशम्योवाचमेजातम स्वातन्त्र्यंकरोमिकिं ५६ दृष्टवासनयावद्धोबला धुक्तोस्मिमानद किंकरोमिक्कगच्छामिप्रमाणं तेदयाधुना ५७

पीडोत्यादिताइतिसाधुवाचंनिशम्यश्रुत्वासराजोवाचमेइत्या दि पराधीनोहंजातोस्मीतिभावः ५६ पराधीनत्वमेवसा धयति दृष्टेति अनुभूतानुवेधोवासनातयावलादनिच्छ न्नपिवात्रकर्मणिधुक्तः किंकरोमीतिनात्मशरणंलभेतत स्त्वप्रमाणमिति ५७

सादरमिति सान्त्वनापूर्वं आन्तरस्यसान्त्वनपूर्वंवचनमेवप्र ष्यमाचिकित्सेति उपदेशसारमाह अन्येति सत्यंभोगवैतस्य मीदृशेनापिकर्मणासिद्ध्यति परंतस्वभावानुसारेणतवत्त न्नेदंस्वभावसम्भिन्नंकर्मेति ५८ सत्यंश्रुतिचोदितान्येवेमा न्यनेकविधानिकर्माणिपरंतस्वस्वौचित्यानिषेव्यमाणान्य

निशम्यवृत्तंतस्यासौमुनिःप्रोवाचसादरम् अन्या जातिर्हिंसाकाचियस्याःकर्मेदमोचिती ५८ अ तएवश्रुतावुक्तंक्रियौचित्यविवेचिता साधयत्य खिलानर्थान्येनराणामगोचराः ५९ यस्यया दृक्क्रियायोग्याविधेयातेनसाध्रुशम् भवताक ष्यमारब्धान्योचितेयंक्रियापरा ६० ॥

मृतंतदतिक्रमेणपुनर्निषेव्यमाणानिविषमितितात्पर्येवो धएवसर्वत्रफलतीतिवदति अतएवेति उौचित्येनविवेचि ताष्टष्यकृत्ताक्रियाखिलानर्थान्साधयति तेचनदृष्टप्रत्यया इत्याह येनराणामिति ५९ ततश्चयस्ययादृगिति विधेयेति फलितमसावित्यर्थः इयंक्रियापरोत्तमफलवतीपरंत्वन्योचिती तिरोषोस्या ६०

पं.सं
२९९
299

नचपुनरीदृक्क्रियारम्भपरित्यागस्याधर्मत्वात्कथमधर्ममपि
भजामीत्याशङ्क्याह स्वधर्मत्यागएवदोषाभिधानाद्बुद्ध्यापर
धर्मग्रहणेत्यागस्यैवौचित्यादित्याह धर्मश्रेष्ठामिति दृष्टदो
षापिक्रियाधर्म्यत्वान्नहेयेतिधर्मश्रेष्ठामेवपाल्यायेधर्मवद्ध
स्थितयः तवचप्रमादोपनतेयमितित्यागएवास्याऽचितइत्य
स्मात्कर्मणोनिवर्तस्वमाद्वृथाऽधर्मेधर्मबुद्ध्यागृहीतेकथंमे

धर्मश्रेष्ठामसौदृष्टदोषापियदसौक्रिया नहेये
तिनिवर्तस्वमाद्वृथापरितप्यथाः ९१ स्कत्वासत
स्यादितमग्रबुद्धिः प्रयत्नशैथिल्यपरोपिभूत्वा
सन्न्यायनेनोरचयेपुनश्चेत्यापदिमग्नोभवदस्य
सङ्गात् ९२ ॥

नेत्यद्यामीतिनिष्फ   लोयंपरितापइतिभा
वः इत्थंप्रमादोपनतफलंनिर्णीयविचारमाहात्म्यंसङ्गृह्य
वदति स्कत्वेति अग्रबुद्धिरिति उपदेशग्रहणात् निर्व
न्धात्वप्रयत्नशैथिल्यमादायस्वात्मनानेनोस्थितिंपुनारच
येइतिसन्न्यायापदिमग्नोभूत् इत्यापदिमोचनेमात्वहेतः
प्रयत्नशैथिल्यम् पणवन्यमदत्सङ्गोचगौणनिमित्तमिति
निमित्तत्रितयाद्यापदिमग्नकिरित्युक्रम ९२ ॥

नाममात्रेणभ्रान्तिगृहीतंतंनिर्वन्धमनर्थफलोपदर्शनेनपरास्य
दृढनिश्चयः समुपात्तपीठः सन्नन्यामपिसंस्कारकलामपेक्षत
इतितदारम्भः दृढेति अथचदृढनिश्चयोयत्नसहचरितः फ
लदेयेभवतीत्यनयोरन्योन्यसाहचर्यमितिसङ्गतिंवक्तुमाह य
त्नाश्वमिति यत्नएवकार्यपारप्रापणादश्वस्तंदृढनिश्चयएव
तदश्वपरिवर्तनकारित्वाद्वल्गातयात्तंस्वीकृतंवहन्पुरुषः दृ
ढप्राप्तंकार्यंश्रयेत् अत्रसंस्कारमाह कोमलामिति दृढनि

दृढनिश्चयवल्गात्तंयत्नाश्वमतिमान्वहन् कोमलां
वृत्तिमासाद्यकार्यंहल्लागतंश्रयेत ९३ नजातुवर
याधीरःकार्यार्थीकिञ्चिदाचरेत् अग्रतःप्राप्तमप्या
र्थंत्वराभस्मीकरिष्यति ९४ अभिप्रेतार्थसम्प्राप्तिस
रणिंलभतेपुमान् दृढनिश्चययत्नाभ्यामितिधे
र्यविचक्षणैः ९५

अयवल्गापिकोमलहस्ताश्रिताफलतिनान्यथेतिभावः ९३
अत्रसपत्नसाधनायविपक्षेवाधमाह नजात्विति प्रतिज्ञातम
र्थंदृढतरूपार्थान्तरन्यासेनविशदयति अग्रतइति ९४ इत्थंसं
स्कारकलयाशिष्टयादृढनिश्चयंसमर्थ्यपूर्वोत्तरश्लोकयोःस्फुटं
सङ्गतिमाह अभिप्रेतेति अभीष्टप्रयोजनप्राप्तिमार्गंपुमान्नभा
ग्यांसमर्थ्यतत्वलापदवलभतेइतिविचक्षणैर्हरदर्शिभिर्धैर्यंह
दिस्थाप्य कालान्तरोपभोगाय ९५

कोमलोद्वृत्तिमिति संस्कारकलायोपदिश्यातत्फलमाह अर्थ
स्वारीति यः पुमान्दृढनिश्चयवर्त्मनि श्रुतिगहनेर्थस्वारी अर्थ
स्पर्शी कोमलद्वृत्त्यार्थस्पृष्टापदं निथत्नेयत्नं करोति सपवार्थं
लभते नापरो र्थास्वारी त्वरितकार्यकारीत्यर्थः श्रुतिगहनेहि
गच्छन्विनष्टं मृगयमाणं वस्तुपादेन स्वारयतीति प्रसिद्धं ९९
इत्यमत्र कोमलद्वृत्तिकलासंस्कारः सामान्यतयोदितः ये पु
नस्तीव्रतमपरमेष्ठाष्टकातपवित्रितवाह्यान्तराः केचित्सम्

अर्थस्वारी पुमान्यादं दृढनिश्चयवर्त्मनि यो नित्य
त्नेति गहने सोर्थं विन्दति नापरः ९९ यथाद्याद्दृढ
त्वादनिक्षेपमात्रान्महत्त्वोच्चत्वद्वाथि दृढोदृतं स्यात
द्वितीयादिपत्क्षेपचिन्ता ऊतोस्य स्वयं मौलिभूतस्य
भूमण्डलेस्मिन् ९०

द्रोलङ्घनादिक मपि गोष्पदगणना
यां विदयति तेषां दृढनिश्चयादनन्तरं केवलयत्न उपयोगी
ति किं तेषामन्यकलनयेत्याह यथाद्यादिति एकवचनमश्च
तावत्कश्चिदेवेदृक्कालनावान्पुराणादौ प्रसिद्ध इति सूचनार्थं
आद्यात्पादक्षेपमात्रान्निर्गतोसौ भुवं विजेतामितियस्य शता
पेनाग्रेगतेन सर्वभूमीमण्डलसामन्तशिरोमणयो भूमौ पा
तिताः स्युः स एव गपदेव महोच्चत्वद्वा दृढो भवतीति तस्य का

द्वितीयादिपादक्षेपचिन्ता ततश्च किमर्थमस्य कालक्षेपल
क्षणाकोमलद्वृत्त्यासादनम् यतोसाव स्मिन्मण्डले मौलिभूतः
सर्वोन्नमधुरादृढ इति न काचिदप्यन्यापेक्षास्तीत्यर्थः ९० द्वा
दशर्थमुपसंहारव्याजेन स्मारयति इत्येवमिति मनोज्ञं सर्वथा
पूर्णितत्वात् निरर्गलं ग्रन्थ्यादिरूपार्गलारहितम् एनेनेति

इत्येवमुक्तं दृढनिश्चयात्मकं द्वारं मनोज्ञं च निर
र्गलं मया एतेन नृणां विशतां पुरोत्तमे सर्वार्थ
सिद्धिर्ध्रुवमेव सिद्ध्यति ९८ इति श्रीवीररत्नशेख
रशिष्यायां स्वर्गीलशैलपराभिधानायां द्वितीय
त्वोड्दृढनिश्चयाख्यं द्वादशं द्वारम् १२

ग्रन्वादेशपनादेशः पुरोत्तमे इति सर्वत्रात्र शक्यात यथिक्
तेमदेश्वरसमापत्तिलक्षणे अवान्तमहेश्वरस्वरूपसमाप
त्तीनां कानामान्या समापत्तिः शिष्यते इत्युक्तम् सर्वार्थेति इ
ति भद्रम् ९८ इति श्रीरत्नशेखरविवरणोपदसंक्षेतात्व
द्वादशी प्रभा १२ ॥

प॰सं॰
३॰१

ॐश्रीगणेशायनमः ॐउपन्त्रभावशत्त्रुदिष्टं त्रयोदशं द्वारे
स्वरूपतोलक्षयित्वमुदाहरणेन चद्रढयित्वमारभते अथेति
अथेति प्राग्वत्सूक्ष्मबुद्धयस्त्वामन्त्रणं सक्रूपासनाविशे
षितबुद्धयएवात्राधिकारिण इति सूचनार्थं तदेवानुकूलय
ति बुद्धीति सूक्ष्मभावः सौक्ष्म्यं बुद्धेः सौक्ष्म्यं बुद्धिसौक्ष्म्यं रागा
दिमालिन्यापूर्वंशमादिसम्पत्त्यानुत्तरशास्त्रार्थसंक्रान्तिक्षमा
त यत्रद्वारे विशतामत्रत्यार्थसमावेशवतामपश्चिमजन्मव

ॐश्रीगणेशायनमः ॐअथात्र योदशं द्वारं सूक्ष्म
धं सूक्ष्मबुद्धयः बुद्धिसौक्ष्म्यवतो यत्र विशतां सिद्धि
रुत्तमा १ अतीवगाढगम्भीरं द्वारमेतद्भयावहं
विशतामल्पसत्त्वानां तस्मात्सत्त्वं समाश्रयेत् २

तामुत्तमा सिद्धिः परबोधलक्षणास्यात् इदं च द्वारं महेश्वरवि
हारभूमिरिति ये सूक्ष्मबुद्धयो बाह्याभ्यन्तरगुज्ञास्तेषामत्र वि
शतां सिद्धिरुत्तमा अन्येषां त्वत्र टङ्कात् अपि भयं संभाव्यते इत्या
शयः १ उक्तमेवार्थं साधयितुमारंभः अतीवेति गाढगंभी
रं बाह्याभ्यन्तरसंवृतिमत् अतश्चाल्पसत्त्वानामधमसत्त्वाना
मत्र विशतां भयजनकं तस्मादेतत्प्रवेशने बुद्धेः सत्त्वमुत्तमस
त्त्वमाश्रयेत् सत्त्वं प्रकाशप्रवृत्तिः तया चाविकारकं सत्त्वं व्यस
नाभ्युदयेपि चेति २

अत्र लक्षणं कथयित्वमादौ बुद्धोत्तेजनाय भरयति उपन्त्रते
ति सिद्धानां स्वरूपबलसमासादितगुत्थानसिद्धीनां यस्य द्वार
स्योपन्त्रतेति पर्यायवक्रतावक्तान्तानामत्तुष्टये हर्षावाप्त्यै
तथाहि उपन्त्रतेति भावप्रधानो निर्देशः स च पदार्थश्वाणप्रद
त्वादुर्मोपिताहृदेणयत्रासौ अर्थोपि स्वसत्तायामेनमपेक्षत इति
तद्यवस्थापकत्वान्मुख्यतामवगाहते तौ वक्रतया गूढतयाथ
र्थयमि स्वभावप्रकाशकत्वात् सिद्धानामत्रतुष्टिः तेच सिद्धान्त

उपन्त्रतेति पर्यायवक्रतायस्यातुष्टये सिद्धानां प
रमोदारविमर्शाभरितात्मनाम् ३ अथो नियति
बद्धानां विमर्शरहितात्मनाम् उपन्त्रतेति पर्याय
वक्रतारुष्टये परम् ४ ॥

शान्तात्मानो ये नतत्तुष्टिः प्रत्यु
तशान्तकल्पतादेतदङ्कुरोऽज्ञमायामलेनस्यादित्याह परमो
दारेति भावाभावलक्षणसर्वाद्वैतपरविमर्शस्य परमोदारत्वम्
अतएव भरितात्मनामित्युक्तं तत्त्वं च वास्यान्तरघूर्णत्वं ३ उक्त
मेवार्थं स्फुटप्रतीतये व्यतिरेकेणापि वक्ति अथेति नियति
बद्धानामिति परमशान्तस्वरूपैकतात्पर्यवतामित्यर्थः तउ
क्षितानां हि नियतिस्तमेवैकं विहाय सर्वव्यापिकतास्यदेत्य
भिप्रायः अतएव विमर्शरहितात्मनामिति अतश्चोपन्त्रतेति

वक्रनामत्वंपरमतिशयेनकेवलंवारुष्टयेःकस्माच्छुतिगो
चरमज्ञायातेरोषएवैषांजायतेविकल्पपत्तश्चस्यैतेनिर्वृत्तिम
त्वादित्याशयः अथचावेत्तितएवावरायेकेचित्तेत्रसिद्धाविव
त्तितास्तेषांचशाम्भवीयोयमएवनियतिशब्देनेष्टः यतस्तेवि
मर्शभरितात्मानः विमर्शश्चपूर्वापरानुसन्धानशक्तिमत्वम
इति नियतेरप्युपन्हतेतिपर्यायवक्रतातृष्टये येषुनर्नि
यतिबद्धाग्रहट्टैकशरणा अतएवविमर्शरहितात्मानः

इदमयन्त्रताहारमतीवपरमामृतम् सर्वा
नुग्राणानंसिद्धैसर्वोपरिविराजते ५ सिद्धा
नांसिद्धतासैषायोगिनांसापराकला ज्ञानिनां
ज्ञानपङ्क्तिःसासारमेतन्महेशितुः ९ ॥

तेषामियंपर्यायवक्रताकेवलंरोषायेतिभावः ५ अयम
स्यमूलस्यापनेक्षतेएतद्दर्शनमचिततरमितितथारभते इ
दमिति परमामृतदायित्वात्परमामृतं सर्वाननुग्राणानंजीवभृ
तं सिद्धैसिद्धार्थ्ये सर्वोपरीति निर्विमर्शेहिब्रह्मलयसममिति
अथचसर्वोपरीति उपमेकग्राणत्वात्सर्वसाधनानाम ५
अतएवाह सिद्धानामिति सिद्धतेतिसिद्धव्यपदेशहेतुः ॥

पराकलाविश्रामहेतुरन्यथाभ्यस्ततामेषांनऊत्रापिविश्रांतिः
पङ्क्तिःपार्यतिकंफलम् अत्रसर्वत्रवीजमाह सारमिति सार
मितिऐश्वर्यलक्षणम् माहेश्वर्याभिव्यञ्जकमित्यर्थः ९
अतमिदंसारमेतन्महेशितुरिति परंत्वनेनास्यसद्धिती
यत्वमिवाभातिव्यपदेशभेदादित्यत्रसमर्थयति वह्नेरित्यादि
सत्यंपरमेशितुरिदंव्यपदेशेनभिन्नमिवाभाति नव्यपदेशभे
देनभेदमननंविडम्बावेडम्बम् यतःअहंनामप्रकाशस्यप्र
काशकर्तृत्वलक्षणंस्वरूपंविमर्शउच्यतेर्थसिद्धयेनामान्त

वह्नेरौष्ण्यंप्रभाभानोरपांशैत्यंयथावपुः व्यप
देशात्परंभिन्नंतथेदंपरमेशितुः ७ ॥

रकरणंनदोषाय ततश्चयदयंस्वस्यप्रकाशनेपरंनापेक्ष
तइति तदनपेक्षणंस्वातन्त्र्यपरवैलक्षण्यापादकमेतदुच्य
ते अथचपरमेशतापादकंयदस्यपरप्रकाशनेपिपरानपे
क्षणत्वलक्षणंसारभूतंस्वातन्त्र्यंतत्रापिस्वरूपस्यैवकल्पित
त्वात्तद्व्यपदेशोपिनकाचित्तवएवेनेत्याह युगपद्वह्नेरिति
अयंभावः स्वमेवरूपंफलभेदाद्धारोपेणशक्तिरिति क
ल्प्यते नत्वसौवस्तुतःपदार्थान्तरंकिञ्चिदिति वपुरितिव्य
पदेशात्परंभिन्नमितिचोक्तम् ७

प॰सं॰
३॰२

इदानीमस्यवस्तुनः शास्त्रान्तरेणनामनानात्वमेवनतत्परमा
र्थतोत्रकस्यचिदपह्नवइतिसूचयन्निष्कृष्यस्वरूपंदर्शयति य
त्सारमिति जडचेतनभेदभिन्नानांग्राह्यग्राहकाणांयत्प्रका
शात्मकंरूपंतस्याप्यप्रकाशवैलक्षण्यात्तेपिकेवमेवेति त
थाहि सारमिति अतएवहिसारं तच्चेयमेवविमर्शशक्तिः त
थाचाचार्याभिनवगुप्तपादाः अन्तर्विभातिसकलंजगदा
त्मनीहयद्वद्विचित्ररचनामकुरान्तराले बोधःपुनर्निजवि

यत्सारंस्वात्मसत्ताभाशक्तिःस्पन्दःपराकला मा
हात्म्यंपरमानन्दइतिपर्यायनामभिः ८ शा
स्त्राणांभेदतोभिन्नंतस्यैतस्याभिधंपरम स्वात
न्त्र्यमाख्यमेतस्यवैभवंचापिकथ्यते ९ ॥

मर्शनसारयुक्त्याविश्वंपरामृशतिनोमकुरस्तथातुइति ८
तथास्वात्मसत्तेति सत्ताभावःसत्ताभवनकर्तृतासर्वक्रिया
स्वस्वातन्त्र्यंसाचसर्वभावानांयत्पारमार्थिकंरूप
तद्रूपा तथाचसासैषास्वःसर्वेषांभावानांयश्चात्मावेद्यताख्यः
सएवासौप्रकाशः तंविनाप्रागिवार्थोऽप्रकाशःस्यादिति
नीत्यासर्वानुप्रवेशकत्वात् अतएवशिवदृष्टौआत्मैवसर्वभावे
षुस्फुरन्निर्वृतचिद्वपुः अनिरुद्धेच्छाप्रसरःप्रसरद्दृक्क्रियः

शिवइतिशक्तिशक्तिमदभेदाध्यवसायेनविमर्शप्रधानं
शिवतत्त्वमुक्तम् इत्थंच प्रदेशेणापिब्रह्मणःसार्वरूप्यमन
तिक्रान्तोविकल्पश्चेतिश्रुतिवचनमनुभवसिद्धम् तथा
चसति नवाहंनामकिञ्चनपरमार्थतोविद्यतेअथात्मनः
प्रकाशात्मकत्वात्प्रकाशात्मनोर्थात्मत्वात् अतएवाभिप्राये
णभगवान्व्यासोपिगीतास्तुतवान् योमांपश्यतिसर्वत्रस
र्वंचमयिपश्यतिइति तथा सर्वभूतस्थमात्मानंसर्वभूता
निचात्मनीतिचेतिविमर्शएवोद्यन्तृताख्यःस्वात्मसत्तेतिसि
द्धं आभेतिआभानमाभा तच्चान्तःस्थितस्यबहिरात्मना न
ह्यन्तःस्थितिंविनाकदापिबाह्याभासोयुज्यतेइत्यन्तः स्थि
तत्वंसर्वदास्तीतिबोध्यम् तच्चतत्रसकृद्विभातोयमात्मेति
नीत्यासकृदाभानलक्षणंपरामर्शनमेव तथाच प्रमात्रै
कात्म्यमान्तर्यमित्युक्तंभट्टपादैः शक्तिरितिव्याख्यातप्राय
म् स्पन्दइतिकिंचिच्चलनरूपा तथाहि प्रकाशस्वरूपंहि
मनागपिनातिरिच्यते अतिरिच्यतइत्यचलमेवाभासभेद
युक्तमिवचभातीति तथाचभट्टकल्लटपादाः गुणादिस्पन्द
निष्यन्दाःसामान्यस्पन्दसंश्रयात् लब्धात्मलाभाःसततंस्यु
र्ज्ञस्यापरिपन्थिनइति सततस्फुरत्स्वरूपमेतत्तत्त्वमित्युक्तं
भवति अयमेवचस्फुरत्तेतिकथ्यते पराकलाइति कलना

प॰से
३·४

त्मकत्वात्कलेतिकलनाचविमर्शनात्माविमर्शनेचपरवा
क्छक्तिमयं तथाचहरिः नसोस्तिप्रत्ययोलोकेयःशब्दा
नुगमादृते अनुविद्धमिवज्ञानंसर्वंशब्देनगम्यते वाग्रू
पताचेदुत्क्रामेदवबोधस्यशाश्वती नप्रकाशःप्रकाशेत
साहिप्रत्यवमर्शिनीति तस्याश्चपरात्वंसर्वप्रतिष्ठाहेतु
त्वात् माहात्म्यमिति पूर्णतासाचबहुभवनलक्षणा त
च्चकर्तृत्वात्कर्तृत्वंचात्मपरामर्शलक्षणं तथाच पराम
र्शाद्धेतोर्विश्वनिर्भरोयंनीलादित्वेनचकास्तिइति ततोयं
महात्मेतिकथ्यते यथोक्तं परिच्छिन्नस्वभावत्वंजडस्याकि
ललक्षणम् जडाद्विलक्षणोबोधोयतोनपरिमीयतेइति
तथाचेश्वरप्रत्यभिज्ञायाम् आत्मानमतएवायंज्ञेयीकु
र्यात्पृथक्स्थिति तेयंनत्विति परमानन्दइति अन्यान
पेक्षित्वैवपरमार्थतआनन्दः पूर्णश्चानन्दइति साचेयमे
वसारभूतापराशक्तिः तथाचमुनिः सर्वंपरवशंदुःखंस
र्वमात्मवशंसुखमिति इत्थमनेकनामकथनेशास्त्रेष
स्यव्यापकत्वेनप्रसिद्धतेत्याशयइत्याह इतीत्यादि यदि
त्यनूक्तं स्वपक्षेविधेयतयास्वरूपकथनार्थमवतारयति
तदिति यदेतद्व्यासस्वभेदेनविशेषकलनार्थंवासारादि
नामकंवस्तुतदेतस्यमहेश्वरस्यचैतन्याभिधेयपरंरूपंस्वा

तन्त्र्यंमननव्यापेक्षित्वलक्षणमीशितृत्वमैश्वर्यमितिकथ्यते
अनेनैवचास्यविविधभवनाद्वैभवमितिचेदंकथ्यते तथाहि
चेतयतीतिचेतनइति याचासौचितिक्रियासास्वात्मप्रत्यव
मर्शस्वभावत्वाज्जडाजडक्रोडीकारेणभासमानाचैतन्यमि
त्यन्यधर्माथःकरणात्मकेनभावप्रत्ययेनाभिधीयते तथा
हि घटंजानातिदेवदत्तइत्यत्रघटविषयज्ञानजननेदेवद
त्तःकर्तेतिशब्दबोधेघटेनघटात्मनिनकिञ्चिदपिचमत्
क्रियतेतदात्मनानपरामृश्यतेनचेतनात्मनाप्रकाश्यते त
तश्चनापरिच्छिन्नतयाभास्यते ततोसौजडइत्युच्यते देवदत्ते
नतुस्वात्मन्यहमितिस्वारसिकोयोगस्फुरणाविभूतियोगा
च्चमत्क्रियते स्वात्मापरामृश्यतेस्वात्मन्येवप्रकाश्यतेइद
मितियःपरिच्छेदपतावद्रूपतयातद्विलक्षणीभावेननी
तपीतस्तावदुःखेनतद्रूपतायवभासयोगेनावभास्यतेततो
सौचेतनइत्युच्यते इत्थंचचितिक्रियैवस्वपरावभासनस्वभा
वत्वादेतत्स्वरूपोन्यापिकेतन्यधर्मार्थःकरणात्मकेनभावप्र
त्ययेनाभिधीयते नचान्यधर्मार्थःकरणमस्यन्यूनतायाय
कंतयात्वेनाप्यस्यस्वात्मप्रत्ययाथानात् तथाचानेनास्या
न्यापेक्षत्वेसाधितेविभुत्वनित्यत्वादयोयेन्यधर्मास्तेप्य
नुगृहीताभवन्ति तथाहिदेशकालाकाराभेदाभेदविक

प.सं
३.५
305

ल्यापहृतत्वादस्य परामर्शात्मनः परानपेक्षस्य प्रकाशतत्त्व
स्यावच्छेदमायातमशक्यत्वादिति विभुर्नित्यः सर्वात्मकश्चासौ
इति इत्थं च स्वाधीनसिद्धिकत्वादस्य न परदर्शनेऽत्र प्रमा
णापेक्षा विद्यते प्रत्युत तदधीना तेषामपि सत्तेति सूचनार्थं
मुख्यमिति चैतन्यविशेषणम् नास्यान्यन्मुख्यमिति प्रत्यभि
ज्ञानकारणमपि तु स्वयमेव तदपीति भावः एष चार्थः चैत
न्यमात्मेति शिवसूत्रमालम्ब्य सिद्धपादैर्निर्णीतम् आत्मा
त एव चैतन्यं चित्क्रिया चितिकर्तृता तात्पर्येणोदितस्तेन य

तस्याङ्कुरोन्मुख्यतायां याद्विपञ्चक्तिसोदिता
ज्ञानं क्रियेति यद्योगान्तातकर्मेति कथ्यते १०

ज्ञातृत्वादिविलक्षण इति श्रीतन्त्रालोके अनपेक्षस्य वशिनो
देशकालाकृतिक्रमाः नियता नेति स विभुर्नित्यो विश्वाकृ
तिः परः विभुत्वात्सर्वगो नित्यभावादाद्यन्तवर्जितः विश्वा
कृतित्वाच्चिदचिद्वैचित्र्यावभासक इत्यादि ४ ननु कथमे
षउद्यन्तृत्वेऽभिभावप्रत्ययादिमउद्योग एव परमभिधीयते
यावता सर्वत्रैव ज्ञानक्रियाशक्तियोगान्तात्त्वकर्तृत्वे एव
स्य स्वातन्त्र्यमिति कथ्यते स एष सर्वज्ञः सर्वकर्ता चेति एवं
परसमर्थनायाह तस्येति सत्यं तस्य परमेश्वरस्य ज्ञानक्रिये

एव स्वातन्त्र्यमिति परं तु उन्मिषितविषये ते उन्मेषश्चेच्छाल
क्षणाङ्कुरः स्वात्मभूतसामान्याकारेदन्ताभासस्य विशेषकलना
रूपो यत्र जानाति करोतीति पाश्चात्यो विशेषः पदमध्यारोपय
ते तथा च श्रुतिः स ऐक्षत बहु स्यां प्रजायेयेति बहुभवनेईक्ष
णमिच्छारूपं निमित्तं वदतीति स एषोऽङ्कुर इच्छा तस्याश्चोच्छू
नतावस्था या प्रथमं भाव्यमिति या सा तु उच्छूनावस्था सततोदिता
पि परमार्थतः कलनया उन्मुख्यमित्यभिधीयते स उद्यन्तृताऽ
परभाग इच्छाप्रथमभागलक्षण आमोद इति कथ्यते तथा च
शिवरहस्ये यदा तत्तस्य चिद्धर्मविभवामोदजृम्भया विचित्र
रचनानानाकार्यसृष्टिप्रवर्तने भवत्युन्मुखिता चित्ता सेच्छा
याः प्रथमा तुटिरिति अङ्कुरोऽङ्कमेद्वि प्रथमं द्विपञ्चाभाव्यम्
तामाह येति अयं भावः तस्मिन्निष्टे विश्वलक्षणे कार्ये य
ज्ज्ञानं तत्प्रकाशनशक्तिरूपता चिदात्मनः सर्वं प्रति पत्तृण
मवेयमन्तः करण इव प्रकाशमानं तत्कार्यं यतः सा ज्ञानश
क्तिः ततोऽपि सर्वप्रमातृवेद्यस्थूलकार्याकारसम्पत्तिफलः
समुद्यमः क्रियाशक्तिरिति १० अवगतमिदं यदसौ बुद्ध्या
ज्ञाऽसहजबलोद्रेकादित्यं नानातया अवभासते इति परं त्विय
दूरत्वं अस्यो परमानन्दरूपी प्रेर्णोनन्यापेक्षकः कथमित्थं
गर्होत्र प्रवर्तते नहि परमप्रबुद्धस्यैषोचिती यत्सर्वथाऽनव

प.सं
३.९

यानर्घ्यवस्तुत्यागेनावयवत्वस्वीकारस्तथाशङ्क्यांदलयितुमा
हयुग्मम् सएषइति अयंभावः सत्यमिदमेतादृक्स्वरूपस्य
स्वयमेतादृशोपदृष्टिरनुचितेति परंतुपकाकोनरमामहाम्
तिसिद्धान्तनयेनस्वरूपास्फालनस्यैवैतन्निमित्तत्वात्काप्यग
र्हाकावावयवानवयदोषाशङ्केत्याह उच्छलदिति तथाचसो

सएषपरमेश्वरःपरमवोधरूपोमहात्मैतैकव
पुरुच्छलत्स्ववलशक्तियोगाद्दहिः विचित्रर
चनापटुःप्रभुपदस्समुल्लासयन्करोतिकल
नांपुनर्जडपदार्थसम्भूतये ॥ तदेतत्स्वा
च्छन्त्यंपरमविमलस्फारभरितंपरापेत्तात्मकं
परमकलनामोदमधुरम् समन्ताडहूर्ण
त्पुरपदकदम्बोज्ज्वलवपुर्विचित्रैरूहकूज्वलत
प्रसरउदितस्थ्यामाद्यमइति ॥ युग्मम्

मानन्दः ऊत्सितेऊत्सितस्यस्यात्कथमुन्मावत्तेतिचेत् इ
यप्रसारस्सतोगर्हितत्वमयुक्तिमत इति अन्यत्रापिउच्छल
त्यकुतिःशिवइत्युक्तम् तथापिपरमानन्दरूपमेवकथं
नावभासयतीत्यत्राह विचित्रेति तथातेचकानामविचि
त्ररचनेतिभावः नचतथात्वेपिपरमार्थतःकाचित्तस्यस्वरू

पाङ्कनेत्याह महात्मेतेति अयमाशयः मायाशक्तिवशाद
भेदापरामर्शःकेवलमङ्कनाहेतुः नचततथास्वरूपप्रसर
णरूपत्वादस्योल्लासस्य भ्रान्तिरूपाहितगर्हाभेदापरामर्शनं
तत्त्वनकिञ्चिदख्यातिरूपमात्रत्वात् अतएवोक्तं परमबो
धरूपइति इत्थंसमर्थनायांरचनाक्रममाह प्रभुपदइ
ति अयंभावः असौपरमबोधस्वभावआत्मातावत्प्रकाश
एव तत्रापिचास्यवैभवात्मकंस्वातन्त्र्यमपिप्रकाशात्तएव
तत्रस्वातन्त्र्यंजडाभासपर्यन्ताभासेविश्राम्यतीत्युक्तंजडप
दार्थसम्भूतयेइति जडपदार्थानांसम्भूतिः सम्यग्भूतिःवै
चित्र्याभासःसर्वथानिराकाङ्क्षत्वमितिभावः प्रकाशात्मना
भासेततावद्दहिर्यातिरित्याह प्रभुपदइति तत्राहन्तापरा
मर्शात्मनाभासकत्वंप्रभुत्वम् इदन्तापरामर्शात्मनापुनरा
भासकत्वंपशुत्वंजीवत्वमितियावत् अतिगहनश्चायम
र्थइत्यनन्तरप्रक्रियापरिशीलनेनहृदयङ्गमीभावंयथाया
ति तथायतनीयम् तदेतदिति स्फारोविश्वात्मनास्फूर्तिः
तत्रपरमत्वमाह परापेत्तेति विमलत्वमाह परमकलने
ति उपलक्षणमाश्रित्यविश्वस्फारमाह समन्तादिति त
थाच पुरपदेति वाच्यवाचकात्मकषडध्वोपलक्षणम् त
त्रभुवनतत्त्वकलाभेदेनवाच्योध्वात्रिधा पदमन्त्रवर्णाभेदे

नवाचकोपित्रिया प्रथामपिपरस्परमवान्तरभेदेनानन्त
मितिकदम्बेत्युक्तम् विधित्रैरिति विधिरत्रस्फुरणपरामर्श
स्तंजानन्तीतिविधिज्ञाःप्रभवस्तेस्तदेतत्स्वाच्छन्द्यं उद्यम
इत्युद्यन्तृताउदितः अविस्मृत्यैपुनरप्युद्यमस्वरूपमाह उ
ज्ज्वलप्रसरइति असावेवोद्यमःसमन्तादित्यादिविशेषण
युक्तः तथाचशिवसूत्रं उद्यमोभैरवइति अथचविधि
ज्ञैः परमसमावेशलक्षणविधिज्ञात्पर्येज्ञैरसावुद्यमः
समावेशसमापन्नयेउदितः यतोसावुज्ज्वलप्रसरः उ
ज्ज्वलाविर्भवत्प्रसरःस्वरूपविकासोयस्मादिति अयमेव
ताहक्स्वरूपसमापन्नयेमुख्यउपायइत्याशयः तथाच
उद्यन्तृताबलेनतद्विकासदृत्यास्वरूपगस्तिच्छेदितिसि
द्धपादाः इयमेवचखेचरीमुद्रेत्यभिधीयते अन्तर्लक्ष्य
बहिर्दृष्टिर्निमेषोन्मेषवर्जिता यथासौखेचरीमुद्रास्वभ
ैरूपलभ्यतेइति लोकेपिदैन्यमपास्यालंग्रासयुक्तिस
माश्रयणंसर्वसिद्धिहेतुरुद्यमइत्युच्यते १२ सिद्धमर्थ
मुपसंहरति उद्यन्त्रेति उद्यन्तृतेतिगतार्थम् सत्त्वम
पिकृतलक्षणंतस्यादारत्वंसर्वेषांस्नपहारः लोकेचवा
उग्रेनोदेहाःकातर्यमौदार्यमितिगीयते चितिकर्तृतेति
चितेःकर्तृतास्वातन्त्र्यंसंयोजनवियोजनानुसन्धानादि

रूपम् येननात्ममात्रतायामेवजडवद्विश्रान्तिःस्यात् अ
परिच्छिन्नप्रकाशसारत्वादस्य परिच्छिन्नताच्चान्यस्य जडतः
संयोजनवियोजनादिस्वातन्त्र्यशालित्वम् लोकेचसर्ववशी
करणमेवकातरविलक्षणतायाउद्यमइतिकथ्यते चैत
न्यमितिसारमितिचव्याख्यातम् दिङ्मात्रेणान्यथापिकार्य
मविनास्यस्वरूपमाह यदाश्रयादिति अतिशयेनान्यने

उद्यन्तृतासेयमुदारसत्त्वंतदेतदङ्केचितिकर्तृ
तेति चैतन्यमेतत्तबलसारमस्ययदाश्रयात्पा
स्फुरदण्डमेतत् १३ सहजविमर्शबलादतोय
मीशोजगतिमहेश्वरइत्युदैरितज्ञैः नहिपर
बलहीनपशुशाखाङ्कुरमपिकुञ्चयितुंक्षमः
किमन्यत् १४

रपेक्ष्यणस्फुरतिइतिपास्फुरत् अण्डंब्रह्मोपलक्षितमाण्ड
जातं १३ अनेनैवसत्यपिप्रभुत्वेप्रभुत्वसाम्येपिमहेश्वरइ
तिव्यपदेशइत्याह सहजेति सहजोनाहार्यः आहार्यैस्म
र्यांस्त्वेइतिपरस्परापेक्षयेश्वरव्यपदेशोपिस्वप्रेपितेषांस
हत्वमसम्भवीतितन्त्रेरुदैरितत्वंकं सर्वथातः साधनेन
युज्यतेइति यत्ताश्रयणाउदैरीतिप्रयोगः ननुमायापरमा

एवादिसमाश्रयेणाप्यस्याधिष्ठातृत्वेनेश्वरतावगमनात्कृ
तः सहजेत्युक्तमनयाह नहीति परबलाभावेजाड्यापत्तेः
कृतः शाखाङ्कुरकल्पनेऽप्यस्य शक्तिरितिभावः किमन्यदिति
महाजनानुभवसिद्धत्वादस्यार्थस्य विमर्दक्षमत्वेऽपि विम
र्दोत्थापनमनुचितमितिसूचितम् १४ नन्वस्तु तावत्पू
र्णिकलनायत्र परब्रह्मेति परमशिवेति वा व्यपदेशो नास्ति
प्रामाणिकानां विवादः या पुनरधिष्ठात्री सृष्टिस्थितिलय

माहेश्वर्यबलाङ्कितोयममलो बोधोऽखिलप्रा
णिनो विश्वम्भाति परात्मतैकभरितः स्वेनाप्यथा
न्यात्मना तल्लीलाचरितं यदेतदथुना भेदेऽपि भे
दात्मना विश्वं भाति न कापि साह्यिकसनायाबोध
वाह्या भवेत् १५

तिरोधानानुग्रहाख्यकृत्यपञ्चकमखिलप्रतीतिपथमव
तीर्णकारणपञ्चतयी तत्र स्वस्वक्रियाधिष्ठातृत्वात्सर्वे
ष्वां कोविशेषो येन महेश्वरस्य ह्योष्यते रत्न तत्र समर्थयति
माहेश्वर्येति अस्त्यधिष्ठातृत्वे विशेष इति वाढमुह्योष्यते
यदयमखिलप्राणिनोऽमलो बोधः परमात्मैकरसिः स्वेना
पि भाति अथ चान्यात्मनापि भातीति तत्र स्वेन भानं यत्कुट

स्वात्मप्रथात्मकनिरर्गलस्वात्मप्रकाशनंनाम तच्च सर्वथा
कृतानङ्कितत्वात्त्वभानमितिकथ्यते अन्यात्मनाभानं च यत्र
नियतिवशकार्यकारणभावप्रथान्तरमपि मध्ये विभाति त
त्रापि चास्य पारमार्थिकस्य शुद्धस्वात्मप्रथात्मकप्रकाशस्या
नुप्राणकत्वादन्यात्मनाभानमितिकथ्यते इमे एवानुग्रहति
रोधानशक्ती तदधिष्ठातारौ च सदाशिवेश्वरावागमिकैः क
थिते अतश्च याऽस्माभिस्त्वः सृष्टिस्थितिलयाख्याः क्रियास्त
दधिष्ठातारश्च ब्रह्मविष्णुरुद्राख्यास्त्रयस्तत्रासौ लयकारणं
रुद्रो माहेश्वर्यबलाङ्कितो माहेश्वर्यबलं च तत्तृतीयनेत्रोन्मी।
लनम् तथाच तत्रैतन्मात्रतामात्रस्थितौ रुद्रोऽधिदैवतम्
भिन्नप्रमेयप्रसरे ब्रह्मविष्णू व्यवस्थिताविति अतएव चानयो
र्नेत्रतृतीयनेत्रोन्मीलनम् तदेतच्छ्रुतावुक्तं यतो वा इमानि
भूतानि जायन्ते येन जातानि जीवन्ति यत्प्रयन्त्यभिसंविश
न्ति तद्विजिज्ञासस्वेति तत्र जायन्ते इति सृष्टिः जीवन्तीति स्थि
तिः प्रयन्तीति संहारः अभिसंविशन्तीति तिरोधानानुग्रहश
क्तीयुगपदुक्ते इति सारम् बोधैकपरमार्थतां समर्थ्य क्रमम
प्याह तल्लीलेति अभेदे इति परमार्थतः भेदात्मनेति वैचित्र्या
वभासेनेत्युभयमपि लीलाचरितं लीलया चरणम् हर्षा
नुसारी स्पन्दो लीला ननु प्रसिद्धं बीजाङ्कुरादौ परिदृश्यमान

पं.सं.
वृ.९

स्यैव कारणत्वमित्यलमभेदवादेनेत्यत आह नकापीति अ
यंभावः उन्नानवुद्धीनामयमाभासः यद्वीजादङ्कुरइति पर
मार्थतस्तत्तदनुप्राणनं तत्समर्थितमेव वीजं तत्र कारणं भा
तीति १५ इत्थमनुत्तरमतेनोपन्यस्तं तां समर्थ्य सिद्धान्तमते
नापि समर्थयितं फलतोनयोरैक्यं प्रतिपादयति सोसाविति
सोसाविति परमवोधस्वरूपः परमेश्वरः निजसत्त्वेति शोकच
रपरविमर्शसारकलनामादाय सर्वात्मनेति स्वपरात्मना
स्वयमिति करणभूतेन स्वात्मनात्मनीत्याधारभूते स्वस्मि

सोसौ तां निजसत्त्ववोधकलनामादाय सर्वात्म
नाधिष्ठाता स्वयमेव चात्मनि जगत्सर्गस्थितिभा
सयन् अश्रान्तो लयकारणं सततमप्यात्मैक्य
वुद्ध्या स्फुरन्वेदान्तेष्विति कथ्यते समतिभिर्द्वैथा
पिसत्कारणम् १९ ॥

न्नुपादानलक्षणे चाधिष्ठातेति निमित्तं च अाभाससारमे
वेदं सर्वमिति भासयन्नित्युक्तम् स्फुटमपि स्वस्यैवोपादा
नत्वमित्याह लयकारणमिति अश्रान्त इति लीलाचरणं स
मर्थितं भेदाभासेपि परमार्थवुद्धिमाह सततमिति समति
भिः शोभनमननैः सूत्रकारादिभिर्द्वैधापि सत्कारणं निमित्तो
पादानरूपतया कथ्यते प्रकृतिश्च प्रतिज्ञा दृष्टान्तानुपरोधादिति
सूत्रं १९

एतत्समावेशफलमाह यपत्तामिति सिद्धा इति नतेषां कि
ञ्चिदपि साध्यमवशिष्यत इति भावः उद्योगशालिनश्च सि
द्धव्यपदेशार्हा इति च प्रकृतोर्थः अन्तरात्मा मनः अनर्था व
हा किं कर्तव्यतारूपभयप्रदा अस्याखिलस्य त्रयेपि कल्पा
न्ताउम्बरेपि अयं च अस्य सर्वस्य सञ्चितस्वार्जितादिलक्ष
णस्य धनस्य त्रयेपि जाते तेषामुद्यमैकशरणानां अनर्थाव

यपत्तां परां भूमिमाश्रित्य सिद्धाः परानन्दपीयूष
तृप्ताशयानाम् नतेषां कदाचिदुद्वेत्यन्तरात्मन्य
नर्थावहा भीः त्रयेप्यखिलस्य १८ पोप्लूयन्तां स
मन्तादर्णामुदयपयश्चण्डवाताश्च शैलान्दोधूय
न्तां परिवीचलिततगिरिनरीन्त्यतां कन्दुकीव द
न्दह्यन्तां च वन्हिदिकटतरशिखाभस्मिताशान्तरा
लादावानास्त्यस्य काचित्तिरमलमतेर्लब्धवोधो
दयस्य १८ ॥

हाकातर्यलक्ष
णाभीर्न कदाचिदपि मन
स्युदेतीति प्रकृतम् १८ त्रयेप्याखिलस्येति तत्परचनां घट
यति पोप्लूयन्तामिति चलितगिरीति नर्तनक्रियाविशेष
णम् कन्दुकीवेति अल्पत्वद्योतको ङीपप्रयोगः शिखाज्वा
लाः दावाः अरण्यानलाः इति द्वौ निःलब्धवोधोदयस्या यन्तर
मतेः १८

बीजसूत्रमाह तदिति नैसर्गिकमिति नैतत्कान्तरमतिरि-
क्तयत्किञ्चिदपि ज्ञापनीयमिति सूचितम् पैतामहीं ब्राह्मीम्
ब्रह्मपदव्यापि चोद्यमेकसाध्या किं पुनरन्यदित्याशयः १९
परमार्थमुपसंतित्यन्यकृतस्यैव भेदकथनार्थमारभते त
देतदिति आविर्भूतं सत द्विधा कथ्यते मुख्योयमः गौणो

तन्नैसर्गिकमुद्यन्तु भावमाश्रित्य ये बुधाः प्रव
र्तन्तेव देयुस्ते धुरं पैतामहीमपि १९ तदेतत्प
रमोदारं नैसर्गिकमिदं महः आविर्भूतं द्विधामु
ख्यगौणभेदेन कथ्यते २१ मुख्यमन्यानपेक्षं
यद्गौणमन्यापरोधियत् वीरमात्राश्रयं पूर्वम
नयाश्रयमन्तरम् २२ ॥

यमत्रेति २१ तत्र मुख्यगौणत्वमस्य साधयति मुख्यमि
त्यादि केवलत्वं मुख्यत्वम् अन्यसहायत्वं गौणत्वमिति
योगमात्राश्रयेण मुख्यत्वं गौणत्वं चात्र बोध्यम् फलत
स्तु गौणस्यैवात्र गरीयस्त्वप्रतिपादनात् तदाह वीरेति
मात्रशब्दो नयमपाकरोति सनयाश्रयमिति नीत्युपजीव
वीर्याश्रयं २२

अत्रेमोदाहरणं निरूपयति स्वबाह्विति अलमिति गरीय
स्त्वसिद्धिः परं तसौ मोलङ्घनमत्र व्यवहारस्थितौ दोषः अ
त्रोदाहरणं भीमवत् इति भीमसेनः पाण्डवश्च स्वबाहुबले
नोद्यमफलभाक् इति प्रसिद्धमेव परं तु पूर्वापरानुसन्धानं ए
ष्टेक्षता व्यवहारीति ज्ञानिपदमेतत् २३ द्वितीयमपि प्रस्ता
ययति सम्यगिति पूर्वापरानुसन्धानविचारपूर्वं साधनान्या

स्वबाहुबलमाश्रित्य ये यतन्ते दृढव्रताः तेर्थ
सिद्धिमवाप्नुवंत्राजन्नत्र विभीमवत् २३ स
म्यग्विचार्योदयायायो साधनान्यकुतोभयाः प्र
शंसामेत्य राजन्ते परं विकिरीटिवत् २४ अ
त्रैव सर्वाकलनाज्ञानविज्ञानलक्षणा निरूढा
भातिविद्धर्मो सेषा देयाच सर्वथा २५ ॥

दायाकुतोभयाउद्यमैकशरणा अपि प्रशंसामेत्याह्नो साध
नेनारब्धसीमा च पालिता स्वार्थोपि साधित इति स्वपरप्रस
न्नीकरणात्मकां श्लाघ्यतामेत्यराजन्ते परे गौणमाश्रयिणः
अत्रोदाहरणं किरीटिवत् मध्यमपाण्डवश्च सम्यक्पूर्वा
परानुसन्धानमग्रतः कृत्वा स्वबाहुबलेनाद्यवजन्द्भुश्चात्रै
वावान्तरभेदांश्च सन्धिसिद्धये योगिनो निदर्शयति अत्रैवे

ति अत्रेतिद्विविधउद्यमेज्ञानमात्मसिद्ध्येकप्रयोजनम् वि
ज्ञानंबाह्यार्थसिद्धिप्रयोजनम् आभ्यांचसर्वेविधेयंस्वीकृ
तमित्याह सर्वाकलनेति निरूढेतिबद्धमूलाततश्चसैषा
धन्तृतासर्वप्रकारैरादेया २५ तत्रात्मसिद्ध्येकप्रयोजना
ज्ञानलक्षणाधन्तृतायोक्तातामाश्रित्यविचारयति विका
सवृत्तिमिति विकासवृत्तिर्निमेषोन्मेषरहिताव्युत्थानस
माधिभेदतिरस्कारेणात्मतत्ववृत्तिः तत्रहेतुः परमार्थेति

विकासवृत्तिमाश्रित्यपरमार्थरसोज्ज्वलाः ये
सिद्धाःसिद्धिमायान्तितेषुमुख्येविराजते २६
संकोचवृत्तिमाश्रित्यशनैरारोढुमुद्यताः ये
नेकजन्मसंसिद्धास्तेषुगौणंविराजते २७

परमार्थस्यबाह्यान्तरभेदरहितत्वात् यदाह महेश्वरान
न्दः अविकारोभयपार्श्वेचाषपिण्डसदृशोर्थे अन्तर्भावा
योगीवहिर्भावइतिकलनाऊनइति सिद्धाइतिसिद्धमार्ग
चारिणः २६ द्वितीयप्रकारेणाप्येनैवविचारयति संकोचे
ति निमेषोन्मेषभूषिताव्युत्थानसमाधिभेदस्वीकारेणा
त्मतत्ववृत्तिःसंकोचवृत्तिः तत्रहेतुःशनैरितिअन्यत्सुगमं

अत्रैवद्विविधत्वेप्रामाणिकसम्मतिमाह पतीति तत्रप्रथ
मंपतिज्ञानंद्वितीयंपाशवं रहस्येषित्वेनेनातिगोप्यत्वमस्य
सूचितम् तथाच संकोचतारतम्येनपाशवंज्ञानमीरितं वि
कासतारतम्येनपतिज्ञानंतत्ववाचकमिति २८ पतिपाशव
स्वरूपंव्याचष्टे नयत्रेति यन्त्रणेति विधिनिषेधात्मकभेद
लक्षणा अतश्चाबाह्याभ्यन्तरेति व्युत्थानसमाधिभेदरहिता

पतिपाशवभेदेनतदेतद्विविधंबुधैः रहस्येषू
दितंज्ञानंसर्वथासिद्धयेविदाम् २८ नयत्रयन्त्र
णाकाचित्परामृतरसोज्ज्वला अबाह्याभ्यन्तरा
रीतिःपतिज्ञानमितीर्यते २९ सर्वतोयन्त्रणाब
द्धमहाङ्कुशवशोदये संयमत्राद्विनीरीतिःपा
शवंज्ञानमीरितम् ३० ॥

अयंभावः भेदोहिसंसारः सचसर्वेषामेवक्लेशदइतिकेयंयन्त्र
णानाम तदभावाच्चभेदाभावेकेयंसमाधिव्युत्थानभेदक
ल्पनेति २९ सर्वतइति उदयइतितत्सिद्ध्यर्थम् बाह्याभ्यन्त
रतामस्याःसाधयति संयमेति त्रयमेकत्रसंयमइतिध्या
नधारणासमाधीनांयुगपत्संयमइतिनाम ३० ॥

अत्र यत्पूर्वमवतारितमवान्तरभेदसिद्धये इति तत्स्फुटीक
र्तुमुपक्रमते सत्त्वमिति तत्रापीति भेदकल्पने सत्त्वात्मन
मोदयते अस्तितितान्विकोयमर्थ इत्यर्थः यद्येवं तत्सर्वेषामु
त्वमसत्त्वमेवेति परमाह तैरत्र नभावमिति साधनावकाश
दानार्थमाह तथापीति सर्वत्रेति साधनानर्हसाधनार्हेष्व
प्ययं भावः सत्त्वमसत्त्वं सर्वेषामसत्त्वमेव परं तत्तदनर्हाणाम

सत्त्वं तत्रापि सत्त्वं चेदस्तु नास्त्यत्र कल्पना त
थापि योगिनां सर्वत्र सिद्धये श्रेय उच्यते ३१ मति
मास्थाय विमलां नीतिसत्त्वानुवर्तिनीम् उपच्छ
ति च यो धीमान्सोवश्यं सिद्धिभाजनम् ३२

हेत्वभ्रान्त्या तयोर्यमेमहानर्थपात इति तत्समुद्धार्थमापा
तायातपूर्वोक्तदोषाशङ्कापनोदार्थं चात्र तदर्हैरपि परमादरो
विधेय इति ३१ स्फुटं योगिनां दरं विशदयति मतिमिति
उपमवतां नतात्पर्येण कातरवत्तत्र परमादर इति सूचनार्थं
नीति सत्त्वेति अवश्यमिति वक्ष्यमाणसंशय
निरासार्थं ३२ ॥

अत्रैवमरयति कासाविति केति गूढा गूढा वा रसयाभूमेया
ज्ज्वला रसेनान्तरप्रेमलक्षणेन शृङ्गारेण च ३३ तेइति नय
स्यास्वकल्पनातदधीनाभिमतस्थानशास्त्रियोतिका परं तथा
वनं स्वाधीनो यमलक्षणं तत्साधकमिति महाधिय इति सूचि
तम् ३४ न जात इति तमः कार्यसाङ्कर्याम् उपनि उपच्छति

कासौ सिद्धिर्नयानीति सम्भूषितधियां नृणाम्
उपच्छतां नयात्यग्रे कामिनी वरसोज्ज्वला ३३
तेस्म्राख्यास्त परं सिद्धिभाजनं ते सुखोदयाः सन्न
यास्वमुपारुह्य ये यावन्ति महाधियः ३४ न जा
तु स्खलनं यान्ति तमस्यन्धे पि ते बुधाः बहुकल्प
य उपन्ति सदोद्बुद्धनयेक्षणाः ३५ केवलं यत्न
माश्रित्य ये यतन्ते रुढव्रताः तेषां संशयिता सि
द्धिः संशयो नर्थकारणम् ३६ ॥

अत्र हेतुः सदेति स्वस्यावस्थायां समुद्बुद्धनयेक्षणा विदितनि
मत्ता रोहावरोहगतयस्तमस्यपि सञ्चरन्तो न स्खलन्तीति
सिद्धमेव ३५ तथापि योगिनां सर्वत्र सिद्धये श्रेय उच्यते इत्युक्त्यामु
त्वस्य यदसर्वत्रगतितं सूचितं तत्प्रतिपादयति केवलमिति ग
तार्थं ३६

एतदेवदृष्टान्तेनस्फुटयति नजात्विति साहसेनेति सर्वथा
केनान्वयः अत्रनयमपोहलयति युक्तेति लङ्घनमर्थीक्र
मणेनमथनम् ४८ संशयितासिद्धिः संशयोनर्थकारणमि
त्युक्तं तत्रकार्यसाङ्कट्येसमापतितेसाधनान्वेषणमकिञ्चि
त्करत्वाद्व्यर्थमितितत्रसंशयेपीदमेवज्यायइतिव्यवस्थाप्र
तिपादयतितस्मादिति तस्मात्यदस्यशास्त्रेषुमहाप्रभावत्व
मुक्तंतस्माद्धेतोरयमर्थोत्रसिद्धः यत्कालवशाद्गरीयसांसाध
नानामकिञ्चित्करतापातेसतिअवार्येकेनाप्युपायेनवार

नजातज्वलितंवह्निंकश्चिद्दृष्टमपित्तमः सा
हसेनाप्ययुक्त्यासौलङ्घ्यतेचापिधीयनैः ४८
तस्मादवार्येसाङ्कट्येसाधनानांगरीयसाम् अ
किञ्चित्करतापातेसिद्धेःप्रथममन्तमम ४९

यितमशक्येसाङ्कट्येसमापतितेप्रथममथमलक्षणंसाद्
संसिद्धयेश्रेयः तथाचगरीयसांसाधनानामात्मसंयमस्थि
तिहेतूनांमहारोगाक्रान्त्याजरादिदोषेणवाकिञ्चित्कार्य
करतापातेसाङ्कट्येचशरीरपातादिलक्षणेवार्येसमीपश
त्रेभृगुवादिपतनसाहसयुक्तिरेवसिद्ध्यैरुपागमशसिद्धिः अ
त्रचाप्रकृतार्थोन्मीलनंसर्वत्रसर्वत्रोपलक्षणंविस्तरभयान्न
पदेपदेनप्रसारितम् स्वयंतथीमद्भिर्विस्तृतिपदवीनेयमि
त्येतदर्थंच ४९

सूत्रकल्पमनुश्लोकंमत्वास्वयमेवव्याकरोति यावदिति का
लस्यक्षणःकालक्षेपःकार्यासाङ्कट्यमितियावत् यावच्चशक्ति
र्वास्यान्तरशक्तिर्गरीयसी विधेयंकार्यमन्ततोनिश्चयेनप्रकृ
ताप्रकृतोभयसाधारणमिदम् ५० कालविपर्ययःकालात्य
यःकार्यसमापत्तिलक्षणःप्रारब्धपरिसमाप्तिश्चशक्तीनांबा
ह्यान्तरसाधनानांइन्द्रियशक्तीनांच तत्रेतिनीत्योर्नभेदस्त

यावत्क्षणोस्तिकालस्ययावच्छक्तिर्गरीयसी ता
वन्नीत्यैवसद्दीत्याविधेयंसाध्यमन्ततः ५० वि
पर्ययेयकालस्यशक्तिक्षेपउपस्थिते इतिनीत्यो
र्नभेदोस्तिसर्वथानर्थमेवसा ५१ तत्रोद्यन्तमा
श्रित्यकार्यंसंसाधयेद्बुधः नतत्रचिन्ताकर्तव्या
समुद्रोल्लङ्घनादिषु ५२ ॥

त्रनीतिसमाश्रयणमीतिरुपद्रवःकार्यविघातहेतुरिति
यावत् तत्रनीतिंहरतोपसार्योद्यममेवाश्रयितव्यस्तत्र्यथा
यातमपिहिवदसवदन्यायमाश्रित्यावश्यकर्तव्यतामाह
तत्रेति कियत्पर्यन्तंचोद्योगासिद्धिरित्याह समुद्रोल्लङ्घना
दिषु तत्रसमुद्रोल्लङ्घनमपिचप्टिष्यतेइतिभावः ५२

द्गीणेष्विति साहसमेवबलमत्युत्कटंवीर्यंतेनोद्धतः सर्वसम
द्धिमान् अस्त्तद्धलेयदेनंजयश्रीस्तदधिष्ठातृदेवतावीरकाङ्क्षि
णीस्वयंवृणोतीत्यर्थः ४४ पक्षेयोंवितन्यमानोनपर्याप्तिंगच्छ
तीतिसूचयन्नुपदेश्यान्नुपदेशस्यंग्राहयितुमाह अलमिति
अलमितिकृतमित्यर्थेव्ययंतेनभावसाधनत्वाद्बहूक्तेपतिकर्त्त
रितृतीया विद्धामित्यन्यत्रसिद्धान्तो असाविति प्रथमोपक्षा

द्गीणेषुसाधनेष्वत्रयः साहसवलोद्धतः जितंते
नजयश्रीर्यत्सर्वदावीरकाङ्क्षिणी ४४ अलंवहू
क्त्यागहनमेतद्विविद्धामपि सर्वथासौहिया
कार्यसाधनोद्यमभेदतः ४५ पक्षेकार्यसिद्धैसा
ध्यात्वपरस्तत्साधनेषुयो यथात्मसिद्धेकृत्य
नैतदङ्गेषुचसंस्तवः ४६ ॥ द्वियेतिकार्योद्य

न्तोद्यन्तरता

मसाधनोद्यमभेदेनेत्यर्थः ४५ पक इति कार्योद्यमः परउ
तिसाधनोद्यमः अत्रपूर्वप्रक्रान्तमेवसाधनंमध्येविस्मृ
तकल्पमिवमत्वाद्दृष्टान्तयति यथेति तत्रात्मसिद्धयेषु
त्पन्नेसंस्तवोभ्यासः कार्योद्यमः तदङ्गेषुश्रवणसाधनेषु
संयमादिषुसाधनोद्यमइति अत्रश्रुत्पन्नोत्पनेनश्रवणमा
त्रंलक्ष्यते तथाचवक्ष्यमाणाद्घटनाद्युक्तेतिवोध्यम ४६

अंत्रेवव्यतिरेकयति सर्वथेति अनर्थदैरिहामुत्रभयदैः का
र्पण्यहेतुभिरितिपरस्परसापेक्षत्वाद्दोषाणामेतद्वैपरीत्यलक्षणोस्त
थावाऽऽलस्यदौर्जन्यदुष्टसर्गपापाचरणपक्षवाख्यैः असावि
तिअलसादि विधोरङ्कःयवलीकुरुतेविधुकलङ्कमालिन्याद
धिकमस्यमालिन्यंजायतेइत्यर्थः प्रासङ्गिकंसमाप्यप्रकृत

सर्वथानर्थदैरेभिःकृतंकार्पण्यहेतुभिः यदा
श्रयादसावङ्कःयवलीकुरुतेविधोः ५३ सएव
पुरुषोलोकेयोयतेतदिवानिशम् अन्यार्जितर
तस्पृहस्त्रीत्वक्लीवत्वमेववा ५४ भुञ्जतेसर्वएवे
हनाभक्षैर्जीव्यतेत्तणम् स्वबाहुर्जितभोक्तृ
त्वभोक्तृत्वंगण्यतेवुधैः ५५

मेववर्णयति सएवेति पुरुषइति सर्वथाश्लाघ्यकीर्तिः
स्वपरतोषकश्च दिवानिशमितिप्रत्यहमपरोक्षम् अन्वयमे
वोपमाह अन्येति स्त्रियोह्यन्यार्जनरताःस्वतोषेपिपरतोषाना
धायिकत्वादश्लाघ्यकीर्तयःक्लीवाःपुनरनुभयाइति ५४ न
भोगमात्रेणपुरुषत्वमित्याह भुञ्जतेइति स्पष्टम् ५५

ग्रथुनोद्यमोनामायेनक्लेशायासकर्तृत्वमपितत्काचिदेषा
युक्तिरगण्यतिप्रतिपादयितुंतावदृष्टान्तमाह काचिदेषेति
काचिदितिदृश्यग्विविद्यमानापिनदृश्यत्वव्यपदेशाद्धाकले
तिचिदाकाराद्वृत्तिः शुद्धेतिप्रत्यगात्मनि ययाकलयाऽसौचि
त्स्वरूपीप्रत्यगात्मास्वयमपरिणामित्वादक्रियोपिसन्नन्य
कर्तृकभोगानांपरिणामिदेहेन्द्रियादिकर्तृकभोगानांसा
क्षितयाभोक्तेतिव्यपदिश्यते ५९ दार्ष्टान्तिकेयोजयति ए

काचिदेषाकलास्तीह ययासौस्वयमक्रियः अ
न्यकर्तृकभोगानांभोक्तेतिव्यपदिश्यते ५९ ए
वंप्रोद्धतशीलानामपीहपरमाकला ययातेऽ
त्यन्तमनसोपीशातेन्यार्जितंफलम् ५० ॥

वमिति एवंसाद्धात्मदृष्टान्तेन प्रोद्धतशीलाउद्यमशान्ति
नः तेषामपीहलोकेपरमाकलायन्नरतान्ख्यास्तीतिशेषः य
यापरमकलयातेऽत्यन्तारोत्यन्तमनसः स्वयमान्तरक्षोभ
रहितास्त्रपिस्वोजःस्फुरणामात्रेणवशीकृतसर्वान्तराःस
न्तोन्यार्जितंग्रन्थैः प्राणान्तपरिसमाप्तिपर्यन्तसाधितंफ
लमीशतेस्ववशंकुर्वन्तीति ५० ॥

श्रायातशक्तिपातानामिति तत्रहि द्विविधेपिविषयमुपदर्श्याय
ति श्रायातेति शक्तिपातस्तीव्रानुग्रहः यमेवैषवृणुतेतेनल
भ्यस्तस्यैषआत्माविवृणुतेतनुंस्वामितिश्रुतेः साधनमितिक्ले
शावहंश्रुतिमात्रेणश्रवणमात्रेण ४० इतरेषामिति शक्ति
पातानाविद्धानांयदिचर्येमेवेतिश्रुत्यवधारणेनशक्तिपाता
धीनमेवेदंतथापितस्यतीव्रमन्दादिभेदकल्पनयामन्दशक्ति

श्रायातशक्तिपातानामनपेक्ष्यैवसाधनम् केव
लंश्रुतिमात्रेणज्ञानमुत्पद्यतेनृणाम् ४० इतरे
षांमहाक्लेशसाधनज्ञानपूर्वकम् जायतेविम
लंज्ञानंतथास्यपरमात्मनः ४८ द्विधाप्यसौपरं
भातिस्वभावस्तस्यभूपतेः यश्छेत्रनगरीरम्याव
श्रीकर्तृमहामनाः ४९

पाताविद्धत्वंज्ञेयम् महाक्लेशत्वंसाधनानामिहामुत्रफ
लभोगादिपरित्यागात् ज्ञानस्यविमलत्वंसाक्षात्कारः ४८
इत्थंदृष्टान्तमुखेनद्वैविध्यंव्यवस्थाप्याद्यप्रकृतेयोजयितुंसा
धारण्यस्यकर्मणः पूर्ववद्विशेषंब्रूते द्विधाप्यसाविति
परमतिशयेनभातिप्रेक्षणीयत्वे रम्याइतिसदाचारपालनेन
समृद्धिवतीः ४९ ॥

भूपतेरेवात्र भरउतिप्रतिज्ञातं समर्थयति अस्त्वन्यस्यापीति
अस्त्विति द्विवियोयमाङ्गीकारे अन्यस्य सामान्यजनस्य अस्य
सामान्यस्य गण्यतामेति इति विशेषकलनामपदेशमिति या
वत् सामान्यतयैव स्वतः सिद्धत्वात् अत्रैवार्थान्तरयति विसाथ
नाश्चेति विसाथना अल्पसाधना इत्यर्थः ५० अत्रैव पुनरपि व्य
तिरेकयति प्रायेणेति प्रायेणेति सर्वथा विशेषकत्वात् अय
मित्ययमः तस्येत्यपेक्षायामाह यइति उद्भटउद्यमभरितस्य

अस्त्वन्यस्यापि नैवास्य गण्यतामेति भूतले विसाथ
नाश्च जीवन्ति जीवन्तो जीवनं ध्रुवं ५० प्रायेण गण्य
ते तस्य स्वभावोयं य उद्भटः औदार्योज्ज्वलसत्कीर्ति
स्फुपितात्रेयमण्डलः ५१ सर्वथा भरितास्तेन दिश
औदार्यशालिना यत्नप्रश्रयसत्सर्गतपःस्मुक्तादि
भिर्धनैः ५२

न्तः उद्भटत्वमे वकार्यमुखेनाह औदार्येति
आत्रेयमण्डलमप्रमण्डलः ५१ औदार्यजीवनपषउद्यमश्चौ
दार्यशालिनेति विशेषपदं स्थापितं परस्परं चैषां रत्नानां मि
लितांशेनाभाकारित्वमिति समकत्वतया निर्दिशति यत्नेत्या
दि तत्र यत्नस्य प्रक्रान्तता सर्वसमुद्देशः प्रश्रयो विनयरत्नं
सत्सर्गः दृढनिश्चयरत्नं तपः पतन्नाम कं रत्नं स्मुक्तं सुक्ती
करणाख्यरत्नं आदिना सच्छीलादिरत्नपरः ५२ ॥

एवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकौ ष्टयर्गिवविद्याय युगपदनयोरत्यन्तसा
म्यप्रतिपत्तये ऽत्वब्धतामाह एकत्रेति एकत्रेति हृत्कमले ऽसिं
हासनायेकदेशेवा अस्यात्मनः प्रतापवतो राज्ञो वा दृश्यति स्त्र
हेलितिकया विचार्या यदर्थीनेति यदेतियोगक्षेमावाह्यान्तः
करणावलीवाह्यान्तरिन्द्रियपङ्क्तिः वाह्यप्रकृतयश्च आन्तरप्रकृ
तयश्च ५८ प्रकृतमेवाह सैषइति सैषइति वर्णितप्रभावउ
द्यमः न निन्द्यामिति उद्यमो निष्फलो नास्तीति नीत्या तमपद

एकत्रावस्थितस्यास्य दृश्यासौ परमाकला यदर्थी
नाखिलासेयं वाह्यान्तःकरणावली ५८ सैषा सर्वा
त्मना श्लाघ्यो यदाश्रयणतोवुधाः न निन्द्यां पदवीया
न्ति लोकेनर्थसमाकुले ५९ यशोनुषङ्गाभिमतं
प्राप्नोत्युद्यमतत्परः चेद्विलम्बपदाच्छन्नो निन्दा
नैवास्य जायते ६०

वीं भजन्ति नि यति वशात्कदाचि
न्निष्फलत्वेपि नास्य निन्दा कृतं साधनेन यदैवमिति लोक
वादेनासौ स्पृष्टः ५९ अत्रैवाभीप्सिताधिकामपीत्याह यश
इति उद्यमतत्परः अभिमतमुद्यमफलं यशोनुषङ्गि यशसा
नुगतं प्राप्नोति यशोस्यानुषङ्गागतमधिकमित्यर्थः वि
घ्नापातेपि नास्य हानिरित्याह चेदिति उद्यमी विलम्बपदे
नाच्छन्नः कृतविलम्बश्चेत्तदापि नास्य निन्दा ६० ॥

पतदेवसमर्थयति परमौदार्यमिति साधुशोभनमेतदित्य
र्थः कृतान्तः प्राग्भवीयपापंयत्रजायतिसतिगुणाः शीलंचस
च्चरित्राणांव्यत्यासकारणंजायन्ते तथाहि गुणिनोगुण
त्राद्रियन्ते शीलवन्तश्चशीलम् अगुणानामशीलानांचवृ
द्धिविलोकात्तदाचरणेनोन्मुखेननष्टप्रायंजगत्सर्वंभवेदिति
महतीचिन्ताव्यत्यासकारणमितिद्योतयति तथाचभारती
कुन्तीवचनम् भाग्यवानेवजायेतमास्मशूरोमाचपण्डितः

परमौदार्यमाश्रित्यसाधुयत्नःकृतोमुना यत्कृ
तान्तेगुणाःशीलंयत्रव्यत्यासकारणं ९१ यतिष्य
त्थाविशेषसततमहमश्रान्तहृदयस्तदामेसाध्यंची
श्रयतिममभाग्यंस्वयशसां अनाप्तोवैवंमेविहि
तममुनासाधितिविधिंयिगेतंविज्ञान्वेत्यमलम
तिश्छात्रास्तिनियता ९२ ॥

अथाश्रुकृत विद्याश्रवणेशब्धं
तिमत्स्नतारति ९१ इत्यंचिन्ताविवेकवोपायप्रोन्मील्य
कर्तव्यमुपदिशति यतिष्येइति सर्वचिन्ताविसर्जितंविद्या
येवंनिश्चितमतिःस्यादितिभावः पदार्थस्तुसाध्यंवासाधि
तंचांस्वयशसामिति ईर्ष्योरहितानांइत्याप्तिफलम् अना
प्तिफलमपिश्लाघ्यमित्याह अनाप्तोवेति एवंमेइति एवंव
द्यमाणंफलंयथाश्रमुनासाधुविहितमितिममामलमति

श्छात्रानियतावश्यभाविनी एतमनर्थकारणंविधिंयिक अ
थवातत्किङ्कुर्वान्विज्ञान्धिगिति तेषाममलमतिश्छात्रानियता
निगमयति इतीति नकयन्त्वनाप्युद्यमवैफल्यमितिनिश्चय
शालिनां सर्वतःफललाभेऽलाभेवा इत्थंस्वयुक्तिगुणनिब
द्धांशिखांसन्नाहैनांशेखरोपरिस्थापनेनसहिलासदायिनी

इतिनिश्चितबुद्धीनांविद्याभ्युद्यमशालिनाम् स
र्वतःप्रसरत्कीर्तिकलासत्त्वविराजते ९३ युग्म
म इतिशिखाबन्धः तथावोद्यतसच्छीलसाफ
ल्यस्मयकारणात् सद्भिःसुभाषितावल्यांनिब
द्धेयंप्रणाकया ९४

मत्वाशेखरबन्धंरचयितुमुपक्रमते तथाचेति उद्यमहूप
सच्छीलस्याद्योकीदृशंसत्फलदायित्वमिति यःस्मयस्तच्च
मत्कारस्तस्यहेतुभूतत्वात् प्रायेणसन्तोनिर्व्यापाराइतस्ततः
कथाप्रकलानिसमुच्चित्यरचनयायत्रव्यवस्थापयन्ति सा
सुभाषितावली ९४ ॥

कथामुपक्रमते काचिदिति पिपीलिकात्तोलमथ्यासत्त तत्र क्रुस्माकीटजातिः हेतिप्रसिद्धा कणानितिम्नक्तणान् ध्नाताशरीरत्तामात्तीणाशक्यात्पका उभययापित्तीणायाश्र स्याः कथंजीवनमित्याह प्रतिज्ञातेति आशाहिप्रायेणाशिथि

काचित्पिपीलिकायत्नकदंबाद्धृतादरा दिना
निगमयान्वक्रेमत्कुटोदुरणायह ९५ तांनिः
श्रेषयितुंक्रुटंत्तिपन्तो पार्श्वतः कणान् पद्मीदैवा
गतः कश्चिद्दर्शवासनातरो ९६ ज्ञातांत्तीणांप्र
तिज्ञातनिर्वाहाशावलम्बिनी स्वक्रियानिरतांदृष्ट्वा
स्मयमानोव्यचिन्तयत् ९७ अहोयत्नोयमेतस्याम
त्तिपेयदिदंपरम् वातर्येहस्तपादानांवेगंजयति
मानसं ९८ विचिन्त्यायाहतांभद्रेकिमेतत्स्वीकृ
तंत्वया कोयंसर्गोत्रकृतकं कथंजातेचकिंफ
लम् ९९ ॥

लमपिवल्लत त्वेद्धयतीतिस्वक्रियाम् त्वकणस्वपः तत्रनिरतांन्यस्तेणरता बहुतात्पर्या ९७ स्मय माह अहोइति परमतिशयेनयदिदंहस्तपादानांवातर्येला जवंमानसंवेगंजयति विचिन्त्येति स्वीकृतंकर्तव्यतयागृ हीतं सर्गोनिश्चयः कृतकंबलिनोच्छाकथमितिकस्माद्धेतोः ९९

उपहासः लोकनिन्दाभासः उचितेतितृतीयान्तम् भविनां जन्मिनाम् श्रुत्वेति हेतुफलादिनिरूपणाउपदेशोक्तिः नि शम्यतांश्रूयताम् पणमशक्यक्रियानिर्वहणरूपम् परी क्षकः प्रेमदार्ढ्यजिज्ञासुः १०० अनेनेति पतन्मत्कुटोत्तेप

उपहासःपरंभद्रेजायतेतेत्रकर्मणि किमारब्धं
क्रियोचित्याशोभायैभविनांध्रुवम् १०० श्रुत्वोप
देशवाणींतांसोन्मुद्रागिरमादरात् श्रुत्वोनिश
म्यतांयत्नोयदर्थमितिचाहृतम् १०१ विद्धंप्रे
ममेचित्तेसजातीयेनकेनचित् प्रेमबद्धांविदि
त्वासौपणंदधेपरीक्षकः १०२ अमुंचेन्मत्रिका
कूटम्बहृत्यानेनवर्त्मना आगन्तासितदागन्ता
हमेष्यतेनतेगृहम् १०३ तन्निर्वाहाययत्नोयंशा
ययस्वपणादिति यावच्छक्तिक्रियासत्यफलिनी
तिविडम्बनाः १०४ ॥

णनिर्गतेन आगन्तासीतिमध्यमैकवचनम् आगन्तेत्युत्त मैकवचनं पतेनेति वर्त्मना १०२ शेषयेप्रतिज्ञामीणंकृते अशंसभावनांनिरस्यतिपिपीलिकायावच्छक्तीति १०३

प·सं
१९४

तस्याश्चभिप्रायस्तदभिप्रायः यत्नेषेति असावेव यत्नेषालस्त पातनेयत्नं करोति यस्य प्रगुण एव वैलोचिती प्रगुणः ऊर्परोप रितभागः भवन्मतमिति सर्वनामत्वात्त्वत्रावः संभावना प्रतीतिः साहसमिति ताद्दितानपेत्तंकर्म तथाच मामलंयत्नो पार्थ्ययतसेतच्छरीरमेवानेनकर्मणा नश्यतीति सम्भाव्यते मा

निशम्य तदभिप्रायं स्मित्वा वाचायतामसौ यत्नेषा
लद्यपातो येया प्रगुण एव वैलोचिती ७४ भवन्मत
मिदंकर्म कथं सम्भावनास्पदम् माकार्षीः साह
संभद्रे मामूलमपि नश्यत ७५ स्वस्थे स्वस्मिन्कि
यास्सर्वा श्रुभाय विदुषां मता यत्र नाशो भवेत्तस्य
तत्र का श्रुभभावना ७६ सर्वथा विदुषा सर्वमा
त्मा रद्यो ऽत्र रत्तिते आयतिर्नितरां प्राप्या कालोह्य
नवधिः श्रुभे ७७ ॥

इत्याशङ्कायाम् ७५ भवत्व
नेन कर्मणा निर्वाहितपणा श्लाघ्या भवेयमिति न मन्तव्यमि
त्याह स्वस्थे इति स्व आत्मा आत्मीयश्चेदं ऌियादिः श्रुभभावना
श्रुभं भविष्यतीति श्रुभाशास्या ७६ एतत्समर्थयति सर्वथेति
आत्मत्वात्मीयस्याप्युपलक्षणं अत्रेत्यात्मनि आयतिरुत्तरो
त्तरश्रुभं नयद्भविष्यन्त्यायो विवेकिनां प्रकरणाह कालोह्येति
७७

स्त्यर्थीरिति कर्तव्यार्थफलसम्भावनायुक्ता ७८ आस्या ऽः
दरः पुरत इति यथा कार्यवशाद्भावतां मध्यपाते यदि पुरतः
पादः पतति तदा हृष्टः पुनरपि यावत्स्येवेति लोके दृष्टम् ८०

दृढनिश्चयिनी वाचं पुनरुन्मुद्गाहृष्टधीः उ
वाचक्षणभद्रं ते वचः सारं सुनिश्चितम् ७८
नूनमस्मिन्ट्दृढास्यास्मि कौतूहलवशीकृता
यत्नपादं पुरस्कृत्य यथावामि विगतज्वरा ७९
यद्ययं पुरतो यत्नपादश्चेपस्तदा ध्रुवम् मत्कृ
टमुत्कृत्य मया प्राप्यतेभीप्सितं फलम् ८० यदि
वेयं ममाशान्तजीर्णेवापि भविष्यति तथापि सा
धुकारो मे लोकनिन्दा च साविधेः ८१ अहो प्रया
सः स्वमहान्वराक्या विहितोनया दैवं हि बलव
त्सिद्धासिद्धिकारणमुच्यते ८२

तदा दैपात्यश्चात्यादगमनेपि मम लाभ एवेत्याह यदि वे
ति अपि भिन्नक्रमः यदि वत्यनेन योज्यः मम साधुकारो वि
धेर्निन्देति साधुरत्रो योगः ८१ तदेव साधयति अहो इति
वाक्यद्वयमपीदं लोकमुखेन ८२

नचात्रार्थेममसर्वथाऽसम्भावनेत्याह साहमिति यथास्था
नमिति नाऽयथास्थानम् तत्रयथास्थानमितिहेत्वर्थान्तरे
णसमर्थयति भावाभावाविति अयंभावः ईशंचेच्छायां
सत्यांकिंनममेदंसिद्ध्यति नात्रसाधनानामर्हतानर्हताग
णनाकापीत्यर्थः ८२ तत्रैवभरयति ईच्छायामिति तस्येश

साहंयत्नपदंसम्यग्यथास्थानंप्रयोजये भावा
भावौकार्यसिद्धेरीशेच्छानियतौध्रुवम् ८२
ईच्छायांतस्यकिंनामदुर्घटंजायतेभुवि अ
निच्छायांशयप्राप्तमपिनश्यतितत्क्षणात् ८३
अयाभिमतवस्तुनोमदस्यान्तरमेष्यति येना
कचिन्नाद्भुतंसर्वाःत्वयमेष्यन्तिनिश्चितम् ८४

स्यादुर्घटंदुस्सम्पादंशयोहस्तः ८३ अयेति सस्मिन्नी
शेच्छानुमोदनेअभिमतमेवसर्वगोप्यागोप्याद्भाव्याद
कृताद्वस्तुतस्यान्तोऽन्तवतंममहस्तमध्यमेष्यति अयंच
दृष्टान्तः ईशेच्छायामकस्मादभिमताप्तौ येनाकचिन्नाद्भु
ति कृतकृत्याभवामीत्यर्थः ८४ ॥

नैवेदिति अनिच्छायांशयप्राप्तमपिनश्यति तत्क्षणादितिप
दान्तरेखुर्थेनुमतेवस्तुनिलोकः किंनामकरिष्यतीतिभावः ८

अयमेनिष्फलोनास्तीति प्रमाणयितुंपिपीलिकापिष्टकनिश्चे
येनोद्यमफलेलब्धवतीतिकैमुतिकन्यायमाश्रित्यायमेतेज
नायाह इत्यमिति तयोरिति पिपीलिकापक्षिणोः आनतविनि
अकागृहीतविदारणअकस्मादिति दृष्टहेतुंविना ईशप्रेर

णेचेत्तदपियत्नेमेसाधुकारार्चितंबुधैः नलोक
निन्दामलिनीकर्तुंशक्नोतिकर्हिचित् ८५ उ
पसंवदतोरेवतयोराननविनिअका अकस्माज्ज
नताऽऽदातुंमत्कूटंतत्रचाययौ ८६ तत्क्षणाद
थोद्भुतंकूटंदृष्ट्वासोमनसागिरा सर्वान्तर्यामि
णंदेवंजगामशरणंविभुम् ८७ अहोतवेदंपरम
प्रभोद्भुतंचरित्रमदोमविहतराजते क्वचेयम
ल्पाल्पचिदल्पविग्रहाक्वचायमस्याःफलितोमनोर

थैव जनताजनसम्मर्दः आदातुंग्रहीतुम् अप्रसावितिकृता
क्षेपःपक्षी मनसागिरेति मनसातद्देभवंविचिन्त्यगिरान्त
र्यामाद्रुक्तगोरेत्यर्थः ८७ गिरोद्गारमेवाभिनयति अहोइति उ
हामेति पात्रापात्रविचारणाद्विदामनिष्क्रान्तम् विहेत्वि
ति दृष्टकारणरहितम् अल्पेतिनीचजातिः अल्पचित्

आन्तरबलहीना अल्पविग्रहेति बाह्यसाधनहीना क्वचेति
असम्भावनास्पदंमहतामप्याश्चर्यदायीत्यर्थः ८८ संभावया
मीति भोभगवन्नहमधुनातांश्रुतिंसंभावयामि विश्वासास्प
दतयाप्रतिजानामि दृष्टप्रत्ययत्वादितिहेतुः यासौश्रुतिर्भ
वद्विभवमैश्वर्यमत्युत्तरंगृणातिस्तौति कर्तमकर्तमन्यथा
कर्तुंचशक्त ईश्वर इति तदेवसाधयति ब्रह्मादीति असमदे
श्वरस्य ब्रह्मादिकीटगतिः स्वेच्छैश्वर्यविलसितमिति स्वे

सम्भावयामिभगवन्नधुनाश्रुतिंतांयासौभवद्वि
भवमुत्तरंगृणाति ब्रह्मादिकीटगतिरस्यम
हेश्वरस्यस्वेच्छेतिसर्वमपिकारयतीहहीशः ८९

च्छया ऽसौब्रह्माणमपिकीटीकरोति कीटमपि ब्रह्मीक
रोतीति उपासनावैचित्र्यस्यापितदेकयोगक्षेमत्वादिच्छाव
मेवेत्याशयः एषएवहितंसाधुकर्मकारयति यमुन्निनी
षतीत्यादिश्रुतिमाश्रित्यार्थान्तरंन्यस्यति सर्वमपीति त
थाच अज्ञोजन्तुरनीशोऽयमात्मनःसुखदुःखयोः ईश्वरप्रे
रितोगच्छेत्स्वर्गंवानरकंचवेति ८९

तदयमिति यस्माद्दृढनिश्चयपूर्वमुद्यमेस्वाचितेपिकृते
ईश्वरोवेत्तकपैश्वर्यकलयातंतीरयतितस्माद्धेतोरयमुद्य
मः प्रवृद्धैर्दृढनिश्चयशालिभिरस्मत्सर्वनियन्तरीश्वरेहार्दं
प्रेमसङ्कलहृढंबद्धापरमार्थपदाप्तयेपिसततमविच्छेदेन
योज्यः तत्स्वरूपमात्मस्मयमोयंविधेयः प्रधानेह्नियत्नः फ
लवान्भवतीतिन्यायात अमूभिरान्तरीभिर्बाह्याभिःपरमार्थ

तदयंसुभकाङ्क्षिभिःप्रवृद्धैःसततंहार्दममुत्रसं
कलय्य परमार्थपदाप्तयेपियोज्यःकिममूभिः
कलनाभिरान्तरीभिः ९० यएकोत्रजागर्तिगाढा
न्धकारेप्रभुःसत्यशीलःपरोविश्वरूपः सएषो
खिलायार्थ्येप्यार्थसिद्धौयदिच्छावशोसर्वमेतद्धि
चित्रम् ९१ ॥

स्वरूपविस्मृति कारिणीभिःकिंफलंतस्या
त्मस्याप्यकिञ्चित्करत्वादित्याशयः ९० यएकइति गाढा
न्धकारेइति तत्समकक्षेपःस्त्वानोलासेजागर्तितदुल्लसित
स्वरूपत्वादस्य ईषस्याप्तमेष्टव्यः ९१ फलितमाह तस्मादि
ति ध्येयंविमृश्यविमृश्यमनसिधार्यं सदेति प्रमादादीनेमा
हहेत्वनपास्य नानाभङ्गिभिर्विविधैर्गूढपरमार्थेचात्रजग
तिसर्वप्रकारेणास्वस्थइतिस्मस्वायेनिश्चेतनेपराधीनेचपरंके

वत्वंसपवैकोजागर्ति प्रबुद्ध्यति सैक इति पादद्वयोरन्वयः
अप्रार्थ्यैभिप्रायमाविष्करोति आविशेषति अस्यसर्वजगतोन्त
रंमध्यमाविश्यप्रेरकोभूत्वायंमहान्तंनीचंवायादृशेकर्म
णिस्वेच्छितेपरेच्छितेवाप्रेरयेत्समन्दोस्तकोविदोवातत्कर्मा
विकलंसंपूर्णंसमाप्यशक्तीकृतार्थोभवतिमन्दोपिमहान्म
हान्नपिमन्दोभवतीत्यर्थः ९२ इत्थंपिपीलिकादृष्टान्तेना

तस्माद्ध्येयमिदंसदास्वमतिभिःस्वेनेत्रसर्वात्मनाना
नाभङ्गिःविचित्ररूपचरितेजागर्तिसैकःपरं आवि
श्यान्तरमस्यसर्वजगतोयंयादृशेप्रेरयेत्तत्कर्मावि
कलंसमाप्यसकृतीमन्दोपिवाकोविदः ९२ तया
न्याख्यायिकालोकेरम्याश्रुतचरीयया सम्यगारू
ढयाचित्तेविश्वस्तैःकिंनसाध्यते ९३

संभावना स्पदमपि
कर्मोद्यमेननसिद्ध्यतीतिप्रत्यायनपयेदानीमत्रैवशास्त्रेवन्यदा
ख्यायिकाप्रायेणराजबीजिनपतत्पात्रभूतान्सर्वोपरचित्ताव
ग्रमनस्स्खलनिश्चयवन्तोमात्यायापतस्माच्छ्रावयितुंनव
सन्त इतिसूचयितुमारभते तयान्येति श्रुतचरीति पूर्वंश्रु
ताश्रारूढयाविचार्यस्थापितया विश्वस्तैर्दृढनिश्चयभरि
तमतिभीराजकुमारैरनाआवितपरेङ्गितैःकिंनसाध्यतेसर्वं
साध्यतेइत्यर्थः ९३

फेराजातिविशेषास्तेषामिन्दुःश्रेष्ठःसदयेति सदयासानुक
म्पदेवायायतिस्तयाभूषितःयस्यफेरेन्द्राराज्यमेवसर्वतःप्रमो
दहेतुतावद्यानंशुभमासीदितिसंबन्धःशुभत्वमेवाह सम्य
गिति सम्यदेवसर्वोपभोग्यत्वाद्वर्वरिकाकोमलाप्रसूनजा
तिस्तस्याआमोदःसमन्तात्प्रसरणशीलत्वाद्धर्षप्रवातिनि
र्हारिसौगन्ध्यंतेनव्याप्तदिगुदरम् तयाविद्वारास्पदभूषि
तंक्रीडास्थानभूषितं नकस्यसर्वस्य अन्तार्थान्तरंन्यस्यति

फेरेन्दुनामाराजाभूत्सदयायतिभूषितः सम्यग्ब
र्वरिकामोदव्याप्तकाष्ठोदरंशुभम् ९४ राजोद्यानं
सदायस्यविद्वारास्पदभूषितं प्रमोदायनकस्यासी
त्साश्रीर्यशोषमोदिनी ९५ युग्मम् हन्तीतिदक्षि
णाश्वास्यात्सववायुःसदाशिवः यस्यामोदभरो
त्सेधैःकस्यनादान्मयोःश्रियं ९६

साश्रीरिति ९५ युग्मम्
हन्तीतीति यस्यचफेरेन्द्रोःकोमलचित्तत्वाद्धन्तीतिरान्तर
प्रमसैवदक्षिणाशाददक्षिणदिक्तत उत्थितोयोसावुत्सवोम
रुःसर्वतोषहेतुदीनपानखादवेशपारितोषिकादिसत्सर्गा
वसरःसपववायुःशिवःसुखदायीआमोदभरोत्सेधैर्हर्षसौ
गन्ध्यातिशयोन्नत्यैःकस्यविद्वारिणमयोःश्रियंनादात्
सर्वेषामेवासावुत्कृष्टगुणैर्वसन्तइवाबभावित्यर्थः ९६ ॥

तस्येति सच्छीलानां माधुर्येण सरागीकृताखिलरूप्यवद्दा
रस्यतस्यानयीनानन्यराथीनानन्देशानन्वीकर्तुमिच्छादभूत आवि
रभूत सा चेच्छा न राजाशयस्वभावेन केवलमित्याह शिवेति
अयं भावः प्रायेण हि राज्ञानोऽसन्तुष्टा विहिताप्रवासा च नत
देवकारणमपि तत्सर्वानुकूलीकरणमिति शिवेत्यक्रम ९७
इच्छायाः शिवत्वमेव प्रकटयति अहो इति मयि फेरेन्द्रावि
न्द्राविवोदिते पतेखलास्तस्कर कल्या मोषकारा जवेशाप्ता

तस्य सच्छीलमाधुर्यरञ्जिताखिलहृत्कृतेः अना
यत्तान्वशयितुं देशानिच्छादभूच्छिवा ९७ अ
हो मय्युदिते दीनाः कथमेताः प्रजाः खलाः कर्ष
यन्तीति सज्जागपलीलाश्लाघ्यैव सर्वथा ९८

दीनाः अकिञ्चनीकृताः कान्दिशीकाः कथं कर्षयन्तीति तन्त
न्तीति प्रायेण हितमसितस्करमोषणे सिद्धेपि उदिते चन्द्रेन
तद्बलमिति मय्युदिते कथं तमः सम्भावना तदभावाच्च क
थं खलाकर्षणमिति शिवेच्छादभूत अत्र सामान्येन सम
र्थयति सज्जागेपति सज्जागपानां या लीला लीलेव लीलाव्य
वहारवर्तिनी सा सर्वथैवायतैतत्काले च श्लाघ्या श्लाघाहा
प्रवकारो स्यार्थ्यस्यावश्यकत्वद्योतकः ९८ ॥

अतैवोद्यतालससर्गानिद्रूपणेनोद्यमखरीकरणाय कवि
रुपदिशति सन्त्येके इति एके इति केचित् मुख्यतया मत्ता
वा स्वजठरस्य समन्तात् पूर्तिः पूरणं गर्तस्येव तत्रैव चिन्तिता
धुनापि जठरगर्तः पूर्णा इति पूरयितुं तेनोषिणोद्यत नेताः स
न्ति स्वजठरगर्तपूर्त्यै चयेतन्मात्रस्वावासिकायामाटतोधि
यो निश्चितधिय उद्यतान्सन्दूषयन्ति सम्प्रगेदाषारोपणेन
मलिनयन्ति अहो अमी तृसालवोऽसन्तुष्टाः परहिंस

सन्त्येके धरणीतले स्वजठराघूर्त्यैचितिनोधि
यो येतन्मात्रस्वावासिकाटतधियः सन्दूषयन्त्य
द्यतान् औदार्योज्ज्वलचत्तषांकृतधियां नान्या
स्यपायो विनाशं चून्मूलनमेतदीयविषयस्वी
कारिकां चान्तरा ९९

यास्त्वं पोषयितुं रात्रिन्दिनं खिद्यन्तीति पूर्णोद्यमलममगीः
उद्यतसर्गमाह औदार्येति कृतधियः स्वपरैहिकामुत्रिक
हितकरणोन्मावत्वात् एतदीयेति शात्रवीयदेशस्वीकर
णं अन्तरेति विनार्थे अयं भावः एतदेवौदार्यमेतदेव च
कृतधीत्वं यत्स्वपरहितकरणाय खलाकर्षितप्रजावेद
णया तानुन्मूलयितुं तदीयदेशस्वीकारान्यातक्लोकोद्धार
योद्यतमतित्वमिति ९९

अत्रोप्यौदार्यमेवमूलमितिसूचनायप्रकृतंविहायाप्रकृत
मौदार्यमनुवर्तयति औदार्यमिति सर्वथेति अन्यकारणाना
त् उदारायवल्लिप्रायेणएषमिनइतिततदाह सर्वेइति १० परो
पकृतिमिति अद्रोकथमिमाःप्रजाःखलाःकर्षयन्तीति मू
लात्प्रित्नपरम्परातआगतामौलाहूडामात्यास्तेषामनुमतिरेत
स्यार्थस्यानुमोदनमोसन्नद्धोभवतिसैवदूषकारितात्योपूष
मन्तंतेनसिक्तोपुष्पफलोद्गमोन्मुखोविपातमुपययौसवि

औदार्यंसर्वथाश्लाघ्यंसर्वेयदनुयायिनः गुणा
यदाश्रिताकीर्तिर्विहामनुजप्रभप्रदा १० परोपकृ
तिमात्रत्यसचिवेचात्मनिस्मयः मौलानुमतिपीयू
षसिक्तोन्तांकर्तमुपययौ ११ श्रुत्वायतेनृपडपियः
सविनोप्यात्तसत्क्रियाः नृपंविज्ञपयामासर्व
इवात्मवशात्मताः १२

अयरहस्यंतेषा विर्भावयामासेत्य
र्थः ११ सन्त्येकेइतिप्रतिज्ञातार्थस्वार्थमेतद्विषयत्तयाप्या
जयितमवतारयति श्रुत्वेति नृडपियइतिश्रमात्यसचीय
मौहृष्णइतिसूचनार्थं तत्रापिसाविनःनृडपियांचसात्वा
पातेभेदंनश्येदितिशङ्कयाप्रायेणसर्वथासर्वेषांमानर
त्वणमित्यभिप्रायः तत्राप्यात्तसत्क्रियाः असत्कृतादिस
त्कारार्थेराजानमुद्यमयन्त्यपीतितद्दूषणम् १२

अत्रराजहृदयानुमोदनपूर्वंस्वेप्सितसम्पादनममात्यकृत्यमि
ति तथापक्रमते सत्यमिति नृपाणामौचित्यंयोगपतेतदिति
सत्यमिति राजहृदयमनुमोद्यस्वकृत्यसम्पादनार्थंगूढाश
याउपदिदिक्षुरित्याह परंत्विति उःखसम्पाते संशयेपिप
दार्थाणौचितीतिसूचनार्थंसाविनइति हिताहितमनपेक्ष्या
पिमूर्खोउपन्तीतिउयाइतिविशेषणम् असाविति संशयः

सत्यमेतन्नृपौचित्यंपरंत्वसाविनोवुधाः नार्पय
न्तिपदंजातसंशयेनर्थ्यदोह्यसौ १३ असह्यामा
र्तिमासाद्यविधेयेसंशयास्पदे पदबन्धंविदध
तांनोपहासोस्तिकर्हिचित् १४ ॥

नयप्रात्तिःसर्वथासंशयितत्वात् १३ यतदेवविवृणोति अ
सह्यामिति आर्तिरान्तरता नोपहासइति आर्तिपीडाहेतोःभ
वत्सिद्धिर्भावाभवत्तेनोपहासइत्यर्थः ३ नचभवांस्तादृश
इत्याह सभवानितिमुदितइत्यान्तरहर्षभरितःश्रोतेति वि
धेयतावर्तिस्वपरप्रकृतिरिति तदर्थमपीदृशीक्रियानुवि
तेतिसूचयति अधिकतापेअपियतत्ते नचभवांस्तथेत्याह

देशस्मिन्निति नचकोशष्टृष्येयत्न उचितइत्याह कोशइति य
यितइति सञ्जातव्यये सततंव्ययितमारब्धेपिनहीनताऽगाध
समृद्धत्वादितिभावः १४ गूढमन्वितमाह तत्पराजेत्तामूकीभा
वार्थमाहइत्याह निष्कारणमहोधीमन्नातरइति अस्याश
मस्यकारणेनान्विष्यमाणेपिनकारणंलभ्यतइत्यहोइति शो
कनिवेदनपूर्वंसम्बोधने अथवाप्रख्यातधीमत्त्वमसतितव।
किमिदंनिष्कारणंजडजन्यइवातरोसीत्याश्चर्यनिवेदनमहो

सम्भवान्मदितःपाल्लादेशोस्मिन्व्ययितेपिकः को
षाक्ताहृदेशोयस्मिन्व्ययितेपिनहीनता १५ नि
ष्कारणमहोधीमन्नातरोसिजडान्यवत् जातोत्य
न्तानुवर्तस्वक्रियांतांस्वकुलोचितां १६ सशान्त
ममलांदीप्तांकथंराजंस्त्वन्नमम चिन्तारेणभरे
णायमृत्वानच्छायांकरोष्यलम् १७

इतिकिंबहुनानायमयमस्त्वधीमत्त्वमेवार्थमेवेनदिति स
र्वोनिवर्तनायप्रकटमेवाहजानामिति स्वकुलोचितामित्य
नेनस्वशुद्धिमवश्यविधेयतांचसूचयति १५ नकेवलम
त्युग्रमपवकेवलंयावदनर्थोपीत्याह सशान्तामिति सशा
न्तामित्यान्तरप्रसन्नतोक्ता अमलामिति पारलौकिकपापेप्या
जेनोचिततोक्ता दीप्तामिति वाग्यारोग्यतोक्ता करोषीतिवर्त
मानसामीप्ये १७

अथतावच्छ्रातक्रियया शुद्धं अथतथ्रनया मलिनया मलाव
हयाऽनर्थचिन्तया शङ्कितयापरहिंसादिलक्षणयाप्रधूमय
सिप्रधूमंकरोषि प्रसिद्धंप्रथमंज्वलनस्यप्रधूमायितात्वत
स्तद्धोपिप्रथममसौपश्चात्प्रधूमायतइतिकथंशब्दोत्याय
मर्थः मानदेत्यपतावदस्मात्समानदायकोमानरक्षकस्त्वा
सौरव्यप्रभृतिमानात्वण्डकोवुभूषसीतियोत्पते १८ तत
त्रालंबहुनानिश्चयेष्टणनेनतस्याथइति अश्रवणेसारमा

शुद्धंप्रतापज्वलनेकथंमलिनयानया अनर्थ
चिन्तयात्वन्तंप्रधूमयसिमानद १८ नैतस्याथ
यदस्तिकिञ्चनसत्यासौदर्यमवीपतेभाग्यप्राप्त
मदारसारममलंनान्यस्ययत्त्वमगं संहृष्येतदद
भ्रदृष्टकलनाद्वेडच्छटाडम्बरैःस्वात्मानंविपद
र्णवावतरणेसज्जीकरोष्यादरात् १८ ॥

हयदस्तीति उर्वीपतइत्यनेनविचाराविचारयोग्यतांसूच
यति यत्तेभाग्यप्राप्तंसारतरमहिंसालब्धंकिंचनराज्यल
क्षणमस्तसौदरमस्ति यच्चभवद्भोग्यमन्यस्यस्वप्नगम
पिनसम्भवेत् स्वप्नगमित्युपलक्षणंमनोरथगस्यापि त
देतदस्वदृष्टकलनैवद्वेडच्छटाविषच्छटास्तासामाडम्ब
रैर्विस्तारैःसंहृष्यभोगायोग्यंविधायकथमादराद्धेम

प॰सं
३२९

यथास्यात्तथास्वात्मानं विपदर्णवावतरणे विपदर्णवेवतर
णार्थं सज्जीकरोषि वडकत्वं करोषीति सर्वथामोहविल
सितमेवेदमित्याशयः ९८ ततश्चैतत्कलनां चिन्तोपास्य
भागधेयोत्सम्हृद्धिसकलयाभूषयेत्याह ईश्वरयेति हृतान
भिमताश्रयाभिमुखागतानर्थिनस्तदर्थितदानैः ईश्वरयेति
तयाऽर्चयापानाशनादिपूजयास्वजनं वान्धवजातिं सर्वथे

ईश्वरयाभिमतपूरणेन हृतानर्थिनः स्वजनमर्चयार्च
या भुङ्क्ष्व मिष्टममलं रसोत्कटं भोगजातममरांश्च
तर्पय ९९ पेयं पिवास्वादय लेह्यमग्र्यं भोज्यं द
शाचूष्यचोष्यजातम् विलासिनीसल्लसितैश्च
सम्यक्तान्तर्पयेहेन्द्रियदैवतानि १० ॥

मानयरसेनास्वादेन रसैः षड्रसैश्च अमरांश्च तर्पयेतिपा
दत्तर्पणहोमादिनेत्यर्थः ९९ पेयमितिपानयोग्यं द्रवद्रव्य
जातं लेह्यमिति रसनेनास्वाद्यं लेह्याद्यादिभोज्यमितिदन्तच्छे
द्यं ईदृशं भक्ष्यस्याप्युपलक्षणं चोष्यजातमित्यादिमाह दश
चूषयेति चूषपानेइति धातः शयेण विलासिनीलसिते
षसर्वेन्द्रियप्रीतिरित्यर्कमिन्द्रियदेवतानीति १० ॥

महत्तां च परप्रीणनेनातीवप्रीतिरिति तथापि समाधत्ते पिवे
ति स्वानात्मीयानापाययभोजयच रमणीयतरेति अत्यन्तपरो
पतर्पणात् आरात्समीपे मुख्यासि इति कार्याकार्यविवेकत्व
त्तयाखिलप्रायोभवसि ११ पीत्वेति अत्र संक्षेपेण सर्ववि
षयोपभोगकथनम् तत्र रसस्य द्रवाद्रवरूपत्वात्पीत्वेति प्र
त्तर्वचनं नकेवलमिदं वानेन तव प्रीतिरपितु परलोकार्थम

पिव पाययभुङ्क्ष्व भोजय स्वान्तरमणीस्तर्पयसहि
लासभोगैः रमणीयतराद्भाग्यमारात्किमहोम
द्यसिकल्पनाभिसाभिः ११ पीत्वाघ्रात्वास्वादयित्वा
यद्दृष्ट्वाश्रुत्वास्पृष्ट्वाभोगजातान्त्रसेन तर्पिनीत्वा
सर्वथामानसेस्वं देवान्पितॄंस्तर्पयानर्घभोगैः १२
सम्यक्तत्र आयप्रगेविधेयं विधाय सत्क्रीलसि
ताशयेभ्यः दत्वान दादीन्सितवस्त्रभोगैः सन्तर्प
यन्नास्वसिद्धोहृथीमन् १३
पृथुकीर्तिर्भवे

त्याह देवानिति १२

संक्षेपेणदिनकर्तव्यमाह सम्यगिति सम्यगिति प्रातःकृ
त्यादि ब्राह्ममुहूर्तकर्तव्यतामाह प्रगेप्रभाते विधेयं सन्ध्या
वन्दनादि विधाय इष्टमन्त्रोपयोगपनस्कारविधिदानमाह स
त्क्रीलेति विशेषणद्वयेनवाह्यान्तरशुद्धिरुक्ता यशःप्रयोज
नं मैत्रिकमविधिपूर्वकं दानमाह नरादीनिति आस्वसिद्धी

ति विश्वस्तमतित्वान्निर्भयो भव धीमन्निति एतदेव धीमत्त्वमितिभावः ॥१३ बुध्यस्वेति प्रबुद्धो भव कर्तव्यापेक्षाः कर्तव्यानुसन्धानं च भ्रमः भ्रममाद् अनयानित्यादि अनेन सम्यग्दूरेण स्वस्यः पर्याप्तबुद्धिः न चेयं कलना कथञ्चनापिश्रुभेत्याद त्वसेति तपयनिश्चेषय ॥१४ त्वस्मायाः पिशाची

बुद्ध्यस्व राजन्भ्रममात्मबुद्धित्वा नर्थान्समारोहसि
किं मृथैव सस्याभवानेन करिष्यते न त्वस्मापि
प्राचीत्तमयात्मबुद्ध्या ॥१४ अन्तेनास्यालभ्य
तेज्ञातधीमन्नन्मकेयं जायते दीर्घदोर्घ्या या
न्तीयान्तीयावत्तां नैव लभ्या यावच्छ्रेपातमेघं
नकुर्यात् ॥१५

त्वंसाधयति अन्तश्रति अन्तेनालंबुद्धिः उन्मत्तारूपदयाउन्मीलिता एनामनुसन्धाय यावतामसोऽपरः परोयान्तीनैवलभ्या अन्तमाद् यावदिति स्वभ्रपाते हि स्वयंप्राणधारणसंभवाशङ्कायामपि विनाशादियमप्यदर्शनं गच्छति पिशाच्याश्रेतात्स्वभावस्वभावः सापिप्राणानुन्मत्तस्य स्वयमदर्शनं यातीति ॥१५

तुल्यं स्वाभिमतं नयवेशाच्छादितं सफलप्रायं मत्वा तेसंचिदिस्पुरित्याद् सर्वथेति विरतिरिति अस्मादनुसन्धित्सितादर्थात् सर्वथेतीहामुत्र स्वस्मिन्परस्मिंश्चानुकूलकारित्वात् तदिति कथितहेतोः न च राज्ञां दण्डयात्राविहितैवेति किं निषिध्यत इत्यत आह दुर्गेति यतोसौ दुर्गतादिविषयात्तोभिन्नविषयत्वान्नात्र विचिकित्सेति भावः पदार्थस्त्वयासौ रणे स्वपरमारणमाशङ्क्य

सर्वथा विरतिरेव शोभना नात्महृष्टमनसां मनीषि
णां दुर्गतानतिरथियां क्रियाहिंसाः दोषकृत्स्वपर
मारणारणे ॥१६ निशम्यासौ मन्त्रिप्रवरगदितं जा
त्वनुगुणं वचो नार्थिं कृत्वा बहिरथ विसृष्टाकृतिर
मून् चपित्वा दीर्णाशो गिरम मलभावो भरसहो
मनोत्सां सा वाध्याम च कयत पीयूषलहरीं ॥१७

तातरथियां अदोषकृत् अन्यकर्तव्यताभावाद्राजानो मीकं यं वर्तन्तामिति स्वपरमारणदोषम नुद्दिश्य दुर्गतानुरणां विधीयत्वेन सोक्तेति सतित्त तदभावे कः पिशाचग्रस्तोनिःशङ्कः स्वपरमारणायां प्रवर्तेतेति ॥१६ अथ सज्ञायकलित्त पराववराज चरित्रमलौकिकमेवेति सूचयितमुपक्रमते निशम्येति जात्वनुगुणमिति मन्त्रिमन्त्रणमीदृशमेवेति स

ततंप्रवृद्धमतिभीराजभिर्भाव्यमितिसूचनार्थं राजगाभीर्यमा
द अन्तर्थिह्नात्वेति वहिरिवहित्यामभिनीयेत्यर्थः तदाह
वहिरिति अर्थायातस्यशब्देनपुनःकथनमन्तराशयत्वाना
मपिमन्त्रिणामेतदाशयाःविदितत्वकथनार्थं अत्यन्तप्रती
तितननार्थमाह अमंत्रस्यपित्वेति सान्त्वयित्वेत्यर्थः चपसा
न्त्वनेइतियातः उदीर्णाशःसर्वोद्धताशयः अमलभावोपर्य
न्तस्मुद्धाम भरसह्यामिति विमर्षाविमर्दैक्रियमाणेसर्वथाभे
ददायिनीविमर्दसह्यामित्यर्थः मनोज्ञांदुष्टाशायानामप्य

गभीरभावाविषणामतावीचाल्याप्रवीणेनयरी
तिरम्या सविस्मयंकस्यमनोनकुर्यात्सर्वाङ्ग·ब
द्धाभरणेवनारी ॥१८

शयावर्जकां सा राज्ञांमहाशक्ति
प्रदांपीयूषलहरीं श्रवणमात्रेणापिपीयूषास्वादद‌ां ॥१७ ता
मेवगिरस्वरूपेणाह गभीरभावेति भोधीयनामन्त्रिणावे
धिषणाईदृशीकस्यमनोविस्मयमग्नंनकुर्यात अपितुसर्व
स्यापीतिभावः अथवा कस्यवाकान्तेर्ब्रह्मणोमनःसविस्मयं
नकुर्यादितिशिरश्चालनेनकाकाव्याख्येयम अत्रविशेष
णाद्वारेणविस्मयकारणतामाह गभीरभावेत्यादि यतइयं
पूर्वापरानुसन्धानेनगभीरभावागूढाभिप्राया अतश्चमते

रभीष्टा यतोनयरीतिरम्यानीतिवन्धरमणीया अतश्चप्रवी
णेरचाल्या प्रवीणाग्रेण्यैनांचालयितुंनशक्नुवन्तीत्यर्थः अत्रो
पादेयत्वउपमासर्वाङ्गेत्यादि अत्रचाचाल्याप्रवीणैरपीतिसनि
यमंवक्तव्येःनियमपरिहृत्नायंदोषइतिनवक्तव्यं वक्रोक्ति
रूपगूढाभिप्रायरूपत्वाद्राजोक्तेदोषस्यापिगुणावहत्वात
यथाःचाल्याप्रवीणैरित्युक्तेःप्रवीणैश्चाल्यैवेतिगूढाशयेप्र
वीणचाल्यतादपरहापिकथैवसिद्धा इत्यंचैकत्रविशेषणे
उष्टमहिकापातन्यायेनसर्वमेवेदंवाक्यडष्टमेवततश्चग
भीरभावेति उन्नानभावा मतेतिचामता नयरीतिरम्यान
यस्तावेणापरमार्थितोऽरम्या अतश्चकस्यहृद्गवक्तमनइयं
सविस्मयंनकुर्यात स्मयस्याभावोविस्मयंसहतेनवर्तते
इतिसविस्मयंनिरहङ्कारंनकुर्यात्कयादेवअनयाभवन्ता
मद्यप्रभृतिनिरहङ्काराभविष्यन्तीति अत्रोपमासर्वाङ्ग·
ति यथानारीसर्वाङ्गबद्धाभरणासर्वाङ्गेषुवाह्यान्तरेषुब
द्धाभःसंवद्धव्याधयोरोणयथासर्वाङ्गलक्ष्यमाणकोलाहले
त्यर्थः तथाचकाव्यालङ्कारे वक्राद्योविन्यवशाद्दोषोपिगु
णइतिदोषस्यगुणत्वमुक्तम ॥१८ अथकोमलांहृन्निमाश्रि
तशाम्यत्कुटिलचेष्टितमितिनयरहस्यवेदीराजासमर्थय
ते सन्तोषेति सन्तोषवृत्तिमिति परमशान्तमुनिवृत्तिरियम

तद्वृत्तियोग्यानामपिभवतांस्वभावादुदिताकस्मान्निर्गतानाव
भवतांदोषइत्यर्थः भवत्सुनचेयमस्माकंपरस्पर्धोभयावहइ
तिप्रामाणिकवचनादुचितेत्याह उदारसत्वैरिति उदारसत्वा
अस्मादृशाराजानः तिष्ठत्ववनेकशरणामुनिचरितमिदत्तभु
वीयमल्पसन्तोषलक्षणावृत्तिः पशूनांस्वभावः एतदेकश
रणैर्मनुष्यैरपिपशुत्वमवाप्यतइतिभावः पशुस्वभावमाह
सन्नाम्यति अमीइतिपशवः माकश्चिद्दल्पागम्यमस्तकंछे

सन्तोषवृत्तिरुदितेयमुदारसत्वैर्नाङ्गीकृताभुविनि
सर्गइयंपशूनाम् सन्नाम्यमस्तकममीक्वचिदन्य
गर्तेजीवन्तिसामिग्रसितेनपुरोगतेन ११९ ॥

त्स्यतीतिमस्तकसन्नमनम् सामिग्रसितेन जठरार्धक्षीण
पुरोगतेनस्वयमुपनतेन अथवासामिग्रसितेनपरोच्छि
ष्टेन नद्विजस्वकायाः स्ववीर्योत्पादितदन्तिमस्तिकनिः
शोषितसारार्धभक्ष्यमांसलखाद्यमात्पदवीवदइतिझाप्र
पिसिंहं तस्मान्निवारयन्तीति तेभ्योपिभवन्तोयमाइति सा
मिग्रसितेनेतिपुरोगतेनेतिचसूचितम् ११९ ॥

अथापिवेति एतान्तरे आद्यशब्देनमूकबधिरान्धकुणिप
ङ्ग्वादिग्रहणम् अयमितिसन्तोषवृत्त्याख्यः अतस्मानार्यवृत्ति
र्नीचवृत्तिः १२० नचवाच्यंभवत एवंसम्पत्कालेसम्पद्भोगेना
तिवाह्यकालान्तरेयत्नतइतिद्वयसिद्धिरितिसर्वथानवद्या
यंप्रकारइत्यत्राह प्रतिगणयतेयति अयंसमयः समृद्धि
लक्षणः अत्रहेतुः नावल्पितिविलशब्दोद्देशो अस्थिरत्व

अथापिवायेमनुजाविहीनावाद्यान्तरैःसत्करणो
जेडायाः अशक्तिसंश्लेषितभूमिपृष्ठास्तेषांनिस
र्गोयमनार्यवृत्तिः १२· प्रतिगणयतयाद्वयेविचि
न्त्यःसमयोयंनखलुस्थिरत्वमस्य दिविभिन्नमि
वाभ्रमेघखण्डंविलयंयास्यतिकिंततोनुतापैः १२१

मेवदृष्टान्तेनविशदयति दिवीति एषइति समृद्धिसमयः
भिन्नमिति वद्धमूलमेघाच्छिन्नमभ्रंअभ्रखण्डइत्यर्थः तत
इतिसमृद्धिसमयेविलेनेनुतापैःपश्चात्तापैः किंनकिञ्चि
त्सार्थेविलसितवापनेनविनेत्यर्थः १२१ ततश्चतत्कार्ये
इति ततस्माद्धेतोरस्मिन्कार्ये उद्यमलक्षणेसाहसवृत्ति
र्हेदालकुलास्यवृत्तिः सिद्ध्यतीदंनवासिद्ध्यतीतिकातरकल्पि

तमयंसंग्रस्यहरतोपास्यशत्रुरयंवलीतिदैवमनुकूलंनवेति
चभयंपृष्ठेकृत्वागणनापदवीमनारोप्ययतेतेत्येषामतिर्नि
श्चयः अयंभावः सिद्धिपरिपन्थिभूतावलभयशङ्कास्वा
त्यापिता तांचोद्योगेनसमुन्मूल्यनिष्परिपन्थिनीसिद्धिःस
मुल्लसतीत्यवधेयमवधानधनैः १२२ अत्यंनिश्चयंद्रढीक
त्यायतोदारालसरूपणयोरेकाध्यवसानायानयोःपरस्प
रव्यतिरेकेणश्लाघ्याऽवाच्यप्रथिकयति सवद्धइतियःस्वो

तत्कार्येस्मिन्साहसव्यग्रस्यासंग्रस्यसिद्धासिद्धिभय
म् शत्रुभयंदैवभयंपृष्ठेकृत्वायतेतमतिरेषा १२२
सपाशवद्धोस्तिनवडकद्येपायःस्वोदराभरणमा
त्रतुष्टः सवडकत्वोस्तिनपाशवद्धोयोशेषसौ
ख्यायगृहीतकृच्छ्रः १२३

दराभरणमात्रतुष्टयेवडकस्योस्तितावन्मात्रार्थमेवकस्टं
वद्धाप्रयततेसनवडकस्योपितपाशवद्धः पाशेनसावनेन
वद्धश्चार्थयश्चदारतोयन्त्रतयोरैक्यम् अमुमेवार्थंवैपरी
त्येनसाधयति सइति योशेषसौख्यायपाशवद्धःस्वीकृत
कृच्छ्रःसवडकत्वः पाशेनाप्यसौवद्धः कदापेवद्धः स्व
परसौख्यायतस्यतथात्वात्इति १२३ ॥ ❀ ॥

ततश्चउदारशीलइति भास्वान्सूर्यः दोषाश्चानर्थानिमालिन्य
हेतवश्च अन्यत्रिगदगतार्थम् १२४ अतिसारमाह सर्वथेति
शास्त्रसर्वस्वशास्त्रार्थसारम् एतद्वक्ष्यमाणार्थरूपंमनीषया
मतंतंबुद्धौनिवेशयम् १२५ अत्रैवान्यकलनोत्थापनायपूर्वा
परसंगतिंपूर्वविशेषयति आभातीति अयंभावः उत्तमाध
मभेदेनद्वैविध्येवयंजगद्रचना तत्रयाविमातृयमात्रयमोता

उदारशीलोसवतितमशास्तिःसदोद्यतोयोस्तिमही
महेन्द्रः सकृच्छ्रमग्नोपिसखीसकीर्तिर्विभाति।
भास्वानिवदोषहारी १२४ सर्वथाशास्त्रसर्वस्वं।
सार्थमेतन्मनीषया आलस्यपश्चतादेतर्थेत्नोदे
वत्वकारणं १२५ आभातिसुखमालस्यंसर्वथाऽऽदुः
खमधमः अथमेवैपरीत्येनद्वयमेतन्महाशये १२६

वष्यापातपर्यवसानभेदेनद्विधा तत्रोद्यमश्चापातप्रतिकूलः
पर्यवसानानुकूलः आलस्यापरपर्यायश्चानुद्यमएतद्विप
रीतः तत्रैताभ्यामुत्तमाधमविभागइतिदर्शयति आभाती
तिआलस्यंसर्वथासुखमाभातिनोचस्यपरंततत्र पर्यवसा
नेदुःखदायित्वात् तथा तस्येवोद्यमःसर्वथादुःखमाभाति

नचतत् पर्यवसाने दुःखदायित्वात् उत्तमस्य पुनरुद्यमः सर्वे
ष्वासुखमाभातीतितत्र आरम्भे दुःखदायित्वात् इत्यंचाभान
स्य शुक्तिरजतादौ व्यभिचारदर्शनात्पर्यवसानभानमेवभान
मित्यालस्यं दुःखमेव उद्यमः सुखमेव इत्युत्तमस्तद्गेवाव्यभि
चारिणी ॥२९ इत्यंविधिसूत्रकल्पश्लोकंमत्वार्थवादरूपेणे
तिहासेनव्याख्यातमारभंते तथाहीति पुरावृत्तमितिहासः

तथापीदंपुरावृत्तंदृष्टान्तविशदीकृतं केनचित्क
लयेपुत्रःशत्रुमुद्दिश्यप्रेषितः ॥२२ सराजानगरा
ण्यंतस्यसेनाङ्गमनुयोज्यच मार्गचर्यापरीक्षायै
स्वचारान्समसूत्रजत् ॥२८ मार्गेमार्गेचावसथे
वसथेदिनरात्रितः अरण्यदुर्गशैलेषुवार्तासंचा
र्यतामिति ॥२५

कलयेइति क लिर्युद्धं अनुगुणमौचि
त्यानुसारेण सेनाङ्गं हस्त्यश्वरथपादातलक्षणमनुयोज्य
सान्नाय्येनपश्चाद्गामिनंकृत्वामार्गचर्यागच्छन्सौकथं
मार्गेव्यवहरतीतिपरीक्षायै चाराणांशोभनत्वंसर्वेयास्वा
मिभक्तिरत्वं ॥२८ मार्गचर्यामेवाह मार्गेमार्गेइति मार्गो
गमनहेतुः आवसथो मार्गेमतिवासविश्रामस्थानम् अ
रण्यंगहनंदुर्गाजलादिसंकटंभयावहानिस्थानानि ॥२५

समसृजदितियोतितंतं सम्यक्विशदयति अन्येनान्येति लि
ङ्गिनोगोपितस्ववेशाः अथवासंन्यासिनएव प्रायेणदूरात्ता
न्नेतेपिव्यवहारोचिततयामान्याइतिदृष्टम् एतदर्थमेवराज
नीतिविशारदइतिगतार्थत्वेपिविशेषितम् ॥३० विशारदंत
विशदयति सरहइति सराजाप्रत्येकमेकमेकमन्यान्यावि
दितहृतान्तांश्चरांल्लिङ्गिनश्चरहोभ्योत्येकान्तेसम्मुखीकृत्यस
र्वतःस्वकीयपरकीयानांसत्यवार्तापनेसत्यवार्तायाआपने

अन्योन्याविदितांस्तेषुचारेष्वपिचलिङ्गिनः प्रत्ये
कंस्थापयामासराजनीतिविशारदः ॥३० सरहो
भ्येत्यप्रत्येकंश्रुतिग्रहणपूर्वकं सत्यवार्तापनेशि
क्षांशिक्षयामाससर्वतः ॥३१ सअन्तेवस्थितोप्य
न्तःसर्वतश्चरसद्दृशा वाह्यान्तराःक्रियाःसर्वास्त
त्त्वतोबुबुधेस्वयम् ॥३२

आपणेशिक्षां शिक्षयामास तत्रा
भिनयमाह श्रुतिग्रहणपूर्वकमिति हस्तेनश्रुतिर्गृह्यतामि
ति अत्रचासत्यवार्तापनेतदुन्मूलनंपणःइतिबोध्यम् ॥३१
अत्रचरस्याफल्यमाह सअन्तेवेति सराजान्तःस्थितोपिस्व
यंवाह्यव्यवहारनिदर्शनोपरतोपिचरसदृशापरोक्षदर्शि
ताचरदृशःसन् तत्रत्याःपत्रस्यमार्गावसथभवावाह्यान्त
राःअरहस्यरहस्यभूताःक्रियाःस्वयमितिसाक्षात्कारेण ॥३२

प॰सं
३३२

साक्षात्त्वमेवाह गृहेति ऊर्ध्वमनन्तरम् अत्र सामान्येन सम
र्थयति किमिति कृतात्मनोऽधीमन्तः ।३३ अस्य पुत्रस्य श्लाघ्य
मिति चरितचेष्टितयोः साधारणम् ।३४ तत्र हेमान्ते प्रत्यहं प्रे
षिते समीपमागते च पठ्यमाने च तत्रोत्सारणमुत्पाद्यायया
कुप्यत अनेन राजकुमारेण श्रान्तेन तनुत्रं वर्म विश्रान्तये उ
त्सारितं शरीराद्बहिष्कृतमिति तत्र लिखितं पठित्वार्थः अत्र

गृहनिर्गमनाहूर्ध्वमार्गे मार्गेप्यहर्निशम् सर्ववि
वेदचरितं किमसाध्यं कृतात्मनां ।३३ श्रुत्वास्य चरि
तं श्लाघ्यं प्रमोदभरनिर्भरः जहर्षमघवाप्रणं जय
न्तस्यैव चेष्टितं ।३४ अथान्येद्युश्च हेमान्ते प्रेषिते
तत्र भूपतिः तत्रोत्सारणमुत्पाद्यायाकुप्यद
न्तरे ।३५ हिमाद्दोतिक्रमात्स्वेकावसथेभृशार्दितः शिवि
तः लिलेख शिक्षापत्रार्थ्यं विलोकितपरावरः ।३६

रइति चिन्तयत्यनेन गूढनीतित्वमस्याक्रम ।३५ अन्यच्च क्रोधा
विर्भावकारणमाह हिमाद्दोइति तत्र चान्यदिने वार्तापत्री
मध्ये अस्तोस्त कुमारशरीरो राजकुमारएकत्रावसथे हिमा
द्दाण्यति चक्रामेति पठित्वाति दुःखितोसो पत्रार्थ्यशिक्षाम
पदेशपत्रिकां लिलेख यतो सौ विलोकितपरावरः अनुभू
तोत्तरार्थः अनेन चास्य वयोवृद्धत्वेन बुद्धिपाकोवर्णितइ
ति बोध्यम ।३६

शिक्षामाह भद्रमिति शायमिकवार्ताश्रवणेन निश्चिन्तो स्थि
तस्सभूत्वा अधुनैतद्दिनवार्तया तत्रोत्सारणादिरूपया दग्धो
वाद्यान्तस्तमोस्मि ।३७ वार्तामेव लिखति कथयेति वीरपुत्रा
णांप्रायेण पुढदिवसे पुद्दर्षोन्नडतया शरीरोच्छ्वासेतनुत्राणि
निविडसन्धिबन्धानि कथंनिर्गच्छन्ति समाप्तिप्राये चरणे
तत्फलेशाप्तेपिरणोत्कर्षाभावाच्छरीराणि तनुत्राणि शि
थिलसन्धिबन्धानि विनैव प्रयासं निर्गच्छन्ति कथयेत्यादि

भद्रं कुमारभोभो रमारोप्यत्वयि सादरं निश्चिन्तोहं
स्थितोभूत्वाधुनादग्धोस्मिवार्तया ।३७ कथयावीर
पुत्राणां कृतत्रव बहिष्कृतिः कृतेसो जयसंरम्भः
कैकत्रचिद्दिनस्थितिः ।३८ प्रमादश्चलतावेयं नधै
र्यमममासते धीराणां नयगाम्भुडिर्धिमैर्धैर्यनयवर्जि
तं ।३९

नात्यातितेइतिवीर पुत्रस्य असाविति तरुणात्तरुणा
त्वांणवृद्धांदेतयोर्धीधीक्रमणशीलः त्रिदिनेति त्रिदिनावस्था
नेहिदिनावस्थानस्य स्वयमायातत्वात् ।३८ ततश्चेयं तव असा
दोनर्थकारणमनवहितत्वम् अथवा सर्वथापात कारणं च
लता वात्यचापल्यं नच धीराणां तृणीकृतरिपूणामपीयमी
दृशीरचना इष्यते इतिवाच्यमित्याह नधैर्यमिति अत्र देतः धी
राणामिति सत्यपि धैर्ये सोयोगैरेवभाव्यमिति नयशण्त्वमि

तिनैतदैर्यमितिभावः नचनयःकातर्यमितिवाच्यं धैर्यभूषि
तस्यनयस्यगाम्भीर्यकलनात इत्याह स्थिरैर्यमिति ३९ श्र
त्रसमर्थनं नश्वतमिति ४० इत्येवार्तोक्तेपंसमर्थ्यसर्वथा
स्वमालस्यमित्यादिसूत्रंव्याख्याति तथाहीति सर्वगुरुः स
र्वोत्पादकः परमेश्वरः तेनोन्नरार्थर्यलक्षणंहयंहितोपा
दितम् ऊर्ध्वर्यश्रेष्ठतातदपिहिया श्रार्थर्यमथमतातदपि
हियेति इदंहिविर्यंहयंसहेतित्याह उन्नमेत्यादि ४१ उद्दे

नश्वतंनयशास्त्रंतेनयश्चत्त्वमद्दोक्षितो नयेन
पश्यतोसिद्धिर्नयःसर्वत्रभूषणं ४० तथाहिस
र्वगुरुणाहयमत्यादितंहिया उन्नमाथमेलोका
र्थमौन्नर्यार्थर्यलक्षणं ४१ स्वातन्त्र्यमेतद्धीरेषा
चित्रामायायवाप्यसौ मावष्टविभेदेनयद्वयो
शाविभक्तमर्थेन रन्तरेहयम् ४२ त्वयितंतावनदुत्कर्षार्थ
माह स्वातन्त्र्यमिति तस्यस्वतन्त्रस्येतत्स्वातन्त्र्यमिच्छावि
लसितम् अविभाव्यान्यनिमित्तत्वात् अथवातस्यधीमतो
धीरेषासम्यग्विवेकः निक्षिप्यमाणंहीदंविवेचकतरस्वमे
वास्याविष्करोतीति अथवातस्यपरममायिकस्यचित्रेयंमा
याः चटकत्वात् किंतदित्याह यदिति हयोरितिवस्तुनोःप्र
त्येकपत्तेएकस्यएकस्यवस्तुनः अन्तरमयेमावष्टविभेदे

नयद्वयमस्तीति एकमेकमेवेदंवस्त्वस्वेननिरूप्यमाणा
मेकात्म हृष्टेननिरूप्यमाणंपुनरन्यात्मेतिद्वयोरन्तरेहयं ४२
वीजितमर्थमङ्कुरयितमवतारयति अनेनेति अनेनकार्य
द्वारानुमितिप्राप्तत्वात्प्रमितिप्रत्यक्षतोक्ता स्वात्मनीतिवर्त
मानावभासानांभावानामवभासनं अन्तःस्थितवतामेवद्य
टतेवहिरात्मनेतिनीत्यास्वात्मन्येवान्तस्तत्वबहिराविष्कृते
विशेषकलनयावहिराभासितेवैचित्र्यसिद्ध्येउन्नमाथम
रूपस्वाभिम्भृत्यभावमाश्रित्यसखण्डःस्विनियन्त्रितेनियता

अनेनपरमेशेनस्वात्मन्याविष्कृतेबहिः उन्नराथ
र्यमाश्रित्यसखण्डःस्विनियन्त्रिते ४३ नकोप्य
सौजगत्यस्मिन्यःकेवलसुखास्पदम् अथवाके
वलंडःखीभेदोयंगौणमुख्यता ४४ ॥

निवडे ४३ उक्तंविशदयति नकोप्यसाविति कोपीतिउन्न
मजातिरधमजातिर्वा अयमर्थः नैतत्कदापियडुन्नमजातिः
सायासुखिन्येवस्यादिति अधमजातिःसायाकेवलडःखिनी
ति तर्हिकथंभेदइत्याह भेदोयमिति उन्नमजातिषुसुखित्वं
गौणंडःखित्वंमुख्यं अधमजातिषुडःखित्वंगौणंसुखित्वं
मुख्यमिति अत्रभावाशयः गौणमुख्यतेति सर्वनिपातव्य
भिचाराभाविसमतासूचकः ४४ ॥

प॰सं
२३४

तत्रसामान्येनभेदमाह यन्मयेति मयेत्यारम्भेश्रापातत
स्तत्प्रेष्टेतदुपरिश्रन्ततइतिदृढप्रतीत्या एवंहितीयार्थेपि
श्रन्ततइतिहितुक्तिरव्यभिचारकथनम् ।५ श्रस्यात्तस्यार्थ
स्यसमर्थनार्थंसिद्धान्तमास्तत्रयति कार्यानन्त्यमिति श्र
साविति श्रादितःकयासमाप्तिंतावन्मयेतयानेनसइत
श्रेयावेशेणसाक्षात्करणीयमूर्तिःपरमेश्वरःकार्यानन्त्यंविलो
क्यैतदनेकरचनाविचित्रितंभुवनंविलोक्यात्रसन्न्याय

यन्मयेसिस्रवसम्पत्तिस्तत्स्रष्टेदुःखमन्ततः य
न्मयेदुःखसम्पत्तिस्तत्स्रष्टेसुखमन्ततः ।५
कार्यानन्त्यमसौविलोक्यधरणीरत्नंश्रोत्पाद्यतद्
त्नत्वंसफलंविधातुमखिलांशेषस्थितिंनिर्ममे मु
ख्यामाख्यविभेदपक्षजगतीष्टेष्टेनिहृष्टिंगतःसौख्या
सौख्यगतीपुनर्विरचितेतस्यक्रियायैपरम् ।६

कथंनिर्वेदस्यैतदिति तन्निर्वहणसमर्थं पुरेति एवमनन्त्यम
न्यितत्वाद्धरणीरत्नंभूपालमुत्पाद्यकथमस्यरत्नत्वंसत्स्य
तीतिसचिन्तस्तद्रत्नत्वंसफलंसार्थकंविधातुंशेषस्थिति
मखिलांतदुपभोग्यपालनशासनरक्षणादिक्रियोचितांज
गज्जलक्षणांनिर्ममेरचनयाविदधे सिद्धमर्थंकरामल
कीकरोति मुख्यामुख्येति श्रसौजगतीरत्नंसर्वोपभोक्ता

सर्वपालयितासर्वशास्तासर्वरक्षितेतिमुख्योसौ इदंचतदुप
भोग्यंतत्पाल्यंतत्शास्यंतद्रक्ष्यंजगज्जडमितितेविधं तत्रापिज
डस्यसर्वथासर्वाधीनयोगक्षेमत्वादमुख्यतेसत्यपिनतदिह
गणनास्पदमिति तद्विष्टःसर्वोप्यजडवर्गःमुख्यस्तदधी
नइतिमुख्यगौणविभेदोजगतीष्टेष्टेनिहृष्टिंप्रसिद्धिंगतःज
गतीष्टेष्टइत्युपलक्षणंसर्वत्रैवलोकस्थितावित्थंव्यवहारात्
इत्थंमुख्यगौणभेदेनव्यवस्थापितस्यतस्यहिविषयस्यप्रमातृ
वर्गस्यसौख्यासौख्यगतीपुनः परमतिशयेनक्रियायैप्रती
कारायतेनैवपरमविवेकिनाविरचितेसम्बद्धे श्रयंभावः श्र
यंजगतीरत्नमयोत्पादितःकार्यार्थमाकेवलसुखातिशय
मग्नोभूदितितस्याद्यन्तरताप्रयासलक्षणमसौख्यमुवितप
वावश्यविधेयतयाविहितम् येनतत्कार्यसिद्धिःस्वयमेपाल
नेनचास्थापितत्परितोषकरणेनलोकानन्त्यमिति यस्मा
यंतदधीनयोगक्षेमोयमजातिलक्षणवर्गउत्पादितस्तस्य
चमायंकेवलदुःखातिशयमग्नोभूदितितस्याराममलक्षण
सावासिकास्वरूपंसौख्यमत्रविदधेइतिसोयंस्वसृष्टस्यास्य
प्रतीकारः श्रथचश्रसौपरमेश्वरःकार्यानन्त्यभरेणायदिद
मेतरायर्थलक्षणंस्वसृष्टेस्मिन्कृतवांस्तत्रजाताशङ्कोहंप
रमविवेकीयद्येतादृशींक्रियांविदधेतन्मदन्यःकःकीदृशी

वर्तनीवर्तयन्तीति तस्य क्रियायै स्वाचरितं शायश्चित्तार्थं सौत्र्या सैत्र्यागतो रचितवानिति न्यूनाधिक्याकरणे च शायश्चित्तमवश्य विधेयतया विहितमिति क्रियाप्रतीकारः शायश्चित्तं च तयावा मरः आरंभो निष्कृतिः शिक्षा पूजनं सम्प्रधारणं उपायः कर्म चे ष्टा च चिकित्सा च नव क्रिया इति ४६ अर्थान्तरमर्थस्य क्रमार मतिबोधनार्थं स्फुटयति मान्यतेति मानतेत्यात्कर्षोराजविष

मान्यतामान्यतेस्त्वस्याप्रयासारामलक्षणं ह्ययं त त्साहचर्येण समज्ञस्वयमात्मभूः ४७ मान्यता धिकृतेभ्यं पंक्तत्वात्तदनुयायिनम् प्रयासमकरो ज्ज्ञातात स्पैषानियतिर्ध्रुवा ४८ अमान्यतास्पदं भृ त्यं कृत्वा तदनुयायिनम् आराममकरोज्ज्ञातात स्पैषानियतिर्ध्रुवा ४९ ॥

यम अमान्यतेति विधेयवशता साच सामान्यलोकविषया तत्र मान्यता साहचर्येण प्रयासलक्षणा क्रिया अमान्यतासा हचर्येणारामलक्षणा क्रिया ४७ मान्यतेति नियतिर्ध्रुवे ति आवश्यकतामस्यार्थस्य द्योतयति तस्यैवितत्कर्त्रैका श्रोषंस्पष्टम ४८ अमान्यतेति भृत्यमिति स्फुटत्वादमान्य तोपलक्षणम् तदनुयायिनमिति प्रतीकाररूपम् ४९

सिद्धमर्थमाह तद्वास्तीति व्याख्यातशायम् ५० अन्यथापि हितं निर्वर्णयति स्वस्वष्टेइति स्वस्वष्टइत्यनेनयदर्थस्वष्टिस्त न्निर्व्यूढतालस्यते ततस्तपारितोषिककथनम् व्यतीयाते इ ति व्यत्ययं गच्छतः मान्यतास्पदेरास्ति आरामानुसारी अमान्य तास्पदे सामान्यजने प्रयासानुसारीति न घटते अत्र हेतुः निय तिमिति तदुलङ्घनेहि सर्वव्यवहारलोप इतिभावः ५१ फलि

तद्वास्तिमान्यतायासानुक्रमाथमलक्षणैः नियो ज्येः मान्यतारामावथमोन्नमलक्षणैः ५० स्वस्व ष्टे स्मिन्स्वयंदत्ते इमे हे पारितोषिके व्यतीयातेन जा त्वेते नियतिं को हि लङ्घयेत ५१ तस्मात्वामन्व शिक्षेहं मारामे मानसं कुरु तयाहि मान्यता ते ह्ययमेतद्धि संगतम् ५२ यथाहि मान्यापियदा प्रयस्यत्कृतलक्षणः मान्यतामेति सम्बन्धं ह्ययमे तद्धि गम्यते ५३

तमाह तस्मादि ति अनुशिक्षे उपदि शामि आरामे अमान्यतास्पदानुसारिणि तत्रादरे हेतुमाह तथेति आरामानुसरणेन तत्तत्सहचारिणी अमान्यतास्या दिति अत्र हेतुः ह्ययमिति ५२ संगतत्वं दर्शयति यथाही ति अमान्यापि यदा कृतलक्षणगुणाश्रयेण न जातप्रतीतिः

प्रयस्यन्मान्यतास्पदाद्गुरोरिप्रयासमात्मनिस्वीकुर्यात् सोपि मान्यतामेति सपद्वयरणीश्वरेनराजाभवतीत्यर्थः ग्रवदेतः स न्वद्रमिति ५३ इत्यमन्वयव्यतिरेकसाधितमर्थंप्रकृतेयोज यति स्वस्मिन्निति यदिगोप्यका विश्रान्तिकृतमतयोपिस्व स्त्वदातेननिवर्त्यास्तेषांतयास्वभावत्वादिति तेषुतत्स्वीक रणंनपुनरवश्यंतेषुतद्विधेयतैवेतिवाच्यम् गोप्यकाश्चेदकाः इत्यंचकृतेत्वमुच्चैःपदमुपारूढोनिर्जितरिपुत्वात्सिंहासनोप

स्वस्मिन्प्रयासंस्वीकृत्यविश्रान्तिंगोप्यकेष्वयो
उच्चैःपदमुपारूढोभद्रराज्यमकारकं ५४
वैपरीत्यंयदाश्रित्यपदावर्तयसेध्रुवम् नीचैःप
दमुपारूढःकिङ्करोकिन्त्वनोभव ५५ ॥

पविष्टःसन्निष्कण्टकंराज्यंभुङ्क्तेति ५४ वैधर्म्येणाप्यमुम र्थमाह वैपरीत्यमिति वैपरीत्यंस्वस्मिन्विश्रान्तिरेवनतुगोप्य केष्वयमकर्तृत्वमपि विश्रान्त्याश्रयणेऽस्यतत्त्वाभावात् व र्तयसेकार्येषुप्रवर्तयसे तदानीचैःपदमयमानोपदममा न्यताख्यमारूढःकिङ्करोभव किंकरोमीतिस्वामिमुखप्रे क्षीभव ग्रतस्त्वाकिन्त्वनोदुर्विधोभव ५५ ॥

ग्रतस्त्वराज्यास्वादयति ग्रलंतस्मिदेतः सर्वथापर्याप्तिकारणं तेनैवालमिति पर्याप्तमतिर्भव ग्रतस्त्वग्रन्यदिति ग्रारामलक्ष णंसामान्यजनविधेयम् मान्विक्षपनमितिराज्यास्वादम् ग्र न्यत्सत्त्वाग्रारामतत्त्वा दौर्गत्यंदरिद्रता ५९ इत्यंफेरेन्द्रराजाग्र मात्यान्प्रतिहृद्धाञ्छणास्तिपत्रिकांसंस्थाप्योपदेश्णराजकुमारख्य न्तमाह तामिति शास्तिरूपदेशपत्रिका सइतिराजपुत्रः

राज्यास्वादोयोस्त्यलंतस्मिदेतस्तेनैवालंमान्यद
न्विक्षयोमनु लक्षाप्येनंयान्यत्सत्त्वाध्रुवंसादौर्ग
त्यात्मेर्मूलदेतर्न्दपाणाम् ५९ तांशास्तिमतदा
निशाम्यविनयीलज्जाननतोस्यामुदासन्नस्यारिकुले
विदार्यसद्दसासाद्यश्रियंवैरिणाम् शाप्यात्मावस
थंगुरोर्नतशिरश्रादायपादौकृताञ्जलान्तःपुरमावि
वेशरतयेकिंनामनाप्यपियाम् ६०

निशम्याला चस्वप्रसाद
स्मरणेनव्रीडाननतमुखोविनय्युपदेशपात्रेमुदाहर्षेणातत्त्व णमेवसन्नद्धस्यकवचधारणपरोदृढीकृत्य तथाचारामत्यागे नप्रयासाश्रयणेनचसहसातत्क्षणमेववैरिणांश्रियमासाद्य वशीकृत्य ततश्चकृतकृत्यत्वादागत्यात्मावसथंशाप्यनतशि रागुरोःपादावादायहस्ताभ्यांगृहीत्वातेनकृताञ्जलिः दत्तविश्रां

प॰सं
३३

तिलक्षणवाक्यनिर्गमनात्तः रतयेविश्रान्तयेन्तः पुरंविवे
श नचात्रराज्ञामारामस्यानन्तरमेवनिषिद्धत्वात्कथंरतयेवि
वेशोयुक्तमितिवाच्यम आरामस्यवस्तुतोराजविषयत्वात्तयंरत्न
आवसरानवसरविषयेविधिनिषेधाविततिनपूर्वापरविरोध
प्रसङ्ग इति १७ आख्यायिकांपरिसमाप्यपुनरप्यमात्याश्रुति
संक्षेपेणाह तन्मूलमिति यत्रपुष्पफलेयशः प्रतापश्चोलक्ष

तन्मूलमस्याः सकलर्द्धिवल्यायत्नंसमासाद्यदि
शोविधेयाः पुष्पैःफलैश्चापिभृतायथैताश्रामो
दपूर्णांसरसंप्रदद्युः १८ मयेदमुक्तंसविवाय
त्नसाफल्यमादरात सोवितंयदसौकांकांनसि
द्धिसाधयेत्पराम १९ किरीटंसर्वसिद्धीनांयो
पवर्गइतिस्मृतः सोप्यनेनैवमद्वतांशीघ्रंसिद्धिं
प्रयास्यति २०

दोश्चामोदोगन्धो दूर्षश्च १८ मयेदमिति सो
चितमिति राजबुद्ध्युचितमित्यनेनभवतांबुद्धिःसोचितमभि
यत्नोनामनात्रभेरोविधेयइतिसूचितं कांकामितिलौकिकी
मलौकिकींच पराममितिसर्वोत्कृष्टां १९ कांकामितिसूचि
तंविशदयति किरीटमिति किरीटमिवसर्वोर्ध्ववर्तित्वात्किरी
टं अपवर्गोमुक्तिः अनेनोद्यमेनमद्वतांतत्वानतत्वविवेकासा
दितमद्वदित्यभिधानाद्दोषाणाम २०

यत्किञ्चनेति अयमर्थः सत्यमिदंप्राचीनंकर्मफलमेवसुखदुः
खिस्वयमेवोपनमतिपरंतत्रापिसाधनवतांसाधनेनैवसिद्धि
दृष्टत्वस्तूपादाननिमित्तताद्दैवोद्यमयोः यस्मात्सावपवर्ग
स्तत्रास्यैवकेवलंतथात्वमितिस्वभावतइत्यनेनसूचितम २१
एतदेवविशदयति नकर्मणेति कर्मणेतिनित्यनैमित्तिक
काम्यभेदभिन्नेनेतिदेवतर्पणांमुख्यतयोक्तम दानेनेति द्र
व्यप्रधानमहादानादिभिन्नेन ऋषिसेवातर्पणाद्याजादिनित्य

यत्किञ्चनजगद्वर्तिभोग्यजातंशुभाशुभम प्रा
रब्धोपनतंसर्वमाप्यतेतत्स्वभावतः २१ नकर्म
णानदानेननचर्षिपितृसेवया यदाप्यतेतदप्येष
प्रापयत्येवसेवया २२ ॥

नैमित्तिकतयाद्विधा पितृसेवापितर्पणश्राद्धादिभेदभिन्न
तयाद्विधा तदनेनसर्ववाह्यसाधनसंग्रहः एतेनयत्परमा
र्थलक्षणंतत्वेनाप्यतेतदप्येषउक्तलक्षणउद्यमः सेवयासा
धयत्येवेतिकैमुतिकन्यायेनान्यार्थसिद्धिःस्वयंसिद्धेतिभावः
तथाचश्रुतिः नकर्मणानप्रजयाधनेनत्यागेनैकेनामृतत्व
मानशुरिति अत्रचत्यागः परिमितसाधनत्यागपूर्वमुद्य
न्तताद्वृत्तिरितिबोध्यम २२ ॥

सर्वसिद्धिकिरीटत्वमस्य साधयितुमारभते यदाप्येति यस्मा
स्मार्थिकं तत्त्वमपवर्गाख्यमाप्य प्राप्य सर्वकामानां तृप्तिः सर्वे
कामा लब्धा भवन्तीति प्राप्येति प्राङ्क्षेपेणैव प्रयोगः यच्च त
त्वं सुखोत्कटम् महोत्तमसुखभरितत्वादुत्कटं सर्वोर्ध्ववर्ति
त्वेतत्स्वत्वं तस्योत्पादं यल्लेशादिति तेऽपि ब्रह्माद्याः कारणत्वेन
प्रसिद्धा यल्लेशाद्यदेशांशसंक्रान्त्या सुखिनः तथा च आनन्द
पदमात्तृष्णाब्रह्माद्याये पि सत्तमाः आनन्दविन्दवो यस्य शं

यदाप्य सर्वकामानां तृप्तिर्यच्च सुखोत्कटम् य
ल्लेशात्सुखिनस्तेऽपि ब्रह्माद्यास्तन्महोदयम् १९३
परं यत्तमास्थाय येभ्यस्यन्ति निरन्तरम् ते तदा
प्यमहालोकं रमन्ते गतकल्मषाः १९४ ॥

तज्जयतीहदेति एवं विशेषाडकं तन्महोदयं महानुदयोऽय
स्मादिति महोदयं यदाप्यमिति शेषः १९३ परममिति परम
त्वं यत्तस्य कायवाङ्मनोभेदेन निरन्तरमविच्छेदेन आलोक
स्य महत्त्वं आलोककानां वा ह्यान्तराणां यदेकानुशरणत्वात् त
मेव भान्तमनुभाति सर्वमिति श्रुतेः गतकल्मषा इति योगिनां
पुण्यकलनाया अपि कल्मषप्रायत्वाद्विगतो धीयोमध्यगाति
प्रापकपुण्यापुण्याभयकलनाः रमन्ते विगतभयतया सुखमा
सते इति १९४

येनेति काष्ठा प्रान्तभूमिः सुखानामिति आत्मनः कामाय सर्वं
प्रियं भवतीति श्रुतेः अतिवागिति यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य म
नसा सहेति श्रुतेः तदीदृशं यस्माल्लभ्यते तेन अत्रेति राज्यना
म्नि वाग्यवस्तुनि कः स्मयः किमाश्चर्यमित्यर्थः १९५ तदनेन प्र
सङ्गागतेनोद्यमस्य परमार्थप्राप्तिसाधनत्वेन विधित्वं शिखा
रूपतया परिकल्प्यात्रापि अवान्तरशेखरकल्पनामर्थवादोक्ति
तद्याकोपाख्यानेन साधयितुमाह तथा चेति अमुतो यत्नात्

येनासौ प्राप्यते काष्ठा सुखानां परमं सुखं अतिवा
गिन्द्रियं यस्माल्लभ्यते त्रात्र कः स्मयः १९५ तथा
च सोऽयमौदार्यसमलङ्कृतदिङ्कटः व्याकोपो राज्य
पदवीं भुक्त्वा काष्ठामितो गतः १९६ सम्यायतिनि
रूढायां स्थितौ तस्यां विशुद्धधीः क्लेशोघमज्जयद्दे
हं शीतोष्णाचरणादिषु १९७ ॥

इतः प्राप्तः भुक्त्वेति पालयित्वाभ्युदयं स्यचा १९६ उद्दिष्टां कथां
निर्वाहयितुं परमार्थपदं साधनं तदुद्यमं तावदाह सम्याय
तीति आयतिनिरूढायां सज्ञान्यदृढितायां तस्यां स्थितौ रा
ज्यस्थितौ विशुद्धधीः तत्वातत्वविवेकैकतत्परमतिः देहं क्ले
शौघमज्जयत् अपवर्गाय येतपश्चचारेत्यर्थः तत्र शीतका
ले शीतोपचारस्तप्तकाले चोष्णोपचारस्तपस्योपानमिति तदुप
क्रमः १९७

प॰सं
१२१

339

पतदेवविस्तृणोति सर्वयेति इहभूतलइतिकामिलोके प्रथा
न्यनर्थभूतानिसर्वथाकष्टदायीनि मासोपवासत्रिषवणस्ना
नरात्रिजागरणादीनि तदेकार्थीनोभूत्वाशरीरंवाधयामास
९८ इत्यंशरीरदण्डमुक्त्वावाह्यान्तरेन्द्रियदण्डमप्याह प्रत्याहृ
त्येति विषयेभ्यः शब्दस्पर्शादिभ्यइंद्रियग्रामंप्रत्याहृत्यनिरु
द्धमस्तरंकृत्वाशान्तः सन्मनोपिनिग्राहयामासवाह्यप्रसरनि

सर्वथानर्थभूतानियानिसन्तीहभूतले रन्धाणि
तद्वशोभूत्वावाधयामासविग्रहम् ९८ प्रत्या
हृत्येन्द्रियग्रामंविषयेभ्योभृशंशमी मनोनि
ग्राहयामासप्रयासनिरतोदमी ९९ तेनया
वर्तनंकश्चिदयस्याप्यतत्राहद विज्ञेनियाम
कोन्येषांकथमात्मनिमस्यति १०० ॥

रोधनादात्मामर्शनैकपरंसमादधेइत्यर्थः ९९ तयावर्त
नंतयातेनोक्तप्रकारेणावर्तनायस्यतम् देतिप्रसिद्धौ तत्र
प्रभुसम्प्रत्वंशास्तिगीर्नकथंचनापिशेषाभावहेति साम्प्र
त्मिप्यादासीन्ययातेकेनप्रथमपुरुषप्रयोगेणाह विज्ञ
मित्यादि भयाहशोन्येषांनियामकः सन्मार्गदर्शीकथ
मात्मनिमस्यतीतिविज्ञम् १०० ॥

मोहप्रकारमाह सर्वयेतिप्रत्यस्तपरोक्षाभ्याम् राजवुद्देरलो
किकत्वात्पृच्छति किमेतदिति यदिनयोऽयमतिरहस्यानभवे
त्तदास्मानप्येतदर्थवेदकान्कुर्वितिभावः १ अहोइति पायेण
हियोगिनांसहजतेजोभरवशेनदेहोवर्मितइवभवति तत्रवास
देतमारोप्यपृच्छति अहोइति अथवालेकल्पनयानद्दिहष्टेत्
प्रपन्नंनामेतिन्यायेनपृच्छति कथंतापयसीति कृतन्नइवे
सुपमा सद्दिस्वाचरितपापयत्नैस्स्वयंस्वंतापयतीति ५ इतीति

सर्वथापालकोन्येषांव्यवहारसमीक्षया कथंस्वंवे
दयेत्याप्तःकिमेतन्नयकौशलम् १ अहोभराक्रा
न्तइवदेहोयंतववर्मितः कृतघ्नइवदेहंस्वंकथंता
पयसिप्रभो १२ इतिप्रवोधितस्तेनसोवाचमतिस
त्तमः अस्मिन्वयसिकाष्ठार्हैर्नतापोयाविलाक्रिया १२

प्रवोधितइति प्रकर्षः प्रेमद्योतकः प्रेमणावोधितइत्यर्थः संत्य
मवोधयंपुरस्कृत्यप्रेमणापृच्छसि यंरत्वयमत्रसारार्थः अस्मिन्व
यसिसर्वकार्यसाधनशक्तौयौवनेकाष्ठार्हैःपरोत्कृष्टसारवस्तु
सम्पादनैाचित्यासफलयितव्ययाविलामलिनाक्रियासानुता
पःपश्चात्तापः गतेस्मिन्वयसिहाकिमिदमनेनमयारब्धमिति
पश्चात्तप्यतेतस्मादतिकौशलमिदमेवयदेतत्साफल्यकरण
मिति १३ ॥

एतदेवविवृणोति किंतेनेति काण्डेवसरे अकाण्डेनवसरे अनुशयः पश्चात्तापः अत्रार्थान्तरंन्यस्यतिकालेति ७४ अनेनाधिकारिशरीरेणसर्वथाहितमादेयंयत्कालान्तरेपिहितमेवतत्सर्वथाहितम् तच्चेति सर्वथाहितम् अनवसरारम्भेणनकेवलंतदर्थासिद्धिःयावद्दुःखमधिकमित्याह अकाण्डइति ७५ अमादिनेशोचति अद्येइति अनुकमिति अनुकम्पायोकनअ

किंतेनमूढमतिनायःकाण्डेमदमत्तयोः अकाण्डेनुशयंयातिकालदर्शीनरोनरः ७४ सर्वथाहितमादेयंतच्चकालेनसिध्यति अकाण्डेहितमाप्तंसन्सर्वथादुःखभाजनम् ७५ अद्येप्रमादीजठुथीर्वयोमकंमखप्रसादान्ननलेपनादिना वयत्नर्थयडपाश्रयाहृढागतिस्तिरश्चामयवापिभूरुहाम् ७६

नुकम्पयावेस्यमित्यर्थः युवादिप्रमादीमखोन्मत्तनान्ननसनकुङ्कुमादिलेपादिनैवगतवयाभवति व्ययतीति वयीकरोति अनित्यएपन्नाश्रुवादयइतिव्ययतीतिप्रयोगः तत्रदोषमाह यदुपाश्रयादिति यस्यमखप्रसादादेरुपाश्रयात्तिरश्चांपशूनांभूरुहांवृक्षाणांवागतिर्नूनमनर्थमिति तदेकनिरताअन्यजन्मनिपशवःस्थावरावाभवन्तीत्यर्थः ७६

ततश्चक्षणमात्रेति अमनावयसाशक्तिमतायौवनेनेषदापंसुखेनाप्यंपरमार्थेनजात्वपिव्ययामिदूरीकरोमिव्ययनेन्यभातंदेतमाह क्षणमात्रेति आश्रयणमाश्रयस्तेनहेतुना यतःकालपातेपतच्छक्तावसरातिक्रमेदेहेन्द्रियशक्तिक्षीणतायामित्यर्थः अथवाकालस्यसर्वग्रसितर्यमस्यपातआपातवेलायामहंकलयन्नपिविचारयन्नपिविसारःसन्किंकरोमिनतदाकिञ्चिदपिविचारफलमित्यर्थः ७७ ईदृशापिपत्नला

क्षणमात्रसखाश्रयेणनाहंपरमार्थंवयसामनेषदापम् व्ययामिकदापिकालपातेकलयन्वापिकरोमिकिंविसारः ७७ नाहंकाहेःपिहूतितंतकदाचिद्यज्ञान्येषांचापिभागित्वमस्ति ख्यात्येषंसाकर्मतयन्नचान्यैःसामान्यंकाम्यखेताकर्मसाम्य ७८

भार्यमपिकेचिद्यतन्तेइतिस्वयमुपनतंकथमेतत्त्राक्ष्यिसेइतिनवाच्यमित्याह नाहमिति अन्यानेषामपिभागित्वाज्ञागेणविभक्तत्वात्सारतम्यानुमानेनदुःखकारित्वान्नममाकाङ्क्षेतिभावःसामान्यमिति भागस्फुरस्येति सामान्येचाप्यपवर्गैतारतम्याभावान्नदोषः यतःकर्मसाम्येनान्यसाधारणोकर्मणाकाम्यखेतानकाचिदित्यर्थः अथवायत्केचनोचिरेअलंप्रयासेननकदाचिदपिकेनचित्कर्मणापवर्गोयंसिद्ध्य

प.सं
३४२

341

ति अस्ताघ्यत्वादस्य कदाचिच्चसाधुरण्याधरेण्याभयोर्नीर्णोप
रस्परविरोधेनफलपरिसमाप्त्याबोभयतारतम्याभावेनवाक
मेसाम्यावस्थोदेतिमुक्तिहेतुरिति तदेतद्दलयन्नाह का
म्यव्यतोकर्मसाम्यइति अयंभावः आदौकर्मसाम्यमेवनक
दापिघटतेकर्मणाम्परस्परत्वभावात घटतांवा तथापितउ
भयोर्नीर्णोर्म्भून्यावस्थापिघटतेयामत्याघाणादितल्पा क
थमेषापरमानन्दघनावस्थावाप्यतेइति १७८ उक्तमेवार्थं

नताहृशंयत्नमहंकरोमिशिक्षेपिवाशिल्पमने
कतल्पम् यतेतदर्थंममयत्रकश्चिन्नदायभाक्
स्यादितिनिश्चयोमे १७९ इत्यंतदाशयंतस्य
निशम्याद्भुतचेष्टितम् कृच्छ्रेडच्चेटमेतन्नेकार्यं
सर्गोपिद्दीदृशः १८०

दृढप्रतीतिबद्धंकरोति नताहृशमिति १७९ इत्यमिति
सचासावाशयस्तदाशयः अद्भुतचेष्टितमनन्यसाधारण
त्वात दुर्घटमिति अनेकजन्मसंसिद्धस्ततोयातिपरांगति
मितिभगवद्वचनात अन्यार्थेसम्भावनापिमनोरथशये
त्याह सर्गोपीति सर्गोनिश्चयः ईदृशइतिदुर्घटः ईदृशस्य
भावाघटनेकथमेतत्सिद्धिरितिभावः १८० ॥

ओमिति ओमित्युक्त्वातदुक्तमतिदुर्घटत्वादङ्गीकृतमित्यर्थः विचा
रितमिति ज्ञात्वैवमहमस्मिनत्वज्ञात्वेत्यर्थः तदाह पानमिति
एतदतिदुर्घटंकर्मम्रृतिकषायस्यपानं यथाकश्चिन्मृतिक
षायंपीत्वानजीवति तथैतदारम्भमाणोपिकश्चिन्नमृतिंविना
स्मात्कर्मणोविमुच्यतेइति १८१ नाशायेति यथातिमहाभार
क्रमणेःशाकस्यनाशएवतथेदमपिइतिदुर्घटमितियत्तस्मि
न्नतदेवदृष्टान्तद्वयेनसमर्थितं इतितान्मद्दितानन्तान्विधाय

ओमित्युक्त्वापुनःस्माहविचारितमिदंमया पानंमृ
तिकषायस्यकर्मैतदतिदुष्करं १८१ नाशायभारा
क्रमणमथवास्तमतंमम अत्युच्चपदसम्प्राप्तिर्वि
नाशोवासमंद्वयम् १८२ नीचक्रियांनकुर्वेहंकदा
पिनिश्चितव्रतः इतिनिश्चयवान्सोनेतत्प्रापपरमं
पदम् १८३

स्वमतमाह म तंममेति इहलोकेसुभंज
नावाप्यात्युच्चपदाप्तिर्विनाशोवेतिद्वयंमतम् नार्थजरतीस
र्वथाद्रःखदायिनीसुभेत्यर्थः १८२ अर्धजरतीमाह नीचेति क
र्मेठतापफलाशानीचत्वं तेनोपलक्षिताक्रियानीचक्रिया सा
चकर्मणांविनाशितात्सर्वेयाशेषा अतहेतुःनिश्चितव्रतः
निश्चितत्वेयावारोदितत्वं कथामुपसंहरति इतीति सइतिया
कोपः अन्तेइतिकर्मसमाप्तौ परमत्वमैकान्तिकात्यन्तिकत्वं
सफलमविनाशिसर्वोर्ध्ववर्तिचफलंतस्यादयोयस्मात् १८३

फलितमाह इतीति याऽनघानिर्दोषासर्वकर्मवीजभर्जिका
फलशिखाशिखेवशिखारमणीयतयाऽभ्युगच्छतत्यासर्वो
र्ध्ववर्तित्वाच्चशिखायां भर्जनाच्चशिखाज्वालाभूषणेरेतत्राच
शिखावरत्वदानाद्वाविराजति विराजतिविशेषेणराजतिशो
भने तामपिशिखामेषऽकलत्तणेयत्नायदाचटयति स
न्नादयतितदाकेमतिकन्यायेनेवपरेषुत्रिवर्गात्मकेषर्थे

इतिश्रुश्रुमयत्नस्यमाहात्म्यंसफलोदयम् इति
फलशिखासर्वोर्ध्वस्याविराजतियानघाचटयति
यदातामप्येषकथैवपरेषुका इतिमतिमताय
त्नाभिख्यंसरत्नमिदंमयानदिनदिशयाचाल्य
जातप्रलम्भकतर्कतः १८४ वात्सरेषमदत्वस्यमा
रमेतन्महीतले भूषणंपुरुषस्यैतच्छ्रीमूल्यमिद
मुत्तमम् १८५

पृकैवकथा ततश्चेदंयत्नाभिख्यंसरत्नंमतिमताविवेचके
नप्रलम्भकतर्कतः दैवेसिद्ध्यतिसर्वत्रनिर्दैवःकिंकरिष्यती
तिदीनालसपरवञ्चकतर्कतः शायादिति शयमानमिदंन
जातचाल्यदेयं ग्रादेरेणेदंरत्नमित्यर्थः १८४ ग्रतश्चवात्सरि
ति महत्त्वसम्टद्धिमत्वम् सारवत्वंगांभीर्यं भूषणमिति ग्रने
नैवपुरुषःशोभतेइत्यर्थः श्रीमूलमितिग्रनेनैवश्रियःश्चफ
लभागिण्योभवन्तीत्यर्थः १८५

ग्रपिव कल्पेति ग्रयंयत्नः ग्रनन्तःस्यःस्वयमनन्वेष्यःसमीपव
र्तीवकल्पवृक्षेऽस्तीतिसपुषसाधुसफलयितव्यइत्याह सत्संक
ल्पेति ग्रसोऽकल्पनाभिर्नविनाशपइत्यर्थः १८९ सम्यगिति ग्र
स्ययत्नकल्पवृक्षस्यगर्भाधानाङ्कुरोदयेसम्यगवधेयं गर्भाधा
नंकृत्वाङ्कुरोदयायापियतितव्यंतदाह रात्रिरिति रात्रावेवस्वः
कर्तव्यकार्यैवीजपातःकर्तव्यःकृतेचतस्मिन्प्रभातेङ्कुरोत्पत्ति

कल्पवृक्षोऽयमनन्तःस्यःसत्संकल्परसाम्बुनैः सिक्तः
फलतिधीराणांमनोभिलषितंवरम् १८९ सम्यग
स्यावधातव्यंगर्भाधानाङ्कुरोदये रात्रिराधानवेला
स्यव्युष्टमङ्कुरकारणम् १८० रात्रौविविच्यकर्तव्यं
व्युष्टेप्रारम्भइष्यते ग्राधानाङ्कुरतोऽभावेकथंफल
तिसत्तरुः १८८ ॥

ये सत्त्वेदिति प्रभातातिक्रमेतदपिनश्येदितिभावः १८० उ
क्तमेवविशदयति रात्राविति कर्तव्यंकार्यंरात्रौविविच्येति
गर्भाधानं व्युष्टेप्रभातेजातेप्रारम्भस्तदुन्मुखीभवनमिष्यतइ
त्यङ्कुरोत्पत्तिरियमित्यर्थः सत्यमस्त्यसौकल्पवृक्षःपरंत्वा
धानाङ्कुराभावेकथंसत्फलायस्यादित्यत्रावधेयं ग्राधानाङ्कु
रतइतिसार्वविभक्तिकस्तसिल् ग्राधानाङ्कुरयोरभावइत्यर्थः

अत्राह्नः अस्त्वयत्नेनासौ फलदाता परं तज्जन्मान्तरीयो न हि क
दाचनापि परमयत्नवतामपि भाग्यं विना फलसिद्धिर्दृश्यत इ
त्यत्राह अथवेति मतमस्माकमपि परमतं चिरारूढोनेकज
न्मार्जितो योसौ भाग्यकल्पमहीरुहः तस्यैवोपुनातनो यत्नोऽमृ
लमनेन मूलेन वद्धस्थितिः सञ्जायत इत्यर्थः अन्यथा मूलाभा
वे शीघ्रमेव विशीर्णप्रायो भवेदिति अपिशब्दोऽस्याथ्येस्य सं
भावनाशैथिल्यसूचनाय तथा हि श्रान्तिरेवेयमपूर्वं नाम भाग्य
मस्तीति तदपि जन्मान्तरेयः शिथिलप्रायो यत्न एवकाराणा

अथवापि चिरारूढभाग्यकल्पमहीरुहः मूलमे
वामृतासेकैर्यत्नो यो निरन्तरम् १८८ ॥

नसौरेण चिरकालफलदः सति तत्तस्य प्रावल्ये अत्यल्पकैः पु
ण्यपापैरिहैव फलमश्नुत इति नीत्या वर्तमानस्थित्यैव फलद
त्वादिति यत्न एव साक्षात्फलदाता इति गन्यत्र इव व्यवहारवर्तितो वा
सर्वथा फलतीति तात्पर्यम् तदेतदाह अमृतासेकैरिति स
त्संकल्पजलैः प्राचीनं साध्वपि भाग्यरूपं कर्म आत्मनितं कल्प
नामहीरुहप्रायं भवतीति देवद्विजशास्त्रनिन्दाभिर्नष्टात्मा
शिथिलीकार्यं इत्युक्तं निरन्तरमिति १८९ ॥

अमृतसेकैरित्युक्तं विवृणोति अमृतासेकेति प्रायेण चरोपि
तवृक्षकादेः प्रदोषप्रभाते एव जलासेकवेलेति अत्रेति प्रदोषे
प्रभाते च अवहितचेतस्त्वं अकस्मादापतितकीटतृणशर्करा
दिकल्मषकल्पनापसारणं सर्वं शुद्धशान्तसंकल्पामृताम्बर
तां १९० इममर्थं सर्वं वद्धिं पिवाक्यकल्पे शिलोस्थाने विधाया
धवादवाक्यकल्पेन शोखरस्थानेन पुराहृतेन निबध्नाति तथा

अमृतासेकवेलेयं प्रदोषोऽपुष्टमेव वा अत्रावहित
चेतोभिर्भाव्यं सत्यास्तिकाग्रकैः १९० तथा च श्रूयते
वृत्तं ताहीराभिधभूपतेः पुत्राणां गतिमालोक्य कं
चित्पप्रच्छ कश्चन १९१ सम्पद्विनाशहेतुर्वः किं जा
तमिति हरतः स निश्चयवस्यादोषाः स्वैः कथ्यायद
पिह्वार्दतः समाथेयंमयाज्ञातसत्यसर्वत्र राजते १९२

चेति वृत्तं चरित्रं ताहीरनामा पुरा राजा समृद्धो बभूव तस्य
च पुत्राः कालवशेनाकिञ्चना दरिद्रा जातास्तन्मध्ये कं च न पु
त्रं कश्चन पुरुषः पप्रच्छ १९१ प्रश्नमेवाह सम्पदिति भो वो यु
ष्माकं किं वस्तु सम्पद्विनाशहेतुर्जातं केन वस्तुना शीघ्रं सम्पद्वि
नाशं गतेति प्रश्नेऽस्ताहीरपुत्रो हरतो निश्चयवस्यस्ताति पश्यमा
यातं स्वडुर्नयं विचिन्त्य तत्त्रिलोतं शोकाकीलेन बाष्पतं हरतो

निस्सृतमभिनीयतं प्रच्छकमेतदाह भोः स्तात यद्यपि स्वग्रा
म्यीया दोषाग्रकथ्या विरुद्धक प्ररतस्तथापि त्वयाह्नार्दतः श्रेमा
हृष्टत्वाहृषणे पहासघोकनवीकरणासंभावनायां मयापि स
माधेयं सत्यतयात्वविसमर्थनीयं अथवा स्तूपहासहृषणं
तथापि समाधीयते इत्याह सत्यमिति सर्वज्ञेति सुहृदिशौ
वा ९२ सत्यस्यानपह्नवनीयत्वात्सर्वथामङ्गलभूतत्वाज्ज्ञस
र्वज्ञराजतेत्युक्तं आरोपितं वा अप्यमनारोपितमवाप्यमिति वा
सर्वज्ञराजत इत्युक्तं अथपापं कृतं च चेत्तमापिकायश्च

प्रायश्चित्तमिदं दुष्टक्रियाणां साधवावदम् ९३
सत्यं वच्मि निशम्यैतद्ययेच्छं सम्प्रवर्तताम् ९४

स्यते कृतं चाविष्कृतं पापं दोषाणां तानवायदीतिर्थमेत्तरीति
मास्थित्याह प्रायश्चित्तमिति प्रमादादिजातमागस्तदाविष्कृ
तं मयेदं कृतमिति तवेदं तस्य सत्यकरणं तासां दुष्टक्रियाणां
लघुतापादकं प्रायश्चित्तं शुद्धिसम्पादकं कर्मेति सत्यमेव व
च्मि भवान्ममयोक्तं निशम्य सम्प्रवर्तताम् सुहृद्भूतात्तुतापारि
तास्वात्मानमस्मांश्च तस्मात्पापाल्लघयतां रिपुर्वाभूतोपरा
सादिनास्मत्तोपसार्य स्वात्मन्यारोप्यतामिति सत्यकथनेमम
द्विशिलापिष्टन्यायेन साभपवेतिययेच्छं सम्प्रवर्ततामित्युक्तं
९४

सत्यं वच्मीत्युक्तं तदेव प्रथमेनाह श्रियमिति पितृर्निर्जितामिति
पराजितवल्लभां श्रेयेणानादरास्पदमिति सूचयति महाभि
जननामिवेति महाकुलोत्पन्नां सतीं वधूमिवेत्युपमानेन श्रिया
निर्दोषत्वं सूचितम् अस्माभिरिति मदोद्धतैः रौचितीं देवद्विजा
दिपालनात्तां त्यक्त्वा नानवमन्यासौ स्त्रीवधूर्दुष्टभावतः संकरी
करणादिना भक्त्या तदाह पुलिन्देति पुलिन्दादेवद्विजावग
णकाः परपीडायुक्ताम्लेच्छजातयः दोषाग्रजस्यानास्यानान
वेत्तयास्त्रीवीजावापः न्यक्कृतावगणितासौ तपस्विनी तपोनि

श्रियं पितृर्निर्जितां लब्ध्वा महाभिजनजामिव अस्माभि
रौचितीं त्यक्त्वा भुक्तासौ दुष्टभावतः ९५ पुलिन्दभा
वमाश्रित्य दोषैरनवधानतः न्यक्कृतास्माद्विद्वाया
सा गता हरं तपस्विनी ९६ आलोदुप्रसनेदृष्टेगेदे
स्मार्कविशेषतः रजन्यां मदिरापानैर्दुष्टैर्निद्रागरी
यसी ९७

रतप्रीताः स्मान्दुष्टा न्विद्रापहरं गता सतीव्रतं
वयद्यपिस्वमर्त्स्यसैवैव तथापि पतितत्यागेन तपश्चाचर
णमदह्नतमित्युक्तं तपस्विनीति ९८ अनवधानदोषानाह
आस्तामिति व्यसनमत्र सामान्येन सत्क्रियापात इति विशेष
कथनार्थं दृश्यतिदृष्टे इति चोक्तं दुष्टं प्रभातः प्रभातनिद्रादि
अप्रभृति तत्प्रायश्चित्तार्हत्वादनीव दुष्टा लोकप्रजागरणायत
परमेश्वरेच्छारूपसवित्रमण्डलभासमानेनिद्राकरणास्पत
दोत्तालघुनरूपतात ९९

प.सं
३४५
345

पतदिति पतत्कारणतो रात्रिस्वराणामप्रभातनिद्राद्रूपात् दे-
शपादेशवासिनः अवेत्तणं प्रतिजागरणं सैव सत्क्रिया स्वशि-
त्तास्मच्छयादस्मद्दृस्ताद्दैन्याद्दैन्यमाश्रित्यगता पलायितेति
गमनेनतस्याः कर्त्तृत्वाभिधानाद्देवतास्वरूपत्वमुक्तम् सर्वा
द्धिक्रियासदधिष्ठात्री ततश्चदेवतोद्गमनेविहितक्रियाश्र
स्ताभिस्त्यक्ताः १९८ अत्रैवसदसत्क्रियाणामन्यान्यकार्य

पतत्कारणतोदेशादेशपावेत्तणसत्क्रिया अस्म
च्छयाद्गतादैन्यात्त्यक्ताश्चविहितक्रियाः १९८
अतोस्मद्वागपैनोःक्षतपनाशवर्तेचलाचला आ
शागुणेनम्रूडनाकृष्टानोतीरमागता १९९
बलादुष्कर्मवातेनत्रुडितासर्वयाप्यसौ कुक्रि
याफलभुक्त्यर्थैनिषादैर्वयमन्तरात् नग्नाश्र
किन्वनादीनाबलाडद्दारितास्थिरम् २०० ॥

कारणभावाश्रृङ्खलामाहसार्धद्वयेन अतउक्तहेतोः क्षत
मष्यकर्तव्यं यत्नविहितकार्यादि च तस्यनाशपवोनरोन
रङःखावर्त्तनदायितादावर्तः चलाचलेति अतिचलाश्रा
णभोगादिलाभतस्यास्सैवगुणोरज्जुः मरहत्वनौगणाश्र
ताच्छिथिलत्वं तेनास्मद्वागपतरीपारगमनायकृष्टापिनो
तीरंशाप्ता अत्रैवानर्थान्तरम् बलादितिउष्कर्मपानार्जनंस
एववातः त्रुडितामज्जिता कुकर्मफलभोगायास्मद्दुर्भाग्य
फलभोगायाकस्मात्सेषाभैरन्तराज्जलमध्यात् चिरेणाड्रा
रिताः नग्नावस्त्रादिहीनाश्रकिन्चनाश्रन्नपानादिपाथेयरहि
तादीनाभ्रष्टधृतयः कार्यकारणभावश्चात्रस्वधीभिःस्वयमू
ह्यः २०० उपसंहरति इतीति सतंमयातव्यमाख्यातं तस्य
वानपक्ववनीयत्वादीदृशीफलं निशम्यस्वधियाविवेकिना

इतितेसत्यमाख्यातंकुक्रियाफलमीदृशम् नि
शम्यस्वधियातस्याअन्यारत्यःप्रयत्नतः २०१ उ
न्मूलनंसम्यडुदात्तवास्तनयतद्धृयंनिश्चितमथ्य
शासनैः तस्माद्धितार्थीनसर्वोपिवेद्धृयःकुर्यान्न
निद्रांचप्रभातश्चादृतः २०२
स्त्राप्रयत्नतो स्याः कुक्रिया
यारत्यः कौतकमात्रेणाप्यत्रादरेणनविधेयइत्यर्थः २०१ सं
त्तेपेणोक्तमर्थमाह उन्मूलनमिति सम्यग्भेरुदात्तमहत्व
दाप्यादिभूषितंवास्तसदाचारपालनंतस्यैतद्धृयमुक्तलत्त
णमथ्यशासनैर्मन्वादिभिर्निश्चितम् तन्निश्चयःसर्वनिश्च
येपरिवर्त्यवाल्पश्रेत्यर्थः तस्मादिति फलितार्थकथनं
आदृतश्त्यादरेणसावधोद्गीकार्यःनत्वपत्रपादिवलेनेत्यर्थः २०२

प·सं
२५९

346

पूर्वोत्तरार्थानुसन्धानायाह इत्येवमिति परमार्थेन शमथा
वधिभूतेन महोदयेन हृद्दितं हृडिंनीतम् ऊशलायसर्वेश्च
से अत्रद्वारे आविशतां स्वस्थाराणायैतद्धचोरहस्यविदांमहो
त्तमासिद्धिर्गोचरमुपैतिहस्तमध्यमायाति २·३ इतिश्रीरत्न
श्रेवरशिखाविवरणे पदसङ्केताख्ये त्रयोदशीप्रभा ॥ ॐ
श्रीगणेशायनमः अथधैर्यावलम्बनमितियच्चतुर्दशंहार

इत्येवमुक्तं परमार्थहृद्दितं द्वारं मयैतत्कुशलाय
धीमताम् यत्राख्यमत्राविशतां निरन्तरं महोत्त
मासिद्धिरुपैतिगोचरम् २·३ इतिश्रीवीररत्नशे
खरशिखायां यत्नरत्नाभिख्ये त्रयोदशं द्वारम् ॥
हारं चतुर्दशं धीराः शृणुध्वमतिसंस्कृताम् यास्थै
र्याभिख्ययोद्दिष्टा सर्वद्वारोपजीवनम् १ ॥

अथद्दिष्टंअस्यैस्थापितंतदेवोन्मीलयितंलक्षणपरीक्षांशो
यतीति हारमिति द्वाःशब्दस्यस्त्रीत्वाच्चतुर्दशीमितिश्रीन्निर्दे
शःअतिसंस्कृतामिति अभावणुन्वलप्रकाशादिगुणप्रक
त्वात् अभिख्यानामशोभाच सर्वेषामुक्तानांवक्ष्यमाणानांच
द्वाराणामुपजीवनमवष्टम्भकं अनयैवद्वारासर्वाणिद्वाराणि
समुपोद्दलितानिशोभन्तइति १

उपजीवनत्वमेवास्यादर्शयति याश्चेति संस्थापितालक्षणपरी
क्षालेजनेनदार्ढ्यमानीताः तत्रभाविद्वाराणामनागतावेक्षया
गौणत्वादुक्तद्वारनिर्देशस्तेषामप्युपलक्षणायद्युपाश्रयाद्धै
र्याख्यद्वारोपष्टम्भात् सम्बद्धाःसम्यग्रचनयानिर्मिताःसत्क्रि
यांशोभनांक्रियामुपायंसत्कारंच एतदाश्रयेणतेसाधूपाया
भवन्तीत्यर्थः अत्रसर्वेसामस्त्येपदृष्टान्तःखानीवेति हृदयंचि
त्तं तदाश्रयेणैवहिवाह्येन्द्रियाणिसत्क्रियामुपयान्तीति २
उक्तमेवविवृणोति इयमिति सेत्युद्दिष्टा इयमितिलक्षयित्वा

याश्चसंस्थापिताःपूर्वंद्वारस्तायदुपाश्रयात् सम्ब
द्धाःसत्क्रियांयान्तिखानीवहृदयाश्रयात् २ इयं
सासकलोन्मुक्तासमन्ताद्भ्राजतेतराम् पिण्डिकेवा
खिलाधारावज्रखण्डैरिवदुर्भिदा ३ ॥

मारब्धा सकलापूर्णासच्छिक्षाशिल्पभरिताच उन्मुक्तेति स
दासर्वप्रवेशयोग्यया अथच प्रकृताशयेनसकलेषुद्वारेषून्मु
क्ताकृतप्रवेशमार्गासर्वतोनर्गलेतियावत् तादृशीरचनास्या
निर्मितायया सोद्धाःसर्वासुद्वारेषुगतागतेनसर्वार्थयोतिकेति
भावः अतएवसमन्तादिति एतदाशयप्रतापःसर्वोपयोगीत्य
र्थः अत्रोपमापिण्डिकेति पिण्डिकारथनाभिःवज्रेर्हीरकं सर्व
सारवत्सारं अल्पाखण्डखण्डैरी अल्पात्वचतीक्ष्णमुखत्वंतच्चभाया
श्येनदुर्भिदापराखण्ड्यित्रीपराखण्ड्याच ३

प॰सं
२४७

पिपीलिकोपमानस्यप्रसिद्धत्वात्तांविहायवज्रखणीत्युपमानेवि
शेषणेति यथाहीति गुणारज्जव:सदाचाराश्चमणयोमुक्तायाः
पत्तयाशत्याल्पयावज्रखण्याविद्धाःकृतात्रप्रवेशमार्गाः ४
इत्थंसर्वथाचवष्टब्धोऽपतिहार्येविधायलक्षयति यदिति सम
नन्तरंपूर्वहारेसहजमन्यानपेक्षित्वादनारोपितत्वाच्च पतङ

यथाहिमणयोविद्धावज्रखण्याग्रणोम्भिताः वि
भान्त्यन्योन्यसम्बद्धाःपतद्विद्यास्तथापराः ४ य
त्रोक्तंसमनन्तरंस्वविमलंसारादिनामार्चितं क
र्तृत्वंसहजंबलंमुनिमतान्यालोच्यसम्यक्स्थिया
आश्रित्यैतदनर्घसार्थविलसन्नद्धातकाडम्बरान्
ग्रासंग्रासमनन्तमाख्यितिरियंधैर्यैर्बुधैःकीर्त्यते ५

यन्नूतांखवलंसमाश्रित्ययातनमासर्वथाचास्याःस्थितिस्स
देकतानतातद्धैर्यैर्धैर्यकीर्त्यते कतोऽस्याग्रमस्यचलतासम्भा
वनायेनैतत्समर्थनमित्याशङ्क्याह अनर्घेति अनर्घसार्थैर्वि
लसन्तीयेनद्धातकाःसहसैवफलानिसिद्ध्यादिरूपाविद्यास्तान
ग्रासंग्रासमित्यतिशयेनग्रसित्वेत्याभीदेणपहितम् ५ ॥

पतदेवाङ्कुरपङ्क्त्योद्धाटनेनविद्व्येणेति धियेति विधेयमवश्यका
र्यं समालोच्यस्वपरहितकारितया पाक:फलकाष्ठा स्थिरत्वम
चाल्पत्वं कवयोवेचितपरावराः ८ उक्तमेवार्थमाख्यायेऽन्यथा
विरचयति प्रयासेति शारीरकष्टयनव्ययादिसाध्यास्स श्रेयांसि
बहुविघ्नानीत्यागमप्रमाणेनात्तमित्यादि अलमित्यनेनमहा
शयानामपिप्रत्यावर्तितोविघ्नाश्यमाशय: अन्वेत्तणमितिका

धियासमालोच्यविधेयमर्थमन्यन्नतायापरमाप्तिरे
त: अपाकमस्या:कलनास्थिरायाधैर्यंतदुक्तंकवि
भि:पुराणै: ९ प्रयाससाध्यास्सुभावहास्तत्वंप्रत्यू
हसार्थानुगतास्तुतूर्णम् क्रियास्तुतद्विघ्नमनस्त
मादरान्मनीषिभिर्धैर्यकलाभिधीयते ७ धैर्यंनाम
यन्नंस्वगतममत्तंसिद्धिप्रदंसर्वदाभारंतस्करवाक्रिरा
जजलभीहीनंस्वहस्तास्थितम् ॥

तासमत्वमुक्तं अत्रद्विघ्नमनस्त्वंपरार्थ्यसहचेतस्त्वं मनीषि
णोऽत्रतत्कालविवेचनतत्समतयोऽज्ञविवक्षिताः कविमतस्या
न्त्वात् ७ अत्रैवभरयति धैर्यमिति वाक्संदिग्धत्वंगृह्यतेइदंत
स्वभावोऽन्त:स्थितत्वात्स्वगामं वाक्संतथनंमलावहं इदंतत्वाथ
कतवादमलंवाक्संयमार्थकामोपयोगित्वात्सिद्धिदमपिनपर

मार्थसिद्धिदमिति ततःपरमार्थसिद्धिदत्वात्पदमितिप्रकर्षः
तथावाहंसम्पत्कालेकदाचिदभारमपिइदंतत्सर्वदासम्पत्का
लेचापत्कालेचाभारमेव वाहंतस्करवह्निराजजलभीयस्त
मिदंतत्नकेवलंनहीनंयावत्तत्पारप्रापकमिति हीनमितिद्य
ङोर्हाकस्वरूपम् तत्रप्रथमेपतज्जीमिर्हीनम् द्वितीयेपतद्धि
यिसत्यामपिनिर्हीतेगच्छतीतिविहीनम् इतिविग्रहः वाहंपर
हस्तगतम् इदंतत्स्वहस्तस्थितम् ततश्चपतद्धनंसम्यग्विनि

यःसम्यग्विनिधायकालवशतःस्थानेप्रयुङ्क्तेस्वधी
स्तस्याश्रेयाश्वपदस्थितस्यनभयाशङ्काकृतान्तादपि ८
ग्राह्यास्सेयमतोबुधैःपरमयाभक्त्याशुभाकाङ्क्षिभिः
सर्वंसिध्यतिजीवतांयदनयासर्वैर्यथवद्धायतः येके
चियतयोप्यकिञ्चनतयाख्याताधरित्र्यांसदा तेषां
न्नूनमियंतदर्जनकरीतत्सङ्गिनांकाकथा ५

यायपालयित्वाकालेप्रयुङ्क्तेविषयेयोजयति तस्यधैर्यथ
नस्याश्रेयाश्वपदेधैर्यावधितत्रस्थितस्यकृतान्ताद्दुष्कर्मभूतिभ
तात्करालदंष्ट्रादिविकृताननाद्यमादपिनभयाशङ्काकृतश्च
परस्मादित्यर्थः ८ अतश्चग्राह्येति सेयमितिधैर्यकलानिर्देशः
कृतोत्रपरमभक्तित्वमित्याह सर्वमिति जीवतांप्राणधारणा
र्थीस्वार्थमभीप्सतां अनयाधैर्यकलया अत्रहेतुःसर्वइति प्रयो

येत्ता सर्वइतिवर्णाश्रमवद्धाः तत्रचतुर्वर्णानांआश्रमिणां
वार्थवद्धत्वंप्रसिद्धमेवयेपिकेवनचतुर्थाश्रमिणोनपेत्ताइति
तेषामपिचैतदपेत्तांसाधयति येकेचिदिति अकिञ्चनतयाः
नपेत्ततया धरित्र्यांख्यातास्तेषामपीयमेवधैर्यकलातदर्जन
करीयतिफलभूतस्वत्र्यर्जनकरी ततश्चदण्डरूपन्यायेन
तत्सङ्गिनांकैवकथेतिसिद्धं ९ इतोपिइयमेवग्राह्येत्याहशो
भेति नराणांसामान्यजनानामियमेषाधृतिकलाशोभायामा

शोभासैषामानहेतुनिराणांलक्ष्मीःसैषानन्यहेतु
नृपाणाम् मेधासैषाःचिन्त्यहेतुर्बुधानांहृत्तिःसै
षाम्नुक्तिहेतुर्यतीनाम् ९ तदेतत्वकार्याज्जनेवा
परार्थंसमाश्रित्यदक्षेणसन्नद्धकस्याः यतन्नेतपते
विदांसन्निपातेलभन्तेस्थितिंविन्दुतस्त्वांशिरःस्त ॥

नहेतुः ततोपिस्वभावसिद्धमानवतांनृपाणांसैषालक्ष्मीर्या
नन्यहेतुःलक्ष्म्यानन्यस्यैवतेषामर्थनीयत्वात् ततोपिपरि
शतमतीनांबुधानांपरिणतानांसैषामेधायाचिन्त्यहेतुः अचि
न्त्यस्यैवतेषामर्थनीयत्वात् ततोपिख्यातकीर्तीनांयतीनां
परिव्राजकपदस्थितानांसैषापरिव्राड्वृत्तिर्याम्नुक्तिहेतुर्मोत्त
कारणंमोत्तस्यैवतदर्थनीयत्वात् १० अनेनैवसभाश्रेष्ठम
पीत्याह तदेतदिति तदेतद्धैर्यं सन्नद्धकस्यावद्धकस्यायेयतन्ते

तपते विदां पण्डितानां सन्निपाते समाजे शिरःस्थविन्दुतस्तं प्राप्नि
तिं लभन्ते यथा विन्दुरनुस्वारः सर्ववर्णानां शिरःस्थ एव स्थितिं ल
भते सर्वोपरिस्थानार्हो भवतीत्यर्थः ११ सदोपयोगित्वादप्य
ग्र्यादरश्चेत्याह स्वास्थ्य इति स्वास्थ्यमुपद्रवादिराहित्यम् अ
स्वास्थ्यं तत्साहित्यम् तत्र स्वास्थ्ये मङ्गलमुत्कर्षः अस्वास्थ्ये
उपद्रवशान्तिः कार्यसिद्धिरपि कार्यायत्तित्वं अनर्थोपशा

स्वास्थ्येऽस्वास्थ्येऽपि वै तस्य प्रयोगो मङ्गलावहः वि
नार्थैर्यं कुतः कार्यसिद्धिः स्वपरगोचरा १२ पर
मोत्कटवेलायां तस्याः सर्वानपेक्षया धैर्यं समा
श्रितं येन सोऽवश्यं विजयी भवेत् १३ ॥

न्तिश्च १२ अलेवद्धनाटघपतामस्य वैभवमित्याह परमेति
तस्याः परमोत्कटवेलायां प्राणिप्राणवल्लोत्कर्षणवेलायां यु
द्धवेलायामिति यावत् सर्वानपेक्षया अस्त्रवाहनपुत्रदारा
दिसम्पदनपेक्षा स्वदेहस्याप्यनपेक्षया येन वीर्योत्कटेन धै
र्यं समाश्रितं समन्तादस्त्रयाऽस्त्रापतनीभनपलायितो सो
ऽवश्यं विजयी भवेत् १३ ॥

धैर्येति वशादस्तीन्यः पतत्वेति चोवधारणे एतदेवेत्यर्थः औषधं
विपत्प्रतीकारहेतुः १४ त्वनिरिति समस्तार्थसम्पदामविच्छिन्नप्र
वाहनिर्गमनहेतुः त्वनिरेषा त्वनित्वमेवाह सततत्वयेऽइति अ
त्रैव समर्थयति हीति सर्गः स्वभावः अयमिति यत्सततत्वकर्षणेऽपि
त्वातरन्ध्रहरणमिति १५ शक्तीति शक्तयस्तिस्रस्तासां यानि सा
धनानि तेषामयमुपजीवनम् सर्वतऽइति प्रत्यक्षं परोक्षं च सि

धैर्यशार्दूलमालोक्य पलायन्ते विपद्दशाः महावि
पन्निमग्नानामेतत्तु परमौषधम् १४ त्वनिरेषा सम
स्तार्थसम्पदां सततत्वये न हीयते हि सर्गोऽयमाकरा
णां मदोज्ज्वलः १५ शक्तिसाधनविष्टम्भः शोभाहेतु
श्च सर्वतः गुरुसिद्धिवशापादबन्धनी मृदुशृङ्ख
ला १६ पतत्त्रिसर्गा या काचिन्नरजातिविलोकटा
नवन्यायभवेत्तस्याः क्रियाकाचिदनुष्ठिता १७ ॥

द्धीनां गुरुत्वं समाप्तिगमनं वशानां तमदकलत्वं शृङ्खलाया
मृदुत्वं अपीडादायित्वेऽपि वशीकरणं १६ पतत्त्रिसर्गा धैर्यस्व
भावा काचिदिति नेयधैर्यकलाकस्यापि विशेषसम्बन्धिनी
त्यतदर्थं तस्या नरजातेः धैर्येण क्रियमाणं कर्म सर्वथा अनु
ष्ठितं हि तरित्यर्थः १७ इत्थं प्रियावास संस्कृतो विधाय राजोपयोगि

प॰सं
३५०

नौकर्तमाह सर्वत इति सारभूतं हि वस्तु सर्वैरर्थ्यत इति सर्वे
ष्यां सर्वजनोपयोगेपि विशेषेणैतदुपयोगो राज्ञो यतो नैते पुरा
जस्य इयं धैर्यशिखा परा शोभा सततोपयोगात् अन्येन कदापि
धैर्यशिखामेनां वदन्तु नाम नैतावन्मात्रेण महोत्र विधेयस्त्वर्थः
विशेषोपयोगमाह देशीयेति देशीयजनदेशानां परिपाल
नं भृत्यानां मुख्यानां चावेत्ता दुराशयानां शत्रूणां पापिनां च
विनाशनं एतेषु नियमतो विधेयेषु प्रभो राज्ञो धैर्यं यावन्न

सर्वतः सारभूतत्वात्साधारण्येपि सर्वथा विशेषा
दुपयोगोस्या राज्ञो शोभापरा त्वसा १८ देशीयदेश
परिपालनभृत्यमुख्यावेत्ता दुराशयशत्र्वादिविनाश
नेषु यावत्प्रभोर्न विदितं प्रथितं न वापि नीचोन्नमेषि
दमत्रोसकथं महीपः १९

विदितं साक्षात्कृ   यमत्र भूतं प्रथितम
न्यत्र दृष्टं श्रुतं वा न स्यात्तावदसौ नीचोन्नमेषु कथं महीपः आज्ञया
तत्र कथं प्रवर्तेतेत्यर्थः भृत्यमुख्यानां चेयमवेत्ता यदेषां स्वय
मेव योगक्षेमप्रापणम् अन्यथा दितेव नोत्रहत्वा देशमृत्सा
दयेयुरिति तेषां देशादेशीयेषु वर्तनाज्ञानमपि चावेत्तेति वो
ध्यम् तत्र राज्ञ सम्यक्त्वे सर्वेषां विधेयत्वात्तान्यपि चोन्नमयत्
णां साकूतम् अभिजनविद्यादिमदेनापि केचिदुत्सहिताः सदा
चाराद्दृप्यन्त इति तदुन्नमय्य दृप्तेन शृण्वन्त इति एयमकृद्दृणं १९

विदितेइति अस्मिन्निति धैर्ये परथेति धैर्यानवलम्बेन किंवशा
इति केनवशा: त्वतोयेति योगविभागात्समासः अथवा किंश
ब्दः प्रश्ने किंवशा न वशा इत्यर्थः २० एषामविधेयत्वे दोषमाह
भटेति यदि वशानस्युः अत्र च तत्विन्नत्वेनन्तृपधैर्यानवलंबने
हेतुः उन्मूलयन्तीति ततश्च नगरोन्मूलनेराज्यस्यापि भ्रंशइति
धैर्यमेव सर्वथाशुभहेतुः २१ उक्तमर्थं तथाहीति निदर्शयति

विदितेप्रथितेवास्मिन्नगृह्णीयुः शिरसि शासि मस्य
यतः भटसेनान्यथ्यक्षादयपते किंवशाः परथा २०
भटसेनान्यध्यक्षादयपते यदि वशानन्नृपतेस्युः उ
न्मूलयन्ति नगरं त्वरणादिमे कुपथचारिणो मत्ताः २१
प्रायो जाल्मकुचेष्टनिन्दकशठाराज्ञाशयावर्जका दी
नानाथवराकशान्तमनसः सम्पीडयेयुर्भृशम् य
द्येषानियतिर्विधात्त विदितारत्नाप्रभूणां शुभा नो
शान्त्यैप्रभवेद्धृतिर्धृतिवशात स्मादशेषास्थितिः २२

प्राय इति जाल्मा असमीक्ष्यकारिणः कुचेष्टाः परपीडादायोक्ति
ताः निन्दका दोषाध्यारोपायुक्तमतयः शठा वञ्चका एते प्राये
णराज्ञ स्वदयावर्जकाः एतेषां चरितमेव प्रायेण मदोद्धतमती
नां राज्ञां स्वदयेन मयतीति निर्भयाः सन्तो दीनानाथवराकशा
न्तमनसः स्वदाभृशं सम्पीडयेयुः सम्पीडयन्तीति सम्भाव्यते य

दिविधात्वविहिताकर्तव्यत्वेनोपदिष्टाप्रधानियतिहृपारस्ताल
स्तणाधृतिर्लोकेनस्यात् रत्नाकरणाज्ञयतीतिनिश्चयेनैवसरि
स्थापितेनैतेजीवन्तीतिभावः तस्मादृतिवशाशेषास्थितिः अशेषे
तिजात्मादयोपिविवक्षिताः अन्यथातेषामप्येकदाहस्तैनन्नेषे
नाशःस्यादिति तत्रदीनाउर्भाग्यग्रस्ताः अनाथाअशक्तिदरिद्राः
वयाकादयाग्रस्ताः शान्तमनसःस्वीकृतशान्तिकलाः २२ तदि

तदेषसर्गोभुविभूमिपस्यदृष्टोपधानेनिविडंदृढंच
कृतस्थितिर्यत्रनजातसोयंयतस्ततःसंचलनंभजे
त २३ चित्रागतीराजतितस्यसेयंस्वान्योपकाराय
यदत्रस्वस्यः स्वस्यान्मुदापालयतेमदेच्छादेशान्न
जाग्रापिसल्लष्टचिताः २४

ति तत्तस्मादेतहृषाशेषस्थित्याख्याडेतोः एषसर्गोभृत्यालम्बन
लक्षणःदृष्टोपधानंपरोतोपष्टम्भकस्तपर्वतः निविडतत्कालो
पमर्दसंहृद्दृढंकालान्तरसाहाय्यकंच यत्रेति येर्यैपिधाने सो
यंराजायतस्ततःप्रत्यंतपरोक्तवा इष्टकृतोपवर्द्धेस्तरक्षभा
वइति २३ चित्रेति स्वस्मिन्धृतायामप्यस्यांस्वपरोपकारकारि
त्वाद्धाद्योपधानाधिकेविवृतगतेः अत्रेतिहृत्स्थपधाने अन्यत्स
गमम् २४

अथैतेषामुपन्यस्तादीनांसमनन्तरोक्तानामन्योन्यापष्टम्भक
त्वेनैकचलनेसर्वहानिरिति सन्निपातगशिष्टानामेकतरापाये
ग्यतरापायइतिन्यायेनसर्वथासमाधेयमितिसूचयति सन्ना
ह्येति असाविति प्रकृतराजनिर्देशः अमलधीरिति धीवैभ
वमेवेदमितिसूचनार्थं हठोद्यमंकवचीकृत्य तेनस्वदेहंस
र्वतःकृतरक्षं विधाय धैर्यमेवतदुपरिवर्तित्वाच्छिरस्त्रं तस्य
वरामणीयकत्वद्योतनायकन् इति सम्पुटिकयेत्यक्रम त

सन्नह्यामलधीर्हठोद्यममसौकृत्वाशिरःसर्वतस्त्र
त्रंधैर्यशिरस्त्रसम्पुटिकयासद्दीधितोन्नमितम्
स्वौजःस्फूर्तिसमाश्रयाद्गणमुखेजित्वारिसङ्घंबला
दुत्कर्षसमवैतितंवियददोभायायतोनीचकैः २५

याचशिरः सर्वतस्त्रन्नमाहृतंकृत्वातत्रचोपरिसिद्धीनेयरीतिः
स्वैवशिखोत्तयोन्नमितंकृत्वोन्नंसतत् शिरः इत्यस्यसर्वाङ्गसन्नद्धः
स्वौजःस्फूर्तिसमाश्रयात्स्वबलस्फारंसमाश्रित्यरणमुखेसम्य
ग्विनिर्गतोरिसङ्घं जित्वातमुत्कर्षंसमवैतिप्राप्नोति यत्तउत्क
र्षाद्वेद्धलक्षणरदोवियन्नीचकैरतिनिम्नंभातीतिसंभाव्यते
आकाशादप्यसौसर्वस्योपरिवकाशदानादिनामहापरिमाण
इत्यर्थः २५

अत्रसंहितावाक्येनदार्ढ्यंसिद्धयत्याह संहितास्विति सर्वतोमुनि
मतान्यालोच्ययथास्थाननिवेशनेग्रन्थरचनासंहिता कार्यमेवो
पर्युलसन्नानाभूमिकत्वाद्वास्तु तद्दृढमचाल्यंकार्यंसहैर्यस
हस्तनिधेर्यकार्यानन्तपातहद्रूत्वं तान्यवोपतालेषांवच्यानै
रूपष्टम्भदानैः २९ अत्रापिसंस्कारशेषमाह यथेति अभयंस्तु
तिभयहीनं तत्रचमन्दिरेधैर्यमेववास्तितिधैर्यवास्तित्वकं दृ
ढताच वास्तुनोन्यान्यमुपलसंश्लेषेणजायतेसाचमक्कोला

संहितास्वतपवोक्तंनिपुणैर्दृढनिश्चयात् कार्यवा
स्तुदृढंकार्यंसहैर्योपलबन्धनैः २९ यथच्छत्यभ
यंराज्यमन्दिरेधैर्यवास्तुसः सर्थीमक्कोलभरितं
विदध्यादितिनिश्चयः ३० उत्कार्यकल्पनोत्तानमृ
दःसन्मतिवारिभिः दृढेथतिसम्यक्कृटेकार्यवा
स्तुकृतंमलेत् ३१ ॥

धीनेतिस्थैरि वमक्कोलःसंश्लेषक
वस्तुसाररसस्तेनभरितंकुर्यादितिनिश्चयः ३० शायेणचस
न्मन्दिरनिर्माणेपुराणमृदपसारणपूर्वं जलसेकादिनासृद्धो
थनंविरच्यतेइति तथात्रापिसम्पादितैर्भाव्यमित्याह उत्कार्येति
कल्पनाग्रनिश्चयमनयस्तापयच्यावदेतत्वाउत्तानमृदस्तु
उत्कार्यविनिमापयाथतिरेवाःप्रच्यावदेतत्वात्सम्यक्कृटं तत्र
सन्मतिवारिभिर्दृढेदार्ढ्यमापादितेकार्यमेववास्तुतमदन

लफलभोगभूमिकारोपणस्यानंकृतमलेत् नकृतोपिदिशो
पसरतीत्यर्थः ३१ इत्यमक्कोपाङ्कूकल्पनयाधैर्यमवस्थाप्या
धस्तुस्वयैवधैर्यलक्षणमाह सप्तमानिति भूतिमन्त्रामासप्तमा
सप्तमान्धैर्यपुरुषोसावित्यर्थः संहितेति प्रतिस्नातकार्यात् दु
ष्टादिस्वयमशक्तावपिप्रेरणयापरकार्यंविनाशयन्नीतिधिया
विचार्ययः परप्रेरणयास्वीकृतस्वपरहितोपकरणान्नविमुखोभ

सप्तमान्भूतिमन्त्रामायःसंहितविधेयतः परप्रेरणया
धीमान्नजातविमुखोभवेत् ३२ चलाशयसमासक्ता
स्वभावान्नचलेद्धियः तस्यस्यात्सफलंधैर्यंहृदयभ्र
ष्टोभवेच्चलः ३· मक्किमिन्नमयपश्याविहायेनेन्न
जातवित् हृस्तशाप्यंभवेत्किञ्चित्स्वल्पंवापिप्रयो
जनम् ३१ ॥

वेत्तधैर्यपुरुषइत्यर्थः ३२ धैर्यनिश्चयेपकाकिनैवभाव्य
मित्याह चलाशयेति चलाशयाश्चलचित्ताःस्वभावोभूतिल
क्षणः सत्फलमित्याप्तत्रसार्वदम् हृदयभ्रष्टइत्याप्तत्रभ्रष्टः
३· मक्कीति अयंपन्थाधैर्यात्वः मक्किमिन्नंतत्सापकः पन
मितिपन्थानम् स्वल्पमितिहृष्टमात्रम् अपिशब्दोहृष्टसंभा
वनानिरासाय ३१ ॥

उक्तार्थे महाजनसम्मतिं दर्शयति तथा चेति वाङ्मनःकायक
र्मणां भगवति न्यासेन वाङ्मनःकायानां तदेकविषयतानियो
जनालक्षणप्रकृतास्तु चिता तेन च तद्दासत्वं फलितं अथवा
एतज्ज्ञातानां कर्मणां फलानामनुसन्धानेन तत्प्रीत्यर्जनार्थं तद
र्पणं न्यासः तथा च गीतासु ब्रह्मण्याधायेत्यादिना तदर्पणमु
क्तम् तेनेति आख्यायिकासु प्रसिद्धेन वैद्यराजेन वैद्याविदि
तवेद्यास्तेषां राजा साक्षात्कृतपरावरः अत एवोचित्यादुक्तीम

तथा च भगवन्न्यस्तवाङ्मनःकायकर्मणा वैद्यरा
जेन तेनोक्तं धैर्यमाहात्म्यमुत्तमम् ३२ यच्चित्ते चल
तानित्यं त्वरा वानर्थकारणम् नमुक्तिमार्गं लभते
सज्जातमनुजोऽभुवि ३३ आकरः सर्वसिद्धीनां नि
धानं धनसम्पदाम् अयनं मृडलेमक्के धैर्यं नाम पु
रःस्थितम् ३४

त्वेनेति तज्ज्ञाः सकान्तिबोध्या ३२ तद्वाक्यं त्रिभिराह यच्चि
त्त इति ताद्धेनारब्धेपि कार्ये पश्चात्तदननुवर्तनं चलता आरं
भपवमलपैथिल्यापादनीयशीघ्रकारिता त्वरा एतद्द्वयमनर्थ
कारणं प्रच्युतिहेतुः ३३ आकर इति आकरः खनिः निधानं शे
वधिः अयनं पन्थाः मण्डले कोमले सुगमं पुरःस्थितमिति अ
यत्नोपनतम् लिङ्गपरिणामेन सर्वविशेषणमिदम् ३४

इत्थं महाउम्बरेण हृद्दितं धैर्यं सुकुमारमतिबोधनार्थं तद्वचसा
हृदयेति भो रूपदेशपात्रं यदि तव महत्त्याने हृष्टाद्धे आस्तिक्यं
आस्ति च महत्त्यानं शाप्यं च तत्सदाचारेणेति सम्भावनाबुद्धिः त
दा तदर्थं परलोकक्रियाविश्वासैकसाध्याः धैर्यमाश्रित्य कर्त
व्याः सर्वथा हि दृष्टसाहसीकरणं धैर्यहेतुकमेव को हृष्टुतिः
साधुशोभनं वस्तुजातमस्यादी भस्मीकुर्यादिति तत्करणं धैर्यमे
वेति सर्वशास्त्रार्थसंग्रहः ३५ इति महाजनसम्मत्या धैर्यं द्रढ

यद्यास्तिक्यं महत्त्याने परलोकक्रियास्तदा धैर्यमा
श्रित्य कर्तव्या इति शास्त्रार्थसङ्ग्रहः ३५ इत्थं व्यव
स्थितस्यास्य स्वरूपेण महात्मसु स्फुटतासिद्धये हे
यालक्षणं कथ्यते बुधैः ३६ ॥

स्थितस्य विभागलक्षणार्थमाह इत्थमिति स्वरूपेण साधा
रणलक्षणेन महात्मस्विति एतदेव महात्मत्वं यदहृष्टार्थेऽर
हृष्टयनम् स्फुटेति प्रायेणादि विभागेन दर्शितं वस्तु स्फु
टप्रतीतये ज्ञायते इति हेयाविभज्येत तथा च जरत्रैयायिके
रुद्देशादि त्रितयमध्ये उद्देशलक्षणे विभागो विभागाख्यया वि
भागोपि च तत्र्यैः महत्ति हेतुरुक्तः अयोद्देशविभाग इत्यादिवदद्भिः ३६

प.सं
३५४
354

द्वेयालक्षणमाह एकमिति आरब्धकार्याणामाचिन्त्याशक्यस्य
शेषान्तसमापनम् फलाप्तिपर्यवसानीकरणमेकं धैर्यलक्षणं
द्वितीयं प्रतिज्ञातार्थस्य शक्त्यानिर्वहणमिति शक्तिमनपेक्ष्यान
द्वयमप्येतदायद्वपद्विनिमित्तत्वादनर्थहेतुरिति ज्ञेयमिति
यथाशक्नोतिचोक्तम् ३७ अस्यसदर्थन्यायग्रन्थनिर्वहणशीलो

एकमारब्धकार्याणामाचिन्त्यान्तसमापनम् अप
रं तु यथाशक्ति प्रतिज्ञातार्थपालनम् ३७ तत्राद्येष्ट
सिद्ध्यर्थं पुरावृत्तं निगद्यते रोमेशः कैंसरीन्नाम्ना
श्वन्तं यथावदत् ३८ ॥

रचनया व्यवस्थाप्य शेषावरोपपरिवर्तितयातद्भावादर्शनायशे
खरचनामपिहेयादर्शयितुमुपक्रमते तत्राद्य इति आद्यस्या
रब्धकार्यसमाप्यापनलक्षणे इष्टसिद्ध्यर्थमिति इष्टप्राप्त्यर्था
र्थे पुरावृत्तमितिहासः तमाह रोमेश इति कैंसरीतिनाम्नात
याकैंसरिरोमीयः नत्वाशरवन्तं नवशरवदाख्यराजानं यथा
वदत् इति दृष्टवानतत्त्वैवपामीति ३८ ॥

प्रश्नं स्वरूपेणाह ईदृशीति ईदृशीतिप्रज्ञाख्यादिनी सावदहि
ति नवशरवाख्याजावदनसमादथे अपथ्येनेतिचपलतात्व
रयोरभावउक्तः अन्यन्निगदव्याख्यातम् ४१ प्रत्युच इति असौ
कैंसरिरोमीयस्तं नवशरवन्तं प्रत्युचे तेतववचरंदेहृहसम्म

ईदृशीतेस्थितीराज्ये हठाकेनेतिसोवदत् शृणु
कार्ये नियुञ्ज्यामि कं चिन्त्यात्वपथ्येनैनो ३९ जै
चिंतीसम्यगालोच्य कार्यसिद्धौ ततो नरान् नियुञ्ज्या
मियथास्थानं तेनराज्यं दृढं मम ४० यच्च कार्यं
नियोगेनारभेऽप्यथ तत्फलम् विरमामि न चैवा
हं तेनराज्यं दृढं मम ४१ प्रत्युचे तमसौ सत्यं व
चस्ते हृद्यसम्मतम् आर्यवृत्तैश्च विहङ्गैरिदमेवो
दितं पुरा ४२ सज्जीति निपुणाद्दत्तराधेयवनाम
ताः तेष्वेतदनुवर्तन्ते स्वरदसोपभूरिशाः ४३

तं हृद्याः सद्गुणशालिनो धीशास्त्रवहृद्यास्तेषां सम्मतं संवादकं
संवादमाह आर्यवृत्तैरिति आर्यवृत्तैरुत्तमचरितैर्विहङ्गैः
करामलकितपरावरैरन्वार्थ इदमेव पुरास्वग्रन्थेषूक्तमिति ४२
सज्जीतीति नीतेः सत्वकार्यकालेश्स्वलक्षतित्वे मता इति प्र
सिद्धाः भूरिशा इति वीप्सया तथाचाचार्येतेषामादर इतिसूचि
ते ४३

तद्वचनमेवाह्वयेनयदितिदेशार्जनेश्तिच विदितिसम्बोध
नपदम् अत्रार्थेविदामेवसम्बोधीकरणयोग्यत्वात्भोर्वितवि
बुधत्वंसूत्रपातमर्यादोरेखिकाःसूत्राणिनीतिवाक्यानि तेन्न
वस्मृतेषांपातःकर्तव्यार्थसंयोजनंतेनमर्यादोरेखिकाविहित
निषिद्धरूपेणयनपूर्वंव्यवस्थितयस्तायन्नत्रैषविस्तारयसि अत्र
मर्यादोरेखास्ता प्रयत्नतत्परोभूत्वाचित्राचित्रभरिताश्चर्यकारि
णीच सत्सारासारनिविडासज्ञायाच अर्थभवनावलीकार्या

यत्सूत्रपात्रमर्यादोरेखिकास्तत्रैषत्रवित् प्रयत्न
चित्रासत्साराकार्यार्थभवनावली ४४ देशार्ज
नेरिमर्देवायासत्यापयसेवलात् पताकांसान्त
रेवाथःपातनीयानकर्हिचित् ४५ ॥

विधेयाअर्थाःफलसम्पत्तयस्तपवनिविन्नचिन्नतयासर्वेश्शो
तातपादिनिवारकतया भवनानिगृहाणितेषामावलीराजिः
प्रायेणचभवनावलिनिर्माणेसूत्रपातायाउपयोगिनश्तित
द्वचनम् ४४ देशानांपरकीयाणामर्जनेस्ववशीकरणेअरि
मर्देशत्रुमथनेबलात्पताकांपताकामिवकोशादण्डसंप
दस्त्थापयसेउत्थितांऊरुषेसापताकान्तरेवमथ्यपवका
र्थमनिर्वास्येत्यर्थः आतचितनाथःपातनीयापितकार्यपरि

समाप्यस्ताथःपोतनीयेति यत्प्रथमलक्षणमोचित्यारब्धका
र्यान्तसमापनमुक्तंतदुदाहरणेनप्रदर्शितमित्यधुनातनाश्च
पियेराजानआरब्धंकार्यमोचित्यापरिसमापयन्तितेनवशरव
यडयमानतास्माद्यापात्रंभवन्तीत्याशयः ४५ अथास्यद्विती
यंलक्षणंयथाशक्तिप्रतिज्ञातार्थपालनमिति तत्रोदाहरण
प्रदर्शनदिशमरयति द्वितीयलक्षणमिति संवत्कलायां
जन्मराज्यपालनपर्यवसानादिराजचरितावेदकसंवत्सरक
लायांकदास्यजनिरभूत् कदाचासौराजाभूत्वापुरपरिपाल
नादिकंकृतवान् कथंचकस्मिन्वर्षेवर्तितंकदाचस्वकर्मोचि

द्वितीयलक्षणंसंवत्कलायांपार्थिवावलौ निद
र्शितंमरुडस्कन्धपुत्रसोल्लान्नृपंप्रति ४६ ॥

तंसंस्थागतवानितिभाविन्नपसदसत्कर्मफलबोधार्थराजा
वलीसंवत्सराद्यङ्किताकविभिर्वर्ण्यतेसेयंसंवत्कलापार्थि
वावलीयामन्यत्रराजतरङ्गिणीतिव्यपदिशन्ति तत्रद्वितीय
लक्षणंप्रतिज्ञातार्थपालनलक्षणंयेर्थेमरुडस्कन्धपुत्रसोल्ला
नृपंप्रतिनिदर्शितम् सएवात्रनिदर्शनमित्यर्थः तत्रमरुडस्क
न्धेयौगिकमस्यनाम तथाहि अरुद्धारिणंप्रायेणायंस्वभावः
यत्रेसाबन्धीकृत्यचरन्तीति मरुन्नसौस्कन्धोयस्यत्यनदृङ्का
रितास्यदर्शिता तथासोभोक्तकीर्तिप्रसिद्धनाम्नश्रयंसंक्रान्तिर्वी
थ्या तस्यमरुडस्कन्धपुत्रःसोल्लान्नृपस्तंप्रतीति ४६

महामदइति सोसौसोल्लाभात्राजामहामदइति पतच्छेदोपप
दः तथाचमहामदसोल्लानितिसम्पन्नम् इहस्वकीयेगजनी
स्थानेपतन्नामनगरीस्थानेप्रीत्याविहारेणचरन्मार्गमध्येकं
चिद्भारवाहंभारिकंददर्श हेतिप्रसिद्धौ ४७ भाविद्याहेतत
सिद्धयेभारवाहंविशिनष्टि राजेति राजहर्म्योचितत्वेनशिला
पट्टस्यात्वएवदाणायमानसारवत्वंसूचितम् ततश्चातिभार
वत्वान्नम्रांसकन्धरमिति कन्धराग्रीवा अतश्चतरस्वीति त

महामदःसगजनीस्थानेप्रीत्याचरन्निह मध्येमा
र्गमसौभारवाहंकंचिद्ददर्शह ४७ राजहर्म्योचित
शिलापट्टनम्रांसकन्धरम् तरस्विजलवाहाजमूल
म्लानरुसन्निभम् ४८ तंविलोक्यदयार्द्रान्तःकरेण
ध्यानमग्रधीः तिष्ठेत्युक्त्वाचदीनार्तप्रसादोच्चशिरो
मणिः ४९
रस्विनाबलवता वर्षाजलप्रवाहेणनिपातित
मूलम्लानोयस्तरुस्तेनसन्निभम् शीघ्रपातोन्मुखमित्यर्थः
तंविलोक्येति तमितिभारिकंध्यानमग्रधीरित्यनेनपरमे
श्वरतत्परत्वंसूचितं प्रायेणैवमहाजनाःपथिगमनेपि
हस्तगृहीतस्मृतिदायिकाष्टस्पन्तइतिध्यानैकमग्नत्वेपिपरार्थे
करुणयास्तस्यादयार्थिकंसूचितम् तथाचदयार्द्रान्तःकर
णःदयाविद्रुतहृदयःतिष्ठेत्युक्त्वाचउवाच यतोसौदीनार्तप्रस
दोच्चशिरोमणिः ४९

दीनार्तेषुप्रसादेनोच्चादीनार्तप्रसादोच्चाःदीनार्तपालकाइतिया
वत् तेषामसौशिरोमणिरलंकारइत्यर्थः अत्रावेगोद्दिश्योचि
तोपितिष्ठेतिराज्ञोचितंसहृदुपादानंमानित्वसूचनान्नदोषाय
तलेभूतले शिलाक्याशोकार्थविश्रान्तिरप्यपर्थेनयोग्यत्वंराज्ञा
भावेदयतोनदोषाय पुरस्कृत्यतदर्थपल्लंखोपरिवर्तिनीकृत्वा
यथोचितेङ्गितादिसूचनयाभ्यर्च्यच ततोपिभारमुक्तोयथोचि
तंप्रणम्यान्तस्तुष्टइत्यनेननकेवलंभारापनयनमेवास्यराजप्र

उवाचैतांशिलांशीघ्रमवतार्यतलेधर तदास्तांसपुर
स्कृत्यस्थापयित्वाचतांतले यथोचितंप्रणम्यान्तस्तु
ष्टःशिष्टोगृहान्ययौ ५० सोपिस्वोचितमाक्रोशगृ
हान्प्रत्याययौन्नृपः साशिलास्थविरंकालंतत्रैवासी
त्सुनिश्चला ५१ अथकालान्तरेतत्रगच्छतोवाजि
नोशिलां तांविलोक्यसउद्वेगमुन्मादःसमजायत ५२

सादोपितदानपात्रत्वमप्यस्यसूचितं शिष्टइतिकृतविसर्जनः
गृहानिति गृहाःपुंसोसोभूम्न्येवेतिबहुत्वम् ५० साशिलेति
प्रवर्तारिता तत्रैवेतिभूतले सुनिश्चलेति पौरैरचाल्यत्वात् ५१
अथेति तत्रेति तेनमार्गेण उन्मादश्चित्तभ्रमः तदनुभावमाह स
उद्वेगः द्वेषावाजिनिस्वनःसचउद्वेगोविकृतोशुभसूचकःसह
तेनवर्ततेनंयथोन्मादसंजननेइति सउद्वेगंतोशिलांदृष्ट्वाउद्वेगा
ग्रस्ताजातास्तत्यर्थः ५२

आजानीया इति आजानीया भयसम्पातेपि स्वभावादप्रच्या
विनो जात्यश्वाः तां शिलां दृष्ट्वा स्खलनं गति स्खलनं शापः पे
प्यश्वाः प्रत्यावृत्तिं परावृत्तिं तां दृष्ट्वा चक्रुः केचिच्चाश्वे
यारूढः आरूढाः सादिनः उद्धीकनादिना पातिता भूमौ ब
लादुंशिताः गतेति गतागतं ऊर्ध्वं नीतिगतागतिकालोचने
लोका मनुष्या वृद्धिनी विनस्तेषामपि न केवलं पशुजातीना

आजानीयाश्च तां दृष्ट्वा स्खलनं प्रतिपेदिरे प्रत्या
वृत्तिं परे चक्रुः पातिताः केचिदारुहः ५४ गतागति
कलेयानां शिलां विज्ञाय सर्वथा अप्यभूत्साखि
न्नचित्तानां पिशाचीव पुरःस्थिता ५५ अत्युद्वि
ग्नेषु मात्येषु नकश्चित्तमदाशयम् प्रोके विज्ञम
भविते राजा त्वादिगरीयसी ५६ ॥

मिति भावः सा शिला सर्वथा विज्ञाय मया वेशादिना भूत य
तः खिन्नचित्तानां दीनधियाम् अतएव पिशाचीव सा भक्ति
न्नुनापि लोकानेव दयतीति ५५ अत्युद्विग्नेष्विति तया वार्त्ता
श्रवणादिना त्युद्विग्नेषु मात्येषु मध्ये कश्चिदप्यमात्यस्तंमहाश
यं महाहृदयं चास्य निश्चयं उचितं विज्ञप्तं न शोके अचरेतः रा
जा ते ति गरीयसी पैरवास्या ५६

यतद्देवो पोहलयति दानेइति दानं संकल्पपूर्वकं विप्रादिविष
यं प्रसादश्चित्ततोषपूर्वं भृत्यादिविषयः सम्माने नियति पालना
पूर्वं बन्ध्यादिविषयम् अथवा स्वक्रियाफलभूते एतद्विषय एव
नियद्भू उचितदोरः गरीयसीति सर्वविशेषणम् एतेषु यस्यरा
ज्ञ आज्ञा स्खलितं याति गरीयसीत्वाच्चेद् तेनां नानुपालयन्ति अ
सौ राजा किं राज्यभाजनं नैवासौ राज्यभाजनं भवतीति भावः त
स्मात् सर्वमनवेद्य राजाज्ञा वश्यं पालनीयेत्याशयः ५७ अत्रैव

दाने प्रसादे सम्माने निग्रहेपि गरीयसि यस्याज्ञा
स्खलितं याति किमसौ राज्यभाजनम् ५७ ऐषी
कलावतीर्णासौ तीव्रादित्थर धरणीतले सदसत्कृत्य
भुज्यमान्यासौ सर्वथानुयैः ५८ ॥

समर्थयति ऐषीति द्रियते सौ राजा स्वसृष्टजनिमत्सदसत्क
त्यशुद्धये भूतले नीत्वैशीकलावतीर्णा कलांशः अयं भावः अने
न परमेश्वरेण स्वयं सृष्टस्यास्य जगतो वश्यं पुण्यपापात्मकाच
रणशुद्धिर्विधेया येन पापशेषयनेन पुण्योपार्जनेन चेयं जीवजातिः
स्वपदप्राप्तियोग्या भवेदिति तदर्थमसौ राजमूर्त्तिः स्वयं सम्प
न्नश्चासौ राजमूर्त्तिरैशीकलानुयैः स्वहिते च्छुभिः सर्वथा का
यमनोवाग्व्यापारेण मान्येति ५८

उक्तार्थे दृढतायै भरयति येइति व्यतीतक्रियाइति विष
यतस्तत्पराङ्मुखत्वात् हिंसाकर्मविरता योगिनइति यावत् तेषे
च कामोपभोगवद् तस्मा विदिताविदितकर्मसापकाः तेस
र्वे उभयेपि यद्वशाः निष्कामानां योगिनामपि विघ्नाय पसा
रणार्थं राजवशपत्वात् सेयं राजमूर्त्तिं हूपैशीकला भव्याशयै
र्विशुद्धमतिभिस्सदा द्रष्टव्येण न तत्र भयेनैव भाव्या भावनीया शत

येव्यतीतक्रियालोके येच कर्मवशे स्थिताः सर्वे
तेयद्वशाः सेयं भाव्या भव्याशयैस्सदा ५९ ॥

त्तं परोक्तं वा मान्या ५९ भावनामेवाह अन्यभावमिति अ
न्यभावविलीकरणं प्रथमं प्रत्यक्तदेवार्चा तस्यां सम्पादिता
यां निर्विघ्नं परोक्तदेवार्चापि सिद्ध्यतीति तद्भावतत्पराइत्युक्त
म् सर्वथेति अयमाशयः तद्भावतत्परत्वाद्विशुद्धकर्मा
चरणाद कस्माद विशुद्धाचरणेपि तदाज्ञारूप
प्रायश्चित्ताचरणात्या ॥

पशुद्धे जातायां परलोकशुद्धिरित्युक्तम् इहामुत्रापीति ६०
अन्यथाप्यतिशयमाह प्रतिमेषेति यथा भगवता परमका
रुणिकेन स्वसृष्टजीवान्मोचयितुं सालग्रामादिप्रतिमालो
कानुग्रहार्थं स्वमूर्त्तिः स्थापिता तथेयमपि परं त्वत्रेयान्विशेषः
साहृष्टशुद्धिविधायिनीयं पुनर्दृष्टशुद्धविधायिनीति दृष्टशु
द्धिविधायिनीत्युक्तम् ततश्च तदाज्ञावशवर्त्तिनां वाऽस्मनः का
येत्तस्मिन्देहे दृष्टिमकुर्वतां हि शुद्धमलत्वाद नर्गलपुरीस्वर्गा

अन्यभावं विलीकृत्य येस्युस्तद्भावतत्पराः सर्वथा
भाजनं तेस्युरिहामुत्रापि सम्पदाम् ६० प्रतिमेषा भ
गवतो दृष्टशुद्धविधायिनी अनर्गला नाकपुरी तदा
ज्ञावशवर्त्तिनां ६१ येनासौ भाविता सम्यग्भावशुद्धे
न चेतसा तेनासौ भाविता सत्यं कैलेशी वा यशालि
ना ६२ पूजितास्तेन विबुधा लोकपाला दशापि ते
येनासौ भाविता शुद्ध्या मूर्त्तिरैशी विजृम्भिता ६३ ॥

दिपुरी अनर्गला विलम्बेन प्रवेशार्हेति ६१ अपिच येनेति अ
सौ भगवत्प्रतिमा हूपा राजमूर्त्तिः भाविता मानिता सम्यगिति
वाह्यचर्यापालनयापि भावितेति भावनया [illegible]कृताये
शीकला त्वयदमूर्त्तिः वोधोऽवाच्यो निश्चयः ६२ पुराणप्र
सिद्ध्याप्याह पूजिताइति लोकपालाइति तदंशानामपि तत्क
लायामनुप्रवेशणात् तथाच मनुः इन्द्रानिलयमार्काणामग्ने

प.स.
२५९

श्च वरुणस्य च ईशवित्तेशयोश्च वमात्रा निर्हृत्य शाश्वतीः
अष्टाभिश्च सुरेन्द्राणां मात्राभिर्निर्मितोन्टपः तस्मादभिभवत्ये
ष सर्वभूतानि तेजसेति नराणां च नराधिपमिति गीतावाक्य
संवादिकाचिह्नमिति तेनि च व्यतिरेकद्योतकं ९३ ततश्च यथे
ति अस्यामिति उपमानोपमेयभावेन चिद्विन्मूर्तिहृदयग्र
हणं वोध्यं तथाहि यथा सालिग्रामादिभगवन्मूर्तिमायां
या यथा भुविमानवैर्विश्वासो ध्रियते तथा तथा मलिनाना
चरणात्मकर्मभिरर्थानां चतुर्वर्गाणां सिद्धिः संप्राप्यते तथै

यथा यथास्यां विश्वासो ध्रियते भुवि मानवैः तथा
तथार्थसिद्धिश्च सम्प्राप्यह स्वकर्मभिः ९४ अथा
त्वद्धिमचित्रास्ते ज्येष्ठश्रेष्ठा अमात्यकाः संप्रेक्ष्या
वसरं समृग्वित्तमिं च क्रिरेशनैः ९५ ॥

तास्यामपि भगवत्कलायां सिंहासनाधिष्ठितायां यथा यथा
मानवैर्विश्वासो ध्रियते तथा तथा स्वइष्टायन द्वारा स्वक
र्मभिरर्थसिद्धिरिह लोके सम्प्राप्यते ति ९४ प्रासंगिकं परिसमा
प्य प्रकृतमेवाचष्ट सन्टयाति अथेति अत्रद्धिम्नचित्राउतस्तते
कस्मादनर्थश्रवणात् ज्येष्ठत्वे वयसा श्रेष्ठत्वं च गुणैः अमा
त्यकाश्च न्वकं पायां कन तेन प्रसादपात्रतायोत्पते संप्रेक्ष्येति
अनवसरगदितान्हि सहाणपि विशीर्यत इत्याशयः समृग्वि
त्तिं मंगलवाद पूर्वं सन्धायेवाशनैरित्यमात्या चितीयोतिता
९५ ॥

तामेव स्वरूपेण वित्तन्निमाह भद्रमिति भद्रं सर्वतो भूयात् अथ
वाम भद्रं भवते भूयात् भद्रमयं नो देहीति वा भूपेति सर्वथा सर्व
पालनं भवद्धतमिति भाववित्तन्निसाफल्यसूचकमामन्त्रणं
सम्भूतकः भारवाहः तां भद्रां सर्वस्वदां भवद्दत्तामादाययां
शिलां पथिमध्ये न्यधात् स्थापितवान् सा शिलेदानीमधुना
गतागतजनभीतये जाता तामालोक्य गतागतिका जनाभ
यं दधत इति जानीमहे गतागतस्यावरुपम्भाविलाङ्घयोर्हि

भद्रं भूप भवत्स्वशास्तिममलां भद्रां सदा पेण ज्वला
मादायायतिपेणाभिनीं सम्भूतको यां मार्गमध्ये न्यधात्
सेदानीं समयाद्गतागतजनत्रासाय जाता शिलावाह्या
नामलमेव पातनकरी तन्नः प्रमाणं भवान् ९६ ॥

ग्रामजनाः किं कर्तव्यताम् ऊचुः स्वार्थस्य वलवत्वात्मकसेचा
राव्यवहारवर्तनी भङ्क्त्वा यस्त्वरिति महाननर्थोत्र देशे सम्भवे
दिति समयादिति जातेति चायमर्थो लभ्यते समयो वसरः सं
विच्च न केवलं जनानामेव यावद्वाहानां प्रोक्तकरीत्यालमेव पा
तनकरीति वाहकवायभये कथं कर्तव्यं निर्वहतीति इति वयं के
वलं वार्तावहा एव न कथं चनापि कर्तव्याकर्तव्यलक्षणमहा
भारोद्वाहका इत्याहुः तन्नः प्रमाणं भवानिति ९६ ॥

प॰सं
२९०

अन्यच्चनान्यइति अन्यइतिभारिकः श्रथयितुंश्लथयितुं तमिति
भवद्विसर्जितंभारिकं समन्ततइति कार्यगौरवावेक्षणंचतत्रमते
शोत्थापयेतस्मात्स्थानादन्यत्रप्रापयेत ततश्चभवच्छालम्बांतस्यो
त्थापनार्थंतत्रनिर्गतायां तेनचतस्यांशिलायांशोत्थापितायांचो
टकाश्चस्थाःस्खलितानिःशंकासंतोगतागतेनकामंस्वेच्छयायात
स्पादिनश्चाश्वारोहा अन्वगिति पश्चाद्वादगतागतानन्तरंवाहु
सावासिकांवादृष्ट्वाचोटकेषुस्खलनासिकांदधतामिति अधु
नाभयभीतैःसादिभिर्वादसावासिकात्यक्तैवेतिसूच्यते निसर्ग

नान्यस्तामदृन्तींशिलांश्रथयितुंशक्नोतिकश्चिद्दिना
तेशास्त्यासपुनस्त्वयाश्चसमतेशोत्थापयेतांशिलां का
मंयान्तुगतागतेनस्खलितास्तेचोटकाःसादिनश्चान्वगवा
दृस्ववासिकांचदधतांतत्रःप्रमाणंभवान् १० अकस्मा
त्पतितामार्गमध्येभीषयतेशिला साध्युद्धरणमेतस्यास्त
वेच्छानगरीयसी १८

उर्वीयमवीथविज्ञ वाःक्कभूपतोनांच
रितंऊनन्तवइत्यनेनोद्धत्यपुनरप्याहूस्तत्रइति १० यदिचभवतो
ष्यस्मात्सङ्कुपाटशिमयैवएव्यंकार्यनिर्वाहायामात्यपरवस्थाप्या
पिताइत्यन्यकार्यवदत्रापिविविच्यतामित्याहुः अकस्मादिति
अयमस्माकंनिश्चयःसाशिलाकस्मान्निर्निमित्तंमार्गमध्येपतिता
केवलंभयदेतारित्यतस्यास्ततोमार्गादुद्धरणमेवसाधितिपरं
त्वत्रास्मन्निश्चयेतवेच्छागरीयसीतदिच्छानिक्षाप्रवर्तिनीविर
कालान्निर्तोस्मन्निश्चयश्चसमाविरपर्यः १८

इत्यमुक्तानिवद्धपाणिस्तेषुयतः स्थितेषुराजैवोवितीमाह
निशम्येति निशम्यश्रवणद्वाराहृदयेनालोच्यसवदतांवरःशा
स्त्रकलक्षणस्तानुवाच सत्यमिति कार्यगौरवपरामर्शीना
मराज्यदृतरिति तदेवादोपर्यालोच्यनयशास्त्रशोभतेइति स
त्यमिति साम्याश्रुतिंशिथिलयितुमारभते किन्त्विति भवद्भिः
प्रतिज्ञातहानिःकिंनविचार्यते प्रतिज्ञातहानौदोषालोचनंम
हत्त्वातर्येइति तन्त्राहमात्पुनरपियोजना मयाप्रतिज्ञातहानिः
किंनविचार्यते अवश्यमसौविचार्येत्यर्थः सर्वथास्वपरविचा

निशम्येत्यस्यसविस्तमिमुवाचवदतांवरः सत्यंकिन्तु
प्रतिज्ञातहानिःकिंनविचार्यते १९ स्वप्रतिज्ञात
मर्थंयःस्वयमेवविनाशयेत कस्तत्रविश्वसेल्लोके
विश्वासोमहतांपदम् २०

रणाराज्यस्थैर्यंसचयदिस्वगोचरेणभवेत्तदापरःप्रच्छाःपर
गोचरेयदिशङ्कितोजायतेतदापुनरपिस्वयमनुसन्धेयःयदि
वकथंचननानुसन्धीयते तदानर्थापातइतिकिंनेतिपर्यनु
योगेनयोत्पते १९ प्रतिज्ञातहानौदोषमाह स्वेति तत्रेति प्र
तिज्ञातविनाशकेलोकेलोकविषयेलोकमध्येवा विश्वसे
तविश्वासकर्ताप्रतीतिंयायात नचस्वात्तावशवर्तिनोकिंना
मेतेननश्यतीतिवाच्यमित्याह विश्वासइति विश्वासेनैवतन्म
हत्त्वंस्वात्तावशवर्तित्वनामकंलभ्यतेइत्याशयः २० ॥

यथेति अथेद्विजिह्वत्वंद्विहृषणमित्यन्वस्यत्यितनिक्रानिर्देशो यथेति तथेतिचविशेषपदाभावेप्यदोषः अञ्जसेति कर्तृक मेकरणसामग्रीसाकल्यसम्पत्तौसत्यामपि अत्रद्वेत्वभ्युच्चयःद्वि जिह्वत्वमिति पैशुन्यसूचकत्वाद्दूषणम् अथवाजन्मान्तरा भावेपिअत्युत्कटैःपुण्यपापैरिह्वैवफलमश्नुतेइतिफलान्नु सन्धानेनसर्पजातिसूचकत्वाद्दूषणम् २१ कार्यमुखेनद्वि जिह्वतांदूषयति अद्येइति द्विजिह्वतापिशुनतासर्पताच

यथोक्तंस्यापयस्वेतितथैवकथमञ्जसा उत्थाप येतिकथयेद्विजिह्वत्वंविद्दूषणम् २१ अद्येद्विजि ह्वतालोकेकस्मात्प्राणापद्यातिनो कथंतामहिथोरा जासंश्रयेतातिमत्वरः २२ ॥

अकस्मादितिनिर्निमित्तम् प्राणापद्यातिनीति अपशब्दोन्य क्तौरे नकेवलंप्राणहानतपवयावदपस्मृतिमरणादिनाज न्मान्तरीयप्रायश्चित्तारोपणात्त्वस्मिन्नपिपापगौरवमन्वमा पयति साद्विजिह्वतेति कारणप्रायश्चित्तगौरवयोतकम द्येइतिवाक्यारम्भः तामितिद्विजिह्वताम् संश्रयेतेति स्वक्षा रोतकःसंशब्दः अतिगात्वरइतिअतिशयेनव्यवहर्ता २२

नकेवलमियंद्विजिह्वतापरोपतापाययावत्तैनैवस्वापतापो पीत्याद चलचित्तमिति हृष्टमानसोहृष्टमानसःकांव्रजेतेति नकामपीति सर्वमिति राज्यासनादि २३ सर्वतइति हृत्तेस्वा मिश्रत्यव्यवहारे भिन्नसंगतिरसौस्वामीअनुलंघ्यात्तः असौ वश्यत्यःपालनीयइत्येवसंगतिहीनोहं शीघ्रमेवकथंनपतेयं

चलचित्तंविदित्वामांजनोयंहृष्टमानसः कांव्रजे तान्नुहृत्तिमेसर्वंचशिथिलंभवेत् २३ सर्वतःशि थिलेहृत्तेनदीकूलइवागमः कथंनद्रुतमेवाहंप तेयंभिन्नसंगतिः २४ अस्तुसातिष्ठतांसम्यक्त त्रैवहृषडडता नजहामिप्रतिज्ञातांतद्धीनःकां गतिंव्रजे २५ ॥

पतामीतिसम्भावयामीत्यर्थोपमा अगमइवेति यथानदीकू लेशिथिलेभिन्नसंगतिर्हृत्तःशीघ्रंपतेतइति २४ ततश्चक र्तव्यमाह अस्त्विति अस्त्वित्यङ्गीकारार्थोनिपातःतयातथा पतितयानर्थापातोभवतु अयंनिश्चयइत्याह सेति उद्दता ग्रासजननी गतिमितिव्यवहारवर्तनीपरलो कगतिंच २५ ॥

प·सं
३९२

प्रतिज्ञाया व्यवहारमूलत्वमाह तयेति वाग्दानादिरूपयातयाऽ
स्याः परकन्यायाः कन्यात्वहरणमतीव महापातकत्वेनानर्थ
हेतुस्तस्याएव प्रतिज्ञया भार्यात्वं तदहरणं महापुण्यहेतुस्त
ज्ज्ञः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिमिति मनूक्तेः तयैवो
पनयनादिलक्षणया प्रतिज्ञया विप्राणां द्विजत्वं जायमानो भ
वेच्छूद्रः संस्कारेण द्विजोत्तम इत्युक्तेः धारणा मर्यादा लोकथा

तयान्यकन्याभार्यात्वव्यवहारास्पदं नृणाम् त
याद्विजत्वं विप्राणां ह्यनोस्याद्धारणा कुतः ७९ प्र
तिज्ञातार्थसाङ्गत्यरसोज्ज्वललसद्वपुः श्रेष्ठमान
स्तनन्द्रिः संल्लोकमुद्धरतेभयात ११ ॥

रणाच ७९ कार्यगुरुलघुतावेत्तया प्रतिज्ञातार्थपालने दो
षशङ्कापि गुणेषु मज्जतीत्यत्र रविं निदर्शयति प्रतिज्ञातार्थे
तिरसआस्वादो मन्तं च अयमर्थः भवतनामसविशुद्दयेनान
र्थौ युक्तानांडः खं नैतावता सकलजगत्सुद्धरणरूपमहागु
णस्य काचिद्धानिः प्रत्युत सर्वयाथैवेति प्रतिज्ञातपालने सर्व
तो रमणीयायां स्थितौ किं विल्कान्तेभयापातेपि न दोषशङ्केति

११

ततश्चेदं सिद्धमित्याह महत्त्वमिति अनेनैव सर्वया सामन्यपिज
गतीवर्तिनां लोकानाम सौ महान सौ नीच इति व्यवहारः तयेति
हान्या ७८ उक्तं विवृणोति उत्तमाधमतेति स्वभाव इति सहजो
धर्मः सर्वेषां समानजनित्वात् सैतदुत्तमाधमता प्रतिज्ञातार्थ
निर्वाहस्तत्तमः तदनिर्वाही चाधम इति ७९ इत्थमिति संवोध्येति
कार्यगौरवात्स्ववावेक्षणेनार्थितत्त्वनिर्धारणं वोधस्य सम्यक्क्रम
प्रतिउर्द्ध्वटेप्पत्रार्थे तस्य महाधियो नान्यापेक्षा जातेति राजगांभी

महत्त्वमेतन्महतां प्रतिज्ञातार्थपालनम् हानिर्हानि
स्तयायुक्तः कथं राज्यास्पदे वसेत् ७८ उत्तमाधमता
लोके न स्वभावो स्ति कस्यचित् प्रतिज्ञातार्थनिर्वाहा
निर्वाहावेव सा मता ७९ इत्थं स संवोध्य गिरा महीपस्ता
न्नप्रमेोल्लोन्तमतानुवर्ती प्रवर्तयत्सम्यगयोगतिं स्वा
प्रहृष्टचित्तः सरसं सदर्हैः ८०

र्येयातनार्थे गिरेत्युक्तं नप्रमेो
लीनितिराजसमीपे मृत्योचित्युक्ता अथवा व्रीडाभिनयेनेनस्
चितः स्वमतानुवर्तीति नजानुपरप्रेरणया स्वनिश्चयाज्ज्ञातम
हान्तश्चावन्त इति सचित्तं स्वनिश्चयफलमाह प्रवर्तयदिति स
म्यगिति दृष्टादृष्टभयपरिहित्येन स्वांगतिं राज्यलक्षणां प्रहृष्टचि
त्त इति स्वपरविषयहर्षोत्पादनात् इति जीवदवस्थ्ययनाववर्णिता
पारलौकिकीमपितांतथैवाह सरसंसदर्हैइति अनेन कर्मणासौ
देवसभोचित इत्यर्थः ८०

साधुप्रतिज्ञातं सर्वथापैरेरप्यचाल्पमित्याह हृदयेन श्रूयतेऽति
कविवचनमिदं साशिला तद्धृयस्ति तत्रमार्गे तथैवस्थिताभू
दिति श्रूयते अत्रोत्प्रेक्षा प्रतिज्ञेति अस्यराज्ञः सांद्रष्टागतानागति
काजनास्तत्प्रतिज्ञां स्मरन्तीति सैवमूर्ता प्रतिज्ञेवाभूत् ८१ त
स्मिन्नास्ति च पुण्यास्पदं स्वर्गलोकं समारूढे सति तत्रैव जैस
तत्रपोत्रादिभिः सगतीव्यक्षुभिरिति यद्विषयमेनामप्यपापं

श्रूयते सोऽपि शिला तत्र मार्गे तद्धृयसि स्थिता तथैवा
भूत्प्रतिज्ञास्य मूर्तेव स्मृतिदायिनी ८१ पुण्यास्प
दं समारूढे तस्मिन्सा सगतीव्यक्षुभिः तत्रैव जैर
पिनसोत्थापिताभूत्कदाचन ८२ तस्मात्त्वत्प्रमि
दं थिया समतिभिर्ध्येयं सा त्वावामये वाणीयं स्वाद
पङ्क्तेः जेश्शुभकरीरास्तां स्वयं भारती ॥

मतदा सो भ्रष्टप्रतिज्ञः स्वर्गात्पतेदिति अयवा सगतीव्यक्षुभिरि
ति ज्येष्ठानुष्ठितपापं नश्यतीव सगति हेतस्त दीयानामिति
स्वविषयमेव सगतीव्यक्षुभिरितिव्याख्येयम् ८२ प्रायेण चशति
ज्ञातपालकाराजान एवदृष्टपन्नश्रतिसमाप्तौ न दाणीमेव सैला
ति तस्मादिति इदमिति वक्ष्यमाणवाक्यार्थपरामर्शः थियेति
प्रमादं विहायेत्यर्थः ध्येयं हृदि ग्रन्तसन्धातव्यं ध्येयं रास्तां स्वाद

पङ्क्तेजे सर्वसामेण्यनापि भासमाना वाणी सा स्वयं भारती साक्षा
त्सरस्वती निग्रहानुग्रहादिशक्तिं तां विना कथं च घटते परमा
र्थतस्तु पालनादिहृतत्वादस्य तद्वाण्याः शुभकरीति विशे
षणं घटते एव सरस्वत्याश्रयमासनत्वं प्रसिद्धमिति स्वाद प
ङ्क्तेजेश्शुक्तिः अतश्च सा तान्तत्परमेशीत्वात्सर्वगिरां प्रभ्वी इ
यं च सर्ववाणीनां तदनुवर्तनेसत्फलावहं भवतीत्यसोऽप्रभु
वाणी सुमतिभिरादराद्दृष्ट्वा सम्मुखी भूय श्रुत्वा पाल्या परो

प्रभ्वी सर्वगिरामनुत्तमसौ रक्षाप्यवेक्ष्यादराल्ल
क्ष्या चिन्तनतेल्लेख्यैर्न विदितं ह्यस्याजनैः कारणं ८३

क्षेऽपि चादरादवेक्ष्या न केवलं प्रत्यक्षपरोक्षभेदेन तत्कालमे
वरक्ष्यावेक्ष्या वापि तु कालान्तरोपयोगाय चिन्तनले लेख्याति
अत्र हेतुः हि यस्याजनैः सामान्ये रस्याराजवाण्याः कार
णं न विदितम् अतिगम्भीराशयानां हि तेषां क्वाप्यथोक्तावपि
दृष्टोपलब्धेरिति यद्वदन्ति तत्र हेतुश्चलादिकल्पनां परित्य
ज्य प्रत्येतव्यमिति ८३ ॥

उक्तार्थसम्मुखीकरणायोद्दिशति इतीति उल्लिखितम् एक
मेववस्तुनानाफलतयानेकतयाकल्पितम् रत्नंचशोणित
मनेकवर्णचित्रितंभाति इदंरत्नंहृदिधृत्वा सम्यक्कार्यालोच
वतः स्थलेचस्थापयित्वेतिशिवम् ९४ इतिश्रीरत्नशेखर
शिखाविवरणोपदसङ्केतारव्येचतुर्दशीप्रभा १४ ॐश्रीगणे
शायनमः अथेतिभगवत् रत्नद्वारिति रत्नमेवद्वाः रत्नम

इतिधृत्वाखेविमलेरत्नेविबुधामयेदस्मल्लिखित
म् धृत्वाहृदिविबुधसभान्तरेप्रविष्टोविराजतेम
तिमान् ९४ इतिश्रीवीररत्नशेखरशिखायांद्वि
तीयखण्डेधैर्यरत्नाभिधंचतुर्दशंद्वारम् १४ ॐ
अथपञ्चदशीधीरारत्नद्वाःकल्पतामियम् य
त्समाश्रयणात्सौख्याद्दामनस्तुभोदयाः १

योवाद्वाः स्त्रीद्वाद्वारंप्रतीहारइतिद्वाःशब्दस्यस्त्रीत्वात्पञ्चदशी
तिइयमितिचनिर्देशः कलनंहृदिधारणंप्रवेशश्च तदा द्
यदितिसमाश्रयणम् बुद्धिविमर्शः तत्रप्राप्तिस्तउदयोवृद्धि
रुत्कृष्टदैवंचरत्नानांचप्राचुर्येणसौसर्गः यद्धारणमात्रेण
दृष्टादृष्टविघ्नशान्त्याहृदिरिति १ ॥

अत्रपूर्वोत्तरसङ्गतिरर्वेद्वारसमाश्रयणफलंस्फुटंयत्क्रमुपक्र
मते आस्तामिति असाविति अतीतत्वाद्विप्रकृष्टनिर्देशः खनी
आकारः संविद्विनयद्धिः अद्वैतोसत्त्वसंविदांसम्पदाचधृतिमयीधे
र्यस्वरूपाखनिस्तावदास्तांस्वरूपफलोदाहरणैः स्फुटीकृत
त्वादास्तांसमासप्रायेत्यर्थः अथचप्रशस्तस्वरूपाप्यसौयाव
दुत्तररत्नेनसंगतातावदकिंचित्करीतिआस्तांपार्श्वेतिष्ठत्वित्य
र्थः भूपालाइतिप्रायेणैतद्द्वारप्रवेशेनपवाधिकारिणाइति

आस्तांतावदसौखनीधृतिमयीसत्त्वसंविदांसंपदांभू
पालाअवधायबुद्धिममलांबुध्यध्वमात्मोचितम् स
म्यग्वाविहृनीविभज्यकलनास्वादेनदेश्यान्भराद्येव
देंतरलायिपाउहपरत्वारोहतपवोज्ज्वलाः २ ॥

सूचनार्थं आत्मोचितमितिभूपालत्वसमर्थकम् अमलामि
तिमलिनप्रकृतयोहिदण्डपातनयैवस्वंभूपालंमन्यतेइतिबु
ध्यवच्छेदार्थं अतएवबुध्यध्वमिति अनुभवेनसाक्षात्कुरुध्वम्
सम्यगितिअहंकृतिमदज्वरंनिराकृत्य रात्र्यहनीविभज्येति
कस्यांवेलायामुपासनाविधेयाकस्यांभोजनमित्यादिविभाग
न अथवाभरपातेनियतविभागोल्लंघनयापि उपासनादि
वेलायामपियदिप्रजावेत्तासमापततितदामैवसंरुध्यान्यदो

प्र॰सं॰
३९५

पासनादिक्रियाविधेयेति कालसंकटेऽपिवाश्यमेवोपास
नामनेनवर्तितदाह कलनास्वादेनेति कलनापूर्वापरानुसंधा
नं तदास्वादेनतन्माधुर्यानुभवेन भरादिति अवश्यविधेयमि
दमिति दृष्टप्रयोजनमनुद्दिश्य प्रवेत्तंतेप्रतिजागरयेति २
हेतिकीर्तिसमर्जनेन परेजातिविधेयपालनात उज्वलाद
तिसवित्तसाम्येयातितम यथाचासौसम्यक्प्रज्ञावेत्तयोज्ज्व
लत्वयेमेपीति २ स्वश्त्यात्मातनमस्वावेत्ताम्रव्योस्वाध्यत्ता

प्रज्ञावेत्तादियामेयंम्रव्योम्रव्योतयोर्दिता स्वस्वा
ध्यत्तविभेदेनमहीपानांविभूषणम् ३ देशपदेश
सर्वोदक्काविश्रान्तिरियमात्मनः सन्दर्पेणाश्रि
तायेनसत्फलंतस्यजीवितम् ४ ॥

वेत्तागेणीपरंतविषयभेदेनकालभेदेनचभोग्यपिविधेये
वेतिसामान्येनमहीपानांविभूषणमित्युक्तं ३ स्वस्वाध्यत्त
विभेदेनेतियद्दियात्वमुक्तंतदिद्दण्णेति देशेपति श्येप्रज्ञा
वेत्ता उदर्के उत्तरफलम् विश्रान्तिः तोमरहिताः वस्थितिः
प्रदेशयस्यासौसाष्टवश्तिसचयन्नाहसत्फलमितितयावदेश
सौस्यमस्वविश्रान्तिश्रेतिसन्दर्पेणेतिवियाज्ञापालनान्न
पस्यपोभनत्वम् इतिस्वावेत्ताफलम् ४ ॥ ❁ ॥

स्वाध्यत्तावेत्ताफलमाह अथेति अथेतिपत्तान्तरे कार्यभोरत्रे
कादितिकार्यानन्यात विभज्यस्थापितासमीहाष्वमधिकारि
पुसमर्पिता विभक्तायामपिप्रज्ञावेत्तायांनस्वयंप्रमादिना
भाव्यमित्याह आत्मनेति अवसरंप्राप्यतत्रापिस्वयंप्राप्यमि
त्यर्थः ५ विभज्यस्थापितेत्युक्तंकेनामतेथिकारिणइत्याह
तदिदमिति शाह्निवाकोव्यवहारद्रष्टा मानमूल्यादिशुद्धिकृत
तद्विशोधकाः शाह्निवेकायायेस्थापितास्तेस्वयंकिंशुद्धा अ

अथकार्यभरोन्द्रेकाद्विभज्यस्थापितात्मना का
लेनावेत्तितासम्यक्फलसौष्टवदास्पदम् ५
तदिदंशाह्निवाकत्वंकोहवालत्वमेववा भूमौसं
स्थापितंसम्यक्फलानन्त्यायकल्पते ६ ॥

यास्त्वथेतितच्छुद्धिश्चर्व कोहवालोगाणिकातद्वासिनाह
ष्टाः दृष्टभयशुद्धिकृततत्वस्वाध्यत्तावेत्तकत्वंराज्ञोगाणा
वेत्तित्यर्थः सम्यगितितद्विशोधकशुद्धिपरामर्शपूर्वंभूमौ
संस्थापितंसंस्थाप्यापितंफलानन्त्यायफलसैरिकस्थानुत्रि
कस्यचानन्त्यायकल्पतेयोग्यंभवतीतिसंस्थापितमितिम
हीपतिनेतिशेषः तदितिभेदकलनायामुद्दिष्टंश्दमितिल
समाणांक्वचिदेनोष्याधिकारिणांक्वचिद्येकस्यवभोयाद्वि
तत्वमितियातनायवेति ६

अत्रराज्ञोयमाशयस्तपतिप्रकाशेति सेयमितिद्विविधापवेत्ता
प्रकाशःसत्कीर्तिर्ज्योतिर्लोकादिप्रतिलक्षणः तेनोपाख्यशःप्र
कनवकादिप्राप्तिलक्षणं मनीषिभिर्मन्वादिभिर्ज्योतिर्लेखा
समुदिता सत्यमस्तिसूर्याचन्द्रादिप्रकाशलेखोतेजः लेखा
दिप्रकाशवर्धकंतपोध्वंसकंचपरंतुदिनरात्रिविभागेनवास्त
तरभेदेनचेयंतत्तदभावेनसर्वथातथास्तीतिसमुदितेतिसं
ख्यावेनचयोतितम् अत्रोपमासत्क्रियेवेतिक्रियायाश्चसत्वेनि

प्रकाशवर्धिनीसेयंतमोविध्वंसकारिणी ज्योति
र्लेखासमुदितासत्क्रियेवमनीषिभिः ७ तथाच
स्रष्टान्वयमीश्वरोन्विह्नंनोप्रदायासमस्तकामः
अयेमदीयाः कृताञ्जसम्यक्प्रजागतंसमस्तदेवीभ
जध्वं ८

क्षामत्वम् साचविघ्नमलोदंसनयाप्रकाशवर्धिनीति ७
अत्रैवासंसंगतिपूर्वंफलाव्यभिचारमाह तथाचेतिस्वयमा
त्मनास्रष्टान्दिव्यसंबंधिनोमत्व्यप्रजापतीनन्तुसंमुखोद्धेत्ये
गनांसंन्तामेतव्छिद्धस्तांनूपांप्रदायसमस्तकामःस्वपरकृतस्य
सम्पन्नकल्पत्वात्कृतकृत्यश्रामवभूवेत्यर्थः श्रद्धनोस्तत्पतश्रा
द्ध अयेइतिअयेइतिसंबोधनेअयेमदीयाःमदभीप्सितप्र
रकाःप्रेममात्राणि अत्रमदंकभूतायोप्रजास्रष्टेसम्यकज्ञा
गतंकृतावेद्यतयातयोगत्वेमायोयुक्ताभवेतेतितथाचतत्फलंभ
वतादलप्राप्तमेवेत्याहमदिति मयासहमोदंतामित्यर्थः यथात
च्छिद्रापालनातेतत्स्वरूपारमंतेतथायेपिकेचिदधुनातनाराजा
नस्तथाप्रवर्ततेतेपितत्स्वरूपारमंतेइत्यभिप्रायः ८ लक्षणानु
वादेनविस्तीर्णप्रायत्वाद्दोषांकदुनिहृत्तयेउक्तमेवविशदीकृ
त्यदृस्तामतवायति क्रियेति अस्यकर्मणोवेत्तारूपस्य क्रिया
वाङ्कल्पतोविवादास्पदानामनेकविधत्वादनेकप्रकारेत्वसत्य

क्रियावाङ्कल्पतेननंतविधत्वेप्यस्यकर्मणः सामा
न्यलक्षणमिदंयदवध्योक्तिपालनम् ९ तदिदंप्र
मदणनासौविद्यातन्निवारणम् विचारइतिहृद्रू
पामस्तैकोऽन्नत्यकारणम् १० ॥

पि अवध्यायदानर्देपिकेनविडनेयामुकिंकरोतितस्याःपा
तनसौचिन्त्यप्रायणातदाख्यमिदंद्वारमित्यर्थः ९ अत्रैवस्फु
टयतीतयेनामांतरेणापिविशदयतितदिदमितिद्वाभ्यां दणं
प्राप्ताःप्रमदणः प्राप्तापन्नेचद्वितीयेयतिसमासः भैचित्तीव
ध्यघातकयोर्धर्मरीतिपुरस्सरमौद्विकाम्भिकानर्थनिवारणं
विवेचकस्यापिद्वियासौफलतीत्याहस्वद्रूपेत्यादि १० ॥

आपन्नजात्मजात्म्यानामित्यपिश्र्वेवत्समासः तत्प्रहारेतिप्रह
तिपरदोऽन्वयः प्रहारः कथंचिद्घाथालक्षणस्तस्यापरोपणंपुनस्त
याल्वेनसन्नाहनातत्रपात्रमवेत्यचिकित्सामाहदानमितिवह
वोहिप्रकाराश्चिकित्सायास्तत्रकश्चित्स्पृतोदानेनैवतुष्यति
कश्चिच्चदययारक्षयेतिदानंदयेत्युक्तं तत्रापिप्रहारकस्यापि
दानंत्वएतेनाकस्यचिन्नर्युचितत्वात् दयात्तमाकस्यापिचाऽति
प्रस्तस्यप्रहारकत्वेपित्तमेवोचितेत्युभयतः पदद्वयंयोज्यं प्र
मोघाराक्ताद्वियेतिश्हद्रविणकोशेमृत्रपुण्यकोशस्तयोः

आपन्नजात्मजात्म्यानांतत्प्रहारोपरोपणम् दा
नंदयेतिवामोघोद्विथासत्कोशाद्द्वये ॥ उक्तं
चतेनमनुनायज्ञीमकरिकोदरे परावरमिदमा
क्रोपाङ्कसम्यग्विराजते १२ ॥

सत्वंकालोपयोगित्वंजन्मांतरेसंस्कारशेषत्वेनचज्ञानका
रणत्वं ॥ अत्रैववदाक्षांर्थसंवदतिउक्तंचेतिकोसौमनुर्येस्त
नेतिप्रसिद्धिपरामर्शकेनव्यपदिष्टस्तत्राहयज्ञीतिधीरेवम
करिकासर्वतःप्रसादितत्वाच्चोपितोदर्पणः अस्यार्थेकेन
तस्याउदरइतिगांभीर्ययोतकंप्रायेणहितत्वाउत्युमानत्वद्वयोम
वेतिश्ति इदंपरावरंवाह्यांतरमैहिकामुष्मिकंवाप्यज्ञानथहं
वासांगोपांगसहन्सस्यलांगकलनाभिन्नसम्यक्प्रशंतयाविरा
जते १२

तद्वाक्यमर्थतः पठति वर्षषष्टीरिति राज्ञः षष्टिवर्षपर्यंतंतप
स्यां तथैकंक्षणंप्रतिजागरोवेत्ता इत्युभौविधेयौब्रह्मणापू
र्वंपुरातनकल्पेतौलितौ कयोर्गरीयस्त्वमितितत्रतस्यांकल
नायांउत्तरः एकक्षणंप्रतिजागराख्यविधेयंपरोगरीयानितिश्रु
त्यादीश्रुतिमनुराहवर्षषष्टीरितिबहुवचनंतदधिककालस्या
पलक्षणम् कालाध्वेनात्यंतसंयोगइतिद्वितीया १३ अत्रैव

वर्षषष्टीस्तपश्चर्यैकंक्षणंप्रतिजागरः तेलितौ
ब्रह्मणापूर्वंराज्ञस्तत्रोत्तरःपरः १३ अत्रसन्दिग्ध
बुद्धीनांमनूनांस्वयमेवसः समादेयकिमाश्चर्यं
गौरवंगौरवाकरः १४ ॥

निश्चयार्थंसपीठिकमवतारयति अत्रेति अत्रेतिब्रह्मसभा
यांन्यूनाधिक्यमानेभानवा कथंषष्टिवर्षतपश्चर्यायाएकक्ष
णंप्रतिजागर्यागरीयसीतिसन्देहः सइतिब्रह्मासमादधेसम
र्थयांचक्रेउत्तरयांबभूवेत्यर्थः गौरवमितिभारवत्त्वेनमान्यत्वं
गौरवाकरइतिसम्बोधनपदम् १४ ॥

समाधानवाक्यंपदतितपस्क्रियेति सत्यमचाल्पमिदंयेन
पुरुषेणतपस्क्रियार्जितातस्यासौशोभनिकानान्यस्य
न्यकृतस्यान्यसंस्कारकत्वाभावादितिभावः इतितपस्क्रिया
पकोशयकत्वम् तः पद्यान्तरेश्यमवेत्ततमकीर्तिभाजारा
ज्ञादेरेणज्रष्टासेवितासतीसम्पन्ननिस्वान्नमपामराणां
विश्रुदितेतः निस्वादरिद्राः उत्तमामान्याः सम्पन्नादयोपि
चावयोक्तिपालनामात्रमितितश्रुदितेतः तत्पालकस्य

तपस्क्रियाशोभनिकास्तिसत्यंयेनार्जितेयंतवि
श्रुदितेतः जष्टादेरेणात्तमकीर्तिभाजासम्पन्न
निस्वान्नमपामराणाम् १५ बहुनालमदृष्टेन
दृष्टासौलौकिकीस्थितिः पतांभिन्निंसमाश्रित्य
चित्रंचिन्नायकल्पते १९

चषष्टाशभागित्वात्तश्रुदितितिश्चतिजागर्यायाः सर्वशोभक
त्वमित्यंचैतन्नोरवेकोविस्मयइतिभावः १५ संतिपतिबहु
नालमितिअदृष्टेमेतिपारलौकिकेन अदृष्टेदिश्येणके
चिदेवपात्रमितिबहुनालमित्यंवोगोक्तिः लौकिकीस्थि
तिर्लोकव्यवहारः पतांभिन्निमवध्योक्तिपालनालक्षणा
म् चिन्नाय आलोच्याय चित्रस्यचभित्तिरेवसमाश्रयइ
तिभावः १९ ॥

अत्रैवमरयतिभ्रंशइति अस्याअवेत्तायाः भ्रंशेपालनेअस्याइतिलौ
किकस्थितेः अत्रव्यतिरेकदृष्टांतपूर्वमर्थांतरयतिनदृष्टमितिखानि
वाह्येन्द्रियाणिप्रमितिर्येयार्थानुभवः यथाबुद्धिभ्रंशइन्द्रियाणिअ
यथार्थमेवानुभवंतितथाःवेत्ताभ्रंशेलोकाअयथार्थमेवव्यवह
रंतीतिग्रस्तमिदंसर्वंभवेदितिधीरवेत्तास्यानीयाःइन्द्रियाणिलो
कव्यवहारस्यानीयानीत्यर्थः १७ अत्रैवान्यथापिकलयतिज्योति
रिति अस्यविचारस्यराज्ञोवाईदृक्ज्योतिरस्तीतिवाक्यशेषः यत

भ्रंशेस्याभ्रंशपवास्याभवेदितिसनिश्चितम् नदृष्टंक्वा
पिधीभ्रंशेखानांप्रमितिशालिता १७ ज्योतिस्तदस्य
दृश्यतेखिलंजगत्सालोकमूर्ध्वाक्रमणोचितीमियात
यक्रन्यगन्थेनचगन्धपूरितंसक्रन्थवद्भवमण्डलंमु
दे १८ ॥

इतियज्ज्योतिः समा   श्रितेयतिल्वज्ञोपेपञ्चमी
अखिलमितिसम्पन्नेत्यादिनालक्षितम् सालोकंसप्रकाशस
त् ऊर्ध्वाक्रमणमुच्चपदप्राप्तिः असौराजासप्रजोन्याःपेक्षयो
परिराजतेइत्यर्थः ऊर्ध्वलोकप्राप्तिश्च गन्धआमोदः गन्धोलेशः
गन्धस्यसम्बन्धः गर्वश्चगन्धः सक्रन्थेनशोभनगर्वेणतमुदेइ
तिअवेत्तायांसत्यांसर्वथाधर्मादिसिद्धेर्मदान्तापिभूमावधन
रन्तीत्याशयः १८ ॥

इतीत्थंहाररत्नंसमर्घ्यात्रराजानंप्रोत्साहयतिइतीति लब्धप्रति
ष्ठेसाहसिककन्यायकल्यान्तमकुह्निरप्यचाल्या तवेतिराजान
मुद्दिश्य पुरस्कारोत्रसर्वज्ञाःयरःकरणंप्रजाव १९ आशयाश
यसत्कारेइतिआशयोरुदयंतस्याशयोभिप्रेतंतस्यसत्कारेःव

इतिलब्धप्रतिष्ठेस्मिन्सर्वतःशान्तिकारणे औचिती
यंतवपरापुरस्कारोस्त्ययःपरम् १९ दीनानाथा
तमन्दाज्ञजडम्मूकात्मनांकृतम् आशयाशयस
त्कारेस्वेप्सितंतेशयस्थितम् २० किंतस्माद्दुर्घटं
नामसमस्ताद्दत्तकाद्विभोः यएकोन्यतमोमम्रंत
णाह्नकंसमुद्धरेत २१ ॥

येयाक्तिपालनयामाननायांस्वेप्सितंस्वाभिप्रेतं २० अन्याश
यसत्कारेणकथंममस्वेप्सितंसेत्स्यतीत्यत्राह किमिति स
र्वत्रपरमार्थस्तस्यैवकेस्यावहेतकत्वादितिभावः अन्यतमो
ज्ञानात्वंसमुद्धरेन्माचयेत मक्तिदानेपियद्भक्तिर्वेदकस्या
त्रत्रकिमवाच्यंयद्भक्त्यास्वेप्सितंशयस्थितमिति २१

अत्रैवावेत्तकावेत्तायांचिज्ञीयमाणउलिखेति अद्रोइति बुधा
इतिसंबोधनम् हृदयहारीचकदाचिदप्यभाचरीतिर्भवतीति
तद्यवब्धेदार्थमतिस्वभाचेतिएषइत्यवेत्तकःस्मर्यतेअसावव
येयाक्तिपालकइतितत्रचलाक्रम्यते अमीमृग्यमाणाविचा
र्येतिविचारमुपारुह्यनहिनिश्चितंविचारेक्रियमाणेस्वेप्सित
मेवलभ्यतेइतिपरंकेवलंराजभाग्यमिदमित्याहमुदेति अ

अद्रोहृदयहार्यसावतिस्वभावरीतित्वयायदेषय
इणीतलेनिजहितेप्सुभिर्मृग्यते विचार्यफलमीप्सि
तंदयतवानयामीपरंमुदामलहृशैवतंप्रभुतया
चियन्तेथिपम् २२ अतिमधुरमिदंयपद्यजाल्मान्म
तइहसर्वजनाहृदाप्रक्रम्य अनधिगतभयाअती
व्रहृष्ट्राजगरतयाविगणय्यपब्धपन्ते २३ ॥

सावसात्यअर्विचारमेवकरोतीतितंप्रभुंप्रभुतयार्चयेन्तप्रचु
रमावस्यकमितिवहिवन्तनंअशिरसोभवन्तीति २२ अतिरे
कस्तिउमर्थेस्फुटप्रतीतेयेवतारयति अतिमधुरमिति अतिम
धुरमतिविस्मयकारीत्यर्थः आदेववोत्यमाणंवाक्यं तदाह
आस्तीत्यादिवैरोज्ञाज्ञात्मासमीत्यकार्यस्ति अमुतोमुष्मेइह
लोकेसर्वजनाहृदाप्रक्रम्यानिष्टवचःपात्रंविधायतीव्रहृष्ट्रा

जगरोयमितिच विगणय्य विरुद्धगणनापात्रं विधायतो
नथिगतभयाः स्थानेदं उपातनादस्थानेचपातनात्तराज
भीरिति प्रसिद्धम् शपन्ते विरुद्धान्तथ्यानततयाभ्रष्टश्रियंकु
वन्तीतियत्तदतिमधुरमितिभावः अमुतरतिसार्वविभा
क्तिकस्तमिल् तथाचामुतोमुष्मेरत्यर्थः विचारफलेश्र

अश्रेोदाहृतिचातर्यपञ्चभिर्यवनैरपि सभाषि
तावलैाबद्धाख्याविकेयंनिशम्यताम् २४ अ
न्तरेपश्यतावेत्ताजात्यायोनेमुद्धदयः नवधा
नवतस्तस्यहृद्राज्यस्यचभूपतेः २५ ॥

भुत्वमननमविचारफलंतज्जात्यमननमित्यर्थः २३ इति
शिखावंथः अथशेखरवंथः अश्रेतिउदाहृतिचातर्यचञ्चभि
रुदाहरणकाशेणलख्यातैः निशम्यतांश्रूयतां २४ आख्यायि
कामुपक्रमते अंतरमितिदेनमद्धदयोविनयशालिनः अन्त
रंविशेषः नवशरवानश्रवेत्तकः हृद्राज्यस्मिनात्मा २५

अन्तरमाहृक्कासावितिअस्यताहक्कर्माचरणेनोलद्धितस्वावि
वितसत्क्रियाचारत्वेनवह्निदाहाहस्यापिक्कासैाकीर्तिः स्वा
वितक्रियोलंवीदिजीवन्नेवाग्निनादाह्यइतिसत्यपिअवध्या
क्रियालनेनपीतामृतश्वचिरजीवीजातः अतैादिन्नेच्छजा
तिरप्यनपेक्षितस्वपराचरणेबभूवेतितदाचारपराणमसैा
निन्द्योजातोपिविचारपालनयेत्यकीर्तिर्जातइतिक्कासावित्य
आशयः अस्यचसम्यकपालितस्यादारस्यापिहृद्राज्यस्यचिरं
जीवितायोग्यस्यापिचावध्यात्वापेत्तया पश्यतविषयस्त

क्कासैानवशरीवह्निदाहार्हः क्कचसत्स्थितिः
हृद्राज्यःसत्क्रियाशान्तिविभूषितमहामदः २६

सेवाकस्मान्यतनमतिकोदरजनापवादान्नेलेनभस्मीभावः
सम्पन्नइतिभावः सत्स्थितिरित्यनेनास्यसम्यक्त्वोऽऽचारपर
त्वेनापेक्षितस्वपरत्वात्तत्वादित्वंयोतितमितियवनस्वावे
नोभयोर्निन्दाश्लाघाविषयत्वंसमर्थितम् अवध्याक्रिपाल
नोदाहरणमात्रेतात्पर्यात्त्रात्रमतभेदभ्रमोविधेयइतिस्थि
तं सत्क्रियेतिसत्क्रियास्वाचारोचितक्रियातस्याः शान्त्याशि
तादानेनविभूषितमहामदोत्तंकृतस्वमात्मीयमदः अथचमहा
मदोम्लेच्छाचारप्रवर्तकस्तदादिपुरुषः २६

अतीतयोस्तयोर्जनमवनिस्तातिनिन्दे अनन्तकेनिवभाति अ
द्धो इति युगलेन इतोस्याः पाल्यायाभुवः अंशुमालीरविः ति
मिराहृताः न्यायश्लाकथं न पनीपद्यतां कुटिलंपद्यतां अ
नौचित्येनभ्रंशपतांशैवेत्यर्थः अत्रभूतं तेचांशुमालिनि अस्तंग
तेतिमिराहृताभूमिः पनीयते यदि भ्रंशपवास्याउचितआसी
त्कथं तर्हिनभ्रष्टेत्यत्रसमर्थयति स्वकीर्तीतितदस्यनवशार
वरोभूपतेः स्वकीर्तिफलं यदनयाभुवाविशुद्धिचणयास्तु

अद्येनवशारीन्नृपोगतइतोंशुमालीकृतः कथं
नतिमिराहृतादितिरियंपनीपद्यताम् स्वकीर्ति
फलमस्यतद्यदनयापुनर्भूयते विशुद्धिचणया
भुवास्वचरितंसदाभृतये २७ ॥

द्वेयमितिशु द्विशत्वात
याषुनरिदानीमपिभूयते जायते गतेपिनवशारिभास्व
तियदियंशुद्धचरित्रापुनरपिजातातत्तस्यैवाऽपुनापिव
तिमानेनसद्यशसाकृतमितिभावः दृष्टेद्दिविरतेपिव्यापा
रेचक्रंभ्राम्यत्येवेति अथचविशुद्धिचणयापुनर्भूयते प
त्यन्तरस्वीकारेणपुनर्भ्वाचर्यते इतियद्विरुद्धमपिसंभा
व्यतेतत्स्वकीर्तिफले स्वकीर्त्याहिमालिन्यमपनीयतइति
भावः नेदंचित्रमित्यर्थान्तरयतिस्वचरितमितिसदेति
आधाराभावेपितत्स्वकार्यंकरोत्येवेत्यर्थः २७

स्तितिमनृक्रामदाहृत्यनिन्दामुदाहरति दृंद्वेइति दृंद्वेइति अ
मंगलसूचनायारंभः सानामेदृष्णानां चरित्रंश्रुतिगोचरेभवतादि
तिगोत्रापतिः भूपतिः अथचगोत्रइवपर्वतत्वेलोभारभूतोपति
अथवागोत्रेस्वान्वयेपतिः कुपतिरिति कथंचनेतिप्रसंगव
तात भूमीमृत्वाइतिस्वराज्येयेभ्यविवरान्वेषिणः अथवायोगतं
तंद्रष्टुम् मेतिमावदत वदतेतिद्विवचित्यपिअन्तरङ्गश्वाद्वे

दंद्वेपपूषततस्यचापिकलिंदृह्वाज्यगोत्रापतेश्च
तन्तापकरीकथंचनकथा सूचीश्रुतिंगच्छति द्वा
दृद्वेत्यथिनीयदार्दकलंषभूमीमृत्वामेत्यलेहराज्ञा
परिवर्ज्यविद्युतमिवसंमंबुधाःकुर्वते २८ तत्सति
नैवलोकेस्मिन्नुपयुज्येततयोमतां केसीकचरितंभ
द्राभद्रकार्यंयुनाप्यलम् २९ ॥

केणवाचोस्फुरणं सूचितमविद्युतत्तडित्तस्मेंप्रायश्चित्तभू
तंभद्रंयश्रेयमेत्यादिवचनं २८ आत्मात्ययिकार्यंनिगमयति त
दिति तदितितस्माद्केचोद्धतः जातिरन्ववायलक्षणः उपयुज्येत
फलकालेघटेन किंतस्वचरितमेवेतिशेषः तथात्वीतिविवदि
तमर्थंसंदेहेपणात्रवक्ति केमाविति इमौनवशारिहृद्वाज्यभूप
तीक्रमदूदन्तरमनयोस्वान्ववायेननतयाद्रोयस्त्वरितंस्वकीर्ति

यकीर्तिरूपत्वादधुनापिप्रबलमतिशयेनभद्राभद्रकारित्वं न
वचरितंदुष्टमपिभद्रकारिजातं दृष्टान्यचरितंविशुद्धमप्यभद्र
कारिजातम् अत्रचावध्योक्तिपालनापालनेहेतू २९ सिद्धमर्थ
माहतदितिपद्येनयणावन्यष्टैर्वनिवरकालस्थापनयेत्यर्थः
इयंक्रियावध्योक्तिपालनालक्षणवर्तितावारंवारंसमीक्षिता
मूल्यदासीमूल्येनक्रीतादासीसर्वथावश्येत्यर्थःसालक्ष्मीः ३०

तद्यपेणेनमहीपैर्यैरियमावर्तिताक्रिया तद्वारि
मूल्यदासीवमाऊतोपसेरेद्वलात ३० परपीडावि
निवृत्तिःपरपीडकपीडनंचवासेयम् एतत्मयानु
लेपान्निविडमिदंराज्यवास्तुसंभृत्यै ३१ ॥

अवध्योक्तिपालनालक्षणेयंक्रियेत्युक्तं ॰ एवंकस्वरूपासावि
त्याह परपीडेतियया परस्यवध्यस्यपीडानिवर्ततेसेयं
क्रिया ऊत्रापिपरपीडानिवृत्तावपियोमेपरपीडकस्तस्यपी
डनंचयेनस्वयमेवपरपीडानिवर्ततेइतिसेयंविषयभेदेन
द्विविधेयंक्रिया एतन्निर्वोढुः फलमाह एतदितिसुधामक्षो
लेननिविडंदृढीभूतं सम्भृतिः सम्यग्भूतिर्वैदिकीश्रामत्रि
कीचभूतिर्वृद्धिः ३१ ॥

पुनरपिप्ररोचनार्थमाहकार्यैतिकार्याणामानंत्यंराज्यव्यवहा
रवर्तिनीसपतऊदोद्दत्तःअत्रराजराज्यसभायांसुभगःसर्वतोम
धुराकृतिःयत्रशाखालक्षदवांतरवर्तन्यःकालेयथावसरं सा
धुविवेकोवेत्तालक्षणःसएवमेकोमूलक्षरणंतेनकलितः
कृतकलनः अकादरिताःगन्धःकीर्तिस्फारः पुष्पर्द्धिरुद्धव
लक्षणाफलानिधर्मार्थकामलक्षणानि येषांफलानांसाधु
धभूमिःस्वःपुरीइदयथेक्तोत्रिवर्गभक्तातदेलायांस्वर्गमोर

कार्यानन्तऊटोयमत्रसुभगःसत्पत्रशाखान्वितः
कालेसाधुविवेकमेककलितःसौढस्तयारोहति
दृशान्धभराक्रदिक्कटलसत्पुष्पर्द्धिसंभूषितःका
लेतानिफलानिभोजयतियन्माधुर्यभूःस्वःपुरी ३२
चित्रेयंसत्क्रियायेनराज्ञाश्रुत्वैवसत्कृता महालो
कगृहंतेनस्वस्यसंस्थापितंमदे ३३ ॥

हतीत्यर्थः ३२ अविलम्बेनेयंक्रियाविधेयेत्याह चित्रेयमि
तिअयमर्थः इयंसतीक्रियावध्योक्तिपालनालक्षणाविश्वाश्च
र्यकारिणीयेनराज्ञाराज्ञिरिवतमोबामत्वाज्ञाविर्भववर्तनील
क्षमोहैकमप्यांश्रुत्वानन्तरमेवसत्कृताप्रतिकृतातेनयथाक
थिद्राज्ञासक्रियासत्कृत्यसंश्रयेमहालोकेदिनेप्रकाशवेला
यांगृहेतत्फलंमुदाभुंक्तेतयालोकेपरलोकेगृहंनिवासःस्वस्य
दर्पायंसंस्थापितं ३३

प॰सं
३०२

अथोपयत्नेर्त्तिनाम्नास्यप्रश्नावितीयोतिता अवोधंलातिशृत्ता
तीत्यवोधलानचावधेयग्रहणंस्यानैनोचित्यंशकं अवोधग्रह
णेनवोधग्रहणस्यैवाभीष्टत्वात अवोधस्तानंहितत्वातत्ववि
वेकःगूढसंकेतादिसंकीर्णइतिसंकीर्णत्वाव्यापनायव
क्रोक्तिसमाश्रयणं यथाज्ञानवोधिनीतिपर्यायवक्रताया

तथाचावोधग्रहाभिख्यस्यासीरान्वयभूषणं ऊमा
रःपितरंलक्ष्मीस्थितिकालमपृच्छत ३५ भोस्तात
स्मत्कुलेलक्ष्मीःकियत्कालंस्थेस्यसौ श्रावस्मश्रु
णुपुत्रेतिसंवोध्यपरयामुदा स्वदिविचारकलामधु
राम्बवेपरहितार्थकरीमृडभारती सकलसौख्य
भराञ्चितविग्रहायदिदयाकलिताकिमतःपरम
३५ दातृत्वमुच्चैःशयभूषणंचेदीनातुरानाथद
रिद्रमाने वीर्यंचसत्साधुविपत्प्रशान्त्यैकेनेयस
स्मद्गृहतोनिरेयात ३९

मपिग्रन्थस्यतेनज्ञानवोधलाभइति ३४ असावितिपिता
स्वदीत्यादिनिगदव्याख्यातं किमतःपरमिति अनयैवक्रि
ययालक्ष्मीर्गृहेस्थिरातिष्ठतीतिभावः ३५ केनेति नक
श्चिन्निर्गमनहेतुरस्तीतिभावः निरीयादितिनिराङ्पूर्वस्य
णोरूपम ३९ ॥

दातृत्ववीर्यकलेपवमहत्तांहस्तभूषणंनमुद्रिकादीतिशाय
भूषणमित्युक्तं वीर्यंणापिशयभूषणमितियोज्यं श्रोत्रयर्म
त्रेपिवानयोर्हस्तेप्यत्तदर्शनाच्छयभूषणमित्युक्तं गण्डमुपधा
नं ३० निम्नेतिदृष्टादृष्टहेतोभामाभावात ३८ जालम्यतिअयंभा
वःसर्वतःकंचुकाच्छत्रशरीरस्यनकथंचनापिपरभीतिःसंभा

द्वयाशय्यासमाच्छन्नंदानगण्डोपशोभितं विचा
रासनमारुह्यशासतोश्रीपुरःस्थिता ३७ विचार
शय्यासंछन्नदानपर्यटमाश्रिता रात्रिसच्छेवर
शिवानिम्नलाशोभतेतराम ३८ जालम्यकंचकम्ब
त्यासैयावत्काशशयंवहिः प्रसारयतितावत्सुश्री
वापद्भोगिकाच्छता ३९ पुराणेशस्यमाहात्म्यश्रोक्तं
पुत्रनिशाम्यतां नविषीदत्यकालेपिपुराणश्रवणेन
नरः ४० ॥

वतेपरंतयदासौ स्वयमेवजाल्मकंचुकभु
जिकयाकाशणशयंडस्ववासनाभंजवहिःप्रसारयतितावदे
वस्वयंदत्तप्रवेशमार्गाःपत्सर्पिणीतद्गीवामाच्छणोति ३९
असेयतिअवेत्तानसत्ताणस्यविवेकस्य पुराणोक्तश्रवणेफ
लमाह नेति विषीदतिविषादभाग्भवति अकालेविपत्का
लेपिकिंपुनःसम्पत्कालेइत्यर्थ्यादापतति ४० ॥

पुराणवचनंपठति प्रसादेति यास्यराज्ञोविचितिर्विवेकः अ
सौतेनथात्रेर्ष्यरोणस्वयंस्तृष्टायास्मैराज्ञेप्रसादच्छायापारितो
षिकरूपाच्छायादत्ताम्मूर्ध्निविलसतितितरां छायाशोभानात
यश्च श्लेषाश्रयाउल्लिखति पतेदितियस्यांभूमौयत्रदीनात
रादिविषयेमाच्छायापरमेश्वरप्रसादलक्षणाराजशिरोभू
षणंतप्तभृतयेभवतितापशमनात् तथाचयथातमोहत

प्रसादच्छायेयंविलसतितरांमूर्ध्निन्नृपतेः स्वयंद
त्ताथाग्रातपनिरसनीयास्यविचितिः पतेद्भूमौ
यस्यांभवतिविलसात्तप्तभृतये तदेषासन्त्यार्याक्र
गलमतिभिर्भूमिपतिभिः ५१ बहुकृपालंविवे
कोसौप्रसादोस्यमहीतले सम्मान्यस्यादियेनातः
सस्यात्तत्सन्निधिभाजनम् ५२

च्छायामाश्रित्यगततापोभवतितथानर्थतप्तपतद्भूस्तच्छाया
माश्रित्यसर्वथाविगततापोभवतिपुराणश्चापराच्छतिनवो
नश्चनश्यतीतिश्रुतयोग्रप्रभावंप्रकटयतिबहुकोतिश्रयमर्थः
श्चेनेनथाग्रामाप्रोसादोमहीतलेसमर्पितःयेनसभावेषनतर
त्तात्सम्मान्यहृयातःसततत्संनिभाजनंस्यात्तेनमहासौसंयत्रे
येनतप्रमनेनतानाः मतेनबहिष्क्रियतेइत्यर्थः सिद्धम ५२

अथवेति अस्यमहेश्वरस्यास्मिन्नवस्पष्टेजगतिसद्विवेकत्वादि
विशेषणविशिष्टोराजामूर्तिमान्प्रसादःस्वस्पष्टस्यजगतोरक्ता
र्थमसौब्रह्मणाजामूर्तएवप्रसादोवस्थापितइति ५३ इत्यंच
विचारंविचारमिति आभीक्ष्ण्येनविचारस्याभासमारत्वंनिर
स्यति इमानितितत्स्पष्टांल्लोकान् एषेतिभवत्पालना प्रकारे
णअस्तनामेयंयोरुच्चाभास्वद्विभूषिताचमद्विवेकप्रभुलिता
पा

अथवास्मिन्नवस्पष्टेस्यप्रसादोमूर्तिमानयम् सद्वि
वेकभरोद्रेकसमीत्तितपरावरः ५३ विचारंविचारं
दयाच्छाययायोदिमान्यासिताटक्षूहत्तंभवेत्ते य
श्चेतांदिवंभास्वतोच्चांधरित्रीनमान्यांतथामन्यते
श्लाघमाना ५४ आह्वश्चनिपुणःसत्यंविचारःप
रंबलं लोकसंमाननायस्माल्लोकद्वयहितावहा ५५

याममकथ्यसाम्यमेतीतिश्लाघमानाभूमिदिवंमान्यानमन्य
ते तत्रकर्मातिवाहनात् अमतराजसोष्टवेनतद्दर्जनादितिभा
वः ५४ अत्रप्रवीणभणितिंदार्ढ्यायसंवदन्नुच्यतेमूलादा
रभ्यराजवर्तनीदर्शयितंलोकद्वयहितायद्वेतिचविवरीतम्
पक्रमतेआहश्चेतिनिपुणाइष्टपरावराः बलस्यपरमत्वमचा
त्वांयस्माद्विचारात्लोकद्वयेतिइहलोकहपरलोकेयोपशमात्
परत्रचाहष्टभयोपरमात् ५०

सुखमितिअन्यदपीहगन्त्रैवान्तर्भवतीतिभावः ५१ तस्येतिनि
र्वलपीडयोरमस्यस्वौचित्याश्रेणिवर्गगानियमनाद्धेतः यस्य
वर्गस्यान्नममध्यमाधमलक्षणस्ययाहशीवेशयानाशनसं
वन्धायौचितीतस्यतथावस्थापनात्मिकानियतिःस्वौचितीनि
यतिस्थापनयानिवद्धस्वच्छाहृतौलोकेनयलिनोःयलान्यो
ड्यंतिविपक्षेवाथमाहअन्यौचितेति ५२ अनर्थकारणमित्य

तस्येदंलक्षणंमुखंवलिनोयत्नडर्वलान् पीड्यंति
ऊतःसौख्यमात्पन्यायोगरीयसि ५१ तस्यहेतुर्नि
यमनास्वौचित्याश्रेणिवर्गगा अन्यौचिताक्रियान्ये
नविहितानर्थकारणं ५२ मालिन्यंतदिदंलोकेव्य
त्ययःप्रकृतेर्द्दियः मालिन्यापाततोहष्टंमहार्घाणा
मनर्घता ५३ अनर्घतायांमहतांपामराणांतथास्थि
तौ वद्धमूलस्यराज्ञस्यशैथिल्यंजायतेतराम् ५४

कंप्रकटयतिमालिन्यमितिमालिन्यमपसर्गःप्रसिद्धंवा म
हार्घाणांसदाचारवतांहष्टंमहार्घाणामपिरत्नादीनांमालि
न्यापातेमूल्यहानिरिति ५३ तथापिकिमित्यतआह अन
र्घतायामितितथास्थितौमहार्घताःस्थितौ राज्यसेतिराज्य
साधनानांअन्यौचिताक्रियान्येनसाधितावधंपनश्यतीतिभा
वः तथाचसाधननाशेराज्यशैथिल्यंजायतेतिशयेन ५४

क्तमेवस्फुटयतिशैथिल्यइति ऊनत्वातमूलाच्चतेवृक्षाइतिक
र्मधारयः ५५ नकेवलंराज्ञएवानर्थमापततियावत्सर्वेषामपी
तिदर्शयति अव्यवस्थितेतिजनस्थितिर्वर्णाश्रमधर्मलक्षणा अ
श्रमदानर्थापातश्त्याह तथाचेतिजनस्थितौनष्टायामित्यर्थः
इयंचलोकद्वयहितावहेतियदुक्तंतत्समर्थितंभवति ५६ इय

शैथिल्यसाधनानांचऊतोराज्यस्थितिर्भवेत् ततत्वात
मूलवृक्षाणांनष्टाऊत्रचित्स्थितिः ५५ अव्यवस्थि
तरूपायातस्यांनष्टेपज्जनस्थितिः तथाचऊपितादे
वाजनयन्तिमहद्भयम् ५६ इत्थंविचार्यमतिमान्वि
चारफलमद्भुतम् विचारतत्परोभूत्वाभूषयेज्जगती
मिमाम् ५७ सचार्यस्यापितःसम्यक्तनगुंमतिशा
लिना चतुर्वर्गाश्रयेसर्वेमतिमूलंविभातियत् ५८

तःकथनस्यफलमाह इत्थमिति जगतीभूलोकः विचारा
लङ्करणेरित्यर्थः ५७ तत्रादावववैध्याक्षिपात्तनाख्यविचार
स्यपीठिकावन्धंरचयितुंप्रक्रमते सचार्यमिति सम्यगिति
प्रागेवोदितपरीक्षाश्रवम चतुर्भिरितिवक्ष्यमाणेणधर्मार्थका
ममोक्षाश्चतुर्वर्गाः ॥

॥ ५८ ॥

चतुर्भिस्त्वदिष्टं विविनक्ति सेनानीरिति योगानुसारेणामौघांल
लक्षणस्य स्पष्टत्वान्नतल्लक्षणप्रयासः कृतः ५९ सेनानीति सेनाश
मुख्यभिन्ना इति पत्तिशब्दे सेनानियते रेकेनकेनचिन्मुख्येनसे
ष्टेन च भाव्यमिति भावः तेजस्य इति तेव क्षितत्त्वस्याभावाः तथा
त्वंसाधयति तेजसेनिकटस्थंतत्त्वं निःशेषयन्ति पुनरुक्तवाशाक्तं

सेनानीः प्रथमस्तेषां परः कार्याग्रणीर्मतः क्रिया
कारी तृतीयस्तु ग्रामाध्यक्षस्तुर्यकः ५९ सेनान्या
न्वचराज्येष्वस्तु मुख्यभिन्नाश्चये भजाः तेजस्यस्ते जसाउ
त्कटस्थं निःशेषयन्ति यत ९० कार्याग्रणीवशा
ये च मन्त्रिकायस्थशब्दिताः वायवस्ते प्रविपश्या
न्तः कार्यसंगोप्यकुर्वते ९१ ॥

कुर्वते ९० कार्याग्रणीति कायस्थादिविधा या यकलना
चतुरापके व्ययकलना चतुराश्चापरे इमेवायवो ज्ञेयाः त
दारोपनिमित्तमाह त इति ते मन्त्रिकायस्था यायवश्च वस्तु
त्वं कार्यं मर्माणि अन्तः प्रविश्य संगोप्याप
राविदितं कार्यं कुर्वते ९१ ॥

क्रियेति क्रियाकारी कार्यधारीति प्रसिद्धो ये च तद्वशास्ते तत्का
र्यनिर्वाहार्थं तत्तद्वस्तुल्कायादिस्थानप्रतिष्ठिताः कारुसंज्ञकास्ते
जलं जलतत्त्वं तदारोपनिमित्तमाह आशुर्यैरिति आशुर्यं तर्पयित्वा
रसैरास्वादाति शये र्मधुरभाषणादिना च समर्जकानाशुर्यमा
र्दवेनैव स्वामिकार्यं संपादयंति जलं च रसेन तर्पयित्वा मार्दव
शालीस्वादिसंपत्तिं साधयति ९२ ग्रामाध्यक्षेति ग्रामाध्यक्षाः
परगणाधिकारिणः ये च तद्वशाः कार्षिकाया जनपदाश्चाग्र

क्रियाकारिवशा ये च तत्तत्स्थानप्रतिष्ठिताः कार
वो जलमाशुर्यरसैर्मार्दवशालिनः ९२ ग्रामाध्यक्ष
वशा ये च कार्षिकाद्या नियोजिताः ते धरा व्रतिनः कृ
षिपूरणाद्यैः स्वभावतः ९३ ॥

शब्देन शङ्काधरादीनां ग्रहणम् नियोजिता इत्यनेन ते पिरा
जकीया एवेति मन्तव्यं पृथ्वीपतिर्हि राजा यं यं नियोजयति त
त्रासावधिकारीति ते च न कदापि निरुद्योगाः स्युः पारात्रिंदिनं
कार्यैकसक्ता विधेयाः पृथ्वी वपयायथा दिपृथ्वीकर्षणादिना
पोष्यते तथा तथा फलसमृद्धिं ददाति द्रोणश्चोपोहलकपूर
णादिना संस्कार्या तथेमे पीति ते धरा व्रतिनः ९३ ॥

इत्यमितियथाद्रष्टाचेतनआत्माचतुर्षुतेजोवायुजलपृथ्वीत
त्त्वेषुसम्यग्विषयव्यवस्थयाशरीरस्थितिंविधायस्थितः लो
केजडाजडभरितेनितरांविभातिशरीराधिष्ठातृचेतनप्रभु
त्वाधीनत्वात्सर्वव्यवहारस्यतथैवराजापिस्वशरीरकल्पराज्य
स्थितिंचतुर्ष्वमीषुमन्त्र्यादिकल्पेषुसंविदास्वस्वसंकेतेनास्था
प्याधिष्ठापय्यलोकेसामान्यजनेनितरांविभातीति ९४ न्यू

इत्थंराज्यस्थितिंराजाचतुर्ष्वास्थाप्यसंविदा विभा
तिनितरांलोकेद्रष्टैवैतेषुसंस्थितः ९४ न्यूनाधि
क्यव्यवस्थानंविनैषांनयथास्थितिः स्वाभाविकी
तथामीषांतन्नासौष्ठवकारणम् ९५ ॥

नेतियथाह्यमीषांचतुर्णांविषयविभागेनन्यूनाधिक्यव्यव
स्थांविनानशरीरयात्रानिर्वाहः ऊर्ध्वविदिन्द्रियादिविषयेतेष
सम्प्राधिक्यंज्ञापितंत्रैवदृष्ट्याद्यत्यादिस्वाभाविकन्यूनाधिक्यं
स्थितिहेतवेरेवममीषांसेनान्यादीनामपितन्नास्वाभाविकन्यू
नाधिक्याभावःसौष्ठवकारणं सम्प्रतिष्ठितराज्यसिद्धिकारणं ॥

तथायोगइतिअमीषांभूशादिचतुर्भूतानांतत्रस्थितौशरीरस्थि
त्यर्थंसाम्येनैवसमकल्पतयाप्रकाशादिदानेनयथोपयोगःन
तत्रन्यूनाधिककल्पेनोपयुज्यतेतथाऽमीषांसेनान्यादीनांच
तुर्णांसमतयासममेवस्वस्वकार्येषुनिबद्धकल्पतयाराज्य
सामस्त्यंसाङ्गोपाङ्गाराज्यशरीरंतन्त्र्वलंस्त्रनवयम् ९६ विपदे
उभयोरपिदोषमाह बाध्येति यथामितिसमनन्तारक्तानांशरी
रस्थितिहेतूनांचतुर्भूतानामन्योन्यंपरस्परंबाध्यबाधकतोप
तत्स्यापमर्दकत्वंन्यूनाधिक्याव्यवस्थानमितियावत् यथादोष

उपयोगोयथामीषांसाम्येनैवतत्रस्थितौ तथासम
तयामीषांराज्यसामस्त्यमुज्ज्वलम् ९६ बाध्यबाध
कतान्योन्यंयथैषांदोषकारणम् तथैषांतत्रराजा
सौजागृयान्मतिचक्षुषा ९७ ॥

कारणमज्वरादिसम्पत्तिहेतुः तथैषांसेनान्यादीनांचतुर्णांप
रस्परंबाध्यबाधकताच्छिद्रसमापत्त्यावध्यघातकताराज्ञोदोष
कारणम् शत्रुपराभवादिसंपत्तिहेतुः इतितत्रैतेषांबाध्यबाध
कतायांमतिचक्षुषाप्रतिभालोचनेनजागृयात् विबुध्येतयथा
शरीरदोषनिवृत्तयेमतिमान्सर्वमेवतत्त्याजागर्तियथासमाश
नेनज्वरादिर्निरवकाशोभवेत् तथाराजापिसर्वमेवतद्दोषनि
वृत्तयेसन्नद्धोभवेदिति ९७ ॥

विविक्तत्वमितिविविक्तत्वंपरस्परासंश्लेषःप्रमत्तिःशारीरेन्द्रियलाघवंतेनयत्स्वास्थ्यं अथवाप्रमत्तिर्मनःप्रसादःस्वास्थ्यंदेहेंद्रियादेर्लाभः एषांसेनान्यादीनांविविक्तत्वंपरस्परमेककथासंधिःसंश्लेषाचाप्रसादोस्वास्थ्यंचेत्यर्थसिद्धं तत्रस्मात्तेषांवैविक्त्यराजायत्नमाचरेत् यथामीस्वयंविविक्ताराजार्थेचसंयुक्ताःस्युस्तथाविदध्यादिति ९८ अन्योन्येति तपद्रवकारणंसन्निपातात्खेदोयेणांतःस्थितापिष्टात्प्रपुरुषवियोगः ९९ अलंव

विविक्ततंयथामीषांप्रमत्तिस्वास्थ्यकारणं तथैषाम
पित्तेषांवैविक्त्ययत्नमाचरेत् ९८ अन्योन्याश्लिष्टता
मीषांयथोपद्रवकारणं तथैषामपिरान्यार्थीतत्रय
त्नोभवेत्प्रभुः ९९ तत्रहिविचित्ररचनोदयराजसानसद्मन्यदर्म्यवसतेर्दृढकेलिकेयं स्तम्भावलीसमगुणाक
लिताविभातिहीनोप्यतात्रविपदेकगतेतिवोध्यं १०

ञ्नासारसंहितमिदमित्याह तत्रहिति विचित्ररचनाःकार्यप्रारीराणिप्रयंस्तम्भावली सेनान्यादिलक्षणादृढकीलिकेतिकीलिकास्थानेप्रवीक्ष्यगुणसम्पत् समगुणाकलितास्वास्थ्यतत्स्वगुणैराकलिता अत्रस्तम्भावोलादीनोप्यताविपदेकगतैकविपदायिनीतिवोध्यं सहर्म्यवसतिस्तम्भावलीचसमेनगुणेनसूत्रेणाकलितासमावशितादृढकीलिकाचविभाति तत्रापिहीनोन्यूनाधिकैपरिमाणातंविपदेहर्म्यस्वामायेतिविवेशं १०

स्वस्थावस्थायामेवेत्यंभाव्यमिति गाम्भीर्यमितिसत्यपिविकारहेतौविकारानुद्भवोगाम्भीर्यम् तत्तश्नितस्माद्धेतोःहृत्तिंचिन्तयापारं सवोधयेपूर्वमेवसम्यज्ञांकुर्यात् विपत्तेवाथमाह प्रमादेति प्रमादस्यधीत्वंप्राङ्कर्णीतमप्रकाण्डेसमयव्यतीपाते १९ वुध्यध्वमितिभोरितिसान्त्वमव्ययं तेनबहुवचनप्रयोगेपिनविरोधःनचेदमप्रसिद्धं भोःकर्णायाः स्मृतदिमां ब्राह्मणस्यवाणीमितिमहाकविप्रयोगात् मधुरानेकवैचित्र्यभरिता

गांभीर्यमादायततोमनीषीसंवोधयेहृत्तिमयत्रसम्य
क् प्रसादयोध्वस्तविवेकथारःस्वजाशयःकिंविदथा
त्वकाण्डे १९ वुध्यध्वंधीधनाभोरियमिहमधुरानिर्मि
तिर्व्रह्मणायाबद्धासैतैरप्यतर्भिर्निखिलप्रभमभरोन्नद्ध
रूपाचकास्ति अत्रैकस्याधिकोरेविकृतिमुपगतेन
ष्टनष्टेसाराद्दृष्टाकिंचित्तस्कन्धेशिथिलतरभरेकस्य
वाद्येपलंभः २२

याब्रह्मनिर्मितासा पतैःसेनान्यादिभिःस्त्रिभिर्बद्धासंवद्धासतीनिखिलप्रभमभरोन्नद्धरूपाचकास्तिप्रत्नुन्याभावेशिथिलप्रायानश्येदेवेत्याशयः इत्यंचमतियत्सिद्धंतदाह अत्रेति एकस्येतिचतुर्णांमध्येकस्यचितविकृतिमुपगतेःपालितेइयंब्रह्मनिर्मितिर्नष्टनष्टाराद्दृष्टातत्क्षणमेवनष्टाकथमेकविकारेणनष्टेत्याह किञ्चिदितिकिंचित्तत्र

प·सं
३२९

राजातेनक्रमेणशिथिलतरभेदः नवेत्तयाराज्यभेदशिथिलेना
तेकस्यवाच्यस्यनिन्दायाउपलंभःराजदोषएवासानामनादि
दोषइत्यर्थः २२ सिद्धमर्थंनिगमयतितस्मादितिनिसर्गरूढा
ग्रादिसृष्टितःस्वभावेनैवनियतंगतामान्यास्थितिर्ब्रह्मनिर्मि
तिबन्धकारिणीत्वान्मान्या श्रेयस्थियाधीजीवनेनराज्ञांया॰
दर्था ग्रंथाफलमादसम्यगितिनियतेनासंस्थापितचतराधिका
रिलक्षणायांसम्यक्क्रियतायांनिरूढिमागतायांकार्यविघात
शंकानदृश्यते सर्वकार्याण्यविघ्नमेवसिद्ध्यंतीत्यर्थः २३ कि

तस्माच्चतुर्थंइवनिसर्गरूढामान्यास्थितिर्यास्थिये
यमत्वी सम्यक्क्रियतायांनियतेकदापिनदृश्यतेका
र्यविघातशंका २३ नियतिस्वदृढेयमवस्थितायद
मलाभमिदंसचराचरम जगदनन्तगतंपरिवर्तते
नियतिनीतिरियंमतिलङ्घिनी २४ ॥

मयंदेवशापयोदितसेवेयंसंवद्धानान्यथेत्यत्राह नियतिरेवे
तिकिमत्राश्चर्यंदृश्यतोकिलानाथासंपदमपिविभातत्वान्ना
पालेभादंकिमुतेयंराजतन्त्रारायादिकन्यनेतिभावः पदार्थ
स्तयदिदंसचराचरंजगदमलाभमव्ययंअनंतगतमाकाशग
तंशून्यनिष्टमितियावतपरिवर्ततेसंमतादनेकविधिव्यापार
भवितेसमस्तिश्रयेदृढानियतिरेवावस्थिता अत्रान्तरयतिनिय
तीनियच्छमतिःसवलतिअसानियतिरित्यर्थः तेनदेवशापएवा
सौचतर्युराज्यंतिष्ठतीति २४

स्थितिव्यतिक्रमेणराज्ञोदोषमाहप्रमादेतिप्रमादानंदोमूढव
द्धिता तामकलत्तणांस्थितिंतदितितदापुरइत्यादिनासर्वतोमज्ज
नंसूचितं २५ स्थितिपालनेगुणमनन्यमितिसचयितंव्यतिरे
केणाह प्रसादमिति दृष्टतःकृत्वाकलनाविषयमनीत्वातत्प्र
कारमादसंबोध्येतिआत्मनेति यत्नेनप्रत्येकंचतुर्वर्षपिराजाप्रत्य
वेत्तयास्वस्थितीःस्वाअसाधारणाःस्थितीर्मर्यादापालनालक्ष

प्रसादानन्दमादायचेत्कश्चिन्नोविलंघयेत तत्परः
पार्श्वयोःदृष्टेजनतेयंनिमज्जति २५ प्रसादंदृष्ट
तःकृत्वासम्बोध्यधियमात्मना प्रत्येकंस्वस्थिती
राजाद्रढयेत्प्रत्यवेक्षया २६ प्रतिक्रियासोमद
तांस्वस्यैवयदवेक्षणम दृष्टंप्रतिकृतोदन्नंसम्य
ग्विम्बेनिषीदति २७ ॥

णाद्रढयेतदृढाःकुर्यात २६ राज्ञामवश्यविधेयतामस्यार्थ
स्याह प्रतिक्रियेतिप्रतिक्रियाप्रतीकारःयद्राजकर्तृकमवेक्ष
णंतन्नेषामदन्ताराज्ञोस्वस्यैवप्रतीकारःतदर्पितशोधनाश्रय
वाप्रतिक्रियाप्रायश्चित्तंवस्यादानादेःकथमन्यत्रदत्तमन्यत्र
लगतीत्याहदृष्टमितिप्रतिकृतोप्रतिबिंबेतिलकादिदत्तंबिंबे
मुखएवनिषीदतियथाप्रजावेक्षणमखिलंस्वस्यैवेयंप्रतिक्रिये
ति २७

इत्यवान्तरशिखिकावेधः अथ शेखरिकावेधः तथा चेति भूषिते
निश्चिते ७८ श्लाघ्यकीर्तेरिति पतत्रास्तैः आन्तरीति भक्तिभेदो दे
कः सूचितः ७९ सुहृदान्तरीयकं विहायेति अद्रेरिति अद्रेरिति
स्मृतौ उद्भावयस्तेन वा स्वविषयासक्तचेतसा कषायितौ मलि
नीकृतौ तत्कालमनल्पवेलायां तामिति पुराणप्रसिद्धां पारे

तया च श्रूयते रम्या ख्यायिका नगरीयसी यस्याः श्र
वणमात्रेण भूषितं स्यान्मुदे भवेत् ७८ श्लाघ्यकीर्तेर्महे
न्द्रस्य नृपस्याभून्महोदया ईश्वरावसथं दृष्ट्वा स्थानं
गतं सुहृदान्तरी ७९ अद्रेर्मयेसौ चरणौ समन्ततो उद्भा
वयस्तेन कषायितौ परं तत्कालमेनौ कथमेव तौ स्मृतिं
दृशां कदेशं पतितं च शक्यतः ८० स्थानं तदायास्यम्
तास्यदाभिधं यद्वृन्दनिष्ठास्य शिलास्वयंभुवः प्रदत्ति
णप्रक्रमणेन घोययेत स्याग्रमूर्तिसेयमुदारतां त्रमे ८१

लौकिकीमित्यर्थः पतितमाक्रमितं ८० ततश्च स्थानमिति
आयास्यागच्छामि किंस्वरूपं तत्स्थानमित्यादृत्य यदिति अ
स्य स्वयंभुवो विशेषाः शिलामूर्त्यनिष्ठाय तत्स्थानम् सालयाम
मूर्तिमन्त्वघ्यमात्राम्मूर्त्यनिष्ठा तत्रतिष्ठतीति वदन्ति अमुं तत्रं अ
त्रेहजन्मनि मेममये यमुदारतां अपरयादौविध्यमिति भावः ८१

अथ च विशेषोऽर्थ इति आत्मानं चित्तं शरीरं च अमुना कर्मणा तत्तीर्थप्र
क्रमरूपेण विशुद्धधीरित्यत्राध्याहार्यमिति शेषः महाजनाः सदाचारपा
लकाः तेषां खलीकारपात्रतां निन्दास्वारोपितलोकसमाचा
रः तिरस्कारपात्रतां नाधुना यामि अस्याः क्रियाया अस्त्येव
प्रतिक्रियेति भावः ८२ देवत्रस्यापापशुद्धिहेतन्नामाह देवत्रमि
ति स्थापितमिति अत्र ग्रहीत्रा परमेश्वरेण सत्पात्रमिति तत्तीर्थाव

विशोध्यात्मानममुना कर्मणाहं विशुद्धधीः महाजन
खलीकारपात्रतां यामि नाधुना ८२ देवत्रं तत्राद्य शंभु
र्मे स्थापितं शुद्धिहेतवे यदा लोकेन सत्पात्रमिहामुत्रा
पि शुद्धिभाक् ८३ तेनाद्य गिरिसंगत्य ज्येष्ठश्रेष्ठावाजि
नपन् भद्रसद्भागभद्रेयमिच्छन्नहमदेतते ८४
किन्त्वनेकेवलस्यात्रगमनेनैव साम्प्रतम् श्रेयसां
सर्वतः शङ्काप्रत्यूहायस्पदे पदे ८५ ॥

लोकनभावनावान् ८३ तामिति सङ्कल्पेति प्रकमनतयाभूत्वा भ
द्रमिति भद्रं तेस्त भद्रं वा स्मार्यं दीयतामुच्चनीयकथने इति भूत्य
वित्तापनोच्छितो सद्भागेयेति संवापनेन तदिच्छामात्रार्थितदाह
भद्रेयमित्यादि ८४ इत्यं स्ववित्तापनाकर्णेनाभिमुखे समालो
चनयमाह रित्याह किन्त्विति नसाम्प्रतं न युज्यते इत्यर्थः अत्रा
गतस्यासेनाप्रकृतामाह श्रेयसामिति शंकाप्रत्यूहा शंकावि
घ्नाः ८५

साकल्येनगच्छामीत्यपिनयुज्यतइत्याह: साकल्येनेतिसाकल्येनमेमनाङ्कुम् अयुक्तत्वंसाधयति अतिहरेति अतिहरगतस्यतवसमेनाङ्कस्येतिशेषः स्पष्याविशीर्णशाया ८९ यदिसमानैचितीतत्केनामतत्रगच्छंतिपामराणामत्यनौचित्यादित्यत्राह प्रायेणेति प्रायेणेति कदाचिदुत्तमपामराअपितत्रगच्छंतोनामममध्यहृत्तिगमनमेवतत्रोचितमितिसूचनार्थं तथै

साकल्येनगतिश्चापिनयुक्तेतिविभातिनः अति
हरगतस्यात्रान्यस्थितिरियंस्मया ८९ प्रायेण
तत्रगच्छन्तियेकेचिन्मध्यहृत्तयः मार्गानर्थस
मापातशङ्कयानौचितीतया ८० जीवेन्तरस्य
प्रसृतासमंतादेहेंद्रियाणांगतिरस्तिरम्या उत्क्रांत
यस्मिन्ननुशीर्यतेसायथातथेयंत्वयिलोकरीतिः
८८

वाहमपियामीतिचेदाह मार्गानर्थेतिसंतिहिप्रायेणराजंमार्गमध्येगुप्तारिपवस्तिष्टंति ८० अथरहस्यान्तयतिजीवेइतिजीवेप्राणतयापरिस्फुटेचेतनपुरुषे उत्क्रान्तयस्मिन्निति अस्मिंजीवेंतरस्यउत्क्रांतेशरीरत्यागाच्छरीरादिस्निष्टदेहियांतेस्तिमादेहेन्द्रियस्थितिर्यथानुशीर्यते तथात्वय्यपिसर्वप्राणभूतेविशिष्टतयास्थितेइयंलोकस्थितिः समन्तात्प्रसृताविस्तारि

तवास्थान्तरवर्तनीरस्याउत्क्रांतेपुनः त्वत्क्रमर्यादतयावर्तमानेइयंलोकरीतिर्दइतिलोजनतिभेवेदितिविविच्यव्यवदेतव्यस्थितिभावः उत्क्रान्तयस्मिन्निति शाकल्यमतेनयलोपाभावोधकारस्सहितःपाठः ८८ उत्क्रमंयेविशदयति जीवभूतइतितत्रदार्ष्टांतिकोर्थः स्फुटपवदृष्टान्तार्थस्तुदृष्टुंचेदंजीवपक्षादन्यत्रगतेजनाउत्पत्तिमरणधर्माणइंद्रियादयोनष्टप्रायाभवन्ति तयाभूतेषुतेषुमहान्कोलाहलोविलापरोदनादिक

जीवभूतेत्वयिविभोगतेन्यत्रजनेघ्वेथा नष्टप्राये
घुस्तमहान्कोलाहलउदेष्यति ८९ उत्तमाधमका
र्याणिनियतानिचयान्यहो निर्यन्त्रणानिनश्येयु
स्तानिसर्वाणिनिश्चयात् ९०

लकलोजायतेइति ८९ नकेवलंतत्कालमेवायमनर्थःयावज्जीविस्थितिरपिनश्यतीत्याह उत्तमेतिउत्तमफलप्रदायकान्युत्तमानिअधमफलप्रदायकानिचाधमानिप्रायेणयावत्प्रतिकाणमदृष्टसाधनानोचकार्याणिउत्तमाधमस्वरूपतानिर्यन्त्रणानीतितन्नियन्तृणांविशीर्णप्रायत्वात् इत्यनर्थाभ्युच्चयापातः ९० ॥

विश्वासेतिविश्वासपात्राणिसच्चाप्यस्तादयः अन्तर्मुखीभूयेति स्वयमपिविवेककौशलंद्योतयतेतदाहविचारदक्षइति ५१ अन्तर्मुखस्थितिफलमाह विविच्येतिविमर्दक्षममितिकालान्तरेपिनिर्वाह्यम् उक्तंस्वामीच्छाप्रतिघातकत्वात् अक्रमुपपन्नंयतोनीतिनयाक्रान्तंनीतिशास्त्रेणानुगतं वदतांवर

विश्वासपात्रमुखतोनिशम्यवचनंनृपः त्वणमन्तर्मुखीभूयतस्मीतस्थ्याविचारदक्ष ५१ विविच्यतद्वचस्तेषांविमर्दक्षमन्तकटम् युक्तंनीतिनयाक्रान्तमुवाचवदतांवरः ५२ सत्यंयाज्ञेयमीदृङ्नरुचयेनास्तिधीधनाः मुमेच्छेयंसउदितान निर्वाह्याकथंचन ५३ ॥

इतिभावाशयेनस्फुटीभविष्यति ५२ सत्यमिति सत्यमित्यर्थाङ्गीकारेसत्यंभवद्वचनंपरंतुमदीयेच्छापिसदृद्दृष्टपरत्वादप्रतीघातार्हेतिवक्ष्यमवशिष्यतएवेतिभावः सत्यमितिसत्यशब्दार्थमेवविशदयति याज्ञेयमित्यादिकंथंचेनेत्यन्तेन ५३ ॥

वदतांवरइतिवाग्मिमत्वंयत्सूचितंतत्समर्थयति तुल्यबलविरोधोविप्रतिषेधः अत्रदविप्रतिषेधेविप्रतिषेधेपरंकार्यमितिपाणिनिमुनिशिक्षया परदत्तनिष्ठितेस्त्वतन्ममापीष्टमेवेति परपक्षेभवत्पक्षेस्वयमगनाद्विपूर्वपक्षोपिगमनमपिनिर्वाहःफलेननव्यभिचरतितत्तद्धिचित्रतरंभवेत् अलौकिकंभवेत् विप्रतिषेधेपरपक्षस्यैवलौकिकत्वात् अत्रचोभयोरपितत्त्वतोयदिसंभवोभवेत् तदाश्चर्यदायित्वाद्धिचित्रतरंभवेत् ५४

यदिविप्रतिषेधत्रेपरपक्षमनिष्ठिरे पूर्वपक्षोपिनिर्वाह्यस्तद्धिचित्रतरंभवेत् ५४ आग्नावलमतिस्तेषांविदोयेन्यायवर्तिनः सिद्धान्तरीतिमाश्रित्यकार्येनिर्वाह्यमास्थुः ५५ सिद्धान्तितैषामपियांविरुद्धत्वेविरोधिता अचिन्त्याखलबुद्धीनांगतिराश्चर्यकारणं ५६

निर्वाह्यत्वंसाधयति आग्नाआम्नातार्थमतिस्तत्कालयाद्वित्री विदोविद्वांसःन्यायवर्तिनोनुमानकुशलाःसिद्धांतरीतिमितिपूर्वोत्तरपक्षयोरविरोधापादनंसिद्धान्तः ५५ सिद्धान्तरीतिमेवप्रकटयति सिद्धांतितेति सचायंसर्वतन्त्रसिद्धान्तादिः प्रकारः तथाचतल्लक्षणं स्वतन्त्रेधिकृतोर्थःपरतन्त्रेःनिराकृतःसर्वतन्त्रसिद्धान्तइति विरुद्धत्वेविरोधितेत्यत्राविरोधितेत्यकारप्रश्लेषपाठःकथमिदंघटेतइत्यत्रसमर्थयति अचिंत्येति ५६

इत्यमिति वोधस्यसम्यक्कमचाल्पत्वंन्यायगर्भत्वंवातद्वत्वा
न्मद्वितास्येष्व अत्रेपवमहाभाग्यानांमहीपतीनां द्दष्टेदष्टे
नापटीयस्त्वमितितत्सीभूतेष भाग्यानुसारीतियथाःसौषां
भाग्यंनिरर्गलंतथाप्रवृत्तापिइतिभाग्यानुसारिप्रवृत्तः समादधे
समाधानंचक्रे ९७ समाधानेपीठिकावन्धमारचयति भ

इत्थंसम्बोधितेष्वेषुमद्वितास्येषुमन्त्रिषु भाग्या
नुसारिप्रवृत्तोसौस्वयंराजासमादधे ९७ भवन्म
तंप्रतिष्ठाप्यवेदयद्वचनंमतम् तस्येमितिभवद्व
क्तादनुमोदनमस्तुमे ९८ निशम्यहार्दवाकांत
नैरेमित्यदितेद्भुतम् वभाषेगूढभावोसौविशदा
र्थांसरस्वतीम् ९९ ॥

वन्मतमितिप्रतिष्ठापीतिप्रतिष्ठितंकृत्वामतमितिस्वाभीष्ट
म् तस्येतिसन्मतस्य ऊमिति मङ्गलशब्दंवमनुमोदनमङ्गम
तिः ९८ निशम्येति ऊमिति एवमस्त्वित्यनुमनने द्वार्द्दैश्रेम
गूढभावइति अधुनापितद्बुद्धिपरीक्षार्थंनेत्यंकर्तव्यमिति
भाषितवान् ९९ ॥

यथेयमितितत्फलास्यात्स्याद्गस्य याज्ञायायत्फलंतस्यास्या त
किञ्चित्फलमाचरणं कथंनामप्रतिकृत्यात्तत्फललाभइत्य
र्थःधीन्तरयतितपसामितितत्किञ्चिदपिवस्तुलोकेनास्तिय
त्तपोभिःसाक्षादसाक्षाद्वानसाध्यतेइतिकिञ्चित्पतिकरणं
भूतीत्याशयः १०० निशम्येतिहृष्टत्वमस्मदभिप्रायानुरोधेनेयं
रीतिरिति अतएवान्योन्यमित्यादिसंज्ञप्रास्तूचनयानिवेदिता

यथेयमिच्छासफलातत्फलाप्याभवेन्मम तत्किंचि
त्सफलंनूनतपसांनास्तिदुष्करं १०० निशम्यहृष्टवि
ज्ञास्तेन्योन्यंसंज्ञमवुद्धयः वहुपाणयआचख्युराषा
ढावर्जकंवचः १०१ शंविभोहरतःसाधुरकिञ्चनइने
ञ्ज्वलः एकान्तनिरतोवद्धार्गलजोनगतागते १०२

एषएतस्यस्वामिनःकौशलंसदाचारप्रीतिरस्मदनुरोधश्चेतिस
द्वोस्तस्यराज्ञोयरिति वहुपाणयइतिसम्यतागुरुलाघवंभ
वदभिप्रायानभिज्ञत्वंवेतिभावः आशायावर्जकंराजहृदय
प्रीतिकरम् १०१ शंभोरितिअहरतःसमीपएववर्तते अ
किञ्चिनोनिष्परिग्रहः परार्थैकनिरतइतियावत् अतएवेनो
ज्ज्वलः भास्वानपिपरार्थएवनिवद्धकक्ष्योरात्रिन्दिनंवर्तते मा
गजनागतागतेनविक्षेपंदद्युरितिवद्धार्गलः १०२ ॥

प॰सं
३८८

बहिष्कृतत्व इति तत्स्यानैपास्तिस्फुटधीरिति तस्य दत्तस्थानस्यो पासनया स्फुटधीरिति प्रशंसं तद्वृत्तितया संकल्पितार्थसिद्धिः सूचिता अनन्याचरितादेतस्मात्पूर्वं केनचिदीदृशी चर्या धृतेति यथैवं चरितो सौ तत्कथं तत्रैव नानेन शास्त्रमतिवाहितं किमश्नागत इत्यत आह स्वभक्तेति मा इमे भक्तजना मदर्थं क्लिश्यन्त्विति

बहिष्कृतत्वश्चिरं कालं तत्स्यानैपास्तिस्फुटधीः आ
स्ते यथास्व चरितादनन्याचरिता ह्ययम् ३ स्वभ
क्तजनतायासात्त्वानीमस्तमिहागतम् प्रायेनमद्दृ
तं लोके परार्थमयता गतिः ४ लोकप्रवादाडहि
भ्रमतिराकृन्विताशयः आस्तेन्तर्मे भ्रमग्रोसौ गिरि
राडिवनिश्चलः ५ एकाहृत्रिफलं चेत्सविक्रीणी
तमवादृशः कृतकृत्यतयामुत्रमहानन्दस्यभाज
नम् ६ ॥

तमिहागतं ज्ञानी मः ३ लोकेति आकृन्वि ताशयः प्रत्याहृतकषायः मप्रमग्र इति वासनानिहृत्तिरपि सूचिता निश्चलो नास्वाद्यदतत्र दृष्टिः गिरिराट् हिमाचलः ५ महत् तमाद एकाहृत्रीति एकाहृत्रिरेकयात्रागतप्रत्यागतलक्षणा भवादृश इति जसन्तः अमुत्र परलोके ६ ॥

निश्चमेति द्रुतमित्यान्तरीभावनायोतिता उत्थित इति उत्थानशृंवं तत्रगमनमपि लक्ष्यते तत्रशामश्च विनयानतः आगच्छन्मुनौव द्वालतो मिद एवत्सणनामहेति प्रसिद्धौ ७ अथोतितदाशीत्या द्वारानन्तरम् निर्निमेषः तद्दर्शनविघ्नभयात् अनुयुक्तः पृष्टः प्रष्टव्यं ते इति प्रायेण हिंसाप्रसमीपागतात्मूपतयोराज्याङ्कैकोश

निशम्यद्रुतमेवासौ प्रोत्थितो विनयानतः तदग्रतो
मुनौवद्धाद एवत्सणनामहृ ७ अथोपविश्यपु
रतो निर्निमेषः प्रशान्तधीः अनुयुक्तः प्रष्टव्यं तेवा
हृवद्धाददीनवत् ८ कृपालो तापदग्धस्यम
मात्रभवयन्त्वनि कुभार्गपतितस्याद्योन्नीविता
न्मरणं वरम् ९ ॥

तं दृष्टं ते इति तदन्ते आगमनप्रयोजनं पृष्टः दीनवत् इति विनयानत इति समर्थितम् ८ कृपालो इति तापा आध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकभेदेन त्रिविधास्तैर्दग्धस्य वाह्यान्तः खिलीकृतस्य यत्न्वामर्थः कुमार्गेपति विवेकिनो हि मदसह्य तारणमभयवितथमपि कर्मपापमेवेति कुमार्गेपत्यक्तिर्विभोर
पिसतोन्नवद्या ९ ॥

किंकरोमीतिश्च्छकर्तव्येन केनचिन्नास्य निष्कृतिं पश्यामि क्व
गच्छामीति विविमः सन्नन्यत्र गमनेपि न निष्कृतिं पश्यामि वि
कलत्वान्नापदस्यस्येति पुनरुक्तिर्नदोषाय सायनं तापनिष्कृ
त्युपायः १० चिन्तेति स्वष्टस्य कर्तव्यतामलभमानस्य नकिंचि
दिति पुनस्तयोक्तिर्विलापद्योतिका ११ यदिदं साम्प्रतं तच्चिकि

किंकरोमि क्व गच्छामि तापदग्धस्य मे भृशम् अ
स्यौषधमरुस्यत्वां न किञ्चिज्ज्ञाति सायनम् १०
चिन्तापिशाचीग्रस्तस्य तृष्णासर्पीदष्टस्य च मोहनि
द्रामुपेतस्य न किञ्चिज्ज्ञाति सायनम् ११ भवादृश
महत्वाम्भोजकृतरज्जस्तु भस्य मे प्रयातमदभूदि
च्छाधिकृतान्तेन साजिता १२ इमे मे धिकृताः सर्वे
समेत्यान्योन्यसंगत्या क्षेपं विदधते कान्नुगतिर्मेधि
न्तितोस्त्यलम् १३ ॥

त्सा चिन्ता जाता तदपि भवतामेवानुग्रहश्रुत्याह भवादृशेति
भवादृशणाग्रवेत्तितपरावराः प्रयातमिति रज्यमिति शेषः
कृतान्तो कुशलं कर्मसेच्छाजिता उत्पत्तिवन्याकृता १२ कृ
तान्तजयमेवाह इमे इति सन्ति क्षितसचना क्षेपः कालप्रति
लम्भः नुः प्रश्नगतिः परलोकप्रकारः १३ ॥

भवतस्सर्वैः स्वार्थावेदकः कृतमेतदनन्तमेत्यत्र समर्थनास्तु
नापूर्वमाह मानास्पदानामिति मानास्पदत्वादनुलंघ्यवच
नः १४ शरणतामेवाह बहुकृत इति तदुपासनाहज्ज्योपास्य
ना १५ ततोपि किमित्यत्राह साधो इत्यनुग्रहानुगुणं सम्बो
धनं विज्ञापयामीत्युक्तेपि कीदृक विष्टः पुनरपि विज्ञापना

मानास्पदानामेतेषां सम्मतिर्न कथंचन इति
चिन्तानिमग्नस्य साम्प्रतं शरणं भवान् १४ बहु
कृत्वस्त्वया साधो विदितात उपासना निशम्य
तिभवत्पादसरोजागमनेमम १५ यद्यनुग्रह
धीः साधो मयि विज्ञापयाम्यहम् प्रश्नोजङ्गम
तीर्थस्य सङ्क्रान्तायं मे शुभोदयः १६ प्रश्नो गम्भी
रचिन्तानां माहात्म्यमतिशोभनम् सदोपयोगे
पिच येसमुद्रा इव निर्भराः १७ ॥

दृष्टे कृत्वार्थ्येसिद्धये विनयं प्रदीपयति प्रश्नो इति जङ्गमती
र्थं भवादृशं श्रेतननतीर्थे तस्यायं सङ्गः शुभोदयश्चैवशाप्पा
नुभावकत्वात् १५ प्रश्नो इति सदोपयोगेपि सर्वदा सर्वथा चा
प्याशाश्च्छकत्वात् यथा समुद्राणां मेघगुणैर्विनसदोपयोगे
पि निर्भरत्वं तथामीषामपीत्युक्तं समुद्रा इवेति १७ ॥

महत्तामिति साधवः पवित्रीर्थानि निसर्गः स्वभावः अस्तु विम
लिनचित्तं पावयन्ति मलोत्संसनेन तत्पदोन्मुखं कुर्वन्ति १८
प्रकृतमाह अतिसुभगमिति अतिसुभगं सर्वथा शुभोदयस्य
लोकप्रशंसावहम् तथा तदेकपुण्यं परलोकसाधकम् प
राकष्ठयानां दातृणामयाचकप्रकृतीनामिति ज्ञात्वा चित्ते
न स्वस्मिन्महत्त्वगर्वो निवारितः अयो इति गोणपत्तयोतना

महतां साधुतीर्थानां निसर्गोऽयं मदोज्ज्वलः यद
मी दृष्टिमात्रेण पावयंत्यशुचिं जनं १७ अतिसुभ
गमिदं तदेकपुण्यं यदि विक्रेष्यामि नः पराङ्कया
नां भवतः सुकृतवृद्धिमूलमेतत्करुणामनस्त्व
मथो यथेष्टसंपत् १८ निशम्य वचनं युक्तं स्वस
र्गोज्ज्वलमस्य सः उवाच सत्यं विक्रेयं सर्वोपात्ति
फलं मम १९

र्थे मत्वं मूल्यं स कृतपोषकं करुणामन
स्त्वं तदनुषङ्गेण चैवोगणं यथेष्टसंपत् अभिलषितार्थसंप
त्तिरित्यर्थः १८ निशम्येति युक्तमित्यनुक्तं युक्तं तावद्यातयति
स्वसर्गोज्ज्वलमिति स्वधर्मपालनस्य सर्वथा युक्तत्वात् स
त्यमित्यर्थो ऽङ्गीकारे बलात्कन्यदानसत्तायामित्यर्थः नास्य
विक्रयार्हत्वमासीत्परं तु भवत्सङ्गालोचनया स्थितानुगतता

तयापि मतमिति भावः अथवा भवदुक्तेरर्थाङ्गीकारः पक
मूल्यमिति भवतोक्तमर्थमेवाङ्गीकृतं सर्वविक्रयस्य ममाभी
ष्टत्वात् इति १९ स इति राजा सर्वविक्रयश्रवणात् हृष्टचित्तः
विनिश्चित्य किं तत्र सर्वत्र मम सर्वत्र मल्लिनवेति इति राज्ञा
नुयुक्तो ऽसौ समादयेश्ययाह तदुन्मुखेनेति तत्र तीर्थ उन्मु

सतुष्टचित्तश्चाह स्म महात्मन्वदमे पुरा त्वत्क
मूल्यं विनिश्चित्य भविष्यामि कृती पुनः २० तदु
न्मुखेनात्र मया यदेकमेकं पदं दत्तममुष्य मूल्यं
यदेतदास्वादिभवांतरस्य सम्पन्नमद्य विभवादि
जातं २१ निशम्य साधूक्तमसौ हरान्निःश्वास्याधि
ज्ञथीः उवाच परमोल्लासो भवतां दर्शनं मम २२

खेनोत्कचित्तेन अत्र तत्तीर्थपथे पदं पादक्षेपः अमुष्य पा
दक्षेपस्य आस्वादि प्रकृतितोरमणीयं सम्पन्नमतथा त्व
पि महार्घ्यं मरडंदिनाद्दिनं वृद्धं २१ निशम्येति असौ राजा
हरान्निःश्वस्य सर्वमपि स्वराज्यमेकाहत्तिमूल्यापर्याप्तं
गणयित्वा दर्शनमिति गतोऽस्मि क्रयविक्रयादिति भावः २२

प॰सं
२८०

पतदेवसकुमारमतिवोाथनार्थ्येनिगदन्नमंकरोति वांछेति स्पष्टं २२ यदर्थमियमाख्यायिकाप्रक्रान्तातदधुनासंकलयितु माह प्रद्दस्येति अज्ञातमूल्यपरमार्थत्वात्पदसनम् असैामा थुरेनेराजानं सदेहेकात्पदारमनाग्रमलमनावं चनाःकृत ल्पतिः अर्द्दन्निति मडक्रमूल्पस्यात्वय्यवपरमैाचितोतिसूच नार्थ्येसम्बोधनं स्वमात्मानममलंतत्यामर्द्दप्रवलंसमाधनं

वांछानिहृत्ताममविक्रयस्पमूल्यंनिशम्पास्यभव
न्मुखाज्ञात् कलेशलेशाममवैभवस्पमूल्यंकचे
तन्नववरूनोस्य २३ प्रदस्यासावेनंपुनरपिमदे
च्छामलमना उवाचार्द्दन्देवंप्रवलमवसंस्थाःस्व
ममलं अमौषांयन्मूल्यंतदखिलमलंतेतिशाय
गे रुपदासज्ञोभवत्वाविपणयथेच्छंभवकृती २४

सएवंवांछानिहृत्तेत्यादिदीनोत्पावसंस्थाःअवमानपदंका षीः किमीयमेतडचितंममवलमित्याह अमौषामितिस र्वेषामेवाहृत्ति प्रकाराणांअलंपर्याप्तंशायगेहृत्तप्राप्तमेव नपुनरन्यतोर्थ्य ततश्चरुपदासज्ञोभवतादद्दामितन्मूल्यमि त्पदारमतिर्भूत्वातद्विपणायविक्रीणीद्दियथेच्छमिति स मस्तेनव्यस्तेनवाप्रकारेण ततश्चभवकृतीकृतकृत्यो भवेति
२४

त्वामिति विचिंत्येतिकिमिदमनेनोक्तम् कुडकल्पःस्वयंत दृष्टोसाधुसत्यवादाःस्ययाइतिकर्तव्यताचिन्तनेनपादैागृही त्वाप्रसाधोः खिलीकृतंरिक्लीकृतमदयस्वप्रकटमेववदेति अथेदानीप्रकृतवीजमवतारयति सचाद्दे ति इयंविचारणाव धोक्तिपालनेत्यर्थः अस्याःप्रभावातिशयमाहयस्याइतिकला   २५

त्वांविचिन्त्याद्दसकुडकल्पःपादैागृहीत्वास्यवि
वेकचन्द्रोः विकल्पकेलालविलीकृतंमोदयस्व
किंतन्मयियत्कुभायम् २५ सचाद्दराजन्यदियंवि
चारणादीनान्नलोकोद्धरणायसास्त्यलं यस्याःक
लासाम्यमपी ... शतेयास्त्वामुनीन्द्रैःसमुपार्जिताः
क्रियाः २९ ॥

षोडशांशः मुनीन्द्रैरितियासापाकंतेषुतेषुलोकेषुभुक्त्वाःव सानेशेषाग न्योनेदन्भूमावववतीर्य राज्यादिपदवीभुंजतेतास्ता द्दव्याकाम्मुनीद्दक्रियाअपियस्याअवधोक्तिपालनायाःषोड शांशस म पिनेशतेसेवितंशक्ताभवन्तिसाभवच्छयगतास त्तिमद्विपणमूल्यमितिकिंनिःस्वासपात्रंजातोसिइतियथेच्छं
समाचरेतिभावः २९

प॰सं
३८८
388

इत्थं च त्वामिति उत्कलिताशस्य कान्ता तदैव मनःस्वयमाश्लिष्टा
घट्टोनश्लथः अवधानयन इति राज्ञा प्रासोदितमिदमेव सहज
कर्मैति समादितबुद्धिः संज्ञा चेतनां तदेतत्साधुवस्तु अमुष्यामे
र्जितस्य घट्टपासनात्मकस्य पुण्यस्य लेशकं मूल्यमिति २७ स
लभं वस्तु सर्वस्य याप्यनादरणीयतामिति न्यायेन न केवलं त
वैवैवमाशेणदीनां यदहं विक्रोशामीति यावन्ममापीयमाशा
चिराच्चित्तवर्तिन्यासीदिति नात्र तवानभिज्ञत्वदोष इत्याह आ

त्वामेकमवश्यकातरोक्तौ यदि वाक्रायमनोभिरु
न्कलिताशः अवधानयन करोषि संज्ञां तदलं मूल्य
ममुष्य मेऽर्जितस्य २७ आशेयमंतश्चिरसंचिता मे
फलेद्यदेषाप्यखिलोदयाप्तिः इत्थं पणित्वाथ परस्प
रेतावालिंग्य शीर्षमङ्घ्रुपस्पृशन्ते २८ ॥

शेयमिति इयमाशा दमवध्योक्तिपालनं विपणिष्यामीति भा
वनामेंतरिति चेतसि चिरसंचितास्ति अधुनाभवदनुग्रहेण
ममभाग्येन फलितमित्याह फलेदिति यदि तिचेदर्थे चेदेषा
फलेत्तदाखिलोदयाप्तिः इहाभिलषितास्यापरत्र चागण्यविभ
वत्वादस्य सकलोदयाप्तिः अथेत्थंभयानुमत्यनन्तरम् तौ परस्प
रं पणित्वा विक्रेष्याव: क्रेष्याव इति च पणं बन्धं विधाय वाचा श

शिरश्चालिंग्य मङ्घ्रुपयास्यात्तथा शीर्षं पस्पृशाते इतरेतरं पाणि
नाशीर्षस्पर्शं चक्रांते इतीर्ष्यप्रकारो ह्यसौ नियमः मदीयं त्वयी
दं संकामत्विति चित्तसंकल्पिता तु कारो द्विशीर्षस्पर्श इति भावः २८
उपसंहरति इतीति किंचनेति लौकिकं वस्तुत्वलौकिकेनेवा
नयोर्विक्रयो जात इति भावः भरोत्कटमतिशययुक्तमग्राहता ॥
नरप्रेमणा विरचिता २९ ततश्च विचारमिति परस्त्ततपरतः क्र

इति नेदृशमं लोके किंचनापि भरोत्कटम् राज्ञोवि
प्रादचिन्त्यानां प्रेमा वेत्तायदाहृता २९ विचारं तत्पर
स्तत्परात्माजीवं वेलोत्कटे भवेत्रमदमन्नानामि
न्द्रामत्रकृतः स्वत्वं ३० अवश्यमवधरत्वात्तदीनाना
ह्यकृपान्तया स्वाधीनावेदनं चापि समीद्धस्व
त्वमेधते ३१ ॥

तं संश्रुत्य च यानी व्यंजीवत्व फलमादेयं वेलोत्कटे बलादपथा
नर्थपातयितरि अत्रव्यतिरेकेणार्थान्तरयति अत्रेति अत्रभ
वेमदमत्तानामैश्वर्यलेशप्राप्त्यानयेत्तितपरावराणां ३०
अवश्येति स्वाधीनेति यत्तेतदधिकारेषु नियुक्ताः स्वकीयास्ते
षामवेदनं कथमिमे प्रवर्तन्त इति परोक्तप्रत्यवेक्षा तां समी
क्ष्य चस्वत्वमेधते ३१ ॥

एतदेवराज्ञंसर्वयावलमित्याहबलमितिनान्यबलेनललल
न्तोगाएयन्तइतिभावः उत्कटावामा ३२ एतदेवसमर्थयति
समृद्धाइति मल्लिकंगर्थोक्रियाचिकित्सा ३३ नकेवलंली
णार्थमेवेषाक्रियासमृद्धबलवदर्थमपीत्याहलीणेति श्रे
तस्मापदग्येष्वितिगजावेत्ताभावेवलिसमृद्धैर्मर्दितेष्वपीति
बलिसमृद्धाः कथंतेषांनिःशेषत्वमित्यर्थान्तरयतिस्वकृत

बलंबलवतामेतयदवयोक्तिपालनं रक्षैषासर्व
याराज्ञामिहामुत्रसुखोत्कटा ३२ समृद्धाबलवं
तश्चदीनानाथाबलान्वलात निष्कृषेषुपुष्पमस्ति
कंयचेषात्रभवेत्क्रिया ३३ लीणदीनावलेष्वंतस्मा
पदग्येषुनिश्चितं निःशेषास्तेपिसकृतंतनकदाचन
नश्यंति ३४ स्वसृष्टेस्मिन्स्वयंयात्राविभज्याग्निवक
ल्पितं स्वस्वक्रियानुरूपेणतदसिद्धेऽकृतःस्थितिः ३५

मितिस्वकृतंस्वेनस्वेच्छयाकृतंपुण्यापुण्यात्मकंकदाचनेति
कल्पान्तभरेष्वपिननश्यतिफलदानंविनेतिशेषः सर्वस्यस्वकृ
तंभोक्तव्यमेवेतिभावः ३४ एतदेवद्युत्पादयतिस्वसृष्टइति स्व
सृष्टस्वस्मायमभावेनसृष्टमपितथैवकल्पितमितसकंविभज्य
तितत्साधनंक्रियापितथैवकल्पितेत्याहस्वस्वक्रियानुरूपेणेति
साधनासिद्धौफलासिद्धिः सत्यांवतस्यामुत्रनमायमनोपइतिनिः
शेषतं ३५

उपसंहरतितदेषइतिसुमतिमिति प्रसादस्सदादिरहितांइमांरी
तिमवध्याक्तिपालनालक्षणाम् भास्वानिवेतिभास्वतोप्यन्य
तमनिग्रवामविभवेनावध्याक्तिपालनयाभास्वत्स्थितिर्ल
द्वेतिभावः ३६ अत्रैवाख्यानान्तरेणोत्तरचनामर्थवादकत्वार
वयितमुपक्रमते अन्यदितिवैभवंप्ररोचनायैमाहात्म्यं य

तदेषभूपःसुमतिंविधायप्रपालयन्नीतिमिमांप्र
जासु इहार्थसिद्धिंविपुलामवाप्यविभातिभास्वा
निवपुण्यलोके ३६ अन्यद्वैभवमेतस्यायावन्त्यां
परिभाषितम् अवधायमतिंसम्यग्धीराःशृणुत
सादरं ३७ पुरामात्मोहन्नृपतेःकश्चिद्धितःसदोग
तः अवध्यपालनकथाप्रसङ्गेनेदमब्रवीत् ३८

वंतैःस्वभाषयाविरचितास्वभाषितावल्लीयावनीयासैौसशी
तमेवीतिमयाविपरिवर्त्तिता अन्यत्स्पष्टं ३७ तामेवाख्यायि
कामवतारयति पुरेति वितश्चतरमतिः इदंवक्ष्यमा
णम् ३८ ॥

इदमितिकथाशकलंयुगलेनाह अवधार्यमिति अस्यैतत्त्वदेश
क्रियापालकस्यमृन्मयस्ययावन्मुक्त्वाउचितंमृन्मयत्वमि
त्यनुवादेदोषइत्यभियोक्तृत्वानिरवद्यम् सम्पन्नंतदेकीभ
वनंशारणंकीटादिरूपेणपरिणामः कथंतर्हितदवतिष्ठत
इत्याहवङसंधीतिकथंमृन्मयस्यनविकारइत्याशयान्तरस्य
तिकिंनामेतिएतच्चसर्वमग्रेसमर्थयिष्यतिइतिनकिंचिद

अवधार्यंनृपतेरस्यमृन्मयस्यापिविशदः नसज्जेय
तनशीर्येतवङसन्धिरदृढीभवेत् ४९ इत्याहुर
मलप्रज्ञाःसंपीलितक्रियाभराः किंनामङर्वेदंत
स्यपरस्यैश्वर्यशालिनः ५० निशम्येत्थंसनृपतिर्वि
चिंत्योवाचविस्मितः यावत्पाशयएतन्मेचिरात्कस
दरीतितं ५१ आसीन्नवशारीराजासत्वमेतत्क्रि
याकरः समयोङ्गाटितेतस्यतत्रकानामसंस्थितिः ५२

वयम् युगलम् निशम्येतिविस्मितइतिअघटमानस्यैवश्रु
तत्वात् चिरादितिअन्यदापीदंश्रुतमस्तीतिसञ्चिंतं ५१ परी
क्षितमित्युक्तंतत्रपरीक्षाप्रकारमाह आसीदितिसत्वमित्या
त्मनिसत्वावमर्शनम् एतत्क्रियाकरः एतस्याअवधार्यपाल
नालक्षणायाःक्रियायाआकरउत्पत्तिस्थानंसनवशारीराजाम

होङ्गाटितेएतत्कमुत्पाद्यानेत्रविषयीक्रियते तस्यनवशारि
णः तत्रत्वेकेमृन्मयस्यसंस्थितिर्विग्रहरचना ५२ अन्यामेव
मेत्यनन्तरूपेणसाम्यमानेयं प्रशस्तिपञ्जीतिअधुनातनराज्ञा
माशीर्वादेषुयत्रनवशारीवात्वयोक्तिपालनेसोभूयादितिज
नावदंतिसेयंसञ्ज्ञाग्रेपेर्विनानलभ्येतिअवतीर्णामेत्युक्तं ५२

माहात्म्यमेतस्यनचान्यमेयंयद्राज्यपञ्जाधुनतीभ
यानि सर्वोपकारायनिवद्धकद्यातस्यावतीर्णा
मप्रशस्तिपञ्जी ५३ इत्यालोच्यायराजासोमदाय
नपुरीप्रति उज्जयिन्याश्चैवतांप्राप्यतत्रत्यानिदमब्र
वीत् ५४ आच्यकीर्तेर्मदेवस्यतस्यैभूकेनिदर्शप
तां उन्माचासोमयाद्दृष्टपूर्वःपुण्यकीर्तिरनामयः ५५

इतीतिअसोराजानामामोहनामामदायनपुरीनवशारिनगरम
उज्जयिन्याधोगंवद्धा तांमदायनपुरीं तत्रत्यांस्तद्दासिजनपदा
नूर्ध्वंवद्धमाणं ५५ आच्येतिमोहवस्यात्युदारस्यदयस्यानि
दर्शनेकिंतवफलमित्यत्राह उन्माचेतिकाहहिनिष्काम्य अ
सौनवशारीराजाद्दृष्टपूर्वःकीदृकंस्याअसौतत्रस्थितइति ५५

प्राप्तामिति पुरस्कृत्य(सत्यं)मितिप्राप्त्यप्राप्तां पुरस्कृत्येति राज्ञास्तथ
लीयसीति किंनामास्माकमप्राप्यमिति तदाप्तां पुरस्कृत्याग्रतो
विधायतत्रैतत्केऽन्येमाथिते ऽकापितपिधाने ५९ शयानमि
तिविष्टपेणेति अनपेतस्याकृतिमिति अनपेतस्याकृतिं अन
ष्टस्वसंस्थानं संस्मारेति स्मृतिमभिनयति स्वकृतं नामेति क
दाचनेति जीवदवस्थायां मरणावस्थायां वा ५७ ननु पांचभौ

अप्राप्तां तस्य पुरस्कृत्यान्या विते तत्रैतैः स्वयं प्रविश्य
तं ददर्श सोऽशयानमिव स्वरूपं ५९ अनपेतस्याकृ
तिं तं विलोक्याश्चर्यमग्नधीः संस्मार स्वकृतं नाम न
कदाचन न श्यति ५७ दृढवासनया बद्धा गतिर्ये
साप्यते ध्रुवं इति निश्चित्य मतिमान्कथं मोदमवा
प्नुयात् ५८ ॥

तिकस्य शरीरस्य श्रौणिकजीवस्थितेस्तद
पगमे तत्क्षणादेव विच्छायता दृश्यते इति कथमिदमुक्तं शया
नमिव स्वरूपमित्यादि तदिदं समर्थयितुमाह दृढवमनये
त्यादि अनेन जीवेन या गतिर्दृढवासनया बद्धा सा वश्यं प्रा
प्यते देवलोकप्राप्त्यादिर्वा मनुष्यादिवासनानुसारेणैव जायत
इति निश्चित्य निश्चयवान्भूत्वा मतिमांस्तत्कालवोधशा
लीकथं नाम मदोमवाप्नुयात् ५८

णाऽऽज्ञानसैकगोचरायां गोताकिंनामाश्चर्यं यदपि चावाङ्मनसै
कगोचरं तत्परमार्थतत्त्वं तदपि दृढवासनैव लभ्यत इत्याह वि
शुद्धेति विशुद्धमतयः स्ववर्णाश्रमाचारपालनेन विशुद्धांतः
करणास्तत्पदं बद्धदृढभावना अतएव धीरास्तदेकशरणाय
त्तास्तमनन्तं स्वरचतत्त्वं पश्यंति साक्षात्कुर्वंति यत्र परमार्थस्सा
क्षात्कारे सा गरीयसी सर्वोत्कृष्टेयं तोषशेषस्थितिः तदितरंस
र्वाथारंसर्वार्थकाष्ठा स्वरूपं चेति तत्तल्लब्धिर्दृढवासनयाप्यतेऽ

विशुद्धमतयो धीरा यतनंतत्परमनश्वरम् पश्यन्ति
यत्र साशेषस्थितिर्दृढतर्गरीयसी ५९ कामक्रोध
भयोन्मादवासनाभरितात्मनाम् पुरस्तत्तत्समाभा
तिधारणा सर्वकारणम् ५० ॥

तिकानाम पोषिथिल्यास्या वाह्यपदार्थलाभ इति भावः ५९ न
चैतदप्रत्येयमिति दृष्टप्रत्ययार्थमाह कामेति तदितिकामा
दिविषयं कामिनीपदार्थादिरूपं भावः स्वेच्छाविलसितं तस्य
तत्तत्स्वेदं सर्वं नामरूपविलासात्मकमिति याद्दशी यस्येच्छा
इतिताद्दशी तस्य विषयस्थितिः पुरतः समाभातीति न किं
चिदवद्यमिति भावः अत्र समर्थनार्थमर्थान्तरयति धारणे
ति धारणा भावना ५० ॥

स्वमदृष्टान्तेनाप्येतदेवसमर्थयति अनुभूतेति अस्यजीवस्यानु
भूतकलामनुभूतवासनांधृत्वा हृदयेसततस्यस्वप्नभोगस्थिति
येनिमीलितेन्द्रियस्यतत्तत्सर्वमनुभूतंसमाभातिस्वप्नविष
यीभवतिइतिभातेर्थान्तरयतिविस्मयइति अत्रभावितस्सा
क्षात्कारे ५१ अत्रपरमार्थबीजमाह असाविति असौसर्वा
न्तर्यामीययाययाभावनयाअस्यध्यातुः ईप्सितमितिपरमे

अनुभूतकलांधृत्वासततस्यास्यपुरोगतम् तत्त
त्सर्वंसमाभातिविस्मयःकोत्रयीमताम् ५१ अ
सौसर्वेश्वरोयेनयथाध्यातोर्थसिद्धये तथास्यपु
रतोभातिनकिञ्चित्तस्यदुर्घटम् ५२ स्वस्वबोधा
नुसारेणदर्श्यतेनैककर्मणाम् फलंविमलमास्वा
दिभविनांकोत्रविस्मयः ५३ ॥

कर्तृत्वात् ५२ तथाहीतिभूतंदृष्टान्तयतिस्वस्वेतियस्यया
दृशीवासनानिरूढिमागतातस्यतादृशोबोधः क्रियाकर
णालक्षणः तथाहिवर्णाश्रमनिष्ठास्तत्तत्कर्मानुष्ठानपराः
स्वाचितांगतिंयान्तितद्वासाश्चापशदप्रायाभोगैकपराअ
प्रत्यायितपरावराःस्वार्जितंभजन्तइतिकोत्रविस्मयः ५३

पादेवसमर्थयतियइतिबुद्धिशालिनोऽदृष्टपराअवश्यंकृ
तंकर्मफलंददातीति अस्यभौतिकस्यकर्मार्जितस्यतद्भोगेशिथि
लप्रायस्यनाशेपिपरत्रार्जितदृढमूर्तिसिद्धावपीदंहिअपिगरी
यसीकीर्तिमूर्तिर्विश्वासकारणंसत्कर्मानुरणेनानन्यथाय
शोमूर्तिः पारत्रिकमूर्तिस्थैर्यकारणमितिसमाभात्येवेति ५४
येबुद्धिशालिनइतिसूचितसत्कर्मबुद्धिपदंसमर्थयति दृ
ष्टैकेतिदृष्टएवास्मिन्भौतिकेविकारेदेहादौएकःकेवलःप्र

येबुद्धिशालिनोलोकेतेषांविश्वासकारणम् ना
शेपिभौतिकस्यास्यकीर्तिमूर्तिर्गरीयसी ५४ दृष्टै
कप्रत्ययायेपिकेचिद्दृष्टैकवर्तिनः तेषांदृष्टानुसा
रेणप्रतीतिर्नैवदुर्घटा ५५ ॥

त्ययःप्रतीतिर्येषांनास्तिपरलोकःनचास्तितदभावादेवतत्र
नियन्ताकश्चिदितिकिमर्थेवेत्तांकुरुथेतियेपिकेचित्तेतन्म
तोबुद्धयालोकपीडकाःयेपिचकेचिद्दृक्छ्रियादृष्टमेवो
पकारंनिदर्शनीकृत्यापकारबुद्धिंरक्षन्तीत्यवेत्तादौसमादध
तेतेतन्मतेसाथवमोतापनत्वात्तदनुसारेणतत्त्वअल्पबुद्धइतिप्र
तीताःततश्चदृष्टैकवर्तिनऐहिकमेवावेत्तादिफलंकांक्षन्त
स्तेषांतदनुसारेणप्रतीतिःसंस्थावस्थापातोपिअनपेतस्वाकृ

तित्वादिलक्षणैनैवडर्चिटासर्वफलदातासएवतेषांतथाभा
सयतीतिभावः ५५ अत्रभरयतिपक्षइति पक्षइतिअसैासर्वे
स्वरोयेनेत्यादि पक्षासैाप्रतीतिरथ्यकर्मणामितिस्वस्वबो
यानुसारेणेत्यादि नैवडर्चिटेत्यन्तम् किमिदंक्रियायाः
साम्येपिकेचिकेचित्परज्ञानंत्यभागिनः केचित्स्वदृष्टमाद्रै
कफलाइत्यत्रार्थांतरयति नियत्येतिअनेकविधानंतचराच
रभरितेलोकेइदमीदृक्ज्ञान्ययेति नियमनंनियतिर्नामत

पक्षसिद्धान्तपक्षासैाप्रतीतिरथ्यकर्मणाम् नि
यत्यास्थापितंतेननियतिर्द्दिवलीयसी ५६
वह्ननांतंतथालोक्यविस्मितोसैाददर्शह द्व
न्तेस्यमुद्रिकान्तिस्वालल्लाटेस्वर्णपट्टिकां ५७

त्वव्यवस्थापनाप्रकारइत्यर्थः तयानियत्याकरणेनतेनप
रमस्वतन्त्रेणकर्त्रासर्वमिदंस्थापितं इत्यंचयेयायस्यसर्वेगी
निवद्धायथाष्टथिव्याधृतिर्जलस्यप्रसरणमित्यादितत्रैषैव
नलेशमात्रेणाप्यन्यथाभवतीत्यादनियतीरिति ५६ प्रतीति
पात्राणामियतैवप्रतीतिरितरेषांतनिषेधपनिषधीध्यापुरीर्ध्य
माणंनचिन्तेवकाशंसत्कयालभतेइत्यादवह्ननेति प्रकृतमा
हूलयेतितथातादृक्वंस्थानेनवणरवह्नानंविस्मितइतिश्रुत
साक्षात्कारातह्रेतिप्रसिद्धियोतकः ५७

तत्रेतिउपदेशासर्वस्वभावि कृतश्रमइतिमालिन्याययसारण
या अस्मूरितिकारणेकार्योपयारादेतल्लिपीः शिक्षाउपदेशरूपाः
शिक्षाजयादृसादरइत्युक्तंकात्ताः शिक्षाइत्युपदिशति तत्राद्ये
तिमृडवाकसत्काररूवीवाणीवोडव्याश्रावयितव्या मृडवा
वाश्रावणंवोथनप्रकारएवेतिवाडव्याविलक्षणम् अत्रार्थांतर
यतिपरममितिइत्येकाशिक्षा ५९ लक्ष्मीतिक्रियारंभःसंमंत्र्यवि

तत्रोपदेशासर्वस्वसंभाव्यासैाकृतश्रमः क्रमेणपाठ
यित्वासूः शिक्षाजयादृसादरः ५८ तत्राद्यामृडवाचे
वशत्रुर्मित्रमथापिवा वोडव्यापरमंश्रेयोमार्दवंहि
महीतले ५९ लक्ष्मीवामहतीवापिक्रियासंमंत्र्यसि
द्धये अनर्थायान्यथाध्येयेत्यिवंशिक्षाद्वितीयका ६०
ग्रामीणकार्षिकश्रेणिवर्गेपाल्यादयासदा सिद्धी
स्तभिस्ततीयं शिक्षासीतत्रचित्रिता ६१ ॥

वेचकैः परीक्षयित्वातदसन्निधेयोचस्वात्मनापिविमृष्य अन्य
थासंमंत्रणभावेअनर्थायअलंकार्यसिद्धाप्रत्युतडःखमने
कविधंतत्रोपरिसमापतिष्यतीतिद्वितीयाशिक्षा ६० ग्रामी
णेतिग्रामीणइतिनागरिकव्यवहारानभिज्ञाअत्राभिप्रेताः
श्रेणयःप्रकृतयःसिद्धिरैहिकपारलौकिकभेदेनद्विविधा ६१

प॰से
३९४

ललाटेतिललाटेयापट्टीस्वर्णपट्टिका तत्रचतुर्थीयंशिलाता
मादृन्नृपैरित्यादिसज्जनाःसाधुसमाचाराः पण्डिताद्याःसाधवः
प्रशंसातद्धृत्तयः तेषांसेवाकार्या तथाविश्वज्ञापदवीसदाचा
रायातानुसार्या ९२ इमाइतिमहाजनप्रसादोसौइमाः शि

ललाटपट्टेचतुर्थीयिकेयंशिलान्नृपैः सज्जनसाधु
सेवा कार्यानुसार्यापदवीविश्वज्ञाहृद्दीक्षुभिः प्र
त्यहमेवसम्यक् ९२ इमाःशिलाःसमीक्ष्यासौह्य
ष्टश्चाद्युयोगतान् महाजनप्रसादोसौसम्यक्कि
न्नेयथीयतां ९३ अहोवैभवमग्र्याणांगरीयःकल्प
पादपं संस्थितानामपिचयत्रवीनार्थक्रियाकरं ९४
तदेतत्कंपिथाप्यासौगन्धपुष्पभरोत्कटं दीनान्न
याचकात्राभिःसकामांश्चयथाह्रषं ९५ गंतका
मश्चतद्धृत्यःकश्चित्संपायविग्रहं ययाचेमुदित
स्वांतोविसर्जनप्रशक्तिकां ९६

लाःअवधी यतोअवधाने
नरद्धृतां ९३ अवधीयतामित्युक्तंतत्समर्थनार्थमाह अहो
इति अग्र्याणांमहीयसांवैभवंवृद्धिमहिमा संस्थितानांकी
र्तिमात्रशरीराणांनदीनार्थक्रियाकरमप्रत्यर्थसिद्धिका
रकं ९४ सदाचारपालनमाहतदितिराभिर्थनैः ९५ ॥

संपायविग्रहं ऊर्ध्वपदस्थितंविधाय यथाचेइतिसंप्रतंमम
परायभगइतिविसर्जनप्रशक्तिकां ९६ ततइतिप्रशक्तिसमाप्तौ
प्रसाभृत्यःअदृश्यगिराकाशवाण्यातस्मात्समाहितःसमादधे
अयंमहिमानवशरिचरित्रनृपः ९७ विचारवैभवंपुनरप्यादहि
जातिरपीति अपिशब्दोत्रावक्तायां यावन्नवादतादत्वादस्यभ

ततोदृश्यगिरातस्मादित्याद्यासौसमाहितः महि
मायंविचारस्यविचारोभवभेषजं ९७ द्विजातिरपि
यःकश्चिद्विचारैकपरोभवेत् भस्मीभूतस्यतस्यादो
यशोमूर्तिरनश्वरा ९८ अथापरोविश्वज्ञात्मारीति
सेनांसमाश्रयेत् आश्चर्यंसोग्निमध्येपिसुवर्णमि
वभासते ९९ इत्याकाशवाणी ममामोदनृपो
कस्मान्निशम्याकाशभारतीं समाहितमनाभूत्वा
तत्परोभूत्प्रसृष्टधीः १००

स्मीभूतस्येति प्रत्यक्षमेवतद्दर्शना
त्संदेहइति प्रतीत्यैकसारत्वमस्यदर्शयति ९८ अथापरइति
विश्वज्ञात्माभव्याभव्याविचारणात्शंकारहितःरीतिमेनामव
धार्यक्षितिपालनाद्रूपां अग्निमध्येपीतिअग्निनिर्गतसुवर्णमिववि
काररहितोजायत ९९ इत्याकाशवाक्यमाधाने सइतिअकस्मा
द्दर्शकितं तत्परोवध्याक्षितिपालनाकृतसंकल्पः १०० ॥

विचिन्त्येति मया श्रुतमवधारितं किमेकाकिना मे यत्त्वं श्रुतं तेन सा
द्धिविभूतिर्या सर्वथापरानपि कालान्तरउपकरोति धीराः स
त्पथवन्यचतरधियः स्मृतिदानार्हेतिकालान्तरे ममपरस्यापि
२१ वाढमिति वाढमित्यनुमतौ वोधयान्तरीकतानयश्रवा

विचिन्त्य विभुयान्याहधीराः सम्यगिमां गिरम् वि
चार्यस्मृतिदानार्हा कार्या सद्भाषितावली २१ वा
ढमनुज्ञायते वोधनयनैपुण्यशालिनः सद्भिर्मां
वोधयामास तस्मै सद्भाषितावलीम् २२ नीचेम
हान्तेविथनेसमृद्धंदुष्टंचसाधुंमलिनंविशुद्धं
अन्तेवद्धंतेविथलंवलाप्यं विचारपकोमनुजं
करोति २३ ॥

स्यातयोर्नैपुण्येपनशालन्तेइति सद्भाष्यवत्वेल्पशब्दाचनासं
त्यपः तस्मैमामोरनृपतये २२ सद्भाषितावलीनिवभाति नी
चमित्यादि सोयमित्यन्तं अत्र नीचमित्यादि सर्वं सर्वमनुवायं
महान्तमित्याद्युत्तरमुत्तरं च विधेयं अन्यन्निगदव्याख्यातं २३

स्नात इति जन्मनाशरीरादिसंस्थानेनवाततश्च जन्मिनो मनुष्यावा
पशवो वा शनादिक्रियायां समानाएवेति कस्तर्हि भेद इत्याह वि
चरन्निति विचरन् विचारनिरतः मनुजो भवति मनुजत्वफलमाह
महोदयार्ह इति महानुदयो यस्मादिति कृत्वा महोदये पवर्गः
तदर्हत्वमेवेति विवेकविकलः पशुः पाशबन्धार्हः अतश्च भेरत्वा
दिभारोद्वहनोचितः विवेकविकलस्य मनुष्यस्यसर्वत्र पराथी

नत्वेतज्जनिमतांस्वतो विभेदेशानपानामनुमेषु
नक्रियायां विचरन्मनुजो महोदयार्हस्तदमुक्त
अपशुर्भरोद्धरार्हः २४ मलिनायां भवसरणौ वि
शदं विदधाति पुरुषं सोयं वेलायां त्वलतस्याभय
दायामभयमेव पुनः २५ अपसार्याङ्कं निखिलं पु
रुषमिह मात्रभाजनं कुरुते पाशान्मोचयपुनः
प्रेत्यानन्दोन्मत्वं सोयं २६

नयोगत्तेम त्वात्पशुत्वं सिद्धमे
वेतिभावः २४ मलिनायामिति मलिनायां पापादिपङ्कभ
रितायां सोयमिति शोक्त विभवो महिमा तस्यां वेलायां संस्था
लक्षणायां सत्यवेलायां भयदायां निर्विथगतिप्रदायां अभयं
मोक्षः २५ अपसार्येति अङ्कं कलङ्कं निखिलमिहामुत्रप्रेत्य शाह
तं इहलोके प्रेत्य भवान्तरे सोयमवश्याक्रिपालनालक्षणो विचा
रः २६

पं·सं
३५९

इतीति अस्मिन्विचारे न्यायेन युक्तिबलेन स्थिते वयपास्यतां समापन्नेऽधुनेति शमावसरतया ७७ आपन्नेति जाल्मदंडमापन्ना आपन्नजाल्मदण्डा इति सर्ववत्समासः तस्यौको रुदा तत्याप्तिः तन्वातत्यतिक्रियाकरणं विवेक इति विशेषेणाव शिष्टसंस्कार रहितम् पृथग्भावो विवेक इति ७८ स्वरूपम

इति स्थिते स्मिन्न्यायेन सारसङ्क्षिप्तमादरात् स्वरूपमधुना तस्य शृणु धर्मं नृपसत्तमाः ७७ आपन्नजाल्मदण्डौको श्रुतिं देशाय मैकता रुदा तन्वाचयदसौ विवेक इति कथ्यते ७८ दग्धो सौ यदिदग्धागावत्यन्तदेहजिताशयः यः शृणोति नृपस्तस्य करस्या स्वर्गपूरियम् ७९ ॥

त्कोऽक्रमपि फलं संदेपेणाचवदति दग्धोसाविति दग्धो वर्धादित्वात्केन चित्तल्पमतिना बलादुतः चेद्दग्धाः कोपा त्पादनशक्ताग्रश्रीलाक्रोशादिगर्भाः योगजानदेहजिताश यः देहजसद्भावे पिकोपादिकृत्स्नदयः शृणोतिश्रुतीदत्वाव धारयति ७९

राजेति भिषग्वैद्यः पीडिततनुरपि चेत्स्वाशयं शोधयति तदसौ किंनाम कुर्यादित्यत आह शोक्ताशयस्यापीति अनेन लज्जो परो धादिहेतवोऽपि निरस्ताः अदत्तश्रुतिरिति अप्रकारम्प्रेषः परामिति मर्मभेदिनीः दोषानभिज्ञ इति दोषाः हिंसादिलक्षणान्यनर्थानि वातपित्तकफाश्च सर्वामयनिधानानि कृतीति स्वाहङ्कारेण

राजासौ भिषगस्य पीडिततनोः शोक्ताशयस्याप्यलं चेत्सर्वाः कलनाः शृणोति न रुदादत्तश्रुतिः सादरं अप्राप्यास्य रुजं परां कथमसौ दोषानभिज्ञः कृती पापी केवलदुःखभाजनमविश्वासास्पदं नारकी ८० भवान्वैद्योऽप्यहं रोगी शाप्यामन्तिं तव प्रभो नौचितीः स्वरुजः स्वत्माः पिधातमधुनान्तरीः ८१ तथा चश्रूयते कश्चित्स्वज्येष्ठं हन्तुसचिवान् समाहितमनास्तत्मनशुश्रावशमन्नधीः ८२ ॥

दुःखभाजनमित्यादिपरवचनारकी ८० तदुक्तिमनुवदति भवानिति वैद्यश्चिकित्सको रोगी चिकित्स्यः स्वत्मा मर्मभेदिनः तन्नास्यदतया गोप्याश्च आन्तरीकालान्तरस्थायिनीः ८१ अत्रशिविकायां शावरिकांविधातमुपक्रमतेन तथाचेति हन्तं स्वाचोरितमवध्याकिकस्य स इतिस्वज्येष्ठः ८२ ॥

प॰सं
२९८

397

पुनरुक्ते इति तस्मिन्स्तवहृते सादरं विज्ञाप्यमानेनाश्रुतमिदं भ-
वेदिति पुनरुक्ते द्वितीयवारं भणिते रुष्टः कुपितः स्फुरितः क्रो-
धेनापीडाप्राप्तिपतन्निस्तेजस्कं विमनस्कं वा विदधे ८३ आस्थि-
त इति क्लिन्ननेत्रः उद्भिन्नबाष्पार्द्रीकृतलोचनः द्रावयन्निवप-
र्वतानिति अचेतनकठिना अपि यया वाचा द्रावणीया भवंति त-

पुनरुक्ते तया तस्मिन्पुनर्विज्ञप्य सादरम् । रुष्टोसौ
किं श्रुतिरुज्जं ददासीत्येनमात्तिपत् ८३ आस्थि-
तः क्लिन्ननेत्रोसौ किंचित्स्खलितवागपि । उवा-
च दीनया वाचा द्रावयन्निव पर्वतान् ८४ ती-
क्ष्णा निस्तारिका कृत्तं पतन्मे हृदयं परम् । त्वद्दृ-
ष्ट्वाबलस्वीदं व्यंदकं शरणं श्रये ८५ निशा-
म्य गिरमस्यासौ प्रसादोषयमानधीः । विकलःका-
र्यममत्तः फलेनैनमसूयुजत् ८६ ॥

त्रैकेवकया चेतनमृदुमनुष्येषु ८४ तीक्ष्णेति कृतं छि-
न्नं तदिति अयं मम हृदयं सन्यास्यतीति ८५ निशाम्येति प्रसा-
दोषयं प्रमादनिराकरणकारणं आत्तधीरिति संक्रान्ततत्त्वो
ऽः फलेनेत्यवध्यो क्षिपालनालक्षणेन ८६ ॥

कथंनिशामनमात्रेणैवेयत्कौशलमनेन विहितमित्यत्र पुन-
रुक्तेर्दर्शनेन समर्थयति स्वभावेति स्वभावमधुराः असंस्का-
र्यमतयः संस्कारभाजनमिति तेषां संस्कारापेक्षैव शिष्यन्ते
मृदयन्तीह पर्वतानिति तदपेक्षया पर्वता मृदव इति गणेयन्ते
पर्वतेभ्योप्यतिकठोरान्परोदितं कदापि स्पृशन्तीति तेषां सं-
स्कारोप्यकिंचित्कर इति भावः मृदयंतीति मृदून्कुर्वन्तीति वि-

स्वभावमधुराः केचित्केचित्संस्कारभाजनम् । के-
चित्कठोरहृदया मृदयन्तीह पर्वतान् ८७ त-
त्राद्या भूषणं भूम्नां ततोन्ये मर्त्यतास्पदम् । तृ-
तीयाः शिलाकठोरवद्गाये येषां जलोर्मिति ८८

ग्रहेतत्करोतीति णिचि टिलोपे रङ्गतो हलादेर्लघोरिति रभावे
हृदयं ८७ तत्रेषां त्रयाणां पुरुषाणां मध्ये योगं कलयति तत्रा-
द्या इति आद्याः स्वभावमधुराः अन्ये संस्कारोचितमतयः तृ-
तीयाः संस्काराननुचिताः तत्रायं स्वाचितं मान्या वित्यर्थे सिद्धं
तृतीयकृत्यमाद्दृशिलाकठोरा इति पुनरुक्तजनाशंकानि-
वृत्तये भारवतीशिलेषां कठोरनिबद्धजलोर्मियपानोविधेयइति ८८

पुरुषभेदकल्पनोराजानमभिमुखीकृत्यसफलयतिविभो
रिति विभोःपरमस्वतंत्रस्यसर्वावेत्तकस्यचपरमेश्वरस्य
शायविगाहनाद्धूलस्पर्शनात्तवशजाममेयदपतच्छिरउच्चैस्त
रंहरतएवसर्वैर्वंद्याग्न्नतिभिर्यालोकशब्दाईं ततस्रुस्तव
लदंतेस्टत्वाउन्नमंबलंबलंबलवतामेतदिसक्रमाद्गात्म
मवध्याक्तिपालनालत्तणंप्रसार्यस्त्वस्वाध्यत्तस्वेनविता

विभोःशायविगाहनात्तवशिरोदउच्चैस्तरंप्रसार्य
वलम्बतमंसफलयाम्युयन्याशायः अनायशा
रणागतान्सपदिदानमानादिभिःकरुत्वशायवा
रिताभवक्ररेणाहरेणोज्ज्वलः ८९ ॥

न्ययन्याशायः सद्गागणाकलितस्त्वदयमाप्नुशीघ्रमदः शि
रःसफलयपुनरस्मत्तरंसम्पादय तत्प्रकारमाहअनाथे
तिसपदिदर्शनानन्तरमेवशायवारितान्स्तवारणरत्तिता
न्कुरुष्व इत्यंचसम्पादितसम्पायन्वा तस्मात्सर्वदातक्ररेणा
हरेणाणोमुज्ज्वलोभवतत्सभासमारोहणेचितोभव अ
परथाहृणाह्वतत्वान्ननेतत्सभाक्रमणेचितोतिभावः ८९

अत्रेतिदार्व्यसिद्धयेइतिहिवहुस्तवहन्यायेन किंचयथाव्यो
मिकयाश्चात्तणंचित्तंजर्हर्षि अतिशयेनरुष्यतिकिंअन्याह
र्षेणममफलंइत्यत्राह लाभोसाविति परहर्षेणास्वच्छात्रया
कीर्तिमूर्तिरत्तणात्किमिवकवीनामन्यदर्थ्यमितिभावः ९०
विचारेतिस्पष्टं ९१ अनतंपुंजेपृच्छामि सर्वायानांसर्वेषामाःः

अत्रान्याख्यायिकादार्व्यसिद्धयेदर्शयतेविदो चित्तं
जर्हर्षिचययालाभोसौपरमोयतः ९० विचारनि
पुणःकश्चिद्राजाशांतज्ज्वलाशयं विद्वांसंकंचिदेभू
त्यपपृच्छविनयान्वितः ९१ भोविद्वमनंतुंजेत्वासर्वा
यानांनियन्तृभिः रत्तार्थकल्पितंशुल्कंदानंचापि
समृद्धये ९२ सर्वोच्चराज्यायस्यास्यकिंनामेदं
यदाश्रयात् अविघ्नसिद्धिदंदीर्घाकालायालंच
योद्भवेत् ९३ ॥

यस्यानानांनिय न्तृभिरवेत्तितपराव
रैर्थिकारिभिः शुल्कंनियततयास्थापितमइदमियदत्रमेदः
सामाञ्जुल्कस्यानोदयमिति दानंदेशकालावपेत्तयत्पात्रेभ्यो
दीयतेअपिशब्दोरत्तासमृद्धिंसमुच्चयार्थम् तत्ररत्तार्थंशुल्कं
समृद्धयेदानमितिक्रमोबोध्यः ९२ इत्यंचनियन्तृ सर्वोच्चे
ति किंनामेदमितिइदंशुल्कदानाख्यं यतीति राज्यायस्यानं ९३

ईदृगाशयात् एतादृशभवदभिप्रायात् अनेनाशयेन प्रजानां
दुर्भिर्विघ्नतीतिभावः ९४ भद्रमितिभद्रमितिराजगतंस्वगतं
चसर्वंवत् परमानन्दमेदिकंभोगस्वावादिप्राप्तिकंचब्रह्मा
नन्दलक्षणं ९५ अनेकथाराज्यशुल्कमेवप्रतिपादयति सम्मा

प्रश्रितोक्तिंनिशम्यासौप्रहर्षोत्फुल्ललोचनः आदृ
स्फलितंभाग्यैःप्रजानामीदृगाशयात् ९४ भद्रं
निशम्यतांराजन्राज्यशुल्कमनेकधा आकर्णपाल
यन्राजापरमानन्दमाप्नुयात् ९५ सम्माननाम्पास
पुरस्सरंयद्दीनानांतरजस्तनिपीडितानाम् वित्तप्तिसा
फल्यमसौनृपाणांराज्यायशुल्कःकथितोमुनी
न्द्रैः ९६ प्रचण्डवृत्तिंपरिहृत्यहृद्यांवाचंसमाश्रित्य
स्यचकार्यसिद्धेः संसाधनायोद्यमतेदपन्नीरा
ज्यायशुल्कोगदितःकवीन्द्रैः ९७

ननेति आगच्छत प्रसन्नाः स्तभोमदीया इत्यादिसम्माननापूर्व
माम्नामस्तत्पुरस्परम् वित्तप्तिसाफल्यंयातैर्वित्तप्तिर्विदितात
स्याःसाफल्यफलयापना ९६ प्रचण्डेतिप्रचण्डवृत्तिःकठोर
समाधानभ्रूभङ्गकौटिल्यादिकम् ९७ ॥ ०

अयमिति एतेमहान्तःसंतःशास्त्रनिष्ठाःहार्दात्प्रेमणा तत्कार्य
साफल्यंतेषांदीनादीनांकार्यसाफल्यंतन्निवेदितकार्यसाध
नं ९८ शिलोञ्छेति उञ्छकणशआदानंकणिकार्जनंशिल
इतिपिञ्छवेसुवएउभरिताकन्यातत्रशिलोञ्छमशनयेषा
पिञ्छंचचेलंयेषामितिद्वंद्वगर्भोबहुव्रीहिः अतएवनष्टच्छ
विश्रष्टवाह्यान्तरशोभः पंकाक्तजंघः कर्दमभरितजंघः त

अयंनिसर्गोमहतांयदेतेदीनान्नसक्लिष्टकभाषि
तानि चित्तंसमाधायनिशम्यहार्दात्तत्कार्यसाफ
ल्यमयंसशुल्कः ९८ शिलोञ्छपिञ्छाशनचेलन
ष्टच्छविर्यदासम्भवमेतिकश्चित् पङ्काक्तजङ्घो
भयनम्रदेहस्तदादरोयंगणितःपुराणैः ९९ कुक
र्मदष्टान्मलिनान्करालान्भ्रष्टच्छवीहृयविगर्हिता
ङ्गान् संगत्यनोयस्यनताननत्वंतेनास्यदत्तःसक
लोपिशुल्कः १०० ॥

सदृक्समाचारस्यादरोमाननायंपुराणैः एकमतिभिः शु
ल्कोगणितोसावपिराज्यशुल्कइत्यर्थः ९९ कुकर्मेति कु
कर्मदष्टादरिद्रप्रायाः मलिनाःकुचेलप्रायाःकरालाविकृ
ताङ्गाःभ्रष्टच्छवयःशाकाविष्टाःपूयविगर्हिताङ्गारोगग्रस्ताः
तानेतान्घृणास्पदानिसंगत्ययस्यनोननताननत्वंघृणानजाय
ते

प॰सं
४०
400

तेनसज्जागपकलितेनमहीपतिनास्वराज्यायस्यसकलोपिप्र
ल्कोदत्तः तान्समुत्खीकृत्यस्वयमवध्यात्किफलंशापणीयादिति
भावः २० उपसंहरति समानेतिवाह्येंद्रियसाम्येनसर्वेषांसा
म्येपिघ्रांतरकलाकृतेनविशेषेणराजानोराजानोलोकाश्चलो
काइतिभावः १ प्रवातरशिखायांतद्धेखरमपिकलयितमुप
क्रमते तयाचेतिशुभमितिप्रख्यातहेतुमाहात्म्यमपिशुभाशु
भभेदेनद्विधास्तिपरंतुशुभोनैवमाहात्म्यननामप्रख्यातिंने

समानेंद्रियचेष्टानांमहत्वंतन्महात्मनां यदल्प
भीतदीनानांसम्यग्दृष्ट्यावलोकनम् १ तथाचशु
यतेतस्यराज्ञःसन्धिमतःशुभं महत्वंगणपतोया
तोयेनासौथरणीतले २ सयोगकल्पनाव्यामदि
गंतःशीतलाशयः पिपीलिकाप्यवध्याक्रोदनश्रु
तिरभूत्किल ३॥

यंपर्यंतेसदस त्फलत्वाभादितिसूचितं
येनशुभमहत्वेनासौसंधिमात्राजागणपतोयातः २ तथाद्री
तिनिदर्शनासूचयंशुभमाहात्म्यतस्यवक्रमाद्सभतियोगश्चि
त्तवृत्तिनिरोधस्तस्याध्यत्मादात्मसाक्षात्कारोपियोगःतस्यकल
नाप्तिः अथवायोगस्यचित्तवृत्तिनिरोधस्ययाकलनातोतादिसा
क्षात्कारात्मिकाशक्तिस्तयाव्यामदिगंतःप्रत्यक्षीकृतमदमह
त्तःयतःशीतलाशयःकामादिवृत्तिरिक्तचित्तः पिपीलिकादु

द्भूत्कीटजातिः दत्तश्रुतिर्विदिततद्भाषाज्ञानात् किलेत्यागमे ३
किमेतेननास्यसिद्धांतीत्यशाहदोनेति पतेःसहृयारुरुषस्यप्रीति
वाक्यमनाभाषणंप्रसौतंमहाविभवेत्यादिविशेषणविशिष्टंक
रोति ४ उपसंहरतितयाचेतिइतितत्फलंतदीनातुरादिभिःस
हप्रीतिवाक्फलमित्यर्थः ५ अन्यमप्युदाहरतितयाचेतिय

द्दीनातुरजनैःसाकंप्रीतिवाकूरुषंध्रुवं महावि
भवविस्फारविख्यातंकुरुतेभुवि ४ तयाचसन्धि
मात्राजातारविभवदृद्धितः पिपीलिकादिसंवा
दप्रथितोभूदिहातले ५ तयाचयमनेनोपिवि
चारापीठभूषितः बभूवयस्यसहृत्तरंठराज्यास्य
दंमने ६ येनोपजप्यजाल्येनाशारिनित्यंडरा
त्मना सावीभूयविचारेणाहरिस्वपरत्तुष्टये
७ ॥

यमनेनोयमनोदशराजाविचारापीठभूषितः विचारएवापी
ठःशोवरशिखातेनभूषितः ६ येनेतिउपजप्यविभिद्यभे
दंकृत्वेतियावत् असौरिपूर्णैनश्रुतमितिभावेलकारः उ
रात्मनेतितेषांस्वपेस्वभावः योसौतपजापरति अस्मरीति
हर्षेणनभूतम ७ ॥

प॰सं॰
४०२

अनेनेतिजाल्मनिराकरणविचारहरणात्वेन प्रसादफलस्य
दत्तुदितइतिमुदितोदृष्टादृष्टान्तरायोन्भितः ८ सपवमिति
पवमितिपवंवर्तमानः अकस्मादितिदृष्टनिमित्तंविनाविपद्दा
पिर्यलक्षणा विचित्तोविकलचेताः अप्यत्ताअमात्यादयः ९
रात्तरीतितथात्वृत्तेविपद्गस्तअतितयारोदनासक्ते अस्रुधारा

अनेनकर्मणोपोस्मिन्प्रसन्नोमुदितःस्वयं प्रजाः
प्रसन्नचेताःसवर्धयामाससत्फलैः ८ सपवंवि
पदाकस्मात्कर्णयोर्ग्रस्तयोर्भृशम विचित्तोप्यत्त
सास्रुखिरुरोदम्भृशमातुरः ९ रात्तितस्मिंस्तथा
वृत्तेप्यत्तास्तेनिखिलाअपि अस्रुधाराकुलायेन
सभामग्रेवलत्तिता १० थियंसन्यायतेथेनंवध
यामासरादरात ताद्दगात्मनितेन्येषामवकाशः
कथंभवेत ॥

कुलाइत्यत्राभूवन्नितिशेषः येनेत्रस्रुधारापातहेतुनामया
वारिग्लुडिता १० थियमितिसन्यायेतिशोकाडुत्पतन्तेमात्सः
पंनयमनाथियंवोपनप्रकारमाहेदृगितिगांभीर्यादिसमत्वि
तात्हंकेतेइतितेथेयपुरुषस्यअन्येषामित्यनीद्दगात्मनाम् अ
वकाशोवाच्यापालंभानोअपततकीद्दगस्यथैर्यमिति ॥

तदेवविशदयतिकथमिति इत्यमनयाचर्ययासमुद्रः सर्वगंभी
रोमेरुश्चसर्वोच्चइति प्रसिद्धिर्गांभीर्याद्यैर्यशालिनात्वयाः वस
दीकृताविदानींगांभीर्येच्चाययोरथिक्रियमाणयोस्तावत्प्रग
एपतानयसि ततस्त्वभवततावदिदंविधेयमित्याहचिकित्से
तिग्रत्रास्यासापरिस्रुतिजाद्यलक्षणायाम् चिकित्साप्रतीका
रः आक्रन्दनैर्वाच्यापालंभावहेरमीभिरलंकृतम् अकिञ्चि

कथंसमुद्रमेवादीन्गाम्भीर्येच्चाग्रगण्यताम् न
यसीत्यंचिकित्सात्रविधेयाक्रन्दनैरलम् ११ त
तस्मास्वस्तयेन्यान्यकर्णेस्तेसंक्रमय्यच संज्ञेङ्गि
तादिभिर्व्यक्तंसंलापंचक्रिरेष्टथक १२ ॥

करत्वात ११ चिकित्साविधेयेत्युक्तसमर्थनाप्रकारमाह
तदितितस्यराज्ञः समास्वस्तेयसमाश्वासायचिकित्सासत्र
द्वाअमीइति तत्सम्बंवश्रुतीर्मेलयित्वापृथगेकेदशावास
मादायस्वस्वाभिप्रायेणवासंज्ञेङ्गितादिभिःसोत्रकुशलस्त
त्रतस्यसिद्धान्नंनेत्रप्रमानीयतामित्याद्यान्तरवाह्यसूचना
भिस्तेसंलेपः १२ ॥

चिकित्साविधेयेतिसामान्योक्तौसंशयानस्तत्सामास्वस्त्वयोरु
तिविदिततदभिप्रेतत्वेननिश्चितमतिःस्वाक्तंदिताभिप्रायंबोध
यामासेत्याह परेङ्गितेति अत्रापदिपतन्मतमितिचिकित्सावि
धेयेतिममभवतामपिमतंपरंत्वमदभिप्रायंश्रुत्वाविचार्यचर्या
क्रियांकुरुतयाहशीचिकित्साममाभीष्टाताहशीविधत्तअन्यै
रितिपरस्परालापैः १४ अलमन्यैरितितन्मतंनिरस्यस्वमतमप

परेङ्गितज्ञानविशारदोसौप्रवोचधीरविनयानतांस्
तान् जानीतसत्यंमतमेतदत्रविचार्यचर्यांकुरुता
लमन्यैः १४ कर्णापदेशाकतमेतदर्थनवाप्यथारा
अहमास्त्ववामि जानेंत्यसर्गोङ्गविबन्धतायद्दलस्य
चाल्पत्वमन्नतर्णमे १५

न्यस्यति कर्णापदितिकतमाकियदनर्थहेतुर्नामनानयाम
माचिरितिभावः तदाहएतदर्थमितिममकर्णापदिष्टेतदर्थे
अत्रसमर्थयतिजानेइतिजानेनिश्चितमतिरस्मियन्मेममशङ्क
विबन्धताङ्गसन्धिशैथिल्यंबलस्यचान्नतर्णमल्पत्वंदीनते
तिसोयमन्त्यसर्गः यमहतीयासोजराख्यासमायाताततेयं
स्वाभिस्ताति: प्रकटीकृतेतिभव्यतादस्यकथंनामात्रममवैम
नस्यंहृयाडःखनिमित्तंभवेदितिनात्रशोचामीति १५ ॥

नकेवलमत्रशोकावकाशदानमेवापार्थ्यमावेदतउपेक्षापी
त्याह अथवेतिधीराविदितपरावराःजगद्वर्तिनोभावावाह्यो
त्तराःसर्वेपिअन्तराशायातदृढविचारणया १६ एतदेवविश
दयतिकथमितिवेद्यमात्मतत्त्वं परेविद्याराद्यिअवरंकामक्रो
धादिभावोदेहलक्षणःपदार्थःद्वितीयोभावःआसक्तिःमूढोदे
हाद्यभिमानी १७ परिदेवनवीजमाह प्राप्तेतिप्राप्तदशाजात्म

अथवाधीरसर्गोयमवश्यंपगत्वेश्विह जगद्वर्तिषु
भावेषुयदनास्थान्तरादरात १६ कथंविदितवेद्योहं
विचारितपरावरः अवश्यगत्वेरभावेभावंवभ्रामि
मूढवत १७ प्राप्तदंशायदादीनातरामहारमाग
ताः प्रतीकारेच्छयाशीघ्रंयान्तितत्कागतिर्मम १८
कथंचतस्यांवेलायांजातवीडेनमात्मना अगतिर्दु
खमीशस्यपश्यामीत्यस्तुनिर्गमः १९ ॥

नात्मममापन्नाः सह्यारमागताअवश्यंक्रियापालनार्थंतदाहप्रती
कारेच्छयेतिआगताअसंतोजडकर्णेउन्मीलितादात्कर्णापादि
वभीताःशीघ्रंयान्तिपलायंतेततदाकाममगतिद्वयोरपितयोःसं
क्रवितत्वात्तनकरावित्ममगतिःशिष्यतेइत्यर्थः तत्रैहिकागते
रभावस्पष्टत्वादेवामुत्रिकाअभावमाहकथंचेतिआत्मनेति
स्वयमेवविदितउम्मरित्रत्वात्तनिर्गमइतिबलात्कारोयोज्यते २१९

इतिकर्तव्यतामाह आस्तामितिप्रतद्दार्थिर्यैसम्पन्नंसमापति
तमास्तामप्रतीकार्यत्वात्स्वकर्मोपनतत्वेनचमान्यमित्यर्थः
ममाधुनामत्रिकगतिरेवप्रतीकारार्हत्वादुक्तत्वाद कार्यमि
तिकार्यंस्वजात्यनुगुणतयाविहितं अथुनैदिकयातिभ्रंशेपि
कार्यविधेयं अत्रार्थान्तरयतिविपन्नोइतिबुद्धियोगोबुद्धेसंभ्रं
शःयोगउपायः २० एतद्योगवतोयोगिसार्द्धरूपंप्रतिपादय

आस्तांसंपन्नमेतन्मेकार्यंकार्यंसमाधना विप
न्नोबुद्धियोगोयोःसयोगइतिकल्पते २० वर्तमा
नेनभाविनयेवेत्तन्तेर्थमात्मनः योगिनस्तेविरा
जन्तेउस्सार्थंनेवधीमताम् २१ ॥

तिवर्तमानेनेतियथायोगिनःप्रारब्धकर्मणेवशपभोक्तव्या
त्वान्नज्ञेगोन्मत्वोऽपिभाविसिद्धेनशिथिलीभवन्तिप्रारब्ध
मपिचभुंजतेभाविसत्फलंचसमर्जयन्तितथायेयोगिनोमु
क्तिचत्तराःप्रारब्धोपनतंसस्मान्यवर्तमानकलनयात्मनोर्थं
प्रतिजानतितेविशेषेणराजन्तेसमापतितसम्माननात्भा
विसमर्जनाच्च अत्रधीमतांमुमाचमानोर्थान्तरयतिदुःसाधमि
तिविपन्नावपिस्वार्थैकरताधीमन्तइत्यर्थः २१ ॥

कर्तव्यमाहतत्तदलमितिवइतिभवदभिमतैर्दोषयादिप्रतीका
रैः अयंमयोच्यमानःघोषणायालोकश्रुतिगोचरीक्रि
यतांमार्गेमार्गेइतिजनसंचारगोचरदेशोपलक्षणं वनेवने
इतितत्संचारागोचरोपलक्षणंवीप्सा महामार्गमहावनद्व
स्वतन्त्रसूचनार्थी २२ घोषणप्रकारमाहराजास्तेति अया
दिनादारभ्यकश्चिदितिनात्रवर्णाश्रमविभागःकश्चिदिव

तदलंवःप्रतीकारैःप्रतीकारोयमुत्तमः निर्गत्य
घोष्यतांवाढंमार्गेमार्गेवनेवने २२ राजास्तावो
ऽद्यसंजातायःकश्चित्पीडितोबलात् तेनलोहित
वेशेनभाव्यंनान्येनकेनचित् २३ येनात्रजन्माप्य
मनुष्यभूमौचिन्नंसमाधायकृतापवेदा तेनान्व
योजन्मथराख्यभवंप्रतश्चतस्ताश्चविवोधितंच २४

क्षितइतिसूचनार्थं लोहितवेशेनेतिरक्तवेशेनावश्यपीडा
याविदिताया तद्दर्शनेचिंतीकरिष्येइति २३ अत्रावेक्ताफ
लमुपसंहरतियेनेति तेनान्वयोवंशःप्रतःस्वपूर्वैस्वर्गमा
पितास्तदानूदाश्चतत्रसम्मानमापिताइत्यर्थःजन्मथराः श्मा
शानस्त्रष्टाःप्रसादिताःभवंस्वस्त्रभवैदेवंविवोधितमहुड़क्तंत २४

अत्रपुराणान्नृपतीन्वदादृशतिष्ठरापीति परलोकेतिस्मृत्यादि
ताचारपालनास्मृतिपञ्चमेवतत्पञ्चमितिभावः २५ स्मरतिशा
ठलेशणदद्दरितिंयेक्रतंकं तत्समस्तेरस्वाचारोत्समीक्षामेनाह

पुराण्येनेकराजानोदीनाद्युक्तिप्रपालनात् प
रलोकभयोन्मुक्तिपञ्चाम्यारेजरस्त्रसा २५ त
याचश्रूयतेसोत्त्वान्मलेत्ताह्वाभिधोन्नृपः ज्य
न्दरोयनदीतीरेम्मृगयांविजहारह २६ सश्रावे
टपरिश्रान्तः शाद्वलेहकसंस्तरे समास्तसाद
पानान्नभक्ष्यभोज्यैकतत्परः २७ उच्चाएदुद्दि
स्तहास्स्यःकंचिद्ग्रामंप्रविशणद्द ऊत्पायांमहि
षीशिष्यंचरन्तीत्तत्पमपीडितः २८ ॥

षेणयदमीतंत्रैवप्रायेणोपविशन्ति २७ उच्चाएदेति उच्चाएदाः
तिकदोराव्रुडिर्यस्य ऊत्पात्याकृत्रिमासरित् चरन्तीभक्ष्य
माणामचरतिभक्षणोजीवनेपीत्यन्नशासनात् २८ ॥

विलोकेतिशिष्यंचरन्तीमहिषीविलोकात्तत्पमपीडितोराजाश्रे
याद्वनात्तद्गुहितःशीघ्रंत्वरमाणोजात्यनुगुणंस्वजातिसदृशं
वधाताम्रियमितियाम्यान्ग्रामवासिनोचूचुदत्प्रेरयामासते
चनिसर्गतरलाभीताःसन्तस्तयाचक्रुरित्याहविधायेतिस्वावि
तमितिस्वजात्यनुगुणंभृष्टतन्मांसयेप्रपादिभत्तणेहृत्वात्मः
सत्राजान्तिकमुपाययौ पुगलकम् २५ शिष्टंचरितमाह च

विलोकजात्यनुगुणंशीघ्रंग्राम्यानचूचुदत् वि
थायस्वोचितंतत्प्रोराजान्तिकमुपाययौ युगं २९
चत्वर्वथनिवद्धायांतस्यामाक्रन्दनारवैः रोदस्य
रोभितोव्याप्तोदरयोस्समहत्पथ ३० जातेकोला
हलेतुडाहुडाकाचित्समागता विलोकाविषम्
ठवतृर्णमोदमुपाययौ युगमम् ३१ ॥

तरितिवस्त्वत्वादस्यपशोस्तस्यांवेलायांचत्वरंत्रिपुचत्वारो
रथ्यास्वंयाःक्रियन्तेतैरितिचत्वरवेथनिबद्धायांतस्यांमहिष्यां
तदाक्रंदनारवैरोदस्योर्द्यावाभूम्योर्व्याप्तोदरयोःसत्योःअथ
किमिदंकिमिदमितिसमहतिकलकलेजातेकाचिद्दडाबु
डाप्तसंकेतातत्रसमागतातयावलोक्यविषमृष्ठवेशीघ्रंनृ
क्षामुपाययौ ३१

प·सं
५·५
405

युगलकं कथमेतावतेयतीतस्यादशासम्पन्नेत्यत्रसमर्थ
यतिसाहीति हियस्मादर्थेसाहङ्गाचतरितिचत्तर्वारंसाक्रम
य्याक्रमायाक्रनिशीथेध्यानेनलब्धेन गमयांचक्रेतिवाहया
मास जीवधृतेयमस्याः केनेत्यंसम्पन्नेत्यत्रायान्तरयतिनि
यतीतिनाकिंचनान्माकिंचनान्वादेवमवेत्ततश्त्यर्थः ३२ चि
रादितिशून्याशयाजीविकामात्रस्याप्यपयात् कथंकेनमा

साह्यनाथाचतस्तस्याः तीरेणान्नेनकेवलम्
दिनानिगमयांचक्रेनियतिर्हिबलीयसी ३२
चिरात्प्रवुध्यसन्त्यार्यशाणास्शून्याशयाप्यसौ
गतागतिकसंतप्तप्रतरेसमुपाविशत् ३३
प्रतापेनाथनिश्चित्यराजागमनमत्रसा देहं
कथंचिदुत्थाप्यप्रतीत्तामामभूपतिम् ३४

गैणसोराजागच्छत्यागच्छतिवेतिघ्टव्वतीसती गताग
तिकसंतप्तप्रतरेसमुपाविशत् अवध्याक्रिदानार्थमिति
भावः संतप्तेतिप्रायेणसर्वेपिराजपुरुषेभ्यस्त्रस्यन्तीतिसू
चितं ३३ प्रतापेनेतिप्रायेणदिमहतांप्रतापएवाग्रेसर
ति कथंचिदितिश्रतिकष्टेनउत्थाप्येतिचतदेवातिकष्टंसूचि
तं ३४

आशयेति आगतमात्रेचरात्रि कथमशक्ताशणमात्रेणैवा
सत्ताध्याशक्ताभूदित्याह आशावलेति ३५ ततस्ततदित्ति
प्यराज्ञः पार्श्ववर्तीवाजिपृष्ठदत्तपाणिः असाविति येनास्या
अदृष्टीत्वातिता यत्नेतोतिनीचम् मत्वघातोयतोस्याहुङा
यानिवर्तयास्येनां मासौकिंचिदनर्थंपातयिष्यतीतिस्वपा

आशयाधेर्यमासाद्यवाजिवल्गांदधौर्दृढम् आ
शावलोपसंलोकेनान्यद्दलमिदंह्यते ३५ तत्पा
र्श्ववर्तीभृत्यासौतत्क्षोमादाययत्नतः मत्वघातो
यतोराज्ञामामेतिविनिवारितः ३६ पत्नोपृच्छा
म्यहंकेनहृतेयंहृतद्रूपभाक् कस्यावध्यात्रिमा
चष्टेवराकीपीडितेतिह ३७ भद्रेवदकथंकेन
हृतासीतिप्रचोदिता तत्परोमत्वमासाद्यप्रारेभे
गदितुंवचः ३८

मोहोपितशङ्कः मामेतिमामैनांघात
येतिविनिवारितः ३६ विनिवारणप्रयोजनमाहपनामि
तिनिगदव्याख्यातम् हेतिप्रसिद्धिद्योतकः ३७ भद्रेइति
भद्रेइत्यवध्याक्रिपालनाप्रकारसूचकंसंवोधनं कथमिति
किमर्थंतत्परोराजाग्रेप्रारेभेइत्यनेनहृद्धोधितवाकस्वलनंसू
चितं ३८

प.सं.
५.८

406

स्वयमिति उच्चस्वरभाषणेनस्वयंवृद्धेत्यादिविशेषणजातेननिमि
त्तम् ३९ अद्येइति आश्चर्यमिदंयदयालोकेदिनस्मदावपि
तस्करतादृष्टाभवादृशेभास्वतिपुरोवर्तमानेसौमांव्याजेननि
वारयतीतिभावः अतस्त्वंमनःसमाधायबुध्यस्वहृद्गेनाशु
द्धि यस्माद्दोभवतांसर्वपातकानांसमाधानमेवयनम स
माधानेनैवदिसमानशरीरकरणअपिमहीपतयोभवन्ति

स्वयंवृद्धांपक्वबुद्धिःपीडाग्रस्ततमोभरा धैर्यमा
साद्यवक्रिस्मस्वरेणोच्चेनभूपतिं ३९ अद्येतस्क
रतादृष्टालोकेप्यद्यमहीपते समाधायमनोबुध्य
समाधानंहिवोयनम ४० सर्वतोभीसमस्त्यानेण
सैयत्सादृनिर्भयं नविद्मंतच्चडःखानामान्निहिव
लवत्तरा ४१ अयेमत्ताह्युत्रचोर्धप्रतरेत्रमहाधुनेः
स्मृतिंकुरुडरन्तातेगतिर्नामभविष्यति ४२

तिभावः ४० सर्वतइतिअसौवृद्धाडःखानांकिंकिंनकथ्यत
इतिभावः ४१ अयेइतिअरसलाहृइतिभूपतिनामकधर्मे
तेदेहपातेस्मृतिंकुरुतत्रमहाधुनेवैतरण्याः प्रतरेइतोग
च्छेताजन्मिनांपारप्रापकेततेवगतिर्नामनिश्चयेनडरन्ताभ
विष्यतिप्रमादमदिरामग्नविवेकनोअत्वादित्याशयः ४२

नियन्तुरिति नियन्तुःसर्वप्रेरकस्यतस्यपरमेश्वरस्यमेदिव्यंशप
थोस्तिवाच्चाशरीरस्पर्शनेदिव्यम् तस्मैसर्वनियन्त्रेऽर्थेशपा
मितमर्थमाह असीतितवतत्रासिधाराप्रतरेपापिनांपीडदायि
न्यादसिधाराप्रतत्वम् भृत्यंयपतत्कर्मविनिमयंप्रतिगृह्णामि
प्रतीपमाददे यदधुनात्वयानेयक्रियतेतत्रमयापिहृत्यये
नगृह्यते नकेवलंव्यत्ययमात्रेणैवकृतार्थतापितुअनर्थोभु
वयोपीत्याहकालेतिअरणमनपाकुर्वन्हिकालेसकलंदाप्यत

नियंतस्तस्य[illegible]दिव्यंमेसिधाराप्रतरेतव भृत्यंयंप्रति
गृह्णामिकालदृष्ट्याचिरंबलात ४३ बलाबलगति
र्येहदावयोरत्रजन्मनि तत्रजन्मनितेभाव्यागतिरे
तादृशीध्रुवं ४४ अपितोयंमयावैरशयस्त्वदस्तद
तोके इहास्यतत्रवोत्सायेस्त्वायमितिनिश्चितु ४५

इतिभावः ४३ कथंत्वयावराकालंभूयतेइत्यत्राहबलाबले
ति आवयोरितितवममचअस्मदोद्वयोश्चैत्येकशेषः भवान्ब
लीअहंचाबलेतिबलाबलगतिर्यथात्रजन्मनि तदतत्रजन्म
नितवतादृशीगतिस्त्वभाव्याअहंबलिनीभवानबलइतिनिश्च
येनसाध्यागतिः ४४ अपितइतिवैरमेवप्रतिस्खलनदेतत्वा
च्छयःपाणिःहस्तइवहस्तकोभुजिका अस्यतवासौशयोऽस्मा
हस्तकाडन्सार्थः प्रतिक्रिययाविशोध्यः ४५ ॥

पं·सं
४·७

विचार्येति ममभोचनेत्रयदिति श्लाघ्यत्रवा प्रतिकरणं ४९ द
यस्वेति वरमिति लघूपायसाध्यत्वात् अयेत्यत्रैव जन्मनि धिये
ति अस्तातां चोदितं प्रायश्चित्तं स्याल्पत्वात भवांस्तत्र विदितद्रो
मया चोदितस्त्वेति लाघवगौरवं गणयतां इति भावः ५० अवधा
र्येति अन्तस्त्वत्सत्रं इति त्रामाभिनयमाद्दौ सद्भूनानां विधायेति अत्र
रोधेनेति अद्दष्टान्तरोधनेअस्याव रोहणं वादिप्रतिवादिनोः स

विचार्यमनसासम्यग्यन्नेरोचेतमोचने ममात्रवदत
स्तत्त्वं बहुकृत्यालंसखीभव ४९ दयस्वराजन्मञ्जावे
विचारो यैवतेवरं नचेद्वहूणातितन्नूनं भूत्ययोगण
नां धिया ५० अवधार्यतद्उक्तिं तामन्तस्त्वस्तोसद्भूननां
विधायास्वन्तरोधेनवाद्दादवरुरोहसः ४८ आहित्रा
ह्वीतिसंध्यायनियंतारंमरद्देस्वरं उवाचतत्रप्रतेरशोको
ह्रदद्ध्यातामयि ४९ किंकार्यंकरणीयंतेपीडितांकेन
हेतुना निशाम्यप्रतिकुर्वेदंस्त्वस्याभवगतज्वरा ५०

मकल्पताभावनार्थं कर्त्तव्यमवश्यंमयेहैवास्याः प्रतिकर
णंमातथाप्याज्ञानैचप्रायश्चित्तशेषोः परलोकार्थमिष्यतइ
ति ४८ आहीतित्रायतेइतित्राः रक्षकः सइवाचरस्वेति ह्रिस्वेड
स्वाह्रीतित्रयं निरंतरंसर्वां वेदकोमयिवायदानेनपालकोभवे
ति यतस्तत्राशोकोहूस्तत्रइदैवमयिदध्यतामिति ४९ दध्यता
मितिस्फुटयतिकिमितिमन्यत्सष्टं ५०

उडकं इति गृह्णामि भूत्वा यमितितत्र समाधत्ते प्रतिकर्तुमिति
यस्त्वियान्यथावाकृते प्रतिकर्तुमिह्यशक्यं तस्य भूत्यया विनिम
यः कल्पते योग्यतया समाभाति अशक्यत्वात्तत्र विनिमये सत्य
पितावचं भवति परथाभाव इति प्रतिकर्तुंशक्यस्यापि प्रती
काराचरणमिति यत्तन्मूढाचरणं मूढभावो भूत्यस्यतत्र गौर
वादिति भावः ५१ यतदेवसमर्थयति कृतस्येति धीरागौरवला

प्रतिकर्तुमशक्यं यद्भृत्ययत्तस्यकल्प्यते परत्रपरया
भावोमूढाचरणमीरितम् ५१ कृतस्यकर्मणोधीरै
रिह कार्याप्रतिक्रिया यथाशक्ति बुधैर्नोचेत्प्रायश्चि
त्तं तदर्थितम् ५२ निशम्यमृडराजोक्तिं किंचिदुच्छु
सितान्तरा क्रोधंत्वड्वडादन्यामुवाचगिरमुद्ध
ताम् ५३

वत्वेदिनः विपत्तेवा यमाद्दनोचेदिति प्रतिक्रि
यानेचत्क्रियतेतदा प्रायश्चित्तं तदर्थितं अयंभावः प्रतिक्रिया
द्विविधा एका कृते परार्थेतदारोपणंतदसम्भवे कृच्छ्राद्यने
कप्रकारसाध्यैः पापशोधनास्तस्य परस्य मृत्यादिना तन्निर्या
तना द्वितीया प्रमादादिना तदसंभवे परत्रतदनुग्रणं पापभुक्ति
रूपं प्रायश्चित्तमित्युक्तं तदर्थितमिति ५२ निशम्येति उच्छ
सितांतरा प्रतीतचिन्ता ५३ अनेनेति अनेनत्वत्पार्श्ववर्तिनाय

याउरेलात्रतातनयाशाणणप्रपायांतिसातामुनाक्रुतेति ५७ अ
न्यापदेशंपुनरपिविहरणेतिसदानन्दोतिममाः किंदन्तायाह
ज्ञायायाश्रानन्दोत्सवस्तथा श्रानन्दश्रान्तरहर्षोदयः इत्सदोवा
त्सव्यवहारगतिः सैवसर्वयात्रमिकारित्वात्तथापीदृशं शोभा
दायित्वाच्चमङ्गलतत्स्याश्राकरः सततमुपादानेपिश्रविच्छि
न्नप्रसरत्वात्तवनिर्मदिहीतियावत् सोननेसम्मुखवर्तिनाक्रु
त्रुडिनातयावङ्गानेनोहरमत्यर्थंपुनरुत्यानरहितं ययास्या

श्रनेनडष्टचित्तेनत्वत्पार्श्वपरिवर्तिना शाणपहारि
उलात्रताडनाम्रर्भिमेकृता ५४ सदानन्दोत्सवस्त
थाकरोनेनऊत्रुडिना वङ्गाननःकृतोहंयथाना
मापिनापुना ५५ इतिहृद्धेदितांवाणीनिशम्यासौ
ह्रियाननः विचिंत्यादविबध्यासोनगरंप्राप्यतामि
ति ५६

न्नयावङ्गाननो निवडमुखःकृतोययास्यस्तथा
करस्यापुनानामापिनावशिष्टंजायतेमदीयामहिषीचातिते
त्यर्थः ५७ ह्रियाननइतिनसाम्यमान्यमहीपतिनेनममात्रदो
षारोपणापितमदीयत्वेनविशेषेणमयिदोषात्राध्यारोहती
तिश्रधुनाकिंमयात्रविधेयमितिविचिंत्याह ग्रसौमारकोवि
वध्यविशेषेणपाषाणादिनावङ्गानगरप्राप्यतामिति श्रवगेण
मङ्गलक्रिययोर्मध्येक्रियायावतीयस्मादसौइतिहितोयाभावः
५८

नगरप्राप्तौकर्तव्यमाहहरिक्रीक्रुत्येतिगृहस्तामध्याद्वियोज्य श्रस्य
कालिम्नामुखकालिम्नाचसंयोज्यायंडष्टाशयः स्वचिरात्मीमान्त
यावत् वोपुष्माकंपौरनिष्ठीवनापात्रंविधेयः शपथैर्मदान्तया
वतान्सम्भावयित्वातत्रिरत्नपूल्कापात्रंविधेयइत्यर्थः ५८ तां
वेतिसमापनामितिदन्तगोक्षरणेणचितकलनांसूचयतिगृहस्था
लितेतिसमृद्धियावतामासांसूचयति ५८ इत्यवश्याक्रिपाल

रिक्रीकृत्यास्यकालिम्नासंयोज्यायंडराशयः पौ
रनिष्ठीवनापात्रंविधेयःस्वचिराच्चवः ५८ तांचह
ढ्ढांसमास्वास्यमुभकर्मासमापनाम् गृहपालित
गोष्ठस्येसमन्तिंप्रददौसथीः ५८ ततःकालान्त
रेसंस्यामवामस्यास्यसानिधि कस्यांचिडय्यंतेहृ
कंजगामभुभकाङ्क्षया ५९ ॥

नायामवान्तरशेखरवंयंविरच्याधुनावश्याक्रिपालकशोत्सा
हनार्थशिष्टशेखरखण्डोमारचयितुमारभते ततइति काला
न्तरेप्रारब्धकर्मपरिसमाप्तौसंस्थापारमार्थिकीमन्तिलक्षणा
स्थितिः श्रस्यनृपतेः उघताश्रास्वादस्तृतिगृहीतोयमा पेहृकं
तद्देशाश्रयभिनिं शुभकाङ्क्षयातत्रशुभोदयाश्ये ५९ ॥

पं·स
ध·९
409

शुभांशसाप्रकारमाह वाहू इति उन्नानितौ तत्क्षमतां च प्रसृतात्कृ-
लितभावहृत्कृत्य पावकं सर्वपापशोधकं मदेश्वरं ९० आक्र-
न्देनेति भरः काष्ठाप्राप्तिः प्रजागरः सर्वत्र सर्वदा जागरूकः त
स्मिन्नात्तिपथाद्वृक्ष ९१ त्वमापणप्रकारमाह भोरिति पर्याप्ति

वाहू उन्नानितौ कृत्वा श्वित्पदीनो किमादरात् ज
गामशरणं पापविशुद्धेपावकं प्रभुं ९० आक्रन्द
नभराह्वानैः प्रबोध्यामं प्रजागरं महत्क्वात्तमया
मासतस्मिन्नेषा प्रजेश्वरं ९१ भोः सर्वज्ञाश्वनादो
नात्तरायाममसर्वथा पर्याप्तिर्विहितेदानीमं दे
स्मिंस्तां विधेह्यलम् ९२ अहं तदैतन्मत्वतः पा
लितादरतस्त्वया अधुनासन्मविनासौ विशुद्धः
क्रियतामिति ९३

हस्तवाहणं मन्देनिस्सापनेतांपर्याप्तिं ९२ केवलमभिमा
नोसावनेनाहं पालितो मया सौमात्पते इति परमार्थतस्त्वभ
वानेव सर्वपालक इत्याह अहमिति सर्वाक्रियाभावत्वे
वपरंत्वन्तरेकं वित्कृत्वेति सामञ्जण्यात्रं कुर्या इति दीनो
किफलमिति भावः ९३ ॥

इतीतिमृतो पकारे स्मृतिदानाद्विनीतत्वं प्रदयन्त्यां पापशो
धनार्थं स्वहृत्कर्तृत्वं त्यां सराजा पुत्रेषिति तन्मध्ये कस्य वित्तत्र
स्य स्वप्रमाययेयो स्वमनोगोचरे वभूव ९४ तत्रेति स्वप्रे असौ पिता
तेन पुत्रेण संस्पृष्टः पुरतोगत्वा पादौ निपीड्यापविष्टेनेप्टष्टः
कीदृशी किंवा त्वमयी किंवाऽः त्वमयीति अमना नियन्त्रा

इति तस्यां विनीतायां वित्तस्यातं प्रजागरम् अद
यंत्यां सपुत्रेषु कस्य वित्तत्वमायये ९४ तत्रा
सौतेन संस्पृष्टः कीदृशी नियतिस्तव कृपालना
मनाज्ञप्तामेति प्रत्याहतं पिता ९५ पापभारेषु मे
मुञ्चन चेदस्या विशोधिनी दीनो किरत्रदीनार्तशर
णागतवत्सले ९६ सत्यं कष्टशयात्कल्पभरेरपि
नजातचित् उन्मुक्तिरनयोन्मक्तः सांबं लप्स्यामि
साम्प्रतम् ९७

अपितातं पुत्रमिति प्रत्याहे सतिपादस्पर्शणो सन्धिः ९५ पापे
ति अस्याहृद्धायाः अत्रैतस्मिन् ९६ सत्यमिति सत्यमिदंत्वया
मंतव्यमिति शेषः कष्टशया कष्टात्खड्डुर्मृत्वह्लात शया
दिति शयकय नेन कष्टानामत्र मर्त्तत्वस्यचितम् उन्मुक्तिरि
ति भवेदिति शेषः अनयाहृद्धादीनो केदानीमेवाम्नकोधुना
सांबं लप्स्यामीति ९७

प·सं
४१०

यतदेवविशदयति अनर्थेति अत्रपथिपरलोकमार्गे अनर्थे
दुःखापरिदुःखसमापातःशमतानिदोषाः ऊसर्गाः ऊत्तितेव
दनाः अभितोथऊर्ध्वपार्श्वद्वयेपि त्रिविधतापाआध्यात्मिकाधि
दैविकाधिभौतिकभेदेन ऊर्ध्वमधःपार्श्वतश्च अनयाभवय
साकरणभूतयाहृडयासत्क्रियासतीकालान्तरस्थायिनीक्रि

अनर्थसलिलोत्कटेमलिनदुःखपङ्काऊलेऊक
भेतिमिराद्वृतेशमलमर्कराडुर्गमे ऊसर्गभीरिते
भितस्त्रिविधतापमूर्छावहेममात्रपथिकेवलंभ
वयस्तानयासत्क्रिया १८ सर्वथानर्थशमलेप
थ्यास्मिन्वद्रतोमम परित्राणयदीनोक्तिरस्याज्ञा
नाशुभावहा १९ ममापराधदंडानामयतानोव
लोत्कटं पातेनिवार्यहृडोक्याशुभमार्गःप्रदर्शि
तः २० सन्निहितानिऊकर्माणिफलेयुस्ताटशोम
म यथादृष्टिरियंदीनातमोमग्रास्वयंपतेत २१

याचिकित्सा सर्वमेतद्दीनोक्त्याममधस्तमित्याशयः १८ श
मलेदुर्गमेवहतोगच्छतःपरित्राणंरक्षणंवारणं १९ अपराध
दंडानामपराधानुरूपाणांदंडानां उद्यतानापादोन्मुखानांहृ
डोक्त्यादीनाक्रन्दनरूपया २० अपराधदंडानेवसमर्थय
तिसंचितानीति यथेतिदृक्प्रकाशलेशः तस्यांचतमोमग्रा
यांममस्वयंपतनमायातमेवेति २१

उपसंहरन्कथानात्पर्यमपितन्मुखेनोपनिबध्नातिइतीति अ
वथार्थस्यरूपोत्कटफलदमितीदृत्तदर्शनेपिनाशतीतमति
ज्ञाभावमितिस्फुटमाह वैभवमिति उन्मादफलमाह यथे
ति यथार्थेनोन्मादेनाकर्तव्याचरणलक्षणेननरकसंभवो
नरकानन्तम् २२ कृतानुवादपूर्वंवर्णिष्यमाणमाह इतीति
माहात्म्यंमहाफलोदयः शुभाचाराइतिसम्बोधनंतदधिकारि

इतिपुत्रसमाधीरैरवधार्यशुभाशुभम् वैभवंमा
थ्यनोन्माद्यथानरकसंभवः २२ इत्यवथ्योक्ति
माहात्म्यमिदमक्तंसमासतः अन्यथापिशुभाचा
राअस्यालक्षणमुच्यते २३ ईशातदनुगेश्चापिय
दाक्तंजगतिस्थितौ तथास्याचरणंसूक्ष्मावधोक्तेः
पालनामता २४ ॥

नैवात्रेतिसूचनार्थं अस्याअवध्योक्तेः २३ ईशेति अस्यम
हतोभूतस्यनिःश्वसितमेतदित्यादिनयेनेशस्यापितत्वान्नि
यतेः तदनुगेश्चापीतितत्सूचितार्थस्मारकैर्मन्वादिभिःस्मृ
तिकारैः आप्तत्वंकर्तव्यतयाश्लिष्टंजगतिस्थितौतत्स्थित्यर्थम
तथातदुदितानुसारेणस्थापितविकल्पहान्या इयमवा
ध्योक्तिपालनातीवमधुरेत्याहसूक्ष्मेति २४ ॥

प.सं
४॥

अत्रसमर्थयतिप्रमाणमितितस्यनियंत्रः सर्वैस्वरसस्वविकल्पैः सर्वैत्तस्यचनिश्चयः प्रमाणंप्रमितिकारणंफलकालेनव्यभिचरतीतियत्रेनयथाकथितंतत्स्वरूपंस्थितंचेतनयाफलतीति व्या शब्दार्थेतेषांचतदनुसारिणांयोनिश्चयस्तदपिप्रमाणं तद्व्यतिरिक्तनिश्चयेफलकालेव्यभिचारदर्शनात्तत्पालनादोषायैवेत्याह अन्यस्त्विति तद्व्यतिरिक्तस्यदृष्टिनिश्चयस्तनिश्चयाभासः निश्चयश्चवाभासतेपरंत्तफलकालेव्यभिचरतीतिदृष्टेहितत्त्व

प्रमाणंनिश्चयस्तस्यतेषांवाप्यनुसारिणाम अन्य
स्तनिश्चयाभासोवाग्दण्डमितिनिश्चितं १५ अद
ष्टमग्रतःकृत्वायेदृष्टान्तविधायिनः तेषामनर्था
भासोस्तशोभापार्यन्तिकीदृढा १६ ॥

णंकृष्टमपिवस्तुसदृजंवस्त्वपिदधातीति तेनव्यवहारकालेयथानर्थसमापत्तिरेवफलंतथानेनापिचार्वाकस्थितेननिश्चयाभासेनव्यवहरतामनर्थापत्तिरितिभावः १५ आस्तिकानामभावस्मात्किंचिन्नेतावतातेविरक्तव्यमित्याह अदृष्टमिति अग्रतःकृत्वाप्रमाणतयासंरक्षणाद्धोदितमिदमवश्यंभवेत्स्यतीतिदृष्टमिवकृत्वेत्यर्थः दृष्टान्तविधायिनोदृष्टसिद्धिमीहमानाः ०

तेषामामुखेदृष्टफलादर्शनादनर्थाभासोस्तपरदृष्टानर्थमिदमितिभातत्वनामानुमतमिदंकिंचित्कालंयावच्छोभेतिपार्यंतिकीशोभाभापाकलक्षणादृढावाल्यातस्यांसत्यामनर्थाभासश्चकापिनश्यतीति १६ व्यतिरेकफलमाहयेइतियेप्रमादिनःसर्वापकृतिशीलाः दृष्टंतात्कालिकमाभासमात्रमग्रतः कृत्वाप्रणामपत्तत्तयासंस्थाप्यव्यवहारेप्रवर्त्तन्ते अथंतात्कालि

येदृष्टमग्रतःकृत्वाप्रवर्त्ततेप्रमादिनः अर्थाभासो
स्त्यंतेषाम्लानिःपार्यन्तिकीदृढा ११ शुभाशु
भाशयावद्धोमन्ददृष्टिरयंजनः अथीनःस्वल्पया
दृष्ट्याकियत्पश्यतिदृष्टधीः ११ तस्मात्सर्वत्तमा
लोच्यतत्पाल्यान्वामुनीश्वरान् तदाज्ञांपुरतःकृत्वा
चरन्नैववविशीर्यते १७ ॥

कस्वयमहितलक्षणेर्थाभासस्यामुखेकेवलमर्थत्वेनभासनात् फलकालस्थितिमाहस्मानिरितिफलकालेतथाचरतांम्लानिरायत्यैवेतिभावः ११ अत्रहेतुः शुभाशुभेतिरागद्वेषभरितत्वादस्यजंतोःशुभाशुभवासनाबद्धत्वं ततश्चमन्ददृष्टिःस्वोचितकर्मफलोपभोगदर्शनोपयोगिज्ञानः अधीनइतियोगक्षेमादौपरमुखप्रेक्षीस्वल्पयाविषयदर्शनमात्रोपयुक्तया दृष्टधीः दृष्टैकपरः १७

प·से
४१२

फलितमाह तस्मादिति तस्मादाभासपरमार्थदर्शिनोयः पर्यं
तकाष्ठायांफलभेददर्शनात् आलोच्येति प्रमाणंनिश्चयस्तस्य
तेषांवाप्यनुसारिणमितितन्निश्चयंप्रमाणमित्यालोच्य त
दात्तामितितस्यतेषांचरक्तां उरतःकृतेतिकर्तव्यमिदमितिक
र्तव्यतयास्वीकृत्याचरेन्नैवविशीर्यतेविशीर्णोभवति ७९ अ
न्यनिश्चयेवाथमारुक्षचार्मेचर्ममयमतएवाल्पस्यक इत्यस्य

कचार्मेचत्तरल्पस्थक्कामारक्कालनातिगा त
स्मात्तद्दृशमालम्ब्यकार्याकार्येविचारयेत् ७९
इतियःकश्चिदेतस्माच्छासनान्नैवचालयेत् मू
र्धानंसर्वएवास्ताशिवांतस्यापिदिश्यति ८०

त्वदर्शि साचरकरेशरकतदनुसारिरक्ष कलनातिगात्रि
कालवर्तिवस्तुदर्शिनो तस्मादिति अल्परक्षसर्वरक्षोर्हे
तोःतद्दृशमितितस्यतेषांचरशमालम्ब्यावश्यकर्तव्यतया
निश्चित्य तदुदितंकार्यंतेननिश्चितंयात् अनुदितंअकार्यंते
नेति ७९ सर्वएवेतिकदापिफलकालेव्यभिचारादर्शनात् अ
थवानियतिवलमिदंनियत्यैववलात्सर्वएवतस्यास्तांशिवामि
वशीतिसर्वमान्यतयाविश्वति ८०

दर्शितेवेत्यपलदत्तांतदनुसारिणामपितदुदितावारपालनात्
सर्वेतयप्रवेमेशति ८१ दयंतेपालयंति तदिति तस्मादेतोः शा
सितंतच्छासितंतस्यैवतदात्तावशवर्तिनः सम्राजःसामंतस्यवास्या
पीति अशंकिताःदृष्टादृष्टशंकारहिताः ८२ अत्रैवशिखिका
यांशोखरिकाम्नुपनिवध्नाति निदर्शितमिति पुरातनकथाम्नु
विशति पुरातनकथानाम्नीपुस्तिकास्तितस्याम्नुखेअरंभमात्र

तत्सम्राड्डाम्निसामंतस्तदात्तैकवशंवदः प्रीत्यापरम
याचेर्यासावीशितेवस्नुभेव्छुभिः ८१ येदयेतचनच्छा
सितंस्येलासाप्यशंकिताः इहामुत्रविसुखास्तेसम्प
र्दहामवन्तिच ८२ निदर्शितमिदंधीरैःपुरातनक
थाम्नुवि मामेदराजावसरेपापीकश्चिन्ननाशहं ८३
पापंप्रकाशितंमेयदणरेहंकथंभवेत् रद्येति
विस्तुतमतिर्देशात्यागंव्यधादसौ ८४ ॥

एवेदंईश्वरतदनुसारिभिर्यदात्तमंतदेवपाल्यनस्वनिश्चयेन
किंविदसर्वमारब्धव्यं निश्चयनिश्चयाभासरूर्वेत्वादुभयोरि
ति पापीकृतायः ननाशशृह्कुकेंईवादिकंविदायादर्शनंगतइ
त्यर्थःद्वेतिप्रसिद्धो ८३ नाशमेवस्फुटयति पापमिति अचेय
तिसर्वाचरितमप्यप्रकाशितमासीदितिसूचितं विस्तुतमति
रुपहतमतिः ८४

तस्मिन्निति प्रचलिते दर्शनं गते चारयत्नेभमेरुत्रासावस्तादि छतामिति चारान्वेषणे भमे संपन्नप्राये स्वयमलब्धे तज्ज्ञातात्त्संवन्येन राजपुरुषैर्वेङ्कोपानीयदर्शितः ८५ भ्रातरमिति सत्यप्रत्यत्तीकुरुऊत्रासावस्तीति पतमववरमतेस्माः क्रियायाःसाधु वंरमनाक्रियेश्त्यमरः नोचेदिति चेमंत्वेनभत्यस्य

तस्मिन्प्रचलिते चारयत्नेभमेयसर्वतः तज्ज्ञाता
राजपुरुषैर्वेङ्कोपानीयदर्शितः ८५ भ्रातरंङ्कतमे
वात्रसमत्तयवरंतव नोचेत्स्वप्नवन्धुस्त्वदाएप्रा
त्विलगेदृगः ८६ इत्थमुक्तवन्तंनृपतिंवङ्कावाह्
मकोविदः भ्रभयंप्रार्थ्यराजानंशेवाचविशदाश
यः ८७ पापंफलतिसर्वत्रविपापोराततिमस्मृते
इतिमत्वामहाराजवोध्यसेमयकानयम् ८८

त्विलगेदृगः स्वल्पकरायांस्थापितः ८६ भ्रभयमितिममापिकिं विदजन्यायंवाव्यमस्तितत्रगुरुत्वाद्यवंत्तमस्वेति विषादाशायइत्यनेनास्यतदवास्पर्शितंसवितं ८७ पापमिति सर्वत्रैहामुत्रापि गतिरैहिकीयामुत्रिकापिमत्वास्वनिश्चयं दृष्टीकृत्यमयकेतिभ्रन्तकंपायांकनतयोर्धर्मरीतिः ८८

सर्वथेतिगुरुभावशित्त्तयापितत्स्वनकेवलंभवान्नियमएवापि कार्यंसिकिंत्वविचारेपीतियोतितम् वराकाणमिति भ्रस्मादृशांप्राल्यानांयतोमहाभरःसर्वतोतिशायप्रक्तःसमाधायसमर्थयिताप्यथेच्छसीति प्रश्नोन्तरादीसाम्यंसर्वेषामस्त्येवदएडक्रियायांभवतामेवाधिकृत्वमितिभावः ८९ भ्रान्तमइतिस्वकीयःकश्चिद्भृत्यायदिरात्तात्तमोवध्यतामसावितिसचवध्यपतत्यातेः पूर्वमेवप्रार्थितस्वान्माचकराजशासनपद्दोभवेन्नदासपनंसारयत्नुन्माचय

सर्वथैवभवान्नाजावराकाणांमहाभरः संशयंमेस
माधाययथेच्छसितथाकुरु ८९ भ्रान्तमोयदिवध्ये
नभवदाज्ञानुशासने शापितःसकथंतस्मिन्वर्त्तेतेति
वदस्वमे ९० इतिप्रबोधितोराजातेनविस्मितमानसः
उवाचोन्माचनंसत्यंन्यायशास्त्रविभातिमे ९१

तिसंशयोममवदस्वात्तंदेहिनिर्णयमुङिंकुर्विति वदस्वेति भासनउपसंभाषायांवात्मनेपदम् ९० इतीतिन्यायानुसरणप्रकर्षः विस्मितमानसइति भ्रहोवराकतायामेतादृशंकौशलमितिविस्मयकारणं न्यायशास्त्रमिति भ्रकस्मात्क्वापिवेलायांवध्यतामित्युक्तेपि पश्चाद्विचारवेलायांसत्यासत्यपरीतया लिखितस्यवलीयस्त्वाद्दिप्रतिषेधन्यायाश्चेतिभावः ९१

प॰सं ५१४

तदिति उत्तरमेवाह्लादकत्वान्मृतसंजीवकत्वान्मृतसंजीव
कत्वात्तथामेकः पीयूषमेकः सदितधीः सस्यमतिः साध्वसंभ
यम् ५२ धर्मराजेति धर्मेण राजत इति धर्मप्रधानो वा राजा इ
ति धर्मराज इवापत्यपातित्वाद्वा धर्मराजेति संबोधनं सृजार्हे
इति उत्तरं येनेति कर्मफलदात्रा सर्वेश्वरेणेत्यर्थः शास्त्रिशास

तदुत्तरस्तथामेकादसौ संहितधीपुनः धैर्यमाल
म्ब्य मनयं शोवाच गतसाध्वसः ५२ धर्मराजात्र
सृजार्हद्वासनेयेनलम्बितः शास्त्रितस्समयास्ता
त्तोशासनार्थ्ये पुरस्कृता ५३ सातत्त्वतस्यतेसाधु
प्रमाणमथवान्यथा अत्युक्तवन्तमाहासौ दर्शयतां
चिह्नमत्र मे ५४

नोदत्से तेत्तव शासनार्थ्ये अत्रास्त्वविधेयेबोधनार्थं पुरस्कृ
ता तस्माच्छासनात्पूर्वमेव स्थापिता अथच पुरस्कृता पू
ज्यतयानीता ५३ सेति सा परमेशाज्ञा तत्त्वतस्य साधि
ति स्वेच्छया अन्यथेति अप्रमाणं वा उक्तवन्तमिति वराकं
तं अप्रसो राजा अत्र परमेश्वरशासने ५४ ॥

[illegible]मतमिदं दर्शयाम्यत्र चिह्नमिति उक्ता अश्रुतिश्चिह्नमित्या
[illegible]श्रुतिरेव नान्यत्प्रमात्रेणाप्यन्यपापमनालिप्यत इत्यादेरिति भा
वः तथा च वेदे हे हृदयाणां कर्मणां तत्त्वविदिति तस्यापि तत्त्वादि
णआत्मनस्तत्राकर्तृत्वं वेदान्तनिश्चयः स्मृतिरप्यत्र प्रमाणमि
त्याह तथाहीति श्रुत्यर्थमिति श्रुत्यर्थस्मरणं हि स्मृतिः ५५ त
द्वाक्यमेवाह ततः परति नान्य इति अन्य इति पृथग्व्यवहारकर्ता
त्वपापभाक् अन्यकृतपापेन वन्ध्यार्हः तथा सर्वेषु कश्चिज्जी

ततः परममित्युक्त्वा श्रुतिरित्याहतं सह तथाहि म
न्वनाशोकं स्मृत्यर्थमवबभता ५५ नान्योन्यपाक
र्माकर्त्तावाश्नुते स्वकृतमित्यपि पापेनैकस्य चान्या
यदुष्यते ऽस्मान्निरेवसा ५६ इति श्रुत्वात्मचिन्तोसाव्
हाम्याब्रवीन्नृपः उन्माद्यतामनेनाज्ञापत्रं मे दर्शि
तं भुवं ५७

वर्जातिः स स्वकृतं तस्येनात्र स्थितेमत्र तत्त्वज्ञानानुसारेण जागरादौ
भुंक्ते इति विपत्तेवाधमाह पापेनेति ज्ञानिरिति अबोधमूल
रागद्वेषादिकृतामलिनतासर्वानर्थविधायिनीतिभावः ५६
अलाव धार्य आत्मचिन्ता विवेकपीयूषधाराक्लिन्नत्वात उद्दाम्य
प्रसरत्यवादेरेणाह्रीये सर्वापरापराय तत्त्वमापणेन तस्मात्तमाप
कादम्पर्येत्यर्थः अब्रवीदिति भृत्यान्प्रति आज्ञापत्रं ईश्वरशासन
पत्रं भुवमिति नात्र कापि विमतिरिति भावः ५७

प॰सं
४१५
415

विधेयंविधायकालान्तरस्मृतयेराज्ञास्वयंविमृशतिसत्यमिति
तस्मादीश्वरात् तदीयात्तदधिकृताद्वामन्वादेः कल्पनानिश्च
याभासलक्षणः ९८ कल्पनास्वरूपेणेदंसत्यमिति इदं
तदुक्तं तदनुसारोक्तंचसत्यमसत्यथवान्यथाऽसत्यमस्तीति
इदंकार्यमकार्यंवेत्यत्र सत्यासत्यनिश्चयेकार्याकार्यविवे
केवानकस्यापिसामर्थ्यमकिंचिज्ञत्वात् सत्यासत्येतिका

सत्यंतदेवयत्तस्मात्तदीयाद्वाविनिर्गतम् विद्या
यकल्पनात्तत्रकार्यंतदितिनिश्चयः ९८ सत्यं
तदन्यथावेतिकार्यंवाकार्यमेववा नकस्याप्य
त्रसामर्थ्यंसत्यासत्यविचारणे ९९ यदस्यार्थस्य
त्रैलोक्येनियतेर्दार्ढ्यमागतं लोकेपदंविनिर्धाति
साधुसाधुचतत्तया २००

र्याकार्ययोरप्युपलक्षणम् ९९ सिद्धान्तस्तत्रमामृषति
यदिति त्रैलोक्यइतिस्वयमेवाखिलवाच्यवाचकात्मावभास
नात् दार्ढ्यमागतमितिशास्त्रस्थैर्यतावत् अव्यभिचारात्
साधुसाधुइति किञ्चिल्लकल्पनयापरमार्थतोसाधुत्वेऽपि
साधुफलपर्यवसानात् तथाचप्रायश्चित्तादिकष्टकर्मणाः
परलोकपीडालाघवमित्यादिसर्वत्रबोध्यम् २०० ॥

इयत्कथनस्यफलितमुपसंहरन्नन्यकर्तव्यमस्यशास्तिस्वय
मितिसंप्राप्तकामइतिसामान्यलोकवत्स्वार्थेस्वाधीनयोगक्षे
मत्वात् सर्वेतिसर्वव्यवहारावेक्षकत्वात् ईश्वराधिकृतइति
नान्यदुरीषणयासौकदाचिदपिविच्युतोभवेदितिनिश्चितेन
भाव्यम् नान्येतिकर्तव्यार्थेप्राप्तेस्वबुद्धिनिश्चयेनवर्तयेदित्य

स्वयंसम्प्राप्तकामोसौसर्वचर्याविचक्षणः ईश्व
राधिकृतोराजानान्यशास्तिंसमाश्रयेत् १ स
नास्तिकोप्यत्रधर्मान्यः परार्थकृतोयमः धर्मरीतिं
पुरस्कृत्यसत्यासत्येविचारयेत् २ प्रायेणपिशुना
लोकेदोषारोपणतत्पराः अधर्मेधर्ममारोप्यभ्र
मयन्तीहधर्मपं २०१

र्थः कामवोयाप्तिलक्षणंपराधीनत्वमस्यनास्तीत्यर्थः १
अन्यानुसरणेवाधमाहसइति अत्रमनुष्यभूमौ २ नसके
वलंसकोपिनास्तीतियावत् प्रायेणेति अत्रधर्माधर्मातु
यावपिअत्रवाच्यविधेयतयायोज्यौअधर्मेधर्ममारोप्यधर्म
तयाग्राहयन्तिधर्मेऽधर्ममारोप्याधर्मतयाग्राहयन्तीधर्म
पंधर्मवासनाकृतास्यमपिभ्रमयन्तीति २०२ ॥

ततोपिकिमित्यत्राह तस्मादिति येऽश्वन्यमिति अनेनेदमस्या
क्तंपरत्वंसोपिस्वनः सत्यवादीवेति तदीयपश्चन्यमालोचनी
यं अङ्गीकृतेति येनास्मैऐश्वर्यंदत्तं तदात्मापालनमेवैतदैश्व
र्यांगीकारः तदपालनेइतंस्वयमेवानङ्गीकृतत्वादस्मैऐश्वर्यं
नदेयमेवेति कार्यकालेवङ्ककार्यव्यग्रतायामपिस्वयमेवतत्
मैश्वर्यंदातारमर्चयेत् स्वयमेवविवेचकेनभाव्यंसपवतस्मा

तस्मात्यैश्वन्यमालोच्ययमीर्थमविचक्षणः अंगी
कृततदैश्वर्यःकालेकालेतमर्चयेत् ४ अत्राप्यु
दाहृतिरियंदृष्टप्रत्ययकारिणी प्रायेणयत्नवांलो
केदृष्टलाभेनमोदते ५ लासीयउमरोराजापरैश्वे
श्वन्यकर्णनात् कारागृहेनिजेकंचिद्दवन्थानव
धानतः ६ अकस्मात्तनयंबद्धंश्रुत्वामातास्यतत्प
थे अवध्यात्कृपश्रीहस्तामतीतामासभूपतिं ७

चैत्यर्थः अथवानियतेनियतेवाकाले अथवाकालेस्यास्थ्यअ
कालेविपदिस्वस्यविपद्धर्मानवदेतथावर्त्तनीवर्त्तयेदिति ४
इतिशिक्षावेयः अथशेखरिकारचनाअत्रापीतिदृष्टप्रत्ययः
दृष्टकंवादःकालांतरानपेक्षेतियावत् ५ तदेवावतारयतिला
सीयइतिलासाख्येदेशराजाअन्यम्निगदगतं ६ अस्यकारागृही
तस्य तनयेइतिराजपथे ७

तमित्युमरलासीयमश्वामकल्पसमीपागतम् वाजीअस्वः
अस्यराज्ञःनिर्ययोहंप्राप ८ प्रशेषतः ९ गृहानितिगृहाःउ
सोभूत्स्यात्यमरः १० कोयमितिकोत्यसाविति किमितिकिम

तंराश्वकल्पमत्वासोपद्रीमुन्मायसत्वरं याव
दर्पयतेतावन्नस्मोवाजन्यस्यनिर्ययौ ८ द्वीणं
हूडंमत्वाक्रांगीयावन्तीतांविलोकमः विधीय
तामियंहरेपुरश्यव्याजितपत् ९ सहत्वासोगृ
हान्यातांराज्ञिमतिवाहश्च दिनान्तरेतयागत्य
हृरात्स्तक्रिम्रदैरित् १० हरात्कोलाहलंश्रुत्वाको
यंकिमितिपार्श्वगैः गदितःप्रगृहस्यास्यमातेय
मित्यसोपुनः ११ भूयःपराङ्मुखीभूयगंतमेवो
घतोभवेत् इत्यंतस्यमदोग्यस्यगतिंवीक्ष्याथमा
कृथा उवाचकिमिदंराजन्नमात्यसिकृपांकुरु १२
पुत्रोमेनपराधोसौकथंकारागृहेगतः कास्मा
त्तिरस्यकार्यातेसत्यवदकृपानिधे १३ ॥

धमश्चस्वरेणाक्रन्दतश्च गदितइतिसराजा प्रशुद्दःकारागृ
हीतः अभवदिति सार्धश्लोकस्यसम्बन्धः ११ गतिमिति अ
भिसंधिं किमिदमितिअविचारेण १२ शास्तिर्दण्डना १३

शातंदण्डानितिदण्डाद्दण्डपाताः पातयित्वाकारयित्वाश्वास्य
कालिमाश्रवकार्स्यं प्रेरेनवीरेसम्पादोषावेदनापूर्वम् स्नार्वत
पर्यावर्त्यगतत्रपमितिप्रकटापराधसूचनौ त्वदस्मिमिमोचयि
ष्यामिश्इति १५ भवत्कृपयेदंमयापराधलाघवंक्रियतेश्इतिम
त्वाभवत्यापिचाज्ञानमतिरेष्टव्येत्याह श्रास्तामिति श्रन्यदिति श्र
पराधानुसारेणदण्डोर्हत्वं सत्यमिदं श्रसमयिकृतापराधस्य

गिरंमार्दवगर्भांतांनिशम्याशयकोमलः प्रोवाचास्य
शातंदण्डान्पातयित्वास्यकालिमा १४ विधेयायप्रेरस
म्यगावर्त्यैनंगतत्रपं त्वद्दास्मीतिमतंश्रुत्वास्वस्याभ
वजराकुले १५ श्रास्तामन्यदियंचाम्यसत्यमयप
राधिनः श्रार्द्दतीपरथाराज्यस्थितिर्मेसौविनश्यति १९
कृत्वासोऽडःखितोवाचराजासन्कथमीदृशम् शि
ष्याश्रत्रचिंतंकर्मेयिम्नाय्यंसर्वथाश्चभम १० ॥

यमकुलत्वण्डंर्द्दत्यक्ति कृपामयतःकृत्वात्यज्यतामेवेति न
वाच्यमित्याह परथेति राज्यस्थितौद्दिकृपायान्यायमेवबलव
दितिभावः १९ श्रुत्वेतिश्रसौद्रुद्राराजेतिसत्यासत्यविचारायिकृ
तःशिष्याःशासनात्वनविधेयंकुर्याः श्रतश्चयिम्भवताजारं य
तःसर्वथास्वपरविषयेश्चभमश्चभदाय्य जारोनमांशासनं
त्वंददासीत्यर्थः १० ॥

निशम्येति निशम्यसम्मुखंप्रत्यत्ततः श्रुत्वाकुरुश्रत्यन्नकोपं
कोयन्नकारमाह श्रामिति एवंकरोमीतिवादिनं विमनाय्यात्य
त्तमना १८ कुरुष्वेति श्रतिसर्गेलोहमपाजरायस्त्वयापरलोक
भयमालक्ष्यकुमनात्मव्याविताप्रियदिनबुध्यसेतदात्वदीयपा
पस्यतत्रमय्यसंबन्धायश्येवंवर्तस्वेत्यर्थः परंतुसम्याहश्रप
ताम श्रसत्कटैःदण्डपापैरिहैवफलमश्नुतेश्त्यागमशामा

निशम्यकुरुंराजानमाङ्कुरोमीतिवादिनम् विम
नाभयश्रात्मज्यडःखदग्याहसाधुनः १८ कुरुष्व
श्रपतांसम्यकारपैश्चन्यतःपरम् श्रांकरोमीतिवक्ता
रंकथंदण्डयिताप्रभुः १९ श्रपरीक्ष्यवद्देवाकश्रस्त
सर्वज्ञईश्वरः मन्येशानिनिपातेनाखण्डशोलंविधा
स्यति २० ॥

एपनसम्यगिद्दैवलोकपतदपराध
फलंदृश्यतामिति परमितिस्वयमनिश्चित्यपरपैश्चन्यमात्रे
णश्रांकरोमीतिशिरश्चालनाश्र्वंवकारंभवन्तंकथंकेनप्रका
रेणप्रभुःसर्वनियन्तादण्डयितेतियत्तद्दृश्यतां १९ तथाचेति
निदर्शनागर्भीकारेणतर्कमाह श्रपरीक्ष्यैवेति तत्वातत्वनि
र्णयःपरीक्षा श्रांकरोमीतिवचनात् देवाकः सर्वज्ञःपापि
दण्डयत् श्रडमोदकश्च श्रशानिर्वज्रम् २०

अपरीक्ष्येति आलोच्येति सत्यमनयोर्वाक्यं मयात्र केवलं परोक्षैव वा
परीक्ष्य किमयं साधुरथ पिशुन इति तत्त्वमलोच्यैवाज्ञप्तमिति स्व
यमन्तर्विमृश्य सत्वर इति से शासनस्य तिक्ष्णत्वात् त्रस्त इति परलोक
भयात् ज्ञाममभिनयति पुलकितेति २१ अनघं च निरपराधं तं
२२ आनीतमिति भृत्यैः शापितं शङ्कितं वा ह्यान्तरचेष्टितं पापतत्त्व

अपरीक्ष्यैव हि द्वेष्टा गिरमालोच्य सत्वरः त्रस्तः पु
लकितं गोऽसौ चकम्पे च मुमूर्छ च २१ अथ भृत्य प्रती
कारैः त्वरेणावाप्य चेतनाम् भृत्यानाज्ञापयामास शी
घ्रमानयतानघं २२ आनीतं पुरतः कृत्वा दृष्ट्वा तं स्थ
गितादिकम् भीतः त्वरेण तं ममास्यास्य संभूषेनं जगा
दतान् २३ असौ मदस्थमारोप्य शप्यो घोषणया गृ
हान् अनेन चाद्य राजासौ पुण्यपारमवापितः २४

द्विकारणं ममास्यास्य वाचसंभूय संयोगोपांगाकल्पदानेन तता
न् भृत्यान् जगाद वक्ष्यमाणं २३ असाविति सदस्यः सिताश्वः म
लशाकाघोषनास्त्रचनार्थं सितत्वमस्यास्य घोषणा उच्चैर्घुष्टेन
घोषणाप्रकारमाह अनेनेति पुण्यपारमितीदमत्र च विशुद्धिक
रणात् २४

नकेवलं राजैवाने नोपकृतो यावत्सर्वविदितमनेन विहितमित्याहुः
यदीश्वरेणेति शिक्षितमिति स्खलितपदवीमानीतम् सूचितमर्थं
वित्तान्वयत्पाद पैशुन्यमिति अयमर्थः अथानेन राज्ञा प्रबोधितेन
पालितं न केनापि पैशुन्यं कस्य विहाय्यमिति तथा चात्र देशे भव
तां स्वास्थ्यं भवेज्ज्ञान्यथेति २५ अथ चैवं घोषणया यथा राजसुखये
भूतयाऽस्तन्याय भवद्भिरवधेयमित्याहुः इतीति राजासौ स्वय

यदीश्वरेण नियतं तदनेनाद्य शिक्षितम् पैशुन्यं
दूरतः कृत्वा स्वस्था भवथ नान्यथा २५ इति रा
जानमुद्दिश्य घोषणेयं विनिर्गता भावं सरलमा
दाय हृदि वै इति निश्चितम् २६ शास्ता सपको वय
मस्य भृत्याका शक्तिरस्माकमत्र सत्यं कौटिल्य पै
शुन्यमपास्य हरादेतत्तये स्तेममममाननीयाः २७

मेव घोषणापात्रमित्यर्थः ततश्चेदमधुना विधेयमित्याह भाव
मिति भावश्चित्ताभिप्रायः २६ घोषणामुपसंहरति शास्तेति
महतीश्वरः शास्ता आज्ञाकारी भृत्या आज्ञानिर्वाहकाः अस्माकं भृ
त्यानां अमुत्रस्वामिनि सत्यं पुनरिदं कौटिल्येत्यादि कौटिल्यं
विपरीतमननं पैशुन्यममदप्यनिष्टस्वकल्पनया सत्कृतम्
॥ २७ ॥

पं·सं
७।८
419

द्वितीयोयमितिस्वचित्तैकगोचरः योसौव्यवहारकालेवहिर्नि
स्सरतिसोयमान्तरःस्वदेमामतत्वमितिसत्पस्मिन्वाद्योणयंसम्ब
द्धसतिइतिपश्चादस्यनिर्देशः २८ अनुवादयर्वेतत्स्वरूपमाह
योसावितिशुभात्मनांशुभोदर्कानां अस्याः सद्वासनायाः वि
धेयत्वंवशवर्तिता सेयंस्वपरगोचरारक्षासद्वासनायास्पराज्ञ
इहकीर्त्युदयपूर्वकोशादंउद्भिः परत्रलोकानंतप्यमितिस्वरक्षा

इत्यवेस्ताप्रकारोयमुदाहृतिलसद्वचः उक्तोथ
नाद्वितीयोयंप्रकारउपदर्श्यते २८ योसासद्वा
सनावश्यंराज्ञापाल्याशुभात्मनाम् सर्वथासा
विधेयत्वंरक्षास्वपरगोचराम् २९ द्वितयीःक्षे
णिवर्गेयातयाजनपदेष्वपि सवासनातयालो
च्याप्यपरायत्तमापण ३० ॥

अनयापरविषयिकयोगक्षेमपालनान्यररक्षा २९ केयंस्व
वासनानामेतितांस्वरूपेणविशदयतिद्वितयीरिति क्षेणिव
र्गाःसाक्षाद्यवहारनिर्वाहकाः जनपदाःसमर्जकलक्षणःअ
मोघद्वितंविधेयमितियीः तयाकृतापराधेष्वमीषु अपराध
क्षमाचासौकथ्यतइत्यर्थः ३० ॥

किंस्वकर्मसर्वैषांगतितंयेनराजवासनायामेवात्रभरोविधीय
तेअतआह राज्ञोस्थितियासावस्पराक्षोवासनासौप्रत्येकवस्तुषुस
द्सद्भावनाहेतुःस्थिताअनयासौवशालिन्यासर्वेभावासन्तोभ
वन्ति विपरीतयाचानयासर्वेभावाअसंतोभवंतीत्येषाराजालो
किकोमतः नासौलोकसामान्यादिव्यमूर्तिरसावितिभावः ३१
एतदेवंसमर्थयति यत्रेतिअसौराजायत्रदृष्टिंपातयेत्दृष्टिमि
तिभावदृष्टस्त्वरोयेनसहृष्टिर्वोध्या अदृष्टिःक्रूरदृष्टिःविपरीत

राज्ञोस्यवासनायासौस्थिताप्रत्येकवस्तुषु सद
सद्भावनाहेतुस्तदेषोलोकिकोमतः ३१ यत्रासौपा
तयेद्दृष्टिंतत्सत्सारंसमृद्धिमत् यत्राप्यदृष्टिंकुरुते
विपरीतंतदाच्युतत् ३२ मैत्रीतंत्रियंप्रोक्तावुधैःस
कलमस्पदा छिन्नेस्मिन्सर्वतोयांतिमत्स्यवेयमणि
ब्रजाः ३३

स्थितिअसतअसारं विपद्ग्रस्तंच ३२ मैत्रीति इयं
राजवासनामैत्रीतंत्रमैत्रीरूपातन्त्रिविसकलसम्पदेनयातंत्रा
परस्परंमैत्रीयांतीतिमैत्रीचात्रपरस्परमुत्तमापमविषयातया
चतस्यांदृष्टायांसकलसम्पन्नमणयोन्यस्याववंभेनकामपिशो
भांदधतीति छिन्नेचास्मिंस्तन्तौ तत्सबन्धास्वामिभृत्यगुरुशि
ष्यपितृपुत्रपतिजायादिसंबंधाएवमणयस्तेषांब्रजाः सर्वतो
यान्तीतस्ततोविच्छिन्नत्वादनर्घाभवंतीतिराजवासनैवात्रहेतुः ३३

वासनायामिति विशुद्धायामिति तस्या परावस्थायाम् रमात्
त्मीः मूर्त्ता सशरीरा २४ तस्यां गजवासनायां मालिन्यं तस्यालो
भः २५ सत्स्थिरलोवदष्टिः संतत्रपीद्यं स्थितिर्निश्चयः २६ ऊर
स्थिरसौम्यहृदकस्थ्रज्ञायजदिति २७ राजवासनाफलमभिधाय
तद्विशुद्धयेप्रजाकर्तव्यमाह तस्मादिति कलंप्रमातवेला

वासनायांविशुद्धायांमार्गेमार्गेगृहेगृहे सर्वतः
प्रसरंतीयंरमामूर्तैवलक्ष्यते २४ तस्यांमालि
न्यमग्नायांमार्गेमार्गेगृहेगृहे सर्वतश्चलनोद्य
क्वाविपद्भुलैवलक्ष्यते २५ वद्धमूलंसदृष्टासौ
यद्यदोत्तेतसादरम् ततत्त्वमपिमंत्वेवसारव
त्स्यादितिस्थितिः २६ यद्यत्कदृष्टिकलया
वीक्षितासौतदाण्णात्तत ससारमपिवाज्ञायनि
सारंनीरसम्भवेत् २७ ॥

समन्वायेतिशयनंविहाय ब्राह्मीति अपरायत्तमापणाद्या
रेण सोच्युतःस्वभावदृढः परमेश्वरोविज्ञप्त्याविज्ञप्तिंशाप
णीयः विज्ञप्तिप्रकारमाह यथेति यथाविज्ञप्त्यासदाशया
कलितोवासितान्तःकरणोभवेत् २८

याचेति आशेसावासनायत्रवासनायां जाल्यवासनाफलमा
ह तस्येतिसस्यत्वयेणलोऽत्रसत्वेगतार्थेपिपुनःलोऽत्रग्रहणंका
लान्तरेपिप्रतिहततत्वसूचनार्थं २९ अत्रप्रतीतिदार्ढ्यायसंवद
ति तथाचेतिश्लाघ्याशाः श्लाघ्याब्धेः तस्यनादृशीच्छाश्लाघनीये
त्यर्थः ४० तेनेतिपतदितिकृतसमर्थनंमहावासनाख्यंवस्तु अल
मत्रसंस्कृतेनशाकभाषासंवादेनेत्यत्रतदुपादायार्थान्तरयतिसाधि

तस्मात्कलेपसमन्त्यायत्राहिन्त्राहीतिसोच्युतः विज्ञ
प्त्यायंयथाराजामदाशाकलितोभवेत् ३९ माचभू
दृश्यमाधांसायत्रजाल्येनवर्तना सम्पत्तेत्रत्वयक
रीमारीउर्भित्तुडःखदा ४० तथाचसत्कथारत्न
पंक्तीस्मत्प्रयतंतत्र निवध्योल्लासविद्धयांश्लाघ्य
श्रीयोविराजते ४१ तेनसद्भाषितावल्याशाकमायी
यसाप्यलं यतेदेवदितंसाधुरत्नंकस्मान्नगृह्यते ४२

तिसाधुस्वभावमधुरंरत्नंकस्मादितिप्रश्नचिकदेमादेः अस्तुवि
ज्ञानपतितंसाधुरत्नंसमुपादेयमेवेत्यर्थः ४१ तत्प्रयमेवसंक्रा
मयति यतइति मोरुपदेशपत्वसदाशायांसद्वासनायांयत्नोभव
यत्नवान्भव किमिदंनामेतिविशदयतिसद्दगितिव्यतिरेकमुखे
नप्रतीतिंद्रढयति नष्टेयमिति सद्वस्यासतांपुरातनानांया
निरूढिमागतावस्था ४२

पं.सं
४२१

इतिशिखिकावन्यः अथशेखरिकावंयः अत्रापीति कैश्चित्त
स्यान्वयाभिख्या ऊवाथेतिभाविऊस्मरितावेत्तयाऽस्मस्यनाम
दैवेनस्वाचित्तमंकितं ऊवाथइतिऊत्मितावाथापोशयस्य अथ
वाक्षेभूमिंतत्स्थांश्रलोकान्चापतेइति ४४ निदाघातोपीष्मात

यत्ताभवसदाशयांस्तदत्ता--रर्हये नष्टेयंस
द्यवस्थास्यादद्दष्टोतवभूपते ४३ अत्राप्याख्या
यिकामेतांकथयन्तिव्रयाश्चवि कैऊवाथाखेन्द्र
यतेश्वरितंयत्रवर्ण्यते ४४ सरागाजातम्नगया
विसारीद्दरदेशगः सेन्यभ्रष्टोनिदाघार्तोतृषार्तो
भूत्पथितस्थितः ४५ अतित्तद्पीडितोगेस्येका
न्दिशीकोसदोभूशाम छायाजलाशयापेदीदि
त्तदर्ष्टिन्यपातयत ४६ ॥

न्दिशीकइतिका
पभेद ४५ का
दिङ्भ्रमाधुनाशरणमितियःस्तकिर्णीस्तेफीतिकान्दिशीको
मार्गमलभमानइत्यर्थः असद्दइतिपदक्रममप्यतिवाहयि
त्तमशक्तः छायायुतोजलाशयच्छायाजलाशयस्तदपेती
दृष्टिंन्यपातयत ऊत्रासोभवेदिति ४५ ॥

दूरेइतिदृग्गोचरमुपागतेइतिकास्यचिदृष्टेइत्यर्थः त्वणंविविच्य
तिनीलंकिंचिदाभातिअत्रच्छायातृत्तेणजलेनचभाव्यं इति
निश्चित्य ४९ तत्समीपमिति नीलदेशसमीपं दृष्टवंपङ्क्ते
पूम उन्नमपूर्धीकृतम् गुणकीलितंगुणैः स्तम्भनिकाभिः
कीलितंबद्धम् ४१ दृष्टेतितत्रेतिदृष्ट्वादृष्टेति प्रायेणात्वप

दूरेऊतस्मिन्कास्मिंश्चदृग्गोचरमुपागते त्वणंवि
विच्यपार्श्वेस्मिन्यावयामासयोटक ४९ तत्स
मीपमवाप्याथोस्यतेशादिदूरित्तमे दृष्टमेकंद
दर्शासावुन्नमंत्रगुणकीलितम् ४१ दृष्टातत्रद
दर्शासोचूडांकन्याप्रस्कृताम् निभालयंतीत
द्यांसस्वात्वादिवरमांपराम् ४८ दृष्टांतत्वरया
चूडाभ्येत्यादायाश्रमन्तमम् ॥

विचितेदेशेपूर्वंदृष्टमापातः क्रियतेकिंकथमत्रविघतेइतिदृ
ष्टादर्शीतिनपोनरूढांकन्याप्रस्कृतांकन्यामग्रेकृत्वास्थितां
कन्ययातयाचप्रस्कृतांभूषिताम स्वयंचूडायास्तस्याःकन्येव
तदासदभूषेत्यर्थः तद्दासोदृष्ट्वानिभालयन्तीनिरूपयन्तीसस्वा
भिकांऊर्वन्तीत्यर्थः ४८ दृष्टेति तेभूपतिं अभ्येत्यसम्भाव
मागत्य आदायस्ववशंकृत्वा अवरोप्येति दृस्तयारणादि

प॰सं
४२२

नासज्जितं गृहे सम्पन्नकल्पम् ४९ अशित्वेति पानमिति पा
नस्य विशेषविवक्षया पुनरुपादानं विगतकल्मषः कन्याला
भविकृतिर्निराकृता ५० अहो दिने गतं समाप्तप्रायं गतज्वर इ
ति महावीरत्वाद्विगतशोकः ५१ असौ राजा विस्मितमानसः

अवरोप्य पुरश्चक्रे सज्जितं यच्च किञ्चन ४९ अशि
त्वा तत्पिपासार्त्तः पीत्वा पानं च निद्रया आविष्टो
ऽनैवमुष्याप चिरं विगतकल्मषः ५० प्रबुद्धो दृश
मन्मोत्थमताह्नोगतमेवसः अतिवादयितुं रात्रिं
तत्रैवैषीकृतज्वरः ५१ निशारंभेथ संशान्ते कन्या
त्यायदुदोहगाम् वीक्ष्य दुग्धमतीवासौ दध्यावि
स्मितमानसः ५२ अहो किमीदृशी सम्पद्दुग्धस्या
स्य मतं मम चनं विलेषमीवासं स्त्रीऊर्वतियदृ
च्छया ५३ साकश्चिन्नोरदृस्यत इति निर्जनवासिनः
संचयैकपरां थिथिप्रसेयं राज्यसाधनं ५४ अहमम्

अहो अहं दृष्ट्वा दुग्धसंपद यद्दृष्टेति ५२ इयमधुनातर्कमंग
तिरित्याहमतमिति यदमीशिलेषमूत्त्यप्रायेषु अस्य लेशवसं
तितच्चनंमांकश्चिद्राजकीयः पुरुषपतन्तीरसम्पत्तिरदृस्य
ज्ञो भवेद्येनराजभागो विशेषेण देवो भवेदिति निर्जनवासिनः

अतत्त्वसञ्चयैकपरा नेतान्यिथिकसंचयोऽस्माकमुपयुक्तेमी
षां किं फलमनेनेति नचैयदेवयावदन्यादप्यनर्थमनेनसमा
यातीत्याह रसेयमिति यद्यनयामी राज्यतयाहीतिस्त्वचिन्नेन विमृ
षति स्वयमिति वृद्धाम्भृत्यनायसत्तयाथाकुमारीयमेकेति अप्रा
प्तव्यवहारा केति अत्यल्पवयसत्कृतिरियं इयं च दुग्धसम्पत्
कुचग्रन्थंहं सञ्चयेऽस्याः क्षीरदधिघृतादिविकारविक्रयेणाति
समृद्धिविधायिनीति अतश्चेयमेकहृषायामत्र सर्वस्मिन्ग्रामे

स्वयंवृद्धा कुमारीयमेकाकाकं च संगतिः इयं दुग्ध
स्य राज्येऽस्मिन्नमानर्थोऽयमीदृशः ५५ वृद्धायाः
क्षीणदीनायाश्च यहृत्वावलोकनात् मन्ये विगलि
तप्रायं राज्यमध्यत्तगोचरम् ५६ ॥

यद्यन्विष्यते आनन्त्यमिति मदीयेऽस्मिन्राज्ये अयमीदृश एव सर्व
अनर्थ इति ममैवानर्थं समापततीति समाथेयममात्र ५५ इ
त्यंवादममीभिरप्यदैर्वचित इति विमृषति वृद्धाया इति क्षी
णाकृष्टंवाद्यभावात् दीनायायोदार्यायभावात् इयहृत्वमीदृ
कक्षीरसमृद्धिः मन्ये इदमध्यत्तगोचरमधिकारिगोचरीकृ
तं विगलितप्रायं नष्टप्रायमिति ५६ ॥

इदंचाधुनासाम्प्रतमित्यादृ सप्ताहमध्यइतिवलीराज्ञआश्रो
भागः पत्तेषांसीमान्तवासिनाम् पुनरितिविशेषकथने एकै
केति प्रत्येकसीमावासिसप्ताहदत्तैकदिनवल्यादानेन मम
कोशवृद्धिर्गरीयसीअतिशयेनश्रेष्ठा अतश्चभद्रंशुभमेतद
शेषेणरन्ध्रइदृतिनात्रकर्त्तव्यमवशिष्यतेइत्यर्थः सुगलकं ५६

सप्ताहमध्येचेदेकदिनमेतद्बलिंमम अर्पयेयु
स्तदेतेषांकियज्ञानिः पुनर्मम ५७ एकैकदत्त
दानेनकोशवृद्धिर्गरीयसी भद्रमेतदशेषेणरा
ज्यसम्पत्तिसाधनम् ५८ सुगमम् ॥ विचिन्त्येत्यं
सभूपालः कार्यमेतन्मयाध्रुवम् स्वःसिंहासन
मध्यास्यत्यक्तव्यस्याशयः क्षणात् ५९ अथरात्रौ
व्यतीतायांविभातेकल्यआदरात् पारिमादायक
न्यासौगोदोहार्थमुपाययौ ६०

विचिन्त्येतिचित्तेनसंस्थाप्य मयापतच्चित्तसंकल्पितंस्वोदिन
वेलायांसिंहासनंसौवर्णासनमध्यास्याधिष्ठाय विधेयमिति
क्षणात्तस्याशयोभूत् विधेयंचित्तेसंस्थाप्यतस्यस्वरूपयोभूत्
५९ अथेतिकल्यप्रभातेविभातेप्रकाशितप्रायेसौकन्यादरात्
पूर्वश्रद्धयापारिंगोदोहगृहीतादोहार्थमाययौ ६० ॥

यत्नेति तत्रविगलितप्रायेयत्नाकृतप्रयत्नावाङ्बलमादाया
कर्षयन्तीकोशन्तीआक्रन्दमानाप्रत्यागत्यबलाउच्चस्वरेणमा
तरंप्रबोध्याजागरयित्वानर्थमुपागतसमाचख्यौ ६१ अनर्थमु
पागतमितिविवृणोति जाल्मेतिलोऽस्माकंसाभवेदितिसा ऽऽ
शंकायाम् इहदेशे ततश्चनकेवलमस्मद्रूपएवेदमनर्थमपि

यत्नात्रप्रत्यागत्यासौकोशन्तीमातरंबलात् प्रबो
ध्योच्चैः समाचख्यौजानेनर्थमुपागतं ६१ जाल्म
वासनयाग्रस्ताराजानोमाभवेदिह समन्तादुःख
आयातेकिंकार्यंकचनोगतिः ६२ इत्यमामन्त्रय
न्तीतांनिशम्यासौशुचिव्रताम् पप्रच्छकथमेत
न्नेभातंवदशुभाशये ६३ ॥

तत्सर्वत्रेतिसूचयतिसमन्तादितिकचोनगतिरितिसमन्ता
दुःखापातात् नचास्मान्पतितमनर्थंयेनराजाबोध्यते इ
त्याहकिंकार्यमिति ६२ इत्यमितिआमन्त्रयन्तीमातरमाह्वा
नपूर्वंश्रावयन्तीम् निशम्याकर्ण्यअसावितिराजाशुभाशये
इतिस्वसङ्कल्पितार्थस्यप्रत्यक्तमेतयासंवादितत्वात्भातमिति
प्रत्यक्ताभितानाभावात् ६४ ॥

प.सं
४२४

इतिपृष्टाकन्यासमादयेइत्याह सत्यमिति तातेतिभोस्तातव
त्पालनोथितातथैमयेदमुच्यमानंसत्यंतातंसत्यमिदमिति प
तीतंनसम्भावनामात्रमिदमित्यर्थः कथंनिश्चयइतिसमर्थय
तियथेति प्रगेप्रगेइतिसर्वत्रप्रभाते तथेतिपूर्वप्रभातवत् य
न्नेतिपूर्वदोहनाद्विशेषेण १० तवदुग्ध्यालाभेकथंराजाऊ
वासनाग्रस्तायेनानर्थमापतितमितिभातमित्यत्रकन्यास्वय

सत्यंतातंमयातातयथेयंगौःप्रगेप्रगे दुग्धयदु
ग्धंनतथायत्नयाऽसंमयायतत ११ ऊवासनास्त
कचित्तेभूपतौसनियामकः स्वयंप्रसारितौदार्य
पंटीसंकोचयत्यलम् १२ ॥

मेवसमर्थयति ऊवासनेतिभूपताविति तेनस्वाध्यक्षेस्या
पितेतद्वासनांभूत्यस्तामालोच्यनानेनसद्विधेयंसेत्स्यतीति
तेप्रच्यावयितुंस्वयंस्वप्रजापालनार्थंतद्गात्र्यंपिशिथिलीकर्ते
न्स्वयंप्रसारितौदार्यपंटीस्वयंस्वप्रजाहृदयेप्रसारिताऊदार्य
पंटीसर्वसम्पत्तेःसालभ्यलक्षणरामलमतिशायेनशीघ्रंवासं
कोचयतिनिगूढतमप्रसरांविपन्ने १२ ॥

तत्संकोचनेसर्वसंकोचनायांदृष्टान्तयतियथेतिग्रथ्यस्तेसर्वे
न्द्रियाधिकारिणिग्रवैतस्मिन्हृदयेस्वान्तलक्षणेकस्मादष्टनि
मित्तेनसंकोचमागतेसर्वाणिवाह्येन्द्रियाणितद्वृत्तिमनुयान्ति
स्वस्वविषयेवृत्तिसंकोचमायान्तितयातद्वृत्तेतेयमंकोचित्ता
यासर्ववृत्तयःसंकोचमायान्तीतिहि इतिदृष्टान्तदर्शने १२

यथाध्यक्षेत्रहृदयेकस्मात्संकोचमागते वाह्ये
न्द्रियाणिसर्वाणितद्वृत्तिमनयान्तिहि १२ इति
कन्यादितांवाचंनिशम्यासोऽडराशयः किंचिदु
न्मीलितदयस्वपानप्रउवाचताम् १३ सत्यंव
दसिभद्रेत्वंमेवमेतन्नसंशयः सोऽहंमदैषासंचेदं
हृदादेवनिवर्तितम् १४ ॥

उदाशयःऊवासनान्धीकृतहृदयः किञ्चिदितिस्वयंकृतेर्थे
ऽधुनाप्यसम्भावितत्वात १३ सत्यमिति एवमेतदितिराज
वासनैवमलिनाज्ञातेतिसोऽहमितिसऊवासनाविष्टहृदयोरा
जाहमेवेतिइदंममैववैषांसंडराशमालिन्यंपरंत्वधुनैवेदंहृदा
न्निवर्तितं १४

ततस्त्वंगच्छेति गाङ्गोसमीपमितिशेषः पश्येति अथनापि किंजातंतीरेनस्यादितिसाकन्या दर्शयित्वेङ्गितादिनातीर सम्पन्निंप्रदर्शयन्निति नैनोऽत्रासद्वासनाधृतेतिज्ञाने ज्ञाने ध्यानेरयतियतइतितस्यैवेतिरात्तः सर्वंविचेष्टितमितिसद्वा सनाकलितेरात्तिसकलमिदंसमर्द्धिभरितम् अतयाभूते

गाङ्गपश्येतिसोक्तैनांडग्यातीरंतयावद्ध अन यासेनलब्ध्वैवतत्क्षणमागत्यमातरम् १५ दर्शयि त्वाहनःसत्यंराज्ञासद्वासनाधृता ज्ञानेधीनेयतः सर्वंतस्यैवेदंविचेष्टितम् १९ सवासनोविवे कीचयोराज्ञाधरणीतले सस्तथासारिणंमेच्चं स्वप्रकाशंचभास्करं ११

पुनःसर्वनीरसंतव्दशायमित्यर्थः विचेष्टितंविविधंचेष्टि तम् १९ सूचितमर्थंविचक्षणेतिसवासनइतिवासनायां। सत्यामपिविवेकाभावेनैर्थ्यादयएवेत्यतआहविवेकेतिस्व थासारणमितिपीयूषासारवर्षिणंकालवर्षिणमितियाव त स्वप्रकाशमितिसर्वप्रकाशःस्वयंपरप्रकाशानपेक्षःस प्रकाशइतिलोकेगण्यते ११ ॥

पुनरुक्तपदारूढमितितत्कार्यस्यस्वयमेवविधानादितिभा वः तत्रसवासनापीयूषासारःविवेकआलोकप्रायइतिक्रमो बोध्यः उपसंहरतितस्मादितिरैदृशइतिसवासनाविवेकप्र णाशयः १८ अतीतेति अतीतास्त्यक्ताजीर्णाभातिकशारीराये भूपालेषांसत्कीर्तिरूपायेदेहास्तेषांस्थैर्यविधायिनाःकल्प तरूपप्रतिभवेत्यर्थः वैद्योविद्याभिज्ञःकविःपतद्दयोदयः

पुनरुक्तपदारूढंकरोतीतिजगद्बुधाः तस्माद्भु भेद्भुभीराज्ञाशीर्भिराशास्यईदृशः १८ अतीत भूपसत्कीर्तिदेहस्थैर्यविधायिना फेरुदासाख्य वैद्येनाप्युक्तपतद्दयोदयः १९ वसंतपवनाश्र यामवतियाविलोढोधनातपोतपगताचयापच नशक्तिरत्युज्ज्वला सपुष्टिकलनाथियाधृतिरथा पिवर्षाभवावेश्मक्षिरथशारदीतदिदमस्यसद्वासना

सद्वासनाविवेकयोरुदयउच्चफलसमृद्धिः १९ तडुक्तमे वप्रतियातयतिवसन्तेतिवसन्तपवनेनहिदेमन्तशिशिरादि हिमापदानिर्जीवदेश्याःसस्यादयःपुनःसजीवाःक्रियंतेइति याविलोढोधनेत्युक्तं ग्रीष्मातपेनोव्दलितप्रायंफलदोहदो न्मुखंक्रियतेइत्युक्तंपचनशक्तिरितितपोनिदाघः प्राहुड्ड

प०स्रे
४२९

ष्णाचफलेनिष्पन्नेपुष्पेक्रियते अनिष्पन्नेचनिष्पाद्यतेशिथि
लप्रायंवास्थिरीक्रियतेइत्युक्तेसपुष्टिकलनाचधृतिरितिचस
र्वेतोनिष्पन्नायामपिसस्यसम्पत्तौचद्विगुणवृद्धिः सर्वसाफ
ल्यनोचेत्सर्वानर्थोदयइतिविस्पष्टिरित्युक्ते तदिदंसर्वंकाल
पीनमस्यराजः शोभनावासना तस्यांसत्यांइदंसर्वंघटते अ
सतिचतस्मिन्निदंसर्वममसमञ्जसमितिभावः वामेनतुपल

विवेकवतिभूपेमारोदीर्ईर्भिः सर्वेशसे स्वका
लादप्यसौश्रेयान्निरूपंत्वविवेकिनम् ८१ ग
तागतंचेत्कुरुतेकुमार्गेराजवासना तदाद्री
वसेरेभूमिर्विमुच्यतिनसंशयः ८२ ॥

त्यणंविवेकस्यापीति ८० ननुकदाचिदुरदृष्टवशानेचेदै
वीममापत्तत्पापत्तेदृष्टशेनाप्यनेनकिंक्रियतेइत्यत्रसमर्थ
यतिविवेकवतीतिराज्ञिसद्वासनेपिकदाचिदादृष्टस्यबल
वत्त्वाद्दुर्भिक्षादिसमापातेपिविवेकीचेद्राजाभवेत्तदातु
दैनोचितीसस्वयमेवतत्प्रतीकारंकरोतीतिभावः ८१ त
थाचगतागतमिति अद्रीवसरेवर्षादौअन्यजतार्थम् ८१

गतागतमितिदावाग्निदाहइतिसर्वतउपप्लवसंपातेपिनीला
यतेहरितस्तृणसफलसस्यादिशालिनीभवतीतिअयंभावः
दुर्भिक्षेपियदिसद्वासनोविवेकेचराजातदामेदोदयःस्वका
लेपियदिकुवासनोविवेकीचराजातदामहानर्थोदयइति

अलमितिअत्रेतिसद्वासनाविवेककलनायां पुरागेणकैःपु
रातनैर्नातिह्रासदोहरणेरलंकृतंकानिपिडकान्येव पुनस्तेर्यु
क्तेनतादृशंकिंचिल्लभ्यतेइतिअत्रदेतः श्लोकेतियतस्तेपुरा

गतागतंचेत्कुरुतेसमार्गेराजवासना तदादा
वाग्निदग्धेपिभूमिर्नीलायतेतराम् ८३ अल
मत्रपुराणैःकैरात्रशामाणप्संगतैः दृष्टेगाचरा
त्रकुपतिद्वयीसम्पद्भिःशम्यताम् ८४ ॥

णाग्नानग्रामश्यामाणप्संगतायदिकस्यचिदाग्रस्यश्यामाणप
त्रभवेत्तदामीमऋताः नचलोकेसर्वग्रामाएवेतिकोपिनि
यमोस्तीतिकिम्पुनरस्यांशिवायांशोवरिकास्यानीयमित्य
त्राहदृष्टेगितितनअदृष्टेगाचरस्यनकाप्यासानामकलनेत्य
र्थः अत्रभाव्यवेद्स्तयाकुपतिद्वयीतिवक्रोक्त्या तत्राद्यःकुत्सि
तःपतिःकुपतिःद्वितीयःकोर्भूमेःपतिरितिकुपतिः ८४

शाकभूपतेः श्रीशालिवाहनभूपतेः समैः संवत्सरैर्गणोवे
देषुमुनिचन्द्रांके चतुर्थ्यं वा शताधिकसप्तदशशतपरिमित
इत्यर्थः श्रीरणजित्पतेः श्रीमद्रणजित्सिंहभूपते राज्ये सर्व
तपदिकामुत्रिककार्येषु विलसद्वृत्ते आख्यसत्यारित्रे सति
कश्मीरेषु तदाख्यमण्डलेऽतिशयेन सर्वसम्पन्निधानेषु
स्थितेषु भाविष्टसम्पन्नम् दुर्लालित्यं वा लोचिते राजकमा

वेदेषुमुनिचन्द्रांके समैर्वैषकभूपतेः सर्वतो
विलसद्वृत्ते राज्ये श्रीरणजित्पतेः ८५ सर्वसंपन्नि
धानेषु कश्मीरेषु स्थितेष्वलं सूरसिंहाख्यतनयो
रणजित्सिंहशासनात् ८६ कश्मीराधिपतिर्भू
त्वा दुर्लालित्यलसद्वपुः खेऽभूच्चरवयोयुक्तोन
वेत्तितपरावरः ८७ मत्तोन्मत्तप्रमत्तान्तःकरणः
ऊकेलोन्मुखः सर्वथाखिलथीःशून्यान्कश्मीरा
नकरद्बलात् ८८

रविलासचरि ते खेऽभूच्चरवयोयुक्तः
खेचरजलचरभूचरप्राणघातनपरः अनवेत्तितपरावरः
अनपेक्षितोच्चनीचः उपेक्षितामुत्रिकैहिककार्यो वा मत्तो
मदिरापानादिना प्रमत्तो मनवधानेन उन्मत्तः उन्मादनिमि
त्तभंगादिविषयकाद्यस्तु विमांसादिपानाशनाभ्यां अन्तःकर

णं यस्येति यदेकमप्येषामनर्थहेतुस्त्रितयमत्ताणं किं नामवा
च्यमित्यस्तुच्चयकयनार्थोत्रितयोपन्यसनम् अतएव ऊकेल
खः वेश्यादिनिन्द्यव्यसनोन्मुखः ततश्च सर्वथाखिलथी
रुपैहिकामुत्रिकार्यशून्यमतिः कश्मीरान्बलात्सर्वथाशू
न्यानकरोत् सर्वथेत्युभयत्रसंबंधः अत्र च सर्वथात्वमाद्यभि
प्रायस्फुटीभविष्यति कश्मीरेष्विति कश्मीरानिति च बहुवच
नं प्राद्वसर्गेणदारशब्दवद्देशो नित्यबहुवचनांत इति वररुचिः

काले वर्षति पर्जन्ये काले चापि प्रवर्षति धरायां
गतसस्यायां प्रजा नेशुः समन्ततः ८९ भार्या प
तिं पतिर्भार्यां पिता पुत्रं स यापितम् ववञ्चाप्य
स्वतन्त्रैकशरणार्था भवत्प्रजा ९० ॥

शून्यतामेव क्रमेण प्रतिपादयितुमाह काले इति काले गर्भ
काले साफल्यकाले च प्रवर्षतीति च्छेदः पर्जन्यो मेघस्तच्चोद
कश्चेन्द्रो वा परत्र काले इति च्छेदः अकाले बीजोप्तिकाले सञ्च
यकाले च प्रवर्षति अत्र प्रशब्देन निंदितत्वं द्योत्यते उत्तरार्थस्य
ष्टं नाशो दर्शनं मरणं च ८९ भार्येति स चापीति पुत्रो पितमिति
पितरं ववंच भक्त्यादिप्राप्तौ परस्परं ममाच्छाद्य स्वयमेकांतेग
त्वोदरं पूपरे आस्थितिप्राप्तिसमनन्तरमेव अर्थः प्रयोजनं ९०

पितरौमातापितरौसदयंदयासहितंकेनानेनदयाकृतायस्मै
पुत्रोस्माकंक्रीतमितिअथवातेनदैवेनदयाकृतायस्मायत्र
प्राप्तितइति भाग्यमस्माकमिदमिति अथवासदयंशोभनात्
कूलंदैवंभाग्यमिति अत्रत्रपासंभावनामर्थ्यातरन्यासेननिवा
रयतिविपदितिकेतिनैवकापीत्यर्थः ४८ उत्पथगामिनइति

पितरौकृत्रचित्तत्रविक्रयेणापिजीवनं मेनातो
सदयंभाग्यंविपन्नमस्यकात्रपा ४८ त्यक्ताः को
पिचगृहान्विहायोत्पथगामिनः मार्गभ्रष्टाः स्व
भिर्जग्यास्तथाकेचिच्चविचेरुः ४९ केचित्त्वत्यथा
त्यक्रमाणामार्गांतरेष्वपि अभूवन्पादपतनैर्मर्दि
ताः क्लिन्नविग्रहाः ५० मातरः त्वपयाप्रस्तास्तन
यान्हार्द्दंपातयन् आत्मानांकर्मशेषेणजिजीवु
स्तत्रकेचन ५१

चट्टादिवन्धनात् मार्गभ्रष्टाः पथिच्युताः ४९ मार्गांतरेष्व
पीतिसर्वसंभवम अभवन्निति ननातन्त्यापयितंकस्यापि
प्राक्तिरभ्रदितिभावः क्लिन्नविग्रहाउच्छूनदेहाः ५० आ
त्मानांथनयान्यसम्भृक्षिमतांहार्द्दीगत्यापातयन् मैतेद
यया प्रासंदधुरिति तवेतितेषुपातितेषुमध्ये ५१ ॥

केचिद्वेतिचलामोवयंतत्रैवजीवामइतिचलनकृतोद्यमाःसंतः
परंतिमेतन्नजाः कथंवोढव्याइतिविघ्नंतान्मत्वापवनाग्निजलोर्वी
साहिदध्युः तदर्थानांचक्रुः तत्रपवनसात्करणंप्राणादिना अग्नि
सात्करणंदाहादिनाजलसात्करणंतत्रोद्वुडनेनभूसात्करणं
तत्रनिखननादिना नचात्रतेषांशंकाजातेत्यादृगतविक्लवइति
वैक्लव्यंप्रेमधर्मातरता ५२ क्रमांरेणेति अस्ताभ्रस्तंगता पुन
रुत्थानशंकासंभवनाभावात् प्रत्रिणोभूवन् स्वयंतत्रविक्रया

केचिच्चचलनेद्युक्ताविघ्नंमत्वातनूर्भवान् पवना
ग्निजलोर्वीसाद्दिदधुर्गतविक्लवाः ५३ क्रमागण्त्र
स्तपुत्रास्थास्तदाभूयस्त्वप्रत्रिणः सर्वविधंसकेधां
नोल्वध्यंतिखलपेचकाः ५४ यतंथान्वंतदाजातं
थान्वनोथनिनःपरम् नियत्यांविपरीतायांकिंन
वात्ययितंभवेत् ५५ ॥

दिहारा अप्रेरोसर्वमयोसमायातेपिकस्यचिद्दूषिश्तत्रार्थान्तरय
ति सर्वेतिअत्रसर्वशब्देनप्रकाशपप्रकाशकग्रहणंप्रकाशका
नामपिधानावसरेस्तसंभावनात् पेचकाउलूकाः ५४ यन
मितितदाउर्भिक्षापदिष्यनमितिथनवत्त्सकायंपरंकेवलंकथ
मयंव्यत्ययः सम्पन्नइत्यत्रार्थान्तरयतिनियतिः सर्वतकल्पिता
रीतिस्तस्यांविपरीतायांचलितायांकिमितिअत्रकल्पितागतिः

मनोरथेति योल्लाभो वार्धुषिकाणांमनोरथस्यापि न कदाचिद्यातितादृशेणात्र क्रयविक्रये दृष्टपत इतितल्लाभवञ्चादरात्तदाउर्भिक्षावसरे महार्घ्यविक्रयं मणिमुक्तादिविक्रयं दित्वा हरीकृत्य भक्ष्यभोज्यं विपेणिरे तत्र भक्ष्यावरविशदं भोज्यं जिकालेत्वं भर्जितं पाचितं वेत्यर्थः ९८ केचिदिति आयतिशालिनीं नत्वर्णामियं प्रशाम्यति अपितदीर्घकालानुवंधिनीयमितिदृष्ट्वालोच्यउ

मनोरथपथातीतलाभवञ्चादरात्तदा महार्घ्य
विक्रयं दित्वा भक्ष्यभोज्यं विपेणिरे ९८ केचिच्च
कुशलाद्दृष्ट्वापदमायतिशालिनीम् उन्माद्यद्
विणप्रेमस्वाजीवैः सखिनो भवान् ९९ परेपिनि
पुणाद्दृष्टपरावरशुभाशुभाः प्रोचुः प्रागेवधीते
द्वर्णसद्यः फलतिधीमताम् ४०० ॥

न्माद्यतिवद्गमल्पेनाप्यल्पसादायेत्यर्थः स्वाजीवैरितिस्वस्वाजीवैर्जीवसाधकैरन्नाद्यैरित्यर्थः ९९ परेपीति अत्रपरावरौ पूर्वोत्तरकालीनजन्महस्थशुभाशुभाः कथंशुभमायतावुदेति अशुभं वेति प्रोगवेति आपदारंभमात्रेकरचरणद्रविणादिशक्तिसद्भावएवेत्यर्थः अत्रस्तत्वर्थमर्थान्तरयतिधीति ४००

केचिदिति तृष्णायनलोभः अद्यापतस्याल्पमात्रस्यापि धान्यस्योच्चरियद्धनं मूल्यमितितदस्मिगृहे स्माकंस्वल्पमेववध्यते धनमेवसंचेयं कालांतरउपयोक्ष्यतीति व्रीहितएडुलंविक्रीयधनमदात्वरः कालेनतस्मडुर्भिक्षेनेतप्रद्यैकिंकृतमिदमस्माभिः पाषाणकल्पैरमीभिर्धनैः किंकुर्मइद्इतिपश्चात्तापचक्रुः अत्रापि स्तुत्वर्थमर्थान्तरयतिनितरामिति १ अद्येइति अद्यमात्रोव

केचित्तस्मात्स्थितधियो विक्रीद्विव्रीहितएडुलम्
कालेन्तेदुर्नितरां तस्मानर्थैकदायिनी १ अद्यो
चित्रंतदाद्दृष्ट्वा धान्यंवंतोपिकेचन धनंसमर्जितं
द्वित्वा कालधर्ममुपागताः २ धनवन्तोवृथाः
केचिन्मूल्याधिकधनप्रदाः जीवमात्रावशेषेण
बभूवुः सस्यचेतनाः ३ ॥

निवेदने समर्जितंधान्यविक्रयेणसंचितंधनंतत्रैवविहायकालधर्मंमृतिंप्राप्ताः २ धनवंतइति अत्रापि अद्येइत्यत्रहतिः अद्योपाणित्यनिवेदने मूल्येतियेनमूल्येननैरवांस्ततोधिकंधनंप्रदायजीवेतिधनस्याधिक्रीकरणात् केवलजीवरक्षणेनसस्यचेतनाइतिजीवद्भिः किंनदृष्टपतेइतिन्यायेनधनस्यकालान्तेरपिसमर्जितंप्राकाक्यात् ३ ॥

प॰सं
४३॰
430

इत्यंडुर्भिद्गे तत्र लोकवर्तनी मुक्ता राजडलोलित्यमाह इतीति गतज्वर इति विलोक्यापि निश्चिन्तः ऊपतिर्भूपतिर्निन्द्यस्वामी च मनाग्लेशमात्रेणापि वाह्यमानान्तरं न चचाल किमिदं समापतितमिति न मनागपि चिन्तेस्य शंकोदितेति भावः ४ अथेति तत्र तस्यां वार्तायां प्रवृत्तौ सर्वतो दिशि समीपे दूरे च प्रवृत्तायां गतागतिजनमुखेन प्रतिहत्लितायां श्रुतवृत इत्यर्थात् आपतितं

इति कोलाहलान्तेषु क समीरेषु गतज्वरः ऊपतिः सूरसिंहो सो न चचाल मनागपि ४ अथ तत्र प्रवृत्तायां वार्तायां सर्वतो दिशि महात्मा रणजित्सिंहो नृतेपे भृशविह्वलः ५ अन्नतप्य विमृष्याथ यानीति रीतिगरीयसा अमात्यध्यानसिंहेन धीरेण ख्यातकीर्तिना ८ संमंत्र्यापि समीद्यापि मंत्र्यप्यत्नगतीर्भरात् मेयसिंहाभिधं धीरं प्रेषयामास सत्वरम् ७

महात्मा महेच्छः हा किमिदं मदीयपापफलं मत्र समापतितमिति प्रतप्तेपे ५ अन्नतप्येति विमृष्येति कथमियमापच्छीघ्रं विनश्यतीति अमात्यः स्वसमीपभवः ख्यातकीर्तिनास्वामिभक्तानीतिरीतिविशारदश्चेति प्रख्यातनाम्ना समीद्येति कोमंत्रीकथं वर्तयतिकस्मात्यमत इतिमंत्र्यप्यत्नाणामधिकारानभरादित्याधेन विचार्य धीरं धैर्यगुणकं गंभीरमतिं वा ७

प्रेषणवेलायां तु शास्तिमाह युग्मेन ममेति यद्यन्नवतत्समर्थने उपयुज्यते न तत्र कापि शंका विधेयेति सभीमादार्यं तत्र तत्रोपयुक्तं यथास्थानं यथालगतितया धीविमर्शवताभाव्यमिति तवयुभाधीरनेनान्याश्रयात्परस्परसमाश्लेषेण यथा नितरां शोभते श्रासंदं भवतस्तथा तत्र भाग्येन भवताभवत्यमिति लघुसन्दिश्यचेतदेय विसर्जयेत् इतिप्रेषवर्तनी प्रकारेणाहसोथेति सर्वत इति पूर्वोक्तामध्यवर्तिनो दयानधिकारिसमर्जकलक्षणान्नुद्दिश्यता

सभीमादार्येन वयुभाधीरनेनान्याश्रयाद्यथा शोभेते नितरां समाकृत्यावर्त्यत्वयानच ८ इतिसन्दिश्यतं सोथमहात्मानस्य धीमतः प्राजीह्रयच्छास्तिपत्रं देप्यानुद्दिश्य सर्वतः ९ यन धान्याश्रितं यद्यद्यत्रऊ त्रापिसोस्त्रथीः उत्थापयतिनत्सर्वं मयाप्तमितिवुध्यत १०

इतिलक्षीकृत्य शास्तिपत्रं प्राजीह्रवत् प्रेषयामासेति संदेशानंतरमेव विसर्जनमस्यार्थादापतितं ९ शासनपट्टलिखितमाहूपकेन यनेति यनं सात्ताद्व्यं धान्यं व्रीह्यादि उपलक्षणं चेदं सर्वस्तामग्याः यद्यदिति अल्पमूल्यं महामूल्यं वा यत्र ऊत्रेति मदेये तयास्थापितेस्ता याश्लो भवदीयेवा मयाप्तमिति तन्ममाप्तं मत्रेखि च गणपं कालांतरलेख्यवागतमिति जानीत १०

इतीति आयत्तीकृताः स्ववशस्थापिताः यो दयाकर इति व्याकरत्वेन स्वन्धिवन्धस्थापनरीतिशक्तिमत्वमुक्तम् दयाकरत्वेनानाथदीनातुरपालनशक्तिः सूचिता १२ सद्रीतिंनिवन्धेति सद्रीतिनिवन्धं विहायेति सम्यगितिसमीपवर्तिताकालान्तरस्थायित्वाचसम्यक्तम् स्वकीयैरिहूडत्वेनेषां सूचितं तेनच निर्लोभता सुद्देरितितेषामन्यनिमित्तपारवश्याभावश्चसूचितस्तेनचममपक्षपातितोक्ता सुहृद्भिरूत्पत इतिमार्गभारमल्प

इत्यायत्तीकृताशेषदेशपासोयोदयाकरः कश्मीरान्त्राप्यसद्रीतिंनिवन्धाशु सर्वतः ॥ सम्यगन्विष्यानीयदिग्भ्योद्वीप्यवादिकं स्वकीयैः उरुभिः सुहृद्भिर्विपेणिसुइमूत्पतः १२ निषद्यायानिषद्यायां वीथ्यांवीथ्यां समंततः स्वादरोवितरीत्यासौ यादृया मासयुक्तिभिः १३

मनाकलस्थ्यो चितमूल्येननियतिस्थापनार्थं विपेणिविविक्ते १२ निषद्यायामिति निषद्यापणः वीप्सास्वल्पापयोगिबहूपयोगितोक्ता वीथिर्जननिर्गमस्थानिका स्वादरेति यस्ययावन्ताशृद्रवर्तिनोवयः मासावालावास्तेषांयउदरोवितंयेनतत्प्राणानं भवेत्तयारीत्यायुक्तिभिस्तानसाशाययामासेत्यनेनमध्यवर्तिलक्षनिराशत्वंसूचितम् १३ ॥

ओत्तरार्थ्यमितिकस्मिन्नोद्देऔत्तरार्थ्यमथिकाव्ययसंपत्कस्मिन्नार्थ्येन्यूनव्ययसंपत्‌ इतितदनुसारेणविभागंकल्पयित्वाग्रन्थस्थेसौराजानियत्यांस्थापयामास अत्रसमर्थकंविशेषणमाहसदाचरणेति १४ वस्त्रायामितितस्यामितिशोक्तलक्षणायां प्रजास्थितिः प्रजाव्यवस्था अल्पाशनेति स्वादरपरिमितदानात् उपरितनव्ययस्थापितत्पवसंग्रामत्वात्‌ अत्राल्पाशनत्वेपि

ओत्तरार्थ्यमालोच्य गेहेगेहे प्रजास्वसौ नियत्यां स्थापयामास सदाचरणकोविदः १४ वस्त्रायां नियतौ सम्यक्तेनतस्याप्रजास्थितिः अल्पाशनापि विवभौ योगिसृष्टिरिवापरा १५ इतितस्यांव्यवस्थायां दृढायांकलुषाशयाः भग्नधैर्याइतस्यान्याशीनाविरचीकरन् १६ ॥

विभानेदृष्टान्तः योगिसृष्टिरिवेति योगिनो हि स्वल्पंभुंजते तिशयेनचविराजन्ते इति १५ इतीतिदृढायांदैनन्दिनिकप्रवाहेणसुस्थितायां कलुषाशयाः कोलाहलेनातिलाभवाञ्छादराः भग्नधैर्याअस्मन्मनोरथानाधुनासंपत्स्यन्ते इति दुःखमितिदिनातिवाहेनमूल्यहानिर्भविष्यतीति आविरदीकरन् प्रकटीचक्रुः १६ ॥

पं·सं
४३२

समंतादितिग्रामेषु नगरेषु च उदिता लोके सत्पन्नप्रमोदेषु उ
र्भंगा उद्घोषा याः स्तसैक बहवादराः तमसाग्रस्ता आः किमिद
मापतितं किंनास्माभिस्तदा विक्रीतमिति मूल्यमपि न दृष्टमित्या
दि मोहाविष्टहृदयाः पेषणाच्च हन्नयः सून्यान्यगतिमीलाद
माना १७ वार्तेति केचिज्जडाः स्तभितं भविष्यतीति केवलवा
र्ताश्रवणेन भग्नत्रिकाः स्खुटितपृष्ठमध्याश्चाभूवन् अत्रार्थांत

समन्तादुदिता लोके घोषं लोके षडर्भगाः अभूवं
स्तमसाग्रस्ताः केचित्पेषणाच्च हृन्नयः १७ वार्ताश्र
वणमात्रेण केचिद् भग्नत्रिकाजडाः अभूवन्नाथ
हृन्नोदितेनांनास्यात्कृतः स्तवं १८ निर्मोन्नत्यंगा
मीद्याथवाह्यान्तरगतीस्तथा गुणदोषविचारा
न्तोन्यथायोगीव सत्कलाः १९

रयतिन्यायेति १८ निर्मोन्नत्यमिति अश्वेति प्रजास्वास्या
पादनानन्तरम् निर्मोन्नत्यं कस्या योगत्या चितीकस्यचोर्ध्वगो
त्याचिती कस्या निम्नतामिच्छति कश्चोन्नत्यमिच्छतीति वाक्
स्यदाण्डपीडजाता कस्याञ्चाण्डगतितेति वा तथा वाह्यान्तरग
तीः कस्य कीदृशी वाह्यगतिः कीदृशी वान्तरीति किं वा चा
वदति किं चास्य हृदयेऽस्तीति भावः यतोसौ गुणदोषविचार

ज्ञो गुणेष्वपि प्रायेण दोषाद्दृष्यंपते दोषेष्वपि गुणाइतियत्र
यस्याधिकं सततत्रयाह्यत्याज्यो वेति स राजा सत्कलावयात्
मतीः कलनावयात् अत्रैतत्स्वर्यासिद्धये दृष्टान्तमाह योगी
वेति यथा योगिनो योगकलया सर्वे वाह्यान्तरमाभाति तथा
स्यापि नयकलया सर्वस्मभासीदित्यर्थः १९ वाह्यान्तरगतीः
समीक्ष्येति विहृणोतियदन्तरिति दृष्टैकसाराणामिति आ
अत्रिकभयरहितानामित्यर्थः अत्रैवावधेयमित्याह अन्तर

यदन्तर्नवहिस्तस्त्वयद्वहिस्तन्नचान्तरे दृष्टंदृष्टै
कसाराणामन्तरस्तोनसीदति २० मान्यस्यानेषु
संस्थाप्यमान्यान्कृत्यविचक्षणः अव्याकुलमति
र्भूत्वासजोभूद्धेषहृन्नये २१

त इति अन्तरे विशेषस्वाशयो वा कथं कस्य हृदयमिति ज्ञाना
तिप्रत्यक्षतया न भवतीत्यन्तरत्तः स कार्यकालेऽभूसीदति न
निमज्जतीत्यर्थः २० तत्फलितमाह मान्येति मान्यस्या
न्येषु लोकायव्ययादिषु संस्थाप्येति तदुचितस्थाने नियमनं
संस्थापनस्यार्थः मान्यानिति कालान्तरव्यभिचारगणनाकुशला
नित्यर्थः अत्रेदं तद्गर्भितं विशेषणं कृत्यविचक्षणः इति संस्थाप
नाफलमाह अव्याकुलेति पोषं कर्तव्यशिष्टं सजनः संवृद्धिर्नि
वहकस्पश्च २१

ध.शं
४२२

प्रोषवर्तनामेवाह नष्टा इति काश्चिद्वृत्तयो भृत्यादिलक्षणेन
ष्टा आसन् काश्चिच्चात्पायत्वात्संकुचिता आसन् शाच्यः शा
च्या इति आगमनवेलानिबद्धाः कलोज्ज्वलाः सम्यक्कानर्नि
यतिवृद्ध्यादिदानलक्षणया अस्त्वद्धा अपीवयत् अत्र हेतुविशे
षणम् धर्मस्त इति अदृष्टवशादरः अत्रार्थान्तरनिर्धर्म इति
सर्वस्येति स्वपरवृद्धेः धर्मेणैवेद्धिकामत्रिकीचस्यवृद्धिः प

नष्टाः संकुचिता वापि वृत्तीः शाच्याः कलोज्ज्वलाः
अदीवयत्स धर्मज्ञो धर्मः सर्वस्य कारणम् २२
अदृष्टाश्चस्तु वृद्धीनां किंन मत्त्विद्धिकारणम् ह
दृंद्दिदृष्टं सर्वांगवद्धं चापिक्वचित्स्खलत् २३

रवृद्धिश्च भवतीत्यर्थः २२ अत्रैव समर्थयति अदृष्टेति सत्ति
द्धीति प्रजागरेकस्यरसमर्पणात् ततश्चादृष्टं सर्वकारणमि
त्याह व्यतिरेकेण दृष्टं दृष्टीति सर्वांगवद्धमपि दृष्टं प्रत्यक्षक
ल्पितमैहिकं क्वचिद्दलवति विषये सबलदफले विपरीतफ
लं चदृष्टं यथा सर्वांगसन्नद्धमपि सैन्यम् तस्माद्धर्माधिक्ये
अदृष्टकारणे नभाव्यमित्याशयः २३ ॥

नगरनागरिकस्थितिसमर्थनानुवादपूर्वं ग्रामग्रामीणस्थि
तिसमर्थनाप्रकारमाह इत्थमिति देशणानिति देशवासि
स्थितिसमर्थनयैव देशस्थितिरर्थादायाता आस्वस्त्याद
यान्यतीतमतीन्नामावस्मास्वव्यवस्थांप्रच्यावयतीति देवह

इदं सदेश्रणानाश्चस्त्रुह्रदयान्नयकोविदः विधा
यसन्धिवन्यार्थमत्यतः क्षेत्रवृद्धये २४ ग्रामे
ग्रामे पुरगणोऽस्वात्मनाविचरन्नसौ स्थितिंकार्त
युगीवद्धासस्पर्शं व्यथान्महीं २५ पुरस्त्र
स्त्रौविंती ग्राम्यनागराणां विभूतये विभज्यभाग
पः क्षेत्रवीजानिं धर्मतो ददौ २६ ॥

दुय इति ग्रामग्रामीणसर्वव्यवस्थापलक्षणं २४ उच्यत इ
त्यकं विहरणेनेति ग्राम इति स्वात्मनेति न परमुखेन कार्तयुगी
मिति समर्जकैः सदृशसमविभागकलनया २५ पुरस्तात्तेनिक
स्थकीदृग्भरइति योग्यनाकलनौचितीदशावितिअपूर्वत्वयेतिवो
ध्यं २६

तथेतिमृडुर्मृडलापरचिन्नावर्जिनीशान्तालोभतस्लावदिष्ट
ताग्राशावामनायस्य उन्नमेतिपरस्परंवाध्यवाधकभावोवि
नष्टप्रायोभूतदित्यर्थः नपुनरुत्तमपमभावस्यकाचिहानि
रितिभावः २७ पतिमितिसद्वृतज्ञं नियतिपालकंस्वार्थवा
वहंयथेति अन्वर्थयांचक्रेवस्तथारणात सर्वत्रराज्यवस्तुमं
तोजातात्यर्थः २८ कर्तव्यशेषमाहश्रेणीतिश्रेणीतिश्रेण्या

तथासौमृडशान्ताशौरंजयन्निखिलाःप्रजाः उन्न
मायममध्यानांममतात्रयथाभवत २७ पतिंसद्वृत
ज्ञंतमालोच्यासौवसुंधरा स्वाख्यामन्वर्थयांचक्रे
सर्वतोभरिताशया २८ श्रेणिवर्गमपथस्तंनियति
स्थापनादसौ स्वस्यंचक्रेयियांनामडक्करंकिमथो
मता २९ केचिन्निर्वलयःकेचित्पादार्थमथदापिताः
केचित्स्वयनसाहाय्यात्स्थापितास्तेनधीमता ३०

जीविन्यःप्रजाः तासांचस्वस्वापेक्षयावर्गः अपथस्तमाप
द्ग्रस्तप्रायं स्वस्थःस्वरूपापन्नः २९ नियतिस्थापनादिति
विहूणोतिकेचिदितितत्रकेचितइति विगलितोत्थानागत
यःक्रियन्तामाः पणापणमदीयोवलिस्तावन्नदेयइति के
चिच्चमध्यमप्रायाः अर्थततोपिशिथिलाः पादंवलिंदापिताः
केचिदितिसर्वथानिःशेषीभूताः ३०॥

पुविकर्मव्यवस्थामशेषेणोक्काभाविशेषवर्तनाप्रकारमाह
सोमेतिनष्टानांविशीर्णप्रायाणामितिहृताव्यभाविकर्माप्र
णां ३१ अत्रैवेष्टमप्याह कालेइतिहृद्यर्थंदेशादेशप्रहृद्यर्थ
भूदेवाब्राह्मणाः ३२ शाक्रोतिरस्थितमितिशक्रः सम्यगेभ
तायस्मास्तयोज्वलयादिवावस्तथापस्पर्धेस्पर्धावद्वंचक्रेनके

सोमासेतव्यवस्थानांनष्टानांपुनरेवसः जीर्णो
द्धारादिभिर्यत्नैःशुद्धिंव्यधितधीयतः ३१ काले
कालेचहृद्यर्थंदेवांशान्तिजपादिभिः तोषयामा
सभूदेवैरन्तःस्वच्छाशयोमुदा ३२ अमुंप्राप्या
थराजानंशौर्यादैर्यगुणोज्वलं पस्पर्धेवस्तथा
शाक्रयवयोज्वलयादिवा ३३ यथासोमुदितः
शक्रंसत्क्रियाभिरत्तपत तथामंमुदितःप्रा
क्रोमोदयामाससत्कृतैः ३४

वलंभवत्येवशाक्रथवायावदहमपि शौर्यादौर्यगुणशा
लिमद्धवेति ३३ यथेतिमुदितइतिवास्यांतरप्रकृतिस्वास्थ्य
नकृतकृत्यः सत्क्रियाभिः शान्तिजपपाठादिभिः अमुंराजा
नम मुदितइत्येतदर्पितामृततत्प्रः सत्कृतानित्रिविधोत्पात
प्रशमइवेकालेकालेसहृष्टिदानफलमस्यादिहृदयः ३४

अकालेइतिअकालेनिन्द्यकालेपापाचरणाभावादामुष्मिकप
वाकालेसन्ततमहत्त्वेदिपुण्यपापेपेहिकफलप्रदेइतिसिद्धं
तात् ततश्चसद्वासनाभरितत्वाद्राज्ञः प्रजापचाराभावान्मृत्यु
भीनाशः तस्मादयंप्रतिक्षणमुपस्थितसन्निधिर्भयदइति
व्याप्तोपिजनाशीः पात्रतांस्वस्तिभूयादन्तकाययोः पुनास्त

अकालेमृत्युभीनाशाद्भयदोप्ययमन्तकः ज
नाशीःपात्रतांयातोराज्येतस्यमहीपतेः २५ कि
यद्वावर्ण्यतेतस्यमाहात्म्यंसर्वगोचरम् रविप्र
काशितान्भावान्कुर्यात्किंनामदीपकः २६

व्यक्तिर्नोतइतिहिताशंसनाभाजनतांयातइतियमस्याप्तः
स्वास्थ्यमितिभावः २५ गुणोत्कर्षसूचयन्नुपसंहरतिकियदे
तिसर्वगोचरमितिकियत्कालीनत्वादधुनातनसर्वलोकगो
चरंनपुनःपुरातनमहीपवदागमप्रामाण्यकदर्थितं तद्दर्शन
मप्यनुचितमित्याशयेनाहरवीतिदीपकइत्यस्यार्थेकन २६

प्रकृतमनुसरतिसदितिभव्याशयैरायतिशालिभिर्हृदेसदा
नन्दप्राप्तयेइतिसम्यग्भावंहृदयेवधार्य्य किमित्याहसदिति
विवेकतदभावयोर्विवेकप्रमादयोः फलंसदसद्वासनाहृतं
सम्प्रीहितं विवेकेमतिसद्वासनाहृतेनभूपतिनाभूयते प्रमा
देनासद्वासनाहृतेनभूयतेइतिविवेकिनाभाव्यमिति २७ उ
क्तमपिसदसद्वासनाहृतंपुनःस्पष्टयन्नुवदतियुगलकेन

सदसद्वासनाहृतंविवेकतदभावयोः फलंस
म्प्रीहितंसम्यग्भाव्यंभव्याशयैर्हृदे २८ अकालेपि
नृपश्चेत्स्यात्सदाशयलसद्गुः अकालकल
नांजित्वाजनाःसम्पत्तिमाप्नुयुः २९ सकालेपि
नृपश्चेत्दुराशयकृतोद्यमः सकालकलनां
जित्वाजनाविपदमाप्नुयुः ३०

अकालेपीतिअयंभावः प्रजापचारवशात्ककालसम्प्रा
प्यपगमलक्षणमिदमेवबोध्यम् यन्नयाविधायामप्याप
दिनृपःसद्वासनानत्यजतीति अथवा सकालसम्प्राप्यपग
मलक्षणमिदं यन्नयाविधायांसर्वतःप्रसरंत्यामपिसम्पत्तौ
नृपःसद्वासनांपूर्वमेवत्यजतीतिश्लोकद्वयार्थः ३० ॥

सुशीलश्चैत्यामिति याऽसौ पारिमेकभाषायाः संक्रामिता त
त्रैत्यंप्रज्ञार्थवादरूपोद्गादरणधोत्वरसंगतिरित्यर्थः ५० तत्र
संक्षेपबोधनार्थमेकत्रैव ह्दयं सदसद्वासनाद्वन्दं वक्ष्यमुपक्र
मतेकदाचिदितिद्वाभ्यां मदीत्यनेनाविवेकितं सूचितं तद्वा
रं प्रतिडदभिमुखीकृत्य तत्पालश्चारामपालः ५१ अथेति

सुशीलश्चैत्यामत्रापि भद्रराज्ञ्वं विभियोन्नृपः निद
र्शितो बुधास्तस्य चरितमेतन्निशम्यतां ५० कदाचिद्व
मिकाले सोऽमृगयाविहृतो मही निदाघतापितेस
म्यगतद्दिग्रे चराचरे ५१ कंचिदारामसमालोक्यात
द्वारं प्रतिचर्मितः विश्रान्तये पुरोगत्वा तत्पालं वी
क्ष्य दृष्टवान् ५२ पुगलकं अथेह द्राक्षकिंसन्तिदा
डिमानिनवावद इत्युक्तोऽसौ भुजोवह्वा सन्तीत्येनंन्य
वेदयत् ५३ पारिमेकां रसापूर्णां निष्पीड्यतानि
देहि मे इति श्रुत्वां तरा विशपट्टुं तं निष्पीड्यदाडिमान् ५४

अत्रारामे दाडिमान्यत्रामयेयानि फलानि दाडिमानि सन्ती
ति ५२ पारिमितिपारिः पात्रीपतानि दाडिमफलानि निष्पीड्ये
ति अन्तरमज्ञापादानपर्वं वरसंप्रावयितात्रं तदिति आरामांतरे दा
डिमानितिनिष्पात्रीकृटीवादी पेटीकवलदाडिमाविति त्रिलि
ङ्गःशेषे समरः ५४

निष्क्रम्यतद्दिरागत्यमेदतिभूपतिः स्वयं याचेत इति मदीय
मिदं मयानमय सफलजातमितिसूचनार्थं विषमाक्षरपादं
वापादैस्समं दशाय मेवत् यच्छन्दोनोक्तमत्रगाथेतितत्सूरि
भिः कथितमिति षट्पदीयंगाथा ५५ गतश्रम इति शांतनि
दाघतापः वर्षायः संवत्सरनियत्या संस्थापितश्चायः अमृत

पारिमेकां रसापूर्णां निष्क्रम्यास्मै ददौ मुदा ५५
आदायपाणैपीत्वाथो अन्तस्सोगतश्रमः आहे
नं वदवर्षायः कियानायातिवोमृतः ५६ निःशंको
सावुवाचैनं वर्षदीनारषकरी आयोमुतोस्तिनःशे
षंगतागतिकतष्टये ५७ इतितेनोदितोवाणी
निशम्यावाचतं पुनः राजदेयं कियच्चास्य लिपो
नियतिमागतम् ५८

इति आरामात् ५६ निःशंक इति प्रसादोऽसौ यत्र सोदरः श्री
स्याधष्ठतोतिपनं राजानं वर्षमिति वर्षे वर्षायइत्यर्थः दीना
रप्रमाणं ताम्रकर्षद्वयमं कितं नःअस्मदुपादेयं ५७ इतीति
निशम्य हृदावधार्य राजदेयमिति बलिरूपो राजभागः लि
पावित्याय सेलव्यंवंयन्या नियतिमागतम् वर्षदेयम् ५८

अर्जकपतउद्यानपालकादेतद्भागोर्गंवृद्धायातसमर्जकभागः
दशमांशेनाद्दिस्समर्जकमध्याद्राजभागःस्वभागस्तुनियतप
वलिपोनिवद्धःपतेषांननियतिर्नापिस्समर्जकदशमांशइ
त्यर्थः ४९ श्रुतद्गृहेडाक्तिराजद्दत्तमादनिशम्येतिह्मकाभ्यां
नियतमितिराज्यायलिपेभागइतिपूर्वविहृतः ममेति प
कवचनममीषामितिचबहुवचनंहृदिद्दानिगौरवलाद्य

स्मित्वावाचायतंहृदयपतदेयंनकिंचन नियतं
तत्रनाप्यतद्भागोर्जकतईद्यते ४९ निशम्यचिंत
यामासदेशेस्मिन्बहुविस्तरे आरामावद्दवःसन्ति
सत्फलद्रुमशालिनः ५० यद्येषांनियतंदेयंभाग
श्चापिसमर्जकात कोशवृद्दिर्भमामीषांकियद्दू
निर्भवेदिति ५१ अस्तवशपमिदंकार्यस्यागतास्ता
पयाम्यहं वन्येषांनियतिर्योस्याभागश्चापिसम
र्जकात ५२

वकथनार्थं मम सर्वतआयस्यप्रमृततादा
यवृद्धिः अमीषांतपकैकस्माद्भागोनिर्यातीतिह्यानिलाचवं
चिंतांसफलयति आक्तिति यत्रावद्भतंतदस्तुमौर्खाविरं
भितंद्यतीतशोचनं इत्यक्तिनभ्युपगमार्थमव्ययं इदंवस्तु
मार्गंमयाकार्यं तदेवाहृस्थइतिस्पष्टमन्यत ५२ ॥

इतीतिग्रन्थिरितिश्राशयस्यउद्दृष्टत्वाद्ग्रन्थित्वं निवध्यविधेयत
यास्वीकृत्यस्यराजातेउनरादस्यग्रन्थेत्पादिस्पष्टम् ५३ गत्वे
ति असावुद्यानपालकः द्वितीयोसावितिराजाग्रमुमित्युद्यान
पालकं सश्चउद्यानपालःध्यात्वेति किमत्रप्रष्टेर्यिमात्रस्य

इतिग्रंथिंनिवध्यांतरन्यापारीप्रदीयतां विरतानै
वमेतत्स्मेत्यवमाहस्मतंपुनः ५३ गत्वासौचिरमा
नीयरसकंसंददौचतत आदायासौजगादामुंव
द्दिमेत्राधुनाकथं ५४ विशेणगमनंपात्रंनचद्द
र्णप्रराययया संध्यात्वेनेविनिश्चित्यराजानंश्रुतस
त्क्रियः ५५ उवाचदोषलेशोपिमत्पक्षेणकथं
चन ज्ञानेपचारश्रायातोराजपद्माह्निनिश्रयात
वासनाज्ञाल्प्यमापन्नाराज्ञोस्यविधिहृन्नतः ५६
तयाद्दिपीडयित्वैकंपात्रंपूर्णमभूत्मम अधुना
दशनिष्पीड्यपत्नेनाप्यनचार्जितम् ५७ ॥

निमित्तमितिन्नमनेनान्यनेकेनविज्ञाव्यमितिविनिश्चित्य
राज्ञानंराजासावितिविनिश्चित्यश्रुतसत्क्रियइतिअस्तातम
पितातवउपचारात निःशंकमवाचेति किंतर्द्दिइत्यत्रजा
नेइतिअपचारोउपसंकल्पः अपचारंस्फुटयतिवासनेति

विथिवृन्तत इत्यास्यासनानन्तात्वग्वृत्तिरसावासीत्तपरं तदे
वंडरवगाहमितिपक्वमिति दाडिमं यत्नेनेति प्रयत्नपरेण
रसपात्रं पूर्णमतिथयेर्पयिष्य इति ज्ञाप्यमनसा कांक्षितं न
चार्जितं नप्राप्तमिति ८७ इतीति न तान्य इति स्वसंकल्परूपेणाः
कोमलस्य कृतिः प्रशान्तचित्तवृत्तिः मेघोन्मुकेति उच्छ्वासमे
वावरणं ८८ लज्जामिति स्वस्मिं जातां लज्जां प्रकाशयन्तं नाम्ना

इतिश्रुत्वाननतास्यासावभून्कोमलस्य कृतिः बभौ
चन्द्र इवमेतस्य मेघोन्मुक्तेंडविंबवत ८८ लज्जांउ
न्मृज्य कृत्य प्रादूर्नेनगच्छचानय रसकं ममवृद्धो
पिडुतं प्रत्यायये यो मुदा ८९ पात्रमानीय तत्पात्रेण सम
र्प्योवाच विस्मयात आश्चर्येन्नृपतिस्तस्यावासना
याविनिर्गतः ९० इदानीमेव यद्वृत्ताफलसंपन्निरी
दृशी अधीनमखिलं चैतन्मन्ये भूपतिस्त्वकृते ९१

अभोत्तंसनादिइयंक्रियेति मृत्य कृत्य प्रदेतिपतन्म्लवद
प्लानादेवानुमितत्तद्धृदयवृत्तित्वात ८९ पात्रमिति इदानी
मिति प्रयासं विनैव फलसम्पत्तिरितिफले भोरममवृद्धिः
९० फलसम्पत्तिं विवृणोति अनायासेनेति सम्पन्नं रसपू
र्णम ईदृक्कर्तृगः सवासनानिश्चयः प्रस्पयातः ९१ ॥

तत इति पतद्धिदितात्मभिप्रायोहमिति स्वंश त्वभिज्ञातं महीपाद
भेवेति विस्मितपतदिंगितज्ञानेन प्रस्योद्यानपालकस्य ९२ उ
पसंहरति इत्यमिति प्रस्यभद्रराज्ञकृतमहीपतेः विनीतस्येति
शीघ्रं ऊवासनाथ अन्यिसमच्छेदात ज्ञाख्या ज्ञायाद्दो अनयेति

अनायासेनसम्पन्नमेकस्मादेवदाडिमात पात्र
मेतन्मयालब्धमीदृक्कार्योस्यवर्थता ९२ ततोसौप्र
त्यभिज्ञातं विधायस्वं महीपतिः विस्मितोमृगया
रंभात्सर्वमचेष्टरोस्मतत ९२ इत्यंतस्यविनीतस्य
कथेयंलोकतर्पिणी ख्याख्यानयायच्छ्रुतयालोका
विनयभाजन ९३ तस्मादाप्यमहीतलेत्रसद्वितरा
ज्यास्पदं भूमिपः सत्पांसच्चरिताज्वलांसविमलांकवी
तसद्वासनां चेतस्यानचलेद्यदायममलप्रज्ञोमनो
भीप्सितं प्राप्यास्मात्मकलेश्वराद्विजयतेसलोकवन्द्यो
यमः ९४

कथयायदितिदृतोलोकाभाविन्टपाः ९३ उक्तमर्थं निगम
यति तस्मादिति सत्यांकालान्तरस्थायिनीम सत्यामिति वि
शदयति चेदिति अयंराजा मनोभीप्सितमितीहलोके सलो
काः पुण्यकृल्लोकाः परत्र पुण्यलोकानासादयतीत्यर्थः ९४

पुनरपिसत्स्वत्तयेत्तुवदति तयाचेति अस्यविवेकस्यअत्रैपो
नरुक्तंनेहेगायेत्पाद्‌ कुथानामिति तयाचययायथासौपरि
मस्यतेतथातथासैारम्भोत्पादनाद्रुचिमेवोत्पादयतीति ९५ रा
ज्ञामितिअवेदेत्यतिल्यवंतम विपदोडःखायदत्वाद्विपज्ञायोये
तिभारकल्पना ९६ सम्पद्विपदौविविनक्ति द्वयोरपीतिद्वयोः

तथाचनिपुणैरस्यसारसंत्तिममादरात फलमुक्तं
कुथानांयत्स्वर्गोयंरुचयेमतः ९५ राज्ञांसम्पगेव
ह्यासैारत्नाकल्पतसंपदे जास्यपुनरत्तीवेदंविप
ज्ञायकल्पते ९६ द्वयोरपिफलंद्वेधाराज्यकोषा
द्विरन्वहं एकंनगरदेशीयहृद्विश्वाप्यपरंमतं ९७
कोशराज्यर्द्धापचयःश्रयोरदरिद्रता फलमतत्त्व
ज्ञात्स्यास्यद्विधाकीर्तितमनमैः ९८ ॥

संपद्विपदोःसम्पदपिद्वेधाविपदपिद्वेधेत्यर्थः तत्रसंपत्फ
लंद्वेधाद्राज्येतिअन्वहंराज्यस्यकोशस्यकरद्धिरधिकमेकंस
म्पत्फलं नगरनागरिकहृद्विश्वद्वितीयंफलं ९७ विपत्फल
मपिद्वेधाविभजति कोशेति अपचयोन्वहंवर्धमानाद्रा
निः ९८ ॥

अत्रेवशिविकायामर्थवादनूपंशोखरिकोकल्पयित्तमवता
रयति अत्रशास्तीतिअनुशासनमनुशास्तिःशिक्षणंतदर्थंश
शास्तिरचनाविशेषःसाम्पद्भ्रमेराजा अनुशास्तिप्रशास्तिरने
कसत्त्वरित्रप्रस्तितातत्रयासैातेनपुत्रार्थिनीतिरीतिर्विज्ञातानि
बोधत ९९ इत्रेतिजाल्यश्रुतिरितियदिकश्चिदागत्यत्वच्छ्रु
तौजाल्यवार्तांवदतिअनेनेदंतवदृत्तायातंभवेदितिविस्म

अनुशास्तिप्रशास्तैाचसाम्पकुत्रोहवस्तावः पु
त्रार्थिनीतिरीतियांववन्येतांनिबोधत ९९ अत्र
जागृद्दियाकाचिज्जात्यश्रुतिरूपागता विस्म
त्याह्यदयेत्तांतंविचारेणपसारय १०० स्वीप
रात्रसन्यानस्वलनापरमेतथा आरब्धासत्क्रि
यातातफलसैाष्टवदेत्तवे १०१ ॥

यास्रुताद्रुपगतातांतदैवजागरित्वाविचारेणपाकुरु १०० वि
चारणफलमाह पूर्वेतिस्खलनापगमेप्रशानिहृत्तोप्रस्तिद्धंच
विपोप्रमादगतापंक्तिःपूर्वापरस्वलनविधायिनीआरब्धस
त्क्रियाफलविज्ञायविचारदृशापुनस्तस्यामपसारितायांस्व
लनाभावादारब्धानुसंद्धिताक्रियासष्टफलंददातीतिसैाष्टवम्प्र
णीतारामणीयंकवा १०१

परानिति पतेजाल्मद्धनयप्रतापवंतोद्दाग्रभूवन्निति मोदीरयमोत्यापयजाल्मोमामनन्यायाइत्यर्थः पतस्यजाल्मस्याग्रजस्योथीरणाडुत्थापनात् अयंभावः सर्वथेदंप्रमादापवयदित्तत्रापिसिद्दिर्ह्रयपतेसाभासमात्रसारान्तेस्वप्रपातपवेति ७२ मेतिग्रत्रेतिजाल्म प्राप्तजाल्मयतिप्राप्तापन्नेचद्दिती

परानालोकमापत्रजाल्मपथजमुदीरय पत
स्यादीरणाद्दृष्टंस्वप्रपातःप्रमादिनाम् ७२
मापत्रात्रमनोदेहिप्राप्तजाल्मम्बोह्नतात् ३
च्छासतीदणविशिखाद्रेतंब्धनयशालिना ७३
उक्तंप्राचीननिपुणैरिदमेवकथान्तरे दृष्टा
पिजाल्मदृस्तान्नायदाइतिवेलाद्दतम् ७४
उच्छुस्यान्निनतयातिदेशस्यास्यनजातयत ती
क्ष्णवाणासियाराभिर्भवेदितिविनिश्चयः ७५

यपेतिसमासः ७३ उच्छासतीदणविशिखाद्रेतब्धामित्यक्तंप्राक्संवादेनद्रढयति उक्तमितिइदमेवप्राप्तजाल्मग्लेह्नतीदणच्छासवाणाद्रेतव्यमिति दृष्टापीतिग्रशक्तिसंपितेयंकिंनामकुर्यादितिनमंतव्यमस्यवास्याप्रांतरंवलमितिसूचनार्थमपिशब्दः ॥

प्रांतरवलमाह प्राः इतिप्रास्तस्यात्कोपपीडयोरितिपीडानिवेदनप्राः इतिवेलाद्दतंहरमुसंच अस्यदेशस्येतियत्रभवतोभिमानेनात्तित्वमद्दमेतदपिपइति ७५ सत्यमितिसत्यमिदंभवान्वेलाद्दतमतिरितितथापिमापन्नंजाल्मकिशोरकंप्रथावयकिशोरकोशिदितितोचोटकपोतः ७६ विचारैकपरोभवेतिचोदितंविचारेणाधुनकिंग्रस्मादितिअस्माज्जा

सत्यंवेलाद्दतमतिर्मैनंजाल्मकिशोरकम् प्र
थावयस्तुथापत्रविचारैकपरोभव ७६ अस्मा
द्विभोद्विसत्यंत्वांपातयेदेषनिश्चयात् तत्रैवय
त्रपातेनभवेत्कीकसभेदनम् ७७ सत्यंसम्पद्वि
नाशस्यहेतवेतद्भवेन्नव प्रासेवितमिदंतातसाव
धात्ययकारणम् ७८ ॥

ल्मकिशोरकात्

पषजाल्मकि

शोरकः तत्रैवपातयेदितिसंबंधः कीकसमस्थिप्रकृतप्रांतरसमारवस्तूनि ७७ सत्यमितिपतज्जाल्मंप्रासेवितमितिपरत्रद्दष्टंसावद्देतःस्वयमासेवितंपुनःसावधात्ययोऽःखंतस्यकारणंयदीच्छसिपतच्चरितमवलोकयितुंतत्परैवपश्यमास्वयमामेवसेवयासेवितमितिसूचितम् ७८

मेथामितिथारणावतीथीर्मेथातां वितत्यधारणां वद्धेत्यर्थः
तदिदंसखजातमाभासमात्रसारंसखविलसितं अन्वगिति
पर्यंतवेलायांआलोचयकीदृगस्यपर्यन्तमित्यालोचैतद
र्थंजाल्यमपाकुरु नचात्रतेप्रयासःस्यादूअमलमतेरिति
अमलेधीदर्पणेघणेच्छमेवसदसद्दृष्टिः समाभाति तदिदमि
त्यनेकेत्वनस्वरूपतोनिर्देशः येनप्रबलेनभवसखेनज

मेथांवितत्यतदिदंसखजातमन्वगालोचयाम
लमतेप्रबलोनयेन दग्धाःशयाजनिमतोप्र
दूताश्वसर्वेपह्वातनोत्रविरतिर्विडंबास्ततः ७९

निमतोप्रशस्तजनीनामपिसम्पत्यात्राणं दूताद्दग्याःदै
दैरतेदर्शितंतदस्तातमेवयत्रप्रपतीतिदग्धत्वमेषाम न
केवलमियदेवानर्थयावदत्रभवेसर्वेप्पुनमाप्रपमाख्याने
नपह्नातत:पादप्रहारैः प्रहृताद्सम्माः यदेवभवसखंश्रा
च्यतयासम्पप्राचिंदिनंगवेषितंतदेतदवमानदायित्वात्याण
पहारिवाच्चपादत्तणान्प्राणिनःकरोतीतिप्रतोदेतोरस्माद्दि
डंबाविरतिस्ततेति ७९

त्पेति विदेतिकर्त्री अनेनजाल्येनकरणेनसर्वथेतिस्वपरविष
येऽहामुत्रविषयेवानामनिश्चयेन आलोककलोकस्थितिःप्रकाश
लोकस्वरादिस्थितिःश्रुवानश्वरी ८० पतदितिशोथःशयथुरिति
बाल्यशरीरविकारः महामदइत्यान्तरशरीरविकारःयेनेति वा
ह्यांतरशरीरविकारेणात्र सर्वार्थसाधननिमित्तेमनुष्यभूमौ र
तरमसत्यंसजनमन्यत्रान्यप्रतीतिः असत्येसत्यप्रतीतिः सत्यया

नकदापिविदानेनसर्वथाभयहेतुना जाल्येनप्रा
प्यतेनामालोकलोकस्थितिर्ध्रुवा ८० पतत्फलेषु
त्रममात्रभातिमहामदोयस्ततुशोथपूर्वं येनात्रस
त्पेतरमजनेनसर्वार्थहानिर्विपुलंभयंच ८१ त
तोऽर्जकार्जितंताल्लदंभीवलायापहरोत्न्नृपः सप्रिय
स्तस्पतद्दास्तन्मल्पनाकौगृहक्रिया ८२ ॥

सत्यप्रतीतिरित्यर्थः सर्वार्थहानिरैहिकामुष्मिकार्थहानिरित्य
र्थः नकेवलमियदेवयावद्विपुलमनश्वरंभयंपारलौकिकं ८१
ऽर्जकमुपसंहरति ततइति समर्जकार्जितयाल्लद्भ्याहराज्यक
रोमीतिप्रतीतिरथः शिलादिघटितवास्तुनः शिलानिस्सार्यो
परितद्घटितभूमिकारचनयाथोवल्मीकेगृहारंभइत्यर्थः स
पियदृत्पल्लाएदना ८२ ॥

अत्राप्यवांतरवन्धमवतारयति अत्रेति वैयाविद्याशालिनः घरत्वाने आयत्यामुत्तरकाले भाविन्यपावल्लावितियावत् अनेन विवेकिनो राजानः सत्क्रियां विदध्युरिति ८२ हेतिश्रमितैजोश्रमितं इमिदमित्यर्थः परंत्वत्रायंभावः स्वयमसौ शांतवृत्तिः स्ववर्गजाल्म

अत्राख्यानमिदं वैद्यैर्निवद्धं सत्कथान्तरे यदाय
तौ फलोत्कर्षात्सत्क्रियास्यापकं भवेत् ८३ सो
ल्लान्महामदो राजा राज्यसम्पत्तिभूषकान् अमा
त्याध्यक्षवर्गाग्र्यान्मदोगतउवाचह ८४ विवेक
पंचवो वृद्धाः कामो मेहृदियोल्पलम् समाप्येनं
ममरतिर्भवतांकृतकृत्यता ८५ सम्यगन्विष्यलो
केत्र युष्माभिर्मूढचेतनः कश्चिदानीयतां यस्य प्र
तिमानेव दृश्यते ८६ ॥

वृद्धं समीप्यतत्यतो कारायेयं यम्मसमाप्यानिके ८४ विवेके
तिसम्वोधनं मदपदेशपात्रं यथा भवेयुरिति यनें कामं रति
श्चिंता निवृत्तिः कृतकृत्यता मयिभवतां कृतततेति ८५ यस्य
मूढधियः प्रतिमोपमा अपेक्षापमन्नदिरित्यर्थः ८६ ॥

प्रणम्येति उमित्यत्रमतमिदमितिस्वामिवचउपग्रहस्त्वी कृ
त्याभ्युपवाभिप्रायस्यडर्जे टत्वाडपग्रहवन्धनामिवमत्वा पग्रहो
पग्रहोवंध्यामितिकोशः ततश्च प्रणम्य भूप्रयस्त्वरास्त्वचनार्थं
सभाग्याइतिभागपवत्वेनैवामीषां तत्पदप्राप्तिः सूचिता महाधि
यइति पूर्ववडल्लाएरनायां अन्यत्स्पष्टं ८७ प्रयस्येति प्रयस्यप्र
यस्य प्रकर्षेणायतित्वा प्रकर्षेणसुडिगतोवाध्यः अन्यथाव

प्रणम्यामित्युपग्रहाते सभाग्यामहाधियः गवेषया
मास्त्वरत्नं तादृशं पुरुषाधमं ८७ प्रयस्यवाक्तनैवैते
स्तादृशः कश्चनाप्यहो दिव्यामोयत्समासंगाद्राजे
षांतुष्टये भवेत् ८८ अथोविमनसस्तेतिप्रयस्योचुः
परस्परं कोनिर्वधोस्य केनायं प्रीतो स्मास्सभवेदिति
८९ समेत्यामंत्र्य गत्वाथो दहस्तुः कंचिदंजसा सो
यं सोयमितीवाहो तदर्हस्वस्तिमाचिरम् ९० ॥

किमिति यौनरुक्त्यापात प्रसंगः यत्तैरमात्याध्यक्षवर्गाग्र्यैः ८८
अथोइति विमनसइति तादृशपुरुषाप्राप्तेः अस्यराज्ञः केनेप्य
तत्प्रतिनिधिना ८९ समेत्येति आमंत्र्य परस्परं समाभाष्य
यसौ लभ्यते तत्स्वयं चेन्न लभ्यते तत्समेत्यापसरणमेवास्मा
कमुचितमिति सोयमितियादृकेनात्तमः स्वस्तीति भद्रं वर्नेत
त्ताकं हतिरप्यापि जागर्त्येव माचिरमिति माचिरं क्रियतां आनी
यतामसावित्यर्थः ९०

अत्रान्यसंवादं दार्ढ्यायावतारयति साधीयमिति सती क्रियाशिला
सत्क्रिया नन्वसौ सन्नेव्वजाति: कविरितिश्रूयते कुतमत्रास्विष्ट
तावदेनतसंवादेनेत्यत्र समर्थयति वक्रपेत्तेति प्रभुसस्मितश
ब्दप्रमाणे वेदादिवाक्यप्रवक्रपेत्तौचितीनत्वपेक्षिकचातर्यादि
फलकमस्यत्कांतासस्मितार्थप्रमप्रधानदंडनीतिकाव्यादावक्र
पेक्षौचितीकस्यदंवयश्रति अत्यमेवपूर्वोत्रतरत्रचवोध्य ५.. स
स्वहलमित्यादिस्वयमेवतदर्थस्फुटयति मूलमिति प्रस्फूढि

साधीयमातयाचोक्ता प्रजापालनसत्क्रिया वक्रपे
क्षौचितीनाम शब्दप्रामाणिके विधो ५.. मूलंप्रजाभू
पतिरस्यशीर्षसंसारवृत्तस्यप्ररूढिरेषा यन्मूलर
त्तापरितस्त्यथायं किं किं न सत्ते सफलर्द्धिशोभो १
यस्तेनमारूढमदश्चचंडकीर्यप्रहारेणभितत्तिमू
लं समंदबुद्धिःस्वयमप्ररूढः शीर्षं पतित्वानकथं
विनश्येत् २

रिति प्रकर्षेणारोहणं दार्ढ्यं वाश्यदं यद
स्यपरितोमूलरत्ता प्रजारत्ता तथेतिमूलरत्तया प्ररोपितोयं स
फलर्द्धिशालीशोभनफलसमृद्धिशाली किं किं न सत्तेसर्वंफ
लतीति १ व्यतिरेकेणक्रमेवद्रढयति यस्तेनमिति यश्रति
पालयितारा राजा आरूढमिति पूर्ववकृतमूलात्तया अप्ररूढ
तिन्टपितः शिरोभूततात् विनश्येत् अजातप्ररोभवेत् २

उक्तमर्थं निगमयति तदिति अप्रमूर्मूलतूपा: प्रजा: अनवेत्ताये
गतेमाप्रापणा श्रन्यंचत्रिविधारत्ताविधेयेषूक्तंभवति स्वयमेव
तयास्वदाराप्रापतनया परदाराप्रापणयाचेति ३ अत्रापिशेख
रयति तथाचेति अचलाभूः चलाभवतलोटितप्रायत्वात् अ
पिशब्दोचलायत्रचलतत्रचलानां चलनेकिमाश्चर्यमिति ४

तोयमूःपीडयेद्दंडपातेनेनानवेत्तया प्रापयेत्पर
दंडंवासनिर्मूलःत्तणात्पतेत् ३ तथाचराजाज्ञा
लेभमत्तमःकन्दप्रेरोकिल यज्ञात्प्यपीडनात्तस्य
मचलापिचलाभवत् ४ यत्पाणिलग्नाश्वजनाश्च
भूवन्भ्रूशापीडिताः उड्डीयपत्रिपातेनपदाक्रांता
श्वाणरत्ना: ५ तदाक्रन्दनसंविद्धचित्तोसौकरुणा
करः भगवान्प्रतिचक्रेतंगूढंपिशुनशासकः ६

अर्थायातमर्थस्फुटप्रतीतयेविशदयति यदिति पत्रिपातःश्ये
नतरुणः ५ सनिर्मूलःत्तणात्सेरदिति स्मारयितुंप्रक्रमते त
दाक्रन्दनेनेति तेषांतत्पाणिलग्नानां जनानां पीडितानां यदाक्र
न्दनंतेनसंविद्धचित्तस्ताडितचेतनः भगवान्सर्वनियन्तापरमे
श्वरः प्रतिचक्रे प्रतीकारेणश्वंडंचक्रे गूढमशंकितं पिशुनशा
सकः खलदमकः ६ ॥

तमितिश्लोकद्वयीस्फुटार्था दृष्टेनप्रविश्यप्राणानादायायतो
निर्ययौमारयांचक्रइत्यर्थः ७ अथोइति कल्याप्रभातेविभाते
प्रकाशितप्रायेअथमेराजानंतस्यराज्ञोह्रदोमध्याद्यान्मार्गेणबाणं
निष्क्रम्यतत्रमार्गेणपततयंश्लोकमपीपठन्दैवलिखितंता

तंकदाचित्त्वदर्म्यास्थहारिकांयास्त्वखेच्छया स्था
यानंश्रीतपवनोन्मत्तंलेखंह्यामधिष्ठितम् ७ पव
नप्रेरितोबाणोविचिच्छेदतयोरसि यथाप्रविश्य
दृष्टेनप्राणानादायनिर्ययौ ८ अथोविभातेकल्ये
मंनष्टंदृष्ट्वास्यमार्गेण ह्रदोन्निष्क्रम्यतत्रैतेपद्यमे
तदपीपठन् ९ मद्दत्तविभवलब्ध्यामांविस्मार्यवै
पिकुर्वन्ति कर्तिदतिशरामममतीत्यणःप्रविश्यता
न्समभिन्दन्ति १० ॥

दभिज्ञैःपाठयामासुः ९ तदेवंपद्यपठन्तिमद्दत्तेतिसदिति
नियंत्स्ववचनंविभवोराजचिह्नानिमांसर्वनियन्तारंसमस्त
प्रजानामपालनेमद्विस्मरणंप्रपिकुर्वन्तिप्रपिकोरपदमपि
तिष्ठन्ति ५१० ॥

इतीतिवर्णावलिंपद्यद्वयंनिश्चिताशयादेवमारितोयमिति नि
श्चितहृदयाः आशंकाकेनासौमारितइति विलीचक्रुर्मलिनीच
क्रुःअंजसासद्दसायदितत्रमार्गेणइयंवर्णावलिर्लिखितानभवे
त्तदासौकेनासौमारितइतिशंकमानामिथ्याभिशंसनेस्वमलिन
येयुरितिभावः ११ तथेतितस्तांपंडिताःनाशिलाउपदेशास्तेयत्र
निवञामासासच्छिद्रारीतिस्तत्रहृद्यमुपदेशसर्वस्वंनिबोधत
शृणुत यदीदृशपवोपदेशः किंपुनरुक्तेनेत्यतआह अवश्यमि

इतिवर्णावलिंतस्यपठित्वानिश्चिताशयाः आशंकया
विलीचक्रुःपुनःस्वात्मानमंजसा ११ तथान्यत्रापि
सच्छिद्रारीतोहृद्यंनिबोधत अवश्यमुपदेशेपर्येपुन
रुक्तिर्विभूषणम् १२ जाल्मवाणस्त्वयामूढसजि
तःशीलयन्वनि जानेश्रीघ्रंतदुच्छ्वासपवनाद्दृदि
तंपतेत १३ ॥ राम ॥

ति अप्रसक्तमुक्तंतद्धिकदाचिद्धृदयेएवकाशंलभतएवेतिपुनरुक्ति
रत्रविभूषणंइतिभावः १२ तदेवपठन्तिजाल्मेतिभोमूढजाल्म
असमीक्ष्यकारिन्शीलमत्रव्यवहारमात्रंतदितिलक्ष्यनिर्देशः दृष्टं
वलवद्वाणस्त्वमापन्नोप्रहितोबाणोविपरीतमेवाभूत्तावेथक
मेवविध्यतीतितथायदिनिरपराधेपिजाल्मशीलत्वात्त्वयाप्रे
रितोबाणस्तामेवतदुच्छ्वासपरिवर्तितंविध्येदिति १३ ॥

अयमिति नवेति प्रयोक्तृप्रयोज्यमध्येषु सर्वेषां श्रुतिसंभवात् त
दिति तीव्रं शीघ्रं वयेयिष्यतीति वयेयिष्यत्येवेति सावधारणं वा
क्यं दैववलोभितत्वात् १४ अन्यच्चांतरमित्याह यद्येपति अंत
रेन्यूनाधिकं गत्वापीति अपि शब्दो संभावनां द्योतयति नासौ नि
यमो वद्यंपत त्रलक्ष्यं प्राप्नोतीति प्राप्नोत्येवात्र दीनो किंचित्करः

अयं त्वतन्कितो वाणो लक्ष्यं वेधीभवेन्नवा तडच्छ्रास
शरस्तीव्रं लक्ष्यं तां वेधयिष्यति १४ पक्षपातं रंजा
ल्पशरो यमस्वैर्गत्वाप्ययो लक्ष्यमवाप्यदीनः समं
न्देवगोपि मखोन्निरीय भित्वा गिरीन्यगामितः कृती
स्यात् १५ जानीहि भित्वा यो वर्मलक्ष्ये पतत्यतेशरः
दृढसंधिं वज्रगिरिं भित्वा सोपारमेष्यति १६ ॥

सश्वासच्छासवाणः गिरीनिति कदिनवस्तूपलत्वं पारमि
तइति परिसमाप्तविधेयः १५ नन्वयः कवचमपि वलिमुक्तो वा
णो भिनत्तीति कथमुक्तं दीन इत्यत्र समर्थयति जानीहीति पतति
तिन पुनः पतत्येवेत्यस्ति नियमः तत्रापि अस्य विशेषइत्याह दृ
ढेति संधयो बंधयग्रन्थयः असौ उच्छ्रासवाणः १६ ॥

अत्र कविः समासोसंवादं प्रमाणयति तिलकेन गाण्डीवत्या
दिगाण्डानि विज्ञाया सावार्तिः सैव प्रकाशावरकत्वात्समस्त त्रप
तितान्तस्तंगत्वा गतादिति यावत् दीनास्त्वामारतः दीनेन दैत्य
कालेयदस्युधाराभिरुद्धीर्यते तस्माज्ज्ञेराजन्मृशामतिशयेन
विभिद्धि त्रासं ऊरुकथमस्त्रुपातमात्रेण भयसंभावनेति भय
संभावना प्रकारमाह जानीहीति वज्रसूचयइति केनाप्यभेद्याः

गाण्डीवितमः पतिता हीनास्त्वासारतो भृशं विभिद्धि
जानीहि वज्रसूचयइमाः सतीक्ष्णा न चाभ्राः १७
जाल्मास्य खण्डिततनोरुथिराक्तदेहे निर्याय वज्र
घाकलाः खलवाणधाराः जानेतवात्रमयितस्य स
खं निशीथे निर्भिद्य वल्म मम्तो विरमंति दूरात् १८

सतीक्ष्णाइति मर्मपीडाविधायिन्यः १७ जाल्मास्येति भो जाल्म
अहमिदं जाने तव जाल्मास्य खण्डिततनोरतएव रुधिराक्तदेहे
रक्तास्तु पूर्णे नेत्रास्र रुषा निर्याय निरीय वज्रघाकलावज्रखड्ग
धाराधाराः स्वांतं तव निशीथे र्धरात्रे शायितस्यागताः संतो
वल्मवेता निर्भिद्य प्राणान् परत्या मुक्तो वत्साहूरे विरमंति स्व
विधेयं विधाय विरतव्यापारा भवन्तीति १८ ॥

प॰सं
४४०

इतीतिलोकानीतिपारिमेकभावयाकविनाम हिंस्रोकेतिस
माह्यरे मदयेशोभनानुकूलदैवसिद्धयेअनेनकर्मणाभवताम
कीर्तिमलोदयश्चैवमहदैवंविनश्यतीति विरम्यमहदेवंप्रबोधयते
तिभावः १९ आख्यायिकेतिहासैःमाथितमर्थप्रकृतेयोजयति
प्रगतनेोति एतच्चरितंविवेकमहासनालंप्सपात्रेतियपवक
श्चित्सपात्रंसपवात्रष्टतचित्तः शृणोतीतिश्रुत्वातदाचरणात
पावनंकलितंनिर्णीतप्रायमिदंनात्रवक्तव्यंकिंचिदवशिष्यते

इतिलोकानीकविरपिहिंस्रोकीवर्णयांचक्रे सं
थायथियंतस्माज्जातस्तजातनृपाःसदये १९ पु
रातननृपावलीचरितमेतदत्यद्भुतं सपात्रनृपपा
वनंकलितमादरात्सूक्तिभिः शुभ्रकमिदमादृतंस
हृदयपद्मनोवाप्यलं यदेवविमलाशयःकृतमतिः
स्वयंसत्प्रभुः २० ॥

इति इदंतवक्तृ यमवशिष्यतेइत्याह
सुभ्रकमिति इदंवदमाणंसुश्रुकं शोभनंश्रुकमतश्चादृतं
चित्तावर्जकंतद्विषयं वाग्यवानोस्माकंअलंसदयोनुकूलदैव
मुल्लसितं तस्यवामत्कर्मोदयोस्माकंवेत्यर्थः किमित्याह य
देवइतिएषोस्माकंसत्प्रभुः श्रीमहाराजगोलाभसिंहःस्वयम
न्यापेक्षांविनाविमलाशयःसद्वासनाभूषितहृदयःस्वयंचकृ
तमतिर्विवेकचतुरस्तदिदंस्वस्मिन्नसुभ्रकमस्माससमदैवमिति
भावः २०

हत्यंचवाच्यमित्यादिकिंवाच्यंसत्यस्यारोपाणासंभवात्सदय
स्यकृपालोः शोभनदेवस्यवाग्गुणस्यसद्गुणयतः हिमादिभ्योय
शयस्यार्थेयः किंवाच्यमित्याक्षेपंसमर्थयतिनोइतिइहलोके
त्यचित्तेयत्कर्मिकासंस्कृतिर्गुणान्तरोत्पादनमपिनविभाति
स्वयंसद्गजसिद्धसच्छीलशालिनान्नकाचिदपीहास्यविधेयत
यासंस्क्रियाशिष्यतेइत्यर्थः इतिकिंनामास्यचर्योदाहरणीकि

वाच्यंकिमस्यसमतेःसदयस्यवाहोगुणस्यवंश
चरितस्यविशुद्धकीर्तेः नोयस्यसंस्कृतिरपीहवि
भातिचित्तेहीरस्यसेयमिनतायदसावशोध्यः २१

यतेकेनचिद्गुणेनदिकश्चित्कचनहारउदात्ततमुदाहरिष्य
तेचअसौपुनः सर्वगुणभरितत्वान्नैकस्मिन्नुदाहरणेथितइ
ति किंवाच्यमितिभावः अत्रदृष्टांतेनास्यैवसर्वसंस्कारकत
माहहीरस्येति इनतासर्वरत्नजातिश्रेष्ठमित्यर्थः अशोध्यः
स्वयंस्वस्मिन्नशोध्यः परेषांशोधकइतिभावःइहेतिअत्रमनु
विधेयसंस्क्रियापेक्षास्त्वेवेतिसूचनार्थं २१ ॥

प॰सं
४४८

448

ततश्च आद्य इति पुरुषाणां त्रयाणामिति शाकुनग्रंथभागकथि
तानां तथाच स्वभावमधुराः केचित्केचित्संस्कारभाजनं केचि
त्कठोरहृदयामृदयंतीह पर्वतान् तत्राद्या भूषणं भूमौ ततोन्ये
मत्पितास्पदं यिह्लतीयां शिलां के देवह्वा येषां जलौचितीति आ
द्यः स्वभावमधुराख्यासावितिपूर्वोक्तसमर्थनं अथवा कीर्ति
मा भारतीमतां पुरुषाणां मध्ये परस्परसङ्कलितशालितत्रितयसो
यमाद्यः यदा कीर्तिमंतो लक्ष्मीवंतो भारतीमंतश्च गण्यतामाद्या

आद्यः सेयं पुरुषाणां त्रयाणां यस्मिन्कीर्तिः संगताञ्चा
त्तमूर्तिः लक्ष्मीः सत्यं सापि प्रेपादयात्वाणीस
त्यौदार्यमाधुर्यपूर्णा २२ सर्वयात्रनिखिलार्थसंगते
राशिषास्य बल्लवार्ष्ययाप्यलं त्वोतिचन्द्रशरदोर्थ
सम्पदाजीवसत्यपदमस्तु सापरम २३

स्यतितत्र तत्र सर्वशासोप्रथमं गण्य इत्यर्थः २२ सर्वयेति सर्व
थोदर्कशोभासहितेनेत्यर्थः बाल्यया व्यवहारापयोगिन्याश्र
यच बाल्यया प्रस्याप्ततात्रद्दनमेव परं शिष्यते इत्यर्थः परंति
यदाशासनीयं शिष्यते इत्याह त्वोतीति साशीः परं केवलमिय
त्यस्तु किमित्याह त्वोतीति विंशत्युत्तरवर्षशतं यावदर्थसम्प
दामहाजीवदेहेन प्राणसंबंधमवाप्य सत्यपदं ब्रह्मपदमस्त्वि
ति शारदइति कालाधनोरत्यंतसंयोग इति द्वितीया २३ ॥

द्वितीय इति द्वयोः पूरणपतत्पूर्वशामण्डलगणनायामसावेव
सदं शम्भु कारत्वं गण्यते कुमाररूपो युवराजः प्रशंसायां रूपप्
अथवा कुमारोस्माद्बालएव अथवा स्वामिकार्तिकेयरूपः ल
क्षुपार्वतोमूर्तिकश्मीरापिपतिना पितृरसौ तत्पुत्रः कुमाररूप
इति कल्प्यमेतत् सत्कीर्तीतिसयशः पूरितदिक्कः सहरणीतो
चितार्थिहृदयाशाश्च आयौचिती आद्याः कृतकालीनाराजान
स्तेषामौचितीसच्छीलपालनादिलक्षणां प्राप्य समासाद्यस

द्वितीय एषोस्य कुमाररूपः सत्कीर्तिभीः पूरितताषि
ताशः आयौचितीं प्राप्य परां समग्रां प्रपालयंजीवतु
दीर्घकालं २४ उन्निद्रतामेषघनस्य पोथरिण्यां ताद्यमा
पात्रमुदारचित्तः यत्रैतत्पत्तत्पुरवासिनोलं जाग्रद्द
माकाः स्वखिनो रमंते २५

समग्रां भूमिं प्रकर्षेण पालयन्दीर्घकालं जीवतु अथच द्विती
य इति त्रितयमध्ये द्वितीयोसौ केचित्संस्कारभाजनमिति सं
स्कारपात्रं आयौचितीं प्राप्य स्वभावमधुरो भूत्वा इत्यपरं पूर्व
वत् २४ एतदाशंसनाशेषं निरूप्यास्याप्यामकामत्वं सूच
यन्नेतत्कविनसामान्यविषयामाशिषं प्रार्थयते उन्निद्रतामि
ति ताद्रगिति श्लाघ्यसमृद्धिमत्वं सूच्यते जाग्रदिति सर्वोप
द्रवप्रशमात् २५ ॥

क्षयेतिशांतः शमदमादिसंपन्नः महत्तेजः महच्छब्दो दंतोपा
त्तिरिति महोज्ज्वलः अथवा महैः उत्सवैरुज्ज्वलः अथवा महाउ
ज्ज्वलः शृंगाररसो यस्य वीर्यकलावतंसः वीर्यकलाशिखाभू
षितशिराः तया चिरं राज्येति स्थितः तया मतः खेचरवनचारिणः
सौख्यपात्रं स्युः यत्र पश्चप‍त्तिमत्सु सरीसृपाणां सौख्यपात्रता
तत्र किं वाच्यं द्विजोविनामितिखेचरवनचारिण इत्यर्थः २९ वि
चारेति अत्रैकपादया एतदुभयपालनाजातः प्रकाशः कीर्ति

क्षपार्द्धचित्तोयमतीवशांतो महोज्ज्वलो वीर्यकला
वतंसः चिरं तया तिष्ठति सौख्यपात्रं यया मतः खे
चरवनचारिणः स्युः २९ विचारालुकम्पा प्रकाशोस्य
सद्य स्त्रिलोकीमसिन्धुद्विनिश्चेत्रताभ्यां समाक्र
म्य वैशद्यपूर्णीकरोत यथा चक्रहार्दं तमः स्तोमना
शनात २० ॥

स्फारः रूपः सुधरः तिन्यायशोधितः कचि
द्विषये विचारदययोरपि विभावकत्वादिति विषयशोधितः
सुधाकीर्तिप्रकाशस्त्रिलोकीभूर्भुवः स्वर्लक्षणां मसिन्धुति
सर्वस्य वैशद्याक्रान्तत्वात्तद्यपदेशादीनां यथेति कीर्तिप्र
काशे सर्वतो व्याप्तेतमः स्तोमनाशात चक्रहार्दं चक्रचक्रीप्रे
म भवेत राज्ञा विवर्ताय वियोगात प्रकाशेन च दिनसम्पन्नै
कथं वियोगस्तत्पाशयः २० ॥

सौहार्देति कर्मभूमिमनुष्यलोकाचरणाधीनयोगक्षेमत्वाद्
र्भमध्ययोर्लोकयोस्त्रिलोकीत्युक्तं तत्र चैतत्सौहार्दशय्याधिष्ठाना
दनुष्ठितानुष्ठाना त्रिलोकी विश्रांतिः इयं प्रजा मनुष्यलोकलक्ष
णा तद्भुजोपधाने निविष्टमूर्धा एतद्भुजपालिता अथवा सौहार्द
शय्यामधिशय्य तु कृतत्वात्तद्भुजोपधाने इति व्याख्येयं तत्र सावा
सिकासक्ताः शयेणासु वाहूपधाननिहितमूर्धानो विश्राम्यन्ती

सौहार्दशय्यामधिशय्य चास्य विश्रांतिसौख्यं भजतां
त्रिलोकी भुजोपधाने च निविष्टमूर्धा स्तवासिकां
यात चिरं प्रजेयम २९ महाजनाः साधवो ये पि के वि
हारशय्यासनभोजनादौ आशीर्भिरेनं स्पृहयाभि
नंद्य राज्यईयेसौख्यमग्नाभवन्त २९ ॥

तितदनुकृतिनिरूपणोयं २९ महाजना इति व्यावहारिकस
मर्थनो विधाय व्यवहारानुचिन्तानामेतयोगक्षेममस्मायत्तियात्र
ताशंसनापूर्वं तदाशीः सर्वव्यापफलिनीति समर्थयति महाज
ना इति महाजनाः सदाचारैकपालनासक्ता वैश्याः साधवो तीत
हृत्यः स्पृहयेनितेषां योगक्षेमपालनात सौख्यमग्ना इतिह
दैवतदाशिषा विस्रवोपशमात २९ ॥

स्वविषयामाशिषप्रयुंक्ते स्फीतेतिस्वष्टतिशयेनस्फीतंपा
यितत्वात्कचकचायमानंवहानीयंतीक्ष्णीकरणैःषथिजलंय
स्यांताहशीयासौमहासिधारातांविलोकाहरेशीघ्रमस्यरिपवः
प्रयांत्वयतःभास्वदित्यादि भास्वता षिथिलेनष्टछेनकरेणय
डुत्फालनंचित्रकलनाकलनंतेनरक्तरक्तामतिरक्तांसप्रसंज्ञा
साथिष्ठात्रदेवताकत्वादेतद्दीरचर्यावलोकेनप्रमादउत्थितः
अग्रचभास्वतोरवेःकराणांकिरणनांयडुत्फालनंसंक्रांतिस्ते

स्फीतपानीयमहासिधारांभास्वत्करोत्फालनरक्त
रक्तां विलोकजिह्वामिवकालरात्र्याहरस्यतंर्णरि
पवःप्रयांतु ३१ रिपुपंकविशोषणजगत्याक्ति
मिरग्रस्ततनोःप्रकाशदानात् जगतांप्रतिबोधना
त्स्वकार्येरविवप्रपत्वमुदेतशीघ्रमस्य ३१ ॥

नरक्तरक्तामतिलोहितां अतएवस्वयंक्तस्त्वात्स्फीतपानी
यत्वाद्रक्तरक्तत्वाच्चकालरात्र्याजिह्वामिव हरेःप्रयांत्विति प्र
तापविजयित्वंसूचितं ३१ रिपुतिजगत्याभूमेःतिमिरंमोहोवि
वेकोऽथकारंचप्रकाशदानंन्यायप्रापणयोतदानंच जगतां
जंगमानांस्वकार्येस्वस्ववर्णाश्रमविहितंविधेयं प्रतिबोधना
च्छिक्षणाजागरणाच्चअसौरविवंप्रपोराजेति उदेतहग्गोचरे
भवतात् रविश्चोदग्गणइति ३१ ॥

स्तनंवेदांतशास्त्रमर्मवेदनाशक्तिः गुणाउदिष्टास्तंतवस्त्र।
विविधास्वर्यदायिनी अनेकाकाराच पताकायाश्चार्थोगमनो
विनीतितदारोपणकृता ३२ अस्तुदारेति ज्यायसीश्रेष्ठतमापि
तयाभर्तृभावेनप्रेमणाचधृतोदोढामुनाराजकुमारेणसाधु
यौवनवतीपालिततात् यथायथासौपाल्यतेतथातथायौव
नवतीभवतीतितथाफलतुफलसमृद्धिभिरेनंप्रीणयतु अ
पचज्यायसीअन्यायपालनभोगादिनाहृडाअस्तुमत्सुदारचरि

औदार्यसत्पालनडष्टदंडप्रज्ञानेमथेस्वरचिंतनाद्यैः
गुणैर्विचित्रैर्धगतास्यलोकेजीयादलंकीर्तिपता
किकेयं ३२ अस्तुदारचरितान्नृतंपतिंप्राप्यसंदरम
मुंवसंधरा ज्यायसीप्रियतयाधृतामुनासाधुयौव
नवतीफलत्वियम् ३३ ॥

तंसुन्दरंपतिं प्राप्यप्रियतयाधृ
ताज्यायपालनभोगादिनासाधुयौवनवतीऔचित्यप्राप्तयौव
नवतीफलत्विनेसफलयतुसंततिप्रवाहणयाशतिप्राप्तिभा।
निकोर्थः इत्यंशायमत्रभावः येकेचित्सर्वेराजानोस्याहृत्रा
तेःशंकितत्वादियंभक्ताऽन्यायपालितत्वाहृडेवजातास्त्वदानींत
त्पतिंभवंतलब्ध्वाधर्मोपाढायौवनवतीकिंनफलतीतिस्तः
पूर्वंजाराभवांधर्मपतिरितितात्पर्यम् ३३ ॥

अस्तमिति अस्य राजकुमारस्य सुशील शैल्याशोभनचरित्रसमा
चरणेनासौ भवः संसारः कार्तयुगीकृतयुगसंबंधिनीस्वस्व
र्णाश्रमादिधर्माचरणपूर्वं सत्फलसमृद्धिलाभादिलक्षणां शै
लीरीतिं रचनामितियावत् भवानन्दविधानदक्षः भवः श्रीमह
देवस्तत्र भक्त्या यश्चानंदस्तस्य संपादनेदक्षश्चतुरः कस्यामुदे
त्र भवेउद्विग्नचित्तस्यापियत्पादेर्नस्पदेः स्तिअपित्वस्यैव वीतरा
गायतयोपिस्वखचर्यया अत्र रमन्त इत्यर्थः यतोभवास्पदंभवो

अस्तं वरूत्यास्य सुशीलशैल्या शैली मसौकार्तयु
गीमवाप्य भवोभवानन्दविधानदक्षोभवास्पदंक
स्यमुदेमदोन २४ आनंदमग्नाश्च समर्जकाया: सी
मांतपूर्णानिगमापणाद्या: लोकाश्चलोकादलहृ
न्नयोमीराज्यस्य भूयास्तरुदारशाके: २५ ॥

हृद्धिस्तदास्पदं सर्वथाहृद्धिनिमित्तमित्यर्थः २४ अस्मन्मरा
गातं मर्त्ये विषादयति आनंदेति आयपश्चाद्वेनपौरश्रेणिवर्गाश्च
एं सीमांतपूर्णा: सीमांतपातितमस्यादिसमृद्धिशालिनः नि
गमोवणिक्पथः अमीलोकाश्चवहारिणेकोलादलहृन्मयः अ
त्वनिष्ठा: भूयास्तुरित्याशासनमाधिक्यप्रतिपादनार्थम २५
॥ ॥

यद्विभूषणमितिविभूषणत्वादस्यानुमीयतेयजनावितिकार
णानुगुण्येनकार्यदर्शनात् प्रमदेतिप्रह्लावलीरचादयोनवप्र
हाः अमलोदिता प्रमदपूर्णसंगतिरन्योन्यतत्शालमित्रदृगादि
नापूर्णासंगमेत्यर्थः इयमितिराजिन्दिनं प्रवादतस्मरेत्यर्थः २९
एतदाकृत्रापि सत्संबडवडायप्रह्लावलीसत्फलायभवतीत्यानु
लहेश्यादअलिकेतिअलिकफलकं ललाटफलकं सद्धागपचि

साधुसाधुसमयोयमुज्ज्वलोयद्विभूषणमसौमहाम
तिः यजनैः प्रमदपूर्णसंस्थितिः सङ्कृते यममलाग्र
हावली २९ अलिकफलकमस्यालोकसद्धागपचि
ङ्गमतिरनुमितिदक्षात्तत्फलंनोब्रवीति दिनमणिरि
वनित्यं शोभिताशोयमस्चैर्निखिलखलविमर्दी सत्प्र
तापश्चभाति ३० ॥

ङ्गं सत्फलसूचकसद्रेखादिचिह्नपुंजमालोकेयमस्मन्मतिर
नुमितिदक्षापरोक्षप्रमाचतुरा सत्फलंब्रवीतिसत्फलाभागसौ
भवतीति प्रत्यक्षमिववक्तीत्यर्थः ततश्च फलितमाहृदिनम
णिरिवेति खलाडष्टप्रकृतयस्तमः स्वभावाश्चभातीति व
र्तमानसामीप्येभास्यतीत्यर्थः ३० ॥

नै·स
४५२

आचंद्रतारकमितिचन्द्रतारकंतावत्कल्पांतंयावत्इत्यर्थः अ
गुणात्गुणमाहर्षोद्दतामस्यसम्पत्तिवतीसफलप्रदास्त्वोपभोग
मस्यादिसंपत्तिशालिनी हृदिमधुरासमयानुगतवर्षा समयानु
गतिदेशोपयोगितद्दर्षणंभूयादितिसूचयतिइतिदेशसंपत्तिरु
क्ता एतत्सर्वसमृद्धिनिमित्तमाहसद्धासनेतिएतत्सद्धासनयैवेदं
सर्वंसिद्ध्यतीतिपश्चादेतदाशंसनं द्विजहृद्दयइतिमुख्यत्वेतोपाद
नं अथवाएतत्सत्कर्ममूलत्वादस्यसर्वस्यएतेकिंचित्कराः केव

आचन्द्रतारकमियंप्रगुणास्तुकीर्तिर्हर्षोद्धताचवसु
धास्तुफलप्रदास्तु योऽस्मापिवृष्टिमधुरासमयानुगा
स्तुसद्धासनास्यसमतेर्द्विजहृद्दयेस्तु ३९ नैर्घ्यमनल्प
तिभिर्मयेदूभरितेहारेन्द्रपैःपामरैर्जात्ययंत्वनुभारती
त्रिपथगासर्वाघसंशोधिनी गंगायास्तदिदंमहत्त्वम
नंच यच्छास्यसंपूयतेयिकान्यैर्विमलाप्यसौपरिणा
तिंनीयेतडष्टात्तरैः ४०

त्नेभंजतइतिस वोनर्थकरीविस्तवा
मनासास्वप्नेपिजातुदियादित्यर्थः स्वस्मिन्नागतंदोषंकविरपोदि
तयतते नैर्घ्यमिति मन्मतिभिःसत्समाचारवर्जादरैःसर्वोपरान्न
संधानचतुरैवानैर्घ्यंनाहमीर्ष्यापात्रंविधेयः ईर्ष्यापात्रतासंपा
दननिमित्तमाह मयेदेतिमयेदूपंचदशान्तमेहारेजात्यामामैर
नीचैर्द्वैर्व्हणायेभैरितेविषयेद्दनंनिन्दापात्रंविधेयः ॥

अहोसंस्कारभूषितयागिराइमेस्नेब्धाइहोर्धपदमध्यारोपिताइति
कोयंनयइति नवाचंअत्रसमर्थयतिइयंत्वल्वितित्वलुहेतोयस्मा
दर्थीयस्मादियंभारतीत्रिपथगापथंपतीमध्यमावैखरीभेदभि
न्नासर्वाघसंशोधिनीव्यवहारागतापभ्रष्टवाक्यादिकमपित्रिवि
धेयमुच्चारमात्रेणशोधयतीतिअथचत्रिपथगामुख्यत्वेनत्रिवि
धउद्गुणलक्षणकथनपरातितत्रजात्यायाद्दशाल्लाद्दशोवासाव
तस्वभावस्यैवेहगणनौचित्यात् ततश्चस्वभावमाश्रित्यतडपा
दानात्सर्वाघशोधकत्वमस्याः अथचत्रिपथगागंगाइयंममसंस्कृ
ताभारतीगंगासाचसर्वेषांसर्वाघसंशोधिनीस्वभावतोस्तुचापि
वस्तुतत्रपतितंतस्मिन्विषयेव्यवहारादोस्तुइंजायतेजात्यामा
नामास्तुनाशायदूः सर्वकस्यनाशानियतिवडत्वात् तदेतद्धि
पादयति गंगायाइतिमहत्त्वमितिसर्वोत्कृष्टंलोकतुद्यतीतवाः
तत्वंअनघतापादकं किंतदित्याहयदितिश्वास्यिअतिमलिन
मप्यत्रपतितंसंपूयतेयस्यतत्तस्याविधूतपापाभाग्गएलोकंग
च्छतितदस्यियथातथास्तुतयेदमपिभारत्याविधूताघंपामरच
रितंस्तुडयोमभवेत्तयाहशास्ताहशाभूताभवंतु इतिस्वस्मिन्ना
गतंदोषमनुस्यारोपकेस्ववत्तमारोपयतिथिगिति असौभारती
विमलासंस्कृतरूपाउष्टात्तरैःपारमेकात्तरैः अतःस्यदूणमुप
लक्षणंतन्नाधायाअपितन्नाषयाचपरिणतिंसंक्रांतिंनीयतेता
थिक स्तुदस्यन्त्रिष्टतापादनात्इदंस्तुइसेवमयोऽन्निषस्यैव

जातस्यपुनस्तस्यात्मापादनमितिकानामहानिरिति ३९ द्वारा
र्थसमारयन्नुपसंहरति सहासनेतिसहासनाविचितिभ्यामथरो
र्ध्ववर्तिनीभ्यांवद्वयविछलोच्चन्यासंग्रथस्तादारुणिशिलानामा
दात्तपरिस्थितम इतिसहासनाशिलास्थानीयाविचितिविवेको
नामास्थानीयः ताभ्यांमुपष्टंबोपजीवनार्थंस्वीकृतोयदैनकरु
णोदयः सएवश्राविकेयस्मात्तत्रशिलानामोपष्टम्भकंदानमे

सहासनाविचितिवद्दशिलोच्चनामोपष्टंबदानक
रुणोदयश्राविकेयं नानाकथोल्लिखितमन्मणि
जष्टमथासंसेवितात्तरुचयेवश्यंमुदेहाः ५४०
इतिश्रीवीररत्नशेखरशिलायामवध्याक्तिपालनाल
क्षणंपंचदशंद्वारम १५ ॥

काश्राविकाकरुणाचद्वितीयेति नानेतिनानाकथानामल्लि
खितेस्मलेखाः तएवमन्मणयस्तत्रतत्रशिलानामशिलादेस्या
निर्नीताजष्टमथाश्रितमथाश्यमीदृग्लक्षणहावोप्रष्टाकंप्र
विविक्तंताकरुचयेस्त्वइतिशिवम ५४० इतिश्रीवीररत्नशेख
रशिलासंकेतेप्रभायांपंचदशीप्रभा १५ ॥ ꣸ ॥

ॐश्रीगणेशायनमः प्रधानराजधर्मावध्योक्तिपालनाभिधं
पंचदशंरत्नंसम्यग्निर्णीयेदानीनियतपात्यामप्यवध्योक्तादं
डप्रणयनेविषयायालोचनापिनधर्मपदवीमत्येतीतिषोड
शहारोपक्रमंप्रतिजानीतेग्रथेदमितिग्रलोचनंद्दविषयी
करणं सम्यक्तारामर्शस्त्वसत्फलभाजनमेद्विकयशः पार
त्रिकानन्तंच नरइतिसामान्यविषयापीयंरीतिरवश्यमुप
योगिनीतिसूचनार्थं १ नत्रादौसक्रमारमतिवोधनार्थंहा
रविवक्षितमर्थंसंक्षिप्यप्रतिवोधयतिपाप्नुपेतेति उद्दि

ॐ अथेदंषोडशंरत्नहारमालोच्यतांवुधाः यदा
लोचनमात्रेणनरःसत्फलभाजनम् १ पाप्नु
पेतेयमुद्दिष्टासम्यगालोच्यतद्गतीः विधेयाः
परयामूढाअर्थेनर्थमवाप्नुयुः २ ॥

इतिअत्रैवोद्देशग्रन्थेमहत्तोहीदमेवमहत्त्वंयत्पाप्नुपेतेति
तथाचनियतकर्त्तव्यायामस्याआज्ञायांमदोद्धतमतयोऽर्थेवि
दध्युरित्यतआह सम्यगितिसत्पाप्नुपेतापिमहत्तोविभूष
णंपरंतत्तद्गतीःपापगतीः सम्यगालोच्यविधेयापापयोरव
लाघवंविमृश्यादिकंचविविच्यकृत्वापिविषयउपेक्षायस्याश्री
भावद्दाचनसर्वत्रेति अत्रानालोच्यविधानेवाधमाह अपर
थेतिसर्वत्रोपेक्षायांअर्थोपस्थितावपिअनर्थंसमापततीति २

उक्तमर्थं विवृणोति यत्राक्रमितिअत्र भूमंडले सर्वयोनिश्रा
न्तिनिमित्तकर्मभूमौ परयाधीत्या परमहार्देन विविच्य विवेकं
कृत्वा यत्राक्रं स्वस्वस्वतिषु पापानां बहुत्वाप्यासा परिणति
रिति असौ प्रत्यत्तस्वरूपाऊयोन्यादिश्रानिलत्तणबहुत्वा
नेकप्रकाराः पापानां निषिद्धाचरणस्वरूपाणां परिणतिः फ
लमिति कृतपापानरा अकृतप्रायश्चित्ताश्च प्रानंदं अवातद
नुसारेण नरकान्प्रपद्यंत दवशेषेण दुःऊयोनियांतीति तथा
चस्मृतिः महापातकजान्घोरान्नरकान्प्राप्य गर्हितान् क

यत्राक्रं मुनिभिर्विविच्य परयाधीत्यात्र भूमण्डले
पापानां बहुधाप्यसौ परिणतिस्तत्रावयेयं बुधैः
सर्वत्रात्र विवेक एव परमो हेतुस्तदत्रादरात्सम्या
यामलधीर्थियं न शामलेमज्येत भव्याशयः ३

र्मत्त्यायान्त्यजायंते महापातकिनस्त्विह मृगश्वसूकरोष्ट्रा
णां ब्रह्महा योनिमृच्छति खरपुक्कसवेनानां सुरापोपिन
संशयः इत्यादि तत्र विशेषः थनार्थं चरणः इति सर्वद्वारेव ध्यात्वि
पालनाप्रकारेणाथ मोक्षात्साधकः तत्रापिदं इसमापन्नो बुधै
र्बुद्धिजीविभिः समाधेयं विषयत्वाच्च वगौरवावेतयादं देवि
धेय इति न सर्वथादंड एव विधेयो नापि वोपेक्षितैवेति तदाहस
र्वत्रेति दंडपातेन उपेक्षायां वा परमो हेतुः स परमोचकः त

स्माद्धेतोरत्रो भयत्र विशुद्धधीर्धियं सम्यायोन्नराथ यं विविच्य
विधेय विधायीनशामलेकलंकावद्वेपातके मज्येत्तनमज्जती
ति संभाव्यते इति संभावनायां लिङ् असौ च सर्वथाश्लाघ्य इत्या
ह भव्याशय इति विवेकित्वादिह भद्रस्यदयो मत्र च विशुद्धवा
सन इति ३ ईदृग्विवेचकप्रशक्तिमाह तस्मादिति विचिति
र्विवेकः गौरवलाघवस्थकरणमिति यावत् भव्यात्मनास

तस्माद्यो विचितिं विधाय पुरतो वेद्यार्थभव्यात्मना
पापानां भरमादधाति विमले मार्गे पदं दर्शकः सो
मूं लोकगतिं विजित्य सहसा संशुद्धमार्गः कृती
तासामादयते पुरीं स भगवान्यत्रात्मना शास्त्यमून् ४

विवेकचिंतेन भरो त्र सत्त्मकलना विमले मार्गे इति ऊत्रापि
लोकत्रासकारिणं दण्डं करोति क्वापि चोपेक्षां कुरुते इति अ
मूमिति ये हि रिकीम संशुद्धमार्गः पाश्चात्यमार्गदर्शी स्वस्मिन्वा
विशदीकृतपारत्रिकमार्गः आत्मनेति स्वयंन प्रतरथिका वि
मुखेन सा च ब्रह्मलोकाख्या अमूनिति अर्थिकारिणः ४

इत्थंपापापेक्षांविषयभेदेनसमर्थ्यकानामासावित्याक्षेपेणन
त्वापापानांनोद्देश्यत्वादाह पापापेक्षेतिअसावितिविधेयतयास
मर्थिताआनंत्यायानेकविधत्वाय अथवापापीनामनकश्चि
न्नियतोस्तियस्यापेक्षापापापेक्षेतिअपितुपापानांपरापकार
लक्षणानामानंत्यादित्यसावपराधसहिष्णुता अत्रार्थेआनं
त्यायेतिफलानन्त्याय ५ अर्थादापतितमेतल्लक्षणंसक्रमा

पापापेक्षाप्यसौतस्मादपराधसहिष्णुता आनन्त्या
त्खलपापानामेषानन्त्यायकल्पते ५ देश
कालौपुरस्कृत्यविषयंचापिधीधनैः शमदण्डे
तत्त्यागएतल्लक्षणमुच्यते ६ ॥

रमतिरूढयेविशदयतिदेशेति क्वचिदतिकठोरदेशेचर
तोयदिकश्चिच्छत्रुःस्वपरहितायकिंचित्साधनंवनादपहर
ति यदिवापत्कालेसमापतितेकश्चित्कंचिच्छत्रुंस्वार्थपरा
र्थेवापीडयतियदिचकश्चिदत्यातुरोशत्रुःस्वसम्बंधिनंकंचि
त्पातितेविशिमकंस्तेयादिनाबाधतेतेषुशमदंडेषुअन्येषुएवं
विधेषुतत्त्यागोदंडत्यागएतल्लक्षणमेषैवपापापेक्षेत्यर्थः ६

एतत्त्यागऐहिकमपिफलंदृष्टप्रतीतयेआहक्वचिदितिएतच्च
यथासंभवंदृष्टंवचोज्यंसफलोदयोपवर्गाख्यः शत्रुरिति
अशत्रौत्यागेसत्यपिनगणनामेतीतिदृष्टफलाभावाच्छत्रावि
लक्षं ७ देशकालविषयापेक्षणान्नैमित्तिकमिदंमहीपती
नांकर्मनावश्योक्तिपालनावच्छिन्नमित्याह सर्वथेतितत्येति

क्वचिच्छोभाक्वचिद्धर्मःक्वापिसफलोदयः श
त्रौतत्त्यागेतालभ्यंत्रयमेतद्विवेकिना ७ सर्व
थानैवशोभेयंमदोद्धतधियस्तया उन्मूलयंति
नगराण्यपितत्सर्गईदृशाः ८ एषसर्गोमहा
सर्गोमुनिभिःपरिकीर्त्यते शैलीयंसर्वमच्छी
लशिखेतिशिखिनोनया ९ ॥

सर्वथाप्रवर्त्यमानायामस्यांपापापेक्षायां तत्सर्गःमदोद्धत
धीनिश्चयः ईदृशा इतिदेशोदप्रपद्यावनालक्षणः ८ इत्य
मेनांसमर्थ्यापरोचनार्थंप्रशंसतिएषइति एषोपराधसहि
ष्णुताख्यःशैलीआचारपालनाशिखासर्वोपरिवर्तिनी इत्य
तोहेतोरनयाशिखयायेशिखिनस्तएवशिखिनइत्यर्थः ९

शिखिनोनयेतिशिखोश्रेषेणन्यायाप्युलिखति पनामिति अ
त्रमार्गेतिकविनेसंसारमार्गेपराधिभरितेतिमिरंमोहंथकारंच
शिखेवशिखामार्गदर्शिनीवह्निज्वाला ९ शिखिनोनयेतिशि
खित्वंयन्माहात्म्यनिमित्तंबोधितेतत्स्मारयतिपनामितिस्मविश्र
ताश्रतिस्वपरबुद्धिरहिताः पुरस्कृतयियांसंस्कृतमतीनांप्रत्य

पनंशिखांपुरस्कृत्यमार्गेत्रतिमिराहते गतागं
तंविदधतांस्खलनंनैवजायते १० पनंशिरसि
संधार्ययेवर्ततेस्मचित्रताः तेषांपुरस्कृतयियां
मान्यतास्यात्मजास्खलम ११ कदाचिदपियेके
चिदेनांशिरसिकुर्वते सम्पदश्चःपुरस्तेषांधाव
तीतिकिमद्भुतम १२

त्वितमतीनांवाप्रसिद्धंचशिखिनांसर्वत्रमान्यता ॥ श्रयंम
हीपतीनामेवमहाशोभावहेतिप्रसिद्धमेवयदिकदाचिदवि
त्वांन्यापिकश्चिदेनांधारयतितदासावपिश्लाघ्यासम्पत्पदमि
त्याह कदाचिदपीतिकदाचिदेतामौविवाहसमयेचकि
मद्भुतमितिसंप्रापनवेलत्वात्तत्रकश्चिदपिभरतस्यार्थः १२

पनयाशिखयाश्रग्रमञ्जेमांगं पतंगाःशलभाःगलंतिदग्धया
भवंतिश्रलमतिशयेनघनकृत्यानरहितं १३ अक्रमंयंदिव्य
संबंधसंवादेनदृढयतमाख्यायिकामवतारयतिप्रसावितिका
रणानिकार्यसंकाहकामन्वादयस्तेषामपिकारणत्वात्परम
कारणंसवाहकःसीमाप्रापकः महाविभवेतिस्वकर्तव्येस्वतं
त्रत्वातभरमहंजगतीतिकर्तव्यतानिर्वाहकंविसृज्यात्मायग्रथ

पनयाभूषितांगायेप्रतापभरशोभितां शिखिनांपु
रतस्तेषांहिदुःपतङ्गागलंत्यलं १३ अथैषापरमकार
णंसकलकार्यसंवाहकोमहाविभवभूषितोभर
महंविसृज्यात्मकं मन्त्रंसकलकल्पनाकलनद
क्षरीतिपुनर्निधायपदग्रादरादधिकृतेःस्वयंकृत्यभृ
त १४ तस्यादरास्पदंचैनंसर्वसन्नतिभाजनम
विधायकृतिनंपश्चादन्तरस्तामुपादिशत १५

वास्वस्यानाद्रमौविसृष्टदत्तानंकृत्वाश्रमकमितिश्रनुकंपायां
कनूसकलेतिवर्णाश्रमधर्मराजधर्मापद्धर्मादिकल्पनाकलन
चतुरमतिः श्रधिकृतेःपदेनिधायाधिकारिणंसंधायस्वयंकृ
तोकृतकृत्योभूत सर्वकृत्यमत्रसमर्पितवानित्यर्थः १४ तथे
तिसर्वेतिदत्ताधिकारत्वात पनंकृतिनंपश्चादितिस्वस्थित्य
नंतरं दत्तस्यसर्गास्यतदुर्भस्यच रक्षायेनैतदुभयंरक्षितंभवति
तदुपादिशत १५

पं·सं
४५१

452

प्रत्रेति संन्यासीसोकालान्तरब्रह्मज्ञान्यासउपनिषिरुत्सपात्रमाथा
र: उपादत्स्वगृहाण १८ समाहितेतिशुचिव्रतःस्वयंतदाचरण
विधूतकषाय:अतएवसमाहितमना:प्रसीदप्रसन्न स्त्वेवाभूत्वो
पादिश तन्मुवेकपरइतिविनयशिक्षादर्शिता १७ इत्थंविन
येदष्टअसावमप्रमपदिदेशेत्याह सदितिसत्सर्गः सन्निश्रयोव

पुत्रसन्न्यासपात्रंत्वंविदितोसिमयाधुनः दत्तर
हामपादत्स्वदन्नपालःस्वीभव १९ समाहि
तमनाःसोयवाहूबद्ध्वाशुचिव्रतः प्रसीदेतिस
दाशोच्यतन्मवेकपरोभवत् १७ सत्सर्गभरिता
तस्यमुखात्सर्वाङ्गसुन्दरा निर्गत्यभारतीमध्ये
गतागतमथन्नमा १८ ॥

हमाणःसर्वाङ्गसुन्दराअङ्गोपाङ्गशिक्षासम्पन्ना तस्यब्रह्म
णोमुखान्निर्गत्यसाभारती मध्येगतागतमथनजातशङ्का
नतन्मुखंप्रविवेश नापिब्रह्मरन्ध्रं अत्रविश्रुत्यानाभि
र्गताकिमवस्थाभविष्यामीतिशंकयामध्यपवतस्था १८

इत्यमथ्यचारिणाअस्याअभिप्रायंब्रह्माविज्ञाय्यसमादधेइत्याह ने
तिभद्रेसत्सर्गधारिणीनित्वयानभेतव्यंकिमसौसापालयिष्यति नवे
तिस्वदाप्रसन्नमुखेतयात्रमराम्मिन्नाविश्रभयाभावंनिवेदयतिवि
मृष्टेतिगूढाभिप्रायामुनाद्दृणंभवतीनासौअस्यानेयोजयिष्यति
विमृष्यकारिताअत्रसम्यक्संगतिमागतेतिदेशकालोपुरस्कृत्य
विषयंचक्षमीतियउक्तंतस्यसमर्थेनयंश्रुत्वाप्रत्यक्षंपरोक्षंवोक्तं

नभेतव्यंत्वयाभद्रेकथंचनमदाश्रय विमृष्यकारि
तामत्रसम्यक्संगतिमागता १९ इत्यसोपरयाप्री
त्यावोधिताश्रुतिशेषिताम् मुखमेतस्यसंविश्य
शान्तरूपाबभूवह २० सोपितस्मैकिंसंफलमनु
ज्ञः परमादरात् विमृष्टेंतांसमाधायकृतकृ
त्यतयाबभौ २१ ॥

विमृष्यकारिणाभवितव्यमित्याशय: १९ असोभारतीश्रुति
शोधितमितिप्रतिदिनंवेदपाठोस्यसूचितः संविश्येत्यनेनत
स्याःप्रविष्टायाःसमनंतरमेवात्रविश्रांतिर्जातेतिसूचितंसंविशेः
स्वमार्थ्यत्वात शांतरूपात्ताभरहिता २० सोपीतिमनुः तस्मैकी
त्यादिनाउपदेशसंक्रान्तिफलसूचना विमृष्यविविच्यसमाधा
यविधेयस्यानेष्टसज्जितांकृत्वा २१ ॥

किंरूपाउनरस्यावासीदेयं गतागतादिनाशंकामावहतीति त
त्वद्रूपमनुवदति पाल्येत्यावश्यमितिद्वाभ्यां तत्र रक्ताशिक्षायामि
यं कोटित्रयासीत् तत्र प्रथमा कोटिर्योयं मया सत्सर्ग उपदिश्य
ते सत्वयापाल्यः उपदेशेषु चावश्यपाल्यत्वेयोपदेशत्वाइतिदि
तीया च अस्य नामग्रहो निसर्गमधुरः संस्कारानपेक्ष इति यावत्
अयंभावः निगदपाठमात्रेणाप्यस्य सिद्धिर्नावश्यमर्थापेक्षा
शब्दप्रधानत्वादिति इत्यं कोटिद्वयेन कृतेनेपथ्य तयारद्धसंकृ

पाल्यावश्यमसौ शिक्षा प्रथमोद्देशलक्षणा निस
र्गमधुरो नामग्रहोस्येति द्वितीयिका २२ असारश्लि
ष्टपाण्डुप्रतिरोधविधाय्यसौ तृतीयेति निशम्या
सौ स्वस्याभूद्गतकल्मषः २३ ॥

त्वात्तृतीयकोट्या लक्षणमाह असारेति ये असारास्तुच्छाशया
ये च श्लिष्टा अपभाषिणः ये पि पापिनः पापोद्यताः ये पि चाग्रा
अनुपेक्षितशर्वापराः प्रचण्डचरितास्तेषामसौ सद्भिस्त्यक्ता खो
यर्मः प्रतिरोधीवंधकः इति त्रिकस्याप्यसौ भारती मध्यगता
गतकरणेनेदशकालविषयापेक्षया सेवितः सत्सर्गो न त्वन्य
याल्पेमहादर्शेशचित्यादिति तत्प्रतिबन्धः अतएव स्वस्याभू
दित्यक्तं तत्र च गतकल्मषत्वकारणम् २२ ॥

इतीति श्रुत्वेति भारतीकृतत्सदयावेशतया अवतीर्णो भूमौ
विश्रान्तश्चर्चितचर्वणार्थं धृततत्स्मृतिः तदितुपदेष्टृतदुपदे
शपरामर्शः विभूतिः सउपदेशसम्पत् अपि शब्दो विरोधद्योत
कः शांतशांताकृतिरिति उपदेशफलकथनम् सच्छीलेति
तत्परस्तदेकलग्नः सद्भूमिरार्यावर्तलक्षणसामान्येन विशे
षतस्तु ब्रह्मावर्तब्रह्मर्षिदेशमध्यदेशार्यावर्ता इति उक्तमाथमता

इति श्रुत्वावतीर्णोसौ विश्रान्तोधृततत्स्मृतिः वि
भूतिभरितोप्यन्तःशान्तशान्ताकृतिर्वभौ २४ स
च्छीलधर्मसाङ्गुण्यव्यवस्थापनतत्परः निवद्धक
क्षः सद्भूमौ प्रचचार समन्ततः २५ ॥

तेषां पूर्वोत्तरापेक्षा तथा च भृगुः सरस्वतीदृशद्वत्योर्देवनद्यो
र्यदन्तरं तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रचक्षते कुरुक्षेत्रं च मत्
स्याश्च पाञ्चालाः शूरसेनजाः एष ब्रह्मर्षिदेशो वै ब्रह्मावर्तादनं
तरः हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यं यत्प्राग्विनशनादपि प्रत्यगेव प्रया
गाच्च मध्यदेशः सकीर्तितः आसमुद्रात्तु पूर्वादै आसमुद्राच्च पश्चि
मात् तयोरेवान्तरं गिर्योरार्यावर्तः प्रकीर्तित इति २५ ॥

इत्थंसत्तयामध्येपाण्डुपेत्तयाविमृष्यकारितांसमर्थ्येदानींप्रसं
गागतांमनुचर्यांतावदवतारयति तयेतितयासदाचारशिक्ष
णादाननिमित्तेनास्यमनोः प्रचरतोदेशाद्देशान्तरयात्रांकुर्वतः
अत्रभूमौआर्यावर्तलक्षणायांप्रएपभूमौअस्यइत्थंलक्षणागतिर्बभू
व बलादपिशिक्षादानादिकंतत्रविदधभूव अस्यत्रयत्रअलावर्ततोहि
सहजधर्मप्रकृतयःस्वयमेवशिक्षांजगृहुस्तत्रतस्यापिमहा
यत्नतआर्यावर्तेक्वापिक्वापिशिक्षांनजगृहुस्तत्रबलादेनेन

तयाप्रचरतोस्यात्रभूमावत्थंलक्षणागतिः बभू
वबद्धकक्ष्याणांविरतिर्हर्षणंपरम् २६ कठोर
प्रकृतींस्तत्रशिक्षयामासयुक्तिभिः स्मरन्हृदय
निक्षिप्तमुपदेशरहस्यकम् २७

नन्विदयमचर्यावत्तसाध्येत्यत्राथान्तरयतिबद्धकक्ष्याणामिति
येहिअहमिदंस्माच्चरितंवर्तयामीतिनिबद्धोद्यमस्तस्यस
दाचारस्यश्रेयांसिबहुविघ्नानीतिनीत्यामध्येविघ्नसमापन्नौ
सत्यांविरतिर्निरुद्यमतापरंहर्षणमिति २६ कठोरेतियुक्ति
योन्यायदर्शनानि उपदेशरहस्यकम् अस्सारनिष्टपाप्युग्र
प्रतिरोधविधायकस्साविति त्वनीयशिक्षात्रपंसहिष्णुतां २७

आयासितइतिविभूतीतिविभूतयोआन्तरवाह्याबोध्याः तत्रान्त
रीभिर्हृदयशैथिल्यापादनं बाह्याभिर्लोभप्रदर्शनयाधर्मसम्मु
खीकरणं क्षमित्वेतिप्रेजलिबन्धनादिना तत्रान्तरविभूत्युप
लक्षणंक्षमित्वेतिवाह्योपलक्षणंपारितोषिकेति २८ पुनर
पिस्वरतयेप्राग्जन्मअनुवदतिदेशकालाविति स्पष्टं २९ येचेति

आयासितोप्यलंकेश्चिद्विभूतिसमलङ्कृतः क्षमि
त्वामोदयामासपारितोषिकदानतः २८ देशका
लौपुरस्कृत्यक्षमामास्फाल्यसर्वतः स्थापितांनि
यतिंसत्वामुमोदगतचिन्तनः २९ येचापितत्रकु
टिलाशयाःकेचनतानसौ क्षमासंवाहनाभ्यासैः
प्रासीसद–सौशनैः ३० शिक्षांपुरस्कृतांदृष्ट्वातल्ल
णात्फलशालिनीं समाश्वस्तमतीराजाबभूवन
यकोविदः ३० ॥

प्रसिद्धंच लोकेकुटिलंवस्तुसंवाहनेनशनैःसरलंभवति वि
मर्दनंसंवहनमितिकोशः ३० शिक्षामिति पुरस्कृताम्पूजितास
फलीभूताततस्वीकारादितिभावः तदाहतल्लक्षणादितिराजेति
मनुः नयकोविदइतिआयतावपिक्षमयैवसर्ववशीकरणमन्व
मेने ३०

उक्तमर्थमुपसंहारव्याजेन संगृह्णातितदितिदेशकालविषय
समीक्षणंशास्त्रक्रमम्‌नुसंधेयं अथवान्‌तनतथैवव्याख्योदेशः
शास्त्रदेशादिःकालस्तन्मध्यपातावसरःविषयोदोषगुरुला
घवं २१ इदानीमुक्तमर्थमज्ञेष्वमव्याख्येतानियतयति त्वामंता
मितिसर्वेषांप्रथमतःत्वमेवोचितेतिवोधयितृत्वामंतामिति
प्रथमंत्वमोद्देशःपामराःप्राकृतप्रायाः अतइतिएतेषांत्वमया
क्रोधनेवाफलेत शुभमशुभंवा कृत्रतदिदंफलमित्याहनियंत

तद्देशकालौविषयंसमीक्ष्यस्वयमात्मना राजानि
ग्रहमादायत्वमेवयुक्तःसदाभवेत २१ त्वामंतांवा
पिकुर्वंतंपामराःकिमतःफलेत नियंत्ररस्यतदि
दंपरमोषधमीरितं २२ तथाचसारसंहितंकवीनां
श्रूयतांवचः महाधियांवचःप्रौढंसमाश्वासायजा
यते २३

रितिनियंत्तासर्वनि येतानदर्पिष्टापितोराज्ञादिश्र
तदिदमितित्वमाक्रोधलक्षणंवस्तुपरमौषधंशुभाशुभफला
व्यभिचारि अथवात्वामंतामितिमुख्याविधिःकुर्वंतामितिगौ
णःहेवाकग्रस्ताःपामरादेशकालविषयादिकंसमीक्ष्यापिकु
र्वंतांनामेतिवार्थः २२ महात्मनांत्वमेवसारमित्यत्रसंवदति
तथाचेति निर्विशेषेणवचनमात्रेणसंवादितेनापिकिमि
त्यत्राथांतरयति महाधियामिति ययपृक्तेननिर्विशेषमेव
तत्संवादवाक्यंतथापिमहाजनोदिततामेनस्वाक्येसमाश्वासो
जायतेइति २३

तदेवसारसंहितंकविवचोवतारयति मयेति अत्रपूर्वार्धार्थः ये
कंचित्प्रत्युपक्रियया सत्यसर्गेणचसाधुरववहृतम् तेषुस्वस्वभा
ववशेषपिमयास्वसर्गोनोज्झितइतित्वमापितं उत्तरार्धार्थस्तुये
अकस्मिन्मांप्रत्यहृष्टापकृतं तेषुमयोपकृतिंविनानान्यत्किंचि
द्विधेयमितिव्यवस्थामयावद्यातत्यागेनकथंसुखीभवामीति २४
अत्रप्रवीणासंमतिमपिप्रमाणयति तथाचेतिसाध्वितिपापीपा
पंकुरुतन्नामस्वभावस्यापर्यनुयोज्यत्वात परंत्वमिणापिस्वभा

मयास्वसर्गोनक्वापिव्याजेनमलिनीकृतः यत्किंचि
त्कस्यचित्सर्वंकृतेसत्येनतन्मया २४ तथाचोक्तंप्रवीणै
श्च साध्विदंपापिपापत्वः त्वमामहन्नरातस्यैत्यैवंश्येयंम
नीषिभिः २५ निदर्शितमिदंधीरैःपापित्वन्नत्वमाबलौ
प्रत्नहृन्नमयासारप्राणयतिरियंस्फुटम्‌ २६

वस्यापर्यनुयोज्यत्वात्त्वमाविधेयैवेतिहयोर्मध्येत्वमामहन्नराति
साधीस्वपरोपकारित्वात पापंतस्यापेत्वयातस्यसाधुतदेकोपका
रित्वादित्याशयः तस्येतित्वमितः २५ अत्रोदाहरतिनिदर्शितमिति
इदमितिपापिपापात्त्वमामहन्नरेति पापीतितस्याश्च्युत्तलिकाया
इदंनामान्वर्थंपापिनांतत्त्वन्नत्वंचकथावलिरितिपापिभिःकथं
पापकृतंत्वंतत्भिश्चकथंतत्सोढमिति प्रत्नेतियदिप्राणसञ्चरि
तस्यधामारोग्नायेतामलिनतरायांनस्यात्तत्रकश्चिदपिप्राणादि
तिप्रातनसञ्चरितेनैवेयमायतिर्जीवन्त्यस्तीति २६

पं·सं
४८१
461

तदवतारयति कश्चिदिति राजापराधी राज्ञेपकृतापराधः पुनः
पुनरिति उवाचेति संबंधः ३७ राजेति विदितवृत्तोमय्यनेनापरा
द्धमिति तथायातमवध्योत्वायातं विस्मितचित्तो विपरीतारोप
णात् ३८ बाधितास्माकः बाधितश्चास्माकः संबंधी कश्चनयेन

कश्चिद्राजापराधीहागागत्यैनमुवाच ह अवध्योहं
ममविभोज्ञागृह्णीतिपुनः पुनः ३७ राजाविदितवृ
त्तोसौतथायातमसौपुरः वीक्ष्यविस्मितचित्तोमूत्तवा
चपुरतोगतान् ३८ येयमेतस्यकिमहोबाधितास्मा
कश्चागतः निःशंकोभयदंहाभ्यांसम्यक्त्वंवदतीतिकिं ३९
श्रुत्वाराज्ञोदितंशाद्दतस्यतामयिमानद हेतंमत्खर
तायामेश्रुत्वेच्छातेप्रवर्तता ४० सदाचरितपापेभ्यो
गुरुभ्योतिगरीयसी त्वमातवेतिगतभीर्वेडकेद्याह
मागतः ४१ निशाम्यसाध्विदमितित्वमित्वामुप्रसाद
नैः प्रसन्नचित्तंतंभूपंकश्चिदप्यत्तश्चाहह ४२

३९ श्रुत्वेति मत्स्वरता विपरीतारोपणलक्षणा ४० मत्स्वरताद्
त्वमाह सदाचरितेति आगतश्चापवध्यास्त्वेतिशेषः ४१ निश
म्येति निशम्य विमृश्यसाधने नेदमुक्तं पापिपापात्तन्वत्तमेवे
गरीयसीति अमुंअवध्यात्वयागतंपापिनंत्वमित्वेत्यंतभीवितापण

धैवात्वमयित्वाप्रसादनैः प्रसादनाप्रकारैः गच्छत्वंविहरस्व
त्वानिमयेत्येवंप्रकारैः त्वमयित्वास्वयंप्रसन्नचित्तंपापनिर्मुक्तमि
वतंराजानंकश्चिदप्यत्तश्चाहभद्रमिति निश्चान्नतकथनेभद्रंदे
हीति असौपापीप्रतीकारार्हश्चासीत् अलंवाप्रतीकारेणकिमि
यंचित्तभ्रांतिः प्रसृतमांत्वेनति अथवानृपाणांगतिरेवेदृशी
यावद्वारपवत्यपरीतइतिमहत्स्वाहेति ४३ निशम्येति अ
प्यदातेयंनिशम्याकर्ण्य तमप्यत्त यत्त्वयोक्तंचित्तभ्रांतिरि

भद्रंप्रतिक्रियार्हेसौहार्दितोनृपकीदृशी चित्तभ्रां
तिरियंकिंवानृपाणांगतिरीदृशी ४३ निशम्यावाच
राजातंनभ्रांतिर्नेनभूरियं रहस्यहृत्कृतंमेतच्छ्रुत्वा
खिन्नमतिर्भव ४४ प्रतिक्रियाभ्यकार्येषामस्विन्नंये
नत्वछ्यति त्वमयातञ्चधवलेयशः पुण्येतथाधिके ४५

यमिति नासौमेभ्रांतिः यच्चोक्तंकिंवानृपाणांगतिरीदृशीति
तत्राहनेनभूरियमितिनापीयमिनभूःप्रभुरीतिः किंपुनस्त
हीदमित्याह रहस्यमिति अखिन्नमतिर्निश्चितमतिः ४४ स्वल्प
कृतंरहस्यमाहप्रतिक्रियेति येनप्रतिक्रियाहेतुना तच्चेतिस
ञ्चितोधर्मणं इति प्रतिक्रियासाम्यंजाते साम्यपीदमेवोपादेय
मित्याह यधवले इति ततश्चकोधीमानधिकंविहायाल्पनतुच्छ्य
तीति ४५

पं·स
४९२

अन्यच्चात्रातिशयस्त्वाह क्षमायामिति परमास्वादोवास्यान्तः
प्रामलक्षणः क्वविशोधनइति वाह्यान्तरेन्द्रियज्वलनात् अस्मिंवत
यापिपरोपह्रासइत्यत्रादृआत्मास्वादेतिकृतमलमित्यर्थः ४८
अत्रैवसंवदतितथाचेतिस्पष्टं भगदादधुगराधिपतेप्राप्यराज्ञो
त्वलप्रीतिनामजायतेइतिलोकप्रसिद्धिः ४७ इमेलोकाअस्म
त्स्मसुखमागत्यातोपराधात्किमन्यदुपधाद्रूपमस्मन्मदेशाम्न

क्षमायांपरमास्वादोयोस्त्यसौक्वविशोधने आत्मा
स्वादपरस्यास्यकृतंपरविडंबनैः ४८ तयाचस्रूय
तांरम्याकथात्रमतिशोधिनी मामोहनामावलप्र
येयाहस्समनीतिभाक् ४७ क्षमास्वादःपरोराज्ञाम
त्सवस्रमहान्नयं चेद्दिडस्तदिमेकिंनोभ्येत्यान्यत्या
मसुर्मदे ४८ चेन्नःप्रीतिंविजानीयुःक्षमायांतदिमे
वलात् पापयानेंसमारुह्यसमानमिदूवाप्नयुः ४९

युरिदमेवापराधपापमादायास्मत्समीपंप्राप्नयुरिति ४८ चे
दिति अयमर्थः राज्ञातादृक्क्षीतिर्जनपदेषुविस्तार्यायेनतेवि
सुडचिन्नाअपिक्षिप्तपापाराजन्क्षमापात्रतानयान्तीति तयाच
क्षमापात्राभावेतदनाविर्भावात्मदनुतापःअसौदाप्यआसीदस्मा
भिःक्षान्तइतितदसिद्धेः पश्चात्तापएवशिष्यते कथमस्मास्वक्ष
मावत्त्वविभूषणंसेत्स्यतीतिभावः अमंचाशयंयदीमेलोकावि

ज्ञानीयुस्तदिमेबलाद्यान्नमप्यादायपापंविधायतयानेचारुह्य
समानंसगर्वमिहास्मत्समीपमाप्नयुः नचतइदंजानंतीत्यस्मद
भिमतंस्थदयएवधीर्णमितितात्पर्यं ४९ पुनरप्यसौराजासंवा
दांतरेणाप्यहंप्रवोधयतितथाचात्रेतिनिगदव्याख्यातमिदं ५०
पापिष्ठेसमायत्त्वयदिपापीकश्चिदवध्योक्किमध्यारोप्यते
तत्रकिंकर्तव्यमिति अत्रतवकथंभावःकश्चवाभावः इतिप्रा

तथाचात्रशकेन्द्रेणमंत्रिश्रेष्ठउदारधीः अकस्मा
तलिनामासौपृष्ठःप्रोवाचसादरम् ५० हेउत्त
डेसमायत्त्वपापिष्ठेकथंतव भावःकश्चेतिस
मतिर्विचिन्त्यासौतमब्रवीत् ५१ अवधेह्यस्यस
र्गस्यत्क्षमाख्यस्यदमन्नमम् परीक्षास्यानममले
निःश्वाससस्यैवदर्पणः ५२ ॥

दःप्रश्नसमाप्तौ विचिंत्येतिकंभावमसौप्राप्तःकथमीदृगाक्षे
पमयकृतवानितिविविच्य ५१ अवधेहिश्रृणु इदंपापिष्ठम
स्यभूपतेःक्षमाख्यस्यसर्गस्यान्नमंपरीक्षास्थानमनेनपुरः
समापतितेनासौव्यक्किमायाति अन्यथाविषयाभावेएतत्स
माप्तकल्पा अत्रोपमाअमलइतिनिःश्वासोद्विधतिक्षणेनि
र्गच्छन्नपिनस्वच्छरूपंलभतेदर्पणोत्वयतःस्थितेत्तायतेनिःश्वासो
ष्मासाविति ५२

यत्तदेवविशदयतिजानीहीतियतस्यत्तमात्वस्यमत्सर्गस्यभू
षणं शोभासंपादकं अनेनपापिनाविना यतत्तमात्वस्यसहस्त
शिरउत्थापयिष्यति अंकुरंजनयिष्यति ५३ इदमिति भातीति
वयंहिवोचमात्राधिकारिणः कुर्वाणाएवात्रतत्वतोजानन्ती
त्याहप्रमाणमिति इतरभावोविधानं ५४ इयमिति इयंत्तमा
अदृष्टेति असौमदृशादंयदृशेत्यर्थः अत्रार्थातरन्यासःदृष्टमि

जानीहिपाप्यसौनूनमेतत्मत्सर्गभूषणं विनानेन
कथंचैतच्छिरउत्थापयिष्यति ५३ इदंकार्यतयाभा
तिपापिभावेविभोमम प्रमाणंप्रभुर्थरिवविधानेत
रभावयोः ५४ इयंविस्मृतादर्शितोमादृशापश्यपा
पिनि दृष्टंयादृग्गुणादर्शीतादृक्स्वात्मावलोकते ५५
इतिश्रुत्वाशकेन्द्रोसौतुष्टःपुनरुवाचतं श्रुतंवदा
स्यावसरःकदेत्याहस्मितंपुनः ५६

ति अत्रभू तेमिदमित्यर्थः
आदर्शीयादृग्दृशोतियादृशीदृष्टिःयाप्यतेसोस्याकुरावातादृ
गेवस्वात्माविंवभूतोवलोकतेसदृशादर्शनेस्वात्मासदृशि
वरूपदृशादर्शनेस्वात्माधिकदृगिवदृश्यतइतिमापापिनंकृ
दृष्टापश्येत्यर्थः ५५ इतीतितुष्टःस्वाभिमतलाभात श्रुतमि
ति परमतमप्रतिषिद्धमनुमतमितिअनुमतमित्यर्थः कदाव
सरःकस्मिन्कालेइयंत्तमाभूपतिनापालितोशोभांविभर्तो
तिवद ५६

सदैवेति असेतिसत्सर्गापेक्षायांपुलिङ्गनिर्देशः अन्नमेवांतर
हार्देनसेवनंअसौसाधुमार्गःसाधूनामयंपन्थाःसाधवःसततं
भंनसर्गंसेवन्तेइति ननिर्विशेषासामान्यस्थितिरितिविशेषन्या
यः ५७ विशिष्टविषयमेवदर्शयतिचेच्छक्तोति अयमर्थः द
एडवेलायांकृतापकारोरिपुरवश्यंदएड्यइतिदएडवेला तत्रच

सदैवास्यान्नसेवासौसाधुमार्गोमतोमम विशेष
न्यायमाश्रित्यशृणुराजन्वदाम्यहम् ५७ चेच्छ
क्त्यादएडवेलायांतान्नारिंशुक्रकारिणं स्वस्मात
करोतिस्वमतिःसेयंवेलास्यशोभना ५८ राज
न्नत्रोपलक्षार्थामिमांशृणुरिपुंनृपः कश्चिज्जि
त्वावशीकृत्यकारायांनिववन्धह ५९ संमुख
स्यकदाचित्तंपश्यवदकीदृशम वपुर्भातीद
मधुनातवेत्याहसततंप्रति ६० ॥

यदिस्वयंक्षीणस्तत्किंकुर्यादितितन्निपातनेशक्तिरप्यस्ति
इतितान्नास्वस्माच्छुक्रकारिणंकरोतीतिस्वमतिफलमिदमि
तिस्वमतिरित्युक्तं अन्यत्तमायोदर्शितायामपिकेवलंस्वप्र
तीतिदार्ढ्योदस्तसो इयंतसर्वप्रकाशकत्वाच्छभेनेतिभावः ५८
उक्तोर्थेनिदर्शयतिराजन्निति स्पष्टार्थाश्लोकद्वयी ६० ॥

किंवाच्यमिति बहुस्यास्वतंत्रस्य कस्येति शात्रुरपिसाधुवचने नतष्यत्येव ९१ तदेवसाधुवचोवक्तंश्रुतिज्ञानीते असावितिसर्वज्ञोत्तमाथमविषयेसर्वथेति प्रत्यत्तंवापरोक्षंवाछतेपराथेस्वापेत्तयासतत्सर्वमेवपश्यतीतित्तमेवतस्यसर्वथा ९२ तदितितेनपरमस्वतंत्रेणविभुनादत्तविभवस्त्वजयमेवतथेतिपरममित्रत्वेनकलयस्मिसचाप्यमुनासर्वयात्तमावतात्त

किंवाच्यमधुनामत्रेबहुस्यत्तववेश्मनि तयापिसर्वथासाधुवचःकस्यनतष्टये ९१ असैागभीरविभवोमहासर्गोजगत्प्रभुः स्वमित्रंकलयामासत्तमांसर्वत्रसर्वथा ९२ तदत्तविभवस्त्वंतजयमेवतथामुना दत्तश्चतेस्वदापश्यकियदंतरमत्रवा ९३ यामसैावहुमानेनत्तमांपश्यतिसादरं चेत्यालयस्मितांतेनकृतकृत्योभविष्यसि ९४

भ्यंदत्तश्रुतिस्वदाचित्तेनपश्यविचारयवामावयोःस्वतंत्रत्तदृथीनयोःकियदन्तरंतदनुमतमनत्तमन्यापिवर्तमानायतेतेनमहाविभवेनत्वदिच्छापूरिता श्रुष्यचयदितदिच्छात्वयापिपूर्यतेतदातिप्रसन्नोसोकिमिवनेतदास्यतीतिभावः ९३ तसादृयामितितेनतन्मानितवस्तुपालनाद्देतनाकृतनकृत्यरतितदनुमतमाननयाप्रसन्नोसैाशिष्टंकिंचित्स्वयमेवमापयिष्यतीतिकृतकृत्यः ९४

स्वदयेति प्रसयप्रसन्नीभूयउन्मोच्यकारायाःसत्तन्धिपणेनश्रयप्रभृतितत्स्मृतिदानादिदंगृहंत्वदीयमेवकालेकालेपावयितव्यमिति ९५ तदिति अत्रसर्गेत्तमाद्रूपेष्टतिमवशंपमयेदमासेव्यमितिस्थैर्यंवह्वा विरूद्धारितमत्स्यदग्रमपकारविषंपीयूषमिवनिपीयस्वशक्तेोसत्यामपिस्वस्थेनभावेनमतिस्थैर्यंविते

स्वदयावर्जकंतस्यसतत्पीत्वावचोमृतं प्रसयोन्मोच्यमत्तन्धिपणेनेनमथार्चियत ९५ तदत्रसर्गेधृतिमाकलय्यस्वस्थेनभावेस्वधियास्वशक्तेोनिपीयपीयूषमिवापकारत्वेड्रंरिपूद्धारितमत्स्यदग्यम ९६ मन्याःत्वसैायमेतेषांयेन्त्रपावुडिजीविनः श्राल्तिकादेवजयिनःपुरपौरावनेरताः ९७ आसर्गाहृष्टमेवेदंपामराःपापतत्पराः त्वमेकशीलाश्चनृणामन्यथाकथमन्तरम् ९८

शोव्यति ९६ मन्याइति त्वसः अभ्यस्तःतैरसैापंथाश्चासेवितश्चर्यः श्राल्तिकाग्रदृष्टपराःदेवजयिनःकीर्तिमात्रैकप्रयोजनाः अवनंरत्ता ९७ महत्वमपिमहत्तामिदमेवेत्याहआसर्गादिति पापतत्पराश्चसदृसिस्वः अन्यथैतदुभयाभावे कथंकेनान्तरंविशेषःपतदुभयकृतमेवमहत्वामरत्वमित्यर्थः ९८

प.सं
८१५

हृष्टप्रतिपन्नयेन्यसंवादंप्रमाणस्वबांधवइतिस्वोबांधवस्त
स्यबांधवः परम्परासम्बंधवानित्यर्थः अतएवत्वत्रचेतसेति
अस्मिन्स्वकीयत्वेनदंडाकरणेममलोकनिन्दासमापतेदि
ति ८९ स्वाप्यत्तमितियत्संबंधापेत्तयाप्यासौस्वकीयआसी
दितिभावः ३उतांपरुषांत्तमास्पर्शरहितां अतएववामे

तथाचकेनचिद्राज्ञापापीकश्चित्स्वबांधवः का
रायांभयसीमानंप्रापितः त्वत्रचेतसा ८९ स
ज्ञातकंचित्ख्याप्यंतपश्चैतत्कृतेकृती कौ
चित्प्रेयंतिसोत्पश्चोववामगिरमुद्धताम् ७० कि
मच्युतेमयानीचपदस्थेनास्यगोचरे नासाक
र्णेष्टभेदेपिनकिंचिदितिमेमतं ७१ निशम्यवि
मनास्तंसप्रोवाचमृडपांतयोः नाशोस्मिमत्पदं
जानेविपरीतामतिस्तव ७२ ॥

तिशब्देनापिपारु
ष्यं अनिष्टास्मुक्तिर्वमनमेवेतिभावः ७० नीचपदस्थेनेति
यद्यहंराजपदस्थोभवेयंतदावक्ष्येवैतदर्थमन्तःशिष्यामिति
७१ निशम्येति विमनाइतिअहोपतत्संबंधयमेवदुमयासैाक्रु
राशयः पृष्टएतन्मोत्वेनोन्मोचयिष्यामीतिमत्पदंसम्यवसा
यंनाप्नोसिनज्ञातवानसिविपरीतेतिसद्वीविपरीता ७२ ॥

स्वव्यवसायमाह त्वान्तमिति यद्यपिलोकेस्यपातकंविदितंत
थापिमयास्यद्त्तांतमेवअत्रनिमित्तमाहत्वमेति ७३ स्वव्यवसा
यमेवसमर्थयति नीचेस्थितितस्यपापस्यभेषजमौषधम् विदि
तस्थितौतुभयमपिअन्यथानीचानांनीचत्वं महतांवामहत्त्वं
कथंस्यादितिभावः ७४ अत्रपापित्तमायांबीजस्त्रमाह तया

त्वान्तंमयास्यविदितंलोकेयद्यपिपातकम् त्वमामे
त्रस्पृशंप्याप्ताभवेदतिगरीयसी ७३ नीचेस्थितिब
लंपापंयथाचविहितस्थिति तथातिबलमप्येषु
तमैघातस्यभेषजम् ७४ तथाचयदिकस्माच्चि
त्वाडष्याप्यादचमल्वणम् सतश्चिनततयेशानंशरणी
करुतेन्वहम् ७५ धियमादायतदसौमोचनीयः
त्वणान्तरे विलंब्यकारिणसममीपृणोदंडयि
ष्यति ७६ ॥

वेति तच्चिन्ततया पापंमेफलेदिति पापचि
न्ततयाअथवातच्चिन्ततयापरमेशचिन्ततया शरणीकुरुतेइ
तिइदमेवास्यरहस्यंयदसौस्वपापंशामेइति शायश्चिन्नेजातेवि
स्रुडेत्रत्तमेवोचितेति ७५ धियमिति विलम्ब्यतिअस्यस्वशरश
रणत्वादवश्यमेवमोक्तव्यं विलम्ब्यकारणेदंडपातनेनचित
कारित्वादेनमपिसर्वज्ञोसौदंडयिष्यतीति ७६ ॥

प·सं
४९९

कार्याकार्यमृतिमितिकदाचिद्विवेकेनकार्येप्यकार्येणप्रवर्त्ते
ते अकार्येपिकार्येणप्रवर्त्ततेति ७७ उत्सूत्सयेद्विशोधयेत् ७८
सम्यगितिस्वाभोष्टशिक्षादानेन ७९ अधिकारमिति तद्दे
ह्यां ८० तदवस्थामिति असौवद्धःतस्वामिनंतदेतिसुभास्व

तस्माद्विचार्यमतिमान्कार्याकार्यस्थितिंतथा प्रव
र्त्ततेयथेशानप्रसन्तिरुपजायते ७७ यथाशातेम
द्देशानःपापमत्सूत्सयेदिति तदेशोधितीयंतत्वं
पापिष्ठतिशायेनते ७८ तथाचकेनचित्कश्चित्का
र्येसम्यक्नियोजितः सतच्चित्तामनाहत्यस्वाशया
वर्त्तयत्क्रियां ७९ अधिकारमवाप्यासौतद्देशाव
र्त्तयत्क्रियां आहूयतेनपर्य्यंकेवद्धापीडमवापि
तः ८० तथावस्थामवाप्तोसौतमाहस्मविचारय
तदात्वयापिकिंमित्रंगणप्यतेवदमानद ८१ वि
हस्यादत्तमेत्येवमन्काकासौतवाधुना सैतद्वैरे
वकिमिदंक्रियतेसाधुशाधिमाम् ८२ ॥

भगाणनावसरेपरलोकप्रासेनत्वया ८१ विहस्येति अधुनेति
मदपरायत्तमावेलायां सैतद्वैरेवेतिसेतीश्वरत्तमापतद्वैरति
त्वत्तमाधीनात्वंचेदत्रत्तमिच्छसिसोपितात्रत्वयित्तमिच्छतीति
भावः ८२

पापद्धमित्यादिस्पष्टार्थं ८४ सन्मार्गेशतिअनेनसन्मार्गेणसंच
रतांव्यवहरताम् वत्तेणेनेप्रत्नवेनस्वेच्छयेतियावत् ८५ एत
दितिआलोकः प्रकाशस्तस्यकलयालेशेनस्यदालोकआत्मबोधः
गत्यःसम्बन्धःसारोभंवा ८९ एनयेति एनयात्तमयातत्त्वणादि

पापद्वंद्वमिताभित्वंसाम्यंवांशुद्धधीर्भव ८३ इत्यु
क्त्वंतंतमसौबुन्धाच्याशुविनीयच स्वाधिकारेतया
स्याप्यस्वादित्यावर्त्तयत्क्रियाम् ८४ सन्मार्गोयंविदां
सेव्योनेनसंचरतांनृणां सम्पद्वधूःस्वमोभूत्यत्तोण
नाश्लेषमेष्यति ८५ एतदालोककलयास्यदालोको
स्यजायते एतद्ग्रन्थेनदेहोयंपुष्पोद्यानमिवोज्ज्व
लेत् ८६ एनयासौमद्देशानःस्वस्वत्ववतितत्क्षणा
त् समानमहसोलोकेसौहार्ददधतेयतः ८७
मद्देयंतेनसौहार्ददार्ढ्यार्थंस्थापितापितामुवि स्वमुत्पा
द्यत्वमप्येनांमैत्रींतेनदृढांकुरु ८८ ॥

तुकंकोत्रदेहतरिप्रश्नार्थोनारयति समानेति समानमहस्त्वं
वतदाहतत्तमापालनात् ८७ अत्रैवभरयति मद्देयमितिम
द्रत्तमानाश्रीस्वाकारमूर्त्तिः सौहार्ददार्ढ्यमन्योन्यंतेनचस्व
मात्मानमुत्पाद्यत्तमायामयुतंविधाय एनांमैत्रीत्तमापालना
लक्षणां ८८

प॰सं
४९०
467

अनर्घेतिअनर्घसत्फलांबहुमूल्यशोभनफलां एनांमैत्रीं त
स्यामिति फलबलाघसंभवात्सर्वकर्मपरीत्तावेलायांसंस्थाया
यामितियावत् परमौषधंनियमेनेन्माचकं ८९ अवशिष्टंसं
स्कुर्वन्नुपसंहरति यत्किंचिदिति अयेइतिकोमलामन्त्रणेभोः
त्तमाशीलित्यर्थः यत्किंचिद्विहितंशास्त्रेणविधेयतयात्तसम
थवेत्तरत् निषिद्धंतदुभयमपियदिपापात्मनाभासतेपरपी
डादायीदमितितत्रकलनयात्तत्त्वविचारेणत्तमाछादनेवि

अनर्घसत्फलामेनांवहुमानेनमानय तस्यांक
दिनवेलायामियंतेपरमौषधम् ८९ यत्किंचिद्वि
हितंतथेतदद्येपापात्मनाभासतेसर्वत्रात्रशुभेच्छु
भिःकलनयाकार्यात्तमाछादनं एनांपालयतां
मुदापरमयासर्वापदांवारणीसैशीतत्रउरस्मराश्च
प्रभवेन्नायत्रकाविक्रतिः ९०

धेया त्तमापियानेनतद्धूतंविधेयं विहितमप्यर्थवशात्तवि
धेयं निषिद्धमपिस्वपरार्थमालोच्यविधेयमितितात्पर्यं सं
त्तिप्येतत्पालनाफलमाहएनामितित्तमाम सैशीतिर्ईश्वर
संबंधिनीसात्तमा पुरस्मरासर्वानर्थनिर्नाशिनी तत्रेस्मरु
मन्त्रवादेनस्फुटयति नोयत्रेतिकाविक्रतिरितिसम्बंधिवांथ
वादिसाहाय्यरूपा मायाछलवलादिरूपावा ९० ॥

अंकंसारयतिअपरायेति सकृत्पएवसारत्नानि विहृतोविव
रणरूपोयोर्थः मुख्यबहुत्पात्मकइतिसएवसथाविलासोमकोा
नलेपनातेनरम्यांविशतांप्रविशतामेतदर्थंचात्रुसन्दधतां
हीरेचरत्नपेणाभितत्त्वंसथालेपनाचोचितैर्वैतिभद्रम् ९१ इ
तिश्रीवीररत्नशेखरविवरणेसंकेताख्येषोडशीप्रभा १६

अपरायसद्धिस्तताभियेषाघटितास्सूक्तिसरत्नशो
भिताह्याः विहृतार्थसदाविलासरम्याविशतांसि
द्धिमसैानकांददाति ९१ इतिश्रीवीररत्नशेखर
शिखायांषोडशरत्नम् १६ ॐअथसप्तदशरत्न
हारमाकल्पतामिदं यदाकलनमात्रेणनरोऽर्द्ध
टभाजनम् १ क्रोधाद्यनर्थशान्त्यात्मत्र्द्धिष्टय
त्मयाश्वरा तस्यावसरतोवाभ्नलत्तणंकथ्यतेफ
ला २

श्रीगणेशायनमः अथेत्यादिपूर्वग्रन्थेने
वगतार्थम् आकलनमंतःप्रविश्यप्रवुद्धतयावस्थितिःउ
त्कंटप्रयासंविनेदृकीसिद्धिः अयामशतानधिगम्याचाम्र
त्रिकोसिद्धिः तस्याश्चास्याश्चभाजनंपात्रंभवेदिति १ क्रोधा
दीतिश्चादिनाहिंसादिपरिग्रहः अनर्थत्वंचतेषामभयत्र
शदेतत्वात् अन्यद्गतार्थम् २

स्टेष्ट्रेतितत्पालनेतिस्वयंस्स्ष्टस्यावध्यंपस्वयमेवयोगक्षेमावा
हृनापिविधेयेतितत्पालनोयुक्तथीरित्युक्तं यानितिकलाभ
रादयात्तमादयःवात्यसाधनापेक्षयास्तसंपादनादमीषांसम
धुरत्वं एतेचांतराएववोध्याइत्याहभावैकगम्यानितिनवाह्य
साधनवदेषांवाह्यगोचरंकिंचनापिरूपंलभ्यतेइतिभावः ते
षांकलाभरणांएषकोथादिशांतिलक्षणोभावः अतएववि

स्टेष्टंदंसचराचरंवफलसत्सङ्गिहृन्दोज्वलंविस्वात्मा
भगवांस्वराचरगुरुस्तत्पालनोयुक्तधीः यानायत्र
कलाभरान्समधुरान्भावैकगम्यान्कृतीतेषामेषड
विस्थितोविजयतेसर्गोनिसर्गोज्वलः ३ सएषपर
मोज्वलोमधुरताकरोभूषणंस्वभावइहवेयसोमन
स्विनेनस्वन्यायते तदात्मिकलनोन्मुखःसावलशां
तयोःकेवलंनिसर्गमधुराकृतीरविरिवोर्वशेराजते ४

जयतेपरानपस्पदीकृत्योत्कर्षेणवर्तते ३ विनयेराजकुमा
रोन्मुखीकरणार्थंपुनरप्येनंप्रशंसति सएषइतिपरमतेराम
णापिशेणभाकारिता आकरउत्पत्तिस्थानं वेयमस्तस्पपरमस्व
तत्रस्पवियातःस्वाव्यभिचारीभावःइहेतिभ्रमाववर्तीर्णःसंपा
द्यतेमान्यतयास्वीक्रियतेदिव्योमावतिधिरिति तदात्मीति एत
त्संयारणायातदात्मिःपुनरपिलभ्यते ऊर्वरःइष्टीभवःयथांतरि
क्षस्थितेनरविणातमोनिरस्यतेतथानेनापितमोन्तरेनिरस्यतेइ
त्यर्थः ४

अस्येवस्फुटताप्रतीतयेपर्यायन्वदन्सहजसर्गतामाहभावोसा
वितिभावःस्वभावःस्वस्यभावःसहजास्थितिरनुपाहितंस्वरूप
मित्यर्थः अत्रैववैशयायोपाधिसंबंधमाहसस्वभावइतिशोभ
नउपाधिभिरमलिनीकृतःस्वभावःसस्वभावइति तथास्वस्य
यंप्रकृतिरविपर्यस्याप्रकृतिरित्यर्थः प्रकृतिविपर्ययोहि
सर्वथामालिन्यतद्राहित्यमित्यर्थः स्वतइतिस्वस्वभावएवा

भावोसोसस्वभावोसोस्वस्येयंप्रकृतिर्मता स्वतो
लक्षणमेतस्यनमनागतिरिच्यते ५ अथालोच्या
स्यविकृतिंसर्वथानर्थकारिणी लक्षणंपरतःकिं
नघटेतस्फुरणात्दृता: ६ कृत्याकृत्यविचाराख्य
सहस्यन्मूलनक्षमम् चित्तप्रज्वलनंधीरैःकोप
इत्यभिधीयते ७

सावित्यर्थः स्वस्व
भावभूतत्वात्तान्यल
णमन्वयमुखेनास्यकरणीयंशिष्यतेइत्यर्थः ५ स्वतोल
क्षणमेतस्यनमनागतिरिच्यतइतिसूचनयापरतोलक्षणम
स्यघटतेइतिपरमुखेनव्यतिरेकतयालक्षणंचघटतइत्याह
अथेति अथशब्दःपक्षांतरे अस्यस्वभावस्यविकृतिःप्रकृतिः
तोवैतत्वप्रतीत्यादिरूपा किंनघटेतघटएवेत्यर्थः परतइति
विकृतिमुखेन ६ तामेवविकृतिंदर्शयति
चित्तप्रज्वलनंचित्तदाहः ७

प·सं
४९९

सहेतितिकेनचिदननुकूलेकृतेमोहत्वचित्तप्रज्वलनं स्वयंवा
स्तूयादिनापोद्धर्षायसहनेचित्तप्रज्वलनमदेत्व तत्रेतिप्रज्वल
नेतहूनीति कस्यचिद्धापनेनानस्वयंविवेकेनप्रज्वलनोपशमोयो
सोतस्यभावस्यलक्षणं अत्रपवादशेअन्येकोथायनर्थशांति
रित्यवेहोशेःकृतः ८ इत्यंचपरमार्थेनलक्षणसिद्धेरधुनान्वये
नाप्युद्देष्टुंशक्यतेइत्याह शामइति शमोंतःकरणोपशमः दमो
वाह्यकरणोपशमः क्षमासत्यपिहेतौअपरायसहनं अहिंसाप

शाहेत्वहेतवातत्रवइकत्यस्यचेतसः तद्दृसप
शमोयोसोलक्षणंतस्यकीर्तितम् ८ शमोदमः
क्षमाहिंसेत्यादिपर्यायनामभिः वर्ण्यतामयम
स्याकंफलभेदान्नभिद्यते ९ सपषपरमार्थेन
विभातोस्मिन्कृतस्थितिः तेनैवक्लेशतोभक्तंभा
तिकुत्रापिभाजने १०

इत्यातिकृत्स्येवमल्लं वर्ण्यतामितिमतभेदेनसर्वत्रात्रविकृ
तिर्यांतेरेवपरमार्थ्यात्वात्रफलेभेदः ९ महात्मपरिग्रहाद
स्यपरमोपादेयतेत्याह सपषइति परमार्थेन सर्वाङ्गसम्पू
र्णो तस्मिन्नित्यादिसिद्धेविभोविभवनशीले कृतस्थितिरिति
स्वभावभूतत्वात् तेनैवविभुना लेशतोविचित्रभावेनभक्तं
विभक्तं भाजनेइति ज्ञानयोगभक्तिषेधितांतःकरणइत्यर्थः १०

भाजनेइत्यभक्तंमुपलक्षयतिजगदितिजगज्ञारभूतामितिविधिनिषे
धव्यपस्थापनात् मुनीनांमननशीलानां जगज्ञारभूतांशांतचेत
सामितिविरोधाभासोत्रगम्यः यथाशक्तीतिकषायपरिपाकानु
सारेण ११ तत्साहाय्येनेतितत्साहाय्येनशमादिसाहाय्येन तेमुन
यः अर्थशब्देनचतुर्वर्गनिर्देशः त्रिवर्गसाधनत्वाद्धर्मस्यमुख्य

जगज्ञारभूतामेषामुनीनांशांतचेतसां यथाशक्तिवि
भज्येतन्न्यूनाधिकेनचार्पितं ११ तत्साहाय्येनतेक्रोध
मूर्तिंधर्मार्थखण्डिनीं अनर्थदायिनीहूरीकुर्वंतिग
तकल्मषाः १२ प्रतापोज्वलमोहेनसैनिकाग्रेसरंच
तम् यदाश्रयात्समुन्मूल्यचूर्णयंतिक्षमादमी १३
डुष्कल्पनाश्रयाःकाश्चित्तदाश्रयतयोज्वलाः यमा
श्रित्यैवग्रस्यन्तेसोयंसर्वोपरोदयः १४ शांतिमेनां
समाश्रित्यधर्महानिकरीचतां कोपमूर्तिंमहात्मा
नःक्षणान्निर्दलयंतिच १५

ताख्यापनार्थंइत्यङ्गिर्दे
शः यथामुनयश्चायातावसिष्ठोप्यायातइति अनर्थेनरकादि
गतिः १२ प्रतापेति मोहेनोमोहराजा तस्यसैनिकाःकामादयस्ते
षामग्रेसरंतंक्रोधं यदाश्रयायस्यशमस्याश्रयात् १३ डुष्कल्प
नाहिंसादयः तदाश्रयतयाकोपाश्रतया संशमं परोदयः पर
उदयोयस्मात् १४ शांतिमिति स्पष्टार्थम् १५ ॥

इहामुत्रेतिहिंसावातोयता क्रोधेदिमूर्छितेहिंसामपिनगणयं
तीतिभावः १९ पतदितिपतस्यशामस्ययोभास्वान्देदीप्यमानः प्र
तापःपक्षएवभास्वान्नविस्तृतप्रतापेनचतमोमोहः ग्रंथकारंच उ
ग्रंसर्वार्थविनाशकं प्रसरोवदिर्निर्याणंदृष्टंचभास्वत्उदितेतम
सिचनष्टेपिशाच्यादर्शनेयान्तोति १७ ग्रत्रदृष्ठप्रतीतयेसंवद

इहामुत्रोभयभ्रंशहेतुर्उक्कल्पनोद्धता हिंसाक्रो
धतनूर्हरायन्नन्येनैवशाम्यति १९ पताप्रास्वत्प्र
तापेनतमस्युग्रेप्रशाम्यति उक्कल्पनापिशाची।
नांप्रसरोपिनविद्यते १७ तयाचकृतिभिर्दृष्टपा
वावोरेकुदीरितम् यच्चास्तितन्नवज्ञासौवैयसी
नियतिर्दृष्ठा १८ स्वस्मादेनंसाबलिनंत्रुप्यंभ्रंय
च्छलादिना पार्श्विवर्तनयावान्यान्क्विग्रातिशाद
धीर्जदुः १९ ॥

तितयाचेतिकृतिभिर्मन्वादिभिःपारंपरलोकः ग्रवारमिदृलो
कः शास्त्रिर्थमन्यायान्त्रशासनरूपा वैयसीनियतिरुर्ध्वाथरभ्
वनरूपास्तृष्टिः १८ तदुक्तमेवार्थतःश्लोकद्वयेनपरतिस्वा
स्मादिति भोधीरायूयमेनंमास्वस्मादलिनंत्रुप्यंध्रजानीत य
च्छलादिनान्तरेकृःनयापार्श्विवर्तनयावार्स्येगनयावा १९

कथमसौग्रत्यल्तबलदर्शीनबलीत्यत्राह फलेतिपरंकेवलम
तिशायेनवा ग्रात्मनेतिस्वकर्मणैवसाशाक्तिच्छलादिरूपा तद्र
कार्याङ्करंनैवगच्छति नहिदग्धंवीजमंकुरोन्मुखंजायतेर
ति २० क्रोधेति ग्रात्मनेतिनतुपरप्रेरणयाक्रियायाप्रतिक्रिय
या ग्रात्मानमितिस्वम् २१ मालिन्येतिग्राकरःखनिः उद्रिक्तं

फलशाद्यादिउक्कल्पदग्धोसौपरमात्मना फल
पाकेस्यसाशाक्तिकुरुत्वंनैवगच्छति २० क्रोधच
णुलब्धिकमालोक्यवात्मनात्मयः श्रेणथयेत्कि
ययात्मानंवत्यसौकिंनसाधयेत् २१ मालिन्याक
रमुद्रिक्तंविलोक्यैनमसत्कृतम् नियम्यवावद
तोरंजानीतबलिनंनरम् २२ क्रोधान्यापिहित
स्वाशानवाश्वान्नत्पथगामिनः संयम्यसत्पथमि
तोसाध्यंसाधयतेबला त २३ ॥

स्वकार्योन्मुखमप्येनंकोपिनं ग्रसत्नितिशाणंस्तदाश्व या
णीन्द्रियाणिचनियम्यतस्मात्प्रत्यावर्त्य सिद्धंचमलिनवस्त्र
दर्शनेप्राणसंयमः शोधकइति २२ क्रोधोन्यतिस्वाशाःशो
भनदिशःखोश्वाइंद्रियवाजिनःसंयम्यवशीकृत्य ग्रसाध्यंदुः
शाकं २३

पं·सं
४७१

वशीकृतेंद्रियमेवस्माज्जायतेसर्वतइति एषवशीकृतेंद्रियास्वः
सर्वतइतीतोमुतस्मयतोसौवशीकृतजगत्स्थितिःयस्यसर्वेवशे
वर्तितेसकस्मान्नामविभेतीतिभावः ततस्मान्यान्यतिशित्तय
ति सर्वथेति अन्यिथतिहितानायाने अमृतोभीरकस्मादाप
ततिअस्यदैववलसंबंधात २४ एतदेवसमर्थयति वीर्येमि

सर्वतोभयधीरेषवशीकृतजगत्स्थितिः सर्वथा
हितमाथेयमस्मैभीरन्यथामृतः २४ वीर्यंतत्कि
मिवास्तियेनबलिभिर्न्यकृतस्यवात्याविपूर्न्धीरस्म
न्यतयामनीषिपरिषत्स्वात्मात्रसन्मृष्यते सर्वानर्थ
त्वनिंबलोद्धतमखंकोपाख्यमाभ्यंतरेयेनिर्जितम
हाशयाश्रृतभरास्तस्यैरुषंपौरुषं २५ तदेनंबलि
नंलक्षंविधायपदिसजसे तत्वाजानामिपरुषं
पौरुषोत्कटमञ्जसा २६

ति तत्किमिवा स्तिनतद्वीर्यमि
तिभावःयेनवीर्येणसन्मृष्यतेहप्रपतामसौपापीयत्याक्रो
धानया सर्वानर्थत्वनिमित्तस्वपरवाधनादिहासत्रचानर्थदा
यित्वात् बाह्यानितिबहुवचनं अमुमितिचैकवचनंबलाव
लश्चेयातनायशेषस्यष्टं २५ अधिमिद्धमर्थसकुमारमतिवोध
नार्थविशदयति तदेनमिति एनंकोपलक्षणमरिसंजसातते
न २६

अत्रैवशेषवरकल्पनांविधातमुपक्रमतेतथाचेतिमंजरीचपा
थेणशिक्षुनेनैवस्मत्वयिजीतिशिंक्षातामितरक्षं २७ एतदिति
विशदयतिनियतेतिइंद्रियवर्गस्ययासौस्ववशवर्तितानियत
तेति २८ यदिति एतेषामिंद्रियाणांतहृत्यासेनेति इदंपाक

तथाचसत्रयप्रोक्ताशिंक्षतांनीतिमञ्जरी यस्या
स्तेशिक्षुनेनैवन्नृपाःसर्वार्थभाजनं २७ आत्मा
धिकारैर्भूमीशैरजर्यमेतत्प्रयत्नतः नियतेंद्रियव
र्गस्ययासौस्ववशवर्तिता २८ यदभीप्सितमेतेषां
तदृत्यासेनभावना शाश्नापिकोपावसरेतदनाय
ततापिया २९ प्रमादिनंभूपमिमेडरस्वाहृषीक
नामानश्हावटेषु इतस्ततोनर्थसमाकुलेषुनिपा
त्यचोर्ध्वपरिवर्तयंति ३० पराधीनमतेश्चास्ययत्किं
चिदपिकुर्वतः उन्मत्तस्येवनियतंप्रजाःस्पर्धामवा
प्नुः ३१

हृतिलमिति नदितिकोपपरामर्शः २९ व्यतिरेकफलमाह
प्रमादिनमिति अवटाश्चकार्याणि ऊर्ध्वपरिवर्तयंतीति तेव
ताह्निपात्यतऽडपरिवर्तंकुर्वंतियेनजीवितस्यापिसंशयइति
भावःपरिवर्तशब्दात्स्मिविपरिवर्तयन्तीतिरूपं ३० पराधीने
तिस्पर्धातदनुकारं यत्किंचित्कर्तव्यता ३१

पं.सं
४७२

तथाचेति तथाचस्यर्थान्तकारेकः कस्यविभुः कस्मतदथी नश्तिनियतिः भृत्यस्वामिभावः ३२ अत्रैवोदाहरणान्तरे णाभरयतिनिवद्धमिति अन्यथान्यरचनया इदंसचराचरंज गत् ३३ तडक्तिमवतारयति क्रोथेतियीलाएटना मात्रछ्य

तथाचनगरस्यास्यनियतिर्यास्तिभूषणं तस्यां
फटितिनष्टायांविपर्ययैरिभवोभितः ३२ निवद्ध
मन्यथापीदंप्राचीनैः प्रौढवुद्धिभिः करामलक
वद्येषांभातीदंमतिदर्पणे ३३ क्रोथवामिरियं
नामसत्यंयीलाएटनायतः सरात्तसदवाभातिश्वा
पदोवाप्यसंशयात् ३४ इतियःकोपिभावस्या
वशयेदेनमञ्जसा तेनेमेवशिताःसर्वेयेवाह्या
स्यान्तरागुणाः ३५ ॥

त्वरेतमतिप्रमोषः सइतिक्रोथमुषितमतिः रात्तसोमहा नर्थकरणात् स्वापदःस्वपरहितानपेक्षित्वात् ३४ इती ति इत्यतोनर्थदर्शनाद्धेतोः भावस्यःसस्वभावस्यः एनं कोपं अञ्जसाफटित्येव गणारिपुगणाः ३५ ॥

अत्रैवार्थान्तरयति अहोइति आभासिकः प्रथमोर्थः स्फुटएव यथापक्षक्रुडः निरर्गलगतागतः अहंकारितः कृतालंकर णाश्चभाति अत्राप्यर्थान्तरयति चित्रंइति परमार्थस्तुपक्षक्रुडः निरर्गलगतागतोपिस्वात्मनासन्मतिमतांक्रोथवशीकृतत्वा दलमतिशयेनकारितः कारावद्धोभातिक्रोथेहिसतिसत्क र्तव्यमार्गनिरोधात् चित्रकालछ्यभरितत्वाच्च अत्रार्थान्तर न्यासः चित्रमिति विधिर्दैवं चित्रत्वंचकारयामप्यात्मसत्वा

अहोमतिमतामेषनिरर्गलगतागतः अप्यलंका
रितोभातिचित्रंहिविधिवैभवम् ३६ मोहश्च
सालद्रुमभंजकेपिहराज्ञदीतीरविभेदकोपि
कोपाप्रवाहेनचलेन्मनागप्युत्तस्याद्रिराजश्चक
उत्क्रमेत ३७ ॥

भिमननात् निरर्गलगतागतानामपि परमार्थतः कारित त्वात् ३६ मोहश्चेति अत्रातिशयोक्त्यामहोच्चसालद्रुमामहा विभवगम्भीरधियोविवक्षिताः नदीतीरंइतिमतः तत्क्रमे तोपरियाव्क्षेत पर्वतइवासौपरानुलंघ्योभवतीत्यर्थः पर्व तोपिमहोच्चसालद्रुमभञ्जकेनदीतीरविभेदकेपिजलप्र वाहेवहमानेनचलतीति कोपोज्ञान्यकृतः ३७ ॥

पं·सं ४७३

473

अद्रोह इति कोपप एवासौ निदाघस्तस्यायं तापो द्रोहः आश्चर्यकारी यस्य
कोपरूपी भीमतापस्य ज्वालानां कदिन दाहात् असौ यर्म मे चाहं स्या
तिनैः शेषशंकया माद्दमपि निःशेषो भवामीति कोपाविर्भावे
धर्मापेक्षापि नाविद्यते इति भावः प्रायेण च निदाघे मेघाभावेनेय
मेवेत्युक्ता ४८ शमेति शाम्यते इति णिजन्तप्रयोगः समन्तादिति

अद्रोहकोपोष्णतापोयं यद्धिखोज्वणतापरः धर्म
मेघोप्यसौ हरेयातिनैः शेषशंकया ४८ शमपी
यूषधाराभिर्येत्रासौ शाम्यते शिखा समन्तात्तापरो
हेपि सपरंभु विराजते ४९ यावत्स्वशान्तिपीयू
षधारासारोत्र नोपतेत् तावदुच्चण्डकोपाग्निर्नि
र्वशाम्येदिति स्थितिः ५० यावच्चैतत्परित्राणं रा
ज्ञोस्य न भवेदिह तावन्नियतिरायस्य देशदेशप्र
श्रयाकुतः ५१ ॥

सर्वतो मोहक्रोधाग्नितापदग्धेपि जगत्यसौ परं स्वस्थोत्य
र्थः ४९ यावच्चेति अद्रेति कोपनिदाघोष्णतापितस्य लेशस्थि
तिर्मर्यादा ५० यावदिति परित्राणं दस्तवारणापतस्य शाम
लक्षणस्य स्वभावस्य परित्राणमेतेनैव दस्तवारणेन देशादे
शप्रवलिरस्यायातीति भावः श्रायोयनागमः ५१ ॥

अतएवेति शमपर्यायस्य धीनेनाज्ञाज्यस्थितेः शांतैरिति जनका
दिभिः दिवीत्यूर्ध्वलोकोपलक्षणं अशंकितमपायभीतिरहितं ५२
क्रोधशांतिफलमुक्त्वा क्रोधफलमाह अद्रोह इति तैरिति हिरण्य
कशिपुप्रभृतिभिः दुःखमिति पुत्रवियोगगृहकोलाहलादि
रूपं अयशोपकीर्तिः सैव पङ्कोल्पः पङ्कः पङ्कोल्पत्वं मालि

अतएव पुरापीह शान्तै राज्यं यथेप्सितम् भुक्त्वा सं
भूय चोर्वीन्द्रा गिदिविस्थितमशंकितम् ५२ अद्रो
क्रोधाग्नितप्तैस्तैर्दुःखं भुक्त्वा यशः पङ्कोम् आच्छा
दमलिनप्रख्यैर्नीरकीभूयते स्थितिः ५३ एतत्सा
द्यमतो धीरमहोष्णोपादविक्रमात् सर्वदाद्दक
रोषोग्रवास्तन्मूलयति तत्क्षणात् ५४ यदा च श
मस्तुर्यो सोद्यतोते च विशोषकः तदा क्रोधतम
श्रेदमथोगच्छति दूरतः ५५ ॥

न्यायेनतकं भूष्यते नरकप्रणेकृतमित्यर्थः ५३ एतदिति
धीरो महात्मा प्रसिद्धं च प्रदर्शयंवा स्तत्सर्वदा होष्मा खमहोराहो
पादणा तनैरुन्मूल्यते येन दाहशांतो सर्वतो रक्षा भवन्तीति ५४
यदा चेति अग्रविशोषक इति पापमलादि क्रोध इति पापविश्व
द्वेकोपतमो यो गच्छति अदर्शनं गच्छति हृदो नतिशायेन प्रसि
द्धं च सूर्योदये च विशुद्धान्तमोनाशः ५५

प॰सं
४२८

सत्यमिति अन्यत्साधनं दानद्यादिपत्तस्यक्रोधस्यजयार्थेन साधनं अनेनेतिपामेनलंदितोमुषितः सन्कर्हिचिदपिनो त्यानार्हइतिअनेनलक्षितः सन्नपुनः कदाचिच्छिरउत्थाप यिष्यतीति ४९ यः कश्चिदितिलघुमूर्धानिस्मारीशरानुगंभी रइतियावत् ५० अत्रप्रोत्वरकल्पनामारचयति अत्रेति अ त्वानामअलघुमानसः गंभीरचेताः अथवालघुमानसः सन्

सत्यमेतज्जयेनान्यत्साधनंभुविसाधनं अनेनलक्षित तोवश्यमत्यानार्हेनजात्वपि ४९ यः कश्चिल्लघुमूर्धा तः क्रोधेनोत्थाल्यतेत्तणात् यौनियान्वयात्तूर्णीवि पन्नग्रः सशोकभूः ५० अत्रोदारुतिमप्याहुर्यत्रासौ संधिमान्नृपः वजागज्जातिप्रसिद्धाख्यावर्ण्यते लघुमा नसः ५८ कदाचिच्छांतभूपालकयागोष्ठ्यांसम्भूमि पः स्वाख्यत्ताणोपुरः प्राहमामोदनृपसोऽस्त्वेवं ४९ अहंसामोदगोपालगोष्ठ्यांजातगतोग्रतः अद्यात्तत क्वेयपद्मरागरत्नंसमृद्धिमत् ५० तच्चांगुलपरीणाहं चत्वरंगुलविस्तृतं दृष्ट्वाविसिस्मियुः सर्वेरविबिंबमिवापं

रचेताः अस्याविति समनंतरवर्ण्यमाननात्मत्पदनिर्देशः ४८ क दाचिदितिशांताजितक्रोधाः सम्भूमिपः संधिमान्राजा सोस्त्वेवंक्रो धशामे ४९ अहमितिसंधिमन्नृपस्याध्यक्षास्पतिवचनं स्पष्ट मन्यत् ५० तदितिरविबिंबमिवेतितेजसाद्यादशांगुलक लासास्येनचसाढपपम ५१ ॥

नैर्मल्येतिनैर्मल्येचंद्रसन्निभम् कान्तिमत्त्वेचदेवागुरुसदृशं ते जव्यापनउत्पेक्षांकरोति सभेतितद्विलोकामभ्यायदाश्चर्यंच कुःसैवश्चाचात लग्नासतेजोव्याप्तिरित्यर्थः ५२ तथाहृतमिति तथाहृतंनैर्मल्यादिगुणगणभूषितंतदितिरत्नं कलादःस्वर्णा कारः मुद्रार्थंअंगुलीयकरचनार्थंकलितःकलनयासूचितः ततोपि कलादस्तेति यथेमेइतिइमेइदंरत्नंसाचमुद्रिकागौरवा

नैर्मल्यकांतिमत्त्वेचचन्द्रदेवेज्यसन्निभं सर्वतस्ते जसाविष्टंसभाश्चाचाहृतंयथा ५२ तथाहृतंतदालो क्यविस्मितेनमहीभुजा कलादःकश्चिदाहूयमुद्रा र्थंकलितःस्वयं ५३ कलादत्त्वविधेयामेमुद्रासद्र चनोज्ज्वला तस्यामिदंस्थाप्ययथेमेगौरवास्पदं ५४ दिनलक्ष्मीवरविणाशशांकेनेवशार्वरी मुद्रानेन यथाभातितथाकार्याक्रियाभरात् ५५ ॥

स्पदमन्योन्यशोभादानेनमान्यतास्पदंस्यात्तामिति ५४ गौ रवास्पदमितिविवृणोति दिनलक्ष्मीवेतिदिनलक्ष्मीःमुद्रिका इदंवपद्मरागरत्नंतरलीभूतेरविः एवमुभयरजवोधं लक्ष्मीवे तिजीवन्तनात्मनोयः अस्तियायंदीवंतोपिलक्ष्मीर्लक्ष्मीहरि प्रियेतिहिरूपकोश्यत् क्रियेतिशिल्पशिल्पमितियावत् ५५

तदर्पितमितितेनराज्ञार्पितंतदितिपद्मरागरत्नं कलाकलःक
लाःकलयतीतिकलः अथवाकलानामाकलश्चाकरःरत्नयो
रेकत्वस्तेइतिभावः ८६ अथेतिस्पष्टार्थं ८७ गोष्ठामिति गो
ष्ठीसभासद्रसज्ञष्टायांराजराजकीयव्यवहारसत्कायांमुद्रया

तदर्पितंतदादायप्राप्येवासौस्वमन्दिरं अहृल्लीयवि
धानार्थंसन्नोभूत्सकलाकलः ८६ अथान्यादेपित
ज्ञाहूंगतोदर्शयथाद्भुतं मदेच्छस्यास्यनृपतेस्तथा
स्तृणतसादरं ८७ गोष्ठ्यांसद्रसज्ञष्टायांमुद्रयास्मा
रितोन्नृपः भृत्यानाज्ञापयामासकलादाहूतयेद्रु
तम् ८८ वातवेगैरसौभृत्यैरानीतोप्येत्तणात्कशः
चकम्पेदीनदीनात्मावातवेल्लितशाखिवत् ८९
तंतथावस्थमालोक्यराजासौशान्तमानसः पप्र
च्छकोमलगिराशमयन्निवतद्भियम् ९० ॥

स्मारितोसाम्यमुद्रास्मृतिमगादित्यर्थः ८८ वातवेगैरिति
द्रुतगामिभिरित्यनेनाज्ञासञ्जातमेषामुक्रम् वेल्लितः क
म्पितः ८९ तमितितथावस्थंकृशंकम्पमानंच आलोक्यकिं
विदंतरमज्ञास्यपतितमितिपर्यालोच्यकोमलताफलमाहशा
मयन्निवेति ९०

किंकारणमित्यादित्रिश्लोकीस्पष्टार्थी ९२ आश्वलेतितदिति
पद्मरागंचतःशाकलंचतद्घवणंवह्निनिष्काम्याद्भूर्योसभूतना
पूर्वं ९४ उपनीयेतिशयैपाणीउपनीयशरणागतमुद्रया
भिनीय तच्छतच्छापोतितच्छाशः ९५ भगदादेति भगदा

किंकारणंगतच्छायःकिमसीत्यंवदाशुमे सत्य
मित्यक्तिपीपूषसपाणितोसोजगादतं ९१ तम्यतां
तम्यतांसम्यगयथावद्वच्मिमानद मत्भाग्यमति
घडात्तमाराज्ञोविराजते ९२ निशम्यभीतभीतस्यगि
रंराजासमंततथीः त्वात्तमाश्वसल्लदयोवदेत्याह्पु
नःपुनः ९३ आश्वसत्तविसल्तदसौवह्निनिष्काम्यदी
नवत् चतःशाकलमाप्यंदर्शयामासभूभृते ९४
उपनीयशयोलजाननतास्यासौसवलक्किरा उवाच
तच्छतच्छाशोभूपतिंतंमहाशयम् ९५ भगदाद
पुरीरत्नंचटितायांमयामुदा मद्भायांतत्परीक्षार्थ
मिदमस्यापितंश्यात् ९६ ॥

दपुरीरत्नभोःत्वत्तपूःमदेतिपारितोषिकाशया तत्परीक्षा
र्थमितिकथमिदमत्रमापयामीति इदंपद्मरागंशायाडस्या
पितमितिसावेत्ताहिपाणिमय्येप्रथममवस्थापनायाइति ९६

तदेवविशदयतिकथमिति समर्पयामीत्यत्रन्यस्यामीतिहृ
देइतिअयोचनेचतत्फलमितिसमचतः शाकलतालस्यते १७
इतीतिसत्यंनिर्व्याजं सत्याक्तोस्वपरविषयेहितदायित्वमाह
सत्यमितिअमृतमित्यनेनमृतसंजीवनात्मकत्वादस्यनजाने
किंमपिसमापततीतिप्रमाणमितिसत्यमिदंमयोक्तं यदिमव
तापिसत्यमन्यतेतत्सत्यंचेदन्यथातदासत्यमेवेति १८ निश

कथंसमर्पयामीतिपाणितोलनतोमम अकस्मा
च्चनिपत्येदंहृटेजातंचतत्फलं १७ इतिसत्यमयो
क्तेतेसत्यंतत्किंचनामृतं प्रमाणंपथ्थीरेवसत्यास
त्यविनिर्णये १८ निशम्येत्यंमन्नृपतिर्हसित्वोवाच
माचिरं गच्छैतत्समितामुद्राश्चतस्वःकुर्वशंकितः १९
नापराधलवोस्तीहतवभृत्यापिदीयते पंचाना
मपिमुद्राणांसस्यचिन्तोभवानच २० ॥

मेतिहसित्वेतिसत्याकृष्टमोदनाद्धतिः माचिरमितिमा
विलंबंकुरु पततामिताश्चतःशाकलप्रमिताःअशंकितः
त्यक्तसंजातशंकाभीतिः १९ नापराधेतिलेशःअपराध
गणनाद्धिप्रमादादिकृतेनदेवकृतइतिभावः इहेतिपअरा
गमभंगे भृत्यानिर्देशः एवमेकस्याप्यवमुद्रायास्तवपोषणदेय
त्वासीदधुनातपंचानामपिमुद्राणामितिसस्यचिन्तोभवशंका
तेकोत्यज २०

कथार्थसंत्तिणाद्दध्येयमितिसखीरेतदत्रध्येयंविचार्यं अम
नर्थापाते आविरासीतद्रकदाभूत १९ पतदेवप्रपंचसन्नाह
महत्वेतिमहत्वमूल्यमितिअनेनैवमहत्वंक्रीयतेइत्यर्थः प्र
सादहेतुःप्रसन्नतानिमित्तमितियावत्संथितिनिमित्तंपुनःसंथा
नकारकं २२ उक्तेर्थेदार्ढ्यप्रतिपत्तयेसंवदतिभोजजेति अ

ध्येयंसखीभिस्तदत्रयेयंराजाकृतीरस्यतदाविरा
सीत सेयंत्तमाख्योकलनामहार्घ्याक्रोथप्रशान्ति
र्मदिताकवीन्द्रैः २१ महत्वमूल्यंतदिदंप्रशालम
स्थन्नतेःकारणमेतदग्रम लज्जावतांचापिप्रमत्ति
हेतुस्त्वइंगिनांसन्धिनिमित्तमेतत २२ भोजज्ञ
मिद्धिरोमाल्यकेनतूतनघोरेणायत दृष्टेत्याहस्म
तदिदंश्रुणुधम्मडलाशायाः २३ थीचन्द्रोकि
मिदंवस्तुत्तनत्वाख्यचकीदृशं किंफलंचेति
विनयीसाहस्वामिनमादरात २४ विभुडडडेवि
दितंकिंतवास्तितथापियत मान्यतापादनामेत्र
ययामतिनिवेदयतत २५

त्रेतितमाहते २३ थीचन्द्राइति भोर्धियाप्रख्यातकीर्त्ते २४
विभुडडडेइति अविदितमितिच्छेदः मान्यतापादना
नेनथीचन्द्रनामदीयमिदंराज्यपाडम्बरंजागतीति २५

तत्तदिति प्रयत्नानां संस्कृतानां व्याख्यानां व्यञ्जनानां प्रबोधक
मितितत्त्वद्वस्तत्त्वनिकारणं तथा सकलशीलानामिदं सदिस
त्वाभिधेयं वस्तु प्रबोधकं अनेन सर्वाणि सच्छीलानि यमदानद
यादीनि प्रबुद्धानि स्वरूपं लभंते एतद्विना तानि प्रसन्नप्रायाणि
शून्यस्वरूपाणि स्युरिति ११ अयमिति विकारेति अनेनाह त्य
द्धि सर्वे स्वसर्गनिष्ठाः किं केन विधुरं भवेदिति विकारकार

तत्तद्गुमप्रयत्नानां व्याख्यानां लवणं यथा प्रबोध
कं तथाशेषसच्छीलानामिदं परम् १९ अयं सत्व
गिणां सर्गः प्रकृतिर्यास्ति सात्त्विकी विकारकार
णत्वेन नान्यथात्वविधायिनी ११ अथवाशेषशी
लानामियमाधारईरितः नामास्याऽस्तितेनत
मेति विधिनास्वयं १८ भारमेषापि सहतां तीरणेयं
माच भूधरा इतीव विधिनाभूमिसाम्यं नाप्यवा
पिता १९

णेतिवाग्भक्तिः अन्यथात्वे प्रकृतिविपर्ययः ११ अथवेति
एतदाधारस्थितान्यशेषसद्धूतानि गण्यंते इति भावः तेनेति
आधारभूतत्वात् इति फलतयाभूमिसाम्यं प्रतिपादितं १८
अन्यथापि दत्तमासाम्यं प्रतिपादयति भारमिति भारं चराच
राणां तीरणेति चराचरभारेणानाम्नेति तितिक्षेत्याः दमेत्यमरः

अक्षरनिकरमाप्यैतन्माहात्म्यं प्रतिपादयति तपयतीति ईदृशप
पिसतीरुदन्तरेमाति संभवतीति एतद्वक्तेणानायासः सूचितः
पापेति अक्षमालाअकारादिक्षकारपर्यंतवर्णानामारोहाव
रोहक्रमगणनया वर्गाणां चाष्टानां पृथग्गणनया कूटव
र्णस्य मेरुतया लब्धत्वे चाष्टोत्तरशतवर्णमालेयं तज्जपेन च
पापक्षेपायन पूर्वं च पुण्यसंभार प्राप्तिरित्यस्यास्तदूपत्वात्तदा

तपयत्यखिलं दुःखजातं माति रुदन्तरे इति वा
विधिनामेयं तमेति रचिताभुवि ८० पापक्षेपा
यन पूर्वं च पुण्यसम्भारमायिनी अक्षमालेय
मद्दिष्टा तमानाम महीतले ८१ अकारोऽत्र नि
षेधार्थो लेति लाभार्थकेतनम् फलस्वदाख्य
मानाम्नोः शिष्टा वर्णद्वयी पुनः ८२ ॥

षेपः ८१ कथमक्षमालेति चतुर्वर्णा बल्यास्तया प्रसिद्ध
त्वात्क्षमेति द्विवर्णानस्तयात्वमिति भावबोधनप्रकारमाह
अकारोत्रेति अमेनानप्रतिषेधश्चत्पकारोत्रप्रतिषेधार्थः त
था चासौ पातकाभावः लेति लाभशब्दस्य केतनं सूचना
तथा चासौ पुण्यलाभः फलस्वदेति फलस्योपरितनत्वात
त्कारणमाद्यंतवर्णलोपात्तमेति वर्णद्वयी शिष्टा ८२ ॥

प्रायेणेतिगूढाभिप्रायेरोचकंरुचिर्येषामितितथाप्रकरोदिते
ननतत्वंतियथापारोत्तणश्रस्तिचास्यश्रुतिवचः परोत्तप्रियाहि
देवाइति तमेयंसर्वास्वाप्यवस्तूनामितितारमेत्यर्थः मध्यात
रहयलोपेत्तमेतिप्रिष्यतइत्यर्थः ८३ अत्रापर्थस्फुटइतीतये

प्रायेणस्वधियोलोकेगूढाभिप्रायरोचकाः गूढं
त्तमेतिलवणाश्रियांसंकेतितंविडः ८३ यथानि
लवणंवाच्यमपहासायकेवलं तथापेशेषशील
जातंविनानेनेतिनिश्चयः ८४ कांतिरेषास्यदे
हस्यतद्वान्मविविराजते इत्याकृतिरपीहास्य
त्तमातेत्रैवदृश्यते ८५ इतिमंत्रिमखोक्तंतांसवा
णीकलितार्थां प्रभुराकलय्यत्स्मः पुनरप्यमल
प्रबोधमेनंपरिपप्रच्छविशेषवेदनायै ८६

वक्ति यथेतिलावण्यमित्यशेषरमभरितोपलत्तणं अनेनेतित्त
माख्येनलवणेनेत्यर्थः ८४ कांतिरितिपश्चात्तमातद्वानितित्त
माकांतिमानइहसंसारेस्यपुरुषस्यत्तमातेत्रात्तमाधीना ८५
इतीतिकलितार्थांगभीकृतसदर्थांग्राकलय्यसम्यग्विमृष्य
त्स्मोभिमतार्थाज्जिह्त्ताभिलाषः ८६

विशेषवेदनायैइति विद्वत्वेणातिश्रुत्वेतिस्वरूपफलतइति
स्वरूपचास्याःश्रुतंफलंचश्रुतमिति अस्येतिवस्तुनिर्देशः ८७
इतीतिश्रनुमन्यसत्यप्रभ्रुपादैककमत्रसमर्थयामीत्यर्थः ल
त्तितेइतिचिंयालत्तणेनभिद्यतेइत्यर्थः ८८ धीपणीतितीरिताः
पारमिताः तदायस्यत्तमं ८९ तत्रोन्नमत्तमावस्तुलत्तणमा
हसहासमिति ऊर्ध्वगेशामास्यदृशावाच्यवक्रिरिनिंदके कर्म

श्रुत्वास्वरूपफलतोवस्तिंदंबुद्धिसागर विशेषोत
स्वरूपाणिश्रोतमिच्छामितेमुखात ८७ इतिस्वाम्यु
दितांवाणींप्रणम्यैनामनुमन्यसः शारदस्यशृणुसंदे
पाद्वियेदंवस्तुलत्त्यते ८८ धीपणस्यलत्तणमाड
धीपारावारतीरिताः उन्नमादिविभेदेशांतत्रायंश्रुणु
विस्तरात ८९ महासंमधुरावाणीऊर्ध्वगेशावाच्यव
क्रिरि कर्मस्वायासितेदानमानादिप्रतिशोधना ९०
यतदेोदग्रसीमेयंगरदस्यसितार्पणे फलवृष्टि
प्रदानंचप्रिलोत्पालकरस्ययत ९१

सव्यापोरश्रायासमिते श्रायासंप्रापिते पुंसिदानंमानकरणादि
नाप्रतिशोधना प्रतिक्रियाश्रादिनापारितोषिकग्रहणं ९०
यतदिति यतस्यत्तमाख्यवस्तुनऊर्ध्वदाग्रसीमास्युच्चकाष्ठा
प्राप्तिः गरदस्यतियदिकोप्यागत्यविषंददातितस्यसितार्पणे
सितदानेनप्रतिक्रिया फलेतिइत्यंचफलिनदृशोभवेत्स्यकंभ
वति ९१

प॰सं
५३९

अंतरितियो हि खनावाकरअंतरितिरन्ध्रं करोति स ततस्याः फ
ललाभेन सुवर्णादिना पूर्णशोभवति तथा तवापि अंतःख
निविदयतोपि छिद्रान्वेषणं विदधानस्यापि फलदानेन
पूर्णांशत्वं यदर्थसौ अंतःखनिं विदधाति तत्र तदवगणय्यैव त
त्फलप्रापणमिति तथा मुक्तेति मुक्ता मुक्तत्वेन यदास्पदा
रणं स खलु स्फोटनं तत्र अथ च मुक्तिर्मुक्ता यानीयथा मुक्ति
मत्वे विदारिते मुक्ताफललाभो भवति तथा तवापि केन चिन्मु

अन्तःखनिं विदयतो यद्व्याप्तिसंपूर्णता मुक्ता
स्पदारणेन मुक्ताफलैरिव च दूषणं ५२ द्वितीयं ल
क्षणं चास्य मध्यमाश्रयमादरात् लक्षणं कर्णप्रदाने
न निशामय पामाशय ५३ पारुष्याधिक्यारसमीरणे
द्धक्रोधानलार्चिर्ज्वलितां तरस्य लमास्तथासारत
धारशैत्यावधानानंत्वयदसौ लमान्या ५४ ॥

खविदारणेन कृते तस्य मुक्ताफलमिव सत्फलं यत्प्रदीयते अत्य
न्तेदस्य दंतत्वस्यास्य दश्यसौ मोक्षावधिः परमत्तेन तेषात्पर्यः ५२
द्वितीयमिति निगदयते पामाशय भोः शांतिं भरितसदय ५३
पारुष्येति पारुष्येण कठोरविमतया योधिक्यारो वमानना स
एव समीरणो वायुः लमास्तथा यासारो वेगवद्वर्षणमेवा
सारतधारशैत्यौ निरंतरप्रवदत्क्षीत स्वच्छजनन्तेद्वीतया व
धाननंतमुद्रितमावत्त ५४

महात्मानोपीति अकिंचनानामिति च महात्मान इति पूर्वोक्त
अंशपत्यधिकारिविलक्षणा मन्वादयोभिप्रेताः अकिंचनानामि
ति विरागिणोभिप्रेताः ५६ अश्नान्तीति तेषु द्वितषास्थितेषु महीप
तिषु ५७ अथोश्नतिस्पष्टं ५८ असौ पराङ्तृतीयालमासामान्य

महात्मानोपि ये केचित्तमासंस्कृतबुद्धयः प्रकृ
तिं स्वां त्वयित्वा सीन अपवंते स्वभावतः ५५ अकिं
चनानां साधूनां प्रस्थितानां च सत्पथे स्वसंस्कारा
यस्तुहोयं प्रकारः सिद्धयेमतः ५६ अस्तु वा मास्तु
वान्येषु मयेस्थितशास्तिषु तेषु शोभेति याथात्म्या
स्वयं विदितलक्षण ५७ अथो तृतीयं सामान्यज
नाश्रयमिदं विभो लक्षणं नाभिभूवीभूय वर्ण्यमा
नं मया शृणु ५८ दंड्याद्दण्ड्याद्धि दण्ड्याश्चादण्डाश्च
दण्डलसर्गिणः सर्गान्निगरणं मन्मुगरस्य यदसौ
परा ५९ ॥

विषयाय च दण्डात्कठोरप्रकृतेश्च दण्डलप्रकृतेर्जीवप्राणाद्दा
रकान्निर्निमित्तमेव च मन्मृत्यादकादत एव दण्ड्याद्दण्डाद्दे
त्वं विशदयति द्वियादण्ड्यादिति दण्डपातनपीडार्हाद्दृव्या
दानर्हपदण्डार्हाच्च सकाशात्सर्गान्सर्गेण निश्चयेन मन्मुरा

पं॰सं
४८०
480

रस्यमन्युरेवफटितिहिंसकत्वाङ्करं विघंतस्यनिगरणांस्वशक्तौ
वांतः प्रतिरोधयोर्योदसौतत्तोयात्तमेतिनचेयमशक्तेतिकिंत
त्राङ्गत्तमित्याहदाणद्यादितिदाणद्धितंशाकादित्यर्थः १० अत्र
श्रोत्रावरयितमपक्रमते अत्रापीतिस्पष्टं १ तत्रादौप्रतीति दा
न्नायकथानायकं प्रशंसतिहेयेतिकिंनाम जगद्वर्तिभावम
ध्येहेयंकिंवोपादेयमितियामीमांसाविवेकः सएवसदामो

अत्राप्युदाहृतामेतांकथांश्रृणुत्तमापते यया
श्रुतोपचरितायांहृदोयोजायतेस्फुटम १ हेयो
पादेयमीमांसारामतर्कङ्कसत्फलम सत्सर्गो
द्यानप्रत्यग्रप्रौढसौजन्यकन्दलः २ होमेन्ना
मामहीपोभूत्प्रजाम्बुजभास्करः यस्मिन्न
भ्युदितेनर्थचौराःप्रलयमाययुः ३ ॥

दभवितत्वादारामस्तस्मात्तातयोस्तर्कस्तत्वनिश्चयएवप्रौढ
फलसमृद्धिभवितत्वाद्दूमस्तस्यसत्फलं फलपदंशात्त३
त्यर्थः तथासत्सर्गएवोद्यानंतस्यप्रत्यग्रप्रौढविकासोन्मरवं
कुसुमं तथासौजन्यकन्दलःसौजन्यमूलंहोमेनाख्योराजाभू
त प्रजाम्बुजभास्करःप्रजाम्बुजमलविकासः भास्करवं
तस्यान्यथापिसमर्थयतियस्मिन्नितिअनर्थानिष्टाशष्टभया
नि ३ ॥

सजानितिअरव्देषोभवाअरव्देषीयाराजानः उपधानानिगण्ड
कानि हेति३तिश्रूयतेश्वत्यर्थः ४ शामायामितिवेलायांभोजनवे
लायांशामायांशामकत्पायामित्यर्थः पौरोगवोरसवत्याधिकारी
भृंगारःकनकालुका तिम्मवार्ज्जष्टमितिशायेणद्विष्टेच्छप्रा
यादृक्संततमवारिणेवप्रक्षालयंतीति ५ लालाटिकःप्रभोभील

सजानातिथ्यसंशामारव्देषपाश्चैर्मदान्वितः चित्रश
य्योपधानाग्र्यमण्डपेनिषसादह ४ शामायामथ
वेलायांपौरोगवउदारधीः भृङ्गारतिम्मवार्ज्जुष्टमा
दायसमुपागमत ५ लालाटिकतयाराजमहोवे
शासमूढधीः स्खलङ्गतिरभृङ्गुष्टश्चित्रशय्यान्तरि
त्वणात ६ हाहेतिसर्वतोवाण्यांप्रसरन्त्यांशयात्त
रः राजमूर्ध्यगलन्नस्यभृंगारोत्सवार्भृतः ७
पतित्वेवाचतन्मूर्ध्निसमन्ताज्झलितेजले स्फाटि
काभिर्म्मरवतस्यसमन्तात्परितंक्षणात ८ ॥

दर्शीतत्वयासेवकभावेनेत्यर्थः राजमहसामहीपतेजसावेश
सावशातएवमूढाधीर्यस्य चित्रशय्येतिअन्तःस्खलनेयाति
तं ६ प्रसरंत्यांस्वावेप्रसरन्त्यवाण्यां शायाहस्तात्अगलत अभ्र
श्यत ७ पतित्वेतिगलनक्रियापेक्षंपातनस्यपौर्वकाल्यमितिप
तित्वेतिल्यप्प्रयोगःतस्यमहीपस्य ८

प.सं
४८१

स्तकल्पमितिस्तकल्पमित्यनेनमूर्छापिसूच्यते असौपारोग
वः ९ किंचिदितिश्रास्वस्तथीरितिप्रसाददर्शनात्कोयायनावि
र्भावात् श्रीमोक्षाईश्वरवादाकासावामोक्षिरित्याहद्येतियामोक्षिः
शिक्षाधिकारिणिमुख्याधिकारिणिचमनाविर्त्यर्थः १० तामेवा
मोक्षिंस्मोकेनपठतिप्रामायामितिवेलायांकोपवेलायांनिमित्त

स्तकल्पमसौमत्वातंशिक्षाविनयेद्वया दृष्टयादर्श
र्यातात्मातदद्भुतमिवाभवत् ९ किंचिदास्वस्तथी
रेषदृशैत्वावद्धावाजिन्तपत् श्रीमोक्षायायावतीर्णाशि
क्षामुख्याधिकारिणि १० प्रामायामपिवेलायांयेन
रुद्धातिरुध्यते सश्वाक्तिवसयांभक्त्यानुकंप्यपिसवि
स्मराद् ११ इत्यामोक्षिंपुरस्कृत्यपुरोगत्वाप्रणम्यतं
पादौसंस्पृश्यहस्ताभ्यांनेत्रेदेपस्पृशेन्मदा १२ विलो
क्यमङ्क्षतिंतस्यकरुणमयाचर्वितेतितं वदंतंसाहसो
छ्वंसोढमित्यवदन्नृपः १३

दर्शनात्मात्मा यामपियेनविवे
किनारुद्धक्रोधःप्रतिरुध्यतेनिरुद्धशक्तिःक्रियते ११ इतीति
पुरस्कृत्यतमेवायंविधायपुरोगत्वाप्रतोगत्वा प्रणम्येत्यादि
प्रारणागताचकरणं १२ विलोक्येतिसङ्क्षतिरान्तरशरणा
गतत्वलक्षणा चर्वितात्रस्तासादेतिसश्राद्धेतिपादस्पर्शेसंधिः
१३

स्मरेवेतिश्रीमोक्षिशेषंभक्तेत्यादिदशान्तरी नियतमितिवेतनल
क्षणं १४ उत्कचित्तानिति किमिदमनेनकृतंयथापराधगौरवंत
थादण्डमात्रगौरवमप्यनेनप्रदर्शितं १५ सत्यमितियेवुधावैरस्यद्रो
हेवरप्रतीकारेधृतभराउयतास्तेनिपुणाश्चतरमतयइतिसत्य
हितस्यवैरस्यद्रोहस्यद्विविधेयेवेतिकृतइत्यतआह चर्येयमिति

स्तव्यमालोच्यतमसौस्वत्नाप्रोवाचसादरम् गतत्व
सोस्मिविज्ञानेदास्येतेनियतंचयत् १४ इत्यास्यास्य
स्तंदीनंमुत्कचित्तान्सदोगतान् विस्मापयन्प्रशा
तात्माप्रोवाचवदतांवरः १५ सत्यंतेनिपुणाःक्षि
तौधृतभरायेवैरस्यद्रोहेद्वयाश्चर्येयंनयगानमेक्षि (?)
कचयेकोनादरःकोदृशः कार्यानन्त्यमवेक्ष्ययेपु
पकृतौबद्धोद्यमाःसर्वथातेकेचिद्विमलाशयाद्धरि
विदांवन्द्याधराभास्कराः १६ ॥

इयंचर्यालोकयात्रानयगानीत्यनुसारिणीनपुनर्धर्ममार्गा पा
पार्जनात्धर्ममपत्नमनुस्मृत्याह नेमस्तीतिकीदृशइतिविचा
र्यमाणेमालिन्यपंकावरणपाथोत् कालान्तरेतस्यापिशक्तिस
निधुर्नवैरानलोत्थापनात् अपकारस्यद्रोहेचरतिशयानाथाना
त् वैरस्यद्रोहविषयलक्षणं अपकारिषुवैरस्यद्रोहोऽपकारिष्वप

कारश्चइत्याविति सर्वथैतेषूपकारिष्वपकारिष्वपि कार्याऽनंतगमि
तिअनंततत्त्वादेवव्यवहारस्यानश्वरत्वाच्चपरलोकगतेः अपिविं
स्मयेतेनचप्रकृतेऽपकारोलक्ष्यतेतथाचापकारादंतर्गतामपिपश्च
पकृतौवोदयमाः १९ अत्रैवमरयति अन्वयेतिस्पष्टं १७ सइति
इयंराजीपेसीपंक्तिः स्वमतेनस्वअदयार्थभाजनंश्रुतर्षायपात्रं
तमितिप्रश्रितंविनीतमतिं किंवस्तुहीनदुर्वीरं हीनंमालि

अन्यथाप्यस्यमाहात्म्यंश्रूयतांयत्रसोमतः स्वतन्त्रे
शादयापात्रमैसाक्रोवर्ण्यतेकृती १७ सकिलाभूदि
वहष्टिस्त्रिकालकलनाकलः येनेयंरंजितताराजी
स्वमतेनार्थभाजनं १८ तंकदाचित्सुखासीनंस्वभक्तः
कोपिप्रश्रितं पप्रच्छहीनदुर्वीरंकिंवस्त्वितिवदप्र
भो १९ स्वस्तिकृत्वाहतंसोयप्रभुक्रोधोयमाथमः
दुर्वीरस्त्वितिमाभूत्साक्रियातेयेनतद्गतिः २०

न्यापादकंदुर्वीरंदुःखिनवारयितुंशक्यं १९ स्वस्तीतिस्वस्तीति
नामस्मृतिरपितस्यानर्थदायिनीत्यनर्थमापतेदितिस्वस्तिवा
दनंकृत्वा प्रभुक्रोधः परमेश्वरक्रोधः अधमाधमत्वंदुर्वीरत्वं
चयोतयन्स्वभक्तंप्रतितन्निवृत्तियोतयन्नाशीः स्वमाहमाभूदि
तिसाक्रियावाच्यव्यवहारलक्षणातेनतस्त्वबन्धिनीमाभूत्तयेन
यदाचरणेनहेतुनातद्गतिः प्रभुक्रोधोत्पादनात्मिकागतिः स्या
दिति २०

अत्वेतिअसोभक्तः असाविति च प्रभुक्रोधः केनाचरणेनजायते
केनचसाधनेनासोनिवर्ततेनिवृत्तिंभजेत २१ इतिपृष्टः समाद
धेइत्याहअशक्तेति असोस्वतंत्रः परमेश्वरः अशक्तहीनदीनेषु
कस्मेयिद्यःक्रोधंकुरुतेतस्मैकृतक्रोधायमदान्यायकुप्यती
तिकेनजायतेइतिसमर्थितंकेननिवर्ततेतिसमर्थयतितत्या
गादितिक्रोधत्यागात्नकेवलंयावत्तमयापिअशक्तहीनदी

अत्वासोकंपितोवह्नावाह्वाह्वस्तंपुनः केनासो
जायतेकेननिवर्ततेतिमेवद २१ अशक्तहीनदीने
पुकृतक्रोधायकुप्यति स्वतंत्रोसोचतत्यागात्त
मयाचप्रसीदति २२ इतिमत्वाविदाजात्वनकार्यो
सोकथंचन सर्वथाहानिरेषेषांकुत्रायाप्रकृति
र्नृणां २३ अन्यत्रापीशकोपस्यगरीयस्त्वंजगाद
सः अशेषभयदोप्येषकालोस्मात्त्रस्यतीतिह २४

नेषसोप्रसीदतीति २२ उपसंहरतिइतीतिअसोप्रभुक्रोधः न
कार्योनार्जनीयः कथंचनेतिनिमित्तसद्भावेःसद्भावेवाअत्रार्थो
त्तरयतिसर्वथेतिएषांनृपाणामितिसंबन्धः २३ तस्यैवान्यत्रो
क्तंसंवदतिअन्यत्रापीतिसइत्येसाक्षयः तद्धाक्यमेवार्थतःपठ
तिअशेषेतिअस्मात्स्वतन्त्रादीश्वरात् कालइतिमृत्युर्थिकारी
इतरथःअस्तिचात्रश्रुतिः भीषास्माद्वातःपवतेभीषोदेतिसूर्यः
भीषादिंद्रश्चाग्निश्चमृत्युर्धावतिपंचमइति २४

अतस्त्यायमत्रसंग्रह इत्याह त्यजेदिति कोपाकरणे हानिरप्य
मीषां स्वीकार्येति भावः २४ अत्रैव भरयति तदेतदिति स्पष्टं २४
उक्तं स्मारयन्नत्र संस्कारार्थमाह इत्थमिति शास्त्रमागमप्रामाण्ये
न हितं हितानपेक्षितवचनं प्रमाणं हिताहितोपदेशकमनुमाना
दिकु हितं स्वविशेः संस्थिते संस्थागते अस्मिन्नाये तत्तमेव सर्वं

त्यजेल्लोकांस्त्यजेत्कामांस्त्यजेत्क्रोधांश्च सर्वथा।
न क्रोधोऽप्यज्ञातकस्मैचिदिति सन्मतिनिश्चयः २४
तदेतत्पौरुषं जातिश्रेष्ठं तत्सन्मतं च तत् यत्क्रो
धबीजदाहेन तत्समापौरुषधारणा २४ इत्थं शास्त्र
प्रमाणाभ्यां स्मृतिनापि संस्थिते न्यायेस्मिन्विरुद्धा
गमयोर्विशेषोऽप्यत्र भातिनः २५ द्वयोर्विप्रतिषेधे
ऽपशांतिर्यद्यपि प्रफला तथापि कुत्रचित्क्रोधोऽब
लीयाननुपवादतः २६ ॥

साधनमिति विचारे विदुषामि
तिभूतभवभवदनुसन्धायिनां २५ तमेव विशेषं स्फुटयति
द्वयोरिति तुल्यबलविरोधो विप्रतिषेधः द्वयोः शांतिक्रोध
योः प्रफलाश्रेष्ठा बलीयांशांतिरत्र देतरपवादत इति अपवाद
विषयः सामान्यविधीन्बाधन्ते इति न्यायादिति भावः २६

तर्हि विप्रतिषेधे परस्य कार्यत्वमिति त्वत्राह नचित्रमिति द्वयोः सामा
न्ययोर्द्वयोश्च विशेषयोर्विप्रतिषेधसूत्रमवकाश इति भावः २७ फ
लितमाह तदेष इति क्वापि विषय इति विशेषलक्षणे यथावर्षं पको
पेन वै कार्यं सिद्ध्यतीति कथमिदमिति चेदत्राह प्रमाणमिति २८
विवेकमेव विशदयति जाड्यमिति तथाहि तत्त्वोक्तिरेव सर्वत्र वि

न चित्रमेतद्दृष्टं हि यत्सामान्यविशेषयोः बलीयस्त्वं
विशेषस्य न्यायप्राप्तस्य कात्ततिः २७ तदेष विष
येक्वापि स्माद्यः शान्तिश्चयीमतां प्रमाणं सर्वका
र्येषु विवेक इति धारणा २८ जाड्यं हि नाम तल्लो
के यदेकत्रैव दार्ढ्यधीः जाड्यपङ्कनिमग्नानां कु
त उन्मज्जनं भवेत् २९ कामाल्लोभादहङ्कारा
न्मदान्मोहाच्च हार्दतः ध्यसनिष्पन्नचरणाच्च क्रोध
नाभेषजं परम् ३० ॥

येयेत्पतेदेकान्तेन स्वीकृतवतां हि स्वदुष्टसत्वसमापातेत्त्वा
नावाश्रितां यामहानर्थसमापात इत्युक्तं कृत इति २९ क्रोध
विषयमेव विशदयति कामादिति भेषजमौषधं तत्तत्कलना
निवर्तकमित्यर्थः अमीचाण्डक्रोधेनैव निवर्तते इत्यर्थः ३०

प॰सं
४८४

विषयेइतिकोपस्यात्रविषयेकामादिनिमित्तव्यसननिरूपे विना
शितो निर्नामाकृतः अथवाकारस्य श्लेषेण विनाशितः अविवज्ञा
शितो मेघइवगाढान्ध्येनिपात्यनाशमापितइत्यत्रविषयेको
पस्यैवबलीयस्त्वमितिभावः ३१ विषयनिदर्शनेनक्रोधस्यग्र
णीकृत्यान्यत्रापितदाश्रयणमुपयुज्यतइत्याह प्रायेणेति स
मयप्रदर्शितेनानेनदेशेदर्शीयहृद्भिर्भवतीतिभावः ३२ तथा

विषयेत्रचकोपस्यप्रान्तिर्येनाहतापरं तेनात्मान्ध्या
पिगाढान्ध्येपातयित्वाविनाशितः ३१ प्रायेणदेशदे
शीयहृद्भिर्बुभिरिलावरैः समयेसमयेसम्यक्प्रयो
योयंप्रयत्नतः ३२ महाशयंसमालोच्यमदोद्धतधि
योनृपं विनाशयेयुर्नगरीःस्वपरार्थानपेक्षिणः ३३
क्रोधतन्त्रनिबद्धेयंवर्णाश्रमगतिर्दृढम् वद्धत्य
जस्त्वनलग्रावलीवमरुडम्भिता ३४ ॥

ह्रीतिनिदर्शनं सूचयस्तदनाश्रयणेनर्थप्रमाणयतिमहा
शयमिति स्पष्टम् ३३ अत्रैवसमर्थयति क्रोधेतिवर्णाश्रम
गतिरिति स्वस्वधर्मपालनालक्षणा क्रोधतन्त्रनिबद्धाराजद
ण्डनियता तदभावेधर्मस्याया समाख्यत्वात्केषांविदाघ्रासेपि
मन्दमतीनामनास्थस्तत्वादितिभावः ३४ ॥

मदोद्धतेति पारम्पर्यक्रमागते कुलाचारद्रूपेरहस्येसर्वाविदिते ३५
एवंविधेइति अवसरःसुभइतिफलकथनम् अंगीकृतश्चेतिय
त्नाच्चेयंरीतिरित्यर्थः ३५ क्रोधाविष्कारेदुर्नामताजायतइतिप्रं
कायामाह दुर्नामतेति भूषणंशोभादायि कथंभूषणमित्य
पार्थान्तरयतियइतियस्तस्मात्सर्वावेत्तकाद्विशेषेणसुह्रोसौसु

मदोद्धतधियःकेचित्पारम्पर्यक्रमागते रहस्येशिथि
लास्याःसुरस्तेषानभवेयदि ३५ एवंविधेयविष
येक्रोधस्यावसरःसुभः अंगीकृतश्चकृतिभिःसा
त्त्वाहृष्टपरावरैः ३६ दुर्नामतायाजायेतभूषणं
मामनीषिणाम् यःसर्वज्ञाद्विसुह्रोसौसुउपवक्
तावलैः ३९ सर्वथाहरदर्शित्वंदीर्घदर्शित्वमेववा
सत्फलायभवेल्लोकेखर्वदृक्कानसज्जति ३७

उपवसर्वत्रावलाभ्रेत्तंहृषयेतिहृषयेत्तनामतत्तेषांस्वस्मिन्ने
पतेदित्याहकृतमिति ३९ सर्वथेतिहरदर्शित्वंकालापेक्ष
यादीर्घदर्शित्वंदेशापेक्षया ततश्चकविद्विषयेदांतिधर्मेसमा
श्रितेपिक्रोधेयमाश्रयणीयंइतिभावः खर्वदृगल्पदर्शीकथ
मदंक्रोधंसमाश्रयइतिकनमज्जत्यपितसर्वत्रैवमज्जतीतिभावः ३७

दीर्घहस्वदर्शित्वं खर्वदर्शित्वं सूचयन्स्फुटं कर्तव्यतामाह इममि
ति इह्यानया क्रियया हिंसैतन्नाम मा परंतु परलोके विरुध्या
मीति इमं लोकमथस्पृत्वावगणय्य ये परलोकैकसंश्रयाः
पारलौकिकमेवमुद्दिश्य प्रकारं मृगयंति ते विविच्य ऊर्व्वेणाग्राने

इमं लोकमयस्पृत्य परलोकैकसंश्रयाः ये विवि
च्य क्रियां कुर्युस्ते आनन्त्यमवाप्नुयुः ४८ य एवं कु
र्वते सम्यक्कार्याकार्यविनिर्णयं स एव पुरुषो लो
के पौरुषं तस्य गण्यते ४९ यथाविषयमेतौ हि यो
व्यवस्थापयेत्सुधीः अवश्यं स इहामुत्र स्यात्सामान्ये
ति सर्वतः ५० वेलानुद्रूप्यादनयोः प्रयोगः स्यात्स्या
त्पदं वस्तुस्थितिरियं रम्या कालो हि बलवत्तरः ५१

त्वभाजनम् ४८ य एवमिति सम्यगिति ऐहिकामुष्मिकविष
यविवेकेन ४९ यथेति यथाविषयमनतिक्रम्य एतौ हीको
पतत्त्वमौ ५० ह्रस्वदर्शित्वदीर्घदर्शित्वाभ्यां यो देशकालौ व्यव
स्थापितौ तत्र तावत्कालव्यवस्थां निदर्शयति वेलेति स्पष्टार्थं ५१

देशापेक्षया दीर्घदर्शित्वं व्यवस्थापयन् यथाविषयव्यवस्थाप
ने दृष्टांतयति मृत्विति तत्र दृष्टांतार्थः स्पष्ट एव प्रकृतार्थस्तु म
दुर्भूमौ स्वभावशीतले कुसुमारोपणं दृष्टांतितं व्यवहारेति भूषणाय
ते भूषणमिव स्वपरशोभादायित्वात् कर्कशायां पुनर्भूमौ कठो
राशये कण्टकारोपणं क्रौर्यव्यवहृतिः अशुभं पुनस्ताहगनर्था
नाचरणात्स्वपरशोभावहं ५२ अनैवान्यथापि दृष्टांतयति न

मृदुभूमौ हि कुसुमारोपणं भूषणायते कर्कशायां
पुनस्तस्यां कण्टकारोपणं शुभे ५२ न जातु ताडना
वश्या आजानीयाश्च द्विप्रियाः ताडनाद्यानदानाद्यै
र्भारिकावशवर्तिनः ५३ इति रत्नमिदं तमाभिधा
नं कलितं सुरिमनः प्रमोदलक्ष्यै यदिहादृतमान
साः समीतां कुरुते तस्य शायस्थितार्थसिद्धिः ५४
इति वीररत्नशेखरशिक्षायां तमाद्वारं सप्तदशं १७

जातिति आजानीया जात्याश्वाः सजातिभवाश्च भारिका भा
रवाहका अश्वाः असज्जातीयाश्च पुरुषाः ५३ कलितं सद्ध
चनयाद्दृढम शायस्थितानपुनः परशार्थनादिना कदर्थ्यय
तीति भद्रम् ५४ इति श्रीसुशीलशौत्यपराभिधाने श्रीवीर
रत्नशेखरशिक्षायां संक्षेपतो विवरणे सप्तदशी प्रभा १७

पं॰सं
४८९

486

ॐश्रीगणेशायनमः अथेदानींक्रोधशांतिफलहारगर्भवर्णकं
हल्लवारणं इत्युद्देशाग्रस्थेन्यान्यसङ्गत्यायत्क्रोधशान्तेरनंतरं
हल्लवारणाख्यंहारंस्थापितंतत्प्रस्तावयितुमाह अष्टादशमि
ति अवधायसमाहितंकृत्वा विशतांप्रविशतांतात्पर्यमवगा
हमानानांचसिद्धिर्धनादिप्राप्तिलक्षणा भोगमोक्षलक्षणार
सर्वस्याःसत्क्रियायाअपवर्गपर्यवसानात् १ अत्रविशतामु

ॐअष्टादशमथोथीराहारमेतन्निशम्यतां अवधा
यमनोयत्रविशतांसिद्धिरुज्वला १ अतीवमधुरा
कारंसङ्गिभरितंदृढं इदंविलोकयकस्याहो न
मनःप्रीतिमावहेत् २ परिज्ञाणाख्ययोर्हिरंरत्नं
यत्माङ्मयाधुना तल्लक्षणपरीक्षाभ्यांमहार्घत्वेन
चर्च्यते ३ संतीहमणयोभूयःशिलाशकलमध्य
गाः परीक्षकाणांपुरतोरत्नंरत्नंशिलाशिला ४

त्साहनार्थमाह अतीवेतिमधुरंसंदरंरसभरितंच भंगीरचना
रीतयश्च इदंरत्नहारं २ प्रकृतमाह परिज्ञाणेति लक्षणप
रीक्षाभ्यामेवरत्नस्यरत्नत्वान्महार्घत्वंजायतेइतिभावः ३ प
तदेवसमर्थयति संतीहेति शिलेतिशिलाशकलमध्यादपि
रत्नानिजायंतेइतिप्रसिद्धिः शिलाशकलमध्यगाःकृत्समाना
कृतयइतिच ४

तदिति तत्रस्माद्धेतोःशोधितेसजातीयमध्यादुत्कर्षपदवीमारो
पितेबुधाअर्घंऊर्वतांसम्यग्पियंसंथार्थविविंचतां येनार्घकरणे
न सर्वत्रख्यातिरिदंरत्नहारंयास्यतीति ५ ततोपिख्यातेइतिकौ
तुकमनन्तरहारंदं पतद्रत्नहारं तत्रापिमार्गेणकश्चिदेवधीधनो
मुदारबुद्धिर्विवेचकः अस्यरत्नस्य ६ स्वरूपेतिइदंरत्नहारंस्वरू
पेणैकमप्यवभाससमानेंफलभेदात्कारणभेदाच्चद्विधाकथितं

तल्लक्षणपरीक्षाभ्यांमयास्मिंशोधितेबुधाः अस्यार्घं
ऊर्वतांयेनख्यातिसर्वत्रयास्यति ५ ख्यातेत्रकौतुकं
यस्यसपतन्मार्गयिष्यति धीधनःकश्चिदेवास्यग्रह
णेयद्यतोभवेत् ६ स्वरूपैक्यावभासेपिफलकार
णभेदतः द्विधेदंकथितंधीरैर्भिन्नतातोविदामता ७
तत्राद्यंशक्तिसत्वेवासत्वेशीतलताचया तयाव्यव
हृतिर्लोकरञ्जनायेनसिध्यति ८ ॥

अपितुचैकमपिभाससमानंहारंद्विरीतिवदंलोकेदृश्यतेइति क
थंस्वरूपैक्येपिद्विप्रकारत्वमित्यत्राह अतइति अतइतिफलका
रणभेदाद्धस्तभेदोद्विर्यस्माद्विदांसतोभीष्टः कारणभेदेनफल
भेदसत्वेपितद्विपर्ययेवोभयोपादानेस्पष्टइतिपन्नयेइतिवोध्य ७
तमेवप्रकारद्वयमाह तत्रेतितयोर्मध्येअत्यर्थःआद्यंरत्नहारं शीत
लतान्तरमार्दवं तयाशीतलतयाव्यवहृतिर्लोकयात्रानिर्वाहः
येनेतिहेतत्तीया ८

द्वितीयमितिनम्रताहंकाराभावः तत्रशीतलतातुद्वियर्मः ३
स्यंचकारणभेदःस्फुटएव फलभेदस्तुवाह्यान्तरकलनयाक्र
मृतिपरित्यागेनम्रतायांसत्यामपिशीतलतागण्यतेमंतिलोके
नतशिरसोप्यंतःक्रूरमृतिग्रस्तास्तद्विपरीताश्चेत्युभयोपादानंभे
देतिभावः ९ एतदेवस्फुटयतिसदाचारेतिपरस्वान्तपरचित्तं
एतदुक्तंभवतिकेवलनम्रसमापातेबलात्त्वतोपिनतिसंभवे

द्वितीयंवाङ्मनःकायैर्नम्रतायागरीयसि नगरीय
मिवाह्येयात्तदिदंभुविभूषणं ९ सदाचारस्थितिः
सेयंयत्परस्वांततोषणं मानादिपूर्वंशीघ्रंयत्परका
र्यप्रसाधनं १० चाङ्गपूर्वंचरूदयावर्जनीयाक्रिया
प्यसौ पर्यायमभिख्यायालोकेरत्नमेतद्विभूषणं ॥
अनेनालंकृतायेत्रभूतलेतइमेबुधाः शेखराइव
राजन्तेमनीषिपरिषत्स्वलम् १२ ॥

नचित्तप्रीतिकरेतिइतिचित्तप्रीतयश्चांतरेशीतलतादेयेति त
देवोपलक्षयतिमानादीति मानादीतिनम्रतोपलक्षणं परका
र्यप्रसाधनमितिशीतलतोपलक्षणं १० प्रकृतंस्मारयतिवाह्वि
तिरूदयावर्जनीचित्ततोषकारिणीक्रियाचेष्टा पर्यायमभिख्ये
यतिइयंलक्षणैवपर्यायिरित्यभिधीयते ॥ विभूषणमित्युक्तं
समर्थयति अनेनेतिशेखराइवेतिसर्वमूर्धोपरिवर्तिनइत्यर्थः

तद्व्यतिरेकफलमाहअनेनेतिदुर्विधादरिद्राएतद्धीनाइत्यर्थः
सर्वतइतिवाह्याभ्यंतरभूषणसाकल्येनापिपरिष्कृताभूषिताः
संस्कृतमतयश्चचित्रमित्याश्चर्येचित्रितंकृतोल्लेखंयथायन्त्रेचाच
ल्यमानयातायंत्रतत्रस्थितायेनरकानराइवनरकाःप्रतिकृति
मनुष्यास्तेषामिवास्थितिरादरोयेषां यथाप्रतिकृतिमनुष्या
लोकेखेलापात्रंतथैमेपिनमस्यानमित्यर्थः अथचतएतादृ
शामनुष्याश्चित्रितयंत्रस्थनरकाकृतयश्चित्रितानिचित्रगुणे

अनेनदुर्विधालोकेसर्वतोपिपरिष्कृताः चित्रंचि
त्रितयन्त्रस्थनरकास्थितयोजडाः १३ एषाह्येषा
पिमधुरारीतिःसौष्ठवशालिनी अतीवशोभनस्त्वा
यंसत्सर्गइतिनिश्चयः १४ आङ्गश्चनिपुणाःपूज्य
पूणसनंतंजगत्पति स्वमृष्टाग्यजनज्ञातिरस्सैपू
र्वैर्यजित्तपन् १५

नरचितानिनिवेदितानिवाप्यानियंत्राणिपीडायंत्राणितेषु
स्थितायेनरकास्तदुपलक्षितायेनरकास्तेषामिवस्थितिरास्थाने
येषांतादृशाजडाइतिचित्रश्चित्रगुणइतिभीमोभीमसेनइति
वत् १३ एषेतिपरिज्ञाणाख्यारीतिराचारः १४ अत्रैवार्थवाद
रूपांशेखरिकामारचयति आङ्गश्चेति निपुणाअत्रेंगितज्ञान
कोविदाःपूज्याःसनोनलंख्यास्तःजगत्पतिर्विधाताखःस्वसृ
ष्टेतिस्वसृष्टमध्येयाग्रजनज्ञातिर्वर्णाश्रमलक्षणातत्रापिद्विज
लक्षणाया १५

महात्मन्निति नोस्माभ्यं उपजीवनंस्वस्यित्यवष्टनं १९ तदिति निशम्यपर्यालोच्यकिमाशयेनासौमांविक्तमवतीति अतएव हृष्टःअतएवचप्रीतिपूर्वंभाषणं १७ परित्राणेतिसारंविमर्दम हूमिदामत्रानस्वरम उद्भटंशीलेषुश्रेष्ठं स्वीकृत्येतिस्वकर्तव्यतयादायसर्वविश्वासमपात्रेतति ऐहिकपारत्रिकथ्यत्तप

महात्मन्वन्यकीर्तनःकिंचिदेह्युपजीवनं यद
वष्टम्भतःस्वस्याःस्वांशप्स्यामईप्सितं १९ तदी
रितंनिशम्यासाववाङ्मनसगोचरः सर्वानुप्राण
कोहृष्टःप्रीतिपूर्वमभाषत १७ परित्राणमियस्त
दंसारंमेशीलमुद्भटं स्वीकृत्यसर्वविश्वासपात्र
तावोस्तुभूतये १८ अकेन्त्वन्येपियदिदंमहेच्छ
त्वंविभूषणं तेनवःसर्वतस्त्राताभवेत्किंनामड
चेटम १९ ॥

रोक्ताःसर्वशब्देनविवक्षिताःअथवासर्वेस्वपरोदासीनाः विश्वासोशंकितत्वं भूतयेसमृद्धये १८ एतदेवस्फुटयति अकेन्त्वन्येपीति महेच्छत्वंउदारचित्तत्वम सर्वतइति सर्वेषु लोकेषुडचेटंडब्याप्तम १९ ॥

शांतामितिअहिंसात्मिकां परोक्तदेवाश्चेन्द्रादयस्तेषांतृप्तिर्हूयि आत्रदानादिना अथप्रत्तदेवाश्चेंद्रियस्यावाताकादयस्तेषांचमद्या मद्यविचारणाश्वमहिंसाभोजनादिना २० आब्रह्मस्तम्बावसानकमितिप्रातस्तनजलतर्पणात्तृप्तिरुक्ता २१ विहितेतिविहितस्यामवेनंविहितत्वादेवसमस्तानर्थोपशमकतथापिपश्चोजादिवधेनपेषणीखण्डनीचुल्हीउदकुंभीचमार्जनी पंच

शांतांतृप्तिंसमासाद्यसदाचरणमात्रतः परोक्ताथ्य
क्तदेवानांतर्पणादधिकंनुकिं २० कोमत्तांतृप्ति
मासाद्याब्रह्मस्तंबावसानकं सोहितेयायुक्तविज्ञानां
भवेद्वःसिद्धिरुत्तमा २१ विहितामेवनाद्यावःशंका
मनसिवर्तते सापिपंचमहायज्ञाचरणाद्धारितामया २२ सपर्वस्मनिपित्रन्तस्थसवक्तिमितर्पिणां
कानामचिंताभवतामभयंसर्वतोस्तिवः २३

मूनाअहस्यस्यताभिःस्वर्गनविन्दतीतिवाकल्पिताथाशंका पंचेतिपाटहोमातिथ्यचातर्पणबलिदानलक्षणानांपंचमहायज्ञानामाचरणात २२ तथाहीतिनिदर्शनाव्याजेनाह सपर्वेतिस्तपर्वाणेदेवाः अनेननिरपेक्षसापेक्षजीवजातिरूपतदिता तथाचमनुः पंचैतान्योमहायज्ञान्नहापयतिशक्तितः

सगृहेपिवसन्नित्यंसूनादोषैर्नलिप्यतेइति अभयमिति दैव
कर्माचरणेनचराचरधारणात् तथाचमन्त्रेरवदैवेकर्मणिप्र
क्तोद्दिदिभर्तीदंचराचरम् एतदपिसत्पवविहरणेति अग्नौप्रा
स्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्याज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेर
न्नंततःप्रजाइति २३ हूस्तेति अहस्तमीविभागोदिनरात्रिविभा
गः स्वर्गनरकविभागस्तद्धेतुभूतपुण्यपापविभागश्च २४ न

हस्तवारणमाश्रित्यहस्तावारणयास्तवः अहस्त
मीविभागोयमपहस्तितकल्पनः २४ नप्रतासे
यममलाक्रियायाखिलतर्पिणी इत्यमास्वस्तवि
न्नासोबभूवमुदिताम्भशाम २५ ॥

न्वयंसदाचारपवेकोगतार्थः द्वितीयश्चास्यनुप्रताविःप्रका
रःपरिशिष्टःकिंविषयोयेनास्यप्रर्तिःस्यादित्यतआह नप्रतेति
अखिलतर्पिणीत्यनेनप्रकीटादिर्तृप्तिरभिप्रेतातथाचतत्तर्पण
त्कानामान्यानप्रतास्यादितिभावः असाविति द्विजजातिः भूश
मिति पेहिकामुत्रिककामावाप्तिसम्भवनात २५ ॥

कथितद्विविधसत्सर्गव्यक्तयेउक्तप्रातिपदेनणपिशेषविकां
रवयितुमुपक्रमते ऊर्ध्वेति ऊर्ध्वस्रोतोमुखादिद्वाराणि आस्था
सिताशयांस्वमृष्टाप्रतीतीकृताभिप्रायां निशामय्याकर्ण्य अ
थरभवायरस्रोतोभवा तथेति किंचिदेहरूपजीवनमित्यादिरी
त्या २६ देहीति अन्नेति भोक्तृभोग्यसर्गे उज्ज्वलाननाइत्यादि

ऊर्ध्वस्रोतोभवांजातिसित्यमास्थासिताशयाम्
निशामय्याथरभवास्वस्रष्टारंतथाययौ २६ दे
हरूपस्तम्भनंनोऽत्रस्रष्टर्येनोज्ज्वलाननाः उन्मू
लयद्विषउज्ञएडचरित्रासखमाभ्रमः २७ हूंहो
चिञ्जागतिरियंरचितान्योन्यसम्भिता भोक्तृभो
ग्यमयीदेहिरूपास्तिंतड्चितोथिताम् २८

विशेषणैःकेवलैर्हिकार्यद्रष्टृत्वममीषांसूचितं २७ हूंहोइति
हूंहोइतिस्वसर्गसूचकमामन्त्रणंतयारचितेयंभोक्तृभोग्यम
यीगतिश्चिच्छेत्यस्मदाशयावर्जिनीरचितावयस्वात्मानंभोक्तार
मन्यच्चभोग्यजातंद्रष्टुंरूपयामइत्यर्थः अवाप्तमवेदमस्माभिः
परंतस्रष्टृत्वाद्रवदत्रप्राप्तिमात्रंकेवलमपेक्षामहइत्याहदेही
ति २८

त्तणमिति कस्मिन्सर्गेऽयं बद्धोयमेतिविचिंत्यधियापरामृष्यक्रौ
र्यसर्गो हिंसापीडनवंचनादिरूपः अतिकार्पण्यं सकिंचनेष्णाकिं
चन्यं पनामयरज्जाति २९ क्रौर्यसर्गोत्पादिस्वात्मनिकविपरामर्शे
इतितान्प्रतिसृष्टामुविनाह प्रियाइति प्रियाइतिसंबोधनेवास्या
त्रेणेवादौतेषांप्रीतिजननाय वोयुष्माकंइहितमान्तरेङ्गितं अ
नेनक्रौर्यसर्गेणतुष्टिर्मनस्तोषः ३० प्रजापतीतिप्रतीवेत्पस

त्तणं सोपिविचिंत्याथपरैमौदार्यशालियोः क्रौर्यस
र्गोतिकार्पण्यदानेनैनामतोषयत २९ प्रियाव इहि
तं ज्ञातं सयासमयगनेनच तुष्टिः इष्टिस्सदेहस्य भवती
तिस्तनिश्चितं ३० प्रजापतिवचः श्रुत्वा तेतीवोज्ज्वलिता
ननाः स्वीकृत्यात्मनि भोक्तृत्वं भोग्यजातमतीरयन् ३१
बलं बलवतां सारं वलितिनस्सोमदाशयाः येस्वशक्त्या
नुसारेण दर्शयन्तीह तद्बलम् ३२ ॥

दाशयानुसारेणैव भीतोसौ फलमदिशदिति वयं भोक्तार इतिस्व
स्मिन्भोक्तृत्वमादाय भोग्यजातं चेतनाचेतनात्मकमतीरन्नसमा
प्तिं प्रापयामासुः पारतीरकर्मसमाप्ताविति चुरादौ ३१ तद्विमर्शे
माहबलमिति स्वशक्तीति यावत्सामर्थ्यं भोग्यजातं स्ववेशकार्यं
मिति अन्यथा किं प्रयोजनमिदमस्माकं देहेन्द्रियादिसामर्थ्यमि
ति हिंसादिकर्मैकपराजाता इति ३२

तद्वर्यामेवस्फुटं निदर्शयति दृष्टं चेति दृष्टमिदं प्रसिद्धं यं वर्त्त
तीत्यर्थः तेषां त्वजातिषु मध्ये ये मान्याः स्वाचरणेकहृन्तयः मला
इति तज्ज्ञाषया प्रसिद्धाः तेषां दृष्टेन सा क्रिया पञ्चमारणादिरूपा
कार्यते तैर्गतज्वरैः परपीडादिचिंतानवेत्तकैः तत्तोत्साहना
रहस्यमाह क्रियतामिति ३३ गन्योयमिति अयं समनन्तर
प्रदर्शितो हिंसारूपः सर्गोसौ तत्क्रौर्यसर्गस्य गन्योऽस्त्रेशोमय

दृष्टं चतेषु ये मान्यास्तेषां दृष्टेन सा क्रिया का
र्यते क्रियतां त्वप्रमित्युदीर्य गतज्वरैः ३३
गन्योयं क्रौर्यसर्गस्य दर्शितो मयका मुना तेषा
मुद्धतकर्माणि विवेक्तव्यानि सूरिभिः ३४ कार्प
ण्यं नाम किं चास्मायदेते विगतज्वराः स्मादीनां वी
क्षमाणानां स्वयं फेलाशनोद्यताः ३५ ॥

कादर्शितः अमुना लेशमात्रेण कर्मणा सूरिभिः सूक्ष्मदर्शि
भिस्तन्नरुद्धतकर्माणि चातुर्वर्ण्ये हिंसोत्सवादिरूपाणि विवे
क्तव्यानि केवलत्वेण पलमात्रादिशिपञ्चहिंसायाञ्चण्यं क्रियता
मित्युक्त्वा सर्वभारो हरथी चातुर्वर्ण्ये हिंसायां कीदृशं नामञ्च
एतारतम्यमिति ३४ कैर्यसर्गोतिकार्पण्यदानेनतुक्रौर्य
सर्गो विवेचितो तिकार्पण्यं विविनक्ति कार्पण्यमिति किमि
ति किमधिकं गण्यमित्यर्थः पतित्यजातयः विगतज्वरास्मदि

तथिय:फेलाभुक्तोज्झितम् तेषांत्स्वयंसदाचार:यन्मुक्तवतांते
षांमक्तकणिकाग्रास्यहस्तच्युताविनयेनोत्थाप्यमुखेर्पणीया
महानप्यसावपराधोयत्फेलाकरण:स्वादिभ्योदीयंतेइति
अलमनेनस्मरणमात्रेणापिभ्रंशदायिनेतिसंक्षिपतिइत्यमि
तिपरमंहृदयरत्नंतरहस्यरूपं ३९ यदर्थमिदंशांतिकर्म
णिवेतालोत्थापनमिवमथ्येस्वीकृतंतदाहपतदितिप्रतिप

इत्थंसूचीकटाहान्यायरीत्यायदीदृशं पतेन
द्वापरंमथर्मेविचार्यतत्त्वदर्शिभि: ३९ पतद्
मोन्नसारेणगतार्थायान्नषड्किणी हृदयावर्जि
नीरीतिर्नमुनामाभिधीयते ३७ वहुनालंस्वभा
वेनकथितेनात्मनाडुथे: जातिधर्ममवज्ञायवि
वेच्यासोहृयीगति: ३८ ॥

त्वनिरूपणाद्वारेणाहिमकृतंस्फुटप्रतिभातीति पतद्धर्मान्न
सारेणयाहृदयावर्जिनीसत्क्रियागतार्थास्वयमथिगतस्व
रूपास्तापरिज्ञाणस्यद्वितीयाविधानमनुनाभिधीयतेइत्यर्थ:
इत्यमुदितसम्पन्नावपिनजातिमात्रैकधारणेनभाव्यमित्याह
वहूनेतिअमुनेतिअग्रजात्य्इमजातिसामान्यधर्मेण:अमु
नाकथितेनालंनसर्वथेदंवाल्थर्मेथिनसन्तोघदायिइत्यलं
काव्रतर्हिकिंक्रियेत्याहजातीति ३८

जातिधर्ममवज्ञायेतिस्हचितमर्थंविशदयतिसन्तीतिमातङ्गा
हस्तिनश्चंडालावासंत्यक्तसत्क्रियात्यक्तान्तरवाह्याचारा: त
दाहक्रौर्यमिति शांतानित्यादिनावाह्यांतरधर्मशांता:सत्पथ
वारिणोयश:समर्जका: ३९ स्फुटप्रतीतयेशातिपदेपणाह
केचिदिति अपरवर्णास्याजात्याम्लेच्छप्राया: ४· पारमार्थि
कमर्थमाहस्वस्वेतिस्वस्वकर्मानुगुण्येनेतिजात्युचितकर्म

संतीहद्विजमातंगा:केचित्संत्यक्तसत्क्रिया: क्रौ
र्यमाश्रित्यवाधंतेशांतात्मन्यपथचारिण: ३९ केचि
च्चापरवर्णस्या:सम्पगाहृतसत्क्रिया: शांतिमाश्रि
त्यसंत्यक्तक्रौर्या:सन्मार्गदर्शका: ४· स्वस्वकर्मा
नुगुण्येनतस्मिन्दातरिसर्वथा साङ्गुण्यंनितरांभा
तिसर्वत्रेपरमेश्वरे ४१ अथवेश्वरदत्तत्वादलंच्या
ताहृयोर्दयं स्वाचिंतंघटतेचान्यवितर्कैर्भयसंग
ति: ४२

पालनेसत्यपियत्साङ्गुण्यंसर्वथापरहितैकपरत्वमिति अ
तःधर्मस्याव्यभिचार: सर्वथार्थानर्थहेत्वरितिभाव: ४१
नियतिसिद्धेर्यतयेवसाङ्गुण्यमस्तीत्याह अथवेति अन्यवि
तर्कपरधर्मे अयंभाव:परोपकारसिद्धयेनियतित्यागेपिअ
न्यपवसमहेतोतनियतिपालनैवगरीयसीति ४२ ॥

उक्तेर्थेप्रामाण्यसिद्धयत्रादृतयाचेतिधर्मोदृष्टंतत्रकुशलैः
सात्ताक्कृततत्तदर्थाचरणातिभिःस्वाथितंस्वस्ववर्णाश्रमार्जि
तम् ४३ अत्रैवनिदर्शयतियइति अतिकार्पण्यंपेत्स्वसर्ग
स्तेननष्टस्वसर्गोत्यौदार्यलक्षणोयस्य वद्धहाः प्रतिबद्ध
कवाटः ४४ फलितमर्थमाह तस्मादिति विशदाशयः

तथाचधर्मकुशलैर्मन्वादिभिरुदीरितम् स्वोचि
तंसत्फलंसर्वंदृष्टाचान्योचिताक्रिया ४३ यो
ग्राजन्मातिकार्पण्यनष्टसर्गोस्यनाकप्तः वद्धद्वा
दृक्थ्यंकेनयातीतिमहतांमतम् ४४ तस्माद
थसर्गयोन्यकृत्यविशदाशयः समन्तान्मुक्त
हस्तोस्यलोकानन्तंप्रसीदति ४५ परमौदार्यमा
श्रित्यसान्त्वनामानपूर्वकम् योर्थंसाधयतेन्ये
षांसोभीष्टफलभाजनम् ४६ ॥

स्वाचारपालनरतचित्तः समंतादिति अथ्यात्तंपरोक्तंचअस्या
ग्राजन्मनः ४५ अथ्यक्तमपिकेवलमौदार्यमभयत्रसत्वाव
हमित्याहउपकारमनपेक्ष्यहितंकर्तव्यंदानंदेयमित्येवमा
त्मिकाचित्तवृत्तिःपरमौदार्यं अभीष्टफलमैहिकमामुत्रिकंच

अत्रैवकस्यचित्साधुजनस्यसंमतिमुक्तकेनाह अतीवेतिमया
विवेचकेनसता अतीवैतदर्थयतितं प्रयासःस्वीकृतः इहातवं
ऽनिरवोयाभवेसंसारेचिरात्चिरकालं यत्नस्वरूपमाहसमाने
तिकरणानीन्द्रियाणिइंगितचेष्टामाआकृतिर्वीरूपशरीरसंस्था
नं एतन्मध्येनामनुष्यःपुरुषोवाकोस्तीति गुणहृदयमकलत्र
लंशीतलतानअताभियंतेनयुतोनामनुष्यस्तत्रापिनाउरुषोन

अतीवयतितंमयाभवइहान्तवन्ध्येचिरात्समानक
रणेङ्गितकृतिजुषांनृणांकेस्तिना विचार्यमति
चक्षुषावधृतमेतदेवान्ततेगुणहृदयधुतोल्पसोप
भुरतोन्यथाकिंपरैः ४७ तथाचाहनिकस्मिंश्चि
त्वारदंक्रान्तदर्शिनम् कश्चिद्धनाथीमार्गेसङ्ग
तोनुयोजह ४८ ॥

तोति अतोन्यथैतद्गुणहृदयहीनःपशुरिति किंपरैरितिकरणे
ङ्गितादिभिः अथवाकिंपरैःपरैरितिपशुभिःकिंनकिमपिनस्वभा
वपशवःपशवस्तत्वस्यतैरेवगृहीतत्वात् तैःकिंपशुत्वंपूर्यते
नपूर्यतेइतिभावः ४७ अत्रैवार्थवादरूपमितिहासमाह तथा
चेतिक्रान्तदर्शिनमिति क्रांतेत्युपलक्षणंभाविदर्शनस्यापि
धनार्थोरितिद्रष्टलबुद्धिः द्देतिप्रसिद्धे ४८ ॥

प·सं
४९३

493

अन्वयोगं स्वरूपतआह कुतइति कुतोसीति कुतआगतोसि क्कचा
गच्छसिइति सार्वविभक्तिकस्तसिल् किमिदमिति अजिनवस
नादि कस्येति किंस्वामिकोभवान् कथमिति अनयाचर्ययाकिं
नामतवसिद्धेदिति अप्रकाशयत्वेनात्तेपोक्तिरयमजातिलक्ष
णद्योतिका प्रकाशयत्वेनाप्यजातिसमर्थनद्योतनार्थं धीमन्
न्निशामन्त्रणम् निशामयेति कोमलोक्त्यासम्यगवधारणंयो

कुतोसि किमिदं कस्य कथं चेति तमाह सः धीम
न्निशामय श्रुत्वा सस्यो भवगतव्यथः ४९ प्रस्थाय
सन्ध्यायचविस्मयाद्दृष्टं हरेःपत्कमलंव्रजामि
अकिञ्चनोप्यच्युतदास्यशाली निरञ्जनत्वर्द्धिसमन्
त्किचेताः ५० ॥

तयति तत्त्वश्रुत्वा श्रवणद्वारेणहृदयङ्गमीभावमानीयस्व
स्थोभवततन्नगतव्यथोमदुपदेशश्रवणेनविगतकषायोभ
वेति ४९ सन्ध्यायसन्ध्यावन्दनंकृत्वाविस्मपदीत्रिजगत्पा
वनीगंगा ततश्चप्रस्थायेत्यादिकुतआगतोसीत्यस्योत्तरम्
दृष्टमित्यादिक्कत्रगच्छसीत्यस्य अकिञ्चनइतिकिमिदमित्य
स्य अच्युतदास्येतिकस्येत्यस्य निरंजनत्वर्द्धीतिकथमित्यस्य ५०

स्इति क्रोधाचार्ययोतनार्थं देवानांप्रियइति कठोरचरितोमूर्ख
इत्यर्थः देवानांप्रियइतिमूर्खेइतिनिपातनात्षष्ठ्याअलुक् अने
नमूढबुद्धिनाकलहंकरोमीतिकलहाविष्टचित्तःप्रहसन्निवे
तिपरमोत्कर्षद्योतनार्थंहासः ५१ अहोइति इहेतिभूमिभागे
भवोतिशयः यद्यस्मात् आहृत्यादरद्योतनार्थं ५२ इदमिति

सदेवानांप्रियस्तस्यनिशम्यमृदुलंवचः उवाच
कलहाविष्टमानसःप्रहसन्निव ५१ अहोसं
तीदृवस्थापिर्निर्नयःस्नानायदेहिनाम् कोस्या
भवोयदाहृत्याविस्मपद्यामितीरितम् ५२ इदं
समर्थ्यपरतःपृच्छामीतिनिशम्यसः परमप्र
श्रयोक्त्यातंश्रावोधयतसादरम् ५३ सत्यंसन्ती
हवस्थापिनद्यःपापविशोधिकाः साकापिय
ज्जलस्पर्शाच्चरःसाकल्यभाजनम् ५४ ॥

पतदुनयुक्तम् समर्थ्यसमर्थ्यतामनेनपरतोन्यत्पृच्छामी
तित्रूसीसततस्याविर्तिपोषः समर्थ्येतिसमर्थनाच्छ्रुत्वान्यत्पृ
च्छामीतिसमानकर्तृकत्वाल्ल्यबुत्पत्तिः निशाम्येतिसरलभा
वेनाकर्ण्यसइतिनारदः तंफलनापरं ५३ सत्यमिति सत्य
सर्वांगीकारे सेतियंगा साकल्यमैहिकामुष्मिकसिद्धिः ५४

४९४

स्मृतेतियागंगास्वामनस्थितानांस्मृत्वापिस्मरणमात्रेणापि अन्यावृत्तयोयत्तसाध्याः पादरचांगतिस्त्वानादिकाः ५५ पू र्वैश्वतिपूर्वेपितामहाः परेश्वतुत्तरभाविनः समस्तस्वयंचात्मा उप लक्षणंचेदंमातृपितामहादीनामपितत्रैकविंशतिंपूर्वी परान्हाविंशंचात्मानं सन्तोषयतीतिभावः उत्काभिलाषः ५९

स्मृत्वापियाचनिचयंभस्मसात्कुरुतेक्षणात् वृत्त योन्याःकृतायस्यांकिंकिंनददतेविदां ५५ पूर्वेप रेस्वयंचात्मातेनसंशोधिताःक्षणात् गंगायांमी तियस्योत्काजायतेचित्तशोधिनी ५९ परोक्षात्य क्षसत्सिद्धिभरितंतद्वचोस्यसः निशम्यकृथितो त्यन्तंक्षोभयामासतंमुनिं ५२ गलंजलस्थापिपृ नोभवान्भवानहमण्यहमेदनापरं किमीदृशीधी स्तवसिद्धिकारणंदृढाम्बनेकिंचनतानयास्तिते ५३ ययायथाचउर्वोथउदोसोतंव्यचुत्तभत त यातयावाङ्गिरावोधयामासतंमुनिः ५४

अप्यत्ताःप्रत्यक्षवर्तिन्यः ५२ क्षोभप्रकारमाह गलमिति अ नयेदृश्यपाडुआतवयाकिंचनतास्तानिर्देशेव ईदृग्बुद्धेर्विविं ध्यमुचितमेवस्वबुद्ध्यनुगणमेवदातासर्वत्रफलंददातीतिभा वः ५३ साधुवृत्तिंपुनरप्युत्तेजयतियथेतिअथोउन्नानथीःकुरा चारःतंमुनिम् ५४

वाहूत्तेजनयेतिउद्दिक्तोधिकीभूतः उच्चकैस्तापाउष्टकल्पनः पु न्दान्तःपुरुषाकृतिकृत्वा परंत्तलोकभ्रमणार्थंअष्टाङ्गपुच्छःआ रोढुमुपरिसमाक्रान्तुम् ५५ यथायथेतिवैमनस्यंमनःकालु ष्यापादनं न्यवोधयतन्पेक्षणकार्त्स्न्येनमर्मवेधनापर्यन्तमित्य

वाहूत्तेजनयोद्दिक्तउच्चकैस्तापासोपुनःपुनः अष्टाङ्गपु च्छःपुन्दान्तस्तमारोढुंप्रचक्रमे ५५ यथायथावै मनस्यगिरासोतंन्यवोधयत् साधुसाधितितंशान्तो मुनिराहतथातथा ५९ किंचिच्छिथिलताशंतंको पास्कन्दितचेतसं प्रसन्नचित्तःसमुनिर्हार्दैनप्रत्य वोधयत् ५७ तयोःसंवदतोरेवमकस्मात्कश्चिदा गतः तदाक्रान्तंमुनिंदृष्ट्वावथायोवाचयीरधीः ५८ अयेमनोज्ञकिमिदंवद्धपादश्ववान्तरः कोयाहमे नंचढ्नाद्गीणयस्यैवमादरात् ५९ वाह्याभ्यन्तर तःक्रोधयज्वालाभिःपरितोभृशम् दहन्तंस्निग्ध मिवकिमेनंप्रीत्याभिभाषसे ६० ॥

र्थः ५९ किंचिदिति किंचिच्छिथिलताशान्त्वमुपहासमनने न ५७ तयोरिति तदाक्रान्तंतेनकुराचारेणाक्रान्तमभिभूतं अवधायसमाहितोभूत्वा ५८ मनोज्ञेत्यामंत्रणंगर्भवासादिमा लिन्यनिरासार्थं वद्धपादःपादपातितान्तकः ५९ स्निग्धोमित्रं ६०

इतीतिस्पष्टं ९१ इदमितिनिपातंकल्मषः यच्चात्रकंमेस्यात्तदेव
वह्निर्निर्यातीतियोमच्छरीरेसर्गः सएवमत्तोनिर्गच्छतियच्चैत
च्छरीरेस्ति सोतोपिनिर्गच्छतीतिनियतोस्थितायांकः कोपस्याव
सरइतिभावः तथापिमौनमातिष्ठस्वेतिचेत्तन्मौनोचितोस्याद्
बुद्धेरिति अयमपक्वकषायोमद्वचसायदिबुद्ध्येदुद्गमतिर्भवे
त्तदासकलार्थसिद्धिः एषवोयपात्रत्वादचिंत्यमहिमाहंतप्रस
न्नःमात्रेणापिबोधयदानादीश्वरदयापात्रमितिममापिशुभोदय

इतिब्रुवन्तंतमसौप्रसन्नमुखपङ्कजः उवाच
सिद्धेत्याहूयनिबोधेतिगतज्वरः ९१ इदंशरी
रंखलुमन्निपातंयदन्तरस्थंनिरिवाहहिस्मत इ
त्यन्ततोहंनभजेत्रकोपंबुध्येदयंचेत्सकलार्थसि
द्धिः ९२ कः क्लेशः श्वाससमात्रान्मेययसौदशसंस्थि
तः जीवोत्सर्गोस्त्वयंयात्रादतोमेत्रकरोम्यदः ९३

त्वात्सकलार्थसिद्धिः साधुत्वंचममसफलमितिभावः ९२ वी
जस्तत्रमाह कइति अयंस्त्वत्रलोकवादः एतन्निःश्वाससमात्रदा
नेनदशाप्रकृष्टामृताउत्तिष्ठंतीतितत्रायंकल्पः कः क्लेशइति
मेममश्वाससमात्राच्छ्वासकलनारूपमायादानात्कः क्लेशः श्वा
सानांस्वभावतएवांतर्बहिर्गमनात्रकदापितत्रिमात्रमपिस्थि
तिः तेचयदारोगीरूपतयापरिणमितास्तत्रापिकः प्रयासः फ

लंचासौसामान्यजीवोदशसंस्थितः संजातदशसंख्यासंस्थः अ
थवदशस्वरंध्रियेषुसम्यक्स्थितः एषणामिकरोमीत्यादिव्यवहा
रेणास्फुटमस्योपलक्षणात् परंत्वत्रापिदशसंस्थितः दशस्वसं
स्थितोमृतोयदिजीवेत्तत्तत्रसंक्रान्त्यासजीवइवभवेत्इति ए
तदवश्यकर्तव्यतायांहेतुः सर्गोह्यीतिद्विर्यस्मादर्थेथात्रामहे
श्वरेणमेमरणमत्रभवेयंसर्गोदतः प्रसादीकृतः मांसद्गुणुग्रहे
दतः गच्छयथेच्छंचरत्वन्निः श्वाससमात्रेणसंस्थितादशजीवा

तदेषसर्गस्तस्यैववर्ण्योनान्यस्यकस्यचित् उ
त्सर्गोप्यसौधीरैर्मारीलक्षणमिष्यते ९४ तस्मा
स्यानिशुण्णैः श्राव्यैर्दशयोदैरिलक्षणम् यन्निशम्य
बुधः सम्यकप्रसादमधिगच्छति ९५ ॥

भवन्त्विति अदएतत्कर्तव्यंकरोमीति ९३ तदिति अयंभावः
एषसत्सर्गस्तस्यैवसत्सर्गयतएववर्ण्योभवेन्नान्यस्यकस्यचि
त् परस्यपरवार्तानभिज्ञत्वात् एकएवासावस्तीतिभावः उ
त्सर्गश्चमारीलक्षणंमारीवानियतंसर्वपीडकः सर्वसाधा
रणश्चेतिसाधारणेनसावितिभावः ९४ तस्येतितस्यसत्सर्ग
स्य निशम्येतिश्रुत्वानुष्ठानोपलक्षणंश्रुत्वानुष्ठायचेत्यर्थः ९५

स्वलतां न काचिदपि कला निर्दोषास्तीति सत्कर्माचारशीला
नि ष्टरस्कृत्य वर्तमानानां जातचित्स्वलनेपि न तमां प्रकटयेत्
स्वेन्द्रियैः स्वधारणाभिर्न स्वकृतं परत्र समर्पयेदित्यर्थः ६० प
रार्थे परप्रयोजनसिद्धये लमिति भवतायामश्इति पर्यासंक्तता
स्वदेहस्य यावत् सनापीडापत्तिकस्यामाहृतिः परेणापापेस्वि

सत्कर्माचारशीलानां न स्वलनं विभावयेत् दशा
नां प्रथमं चेदं ववरीति मनीषिष्व ६६ द्वितीयं सर्व
दा सम्यक् स्वेन्द्रियैर्य द्विवेचनं तृतीयं विदिषश्चापि
दोषानाविष्कृतिर्मता ६७ तुर्यं परार्थे लमिति स्वदे
हायासनाहृतिः पंचमं चक्षमापापे परेणावेदिते
स्वयं ६८ षष्टमर्थिसमापन्नोतदर्थप्रतिपादनं
सप्तमं लोकरक्षार्थं स्वपीडास्वीक्रियोदिता ६९ अ
ष्टमं शान्तामुत्सृज्य स्वदोषान्वीक्षणक्रिया नवमं वा
न्तरप्रेममाणा प्रसन्नमुखता जनैः ७० ॥

षयेसत्येः सत्यवावेदितेतमा ६८ समापन्नो प्राप्तिसमनंतरमे
व लोकरक्षार्थमेमे स्वार्थाद्ध्येषयुरिति अपक्क कषायार्थेस्व
स्मिन्विषयेपीडां गीकृतिः स्वयंकृतकृत्यतायामपीतिभावः ६९
शान्तांत्परवंचना अन्वीक्षणं परोक्षेपणाप्यवेक्षाप्रायेणाक्लिश
दाः परवंचनार्थस्वदोषान्वीक्षणं दर्शयन्ते अप्रेहावयंऊकर्मा
णइत्यादिप्रकारैरिति तदर्थे शान्तामुत्सृज्येत्युक्तम् ७० ॥

दशापीमानि विधेयानि सततं ह्येसतां तं ह्येसतो ब्रह्मणेवाप्रसन्ये
यथा द्वरेर्विष्णोर्दशावतारा: सततं ह्ये यावतारा इत्यत्र पदांत विष
येपदेतयलोपाभावः ७१ ब्रुद्धिसांकदापरिहारायोक्तं मध्येसं
दिपति एनमिति एनं सत्संगं स्वयं सततं भजस्व लोकैरपि
सहानेनाचरस्व अवहरस्व अनेन समस्व परहितायन्नान्यत्किं
विदस्तीति ऊर्ध्वोर्ध्वोरहृणे दशानां फलमाह सोपानेति इंदुमो

दशमं मिष्टमधुरं सम्भाषणमरिष्वपि दशापीमा
निसततं ह्ये यावतारा हरेरिव ७१ एनं भजस्व सततं
स्वयमाचरस्व लोकैरनेन सदृशं न हि किंचिदस्ति
सोपानपंक्तिरियमस्य च सप्तमस्य लोकस्य यत्र भ
गवान्वसतीन्दुमौलिः ७२ औदासीन्यमसंगित्व
कैवल्यमिति यद्विडः निमित्तमन्तस्येहनैतन्म
ममतं मतम् ७३ ॥

लिः सत्यार्धव तिर्शिवभुवननिवा
सीभगवान् ७२ सदाचार एवसर्वथा निःश्रेयसकारणमिति
वदन्पीठिकामारचयति औदासीन्यमिति औदासीन्यं स्वप
रानपेक्षिता असङ्गित्वमिहामुत्रफलभोगविभागः कैव
ल्यं समाप्यैकनिष्ठता इत्येतदन्त्यस्य निमित्तं शापकमितिय
त्तैनन्ममममतमभीष्टं मतमइति ७३ ॥

अरुचिमेवस्फुटयति संतीतिताहशोदासीन्यादिहूतयः परो
पकृतिदारिद्र्यमेवात्मवंचकत्वमितिभावः यएवपरोपकृति
चतुरास्तएवस्वहितभाजनमितितात्पर्यम् साद्दिविभूतिर्या
पैरैःसहोपभोगमायातीतिभावः ७४ फलितमाहतस्मादिति
७५ मार्दवमितिसर्वकार्याणांस्वपरविषयाणांपैहिकामुत्रिका

संतीहताहशालोकेवहवोपिस्वभावतः यआत्मवं
चकाःसत्यंपरोपकृतिनिर्धनाः ७४ तस्मात्सत्सर्गा
माश्रित्यवहुकल्याणआदरात् परोपकृतयेतेमीता
रकाःस्वपरात्मनोः ७५ मार्दवंसर्वकार्याणांसान्त्व
नाकीर्तिताबुधैः यान्त्यंपरहस्तवशतांसान्त्वितानिच
तान्यहो ७६ अहंकारंसमाश्रित्ययच्चिरस्थालनात्क
चित् सान्यकृतिर्विधेयानांययालंतत्पलायनं ७७
ज्ञेयमेतदुधेर्नूनंक्रौर्यंकार्यविघ्ननम् नजातु
क्रूराचाराणांकार्यस्यान्तोभविष्यति ७८ ॥

णांचसांत्वनावशीक्रिया अरंशीघ्रंतानिकार्याणिसान्त्वनयाम
नितानिहस्तवशतांयांति ७६ तत्पलायनंतेषांविधेयानांद
स्ताद्दूरेचलनं ७७ उक्तेर्थेभरयति ज्ञेयमिति विघ्ननाहस्त
चालनाभिर्दूरीकरणम् अंतोनिष्ठाफलसम्पत्तिस्तत्ता ७८

अवर्जितानिपरमुखेनहठादपिवलादारुणानि ७९ छायागतं
हस्तायातं पैशुन्यंर्येगर्वःस्थितिःसाराग्रभागः ८० क्रौर्येणाचर
तामनर्थापत्तिरप्यधिकेत्याह यततामिति अकीर्तिशेषाशतिच्छे
दः अकीर्तिरेषामधिकेत्यर्थः ८१ अत्रैवप्रतीतयेर्थवादयति

क्रूराचारवतांपुंसांकार्याण्यावर्जितान्यपि सन्धिब
न्धविहीनानिविशीर्णानिभवन्त्यलम् ७९ समृद्धि
वीर्योद्धतपौरुषैरपिविधीयमानंयदिहास्तिकिंचन
मयागतंचापिविशीर्यतेक्षणाच्चौर्योद्धगर्वेणविना
शितस्थितिः ८० यततांसन्धिवंधायक्रौर्येणअंडयि
योन्तरणं अलंकार्यविद्यातोक्त्याकीर्तिशेषाहितेस्वय
म् ८१ तथाचयोसौसंपूर्णाविभवोभीमहामदः य
च्छान्तिरीतिबद्धेयंजगत्यखिलभाजनम् ८२

तथाचेति अभीर्निर्भयः एतन्नामाचमहामदः स्वोथितोहंकृ
तिर्नामसंकेतनंचानेनदावेवोक्तम् इयंजगतीसंप्रतिवर्तमा
नेकलौसंकीर्णजातिभरिताचप्रत्यन्तभूमिः स्वपदेनस्फुट
मेवमननिर्देशः महामदइतिचडष्टशाक्तिदानात् जगतीच
वर्णाश्रमवतीभूमिः ८२ ॥

शालीतितंमुनिंअधिष्ठाप्याभिषेकादिनाप्रतिष्ठाप्यनियतिर्देला
उरेतिएतत्समाचरणात्पूर्वमेवदिवादृशेण एतदाचरिष्यामिसर्वे
तिकर्तव्यतावीक्षणात ८४ साधुकार्याचीमन्वाह व्यपेत्विति भी
दीण्यदएडादिशालिदानेनन्यूनाधिक्यकलनायुता उत्रकेति अ
त्रकंपायांकन अनेनमदान्तरशीलेनमार्दवेन मत्सर्गमिति

एतांस्तिपीठअधिष्ठाप्यतमसौनियतिप्रभुः आर्चिय
त्सायुकारेणप्रैतत्सर्ववीक्षणात ८३ व्यपेतभीःप
त्रकविडिमार्दवंममान्तरंशीलमनेनभूषयन मत्स
र्गमेनंमदितोंतरात्मनाधस्मापराधेभवमत्सभोद्य
तः ८४ माभैताश्रयणात्रीदणकदोरचरितैरमुः
प्रजाःपीडयपीडासांमत्यीडैवेतिनिश्चिनु ८५ नै
ष्टुंएपकठोरताचेयंसर्वथाभेदकारणं मार्दवंनम्र
ताचापिमैत्रीकरणमिष्यते ८६ ॥

मत्सर्गमस्मान्मयैवपाल्य धस्मापराधोयस्मैानरार्थयशंकः मत्स
भोयतःविधेयंनिर्वर्त्यपुनरपिमत्त्वभावंभजस्व अनुद्रूपसमा
चरणाद्धिपुनरपिस्वरूपोपलब्धिरितिभावः ८४ मेतिभौतंभूता
विष्टचित्तता आसांप्रजानांपीडामत्कर्मिकेवपीडेतिनिश्चिनोपावि
त्यावर्तस्वेतिभावः ८५ नैहण्यमितिभेदकारणंपारतापादकं ८६

प्रहृष्टेतिमत्तगजेंद्रइतिस्वयंपशुजातिस्तत्रापिमदान्धीकृत
वत्तः अनराणामितिवाच्छेदः उष्टनराणामित्यर्थः ८७ अ
त्राप्यवान्तरशेखरिकामाह आख्यायिकामिति उदाहृतिंच
वउदाहरणदानप्रवीणः ८८ न्यायोदृष्टादृष्टप्रयोजनः नी
तिर्दृष्टैकार्था ८९ न्यायएवाधिष्ठानत्वात्पीठंन्यायेनममधि

प्रहृष्टचित्तोनतमस्तकेयःसञ्चाइवाएगाव्यवहार
मेति तस्याग्रतोमत्तगजेंद्रआरात्पलायतेकैवक
थानराणां ८७ आख्यायिकामिमामाहरत्नोदाहृति
चंचवः तरुकाधिपतिर्धीत्रीरत्नंयत्रमवर्णिते ८८
अभूद्राजातरुष्केषुन्यायनीतिविचक्षणः यद्रा
ज्यपीठंनैपुण्यानर्घमद्रत्नभूषितम् ८९ सजा
तुन्यायपीठस्थानर्घसच्चैलभूषितम् अथसंरंते
स्वपुत्रंददर्शाेलोलविशालिनम् ९० विलोक्यविम
नाःकिंचिदाहूयामुमभूद्रथत अयेपुत्रकसर्वो
र्ध्ववर्तनीवर्तिनात्वया ९१

स्थितंपीठंवाअनर्घमहाम्ल्यंचेल्यंवस्त्रं अथसंरंतंतत्लागनभू
मौचरंतं उल्लोलाक्र्धोधीरोद्दिरेणामनोरथाः ९० विमनाउलोला
र्धिविमर्षनात किंचिदितिगमाशयत्वसूचनासर्वत्रेसामा
न्यजनाविवदिताःवर्तनोआचारःयोचितीनियाईतोपाल्पतिशेषः ९१

प॰सं
४९९

तत इति औचित्यज्ञानानंतरं कृती विदितवेद्यः चरस्वयथावदर स्व विगतज्वरः अनन्ततापी ९२ समादिष्टः स्ववचनयावोधितभा वः अतएव लज्जानतशिराः चिन्तयन्मया किमत्रुचितं कृतमि ति अतएव बहुव्याकुलश्च स्वकर्तव्यतात्पर्यानधिगमात् ९३ तथासीनमुपदेशश्रवणसजं अभ्रांतवृत्तिं सत्यं किंचिदपराड्‌ मयेति समाहितमतिं रूष्टचित्तपतद्विनयकलादर्शनात् अ

यौचित्यंसाक्षिविदितानवेतिवदमेषरः ततः कृ
तीयथाकामंचरस्वविगतज्वरः ९२ इतिपित्रासमा
दिष्टोलज्जावनतमस्तकः चिंतयन्वक्तिवक्तव्येन
किंचित्प्रस्तवाचसः ९३ तंतथासीनमभ्रान्तवृत्तिं
शिष्यमिवाग्रगं विनीतंरूष्टचित्तोसौप्रावोचयत्त
सादरम् ९४ राजराजकुमाराभ्यासाकल्यंताद्दृशं
स्मृकं यदेतन्मोघयोद्देपिनसंभवतिकर्हिचित् ९५

सोपिता ९४ पितृशिष्टांयुगलेनाह राजेति आकल्प्यमाकल्प तयास्वीकार्यं एतन्मोघयोद्दे राजराजकुमारतोषाभागोरपिसर्वोन र्थोवस्तुभरितेपिनसंभवतिमृग्यमेवयत्स्यादित्यर्थः अन्विष्या नीयतामितिचेदाह दुर्लभमिति अन्येषांराजराजकुमारव्यति रिक्तानां एताद्दृग्दोर्लभ्योक्तिफलमाहयदितिविशेषः सर्वैश्चेष्य म् ९६

मयापिमहार्घमेवाकल्पितमितिचेदत्राह सर्वाकल्पमिति भ रोविशेषः ९७ अवधार्येति अवधार्यापूर्वंतयाकिंचित्कथनीय मस्तीतिराजमतंधियानिश्चित्यनञास्यइतिस्वानभिज्ञतमत्रयोग्य ते किमितिकिन्नामकंकीदृशंचलक्षणसारफलतइति ९८ नि शम्येतिएतन्मडक्तं समाचार्येणमडदितावारद्विडिकलया ९९

दुर्लभंरम्यमाणांययत्रान्येषामनौचित्ती यदाव्हा
दनतःकोपिविशेषोजायतेनयोः ९७ सर्वाकल्प्य
चसर्वाण्यमाकल्पितमिदंत्वया भरःकोनेनसमते
राजराजकुमारयोः ९८ अवधार्यमतंराज्ञोनम्रास्या
सावुवाचतं सर्वातिशायिकंकिंतत्कीदृशंचेतिमेव
द ९९ निशम्योचितभाषांसकुमारोकोस्मिताननः
आहश्रुत्वावधार्येतत्समाचारेणभूषय १०० स
त्कर्मलोकहृद्दीव्हातन्त्रत्ननततानतैः सर्वैमे
ञ्जीपरिष्कर्मरसैःसम्यङ्क्रियोजितम् १०१ ॥

सत्कर्मेतिमत्कर्मणांलोकहृद्देश्यव्हैवतन्तवस्तेषामुत्ननतता नैः सत्कर्माणिउत्ननननतंतवस्तेश्चलोकहृद्धिश्वापरिपद्दिवर्ण मानतन्तवस्तैः पटेचप्रथमंरसचद्वनयाभावमत्रकासाविप्य ञाहसर्वेति परिष्कर्मसंस्कारः पटेनैविद्यापादनातत्कारिभिः सर्वैमेञ्जीरसैःसम्यक्सर्वाङ्गःस्त्यानियोजितंचद्वितम् १०१

सतां सत्फलदात्रीणां भंगीनां न्यायरचनानां युक्त्या योजनैर्वि
चित्रांगं प्रतोपि सद्रचनायुक्तियोजनाभिर्विचित्रांगः येन क
र्मणा सत्कीर्तिरेव विस्फारमेति इति सत्कीर्तिरसो जलं तेन था
वितं क्षालितमलं कांकामिति पैहिकामुत्रिकसिद्धिं प्रत्रैवाः
र्थान्तरयति प्रेणमेति ३ हितचिंतनं श्लाघ्यते धराधिपस्येति

पतप्रोतं विचित्राङ्गं सल्लग्नीयुक्तियोजनैः परित्रा
णं सुकमिदं सत्कीर्तिरसधावितं २ प्राप्तं तंभू
मिपतिना कांकासिद्धिं नयच्छति श्रेणिभैषा सर्वथा
लोके राज्ञां यद्धितचिन्तनम् ३ धराधिपस्याथ प
राधिपानां चराचरे त्रेस्वरनिर्मितो यत् प्रतिक्षणं सा
र्दवहार्दपूर्वं प्रत्येकवीक्षा सफलोदयाय ४ म
हिदं कर्म यदलं विधेयेत्र महात्मनाम् बहुकस्य
तया कार्यनिर्वाहो मार्दवाश्रयात् १५ ॥

धराधिपः सार्वभौमः पराधिपा माण्डलिकाः ईश्वरनिर्मित इति
प्रत्रषपालनासूचिता हार्दप्रेमा प्रत्येकवीक्षेति यत्कर्म हित
चिन्तनात्मकं तत्सफलोदयायेति सम्बन्धः ४ सफलोदयत्वात्त
नरपि श्लाघ्यते महृक्तिनिमष्टप्रशंसार्हं प्रत्र विधेयेव यपकर्तव्य
महात्मना मनुसंख्यानकुशलानालमतिशायेन बहुकस्तया
निर्वाहोन्नप्रापण १५

अकार्थदार्ढ्यायात् अत्रेति प्रदृष्टे वलक्षायेण सदाचारापवोहुंज
तेश्त्यधुनातना दृष्टैकरतायथात्र श्रीयंते तथावच्मीति दृष्टप्रत्य
यार्थमित्युक्तं जायते यच्छ्रवणमात्रेण हृदयं तद्यतीत्यर्थः १९
फेरिंदिति निगदव्याख्यातं ७ कदाचिदिति कीदृक्चरित्राभृत्या
हितभाजनमिति तच्चारित्रप्रस्तावे क्लिम्यावयस्याः ८ भद्रमि

अत्रान्याख्यायिका दृष्टप्रत्ययार्थे निगद्यते जायते
हृदये शोभा श्रुतिभूषणयायया १९ फेरेंडनामा
भूपोभूत्रयनैपुण्यभूषितः सहृत्तमरिते यस्मिन्न
भूवुर्मुदिताः प्रजाः ७ कदाचिद्भृत्यचारित्रप्रस्तावे
तं सदोगतं प्रसन्नमुखमालोक्य क्लिम्याहार्दोह्याजि
ज्ञपत् ८ भद्रं राजन्प्राणपण्याः पाल्या भृत्याः कथं
नृपैः श्रमकवित्तस्वस्यास्य प्रसादं करुवारभैरेः ९
सत्यं श्लाघ्यतसद्भृत्यपालने यं सुनिश्चिता प्रेमणाम्
हृक्तिः काले च पारितोषिकयापना १० ॥

तिप्राणपण्याः प्राणविक्रये हितजीविकाः ९ राजसमर्थना
मात् सत्यमिति काले सत्कर्मतीरणया पारितोषिकयापनापा
रितोषिकप्रापणं णिजन्तप्रयोगः परोक्षदानं सूचयति परो
ह्रापक्रियाद्दिकालान्तरस्खायेतिभावः ११० ॥

पं·सं ५·१ 501

पीत्वेतिस्पष्टं ॥ भृत्यप्रस्तावेनान्यदपिदृष्टान्तंप्रपञ्चयन्नित्याहद्व
तिइति ययाकलनयाविनातिदुर्घटंकार्यंययैवसुघटतामेति
कासौकलनेतिभावः ययायेनकलनाप्रकारेण १२ विदितभा
वेराजेवाचेत्याह अलमितिअत्रेतिदृष्टेवस्तुनि एतद्वक्ष्यमाणं

पीत्वापिवाक्सुधांराजन्भवदास्यान्मुनिःस्तुतां अत्र
प्रमनसांभूयस्त्वस्येयंनोनिवार्यताम ॥ अतिदुर्घ
टकार्यस्यकथंसुघटनायया आप्तेसुखेनकार्ये
स्मिन्नान्यदास्यमवाप्यते १२ अलंवाविस्तरेणात्र
सारमेतन्नचान्यतत किंविद्यन्मार्दवंतेपथराज्ञा
प्येतथीयनेः १३ यद्विधेयमतिदुर्घटंन्नृणांत
द्विधेयमतिमार्दवाद्बुधैः याविधेयमतिभिःप्रद
र्शितासाविधेयमतिभद्रदायिनी १४ दृढनीत्या
स्मिसत्कंतांवक्रादिभिरपिष्फवम यत्नाभ्येतिवशं
कार्यंमार्दवेनेदमाप्यते १५ ॥

वाक्यार्थरूपंमार्दवमभरोतिमार्दवंत्वेपभरोतिशयेनकालस
हिष्णुतेति १३ यद्विधेयमिति विधेयंकार्यवस्तु विधेयंक
र्तव्यं विधेयमतिभिर्विनीतमतिभिर्याविधाप्रकारः १४ एत
देवविवृणोतिदृढेतिस्पष्टम १५ ॥

अत्रापिशेखरयति तथाचेति ज्यंशाद्इतिनृपतिनाम अन्यत्रि
गदव्याख्यातं १९ मनीषाकरवुद्ध्युत्पत्तिस्थान कुत्रकस्मिन्वस्तुनि
यारारोहउत्कर्षेणारूढिः सोमात्यः १७ राज्येति कर्द्धिराधिकासं
पत अस्तुकामेनेति तंकाममनसरोपीति दृष्टोदरादित्वान्मलोपः
हृदयेवक्ष्यमाणेजागर्यंप्रतिवोद्धव्यं आदरादन्यनिरपेक्षतया तद्गृह

तथाचज्यंशिदातेनदृष्टेमात्यायथावदत महत्वं
मार्दवस्यास्यतथाशृणुतधीधनाः १६ मनीषाकर
कुत्राद्ये यारारोहाथराधिपैः विधेयलोमितिश्रुत्वारा
जोक्तिंसोवदत्प्रभुम १७ राज्यर्द्धिमान्तकामेनहृदये
जागर्यमादरात मार्दवेनप्रजाहृष्टोभूत्यैस्वोचित्य
पोषणे १८ येकेचनक्रियाकारास्तस्येशीलमिदं
प्रभुम वीक्ष्यैवहार्दतःकर्माचरन्तीतिविनिश्चित
म १९ ॥

माद्रमार्दवेनेति एकंमार्दवेनप्रजाहृष्टिः द्वितीयंभृत्यानामौ
चित्येनतोषणं १८ एतदेवविवृणोतियइति क्रियाकाराःका
र्यकराभृत्यादयः तेभ्यस्त्वाश्रयराज्ञः इदंशीलमौचित्यपोषणा
त्मम वीक्ष्यैवेति एवोविलम्बयोतकः हार्दतःप्रेम्णा आवरे
णोत्पन्यनिरपेक्षंतसमन्ताद्विदयते १९ ॥

भृत्यैस्त्वौचित्यपोषणे इति समर्थितं मार्दवेन प्रजाहृत्ताविति स
मर्थयति राज्येति पाल्याः सदाचारनिरताः सर्वयोगक्षेमप्राप्तिकृ
तलक्षणाः साधुसज्जनादयः अर्जकाः कार्षिकश्रेण्यादयः प्री
तिः पारोदितिकी अवेत्ता रंजनाख्यातिकी २० अत्रैव ज्ञाप्यमा
नमाह अहो इति अत्रेति पराथि लोके यद मोमार्दवं संत्वना
त्वाद मोदंडः अहो मधुराक्रियास्त्वे न कार्यसाधनं दमः शां
तिर्दंडश्च दमयत्यत्र दमः शांतिरिति साहसं तद मोदंड इति च को

राज्यस्थितिरियं पाल्यार्जकवीरभटाश्रया तत्प्रीति
रंजनाभ्यां द्राक्कोपि दार्ढ्यं प्रयात्यलं २० अहो दमेयं
मधुराक्रियात्र यत्समाश्रयादात्मपरौचितीस्वभावौ
श्लिष्टतां कार्यगतिश्च याजडैर्मदाहृता नर्थमिदं परा
त्मनोः २१ आरंभी योत्र नृपतिर्मार्दवे यः प्रमादने स
मर्जकेषु भृत्येषु ख्यातकीर्तिर्बभूव ह २२ ॥

शांत तदाह यत्समाश्रयादिति आत्मनश्चौचितीकालांतरे स
त्क्रियासिद्धिः सा च स्वभावपुण्योदयपुरस्कारेण परस्यचौचिती
मानपूर्वं शिक्षादानात अतोपि स्वभावा याचेयं वा श्लिष्टतावाश्मा
लिष्यलक्षणं गालीदानं कार्यगतिश्च शरीररचनादिदंडलक्षणा
जडैर्मदाहर्षेणा हृत्तात दिदं परात्मनोरनर्थमेव परस्यानर्थ
त्वं सिद्धमेवात्मनश्च वाश्मालिन्यादिनानर्थत्वमेव २१ आरभी
योरभाख्यदेशभवः २२

द्विविवाकामवांतरश्लोविरिकयास्फुटीकर्तुमुपक्रमते कदापी
ति पौरोगवः पाकस्थानाध्यक्षः स्वादु पाकश्रेणधनयासंस्कृतं तत्त
द्व्यंजकद्रव्यभूषितम् २३ व्यंजकेति चित्रवर्णं उपरिवर्णैश्चित्रि
तं २४ ओंश्वस्तकांगीकृत्य अन्नानां चतुर्विधत्वं भक्ष्यभोज्यचोष्य
लेह्यभेदेन अत्र स्वादं बाडताया प्रभुधीः परमतिशयेन केवलं

कदाप्याहूयतेनोक्तः स्वः पौरोगवश्चादरात चित्रान्नं
क्रियतामद्यमदर्थे स्वादुसंस्कृतं २३ व्यंजकास्वादसं
दृष्टं चमत्कारैककारणं अनास्वादितपूर्वं यच्चित्रव
र्णरसोत्कटं २४ ओमित्युक्त्वा य सोथ्यन्नानेकसंस्का
रसंस्कृतं चतुर्विधान्नसत्पानव्यंजनोत्कटमादरात २५
चित्रान्नमग्रे संस्थाप्य वाहू बद्धांजलिस्तपत सम्यगा
पादितास्त्वात्र प्रमाणं प्रभुधीः परम २९ दृष्ट्वेत्रम
त्तिकामेकं दृष्ट्वा त्याप्याथ्यतांस्वयं हृरीकृत्याशितुं
प्रीत्यारेभेसो गतकश्मलः २२ ॥

वा प्रभुधीः प्रमाणं आस्वाद्यस्वादान्यायेण प्रभवप्व जानन्ती
ति २८ अत्रोभजनपात्रे दृष्टेत्तिगोचरेजाते प्रीत्येति क्रोधाना
विर्भावः स्वचितः गतकश्मलः हूरीकृतमोह
क्रोधाद्यनर्थः २१ ॥

अन्येतिमल्लिका तथापूर्ववत् तदस्यात्याप्य प्रस्तुमन्नमितिशे
षः २८ अन्यांमल्लिकां दृस्तंस्वहस्तीकृत्यभोजनंतप्र्कतप्र्थः अ
न्यदितिपौरोगवाविदितं पात्रोत्सारणंपूर्वपात्रोत्थापना २९ सं
स्थावीकृत्येति अथ्यक्षंपौरोगवं आयंभोज्यं संसाधितंसम्यक्सं
स्कृतं ३० इत्यमिति शिक्षामाह परंत्विति अवशिष्यतेअत्रैवके

ग्रासउद्भापितेन्यास्यहरेगोचरमथोगता तांतथोदस्य
मपुनर्ग्रस्तुशरभतादरात् २८ आलोक्यान्यांसहस्तेवं
हरीकृत्याथभोजनं अन्यदानाय्यवुभुजेपात्रोत्सारण
पूर्वकं २९ संस्थावीकृत्यचाध्यक्षमदोयामासचाद्भिः
प्रतीवसंस्कृतंचाद्यमयसंसाधितंत्वया ३० इत्यंस्वो
पिविधेयंतेसाधुसंस्कृतमादरात् परंतुमल्लिकाभ्यो
ग्रारत्नाधेयावशिष्यते ३१ समीक्ष्यस्वमाधुर्यवाणी
सौष्टवमस्यतत् सभ्याअन्योन्यमालोक्यमिथावैभव
मैडिरन् ३२ धिगकालप्रकुपितानहोधैर्यमिदंप्रभोः
प्राप्तायांकोपवेलायांप्रमादोस्यसमीक्ष्यते ३३ ॥

वल्लभमन्नोमीतिभावः ३१ समीक्ष्येतिमाधुर्यप्रसन्नता सौष्टवं
रामणीयकं वैभवंविस्तारः ३२ धिगिति इयदंतरमस्मत्स्वामि
परस्वामिनोः अत्रैकोपकालेपिनकुप्यति अन्येत्वप्रकालेपि
कुप्यन्तीतिमेथावैभवंधैर्यमस्यथनक्षीति ३३ ॥

अद्दोइतिगंयेलेखः चर्याव्यवहृतिःदिव्यसत्वप्रतीतिदा अत्रैकोका
पिदिव्यतनुर्मनुष्याकृतिश्छादितइत्यनुमीयतेइत्यर्थः ३४ दिव्यस
त्वप्रतीतिदेत्युक्तमनुमानमागमेनदृढयति श्रूयतइतिदिव्यस
त्वानांदिव्यप्राणिनांप्रकृतिःसर्गः सत्वंदमादिगुणशालित्वं मा
लिन्यापापौदेत्तमाहृयतइतिह्ययातिगारजस्तमःशून्याः अथवा
येत्वयातिगास्तेदेवाइतियोज्यं ३५ सत्वाश्रवणफलमाह तदि

अद्दोवाह्येन्तेरेवास्यक्रोधगंधोनलक्ष्यते चर्येयमम
लाल्कादादिव्यसत्वप्रतीतिदा ३४ श्रूयतेदिव्यसत्वानां
प्रकृतिःसत्वशालिनी नजात्ववैतिमालिन्यंयतोदेवा
ह्ययातिगाः ३५ तन्नूनंबुद्धिसोरस्यराज्याप्तिर्नामथीय
ताः नकदाचनरोषाकार्याइतिचतंश्रुतीरितं ३६ हता
परायोपिनरःप्रसादंचेद्धीतितेताडनमेतदस्य मनुष्य
तेयंगदितोभयायायिक्तान्यमूत्येन्यथासंचरेति ३७

ति नूनमितिबुद्धिसारोस्यराज्याप्तिः कार्यकारणयोरभेदविव
क्षयारोपः अन्यदपिकौशलमाहनामेतिधीयनाननामजात्वपि
रोषाकार्यःसंपत्तावापत्तौचस्वभावनिष्ठत्वान्नरोषाख्याइतिश्रुतेराम्रा
यस्यवचस्यतंसत्यमित्यर्थः ३६ विस्तृतेर्थेसंक्षिप्यतात्पर्यमाह
हतापरायइतिताडनमितिस्वयमेतत्स्तापात्उभयायालोकद्वयेपि
अनुकूलदैवाअन्ययेतिताडनांतस्तापाननुसंधानेभोयोरपिह
तायतात् तथाकारिणःपशवइतिभावः ३७

द्वारमिति सद्भाववद्वारस्येयेप्रयोगास्तेषां यानि करणानि साधना
नि तैरगाध्यं पदबन्धउद्यमः पादत्तेपश्च २८ इति श्रीवीररत्नशे
खरशिलाविवरणेपदसंकेतालिख्यप्रभा १८ श्रीगणेशायन
मः अथेदानीं दयादानोपकारित्वमिति यद्दयारत्नमुद्देशाग्र
न्थेसंख्यातंतद्विवेचनायारंभः एकाङ्केति एकेनन विंशतिरे
कोनविंशतिरिति तात्पर्येएकादिश्रेकस्याङ्क इतिनञः प्रकृ
तिभावेडगागमेपदान्ताश्रयेननासिकविकल्पेचएकाङ्केतिद्व

द्वारमिदंसंकलितंसद्भाववद्वारप्रयोगकरणाध्वम
पदबन्धमत्रदयंतारमाप्ततोयातिथीराणाम १२८
इति श्रीवीररत्नशेखरशिलायांसद्भाववद्वारपालनंना
माष्टादशंद्वारं १८ एकाङ्कविंशीद्वाथीराःप्रेमणालोच्य
यमादरात यदालोचनयासम्यग्गुह्यालोकोविजायते

पं द्वराणाध्यडमुत्ययेडीपिचएकाङ्कविंशीतिनाविंशेषणंशेण
तांनरथमेसारत्वंस्तुचयतिनेयंवाद्याभिनयमात्रगम्यापितत्र
तरसत्वरदेवेति आलोच्येतिरुपदालोकेनैतत्त्वरुपं विमृश्यमिति
भावः सम्यगितिहेतत्वाज्ञानादिवाग्रसायनतिरस्कारेण द्वारादे
पूर्ववदथादिनामंगलेकर्तव्येपिगुह्यालोकइत्यालोकश्रुत्यैवमं
गलसंभावनायांज्ञातायापुनस्तद्विधानेपुनरुक्तिसंभावनात्र
य्यानोपन्यासइतिबोध्यं आलोकस्यगुह्यत्वमलौकिकत्वम १

पूर्वापरानुसंधानायावतारयतिइदमिति अत्रैतस्यांसुशीलशे
रवा लक्षणनिरूपणायाद्वयाःसावितिसत्पात्रमितितत्रैवास्या
उपयोगः अन्यथानकेवलमनुपकृतिर्यावदनर्थापत्तिरपीति
भावः विद्रुतिर्विलीनतासर्वथाशैत्यौदीर्यकाठोर्याभावेगलितत्व
मिवइत्यर्थः २ वीजमितिसत्पात्रमेवैतत्उभयस्यज्ञात्वा

इदमुद्देशग्रन्थेत्रदयारत्नमुदीरितं यासौसत्पात्रमा
लोच्यमनोविद्रुतिलक्षणं २ वीजंसत्पात्रमेवास्याङ्
कुरोविद्रुतिरिष्यते द्विपत्रीमुख्यतोयस्यादानाद्यलक्ष
णा ३ अभयादिविभेदेनपञ्चाननेचशोभने का
लेनविकमेत्येषोमदाक्षोज्ज्वलकीर्तिभिः ४ सत्क
ल्पापपदालतेयममलाभोगापवर्गोत्फलाचित्तोद्या
नतलेविभातिनितरांयस्यैषनूनंहरिः गंधाकृद्वि
पराजिराजिततनुःसन्नन्दनानन्दितोगोशामीरात
भीश्वहृष्टहृदयःसत्कीर्तिपुरोज्वलः ५ ॥

तवीजत्वमिति विद्रुतिरुदयद्रुतिःदानंपर्वसंकल्पापेक्षं नि
रपेक्षःसर्वथानुग्रहः ३ अभयादीतिआदिशब्देनापरायत्तमा
दिपरिग्रहः पञ्चाननेइति अभयादयःपञ्चाणीत्यर्थः आमदो
आनंदःसोगंध्यंचअक्षाभरिताः ईदृक्कीर्तिसंपत्सुयाणीत्यर्थः ४
सत्कल्पेतिइत्यवीजांकुरादिकल्पनयासाधितमर्थमाहसदिति

सं·प्र·
५·५

सत्कल्पलतेयमित्यर्थः भोगेतिभोगमेतावेवास्यातत्कृष्टंफ
लमित्यर्थः यस्यचकल्पलतायानेसौहरिरिंद्रइतिप्रसिद्धः मेरु
घेणहरित्वंसाधयतिगंधेति गंधाढ्या मदभरितायाद्विपराजिरे
तिपंक्तिस्तयाराजितततः सन्नन्दनेश्च सलक्षणएवैर्नंदितः
गोशामीपृथिवीपालकः गतभीर्विघ्नभयरहितः स्पष्टसदय
आनन्दपूर्णहृदयः इंद्रोपिगंधद्विपेनैरावणाख्येनराजितदेहः
सन्नन्दनएतदाख्यउद्यानेनानंदितःगोशामीस्वर्गपालकः अन्य

सर्वतःप्रसरत्सूक्तिगंधसम्पत्तिशोभिनः दयालो
रस्यहृत्तस्यप्रतिमाकेनजायते ९ तत्रदीनातराना
थगोचरदानलक्षण अनुग्रहमयीचापितदन्य
विषयामता ७ ॥

त्यपष्टम् अथवादहिःसिंहलत्विंतगावः पशवः ५ सर्वत
इति स्वपरदीनातरविषयेप्रसरंत्यःप्रवदत्प्रसरायाःसूक्तयो
दारिद्र्यदैन्यादिविकृतिमृतकानाम्प्राणदायिन्योमृडलोक
यएवगंधसम्पत्तयस्ताभिःशोभमानस्य सहृत्तस्यप्रायेणगं
धसंम्पत्तियोरप्रेतइतितन्निरूपण ९ द्विपद्वीसुखतोय
स्यादानानुग्रहलक्षणेतिमूख्याद्विपद्वीकथितातद्विषयविभा
गमाह तत्रेति अनुग्रहमयीपारितोषिकादिदानलक्षण ७

प्रकृतेयोजयतिमहार्घ्यैतिअत्रदयायां तस्यैवमहाप्रभावस्यम
हीपतेः ६ एतदेवसमर्थयतिस्वैवावित्येतिउएपमयीउएप्रभुरा
भूम्नावाहुल्येन ९ अत्रैवभरयतिशिखियतिशिखिनआपीडवं
तोभूपाः शिखयाऽपीडिकयाशिखिनंमयूरंवर्हिंचजयंतना
मनात्रविस्मयः यंरत्विंयंसाशिखायायातेशिखिकेतनंकुमार

महार्घ्योऽस्यपदस्येनमहनीयायाकीर्तिना महीपेना
त्रजागर्यंतस्यैवैषाविराजते ८ स्वैवावित्यादयमाना
नामस्त्वउएपमयोगतिः किंत्वियंराजतेभूम्नाराज
स्वैवपरात्मस्व ९ शिखयाशिखिनोभूपाजयन्त
शिखिनंशिखा इयंसातेयायान्नूनंजयंतिशिखिकेत
नं १० शिखयाशिखिनःकेचिद्दृष्टंतशिरउद्धतम्
दयाशिखीनतशिराःशिखिमूर्धसुराजते ११

मपिजयंतिदयाशिखिनःकार्तिकेयस्वामिनोप्यधिकाइत्यर्थः
मखिलादस्यकर्मणानेनवीररत्नशेखरशिखितिनामसम
र्थनामथ्येपिकृतेतिध्येयम् १० अत्रैवाधिक्यसमर्थनार्थम
न्ययाप्युल्लिखति शिखयेतिनतशिराअपिउद्धतशिखिमूर्ध
सुराजतेइतिविरोधाभासः ११ ॥

सं.प्र.
५०९

506

कर्मान्तरूपेणेतिस्वकर्मवैचित्र्यादेवकेचिद्राजानः केचिन्मंत्र्यत्रनकश्चित्पर्यनुयोगार्हः परंत्वसौकरुणाप्रवीणः सर्वेश्वरः परमकारुणिकोकिंचनपालनार्थंनृपंससर्ज अनुष्टुभस्त्रष्टस्यजगतोन्यासरक्षणस्यरक्षार्थम अस्माद्धेतोरयमपनिधिरस्यराज्ञोवश्यंपाल्यइत्यर्थः १२ अशक्तानामुपेक्षायांनदोष इत्युक्तंशक्ताइति ततस्तसम्यगीक्षयासर्वतःपालयेयुः तद्रव्य

कर्मान्तरूपेणविधायसृष्टिंसर्वेश्वरोसौकरुणाप्रवीणः नृपंससर्जोपनिधेरसुरक्षार्थमस्मादयमस्यपाल्यः १२ ईशार्पितमिमंन्यासंयेशक्ताःसम्यगीक्षया सर्वतःपालयेयुस्तेतद्रव्यस्यभाजनं १३ प्रतीतिपात्रतामाप्ताप्यस्माद्येदुर्विधाशयाः नपालयंतितन्न्यस्तंतेदंड्याःस्युरसंशयं १४ तस्माद्रक्षणसादाय्यवद्धकैःसद्भिस्सभिः भाव्यप्रेत्येहचश्रेयायतिकामनयाबुधैः १५

स्यतत्स्वरूपं १३ प्रतीतिपात्रतांस्वमष्टन्यासपात्रतांशक्तिमत्तामित्यर्थः अस्मादीश्वरात दुर्विधाशयानीचाशयाःकेवलस्वपोषणेयुक्ताः तन्न्यस्तमीश्वरेणपाल्यतयार्पितं दंड्याइतितेनैवेश्वरेण १४ उक्तमर्थंनिगमयतितस्मादिति रक्षणंसात्तात्साहाय्यंपरम्परविनसद्भिस्सभिः क्षमाशीलैः अत्रसद्भिस्सभिरितिपञ्चवाच्यंरक्षणेत्यादिविधेयं प्रेत्यपरलोकेइहेहलोकेश्रायतिरुत्तरकालः
१५

अत्रसमर्थनंजाल्मेत्यतितत्कालमितिभयचित्ततायांजागर्तिप्रबुद्धोभवतियतोसावविवेक्षकः प्रतिजागरूकः १६ तथापिकिमितिमद्धतमतमाशंक्याहप्रबुद्धइति न्यासरक्षकमितितद्रक्षकतयासमर्पितं उद्धतमित्यहंकारमदेनविस्मारितस्वविधेयं कथंतारक्षायनवतांक्षणान्निःशेषणेत्यतआह तंनेति तन्त्रेत्रातदिच्छाथी

जाल्मपदस्तसमापातभग्नचित्ताइमेयदा स्वरेषुरीष्टं तत्कालंजागर्त्ययमवेक्षकः १६ प्रबुद्धोसौक्षणादेनंन्यासरक्षकमुद्धतम निःशेषयतितन्त्रायस्मात्सायनसंगतिः १७ तद्दयानुग्रहावेक्षाःपुरस्कृत्यात्रभूमिपैः जाल्मयार्थाभयेन्मुक्ताविधेयास्तेभराद्भुतं १८ अवस्कन्दभयोन्मुक्तायायातेसुमर्यादान्विताः तथावहितचेतोभिर्भाव्यंसक्षितिपालिभिः १९ ॥

ना सायनसंगतिर्दण्डकोशादिलक्षण १७ संक्षिप्यमद्यविधेयमाह तदिति तस्मात दयानुग्रहावेक्षाः दयानुग्रहभाजनानिप्रस्कृत्यान्यविधेयेभ्योयतःकृत्यसमान्यवातेभग्नचित्ताःभरादतिशयेन १८ अवस्कन्दःक्षणान्निःशेषीकरणं तदेयानुग्रहावेक्षकाः १९

सं.प्र.
५०१

अमुनाशयेनयथाद्रमेषांन्यासपात्रंतथासोपिममन्यासपात्रमि
तिमद्दयायथामीषांसोद्धेहेतवस्थैतद्दयापिममेति २० यथोचि
त्यमितिसकिंचनेषुयोगक्षेमादिना अकिंचनेषुदानादिना २१
विशेषकंतिलकंस्तयामकोललेपना २२ शांतिरितियथाम
नसः शांतिर्विभूषेद्दामत्रशोभाहेतः तुयस्यविदितवेद्यस्य य

आशयेनामुनास्वाशंतस्मिन्नस्पकस्मर्पयेयः अव
यत्नेस्यभविनोगतिस्तत्रैवनिश्चितं २० सकिंचना
किंचनेषुयथोचित्यंमहीपतिः यःपालयतितस्य
मेलोकाम्रमृतनिर्भयाः २१ सत्वंयथाभातिविशेष
केणकंठंयथावास्तपयाविशेषात् योषायथवासत्प
तिसेवेननराधिपत्वंददयातथैव २२ शांतिर्वि
भूषामनसोतुयस्यशीलंगिरःसंस्कृतिरीक्षणस्य
सद्दृष्टिरभ्रांतिरथोपलब्धेर्यथाधिपत्यस्यतयादयेयं २३

यथाशीलंविभूषा गिरांयथासंस्कृतिर्नशासनवारिणंविभूषा
यथाचेक्षणस्यलोचनस्यसद्दृष्टिः भविदेवतादिद्दपेभ्यादिर
द्दितेत्तावा यथाचोपलब्धेर्बुद्धेरभ्रांतिर्भ्रमाभावोव्यवसायो
वा तथाधराधिपत्यस्येयंदयापिविभूषेति २३ ॥

सदयेतिसदयानुकूलदैवशान्तिकारणं पालिताविषयेयोजि
ता पारिताचसमाप्तिमानीताकमलालक्ष्मीःकमलाव्यासपद्मके
रत्ननिनभोगलक्ष्मीत्वस्तवितं कलाभ्यसत्कलाभरितं कलयेद्र
कृष्टवुध्याश्रयेत् २४ पुरस्कृतेपतिउत्सवंमहत्स्वेच्छोपुरस्कृत्या
ग्रतःकृत्वानपरथोलनेनितियावत् पद्मादृष्टिःरमादृक्पातः यो
दीनानाथान्स्वेच्छयादययापश्यपतितंपद्मास्वेच्छयापश्यतीत्यर्थः २५

सदयेयंदयायेनपालितापारिताभृशं कमलाकम
लाप्यातंकलाभ्यकलयेच्चिरं २४ पुरस्कृत्योत्सवंये
नदीनानाथादयादृशा वीक्ष्यंतेतन्मवेपद्मादृष्टिरु
न्मीलिताभवेत् २५ अहोदयाध्वजोत्पत्त्यंभद्रायमहते
सतां येनेशानप्रमादेनसिद्धिःस्वपरकार्ययोः २६
सक्रमेणानामुनेशेणस्मैदत्तेदूचस्वावासिकाम अमुत्रा
नंतभद्राद्धिंविदधातिशुभोदयम् २७ ॥

दयायाः उत्पत्त्याधायकत्वात्ख्यातामाह अहोइति दयैवोत्प
त्यद्वेतत्वाद्धुजंकेतनंभद्रायेतिध्वजोत्पत्त्यंहिभद्रलक्षणमिति
संहितास्त येनेतिदयाध्वजोत्पत्त्येननिमित्तेनेश्वरप्रसादेनकर
णेनदययापरकार्येसाधितेपरद्दितसिद्धिःस्वस्यचेश्वरप्रसन्नत
याद्दितासिः २६ सक्रमेणेनेति अमनासक्रमेणनदयाल्मिन २७ ॥

अत्रेतिपतत्स्यां विपत्तिरूपशिलायां श्लोकरूपेयं सत्कथाख्यायि
का २८ मदोद्धतमतित्वाद्दंशेपिचेदानुग्रहेण न दयापात्वतेपु
नरपि सर्वैश्वरोसौ तथासिद्धिकारीतितात्पर्यमस्याख्यायि
कायाः स्फुटीभविष्यतीतितामवतारयति स्महंसकीर्तिश्चयो
गेन स्म ह विनयनतोश्रंसकौस्कन्दायस्पेति विनयपात्रतादर्शि
ता अत्रकंपायांकन् पतद्दशावेवांसावन्कंप्याविति शतिसो

अत्रप्रतीतिदार्ढ्यायसत्कथाख्यायिकामिमां उ
दाहरंतिकवयः कलाकौशलचञ्चवः २८ स्महं
सकाभवद्राजापूर्वंदैववशंगतः अस्यैकसाच
नोभूत्वाखेदाजीवोवनंययौ २९ तल्लब्धानीत
चखेचरोसौजाततत्रसपोतकाम् मृगीहस्तैवबाहे
नयावतिस्मप्रवापितम् ३० ॥

श्लोकः कीतिनाम्नः परिणतिर्वोध्या दैववशंगतोदेवदर्शित
पथावरगतिः तदाह अस्येति अस्यएकंसाधनं यस्येति राज्यभ्रंशः
सूचितः सचशाकुनिरिचयादाखेटजीवो मृगयैकजीवनः २९ त
दिति मृगयालब्धेनानीतगस्तामोतदिननिर्वाहः तत्रचेनसपोत
कांसशिशुंवाहेनचोटकेन प्रवापितंवशीकर्तुम् ३० ॥

त्तेतिमामृगीअमाराद्दूरतएव तदिङ्गितंस्ववाधानुकूलव्यापारं स
र्वथास्वभयेवलिष्टमितिप्रथमंस्वरक्षार्थं अतिशीघ्रेण उड्डावत
तापिसंस्थापितशावकपुत्रप्रेम्णाकिमसौशिशुर्विधास्यतीतिज्ञा
तानुसंधिर्वक्रकण्ठा अभूदितिशेषः अथवक्रकण्ठतानंतरमे
वशिशुंविकलमात्रंतंगृहीतत्वात्पर्याणबद्धपत्याणिंचतंवे
धवद्धंवक्रकंधरं पश्चादागनतग्रीवंक्रन्दंतंविलोक्यमृणास

साराचदिङ्गितंज्ञात्वा शाद्रवद्भयविह्वला पुत्रप्रेम्णा
वक्रकंधीदृष्ट्वाथविकलेसुतम् ३१ पर्याणबद्ध
पत्याणिंक्रन्दन्तंवक्रकन्धरं मृगीचाभूद्विहृत्तशो
लकाननजंगमैः ३२ भ्रमद्भिर्भ्रममापन्नान्वराणांभू
मौलुलोठच प्रत्यावृत्याथतंचानुस्वपुराधानमन्वगा
त् क्रन्दंतीशोकदग्धासौविस्मृतस्वकलेवरा ३३

तीभूमिदिग्वृत्तगिरिवनवनचरादिभिर्भ्रमद्भिः सहस्वयंभ्र
मंतीदृष्टत्वात्समंतासतीभूमौलुलोठावर्तनानिचक्रे खभूहृ
रिदादिभ्रमणंमूर्च्छाकुकारः स्वयंदिङ्भ्रामध्यस्तदाकारंसर्वमेवप
श्यतीति ३२ प्रत्यावृत्तेतिप्रद्रवणपराङ्मुखीभूयतंराजानं आ
तिस्वपुराधानं आखेटमानीयगृहीतस्वपुरमार्गंअन्वगात् पश्चा
द्दुद्राव विस्मृतस्वकलेवरा पुत्रप्रेमस्वीकृतस्वशरीरपातना ३३

सं·प्र·
५५
509

प्रक्रांतं दयावसरमाह दृष्ट्वेति अन्वकाश्यात् उन्मोचयन्तं वै यवंयान्निर्याण्यमातरश्रेनिस्तिप्यशनैः पातयित्वा यथागतमागात् सा जीवत्यागेनापि स्वस्य चिन्तोगादिति ३४ सेति सा मृगी शोकदूषस्त्विति पतद् उन्मोचनेराजनस्त्वराससूचिता ऊर्ध्वमिति ऊर्ध्वलोकनिवासी स्वरसांमुखेन अंतर्यामिणमित्यनेन सर्वेषां स्वान्तरूप्येणतव्करणे चितो सूचिता ३५ शरणे चित्तादीनाङ्के

दृष्ट्वातामन्वगायांतौ दयाईहृदयोद्धृतं उन्मोच्यमातरश्रेतंनिस्तिप्याग यथागतं ३४ सापुत्रसंगता शोकदूषास्त्वतित दृग्हृदयं मावमूर्ध्वविधायांतर्यामिणं शरण्ययोः ३५ अद्बोचरित्रंपरमाद्भुतं तेविभो त्वैवसर्वत्रविराजतेतराम् अस्मास्ववाग्बुद्धिविवर्जितास्वपि दयायदित्थंभवतोस्त्यहैतुकी ३६

दनोक्तिमवतारयति अहो इति सर्वत्रेति बुद्धिजीविषु परार्थेनेषु अस्मास्त्विति वाग्बुद्धिकलनातोषितः परमेश्वरोत्र प्रहूंकरोतीतिनभवंसाराथनेकिंचिन्निमित्तमस्तीति संभाव्यतेतथात्विवयंतद्रहिता इति कथमधुनैवान्वप्रसोजात इति अहैतुकी तवदयायतोस्तितितोभवश्चरित्रमाश्चर्यकारिसर्वज्ञातिप्रायेन विराजते अतएवविभो इति विशेषेण भवनशीलेत्वामं त्रणे ३६ ॥

तदिति अयं कारुणिको राजा दयापात्रं समृद्धिसमापन्नि भाजनं अस्य राज्ञः सा दयाश्लाघ्याश्लाघ्याहो सदयान्तुकुलदेवा ईदृशेवदयया भाव्यमिति दयापि स्वयं सत्त्वदयदयापात्रं स्यादिति वा श्लाघ्यैतत्कं विहृष्णेति कियदिति तत्वणजीविके वनेचरे स्मादृशे यथा सुयत्नो यां मयि ईदृशं दया कियन्मात्रं न किमपीति मृतायां जीवं त्वां वा मयि केना माया क्रियोपक्रियेइति सैव दयाय याद यया ३०

तदयं भगवंस्त्वावद्यापात्रं विधीयतां तयायथास्सा श्लाघ्यादयाचसदयाभवेत् ३७ कियन्मात्रमिदं स्मिन्वद्वियत्वणजीविके वनेचरेदयासैवदयास्तिद्धिर्यथाभवेत् ३८ ततो मं ससमागत्य मृगीताल्पर्यगोचरः अंतर्यामी विधाता सो शाहैणीं चिंतितं निधिः ३९ भोर्दयापात्र सत्मतेहं स्वतन्त्रश्रतेप्रभुः नैसर्गिकी दयांदृष्ट्वाप्रसन्नोतेर्पितंत्रयम् ४० ॥

दयासिद्धिर्दययायद्विधेयंतत्सत्त्वतियथाश्मिन्दयिते सर्वमिदमेतद्विधेयं दयितं भवतीति ३८ तत इति अमुं राजानं आगत्य स्वप्नगोचरीभूय मृगीताल्पर्यं यास्ति दयापालनं गोचरश्चित्रविषयोयस्य अमृतशाहाम्सन्वचन् ३९ भोरिति अहमिति अंतर्यामी प्रभुः स्वतन्त्रः सर्वफलदातेश्वरः तेतभ्यं त्वदर्थाय नैसर्गिकी महैतुकी तेतभ्यं त्रयं वसमाणमर्पितम् ४० ॥

श्यमेवोद्दिशति सामीप्यमिति शारख्यपरिसमाप्तावीशानदास्यमे
कं कल्पान्तावधि माहात्म्यं सत्कीर्तिस्फारेहितीयं जीवदवस्थाया
स्त्विदं सर्वभूमौ राज्यं तत्तृतीयमिति ४१ परिशिष्टमाह किंत्विति श्यं
दया तत्र प्ररोचनार्थं संज्ञपयति कृपाफलमिति अत्रेत्मनृगपो
तलक्षणोपशाविर्दृक् कृपाफलं विचार्येतद्दयेन नैतावदाम्रं चेव
नेमं चेत्पालये किं नाम समेदास्यतीति अलमतिशयेन शाम्रराज्य

सामीप्यमस्येशानस्य माहात्म्यं प्रलयावधि रा
ज्यं चाखिलभूभागेखण्डं भुंक्ष्व यदृच्छया ४१ किं
त्वियं पालनीयाते प्रजाश्च निखिलास्त्वपि कृपाफ
लं विचार्यान्ते तां ते कर्तव्यमोस्त्यलं ४२ स्वाधीनेयं
प्रजा राजंस्ततः पाल्या स्वयं दृढं यथेच्छं चरवातो
पिचर्यैयं परमाद्भुता ४३ ॥

त्वं सर्वशक्तोमनुष्येतां दयां कर्तुमर्हसीति ४२ अद्दमपेक्षं प
तत्समानदेहेन्द्रियेंगितश्चत्वदं किं करोमीति न त्वयामन्तव्यमि
त्याह स्वाधीनेति त्वत्परवशेत्यर्थः ततस्त्वदधीनत्वात् स्वयमि
ति नपरस्त्विन दृढमिति अन्तरमर्मवेदनयापि अतएवतत्पा
लनादनन्तरं स्वेच्छं चरव्यवहरस्वकृतेदिकर्तव्येसमाख्यास्तिकापि
तवजायते परमाद्भुतास्वपरानुकूलतात् ४३ ॥

कथं पुनरसौ पालना विधेयेति चेत्तत्राह सर्वथेति आदेश
मत्किंत्वा उपकारः सा तातपरित्राणं सम्यवधानं मत्यौपयैतदुभय
रहितो मा भवेत्यर्थः ४४ अपिच साधनोमेयं नैव निरायासं सिद्धि
कारिणीति साधनं शोधनायामेव सज्जो भवेत्याह तदिति कर्मस
वीर्थसिद्धिसाधनं यतास्तु प्रजास्तु शास्त्रमुपदेशं येन कर्मणा
चरितेन यत् उपक्रिया साधनस्तद्दोसत्पासाध्यसंस्कारा भावादि

सर्वथा चायमादेशः स्वाधीनास्तु प्रजास्तु ते उपकार
परित्राणं मत्स्यापय कदाचन ४४ तत्कर्मैतास्तु ते शा
स्त्रं येन चैतदुपक्रिया प्रसादपात्रं नृपतेः प्रजाश्च
नुशासनं ४५ रात्रिंदिनप्रयासेन बद्धोर्मितहृदो
त्वहं त्वद्वागारोहणोपायसमाश्वस्ता इमाः किल ४६

ति भावः अत्र प्रामाणिकसम्मतिमाह प्रसादेति प्रसादः सर्व
था हिताचरणं अनुशासनं मन्वादिप्रणीतोपदेशः ४५ अन्यच्च
वादानमत्रोपकारकमित्याह रात्रिंदिनेति पश्यैमाः प्रजाः
स्वस्वविधेयेषु रात्रिंदिनप्रयासेन बद्धनीवेर्मितत्वदो त्रणितचे
तनाः सत्यस्त्वद्धागारोहणोपायसमाश्वस्ताभवत्प्रसादमधुर
वाण्येवारोहणोपायो व्रणसन्नरूनसाधनं तेन समाश्वस्ताः
स्वस्थां गतास्त्यतीता इति लोकवाद इति किलेति सूच्यते ४६

अत्रैव विद्वत्संवादमाह उक्तं चेति विद्वत्तैः सदाचरितमसदाचारैः स्वल्प
मित्यत्रेदमिति शेषः किमित्याह तथेति इमाः प्रजास्तथा तेन प्रका
रेण प्रसाद्याः प्रसादमापनीया यथा इमाः प्रजा मुदिताः सत्यः स्व
ल्पदोषा रहस्यावेदनाभाजनं स्युरिति वाक्यार्थः ४७ अत्रैव भरय
ति सर्वथा चेति सर्वथेति तत्तदनाख्येवा परायकरणेपि प्रीतिभा

उक्तं च प्राक्तनैर्विज्ञै राज्ञो मुख्यं हि लक्षणं तथा प्रसा
द्याः स्वल्पदोषेमाः स्युर्मुदिता यया ४७ सर्वथा च य
थापुत्रः पितुः प्रीतिं यथार्हति तथा परायकर्त्रापि
प्रजाः स्युः प्रीतिभाजनम् ४८ स्वार्थे च विदग्धाभ्यो
सह्यापीडा यथात्मनि तथास्य च निवोधेत्यं सर्वे स्याद
कृतं कृतं ४९ स्वदेहपुत्रदारादिसंपदो नाम्य हरतः किं
पुनर्वाल्यसंपत्तिः प्रजानां सम्प्रहरत्तणात् ५०

जनमित्यत्रराज्ञ इति शेषः ४८ स्वार्थे चेति यथा समात्मनि पीडा
जाता सह्या दुःखदायिनी तथास्य प्रजास्वपि पीडा सह्या दुःखदा
यिनीति स्वपक्षदृष्टान्तयितव्यः इत्यं कृते यत्फलं तन्निवोधत्वया
सर्वं विधेयमकृतमपि कृतं स्यात् अथवा सर्वं प्रतिषिद्धं कृतम
पि अकृतं स्यादिति ४९ स्वदेहेति स्वदेहशब्देन तदारोग्यमलसते
वाल्यसंपत्तिद्रविणमपो ५०

प्रत्यक्षमिति स्वपालिताः प्रजास्तस्य राज्ञ आयुर्वृद्धो वृद्ध्यर्थं यत्किंचि
त्प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा यथनाशीर्लक्षणं ता संतानं तत्कल्पयेयुरित्यर्थं दर्थं समर्थ
येयुरित्यत्र न संशयः ५१ यथेति तस्यैश्वरस्य तथा त्वयि त्वद्विषये प्र
सादपात्रत्वमपरायसहिष्णुता च संभवेदिति ५२ तद्वत्त्वामसे
वमतेन केवलमैहिकैव सिद्धिः फलं यावत्प्रेत्य त्यादि तद्धाटितो

प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा यत्किंचित्तत्स्वपालिताः तदायुर्वृ
द्धिवृद्ध्यर्थं कल्पयेयुर्न संशयः ५१ यथा प्रसादपात्र
त्वमपरायसहिष्णुता तास्मिन्त्वं त्वयि तस्यापि तत्रोक्तं
शृणु महद्वचः ५२ यथा परायान्त्वमसेत्वमा सा त्वामसे
विभुः न्यूनाधिकाप्युतं तद्धत्यो वाद्धाटितास्ति सः ५३
त्वमेते पेशमपेत्याप्युचोनमनसि वर्तते तदाश्रियात्वं नि
श्चित्य त्वमस्यैताः प्रजा इति ५४ स बुद्धमात्रस्य प्रगे विचि
त्रस्वप्नं समाख्यस्त्वदज्ञ कोशः प्रभूतप्रभुः कैश्चिद्देहो
भिरुर्व्या विख्यातकीर्तिस्त्रिदशास्पदार्हः ५५ ॥

स्वकार्गलाप्रः स्वः प्रभी ५३ अलं बहुनाभिहृष्टमर्थेष्वीर्षित्वाद
त्वमेतेति आशाकलना इति शब्दः स्वप्नपरिसमाप्तौ ५४ स इति
प्रगे प्रभाते यदुक्तं नयमर्पितमिति उत्क्रमेण निर्दिशति प्रभूर्दिना
दिनाकैश्चिद्देहोभिरुर्व्याः प्रभुरस्य दिति प्रथमो वरः विख्यातकीर्तिरि
ति द्वितीयः त्रिदशास्पदार्ह इति तृतीयः ५५

संतिप्यदयापालनाफलमाह अद्योइतिअगण्यंगणयित्वमशक्यंवैचित्र्यंयस्यतादृग्यच्चरित्रंतेनविख्यातं पोतोमृगपोतः सचेनोराजा विश्वमवाप्तराज्यराजमुखेन इतिचिंतनीयंहृदिदयावीजंसप्रतीतिदार्ढ्यायान्यामाख्यायिकामवतारयतितथेति तरुष्केनस्तरुष्कस्यानेनोराजा तस्यांवेलायांमृतिसमये पाशंसा

अहोदयावीजमिदंत्रिलोक्यामगण्यवैचित्र्यचरित्रचन्द्र पोतोमृगीनःसचविश्वमेतत्स्वस्ययथाभूदिति चिन्तनीयम् ५९ तथान्यापितरुष्केनोवुद्धिगांभीर्यभूषितः पाशंसपुत्रंवेलायांतस्यांयत्नत्रिवोधत ५० शणुधीतिपुत्रेणादिष्टः पुत्रकेतिनिवोध्यतम् सज्जोक्षांदन्नकर्णीयांमुवाचवदतांवरः ५८ ॥

नुपाशनम ५० तत्रादौतत्त्वाक्लिप्रकारमाहशणुधीतितस्यांवेलायांपाशायांतरुष्कराजः पुत्रेणकिमहंकरोमित्वयिस्तत्पार्श्वेपस्थितेइतिकृतादेशः पुत्रकेतिनिवोध्यअन्तकंपार्श्वेकन्त्रशृणुपुत्रकेतिसंवोध्य सज्जोक्षांसज्जनसभायाम ५८ ॥

यतस्त्वेतिदयार्जनेनहृदेनपाल्यदयाविधानेमृदेतिप्रेमापिदयायाअंगमितिस्तुचिंतं अन्यथाक्रियमाणेनुरोधलक्षणमेनाफलदायिनीनस्यादितिभावः आह्वेतेतिदयाहृणावेत्तिता स्वल्पत्वंतिमित्रपदवीस्वल्पदश्चवयथाप्रजाभविष्यतितथास्वदयाविधेयेत्यर्थः ८० अमृषुप्रजासुविहृणेतेभकटयंति अत्रारहस्यप्र

यतस्त्वपुत्रकानिशंदयार्जनेमुदात्तथा यथेयमाहृताप्रजास्वल्पत्वंतिंप्रयास्यति ५९ विधेह्यमुष्तांतथायथाशयंरूढिस्थितं विहृणुवेतेयवालयागतायथास्वताःप्रसूम् ८० इतिपित्रोदितांवाणींपीत्वानन्दरसाश्रतः उदस्तुरुपगम्यासौपादौपितुरजिघ्रदत ८१ तथाचनिपुणःकश्चित्कस्मिंश्चिद्राजसंसदि पृष्टःकथाप्रसङ्गेनराजाग्रेगूढचेष्टितैः ८२ ॥

काशानेहृष्टांतः यथेतिभर्तृगृहादागताःसुताःपुत्र्योयथाकव्यमपिरहस्यंजननीवोधयंतितथाम्रःप्रजाअपियथाःस्याःकथ्यंरहस्यमिति ८१ अत्रापिपरंसवादंदार्ढ्यायावतारयितमुपक्रमतेतथाचेति ८२ ॥

अवधारयेतिअवधारयनिशामयइष्टः सम्प्रवोधयेत्यर्थः मृग
याचललक्ष्यपातनालक्षण कस्यकिंरूदयेवर्त्तते कस्मकथंवशी
भवतिकथंचलक्ष्यवेधनेवेलायांस्वरत्तामवेदिति यथावा मृ
गयायावनेचरावशमायांतितथाकथमिमेनागरिकावशमायां
तिइतितत्रबहुविधाम्ताम्ताम्यमेकाम्मृगयाइदृपुरत्रचदृिताय
वन्यमृगयाया अनेवंवियत्वादेवंविधां कांचिदलौकिकींमृग

अवधारयथीसिंयोमृगयायेयमोरिता नृपाणंतत्र
कारम्याहितायेहूपरत्रच ९३ ओमित्युक्त्वाथसोवादी
येयंदौर्विध्यडविंधा जनतातिव्यथामयातच्चिंताखि
टईदृशः ९४ चिंतोन्मुक्तानिचित्तानिस्वस्मिन्क्रतरू
दीन्यसैा चेत्स्थापयेत्तदास्यदृडद्वेटंनास्तिकिंचन ९५
दृढप्रतिष्ठाचेन्मैत्रीसमर्जकमनःस्वलम तदेते
तोनकिंचिद्वैस्थापयेयुर्विहृरतः ९६ ॥

यांनिशामयेति ९३ ओमिति ओमितिमत्तंभवन्मतंभवत्प्रष्टान्
ह्मोरैतैवयवक्ष्मीत्युक्ता दौर्विध्यडविंयादारिद्र्यग्रस्ता तच्चिंता
कथमियमापदंनिस्तरिष्यतीतिईदृशाइतिरम्यःशोभादायी
ह्यमुत्रचहितः ९४ एतदाखिटफलमाह चिंतेतिइहेद्लोके
९५ दृढेतिएतेइतिसमर्जकाः अतइतिरात्तः किंचिदितिरहस्य
वस्तु सर्वमस्मैनिवेदयन्तीत्यर्थः ९६ ॥

अत्रसमर्थयति परलोकेति परलोकविष्टपंपरलोकभुवनं
नित्यस्यायिअस्तिइहार्जितस्यपरलोकेगणनास्तीतिवांछया
नरश्रेमण अथचपरलोकानांशत्रुलोकानांविष्टपंभुवनंनि
त्यस्यायिमदंग्रश्रेदत्तानिरतमस्येवेतिलोकाः सामान्यप्रजा
स्तेषांचेतांस्येव सैनिकास्तेषांहार्दंप्रेमरंजनामितियावत् वि
दधीतेतिविधोलिङ् लोकचित्तरंजनयास्याभयविधमपिप

परलोकविष्टपमिदंनित्यस्यायीतिवांछयान्नृपतिः
विदधीतलोकेचतसैनिकहार्ददृढानियत्तिरेषा ९७
परित्राणेक्षितिंकापिमहाशक्तिःप्रगीयते यया
दर्शितयालोकइहामुत्रमतल्लिका ९८ क्षेत्रा
दिसंस्कारनिवासमुख्यक्रियाविधिर्दानचवृतस्य
वेत्ताः सत्कार्यसाहाय्यमितीयमत्राराज्ञांहृढंभ
द्रकरीनिषेव्या ९९

रलोकभुवनंनम्मयदायिभवेदिति यतएषाहृढानियतिः
सैनिकरंजनयैवपरलोकेदशान्निरितिभावः ९७ परित्रा
णेक्षितियानीमानिसर्वद्वारेपरित्राणान्युक्तानितन्मध्येइयंद
यालक्षणाकापिमुख्यातिश्रेष्ठाशक्तिः प्रकर्षेणान्यात्कर्षे
णगीयतेमहत्त्वंदर्शयतियेयतिलोकेसामान्यजनेमतल्लि
काभद्रम ९८ क्षेत्रादीत्यादिशब्देनउद्यानवाप्यादिपरिग्रहः

तेषांचसंस्कारविधिः सेतुकल्पादिबंधनवारिप्रवाहरणं निवा
सोवामस्थानंतन्मख्यानितदादीनिग्रादिनागोगृहाङ्कनादिपरि
ग्रहः तेषांक्रियाविधिः सम्यग्व्यवस्थयाव्यवस्थापना कालेका
लेजीर्णोद्धारणंतथानिर्धनानांसामाग्रीनिर्वाहार्थंधनदानंचा
हूतिः साधुकारादिसांत्वनाप्रवेशाप्रतिजागरणं सत्कार्यउत्स
वादौसाहाय्यमेोचित्यातत्तामयीपरिक्रियादि ग्रद्धेतिप्रकाशेप

ग्रग्रार्जकपरिज्ञाणमुख्येशक्तोप्रयातनैः दृष्टांतितो
नवशरीराजावध्यात्रिपालकः २० सकिलार्जक
मलोकयोगत्तेमाशायोद्धतः लिलेखेशासनंसम्य
क्तास्मैचिन्कार्ययाथिते २१ ग्रग्यत्ताधिष्ठितेभूस्त्रा
न्त्वयाप्रग्रणेत्रयेत ग्रसंस्कृतंस्यात्पन्मात्रंयन्त्रा
रोपणेनमम २२ ॥

न इयमितिदया १९ ग्रत्रशेखरकस्यनांप्रस्तावयित्तमुपक्रम
ते ग्रत्रेति ग्रग्रार्जकपरिज्ञाणमुख्येशक्तोदयाख्यायां २० सकि
लेति किलेतिवार्तायांश्रूयतइदमित्यर्थः ग्राशयावांछयाउद्धतोस्य
प्रमतिः सम्यगिति दिव्यादिदानपूर्वं २१ ग्रग्यत्तेतिमयोग्यत्तत्राधि
ष्ठितेधिकारितेभूम्नेतिपरप्रचारदानाः दानादिना विदितसवस
हूतांते ग्रसंस्कृतंखिलतेनस्यापितं पन्मात्रंपारप्रमाणंभूखंडं २२

ततश्चेदमत्रन्यायमित्याहग्रन्विष्येतिग्रत्रसर्वसंस्कारेकारणान्
न्विष्यादथात्तयाजागर्यं कारणानिचथराधिपत्यमिदंतत्रचा
न्वहंबलिहृद्याभाव्यं तथात्वंचयदिथरासमन्तात्महत्तासंस्कृ
ताचस्यात तत्राजेकविषयपूर्वोक्तााधिकारिगुणाधीनमिति
यावत्तेषुपरिज्ञाणमुख्येशक्तिर्नप्रकटीक्रियतेतावत्कृतसयस्त
उद्योगइति स्वस्थेनत्वयाकूटेनसत्पलभेनेदंकूटंयन्त्रंनकारि

ग्रन्विष्यकारणान्यत्रतथाजागर्यमादरात यथाकू
टमकूटेनत्वयानेदंकरिष्यति २३ दिनाद्दिनंह
ह्रमिदंभवेन्मेधराधिपत्यंकथमिच्छतीति यराधि
पश्चेत्तदमत्रजाल्पपीडातिहूरीकृतिरेवयुक्ता २४
ग्रत्रापिश्रूयतेभोसः सर्वथोन्यीयवर्तिनी प्राप्ता
धिकृतिरस्यासीद्दयस्यः कश्चिदग्रिमः २५

ष्यतिकूटिलीभविष्यतियथातथादराज्जागर्यमिति २३ तथा
हीतिनिदर्शनांद्योतयतिदिनाद्दिनमितिइदंधराधिपत्यंदिना
द्दिनंममकथंहृष्टंहृष्टिमत्तंभवेदितिधराधिपोराजायदीच्छ
तितत्तर्हिध्वसत्रसमर्जकेषु २४ ग्रत्रापीतिग्रवांतरशिविका
यांग्रभोमइति ग्रभोस्मिन्दइतितस्यनाममेद इतिचयवनभा
षयेश्वरदासमाचक्षते ग्रग्रिमइति उपरोयार्हतयापर्यन्त्रयो
ज्यः २५

सं.प्र.
५५

तथेतिपर्यनुयोगानर्हो आशयादीर्घत्वस्यात्तात्सिमाराजथीः
सोम्यलक्षणयेन ७८ जातितिजातकस्मिंश्चिददहनितसमिश्र
स्पष्टत्वेनक्रचरित्रेणविद्धः सतचित्तः अनेकपक्षः समनेकप
क्षयातस्तयोगक्षेमादिचिंताहरीकार्यीयप्रभृतिननतदपेक्षाविय
तइत्यर्थः ७७ मयोक्तंकर्तव्यमेवपरंतियदस्वशिष्यतइत्याह या
चइतिअत्रसमर्थितेवोयुष्माकमनुमतिमनुक्तायाच लाघवम
वेक्ष्यापीदमेवसाधिष्ट्याह किंनइतिप्रतिदिनंवल्लायादानेनावि

सततयाचिकृतिशाप्यार्जकार्देडप्रयोगतः अपोपिड
त्सम्वत्रद्धमतिराशास्तराजभीः ७९ जातुनहृत्रविडे
सोराज्ञायत्तान्सदोगतः इवावार्जकपक्षोयहूरीका
र्योमयाधुवं ७७ याचेवोऽनुमतिंकिंनःशिरस्तापेनावि
यतां अन्वहंयुगपत्सर्वैर्हार्यतांसबवमास्यतां ७८
नहृेयंकिंचिदप्यत्रद्रव्यद्रव्यार्द्दवल्लष अनेनस्नाच्या
श्चीलेनकाप्यपेक्षानविद्यते ७९ ॥

यतांनः शिरस्तापेनशिरःशूलेनकिंफलंनकिंचिदपिसेत्स्य
तीतिवल्लाद्यादानप्रयासेनशिरस्तापएवकेवलंफलमिति
किंपुनरत्रसाधुविधेयमित्याह युगपदितिअस्माभिरितिशेषः
नहृेयमितिद्रव्यंसाक्षात्द्हनंद्रव्यार्द्दंद्रव्यक्रेयंवस्त्रमात्रं इदमे
वप्रपंचयमित्याह अनेनेति अनेनयुगपदपद्दारलक्षणेनप्रश
स्तचरितेनकाप्यपेक्षानविद्यते अपेक्षणीयस्यसर्वस्यैकपदेए
वसमुच्चितत्वादितिभावः ७९

इत्यंकृतेगणाम्युच्छ्रितिरित्याह तथाचेति यथेच्छमनर्ग
लं सर्वसंचयाद्भोगः परानपेक्षणाद्वंद्वदंडायभावादपवर्ग
श्चेति ८० अतःपरमितिकर्तव्यस्यनिखिलतयासम्पादनात्
भवतामपेक्षामम नशिष्यतेइत्यंचममार्थसिद्धिरित्याह त
थाचेति तथाचभवदपेक्षाभावेवेतनंवर्षषण्मासादिनियतं
वस्त्रान्नादिदानं भृत्यातत्कालोपयोगियोगक्षेमादिपालना

तथाचनिरपेक्षाणांयथेच्छंचरतामिह भोगापव
र्गौनियतौभवेतामितिनिश्चितं ८० अतःपरंचभव
तामपेक्षापिनशिष्यते तथाचवेतनंभृत्यानयोगक्षे
मदन्वये ८१ मयेत्यंनियतौसम्यक्स्थापितायांय
दीहवः कश्चित्पर्यनुयुंक्तेस्यनिग्रहोमुखकालिमा ८२
निशाम्यशासनंतस्यमुखाविर्भयपरिप्लुताः विच्छा
यायुगपद्वाहूनपनीयोच्चुरादरात् ८२ ॥

मदन्वयेमत्तःप्राप्ये ८१ मयेति इत्यमुक्तप्रकारेणइहास्यां
स्थापितायांनियतौवोयुष्मन्मध्येपर्यनुयुंक्ते शिक्षाणांकुरु
ते अस्यपर्यनुयोक्तुः मयानिग्रहोदंडोविधेयः सचमुखका
लिमामुखेकज्जलालेपना ८२ निशाम्येति निशम्यसाकूत
मिदमितिधियाभ्रष्ट्या भयपरिप्लुताभयेनव्याप्तांतरमभिव्याप्ताः
विच्छायारम्यप्रायगमालाः उपनीयसम्मुखेनिबध्य ८२

भद्रमिति अस्मास्वविज्ञप्तिपरेषु गुरुत्वाच्च वंदनमप्ततामिति भद्रं
देहिभद्रं वा तेस्तु यिगितिसामान्यनिर्देशेनाविधिताप्रायत्वं
स्वात्मनिसूचयति ईदृशाचर्ययाअतः परमित्यादिरूपया कथं
चापिनिरपेक्षाःसंतः ८३ किंविहृतयियोवीजसूत्रमाङ्गरित्या
हृ कथंचेति विनयार्ह इतियदिकथंचनपरमुखेनाविनयवा
तोदेछतितर्हिंसापितयाहरीकार्याकथंप्रत्युतत्वमेवेदृशीमु

भद्रंयिमवयमीशानकथमीदृशाचर्यया जीविष्या
मः कथंचापिभवेत्त्विवांविदप्यमहे ८२ कथंचेमाःप्र
जाःसम्यग्विनयार्हागुणाकर उन्मूलयितुमेषातेसु
त्वान्निर्यातिभारती ८४ इयत्यपिकृताराजनेत्तेवय
मवृद्धयः चरितंभूपतीनांतत्प्रमाणंवक्तुनिर्णये ८५
निशम्यविनयोक्तिंकिंचिद्विथिलिताशयः विनी
यकोपंस्वाहृत्यावोधयामासतान्जनान् ८६ ॥

न्मूलनीवार्त्तीकरोषीति ८४ संवेशोयथितंवपमियदथिरूढा
नतवयंराजविधेयाभिज्ञाइत्याङ्गरित्याह इयतीतिइयत्यता
वद्वायनेप्रवृद्धयोल्पवुद्धयः सर्वार्थग्राहिणः भावेक्तोवाचिते
राजर्षीरेवप्रमाणमित्याह चरितमिति ८५ निशम्येति विन
योक्तिमिति नैतेकथंचनापितदविनयांशभागिनइतिस्वहृदता
शयःस्वाहृत्याप्रकाशेनक्या ८६

अवधायेति अवधायचित्तेसन्धार्य अत्रव्यवहारवर्त्तिनोसाक्षा
र्थीमित्याययहणेनस्वामिभृत्यभावकार्यभार्यादिसंवंधपरिग्र
हः समर्जकविश्वासप्रवैतद्दास्त्वितितेस्यैवदार्ढ्याडुपरितन
साक्ष्यादिभूमिकावस्थितिर्विराजतइति ८७ वास्तुदार्ढ्यमेव
विवृणोतिसम्यगिति सम्यगितिप्रत्यक्षपरोक्षावेक्षया योगक्षे
ममवापिताः एतेसमर्जकाः यत्तेनेव्यवहारसमर्जनादिषु

अवधायनिवुध्यध्वंसाक्ष्यायंयत्त्ववोद्यमे तत्समर्ज
कविश्वासवास्तुदार्ढ्याद्विराजते ८७ सम्यग्भिःवा
सितापतेचेयत्ततेन्तरादरात् विभातितदियंसम्य
ग्राज्यस्थितिरनन्तरा ८८ हिंसालोभोपरस्कृतप्र
छेकृत्वादयामती वलाद्विलुण्ठनेचैषांसर्वस्वक्र
समायते ८९ ॥

सक्रमतयोभवन्तीति अन्तरादरादान्तरप्रेमणा अनन्तरारं
भ्ररहिता ८८ उक्तमर्थंव्यतिरेकेणस्फुटयति हिंसालोभा
विति उपस्कृतोयतः कृत्वाप्रसार्यत्वर्थः प्रच्छेकृत्वाहरीकृ
त्यएषांसमर्जकानांसर्वमेभ्यआदेयंकरादिकंस्वक्रसमा
यते शून्यप्रायंजायतेइत्यर्थः ८९ ॥

अत्रैव दृष्टांतव्याजेनाह तथाहीति किमिदमिति कियन्मूल्य
मित्यर्थः गोयुगं गोमिथुनं सवत्सा वा गौः अस्मात्समर्जकात्
मंदादरो सावस्मत्स्वामी लोभेन बलादस्माद्धिलण्ठनेसज्जो भूदि
ति समर्जनव्यापारे शिथिलाभरो दिति ९० मंदे इति अत्र सम
र्जके मन्देमन्दादरे हैमन्त्यां श्रियां सर्वविमर्दिन्यां हेमंतसंबंधि
न्यां श्रियां घारदीश्रियं सर्वसस्यसमृद्धिलक्षणं श्रियं प्रहसंत्यां
घारदारंभे पि हेमंतव्यापारे तदनपेक्षणान्नातेश्रत्यर्थः बलादि

तथाहि किमिदं नाम गोयुगं तद्यदा बलात् ह्रिये
तास्मादसौ दीनोनेन मंदादरो भवेत् ९० मन्दे त्र
प्रहसन्त्यां च हैमन्त्यां घारदीश्रियम बलात्संकु
चितांगानां कारुचिर्वीत्र जायते ९१ इतोनशिक्षा
प्रभयाव्याकोशतरूदम्बुजाः अमात्याः सहसो हु
थं संविदामासुरादरात् ९२

ति अनिच्छतामपि भवतां दैवविपर्यासं कुचितांगानां विपदा
हृतकर्तव्यजातानां कारुचिः काशोभावोत्र जगति जायते न का
चिदित्यर्थः ९१ इतीति सर्वथा समर्जकपालनाविधेयेतिस्व
धिशिक्षाद्रूपया श्रविप्रभया उद्धुष्यति किमभिप्रायमिदमस्य
राज्ञो वच इति विज्ञयादरात् हृष्यातिशयेन संविदामासुरंगीचक्रुः
सत्यमिदमितिधिरसो वभूवुरित्यर्थः ९२

अवश्यकर्तव्यत्वादस्यार्थस्य किमितिराज्ञासौ प्रकटीकृत्य न सभा
यां समुद्घाटितः किमितिवा नैरपि सस्यैः स्वदोषापसरणार्थं नास्मै
प्रकटीकृत्य स्वचितश्रत्यतआह पामरत्वमिति तत्पामरत्वमेषानी
वप्रकृतिर्यदान्तरस्य गोप्यस्यार्थस्य स्वपरलज्जावदस्य बहिष्क्रि
याप्रकटीकरणं इति एषा देवानां संपत्तिर्दैवी संपदेषेत्यर्थः यद
न्तरस्य वास्य प्रकटीभूतस्यांतरक्रियागोप्यतापादना परोक्ष
प्रिया हि देवा इति श्रुतेः ९३ अत्रैव समर्जकपालनेकविर्भरय

पामरत्वं हि तन्नाम यदांतरबहिष्क्रिया संपत्तिरेषा
देवानामंतरस्यांतरक्रिया ९३ कथास्तु लयतां परा
वरमयी विदां निश्चयो यमर्जकरद्दंद्ये भवति कोश
तोभूभृताम् प्रतिज्ञाणमुपाधिभिर्व्यथितपक्षनृत्ता
यदो न जातु विकलीभवेत्वनिरिवात्र धीशालिना
म ९४ ॥

ति कथा इति परावरमयोः किं वस्तु परं कालांतरस्थायि किं
वा ऽवरं सद्योनश्वरमिति कथास्तु लयतां न्यूनाधिक्यं विचारयं
तां विदुषामयं निश्चयः प्रतिज्ञातमर्थं समर्थयति प्रतिज्ञाणमि
ति कोशोऽप्युपाधिभिर्लग्नत्कार्यवशेन प्रतिज्ञाणं व्यथितो व्ययी
कृतो न्यूनतनोत्पन्नस्य भावाव्धीच्च मेवविकलीभवति अयं तु समर्ज
कलक्षणः कोशो न्यून्नायदत्वात् जातु विकलीभवतीत्यन्वयः ९४

सं·प्र·
५१८

अन्यथाप्यत्रैव भार इति सूचयति तस्मादिति किंचित्स्वरूपेण नहि
भ्रान्त्युदय इत्यत उक्तं कोशकोशगता भ्रांतिरिति नामेति प्राका
श्य तथा च संवादरूपार्थक्रियोदयात्प्रमोदयेज्जनकस्यैवार्थोच्च
रूपत्वात्कोशत्वं अन्यथापि कोशत्वं साधयति काल इति यथा
काले विक्रमनकाले शोभते कोशः कंदर्पनमामोदमावहतीति तत्
सार्वजनककोशः कालमामोदं हर्षमावहेत् ९५ अमीषां स

तस्माद्भ्रांतिरियं नाम कोशकोशगता विदां कोशो
सार्वजनको नाम कालमामोदमावहेत् ९५ नैक
ध्यं विषयसमीक्षया त्वमीषां श्लाघ्यानां जगति सदा
दयामणीनां रम्यो सौ सच्चटितपक्षपादरेण राजे
देहामणिरमलोदयाभियानः ९६ ॥

वैविध्यं वैषम्यं जगति श्लाघ्यानां श्लाघापादकानां दयारत्ना
नां विषयपरीक्षया कस्मिन्विषये कीदृशी दया विधेयेति
विचारणया नैकध्यं नैकधात्वं सत्यपि असौ वक्ष्यमाणलक्ष
णपक्ष इति प्रक्रांतत्वादध्याहृतीक्रियमाणः सर्वहितकारि
त्वाद्रम्यः सच्चटितः सर्वदोषकलंकाकलनारहितो ऽमलोदया
भियानो मणिरादरेण राजा राज्ञे देयो वेत्तणीयः ९६ ॥

किं नाम को सावित्युद्दिशतीति प्रबुध्येति प्रबुध्य बाले मुहूर्ते जाग
रित्वा स्वतेजस्वी दह्येधा यथास्यानस्मर्पणे ना जपागायत्रीसफ
लयित्वा विधेयक्रियैवेति सहार्थे तृतीया विधेयया वश्यकर्त
व्यया संध्योपासादिरूपया क्रियया महेत्यर्थः निष्पन्नमिति स्व
परपक्षमनाहत्येत्यर्थः कल्पत इति एतद्रत्नपालके न राज्ञे
त्यर्थः ९८ स्वयमवध्योक्तिपालने मुख्यफलमाह अवध्योक्ता

प्रबुध्याह्न्युद्यत तेजो विधेयक्रियया नृपैः निष्पन्नं
सदश्मास्याय पाल्या वध्योक्तिरादरात् ९७ इयं सा
सर्वरत्नानां रत्नं लोके दयाविदां येयमेलोकमाभू
ष्यलोकानन्त्याय कल्पते ९८ अवध्योक्तौ स्वयं
राज्ञा क्षीरनीरविवेचनात् सुवर्णपक्षेणाप्यतग
तिर्मुक्तामयास्थितिः ९९ ॥

वितिपेणाभनो वर्णानां पक्षः परिग्रहो यस्य मुक्तामयास्थितिर्मु
क्तारोगास्थितिर्जीवनकालो यस्य क्षीरनीरविवेचनं सारासारभा
गादानपरित्यागो हंसेन च स्खलच्छेदेन मुक्तामयी मौक्तिकप्र
चुरा स्थितिः प्राणधारणाय यत्र तादृशी गतिर्व्यवहारश्राप्यते अ
वार्थे मुक्तामयेत्यत्र पुंवद्भावो बोध्यः ९९ ॥

करणैरिति करणैरितिफलबलादिरूपैःसाधनैः मर्ममिजागरणो
मर्मगताशयज्ञाने समाहितचित्तेनभाव्यं अथचखैरितिअवध्य
स्यैवकरणैर्दर्शनस्पर्शनश्रवणादिभिस्तड्किमर्मसत्पासत्पत्ता
नेतत्प्रतिक्रियायैअवध्येयं तयायथासर्वैःस्वकीयत्वमननाद
स्रोन्नृपोगृहंरहस्यमावेद्यतेनिवेद्यतेइति १० अवध्यैपाक्तिपात्तेने
वांतरफलमाह इत्यमिति पाणिपातनमनेयेनोत्कोचादिग्रह

करणैःखैरवध्याक्तिमर्ममिजागरणेतथा अवध्येयं
यासर्वैर्गृहस्यमावेद्यतेन्नृपः १० इत्थंराज्ञास्वयंलोके
वेद्वितेपाणिपातनं अनर्थायकृतोरथ्याध्यत्तका
र्योथिकारिणां ११ निदर्शितमिदंथीरैर्नोमीरखल
पूर्न्नृपः महिष्याजन्ययाजातसंदिष्टोभूयथापुरा १२
स्वामिन्यराधिपत्यंतेचित्रमाभातिमेपुना यथाय
राधिपतितातवाहंस्यांचनिश्चितम् १३ ॥

णां ११ अत्रापिशेखरयतिनिदर्शितमिति जन्याजनविदित्ता
महाकुलीना जात्विति कस्मिंश्चिद्दिने १२ चित्रमितिविस्म
यविधायि यथातवयराधिपत्येसत्यप्ययराधिपतितामपाह
ज्यंभ्रष्टंभवेदितिभावः तेनचाहमथवानीचायआथयश्चित्त
व्यथास्त्तासपतिता निश्चितंस्यांभवेयमिति १३ ॥

ष्ठेवांयवाः धूरितिस्थितिः रथकाष्ठायंच इतिशब्दः सन्देशपरि
समाप्तौ ४ लिपिमितिश्लोकद्वयद्रूपांलिपिंसन्दिष्टांसन्देशप्रेषि
तांश्रोलोच्य लिपिमितिलिपिग्रहणमेतद्वचनस्याचितत्वेनावाल्प
तांप्रतिपादयतिलिखिताक्षरविन्यासेहिलिपिशब्दःप्रयुज्यते
ह्वीपर्यनुयोगान्नतास्यात् अतएवस्वयमितिस्वयमेवोत्तरलेख
नंसमाहिततयाप्रतिपन्नये अथवावस्तुस्थितिकथनार्थस्वयंग्र
हणं भरादितिपर्यनुयोगावश्यंभावद्योतनार्थं इयंस्त्रीतिवक्रो

स्वभर्त्त्याचरितंवीक्ष्यजाल्माद्वृद्धिंदिनाद्दिने मत्वेति
संस्थितिवयेयंराज्यधूर्विगलिष्यति ४ लिपिमालोच्य
सन्दिष्टांनतामप्यासौस्वयंभरात् अनभिज्ञतयाराज्ञी
ह्रीतिमत्वासमादधे ५ विविच्योत्तरमस्यासौसन्दि
देशापुनश्चतं ओवाजेोपेक्षणेयंतेपापादस्माद्धरी
यसी ६ ॥

क्तिचात्तयेविकलेयमितिमत्वानभिज्ञतयासमादधेएतद्वा
र्त्तानभिज्ञोहमितिराजनिमीलिकयोत्तरयांचकार ५ विवि
च्येति अनभिज्ञोहमित्युत्तरंराज्ञोसौविविच्यराजनिमीलिके
यमिति आमितिमतमिदंभवदुत्तरंपरंत्वियंतवव्याजेनाज्ञा
यउपेक्षणेपेक्षाक्रियास्मात्स्वभर्त्तृजाल्म्यानवेक्षालक्षणा
त्पापाद्गरीयसीउदोध्याप्युपेक्षणात्पापतरा ६ ॥

अत्रैव निपुणसंवादेन प्रमाणमुपन्यस्यति आढ्यश्चेति यस्य कार्यं
स्वपरहस्ते स्थापितस्य स्वः परदिने प्रतिक्रिया विधेया भवेत् तत्कार्यं
परहस्ते जातु विन्यासत्वेन न स्थाप्यमिति मनीषित्वं अथवा संत्त
याचेष्टावोधनेन कृतमलं यतः कश्चिदेव कृती तत्तस्येष्टयार्थे तत्त
त्तेन भवादृश इति निशम्य तां स्फुटमेव त्वया श्रूयतां किं तदित्याह
विधेय इति अर्जककार्येषु स्वस्यात्मैव न्यासभाजनं विधेयः तत्का
र्ये स्वात्मनैवावधातव्यमिति ८ तत्रेति स्वभाग्यभफलावाहक

आढ्यस्य निपुणा यस्य स्वे विधेयाः समर्थिना न तत्परवशे
जातु स्थाप्यं कार्यं मनीषिणा ७ संत्तयावां कृतं कश्चि
त्कृती तत्तो निशम्य तां विधेयोर्जककार्येषु स्वस्य पत्न्यास
भाजनं ८ तत्रगत्वा समर्थेन तत्या भाव्यमिति स्थितिः
प्रमादमदितां पीत्वा निर्वाहोत्र कथं भवेत् ९

तेन सर्वप्रसिद्धपरलोके समर्थयतीति यद्यपि समर्थः समर्थ
कः समाधायकस्तेन समर्थेन भाव्यं स्वकृतस्य कर्मणः अयं भावः
किंचित्तत्र लोके व्याजोपेक्षणादिना तव भवतु नाम गम्याशयं तत्
तत्र तत्सर्वद्रष्टृपालिते परलोके न व्याजावकाश इति किं तत्र स्त
माधानं इति स्थितिर्मर्यादेषात्र लोकोत्पर्यः इत्यं समर्जकदया
यां समाहितेन भाव्यमित्याह प्रमादेति निर्वाहः कार्यसिद्धिः अ
त्र सर्वदर्शिका भिक्षुकं भवं भवेदिति तत्र व्याजादिकथनं न कथं
चनापि सेत्स्यतीति भावः ९

अत्र प्रतीतिदार्ढ्याय स्वेष्टदेवं संवादयति यत्रेति हृज्जरतिनेति
अत्तरक्षुतिनीत्या सहृज्जरतिनेति लभ्यते इति प्रागेवोक्तं प्रायेण
हितादृश एवैतन्मतेन राज्ञा भवति राज्ञा वा तदाख्यो लभते इति
बोध्यं १० तद्वचनं वक्ति मदीय इति प्रतरः काष्ठशिलादिनिर्मि
तस्तरणोपायः आदिना सेतुसीमादिग्रहः तस्य दोषः शैथि
ल्यजीर्णतादि पादरिंखात् पादस्खलनेन कष्टमदेति अ

यत्रेश्वरप्रमादो राजन्यधुनापि तेन हृज्जरतिना अम
राह्वारकनाग्नागीतं अत्रैव विधिकृतश्लोक्यः १० मदीय
देशे प्रतरादिदोषान्मेषादिपूयस्य गतागतेन चेत्पा
दरिंखात् उदेति कष्टं तदत्र मे का गतिरुत्तरस्य ११
तस्मात् अयं श्राथिपत्याग्रहारं स्वीकुरुते ततः प्राभव्य
चरणं चाज्ञाकारित्वशायनेयरेत् १२ ॥

णादिमरणांतं अत्र परलोके उत्तरस्य का गतिः किमिति भ
वदर्पिते देशे इयमव्यवस्था जातेति प्रश्ने किमितरं मया प्रदीय
ते इत्यर्थः ११ फलितमर्थं संक्षिप्य सन्दिशति तस्मादिति आ
धिपत्यमेवाग्रहारः प्रसादार्पितं वस्तु तत इतीश्वरात् स्वीकुरुते
तदनंतरं स्वात्मनि प्रभुत्वं मन्यते सयाज्ञाकारित्वमेव शायनं तत्र प्रभुत्व
वरणे प्रभो भावः प्रभुत्वं प्राभव्यं तदेव चरणं चरेत् निदध्यात्
प्रभुभृत्याज्ञाकरोतीत्यर्थः १२

तेनेतिस्वानुरूपेणराजोचिताडम्बरेणतस्यात्याधिपत्याग्रह
गस्वीकारादेः सन्धिर्दार्ढ्यंतद्दलादाधिपत्यादिनकदाचिद
पिचलतीत्यर्थः ।३ अन्यच्चाविधेयमस्यविधेयमित्याह चो
दनाइतिचोदनाः शास्त्रोदिताः परम्परायाताचाकाष्ठामुत्कर्षं
ताश्चोदना विभूष्याअलङ्करणीयाः ।४ स्वस्वेतियथातन्त्र

तेनास्यस्वानुरूपेणविधेयंयच्चकिञ्चन तत्पार
प्रापणेनादौतस्यसंधिर्विधीयते ।३ चोदना
श्चापियाःकाश्चित्काष्ठांप्रापय्यताभरात विभू
ष्यालोकसंस्थेयंयथालंभूषिताभवेत ।४ स्वस्वा
श्रयानुसारेणप्रजानियतयश्चयाः ताःप्रापय्यहि
ताशंसांस्थाप्याःस्वस्यानआदरात ।५ आत्ताक्र
तोश्चासनेसन्निवेश्यधीरैर्भूत्वापथ्यामार्यैर्विधेयं
याराद्धिःकस्यनेयंप्रमादान्नैव्यप्राप्तेःकारणंसं
दत्वहेः ।६ ॥

त्वाहिताशंसेदेतितयास्वस्यानेस्थाप्याः ।५ आत्तेति पथ्यं
हितं यायासर्वोर्ध्वभूमिः नैच्यस्यनीचत्वस्य यदङ्कंउन्नतंप
दमवाप्ययोलघुर्हेलयैवसपतेदितिध्रुवं पोतशीर्षरगातोर
घात्कणः शूर्णमारुतधृतः पतत्यधइति ।६ ॥

संख्या